

Revolutie en Reactie

De Repressie van de Italiaanse Anarchisten, 1870-1900

Deel 1

Peter van der Mark

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Revolutie en Reactie

De Repressie van de Italiaanse Anarchisten, 1870-1900

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de Rector Magnificus Dr F. van der Woude
in het openbaar te verdedigen op donderdag 20 november 1997
des namiddags te 4.15 uur

door

Peter Olaf Reinhard van der Mark
geboren op 22 april 1961 te Veendam

1997
Groningen

Promotor: Prof.Dr. A.H. Huussen

Voorwoord

Tijdens mijn studie geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen werd mijn belangstelling gewekt voor de geschiedenis van politieke ideeën en bewegingen in Italië en met name voor die van het Italiaanse anarchisme. Deze interesse mondde in 1988 uit in een doctoraal scriptie over de Italiaanse anarchist Errico Malatesta.

Drie jaar na de voltooiing van mijn studie werd mij de mogelijkheid geboden onderzoek te verrichten in het kader van een tijdelijke aanstelling aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ik ben mijn promotor, Prof. Dr A.H. Huussen, zeer dankbaar voor deze kans. Zijn stimulans en steun gedurende het onderzoek waren onmisbaar voor een goed resultaat. Drs H.J. Wedman (RUG) en Drs R. de Jong hebben mij deskundig begeleid, nuttige aanwijzingen gegeven en voor de nodige fouten behoed.

Tevens ben ik dank verschuldigd aan Prof. Marc Vuilleumier (Genève), Prof. Franco Della Peruta (Milaan), Prof. em. Pier Carlo Masini (Bergamo) en de onderzoeksgroep Biblioteca Franco Serantini (Pisa) voor hun nuttige tips en adviezen. De leden van de promotiecommissie, Prof. Dr K. van Berkel, Prof. Dr F.L. van Holthoon en Prof. Dr P.W.M. de Meijer, ben ik zeer erkentelijk voor de bereidheid het proefschrift te beoordelen.

In allerlei opzichten heb ik veel steun ondervonden van mijn vrienden en ouders. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar Dr Roelf Barkhuis die het manuscript kritisch heeft gelezen en mij op diverse manieren heeft geholpen bij de totstandkoming van het boek. Anka Mulder en Richard Holland hebben gezorgd voor de Engelse vertaling van de samenvatting. Speciale vermelding verdienen ook de vele bezoekers van de tweede verdieping van het Nederlands Instituut te Rome. Zij zorgden voor die sfeer die men in Nederland moet ontberen.

Dit onderzoek heeft plaats kunnen vinden dankzij de logistieke steun van het Nederlands Instituut te Rome, het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis te Florence en dankzij de financiële steun van de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Tot slot wil ik mijn waardering uitspreken voor het personeel van de bibliotheken, instituten en archieven die ik in de loop der jaren heb bezocht.

Ofschoon men moet erkennen dat in het heden enige vorm van bestuur en wetgeving noodzakelijk is, is het van belang eraan te herinneren dat elke wet en elke regering op zich in bepaalde mate een kwaad zijn, en alleen te rechtvaardigen als ze andere en ergere kwaden verhinderen. Elke gebruik van de staat moet daarom zeer nauwlettend worden geanalyseerd en elke mogelijkheid om zijn macht te verminderen, mits dat niet leidt tot de overheersing van een particuliere tirannie, moet gunstig worden ontvangen.

Bertrand Russell, *Socialismo, Anarchismo, Sindacalismo* (Milaan, 1968) 130.

Waar het anarchisme zich het meest verspreidt en ordent, door zich in een partij te vormen, zal de staat het meest op zijn hoede zijn, en des te meer zal de staat zich centraliseren rond een persoon die de dictatuur onder representatieve schijn verbergt.

Giovanni Bovio, *Dottrina de' Partiti in Europa* (Napels, 1886) 126-128.

Youkali, C'est le pays de nos désirs,
Youkali, C'est le bonheur, c'est le plaisir
Mais c'est un rêve, une folie,
il n'y a pas de Youkali!

Roger Fernay, *Youkali: Tango Habanera* (1935?)

Inhoud

VOORWOORD

INLEIDING	1
Probleemstelling	2
Opbouw van het boek	3
Geschiedschrijving	3
Bronnen	5
I. De Politieke Strijd in Italië tot 1870	7
De politieke krachten	7
De oppositie	8
De staat	11
De monarchie	12
De bevolking	14
Socialistische tradities	16
II. HET REPRESSIEVE APPARAAT VAN DE LIBERALE STAAT	19
De politieke klasse, 1870-1900	20
Kritiek op het parlement	22
Het ministerie van Binnenlandse Zaken	25
De prefecten: ordehandhavers in dienst van de regering	27
De rechterlijke macht en de anarchisten	30
Het recht op vereniging	35
De vrijheid van drukpers	39
De politie en politespionnen	43
De reactie van de anarchisten op de politespionnen	52
De ammonizione	57
Het domicilio coatto	60
Het casellario politico centrale	63
III. DE BAKOENINISTISCHE INTERNATIONALE	70
Een apostel uit Rusland	70
De afdeling van de Internationale in Napels	76
Apostelen van de revolutie: Mazzini, Garibaldi, Bakoenin en Marx	83
De mythe van de Commune van Parijs	89
Internationale voorstellen ter bestrijding van de Internationale	96
De nationale conferentie van Rimini	104
Lanza en de Internationale	112

De onderdrukking van de Internationale	116
Apostelen van de "matiging en verzoening"	119
Cantelli over de stakingen	121
De opstandige anarchistische partij en de reactie van de regering	122
De uitschakeling van de republikeinse "samenzweerders"	126
De uitschakeling van een revolutionaire partij	130
De onderdrukking van een revolutionaire beweging	134
De rechterlijke macht als "bondgenoot" van de internationalisten - 1	136
 IV. EX-REVOLUTIONAIRES IN DE REGERING, REVOLUTIONAIRES IN HET LAND	 141
De Sinistra aan de macht	141
De wederopstanding van de anarchistische partij	145
De genesis van de propaganda van de daad	149
Propaganda van de daad: de Matese-bende	151
De revolutionaire sektarische partij	156
De rechterlijke macht als "bondgenoot" van de internationalisten - 2	160
Cairolì's liberale beleid en de illusie van een derde opstand	161
De apostelen van Italia Irredenta en de apostelen van God	164
De apostelen van het geweld	166
Preventie of repressie	169
Het juridische offensief tegen de internationalisten	171
De resultaten van de vervolgingen	173
 V. HET ISOLEMENT VAN DE ANARCHISTEN	 175
Een bondgenoot tegen het socialisme: de Katholieke Kerk	176
De criminalisering van de internationalisten	177
De machtspositie van Antonio Depretis	179
Het trasformismo als wapen tegen de revolutionairen	180
De bekering van Andrea Costa	181
De Partito Operaio Italiano	189
 VI. VLUCHT VOOR DE REPRESSIE: DE ZWARTE INTERNATIONALE	 192
Het emigranten-anarchisme en het revolutionaire congres in Londen	192
Afscheid van Carlo Cafiero, verschijning van Francesco Saverio Merlino	298
Malatesta's anarchistische partij	202
Het anarchisme zonder herder	206
De autoriteiten tegenover de anarchisten	210
Individualistische (emigranten-)anarchisten	213
 VII. DE VREES VOOR HET EMIGRANTEN-ANARCHISME	 220
De eerste politie-activiteiten in het buitenland	220
Oorsprong en organisatie van de internationale politie	221
De politiedienst in Londen	226
De politiedienst in Parijs	233
De politiedienst in Genève	236

De politiedienst in Lugano	245
De politiedienst in Marseille	249
De politiedienst in Nice	254
Tijdelijke politiediensten in het buitenland	257
 VIII. MALATESTA'S ANARCHISTISCHE PARTIJ	 262
Malatesta's terugkeer naar Europa	262
Het Italiaanse socialistische congres in Zwitserland	264
Tussen opstand en feest: de één-meimanifestaties	266
De tijd is nog niet rijp: de één-meimanifestatie van 1891	268
De rechtszaken na de één-meivieringen	272
Het individualistische anarchisme van Paolo Schicchi	274
De anarchistische strijd tegen het terrorisme	276
 IX. DE CONFRONTATIES TUSSEN ANARCHISTEN EN SOCIALISTEN	 279
De internationale socialistische congressen in Parijs	280
De socialistische partij als antwoord op het anarchisme	282
De geïsoleerde positie van de anarchisten	287
De internationale socialistische congressen in Zürich en Londen	288
 X. DE DREIGING VAN DE ANARCHIE	 292
Crispi aan de macht	292
De gespannen situatie in Italië	294
De fasci siciliani	295
De revolutionaire activiteiten van de anarchisten	298
De onderdrukking van de fasci	301
De revolutionaire opstand in Massa-Carrara	303
De staat van beleg in Massa-Carrara	304
De angst voor de revolutie	306
De legitimatie van het regeringsoptreden	308
Revolutionair terrorisme	310
De antianarchistische wetgeving	312
Internationale antianarchistische samenwerking tijdens Crispi	316
De aard van de repressieve maatregelen	322
De vervolging van de socialisten	324
Crispi's motieven voor de socialistenvervolging	325
Een bondgenoot tegen het anarchisme: de criminele antropologie	329
De reactie van de socialisten op de vervolgingen	336
Crispi's dictatoriale opstelling	338
 XI. DE DREIGING VAN DE ANARCHIE TIJDENS RUDINÌ	 340
Rudinì's pogingen tot liberaal beleid	340
Malatesta's terugkeer naar Italië	345
De bekering van Francesco Saverio Merlino	350
De aanslag op koning Umberto I	352
Het repressieve beleid tijdens Rudinì	356

De broodoproeren van 1898	358
"Gewapende bendes" aan de Italiaanse grenzen	367
De nasleep van de broodoproeren	369
De pogingen tot normalisering tijdens Pelloux	371
De crisis binnen het Italiaanse anarchisme en socialisme	375
Het repressieve beleid tijdens Pelloux en de overwinning van het parlement	376
 XII. DE GEVOLGEN VAN EEN MOORD	 379
De reactie op de aanslag in Genève	380
De internationale antianarchistische conferentie	387
Resultaten van de conferentie	393
Het internationale beleid van Italië ten aanzien van anarchisten na 1898	395
Het Russisch-Duitse initiatief	399
 EPILOOG: ALLES VERANDERT BEHALVE...	 405
 CONCLUSIE	 420
 BIJLAGEN A	 425
De Franse wetgeving tegen de Internationale van 14 maart 1872	425
Het Spaanse voorstel tot internationale maatregelen tegen de Internationale van 9 februari 1872	427
Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 20 januari 1879	430
Brief van Florido Matteucci aan minister van Justitie Diego Tajani	432
Minister van Buitenlandse Zaken Benedetto Cairoli aan de Italiaanse ambassadeur in Bern, Rome 12 maart 1881	434
Minister van Buitenlandse Zaken Benedetto Cairoli aan de Italiaanse ambassadeur in Bern, Rome 21 september 1881	436
Manifest aan de revolutionairen van de Twee Werelden	437
Circulaire van de <i>Federazione dei Gruppi Anarchici del Cairo</i>	440
De anarchistische staatsopvatting van Errico Malatesta	442
Brief van Malatesta aan Luigia Pezzi, Londen 29 april 1892	445
Pamflet van de Fascio dei Lavoratori in Napels, 1893	447
Pamflet "Aan de Italiaanse arbeiders" van Errico Malatesta, 1893	449
Filippo Turati over het arbeiderscongres en over de anarchisten	451
Pamflet "Aan de Italiaanse anarchisten" door Errico Malatesta en Francesco Saverio Merlino, 1893	453
Pamflet "Solidariteit met Sicilië" door Errico Malatesta en Francesco Saverio Merlino, 1894	455
Het "Verdrag van Bisacquino", 1893	456
<i>Pro-memoria</i> van de Italiaanse regering gericht aan de Zwitserse bondsraad, 18 juli 1894	458
De antianarchistische wetten van 19 juli 1894	459
Ontwerp van een circulaire van minister-president Crispi, juli 1894	463
Circulaire van minister-president Crispi, Rome 26 juli 1894	465

Circulaire van minister van Justitie Vincenzo Calenda di Tavani aan de procureur-generaals van de Hoven van Beroep, 4 juni 1894	466
Circulaire van minister-president Crispi, Rome 9 augustus 1894	467
Circulaire van minister-president Rudinì, Rome 27 oktober 1897	469
Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 12 juli 1898	470
Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, 12 juli 1898	471
Circulaire van minister-president Pelloux, Rome 1 september 1898	472
Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 11 oktober 1898	474
Het decreet van minister-president Pelloux van 22 juni 1899	475
Brief van de Zwitserse zaakgelastigde in Wenen, Du Martheray, aan het Département Politique Fédéral in Bern, Wenen 22 september 1898	477
De Zwitserse zaakgelastigde te Wenen, Du Martheray, aan het Département Politique Fédéral in Bern, Wenen 23 september 1898	478
De Zwitserse zaakgelastigde in Wenen, Du Martheray, aan het Département Politique Fédéral in Bern, Wenen 25 september 1898	479
Besluiten van de Zwitserse bondsraad met betrekking tot maatregelen tegen de anarchisten van 23 september 1898	480
Minister van Buitenlandse Zaken, Canevaro, aan de Italiaanse ambassades in Europa, Rome 29 september 1898	481
Voorstellen van de Internationale Antianarchistische Conferentie te Rome	483
Samenvatting van de verklaring van de Italiaanse regering over de "voorstellen van de Internationale Antianarchistische Conferentie", Rome 21 juli 1899	486
Kopie van de uitnodiging van de Russische en Duitse regeringen van 23 november 1901	488
Kopie van de geheime aide-mémoire van de Russische regering, gericht aan de Zwitserse bondsraad	489
Antwoord van de Amerikaanse regering op het Duits-Russische voorstel	491
Antwoord van de Italiaanse regering op het Duits-Russische voorstel	492
Aide-Mémoire van de Duitse ambassade te Rome van 28 juli 1902 gericht aan de Italiaanse regering en de bezwaren van minister-president Giolitti	493
Aide-Mémoire van de Italiaanse regering van 1 augustus 1902, gericht aan de Duitse regering	494
Het St. Petersburg Protocol, 1/14 maart 1904	495
Excerpt van het protocol van de zitting van de Zwitserse bondsraad, 31 maart 1904	497
Oproep tot de verdediging door Errico Malatesta in 1899	498
Wetsvoorstel ingediend door minister-president Giuseppe Saracco tijdens de zitting van 2 februari 1901	500
Voordracht van Errico Malatesta over anarchistische aanslagen	504
BIJLAGEN B	505
De ontspoorde politespion Giovanni Bianchini	505
De politiedienst in Caïro en de aanslag op keizer Wilhelm II	507
Deelnemers aan het Congres te Capolago in 1891	509
LIJST VAN REGERINGEN EN BELANGRIJKSTE MINISTERS, 1869-1901	510

AFKORTINGEN	512
ARCHIVALIA	513
LITERATUUR EN GEDRUKTE BRONNEN	516
VINDPLAATSEN VAN CIRCULAIRES VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN AAN DE PREFECTEN OVER INTERNATIONALISTEN, ANARCHISTEN EN SOCIALISTEN	548
SUMMARY	561

Inleiding

Nadat in september 1870 de paus was teruggedrongen tot zijn Vaticaanse 'gevangenis' en Rome tot hoofdstad van de jonge Italiaanse monarchie was uitgeroepen, kon men verwachten dat Italië een zelfverzekerde natie zou zijn. Niets was minder waar. De eenheidsstaat was hoofdzakelijk tot stand gebracht dankzij externe factoren en het koninklijke leger kon nauwelijks bogen op roemrijke zeges. De weinige heroïek tijdens de vrijheidsoorlog straalde af op de republikeinse revolutionair Giuseppe Garibaldi. De bijdrage van de monarchie aan de nationale strijd was voornamelijk van diplomatieke aard.

De arme en zwakke Italiaanse staat kampte met een bonte verzameling van oppositiegroepen die de nieuwe situatie zo spoedig mogelijk wilden terugdraaien of juist radicaal wilden veranderen. Klerikalen, regionale autonomisten en verdreven vorsten wensten niets liever dan een terugkeer naar de oude regimes. Republikeinen, democraten, socialisten en anarchisten wilden de bestaande regeringsvorm vernietigen en de revolutie, elk naar eigen inzicht, 'voltooien.' Het volk kwam herhaaldelijk in opstand en kon ternauwernood met geweld in bedwang worden gehouden. In deze situatie ontwikkelde zich de illusie dat een simpele opstand de ineenstorting van de staat zou kunnen bewerkstelligen. Deze gedachte werd gevoed door de overtuiging dat de staat geen fundament in de samenleving had en dat de sociaal-economische omstandigheden de tijd rijp hadden gemaakt voor een succesvolle revolutie.

De grootste dreiging voor de monarchie vormde de Italiaanse afdeling van de Internationale Arbeiders-Associatie. De Italiaanse internationalisten waren anarchisten: revolutionairen die de staat frontaal aanvielen. Zij wilden geen verandering van bestuur maar een volledige vernietiging van de staatsmacht, de *liquidazione sociale*, om op de rokende puinhopen een nieuwe, vrije maatschappij te laten bloeien. Hun strategie was, in navolging van die van de republikeinen, gebaseerd op de revolte: de door een verlichte minderheid ontketende opstand die zou resulteren in een sociale revolutie.

De heersende politieke klasse nam deze bedreigingen serieus en beraadde zich op haar verdediging. Haar uitgangspunten waren: de traditie van het Risorgimento - de periode van het nationale eenheidsstreven - bewaren,¹ de gevestigde monarchale constitutie beschermen, de bestaande burgerlijke cultuur verdedigen en de liberale economie ongehinderd laten functioneren. Staatsvorming werd door de politieke elite opgevat als de uitbreiding van de overheidsinstrumenten en het samensmeden van de bevolking tot een natie. Politieke integratie en uitbreiding van de politieke rechten wezen de politieke machthebbers resoluut van de hand. De staatsmacht moest beperkt blijven tot het netwerk van de 'good old boys' van het Risorgimento.

---

¹ Het Risorgimento vormt geen vastomlijnde periode binnen de Italiaanse geschiedenis, maar de term wordt over het algemeen gehanteerd voor de periode tussen de Franse Revolutie en de voltooiing van de Italiaanse staat.

Probleemstelling

Elke onderzoeker van de geschiedenis van het Italiaanse anarchisme wordt geconfronteerd met de overweldigende belangstelling van Italiaanse politici en autoriteiten in de negentiende eeuw voor de anarchistische beweging. Deze aandacht is zo opvallend omdat het anarchisme niet de enige bedreiging voor de Italiaanse staat was: troonpretendenten, reactionairen, klerikalen, boerenbendes, maffia en camorra en republikeinen vormden allen een gevaar voor de openbare veiligheid en de regeringsvorm. In de politierapporten en in de dossiers van het ministerie van Binnenlandse Zaken is de aandacht voor de internationalisten en anarchisten echter overheersend. Na de dood van de republikeinse revolutionair Giuseppe Mazzini in 1872 werd het republikanisme nauwelijks als een serieuze bedreiging meer beschouwd en na de Wet van Garanties in 1871 maakte de staat eenzijdig een einde aan de strijd met de Kerk. De politie hield de klerikalen en de republikeinen nog wel nauwlettend in het oog, maar deze interesse was niets vergeleken met die voor de anarchisten.

De staat en de anarchisten waren de volmaakte antagonisten. De jonge anarchistische beweging was de grootste uitdager van de evenzeer jonge Italiaanse staat en deze was op zijn beurt één van de *raisons d'être* van het anarchisme. Van enige verzoening zou geen sprake kunnen zijn. In de wederzijdse confrontatie beïnvloedden ze elkaar en reageerden ze op elkaar. De centrale vraag van dit onderzoek luidt daarom: wie beïnvloedde wie? Welke uitwerking had de aanwezigheid van anarchisten op de staatsopbouw van Italië en welk effect had de reactie van de staat op de anarchistische beweging? Het was een gevecht van moraal tegen moraal en van ideologie tegen ideologie. Het was een strijd waarin beide partijen zich opwierpen als geneesheren die de besmetting door de andere partij wilden uitbannen.

De anarchistische voorman Errico Malatesta schreef in 1928 dat de vervolgingen aan het begin van de ontwikkeling van de Internationale in Italië "lachwekkend" waren in vergelijking met die van latere tijden. Hij verklaarde deze milde aanpak van de gematigde liberale machthebbers (de *Destra*) niet uit principiële of morele gronden maar uit politieke overwegingen.² Volgens hem was het bewind van de *Destra* (1861-1876) voortgekomen uit een serie revoluties en hadden de autoriteiten een zeker respect voor de vrijheid en een zekere schaamte om te zeer op de Bourbonse en Oostenrijkse reactie te lijken.³ Het valt te bezien of de vervolgingen tijdens de *Destra* zo "lachwekkend" waren en indien dat het geval was, welke de oorzaken daarvan waren. We zullen tevens nagaan in hoeverre de *Destra* zich hield aan zijn eigen dogma *prevenire, non reprimere* (preventie, geen repressie) en aan welke regels de regeringen van de *Sinistra* (democraten en ex-republikeinen) zich gebonden achtten.

De historicus Richard Hostetter beweert dat de heersende klassen niet eerder dan in de jaren tachtig de socialistische uitdaging serieus namen. De discussie over de houding van de regering tegenover de socialistische beweging en de Internationale in de jaren zeventig zou, volgens hem, moeten uitgaan van de vooronderstelling dat deze houding op geen enkele wijze voortvloeide uit het gevoel van bedreiging van het burgerdom.⁴ De visie van Hostetter wordt in brede kring gedeeld. Mijn onderzoek gaat niet in op de psychologische staat van de burgerlijke klasse, maar bekijkt wel nauwkeurig de houding van de regering tegenover de socialistische beweging in de jaren zeventig. Ik ga er daarbij vanuit dat de regering in belangrijke mate de belangen van de burgerlijke klasse

² Cavours geestverwanten, de gematigde liberalen, werden na 1861 aangeduid als de *Destra* (Rechts); hun parlementaire tegenstanders, veelal democraten, stonden bekend als de *Sinistra* (Links). Deze categorieën stemmen niet overeen met het onderscheid tussen 'conservatieven' en 'progressieven'. Zie hieronder: pag. 20-22.

³ Malatesta, "Prefazione", xxiv.

⁴ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 292.

vertegenwoordigde, niet zuiver en alleen als haar 'beschermende en uitvoerende wapen', maar als zelfstandig opererende actor die, na overweging van eigen politieke belangen, zeer bewust de belangen van de burgerlijke klasse behartigde.

Hostetter stelt voorts dat de politici van de *Destra* nooit zouden zijn overgegaan tot uitzonderingswetgeving en tot de schending van constitutionele vrijheden, omdat ze te zeer gehecht waren aan de klassieke liberale beginselen.⁵ We zullen nagaan in hoeverre de regeringen van de *Destra* zich aan deze uitgangspunten hielden toen ze geconfronteerd werden met daadwerkelijke acties van de internationalisten.

"De reactie bepaalt de revolutie", schreef de internationalist Carlo Cafiero in 1871 terecht.⁶ Het is zonder meer aannemelijk dat de wijze waarop vervolgingen en repressie worden uitgevoerd een grote invloed hebben op de onderdrukte groeperingen en personen. Maar bepaalt het dreigen met de revolutie niet evenzeer de reactie?

Een analyse van het repressieve apparaat van de liberale staat vereist aandacht voor veel aspecten: de wetgeving, de politie en de politespionnen, de politie-instrumenten van *ammonizione* (vermaning) en *domicilio coatto* (gedwongen verblijf) en de mate waarin deze methoden en instrumenten werden toegepast. Voor een juiste waardering van de onderdrukking van de anarchisten moeten we tevens kijken naar de onderdrukking van andere regerings-vijandige organisaties en bewegingen, naar de repressie in andere landen en naar de internationale samenwerking op het terrein van de bestrijding van het anarchisme.

Opbouw van het boek

De structuur van dit boek heeft mij voor enige problemen gesteld. Ten eerste diende ik rekening te houden met de kennis van de Nederlandse lezer van de Italiaanse geschiedenis. Ten tweede had ik te maken met twee betooglijnen: die van de ontwikkeling van de staat en die van de ontwikkeling van het anarchisme. Beide perspectieven komen in het boek naar voren waarbij de ontwikkeling van het anarchisme als leidraad dient.

Het boek begint met een verhandeling over de Italiaanse staat en maatschappij aan de vooravond van het ontstaan van de anarchistische beweging. Vervolgens ga ik uitvoerig in op de structuur van de staat en op de instrumenten die tot haar beschikking stonden - of die ze ontwikkelde - om het probleem van de anarchisten te pareren. Ten slotte behandel ik de strijd tussen de Italiaanse anarchisten en de Italiaanse staat.

Geschiedschrijving

De Italiaanse geschiedschrijving na de Tweede Wereldoorlog - of in Italiaanse termen vanaf de partizanenstrijd en de val van het fascisme - is sterk ideologisch gekleurd en uiterst partijdig. De overheersing van de marxistische historici in Italië sinds 1945 heeft ertoe geleid dat de historiografie van de periode van de liberale staat (1870-1900) zich concentreerde op twee vragen: wat waren de wortels van het socialisme en wat waren de wortels van het fascisme. Deze vragen dwongen de marxistische historici aandacht te besteden aan het anarchisme dat in Italië aan het socialisme en het fascisme voorafging. Sindsdien is de geschiedenis van de Italiaanse anarchistische beweging een speelbal geworden van marxistische en anarchistische historici. Die situatie heeft geresulteerd in

---

⁵ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 294.

⁶ Carlo Cafiero, "Una Rettifica Necessaria". *Il Libero Pensiero*, 19 oktober 1871, 256. Geciteerd naar Damiani, *Carlo Cafiero*, 42.

een groot aantal publicaties die veel licht hebben geworpen op de ontwikkeling van de anarchistische beweging in Italië. Dankzij een stroom van biografieën, regionale studies en deelstudies is de kennis van de ontwikkeling van het anarchisme in Italië zeer groot. Niemand zal nog kunnen beweren dat ze een onderbelicht onderdeel vormt van de Italiaanse geschiedschrijving.⁷ Dat kan wel beweerd worden van die van de ontwikkeling van de staat in dezelfde periode.

In hun beschrijving van het socialisme en anarchisme tonen de marxistische en anarchistische historici een zeer eenzijdige visie op de staat. Die wordt neergezet als de hoofdschuldige aan het 'onvoltooide' Risorgimento, als de rem op de vooruitgang, als het 'wettige Italië' dat geen rekening hield met het 'werkelijke Italië', kortom als de verantwoordelijke voor al het sociale onrecht. Deze schematisering klopt echter maar gedeeltelijk en gaat voorbij aan de problemen waarmee de regeringen te kampen hadden. De overheid moest immers niet alleen oog hebben voor het progressieve deel van de natie maar tevens voor reactionaire krachten als de Kerk, het koninklijke hof en buitenlandse mogendheden. Liberalisering en democratisering waren daarom in het begin moeilijk te verwezenlijken idealen. Daarentegen hanteerde de Italiaanse politieke toplaag dit argument maar al te graag om die wensen te dwarsbomen en om de politieke macht tot haar eigen cliëntèle te beperken.

In 1910 merkte de nationalist Vincenzo Morello op

In Italië is er iets zeer buitengewoons gebeurd. Er bestaat geen religieus gevoel, en toch is er een klerikale partij gevormd; er is geen klassenhaat, en toch is er een grote socialistische partij georganiseerd; maar ofschoon er een volwassen Staat is, uitgerust met Leger, Marine, Bureaucratie en Ministerie van Buitenlandse Zaken, is niemand erin geslaagd om ook maar een glimp van een Staatspartij te creëren. In de strijd om het bestaan, heeft alleen de Staat geen ledenbestand, geen ideologie, geen strategie, geen tactiek. De hedendaagse geschiedenis gaat uitsluitend over Staatsvijanden; maar de Staat zelf bestaat niet.⁸

Deze constatering van de situatie aan het begin van de twintigste eeuw geldt in gelijke mate voor de geschiedschrijving. Er is onveranderd een enorm gebrek aan onderzoek naar de centrale staat en zijn instellingen in de negentiende eeuw.⁹ De Italiaanse historiografie blinkt uit door een sterke verwaarlozing van aandachtsterreinen als de staatsopbouw, de rechtspraak, de bureaucratie, de ministeries, het leger en de openbare veiligheid. De meeste publicaties op deze terreinen zijn van de hand van archivariissen - die nadrukkelijk vele onderwerpen en archivalia voor zich reserveren - of van buitenlandse historici. De onevenredige aandacht voor de periode van het fascisme, de nadruk op de sociaal-economische geschiedenis, de ondervertegenwoordiging van liberale historici en het lacuneuze bronnenmateriaal hebben geresulteerd in een uiterst marginale kennis van de institutionele geschiedenis van de negentiende eeuw. De liberale periode is vaak beschouwd als *Postrisorgimento* of als *Prefascismo*: in de eerste interpretatie overheerste de teleurstelling en de tweede uitlegging zocht men naar de wortels van het kwaad. Liberale historici die zich met de liberale periode hebben bezig gehouden, deden dat voornamelijk als antwoord op de aanvallen van marxistische historici en ook zij hebben zich bijgevolg vaak op de sociaal-economische kwesties

⁷ Gezien het grote aantal publicaties op dit gebied, zie ik af van een individuele behandeling van deze boeken en artikelen. Opvallend is de aandacht van Angelsaksische historici voor het Italiaanse anarchisme. De meest recente publicaties in de Verenigde Staten zijn van de hand van Richard Bach Jensen (1991) en Nunzio Pernicone (1993).

⁸ Geciteerd naar Clark, *Modern Italy, 1871-1982*, 1.

⁹ Zie onder meer Italo Mereu, "Storia dello Stato Rinnegante", *Il Sole 24 Ore*, 3 maart 1996; Guido Melis, "La Storiografia dell'Amministrazione in Italia", *Bollettino del Diciannovesimo Secolo*, II (1994) 5-10.

gericht.

De grote belangstelling in de jaren zeventig voor de lokale en regionale geschiedenis hield de aandacht voor de centrale staat in de schaduw.¹⁰ Pas in het laatste decennium is er enige interesse voor de staat en zijn instrumenten ontstaan. Het gaat daarbij voornamelijk om onderzoeken naar ministeries, ambtenaren, staatslieden en het vorstenhuis. Deze 'traditionele geschiedschrijving' is echter niet populair in Italië. In dit type historiografie vormt het veel geroemde - maar kwalitatief zelden nagevolgde - boek van de historicus Federico Chabod, *Storia della Politica Estera Italiana dal 1870 al 1896* (1951) een gunstige uitzondering.

Het was daarentegen juist Chabod die een mythe heeft gecreëerd. Hij poneerde de stelling dat de regeringen van de *Destra* geen politiek van systematische onderdrukking van de internationalisten voerden omdat de leiders van de *Destra*, Giovanni Lanza en Marco Minghetti, in de liberale geest van Cavour waren opgegroeid en daarom nooit bepaalde wettelijke grenzen zouden overschrijden.¹¹ Het is echter als gezegd de vraag of de *Destra* zich anders opstelde tegenover de Internationale en de anarchisten dan de *Sinistra*.

In de Italiaanse geschiedschrijving ontbreekt de aandacht voor de politieke politie of de politespionage in de liberale periode. Gezien de omvang van deze diensten valt deze leemte alleen te verklaren door de schaarste aan bronnen op centraal niveau. Omdat politespionage zo'n wezenlijk onderdeel vormde van de reactie van de staat op de anarchisten is één hoofdstuk volledig aan dit onderwerp gewijd.

Bronnen

Dit boek is grotendeels gebaseerd op onderzoek in de archieven in Italië, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk, en Zwitserland. Voor een compleet overzicht van de gebruikte bronnen verwijs ik naar de bijlagen. Hier beperk ik mij tot enkele signaleringen.

Toen ik aan het eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig het *Archivio Centrale dello Stato* in Rome bezocht, was archiefonderzoek in Italië nog een 'heroïsche' bezigheid. Dat is gelukkig veranderd. Momenteel staat er een modern archief dat goed toegankelijk is. Het *Archivio Centrale dello Stato* is voor dit type onderzoek van groot belang in verband met de aanwezigheid van de archieven van de diverse ministeries (uitgezonderd Buitenlandse Zaken) en van vele particuliere archieven.

Het *Archivio Storico Diplomatico* van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Rome is voor dit onderzoek van grote waarde geweest met name door de beschikbaarheid van de dossiers van de *Polizia Internazionale*, de *Serie Politica P* en het *Fondo Moscati*. Deze archieven bleken essentieel voor de bestudering van de Italiaanse politie-activiteiten in het buitenland en van de Internationale Antianarchistische Conferentie van 1898.

De tientallen staatsarchieven in de Italiaanse provinciehoofdsteden bieden waardevol materiaal over de regionale anarchistische bewegingen. Voor zover ze niet tijdens het fascisme of de oorlog zijn vernietigd, zijn in deze instellingen de archieven van de *Prefettura* en van de *Questura* de belangrijkste sleutels tot de geschiedenis van de subversieve bewegingen. Van grote waarde zijn tevens de talrijke *Processi Politici* waarvan de dossiers echter in een deplorabele staat verkeren. De belangrijkste regionale staatsarchieven bevinden zich in Bologna, Florence en Napels.

In het Algemeen Rijksarchief in Den Haag heb ik met name het archief van het ministerie van Justitie geconsulteerd. Dankzij de correspondentie tussen de minister en de procureurs-generaal heb

¹⁰ Zie onder meer Davis, "Remapping Italy's Path".

¹¹ "La Libertà e la Legge" in Chabod, *Storia della Politica*, 392-454.

ik nog enkele ontbrekende aanwijzingen kunnen vinden over de Internationale Antianarchistische Conferentie. Dat geldt ook voor het *Politisches Archiv* van het *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* in Wenen.

Het *Schweizerisches Bundesarchiv - Archiv Fédéral* in Bern en de *Archives de la Préfecture de Police* in Parijs herbergen een schat aan informatie over de Italiaanse anarchisten in het buitenland. De Serie F 7 (Police Générale) van de *Archives Nationales* in Parijs heb ik helaas niet in het onderzoek kunnen betrekken als gevolg van werkonderbrekingen van het dienstverlenend personeel. De dossiers van deze serie hadden een duidelijker beeld kunnen geven van de contacten tussen de Franse en Italiaanse politie over het toezicht van de anarchisten.

Ten slotte wil ik nog wijzen op enkele particuliere en overheidsbibliotheken en studiecentra waarvan ik dankbaar gebruik heb gemaakt ter oriëntering en verdieping van het verzamelde materiaal: het *Istituto Basso* in Rome, de *Biblioteca Nazionale Centrale* in Florence, de *Biblioteca dell'Archiginnasio* in Bologna, de *Biblioteca Comunale (Carte Andrea Costa)* in Imola, de *Biblioteca Franco Serantini* in Pisa, het *Istituto Feltrinelli* en de *Biblioteca Braidense* in Milaan, de *Bibliothèque Publique et Universitaire* in Genève, de *Landesbibliothek* en de *Stadt- und Universitätsbibliothek* in Bern en het *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis* in Amsterdam.

Hoofdstuk I

De Politieke Strijd in Italië tot 1870

De politieke krachten

Na de moeizame eenwording bestond de Italiaanse staat in 1870 amper tien jaar. Hij was voortgekomen uit een cultureel en burgerlijk streven naar politieke eenheid. Dat streven, dat bekend werd onder de term *Risorgimento*, werd gekenmerkt door politieke samenzweringen van republikeinen en liberalen. De republikeinse leiders Giuseppe Mazzini en Giuseppe Garibaldi liepen voorop in de politieke en gewapende strijd voor de nationale eenwording. Zij werden beschouwd als het 'hoofd en het zwaard' van het *Risorgimento* en waren de meest vereerde voorvechters van de nationale staat. Het koninkrijk Italië kwam in 1861 tot stand na de geslaagde invasie op Sicilië van een revolutionair vrijkorps, de *Mille*, onder leiding van Garibaldi en dankzij het diplomatieke genie van graaf Camillo Benso di Cavour. Deze staatsman in koninklijke dienst wist te voorkomen dat de eenwording alleen op het conto van de republikein Garibaldi kon worden geschreven, door het monarchistische leger op tijd in te zetten. De kroon op de unificatie werd gezet met de inname van de stad Rome op 20 september 1870.

De Italiaanse eenmaking was niet het gevolg van overwinningen op eigen kracht, maar werd sterk bevorderd door zeer gunstige internationale omstandigheden, waarbij de steun van Frankrijk en Engeland onontbeerlijk was. De eenmaking was een zuiver burgerlijke aangelegenheid waarin af en toe een beroep werd gedaan op het volk dat vervolgens aan zijn lot werd overgelaten. Na elke overwinning plukte een kleine minderheid de vruchten en werd een grote groep op afstand gehouden. De antimonarchistische Mazzini moest zijn dagen in ballingschap doorbrengen, de republikeinse volksheld Garibaldi werd ver van de politiek gehouden en zijn legers werden gedomobiliseerd. De nationale strijd vertoonde een patroon van mobilisatie, manipulatie en demobilisatie.¹ Toen de eenheid eenmaal was voltooid, leek niets een glorieuze herintrede van het monarchale Italië in de Europese politiek tegen te houden. Dat was slechts schijn: onder de oppervlakte van politieke eenheid broedden allerlei vormen van sociale onrust.

De grootste sociale beroering kwam voort uit regionale en historische verschillen. Het verlangen naar nationale eenheid tijdens het *Risorgimento* was een breuk met de traditionele politiek van steden en vorstendommen die voornamelijk op kleinschalig zelfbelang was gericht. Met name op Sicilië was de onvrede met de nieuwe centralistische politiek dermate bedreigend voor de eenheid dat het leger herhaaldelijk krachtig moest ingrijpen. De noodtoestand gold hier langere tijd en alleen met militaire hand kon de rust enigszins hersteld worden. De onrust in het Zuiden was des te bedreigender voor de monarchie omdat men veronderstelde dat deze werd aangewakkerd door de rivaliserende Bourbons en door de Katholieke Kerk. De monarchie kampte bovendien met het probleem dat Sicilië was veroverd door de republikein Garibaldi en dat deze een jaar lang Sicilië dictatoriaal had bestuurd. Voor zover er op Sicilië al loyaliteit bestond tegenover 'Italië' ging deze

---

¹ Tilly, Tilly en Tilly, *The Rebellious Century*, 93.

eerder uit naar Garibaldi dan naar het koninklijke huis. Een complicerende factor waren de *bande brigantesche* (boeren-guerrilla-bendes) die voor niemand respect hadden. In 1862 werd de staat van beleg afgekondigd voor het hele Zuiden waarbij de helft van het Italiaanse leger voor de vernietiging van de *bande brigantesche* werd ingezet. In twee jaar tijd werden 1038 boeren gefusilleerd, sneuvelden er 2413 tijdens de gevechten en werden er 2768 gevangen genomen.² De wijze waarop de regeringen van de *Destra* (Rechts) Sicilië onderdrukten, was tevens één van de oorzaken voor verdeeldheid binnen de leidende politieke elite.

Een andere bron van sociale onrust werd gevormd door de armoede, met name op het platteland. De sterk verouderde landbouw voldeed totaal niet aan de eisen die er aan werden gesteld na de eenwording. Lokale economieën werden geconfronteerd met een nationale markt; onteigeningen van kerkelijke goederen betekenden het verlies van vele wankele bestaansevenwichten; de invoering van de belasting op het korenmalen (*tassa sul macinato*) betekende voor vele boeren en landarbeiders de economische genadeklap. Aan het einde van de jaren zestig kwamen hele streken in opstand, waarbij de onteigende grond werd bezet en de woede zich richtte op staatsinstellingen. Ook achter deze opstanden werd, ten onrechte, een sturende politieke hand vermoed. De grootste staatsvijanden werden op deze wijze de Paus, Oostenrijk, de Bourbons en Mazzini. De opstanden waren echter spontaan, ontstonden uit pure armoede en werden hooguit gesteund door individuele priesters of gekanaliseerd door republikeinen.

De oppositie

De activiteiten van de legitimisten, de Bourbonaanhangers, beperkten zich tot enkele salonintriges en tot de verspreiding van wat pamfletten. De politie was goed op de hoogte van hun plannen en vond ze niet schadelijk genoeg om in te grijpen.³ Veel ophef werd er gemaakt over de intriges van Maria Sofia, de voormalige koningin van het koninkrijk Napels, en met name over haar banden met de anarchisten. Tot enige concrete actie van haar kant is het echter nooit gekomen.⁴

De Katholieke Kerk had reeds vanaf de unificatie van Italië laten weten de staat met alle middelen te bestrijden. De intentie van de regering om Rome in te lijven en tot hoofdstad van Italië uit te roepen was mede debet aan deze vijandige houding. Daarnaast was de uitgesproken liberale houding van de Italiaanse regeringen voor de Kerk voldoende reden om een oorlogszuchtige positie in te nemen. Ten slotte waren de antiklerikale wetten, hoewel ze vanwege het katholicisme van de Italianen niet al te radicaal konden uitvallen, een constante ergernis voor het Vaticaan. Door zijn verfijnde netwerk in het hele land en zijn internationale organisatie was de clerus een geduchte tegenstander van de staat. De priesters hadden een bepalende invloed op de massa en zeker op de boeren. De propaganda van de reactionaire geestelijkheid richtte zich zowel op het volk, om het op te zetten tegen de nieuwe instellingen, als op vooraanstaande groepen, door ze te wijzen op de gevaren van de kerkelijke politiek van de regering. Het belangrijkste doel van deze propaganda was de onlustgevoelens van de massa's levend te houden om, als het niet mogelijk was de oude regimes te herstellen, ze als wapen te gebruiken om zoveel mogelijk concessies van de staat te krijgen.

De antiregeringsactiviteiten van de geestelijkheid droegen ontegenzeggelijk bij tot de fricties tussen de verschillende maatschappelijke klassen.⁵ Het is ook geen wonder dat de regering zich haastte te stellen dat ze streefde naar een vrije kerk in een vrije staat. De Kerk stelde zichzelf echter

² Dit zijn de officiële cijfers, die bekend zijn geworden dankzij een parlementair onderzoek in 1863. Molfese, *Storia del Brigantaggio*, 361-364.

³ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 23.

⁴ Petacco, *La Regina del Sud*. Zie ook: pag. 218, noot 170; pag. 365, noot 158; pag. 406, noot 7.

⁵ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 26; Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 210.

boven de burgerlijke wetgeving en zette de katholieken op tegen de Italiaanse overheid. De Kerk ondervond op meerdere gebieden de nadelen van de liberale staat. Zo was ze totaal beroofd van haar wereldlijke macht en bestuur, verloor ze een groot aantal kerklanden en belastingprivileges en kreeg ze concurrentie in het onderwijs. Toen op 20 september 1870 de koninklijke troepen Rome innamen, zocht de paus vrijwillig een 'ballingschap' op in het Vaticaan. Frappant is het feit dat na 1870, parallel aan de Italiaanse staat, de kerkelijke organisatie werd gecentraliseerd. Bovendien ging de Kerk zich door middel van rechtse lekenorganisaties zeer driftig met de politiek bemoeien, ofschoon ze formeel op het standpunt stond dat katholieken niet aan de politieke verkiezingen mochten deelnemen (*non expedit*).⁶ Het gevaar van de klerikale 'Zwarte Internationale' werd vooral door politici van de *Sinistra* benadrukt.⁷

De felste politieke onruststokers, de republikeinen, waren echter geen vijand van de Italiaanse staat, maar van de zegevierende monarchie. Zij waren, onder leiding van de nationalistische republikein Mazzini en de vrijheidsstrijder Giuseppe Garibaldi, de drijvende krachten achter het verenigde Italië en zij waren woedend over het resultaat van de eenheidsstrijd. Zij zagen de nieuwe staat als een verraad aan de 'natie', als het produkt van de van bovenaf opgelegde revolutie in het politieke belang van de monarchie. Tot de eenwording had de koning direct met de revolutionaire mazzinianen onderhandeld en hen aangemoedigd om de nationale krachten te kanaliseren en te bundelen. Na de totstandbrenging van de eenheidsstaat waren de mazzinianen zijn grootste vijand. Zij hadden voor de eenheid van Italië gevochten, maar ook en vooral tegen de tirannie en de buitenlandse en pauselijke overheersing. Verenigd in de *Partito d'Azione* (Actiepartij) richtten de mazzinianen zich op de bevrijding. Daarbij organiseerden zij zich in gewapende bendes of vrijkorpsen. Na de eenwording in 1861 toonde het merendeel van hen zich echter meer patriot dan republikein en koos voor de liberale regering of voor de parlementaire oppositie. Deze bekeerde republikeinen lieten hun revolutionaire verleden achter zich. De republikeinen die Mazzini trouw bleven, volhardden in hun strijd tegen de monarchie. Zij waren daarin radicaler en resoluter dan hun meester die bereid was om met het koninkrijk samen te werken voor de bevrijding van de Veneto en van Rome. Deze radicale vleugel dwong Mazzini tot een overzoenlijke houding.

Bij een groot deel van de republikeinen bleken de nationalistische gevoelens sterker te zijn dan de afkeer van de monarchie. Herhaaldelijk lieten zij zich verleiden tot deelname aan oorlogen ter 'bevrijding van bezette gebieden.' De betrokkenheid van mazzinianen bij de oorlog van 1866 tegen Oostenrijk - voor de verovering van de Veneto - veroorzaakte een scheuring in de gelederen van de republikeinen. De intransigente of radicale vleugel veroordeelde de samenwerking tussen Mazzini en de Italiaanse monarchie: deze 'monarchistische oorlog' zou in scherp contrast staan met de mazziniaanse 'deugd van het volksinitiatief voor de verovering van de Italiaanse eenheid.' Van deze kant kwam ook de kritiek dat Mazzini zijn republiek opvatte als 'een monarchie zonder monarch'.⁸ De afschuw van deze oorlog werd versterkt door de hulp van de vijanden van het Italiaanse revolutionaire republikanisme: het Frankrijk van Napoleon III en het keizerlijke Pruisen. Het geweten, 'de vermetele en ascetische wil om bezoedelingen te vermijden,'⁹ en het messianisme

⁶ In 1871 verklaarde de Penitentiare dat het "niet raadzaam" (*non expedit*) was voor katholieken deel te nemen aan politieke (in tegenstelling tot lokale en provinciale) verkiezingen. Dit principe werd drie jaar later door paus Pius IX bekrachtigd. In 1886 veranderde het advies in een verbod. In 1904 werd het *non expedit* afgezwakt en in 1918 werd het volledig afgeschaft.

⁷ De naam Zwarte Internationale werd gehanteerd ter aanduiding van de katholieke organisatie. Na het Revolutionaire Congres te Londen in 1881 werd de term tevens gebruikt voor de internationale anarchistische beweging.

⁸ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 3.

⁹ Spadolini, *I Repubblicani*, 9.

waren binnen deze intransigente groep sterker dan het machiavellisme. Deze radicale republikeinen belandden door hun principiële houding in een geïsoleerde positie. Ze kozen voor een positie buiten de politiek en onthielden zich van stemming tijdens verkiezingen (republikeins *non expedit*).¹⁰

Tot aan de inname van Rome ging de republikeinse strijd voornamelijk om de geforceerde inlijving van de *terre irredente*, 'Italiaanse' gebieden onder buitenlands of pauselijk bestuur. Garibaldi ondernam twee pogingen om deze gebieden te 'bevrijden': de expedities van Aspromonte in 1862 en die van Mentana in 1867. Beide ondernemingen liepen stuk, maar bevestigden de roem van de Generaal. Na de mislukking van deze militaire acties nam Mazzini openlijk afstand van elke overeenkomst met de monarchie, die hij schuldig achtte aan het verraad van zijn nationale eenheids-ideaal, en stelde hij zich op het standpunt van de intransigenten. Ter ondersteuning van zijn onverzoenlijke houding vormde hij in september 1866 de *Alleanza Repubblicana Universale*, die samenzweringen en militaire operaties voorbereidde ter vernietiging van de monarchie. De koninklijke regering vreesde het mazziniaanse gevaar vooral vanuit Zwitserland. In deze liberale, federale, republikeinse buurstaat vormden zich Italiaanse bendes die de monarchistische staatsvorm in Italië bedreigden. In het voorjaar van 1870 vonden er nog drie pogingen tot opstand plaats in Italië. Mazzini's partij was voor alle drie verantwoordelijk. Het mislukken van deze opstanden vergrootte enerzijds de afstand tussen Mazzini en de radicale burgerij en versnelde anderzijds de groei van de Internationale Arbeiders-Associatie. Ook versterkte het de afkeer van zuiver 'politieke' revoluties.¹¹

Mazzini's partij was voornamelijk burgerlijk, maar zijn grootste kracht ontleende hij aan de omvangrijke aanhang onder de stedelijke arbeiders en handwerkslieden die in verenigingen waren georganiseerd. Deze verenigingen, de *società di mutuo soccorso* (verenigingen van wederzijds hulpbetoon), die vaak werden geleid door vooraanstaande republikeinen en door gematigde notablen, hadden geen revolutionair karakter. Ze waren zuiver economisch en educatief van aard. Mazzini's belangstelling voor de honderden arbeidersverenigingen kwam overwegend voort uit tactische motieven: hij wilde ze scholen in zijn doctrine en ze vrijwaren van de invloed van de Internationale Arbeiders-Associatie. De republikeinen kwamen niet op voor de materiële belangen van de arbeiders, maar wilden hen hun eigen waarden van 'God, *Patria*, en Familie' bijbrengen. Mazzini richtte zich daarbij alleen op de stedelijke arbeiders mede omdat hij bang was voor het landarbeidersproletariaat: een opstand van de boerenmassa zou botsen met de belangen van de vele landbezitters onder zijn aanhang. Anders dan de socialisten, verlangde Mazzini de verbetering van de verhoudingen tussen arbeid en kapitaal, verwierp hij stakingen en wees hij het beginsel van de klassenstrijd af. Mazzini's partij was voortdurend onderhevig aan interne verdeeldheid tussen radicale democraten en formalistische, gematigde republikeinen. De eersten zouden zich steeds meer van hem gaan verwijderen en zich al snel bij de Internationale Arbeiders-Associatie, de 'Rode Internationale,' aansluiten.

De staat

¹⁰ De mazzinianen hadden reeds in 1866 besloten niet deel te nemen aan verkiezingen. Volgens Spadolini (*I Repubblicani*, 11) kozen ze daarmee voor: het lot van de ascetische afscheiding, van het bewuste isolement, van de kloosterdiscipline, van de Domenicaanse onverzoenlijkheid, van het conventuele rigorisme, en van de geheime of semi-geheime organisatie. De republikeinen verlaten de koers van stemonthouding rond 1895.

¹¹ Zie: Pavone, "Le Bande Insurrezionali", 42-108.

Het nieuwe Italië was de grootschalige opvolger van het oorspronkelijke koninkrijk Sardinië.¹² Het *Statuto Albertino* van 1848, gebaseerd op de Franse grondwet van 1830, was de enige constitutie in Italië die de reactionaire golf na de mislukking van de revoluties van 1848-1849 had overleefd.¹³ Het vormde de basis voor de grondwet, krachtens welke Italië een constitutionele monarchie was. De rechterlijke organisatie van Piemonte werd, samen met het Wetboek van Strafrecht, in 1861 in heel Italië ingevoerd. Koning Vittorio Emanuele II behield in 1861 zijn naam om aan te geven dat hij de voortzetting van zijn dynastie belangrijker vond dan de nieuwe situatie. De telling van de regeringen begon ook niet in 1861, maar zette die van het koninkrijk Sardinië voort. De Sardijnse staatsschuld werd door de Italiaanse staat overgenomen en de Sardijnse hoofdstad Turijn bleef de hoofdstad van het nieuwe koninkrijk. Het bestuur en de bureaucratie werden geleid door de gematigde liberalen uit Piemonte. Het was een centralistisch model dat geen uitzonderingen permitteerde op grond van regionale verschillen.

De staat moest haar gezicht laten zien in het land en zo verscheen in elke stad en plaats de kazerne van de *carabinieri* (militaire politie), de prefect, de kantonrechter en de *questore* (commissaris van politie). De staat wilde niet alleen aanwezig zijn, maar tevens surveilleren en controleren.

Dat deed ze ook door de invoering van de dienstplicht die vanaf 1870 drie jaar duurde. Het koninklijke leger, voortgekomen uit de Sardijnse strijdmacht, bleef echter altijd een 'kazerneleger' dat wantrouwend stond tegenover de dienstplichtige troepen.¹⁴ Het was zeer loyaal tegenover het koninklijke huis en tegenover de staat. De krijgsmacht werd beschouwd als een uitstekend instrument voor de *nazionalizzazione*, als de 'school van de natie'. Daar leerden boerenarbeiders hun land en de Italiaanse taal kennen en verwierven ze discipline en plicht tegenover koning en vaderland. De regimenten bestonden uit soldaten afkomstig uit twee verschillende regio's die in een derde regio werden gelegerd. Om te vermijden dat er banden zouden ontstaan tussen het leger en de lokale bevolking werden de regimenten om de vier jaar verplaatst. De krijgsmacht was, meer dan de politie, een belangrijk instrument in de bestrijding van binnenlandse sociale onrust. Zij werd ingezet tegen het *brigantaggio*, tegen opstanden, onwettige vergaderingen, stakingen en demonstraties. Haar repressieve optreden veroorzaakte herhaaldelijk haatgevoelens bij de bevolking die zich ook keerden tegen de opperbevelhebber, de koning.

De aanwezigheid van de staat in de vorm van belastingen wekte de meeste ergernis bij de bevolking. Het grootste probleem van de Italiaanse regeringen bestond uit de enorme staatsschuld die mede een gevolg was van de vele oorlogsinspanningen. De verkoop van staatsspoorlijnen en kerkelijke gronden kon niet verhinderen dat deze bleef toenemen. Om de schuld te reduceren werd Italië het zwaarst belaste land ter wereld waaronder vooral de agrarische sector leed. De meest omstreden belastingmaatregel, de reeds genoemde *tassa sul macinato*, werd in 1868 ingevoerd.

Italië speelde in internationaal opzicht nauwelijks een rol. Het was grotendeels afhankelijk van Frankrijk dat ten tijde van Napoleon III een onmisbare rol had gespeeld tijdens de eenwording. Frankrijk was bovendien de belangrijkste investeerder in Italië. In de periode 1860-1876 bedreven de regeringen nauwelijks buitenlandse politiek. De afwezigheid van het internationale toneel werd veroorzaakt door de onvoltooide eenwording, de afhankelijkheid van het buitenland en de binnenlandse problemen. Minister van Buitenlandse Zaken, Emilio Visconti Venosta, weigerde stelling te

---

¹² Het koninkrijk Sardinië ontstond na het congres van Wenen in 1815. Het bestond uit Piemonte, Savoye, Genua en Sardinië.

¹³ Het *Statuto* werd op 2 februari 1848 door koning Carlo Alberto afgekondigd in de overtuiging dat de kroon een actieve rol zou blijven spelen in de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht. De koning zou niet alleen heersen maar tevens regeren.

¹⁴ Na de legerhervormingen van 1873 bestond de landmacht uit 350.000 soldaten, verdeeld over tien regimenten. In 1882 werd het leger uitgebreid tot twaalf regimenten.

nemen in de rivaliteit tussen Duitsland en Frankrijk en wilde goede banden onderhouden met aartsvijand Oostenrijk-Hongarije. Zijn opvolgers, maar met name de koning, zochten daarentegen samenwerking met Duitsland. Deze wens werd ingegeven door de labiele binnenlandse situatie in de Franse republiek en door de wens ooit de *terre irredente* (Trente en Triëste) te bemachtigen. Ondanks de aansluiting bij de Driebond in 1882 bleef Italië niet meer dan 'het vijfde wiel aan de wagen' en werd het alleen 'uit hoffelijkheid' door de grote mogendheden in hun midden geaccepteerd.¹⁵

De monarchie

In de periode 1870-1900 kende Italië twee koningen die meer dan een louter representatieve functie hadden. Italië was formeel een constitutionele monarchie waarbinnen de koning uitgebreide bevoegdheden bezat. Artikel V van het *Statuto* liet daar geen twijfel over bestaan:

De uitvoerende macht komt alleen aan de koning toe. Hij is het opperste hoofd van de staat, hij is opperbevelhebber van leger en marine; hij verklaart de oorlog; hij sluit vredesverdragen, verbonden, handelsovereenkomsten, etcetera en zal daarover het parlement inlichten zodra de belangen en de veiligheid van de staat dat toelaten.

De 'koning van Italië bij de gratie Gods en de wil van de natie' was samen met het parlement verantwoordelijk voor de wetgevende macht; hij benoemde de ministers, de senatoren en de rechters die in zijn naam de, van hem afkomstige, wetten handhaafden. De belangen van de Italiaanse vorsten lagen primair bij het leger, vervolgens bij de buitenlandse politiek en in laatste instantie bij het binnenlandse bestuur.¹⁶

Vittorio Emanuele II was sinds 1849 koning van het koninkrijk Sardinië. Deze *Re Galantuomo* (Koning van Eer)¹⁷ en *Padre della Patria* wilde niet alleen heersen, maar ook regeren. Hij noemde zichzelf hoofd van de regering en wilde zijn eigen politiek voeren. Zijn ministers moesten zich aan zijn eisen onderwerpen of ontslag nemen.¹⁸ Hij kwam vooral in aanvaring met zijn regeringen als er een bezuiniging dreigde op de begroting van het koninklijk hof of het leger. Bovendien bracht hij herhaaldelijk zijn regeringen in verlegenheid door zijn plotselinge invallen op het gebied van de buitenlandse politiek waarvan hij zijn ministers in het ongewisse liet. De koning beschikte daarbij over eigen ambassadeurs en spionnen die hem het idee gaven dat hij ook werkelijk regeerde. Het parlement werd door de koning gerespecteerd in zoverre dat het de schuld kreeg als zijn politiek faalde, en werd ontbonden als het vertrouwen in een marionet van hem werd opgezegd. Hij toonde een grote minachting voor de Italiaanse politici: "Er zijn slechts twee manieren om Italië te besturen, met bajonetten en met corruptie; dat hebben zij [de politici] niet begrepen en ze zijn totaal ongeschikt voor een constitutioneel bewind."¹⁹ De eigengereide politiek van Vittorio Emanuele was

¹⁵ Chabod, *Storia della Politica Estera*, 550-552; Lowe, en Marzari, *Italian Foreign Policy*, 3-12.

¹⁶ De koning wees zelf vrijwel zonder uitzondering de minister van Defensie aan.

¹⁷ Deze sarcastische bijnaam was afkomstig van minister-president Marco Minghetti toen deze in 1864 werd ontslagen. Vittorio Emanuele was, volgens hem, geen vorst zoals alle andere, hij was de *Re Galantuomo*, de bevrijder van Italië, op wie de regels van het parlementaire bestuur, waaraan de ministers waren gebonden, niet van toepassing waren. Men moest zijn humeuren verdragen omdat zijn gezag en prestige noodzakelijk waren voor de redding van de natie. Geciteerd naar Mack Smith, *I Savoia Re d'Italia*, 37.

¹⁸ Mack Smith, *Italy and its Monarchy*, 35.

¹⁹ Geciteerd naar Mack Smith, *Vittorio Emanuele II*, 315.

alleen mogelijk wegens de loyaliteit van zijn ministers, die hem beschouwden als het meest effectieve symbool van de nationale eenheid. Het was vooral aan de diplomatieke vaardigheden van minister-president Giovanni Lanza (1869-1873) te danken dat de almacht van de koning binnen de perken bleef en dat zijn eigenzinnige optreden niet tot onherstelbare ongelukken leidde. Tijdens zijn toespraak bij de opening van het nationale parlement in Rome in november 1871 drukte hij de senatoren en afgevaardigden het volgende op het hart:

Vandaag, nu de nationale eenheid voltooid is en er een nieuw tijdperk aanbreekt in de geschiedenis van Italië, zullen we onze beginselen niet loslaten (applaus). Herrezen in naam van de vrijheid, moeten we in de vrijheid en in het gezag het geheim van de kracht en van de verzoening zoeken (applaus).²⁰

Vrijheid en gezag moesten dus zijn regime kenmerken. Een goede balans tussen deze twee beginselen was echter moeilijk te vinden, zoals zal blijken.

Na de dood van Vittorio Emanuele II in 1878 volgde zijn zoon Umberto I hem op. In vergelijking met zijn vader was Umberto I een onuitgesproken, bleke persoonlijkheid.²¹ Zijn grootste verdiensten waren zijn fysieke moed, die hij ten toon spreidde tijdens de oorlog van 1866 en bij enkele aanslagen op zijn leven, en het huwelijk met zijn nicht Margherita van Savoye-Genova die al snel het symbool van het Italiaanse patriottisme werd.²² Umberto eerbiedigde de constitutie, had nauwelijks autocratische ambities en stond open voor liberale en democratische hervormingen.²³ Hij was minder oorlogszuchtig dan zijn vader, maar weigerde evenals hem elke verlaging van de uitgaven voor het leger. Hij deed zijn invloed gelden op de militaire, buitenlandse en koloniale politiek. Regelmatig liet hij het parlement in onwetendheid over internationale verdragen en koloniale expedities. Deze *Re Buono* (Goede Koning), *Re Martire* (Koning Martelaar)²⁴ of *Re Mitraglia* (Koning Mitrailleur), *Umberto Sporcamano* (Umberto met de Vuile Handen)²⁵ werd aan het einde van de eeuw door zijn conservatieve omgeving onder druk gezet om eigenmachtiger op te treden en het parlement te negeren.

Net als velen van zijn onderdanen, was Umberto een groot bewonderaar van Duitsland: zoals de burgerij naar de Duitse industrie, techniek en wetenschap opzag, en de Italiaanse socialisten de Duitse sociaal-democratie bewonderden, zo keek de politicus Francesco Crispi naar het voorbeeld van Bismarck, en keek Umberto, met verbazing en met jaloezie, naar keizer Wilhelm II.²⁶ Hij miste echter de zekerheid, de vastberadenheid en de zelfovertuiging om het Duitse staatshoofd te kunnen imiteren. Umberto was geen voorbeeld van een parlementair monarch, maar hij was evenmin een autocraat. Hij miste simpelweg de kwaliteiten en de wil om te regeren. Het politieke bedrijf vond hij saai en vervelend en kranten las hij niet. De meeste tijd bracht hij door in zijn jachtgebieden, in de conservatieve en antidemocratische kringen van zijn vrouw Margherita en in de ultraconservatieve

²⁰ *Discorso della Corona per l'Apertura del Parlamento Nazionale in Roma nel 27 novembre 1871*. ASParma, Pref. Gab., B. 63.

²¹ Op aanraden van minister van Binnenlandse Zaken Francesco Crispi, liet Umberto de dynastieke telling, volgens welke hij Umberto IV zou moeten heten, vallen. Zijn opvolger, Vittorio Emanuele III, zette de dynastieke telling echter weer voort.

²² Margherita was de dochter van Ferdinand, graaf van Genova en broer van Vittorio Emanuele II, en vorstin Elizabeth van Saksen,

²³ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 119.

²⁴ Deze bijnamen werden hem verleend door monarchistische historici.

²⁵ Benamingen die de anarchisten hem gaven. Galzerano, *Gaetano Bresci*, 13.

²⁶ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 256. De radicalen, republikeinen en anarchisten daarentegen waren hoofdzakelijk gericht op (revolutionair) Frankrijk.

en antiparlementaire kringen van zijn minnares Eugenia Litta.²⁷

Ondanks de negatieve houding van de clerus, republikeinen en anarchisten en ondanks het ontbreken van de steun van de oude aristocratie, stond de monarchie in Italië niet ter discussie. Het constitutionele koningschap herbergde echter enkele gevaren waardoor de persoon van de koning risico's liep. Niet alleen straalden de glans en glorie van overwinningen af op de persoon van de koning als opperbevelhebber van het leger, maar ook brachten nederlagen hem in diskrediet: het Italiaanse leger kon niet bogen op militaire overwinningen en noteerde slechts nederlagen. Bovendien werd de vaak buitensporige onderdrukking van volksopstanden, de 'proletarische bloedbaden,' de koning persoonlijk aangerekend. Een sterke koning of een sterke regering zou aan deze problemen het hoofd kunnen bieden, maar de combinatie van een zwakke koning en een zwakke regering was desastreus voor het imago van de monarchie.

De bevolking

Met de vorming van de eenheidsstaat was het politieke vraagstuk grotendeels opgelost, maar al spoedig diende zich de sociale kwestie aan, waarvan het *brigantaggio* de eerste en meest luidruchtige manifestatie was. De sociale problemen werden echter door de liberale regeringen totaal verwaarloosd en de geuite frustraties werden bloedig onderdrukt. Het sociale vraagstuk bestond voornamelijk uit de zeer slechte materiële en sociale omstandigheden van de agrarische massa en van de stedelijke werklieden. Italië was een agrarisch, pre-industrieel land met feodale karaktertrekken. Meer dan de helft van de bevolking werkte in de landbouw en zeventig procent van de bevolking woonde op het land. De landbouw was verouderd, zeer arbeidsintensief en vertoonde geen ontwikkeling. Er bestonden nauwelijks onderlinge contacten tussen de dorpen. Veelzeggend is de enorme fragmentatie van de taal als gevolg van de geïsoleerde leefvormen. De boerenmassa leefde onder ellendige omstandigheden, die na de eenmaking erger werden door de centralistische staatspolitiek, de liberalisering van de economie en de verkoop van kerkelijke bezittingen. Het is ook niet toevallig dat de grote boerenopstanden juist na de eenwording uitbraken. Tussen 26 december 1868 en 15 januari 1869, na de invoering van de genoemde *tassa sul macinato*, gingen hele massa's boeren met geweld tekeer tegen molens, telmachines en de nationale garde. Ze gaven zich alleen gewonnen als gevolg van de militaire bezetting door generaal Raffaele Cadorna. Volgens de officiële cijfers vielen er tijdens deze opstanden 257 doden en 1100 gewonden; 3800 personen werden gearresteerd.²⁸ De boeren profiteerden niet alleen niet van de eenmaking, maar raakten in een nog diepere ellende en onzekerheid. Hun haatgevoelens tegen de staat werden diepgeworteld. Veelzeggend waren de opmerkingen van de Oostenrijkse kolonel A. von Haymerle in 1879:

Hoe kon de agrarische bevolking, wier blikveld zich niet verder uitstreckte dan het dagelijkse werk, tevreden zijn met het nieuwe systeem, dat op brute wijze haar besparing- en afnam en de zonen afpakte voor de dienst aan een koning, van wie men in alle toonaarden beweerde dat hij de paus gevangen had gehouden, de kerken had geplunderd, en de haat van alle katholieken over zich had afgeroepen? Welk belang had de boer bij de eenheid van een hem onbekend vaderland, waarvan hij niet kon leven, dat misschien zijn

²⁷ Haar eigenlijke naam was Eugenia Attendolo Bolognini, gravin Litta. Zij was tevens de minnares van Napoleon III en van koning Vittorio Emanuele II geweest. Een andere amoureuze verhouding onderhield Umberto met de "fatale gravin" Vincenza di Santafiora die ook de radicale afgevaardigde Felice Cavallotti ontving.

²⁸ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 51.

zonen naar een vreemd land stuurde om te sterven, en dat hem op allerlei wijzen het bestaan nog zwaarder maakte?²⁹

De stedelijke burgerij maakte in Italië maar een zeer gering deel uit van de bevolking. Ze was echter de drijvende kracht geweest van de nationale eenwording en van de bevrijding van de vreemde overheersing. De politiek en het bestuur werden volledig door haar gedicteerd en zelfs zodanig dat men kan spreken van een burgerlijke oligarchie.

Op economisch gebied was er een duidelijk onderscheid tussen het Noorden en het Zuiden. Het Zuiden was uitsluitend agrarisch en men werkte er veelal nog onder semi-feodale verhoudingen. Deelpacht en grootgrondbezit vormden er de regel. De *gentiluomini* met hun immense landerijen waren de absolute machthebbers die het echter geleidelijk aan tegen de rijke burgerlijke investeerders uit het Noorden moesten afleggen. Negentig procent van de Zuidelijke boeren bezat niets en nam een positie in die weinig verschilde van die van een horige. De meeste boeren waren werkzaam als dagloners (de *braccianti*) of als kleine pachtboeren (de *mezzadri*). In het Zuiden was er nauwelijks sprake van een stedelijke burgerij. Alleen Napels beschikte over een burgerij maar deze bestond voornamelijk uit 'gedeklasseerde intellectuelen': advocaten, artsen, bureaucraten, onderwijzers, enzovoort. De problematiek van het Zuiden - de ondergeschikte economische, sociale en politieke positie ten opzichte van het Noorden - werd samengebracht onder de noemer *questione meridionale*. Zoals Gramsci die omschreef: "Het Noorden was in wezen een *piovra* [inktvis of uitzuiger] die zich verrijkte ten koste van het Zuiden en wiens economische en industriële groei in direct verband stond met de verarming van de Zuidelijke economie en landbouw."³⁰ De maffia, de camorra en het *brigantaggio* waren van deze problematiek de meest opvallende en criminele uitingvormen, waaruit vooral een diepe verachting voor recht en bestuur spraken. Later in de eeuw zou de bevolking van het Zuiden in toenemende mate haar redding zoeken in massale emigratie.

In het Noorden waren de vele stedelijke centra in hoge mate beïnvloed door de burgerlijke cultuur en economie. De burgerij vormde daar het overheersende sociale en politieke element. De burgers richtten zich op de handel, maar manifesteerden zich ook steeds meer als grootgrondbezitters op het platteland. Velen hadden geprofiteerd van de verkoop van de kerkelijke gebieden die mogelijk was gemaakt door de wet van Urbano Rattazzi op 15 augustus 1867. Mede door het absentisme van de grondbezitters kwamen er grote problemen voor de afhankelijke boerenbevolking, die aan de willekeur van tussenpersonen was overgeleverd. Na 1870 waren er enige industriële activiteiten te bespeuren, maar de industriële omwenteling vond niet eerder plaats dan rond 1896-1900. Van fabrieksproletariaat was daarom, mede door de overheersing van het kleinbedrijf en het handwerk, voor het einde van de eeuw nergens sprake.

---

²⁹ Geciteerd naar Ragionieri, *Italia Giudicata*, I, 182.

³⁰ Gramsci, *Il Risorgimento*, 98.

Socialistische tradities

Giuseppe Mazzini was de bepalende ideoloog van het Risorgimento, maar niet iedereen was het eens met zijn ideeën. Vanaf het mislukken van de revolutionaire bewegingen in de jaren dertig werd het streven naar nationale eenheid gekenmerkt door tegenstellingen en fricties. In grove trekken bestonden er contrasten tussen republikeinen die het nationale moment van de eenheid en de onafhankelijkheid benadrukten, en zij die een diepere inhoud aan het Risorgimento wilden geven en het land radicaal wilden veranderen in democratische of socialistische zin. Deze socialistische tendenties bleven echter beperkt tot een kleine groep en drongen niet door tot de massa.

De eerste socialistische ideeën werden, onder invloed van de Franse Revolutie, sterk bepaald door een streng egalitarisme. Dit gelijkheidsideaal stond in scherp contrast met de elitaire samenzweringen die het moesten verwezenlijken. Filippo Buonarroti (1761-1837) was van dit conspiratieve socialisme de belangrijkste vertegenwoordiger in Italië. Hij was sterk beïnvloed door Robespierre en door het communisme van Babeuf. Zijn streven was gericht op volkssoevereiniteit en op afschaffing van de privé-eigendom. Buonarroti kwam voort uit de *Carbonari* en dientengevolge speelden samenzweringen een centrale rol in zijn ideeën over de revolutie. Deze zou dictatoriaal en gewelddadig zijn.

Zijn belangrijkste publicatie was *Conspiration pour l'Egalité dite de Babeuf, suivie du Procès auquel Elle donna Lieu et des Pièces Justificatives* (Brussel, 1828),³¹ maar voor het Italiaanse socialisme was zijn *Riflessioni sul Governo Federativo applicato all'Italia* (1831) minstens even belangrijk. Mazzini, die enige tijd diep onder de indruk was van Buonarroti, nam na 1833 steeds meer afstand van hem wegens diens nadruk op de dictatoriale revolutionaire overgangperiode, op de strijd tussen armen en rijken en uit hoofde van diens opvatting dat Frankrijk het voortouw zou (moeten) nemen in de revolutie.

De Franse revolutionaire filosofen hadden een grote invloed op de Italiaanse vrijheidsgedachte. Vooral de ideeën van Claude-Henri Saint-Simon, Charles Fourier en Pierre-Joseph Proudhon hadden effect op de exponenten van de Italiaanse democratische beweging. Het ging daarbij echter voornamelijk om echo's van de oorspronkelijke ideeën die ontdaan waren van de meest extreme tonen. Saint-Simon's ideeën over het primaat van de productieve krachten, de afschaffing van het erfrecht en de vorming van een 'sociaal fonds' vonden vooral gehoor in Toscane en bij met name Mazzini en Garibaldi.

Proudhon viel op door zijn ideeën over het federalisme en zijn stellingname tegen het nationalistische centralisme van Mazzini. Proudhon zag in het verdeelde Italië een ideaal oefenterrein voor zijn federalistische beginselen. Tussen 1862 en 1865 verscheen een aantal artikelen, waarin hij zowel de monarchistische als de mazziniaanse opvattingen van de eenwording van Italië veroordeelde.³² De idealist Mazzini had een grote afkeer van Proudhon, die in zijn ogen de socialistische idee had bedorven met het gif van het materialisme. Michael Bakoenin zette later zijn Napolitaanse vrienden aan om de federalistische ideeën van Proudhon goed te bestuderen.

³¹ Het boek geeft een gedetailleerd verslag van de samenzwering, de methoden die daarbij aangewend werden, de revolutionaire dictatuur en haar streven naar gelijkheid. Buonarroti liet in het boek Babeuf aan het woord die voor het eerst in de geschiedenis van het Europese socialisme de ideologie van het staatscommunisme en de revolutionaire dictatuur introduceerde.

³² De historicus Peter Marshall (*Demanding the Impossible*, 255) stelt dat Proudhon Mazzini's centralistische natie veroordeelde omdat hij bang was dat een sterk verenigd Italië de rol van Frankrijk als katholieke mogendheid zou bedreigen. Marshall legt de nadruk op de nationalistische en reactionaire tendenzen in Proudhons politieke ideeën. Zijn collega's George Woodcock (*Pierre-Joseph Proudhon*, 245-247) en K. Steven Vincent (*Pierre-Joseph Proudhon*, 213-215) zien Proudhons opvattingen over het federalisme als oorzaak van diens kritiek op Mazzini.

De federalist en democraat Giuseppe Ferrari (1812-1876) was één van de duidelijkste tegenstanders van Mazzini. Hij wees voornamelijk op het pausdom en de religie als grootste obstakels voor de nationale eenheid. Hij pleitte voor het rationalisme (*irreligione*): de zege van de rede en van het positivisme over de religieuze mythe, de zege van de vrijheid over het dogma. Daarnaast wees hij in zijn *La Federazione Repubblicana* (1851) op de noodzaak dat er in Italië twee gelijktijdige revoluties zouden plaatsvinden: een politieke en een sociale. Evenals Buonarroti, en in tegenstelling tot Mazzini, legde hij het primaat van de sociale en politieke ideeën bij Frankrijk. Het Italiaanse volk kon zich niet bevrijden zonder de hulp van de sociaal-revolutionaire krachten in Frankrijk. Tegenover het mazziniaanse centralisme stelde hij een federalisme dat het bestaansrecht van de afzonderlijke staten erkende.

De meest originele en invloedrijke socialist tijdens het Risorgimento was Carlo Pisacane (1818 - 1857). Na de mislukte revoluties van 1848-1849 uitte hij scherpe kritiek op de republikeinse partij en Mazzini. Hij verweet hen dat ze een inhoudsloze revolutie wilden veroorzaken. Pisacane was van mening dat de oude partijen, de gematigde en republikeinse, niet langer voldeden en dat er een nieuwe socialistische partij nodig was om een sociale revolutie te starten. Deze partij kwam echter nooit van de grond. In tegenstelling tot Ferrari vertrouwde Pisacane op het revolutionaire vermogen van het Italiaanse volk. De Franse burgerij was reeds te decadent geworden om nog als revolutionaire gids te kunnen optreden. Italië moest zelf zijn revolutionaire oorlog voeren: *fare da sé*.

Zijn belangrijkste ideeën werden gepubliceerd in *Saggio su la Rivoluzione* (1856) en *Testamento Politico* (1857). Beide publicaties hadden in de jaren zeventig een grote invloed op de Italiaanse internationalisten. In Pisacane's socialistische ideeën stond het vrijheidsbegrip centraal. Evenals Ferrari stelde hij dat de nationale revolutie gepaard moest gaan met een sociale revolutie, en evenals Ferrari ging hij uit van een federale republiek. In zijn ogen bestond er geen natie zonder soevereiniteit en vrijheid van het volk, en stond het socialisme gelijk aan de vrijheid van de individuen en de naties. Vrijheid kon niet bestaan zolang er geen gelijkheid was en beide waren noodzakelijk voor de vorming van de natie. De natie was vervolgens op te vatten als de vrije vereniging van gemeenten die vertegenwoordigers afvaardigden die herroepbaar waren.

Meer dan welke andere Italiaanse socialist had Pisacane oog voor de klassedeling in Italië en voor het probleem van het kapitaal. De Italiaanse maatschappij was volgens hem opgedeeld in twee klassen: enerzijds de kapitalisten en de grondbezitters, anderzijds de arbeiders en de boerenmassa. Evenals Proudhon, zag Pisacane de regering en het recht op privé-eigendom als de grote obstakels voor het menselijke geluk. Het meest extreem was Pisacane in zijn anti-jacobijnse ideeën over de revolutionaire actie. Hij was een fel tegenstander van de republikeinse idee van de (tijdelijke) revolutionaire dictatuur. Hij wilde een totale revolutie die socialistisch en collectivistisch zou zijn. Deze opvattingen brachten hem in conflict met Mazzini en Garibaldi.

Pisacane's belangrijkste bijdrage aan het anarchisme was zijn idee over de 'propaganda van de daad'. Volgens hem hadden revolutionaire pogingen, ook indien ze mislukten, meer propagandistisch effect dan "duizenden" pamfletten: "de ideeën komen voort uit de daden en niet andersom". Het was ook vanuit deze gedachte dat hij in 1857 zijn invasie in Zuid-Italië, de expeditie van Sapri, ondernam tijdens welke hij werd gedood. De Italiaanse internationalisten beschouwden, naast Bakoenin, Pisacane als hun grootste voorbeeld en belangrijkste inspiratiebron. Zijn ideeën bleven in hun ogen van kracht doordat de sociaal-economische omstandigheden in Italië, en met name in het Zuiden, nauwelijks waren veranderd.

De socialistische traditie in Italië was voornamelijk beperkt tot de middenklasse en vond nooit brede navolging. Het politieke vraagstuk van de natievorming was daarvoor nog te nadrukkelijk aanwezig. In een land dat zich voorbereidde op de nationale eenwording, moest het sociale probleem wijken voor de suprematie van de politiek. Bovendien was het voornamelijk een literair

socialisme dat slechts tot een beperkte bovenlaag doordrong. De massale opstanden van 1848-1849 en met name de boerenopstanden vormden één van de grootste mythes voor de democraten en socialisten. Zij hadden niet begrepen dat de boeren in opstand waren gekomen door honger, maar zagen hen als de potentiële revolutionaire kracht: de boeren waren 'natuurlijke socialisten.'

In 1870 was Italië een zeer verscheurd land. Het veel geciteerde verschil tussen "wettig Italië" en "werkelijk Italië" was geen retoriek maar realiteit. Tijdens het Risorgimento werden er diverse oplossingen aangedragen hoe men het verenigde Italië inhoud zou moeten geven: met de paus of met de koning; federatief, republikeins, democratisch of socialistisch. Toen Italië uiteindelijk een eenheid was, kozen vele Risorgimento-helden voor de wettige staatsvorm, maar een felle minderheid bleef zich verzetten tegen de monarchistische constellatie. Zij werd daarin gesteund door de omstandigheid dat grote bevolkingsgroepen niet profiteerden van de nieuwe situatie, dat de staat zich zeer onpopulair had gemaakt door de wijze waarop het Zuiden was gepacificeerd, en dat de Kerk het politieke isolement had gekozen. Daardoor leek de staat bedriegelijk zwak. Vrijwel alle politieke opposanten van *Italia legale* waren volgelingen van Mazzini. Hij was de nagenoeg onaantastbare messias van de republikeinse patriotten. De schaarse socialistische ideeën sloegen bij hen nauwelijks aan. Dat veranderde na de stichting en val van de Commune van Parijs. Inmiddels legde de regering met geweld het land haar liberale ideologie op. Met dat doel en uit angst voor revolutionaire en reactionaire bewegingen ontwikkelde ze een machtig repressief apparaat.

Hoofdstuk II

Het Repressieve Apparaat van de Liberale Staat

Het liberale Italië telde in de periode 1871-1900 maar liefst zesentwintig kabinetten. Toch was er geen sprake van instabiliteit en men kan zelfs spreken van een opvallende continuïteit in het bestuur. Deze voortgang werd veroorzaakt door het feit dat de politici afkomstig waren uit een kleine laag van de bevolking die het bestuur monopoliseerde. Twee keer was er in de politieke geschiedenis van de liberale staat sprake van een verandering die echter veeleer schijn dan werkelijkheid was. In 1876 vond de zogenaamde parlementaire revolutie plaats toen er voor het eerst een regering van de *Sinistra* werd gevormd nadat de *Destra* vanaf de eenwording de macht in handen had gehad. In de periode 1896-1900 trok de regering, met het excuus van de dreiging van het anarchisme, zoveel macht aan zich dat die periode wordt gekenschetst als het tijdperk van de 'burgerlijke staatsgreep'¹, van de 'politieke crisis'², of van 'autoritair bestuur'. Het fundamentele constitutionele probleem tijdens de liberale periode werd gevormd door de verhouding tussen kroon, regering en parlement. De politieke vraagstukken van deze tijd bestonden uit de enorme staatsschuld, de handhaving van de openbare orde en de kloof tussen *il paese legale* en *il paese reale*.

Tegen de letter van het *Statuto* in en ondanks het verzet van conservatieve monarchistische kringen veranderde het Piemonteese constitutionele systeem geleidelijk in een parlementair constitutioneel bestel. Deze verandering was vooral te danken aan Cavour die, met een korte onderbreking, van 1852 tot 1861 eerste minister was. De Kamer van Afgevaardigden werd gekozen door een gecensureerd electoraat. De kiezer was manlijk, ouder dan 25 en geletterd. Bovendien moest hij jaarlijks minimaal veertig lire belasting betalen. Tussen 1861 en 1900 groeide het electoraat van twee procent tot zeven procent van de bevolking. In de praktijk stemde slechts de helft van de kiezers. De Senaat beschikte in theorie over dezelfde bevoegdheden als de Kamer van Afgevaardigden, maar had in de praktijk minder betekenis. De benoeming van senatoren was aanvankelijk het exclusieve recht van de koning, maar dit recht werd al spoedig uitgeoefend door de zittende regering. Deze kon door haar benoemingsbeleid voorkomen dat de Senaat de regeringspolitiek zou dwarsbomen.

De Italiaanse staat en het bestuur waren sterk gecentraliseerd. De bevestiging van deze centralisatie werd in de eerste jaren van het verenigde Italië reeds duidelijk. Een voorstel van minister van Binnenlandse Zaken Marco Minghetti om het bestuur te decentraliseren en meer zelfstandigheid te verlenen aan de gemeentes, provincies en regio's werd in 1861 zonder meer van de hand gewezen. De overwegingen bij deze afwijzing waren het ontbreken van een homogene burgerij, de onderlinge rivaliteit in het Zuiden en de populariteit van Garibaldi in deze gebieden. De wet van 1865 op de gemeentelijke en provinciale indeling bevestigde de gecentraliseerde ordening van het gezag en

---

¹ Levra, *Il Colpo di Stato della Borghesia*. Milaan, 1975.

² Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 9-91.

³ Croce, *Storia d'Italia*, 187-203.

bekrachtigde de essentiële rol van de prefect in het lokale bestuur.

De houding van de Italiaanse politici werd beheerst door angst voor opstandige en revolutionaire krachten binnen de bevolking. Deze vrees vond haar wortels in het revolutiejaar 1848. De populaire uitdrukking "een '48 maken" was een waar schrikbeeld voor de liberalen en gematigden. Dat jaar had duidelijk gemaakt dat de "sociale orde, de beginselen van familie en eigendom en de gehele moderne beschaving werd bedreigd door barbarij, socialisme en anarchie."⁴ Het rondwarende spook van het communisme bepaalde voor een groot deel het beleid van Cavour en zijn politieke erfgenamen. De revolutie van 1848 en de boerenopstanden in de jaren zestig waren de afschrikwekkende voorbeelden voor de politieke elite. De hele Italiaanse politieke klasse, zowel de *Destra* als de *Sinistra*, gaf inhoud aan Cavours gezegde dat, waar de sociale orde werkelijk bedreigd werd, de strijdvaardige opposanten (*frondeurs*) en de republikeinen de eersten zouden zijn die zich bij de conservatieven zouden voegen.⁵

De politieke klasse, 1870-1900

Het politieke leiderschap en de politieke klasse opereerden vanaf de eenwording als één blok, ofschoon er aanvankelijk belangrijke onderlinge verschillen bestonden. De belangrijkste taak van de afgevaardigden was de verdediging van de belangen van zijn kiescollege. Ministers en afgevaardigden hadden elkaar nodig: de minister was afhankelijk van de steun van de parlementariër; de afgevaardigde was afhankelijk van de bereidheid van de minister om zijn eisen in te willigen. Geldgebrek belette de regering om aan alle verlangens tegemoet te komen. Daarom was de trouw van de afgevaardigden slechts tijdelijk en waren de regeringen onstabiel.

De gematigde liberale leiders in het parlement hadden in tegenstelling tot de revolutionaire democraten de idealen van 1830 en 1848 achter zich gelaten. Zij hielden vast aan het reeds gevestigde conservatieve liberalisme. Hun relatie tot de politiek was een instrumentele in plaats van een idealistische. Zij rekenden het tot hun taak om hun visie op het historische proces - de ontwikkeling van de natie, het liberalisme en de burgerij - aan Italië op te leggen, ongeacht de grote regionale, culturele en historische verschillen.

Vanaf de regeringen van Cavour was er sprake van een verbintenis, de *connubio*, tussen politici van centrum-rechts (gematigde *Destra*) en centrum-links (gematigde *Sinistra*). Dit parlementaire verbond moest verhinderen dat reactionaire en monarchistische krachten enerzijds of republikeinse en klerikale krachten anderzijds te veel invloed zouden krijgen. De *connubio*, tijdens welke regeringsmeerderheden voortkwamen uit alternerende coalities, gebaseerd op verschillende politieke compromissen, was zonder meer een politiek meesterwerk van Cavour, maar voorkwam ook dat er in het parlement, naast de liberalen een alternatieve 'partij' ontstond. De hegemonie van de gematigde liberalen was zo groot dat de conservatieven en radicalen er niet in slaagden een serieuze oppositiegroep te vormen. Tijdens het bewind van Cavour werd de positie van de minister-president, toen nog eerste minister genoemd, aanzienlijk sterker. Tegenover de invloed van de kroon stelde hij het parlement, dat hij door de *connubio* onder controle had. Dankzij de onafhankelijkheidsoorlogen, tijdens welke het kabinet per decreet regeerde, werd de positie van de regering verstevigd.⁶

De politici van de *Destra* waren de politieke erfgenamen van Cavour. Zij bleven na diens dood in 1861 aan de macht. De *Destra* was, evenmin als de *Sinistra*, een politieke partij, maar een formatie van parlementariërs die zich rond politieke leiders schaarden en facties vormden. Van enige

⁴ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 8.

⁵ Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 340.

⁶ Dit was het geval in 1848, 1859, 1865 en 1866.

partijdiscipline of programmatische eenheid was geen sprake: de afgevaardigden stemden naar eer, geweten en belangen. Ze vormden "een complete anarchie van kleine kerkjes."⁷ De afgevaardigden van de *Destra* waren verdeeld door regionale verschillen, maar werden bijeen gehouden door een fundamentele centralistische roeping. Deze uitte zich in de verering van de staat en in het gezamenlijke beheer van de macht vanuit de middenpositie. Dat werd vereenvoudigd door de overeenkomsten in idealen en belangen en door het bewustzijn van de lange en moeizame weg die ze hadden bewandeld.⁸ Velen kwamen uit het Noorden, waren van adel, grondbezitters en hadden een militaire, academische of juridische professie.⁹ Ze vertegenwoordigden vooral de belangen van de landeigenaren en van de industriële burgerij in Noord- en Midden-Italië.¹⁰ Zij hadden gedurende het Risorgimento in dienst van Piemonte en het liberalisme gestreden, waren teleurgesteld of geschokt door het radicalisme van de revoluties in 1830 en 1848 en hadden gevochten in de onafhankelijkheidsoorlogen. Hun angst voor het socialisme was vooral ontstaan als gevolg van de revoluties in 1848.¹¹ De politici van de *Destra* onderscheidden zich vooral van hun opponenten in de *Sinistra* door het geloof in een pragmatisch liberalisme. Ze wilden de eenwording op diplomatieke wijze voltooien, hadden een groot ontzag voor de Sardijnse dynastie en waren zich sterk bewust van hun sociale en culturele positie. Vanuit een soort aristocratische, paternalistische houding wilden ze het land besturen volgens universele, liberale beginselen. Ze waren tegen elke uitbreiding van het kiesrecht en beschouwden de staat als het middel om de maatschappij te bevrijden van belemmeringen die het vrije verkeer de vrije krachten hinderden. De rechtse leider Marco Minghetti verwoordde het beleid van de *Destra* als volgt: "Italië moest een politiek voeren die hoofdzakelijk vreedzaam was in de buitenlandse betrekkingen en hoofdzakelijk conservatief in haar binnenlandse houding."¹² De houding tegenover de bevolking was, zoals Cavour op 14 december 1860 aan de koning schreef, "de eenheid opleggen. [...] Over de middelen bestaat geen enkele twijfel: met morele kracht en als dat niet toereikend is, met fysiek geweld."¹³

De *Sinistra* was evenmin als de *Destra* een homogene groep. Noordelijke middengroepen stonden tegenover Zuidelijke grootgrondbezitters. Binnen de *Sinistra* opereerde een klein aantal parlementariërs onder de naam *Estrema Sinistra* waartoe enkele republikeinen, radicalen en socialistenvan mazziniaanse afkomst gerekend moeten worden. Zij strenden bovenal voor het algemeen kiesrecht. De afgevaardigden uit het Zuiden kwamen veelal uit gegoede, burgerlijke families. Ze hadden gevochten in de revolutie van 1848, als balling geleefd, in de oorlog van 1860 gestreden en waren na de val van de Bourbons teruggekeerd naar hun geboortegrond om tijdens de eerste nationale verkiezingen van januari 1861 te worden afgevaardigd in het nationale parlement te Turijn. Zij wilden aanvankelijk de Veneto en Rome op eigen kracht, via samenzweringen en volkslegers, veroveren. Ze waren vrijwel allen aanhangers van Mazzini of Garibaldi die uiteindelijk de monarchie als een voldongen feit hadden geaccepteerd. Beroemd was de ommezwaai van de Siciliaan Francesco Crispi in 1864. Zijn leuzen "het tijdperk van de revoluties is voorbij" en "de monarchie verenigt ons, de republiek zou ons verdeeld houden" maakten geschiedenis.¹⁴ De nederlaag van de vrijescharen van Garibaldi bij Mentana (nabij Rome) in november 1867 was voor

⁷ "I Partiti Parlamentari", *La Nazione*, 7 februari 1871. Geciteerd naar Berselli, *La Destra Storica*, 82.

⁸ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 160.

⁹ Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*, 56.

¹⁰ De *Destra* verloor de steun van de bankwereld vooral als gevolg van de negatieve houding tegenover de privatisering van de spoorwegen.

¹¹ Lisanti, "La Nascità del Movimento Operaio, 1815-1860", 248-250.

¹² Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 323.

¹³ Geciteerd naar Mack Smith, *The Making of Italy*, 332.

¹⁴ *Dizionario Biografico*, XXX, 785.

Crispi en voor vele leden van de *Sinistra* het definitieve einde van hun revolutionaire verleden. De afgevaardigden van de *Destra* waren overwegend katholiek (maar niet klerikaal), die van de *Sinistra* waren vrijmetselaars en antiklerikaal. Zij behartigden de belangen van de kleine burgerij in het Noorden en de landeigenaren in het Zuiden. Ze koesterden in vergelijking met de *Destra* minder argwaan tegen het volk en streefden naar een verruiming van het kiesrecht. Dit werd in 1882 deels gerealiseerd door kiesrechthervormingen die het electoraat uitbreidden van 600.000 naar twee miljoen kiezers. De meeste vertegenwoordigers van de *Sinistra* hadden geen traditionele banden met de staat en waren gevoelig voor de eisen van lokale bestuurders en van de Zuidelijke kiezers. Ze beschouwden de staat als een middel om de vrijheid te veroveren en om de maatschappij te hervormen. Zij zagen in de staat zowel de uitdrukking als de gids van de maatschappij. Eenmaal aan de macht bleek het programma van de *Sinistra* gematigd reformistisch te zijn.

De overeenkomsten tussen de *Destra* en *Sinistra* waren groter dan hun respectievelijke vertegenwoordigers dachten. Reeds in een vroegtijdig stadium was de *Destra* erin geslaagd de *Sinistra* te matigen en op sleeptouw te nemen door op de juiste ogenblikken patriottische en antiklerikale eisen over te nemen, door de *Sinistra* op te nemen in het parlementaire spel en door afgevaardigden van de *Sinistra* in te schakelen bij de eigen politiek.¹⁵ Beide groepen kwamen voort uit de teleurstelling over de revolutie van 1848. Onafhankelijkheid, eenheid en vrijheid waren hun fundamentele waarden. Ze waren elk in wezen een jacobijnse 'partij' die de maatschappij van bovenaf wilde regeren en veranderen. Beide wilden het katholicisme buiten de politiek houden, waren gebonden aan de belangen van de landeigenaren en van de banken en wilden uit angst voor conservatieve en reactionaire elementen een gecentraliseerde staat om het liberalisme door te voeren. Beide kwamen voort uit de burgerlijke klasse, wilden de politiek ook angstvallig tegen de invloed van andere klassen beschermen en beide wilden de gevestigde maatschappij beschermen: de privé-eigendom en burgerij waren de heilige zuilen van het sociale en politieke leven.¹⁶

De conservatieve politicus Sidney Sonnino verwoordde de ideeën van de politieke elite over de aanpak van de sociale kwestie. De politieke toplaag veroordeelde de harde overheidsrepressie in Frankrijk na de val van de Commune van Parijs en de rigoureuze wetten tegen de Internationale zoals die op 14 maart 1872 door de *Assemblée Nationale* waren goedgekeurd. Deze harde opstelling zou de onderdrukten in het nauw brengen, martelaren creëren en een tijdelijke passie voor radicalisme omzetten in een onwrikbaar geloof. De regering moest daarentegen de armen tegemoet treden met paternalisme, filantropie en liefdadigheid. Deze aanpak zou, aldus Sonnino, anarchistische en 'subversieve' partijen de wind uit de zeilen nemen.¹⁷

Kritiek op het parlement

Vanaf zijn inrichting was er veel verzet tegen het parlement. Het belangrijkste deel van het electoraat, de burgerij, beschouwde de politieke vertegenwoordiging voornamelijk als een representatie van economische belangen.¹⁸ De kritiek betrof aanvankelijk corrupte praktijken van afgevaardigden in verband met noodzakelijke investeringen in grote projecten. Dit bezwaar kwam vooral van conservatieven en extreem links. De conservatieve senator Stefano Jacini en de liberale leider Silvio Spaventa zagen in de uitsluiting van de katholieken en boeren het grootste probleem. De verzoening tussen de paus en de staat en de afschaffing van het *non expedit* droegen zij als de oplossingen aan. Alleen op deze wijze zou er een conservatieve partij kunnen ontstaan en de weg

¹⁵ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VI, 103.

¹⁶ Chabod, *Storia della Politica*, 347.

¹⁷ Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 343; Berselli, *La Destra Storica*, 100-101.

¹⁸ Bulferetti, *Socialismo Risorgimentale*, I, 229.

naar een tweepartijstelsel ontsloten kunnen worden. De nationalistische journalist Pasquale Turiello en de conservatieve politicus Alessandro Guiccioli wilden daarentegen een sterk koningshuis dat onafhankelijk van het parlement kon regeren. De conservatieve politicus Ruggero Bonghi zag ook geen oplossing in het parlement en wilde terug naar het bestuur van een koning die zou worden bijgestaan door een raad van wijze mannen. Vele conservatieven zagen in het parlement een on-Italiaanse en corrumperende instelling die in Italië niet zou kunnen functioneren. Vaak ging deze constatering gepaard met de roep om een sterke man: ofwel de koning ofwel een energieke regeringsleider.¹⁹

Het parlement liet zich in de Depretis-jaren (1879-1887) vrijwel buitenspel zetten. Zowel Agostino Depretis als Francesco Crispi later konden eigenmachtig optreden ondanks, of dankzij, het parlement. Dat de volksvertegenwoordiging - dat "dikke gelei-achtige lichaam"²⁰ - zich willoos het zwijgen liet opleggen, werd veroorzaakt door het fundamenteel burgerlijke karakter en de angst voor het socialisme. Maar het lag ook aan de politieke cultuur in Italië zoals Crispi die in 1886 omschreef:

In het parlement wordt er vaak een soort bilateraal contract afgesloten: de minister geeft de lokale bevolking in de handen van een afgevaardigde op voorwaarde dat de laatste de minister zijn stem belooft: de prefect en het hoofd van politie worden benoemd in het belang van de afgevaardigde opdat zij de lokale belangen ten gunste van hem koesteren... Er is een enorme chaos in het parlement als er een belangrijke stemming op komst is, aangezien de regeringsagenten door de Kamers en de wandelgangen rennen om stemmen te verzamelen en subsidies, onderscheidingen, kanalen en bruggen te beloven.²¹

Het parlement leek op een marktplaats waar banen en gunsten werden verhandeld.²² Een 'parlementaire dictatuur' was tevens mogelijk door het systeem van manipulatie van de verkiezingen. Niet de verkiezingen maakten de regering, maar de regering maakte de verkiezingen.²³ Sluwe politici als Depretis en Crispi zochten bovendien hun steun wisselend bij of de kroon of het parlement.

De liberale politicoloog Gaetano Mosca - protégé van de conservatieve leider Antonio Rudinì - had vooral een theoretisch bezwaar tegen het parlementaire systeem.²⁴ Hij achtte het een stelsel "waarin de morele lafheid, het gebrek aan elk gevoel van rechtvaardigheid, de sluwheid, de intrige, dus juist die kwaliteiten die bij uitstek het volk en de staten tot de ondergang brachten, het best tot hun recht kwamen."²⁵ Volgens hem waren het niet de stemgerechtigden die de afgevaardigde kozen, maar was het gewoonlijk de afgevaardigde die zichzelf had laten kiezen door de stemgerechtigden.²⁶ Mosca zocht naar een politiek systeem waarin de heersende politieke klasse of elite zou bestaan uit de meest bekwame bestuurders. Een representatief systeem zou daar nooit in resulteren. Zo'n

¹⁹ Zo publiceerde de ex-afgevaardigde Carlo Morini in 1894 het boek *Corruzione Elettorale* en een jaar later het boek *Corruzione Parlamentare*, beide met de intentie om de koninklijke invloed te versterken.

²⁰ De conservatieve politicus en journalist Ruggero Bonghi geciteerd naar Catalano, *Storia dei Partiti Politici*, 66.

²¹ Crispi geciteerd naar Mack Smith, *Italy*, 199.

²² Seton-Watson, *Italy*, 91.

²³ Mack Smith, *Italy*, 200.

²⁴ Mosca's kritiek verscheen voor het eerst in zijn publicatie *Sulla Teorica dei Governi e sul Governo Parlamentare* (Turijn/Palermo, 1884). Later werkte hij vooral zijn theorie van de circulerende politieke elite uit in de publicatie *Elementi di Scienza Politica* (Rome, 1896).

²⁵ Geciteerd naar Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 236.

²⁶ Geciteerd naar Van Ginneken, *Crowds, Psychology*, 91.

systeem leidde slechts tot de verkiezing van middelmatige personen die door manipulatie van verkiezingen de komst van bekwame personen verhinderden. Hij kon echter geen echt alternatief aandragen en koos uit alle kwade systemen het minst schadelijke: versterking van de macht van de kroon en de senaat tegenover die van het parlement.

De positivistische rechtsgeleerden en criminologen waren principiële tegenstanders van het parlementaire bestuur. Cesare Lombroso noemde het vertrouwen in het parlementarisme een leugen en het parlementaire systeem een instrument van oneerlijkheid.²⁷ De jurist en criminoloog Scipio Sighele, een leerling van Enrico Ferri, schreef in 1895 het boek *Contro il Parlamentarismo* (Tegen het Parlementaire Systeem).²⁸ Het parlementaire systeem leidde volgens hem tot manipulatie van de electorale consensus: enerzijds was er de effectiviteit van een bepaalde journalistiek, anderzijds de collectieve psychologie, dat wil zeggen de psychologische zwakte van de massa; daar tussen bevond zich de politieke klasse die zich alleen bekwaamde in het zich laten verkiezen.²⁹ De antiparlementaire houding van de positivisten kwam voornamelijk voort uit hun wantrouwen in het volk.³⁰

In januari 1897 verscheen Sidney Sonnino's geruchtmakende artikel *Torniamo allo Statuto* (Terug naar het Statuut).³¹ Het was een oproep terug te keren naar de uitgangspunten van de oorspronkelijke grondwet van 1848. Het was niet minder dan een uitnodiging aan de koning om de macht te grijpen. Sonnino pleitte voor een constitutionele regering die alleen verantwoording verschuldigd was aan de koning. In zijn voorstel was er geen plaats voor parlement en het ambt van minister-president. Hem stond een kanselierschap naar Duits voorbeeld voor ogen. In het artikel keerde Sonnino zich ook heftig tegen het socialisme en het klerikalisme, die het land zouden bedreigen en in tweeën zouden splitsen. Zijn oproep tot een stelsel waarbinnen de koning zou heersen én regeren, werd met grote bijval begroet door conservatieve politici en de koningin. Deze reactionaire monarchistische trend had tot gevolg dat de liberalen en democraten teruggeworpen werden op een defensieve positie van waaruit ze de bestaande instituten moesten verdedigen.

Gebreken aan het politieke systeem waren grotendeels te wijten aan het tekort aan parlementaire controle op de regering. De kritiek werd echter niet gericht op het politieke systeem, maar op het parlement. Het was daarom niet verwonderlijk dat niet de bevoegdheden van de volksvertegenwoordiging werden uitgebreid, maar juist de uitvoerende macht werd versterkt. Het was ook niet verbazingwekkend dat Crispi, die als een sterke man werd beschouwd, zich als een kanselier tegenover het parlement gedroeg en zijn macht baseerde op het vertrouwen van de koning die in hem de krachtige man zag die hijzelf niet was.

Vele socialisten, links-radicalen en anarchisten zagen in het parlement niet meer dan een "smerige varkensstal die eerlijke mannen zou corrumperen."³² Hun bezwaren waren gericht tegen de gang van zaken in de volksvertegenwoordiging, maar kwamen in feite voort uit een veroordeling van het hele

²⁷ "[...] elke regeringsvorm draagt de kiemen van haar vernietiging in zich; en de onze, die het minst geschikt is, nog wel het meest omdat zij gebaseerd is op de massa ... Juist de regeringsleiders die het meest bekwaam zouden moeten zijn, zijn dat het minst..." Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972) 43.

²⁸ Turijn, 1895.

²⁹ Papa, "La Cultura Giuridica", 58; Van Ginneken, *Crowds, Psychology*, 93.

³⁰ In 1891 publiceerde Sighele het geruchtmakende boek *La Folla Delinquente* (De Crimele Massa) waarin hij onder meer kritiek leverde op de verwarring tussen tenlastelegging en aansprakelijkheid. Daarbij ging het om de aansprakelijkheid van personen in massale wetsovertredingen. Sighele wijdde zijn wetenschappelijke carrière volledig aan de bestudering van de massapsychologie. In een latere editie werd het boek bijgewerkt, gesplitst en uitgegeven onder de titels *I Delitti della Folla* (De Misdaden van de Massa) (Turijn, 1902) en *L'Intelligenza della Folla* (De Intelligentie van de Massa) (Turijn, 1903).

³¹ Het artikel verscheen oorspronkelijk in *Nuova Antologia* (1 januari 1897). Afgedrukt in Valeri, *Lotta Politica*, 247-265.

³² Geciteerd naar Seton-Watson, *Italy*, 96.

politieke systeem. In hun ogen was het parlement een deel van de zogenaamde *consorteria*: "de gehele officiële wereld van bureaucraten, militairen, politie en rechters; van grootgrondbezitters, industriëlen, handelaren en bankiers, alle advocaten en de hele officiële en officieuze literatuur en het hele parlement."³³ Het parlement was, volgens hen, een staatsorgaan dat wetten maakt en voorschrijft. Het was kortom een instituut van de heersende klasse en als zodanig gecreëerd voor de knechting en uitbuiting van de onderdrukte klasse.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken

Het ministerie van Binnenlandse Zaken vormde de sleutel tot de macht binnen het Italiaanse bestuur.³⁴ Door de controle over de prefecten en de politie kon de minister van Binnenlandse Zaken het binnenlandse beleid bepalen, gunsten verlenen aan afgevaardigden en de verkiezingen beïnvloeden. Het is daarom niet verwonderlijk dat tussen 1869 en 1900 de minister-president vrijwel altijd de ministerspost op Binnenlandse Zaken bezette. De situatie dat een minister-president Binnenlandse Zaken niet in zijn portefeuille had, kwam alleen voor als hij niet sterk genoeg was om via zijn eigen achterban de regering te vormen.

De organisatie van het ministerie kwam in grote lijnen tot stand tijdens Cavour's premierschap. In 1853 hervormde hij het departement volgens strikt hiërarchische lijnen. De belangrijkste wijzigingen kwamen vervolgens in 1859 gedurende de oorlog met Oostenrijk. Minister-president Urbano Rattazzi greep die oorlog aan om krachtens uitzonderingswetten de veranderingen mogelijk te maken. Vanaf dat moment bleef het ministerie vrijwel onveranderd ondanks de vele pogingen om wijzigingen aan te brengen: elke verandering werd consequent door de volgende minister ongedaan gemaakt. Pas tijdens de periode onder minister-president Giolitti ontstond er enige stabiliteit op het departement.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken had twee grote taken: de politie en de zorg voor de provincies en de gemeenten. De politie bestond uit drie algemene directoraten: de *Pubblica Sicurezza* (Openbare Veiligheid),³⁵ de *Sanità Pubblica* (Openbare Gezondheid) en *Carceri* (Gevangeniswezen). De zorg voor de gemeenten en provincies was toegewezen aan het directoraat van de *Amministrazione Civile* (Burgerlijk Bestuur). De hogere ambtenaren kwamen veelal uit dezelfde sociale groepen als de politici en waren in meerderheid afkomstig uit het Noorden (Piemonte, Ligurië, Lombardijë, Veneto). Het ministerie was hoofdzakelijk een *old-boys network*, gebaseerd op persoonlijke contacten, een gezamenlijk patriottistisch verleden en banden met de vrijmetselarij. Deze gesloten en geprivilegeerde wereld bleef vrijwel intact tijdens de rationalisatie van het ministerie onder leiding van Crispi aan het eind van de jaren tachtig. Het bureaucratische apparaat groeide amper in de negentiende eeuw wegens het gebrek aan financiën.

Direct onder de minister stond de secretaris-generaal. Deze had in sommige periodes wel en in

³³ Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Milaan, 1968, herdruk 1980) 43.

³⁴ Het onderzoek naar de geschiedenis van het ministerie van Binnenlandse Zaken staat nog in de kinderschoenen. De gebrekkige kennis over dit ministerie wordt vooral bepaald door de slechte organisatie van het ministerie in de negentiende eeuw. De documentatie over de organisatie van het ministerie is of zeer verspreid of verloren gegaan. Na 1871 is er geen systematische, laat staan volledige, documentatie over de interne organisatie als gevolg van het ontbreken van een Algemeen Secretariaat dat een centraliserende en ordende functie had kunnen vervullen. De archieven van het kabinet voor de periode tot 1944 zijn verloren gegaan. Tevens moet geconstateerd worden dat vele ministers - en in dit geval minister-presidenten - de akten als hun eigendom beschouwden en enkele stukken zijn dan ook terug te vinden in hun persoonlijke archieven. Zie ook: Tosatti, *Il Ministero dell'Interno*, 24-27.

³⁵ Men vermeed in Italië angstvallig de benaming "politie" omdat deze term een slechte en onconstitutionele bijklank had. Zie: Amato, "La Libertà Personale", 82.

sommige periodes geen officiële functie. In 1887 schafte Crispi deze post af omdat de bemoeienissen van de secretaris-generaal een bedreiging vormden voor de zelfstandigheid van de directeuren-generaal. De *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza* bleef ondanks naamswijzigingen³⁶ en reorganisaties praktisch ongewijzigd. De directeur-generaal was het hoofd van politie. Op het gebied van de openbare veiligheid verliep de hiërarchische lijn als volgt: de minister, de directeur-generaal van de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza*, de prefecten in de provincie (69), de onderprefecten in de districten (284), de *questori* (assistenten van de prefect, alleen in provinciehoofdsteden), de politie-inspecteurs, de *guardia di pubblica sicurezza* (steden), de *guardia municipale* (gemeenten) en de *carabinieri* (platteland). Dit laatste korps was een onderdeel van het leger maar stond tijdens binnenlandse operaties onder het gezag van het ministerie van Binnenlandse Zaken.³⁷

In 1879 werd er een *Ufficio Riservato* ingesteld voor de dienst van de politieke politie.³⁸ De dienst van de *Pubblica Sicurezza* werd in de periode 1869-1900 geleid door veertien directeuren-generaal. Ze waren allen afkomstig uit de prefecturen en werden na hun functie als directeur-generaal ook weer tot prefect benoemd.³⁹ Deze directie was belast met het politieke toezicht op personen en bewegingen die een gevaar voor de openbare veiligheid of voor de regering vormden.⁴⁰ In het jargon werd de politieke politie de *polizia alta* (hogere politie) genoemd ter onderscheiding van de *polizia amministrativa* (preventieve of administratieve politie) en de *polizia giudiziaria* (gerechtelijke of opsporingspolitie).

De staat speelde hoofdzakelijk de rol van de nachtwaker: de orde handhaven en de rust bewaren vormden de belangrijkste taken. Minister-president Crispi wilde daar in 1887 verandering in aanbrengen. Naar het voorbeeld van Bismarcks reorganisatie van het Duitse Rijk wilde hij een actievare rol van de staat. De veranderingen die hij voorhad met het ministerie van Binnenlandse Zaken omschreef hij als volgt:

Het ministerie van Binnenlandse Zaken zou niet langer, zoals in het verleden, het ministerie van Handboeien zijn, maar moet het ministerie van Welzijn en Voorzorg worden. [...] Het is niet toereikend om het oog te houden op het aantal misdrijven dat arbeiders begaan; we moeten ook wegen bestuderen die hen ervan afhouden om misdaad te plegen. Hoe wordt misdaad voorkomen? Misdaad wordt voorkomen door al het

³⁶ Op 4 januari 1863 werd de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza (DGPS)* per decreet afgeschaft, maar een volgend decreet, van 17 juli 1866, spreekt van een naamsverandering van de *DGPS*: dan wordt ze aangeduid als *Direzione Superiore di Sicurezza Pubblica*. Twee jaar later, krachtens het decreet van 26 december 1868, kreeg ze de aanduiding *Segretariato Generale - Divisione II*. Het decreet van 5 september 1880 veranderde deze in *Servizi di Pubblica Sicurezza*, en in 1887, krachtens het decreet van 31 juli, keerde men terug naar de oude naam van *DGPS*.

³⁷ De bovenstaande informatie is gebaseerd op: Davis, *Conflict and Control*; Tosatti, *Il Ministero dell'Interno*; Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*.

³⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 19 november 1892. ASDMAE, P.I., B. 21.

³⁹ Zie: Missori, *Governi, Alte Cariche dello Stato*.

⁴⁰ Vanaf 1868 bedroegen de jaarlijkse uitgaven voor de geheime dienst 1.000.000 lire. In 1870 verlaagde minister-president Lanza dit bedrag met 250.000 lire in de overtuiging dat de politieke omstandigheden binnen Italië snel zouden verbeteren. In 1879 werd de jaarlijkse uitgave verhoogd met 300.000 lire, maar dit bedrag ging volledig op aan het toezicht op de prostitutie. In 1887 verhoogde Crispi de begroting voor de geheime dienst tot 1.525.000 lire. Zijn opvolger Nicotera bracht de uitgaven vanaf 1891 terug naar 1.000.000 lire. Het ministerie van Binnenlandse Zaken nam bovendien de geheime fondsen ten bedrage van 100.000 lire voor Buitenlandse Zaken voor zijn rekening. Rapport *Sicurezza Pubblica - Servizio Segreto* in: ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 90, fasc. 550; Carte Crispi DSPP, B. 32, fasc. 233, sfasc. 6.

noodzakelijke te doen om te voorzien in de basisbehoeften van de arbeiders en tegelijkertijd door wetsovertredingen van hun kant te beletten.⁴¹

Crispi's bestuurlijke 'revolutie' werd nooit uitgevoerd door de tegenwerking van vele gezaghebbende groepen, niet in de laatste plaats die van het ministerie zelf.

De prefecten: ordehandhavers in dienst van de regering

Het prefectensysteem werd onder de napoleontische heerschappij (1801-1814) aan alle voormalige staten in Italië opgelegd. Na de restauratie behielden de staten, die vrijwel overeenkwamen met die van vóór 1796, de belangrijkste kenmerken van het Franse bestuurlijke model. Alle beschikten over een hiërarchisch georganiseerde bureaucratie onder het gezag van een ministerie van Binnenlandse Zaken met op de prefect gelijkende bestuurders (gouverneur of intendant) in de provincie. In het koninkrijk Sardinië werden de bevoegdheden en taken van de prefect vastgelegd in het Koninklijk Decreet van 23 oktober 1859. Ze werden grotendeels gehandhaafd in de Wet op de Bestuurlijke Unificatie van 23 maart 1865. Krachtens deze wet werd het gecentraliseerde systeem van bestuur gehandhaafd en bevestigd. Deze centralisatie was, ondanks de voorkeur van de liberalen voor het Engelse systeem waarin er meer ruimte was voor lokale autonomie en ondanks de voorkeur van de democraten voor federatieve systemen zoals in Zwitserland of Amerika, een bewuste keuze van de regering.⁴² Deze had daarvoor voldoende motieven: het verzet van de centrale ministeries uit angst voor verlies aan invloed; de traditie van gecentraliseerd bestuur in alle vroegere staten; de wens om alle gemeenten en provincies gelijk te behandelen; het causale verband tussen *municipalismo* of *campanilismo* en politieke verdeeldheid en verval in het verleden; de felheid van lokale politieke twisten en de wens van lokale minderheden om steun en bescherming van de centrale regering te verkrijgen tegen lokale overheersende groepen; een groter vertrouwen in de onpartijdigheid, betrouwbaarheid en kwaliteit van nationale ambtenaren dan in die van lokaal gekozen ambtenaren. Van doorslaggevende invloed voor de keuze van het centralistische bestuur was echter de zuidelijke kwestie.⁴³ De liberaal-conservatieve regeringen waren bang dat de verschillende oppositionele groeperingen aldaar de decentralisatie zouden misbruiken om het nieuwe politieke systeem omver te werpen.⁴⁴ De liberalen hadden daarnaast een soort paternalistisch wantrouwen in het vermogen van de bevolking om zichzelf te besturen na eeuwenlang absolutisme en buitenlandse overheersing. Het gecentraliseerde bestuur van de staat was daarom voornamelijk een antwoord op de dreiging van een sociale revolutie of reactie in het Zuiden.⁴⁵

De prefect vormde de belangrijkste schakel tussen het centrale bestuur en de provincie.⁴⁶ Hij was de vertegenwoordiger van de uitvoerende macht in de provincie, handelde in naam van alle

⁴¹ Geciteerd naar Davis, *Conflict and Control*, 269.

⁴² Ragionieri, *Politica e Amministrazione*, 83-84.

⁴³ Fried, *The Italian Prefects*, 92-93. Ragionieri, *Politica e Amministrazione*, 95-101.

⁴⁴ Croce, *Storia d'Italia*, 41-42: "Voor het Zuiden van Italië, dat leed onder het *brigantaggio*, en Sicilië, waarin het moeite kostte om de openbare orde te herstellen, was er in het bijzonder de vrees dat de aanhangers van de Bourbons de kop weer zouden opsteken, de boeren in opstand zouden komen, de liberalen onderdrukt zouden worden, de burgerij en de kleine burgerij uit de provincie, arrogant en ongemanierd, en aan zichzelf overgelaten, met haar machtsmisbruik een grote verwarring teweeg zou brengen."

⁴⁵ Fried, *The Italian Prefects*, 89-93.

⁴⁶ In 1861 telde Italië 59 prefecturen; na de inname van Rome werd dat aantal uitgebreid tot 69.

ministeries,⁴⁷ en was verantwoordelijk voor de openbare orde. Hij stond aan het hoofd van alle politiekorpsen in de provincie die gezamenlijk de *forza pubblica* (in tegenstelling tot de *forza armata*, het leger) vormden: de *guardia di pubblica sicurezza* en de *carabinieri*. De prefect was tevens belast met het dagelijks bestuur van de provincie en met de behartiging van haar belangen.⁴⁸ Hij diende er bovendien op toe te zien dat het lokale beleid naar de wensen van de regering werd uitgevoerd. Hij deed de voordracht van namen van te benoemen burgemeesters aan de regering, ontbond de gemeenteraden en toetste de gemeentelijke besluiten. De prefecten waren de pilaren waarop de Italiaanse staat steunde.⁴⁹

De prefecten stonden direct onder het gezag van de minister van Binnenlandse Zaken en dienden diens opdrachten uit te voeren. Daarnaast speelden zij een zeer belangrijke rol in het 'maken' van parlementaire meerderheden en in de uitkomst van verkiezingen. Ze waren de verkiezingsagenten van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Voorafgaand aan verkiezingen voorzag het ministerie de prefecten van fondsen en gaf instructies over kandidaten die begunstigd of tegengewerkt moesten worden. Het niet bestede deel van de fondsen konden de prefecten beschouwen als een aanvulling op hun persoonlijke inkomen.⁵⁰ De praktijk om het ambtelijke apparaat in te zetten voor electorale doeleinden ter begunstiging van de regeringskandidaten was algemeen gebruikelijk. De regeringsgezinde krant *Gazzetta dell'Emilia* schreef ten tijde van de regering-Minghetti:

Een kabinet dat geen gebruik zou maken van al zijn legitieme invloed om tijdens de verkiezingen te winnen, zou onlogisch handelen; zo als het onnozelheid zou zijn om te verlangen dat de gematigde regeringspartij ongewapend ten strijde zou trekken en zich er niet om zou bekommeren al haar aanhangers aan te sporen te stemmen, zodat haar tegenstanders meer vrijheid of meer gemak zouden hebben om te winnen.⁵¹

De prefecten waren bovendien onmisbaar in de onderhandelingen tussen het ministerie en machtige lokale oligarchieën. Veelal werden concessies en diensten geruild tegen politieke steun.

Er bestond een duidelijk onderscheid tussen prefecten van politieke afkomst en beroepsbestuurders of carrière-prefecten. De laatsten waren vrijwel allen trouw aan het centrale gezag en hoefden bijgevolg niet vervangen te worden bij een regeringswisseling. De politieke prefecten, die de belangrijkste steden en provincies toegewezen kregen, namen meestal ontslag bij een kabinetswisseling of werden ontslagen omdat ze niet tot de politieke vrienden van de nieuwe regering behoorden. Regeringswisselingen werden dus direct gereflecteerd in het provinciale bestuur. Vele politieke prefecten waren lid van het parlement, waren ex-ministers en werden benoemd tot senator. Een prefect zat slechts één of twee jaar op dezelfde post. Promotie bestond uit het toewijzen van een belangrijkere provincie of van een belangrijke post op het ministerie, degradatie daarentegen uit

⁴⁷ Aan deze unieke machtspositie werd getornd omdat vele ministers het verkozen hun eigen ambtenaren in te zetten. Op deze wijze voorkwamen de ministers dat hun beleid werd doorkruist door dat van het ministerie van Binnenlandse Zaken en konden ze hun (begunstigende) machtspositie behouden.

⁴⁸ De provincies waren de belangrijkste bestuurlijke eenheden. Voorstanders van decentralisatie, onder wie minister van Binnenlandse Zaken Marco Minghetti, hebben er herhaaldelijk tevergeefs op aangedrongen om de regio's, eenheden van meerdere provincies, een belangrijkere taak toe te kennen. De regio's kregen echter niet meer dan een symbolische functie. Voorstanders van decentralisatie en van een grotere rol voor de regio's waren voornamelijk reactionairen die wilden terugkeren naar de situatie voor de eenheid, en democratische federalisten.

⁴⁹ Ragionieri, *Politica e Amministrazione*, 114.

⁵⁰ Fried, *The Italian Prefects*, 122.

⁵¹ "Moviamoci", *Gazzetta dell'Emilia*, 18 oktober 1874. Geciteerd naar Berselli, *La Destra Storica*, 417.

het verwijzen naar een onbeduidende provincie of uit ontslag.⁵² De minister kon, op grond van 'het dienstbelang', handelen zoals hem goeddunkte.⁵³

Het is niet verwonderlijk dat de prefect zijn taak vooral politiek opvatte en deze overeenkomstig uitvoerde. Wat ook zijn herkomst was, politiek of bureaucratisch, de prefect werd benoemd door de regering en kon elk moment worden ontslagen. Hij kon het verzoek van de regering om een uitverkoren kandidaat te steunen niet negeren zonder het risico te lopen dat zijn carrière zou worden beschadigd. Het gebruik van het bestuurlijke apparaat voor electorale doeleinden werd systematisch in het tijdperk van de *Sinistra*, maar bestond ook reeds voor 1876.⁵⁴ Aangezien de prefecten van doorslaggevend belang waren voor het functioneren van de regering, was het niet verwonderlijk dat het ministerie van Binnenlandse Zaken gedetailleerde persoonsdossiers van hen bijhield. Francesco Crispi hechtte zelfs zo veel belang aan deze dossiers dat hij ze alleen aan zichzelf toevertrouwde.⁵⁵

De prefect was het hoofd van de *forza pubblica* in de provincie, dat wil zeggen van de politieagenten van de *pubblica sicurezza* en van de *carabinieri*. In uitzonderlijke situaties kon hij de hulp van het leger inroepen. Voor de uitvoering van de politietaken in provinciehoofdsteden was de *questore* (hoofdcommissaris van politie) verantwoordelijk. Daarbij diende hij nauw samen te werken met de prefect. De *questore* werd in de eerste decennia na de eenwording vooral gerekruteerd uit de rechterlijke macht. De *questura* van grote steden was veelal opgedeeld in verschillende afdelingen. Het kabinet van de *questore* hield zich bezig met 'geheime' (*secreti* en *riservati*) zaken van politieke aard. De *questore* opereerde tussen de prefect en de politieagenten, inspecteurs en politieke *confidenti*.⁵⁶ Zelf hield hij zich uitsluitend met politieke zaken bezig. Voor die taak had hij de beschikking over twee tot tien politieagenten. De prefect en de *questore* waren de belangrijkste instrumenten van de regering bij het onderdrukken van ongewenste activiteiten van politieke groeperingen en bij het bedwingen van de opkomende arbeidersbeweging.

De rechterlijke macht en de anarchisten

Beide kanten beroepen zich ... op de constitutie, zowel de vrienden van de orde, die al deze vrijheden ophieven, als de democraten, die ze allen opeisten. Iedere paragraaf van de constitutie bevat namelijk zijn eigen antithese, zijn eigen Hoger- en Lagerhuis en wel in de algemene frase de vrijheid, in de kanttekening de opheffing van de vrijheid. Zolang dus de *naam* van de vrijheid werd gerespecteerd en alleen de werkelijke uitvoering daarvan werd verhinderd, langs wettige weg natuurlijk, bleef het constitutionele bestaan van de vrijheid ongeschonden, onaantast, hoezeer haar werkelijke bestaan dan ook om hals mocht zijn gebracht.⁵⁷

Marx' beschrijving van de situatie in Frankrijk gold evenzeer voor de Italiaanse grondwet. De rechten van de Italianen waren vastgelegd in het *Statuto Albertino* van 1848. In deze grondwet werden de volgende grondrechten gegarandeerd: persoonlijke vrijheid, drukpers, eigendom, en

⁵² Een benoeming naar een mindere provincie, en zeker in het geval van een provincie in het Zuiden, werd door de prefect ervaren als een ballingschap of straf. Ragionieri, *Politica e Amministrazione*, 119.

⁵³ Ofschoon deze bevoegdheid van de minister pas in juli 1887 bij wet was geregeld, was het reeds een bestaande praktijk.

⁵⁴ Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*, 57.

⁵⁵ Gustapane "Le Biografie dei Prefetti", 39.

⁵⁶ De spionnen voor de gewone misdrijven werden ontvangen door de hoofdinspecteur.

⁵⁷ Marx, *De Achttiende Brumaire*, 27-28.

vergadering.⁵⁸ Het *Statuto* erkende slechts twee machten: de uitvoerende en de wetgevende. De rechterlijke macht in Italië was niet zelfstandig, maar werd omschreven als een 'orde'. De wetten kwamen van de koning en werden getoetst door de rechters die door de kroon waren benoemd. In de praktijk had de minister van Justitie de bevoegdheid om rechters te benoemen en in rang te bevorderen.⁵⁹ Ofschoon het *Statuto* het beginsel garandeerde dat rechters onafzetbaar waren, konden ze door de minister 'op grond van het dienstbelang' worden overgeplaatst of gepensioneerd. Politieke loyaliteit was de belangrijkste kwalificatie voor de rekrutering, en benoemingen werden door de minister van Justitie gedaan zonder een openlijke mededinging voor vacatures. De rechterlijke macht vormde daardoor één van de belangrijkste takken van politieke patronage.⁶⁰ Bovendien kon de minister van Justitie, via het Openbaar Ministerie,⁶¹ disciplinaire maatregelen nemen tegen rechters, waardoor hun onafhankelijkheid in hoge mate werd aangetast.⁶² De stevige greep van de regering op de rechters was verklaarbaar door de instroming van rechters uit voormalige autoritaire staten en door het obstructionisme en het overwegend conservatieve karakter van de rechters in het Zuiden.⁶³ "[De regering] heeft van de rechter een soldaat gemaakt", stelde de anarchist Francesco Saverio Merlino vast,

heeft hem eraan gewend om gedisciplineerd te gehoorzamen aan het politieke gezag, en heeft hem, in feite, onderworpen aan een streng toezicht van de zijde van het politieke gezag. Bij elke gelegenheid moeten de procureur of de kantonrechter de influistering van een politieke gezagsdrager, hetzij een prefect, een onderprefect, een politieagent of een maarschalk van de *carabinieri* ondergaan [...].⁶⁴

De overheidsinvloed beperkte niet alleen de onafhankelijkheid van de magistratuur, maar ook de vrijheden van de burgers. Die vrijheden werden het meest bedreigd door het ingrijpen van de politie op basis van de wetten op de Openbare Veiligheid.

Het Openbaar Ministerie werd in zijn opsporende taak bijgestaan door de *polizia giudiziaria* (gerechtelijke opsporingspolitie).⁶⁵ Dit waren politieagenten van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Politieagenten dienden dus tegelijkertijd zowel de prefect of de *questore* als het Openbaar Ministerie. Tot de *polizia giudiziaria* behoorden ook de kantonrechter en de rechter van

⁵⁸ De juichende toon van Benedetto Croce over de vrijheden in Italië (*Storia d'Italia*, 59-61) moet vrijwel zeker gebaseerd zijn op de bepalingen van de grondwet. Zoals zal worden aangetoond, werden de vrijheden in de praktijk ernstig beknot en was het oordeel van Croce te positief.

⁵⁹ In Italië heette het ministerie van Justitie *ministero di Grazia, Giustizia e Culti*.

⁶⁰ Davis, *Conflict and Control*, 245.

⁶¹ Het Openbaar Ministerie werd in 1859 ingesteld als vertegenwoordiger van de uitvoerende macht. Davis, *Conflict and Control*, 165.

⁶² De minister van Justitie, en niet de Hoven van Cassatie, bezat de disciplinaire bevoegdheid over de rechters.

⁶³ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 118; Molfese, *Storia del Brigantaggio*, 268-272.

⁶⁴ Merlino, *L'Italia qual'è*, 134-135. Ook vanuit de regeringshoek werd deze visie gedeeld zoals blijkt uit de publicatie *I Partiti Politici e l'Ingerenza loro nella Giustizia e nell'Amministrazione* van Marco Minghetti. Zie: Papa, *Magistratura e Politica*, 15.

⁶⁵ Krachtens de wet van 1859 was het Openbaar Ministerie "de vertegenwoordiger van de uitvoerende macht bij de rechterlijke autoriteiten en staat het onder leiding van de minister van Justitie." In de praktijk betekende dit dat het Openbaar Ministerie afhankelijk was van de minister van Justitie. Het was dan ook dit ministerie dat het Openbaar Ministerie stuurde, uitnodigde, verzocht om... Zie: Amato, "La Libertà Personale", 105-111.

instructie.⁶⁶ Het Openbaar Ministerie had de bevoegdheid om, via de rechter van instructie, personen voor onbepaalde duur in preventieve hechtenis te nemen of weer in voorlopige vrijheid te stellen.⁶⁷ De rechters van instructie maakten ongelimiteerd gebruik van de preventieve hechtenis: enerzijds hadden ze vaak tijd nodig om bewijsmateriaal te verzamelen⁶⁸ en anderzijds werd het directe 'sociale gevaar' voor enige tijd afgewend.⁶⁹ De jeugdige internationalist Florido Matteucci was dermate getergd door het voortdurende uitstel van zijn rechtszaak dat hij vanuit de gevangenis de minister van Justitie een krachtige brief schreef waarin hij zijn beklag deed: "U, die zich hoogdravend minister van Gratie en Justitie noemt ... vertrapt het recht en tast de basis van de vrijheid, de individuele vrijheid, aan."⁷⁰

Ondanks de zuiveringen en de ingrepen van de regering in de rechterlijke macht beantwoordde de magistratuur niet altijd aan het gewenste regeringsbeleid. Zeer strenge vonnissen werden afgewisseld met series vrijspraken, zoals duidelijk naar voren kwam in de rechtszaken tegen de internationalisten wegens de pogingen tot opstand in 1874. In de jaren zeventig werden de meeste anarchisten voor Hoven van Assisen - rechtbanken van gezworenen - geleid op verdenking van 'samenzwering tegen de binnenlandse veiligheid van de staat.' De Hoven van Assisen oordeelden over politieke misdrijven waaronder deze aanklacht ressorteerde. Ondanks de beperkte samenstelling van de kieslijsten van de Hoven van Assisen,⁷¹ werden de anarchisten herhaaldelijk door de volksjury's

⁶⁶ De kantonrechters bezetten binnen de rechterlijke macht de laagste rang. Zij werden onderbetaald, hadden nauwelijks enige carrièremogelijkheden en waren overbelast. Ze waren zeer gevoelig voor de druk van de prefecten en van lokale machthebbers. Zie: Davis, *Conflict and Control*, 246-247.

⁶⁷ "Eenmaal in gang gezet, kende de preventieve hechtenis geen tijdsbeperkingen." Ook de wetten van 1865 en van 1876 veranderden niets aan deze praktijk. Pas in 1913 kwamen er limieten aan de duur van de voorlopige hechtenis. Amato, "La Libertà Personale", 89, 91, 99.

⁶⁸ Berucht was de wijze van samenwerking tussen de regering en de rechterlijke macht tijdens het proces van de Matese-bende. Zie: Di Corato, "Magistratura, Anarchici e Governo", 321-372.

⁶⁹ In 1869 moest de helft van de 185.000 gevangenen die op hun proces wachtten, worden vrijgelaten wegens gebrek aan bewijs of omdat het niet tot een rechtszaak kwam. De meerderheid had tot de vrijlating een jaar in de gevangenis doorgebracht. In 1876 werden de procedures gewijzigd om ze, in de woorden van de minister van Justitie, "liberaler te maken en tegelijkertijd de nodige strengheid te laten behouden voor degenen die zich systematisch en berekenend tegen de maatschappij verzetten [anarchisten]." In 1876 bleek uit de eerste uitgave van het *Annuario Statistico* dat er jaarlijks 200.000 personen in de gevangenis belandden. In de jaren tachtig steeg dat aantal tot 250.000 per jaar en in het laatste decennium van de negentiende eeuw tot 257.000 per jaar. In 1892 was het aantal gedetineerden dat preventief vastzat en later werd vrijgesproken 18.673. Van dit aantal zaten 12.793 minder dan een maand gevangen, 3.757 tussen één en drie maanden, 1.126 tussen drie en zes maanden, 700 tussen zes en twaalf maanden, ruim 250 tussen één en twee jaar en ongeveer 50 langer dan twee jaar. Op 29 mei 1880 sprak het Hof van Cassatie in Rome zich als volgt uit: "Ofschoon het te betreuren valt dat de aanvrager van Beroep vijf jaren preventieve hechtenis heeft moeten ondergaan alvorens veroordeeld te zijn..., is dit geen reden om de tekst van het Wetboek van Strafrecht te schenden." Amato, "La Libertà Personale", 91, 97, 99; Davis, *Conflict and Control*, 213-217.

⁷⁰ Brief van Florido Matteucci aan minister van Justitie Diego Tajani, Cellulaire gevangenis van Perugia, 20 februari 1879. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 57, fasc. 644. Voor de tekst van de brief zie: Bijlage A - 4.

⁷¹ De lijsten van gezworenen werden jaarlijks samengesteld door de burgemeesters. De prefecten hadden de bevoegdheid om namen toe te voegen of te verwijderen. Op 8 juni 1874 werd de wet op de gezworenen veranderd. De volgende categorieën kwamen in aanmerking om als gezworene gekozen te worden: senatoren en afgevaardigden, leden van universiteiten en kunstacademies, advocaten en notarissen, universitaire afgestudeerden, professoren, ere-professoren, docenten, schrijvers van wetenschappelijke of artistieke werken, ingenieurs, architecten, meetkundigen, hoge ambtenaren, curatoren, apothekers en dierenartsen, burgemeesters, leden van de Kamers van Handel en Landbouw, bankdirecteuren en allen die een zeker belastbaar inkomen genieten. Schminck, "Stato di Diritto", 478-479.

vrijgesproken. Voor de juryrechtbanken deden de verdedigers vaker een beroep op het 'gezonde verstand' van de gezworenen dan op juridische argumenten.⁷² Daarnaast werden de rechtszaken door de aangeklaagden herhaaldelijk aangegrepen als podia voor de verspreiding van ideeën die ze buiten de rechtszaal niet konden uiten. Tijdens de rechtszaak tegen de leiders van de *fasci siciliani* in 1894 kwam dit aspect duidelijk naar voren. Minister-president Crispi noemde de rechtszaak een 'school van het anarchisme'.⁷³ De rechtszaken vormden weliswaar een effectief propagandamiddel, maar waren ook duur omdat de veroordeelden zowel de boetes als de proceskosten moesten betalen.

Het Openbaar Ministerie liet veelal de politieke aanklacht tegen de internationalisten vallen en beschuldigde hen van minder ernstige delicten zodat ze hun straf niet zouden ontlopen. Deze niet-politieke misdrijven werden voorgelegd aan de gerechtshoven. Op deze wijze werden de juryrechtbanken vermeden en konden de internationalisten door beroepsrechters worden berecht. In de jaren tachtig werden de anarchistische verenigingen vooral aangeklaagd als *associazioni di malfattori* (misdadige genootschappen) op grond van artikel 426 van het Wetboek van Strafrecht. Deze aanklacht had nog een ander voordeel: het loutere feit van het bestaan van een misdadige organisatie was een misdrijf en dus voldoende grond om de leden te veroordelen. Bij een politieke organisatie daarentegen moest aangetoond worden dat de leden waren overgegaan tot het begaan van misdrijven. Daarnaast was het lidmaatschap van een misdadige vereniging al aangetoond door correspondentie tussen de bendeleden en hun leiders⁷⁴ of door verdeling van de opbrengst van de misdrijven (art. 427).⁷⁵ Door de uitspraken van de Hoven van Cassatie te Florence in 1879 en te Rome in 1880 konden afdelingen van de Internationale zonder meer als misdadige genootschappen beschouwd worden. Maar ook in deze aanklacht bleven de lagere rechters vaak dwars liggen.

Het Hof van Cassatie in Rome memoreerde in 1880 dat:

het voornemen van de zogenaamde internationalisten ook bestond uit het bloedbad, niet als middel maar als bloeddorstig doel, en dat wordt aangetoond door de moorden van Florence en Pisa [van 1878] ... En als de internationalistische vereniging het gebied van de zuivere speculatieve discussies verlaat, en de moord en doodslag bezigt, verbergt ze in werkelijkheid onder leugenachtige verschijningen een heus genootschap van misdadigers. Hoe kunnen we erkennen dat rondreizende verkopers van lucifers, schoenmakers, kledingmakers, ijzersmeden, slagers, knechten van tabaksverkopers en anderen van soortgelijke klassen tijdens hun bijeenkomsten sociale theorieën bediscussiëren! Hoe kunnen we ze vergelijken met een Saint-Simon, met een Fourier, met een Owen, met een Reibaud⁷⁶ en met andere bekende socialisten.

Daar het niet mogelijk is dat dergelijke lieden tijdens hun bijeenkomsten, volgens de uitdrukking die door de minister van Justitie in de Kamer van Afgevaardigden is gebruikt, op rustige wijze met elkaar zouden disputeren zoals de academici van Socrates en Plato in de zuilengang van Athene of als de academici van Brunetto Latini, volgt noodzakelijkerwijs, en de feiten tonen dat aan, dat het internationalisme hier niets anders inhoudt dan

⁷² Schminck, "Stato di Diritto", 457.

⁷³ Zie: hoofdstuk X, pag. 292 vlg.

⁷⁴ Deze vorm van bewijslast maakt duidelijk waarom het voor de politie van belang was om vergaderruimtes en privé-huizen binnen te mogen vallen voor huiszoekingen.

⁷⁵ Het Hof van Beroep in Rome achtte de anarchistische leuze "dat iedereen zou moeten delen in eigendom en in licht" een bewijs voor de verdeling van de buit, en dus een bewijs voor het bestaan van een criminele vereniging. Vonnis van het Hof van Beroep in Rome tegen Malatesta, Merlino en anderen, 30 december 1884. ASDMAE, P.I., B. 37.

⁷⁶ Waarschijnlijk de Franse econoom en politicus Louis Reybaud (1799-1879).

een masker waarachter de gewone misdadiger zich verschuilt.

De verdraaide benamingen voor min of meer sociaal-wetenschappelijke verenigingen mogen niet dienen als een vaandel om bedorven waar te bedekken, aangezien de definities van de misdaden worden ontleend aan daden en niet aan woorden. En als een vereniging die zich internationalistisch noemt, niet in alle rust haar boodschap uitdraagt, maar met geweld tot bloedbaden en moord aanzet, kan men aan haar geen andere naam geven dan die onder artikel 426 van het Wetboek van Strafrecht valt [misdadig genootschap].⁷⁷

Om een einde te maken aan de onzekerheid binnen de rechterlijke macht werden in het nieuwe Wetboek van Strafrecht (*Codice Penale Zanardelli*) van 1889 bepalingen opgenomen die beter van toepassing waren op de anarchisten: aanzetten tot misdrijven (art. 246), verdediging van een misdrijf, aanzetten tot haat tussen de sociale klassen (art. 247), *associazione per delinquere* (art. 248), vereniging die gericht is op het begaan van de misdrijven zoals voorzien in art. 247: de verdediging van een misdaad, het aanzetten tot ongehoorzaamheid aan de wet en tot haat tussen de sociale klassen (art. 251), en tenslotte aanzetten tot burgeroorlog (art. 252).

Al spoedig brak er een discussie los over de vraag of anarchistische verenigingen veroordeeld dienden te worden volgens de artikelen 248 en 251 of alleen volgens artikel 251.⁷⁸ De meeste rechtsgeleerden van de Klassieke School spraken zich uit tegen de visie dat anarchistische verenigingen misdadige genootschappen waren.⁷⁹ Rechtsgeleerden van de Positivistische School, waaronder Enrico Ferri en Cesare Lombroso, verklaarden zich voor het gelijkstellen van anarchistische en gewone misdrijven.⁸⁰ Minister van Binnenlandse Zaken, Giovanni Nicotera, was er in 1891 zeer duidelijk over. Hij zag de anarchistische vereniging niet als een politieke vereniging en bijgevolg ook niet als een vereniging die door de wet werd toegestaan. Het lag in zijn bedoeling een beroep te doen op de rechterlijke macht om artikel 248 op de anarchisten toe te passen. Indien de bepalingen van het Wetboek van Strafrecht niet toereikend zouden blijken te zijn, wilde hij samen met de minister van Justitie bestuderen welke wettelijke middelen het meest effectief zouden uitpakken om anarchistische misdaden niet ongestraft te laten.⁸¹

De rechterlijke macht deelde de zienswijze van Nicotera. In de jaren negentig werden de rechters telkens door de Hoge Raad terechtgewezen als ze anarchisten niet op grond van artikel 248

⁷⁷ Hof van Cassatie van Rome, Openbaar verhoor van 16 februari 1880. ASDMAE, P.I., B. 37.

⁷⁸ Op 14 oktober 1891 oordeelde het Hof van Beroep in Ancona dat anarchisten niet onder artikel 248 vielen. Zeven dagen later oordeelde de Hoge Raad dat anarchisten gewone misdadigers waren en dat ze veroordeeld moesten worden op grond van artikel 248. Op 24 maart 1892 oordeelde het gerechtshof in Rome dat het "enkele feit van het bestaan van een anarchistische vereniging" niet voldoende was om haar leden te veroordelen krachtens artikel 248. Het Hof van Beroep was het niet eens met deze beslissing en de Hoge Raad bekrachtigde op 24 november 1892 de beslissing dat artikel 248 te allen tijde toegepast moest worden op anarchistische verenigingen indien deze uit ten minste vijf personen bestonden.

⁷⁹ De rechtsgeleerden van de Klassieke School huldigden het beginsel van de vrije wil van de mens en van de persoonlijke aansprakelijkheid van de misdadiger. Zij waren fel gekant tegen de visie dat het recht een tak van de sociologie zou zijn. Zij zochten veeleer naar poenale, procedurele en wettelijke hervormingen dan naar criminologische kennis - kennis over misdaad en misdadigers - op zich.

⁸⁰ De Positivistische School verwierp het beginsel van de vrije wil van de mens. De positivisten stonden op het standpunt dat het misdrijf geen schuld was die gestraft moest worden, maar een ziekte die genezen diende te worden. De straf had hooguit een functie voor de maatschappij ter verdediging tegen de misdadigers. In hun visie werd de misdadiger tot het misdrijf gedreven door antropologische, fysieke en sociale factoren. Bij de positivisten stond criminologische kennis centraal. Papa, "La Cultura Giuridica", 51-52.

⁸¹ Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 41; Cheli, "La Libertà di Associazione", 289.

veroordeelden.⁸² In 1898 kwam er een einde aan deze gelijkstelling. In dat jaar oordeelde het gerechtshof in Ancona tijdens de rechtzaak tegen Errico Malatesta dat een anarchistische vereniging niet gelijkgesteld kon worden met een misdadig genootschap.⁸³ De Hoge Raad verwierp op 11 augustus van hetzelfde jaar het beroep van het Openbaar Ministerie en ook latere uitspraken van de Hoge Raad bevestigden de uitspraak dat een anarchistische vereniging niet gezien kon worden als een misdadig genootschap zoals voorzien in artikel 248.⁸⁴

Vele leiders van de socialistische partij (Enrico Ferri, Filippo Turati, Camillo Prampolini, Leonida Bissolati, Giuseppe De Felice Giuffrida, Osvaldo Gnocchi-Viani), de republikeinse partij (Napoleone Colajanni) en van de anarchistische beweging (Carlo Cafiero, Francesco Saverio Merlino, Emilio Covelli, Luigi Galleani,⁸⁵ Luigi Molinari en Pietro Gori) waren advocaten.⁸⁶ De universiteiten genoten een opmerkelijke vrijheid in Italië en enkele socialistische en radicale rechtsgeleerden wezen hun studenten op het 'klassenkarakter' van de Italiaanse wet.⁸⁷ Pas aan het eind van de jaren negentig werden universiteiten, mede door de angst voor de groei van het aantal studenten⁸⁸ en van het aantal marxistische docenten, als een probleem voor de openbare orde, als de 'citadel van het radicalisme'⁸⁹ of als 'de oorzaak van het anarchisme' beschouwd.⁹⁰ Voor de socialistische en anarchistische propagandisten waren de rechtszaken echter veel belangrijker dan de universiteiten. Daar maakten advocaten van hun pleidooien ware propagandistische redevoeringen. De meeste pleidooien bevatten de redenering dat het feit dat iemand verklaarde een revolutionair te zijn, niet impliceerde dat hij in strijd met de wetten handelde. Andere pleidooien verwierpen a priori de aanklacht op grond van de redenering dat de wettelijke orde een instrument van politieke macht en onderdrukking was.⁹¹

Het recht op vereniging

Het lijkt merkwaardig dat de aanklagers tijdens hun vervolging van anarchistische verenigingen telkens moesten teruggrijpen op kwalificaties als 'samenzweringen' en 'misdadige genootschappen.' De oorzaak hiervoor is echter eenvoudig. Het *Statuto* erkende weliswaar het recht van vergadering,

⁸² De Hoge Raad sprak zich drie keer in deze zin uit: op 24 november 1892, op 24 februari 1893 en op 11 februari 1894. Zie: "Associazioni Anarchiche", *Il Digesto Italiano*, vierde serie, II, 84-92.

⁸³ Zie: Angelucci, *Errico Malatesta e Compagni*; *Il Processo Malatesta e Compagni*.

⁸⁴ Op 12 maart 1901 verwierp het Hof van Cassatie in Rome, in een zaak tegen acht anarchisten uit Siena (de zaak Giuseppe Crocini), opnieuw het beroep van het Openbaar Ministerie dat ervoor pleitte om de anarchisten te veroordelen op grond van het misdrijf van het vormen van een misdadig genootschap zoals voorzien in artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 113.

⁸⁵ Galleani had zijn studie niet afgemaakt.

⁸⁶ Veertig procent van alle studenten in Italië studeerde aan de faculteit der rechtsgeleerdheid; dertig procent studeerde medicijnen. Clark, *Modern Italy*, 39.

⁸⁷ Er bestaat geen studie over de universiteiten en het academische leven in Italië na de eenwording. In december 1991 is in Napels het studiecentrum *Unistoria* gestart dat het onderzoek naar de geschiedenis van de universiteiten vanaf de achttiende eeuw wil bevorderen.

⁸⁸ Aan de zeventien universiteiten stonden in de jaren zeventig en tachtig jaarlijks 12.500 studenten ingeschreven; in de jaren negentig groeide het aantal ingeschrevenen naar 26.000. Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VI, 275-280.

⁸⁹ Romano, *Storia dei Fasci*, 133.

⁹⁰ Labriola, "L'Università e la Libertà della Scienza" in: Labriola, *Scritti*, II, 891.

⁹¹ Schminck, "Stato di Diritto", 466-468.

maar de vrijheid van vereniging had geen enkele constitutionele basis.⁹² Deze omissie kwam voort uit de constitutionele ideologie van het Italiaanse liberalisme waarbinnen alle publieke betrekkingen beperkt werden tot de elementaire verhouding staat-burger en uit de afkeer van preventieve beperkingen op het recht van vereniging in de Sardijnse wetgeving.⁹³ Het feit dat het recht op vereniging niet was vermeld in de grondwet betekende echter evenzeer dat er geen constitutionele grenzen waren aan verenigingsvormen. In 1852 sprak de Raad van State zich daarom ook uit tegen elke beperkende regeling voor verenigingen.⁹⁴ In het Wetboek van Strafrecht van 1859 waren twee bepalingen opgenomen die het recht van vereniging aan voorwaarden bond: het was verboden gewapende bendes of misdadige genootschappen te vormen. De wettelijke lacune leidde al spoedig tot problemen in het parlement.

De vrijheid van vereniging was één van de talloze voorbeelden binnen de Italiaanse wetgeving waarvoor het beginsel van de '*normativa rinnegante*', de 'verloochende norm' gold: het naast elkaar bestaan in één wet of in een aantal verwante wetten van een tweeledige juridische oplossing van hetzelfde probleem, waarbij het aan de willekeur van de politicus werd overgelaten om die oplossing te vinden die hem het beste uitkwam. Deze dubbelzinnige wetgeving leidde tot de praktijk van de 'regel van Giolitti': "Wetten past men toe op vijanden en interpreteert men voor vrienden."⁹⁵ De socialistische krant *La Favilla* (De Vonk) merkte daarover op:

terwijl hetzelfde wetsartikel de burgers de vrijheid van vergadering verleent, geeft het tegelijkertijd de politie de mogelijkheid om deze te ontbinden. [...] De wet is een meesterwerk van hypocrisie en barbarij. Het zijn Radetzkyaanse wetten onder het mom van liberalisme. Het is geen kwestie van personen; of nu de reactionaire Cantelli ofwel de radicale Zanardelli aan de macht is, maakt niets uit. Het bederf zit in de geest van de instellingen die alle gevoed zijn door een huichelachtige vrijheid.⁹⁶

In 1862 kwamen er Kamervragen over de ontwikkeling van garibaldistische verenigingen⁹⁷ die de vorming van zelfstandige expeditielegers of vrijkorpsen ten doel hadden met het oog op een nieuwe oorlog tegen Oostenrijk. Minister-president Bettino Ricasoli antwoordde daarop dat de regering niet het recht had om deze verenigingen aan te pakken "omdat de wet ze niet verbood, en dat wat de wet niet verbiedt, is toegestaan."⁹⁸ Het was duidelijk dat verenigingen die de regering van dienst konden zijn, zich vrijelijk konden ontwikkelen. Hij hield vast aan het beginsel 'altijd onderdrukken,

⁹² Dit lijkt geen toeval aangezien de Belgische grondwet van 1831, die als voorbeeld diende voor de Italiaanse constitutie, expliciet het recht op vereniging garandeerde. Aangezien het recht van vergadering wel was gegarandeerd, werd door sommige rechtsgeleerden de vereniging beschouwd als een permanente vergadering. De tekst van artikel 32 van het *Statuto* luidde: "De wet erkent het recht om vreedzaam en zonder wapens bijeen te komen, in overeenkomst met de wetten die de uitoefening ervan in het belang van de publieke zaak kunnen voorschrijven. Deze bepaling is niet van toepassing op de bijeenkomsten in openbare plaatsen, of open voor het publiek, die volledig aan de politiewetten onderworpen blijven." Geciteerd naar Lisanti, "La Nascità del Movimento Operaio", 245; Pace, "La Libertà di Riunione", 241.

⁹³ Cheli, "Libertà di Associazione", 275, 277. De Sardijnse wetgeving verbood alle verenigingen die niet waren gevormd met toestemming van het legitieme gezag.

⁹⁴ Deze uitspraak wordt door Cheli ("Libertà di Associazione", 279) in verband gebracht met het feit dat in Piemonte de patriottistische verenigingen een sleutelrol speelden in de nationale eenmakingspolitiek van Cavour.

⁹⁵ Geciteerd naar Italo Mereu, "Storia dello Stato Rinnegante", *Il Sole di 24 Ore*, 3 maart 1996.

⁹⁶ *Supplemento al Giornale La Favilla*, no. 56. Een exemplaar bevindt zich in ASMan, Polizia, B. 402.

⁹⁷ *De Comitati di Provvedimento*.

⁹⁸ Geciteerd naar Cheli, "Libertà di Associazione", 280.

nooit en te nimmer preventief optreden': verenigingen konden blijven functioneren zolang ze nog geen overtreding hadden begaan; bij de eerste overtreding zouden ze worden aangepakt. Onder Ricasoli's opvolger Urbano Rattazzi konden de garibaldistische legers zich, actief en passief gesteund door koning en regering, uitbreiden en bewapenen. Vlak voor de slag bij Aspromonte (Reggio Calabria) in 1862, tijdens welke het Italiaanse leger de *garibaldini* versloeg, had Rattazzi zich tot de Raad van State gewend voor een advies over de bevoegdheden van de regering tegenover staatsgevaarlijke verenigingen. De Raad erkende de bevoegdheid van de regering om verenigingen te ontbinden als die onverenigbaar waren met de staatsveiligheid. Kort daarop liet Rattazzi per decreet 500 garibaldistische verenigingen ontbinden hetgeen uiteindelijk tot zijn ontslag leidde.⁹⁹ Rattazzi had echter wel de koers uitgezet die de meeste regeringen bleven volgen: verenigingen die gevaarlijk werden geacht voor de veiligheid van de staat (democraten, republikeinen, internationalisten), werden ontbonden. De in aantal toenemende *società di mutuo soccorso* liet men over het algemeen ongemoeid.¹⁰⁰

In 1872 formuleerde minister-president Giovanni Lanza zijn interpretatie van het recht op vereniging als volgt:

Zolang een vereniging zich groepeerd rond een politiek-economisch programma, ook al is zij geïnspireerd door de meest absurde sofismen van de socialistische School, kan de uitvoerende macht, indien zij geen schending van de wet of een positieve bedreiging van vernietiging van de huidige orde ziet, geen strafrechtelijke onderdrukking toepassen. En anderzijds schikt het niet om rechtszaken aan te spannen, die in de meerderheid van de gevallen erin resulteren dat de vereniging die men wil bestrijden een hoger aanzien krijgt. Het misdrijf, en dus het gevaar, begint dan als men vanaf het terrein van de vage aspiraties naar nieuwe ordeningen [...] overgaat tot de daad of tot de directe voorbereiding daarvan, door middel van akkoorden en pogingen tot het begaan van misdrijven tegen eigendom of tegen personen.¹⁰¹

Na de machtsvername door de *Sinistra* in 1876 veranderde er weinig in het beleid ten aanzien van de verenigingen. Het eerste kabinet van Benedetto Cairoli in 1878 vormde een gunstige uitzondering op deze koers. Hij was, samen met minister van Justitie Giuseppe Zanardelli, van mening dat de regering niet het recht had om de vrijheid van vereniging te beperken en dat alleen de rechterlijke macht kon toetsen of een vereniging verboden was. Als gevolg van deze liberale politiek konden de republikeinse en internationalistische verenigingen weer bovengronds opereren. De politieke stemming na de aanslag van Giovanni Passannante op de koning en na de bomaanslagen in Florence en Pisa in 1878 maakte een abrupt einde aan deze tolerante politieke opstelling. De meerderheid van de Kamer, overtuigd van de verantwoordelijkheid van de internationalisten voor de aanslagen, was van mening dat de regering de plicht had om preventief op te treden tegen staatsgevaarlijke verenigingen en verwierp op 11 december 1878 de volgende motie van vertrouwens:

De Kamer, akte nemende van de verklaringen van de minister-president en van de

⁹⁹ Tijdens het Kamerdebat van 20 november tot 1 december 1862 werd het duidelijk dat de meerderheid weliswaar de bevoegdheden van de regering onderschreef, maar dat ze in dit concrete geval het beleid van de regering afkeurde. Rattazzi wachtte niet op de motie van wantrouwen en nam ontslag.

¹⁰⁰ In 1878 werden deze gematigde arbeidersverenigingen bij de wet erkend.

¹⁰¹ Minister-president en minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Rome 8 april 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 451-452.

minister van Binnenlandse Zaken, vertrouwt erop dat de regering binnen de [grenzen der] vrijheid de orde zal weten te bewaren.¹⁰²

Vier maanden later, in april 1879 was de vrijheid van vereniging opnieuw een discussiepunt in de Kamer. Minister-president Depretis was dankzij het debat in december van het vorige jaar nauwkeurig op de hoogte van de opstelling van de Kamer. Hij huldigde tijdens het debat dezelfde opvatting als Lanza zeven jaar eerder, namelijk dat "zolang de verenigingen zich tot het zuiver theoretische gebied beperken," er geen regeringsmaatregelen zouden worden genomen, maar "zodra ze het theoretische gebied zouden verlaten en dat van de actie zouden betreden," de regering zich de bevoegdheid zou voorbehouden om ze te ontbinden. Het behoorde, volgens de minister-president, tot de plicht van de regering om permanent toezicht te houden op de verenigingen.¹⁰³ Depretis ging echter nog verder door te verklaren dat ook openbare bijeenkomsten tijdens welke republikeinse vlaggen werden gedragen, dat wil zeggen openlijke manifestaties van een vereniging die strijdig was met de bestaande staatsvorm, verboden waren. Dat was namelijk geen theoretische manifestatie meer, maar een duidelijke actie.¹⁰⁴ Aan deze politieke lijn hielden de regeringen zich gedurende de jaren tachtig vast.¹⁰⁵

In 1889 presenteerde minister van Justitie Giuseppe Zanardelli het nieuwe Wetboek van Strafrecht. Met het oog op zijn liberale houding tijdens het kabinet-Cairoli in 1878, verwachtte men veel van de bepalingen over het recht van vereniging. In de *Codice Zanardelli* werden er drie fundamentele grenzen aan het recht van vereniging gesteld. Het was verboden deel te nemen aan een gewapende bende,¹⁰⁶ een misdadig genootschap¹⁰⁷ of een samenzwering tegen de staat.¹⁰⁸ In al

¹⁰² Pace, "La Libertà di Riunione", 244. De motie werd ook verworpen door de meerderheid van de *Sinistra*, met inbegrip van Francesco Crispi, Agostino Depretis en Giovanni Nicotera.

¹⁰³ Geciteerd naar Cheli, "Libertà di Associazione", 286.

¹⁰⁴ Pace, "La Libertà di Riunione", 243-244.

¹⁰⁵ Op 4 maart 1880 vergaarde Depretis inlichtingen over wetten in andere staten krachtens welke men daar misdrijven dacht te voorkomen of verenigingen te onderdrukken die de maatschappij bedreigden in haar meest essentiële instellingen: het gezin, de eigendom en de regering. ASDMAE, P.I., B. 11.

¹⁰⁶ Het is verboden deel uit te maken of oprichter te zijn van gewapende bendes die tot doel hebben een aanslag te plegen op de onafhankelijkheid of de eenheid van de staat, op de koning, de koningin, de troonopvolger en de regering, op het staatsbestel, of die tot doel hebben een opstand tegen de staatsautoriteiten uit te voeren (art. 131-133). Daarnaast is het strafbaar, als misdrijf tegen de openbare orde, om deel uit te maken van gewapende korpsen die het doel hebben andere dan de reeds aangegeven misdrijven te begaan (art. 253) of, zonder toestemming, een gewapend korps op te richten ook al heeft dit niet het doel om misdrijven te begaan (art. 254).

¹⁰⁷ De *associazioni a delinquere* (in 1859 genoemd als: *associazioni di malfattori*): misdadige genootschappen zijn verenigingen bestaande uit vijf of meer personen die het doel hebben om misdrijven te begaan tegen de rechtspleging, of de openbare trouw, of de publieke integriteit, of de goede zeden, of de gezinsorde of tegen personen of eigendom (art. 248), ofwel die organisaties die ten doel hebben misdrijven te begaan bestaande uit het verdedigen van misdrijven, het aanzetten tot ongehoorzaamheid aan de wet, aansporing tot haat tussen de sociale klassen op een wijze die gevaarlijk is voor de openbare orde (art. 251).

¹⁰⁸ Straffbaar zijn personen die overeenkomen en besluiten om met bepaalde middelen een handeling te ondernemen met het doel de staat te onderwerpen aan buitenlandse overheersing, of de onafhankelijkheid ervan te verkleinen of de eenheid op te heffen, of een daad te begaan met de bedoeling de koning of de regering te hinderen in de volledige of gedeeltelijke uitoefening van de soevereiniteit, om de Senaat of de Kamer te hinderen in de uitoefening van hun functies of met geweld het staatsbestel en de regeringsvorm te veranderen of de orde van de troonopvolging, of om de inwoners van het rijk in gewapende opstand te brengen tegen de staatsautoriteiten, of om misdaden te begaan tegen buitenlandse staatshoofden (art. 134).

deze drie gevallen was de vereniging of het lidmaatschap ervan op zich al voldoende grond voor rechtsvervolgning. In hetzelfde jaar veranderde minister-president Crispi per decreet (30 juni 1889) de regels van het recht van vergadering. De belangrijkste veranderingen ten opzichte van de bepalingen volgens het *Statuto* bestonden in de afschaffing van het onderscheid tussen "vergaderingen in privé-plaatsen" en "vergaderingen in openbare plaatsen en open voor het publiek". Daarvoor in de plaats kwam het onderscheid tussen 'privé-vergaderingen' en 'openbare vergaderingen'.¹⁰⁹

Reeds vijf jaar na de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht werden de grootste wettelijke beperkingen op de vrijheid van vereniging doorgevoerd. Aanleiding daartoe waren de opstandige *fasci siciliani*, de anarchistische opstanden aan het begin van 1894, de aanslag op Crispi van 16 juni 1894, alsmede de anarchistische aanslagen in Frankrijk. Deze antianarchistische wetten waren van tijdelijke aard en golden tot 31 december 1895. De duur van de wetten werd echter telkens verlengd. Vooral artikel 5 van wet 316 bood ruime mogelijkheden voor grootschalige repressie: verboden waren verenigingen en vergaderingen die ten doel hadden om met gewelddaden de sociale orde omver te werpen. Tijdens de debatten over de wetsvoorstellen protesteerden met name de socialist Enrico Ferri en de republikein Giovanni Bovio tegen de uitzonderingswetten. De regering verzekerde echter dat de wetten alleen tegen anarchisten waren gericht. Een leugenachtige garantie: met deze wet in de hand werden alle anarchistische, socialistische en republikeinse verenigingen ontbonden.¹¹⁰

Ook Crispi's opvolger Antonio Rudini onderkende het gebrek aan duidelijke regels voor het recht van vereniging en vergadering. Hij wees op de bepalingen in het Wetboek van Strafrecht voor misdadige genootschappen en tevens op het ontbreken van bepalingen over middelen waarmee de regering deze verenigingen zou kunnen beletten te ageren en misdaden te begaan.¹¹¹ Rudini ging echter niet zo ver als Crispi door alle verenigingen te verbieden en beperkte zich tot de mogelijkheden die hem door de bestaande wetgeving werden geboden. Hij verklaarde in het parlement dat hij alleen die vergaderingen en verenigingen verbood die een bedreiging vormden voor de openbare orde, in strijd waren met de Italiaanse instituties of met de wet. Hij verdedigde daarbij de preventieve toepassing van de wet.¹¹² De decreten van 22 juni 1899 van minister-president Luigi Pelloux bevatten de meest vergaande beperkingen op het recht van vereniging. Op 5 april 1901 schafte de regering-Zanardelli ze definitief af. Na deze datum namen de regeringen een tolerante houding aan tegenover verenigingen. Vooral de arbeidersverenigingen profiteerden van deze ruimere vrijheid.

De vrijheid van drukpers

In het *Statuto* van 1848 was het beginsel van de persvrijheid uitdrukkelijk opgenomen: "de pers zal vrij zijn, maar onderworpen aan repressieve wetten" (art. 11) en "de pers is vrij, maar de wet bestraft misbruik" (art. 28).¹¹³ Beide artikelen drukken de dubbelzinnigheid van de wetgeving uit:

¹⁰⁹ Dit lijkt een futiel onderscheid, maar in de Italiaanse wetgeving stond nergens omschreven wat er onder een openbare vergadering moest worden verstaan. Derhalve kon de beperking ook worden toegepast op vergaderingen die door het aantal en de kwaliteit van de deelnemers openbaar leken. In 1896 (Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, 6 april 1896) werd van deze bepaling gebruik gemaakt om de criteria voor de openbare vergaderingen te verruimen. Deze werden bepaald geacht door: de plaats van vergadering, het aantal uitgenodigde personen, het doel van de vergadering en het te bespreken thema tijdens de conferentie. Pace, "La Libertà di Riunione", 248.

¹¹⁰ Zie: hoofdstuk X, pag. 316 vlg.

¹¹¹ Jensen, *Liberty and Order*, 121.

¹¹² Jensen, *Liberty and Order*, 123.

¹¹³ Geciteerd naar Palma, "La Libertà di Stampa", 204.

volledige vrijheid enerzijds en ruime beperkingen anderzijds. De vrijheid werd ingeperkt door meerdere uitzonderingen: belediging van, of het aanzetten tot het begaan van misdrijven tegen de persoon van de koning en de koninklijke familie, de vertegenwoordigende instellingen, buitenlandse staatshoofden en het diplomatieke personeel, alsmede tegen de godsdienst, de goede zeden en het recht op eigendom.¹¹⁴ De belangrijkste inperkingen voor de republikeinse en internationalistische kranten waren echter: de openlijke instemming met "een regeringsvorm die anders is dan de huidige"; de uiting van de "wens tot of bedreiging met de vernietiging van de constitutionele monarchistische orde" en van "elke uitlokking tot haat tussen de verschillende sociale klassen."¹¹⁵ Krachtens de constitutie van 1848 was elke vorm van preventieve censuur afgeschaft, evenals krantenzegels en andere belastingen op advertenties en papier. Ofschoon preventieve censuur niet bestond, werden vele geschriften vooraf in beslag genomen. Deze praktijk werd pas in 1906 bij de wet verboden.¹¹⁶

De uitgever of drukker moest van elke publicatie een kopie aan de procureur-generaal of aan de kantonrechter voorleggen. De uitgever of de hoofdredacteur van een tijdschrift of een krant moest bovendien voor de verschijning ervan een schriftelijke verklaring afgeven aan het ministerie van Binnenlandse Zaken met daarin de vermelding van de aard van de publicatie, de naam van de drukkerij en de naam en de verblijfplaats van de verantwoordelijke uitgever. In de praktijk gingen de politieautoriteiten en de rechters zeer willekeurig met de persvrijheid om en werd de inbeslagname herhaaldelijk gebruikt als preventieve censuur.¹¹⁷ In de wet was niet omschreven wie verantwoordelijk, en daarom strafbaar, was voor een artikel in een tijdschrift dat in strijd was met de wet. In het algemeen werd de verantwoordelijke uitgever voor overtredingen van de perswet bestraft.¹¹⁸ Indien de auteur bekend was - ook al had hij het artikel niet ondertekend - werd ook hij gestraft. Het gebruik van pseudoniemen in de republikeinse en internationalistische kranten was zodoende eerder regel dan uitzondering. De oppositionele pers introduceerde daarom, uit voorzorg tegen preventieve arrestaties, al snel het gebruik om een stroman aan te wijzen als uitgever. De regering ging daarop steeds vaker over tot vervolging van de auteur van een artikel of van de hoofdredacteur.¹¹⁹ Door de uitspraak van het Hof van Cassatie in Turijn in 1884 werd voornamelijk de hoofdredacteur verantwoordelijk en strafbaar geacht.

Kranten vormden bij uitstek een instrument van de burgerij. Zij werden na de eenwording vrijwel volledig gecontroleerd door de regerende politieke groepen in Piemonte. Tussen de politieke leiders - zowel van de *Destra* als van de *Sinistra* - en de redacties bestonden hechte banden en de politici gebruikten de kranten vooral als één van de middelen voor het beïnvloeden van de openbare mening. Daarnaast waren kranten, wegens het ontbreken van georganiseerde partijen, voor de politici van groot belang als bindende factor tussen de leiders en de politieke cliëntèle. Afdelingen van het ministerie van Binnenlandse Zaken en prefecten kregen de taak om regeringsgezinde kranten te ondersteunen door bevoordeling en directe financiering vanuit de staatskas. Dat was vooral van betekenis voor de regionale en lokale kranten, die in grote mate afhankelijk waren van overheidssteun. De regering en de lokale machthebbers konden dankzij deze constructie een grote

¹¹⁴ Castronovo, *La Stampa Italiana*, 3.

¹¹⁵ Geciteerd naar Nejrotti, "La Stampa Operaia e Socialista", 380.

¹¹⁶ Nejrotti, "La Stampa Operaia e Socialista", 416.

¹¹⁷ Castronovo, *La Stampa Italiana*, 4-5.

¹¹⁸ Art. 47: "Alle strafrechterlijke sancties [...] zijn van toepassing op de uitgevers en op de schrijvers die hun artikelen hebben ondertekend. De uitgesproken veroordeling van de schrijver zal tevens worden uitgevoerd op de uitgever, die altijd als medeplichtige van de begane overtredingen [...] zal worden beschouwd."

¹¹⁹ Castronovo, *La Stampa Italiana*, 6.

invloed uitoefenen op de inhoud en richting van de regionale pers. Die invloed werd versterkt door het feit dat de regering het enige persagentschap in Italië, het *Agenzia Stefani*, controleerde.

Vanaf het kabinet Giovanni Lanza (1869-1873) probeerden de regeringen de invloedssfeer en de uitbreidingsmogelijkheden van de rivaliserende pers te beperken. Met behulp van de prefecten ontstonden er kranten met het stempel '*crisma prefettizio*' (toestemming van de prefect). Deze werden betaald voor de publicatie van staatsstukken, kregen subsidies voor hun trouw aan de regering en werden gratis voorzien van nieuwsberichten door overheidsambtenaren. In 1876, het jaar van de val van de *Destra*, waren er 65 'officiële' kranten, waarvan 28 dagbladen.¹²⁰ Depretis schafte deze 'officiële' kranten af en daarmee de verplichting van de regering om te betalen voor de publicatie van wetten en andere administratieve maatregelen. Al spoedig zag echter ook de *Sinistra* in dat het lonend was om bevriende kranten te hebben. Minister van Binnenlandse Zaken Giovanni Nicotera zorgde voor een uitgebreid netwerk van journalisten en kranten en Depretis paste al snel dezelfde methodes toe als de regeringen van de *Destra*. Prefecten en *questori* werden ingezet om, met behulp van individuele afgevaardigden, de regeringspers in de provincies te organiseren. Behalve de regering had ook de koning enkele journalisten in persoonlijke dienst.¹²¹

In de jaren tachtig werd het voor de regering steeds moeilijker om de pers te beïnvloeden. Dat was deels het gevolg van veranderde politieke verhoudingen, maar vooral van de toenemende inmenging van belangengroepen in het journalistieke bedrijf. Banken en industriële en agrarische pressiegroepen zorgden steeds vaker voor de financiering van kranten. Dankzij het groeiende aantal advertenties en de invloed van de Amerikaanse journalistiek konden steeds meer kranten onafhankelijk van de regering opereren. Ook het grotere leespubliek werkte gunstig op de verzelfstandiging van de pers.¹²² Grote kranten konden zelfs een eigen telegraafdienst opzetten en waren bijgevolg niet langer afhankelijk van het agentschap *Stefani*. De regeringspolitiek en het parlementaire systeem konden dankzij de toenemende zelfstandigheid van de kranten worden bekritiseerd. De regering liet dat niet over haar kant gaan en greep veelvuldig in door publicaties te verbieden. Onder Crispi werd de repressie van oppositiekranen en de financiering van regeringsgezinde kranten opgevoerd. Deze overheidssteun ging zelfs zo ver dat enkele kranten voor hun voortbestaan afhankelijk waren van de fondsen van de geheime diensten.¹²³ Het verschijnsel van de krant met lege plekken of voorzien van de term '*sequestrato*' (in beslag genomen) kwam steeds vaker voor. De telegraafdienst werd onder regeringstoezicht gesteld en de prijzen en distributie van papier konden naar willekeur worden gemanipuleerd. Na 1890 werd er een zwaar politieapparaat gevestigd bij het *Ufficio Politico Centrale di Pubblica Sicurezza* om, met behulp van een verfijnd netwerk van toezicht en in samenwerking met lokale autoriteiten en prefecturen, de pers te controleren. Alle nummers van de oppositionele pers - en met name van anarchistische, socialistische en klerikale kranten - werden verzameld en grondig bestudeerd. Voor het toezicht op buitenlandse kranten werden consuls, geheime agenten en postkantoren ingeschakeld.

Op 4 juni 1894 stuurde minister van Justitie, Vincenzo Calenda, de volgende geheime circulaire aan de procureur-generaals:

Reeds sinds geruime tijd blijft de propaganda van de revolutionaire partijen constant en actief door middel van ruime en voortdurende verspreiding van publicaties (circulaires,

¹²⁰ Castronovo, *La Stampa Italiana*, 42.

¹²¹ Mack Smith, *I Savoia Re d'Italia*, 198.

¹²² Het proces van alfabetisering verliep weliswaar langzaam, maar zorgde wel voor een groei van het aantal lezers: in 1871 bedroeg het geschatte percentage analfabeten 69, tien jaar later 63, en 48 in 1901. Romanelli, *L'Italia Liberale*, 436.

¹²³ Mack Smith, *I Savoia Re d'Italia*, 198.

brochures, manifesten, bulletins etc.), die vaak aan de aandacht en het toezicht van de autoriteiten van de *Pubblica Sicurezza* ontsnappen.

Aangezien het voor de handhaving van de openbare orde, en dikwijls ook voor het voorkomen van misdadige aanslagen, van het grootste belang is dat de autoriteiten van de *Pubblica Sicurezza* met zorg worden ingelicht over de anarchistische propaganda en over elke andere opstandige manifestatie die door middel van de pers kenbaar wordt gemaakt, heeft de minister van Binnenlandse Zaken, in overeenstemming met mij, bepaald, dat vanaf heden een functionaris van de *Pubblica Sicurezza* deze materie dagelijks bespreekt met het hoofd van het betreffende Openbare Ministerie, of met een ondergeschikte die door hem daarvoor speciaal is belast. [...]

Tegelijk met de mededeling van het bovenstaande verzoek ik u om overeenkomstige en geheime instructies te geven aan de ondergeschikte Procureurs van de Koning; en ik twijfel er niet aan, dat elke functionaris van het Openbaar Ministerie met de grootste ijver de taak van de autoriteiten van de *Pubblica Sicurezza* om toezicht te houden en, indien nodig, op te treden in het belang van de doeltreffende handhaving van de openbare orde en van de spoedige ontdekking van criminele aanslagen, zal vergemakkelijken door aan de functionaris die zich tot dat doel bij de procureur-generaal of bij de procureur van de koning voevoegt, alle drukwerken met een anarchistisch of socialistisch karakter, of die aanzetten tot een misdrijf of tot openlijke onlusten, te tonen.¹²⁴

Dergelijke circulaire waren eerder regel dan uitzondering. De persovertredingen en de onbelemmerde vrijheid van meningsuiting werden door de top van Justitie en de regering beschouwd als grote gevaren voor de openbare veiligheid en de gevestigde orde.¹²⁵ Anderzijds werd de publieke opinie altijd beschouwd als een morele kracht voor de regering en de uitvoerende macht.¹²⁶

De antianarchistische wetgeving van juli 1894 en de antiliberaal wetten van Pelloux leidden tot een accentuering van de vervolging van de geschriften van de oppositie. Na de uitvaardiging van Crispi's wetten staakten de anarchistische redacties noodgedwongen hun activiteiten en pas in 1896 verschenen er weer enkele anarchistische kranten. In het klimaat van de beperkte persvrijheid is het niet verwonderlijk dat het tijdelijke verbond van sociaal-democraten en radicale politici, de *Lega per la Difesa della Libertà* (Bond ter Verdediging van de Vrijheid), als eerste programmapunt de "hardnekkige en onwrikbare bescherming van de vrijheid van pers en van opinie" had.¹²⁷

Op 12 april 1896 zond het ministerie de volgende circulaire:

Artikel 16 - Het is bovendien toegestaan dat in gevallen van dringende noodzakelijkheid, indien de rechterlijke autoriteiten niet op tijd kunnen ingrijpen, de ambtenaren van de Openbare Veiligheid, die verklaren als ambtenaren van de rechterlijke politie op te treden, bij de postkantoren de inbeslagneming van deze voorwerpen [*kranten en drukwerken*] kunnen bevelen of persoonlijk kunnen uitvoeren. In dat geval moet er door de ambtenaren zelf een verbaal worden opgesteld, waarvan een kopie aan het postkantoor wordt overhandigd, en waaruit blijkt dat ze optreden als ambtenaren van de rechterlijke politie zonder de tussenkomst van de magistratuur, wegens de dringende noodzaak, maar dat ze zich verplichten om aan de bevoegde autoriteiten de inbeslaggenomen voorwerpen te

¹²⁴ Circulaire van het ministerie van Justitie, Rome 4 juni 1894. Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 373.

¹²⁵ Neppi Modona, "Libertà di Stampa, Potere Politico", 553.

¹²⁶ Bondi, *Memorie di un Questore*, 184.

¹²⁷ Castronovo, *La Stampa Italiana*, 120.

zullen overhandigen. [...]

Artikel 17 - Indien het gaat om anarchistische drukwerken of om kranten die afkomstig zijn uit het buitenland die artikelen bevatten met de bedoeling om haat op te wekken tussen de verschillende sociale klassen, tegen de gevestigde autoriteiten, of die oproepen tot de omverwerping van de bestaande instellingen, hebben de postkantoren de plicht om ze uit eigen initiatief in beslag te nemen. [...]¹²⁸

Vanaf september 1898 waren de instructies van de regering op de pers dermate uitgebreid dat geen enkele publicatie nog aan de aandacht van de censuur kon ontsnappen.¹²⁹

De anarchistische kranten in Italië hadden geen langdurig leven. Tussen 1870 en 1900 bestond het gemiddelde anarchistische blad zes tot zeven maanden, maar de meeste kranten hielden het niet langer dan één of twee maanden vol. Het verschijnen van afzonderlijke nummers (*numeri unici*) die het anarchisme propageerden of gewijd waren aan bijzondere gebeurtenissen (herdenking van de Commune van Parijs, de viering van de Eerste Mei, de herdenking van de Martelaren van Chicago) was kenmerkend voor de anarchistische beweging. Vaak verdween de naam van een krant, maar bleef de redactie intact; onder een nieuwe naam dook de krant later weer op. Inbeslagnemingen, geldgebrek, rechtszaken, gevangenisstraffen, boetes en onderlinge verdeeldheid waren de belangrijkste oorzaken voor de kortstondige levensduur van periodieken. Anders dan de burgerlijke kranten die hun verspreiding beperkten tot het gebied waar ze werden uitgegeven, hadden de internationalistische en anarchistische tijdschriften een nationaal of supraregionaal verspreidingsgebied. De kranten dienden voornamelijk ter lering en verheldering en waren nauwelijks gericht op de actualiteit. Ze wekken de indruk dat ze vooral belangrijk waren voor de zelfbevestiging van de groep en voor contacten met andere groepen.¹³⁰ Hetzelfde doel dienden de honderden brochures. Anders was het gesteld met de duizenden pamfletten, die vooral een aansporende, opruiende en aanmoedigende functie hadden.

De anarchistische kranten bestonden voornamelijk van abonnementen, vrijwillige bijdragen en 'strijdpenningen'. De oplagen waren gering, maar de kranten werden veelal in groepsverband (voor)gelezen. Om te voorkomen dat de kranten door de politie in beslag werden genomen, werden ze vaak in andere, legale, kranten gevouwen of aan een reizende kameraad meegegeven.

De politie en politespionnen

Het verschijnen van spionnen en informanten was in de negentiende eeuw wijd verspreid. Cavour had een eigen geheime dienst en liet niet alleen revolutionairen als Mazzini en Garibaldi bespionneren maar ook de koning en het koninklijk huis. De koning op zijn beurt had een eigen netwerk van spionnen en informanten. Cavour introduceerde tevens het gebruik van spionnen ter beïnvloeding van verkiezingen. Nicotera, Depretis, Crispi en Giolitti namen deze praktijk over. Vanaf de

¹²⁸ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Direzione Generale di Pubblica Sicurezza, Rome 12 april 1896.

¹²⁹ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 1 september 1898. Voor de tekst zie: Bijlage A - 26.

¹³⁰ De namen van de kranten weerspiegelden vooral de symboliek van het socialisme en anarchisme. Ze verwezen veelal naar de sociaal-economische omstandigheden (De Miserabele, Het Canaille, De Misère, De Ontertde, De Onderdrukte, De Paria, Het Plebs, Pauperdom, De Blanke Slaven), naar arbeidersinstrumenten (De Hamer, De Pikhouweel, De Mestvork, De Overall), naar het verleden (De Commune, Het Jaar Negentachtig, 18 Maart, De Elfde November), naar de verlossing (De Anarchie, Het Ontwaken, De Toekomst, De Bevrijding, De Vrijheid, De Sociale Gelijkheid, De Voorhoede, De Opstand, De Dageraad) en naar martelaren (Carlo Cafiero, Spartacus, Pisacane).

eenwording bestonden er zes inlichtingendiensten in Italië: twee bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, waarvan één voor politieke zaken, één bij het leger en één bij de marine, één bij de *carabinieri* en één bij het douanekorps. Het is waarschijnlijk dat de minister-president daarnaast nog over een persoonlijke informatiedienst beschikte.¹³¹

De ex-prefect Luigi Zini noteerde reeds in 1876 dat de Italiaanse politie de bestrijding van gewone misdaad verwaarloosde ten gunste van die van politieke misdrijven. Volgens hem begon vanaf eind 1862 vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken:

het ononderbroken spookbeeld van intriges, samenzweringen en complotten, met het daarop verschuldigde antwoord van obligate verijdelingen en reddingsacties: de orde werd gered, de monarchie werd gered, de levens van hoogwaardigheidsbekleders werden gered [...] Italië werd gered, de beschaafde wereld werd gered... Vanaf die periode groepeerde zich rond de regering een wisselende menigte van verlossers [...] van anonieme intriganten, van diverse *confidenti*, van hongerige spionnen. [...]¹³²

Als angstwekkend beeld voegde hij er nog aan toe: "Spoedig zullen we agents-provocateurs hebben omdat de fantasten niet meer aan de behoefte voldoen".¹³³ Als oud-prefect was Zini van deze zaken goed op de hoogte. Zijn angst voor provocateurs was echter overdreven. Daarentegen was het aantal spionnen, informanten, *confidenti* (vertrouwelingen van de politie) en *mouchards* (verklikkers), die binnen de verschillende oppositie-bewegingen actief waren, zeer groot.¹³⁴

In Italië bestond er geen centraal geleide binnenlandse spionagedienst. Binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken was er weliswaar de *Direzione Affari Generali e Riservati* die zich speciaal toeleegde op politieke inlichtingen, maar deze divisie had zelf geen spionnen in dienst. Dit bureau was voornamelijk het verzamelpunt van informatie die het uit binnen- en buitenland verkreeg.¹³⁵ De informatie over de anarchisten in het buitenland ontving het via het ministerie van Buitenlandse Zaken.¹³⁶ In het binnenland zorgden de prefecten voor de inlichtingen. Zij kregen de berichten over de anarchisten via eigen *confidenti* of via de *questori* die ook over informanten beschikten. Het ministerie van Binnenlandse Zaken zorgde voor de geheime fondsen van de prefecturen en *questori*. Deze geheime uitgaven waren gescheiden van de uitgaven voor de Openbare Veiligheid. Onder de geheime uitgaven werden de kosten voor de politieke politie opgenomen.

De politieke politiekorpsen, de *squadre politiche*, vormden het zichtbare gedeelte van het politietoezicht op de politieke bewegingen.¹³⁷ Zij werden geacht op de hoogte te zijn van alle politieke groeperingen en hun leiders en moesten de vergaderingen en bijeenkomsten in de gaten houden. Zij moesten bovendien de gezochte republikeinen en internationalisten arresteren, waarbij zij zeer frequent onschuldige burgers aanzagen voor revolutionairen.¹³⁸ De politie hield de namen van de bekende internationalisten en republikeinen bij in een zwartboek. De gebrekkige signale-

¹³¹ Viviani, *Servizi Segreti Italiani*, 103.

¹³² Zini, *Dei Criteri e dei Modi di Governo*, 53-54.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ De aard van de materie en het gebrek aan documentatie maken schattingen van aantallen onmogelijk. Elke prefect, *questore*, politie-inspecteur en onder-inspecteur beschikte over één of meerdere informanten.

¹³⁵ De omvang van deze dienst is niet meer na te gaan. Het heeft er echter alle schijn van dat de dienst zonder enige systematiek en efficiëntie opereerde.

¹³⁶ Zie: hoofdstuk VII, pag. 220 vlg.

¹³⁷ In Rome bestond de *squadra politica* vanaf 1891 uit een opperwachtmeester, een brigadier, twee onder-brigadieren en twaalf hulpagenten-in-burger.

¹³⁸ Giorio, *Ricordi di Questura*, 59.

ringsmethoden werkten daarbij in het voordeel van de politieke voortvluchtigen.

De diverse *questori* en prefecten deden regelmatig het voorstel om elkaars politieagenten en signalementen van anarchisten uit te wisselen om op deze wijze de kennis van de agenten over de anarchisten te vergroten. De *questore* in Florence reageerde afwijzend op het verzoek van zijn collega in Livorno om enkele agenten uit te wisselen die een persoonlijke kennis bezaten van de meest gevaarlijke anarchisten:

Daar ik er slechts twee ter beschikking heb, kan ik ze niet afstaan zonder schade te berokkenen aan de lokale dienst, terwijl alle andere [agenten] niet in staat zullen zijn om bruikbare resultaten te leveren wegens hun geringe kennis van de anarchisten. [...] Binnen de politieke dienst bereikt men geen resultaten anders dan door middel van vertrouwenspersonen [spionnen], en de dienst van de agenten heeft slechts weinig nut [...] aangezien het de gewoonte van de revolutionairen is om de politieagenten direct te leren herkennen en aan elkaar te melden.¹³⁹

Het systeem van de politieke politie in Italië had een aantal grote nadelen. De belangrijkste problemen werden gevormd door de onderbezetting en onderbetaling van de politie.¹⁴⁰ Daarnaast probeerden de prefecten en *questori* zich te verrijken ten koste van de politiefondsen. Vooral de oncontroleerbare post van geheime fondsen vormde een gemakkelijke bron van inkomsten voor de prefecten.¹⁴¹ Een geheel ander probleem leverden de snelle persoonswisselingen binnen de structuur van de Openbare Veiligheid waardoor de continuïteit van de politiedienst in gevaar werd gebracht. Door het systeem van persoonlijke loyaliteit tussen *confidente* en opdrachtgever was de geheime dienst juist gebaat bij langdurige postbezettingen. Om dit probleem te ondervangen werd in 1883 een nieuwe dienst in het leven geroepen die in grote lijnen het Engelse systeem van de detectives zou moeten benaderen.¹⁴²

Onder Depretis en politiechef Giovanni Bolis werd in 1883 per decreet de dienst van de *agenti ausiliari* (hulpagenten) ingesteld. Deze hulpagenten zouden een speciaal korps van agenten-in-burger moeten gaan vormen dat belast zou worden met het onderzoeken en voorkomen van misdrijven. Ze zouden onder leiding van de *questori* zowel de *polizia amministrativa* als de *polizia giudiziaria* moeten bijstaan. De oncontroleerbare *confidenti* zouden daardoor grotendeels kunnen worden ontslagen. Wegens het overlijden van Bolis en de vele wisselingen aan de top van de politie werd het systeem pas in 1888 onder Crispi ingevoerd.

Crispi was reeds herhaaldelijk geconfronteerd met de nadelen van het ontbreken van een geheime dienst. In 1887 verweet hij zijn voorganger Depretis dat deze gedurende negen jaar geen geheime

¹³⁹ *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 31 januari 1885. ASF, *Questura*, B. 12.

¹⁴⁰ In een comparatieve studie van David Bayley ("The Police and Political Development in Europe", 341) tussen de nationale politiestystemen van Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en Italië, komt het Italiaanse systeem er slecht af. De belangrijkste resultaten van zijn studie waren: de politie had uitgebreide politieke taken, was sterk bureaucratisch, werd gevreesd, was corrupt en leed aan donquichotterie. Davis (*Conflict and Control*, 232) vond de Italiaanse politie "slecht uitgerust, slecht opgeleid en ongeorganiseerd." De Italiaanse politie-expert Salvatore Ottolenghi constateerde in 1901 ("L'Estensione del "Bertillonage"", 314) dat de Italiaanse politie niet over daadkracht beschikte door gebrek aan financiën, onvoldoende scholing van het personeel en de beperkte burgerzin van de bevolking.

¹⁴¹ Deze constatering vermeldde Depretis in zijn circulaire van 6 november 1885 en hoofd van politie Giuseppe Sensales in zijn rapport aan Crispi in 1894. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 90, fasc. 550.

¹⁴² Het ministerie van Binnenlandse Zaken liet zich regelmatig inlichten over buitenlandse geheime politiediensten. De rapporten over het Engelse detective-systeem waren altijd voorzien van waarderende commentaren. Zie: ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 32.

dienst had willen en kunnen organiseren.¹⁴³ Verschillende vragen over verdachte personen moest hij onbeantwoord laten, aangezien Binnenlandse Zaken niet over hun gegevens beschikte.¹⁴⁴ De *agenti ausiliari* zouden een officiële geheime politie moeten vormen die vooral de continuïteit van de dienst zou waarborgen. Het nieuwe politiekorps functioneerde echter totaal niet. Politiechef Giuseppe Sensales legde de schuld van het falen van het korps volledig bij de *questori*. Zij zouden niet in de gaten hebben gehad dat de maatregel bedoeld was om een heuse geheime dienst op te zetten. In plaats van nieuwe geheime agenten aan te trekken stelden ze politieagenten aan die reeds lang bij het publiek bekend waren.¹⁴⁵ Crispi zag dat anders:

Het is niet mogelijk geweest om in Italië een geheime politie te vormen die op dezelfde wijze als die in Engeland geleid zou worden. Dat was niet de schuld van de centrale regering, maar van de prefecten die een bewuste traagheid aan de dag hebben gelegd. De prefecten hebben een speciale politiedienst met *confidenti*, of zouden er althans over moeten beschikken. Het gevolg is dat er tussen de *confidenti* in het hele rijk geen eenheid van dienst bestaat en juist die eenheid is nodig voor de samenwerking. Door de aflossing van de prefect in de provincie ontbreekt vaak de continuïteit omdat er ook veelvuldig veranderingen plaatsvinden onder het politiepersoneel. We hebben het hier niet alleen over de gevallen waarin de prefect de agenten inzet zoals het hem uitkomt en zoals de grillen het hem ingeven. We klagen hier ook de gevallen aan waarin ze het geld dat hun driemaandelijks wordt gegeven, in eigen zak steken en zich op die wijze zelf verrijken.¹⁴⁶

De schuld voor het mislukken van de 'officiële geheime dienst' lag echter ook bij de regering. Het ministerie eiste namelijk te veel van de hulpagenten. In maart 1888 werden ze verdeeld in twee categorieën. De eerste categorie zou een soort elitekorps van 254 detectives moeten vormen die zich uitsluitend met opsporingszaken zouden bezighouden. De agenten van de tweede categorie werden belast met bureauwerk: zij dienden de bevolkingsregisters samen te stellen. Hun aantal van 200 was echter veel te gering om deze taak te kunnen uitvoeren. In maart 1891 bepaalde Nicotera dat de hulpagenten van de eerste categorie te duur waren en bracht hun aantal terug tot 128 die alleen in de grote steden zouden worden gestationeerd.¹⁴⁷ Giolitti maakte aan Crispi's poging om een geheime politiedienst te vormen definitief een einde.¹⁴⁸ Het oude systeem van politieke politieagenten en van *confidenti* bleef zodoende voortbestaan.

In 1897, tijdens het derde kabinet Rudinì, werden ingrijpende politiehervormingen ontworpen. Twee weken na de aanslag op koning Umberto I en enkele dagen na de dood van de gevangene Romeo Frezzi¹⁴⁹ presenteerde Rudinì een wetsvoorsel voor de hervorming van de fel bekritiseerde politie in Rome. De veranderingen behelsden een verhoging van de uitgaven en salarissen, uitbreiding van het aantal manschappen en een vergrote specialisatie. De belangrijkste intenties van Rudinì waren de demilitarisering en decentralisatie van het Romeinse politiekorps. Tegelijkertijd schafte Rudinì de *questura* in Rome af en legde de verantwoordelijkheid voor de openbare veiligheid volledig bij de prefect. Door de val van de regering in juni 1898 werden de meeste hervormingen weer ongedaan gemaakt.

¹⁴³ Crispi aan Depretis, Rome 15 en 21 juli 1887. ASDMAE, P.I., B. 18.

¹⁴⁴ Crispi aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 15 en 21 juli 1887. ASDMAE, P.I., B. 18.

¹⁴⁵ Rapport van Sensales. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 90, fasc. 550.

¹⁴⁶ Handgeschreven notitie van Crispi. ISRR, B. 830 / 11 (6).

¹⁴⁷ Bologna, Florence, Genua, Livorno, Messina, Milaan, Napels, Palermo, Rome en Turijn.

¹⁴⁸ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 5 april 1893.

¹⁴⁹ Zie: hoofdstuk XI, pag. 360 vlg.

De grootste aandacht van de politieke politie ging uit naar de zogenaamde 'subversieve partijen': anarchisten, socialisten, republikeinen en radicale democraten. De klerikalen werden doorgaans met rust gelaten.¹⁵⁰ De politie was het meest beducht voor het gevaar van de anarchisten. De *questura* maakte een drievoudig onderscheid in het politieke toezicht. De algemene controle was de taak van alle politieagenten, de bijzondere surveillance werd toevertrouwd aan het politieke korps en het speciale of geheime toezicht werd opgedragen aan enkele spionnen of enkele agenten van de politieke politie.

Elk politiebureau diende een halfjaarlijks rapport over de openbare orde en de politieke verhoudingen uit te brengen aan de prefect. Dat rapport werd opgesteld door de *questore* uit alle berichten die hij via zijn *squadra politica*, de politieke politie en de politiespionnen, ontving. Ex-*questore* Federico Giorio had medelijden met de ambtenaren op het ministerie van Binnenlandse Zaken als zij de verslagen blindelings zouden vertrouwen: "Overall ontwaren [de *questori*] petroleum, nitroglycerine, dynamiet, mijnen, communisten, socialisten, nihilisten, en erger."¹⁵¹

De politieke spionnen of *confidenti* werden gerekruteerd door een hoofdinspecteur, *questore* of prefect. Deze *confidenti* hoefden niet uitsluitend in het rechtsgebied van de opdrachtgever te opereren. Zo hield de prefect van Napels jarenlang een *confidente* in Turijn. Een dergelijke situatie kon ontstaan als een prefect werd overgeplaatst naar een andere stad en hij zijn *confidente* wilde behouden. Tevens kwam het voor dat een prefect van alle ontwikkelingen in zijn eigen kiesdistrict op de hoogte wilde blijven via een *confidente*. Ook dit laatste geval deed zich voor bij de prefect in Napels. De *confidente* in Turijn waarschuwde zijn broodheer voor de toegenomen kracht van de democratische en republikeinse beweging in Turijn. Volgens dezelfde *confidente* zou de reactionaire klerikale partij zich in de handen wrijven omdat ze ervan overtuigd was dat de Internationale en de republikeinse partij binnenkort een algemene revolutie zouden beginnen die tot de interventie van een conservatieve mogendheid zou leiden.¹⁵²

De spionnen waren persoonlijk gebonden aan de gezagsdrager die hen in dienst had genomen. Sommige *confidenti* waren gedurende langere tijd in dienst en werden per maand of per kwartaal betaald. Het merendeel werd per volbrachte opdracht afgerekend.¹⁵³ Volgens de ministeriële richtlijnen mochten politie-inspecteurs hun *confidenti* alleen vergoeden nadat ze daarvoor van hun meerderen toestemming hadden gekregen en alleen nadat de *confidente* zijn taak had vervuld.¹⁵⁴ De *confidenti* die tegen gewone misdrijven werden ingezet, werden voor hun diensten niet financieel beloond. De politieke spionnen kregen voor hun diensten wel betalingen. Zij werden goed beloond en genoten een grote mate van vrijheid bij het uitoefenen van hun taak. *Confidenti* met een te grote fantasie of een gebrek aan loyaliteit tegenover de opdrachtgever werden ontslagen. In sommige gevallen werden onbetrouwbare *confidenti* op grond van politieverordeningen gearresteerd met het excuus dat ze niet konden voorzien in hun levensonderhoud of op grond van de vage beschuldiging 'algemene verdenkingen'.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Bondi, *Memorie di un Questore*, 183; Giorio, *Ricordi di Questura*, 61.

¹⁵¹ Giorio, *Ricordi di Questura*, 67.

¹⁵² Brief van anonieme *confidente* aan prefect in Napels, Turijn, 22 oktober 1874. ASN, Pref. Gab., Fascio 159.

¹⁵³ De onderprefect van Imola betaalde zijn informanten alleen per volbrachte opdracht omdat de *confidenti* alleen dan te vertrouwen zouden zijn. Onderprefect van Imola aan prefect van Bologna, Imola 29 juli 1881. ASB, Pref. Gab., B. 441, fasc. 31.

¹⁵⁴ *Questore* van Florence aan de politie-inspecteur in Pontassieve, Florence 2 februari 1879. ASF, *Questura*, B. 10.

¹⁵⁵ Dat overkwam de anarchist-*confidente* Pasquale Pacini in 1894. Politie-inspecteur van Sarzana aan de *questore* van Livorno, Sarzana 8 september 1894. ASPisa, PS, B. 933.

De meeste *confidenti* waren ex-criminelen, voormalige republikeinen of internationalisten. Het kostte de politie geen enkele moeite om voldoende *confidenti* te werven. Iets anders was het om genoeg bekwame *confidenti* of *confidenti* uit de kring van de revolutionaire intimi te vinden. De prefect van Pisa kende dit probleem:

Gezien de moeilijkheden om me te voorzien van een *confidente* die deel uitmaakt van de intimi, en dus werkelijk goed is ingelicht, heb ik me tot de *questore* van Florence gewend met het verzoek om daar één voor me te vinden. Ik verlangde echter dat deze direct aan mij ondergeschikt zou zijn. En dat verlangde ik om de enkele, maar zeer sterke reden persoonlijk zijn onthullingen te kunnen beoordelen, aangezien de onthullingen, als ze betrouwbaar en nauwkeurig zijn, de ziel van elke politie vormen en de acties krachtig ondersteunen. Indien ze onbetrouwbaar, onnauwkeurig en onzeker zijn, zijn ze echter uiterst schadelijk, omdat ze afleiden van het juiste pad en onomkeerbaar wegleiden van het doel.¹⁵⁶

Teneinde dit probleem te verhelpen moesten soms andere middelen dan geld worden aangewend: chantage en dreigementen met arrestatie of *ammonizione*. Typerend was het geval van ene Calcagno die bij aankomst in Rome op het politiebureau werd ontboden. Daar vertelde de *questore* hem dat hij ongunstige berichten over hem had ontvangen; niet als arbeider en gezinshoofd, maar als socialist. Deze berichten had hij ontvangen van politiechef Luigi Berti. De *questore* vertelde dat hij de socialisten onderverdeelde in twee categorieën: de categorie die welwillend behandeld moest worden en de categorie die 'met de handboeien' aangepakt moest worden. Calcagno viel onder de eerste categorie. En de *questore* vervolgde: "Zie je Calcagno, jij lijdt; hier gaat het niet om zeven of acht lire, maar om veel meer." Daarop bood hij Calcagno ruim 300 lire aan voor inlichtingen. Deze weigerde echter verontwaardigd en verklaarde dat hij niet te koop was, waarop de *questore* hem verzekerde dat hij hem in het vervolg "met de handboeien" tegemoet zou treden.¹⁵⁷

Soms arresteerde de politie een hele groep anarchisten of republikeinen met de intentie om daaruit een *confidente* te rekruteren.¹⁵⁸ De uitverkorene kreeg in dat geval strafvermindering. Enkele internationalisten zochten ook zelf contact met de politie. Sommigen waren voortvluchtigen die het harde ondergrondse bestaan niet aankonden en in ruil voor inlichtingen hun vrijheid kochten. Daarnaast waren er rancuneuze internationalisten die hun vooraanstaande positie binnen de beweging hadden verloren en met genoeg hun ex-kameraden wilden verraden. Verder waren er de onvermijdelijke avonturiers die genoten van het gevoel van controle over een revolutionaire beweging.¹⁵⁹

De politespionage had vier doelen: informeren, intrigeren, aangeven en provoceren. De meest gehanteerde methode was de infiltratie van *confidenti* in verenigingen om zo inlichtingen te verkrijgen over de leden, organisatie, activiteiten, contacten, ideologische verschillen en scheuring-

¹⁵⁶ De prefect van Pisa aan de minister van Binnenlandse Zaken, Pisa 9 juli 1879. ASPisa, PS, B. 869.

¹⁵⁷ ASR, Tribunale, B. 6088, Causa contro Cipriani ed altri.

¹⁵⁸ Over de omkoopbaarheid van internationalisten werd verschillend gedacht. Crispi (of een vertrouweling van hem) meende dat "de samenzweerders werden geworven uit een bepaalde laag van burgers die een zeker cultureel niveau hadden en die niet makkelijk te corrumperen waren." Anonieme handgeschreven notitie in: ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 32, fasc. 233, sfasc. 6. De diplomaat en afgevaardigde Alessandro Guiccioli (*Diario di un Conservatore*, 74) merkte echter op: "[De internationalisten] die Depretis niet gevangen zet, koopt hij: dat bewijst eens te meer van welk materiaal ze in het algemeen zijn gemaakt, de huidige revolutionairen..."

¹⁵⁹ Voor het oordeel van Bismarck, politiepresident Guido von Madai en Karl Liebknecht over het functioneren en karakter van politespionnen zie: Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 89-90.

en. Door de infiltranten werd de politie bovendien op de hoogte gebracht van de verblijfplaats van voortvluchtige anarchisten met het oog op een eventuele arrestatie. De anarchist Carlo Cafiero schreef over de spion Carlo Terzaghi:

In al zijn brieven - en hij schreef er zeer vele - vroeg hij voortdurend om adressen, om opvattingen van mij en anderen, om mijn ideeën over andere kameraden en (men bemerkte dit goed) om foto's. [...] Terzaghi kwam op het congres van Rimini [van augustus 1872] en hij, de meest berooide van allen, stelde voor om iedereen te laten fotograferen.¹⁶⁰

Even belangrijk was het om de anarchisten te doen geloven dat er spionnen in hun midden zaten om zo verdeeldheid en wantrouwen te zaaien. Zo schreef de *questore* van Florence aan de rechter van instructie over het gerucht dat er onder de Florentijnse socialisten een verrader zat. Deze verdenking bracht zoveel moedeloosheid en wantrouwen teweeg dat de socialisten uit andere provincies de Florentijnen niets meer mededeelden en toevertrouwden.¹⁶¹

De Romeinse anarchist Celleri schreef in het artikel "Politievaardigheden" dat de politie het gerucht verspreide dat hij een politespion was om daarmee een scheuring te veroorzaken.¹⁶² Diezelfde tactiek volgde de politie door de publicatie van opruiende artikelen en pamfletten.¹⁶³ Tijdens het proces tegen Cipriani en diens kameraden te Rome in 1891-1892 verklaarde de aangeklaagde Luigi Bardi:

De onenigheden die telkens opnieuw uitbraken in de verschillende partijen, werden uitgelokt en aangewakkerd door de pers die betaald werd uit de geheime fondsen, welke door middel van agents-provocateurs die zich in de besloten vergaderingen [onleesbaar woord] het doel van de vergaderingen zelf tartte en soms scheuringen veroorzaakte.¹⁶⁴

De al genoemde Carlo Terzaghi maakte veelvuldig gebruik van diverse kranten om de internationalisten en anarchisten in een kwaad daglicht te stellen. In Venetië publiceerde de politespion Giuseppe Alburno, lid van de *Circolo Socialista 'Carlo Pisacane'*, het socialistische tijdschrift *Il Barababao*.¹⁶⁵ Op 16 november 1884 werd hij, na een polemieek met de anarchist Emilio Castellani, door de anarchisten in Venetië ontmaskerd en uit de partij gezet.¹⁶⁶ Terzaghi en Alburno waren exponenten van spionnen die het meest tot de verbeelding spreken: de agents-provocateurs.¹⁶⁷

Een strikt onderscheid tussen spionnen,¹⁶⁸ informanten, *confidenti*, *mouchards* enerzijds en

¹⁶⁰ Carlo Cafiero, "Dichiarazione", Turijn 30 november 1872. ASF, Trib.Corr. Processi, B. 891, fasc. 14, doc. 246.

¹⁶¹ Rapport van de *questore* van Florence aan de rechter van instructie van het gerechtshof in Florence, Florence 4 april 1883. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

¹⁶² Een kopie van het artikel van Celleri bevindt zich in ASR, Pref. Gab., B. 464.

¹⁶³ De politieprefect van Parijs, Louis Andrieux, schreef daarover: "Het schenken van een krant aan de anarchisten was als het plaatsen van een telefoon tussen de zaal van de samenzweerders en het kabinet van de politieprefect." Andrieux, *Souvenirs d'un Préfet du Police*, 338.

¹⁶⁴ ASR, Tribunale, B. 6088, Causa contro Cipriani ed altri.

¹⁶⁵ Briguglio, *Il Partito Operaio*, 28.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 173. Carlo Cafiero was er reeds in 1881 van overtuigd dat Alburno een spion was. Maffei, *Dossier Cafiero*, 22.

¹⁶⁷ Voor spionnen binnen de socialistische partij in Rome zie: Casella, *Democrazia, Socialismo*, 229-234.

¹⁶⁸ In Italië had het begrip 'spion' een slechte klank. Rechtsgeleerden en publicisten spraken derhalve wel over de noodzaak van *confidenti* voor opsporingszaken, maar veroordeelden de 'spion' als verfoeilijk en weerzinwekkend. Ferriani, "Il 'Confidente' nella Polizia Giudiziaria", 196-197.

agents-provocateurs anderzijds bestaat niet. Nurit Schleifmann ziet het verschil tussen informanten en agents-provocateurs in het feit dat de eersten geen lid waren van de organisaties en de laatsten wel.¹⁶⁹ Dit is echter niet van toepassing in Italië waar vrijwel alle informanten ook infiltranten waren en waarbij slechts de 'zichtbare' politieke politie als 'informant' betiteld zou kunnen worden. Michael Confino maakt een duidelijk onderscheid tussen beide typen spion. Hij ziet de agents-provocateurs vooral als een deel van de revolutionaire mythologie.¹⁷⁰ Daarin heeft hij in zoverre gelijk dat de term 'agents-provocateurs' werd gehanteerd door de revolutionairen en niet door de politie. Het onderscheid weerspiegelde slechts de verschillende rollen van de spionnen. Terecht wijst Gary Marx erop dat het verschil zeer moeilijk is vast te stellen. Elke informant, ook de meest passieve, heeft reeds door zijn aanwezigheid een zekere invloed. Zijn presentie kan de indruk wekken dat de beweging sterker lijkt dan ze is. De informant kan de inlichtingen waarnaar hij zoekt, uitlokken, maar hij kan ook verkeerd begrepen en overgewaardeerde informatie doorgeven aan de politieautoriteiten. Omdat deze informatie door alle geledingen van het politieapparaat wordt gelezen, kan de infiltratie leiden tot politieactiviteiten met *self-fulfilling* effecten.¹⁷¹ De Franse anarchist Jean Grave stelde de twee typen spion zelfs volkomen gelijk: "Wie *mouchard* zegt, zegt agent-provocateur".¹⁷²

Agents-provocateurs onderscheidden zich van de gewone informanten doordat ze zelf meewerkten aan illegale activiteiten en acties provoceeden met de bedoeling om bewijzen te verzamelen voor strafprocessen, verwarring en onenigheid binnen de groepen te stichten of het aanzien van de groep of beweging te schaden. Grave zei daarover:

Alle *mouchards* die, binnen de anarchistische beweging, werden ontmaskerd [*brûlés*], hielden zich bezig met provocatie, door geweld te prediken, door tot aanslagen aan te zetten. [...] Het is waar dat dit niet hun belangrijkste zorg was. Hun voornaamste taak bestond uit demoralisatie en ombuiging van de beweging door het prediken van een extreem individualisme, door de verheerlijking van diefstal, van muntvervalsing [*l'estampage*] en andere afkeurenswaardige middelen.¹⁷³

De agents-provocateurs stuurden bijvoorbeeld belastend materiaal naar hun slachtoffers waarna de politie, op een tip, huiszoeking verrichtte en de aanwezigen kon arresteren. Zeer effectief was ook de publicatie van oude, reeds eerder verboden artikelen van anarchistische leiders die daarvoor opnieuw konden worden opgepakt. De agents-provocateurs konden ook jonge, onervaren anarchistten aanzetten tot daden of publicaties die zouden leiden tot hun arrestatie.¹⁷⁴ De Russische anarchist Peter Kropotkin vond spionnen "alleen gevaarlijk voor jonge personen. Iemand met enige levenservaring zou spoedig iets bij deze 'creatures' ontdekken dat hem waakzaam maakte." Voor een revolutionair die werd omringd door spionnen, was het een tamelijk naïeve opvatting.

De meest brutale vorm van politieprovocatie was het uitvoeren van (bom)aanslagen met het doel om de angst voor het anarchisme te vergroten en de politie het excuus te geven voor grootschalige aanhoudingen. In Italië zijn geen voorbeelden bekend van een dergelijke directe betrokkenheid.

¹⁶⁹ Schleifmann, "The Internal Agency", 151-153.

¹⁷⁰ Confino, "Pierre Kropotkine et les Agents de l'Ohrana", 103.

¹⁷¹ Marx, "Thoughts on a Neglected Category", 405.

¹⁷² Grave, *Quarante Ans de Propagande Anarchiste*, 400.

¹⁷³ *Ibidem*, 401.

¹⁷⁴ Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist* 471. Grave schreef over deze methode: "Het is altijd gemakkelijk om een geëxalteerde of dwaas te vinden die zich laat meeslepen tot een onvoorzichtigheid die men [*de mouchard*] hem heeft gesuggereerd..." Grave, *Quarant Ans de Propagande Anarchiste*, 400.

Anarchist, socialist en *confidente* Giovanni Domanico schreef daarentegen in zijn krant *L'Asino* (De Ezel) dat het fenomeen van het plaatsen van bommen verbonden was met de tactiek van de politie:

De waarheid is dat de enige bommenwerper die op heterdaad is betrapt, de individualistische anarchist [Raul] Santiangeli is, een *confidente* van de *Questura* in Rome; en diegene die de explosie van Bologna heeft geopperd, ofschoon men niet heeft kunnen bewijzen dat hij de uitvoerder is geweest, was Borghi, de *confidente* van *questore* Lucchesi.¹⁷⁵

De moeilijkste taak van de *confidenti* was de continue rapportage. Als ze zouden berichten dat ze een week lang niets opmerkelijks hadden waargenomen, zouden ze niet lang in dienst blijven.¹⁷⁶ Het lag dus in de aard van hun taak dat ze hun verbeelding gingen gebruiken. Ze kwamen echter niet veel verder dan het verzinnen van een samenzwering, die ze vervolgens desnoods zelf opzetten om hun sensationele rapporten de indruk van echtheid te geven.¹⁷⁷

In rechtszaken werd vaak gebruik gemaakt van inlichtingen die via *confidenti* waren verkregen. Herhaaldelijk werden agenten van de *Pubblica Sicurezza* ondervraagd en aangemoedigd om de namen van deze informanten bloot te geven. De agenten gingen nogal slordig om met de geheimhouding van die namen, zowel in hun rapporten en aangiftes als tijdens de rechtszittingen. Om aan deze praktijk een einde te maken, stuurde minister van Binnenlandse Zaken, Girolamo Cantelli, tijdens de monsterprocessen tegen de internationalisten, in juni 1875, de volgende boodschap naar de prefecten:

[...] om herhaling te voorkomen, is het goed te waarschuwen dat in rapporten en getuigenverklaringen de officieren en agenten van de *Pubblica Sicurezza* de namen van *confidenti* niet mogen noemen, en in plaats van te verklaren dat het gaat om vertrouwelijke onthullingen van geheime aanbrengers, moeten ze zich beperken tot het aangeven dat ze de medegedeelde inlichtingen 'ambtshalve' [*per ragione di Ufficio*] te weten zijn gekomen.¹⁷⁸

Gesteund door de minister kon de politie voor de rechter verklaren dat er grote anarchistische organisaties waren, en op vragen van de president van de rechtbank hoe de politie aan die informatie was gekomen, kon deze volstaan met het antwoord: "ambtshalve", "ik kan niets anders zeggen dan: ambtshalve"¹⁷⁹ en "van *confidenti*, waarvan ik de namen niet mag onthullen."¹⁸⁰ De geheimhouding van de namen van de *confidenti* in rechtszaken bleef echter herhaaldelijk tot verwarring leiden. De rechters moesten meer dan eens de getuigende agenten beletten om namen te onthullen. De jurisprudentie en artikel 288 van de wet op de rechterlijke organisatie waren er duidelijk over:

¹⁷⁵ *L'Asino*, 23-24 mei 1895. Domenico Tarantini (*La Maniera Forte*, 129) schrijft, zonder bewijzen aan te voeren: "Om de anarchistten te treffen, vond de politie de "provocerende bom" uit: [de politie] pleegde aanslagen die aan anarchistten werden toegeschreven."

¹⁷⁶ Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist*, 443.

¹⁷⁷ Grave, *Quarante Ans de Propagande Anarchiste*, 400.

¹⁷⁸ Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken, Rome 5 juni 1875. De minister van Justitie instrueerde de rechters in dezelfde zin.

¹⁷⁹ *Questore* van Florence, Alessandro Amour, tijdens zijn getuigenverklaring in het proces tegen de internationalisten in juni en augustus 1875. Bottero, *Dibattimento nel Processo per Cospirazione*, 87.

¹⁸⁰ Proces voor het gerechtshof in Genua van 22 mei tot 8 juni 1894 tegen 35 anarchistten, waaronder Luigi Galleani, op beschuldiging van lidmaatschap van een "vereniging tot het begaan van misdrijven" (art. 248). Gori, *Gli Anarchici e l'Art. 248 del Codice Penale Italiano*, 41.

namen van *confidenti* mochten tijdens rechtzaken niet openbaar worden gemaakt.¹⁸¹

De reactie van de anarchisten op politiestipionnen

In 1850 schreven Marx en Engels dat de politie belang had bij revolutionaire samenzweringen:

[De politie] tolereert deze als eenvoudig te bewaken centra, waarin de gewelddadigste revolutionaire elementen van de samenleving samenkomen, als werkplaatsen van het oproer [...] en tenslotte als rekruteringsplaats van hun eigen politieke *mouchards* [...] De samenzweerders houden voortdurend contact met de politie, ze komen elk moment met hen in botsing; ze jagen op de *mouchards*, zoals de *mouchards* op hun jagen. De spionage is één van hun hoofdwerkzaamheden. Geen wonder derhalve dat de kleine sprong van beroepssamenzweerder naar betaalde politiestipion, vereenvoudigd door de nood en de gevangenis, door bedreigingen en toezeggingen, zo dikwijls voorkomt. Vandaar het onbegrensde systeem van verdenkingen binnen de samenzweringen, dat de leden volledig blind maakt, en in hun beste mensen *mouchards* en in de werkelijke *mouchards* hun toegewijde mensen te kennen geeft.¹⁸²

Marx en Engels signaleerden daarmee een dringend probleem van de revolutionaire organisatie.

De anarchisten moesten door het grote aantal politiestipionnen in hun midden noodgedwongen veel aandacht besteden aan deze 'judassen'.¹⁸³ Zodra ze verdenkingen uitten tegen een persoon met enig aanzien, werd er een ereraad ingesteld die de aanklachten onderzocht, maar dit bleek een tijdrovende bezigheid te zijn die niet altijd tot unanieme conclusies leidde. Sterker nog, de beschuldigingen leidden vrijwel altijd tot interne verdeeldheid. Jean Grave was daar zeer duidelijk over:

Het ontmaskeren van *mouchards* zou eenvoudig zijn als alle kameraden zouden willen redeneren met hun gezonde verstand. Maar zoveel eenvoud was niet langer toereikend zodra het ging om de propaganda. Ze lieten een hoop overwegingen gelden die niets te maken hadden met de kwestie, en de zaak slechts compliceerden en verwarden. In de eerste plaats vindt men tegenover zich diegenen die zich reeds hadden laten verstrikken door de theorieën - altijd extreem - van die 'apostelen'. Als men hun 'man' aanvalt, wordt dat uitgelegd als jaloezie of omdat hij er anders over denkt. [...] (U zegt dat een persoon een *mouchard* is! Bewijs het! Waar zijn de bewijzen? Het is nogal makkelijk om iemand als *mouchard* te behandelen, maar het moet aangetoond worden. Ën een gekrakeel! Ën een drukte!) Zeker, de beschuldiging van *mouchard* is wel eens te gemakkelijk naar voren gebracht binnen de politieke bewegingen, zonder bewijs, zonder reden. Simpelweg omdat het individu niet zo dacht als zij die hem beschuldigden. Maar volgt uit het feit dat de

¹⁸¹ Zie: het proces in 1891-1892 tegen Amilcare Cipriani en anderen wegens het oproer van 1 mei 1891 in Rome. Verhoor van de getuige Luigi Poli, agent van de *Pubblica Sicurezza* in Rome en verordening van de voorzitter van de rechtbank, in: ASR, Tribunale, B. 6088.

¹⁸² Marx en Engels in hun bespreking van het boek van A. Chenu, *Les Conspirateurs*. Nu in Marx en Engels, *Werke* (Berlijn, 1960) VII, 274. Geciteerd naar Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 156.

¹⁸³ Het gedicht *Maledite la Spia* van de anarchist Carlo Monticelli eindigt met de woorden: "Vervloek de spion! Een slechtere bandiet bestaat niet dan de Judas, de ontaarde verklikker.../ Spugen we hem in zijn gelaat, laten we hem nawijzen... Het uur zal vervolgens komen om zijn hart uit te rukken." In: *La Campana* (Macerata) 3e jaargang no. 29, 20 augustus 1892.

beschuldiging te gemakkelijk is gedaan, dat we onze ogen moeten sluiten voor de bewijzen? Moeten we ons laten overweldigen door de politieagenten en door hen [de gemengde klik van individualisten en politieagenten] die, volgens ons, er een voorwendsel in hebben gezien om hun eigen honger te rechtvaardigen?¹⁸⁴

De ontmaskering van Carlo Terzaghi en Serreaux¹⁸⁵ als politespionnen en de beschuldigingen tegen de anarchist Tito Zanardelli, die ervan verdacht werd de sociaal-revolutionair Amilcare Cipriani aan de politie te hebben verraden,¹⁸⁶ hadden tot veel verwarring geleid binnen anarchistische kringen. De anarchisten waren daarom evenzeer bezorgd over de gevolgen van publiciteit over politespionnen als over hun aanwezigheid in het revolutionaire milieu.¹⁸⁷

De internationalist Alfonso Danesi, die enige tijd misleid was geweest door Carlo Terzaghi, achtte het probleem van de spionnen zo fundamenteel dat hij niet geloofde dat de Internationale ooit iets zou bereiken als zij zich niet van de spionnen zou ontdoen. Hij verweet de anarchistische voorman Errico Malatesta diens naïeve vertrouwen in de mens.¹⁸⁸ Terzaghi was een soort model-spion voor de anarchisten en de term 'terzaghiare' werd al spoedig een synoniem voor spioneren. *Confidenti* als Terzaghi maakten van deze verdenkingen dankbaar gebruik om verdeeldheid binnen de anarchistische beweging te zaaien. Tijdens het Internationale Revolutionaire Congres in Londen van 1881 werd gesproken over het nut van onderlinge informatie-uitwisseling over politespionnen, indien mogelijk met de foto's. Er werd echter niets concreets afgesproken.¹⁸⁹

In 1878 besteedde de correspondentie-commissie van de Italiaanse afdeling van de Internationale in een circulaire aandacht aan het probleem:

De politie stelt zich niet tevreden met de vervolgingen, maar om ons te vernietigen gebruikt ze andere middelen die, ook al lijken ze laf en jezuïetisch, op zich logisch zijn. Wij, in de wetenschap dat de staat, de privé-eigendom, de huidige familie, de godsdiensten, zaken zijn die alle gericht zijn ten nadele van de mensheid, willen ze afschaffen, geheel en al vernietigen, en het is dus natuurlijk dat de mensen die belang hebben bij hun voortbestaan, alle middelen die tot hun beschikking staan, toepassen om ons te bestrijden en indien het mogelijk zou zijn, ons te vernietigen. Edoch als wij het natuurlijk vinden dat het gezag ons vervolgt, is het ook natuurlijk dat wij van onze kant antwoorden op de verschrikkelijke vervolgingen met vreselijke vergeldingsmaatregelen. "Oog om oog, tand om tand" zijn woorden die precies beantwoorden aan de houding die we moeten aannemen tegenover de bourgeoisie.

Ter zake.

Sinds een aantal maanden verspreidt de politie in alle regio's van Italië haar meest bekwame honden onder de leugenachtige dekmantel van internationalisten. Gelukkig werden ze tot dusver herkend en hadden wij laatst de gelegenheid om er één aan de

¹⁸⁴ Grave, *Quarante Ans de Propagande Anarchiste*, 404-406.

¹⁸⁵ Schuilnaam van Egide Spilleux. Zijn andere pseudoniem was Genlis. Zie hieronder: hoofdstuk VI, pag. 194, noot 20.

¹⁸⁶ Zie: *Tito Vezio*, 12 november 1882 (no. 5), 30 november 1882 (no. 7), 7 december 1882 (no. 8), 14 december 1882 (no. 9), 6 december 1882 [= 6 januari 1883] (no. 10), 14 januari 1883 (no. 11). *La Comune*, 10 december 1882 (no. 5), *Rabagas*, 31 augustus 1882 (no. 95).

¹⁸⁷ Miller, *Kropotkin*, 218.

¹⁸⁸ Brief van Alfonso Danesi aan de internationalist Bandieri, geciteerd in een brief van de *questore* te Rome aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 4 maart 1879. ASR, *Questura*, B. 17, fasc. 107.

¹⁸⁹ Nettlau, *Geschichte*, III, 212.

publieke verachting bloot te stellen.

Om te voorkomen dat er ernstige ongemakken voortkomen uit deze tactiek [...] raden we jullie aan om de grootst mogelijke omzichtigheid te gebruiken als een nieuw individu zich voorstelt, en om alleen diegenen als kameraden te ontvangen die zeer goed bekend staan of die zodanige documenten bij zich hebben dat er geen twijfel over hen mogelijk is.

Daar wij de plicht hebben onze bazen te dwingen een tactiek te verlaten die voor ons schadelijk is, moeten wij het lafhartige vak van spion duur laten komen staan, zeer duur, aan een ieder die dit vak uitoefent. Geen enkel mededogen voor hen die hun waardigheid verloochenen.¹⁹⁰

Zodra een persoon werkelijk was ontmaskerd, werd hij buiten de groep gezet en werd zijn naam in kranten en de onderlinge correspondentie bekend gemaakt.¹⁹¹ Zo waarschuwde de redactie van *La Rivendicazione* in het artikel "Kameraden, pas op voor Spionnen!":

In de rechtszaak tegen de anarchisten van Rome, als misdadigers veroordeeld tot de gevangenis en tot speciaal toezicht, zijn behoorlijk wat spionnen ontdekt, en nu, met het naderen van de Eerste Mei, hebben twee zeer verdachte personen ons benaderd, en daarom drukken we onze kameraden op het hart uit te kijken en vertrouwelijke brieven alleen aan diegenen te geven die ze persoonlijk kennen.¹⁹²

Indien de naam van een spion bekend was, hoefde deze niet te wanhopen, aangezien hij met een valse naam eenvoudig in een andere groep kon infiltreren. De gebrekkige mogelijkheden tot het doorgeven van signalen werkten in deze situatie in het voordeel van de politie.

De anarchisten waren echter niet altijd vergevingsgezind tegenover verraders. Herhaaldelijk werden ex-kameraden fysiek gestraft en mishandeld nadat men er achter was gekomen dat ze bij de politie hadden 'gezongen'. Verraders konden ook rekenen op permanente bedreigingen met de dood. In dergelijke gesloten gemeenschappen deed de verklikker er verstandig aan om van verblijfplaats te veranderen.¹⁹³

Merkwaardig was de brief van de socialistische groep *Carlo Pisacane* in Nice:

We weten uit betrouwbare bron dat de Italiaanse regering besloten heeft om een speciale spionagedienst te organiseren tegen de snelle verspreiding van de anarchistische ideeën. Daarbij maakt ze gebruik van verschillende middelen, waaronder [de inschakeling] van de meest intelligente prostituees. De hoogste paraatheid heeft tot doel om anarchisten binnen het leger te ontdekken.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Kopie van een circulaire van de *Commissione di Corrispondenza* van de *Associazione Internazionale dei Lavoratori - Federazione Italiana*, Perugia 13 november 1878. ASV, *Questura*, B. 57.

¹⁹¹ Het was de taak van de correspondentie-commissies om aan de aangesloten afdelingen de namen van spionnen en agents-provocateurs bekend te maken. Circulaire van de Socialistische Vereniging *I Figli del Lavoro*, Milaan 20 november 1880. ASV, *Questura*, B. 59-60.

¹⁹² "Compani, attenti alle Spie!", *La Rivendicazione*, 1e jaargang, no. 8, 17 april 1892.

¹⁹³ Dit overkwam de spion Vincenzo Beretta. Hij moest in 1881 de omgeving van Carrara ontvluchten nadat de internationalisten hem met de dood hadden bedreigd. Daarna zocht hij zijn geluk in Livorno. ASMassa, Tribunale Processi Politici, B. 2; Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 105 en noot 94.

¹⁹⁴ Brief van de groep *Pisacane* in Nice aan de anarchist Eugenio Lemmi in Livorno. Geciteerd in een brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het consulaat in Nice, Rome 30 november 1887. Volgens de consul was Pilade Tocci de schrijver van de brief. P.I., B. 1.

De verdenkingen tegen kameraden leidden veelvuldig tot scheuringen, achterdocht en onderlinge ruzies. De angst voor politespionnen resulteerde in de jaren tachtig in een toenemende afkeer van het georganiseerde sociaal-anarchisme. De individualisten verweten de sociaal-anarchisten herhaaldelijk dat ze spionnen uitnodigden: "Met een Terzaghi kan men rustig organisatorische anarchisten maken".¹⁹⁵ Daarentegen verweten de sociaal-anarchisten hun individualistische tegenstanders dat ze door hun oververhitte en dikwijls ongenueanceerde taalgebruik en door hun anonimiteit de politie in de kaart speelden.¹⁹⁶ Elke politespion kon immers een anoniem pamflet laten drukken waarin hij het terrorisme verdedigde.

In de loop van de jaren tachtig werd de aanduiding 'spion' ook steeds vaker gehanteerd als scheldnaam voor politieke tegenstanders binnen de beweging. Tegen deze praktijk verzette Malatesta zich fel:

Dat is het beste middel om de werkelijke spionnen rustig hun werk te laten doen. [...] Helaas zijn er spionnen; en temidden van ons zijn er natuurlijk meer dan elders, omdat wij, meer dan anderen, ons buiten de wet bewegen. Maar dat is juist een extra reden om behoedzaam en genuanceerd te zijn in de beschuldigingen en vooral om de vraagstukken met betrekking tot het programma en de partij niet te vermengen met een kwestie waarmee het programma en de partijen niets te maken hebben.¹⁹⁷

Bij de sociaal-anarchisten leidden de verdenkingen herhaaldelijk tot het opheffen en zuiveren van de gelederen. Daarnaast gingen ze zich organiseren in kleinere eenheden zodat ze in geval van infiltratie niet hun gehele organisatie kwijt waren. Dit was onder meer het geval in Rome waar vanaf 1879 de beweging verscheurd werd door wederzijdse verdenkingen en door politie-infiltranten. Deze situatie bleef tot circa 1884 voortduren. De nieuwe organisatiestructuur leidde ertoe dat de *questore* meer *confidenti* moest inzetten om op de hoogte te blijven van de activiteiten, hetgeen hem, naar eigen zeggen, weinig moeite kostte.¹⁹⁸

De Italiaanse anarchisten hebben nooit beschikt over een 'tegenpolitie' of een spionnenjager zoals

¹⁹⁵ Onderschrift op een anoniem pamflet (s.d. 1898) van Italiaanse individualistische anarchisten in Londen "*Risposta ad un Vigliacco!*" ("Antwoord aan een Lafaard!"). Het was een antwoord van de individualisten op een beschuldiging van Malatesta dat ze de spionnen in de hand werkten.

¹⁹⁶ De politespion Giovanni Domanico verweet de Italiaanse regering dat ze het individualistische en terroristische anarchisme bevorderde door kranten en pamfletten van deze richting in Italië te laten circuleren en distribueren terwijl ze die van de socialistische tegenstanders altijd in beslag nam. Hij ging zelfs zo ver dat hij het "ware fenomeen van het anarchisme" het "privilege van de Italiaanse regering" noemde. Domanico in *L'Asino*, 23-24 mei 1895.

¹⁹⁷ [Errico Malatesta] "Le Spie", *L'Associazione*, no. 2, 16 oktober 1889. En vrijwel identiek: "... er is bijna geen revolutionair geweest tegen wie de tegenstanders, in het bijzonder de gematigden, niet de beschuldiging van spion hebben gebruikt. Het enige praktische gevolg is het uitlokken van geïrriteerde antwoorden, het veroorzaken van schadelijke schandalen en vooral het gelegenheid geven aan de echte spionnen om zich veilig te voelen. Men gaf de naam spion aan Mazzini, Bakoenin, Hoedel en de Chicagomartelaren; de heren van Versailles noemden de *Comunards* bonapartisten, en ook wij werden voor spion uitgemaakt toen we het vaandel van de opstand tegen het mazziniaanse dogmatisme hesen. En op die wijze kon Terzaghi, die juist een echte spion was, met de schijn van de waarheid aan de naïeve [revolutionairen] verklaren: ze noemen mij spion omdat ik revolutionairder ben dan zij." [Errico Malatesta] "La Sommosa non è Rivoluzione", *L'Associazione*, no. 3. november 1889.

¹⁹⁸ ASR, Pref. Gab., B. 464; Pref. Gab., B. 209.

dat het geval was bij de Duitse sociaal-democraten¹⁹⁹ en bij de Russische sociaal-revolutionairen.²⁰⁰ Ze hebben ook nooit, zoals de prefect van Venetië beweerde, één hunner in de geheime dienst laten infiltreren.²⁰¹ De afwezigheid van een antispionagedienst moet verklaard worden uit het gebrek aan organisatie, de angst voor de almacht van een dergelijke instelling en uit het morele standpunt van de sociaal-anarchisten.

Elke reactie op het verschijnsel van politespionnen leek in het nadeel van de anarchisten te werken. De Franse anarchist Jules Viard zei daarover tegen de Italiaanse anarchist Paolo Schicchi, die de spion Francesco Carratoni uit de anarchistische club in Parijs wilde gooien:

Bij spionnen is er slechts één manier: hoe meer men van hun schuld overtuigd is, des te meer moet men zwijgen, wachten, het juiste ogenblik afwachten, zich de afrekening voornemen en ... opnieuw zwijgen. Jullie beschuldigen Carratoni, en Carratoni, de spion, zal jullie namen aan de ambassade doorgeven, en bij de eerste gelegenheid zullen jullie gepakt, opgesloten en uitgewezen worden, en Carratoni zal als spion verder werken.²⁰²

Kropotkin raadde de anarchisten dan ook aan om zich van elk contact met de politie te onthouden, ook al zou dat contact in het voordeel van de beweging werken. Hij adviseerde de anarchistische organisatie-structuur aan te houden: federatief, gedecentraliseerd en bestaande uit autonome groepen. De politie-infiltratie zou binnen een dergelijke structuur minder effectief zijn dan binnen een kader als dat van de Russische sociaal-revolutionaire partij.²⁰³ Daarnaast achtte Kropotkin het belangrijk om openheid in de onderlinge verstandhouding te blijven betrachten, omdat de spion nooit de ethiek zou kunnen overnemen die revolutionairen 'uit hun aard' bezaten: "spionnen kunnen alles simuleren, behalve ethische ideeën."²⁰⁴

¹⁹⁹ Deze werd georganiseerd door Julius Motteler die de kameraden in de *Sozialdemokrat* voor spionnen waarschuwde. De Zwarte Lijst die Motteler in 1884 bekend maakte, bevatte alle personen die het "vertrouwen van de kameraden onwaardig" waren. Motteler had deze onwaardige personen op last van August Bebel verdeeld in drie categorieën: "verraders, overlopers en lasteraars", "spionnen en aangevers" en "schuldenmakers, oplichters en afpersers". Dat op deze lijst ook "onschuldige personen" zijn terechtgekomen, mag geen verwondering wekken. Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 117-120.

²⁰⁰ Vladimir Burtsev had de taak op zich genomen om Russische politespionnen te ontmaskeren. Dit leidde in 1909 tot de sensationele ontmaskering van Yevno Azef. Opvallend is Kropotkins rol in de ontmaskering van de geheime agent Nikolai Petrovich Starodvorski. Ofschoon Burtsev over voldoende bewijs beschikte tegen Starodvorski, verzocht Kropotkin hem de agent niet openlijk te beschuldigen omdat het te schadelijk zou zijn voor de beweging. Aanvankelijk nam Kropotkin dezelfde houding aan bij de Azef-affaire, maar moest hij uiteindelijk toestemmen in diens openlijke ontmaskering. Miller, *Kropotkin*, 217-218. Over Azef zie: Harden, *Lockspitzel Asew*; Jansen, "Demon of Zakenman? Azef de Verrader", 115-134.

²⁰¹ Prefect van Venetië aan de *questore*, Venetië 27 juli 1884. ASV, *Questura*, B. 77.

²⁰² Nettelau's commentaar op deze door hem beschreven scene is opvallend: "Theoretisch heel mooi, maar Carratoni die sedert 4, 5, 6 jaren reeds verdacht, en meer dan dat, was, werd nooit gedood en werd het, volgens mij, ook later niet, en Viards welgemeende raad verlengde de onduidelijke situaties, waarin de ene kant de spionnen niet verwijderde en de andere ze niet doodde..." Nettelau, *Geschichte*, IV, 225-226.

²⁰³ Confino, "Pierre Kropotkin", 105-109. Het lijkt me sterk dat Fricke (*Bismarcks Prätorianer*, 157) gelijk heeft met zijn bewering dat de Berlijnse politie eenvoudig binnen de anarchistische beweging kon infiltreren "wegens de afwijzing van de georganiseerde en bewuste klassenstrijd alsmede door hun negeren van de scheppende rol van de volksmassa's bij een gelijktijdige idealisering van de individuele acties." Afgezien van het wel zeer simplistische beeld dat hij hier van de anarchisten schetst, infiltrerden politespionnen met even veel succes in sterk georganiseerde partijen (communistische partijen, terroristische organisaties) als in laag georganiseerde groepen (anarchisten, protestbeweging).

²⁰⁴ Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist*, 472.

De ammonizione

De politie in Italië beschikte, behalve over gewone politieverordeningen, over twee speciale maatregelen om de orde te handhaven: de *ammonizione* en het *domicilio coatto*.²⁰⁵ Beide instrumenten werden vaak gehanteerd als alternatief voor strafrechtelijke procedures wegens gebrek aan financiën voor de dure rechtsgang en omdat de reglementen van de Openbare Veiligheid eenvoudiger waren toe te passen en zo de beperkingen en garanties van de wet omzeild konden worden.

De oorsprong van de *ammonizione* stamt uit 1839, toen ze in het Wetboek van Strafrecht van de koning van Sardinië werd opgenomen als *sottomissione* (submissie). De maatregel verscheen voor het eerst onder de naam *ammonizione* in de wet op de Openbare Veiligheid van november 1859. De definitie van *ammonizione* werd herhaaldelijk gewijzigd, en de maatregel werd tot aan de jaren negentig steeds ruimer toegepast. De *ammonizione* was een vermaning, hetzij mondeling hetzij geschreven, die aan een persoon liet weten wat hem was toegestaan om te doen en wat hem was verboden.²⁰⁶ De *ammonizione* werd nooit gemotiveerd. In algemene termen kan men de *ammonizione* omschrijven als "die preventieve straf of maatregel opgelegd door de gerechtelijke autoriteiten voor zekere misdrijven, en aan zekere personen, die bestaat uit een vermaning aan de *ammonito* wegens een overtreding of wegens diens gedrag in het algemeen; de vermaning gaat altijd gepaard met de bedreiging met een sanctie in geval van niet-naleving van de algemene plichten tot gedragsverbetering of van de opgelegde voorschriften."²⁰⁷

Krachtens de wetten van 1859 en 1865 kwamen voor de *ammonizione* de volgende categorieën in aanmerking: klaplopers en vagebonden, verdachten van diefstal of van onrechtmatig landgebruik, personen die verdacht werden van struikroverij, zakkenrollen, heling, van banden met de *camorra* of de maffia, van smokkel en messentrekken. Krachtens de wet van 6 juli 1871 kwamen daarbij: een ieder die verdacht werd van misdrijven of delicten tegen personen of eigendom.²⁰⁸ De *ammonito*, de vermaande, werd niet op de hoogte gesteld van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen. Hem werd opgedragen "geen aanleiding te geven tot verdere verdenkingen". De *ammonizione* kon, op verzoek van de politie, door de kantonrechters worden opgelegd aan verdachte personen. Zodra de *ammonito* de regels van de *ammonizione* overtrad, kon hij zonder proces worden gearresteerd en worden opgesloten. De maatregel was dus een opstap naar de arrestatie en het *domicilio coatto*: indien de politie geen bewijs kon aanvoeren, werd een persoon voorgedragen voor de *ammonizione* en zodra hij deze maatregel overtrad, werd hij gearresteerd en veroordeeld tot het *domicilio coatto*.²⁰⁹ Vaak wachtte de prefect of de *questore* dan niet op een veroordeling, maar gaf de arrestant aan voor het *domicilio coatto*.²¹⁰ De rechter had de taak de aanklachten van de politie kritisch te beoordelen en de geldigheid van de aanleiding voor de argwaan van de politie te verifiëren. In hoeverre de kantonrechters zich aan deze regels hielden of met de politie samenspannen door de simpele aangifte van de politie voor de *ammonizione* voldoende te achten, is onduidelijk.²¹¹ Het staat echter vast dat de zwakke positie van de kantonrechters misbruik van de

²⁰⁵ Voor beide termen bestaan geen goede Nederlandse vertalingen. Het best kan men *ammonizione* vertalen door "vermaning" of "verhoogd toezicht" en *domicilio coatto* door "gedwongen verblijf".

²⁰⁶ Bassi, *La Sicurezza Pubblica in Italia*, 8-13.

²⁰⁷ *Ibidem*, 11-12.

²⁰⁸ Amato, "La Libertà Personale", 117.

²⁰⁹ Deze gang van zaken werd ook geconstateerd door de anarchist Carlo Cafiero. Gregorio [Cafiero], "Corrispondenze", *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, 18 oktober 1874.

²¹⁰ Zie: de instructies van de prefect van Pisa in oktober en november 1874. ASPisa, PS, B. 843.

²¹¹ Tarantini (*La Maniera Forte*, 138) beweert dat de wet over het algemeen werd geschonden en dat de rechters met de politie samenspannen. Daarentegen beweert Conti (*Le Origini del Socialismo*, 226) juist dat, ofschoon vele internationalisten werden voorgedragen voor de *ammonizione*, de plannen van de

ammonizione bevorderde, mede omdat lokale politiekorpsen werden beoordeeld naar het aantal opgelegde *ammonizioni*.²¹² Volgens Carlo Cafiero was het aantal *ammoniti* in december 1874, na de mislukte poging tot opstand van de internationalisten, gestegen tot 152.888.²¹³

De maatregel was weliswaar oorspronkelijk bedoeld tegen gewone misdadigers, maar de politie gebruikte de *ammonizione* veelvuldig om de activiteiten van de Internationale en van de opkomende arbeidersbeweging te belemmeren. De internationalisten werden voorgedragen als verdachten van aanslagen op eigendom en personen.²¹⁴ De *ammonizione* werd daarmee een instrument ter beveiliging van de politieke belangen van de bourgeoisie tegenover de eerste uitingen van de arbeidersbeweging.²¹⁵ Minister van Binnenlandse Zaken, Giuseppe Zanardelli, bevestigde in 1878 op Kamervragen dat de toenmalige wetgeving de mogelijkheid bood om internationalisten voor te dragen voor de *ammonizione* en het *domicilio coatto* en dat daartoe geen speciale wetgeving vereist was.²¹⁶ Behalve tegen internationalisten werd de *ammonizione* ook gebruikt tegen politieke tegenstanders ten tijde van verkiezingen.

"Vanaf het moment dat iemand de *ammonizione* wordt opgelegd," merkte de anarchist Francesco Saverio Merlino op,

maken de agenten zich meester van hem, als de duivel van een verdoemde ziel. Ze laten hem een verbaal ondertekenen waarin hij zich verplicht om binnen 15 dagen werk en binnen vijf dagen een vaste verblijfplaats te vinden, om niet van baas of van verblijf te veranderen zonder toestemming van de autoriteiten; en ten slotte om buiten het gezelschap van vrienden te blijven die tevens het merkteken van de *ammonizione* dragen en om geen verdenkingen meer te veroorzaken. Vanaf dat moment is hij verdoemd: hij vindt geen werk, zijn leven beperkt zich tot gevaar en angst, zijn leven en dat van zijn familie ligt in de handen van de politie.²¹⁷

"Met de *ammonizione* had de politie vrij spel," bevestigde ex-*questore* Giorio:

de rechten die in het *Statuto* worden gegarandeerd waren voor de *ammonito* niet meer van toepassing. De *ammonito* was altijd onderworpen aan willekeur. Hij zat in de meest dubbelzinnige positie tussen die van de vrije burger en de veroordeelde. Hij was totaal overgeleverd aan de willekeur en het goedgevoelen van de politie. Bij de *ammonito* was niet langer het bijzondere politietoezicht van toepassing, maar trad het algemene toezicht in werking: alle politieagenten hielden zich met hem bezig.²¹⁸

Gefrustreerd door het gebrek aan medewerking van de rechterlijke macht schreef de *questore* van

---

politie nogal wat weerstand ondervonden van rechters die weigerden om medeplichtig te zijn aan deze vorm van vervolging. Een handgeschreven notitie van de *questore* van Florence van 2 juli 1880 schijnt Conti in het gelijk te stellen: Van de 133 socialisten die werden aangegeven voor de *ammonizione*, waren er 74 door de rechter vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Van de 34 socialisten die werden aangegeven wegens overtreding van de *ammonizione*, werden er 29 door het kantongerecht vrijgesproken. De vijf veroordeelden werden in hoger beroep vrijgesproken. ASF, *Questura*, B. 8.

²¹² Davis, *Conflict and Control*, 246-247.

²¹³ Gregorio [Cafiero], "Corrispondenze", *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, 27 december 1874.

²¹⁴ Amato, "La Libertà Personale", 120.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ *Atti Parlamentari. Camera dei Deputati. Discussioni*, 6 december 1878, 3089.

²¹⁷ Merlino, *L'Italia qual è*, 139-140.

²¹⁸ Giorio, *Ricordi di Questura*, 75-77.

Florence in 1879 aan de prefect, dat het mogelijk zou zijn om in één oogwenk de Internationale weg te vagen:

indien de rechterlijke autoriteiten zich er eens van zouden overtuigen dat de aanhangers van de sekte [...] zich niet langer zouden kunnen beschouwen als een politieke partij, maar als een verzameling misdadigers, en [indien de rechterlijke autoriteiten] hen als zodanig zouden onderwerpen aan de bepalingen van de wet op de Openbare Veiligheid inzake verdachte personen.²¹⁹

De uitspraak van 5 februari 1879 van het Hof van Cassatie in Florence kwam tegemoet aan de wens van de *questore*. Het Hof had in zijn arrest van 22 januari 1875 nog bepaald dat lidmaatschap van de Internationale onvoldoende reden was om te worden onderworpen aan de *ammonizione*, maar oordeelde in 1879 dat de Internationale beschouwd moest worden als een misdadige vereniging en dat bijgevolg de leden onderworpen konden worden aan de *ammonizione*.²²⁰ Door deze uitspraak kon op alle internationalisten deze politiemaatregel toegepast worden, aangezien ze werden verdacht "van misdrijven tegen personen of eigendom."²²¹ Op grond van dit vonnis werden er in de provincie Pisa 119 personen voorgedragen voor de *ammonizione*.²²² Gedurende 1879 bleef er veel onduidelijkheid over de toepassing van de maatregel op de internationalisten, maar in februari 1880 maakte het Hof van Cassatie in Rome aan elke twijfel een einde: een afdeling van de Internationale, bestaande uit vijf of meer personen moest beschouwd worden als een misdadig genootschap en de leden dienden als zodanig berecht te worden. Minister-president Depretis aarzeld daarop geen moment en spoorde de prefecten aan de 'meest vermetele en gevaarlijke' internationalisten voor te dragen voor de *ammonizione*, om ze vervolgens te kunnen veroordelen tot het *domicilio coatto*, "dat bewezen heeft de meest efficiënte maatregel te zijn om de openbare vrede en rust te bewaren."²²³

In het nieuwe Wetboek van Strafrecht van 1889 werd het instrument van *ammonizione* nauwkeuriger omschreven. Niet langer de kantonrechter legde de straf op, maar de president van de rechtbank. Dit was een belangrijke verbetering omdat de kantonrechter vaak onder politieke druk stond. In het vervolg mocht de aangeklaagde ook gebruik maken van een door de rechtbank toegewezen advocaat, en kon hij getuigen laten oproepen. Krachtens de nieuwe wet moest de aanklacht worden gemotiveerd en was het mogelijk om in beroep te gaan tegen de beslissing. De vage omschrijving "geen aanleiding geven voor verdere verdenkingen" werd vervangen door een lijst met even vage voorschriften die de *ammonito* diende na te leven.²²⁴ De duur van de straf werd beperkt tot twee jaar. De nieuwe wetgeving had tot gevolg dat de *ammonizione* nog maar beperkt werd toegepast.

Op welke wijze de *ammonizione* de bewegingsvrijheid beperkte, wordt duidelijk uit het voorbeeld

²¹⁹ Questore aan prefect, Florence 29 januari 1879. ASF, *Questura*, B. 10, 101. Geciteerd naar Conti, *Le Origine del Socialismo*, 226.

²²⁰ Uitspraak van het Hof van Cassatie van Florence op 5 februari 1879 in de rechtszaak tegen Alessandro Trinci.

²²¹ Procureur-generaal bij het Hof van Beroep in Venetië aan de procureurs en kantonrechters in het district van Venetië, Venetië 9 maart 1879. ASPadua, Pref. Gab., B. 38.

²²² ASPisa, PS, B. 869.

²²³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Pisa, Rome 17 februari 1880. ASPisa, PS, B. 872. Deze teneur wordt bevestigd in de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken van 22 maart 1880.

²²⁴ Zo was het de *ammonito* verboden zijn huis op bepaalde tijdstippen te verlaten, bordelen, kroegen of andere openbare gelegenheden te bezoeken, openbare bijeenkomsten, voorstellingen of feesten bij te wonen, en zich op te houden met eerdere veroordeelden; daarentegen moest hij goed gedrag vertonen en geen aanleiding geven tot verdenkingen.

van de internationalist Claudio Zirardini uit Ravenna. Deze werd in 1876 gemaand om 1. nooit aanleiding te geven tot aanmerkingen op zijn gedrag; 2. zich elke zondag, tussen 9.00 uur en 11.00 's ochtends, op het politiebureau te presenteren om zijn verblijfspapieren te laten stempelen; 3. in zijn geboortestad te verblijven en zijn verblijfsplaats niet te veranderen zonder de politie daarvan op de hoogte te stellen en haar goedkeuring te verkrijgen; 4. van hotels, café's en andere openbare plaatsen weg te blijven; 5. thuis te blijven vanaf één uur na zonsondergang tot zonsopkomst, en aanwezig te zijn voor politiebezoek, ook 's nachts; 6. geen wapens van welke soort ook of andere voorwerpen die verwondingen kunnen aanbrengen te dragen; 7. een vaste baan te zoeken en de politie daarover te informeren binnen acht dagen na intrede van de *ammonizione*; 8. zich nooit te verbinden en nooit te spreken met personen die verdacht zijn van misdrijven en van wangedrag of die een slechte naam hebben.²²⁵ De overtreding van één van deze regels zou leiden tot jarenlange gevangenisstraf of *domicilio coatto*.

Het domicilio coatto

De politiemaatregel van het *domicilio coatto* (ook *confino* of *esilio* genoemd) werd ingevoerd krachtens de wetten van 15 augustus 1863, en was uitdrukkelijk bedoeld als een tijdelijke maatregel ter onderdrukking van het *brigantaggio*.²²⁶ Het *domicilio coatto* was een aan bepaalde regels gebonden, gedwongen verblijf van een persoon die geacht werd sociaal en politiek gevaarlijk te zijn. De straf moest worden uitgezeten op een door de politie aangewezen plaats (veelal strafeilanden waar de *coatti* werden gehuisvest in kolonies) voor een periode van maximaal één jaar. Het *domicilio coatto* was een administratieve straf die werd opgelegd op basis van de 'morele overtuiging' van een commissie, bestaande uit de prefect, de president van de rechtbank, de procureur van de koning en twee leden van de provinciale raad. De minister van Binnenlandse Zaken bestemde de plaats waarheen de betrokkene getransporteerd moest worden.²²⁷ De maatregel werd op grote schaal aangewend tegen de *briganti*, maar ook tegen democratische liberalen.²²⁸

De wet op de Openbare Veiligheid van 20 maart 1865 voorzag bijna bij toeval in het *domicilio coatto*.²²⁹ Artikel 76 gaf de prefect het recht een persoon te verbieden zich in een plaats te vestigen en gaf de minister het recht om een persoon te deporteren. Deze maatregel was vooral bedoeld voor *mafiosi* en *camorristi*. Door de gespannen situatie als gevolg van de oorlog met Oostenrijk in 1866 werd het instrument op grote schaal toegepast en werd het uitgebreid tot personen die ervan verdacht werden de val van de regering te willen bewerkstelligen. Vooral *ammoniti* werden gedeporteerd.

De wet van 6 juli 1871 verruimde de maatregel tot struikrovers, dieven, medeplichtigen aan misdrijven, *camorristi*, *mafiosi*, smokkelaars, moordenaars, en iedereen die bekend stond wegens misdaden of misdrijven tegen personen of goederen. De duur varieerde van zes maanden tot twee jaar. Recidivisten konden worden gedeporteerd voor een periode van vijf jaar. Het instrument van

²²⁵ Geciteerd naar Pernicone, *Italian Anarchism*, 131-132.

²²⁶ Het vormde een onderdeel van de omstreden Pica-wetten. Dit waren uitzonderingswetten, gebaseerd op wetsvoorstellen van afgevaardigde Giuseppe Pica, die gericht waren op de onderdrukking van het *brigantaggio*. De wetten waren alleen van kracht in "provincies die in staat van *brigantaggio*" waren. De regering van Marco Minghetti (24 maart 1863 - 28 september 1864) handelde derhalve onwettig toen ze artikel 5 van de wet, het *domicilio coatto*, ook op Sicilië, dat niet in staat van *brigantaggio* was, invoerde. De wetten waren van 15 augustus 1863 tot eind 1865 van kracht. Zie: Molfese, *Storia del Brigantaggio*, 260-310.

²²⁷ Molfese, *Storia del Brigantaggio*, 284-285.

²²⁸ *Ibidem*, 291-293.

²²⁹ Carfora "Domicilio Coatto", *Il Digesto Italiano*, IX, dl. 3, 718-760.

het *domicilio coatto* kreeg tijdens de regeringen van de *Destra* steeds meer het karakter van een normale preventieve politiemaatregel en werd vooral toegepast ter bescherming van de sociale orde.²³⁰ Vanaf 1876 was er een geleidelijke daling van het aantal gedeporteerden, maar na 1883 nam het jaarlijkse aantal weer toe.²³¹ Het ministerie van Binnenlandse Zaken onder Depretis beschouwde het *domicilio coatto* als de meest effectieve maatregel om de openbare orde te bewaren.²³² In 1882 stelde Depretis in de Kamer: "de maatregel van het *domicilio coatto* dient niet alleen een hoofdzakelijk sociaal, preventief en behoudend doel, maar vooral een moreel en opvoedend doel, en daarop moeten alle maatregelen gericht zijn."²³³

Toepassing van het *domicilio coatto* was oorspronkelijk de verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken. Na het decreet van 17 februari 1881 werd een speciale commissie van Binnenlandse Zaken met de voordracht belast. Deze commissie bestond uit de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, twee parlementariërs, een lid van de Raad van State, een lid van het Hof van Beroep, een procureur-generaal, het hoofd van de *Pubblica Sicurezza* en de directeur van het gevangeniswezen. De commissie bood echter nauwelijks garanties tegen de druk van de uitvoerende macht.²³⁴ Later ging men over tot provinciale commissies, bestaande uit de prefect, de president van de rechtbank of een door hem benoemde rechter, de officier van justitie en de provinciale hoofden van politie en van de *carabinieri*. Doordat ook de provinciale commissies hoofdzakelijk uit leden van de uitvoerende macht bestonden, veranderde er niet veel. De centrale commissie kreeg de functie van toetsend lichaam en van college van beroep.

Het decreet van 1881 had wel enkele andere gevolgen: de mogelijkheid tot voorwaardelijke vrijlating en tot politietoezicht na de vrijlating. Minister-president Crispi vaardigde op 30 juni 1889 een nieuwe wet uit krachtens welke het niet langer voldoende was om de *ammonizione* te hebben overtreden, maar moest de betrokkene deze twee keer hebben geschonden.

Het *domicilio coatto* werd op veel grotere schaal toegepast als gevolg van de anarchistische aanslagen in Frankrijk in de jaren negentig. De onderdrukking van de *fasci siciliani* in januari 1894 werd gevolgd door honderden deportaties. Op 2 april 1894 stelde Crispi een uitzonderingswet voor met het oogmerk het *domicilio coatto* uit te breiden tot andere gevallen dan welke waren voorzien in de wet op de Openbare Veiligheid. Het was niet langer een voorwaarde dat een persoon een *ammonito* was of dat hij reeds eerder was veroordeeld. Lidmaatschap van een criminele organisatie, bedreiging van de openbare orde, de vernieling van gebouwen en middelen van openbaar vervoer, het dreigen met of gebruiken van explosieven en het tonen van de intentie om (geweld)daden te begaan tegen de sociale orde leidden tot gedwongen deportatie. De laatste bepalingen waren duidelijk gericht tegen de anarchisten en socialisten. Op 19 juli 1894 werd Crispi's voorstel wet.

Krachtens dezelfde wet moest de *questore* de betrokkene voordragen, waarna de prefect de aangifte moest voorleggen aan een provinciale commissie. Die commissie bepaalde de duur van het *domicilio coatto*, variërend van één tot vijf jaar. De minister van Binnenlandse Zaken bepaalde de plaats: hetzij een strafkolonie, hetzij een plaats in Italië. Tot 1898 waren er acht strafeilanden²³⁵ en één strafkolonie op het vaste land.²³⁶ In 1898 kwam daar de deportatiekolonie in Assab (Eritrea)

²³⁰ Amato, "La Libertà Personale", 123.

²³¹ Jensen, *Liberty and Order*, 56.

²³² Brief van ministerie van Binnenlandse Zaken aan prefect van Pisa, 17 februari 1880. ASPisa, PS, B. 872.

²³³ Geciteerd naar Amato, "La Libertà Personale", 125.

²³⁴ Carfora "Domicilio Coatto", *Il Digesto Italiano*, IX, dl. 3, 718-760.

²³⁵ Favignana, Gavi, Lampedusa, Lipari, Pantelleria, Ponza, Ustica en Ventotene.

²³⁶ De burcht op Port'Ercole werd in januari 1895 in gebruik genomen als gevangenis voor anarchisten. In één jaar tijd werden er 500 anarchisten geïnterneerd. Directeur van de gevangenis was politiefunctaris Raffaele Santoro die vooral uitblonk in illegale methoden om nieuwe geheime fondsen te verwerven. Zagaglia (L. De Fazio), *I Coatti Politici in Italia*.

bij.²³⁷

Met de komst van de regering-Rudinì in 1896 werden vele *coatti* weer vrijgelaten, met name degenen die op politieke gronden waren gedeporteerd. Het aantal *coatti* daalde in twee jaar met veertig procent. Dit was niet alleen het gevolg van bezuinigingen, maar ook van Rudinì's afkeer van het instrument. Volgens hem leidde het niet tot beter gedrag en brachten de overvolle strafeilanden gevaarlijke situaties teweeg. Bovendien konden voorwaardelijk vrijgelaten *coatti* bij de geringste verdenking weer worden opgepakt. Opvallend was Rudinì's houding tegenover de anarchisten: hij zag geen reden om ze in de strafkolonies te laten zitten. Het *domicilio coatto*, dat hij beschouwde als een 'legaal misdrijf',²³⁸ wilde hij alleen hanteren tegen gewone misdadigers en de maffia. In 1897 probeerde Rudinì het *domicilio coatto* ingrijpend te veranderen. Zijn wetsvoorstel werd echter niet in stemming gebracht.²³⁹

Zowel het *domicilio coatto* als de *ammonizione* waren preventieve instrumenten voor de handhaving van de sociale orde. Jaarlijks werden duizend tot tweeduizend personen door de maatregel van het *domicilio coatto* getroffen.²⁴⁰ De constitutionele garanties voor de vrijheid van het individu werden vaak tenietgedaan door het ingrijpen van de politie die zich kon beroepen op de wet op de Openbare Veiligheid. De vervolging door de staat werd dan ook in eerste instantie bepaald in de politiebureaus, en in mindere mate in de gerechtshoven. In Italië stonden de beginselen "iedereen is gelijk voor de wet" en "in politiezaken kan men geen beroep aantekenen" nadrukkelijk naast elkaar.²⁴¹

Het casellario politico centrale

De oorsprong van het centrale registratiesysteem van antiregeringsgezinde individuen dateert vanaf de eenwording.²⁴² Rond 1863 werd een serie van *Biografie degli individui più influenti dei partiti ostili al governo*²⁴³ aangelegd. Deze persoonsdossiers werden samengesteld uit door prefecten en onderprefecten verstrekte informatie. Het ging vooral om republikeinen, leden van de Internationale, klerikalen en andere tegenstanders van de regering. Elk van de dossiers bevatte een persoonsbeschrijving met daarnaast biografische aantekeningen en informatie over het morele en politieke gedrag, de invloed, kwaliteiten, sociale positie, middelen van bestaan en de gebruiken van

²³⁷ Reeds in 1894 had Crispi een onderzoek laten instellen naar de mogelijkheid om op één of meerdere eilanden van de archipel van Massana of van Assab, of in Assab zelf, één of meerdere kolonies te vestigen die circa 2000 gevangenen zouden kunnen herbergen. Brief van de ondersecretaris van Binnenlandse Zaken, 29 juni 1894 in: ACSR, Carte Crispi Roma, B. 744. De strafkolonie in Assab werd in juni 1898 in gebruik genomen. Gemiddeld verbleven er 200 *coatti* in de verlaten kazernes. Na een jaar werd de strafkolonie weer opgeheven wegens de hoge kosten en wegens het ongezonde klimaat. Zie: "Colonia di Assab". *Rivista di Discipline Carcerarie*, XXIII (1898) 406-407; Boldetti, "La Repressione in Italia", 512-513.

²³⁸ Brief van Rudinì aan Giovanni Codronchi, 31 augustus 1896. Afgedrukt in Jensen, *Liberty and Order*, 279.

²³⁹ Jensen, *Liberty and Order*, 130-134.

²⁴⁰ *Ibidem*, 302-303.

²⁴¹ Amato, "La Libertà Personale", 124.

²⁴² Helaas is het niet mogelijk de exacte geschiedenis van het *Casellario Politico Centrale* na te gaan omdat het betreffende archiefmateriaal, inclusief de geheime correspondentie aan de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza*, in 1916 is vernietigd in opdracht van het hoofd van politie Vigliani. Het resterende deel, met een gewicht van tien ton, werd in 1920 door een ambtenaar van het Centrale Rijks Archief als oud papier verkocht. Tosatti, "Il Ministero degli Interni: le Origine del Casellario Politico Centrale", 462.

²⁴³ Persoonsdossiers van de meest invloedrijke individuen van partijen die vijandig staan tegenover de regering.

de betrokkene. In 1869 werden de prefecten eraan herinnerd dat het ministerie nauwkeurige beschrijvingen wilde hebben van personen die vijandig stonden tegenover de regering. Deze behoefte werd vooral veroorzaakt door de toegenomen activiteiten van de republikeinse partij. Alle informatie werd bewaard in het geheime archief van het kabinet en de prefecten moesten maandelijks de aanvullingen doorgeven.²⁴⁴ Daarnaast bestond het *Casellario giudiziale* (strafregister), dat op 6 december 1865 werd ingesteld en waarin de biografieën van veroordeelden werden bijgehouden.²⁴⁵ Dit register was gemodelleerd naar het Franse voorbeeld en werd in Italië vooral op aandringen van de rechterlijke macht ingevoerd. Het strafregister werd centraal bijgehouden, maar elke rechtbank beschikte ook over de dossiers van personen die door geboorte tot haar rechtsgebied behoorden.²⁴⁶

Behalve over regeringsvijandige personen wilde het ministerie van Binnenlandse Zaken permanent op de hoogte blijven over zaken van de politieke verhoudingen in de provincies (*spirito pubblico*). Aanvankelijk moesten de prefecten twee keer per maand rapport uitbrengen, maar in 1865 achtte men één verslag per drie maanden voldoende. In 1866 werd het weer een maandelijks rapport, en in 1870 keerde men terug tot een driemaandelijks bericht. In 1874 ging men over op halfjaarlijkse rapporten.²⁴⁷ Aanvankelijk richtte de aandacht van de autoriteiten zich op de republikeinen en de klerikalen, maar vanaf 1871 kwam de Internationale in het centrum van de aandacht en verdween grotendeels de aandacht voor de klerikalen. Vanaf mei 1872 verzamelde het ministerie van Binnenlandse Zaken persoonsdossiers van de leden van de Internationale.²⁴⁸ In 1874 werden de prefecten verzocht een nauwkeurig beeld te schetsen van de verschillende verenigingen van de Internationale in hun provincie. Daarbij werden inlichtingen gevraagd over buitenlandse leidinggevende organen, Italiaanse verenigingen en federaties en over het aantal leden en de omvang van de financiële middelen waarover ze beschikten.²⁴⁹

In januari 1876 vroeg de regering om nauwkeurige berichten over de actuele staat van de Internationale in Italië. De prefecten moesten een lijst samenstellen van alle personen die lid waren van de Internationale en die daarbinnen een zekere invloed uitoefenden of die gevreesd dienden te worden. In de lijst moesten ook personen worden opgenomen die op dat moment gevangen zaten of die in het buitenland verkeerden. Tevens wilde het ministerie geïnformeerd worden over het aantal afdelingen van de Internationale, het aantal leden, de financiële middelen en de invloed op de bevolking. De rapporten moesten om de drie maanden worden geactualiseerd.²⁵⁰

In december 1876 kregen de prefecten nieuwe richtlijnen voor het opstellen van de politieke rapporten. In het vervolg moesten de halfjaarlijkse verslagen strikter worden onderverdeeld.²⁵¹ Na

²⁴⁴ Circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Cantelli, Florence 24 maart 1869. In een daarop volgende circulaire (Florence 1 mei 1869) herinnerde Cantelli de prefecten eraan dat hij tevens over een foto van desbetreffende personen wenste te beschikken. Op 5 juni 1871 werden de prefecten opnieuw aangespoord om wijzigingen met betrekking tot regeringsvijandige personen op te sturen. Twee jaar later, op 21 september 1873, verzocht het ministerie opnieuw om de persoonsdossiers waarbij speciale aandacht geschonken moest worden aan personen die aanvankelijk lid waren van de republikeinse partij en waren overgegaan tot de Internationale.

²⁴⁵ Tosatti, "Il Ministero degli Interni: le Origini del Casellario Politico Centrale", 463-464.

²⁴⁶ Canosa, *Storia della Criminalità*, 147-152.

²⁴⁷ ASM, *Questura*, Cartella 105. Zie tevens: Randeraad, *Authority in Search of Liberty*, 20.

²⁴⁸ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 22 mei 1872. ASF, *Questura*, B. 1.

²⁴⁹ Ministerie Binnenlandse Zaken aan prefect van Bologna, Rome 13 maart 1874. ASB, Pref. Gab., B. 236, fasc. 25.

²⁵⁰ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 23 januari 1876.

²⁵¹ De rapporten dienden te worden opgesteld volgens de indeling: 1. openbare sfeer, 2. politieke partijen, 3. politieke verenigingen en arbeidersverenigingen, 4. tijdschriften, 5. openbare veiligheid, 6. gemeentebestuur, 7. *opere pie* (Caritas), 8. openbare gezondheid, 9. gevangeniswezen en 10. diensten onder verantwoording van de andere ministeries. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 4

de ontbinding van alle verenigingen van de Internationale als gevolg van de arrestatie van de internationalistische Matese-bende in april 1877 bespeurde het ministerie de oprichting van nieuwe verenigingen. De prefecten moesten deze nieuwe, geheime verenigingen van de Internationale opsporen en met behulp van een formulier aan het ministerie doorgeven. Vervolgens dienden de prefecten het ministerie driemaandelijks in te lichten over veranderingen.²⁵²

Twee jaar later, na de aanstelling van Depretis als minister van Binnenlandse Zaken, volgden er nieuwe instructies voor het toezicht op de internationalisten en werd opnieuw de opdracht gegeven om een lijst op te sturen met alle leden van de Internationale. In de lijst dienden te worden aangegeven: naam, achternaam, ouders, leeftijd, geboorteplaats, verblijfplaats, beroep en een biografische schets.²⁵³

Het centrale registratiesysteem van het ministerie van Binnenlandse Zaken functioneerde slecht. Op een lijst van het ministerie van Binnenlandse Zaken kwamen 67 namen van internationalisten in Florence voor. Nadat de prefect de lijst had gecontroleerd, bleken er slechts 39 namen correct te zijn: twaalf namen waren in het geheel onbekend, vijf personen hadden zich reeds lang van de Internationale afgekeerd en zeven namen waren ooit eens voorgekomen in de correspondentie van de internationalisten zonder dat men er ooit gezichten bij had kunnen vinden.²⁵⁴

In 1881, na de geslaagde aanslag op tsaar Alexander II en na het Internationale Revolutionaire Congres in Londen werden de richtlijnen opnieuw veranderd. De prefecten moesten het vertrek van politiek verdachte personen doorgeven aan het ministerie en aan de politieke autoriteiten van de plaatsen waarheen de personen zich begaven.²⁵⁵ Tevens wilde het ministerie een nauwkeurige statistiek hebben van de situatie en omstandigheden waarin zich de internationalistische verenigingen in elke provincie bevonden "om de ontwikkeling, de groei en het gevaar die ze voor de openbare orde vormen te weten." De gegevens dienden te worden ingevuld op een voorgedrukte lijst waarvan één exemplaar moest worden opgestuurd naar Rome en het ander diende te worden bewaard bij de prefectuur of het politiebureau.²⁵⁶ Veranderingen moesten elke drie maanden worden doorgegeven.

Met een tussentijd van twee of drie jaar kwamen er nieuwe richtlijnen van het ministerie van

---

december 1876. Prefect aan *questore*, januari 1877. ASM, *Questura*, Cartella 105.

²⁵² Ter illustratie: provincie; gemeente; naam van de vereniging; achternaam, voornaam, hoedanigheid en herkomst van de oprichters; aantal leden; achternaam, voornaam, hoedanigheid en herkomst van de leiders; financiële middelen van de vereniging (inkomsten en uitgaven); invloed; of het beschikt over een eigen krant; opmerkingen. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 23 augustus 1877.

²⁵³ Circulaire van politiechef Ferdinando Ramognini, Rome 20 januari 1879.

²⁵⁴ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 28 februari 1879; *questore* van Florence aan de prefect, Florence 4 maart 1879. ASF, *Questura*, B. 10.

²⁵⁵ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 1 augustus 1881.

²⁵⁶ Ter illustratie: gemeente waarin de vereniging zetelt; naam van de vereniging; datum van de oprichting en namen van de oprichters; aantal leden; achternaam, voornaam, hoedanigheid en herkomst van de leiders en van de meest invloedrijke leden; middelen waarover de vereniging beschikt en of deze zich beperken tot de contributie van de leden; invloed van de vereniging en op welke klassen van de maatschappij; of het beschikt over een eigen krant, naam, verspreiding, hoofdredacteur en redacteurs, en financieel; adres van de verenigingsruimte; of de vereniging verdacht wordt van politieke misdrijven en van gewone misdrijven; of het vertakkingen heeft en banden met andere verenigingen; of het propaganda voert en met welke middelen; of het beschikt over statuten of reglementen; of het beschikt over een vaandel en hoe dat er uitziet; wat is het doel van de vereniging en welke zijn de mogelijkheden van een actie tegen de openbare orde; schets van de organisatie en het belang van de vereniging - aangevend of deze militair wordt geleid, of de leden uniformen dragen of zich anderszins onderscheiden, of ze schietoefeningen houden of andere militaire oefeningen, of ze beschikken over wapens - of de vereniging ooit is ontbonden, en onder welke naam, en wanneer en waarom; periode in welke ze is heropgericht. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 6 september 1881.

Binnenlandse Zaken, waarbij het ging om lijsten en persoonsdossiers van anarchisten of om "verenigingen van republikeinen, socialisten, internationalisten, klerikalen of oud-strijders".²⁵⁷ De circulaire van 4 januari 1891 bracht als noviteit dat de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza* ook over een foto van de 'subversieve personen' wilde beschikken.²⁵⁸

Naast het centrale registratiesysteem werd door Crispi ook een stedelijk controlenetwerk geschapen. In 1887 werden er per decreet bevolkingsregisters binnen de *questure* ingevoerd. Het systeem was alleen bedoeld voor de grote steden en werd door Crispi als een noodzaak beschouwd voor de openbare veiligheid. In het bevolkingsregister zouden alle inwoners van een district worden opgenomen met vermelding van: beroep, economische situatie en moreel, sociaal en politiek gedrag. De reeds genoemde hulpagenten van de tweede categorie waren verantwoordelijk voor het opstellen van deze registers.²⁵⁹ Deze politiebevolkingsregisters werden als gevolg van de bezuinigingen en de regeringswisseling in 1891 door minister van Binnenlandse Zaken, Giovanni Nicotera, weer opgeheven.

Nadat Nicotera en Giolitti hadden nagelaten om het systeem van de centrale registratie te ontwikkelen, moest Crispi in 1894 de zaak weer vanaf het begin oppakken. Het signalementssysteem werd onder zijn aansporing drastisch veranderd. Door de golf van anarchistische aanslagen en van sociale onrust achtte hij meer dan ooit een betrouwbare politie en een betrouwbaar systeem van persoonsdossiers nodig. In mei van dat jaar ontvingen de prefecten een mededeling dat het ministerie wilde beschikken over een archief van persoonsdossiers van socialisten en anarchisten, dat "van het grootste belang is in verband met de handhaving van de openbare orde." De prefecten dienden de persoonsdossiers, vergezeld van een foto, op te stellen aan de hand van de eigen documentatie, het strafregister en de geheime informatie verkregen via *confidenti*. Het ministerie hechtte het grootste belang aan de nauwkeurige omschrijving van de partij waartoe de personen zouden moeten worden gerekend. Daarbij moesten de prefecten niet alleen een onderscheid maken tussen de verschillende 'scholen', maar ook tussen 'theoretici' en 'mannen van de daad'.²⁶⁰

Vier dagen later volgden er nauwkeuriger richtlijnen voor het toezicht op de anarchisten. Opdat het ministerie een volledig en nauwkeurig beeld van hun organisatie, praktijken, propaganda, ontwikkeling en sectarische intriges zou hebben, moesten de prefecten opnieuw aanvullende inlichtingen verschaffen.²⁶¹ Al deze richtlijnen moesten resulteren in de vorming van de 'Dienst van

²⁵⁷ Zie: circulaires van ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 25 september 1884, 1 februari 1886, 23 januari 1889, 4 januari 1891, 1 april 1892, 3 november 1896, 26 januari 1897 en 10 juli 1898.

²⁵⁸ De directeur van de identificatiedienst in Parijs, Alphonse Bertillon, introduceerde het gebruik van de foto in de politiedossiers. Het ging daarbij om een foto *en face* en een foto *en profile* (rechterzijde van het gezicht). In Italië werd het fotosignalement pas aan het begin van de twintigste eeuw op grote schaal ingevoerd.

²⁵⁹ Zie: Avellone, *Per gli Agenti Ausiliari*.

²⁶⁰ Circulaire van de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza*, Rome 25 mei 1894.

²⁶¹ "1. Zijn de anarchisten in meerdere groepen georganiseerd .. of in één enkele? 2. Indien ze geen leiders erkennen of hebben, zijn er personen die ze inspireren, aanmoedigen, beschermen, zodanig dat men kan spreken van bendeleiders? 3. Beschikken ze over een vaste zaal ... of komen ze bijeen in steeds verschillende ruimtes? 4. Houden ze inzamelingen voor behoeftige kameraden, voor gevangenen of voor de familie van gevangenen? 5. Zijn ze geabonneerd op anarchistische publicaties (kranten, brochures) die in Italië of in het buitenland worden uitgegeven? Op welke? Of ze onderling worden uitgewisseld? 6. Hebben ze, in groepen of geïsoleerd, geprobeerd om tijdens conferenties, vergaderingen of bijeenkomsten, een anarchistische richting aan deze bijeenkomsten op te leggen door middel van protesten of stemmingen? 7. Hebben ze ooit banketten gehouden of gelagen aangericht om een vrijgekomen kameraad te feliciteren of om bepaalde data te herdenken? 8. In geval van begrafenissen of crematies van een anarchist, komen ze dan in groepen, dragen ze uiterlijke tekens van het anarchisme? 9. Bezitten ze anarchistische vaandels of tekens? 10. Behoren tot de groepen ook vrouwen die wettig met anarchisten zijn getrouwd of die met hen samenleven in de zogenaamde vrije liefde?" Circulaire van het ministerie

het biografisch kaartsysteem van leden van 'subversieve' partijen, die gevaarlijk worden geacht voor de sociale verhoudingen en voor de openbare veiligheid'.²⁶² Deze dienst had voornamelijk tot doel om de aandacht van de politieautoriteiten voor de intriges van de meest gevaarlijke revolutionairen levend te houden, en om bij de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* alle elementen met betrekking tot hun werkzaamheden bij de hand te hebben.

In dezelfde maand mei werden de prefecten aangespoord om een lijst op te sturen waarop alleen de naam en achternaam van de meest gevaarlijke socialisten waren vermeld.²⁶³ Deze laatste lijst was zeer waarschijnlijk niet bedoeld voor het *Casellario Politico Centrale*, maar voor directe acties tegen de socialisten, in de vorm van arrestatie, *ammonizione* of surveillance.

Reeds in augustus was de kern van het centrale biografische systeem gevormd. Het betrof een alfabetisch register met alleen de persoonsdossiers van anarchisten en revolutionaire socialisten. Het ministerie benadrukte dat dit systeem geen enkel profijt zou opleveren als het niet permanent werd geactualiseerd.²⁶⁴ Voor anarchisten die waren verdwenen of gevlucht als gevolg van de nieuwe antianarchistische wetgeving, moesten weer aparte formulieren worden ingevuld met een duidelijk onderscheid tussen anarchisten die waren verdwenen en anarchisten die, in het bezit van een paspoort, naar het buitenland waren vertrokken.²⁶⁵

In juni 1896 bleek het nieuwe systeem nog niet naar behoren te functioneren. Het ministerie klaagde over het feit dat de prefecten geen uniformiteit betrachtten bij het invullen van de biografische systeemkaarten. Enkele honderden kaarten waren onbruikbaar, andere bevatten slechts uittreksels van het strafregister en weer andere waren slordig ingevuld.²⁶⁶ Er volgden daarom nieuwe formulieren en gedetailleerde criteria voor het invullen van de kaarten. Drie typen kaarten werden geïntroduceerd. Het eerste was de biografische kaart zelf met daarop de onderverdeling: volledige personalia, burgerlijk en zedelijk gedrag, subversief gedrag, *ammonizione*, *domicilio coatto*, aanklachten, veroordelingen. Het tweede betrof een kaart waarop de veranderingen moesten worden aangegeven. Het derde type waren 'lijsten per provincie van gevaarlijke leden van subversieve partijen'.²⁶⁷

In 1896 waren er tussen de 7000 en 8000 kaarten opgesteld. Het *Ufficio Schedario* bewaarde alleen de biografische kaarten van subversieve personen, terwijl de persoonsdossiers in een ander archief van de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* werden bewaard.²⁶⁸ In 1894 waren 911 socialisten, 906 anarchisten en 42 republikeinen in de dossiers opgenomen. Een jaar later kwamen daar 622 anarchisten, 412 socialisten en 34 republikeinen bij. In 1896 werden er dossiers

---

van Binnenlandse Zaken, Rome 29 mei 1894.

²⁶² Later werd dit systeem het *Casellario Politico Centrale* (Centraal Politiek Register) genoemd.

²⁶³ Het ging om de meest gevaarlijke socialisten of die, wegens propagandistische activiteiten, publicatie van kranten of brochures, het bevorderen van conferenties, bijeenkomsten of inzamelingen, het opzetten van kringen, kernen of *fasci* of wegens het hebben van een strafblad, de aandacht van de autoriteiten hebben getrokken of zouden kunnen trekken. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 31 mei 1894.

²⁶⁴ Het ministerie eiste informatie over een eventuele arrestatie, rechtszaak, veroordeling, verplaatsing van verblijf, verdwijning, emigratie of remigratie, militaire dienstplicht, aangifte voor het *domicilio coatto*. Daarbij moesten worden doorgegeven: data, aard van het misdrijf, aanklacht, veroordeling, medeplichtigen, plaats waar ze in het buitenland hebben verbleven of verblijven, en overige belangwekkende inlichtingen. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 16 augustus 1894.

²⁶⁵ Circulaire ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 oktober 1894.

²⁶⁶ Circulaire van de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza*, Rome 1 juni 1896.

²⁶⁷ Circulaire van de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza*, Rome 1 juni 1896. De nieuwe instructies bestonden uit tien pagina's. Een voorbeeld bevindt zich in ASM, *Questura*, Cartella 84.

²⁶⁸ Pas in de jaren 1927-1928 werden alle gegevens gecombineerd waardoor men in de dossiers een overzicht kreeg van de politieke activiteiten van een individu.

samengesteld voor 433 anarchisten, 627 socialisten en 47 republikeinen.²⁶⁹

Er moest echter een wet aan te pas komen om het systeem goed te laten functioneren. Artikel 3 van de wet op de Openbare Veiligheid van 1898 verplichtte de politiebureaus om de identificatiekaarten op te stellen en te bewaren.²⁷⁰ Vanaf die periode leek het systeem naar wens te werken. Bij de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* bestond een kaartsysteem van alle bekende anarchisten, van elk van wie een dossier werd gemaakt met daarin de preciese personalia, een portretfoto, de signalementen en de antecedenten. Van alle anarchisten werden bovendien de namen op alfabetische wijze bijgehouden in een register dat per provincie was ingedeeld. Daarnaast beschikte elk provinciaal politiebureau over een systeem van biografische dossiers van anarchisten die tot de betreffende provincie behoorden wegens geboorte of wegens verblijf. De politie had de plicht om de gedragingen van anarchisten bij te houden en via de prefecten door te geven aan de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza*.²⁷¹

Naar aanleiding van afspraken van de Internationale Antianarchistische Conferentie in Rome in 1898 werd in 1902 het *portrait parlé* ingevoerd. Dit was een door de Franse politiebeambte Alphonse Bertillon ontwikkelde identificatiemethode.²⁷² Als beambte op het Parijse politiedepartement had Bertillon de antropometrische methoden consequent toegepast op gevangenen met de bedoeling de identificatie van recidivisten te vereenvoudigen. Bertillons vernieuwing was gelegen in de minitieuze meting en beschrijving van lichamelijke kenmerken, bedoeld ter herkenning van gearresteerde misdadigers en anarchisten. Het *portrait parlé* was een identificatiekaart bestaande uit een foto *en face*, een foto *en profil* en een beschrijvend signalement in een terminologie die overal en altijd gelijk was. Deze bestond uit een tiental indicaties van onveranderlijke kenmerken, die eenvoudig per telefoon of telegram door te geven waren. Het systeem was in Frankrijk reeds aan het eind van de jaren tachtig ingevoerd en de Franse regering toonde zich bereid alle buitenlandse politieapparaten met het systeem vertrouwd te maken.²⁷³ De ontdekking van de uniciteit van vingerafdrukken aan het einde van de jaren negentig²⁷⁴ maakte het systeem van Bertillon al snel overbo-

²⁶⁹ Tosatti, "Il Ministero degli Interni: le Origine del Casellario Politico Centrale", 466-467.

²⁷⁰ Falco, "Cartella Biografica", *Nuovo Digesto Italiano*, II (Turijn, 1937).

²⁷¹ Anoniem rapport van het ministerie van Binnenlandse Zaken uit 1898. ASDMAE, P.I., B. 48.

²⁷² Bertillon publiceerde zijn systeem in de brochure *Les Signalements Anthropométriques. Méthode Nouvelle de Détermination de l'Identité Individuelle. (Conférence faite au Congrès Pénitentiaire International de Rome, 22 novembre 1885)*. Parijs, 1886.

²⁷³ Of alle landen inderdaad ook het *portrait parlé* hebben ingevoerd, is mij niet bekend. Italië en Zwitserland hebben het dadelijk na de conferentie ingevoerd terwijl Oostenrijk het reeds voor de conferentie in gebruik had genomen. Tijdens een conferentie in Bern in december 1890 beweerde de oud-direkteur van strafinrichtingen Guillaume dat het systeem reeds was ingevoerd in Argentinië, Mexico, Japan, Algiers, Tunis, Rusland, België en Frankrijk. In Zwitserland werd het in 1894 ingevoerd in Genève en Bern. Vijf jaar later werd het Bertillonage in heel Zwitserland ingevoerd. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 15846. Volgens Ottolenghi ("L'Estensione del 'Bertillonage'", 304-317) werd in 1900 het systeem van Bertillon toegepast in Hamburg, Denemarken, Spanje, Nederland, Oostenrijk, Duitsland, Noorwegen, Roemenië, Rusland, Zwitserland, Brits-Indië, Egypte en Argentinië. Nederland was zeer terughoudend tegenover de invoering van het nieuwe systeem en verklaarde in juni 1899 dat de regering pas op een later tijdstip hierover zou besluiten. Zie: Verklaring van de Nederlandse regering, 6 juni 1899. (ASDMAE, P.I., B. 32). Deze verklaring is uiterst merkwaardig omdat Nederland reeds op 14 februari 1896 (krachtens de ministeriële circulaire van 26 maart 1896) was overgegaan op de Bertillonage. ARA, MinvJus. 6637.

²⁷⁴ De nationale politiediensten gingen betrekkelijk laat over tot de introductie van het dactyloscopische systeem: Engeland in 1901, Oostenrijk-Hongarije in 1902, Duitsland, Denemarken en Zwitserland in 1903, Nederland, Zweden en Noorwegen in 1906, Rusland in 1907.

dig, maar desondanks bleven vele politiediensten er nog decennialang gebruik van maken.²⁷⁵

In Italië werd het systeem Bertillon integraal door Salvatore Ottolenghi ingevoerd. Het was specifiek bedoeld voor de strijd tegen anarchisten omdat, volgens Ottolenghi, het toezicht op hen moeilijker was dan op andere misdadigers.²⁷⁶ Bovendien was de uniformering van het identificatiesysteem van des te groter belang sinds de Europese politiediensten samenwerkten.²⁷⁷ In andere landen had de Bertillonage uitsluitend de fysieke identificatie tot doel, maar in Italië werd aan het *portrait parlé* een supplement toegevoegd met biografische en antro-po-psychologische gegevens van de persoon in kwestie.²⁷⁸ Ottolenghi maakte door de toepassing van de nieuwste wetenschappen en de instelling van de School van wetenschappelijke politie (1904)²⁷⁹ de Romeinse politiedienst tot één van de meest geavanceerde korpsen in Europa.²⁸⁰

De perfectionering van de persoonsdossiers en identificatiemethoden versterkte de greep van de staat op zijn onderdanen. De diverse regeringen in de late negentiende eeuw namen vele maatregelen ter onderdrukking van revolutionairen of staatsgevaarlijke personen. Sommige van die maatregelen waren direct effectief, andere moesten voortdurend worden bijgestuurd. Aan het begin van de twintigste eeuw stelde het vervolmaakte repressieve apparaat de regering in staat om voor een aantal politieke groepen de teugels te laten vieren.

Het repressieve apparaat werd opgebouwd door een politieke klasse die vrijwel uitsluitend uit liberalen bestond en een bevoorrechte groep vormde die ver boven het volk verheven was. De politieke elite wilde na de moeizame nationale strijd de status quo handhaven. De wil om de patriottische idealen van het Risorgimento te verdedigen tegen reactionaire en revolutionaire krachten bepaalde in belangrijke mate de gecentraliseerde inrichting van de staat. Dit streven maakte de liberalen blind voor de werkelijke situatie in het land; het leidde ook tot de bereidheid om politieke rechten op te offeren aan eigen machtsbehoud. De politieke klasse negeerde bewust het grootste probleem van de bevolking: de sociale kwestie. Dat gaf haar politieke tegenstanders en met name de anarchisten de mogelijkheid om de *consorteria* "in naam van het onderdrukte volk" te bestrijden.

²⁷⁵ Italië voerde de dactyloscopie in bij de verandering van het systeem van de persoonsdossiers in 1914. De vingerafdrukken vormden destijds maar een klein onderdeel van het persoonsdossier dat uit een omslag en zes inlegvellen bestond.

²⁷⁶ Ottolenghi, "L'Estensione del "Bertillonage", 312.

²⁷⁷ *Ibidem*, 313.

²⁷⁸ "Ritratto Parlato", *Nuovo Digesto Italiano*, XI (Turijn, 1939); Falco, "Cartella Biografica", *Nuovo Digesto Italiano*, II (Turijn, 1937).

²⁷⁹ Tosatti, *Il Ministero dell'Interno*, 37.

²⁸⁰ Jensen, *Liberty and Order*, 177.

Hoofdstuk III De Bakoeninistische Internationale

Een apostel uit Rusland

Na de eenwording was Napels één van de meest verpauperde steden in Italië. Van de eens zo trotse hoofdstad was niet meer dan een armzalige provinciestad overgebleven. De burgerij werd door deze degradatie zeer zwaar getroffen. Napels was met 450.000 inwoners verreweg de grootste stad van Italië, maar haar groeipercentage was, samen met dat van Palermo, het geringst.¹ In 1860 had de laatste Bourbonkoning de stad verlaten, maar de verdreven dynastie telde nog vele aanhangers onder de bevolking. Een grote verscheidenheid aan groepen - variërend van reactionaire klerikalen, aristocraten, Bourbon-aanhangers, Napolitaanse autonomisten, mazzinianen, democraten tot de *camorristi* - bleef zich verzetten tegen het nieuwe Piemonteese bestuur.

De republikeinse democraten en mazzinianen in Napels hadden verschillende verenigingen onder controle, waarvan de gematigde arbeidersverenigingen en de studentenverenigingen de belangrijkste vormden.² Ze streefden voornamelijk naar de 'bevrijding' van het nabijgelegen Rome. De staat van beleg, die zich uitstreckte over heel Zuid-Italië wegens de poging van Garibaldi in de zomer van 1862 om Rome in te nemen, maakte elke oppositionele activiteit van hun zijde onmogelijk. De democraten waren overwegend heren uit de burgerlijke klasse die vooral nationalistische belangen nastreefden. Zij hadden nog geen aandacht voor de sociale kwestie. Mazzini, die bevreesd was om de steun van de burgerij te verliezen, had aan zijn nationale eenheidsgedachte nauwelijks enige sociale inhoud gegeven. Zijn sociale theorieën, die uitgingen van samenwerking tussen de klassen en die morele en materiële verheffing van de arbeiders beoogden via opvoeding en besparingen, vonden slechts volgelingen onder jonge intellectuelen die een politieke republikeinse revolutie wilden ontketen. De ideeën van de republikeinse verenigingen bereikten het volk niet. Arbeiders die zich bij deze groeperingen aansloten, deden dat vanwege de legendarische uitstraling van Garibaldi. Het wekt dus geen verbazing dat de bevolking, die zich meer zorgen maakte om het dagelijkse bestaan, nogal lauw reageerde op de repressie van de democratische verenigingen tijdens de staat van beleg.

Na 1862 raakten de Napolitaanse democratische groep en de door Mazzini geïnspireerde *Partito d'Azione* in een crisis als gevolg van scheuringen en polemieken. Door het permanente verbod op vereniging kon men zich bovendien nauwelijks organiseren. Het lukte daarom ook niet een afdeling

---

¹ Tilly, Tilly en Tilly, *The Rebellious Century*, 108.

² De aanhangers van Mazzini werden, en worden nog steeds, met verschillende benamingen aangeduid: mazzinianen, republikeinen, democraten. Ofschoon er lichte verschillen bestonden tussen de geestverwanten, opereerden allen in dezelfde verenigingen en hingen ze allen Mazzini's ideeën aan. Het oplossen van het nationale vraagstuk - de "bevrijding" van Rome en Venetië - overheerste alle andere problemen.

van Mazzini's geheime sekte *Falange Sacra* op te richten.³ De voornaamste activiteiten werden ontwikkeld door de groep rond de krant *Popolo d'Italia*,⁴ die zich richtte op liberale politieke doelen en op de 'ontzetting' van Rome en Venetië. Aangezien de heroprichting van de verenigingen verboden was, moest men zich beperken tot *meetings* (volksvergaderingen in theaters).⁵ Wegens de verdeeldheid onder de republikeinen en het ontbreken van enige sociale betrokkenheid onttrokken de arbeidersverenigingen zich steeds meer aan hun invloed. Zij namen initiatieven tot onderlinge hulpverlening en tot de oprichting van kredietbanken.

Op 12 februari 1865 kondigde *Il Popolo d'Italia* de oprichting van een nieuwe arbeidersvereniging aan: *Umanitaria* (Menslievend). De kleermaker Stefano Caporusso werd tot voorzitter gekozen en het erevoorzitterschap werd verleend aan de beide Giuseppes, Mazzini en Garibaldi. De vereniging richtte zich op "de opvoeding en het onderricht van het volk" waarmee ze haar mazziniaanse karakter aangaf.⁶ Enkele maanden later arriveerde de Russische revolutionair Michael Bakoenin in Napels. Tot diens komst was de Risorgimentoheld Carlo Pisacane de belangrijkste socialistische inspirator van de democraten in Napels. Hij was echter reeds in 1857 gestorven en slechts nog een enkeling kende zijn ideeën.⁷ Van uitgewerkte socialistische ideeën was nog geen sprake in de zuidelijke havenstad. De internationalist Carmelo Palladino⁸ schreef daarover aan Andrea Costa: "er was slechts een enkele onvolkomen socialist, die dat eerder instinctmatig was dan door gedane studies."⁹

Bakoenin had in 1848 op de barricaden gestaan, was drie keer ter dood veroordeeld, had acht jaar gevangenis en een ballingschap in Siberië achter de rug. De roem van deze *démon de la révolte* was hem vooruit gesnel. Na talrijke omzwervingen was hij in januari 1864 in Florence aangekomen. Florence was op dat moment de hoofdstad en regeringszetel van Italië, waar het openbare leven rijker was aan mondaine burgers, emigranten en toeristen dan aan revolutionaire samenzweerders. In dit milieu had Bakoenin geprobeerd een revolutionaire socialistische afdeling van zijn Internatio-

³ Scirocco, *Democrazia e Socialismo*, 115-117.

⁴ De mazziniaanse krant *Popolo d'Italia* verscheen van 18 oktober 1860 tot 5 juli 1873. Mazzini had de krant in Napels gevestigd vanwege zijn grote verwachting van de democraten in deze stad. Geldgebrek en onderlinge verdeeldheid na de dood van Mazzini maakte een einde aan de krant.

⁵ Scirocco, *Democrazia e Socialismo*, 124.

⁶ *Ibidem*, 167-170.

⁷ In Italië heeft een uitgebreide discussie plaatsgevonden over de vraag wie het socialisme in Napels en Italië heeft geïntroduceerd en welke invloed Bakoenin daarbij heeft uitgeoefend. Momenteel zijn de meeste historici van mening dat de rol van Bakoenin belangrijker was dan de historicus Aldo Romano in zijn *Storia del Movimento Socialista in Italia* (3 dln; Bari, 1966-1967) beweerde. Ondanks de zeer merkwaardige opstelling van Romano, die Bakoenin vrijwel elke invloed ontzegt - en dat de lezer ook permanent inprent - is zijn publicatie van grote waarde als naslagwerk. Het debat was van belang voor het onderzoek naar de wortels van het Italiaanse socialisme, maar het werd tevens gekenmerkt door ideologische tegenstellingen. Over het algemeen kan men zeggen dat de marxistische historici het belang van Pisacane benadrukten en de libertaire historici het belang van Bakoenin accentueerden. Duidelijk is echter dat beide personen de inspirerende krachten waren voor de internationalisten en dat Bakoenins ideeën grote overeenkomsten vertoonden met de ideeën van Pisacane zoals neergelegd in zijn *Saggi*. Pisacane's invloed werd bovendien vergroot door zijn expeditie van Sapri in 1857, waarmee hij het voorbeeld gaf aan de jonge democraten om hun doelen te bereiken via de insurrectionele actie (zie tevens: hoofdstuk IV, pag. 147). Pisacane's werk werd herontdekt door de jonge internationalisten Cafiero en Malatesta die er de ideeën voor het "anarchisme van de daad" aan ontleenden.

⁸ Monti Ottolenghi "Carmelo Palladino" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, IV, 38-40.

⁹ Brief van Carmelo Palladino aan Andrea Costa (s.l., 1 oktober 1876): "Ik kan je zeer weinig vertellen over datgene wat Michail in Napels uitvoerde toen hij daar tussen 1866 en 1867 verbleef. Toen bestond er nog geen socialisme in Napels ..." ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4157.

nale Broederschap, de Alliantie van de Sociale Democratie, op te richten.¹⁰ De enige overeenkomsten tussen Bakoenin en de Florentijnse democraten waren het antiklerikalisme en positivisme en hun achtergrond als vrijmetselaars. Bakoenin was echter ook naar Italië gekomen omdat hij in de Italiaanse intellectuelen en het boerenproletariaat geweldige revolutionaire krachten meende te bespeuren. Hij was tot deze visie gebracht door de gewelddadigheden van het *brigantaggio*. In Garibaldi en diens vrijkorpsen meende hij medestanders te vinden voor de bevrijding der Slavische volkeren van de Oostenrijks-Hongaarse overheersing. Tot de nederlaag van de Poolse opstandelingen in 1863 had Bakoenin de overtuiging dat Italië het voorhoedeland zou zijn dat heel Oost-Europa zou bevrijden. Na het débâcle van de Poolse opstandelingen liet hij zijn nationalistische aspiraties varen en richtte hij zich op internationale sociaal-revolutionaire activiteiten. Italië was in Bakoenins ogen niet alleen het land van Mazzini en Garibaldi, van boerenbendes, samenzweringen en opstanden, maar bovendien een land waar de regering zich tolerant toonde tegenover revolutionairen.¹¹

In zijn Florentijnse periode was Bakoenin nog niet expliciet anarchistisch, maar wel weerspiegelden zijn ideeën een federalistisch en antiautoritair (anti-jacobijns, antiblanquistisch) socialisme.¹² In de antiklerikale Toscaanse hoofdstad omarmde hij ook definitief het atheïsme.¹³ Karl Marx dacht ondertussen in Bakoenin een agent van de Internationale tegen de invloed van Mazzini gevonden te hebben.¹⁴ Beide revolutionairen hadden er belang bij om een karaktermoord te plegen op Mazzini, die een bedreiging vormde voor de sociale revolutie. Later moest Marx ontdekken dat Bakoenin zijn eigen geheime creaties belangrijker achtte dan de Internationale. Bakoenins invloed in Florence bleef beperkt tot een zeer klein gezelschap.¹⁵ Teleurgesteld in het gebrek aan revolutionair elan van de Florentijnen verruilde Bakoenin het dure salonleven voor het goedkope leven onder de Vesuvius.

¹⁰ In Florence probeerde Bakoenin zijn invloed te doen gelden binnen de vrijmetselaarsloge van grootmeester Giuseppe Dolfi en de democratische kringen. De sanskritist en universitaire docent Indiaanse Letterkunde Angelo De Gubernatis gaf in de "Autobiografische Inleiding" van zijn *Dizionario Biografico degli Scrittori Contemporanei* (Florence, 1879) een indruk van de wijze waarop Bakoenin nieuwe "broeders" rekruteerde.

Nettlau (*Bakunin e l'Internazionale*, 44-45) hecht totaal geen waarde aan die indruk van deze "zwakke man", dat wil zeggen De Gubernatis.

¹¹ Ravindranathan, *Bakunin*, 21.

¹² De vraag of Bakoenin in Florence reeds anarchistisch was, kan alleen worden beantwoord als men de datum van zijn geschrift "Principes en Organisatie van de Internationale Broederschap", of de "Revolutionaire Catechismus" kan vaststellen. Guérin (*Nè Dio nè Padrone*, 141), Kaminski (*Bakunin*, 206-216) en Skirda (*Autonomie Individuelle*, 22-23) plaatsen het geschrift in 1865, in Bakoenins "Florentijnse Periode". Nettlau (*Bakunin e l'Internazionale*, 60 vlg.) geeft geen datum, maar plaatst het in Bakoenins "Napolitaanse periode". Confino (*Il Catechismo*, 50-52) dateert de "Catechismus" in 1865 en plaatst het geschrift in de "Napolitaanse periode". Ravindranathan (*Bakunin*, 49) noemt 1866 als jaartal. Rose ten slotte (*Bibliografia*, 36) meldt de datum februari-maart 1866.

¹³ Carr, *Bakunin*, 293-294.

¹⁴ Marx en Bakoenin hadden elkaar op 3 november 1864 voor het laatst ontmoet in Londen. Op 11 april 1865 schreef Marx aan Engels: "Ondertussen plaats ik intriges tegen de heer Mazzini in Florence door middel van Bakoenin." Geciteerd in: Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale in Italia*, 40; Ravindranathan, *Bakunin*, 27-28. Het is in dit verband merkwaardig dat Bakoenin pas in de zomer van 1868 tot de Internationale toetrad. Lehning, "Michail Bakunin und die Geschichtsschreibung. Ein Abriß der Bakunin-Forschung", in Michail Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 31.

¹⁵ Ravindranathan, *Bakunin*, 34-37; Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 46.

In Napels leefde Bakoenin temidden van familieleden en Russische vrienden.¹⁶ Gewapend met een aanbevelingsbrief van vrijmetselaarsgrootmeester Garibaldi,¹⁷ nam Bakoenin contact op met de democraat Giorgio Asproni,¹⁸ hoofdredacteur van de *Popolo d'Italia*. Tot de groep rond deze mazziniaanse krant behoorden tevens de advocaat Carlo Gambuzzi,¹⁹ de Siciliaanse afgevaardigde Saverio Friscia²⁰ en de afgevaardigde Giuseppe Fanelli.²¹ Zij werden direct aangetrokken door het 'magnetisme' van Bakoenin. Voor de *Popolo d'Italia* schreef Bakoenin vijf artikelen onder de naam 'Un francese'.²² Deze artikelen kenmerkten zich door atheïstische en antiautoritaire opinies. Zijn opvattingen over de afschaffing van de staat kwamen er ook reeds in ter sprake. De belangrijkste gedachte die Bakoenin echter ontvouwde, was die van de leidende minderheid, van de 'verlichte democratie' die de revolutie zou moeten starten en bezielen. Dit idee zou een constante gedachte blijven in de anarchistische beweging gedurende de negentiende eeuw.²³ Bakoenin kon niet voorkomen dat de Napolitaanse democraten zich bleven inzetten voor volgens hem "verwerpelijke theorieën van burgerlijk patriottisme die door Mazzini en Garibaldi worden verspreid", namelijk de 'bevrijding' van Venetië en Rome.²⁴

Bakoenins hoofddoel in Napels was het opzetten van een geheime sekte waartoe hij in begin 1866 de *Beginnelsen en Organisatie van de Internationale Broederschap* of de *Revolutionaire Catechismus* schreef.²⁵ Het anarchistische beginsel kwam duidelijk naar voren in de volgende passage:

[De revolutionaire broeder] moet, zoals wij, federalist zijn, zowel in zijn vaderland als in het buitenland. Hij moet begrijpen dat de komst van de vrijheid onverenigbaar is met het bestaan van Staten. Hij moet daarom de vernietiging van alle Staten en tegelijkertijd van de religieuze, politieke en sociale instellingen willen: zowel van de officiële Kerken, staande legers, gecentraliseerde machten, bureaucratie, regeringen, parlementen,

¹⁶ Tot deze kring behoorde ook de Russische vorstin Zoe Obolenski die zich in 1865 in Napels had gevestigd. In Napels en Ischia hield zij open huis voor democraten en revolutionairen. Ook de Poolse minnaar van de vorstin, Valerian Mroczkowski, behoorde tot de sekte van Bakoenin. Vorstin Obolenski en Mroczkowski vertrokken in 1867 naar Zwitserland. Daar werden zij in de gaten gehouden door de Russische politespion Karl Arved Roman. Deze genoot enige tijd later ook het vertrouwen van Bakoenin. Zie over Roman: Carr, *The Romantic Exiles*, 311-329.

¹⁷ Garibaldi was grootmeester van de vrijmetselarij in Sicilië, Napels, Livorno en Turijn. Bakoenin was toegelaten tot de loge *Il Progresso Sociale* in Florence. Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 23; Jeanne-Marie (Violette Gaffiot), *Michel Bakounine*, 198.

¹⁸ Cantarella "Giorgio Asproni" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, I, 94-97.

¹⁹ Detti "Carlo Gambuzzi" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 426-429.

²⁰ Detti, "Saverio Friscia" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 391-395.

²¹ Fanelli was één van de weinige overlevenden van de pisacaanse opstandspoging bij Sapri in 1857. Detti, "Giuseppe Fanelli" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 284-288.

²² De artikelen van Bakoenin, in de vorm van brieven, verschenen op 22 en 30 september en op 4, 22 en 26 oktober 1865. Tevens gepubliceerd in Romano, *Storia del Movimento*, III, 3-23.

²³ Cerrito, "Il Movimento Anarchico", 109-138.

²⁴ Geciteerd naar Romano, *Storia del Movimento*, I, 153.

²⁵ Niet te verwarren met Sergej Netsjajevs amorele *Catechismus van de Revolutionair* (1869) die het terrorisme verkondigde en die vaak werd toegeschreven aan Bakoenin. Confino, *Il Catechismo*, 48-64. Bakoenin noemde in de brief die zijn breuk met Netsjajev aankondigde (2 juni 1870), diens systeem "jezuïtisch", "zonder enig menselijk en persoonlijk gevoel en zonder gevoel voor rechtvaardigheid", dat de "leugen, het wantrouwen en het verraad" cultiveerde. Geciteerd naar Confino, *Il Catechismo*, 158. De tekst van het geschrift is opgenomen in Guérin, *Nè Dio nè Padrone*, 142-165. Zie ook hierboven: pag. 72, noot 12.

staatsuniversiteiten en staatsbanken, alsmede van de aristocratische en burgerlijke monopolies. Opdat op de puinhopen van dit alles zich de vrije humane maatschappij kan oprichten, die zich niet langer, zoals nu, van boven naar beneden en van het centrum naar de omtrekken organiseert door middel van gedwongen eenheid en concentratie, maar vertrekkend vanuit het vrije individu, van de vrije vereniging en van de autonome commune, van onderaf naar boven en van de omtrekken naar het centrum, door middel van de vrije federatie.²⁶

Bakoenin zette in het geschrift aan tot openlijke propaganda, geheime organisatievormen en gewapende opstanden. Bij de creatie van zijn geheime organisaties maakte hij gebruik van de reeds bestaande democratische organisaties en vrijmetselaarslogen.²⁷ Zijn genootschappen waren opgezet naar het organisatiemodel van de *Carbonari* en de vrijmetselaars.²⁸ Ze waren uiterst hiërarchisch en autoritair. Deze structuur die zo conflicteerde met zijn federalistische en libertaire beginselen, leek Bakoenin nauwelijks te storen.²⁹ Hij hield zijn aanhangers voor dat, zoals de twaalf apostelen de wereld veroverden voor het christendom, een vastberaden elite met een rotsvast geloof in het anarchistische ideaal de komst van het socialisme kon bewerkstelligen door de onwrikbaarheid van haar overtuiging en door de spontane volksintuïtie in haar geldigheid.³⁰

In de zomer van 1866 konden Bakoenins medestanders Gambuzzi, Fanelli en Raffaele Mileti³¹ niet de verleiding weerstaan om weer actief deel te nemen aan de patriottistische strijd tegen Oostenrijk-Hongarije voor de bevrijding van de Veneto.³² Aan zijn vrienden Aleksander Herzen en Nikolaj Ogarev schreef Bakoenin uitvoerig over zijn strijd tegen deze "afschuwelijke patriottistische bourgeois-retoriek":

In Zuid-Italië is het grootste deel van de mazziniaanse organisaties, de Heilige Falanx, in onze handen overgegaan. Hierbij voeg ik een kort programma van onze Italiaanse nationale organisatie. In een missive aan zijn vrienden in Napels en Sicilië heeft Mazzini mij gewoonweg verraden, doordat hij mij *il mio illustre amico Michele Bakunin* noemde, een voor mij behoorlijk ongemakkelijke verklikkerij, omdat zich in Mazzini's falanxen, en in het bijzonder in Sicilië, vele agenten van de regering bevinden, en hij mij dus zeer ernstig zou kunnen compromitteren. Tot mijn geluk begrijpt de huidige regering de sociale beweging nog niet, en daarom vreest zij deze niet en bewijst ze daardoor haar niet onaanzienlijke domheid, omdat na de volledige schipbreuk van alle andere partijen, ideeën en motieven er in Italië slechts één levensvatbare kracht overgebleven is: de sociale revolutie.

Het gehele volk, en vooral in Zuid-Italië, stroomt in massa's op ons toe, en onze armoede ligt niet in het materiaal, maar in het aantal van ontwikkelden die voldoende oprecht en kundig zijn om dit materiaal vorm te geven. Er is veel werk te doen, hindernissen zijn er in overvloed, het gebrek aan geld is verschrikkelijk, en ondanks alles, ondanks de sterke

²⁶ Geciteerd naar Guérin, *Nè Dio nè Padrone*, 143.

²⁷ Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 58-59.

²⁸ Schromelijk overdreven schreef Bakoenin aan Herzen en Ogarev (Ischia, 19 juli 1866) dat zijn activiteiten reeds sedert drie jaar uitsluitend bestonden uit de oprichting en organisatie van een geheime internationale, revolutionair-socialistische vereniging. Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 117.

²⁹ Pernicone, *Italian Anarchism*, 21.

³⁰ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 90.

³¹ Ravindranathan, *Bakunin*, 250, noot 13.

³² Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 66-75.

militaire tegenstand worden we niet moedeloos; we verliezen in geen geval het geduld, maar men heeft veel geduld nodig, en we komen elke dag, hoe langzaam ook, een stap vooruit.³³

In oktober 1866 verscheen het clandestiene pamflet *La Situazione Italiana*. Dit geschrift was opgesteld door de advocaat Alberto Tucci³⁴ in nauwe samenwerking met Bakoenin, en ademde de teleurstelling van de Italiaanse democraten: de eenheid van het volk was verruild voor de centralisatie van het nationale leven en de conservering van de sociale privileges. Wat resteerde was het vertrouwen in het ware Italiaanse volk. De aanstaande revolutie moest de drie eeuwig onderdrukkende tirannieën verslaan: de Kerk, de centralistische staat (monarchie, militarisme en bureaucratie) en de sociale privileges. Zij zou moeten leiden tot de "vrije republiek, bestaande uit vrije gemeentes binnen een vrije natie". Tucci en Bakoenin schreven vol respect over Mazzini en Garibaldi, maar bekritiseerden de beide Risorgimentohelden wegens hun verouderde ideeën en actievormen.³⁵ Het pamflet was één van de eerste openlijke aanvallen op Mazzini en Garibaldi van democratische zijde.³⁶ Bakoenin voldeed op dat punt volledig aan de wensen van Marx.

Vanaf 17 augustus 1867 verscheen, onder leiding van Pier Vincenzo De Luca,³⁷ het tijdschrift *Libertà e Giustizia* (Vrijheid en Gerechtigheid) dat de spreekbuis werd van de verschillende democratische ideeën in het intellectuele centrum van het Zuiden. Een half jaar daarvoor was er reeds op initiatief van Bakoenin een kleine democratische vereniging met dezelfde naam opgericht.³⁸ Saverio Friscia, Carlo Gambuzzi, Giuseppe Fanelli, Attanasio Dramis,³⁹ Stefano Caporusso, Pier Vincenzo De Lucca en Raffaele Miletì vormden de kern van deze vereniging.⁴⁰ De vereniging richtte zich op de "religieuze, politieke en sociale emancipatie van het volk en de verwerkelijking van hun morele en materiële welzijn".⁴¹ In het openingsnummer wendde de redactie van het nieuwe blad zich tot het volk en verklaarde dat de eenheid zich ten koste hiervan had ontwikkeld en zich "zuiver geografisch had gerealiseerd ten gunste van de centralistische, bureaucratische en militaire staat."⁴² De krant keerde zich tegen deze centralistische staat en bepleitte de vrije vereniging van gemeenten en gemeenschappen. Bakoenin was nauw betrokken bij het blad⁴³ waarin hij voor het eerst zijn libertaire gedaante vertoonde: "ik ben anarchist en ... ik ben, van top tot teen, federalist."⁴⁴

In de *Libertà e Giustizia* werden de republikeinse stromingen van Mazzini en Garibaldi bekritiseerd en verschenen documenten van de Algemene Raad van de Internationale. De kritiek op

³³ Brief van Bakoenin aan Herzen en Ogarev, Ischia 19 juli 1866. Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 117-118.

³⁴ Civolani "Alberto Tucci" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, V, 123-124. Ofschoon Tucci's naam veelvuldig in de Napolitaanse politiearchieven voorkomt, is er vrijwel niets over hem bekend.

³⁵ *La Situazione Italiana* is volledig afgedrukt in Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 77-93.

³⁶ Pernicone, *Italian Anarchism*, 25; Zangheri, *Storia*, 162-163; Ravindranathan, *Bakunin*, 60-62.

³⁷ Navindranathan, *Bakunin*, 251, noot 16. De Lucca, een arme intellectueel, stierf in 1868.

³⁸ De vereniging bestond uit ongeveer veertig leden. Ravindranathan, *Bakunin*, 64; Zangheri (*Storia*, 164) en Scirocco (*Democrazia e socialismo*, 192-193) plaatsen ten onrechte de oprichtingsdatum in april 1867.

³⁹ Ravindranathan, *Bakunin*, 249, noot 10.

⁴⁰ Het programma van de vereniging is volledig afgedrukt in Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 101-107.

⁴¹ Pernicone, *Italian Anarchism*, Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 100-107; Scirocco, *Democrazia e Socialismo*, 336-337; Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 176-177.

⁴² *Libertà e Giustizia*, No. 1, 17 augustus 1867. Geciteerd naar Romano, *Storia del Movimento*, I, 198-199.

⁴³ Scirocco, *Democrazia e Socialismo*, 186; Ravindranathan, *Bakunin*, 68-70; Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 108-112.

⁴⁴ Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 27.

Mazzini richtte zich tegen zijn geringe belangstelling voor het volk en zijn samenzweringen. Deze aanvallen op Mazzini werden met instemming door Marx ontvangen.⁴⁵ Eind augustus of begin september verliet Bakoenin Napels. Hij vertrok naar Genève waar zijn vrienden Herzen en Ogarev het tijdschrift *Kolokol* (De Klok) hadden voortgezet en waar hij een veiliger omgeving vond dan in Napels.⁴⁶ Hij had niet alleen een geweldige indruk gemaakt, maar was er tevens in geslaagd de kleine Napolitaanse groep te verbinden met de grote Europese socialistische en democratische stromingen. Het was hem gelukt zijn geheime socialistische vereniging te laten penetreren in de mazziniaanse bewegingen in het Zuiden en in Sicilië. Hij zette de Napolitanen vooral aan tot het bestuderen van de werken van Pierre-Joseph Proudhon.⁴⁷ De belangrijkste boodschap die Bakoenin achterliet was dat de revolutionairen zich tot de boerenmassa's moesten richten.⁴⁸ Het behoort tot de ironie van de geschiedenis dat juist een stadsrevolte zijn ideeën definitief deed doordringen in Italië en dat zijn propaganda voornamelijk in de steden aansloeg. Malatesta gaf de volgende getuigenis over Bakoenins verblijf in Napels:

Bakoenin was gekomen om alle tradities, alle sociale, politieke en patriottistische dogma's aan het wankelen te brengen [...]; hij was de man die een frisse wind had doen waaien door de afgestorven moerassen van de Napolitaanse tradities, die de ogen van de jeugd die hem had benaderd, had geopend en had gericht op nieuwe en verre horizons: en zij, de Fanelli's, de DeLuca's, de Gambuzzi's, de Tucci's, de Palladino's, enzovoort, waren de eerste socialisten, de eerste internationalisten, de eerste anarchisten van Napels en Italië.⁴⁹

De afdeling van de Internationale in Napels

In 1867 ondernam Garibaldi voor de tweede keer een poging om Rome gewapenderhand te bevrijden. Dit streven leidde opnieuw de aandacht af van de sociale problematiek en zorgde ervoor dat de republikeinse jongeren zich weer naar het front begaven. De Napolitaanse groep rond Bakoenin verviel daarmee weer in de fout die zij Mazzini juist verweet: de Napolitanen lieten het nationalisme prevaleren, en de sociale kwestie en de verheffing van de massa raakten op een lager plan. De poging tot bevrijding van Rome eindigde bij Mentana in een fiasco. Nog enige tijd kon de *Libertà e Giustizia* verschijnen, maar wegens gebrek aan financiële middelen moest de publicatie al spoedig gestaakt worden. Het blad had verscheidene artikelen van Bakoenin, Marx en Proudhon gepubliceerd, maar geen enkel artikel of citaat van Pisacane. Dat duidt erop dat Bakoenin een

⁴⁵ Op 4 september 1867 schreef Marx aan Engels: "Nummer 2 [van *Libertà e Giustizia*], dat ik je stuur, bevat een uitstekende aanval op Mazzini. Ik veronderstel dat Bakoenin bij deze krant betrokken is." Geciteerd naar Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 110.

⁴⁶ Pernicone, *Italian Anarchism*, 26; Ravindranathan, *Bakunin*, 73. Bakoenin werd, volgens hem door de Russische politie, beschuldigd van valsemunterij en, volgens hem door de Napolitaanse prefect, van het aanstichten van opstanden in Sicilië. Brief aan Herzen, Ischia 23 mei 1867 en 22 juni 1867. Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 152, 155-156; Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 113-116.

⁴⁷ Brief van Carmelo Palladino aan Andrea Costa, 1 oktober 1876. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4157.

⁴⁸ Mazzini had zich altijd op de stedelijke bevolking gericht. Een revolte op het platteland zou ernstige gevolgen kunnen hebben binnen de gelederen van zijn *Partito d'Azione* wegens het gewicht van de landbezittende burgerlijke belangen binnen de partij. Della Peruta, "La Banda del Matese", 364.

⁴⁹ Malatesta, "Il mio Primo Incontro con Bakunin", in: Malatesta, *Scritti* (3 dln; Carrara, 1975) III, 244-248.

grotere invloed uitoefende op de Napolitaanse democraten dan Pisacane's denkbeelden.⁵⁰

De verbittering over de nederlaag bij Mentana deed het oude patriottische ideaal weer ontvlammen en leidde tot herleving van de geheime republikeinse sektes. De aandacht voor het volk verdween opnieuw. Het generatieverschil onder de republikeinen kwam daarbij steeds duidelijker naar voren. Terwijl de 'ouderen', zij die al voor de eenwording hadden gevochten, slechts nog hun naam verleenden aan de republikeinse sektes, geloofden de 'jongeren', die nog geen oorlogservaring hadden, oprecht in de mogelijkheid van een revolutie. Het waren vooral deze jongeren en studenten die zich van Mazzini verwijderden wegens diens gebrek aan revolutionair elan tijdens de volksopstanden die naar aanleiding van de invoering van de *tassa sul macinato* in 1868 waren uitgebroken.⁵¹ In het voorjaar van 1869 werden vele republikeinse leiders gearresteerd wegens de verspreiding van clandestien propagandamateriaal onder soldaten en het voorbereiden van een opstand. Na deze arrestaties waren de mazziniaanse organisaties ernstig verzwakt. De democratische verenigingen in Napels werden vanaf dat moment voornamelijk aangevoerd door studenten.

Na het gedwongen vertrek van Bakoenin in de zomer van 1868, de nederlaag van de garibaldistische troepen bij Mentana en het verdwijnen van het orgaan *Libertà e Giustizia*, leidde de socialistische groep in Napels een kwijnend bestaan. Bakoenins oude vrienden Gambuzzi, Fanelli, Friscia en Tucci troffen de Russische revolutionair opnieuw tijdens het tweede Congres voor de Vrede in Bern in september 1868. Bakoenin had zich in de zomer van 1868 in Genève gevestigd, waar hij werkte aan het dubbele doel een openlijke afdeling van de Internationale te vormen en tegelijk leiding te geven aan de geheime Alliantie van de Socialistische Democratie. In oktober publiceerden de Italianen samen met Bakoenin het pamflet *La Situazione-2*. Hierin werden Garibaldi en Mazzini opnieuw aangevallen.⁵² Het pamflet eindigde met de stelling dat de aanstaande sociale revolutie berustte op de drie pijlers van atheïsme, socialisme en federalisme. Na de publicatie van dit pamflet raakte Tucci in ongenade bij Bakoenin omdat hij had geweigerd een propagandatour door Spanje te maken.⁵³ Tucci bleef echter wel actief binnen de Italiaanse afdeling van de Internationale.

Vanaf eind januari 1869 namen de activiteiten van de Napolitaanse socialisten serieuze vormen aan. Tijdens een arbeidersbijeenkomst splitste een groep voortkomend uit de kern rond *Libertà e Giustizia* zich af van de gematigde Arbeidersvereniging⁵⁴ en richtte de 'Internationale Arbeiders-Associatie, Italiaanse Afdeling van Napels, Voorlopig Centrale Afdeling voor Italië' op. Het was de

⁵⁰ Scirocco, *Democrazia e Socialismo*, 207-208. Valiani ("Prefazione" in Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 7-14) is van mening dat het federalistische socialisme van het tijdschrift toe te schrijven was aan de invloed van Pisacane en Proudhon, en aan de aanwezigheid van Bakoenin. Zangheri (*Storia*, 164) bespeurt wel degelijk de ideeën van Pisacane in het tijdschrift.

⁵¹ Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 201-217. Zie hierboven: hoofdstuk I, pag. 14-15.

⁵² Reeds op 7 mei 1868 schreef Bakoenin aan Herzen en Ogarev over dit nieuwe pamflet. Bakoenin stelde in deze brief dat de richtingen van Garibaldi en Mazzini nog sterker en duidelijker afgewezen zouden worden, waarbij "vanzelfsprekend de passende eerbied voor deze beide beroemde, maar nu voor Italië fatale Italianen zal worden betoond." Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 141. De tekst van *La Situazione-2* is afgedrukt in Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 132-142.

⁵³ Pernicone, *Italian Anarchism*, 31.

⁵⁴ De prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 6 september 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

eerste afdeling van de Internationale in Italië.⁵⁵ Stefano Caporusso, die banden onderhield met vertegenwoordigers van de *Partito d'Azione*, waaronder de latere minister van Binnenlandse Zaken, Giovanni Nicotera,⁵⁶ werd de voorzitter van deze afdeling van de Internationale. Carlo Gambuzzi was, als afgezant van het *Comitato Socialista di Ginevra* en als hechte vriend van Bakoenin, één van de belangrijkste gangmakers binnen de Napolitaanse afdeling. Hij werd door Bakoenin voortdurend aangespoord om activiteiten voor de geheime Alliantie en de Internationale te ondernemen.⁵⁷ Andere prominente leden waren Cristiano Tucci, Antonio Giustiniani en Francesco Cirma. Vier maanden na de oprichting beschikte de Napolitaanse sectie reeds over meer dan duizend leden.⁵⁸ Al snel ontstond er een machtsconflict tussen de advocaat Gambuzzi en de kleermaker Caporusso, dat in juni 1869 eindigde met een zege voor de laatste.⁵⁹ De Napolitaanse arbeiders hadden een diepgewortelde afkeer van intellectuelen. De latere 'intellectuele' internationalisten probeerden hun verschil met de arbeiders op te vangen door zich 'hoofdarbeiders' te noemen, maar ze konden daarmee de feitelijke afstand niet overbruggen. De internationalisten verstonden onder arbeiders bovendien "een ieder die werkt aan de vernietiging van de burgerlijke orde". Op deze wijze konden ook burgers, of leden uit de adelstand, lid zijn van de Internationale Arbeiders-Associatie.

In augustus 1869 werd Caporusso door de leden aangewezen als hun afgevaardigde op het Algemene Congres van de Internationale in Basel.⁶⁰ Bij zijn terugkomst in Napels was Caporusso, volgens Carmelo Palladino, in de ban van zijn eigen invloed en hield hij er bovendien vreemde en anti-internationalistische ideeën op na.⁶¹ Hij werkte nu sterk toe naar werkstakingen waarvoor kassen aangelegd moesten worden.⁶² Tegelijkertijd werd hij ervan verdacht geld aan te nemen van 'kapitalisten' en de politie. Hij erkende dat hij onder druk was gezet, maar ontkende eraan te hebben toegegeven. De verdenkingen van 'verraad' konden niet worden waargemaakt. In oktober groeide de afdeling gestaag naar 1800 leden, waarvan de arbeiders in de scheepsbouw de belangrijkste aanwas vormden. Tevens hadden de arbeiders van Sorrento, Castellammare, Avellino en Benevento verzocht afdelingen van de Internationale te mogen vormen.⁶³ In november verscheen voor het eerst het afdelingsorgaan *L'Eguaglianza* (De Gelijkheid) in een oplage van 600 à 700 exemplaren.⁶⁴

⁵⁵ In een brief van Luigi Felicò [Filicò] aan Antonio Murgo (Napels, s.d. maar 1882) meldt deze dat de Internationale in 1868 in Napels werd opgericht door Michele Bagunin (*sic*) en dat hij er in die periode vice-secretaris van was. Voorts meldt hij dat de Internationale destijds 20.000 arbeiders omvatte waaronder echter ook enkele republikeinen die zich verzetten tegen de sociale beginselen en de stelling dat eigendom gelijk staat aan diefstal. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4157.

⁵⁶ *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 5 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁵⁷ Ravindranathan, *Bakunin*, 85.

⁵⁸ Volgens het *Bollettino dell'Internazionale. Organo dell'Associazione Internazionale degli Operai* (Napels, april 1869) zou de afdeling in april 1869 reeds 1200 leden hebben. De *questore* van Napels schreef op 16 mei 1869 aan de prefect: "de Internationale Vereniging van Werklieden ... heeft meer dan 1100 aangesloten arbeiders." Op 5 december 1869 rapporteerde de *questore* dat de vereniging in april 1200 leden had. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁵⁹ Prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 6 september 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57; Demarco "La Fondation de la Première Internationale a Naples: 1869-1870", 285-295.

⁶⁰ De prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 6 september 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Caporusso was de enige Italiaanse afgevaardigde op dit congres.

⁶¹ Palladino aan Engels. Romano, *Storia del Movimento*, III, 167.

⁶² *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 6 februari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁶³ *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 13 oktober 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁶⁴ De aantallen werden gegeven door de onderprefect. *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 5 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Het tijdschrift verscheen van 5 november 1869 tot 14 januari 1870. De krant droeg het mazziniaanse en internationalistische onderschrift: "Geen rechten

Anders dan de mazziniaanse verenigingen zette de Napolitaanse afdeling de arbeiders aan tot de economische strijd. In november en december ondersteunde ze diverse stakingen en inspireerde ze de arbeiders van Castellammare tot de oprichting van een afdeling van de Internationale.

De gestage ontwikkeling van de Internationale in Napels bleef niet onopgemerkt. Op 7 april 1868 wees het ministerie van Binnenlandse Zaken de prefect van Napels op het gevaar van de Internationale, met name in verband met stakingen. De prefect kreeg de opdracht elk contact tussen de Geneefse Internationale en de arbeiders van Napels te verwijderen teneinde de te vrezen onlusten te voorkomen.⁶⁵ De prefectuur omschreef daarop de Internationale als een 'sociale plaag' die als zodanig bestreden moest worden.⁶⁶

De per 1 november 1869 benoemde prefect van Napels, Rodolfo d'Afflitto, liet de Internationale scherp in de gaten houden en wilde van alle ontwikkelingen op de hoogte worden gehouden. Hij wilde voorkomen dat de arbeidersverenigingen in handen zouden komen van 'beroepsagitatoren' die de passies van het volk zouden uitbuiten en daarmee de regering in verlegenheid zouden kunnen brengen. Het belangrijkste middel daartoe was de verenigingen te laten leiden door gezagsgetrouwe personen.⁶⁷ Op 5 december beschikte de Napolitaanse afdeling van de Internationale volgens de *questore* over 5.000 leden, voornamelijk bestaande uit: schrijnwerkers, koperslagers, ijzervijlers, reparateurs, scheepstimmerlieden, kleermakers, schoenmakers, schilders, spinners, leerlooiers, kruiers, enzovoort.⁶⁸ De meest invloedrijke leden waren voorzitter Caporusso en Gambuzzi die inmiddels hun meningsverschillen hadden bijgelegd.⁶⁹ De prefect betreurde de ontwikkeling van de Internationale in Napels en was van mening dat die voorkomen had moeten worden. Hij vond het vooral onbegrijpelijk dat deze vereniging zo had kunnen groeien zonder dat ze gesteund werd door de regering of door een beroemd persoon en zonder dat ze zich verdienstelijk had gemaakt. Hij eiste van de *questore* een volledig onderzoek naar de vereniging, de leiders, de redacteurs van *L'Eguaglianza* en het exacte aantal leden, aangezien het aantal van 5.000 hem ongeloofwaardig voorkwam. Dit onderzoek moest gebeuren door naspeuringen in de archieven van de 'oude (Bourbon)politie' en door geheime agenten.⁷⁰ Een maand later liet de onderprefect hem weten dat het aantal leden van de afdeling, samen met die van Sciacca en Castellammare di Stabia,⁷¹ 3.000 bedroeg.⁷²

---

zonder plichten, geen plichten zonder rechten."

⁶⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Napels, Florence 7 april 1868. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁶⁶ *Questura*, onderprefect aan prefect, Napels 5 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁶⁷ De prefect van Napels aan de *questore*, Napels 30 november 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁶⁸ *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 5 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Minister-president Lanza vermeldde in een rapport dat de Internationale in Napels in december 1869 over 25.000 leden, voornamelijk arbeiders, beschikte. Dit aantal is totaal ongeloofwaardig. Minister van Binnenlandse Zaken, Lanza, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1434.

⁶⁹ *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 5 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁷⁰ De prefect van Napels aan de *questore*, Napels 8 december 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁷¹ In Castellammare di Stabia was met name Luigi Maresca zeer actief. Hij werkte voor de marine en werd door de commandant telkens naar Venetië gestuurd om te voorkomen dat hij havenarbeiders voor de Internationale zou werven. Onderprefect van Castellammare di Stabia aan de prefect van Napels, Castellammare di Stabia 7 mei 1870; ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Napels, Florence 16 mei 1870; de prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 17 november 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

⁷² *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 14 januari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. In februari 1870 bedroeg het aantal leden 3710 waarvan 693 leerlooiers. Ledenlijst van de afdeling van de Internationale in Napels. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

In januari 1870 constateerde minister van Binnenlandse Zaken Giovanni Lanza dat er in de grote steden, waaronder Napels, een nieuwe arbeidersvereniging was opgericht met de merkwaardige naam 'Vereniging van Terugvordering en Staking tegen Kapitalisten met een Sterke Kas' (*Società di Revindicazione e di Sciopero contro i Capitalisti con Cassa Forte*). Deze vereniging zou ten doel hebben de arbeidersklasse de straat op te laten gaan, waarbij stakingen niet waren uitgesloten, zich te verzetten tegen de wet en de gevestigde orde te bedreigen.⁷³ De regering beschouwde werkstaking als een schending van de "vrijheid van handel" en als een "bedreiging voor de openbare orde".⁷⁴ Door het ingrijpen van de politie en dankzij een 'respectabel' burger, de politie-informant Cristiano Tucci,⁷⁵ scheidde een deel van de arbeiders zich van de Internationale af en vormde een vereniging tot onderlinge hulpverlening. Deze stond onder leiding van politiefunctionarissen.⁷⁶ Tegelijkertijd verbood de politie de verdere publicatie van *L'Eguaglianza*.⁷⁷

De prefect kreeg ondertussen van verschillende kanten verontrustende berichten over de activiteiten van de afdeling der Internationale. Hij werd onder meer ingelicht door een *confidente* in Turijn⁷⁸ over een complot tegen het leven van keizer Napoleon III dat door de Napolitaanse afdeling zou zijn georganiseerd. Voor de prefect was de maat vol toen de leerlooiers in februari 1870, gesteund door de Napolitaanse internationalisten, in staking gingen en nadat de fabriekseigenaren om politimaatregelen vroegen.⁷⁹ De prefect keurde loonsverhogingen af omdat die de indruk zouden geven dat de fabriekseigenaren voor de druk van de stakers zouden zwichten.⁸⁰ Caporusso, Gambuzzi en drie andere leden werden op 6 februari tijdens een bijeenkomst door de politie en de *carabinieri* gearresteerd.⁸¹ Er volgde een nauwkeurige huiszoeking tijdens welke registers, drukwerken en geld door de politie in beslag werden genomen. Op basis van de artikelen 386 en 387 van het Wetboek van Strafrecht werd de vereniging ontbonden.⁸² Het was de eerste keer dat de

⁷³ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Napels, Florence 29 januari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁷⁴ Conti, *Le Origine del Socialismo*, 131.

⁷⁵ Tucci wordt ook regelmatig in de correspondentie tussen de *questore*, de prefect en de procureur van de koning aangeduid als Carmine Fucci. In de literatuur is hij alleen bekend als Cristiano Tucci. Palladino, die hem heeft gekend, noemt hem Cristiano Fucci. In de jaren zestig was Tucci actief betrokken bij de onderdrukking van het *brigantaggio* in de provincie Avellino. *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 30 november 1869. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁷⁶ De prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 12 februari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Tevens: "Rapport van Carmelo Palladino aan Friedrich Engels, Napels 13 november 1871" in: Romano, *Storia del Movimento*, III, 165-181.

⁷⁷ Ravindranathan, *Bakunin*, 90-91.

⁷⁸ Uit het handschrift is met zekerheid vast te stellen dat dit niet de intrigant Carlo Terzaghi was. De *confidente* in Turijn was lid van de Lega Repubblicana.

⁷⁹ *Questura*, onderprefect van Napels aan de prefect, Napels 20 januari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Gambuzzi verklaarde in 1899 aan Nettlau dat de staking door de politie was uitgelokt om een excuus te hebben om in te grijpen. Tucci verklaarde in hetzelfde jaar dat de staking was uitgeroepen tegen de wens van de afdeling van de Internationale in. Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 171.

⁸⁰ De prefect van Napels aan de *questore*, Napels 13 februari 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁸¹ De prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 27 oktober 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. Caporusso werd door het gerechtshof veroordeeld tot één maand gevangenis; Gambuzzi werd vrijgesproken.

⁸² De prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 27 oktober 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57. De tekst van art. 386 luidde: "Elke overeenkomst tussen arbeiders die ertoe leidt om, zonder redelijke aanleiding, het werk te onderbreken, te verhinderen of duurder te maken, zal worden bestraft met gevangenhouding tot drie maanden, mits de overeenkomst een begin van uitvoering heeft gehad." Art. 387 bestraftte het aanzetten tot stakingen. In 1889 werd de wetgeving met betrekking tot stakingen vervangen door de *Codice Zanardelli*. Neppi Modena, *Sciopero, Potere Politico*, 3-70.

regering te kennen gaf dat zij de Internationale niet zou tolereren in Italië.

De afdeling raakte enige tijd stuurloos mede omdat Caporusso vanuit de gevangenis aanwijzingen gaf die een heroprichting verhinderden. Eenmaal buiten de gevangenis wilde Caporusso, die zich volledig tot de ideeën van Mazzini had bekeerd, niets meer weten van de Internationale en kwam hij met het voorstel een soort gilde-systeem op te zetten waarvan hij de leider zou worden. Gambuzzi verzette zich fel tegen dit plan en zette de arbeiders aan om opnieuw de afdeling van de Internationale op te richten. Caporusso informeerde ondertussen, namens de Napolitaanse afdeling, het Zwitserse Federale Comité van de Internationale in Genève dat Gambuzzi een politespion was.⁸³ Via Genève kwam Gambuzzi dit te weten en in een vergadering werd Caporusso uitgesloten van de Vereniging als verrader en lasteraar.⁸⁴ Toen deze eenmaal was verwijderd, dacht de politie de vereniging in haar greep te hebben, des te meer omdat hun stroman Cristiano Tucci (of Carmine Fucci) vice-voorzitter van de vereniging was. Zijn taak bestond eruit om de vereniging af te leiden van de doelen van de Internationale, verdeeldheid te zaaien en de (geheime) correspondentie aan de politie door te spelen. Om zijn kans op het voorzitterschap te vergroten bood Cristiano Tucci de vereniging een lokaal aan waarover hij via de politie de beschikking had gekregen. De prefect bemoeide zich persoonlijk met de zaak en gaf de burgemeester van Napels de opdracht een zaal ter beschikking te stellen. Tot grote verrassing van Tucci, en van de politie, kreeg hij op 10 juli 1870 geen enkele stem en werd Antonio Giustiniani tot voorzitter gekozen.⁸⁵ Giustiniani vertegenwoordigde de oude (internationalistische) richting. De leden waren achter het spel van de politie gekomen en verwijderden Tucci als spion uit hun gelederen. Dat gebeurde nadat een onderzoekscommissie alle beschuldigingen tegen hem had onderzocht en gegrond had bevonden. Gambuzzi bleef de stuwende kracht achter de vereniging en behield contact met Bakoenin.⁸⁶ Aan het einde van 1870 telde de heropgerichte vereniging 255 leden.⁸⁷

De ernstig verzwakte vereniging vond in het voorjaar van 1871 hernieuwde kracht door de inbreng van jongeren zoals Carmelo Palladino, Errico Malatesta, Tommaso Schettino en Tito Zanardelli; ze vond nieuwe inspiratie in de Commune van Parijs. In deze periode kwam tevens de speciale afgezant van de Algemene Raad der Internationale, Carlo Cafiero, in Napels aan. Cafiero werd uiterst koel ontvangen omdat de internationalisten vermoedden dat hij alle "autoritaire ideeën van de Duitse socialistische school" aanhing.⁸⁸ Hij sloot zich direct aan bij de afdeling en werd haar vaste correspondent met Friedrich Engels in Londen. Hij schreef aan de Italië-correspondent van de Algemene Raad dat de vereniging in Napels was ineengestort, maar dat een kleine kern van vastberaden personen deze nog steeds overeind hield. De afdeling bestond in juli uit circa 400 leden waarvan een kern van dertig tot veertig leden zeer actief was. Palladino en Giustiniani waren de schakels tussen het oude Napolitaanse socialisme en de heropgerichte afdeling. De vereniging

⁸³ Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 171-172; Ravindranathan, *Bakunin*, 92.

⁸⁴ Er waren nog meer redenen om aan Caporusso's oprechtheid te twijfelen. Gedurende zijn gevangenschap liet hij zich door de vereniging aanzienlijke sommen geld uit de sociale fondsen sturen voor zijn onderhoud. Dat geld behield hij voor zichzelf terwijl het bedoeld was om het met de andere gevangenen te delen. Daarnaast twijfelde men aan de ware reden van Caporusso's steun voor de staking: was het oprechte solidariteit met de ontslagen leerlooiers of was het bedoeld als een provocerende actie zodat de politie over een argument kon beschikken om de vereniging te ontbinden? De archieven van de *questura* en *prefettura* in Napels geven daarover geen uitsluitsel, maar het lijkt mij onwaarschijnlijk dat Caporusso een politieprovocateur was. Sole (*Rivoluzionario e Spia*, 27-28) is wel van mening dat Caporusso een agent-provocateur was.

⁸⁵ *Questura* van Napels aan de prefect, Napels 10 juli 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁸⁶ *Questura* van Napels aan de prefect, Napels 20 oktober 1870. ASN, Pref. Gab., Fascio 57.

⁸⁷ Toda, *Errico Malatesta*, 60.

⁸⁸ Geciteerd naar Damiani, *Carlo Cafiero*, 32-33.

richtte zich op de arbeiders en verspreidde de ideeën van de Internationale met behulp van propaganda en onderwijs. De 'intellectuelen' van de Internationale noemden zich *Fratelli operai del Pensiero* (Arbeidersbroeders van de Idee). De 'School van de Internationale', gericht op arbeiders, vrouwen en arbeiderskinderen, begon op 24 juli 1871.⁸⁹

De revolutionaire gebeurtenissen in Frankrijk in 1871 hadden een diepe indruk gemaakt op de publieke opinie, en minister van Binnenlandse Zaken Lanza gaf op 14 augustus van dat jaar de prefect de opdracht om de vereniging in Napels te ontbinden⁹⁰ wegens:

het steeds groter wordende gevaar dat de uitbreiding van de subversieve beginselen voor de arbeidersklasse vormt [en omdat] de vereniging een permanente bedreiging is voor de wetten en de fundamentele instituties van de Natie en een aanzienlijk gevaar oplevert voor de openbare orde.⁹¹

Op 20 augustus viel de politie, bijgestaan door honderden *carabinieri*, het verenigingsgebouw van de Napolitaanse afdeling der Internationale binnen, ontbond de vereniging, nam de papieren in beslag en voerde huiszoeken uit. Een week later werd de School van de Internationale gesloten.⁹² De huiszoeken vielen negatief uit, behalve bij een familielid van Cafiero waar documenten en enkele brieven van Friedrich Engels werden gevonden. Omdat deze brieven in de Engelse taal waren geschreven vermoedde men een internationale samenzwering.⁹³ Cafiero werd tot 4 september gevangen gehouden en tegen een borg van tweeduizend lire vrijgelaten. Een maand later moest de *questore* constateren dat de Internationale, ofschoon formeel ontbonden, nog steeds actief was. Cafiero toonde zich tevreden over het politie-optreden omdat "de onderdrukking van de Internationale door de regering gunstig uitpakte voor haar ontwikkeling."⁹⁴ Inderdaad berichtten alle Italiaanse kranten over de gebeurtenissen in Napels.⁹⁵ De politie wist geen enkel bewijsstuk tegen de gearresteerde internationalisten te leveren. De zaak tegen Antonio Giustiniani, Tommaso Schettino, Carlo Cafiero, Carlo Gambuzzi, Filippo Morrone, Pasquale Diotajuti, Luigi Aprile, Carmelo Palladino⁹⁶ en Errico Malatesta werd daarom geseponneerd.

In december 1871 werd de afdeling van de Internationale van Napels onder de naam *Federazione Operaia Napoletana* opnieuw opgericht door Cafiero, Malatesta en Alberto Tucci. Dit maal werd de vereniging per beroepsgroep georganiseerd.⁹⁷ Het orgaan van de vereniging was *La Campana* (De Klok).⁹⁸ Het programma maakte, uit voorzorg tegen politimaatregelen, geen verwijzing naar de Internationale, maar toonde duidelijk Bakoenins invloed. De Federatie was samengesteld uit

⁸⁹ Toda, *Errico Malatesta*, 64-65.

⁹⁰ Op grond van het besluit van de ministerraad van 14 augustus 1871 vaardigde de prefect op 18 augustus het decreet uit om de afdeling van Napels te ontbinden.

⁹¹ Minister van Binnenlandse Zaken, Lanza, aan de prefect van Napels, Rome 8 augustus 1871 en Decreet van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 14 augustus 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

⁹² De prefect van Napels aan de *questore*, Napels 28 juni 1872. ASN, *Questura*, B. 42.

⁹³ Damiani, *Carlo Cafiero*, 41; Masini, *Cafiero*, 36.

⁹⁴ Brief van Cafiero aan Engels, Napels 27 november 1871. Romano, *Storia del Movimento*, III, 136-141.

⁹⁵ Toda, *Errico Malatesta*, 67.

⁹⁶ Palladino ging grotendeels voor de beweging verloren omdat zijn vader hem terugriep naar zijn geboorteplaats in de provincie Foggia om hem van het socialisme af te houden. Lucarelli, *Carmelo Palladino*, 6.

⁹⁷ De *questore* van Napels aan de prefect, Napels 13 december 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

⁹⁸ *La Campana* verscheen van 7 januari 1872 tot 17 maart 1872. Het naar Herzens *Kolokol* vernoemde blad droeg de mazziniaanse en internationalistische ondertitel: "Geen rechten zonder plichten - Geen plichten zonder rechten."

vakverenigingen, veelal bestaande uit traditionele beroepen. De grote animator van de Federatie was Carlo Cafiero, de contactpersoon van Engels, die zijn oor steeds meer leende aan Bakoenin en al spoedig volledig brak met de 'autoritaire richting' van de Algemene Raad der Internationale.

Apostelen van de revolutie: Mazzini, Garibaldi, Bakoenin en Marx

In 1873 schreef Friedrich Engels aan de Duitse socialist August Bebel: "Na de Commune [van Parijs van 1871] had [de Internationale] een kolossaal succes. De verschrikte burgers achtten haar almachtig."⁹⁹ De opstand in Parijs luidde echter in de meeste landen het einde van de Internationale in.¹⁰⁰ In Italië was dat anders. Daar was de receptie van de Parijse revolutie juist de belangrijkste katalysator in haar ontwikkeling. Tot het uitroepen van de Commune was in Italië het republikanisme de belangrijkste politieke revolutionaire beweging en waren Mazzini en Garibaldi de meest gewaardeerde en gevreesde revolutionairen. De voortvluchtige Mazzini bleef vanuit het buitenland vechten voor de *Repubblica Universale* (de Universele Republiek). Daartoe had hij verschillende geheime revolutionaire partijen in het leven geroepen, die zowel in Italië als in het buitenland opereerden. Mazzini bleef de samenzweerder die hij altijd was geweest. Terwijl hij de parlementaire afgevaardigden opriep om de volksvertegenwoordiging te gebruiken als een revolutionair klankbord, was hij revolutionaire invallen in Italië aan het voorbereiden. Een republikeinse opstand bleef tot zijn dood in 1872 zijn onveranderlijke missie. Zijn invloed was echter tanende, vooral als gevolg van de totstandkoming van de eenheidsstaat. Die invloed werd nog minder nadat de monarchie er in september 1870 in geslaagd was Rome in te nemen: zonder de hulp van Garibaldi die min of meer op Caprera werd geïsoleerd en zonder de hulp van Mazzini die sinds zijn arrestatie op 15 augustus 1870 gevangen zat in het fort van Gaeta. De verovering van de Eeuwige Stad werd gevolgd door een amnestie waarop de grootste vijand van de monarchie reeds twee maanden na zijn detentie weer op vrije voeten was.¹⁰¹

Vele democratische republikeinen van het eerste uur waren overgegaan tot de verdediging van de monarchie ("de monarchie verenigt ons, de republiek verdeelt ons"). Anderen wilden niet langer de revolutionaire weg bewandelen maar via propaganda, onderwijs en opvoeding hun doel bereiken ("alvorens de republiek te vestigen, moeten we van de Italianen republikeinen maken"). Mazzini, die zich van deze verdeeldheid bewust was, richtte zich na de eenmaking meer tot de stedelijke arbeiders en met name tot de *società di mutuo soccorso* (de verenigingen van wederzijds hulpbetoon). Deze verenigingen werden bevorderd en geleid door gematigde liberalen. Zij zagen er een veiligheidsklep in tegen de acties van de clerus en van de radicale democraten. De *società di mutuo soccorso* ontwikkelden zich in twee stromingen: de verenigingen die oplossingen zochten voor economische vraagstukken en die onder de invloed van de regering stonden, en de verenigingen die, onder leiding van Mazzini en Garibaldi, ook democratische eisen stelden. Geleidelijk aan kreeg de laatste stroming de meeste invloed.¹⁰²

⁹⁹ Brief van Engels aan Bebel, Londen 20 juni 1873. Afgedrukt in Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1024-1026.

¹⁰⁰ In Frankrijk was de Internationale na de repressie in 1871 verdwenen. In 1876 werden daar de militaire rechtbanken opgeheven. Op 3 maart 1879 kregen de betrokkenen bij de opstand gratie. Deze maatregel werd op 11 juli 1880 gevolgd door een volledige amnestie. In Duitsland werd de Internationale op 14 maart 1872 verboden. Op 19 oktober 1878 volgde de antisocialistische wetgeving. In Oostenrijk was lidmaatschap van een buitenlandse vereniging verboden. Per 11 november 1871 werd de Internationale in Spanje verboden. Molnár, *Le Déclin*, 15-31; Bernstein, "The Paris Commune", 167; Martello, *Storia della Internazionale*, 299-300, 364, 377; Obermann, "Zur Geschichte", 339.

¹⁰¹ Mazzini had de amnestie tevergeefs geweigerd.

¹⁰² Taliani, *Die Sozialistische Arbeiterbewegung in Italien*, 12-18.

Mazzini was zich vanaf de vrijheidsoorlogen van 1848-1849 bewust geweest van de betekenis van de arbeidersklasse, maar zuiver uit het oogpunt van het belang van de nationale eenheid, onafhankelijkheid en de republiek. Na de eenwording in 1861 intensiverde Mazzini zijn aandacht voor de arbeiders hetgeen resulteerde in een grote schare volgelingen. Zijn interesse voor de stedelijke arbeiders kwam echter niet voort uit de wens hun belangen te behartigen, maar uit de behoefte hen in te kunnen zetten voor de nationale, democratische revolutie. Mazzini's invloed bleef groot onder arbeiders en republikeinen omdat hij werd gezien als de enige revolutionaire kracht in Italië die alle republikeinse revolutionairen kon verenigen.

Zoals gezegd, circuleerden er tijdens het Risorgimento reeds socialistische en communistische ideeën. Voor het uitroepen van de Commune van Parijs hadden deze echter nooit de arbeidersverenigingen beïnvloed. Van enige partijvorming was al helemaal geen sprake. Het socialisme vond slechts gehoor bij een handvol democraten, die nochtans het primaat legden bij de nationale eenwording. De radicalen, democraten, rationalisten en positivisten die door socialistische ideeën waren beïnvloed, waren weliswaar critici van Mazzini, maar bleven hem wel trouw. Voor de oprichting van de Parijse Commune vonden er regelmatig discussies plaats over de vraag of de arbeidersverenigingen zich met politieke vraagstukken mochten bemoeien. Deze vraag werd consequent negatief beantwoord. De regering stond niet toe dat de verenigingen zich nationaal zouden organiseren en was op alle congressen van arbeiders of republikeinen vertegenwoordigd door politieagenten die zich actief met het verloop van de congressen bezighielden.¹⁰³ In de eerste tien jaar van de nationale eenheid trokken vele politici van de *Destra* en de *Sinistra* zich terug uit de arbeidersverenigingen, waarop hun plaatsen werden ingenomen door mazzinianen en democraten.¹⁰⁴

Het bestaan van de Internationale Arbeiders-Associatie¹⁰⁵ was niet onbekend gebleven in Italië. In 1864 was Mazzini zelf één van de oprichters via zijn vertrouweling Luigi Wolff en de Italiaanse republikeinse ballingen in Londen,¹⁰⁶ en de statuten van de Internationale werden in de loop der jaren herhaaldelijk in mazziniaanse kranten gepubliceerd.¹⁰⁷ Mazzini kreeg echter al spoedig onenigheid met Marx over de richting van de Internationale. De Italiaanse mysticus, moralist en nationalist stond lijnrecht tegenover de Duitse materialist en internationalist. De Italiaanse *Maestro*

¹⁰³ Manacorda, *Rivoluzione Borghese*, 151.

¹⁰⁴ Uit een circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken van 1 december 1872 blijkt dat de arbeidersverenigingen scherp in de gaten werden gehouden en dat de prefecten een driemaandelijk rapport over de arbeidersverenigingen moesten opsturen.

¹⁰⁵ De Italiaanse vertaling luidt: *Associazione Internazionale dei Lavoratori* (AIL). Soms werd ook de aanduiding *Associazione Internazionale degli Operai* gehanteerd. *Lavoratore* valt te vertalen als "werker, werkracht". De term *operaio* betekent ondubbelzinnig "arbeider". Naar aanleiding van het gebruik van beide benamingen heeft er in Italië een discussie gewoed. Deze ging voornamelijk over het klassenkarakter van de Internationale: of exclusief een arbeidersbeweging, en in dat geval *Associazione Internazionale degli Operai*, of een emancipatiebeweging waaraan ook intellectuelen uit de burgerij deel hadden. De Italiaanse afdeling was voor de laatste interpretatie, waarin het klassenbewustzijn geen overheersende rol speelde.

¹⁰⁶ Wolff was een afstammeling van de adellijke familie Thurn und Taxis. Hij was een republikeinse volgeling van Mazzini en Garibaldi. In de jaren 1864 en 1865 was hij afgevaardigde in de Centrale Raad van de Internationale. Wolff stond aan de zijde van Mazzini in het meningsverschil met Marx. In 1871 werd hij door Paolo Tibaldi ontmaskerd als een agent van de bonapartistische politie. Volgens Bagnato (*Mazzini, Bakunin, Marx*, 61-62) had Amilcare Cipriani de spion reeds in 1869 ontmaskerd en zou hij samen met Raoult Rigault, de politieprefect der Commune van Parijs, Wolff hebben willen arresteren. Deze was echter reeds gevlucht. In 1870 hield Wolff de Italiaanse regering op de hoogte van de verblijfplaatsen van Mazzini hetgeen op 15 augustus 1870 tot diens arrestatie leidde. Arda, *Giuseppe Mazzini*, 424-426.

¹⁰⁷ Onder meer in *L'Unità Italiana* van 18 februari 1865.

kon zich ook niet verenigen met Marx' programma. Hij verwierp met name diens opvatting "dat elke politieke beweging - dus ook zijn eigen - als middel ondergeschikt moest zijn aan het doel van de economische emancipatie van het proletariaat"¹⁰⁸ en dat deze emancipatie door de arbeiders zelf moest gebeuren.¹⁰⁹ Mazzini zag het precies andersom: de politieke beweging was gericht op de opvoeding van het volk en de arbeidersbeweging moest ingezet worden voor de politieke strijd. In 1865 werd Mazzini aan de kant gezet waarna hij de *Alleanza Repubblicana Universale* als tegenwicht tegen de Internationale vormde. Mazzini liet twee aforismen na aan de Internationale, die Marx - met enige weerzin - in het Programma moest opnemen: als basis van het gedrag van de leden van de Internationale golden de waarden 'Waarheid, Recht en Moraal' en 'Geen plichten zonder rechten, geen rechten zonder plichten'.¹¹⁰

Tijdens het Congres van de Internationale in Lausanne (september 1867) waren er twee Italiaanse afgevaardigden aanwezig die verklaarden dat de besluiten van het vorige Congres te Genève in Italië gunstig waren ontvangen. Tevens verklaarden ze dat "de arbeiders, wier situatie elke dag verslechterde, op het punt waren aanbeld dat ze niets meer van de huidige regering verwachten."¹¹¹

Belangrijker dan het Congres in Lausanne was het gelijktijdige burgerlijke pacifistische Congres van de Liga voor Vrede en Vrijheid in Genève. Deze laatste bijeenkomst werd gesteund door vele Europese beroemdheden, waaronder Giuseppe Garibaldi, Victor Hugo en John Stuart Mill. Mazzini was tegen deelname aan het congres omdat de oorlog tegen de bezetters van Italië, de koning en de paus, nog gestreden moest worden. Het Lausanne-Congres had een delegatie van de Internationale gezonden met de verklaring dat vrede alleen mogelijk was als de arbeidersklasse eenmaal geëmancipeerd was.¹¹² Onder de congresgangers in Genève bevond zich ook Michael Bakoenin.³ Over diens optreden merkte de Russische wetenschapper Grigori Vyrobov later op:

Ik herinner mij nog zeer goed zijn buitengewoon indrukwekkend optreden op de eerste zittingsdag van het congres. Hij beklom met zijn zware, onhandige stappen het trapje dat

¹⁰⁸ In de Franse vertaling zijn de woorden "als middel" weggelaten. De Italiaanse vertaling was op de Franse gebaseerd en daarin ontbraken derhalve deze woorden ook. In alle latere programma's van de Italiaanse afdeling van de Internationale werden deze woorden weggelaten; soms verving men tevens "elke politieke beweging" door "elke arbeidersbeweging". Het is zeer waarschijnlijk dat de Italianen niet op de hoogte waren van het schrappen van deze twee woorden aangezien zelfs James Guillaume er pas in 1905 achterkwam dat het Engelse origineel van de Franse vertaling verschilde. Thomas, *Karl Marx*, 270-271; Bravo, *La Prima Internazionale*, I, 131-139; Diverse programma's en statuten van de *Federazione Genovese, Sezione Internazionale di Lodi*, de *Federazione Provinciale delle Romagne e dell'Emilia* en *Programma e Organizzazione della Associazione Internazionale dei Lavoratori* (Florence, 1884).

¹⁰⁹ Ravindranathan, *Bakunin*, 75-77.

¹¹⁰ Lingua, *Mazzini il Riformista*, 25-26.

¹¹¹ Rapport van de afgevaardigde van de *Consiglio Centrale delle Società Operaie Italiane* Gaspare Stampa. Geciteerd naar Bravo, *La Prima Internazionale*, I, 227-229.

¹¹² De delegatie bestond uit James Guillaume, César de Paepe en Henri-Louis Tolain. Thomas, *Karl Marx*, 279-280.

¹¹³ Namens Italië waren aanwezig: Giuseppe Ceneri, Carlo Gambuzzi (als vertegenwoordiger van de *Libertà e Giustizia*) en Giuseppe Garibaldi. De laatste werd tot erevoorzitter van het congres gekozen. Op dat moment waren 442 Italianen lid van deze organisatie. *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté. Annales du Congrès de Genève (9-12 septembre 1867)* (Genève, 1868) 98-99. Bakoenin sprak zich op het congres uit voor de vernietiging van de gecentraliseerde staat opdat: "op de ruïnes van deze gewelddadige eenheden ... zich vrije eenheden zullen vormen, die van onderaf zijn georganiseerd voor de vrije federatie van de gemeenten in de provincie, van de provincies in de natie, en van de naties in de Verenigde Staten van Europa." *Ibidem*, 186-191.

leidde naar het podium waar het bestuur zat; als altijd was hij slordig gekleed in een soort grijze kiel, waaronder geen overhemd, maar een flanellen chemise te zien was. Toen weerklonk de kreet: "Bakoenin!" Garibaldi verliet de voorzitterszetel, liep hem tegemoet en omarmde hem. Deze plechtige begroeting van twee oude, ervaren strijders voor de revolutie maakte diepe indruk.¹¹⁴

De Russische revolutionair probeerde de Liga te laten samengaan met de Internationale, maar Marx zag absoluut niets in een samenwerking met die 'Vredes-Windbuilen'.¹¹⁵ Daarop probeerde Bakoenin de Liga om te vormen in een heuse socialistische organisatie.¹¹⁶

Tijdens het tweede Congres van de Liga voor Vrede en Vrijheid, in september 1868 te Bern gehouden, wezen de burgerlijke democraten Bakoenins libertaire en socialistische ideeën resoluut van de hand. Bakoenin had gepleit voor de "gelijkmaking van de klassen", waarop de andere afgevaardigden hem beschuldigden van communisme. Bakoenin verwierp deze kritiek:

Ik haat het communisme omdat het de ontkenning van de vrijheid is en omdat de mensheid zonder vrijheid voor mij ondenkbaar is. Ik ben geen communist omdat het communisme alle maatschappelijke krachten in de staat concentreert en laat opnemen, omdat het noodzakelijkerwijs leidt tot de centralisatie van eigendom in de handen van de staat, terwijl ik de afschaffing van de staat wil [...] Ik ben een collectivist en geen communist.¹¹⁷

Na deze woorden verlieten Bakoenin en zijn 'Broeders' de bijeenkomst onder luid protest. Bakoenin wijdde zich daarna volledig aan de vorming van de Internationale Alliantie van de Socialistische Democratie.

Deze Alliantie was in Genève een open socialistische bond, maar elders een geheime sekte bestaande uit Bakoenins 'intimi', ofwel de Internationale Broeders.¹¹⁸ Bakoenin gaf telkens verschillende namen aan dit verbond: Alliantie van Revolutionaire Socialisten, Internationale Alliantie van Sociaal-Revolutionairen of Broederschap. Allen waren zeer autoritair georganiseerd volgens lijnen van de vrijmetselarij. De vereniging opereerde vanuit Genève als een onderdeel van de Internationale, maar kwam al spoedig met de Algemene Raad in Londen in conflict. Bakoenin zag de Internationale hoofdzakelijk als een instrument voor zijn Alliantie.¹¹⁹ Deze revolutionaire

¹¹⁴ Geciteerd naar Lehning, ed., *Bakoenin*, 232.

¹¹⁵ Er namen 26 van de 64 afgevaardigden van het Congres der Internationale in Lausanne aan het Vredescongres deel. Thomas, *Karl Marx*, 279, 303; Nettlau, *Geschichte*, II, 89.

¹¹⁶ Bakoenin nam reeds een voorschot op dat doel door in 1868 de publicatie *Fédéralisme, Socialisme et Antithéologisme* uit te geven als voorstel van het Centrale Comité van de Liga. Nettlau (*Geschichte*, II, 100) geeft aan dat Bakoenin sedert 1867 de diepe wens koesterde om de Liga voor Vrede en Veiligheid met de [geheime] Broederschap als revolutionair inspirerende kracht in zich, bij de Internationale onder te brengen.

¹¹⁷ Geciteerd naar Thomas, *Karl Marx*, 303-304. Het congres verklaarde dat elke natie niet alleen moest streven naar een oprecht democratische wetgeving, maar tevens naar een fundamenteel sociale politiek. Verder wilde het congres zich niet over de sociale kwestie uitspreken. *Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté. Bulletin Officiel du Cinquième Congres*. Lausanne, 1871.

¹¹⁸ Er waren maximaal zeventig broeders, maar de kern was veel geringer. De openlijke afdeling in Genève had 145 leden. Skirda, *Autonomie Individuelle*, 39.

¹¹⁹ Brief van Bakoenin aan Herzen, Genève 28 oktober 1869. Op de vraag waarom hij Marx in het openbaar had geprezen, antwoordde Bakoenin dat het een kwestie van gerechtigheid en van tactiek was. Gerechtigheid wegens de enorme verdiensten van Marx voor het socialisme; tactiek omdat het nog te vroeg was om Marx openlijk aan te vallen omdat hij dan driekwart van de Internationale tegen zich zou krijgen en daarmee zijn invloed zou verliezen. Het was derhalve verstandiger om de aanvallen te richten op Marx'

organisatie was extremer en radicaler dan de Internationale, maar dat kon geen formeel obstakel zijn om haar bij de Internationale onder te brengen. Bakoenin vergeleek de beide organisaties als volgt:

De Alliantie is de noodzakelijke aanvulling op de Internationale. Maar terwijl de Internationale en de Alliantie naar een identiek doel streven, zijn de doelen waarop ze zich momenteel richten, verschillend. De eerste heeft tot doel om in een enkel, immens, compact en revolutionair organisme de arbeidersmassa's - miljoenen werklieden met verschillende talen en nationaliteiten die de grenzen van alle staten overschrijden - te verzamelen. De programma's van beide organisaties, ofschoon niet geheel tegengesteld, wijken toch van elkaar af als gevolg van de verschillende graad van hun respectievelijke ontwikkeling. Serieus genomen, bevat dat van de Internationale in de kiem, maar slechts in de kiem, het gehele programma van de Alliantie. Het programma van de Alliantie is de meest complete formulering van dat van de Internationale.¹²⁰

Marx en de Algemene Raad wilden geen "Internationale binnen de Internationale" en weigerden aan het einde van december 1868 de toelating van Bakoenins Alliantie *en bloc*. Ze stemden wel in met de toelating van haar afzonderlijke afdelingen op voorwaarde dat de Alliantie zich zou opheffen. Bakoenin was bereid de Alliantie als 'internationale vereniging' te ontbinden mits de afzonderlijke afdelingen als reguliere afdelingen van de Internationale zouden worden erkend. De Algemene Raad stemde daarmee in. Na de formele ontbinding van de Alliantie¹²¹ kon Bakoenin opereren onder de vlag van de Internationale waardoor zijn persoon enorm aan prestige won.¹²² De verspreiding van de ideeën van de Alliantie in Italië gebeurde via de intimi van de geheime Internationale Broederschap, met name Giuseppe Fanelli, Alberto Tucci en Carlo Gambuzzi. Zij opereerden binnen de afdelingen van de Internationale om er een werkelijk revolutionaire richting aan te geven.

Voor Marx en Engels was de verspreiding van de Internationale in Italië een probleem. Door de greep van Mazzini op de arbeidersverenigingen was het niet mogelijk om ze voor hun Arbeiders-Associatie te winnen. Zij zagen zich dus gedwongen op directe wijze afdelingen van de Internationale te creëren. Hun keuze van afgevaardigden van de Internationale bleek echter zeer ongelukkig te zijn. Aan het einde van 1864 zag Marx in Bakoenin de aangewezen persoon. De Rus profiteerde van dit mandaat door onder de vlag van de Internationale zijn eigen ideeën te propageren. Vanaf mei 1871 werd Carlo Cafiero de correspondent van de Algemene Raad in Italië, maar Cafiero's marxisme bleek niet opgewassen te zijn tegen de overheersende invloed van Bakoenin.

---

vijanden en om later over te gaan tot een openlijke strijd over Marx' principiële leerstuk van het "staatscommunisme". Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 174-176. Zie tevens: Vuilleumier, "La Concezione Bakuniniana dell'Organizzazione Rivoluzionaria", *Bakunin. Cent'Anni dopo*, 411.

¹²⁰ Brief van Bakoenin aan Tomás González Morago, Locarno 21 mei 1872. Geciteerd naar Vuilleumier, "La Concezione Bakuniniana dell'Organizzazione Rivoluzionaria", *Bakunin. Cent'Anni dopo*, 416.

¹²¹ Volgens Michail Dragomanow ("Inleiding", Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, xci) gebeurde dat op 22 juni 1869. Of Bakoenin zijn Alliantie werkelijk ontbond, kan, wegens gebrek aan bewijs, niet met zekerheid worden gezegd. Carr (*Bakunin*, 400-404, 417-419) is van mening dat Bakoenin zijn groeperingen in stand hield om zowel de Alliantie als de Internationale te domineren.

¹²² Op 10 december 1910 schreef James Guillaume aan Fritz Brupbacher: "Het was niet de Internationale die dankzij hem aan gezag had gewonnen, maar het is Bakoenin die iemand is geworden dankzij de Internationale, omdat hij slechts in deze omgeving een concrete invloed uit kon oefenen, terwijl hij in Italië, tussen 1864 en 1867, slechts tegen de wind heeft gesproken." Guillaume onderschatte Bakoenins invloed in Napels. Geciteerd naar Vuilleumier, "La Concezione Bakuniniana dell'Organizzazione Rivoluzionaria", *Bakunin. Cent'Anni dopo*, 414.

Marx en Engels zagen in hoofdredacteur Enrico Bignami van *La Plebe* (Het Volk)¹²³ een medestander.¹²⁴ *La Plebe* bleef inderdaad aarzelend aan de zijde van de Algemene Raad en ging later over naar de evolutionistische socialistische richting van Benoît Malon;¹²⁵ nog later volgde het blad de richting van Andrea Costa en Osvaldo Gnocchi-Viani.¹²⁶ *La Plebe* was echter bovenal antiklerikaal, antireligieus, rationalistisch en positivistisch. Het tijdschrift publiceerde artikelen van Marx, Mazzini en Bakoenin, en was republikeins en socialistisch. Het weerspiegelde zeer goed de verwarde ideologische situatie op dat moment in Italië. In november 1872 moest Engels constateren dat Bignami "het enige individu is dat onze partij binnen Italië heeft gebracht."¹²⁷ Naast *La Plebe* was vooral het radicale blad *Il Gazzettino Rosa* in Milaan van groot belang voor de verspreiding van de Internationale in Italië.¹²⁸ Pas twee maanden na de val van de Commune verschenen de eerste tijdschriften die als internationalistisch konden worden getypeerd.¹²⁹ Wel waren er enkele republikeinse periodieken die in toenemende mate de ideeën van de Internationale steunden. De verspreiding van de ideeën en geschriften van Marx en Engels in Italië was uiterst gering. Pas aan het einde van de eeuw werd het marxisme een belangrijke stroming in Italië. In de jaren die daaraan voorafgingen, was er hooguit sprake van een vage notie van het marxisme.

De mythe van de Commune van Parijs

De Commune van Parijs bracht in Italië de doorbraak van het socialisme en de aftakeling van de invloed van Mazzini. "De rook van Parijs vormde de ideeën van de wereld," schreef Victor Hugo.¹³⁰ Dat gold zeker voor Italië. De Parijse opstand was als de vonk die het socialistisch elan deed ontstaan bij vele ex-mazzinianen.¹³¹ Alle politieke groeperingen in Italië zagen de Commune zoals

¹²³ *La Plebe* werd van 1868 tot 1876 gepubliceerd in Lodi en van 1876 tot 1884 in Milaan.

¹²⁴ Rosselli, *Saggi sul Risorgimento*, 260.

¹²⁵ Malon vestigde zich halverwege 1873 in Italië en speelde een belangrijke rol binnen de antibakoenistische stroming van de Internationale. Hij was voorstander van vakbonden, een politieke arbeiderspartij en de strijd voor politieke hervormingen. Op 5 januari 1876 werd hij bij decreet Italië uitgezet waarna hij zich in Lugano vestigde. Malon bleef voor het Italiaanse socialisme van belang wegens zijn contacten met Bernstein en zijn regelmatige correspondentie vanuit Frankrijk waarin hij de "possibilistische" richting verdedigde. Zie: Civalani, *L'Anarchismo*, 213-219; "Benoit Malon" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, III, 260-268.

¹²⁶ "Osvaldo Gnocchi-Viani" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 507-512. Zie tevens: Angelini, *Il Socialismo del Lavoro*; Gnocchi-Viani, *Oltre la Politica*, Angelini, ed.

¹²⁷ Brief van Engels aan Friedrich Sorge, 2 november 1872. Geciteerd naar Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 360.

¹²⁸ Uit de redactie van *Il Gazzettino Rosa* kwam zowel een radicale als een internationalistische stroming voort. Redacteur Felice Cameroni omschreef het blad in 1871 als volgt: "Monitor van de Lombardijnse bohème, scharlakenrood in de politiek en atheïstisch in de filosofie. Uit de verbintenis van democratische losbandigheid met journalistiek kwam dit goddeloze en subversieve orgaan tot leven, gehaat door de azzurri (monarchisten) omdat het aanhanger is van de patatrak (knaal), door de neri (klerikalen) omdat het de ontkenning belijdt van elk dogma of geloof binnen het spiritualisme..." Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 40-41.

¹²⁹ *L'Eguaglianza* (Girgenti, juli 1871 - maart 1872). Dit orgaan van de afdeling van de Internationale in Girgenti publiceerde in totaal 28 artikelen die aan de Commune zijn gewijd. De afdeling in Napels die niet over een eigen tijdschrift beschikte, zorgde in Napels voor de verspreiding van *L'Eguaglianza*. In Turijn verscheen vanaf juli 1871 *Il Proletario Italiano* dat geleid werd door de politespion Carlo Terzaghi. Aanvankelijk maakte het blad geen keuze tussen de richtingen van Bakoenin en Marx, maar het schaarde zich al spoedig achter de antiautoritaire stroming van Bakoenin.

¹³⁰ Geciteerd naar Cafiero, "'Rivoluzione': La Propaganda del Fatto" in: Maffei, ed., *Dossier Cafiero*, 53.

¹³¹ Rosselli, *Saggi sul Risorgimento*, 253.

deze werd gepresenteerd door de conservatieve propaganda: een heuse socialistische onderneming, geïnspireerd en georganiseerd door de Internationale.¹³² Het beeld van de Internationale werd zo verbonden met dat van de excessen en heldendaden van de Commune.¹³³ De Italiaanse republikeinen zagen zich door de gebeurtenissen in Parijs gedwongen tussen de twee extreme vormen van republicanisme te kiezen: het model van de conservatieve regering van Versailles of dat van de revolutionaire Commune. De gematigden kozen voor de eerste optie, de radicalen en democraten voor de tweede. De bloedige repressie van de Commune tijdens de beruchte *Semaine Sanglante* werd door hen beschouwd als het begin van een nieuwe en universele strijd tegen ongelijkheid en onrecht: Parijs zou gewroken worden. Sterker, de radicalen putten nieuwe hoop uit de Commune voor hun eigen sociale strijd.¹³⁴

Tot verbijstering van vele volgelingen bekritiseerde Mazzini de Commune nadat deze op 19 april 1871 haar programma had gepresenteerd. Afgezien van Mazzini's aversie tegen de Franse filosofie en van tactische overwegingen, veroordeelde hij de Commune wegens haar federalisme (tegenover zijn eenheidsstaat), materialisme (tegenover zijn religieuze ethiek), egoïsme (tegenover zijn sociale moralisme) en antinationalisme (tegenover zijn patriottisme). Uitgedaagd door de Napolitaanse afdeling van de Internationale, veroordeelde Mazzini in één adem met de Commune ook de Internationale en haar aanhangers in Italië.¹³⁵ Mazzini, die zoals we zagen zelf één van de grondleggers van de Internationale was geweest, bekritiseerde de Arbeiders-Associatie niet op basis van haar programma;¹³⁶ hij veroordeelde de Internationale op grond van de ideeën van Proudhon en Bakoenin.¹³⁷ Mazzini was niet de enige die de ideeën van de Internationale met die van Bakoenin vereenzelvigde: de burgerij, politici en democraten maakten dezelfde vergissing. Deze verwarring werd in de hand gewerkt door de Geneefse krant *L'Égalité*.¹³⁸ Daarin waren artikelen van Bakoenin gepubliceerd waarin deze het deed voorkomen alsof het programma van zijn Alliantie het werkelijke programma van de Internationale was.¹³⁹ Door zijn opstelling verloor Mazzini zijn aanzien bij de radicalen en met name bij de jongeren die juist in de Commune en de Internationale alternatieven zagen voor alles wat ze in hun eigen land haatten. De situatie verslechterde voor Mazzini toen de conservatieve en monarchistische kranten zijn aanvallen op de Commune en de Internationale

¹³² De Italiaanse ambassadeur Costantino Nigra in Parijs, 22 maart 1871: "Er bestaat in mijn ogen geen enkele twijfel dat de beweging in Parijs het exclusieve werk is van de Internationale en dat haar meest opvallende karakter, zelfs bepalende karakter, sociaal en communistisch is en niets anders." Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 396.

¹³³ Malatesta ("Prefazione" in: Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, xxii): "In werkelijkheid wist men nauwelijks wat de Commune echt was, maar de onzekere berichtgeving bood een vrijplaats aan de verbeelding, en een ieder vormde zich de Parijse beweging volgens de eigen wensen. En aangezien men die beweging toeschreef aan de Internationale, profiteerde deze van alle populariteit die de Commune genoot in de Italiaanse revolutionaire kringen."

¹³⁴ Over de uitwerking en het beeld van de Commune van Parijs zie: mijn opstel "The Paris Commune and the Italian Republicans", 247-255.

¹³⁵ Ten onrechte menen Masini (*Storia degli Anarchici* (1969) 51), Hostetter (*The Italian Socialist Movement*, 155), Ravindranathan, (*Bakunin*, 106) dat Mazzini werd uitgedaagd door "de krant *L'Internazionale*". Een dergelijke krant bestond niet. Mazzini reageerde op de Napolitaanse vereniging van de Internationale: "*All'Internazionale di Napoli*".

¹³⁶ Zoals neergelegd in Marx' Inaugurele Rede van 1864, in de statuten of Congresbesluiten van de Internationale.

¹³⁷ Zie: Popa, ed., *Giuseppe Mazzini. Processo al Socialismo*, 131-228.

¹³⁸ *L'Égalité. Journal de l'Association Internationale des Travailleurs de la Suisse Romande* verscheen van 23 januari 1869 tot 18 december 1872. In december 1869 stapten de bakoeninisten uit de redactie waarop de krant zich tegen de anarchistische richting keerde.

¹³⁹ Thomas, *Karl Marx*, 308-309.

steunden.¹⁴⁰ Hij kwam daardoor ongewild terecht in het kamp van de reactie.

De populariteit van de Commune, en daarmee van de Internationale, in republikeinse en democratische kringen werd enorm gestimuleerd door de steunbestuigingen van Garibaldi. Deze had aan het hoofd van een leger van 40.000 manschappen aan de zijde van de Franse republiek gevochten in de oorlog tegen de Pruisische legers en hij sprak zich later openlijk uit voor de Commune. De internationalist Andrea Costa schreef daarover:

Herinneren jullie je, kameraden, de jaren 1871 en 1872? Hoe we sidderend het nieuws uit Parijs afwachtten, hoe we zochten naar de statuten van die machtige Internationale Vereniging, hoe we met spanning datgene lazen wat zelfs de kranten van de tegenstanders erover schreven, met welk een dankbaarheid we zagen dat Garibaldi openlijk partij koos voor de overwonnenen en de Internationale prees?¹⁴¹

Garibaldi's beeld van de Internationale kwam echter ook niet overeen met de beginselen van de arbeidersorganisatie. Zijn steun was eerder door gevoelsmatige dan door ideologische motieven ingegeven. De Internationale was in Garibaldi's ogen "dat grootste deel van de maatschappij dat lijdt onder de aanwezigheid van weinige bevoorrechten."¹⁴² De humanist Garibaldi koos voor de Internationale op grond van vier essentiële beginselen van zijn eigen 'programma': de broederschap van alle mensen aller naties, de strijd tegen priesters en mystificaties, de vervanging van de staande legers door volksmilities en de bestuurlijke decentralisatie.¹⁴³ Garibaldi's keuze en uitspraken werden dankbaar door vertwijfelde republikeinen aangegrepen om het kamp van Mazzini definitief te verlaten. Garibaldi's rode hemd veranderde in de ogen van die republikeinen in het rode vaandel van de arbeiders.¹⁴⁴ Hij werd de incarnatie van de romantische sociale revolutie. Zijn woorden *L'Internazionale è il sole dell'avvenire* ('De Internationale is de zon van de toekomst') werden met graagte door de internationalisten overgenomen.¹⁴⁵ Terwijl het garibaldisme zich manifesteerde als een fenomeen van grote volksmassa's, conformeerde het mazzinianisme zich steeds meer aan de 'elites'.¹⁴⁶

Bakoenin profiteerde van de verdeeldheid in het republikeinse kamp als gevolg van het openlijke debat over de Commune van Parijs. Mazzini's kritiek op de Parijse opstand was voor Bakoenin een welkome aanleiding om de invloed van de *Maestro* te ondermijnen. Naar aanleiding van Mazzini's veroordeling van de Commune en de Internationale schreef hij het artikel "Antwoord van een internationalist aan Mazzini" dat hij in augustus liet publiceren in *Il Gazzettino Rosa*.¹⁴⁷ Bakoenin presenteerde zich nadrukkelijk als lid van de Internationale, en propageerde als zodanig zijn eigen anarchistische principes. Dat viel hem des te gemakkelijker daar men in Italië niet of nauwelijks op de hoogte was van zijn conflict met Marx. In het artikel beschuldigde hij de "edele, ware democraat

¹⁴⁰ Van der Mark, "The Paris Commune and the Italian Republicans", 247-255; Ravindranathan, *Bakunin*, 98-107.

¹⁴¹ Costa, *Bagliori di Socialismo*, 8.

¹⁴² Geciteerd naar Cerrito, "Le Origine del Socialismo", 335.

¹⁴³ Briguglio, "Garibaldi e l'Internazionale", 99.

¹⁴⁴ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 230.

¹⁴⁵ Voor Garibaldi's socialisme zie: Della Peruta, "La Concezione del Socialismo in Garibaldi" in: Cingari, ed, *Garibaldi e il Socialismo*, 81-96 en Briguglio, "Garibaldi e l'Internazionale", *Idem*, 97-120.

¹⁴⁶ Ragionieri, "Mazzinianesimo, Garibaldinismo e Socialismo", 143-158.

¹⁴⁷ "Risposta d'un Internazionalista a Giuseppe Mazzini, per M. Bakounine, membro dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori", *Il Gazzettino Rosa*, 16 augustus 1871. In: Bakoenin, *Opere Complete*, I, 21-34. Bakoenin schreef het pamflet in het Frans, waarna het door de Italiaanse emigrant Emilio Bellerio in het Italiaans werd vertaald.

Mazzini" van twee "onvergeeflijke misdaden": hij had het moedige volk van Parijs dat zichzelf had opgeofferd voor de emancipatie van het proletariaat in de steek gelaten, en hij had de Internationale veroordeeld. Mazzini, zo schreef Bakoenin, had definitief het kamp van de revolutie verlaten en zich geschaard in de rijen van de internationale reactie. Het artikel was niet origineel, maar wel uiterst doeltreffend. Bakoenin toonde zich een voortreffelijk polemist en wist vorm te geven aan de ongestructureerde protesten van de ex-mazzinianen en garibaldisten.¹⁴⁸

Marx en Engels zagen met lede ogen aan hoe Bakoenin erin slaagde de Italiaanse socialisten voor zich te winnen. Het grootste meningsverschil tussen Marx en Bakoenin lag in de vraag of het proletariaat zich politiek moest verenigen. Marx zag de economische en politieke strijd van het proletariaat als ondeelbaar, Bakoenin wilde afzien van de politieke strijd. Marx was de politicus die een voorbeeld zag in de Duitse sociaal-democratische partij, Bakoenin was de samenzweerder die streed via geheime verenigingen. Marx was de 'Pruis' die de revolutie verwachtte in geïndustrialiseerde landen als Duitsland en Engeland, de 'Rus' Bakoenin verwachtte de revolutie in pre-industriële, agrarische landen als Rusland, Italië en Spanje. Marx wilde de anarchie vestigen via de dictatuur van het (arbeiders)proletariaat, Bakoenin wilde de anarchie zonder overgangsfase via opstanden van het instinctief revolutionaire boerenproletariaat en de 'verworpenen.' Marx was de theoreticus die desnoods zijn kijk op de werkelijkheid aan zijn theorieën aanpaste, Bakoenin was de revolutionair die niets van theorieën wilde weten.¹⁴⁹ Van hem stamt de beroemde frase: "De drang tot vernietiging is tegelijkertijd een scheppingsdrang" en van de legendarische toost "Ik drink op de vernietiging van de openbare orde en de ontketening van de lage driften."¹⁵⁰

Marx en Engels waren ervan overtuigd dat ze in Italië werden vertegenwoordigd door Carlo Cafiero.¹⁵¹ Cafiero was op dat moment waarschijnlijk de enige persoon in Italië die het werk van Marx en Engels goed kende. Engels stond in permanent contact met hem en hij was volledig op de hoogte van de ontwikkelingen binnen de Algemene Raad van de Internationale. Cafiero droeg ook actief bij aan de verspreiding van de geschriften van Marx en Engels. In zijn correspondentie met Cafiero waarschuwde Engels hem voortdurend voor de funeste invloed van Bakoenin. In al zijn richtlijnen legde Engels meer nadruk op ondermijning van de positie van Bakoenin dan die van Mazzini.¹⁵² In juli 1871 kon Cafiero Engels nog enigszins geruststellen: Bakoenin had weliswaar een groot aantal vrienden in Napels die tevens vele van zijn principes deelden, maar van een bakoeninistische sekte was geen sprake.¹⁵³ Engels spoorde Cafiero aan in Italië op zoek te gaan naar "elementen die niets te maken hadden met de Geneefse stroming [van Bakoenin]".¹⁵⁴

¹⁴⁸ Ravindranathan, *Bakunin*, 124.

¹⁴⁹ De verschillen tussen Marx en Bakoenin zijn helder weergegeven in Thomas, *Karl Marx*, 249-340; een zeer negatieve visie op Marx wordt gegeven door Skirda, *Autonomie Individuelle*, 41-48.

¹⁵⁰ Geciteerd naar Thomas, *Karl Marx*, 289, 291. De eerste frase verscheen in 1842 in het artikel "Die Reaktion in Deutschland. Ein Fragment von einem Franzosen" in de *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*. De gepubliceerde zin luidde "Die Lust der Zerstörung ist zugleich eine schaffende Lust". Het woord "Lust" kent verschillende vertalingen. De Engelse vertaling luidt meestal "urge" (drang, drift), maar soms ook "passion" (hartstocht, drift); in het Italiaans wordt het doorgaans vertaald in "voluttà" (genot); in het Frans wordt het vertaald in "urgence" (drang, noodzaak), "passion" (hartstocht, drift), "joie" (genot, vreugde) en "désir" (verlangen, lust). Masters, *Bakunin*, 63; Kaminski, *Bakunin*, 65-66; Carr, *Bakunin*, 109; Jeanne-Marie, *Michel Bakounine*, 68; Kelly, *Mikhail Bakunin*, 94; Préposiet, *Histoire de l'Anarchisme*, 212; Harmel, *Histoire de l'Anarchie*, 203.

¹⁵¹ Op 11 maart 1872 schreef Engels aan Paul Lafargue dat iedereen in Napels bakoeninistisch was, behalve Cafiero. Geciteerd naar Zangheri, *Storia*, 261.

¹⁵² Ravindranathan, *Bakunin*, 117.

¹⁵³ Brief van Cafiero aan Engels, Napels 12 juli 1871. Romano, *Storia del Movimento*, III, 108-114.

¹⁵⁴ Brief van Engels aan Cafiero, Londen 16 juli 1871. Romano, *Storia del Movimento*, III, 114-118.

De felle reactie van de bakoeninisten op de conferentie van Londen (september 1871), en met name op resolutie IX waarin de noodzaak werd onderstreept dat het proletariaat zich zou moeten verenigen in een politieke partij, verontrustte Cafiero. De Italiaanse bakoeninisten waren afkerig van partijvorming en beschouwden resolutie IX als een autoritaire daad van de Algemene Raad. De Algemene Raad verspeelde met dit besluit de geringe goodwill die nog onder de Italiaanse internationalisten aanwezig was. Cafiero raakte totaal geïsoleerd. Op 27 november schreef hij aan Engels dat hij dankzij de Londense conferentie als een roepende in de woestijn zou zijn of zich bij de bakoeninisten zou moeten aansluiten.¹⁵⁵ Gaandeweg verwijderde Cafiero zich van de Algemene Raad en bekeerde hij zich tot de ideeën van Bakoenin. In juni 1872 stuurde hij een brief naar Engels die zijn definitieve breuk met de Algemene Raad bevatte.¹⁵⁶ Hij verwierp het politieke programma van Marx en beschuldigde de Algemene Raad van staatsgelijkende activiteiten.¹⁵⁷ Het is veelzeggend voor de onbekendheid van het marxisme in Italië, dat juist Cafiero later een samenvatting van *Het Kapitaal* schreef en liet publiceren.¹⁵⁸

Engels probeerde zelf nog wel iets te ondernemen tegen de invloed van Bakoenin. In december 1871 verscheen van zijn hand een brief in het mazziniaanse *La Roma del Popolo*. Daarin klaagde hij over het feit dat Mazzini de leerstukken van Bakoenin als het officiële programma van de Internationale had geciteerd. Vervolgens bekritiseerde hij Bakoenins "enge en sektarische programma" dat "als het zou worden aangenomen, in één klap de grote meerderheid van de leden van de Internationale zou uitsluiten."¹⁵⁹ Engels kon echter niet duidelijk maken waarom Bakoenins ketterij zo gevaarlijk was en hij liet een duidelijke uitleg van Marx' ideeën achterwege.¹⁶⁰ Hij ondernam totaal geen poging om de indruk weg te nemen dat de Algemene Raad een autoritaire organisatie was. Dit negatieve beeld belemmerde jarenlang de ontwikkeling van het marxisme in Italië.

Marx en Engels zochten hun steunpunten met name in Milaan en Turijn. In Milaan werden ze vertegenwoordigd door Theodor Cuno, een socialistische kennis van Bebel en Liebknecht, maar deze kon niet op tegen de invloed van Bakoenins vrienden Vincenzo Pezza¹⁶¹ en Vincenzo Testini.¹⁶² In maart 1872 werd Cuno door de Italiaanse regering het land uitgezet "als gevaarlijke agent van de internationale socialistische partij."¹⁶³ In Turijn was de intrigant Carlo Terzaghi hun

¹⁵⁵ Brief van Cafiero aan Engels, Napels 27 november 1871. Romano, *Storia del Movimento*, III, 136-141.

¹⁵⁶ Cafiero schreef zijn laatste brief aan Engels tijdens zijn bezoek aan Bakoenin in Locarno. De brief werd echter gepostdateerd op Milaan 12 juni 1872. Vermoedelijk wilde Cafiero de indruk wegnemen dat de brief het stempel van Bakoenin droeg. Hij eindigde de brief met een drievoudig "*Consummatum est!*" De brief is afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 153-161; Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, 333-344. Zie tevens: Masini, *Cafiero*, 66-69.

¹⁵⁷ Brief van Cafiero aan Engels, Milaan 12 juni 1872. Romano, *Storia del Movimento*, III, 153-161.

¹⁵⁸ Cafiero schreef de samenvatting gedurende zijn gevangenschap in 1877-1879. Het geschrift werd in 1879 in Milaan gepubliceerd onder de titel *Il Capitale di Carlo Marx, Brevemente Compendiato da Carlo Cafiero, Libro Primo, Sviluppo della Produzione Capitalista* bij de uitgeverij van *La Plebe*, C. Bignami e C., Editori. Een herdruk verscheen in 1976 bij uitgeverij "Aldo Garzanti Editore" in Milaan. Tussen 1882 en 1886 verscheen, in afleveringen, de eerste integrale Italiaanse vertaling van *Het Kapitaal* in de reeks van de "Biblioteca dell'Economista".

¹⁵⁹ Engels, "Alla Redazione de *La Roma del Popolo*, Londra 5 dicembre 1871" in *La Roma del Popolo* (Rome, 21 december 1871). Op 12 december verscheen dezelfde brief van Engels in de *Gazzettino Rosa*. Pozzolini, ed., *Le Origini del Movimento Operaio*, 106-108.

¹⁶⁰ Hostetter, *Italian Socialist Movement*, 215-216; Ravindranathan, *Bakunin*, 140-141; Pernicone, *Italian Anarchism*, 46.

¹⁶¹ "Vincenzo Pezza" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, IV, 108-110; Toda, *Errico Malatesta*, 84-86, 92-97. Pezza stierf op 8 januari 1873 aan de gevolgen van tuberculose.

¹⁶² Testini was student en een vriend van Pezza. Er is nauwelijks iets over hem bekend.

¹⁶³ Geciteerd naar Ravindranathan, *Bakunin*, 136-137.

steunpunt, maar deze stond met alle partijen in contact en zocht vooral financiële steun bij de Algemene Raad. Een speciale afgezant van Engels, Vitale Regis (Etienne Péchard), die zowel naar Milaan als naar Turijn reisde, kwam te laat om de invloed van Bakoenin te kunnen bestrijden.¹⁶⁴ De afdelingen van de Internationale waren definitief onder de invloed van de Russische anarchist met "de duivel in het lijf" geraakt.¹⁶⁵

Na het grote debat over de Commune vreesde Mazzini voor zijn gezag over de arbeidersverenigingen. Hij wilde verhinderen dat de Italiaanse arbeiders onder de invloed van de Internationale zouden komen en tegelijk de Italiaanse burgerij ervan overtuigen dat de Italiaanse arbeiders niet met het socialisme waren bezoedeld.¹⁶⁶ Mazzini streefde naar de vereniging van arbeid en kapitaal. Alle 'producenten,' arbeiders en werkgevers, zouden in gelijke mate deel moeten hebben aan de opbrengst van de arbeid. Hij dacht deze doelen onder meer te bereiken door het organiseren van een nationaal arbeiderscongres.¹⁶⁷ Dit congres moest alle politieke, religieuze en sociale vraagstukken uit de weg gaan.¹⁶⁸ Het congres van de Italiaanse arbeidersverenigingen vond plaats van 1 tot 6 november 1871 in Rome. Van de 800 arbeidersverenigingen waren er slechts 153 vertegenwoordigd. Dit was voor Mazzini, die hoopte alle arbeiders te verenigen, een teleurstellende opkomst. Het primaire doel van het congres was erop gericht om de arbeiders ver te houden van de invloed van de Internationale.¹⁶⁹ Daartoe zouden de arbeidersverenigingen een nationale afvaardiging en een centrale directie, de *Patto di Fratellanza* (Pakt van Broederschap), krijgen. Het congres werd niet alleen door aanhangers van Mazzini bezocht. Namens de internationalisten van Agrigento en Napels waren Alberto Tucci en Carlo Cafiero afgevaardigd. In nauwe samenwerking met Bakoenin werkten zij naar hun doel om de verschillen in de programma's van de mazzinianen en de internationalisten tegenover elkaar te stellen. Bakoenin had ter gelegenheid van het congres een nieuw pamflet opgesteld, de *Circolare ai Miei Amici d'Italia in Occasione del Congresso Operaio convocato in Roma per il 1. novembre 1871 dal Partito Mazziniano*. Tucci en Cafiero voerden een actieve propaganda voor de Internationale en verspreidden een samenvatting van Bakoenins circulaire onder de afgevaardigden.¹⁷⁰

Het congres te Rome volgde nauwgezet de richtlijnen van Mazzini. De internationalist Tucci presenteerde een agendapunt waarin hij verklaarde dat de economische emancipatie van de werkende klassen slechts door hen zelf gerealiseerd kon worden.¹⁷¹ De meerderheid van de afgevaardigden schaarde zich echter achter de sociale en politieke beginselen van Mazzini die "tot

¹⁶⁴ Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 340.

¹⁶⁵ Pernicone, *Italian Anarchism*, 46.

¹⁶⁶ Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 301; Ravindranathan, *Bakunin*, 130.

¹⁶⁷ Het congres in Rome werd door vele democraten beschouwd als het republikeinse antwoord op de inname van Rome door het Italiaanse koninklijke leger. De arbeidersverenigingen zouden in Rome omgevormd moeten worden in politieke strijdmiddelen voor het republikeinse ideaal. Spadolini, *I Repubblicani*, 17.

¹⁶⁸ Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 304-305.

¹⁶⁹ De diverse verklaringen tijdens de rechtszaak tegen de internationalisten wegens samenzwering tegen de staat in 1875, onder andere van Salvatore Battaglia, bevestigen deze intentie. Bottero, *Dibattimenti nel Processo per Cospirazione*, 127-128. Zie tevens: Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 42.

¹⁷⁰ Bakoenin had de circulaire van meer dan honderd pagina's voor de opening van het congres willen drukken, maar daarvoor ontbrak de tijd. Negen jaar later werd de circulaire gedrukt onder de titel *Il Socialismo e Mazzini* (Ancona, 1885). Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 306-307. De volledige tekst van de circulaire is afgedrukt in Bakunin, *Opere Complete*, II, 25-74.

¹⁷¹ Tucci's rede en agendapunt zijn niet opgenomen in de officiële verslagen van het congres. Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 318.

de spoedige en werkelijke emancipatie van de arbeider zouden leiden".¹⁷² Daarmee werden de economische belangen van de arbeidersverenigingen ondergeschikt gemaakt aan het politieke republikeinse ideaal. De beide internationalisten lieten daarop een protest achter waarin ze stelden dat de mazziniaanse beginselen onverenigbaar waren met de onafhankelijkheid en ware belangen van de arbeidende klasse, en gericht waren tegen de vooruitgang van de mensheid.¹⁷³ Het congres resulteerde in de definitieve scheiding tussen internationalisten en mazzinianen en vormde het begin van een verbeterd strijd tussen beide richtingen.¹⁷⁴ Mazzini beschouwde de uitkomst van het congres als een grote nederlaag. Vier maanden later, op 10 maart 1872, stierf Mazzini in Pisa. Hij liet een verscheurde en verbitterde beweging na.¹⁷⁵

Het congres in Rome was nauwlettend door de politie in de gaten gehouden en de prefect van Napels had er een *confidente*, ene Ferretti, naar toe gestuurd. Het ministerie van Binnenlandse Zaken had geen eigen informant bij de afgevaardigden zitten, en minister-president Giovanni Lanza deed dan ook een beroep op Ferretti.¹⁷⁶ Deze operatie was tamelijk onbeholpen opgezet en werd even onhandig uitgevoerd. Ferretti, die permanent werd aangeduid als *l'amico*, onthulde weinig schokkende zaken. Wel berichtte hij met nadruk over de aanwezigheid op het congres van de internationalisten "*alla Bakounine*" die zich inzetten om aanhangers voor de Internationale te werven, die ze "helaas" in groten getale vonden.¹⁷⁷

De ontwikkeling van de Internationale in Italië ging vanaf augustus 1871 razendsnel.¹⁷⁸ De groei van het bakoeninistische socialisme ging volledig ten koste van de mazziniaanse beweging. De belangrijkste centra van de Internationale waren de Romagna, de Marken en de stad Napels.¹⁷⁹ Hele groepen arbeiders sloten zich bij haar aan, daartoe aangezet door oproepen van Garibaldi en andere 'helden' van het Risorgimento. Voor het overgrote deel vormden de secties revolutionaire afdelingen. De nieuwe internationalisten hadden "de opstandige aspiraties geërfd van hun vaders die hun hele leven hadden samengezworen."¹⁸⁰ Het was echter vooral de overheersende invloed van Bakoenin die de Italiaanse afdelingen van de Internationale in het revolutionaire kamp brachten. Een soortgelijke ontwikkeling was alleen terug te vinden in Spanje, waar de Italiaanse 'Bakoenin-

¹⁷² Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 319.

¹⁷³ Geciteerd naar Bottero, *Dibattimenti nel Processo per Cospirazione*, 128; Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 319.

¹⁷⁴ Voor het congres zie: Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 39-45; Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 301-322; Ravindranathan, *Bakunin*, 130-134.

¹⁷⁵ Rosselli, *Saggi sul Risorgimento*, 260, 270. Rosselli onderscheidde na de dood van Mazzini vier richtingen binnen het republicanisme: zuivere mazzinianen, transigente republikeinen (zij die deelnamen aan de verkiezingen), republikeinen op de wijze van Alberto Mario (zij die niet deelnemen aan verkiezingen, maar wel belangstelling hebben voor de politiek; ze tonen een toenemende kritiek op Mazzini), republikeinen op de wijze van Garibaldi (filosocialistisch, verward). Spadolini (*I Repubblicani*, 23-24) houdt een soortgelijke indeling aan.

¹⁷⁶ Minister van Binnenlandse Zaken, Lanza, aan de prefect van Napels, Rome 31 oktober 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

¹⁷⁷ Berichten van Ferretti aan de prefect van Napels, Rome 2 november 1871, Rome 5 november 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

¹⁷⁸ Zo constateerde de *questore* van Milaan in zijn driemaandelijkse rapport over de politieke en sociale verhoudingen (*spirito pubblico*) van 31 december 1871: "De dagelijkse ontwikkeling van de Internationale - die bij elke stap elementen van angst toevoegt aan haar langzame maar ononderbroken opmars door middel van personen die verbitterd en vijandig staan tegenover de huidige orde - vormt de grootste bedreiging." ASM, *Questura*, Cartella 105.

¹⁷⁹ Rosselli (*Saggi sul Risorgimento*, 259) geeft aan dat Italië halverwege 1872 over minstens vijftig afdelingen van de Internationale beschikte.

¹⁸⁰ Geciteerd naar Zangheri, *Storia del Socialismo*, 237.

missionaris' Giuseppe Fanelli de verkondiger was van de 'antiautoritaire' Internationale.¹⁸¹ Cafiero overdreef echter schromelijk toen hij in oktober 1871 aan Engels mededeelde dat "de Internationale van heel Italië, van de Alpen tot de uiterste rotsen van Sicilië, bezit had genomen."¹⁸²

Het protest van de Zwitserse Jurafederatie der Internationale¹⁸³ tegen het autoritaire optreden van de Algemene Raad in Londen kreeg bij de Italiaanse internationalisten een gunstig onthaal. De Jurafederatie ontwikkelde zich tot het officieuze centrum van de bakoeninistische beweging binnen de Internationale.¹⁸⁴ Tijdens het congres in Sonvillier in november 1871 vaardigden deze bakoeninistische dissidenten aan alle federaties van de Internationale een circulaire uit waarin het Congres van Londen van een maand daarvoor als geheim en onwettig werd omschreven.¹⁸⁵ Tevens werden de besluiten van dat Congres nietig verklaard en werd de Algemene Raad beschuldigd van autoritair gedrag. Het fundamentele verschil tussen de Jurafederatie en de Algemene Raad kwam naar voren in de volgende passage:

De toekomstige maatschappij kan geen andere zijn dan de veralgemening van de organisatie die de Internationale zich zal hebben gegeven. We moeten er dus voor zorgen die ideale organisatie zo dicht mogelijk te benaderen. Hoe kan men wensen dat een maatschappij van vrijheid en gelijkheid voortkomt uit een autoritaire organisatie? Dat is onmogelijk. De Internationale, het embryo van de toekomstige menselijke maatschappij, moet, vanaf heden het getrouwe beeld van onze idealen van vrijheid en van federatie zijn, en elk principe dat neigt naar autoriteit, naar dictatuur uit haar midden verwerpen.¹⁸⁶

De circulaire eindigde met een aansporing tot het bijeenroepen van een algemeen congres van de *autonome* afdelingen van de Internationale. Het pamflet en de oproep resulteerden onbedoeld in de scheuring binnen de Eerste Internationale.¹⁸⁷ Met de verspreiding van de Sonvillier-circulaire werd de strijd tussen Marx en Bakoenin naar buiten gebracht en werden de Italiaanse internationalisten voor het eerst geconfronteerd met de crisis binnen de Internationale. Vanaf het einde van 1871 keerden steeds meer afdelingen zich openlijk af van de Algemene Raad en richtten zich op de libertaire, 'antiautoritaire' internationalisten in Zwitserland.

De kritiek van de 'antiautoritairen' op de Algemene Raad sloeg volledig door naar het andere uiterste: vrijwel elke vorm van organisatie werd beschouwd als autoritair. Dit 'Marx-syndroom' was moeilijk te bestrijden.¹⁸⁸ De vijandigheid tegenover organisatie kwam echter ook voort uit een andere overweging: het gevaar van politie-infiltratie. Dat dit gevaar niet denkbeeldig was, bleek uit

¹⁸¹ Over de invloed van Fanelli in Spanje zie: Lorenzo, *Il Proletariato Militante*, 27-47.

¹⁸² Brief van Cafiero aan Engels, Napels 18 oktober 1871. Romano, *Storia del Movimento*, III, 130-133.

¹⁸³ In april 1870 tijdens het congres van de Romaanse Federatie in La Chaux-de-Fonds had er reeds een splijting plaats gevonden binnen de Zwitserse afdeling van de Internationale. De scheiding lag grofweg tussen aanhangers van Bakoenin enerzijds en die van Marx en de Algemene Raad anderzijds. De bakoeninisten groepeerden zich vanaf 1871 in de Jurafederatie.

¹⁸⁴ Zie: Enckell, *La Federazione del Giura*; Freymond, ed., *Etudes et Documents*; Vuilleumier, *Horlogers de l'Anarchisme*; Bigler, *Der Libertäre Sozialismus*.

¹⁸⁵ *Circulaire à Toutes les Fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs*. De circulaire was opgesteld door James Guillaume en werd gepubliceerd in *Il Gazzettino Rosa*, 29 december 1871. Ook *La Campana. Organo Socialista* (no. 5, 4 februari 1872), *Il Proletario*, de *Fascio Operaio* en *L'Eguaglianza* publiceerden dit belangrijke pamflet. *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, no. 1, 15 februari 1872.

¹⁸⁶ Geciteerd naar Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 637.

¹⁸⁷ De Jurafederatie was er niet op uit om de Algemene Raad af te schaffen, maar om hem zijn macht te ontnemen en te reduceren tot een simpel correspondentie-bureau.

¹⁸⁸ De term is van Skirda, *Autonomie Individuelle*, 52.

het feit dat van de drie afgevaardigden van de Franse delegatie op het Congres van de Internationale in Den Haag twee zich als politieespionnen ontpopten.¹⁸⁹

Internationale voorstellen ter bestrijding van de Internationale

Het vermoeden dat de Internationale de organisator was van de vele stakingen in de jaren 1868-1870, bezorgde haar de volledige aandacht van regeringen en pers.¹⁹⁰ De Internationale werd al spoedig een belangrijk punt op de diplomatieke agenda. In september 1870, vlak na de proclamatie van de Franse Republiek, nam rijkskanselier Otto von Bismarck het initiatief tot internationale samenwerking ter bestrijding van de Internationale. Hij hoopte Rusland en Oostenrijk-Hongarije achter zijn plannen te krijgen. Tsaar Alexander II "wenste dringend" de vestiging van een "solidariteitsbond tussen de monarchieën tegen de revolutie",¹⁹¹ maar bij de Oostenrijks-Hongaarse regering bestond er nog te veel ressentiment jegens beide keizerrijken om met hen in zee te gaan.¹⁹² De Commune van Parijs bracht daar verandering in.

Bakoenin geeft in de beginregels van zijn in 1873 gepubliceerde boek *Gosudarstvennost' i Anarchijia* (Staat en Anarchie) de bezorgdheid weer van de Europese staten over de Internationale en de socialistische beweging na de Parijse opstand:

Aan het einde van de laatste [Frans-Duitse] oorlog [...] zijn de maatregelen tegen de Internationale het favoriete thema geworden van de gesprekken tussen regeringen. Dat is een zeer natuurlijk fenomeen. De staten, die uit hun aard tegenover elkaar staan en verdeeld zijn door onwrikbare tegenstellingen, konden en kunnen geen ander terrein van overeenstemming vinden dan de overeengekomen slavernij van de volksmassa's die de gemeenschappelijke basis en het gemeenschappelijke doel van hun bestaan vormt. Vorst von Bismarck was en blijft zonder meer de belangrijkste aanhanger en bezieler van deze nieuwe Heilige Alliantie. Maar hij was niet de eerste die op het toneel verscheen om zijn ideeën te presenteren. Hij heeft de twijfelachtige eer van een dergelijk initiatief gelaten aan de vernederde regering van de Franse staat die hij kort daarvoor had gekleineerd. De minister van Buitenlandse Zaken van de nationale pseudo-regering, de onveranderlijke verrader van de Republiek maar daarentegen trouwe vriend en verdediger van de orde der jezuïeten, die in God geloven maar niets dan verachting voor de mensheid tonen, waarvoor ze op hun beurt geminacht worden door alle oprechte verdedigers van de zaak van het volk, de overberuchte retor Jules Favre [...] heeft met grote vreugde de rol van de boosaardige lasteraar en verklikker op zich genomen. Van de leden van de regering van de zogenaamde 'Nationale Verdediging' is hij, zonder enige twijfel, één van diegenen geweest die het meest hebben bijgedragen aan de ontwapening van de nationale verdediging en aan de overgave - met klaarblijkelijk verraad - van Parijs aan de arrogante,

¹⁸⁹ Het ging om Van Heddeghem (ps. Walter) en om Dentraygues (ps. Swarm). Beide spionnen hadden in Den Haag voor de uitstoting van Bakoenin uit de Internationale gestemd. Skirda (*Autonomie Individuelle*, 52-53) heeft echter ongelijk als hij beweert dat de ontdekking van deze twee spionnen de Jura-internationalisten bang maakten voor de organisatie aangezien ze pas in 1873 werden ontmaskerd.

¹⁹⁰ Vuilleumier, "Quelques Documents concernant l'Attitude des Milieux Conservateurs Genevois à l'Egard de la Première Internationale" in: *Mélanges d'Histoire Economique et Sociale en Hommage au Professeur Antony Babel* (Genève, 1963) II, 231.

¹⁹¹ Witzig, "Bismarck et la Commune", 193.

¹⁹² Zie: Witzig, "Bismarck et la Commune", 191-221; Herbst, *Die Erste Internationale als Problem der Deutschen Politik*; Obermann, "Zur Geschichte der Deutschen und der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie", 331-371.

onbeschaamde en onverbiddelijke overwinnaar. Vorst von Bismarck heeft hem bedrogen en bespottelijk gemaakt tegenover de wereld. En juist toen heeft deze Jules Favre, alsof hij zich trots voelde over deze dubbele schande - de zijne en die van Frankrijk dat hij heeft verraden en misschien ook verkocht -, tegelijkertijd voortgedreven door het verlangen om geliefd te zijn bij degene die met hem de spot heeft gedreven, bij de *Kanzler* van het zegevierende Duitse Rijk, en door zijn diepgewortelde haat tegen het proletariaat in het algemeen en tegen de Parijse arbeiderswereld in het bijzonder, een formele aanklacht ingediend tegen de Internationale, waarvan de leden, die in Frankrijk aan het hoofd van de arbeidersmassa staan, geprobeerd zouden hebben om een volksopstand uit te lokken tegen zowel de Duitse overweldigers als tegen de uitbuiters, de regeerders en de interne verraders. Een verschrikkelijke misdaad waarvoor het officiële en burgerlijke Frankrijk met voorbeeldige gestrengheid het Frankrijk van het volk moest kastijden.¹⁹³

De Internationale, die een bonte mengeling was van proudhonisten, bakoeninisten, vakbondsleiders, lassalleanen en aanhangers van Marx, was voor de Europese regeringsleiders een schimmige organisatie waarop ze al hun angsten konden projecteren. Juist deze gevarieerde samenstelling - versterkt door de aanvankelijke bemoeienissen van Mazzini - gaf de Internationale het odium van een gevaarlijke en geheimzinnige samenzwering. Vermoedens over verbindingen met jezuïeten of vrijmetselaars, speculaties over het financiële vermogen en fantastische verhalen over *Red Doctor Terror* Karl Marx deden de verbeelding op hol slaan.¹⁹⁴ Het was dus vooral de onbekendheid met de doelstellingen en de activiteiten, met de samenstelling en de bestuurders die de vrees voor de Internationale veroorzaakte. Het was tevens een gemakkelijk excuus om alle arbeidersverenigingen uit te schakelen, opdat het vrije verkeer van handel en industrie ongehinderd voort kon gaan.¹⁹⁵

De Commune van Parijs was voor enkele staten het sein om het socialisme op Europees niveau aan te pakken. Daar arbeiders uit verschillende landen zich hadden georganiseerd in de vorm van de Internationale Arbeiders-Associatie en omdat de Commune het resultaat was van een "internationaal complot",¹⁹⁶ meenden deze staten de vervolging eveneens internationaal te moeten aanpakken. Het was, in de woorden van de Oostenrijk-Hongaarse kanselier Friedrich Ferdinand Beust, tijd voor een Contra-Internationale.¹⁹⁷ Tot de onderdrukking van de opstand in Parijs waren er geen Europese afspraken op regeringsniveau over de bestrijding van de Internationale, ofschoon er wel sprake was van samenwerking op lagere niveaus. De Franse politie was bijvoorbeeld met haar collega's in Zwitserland en België overeengekomen om Franse leden van de Internationale uit te leveren en België weigerde communards toegang tot haar grondgebied.¹⁹⁸ In Engeland hadden Franse politespionnen toestemming om hun gevaarlijke landgenoten te bespioneren.¹⁹⁹

De vermoede relatie tussen de Internationale en de Commune van Parijs, en de angst die deze had veroorzaakt onder de heersende klassen, waren de directe oorzaken voor verschillende initiatieven

¹⁹³ Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Milaan 1972, herdruk 1980) 7-9; Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Catanië, 1977) 19-21; Bakounine, *Archives Bakounine*, III, 203.

¹⁹⁴ Raddatz, *Karl Marx*, 241; Bernstein, "The Paris Commune", 166-168; Molnár, *Le Déclin*, 15-17.

¹⁹⁵ Bernstein, "The First International", 184.

¹⁹⁶ Mancini, *La Comune di Parigi*, 349.

¹⁹⁷ Beust, *Aus Drei Viertel-Jahrhunderten*, II, 489; Mancini, *La Comune di Parigi*, 350.

¹⁹⁸ Bernstein, "The First International", 185, 189-190; Daisy, "La Proscription en Belgique", 253-271; Herbst, *Die Erste Internationale*, 110-111.

¹⁹⁹ Bernstein, "The First International", 191-192.

tot een Europese aanpak van de Internationale Arbeiders-Associatie.²⁰⁰ Het was daarbij van groot belang dat de Commune een revolutietype was dat naast de monarchieën ook republieken bedreigde.²⁰¹ Vrijwel gelijktijdig werden er voorstellen gedaan door Bismarck, de Franse regering en de Spaanse regering. Frankrijk en Duitsland hadden, na de Frans-Duitse oorlog in de jaren 1870 en 1871, met hun voorstellen politieke nevendoelstellingen.²⁰² Bismarck wilde Frankrijk isoleren en Oostenrijk-Hongarije voor zich winnen en Favre wilde het isolement vermijden door Rusland aan zich te binden.²⁰³

Het Duitse plan behelsde informatie-uitwisseling tussen de verschillende nationale politiediensten en het doorvoeren van wetswijzigingen in alle Europese landen krachtens welke het socialisme zou worden beschouwd als een gewone misdaad in plaats van een politiek misdrijf. Op deze wijze zouden leden van de Internationale in aanmerking kunnen komen voor uitlevering op grond van de bestaande verdragen. Later beseftte Bismarck echter dat dit laatste punt ook voor Duitsland niet uitvoerbaar was zonder een wetswijziging door te voeren. De bestrijding van de Internationale was voor hem vooral een buitenlands politieke aangelegenheid. Rusland was het meest toeschietelijk ten aanzien van Bismarcks initiatief, maar Oostenrijk bleef wantrouwen koesteren jegens de intenties van de Duitse kanselier. De Engelse regering beschouwde de Internationale als een "communicatiecentrum van arbeiders en vakbonden" en wilde niets weten van internationale antiliberale akkoorden. Daarmee blokkeerde de Engelse regering vrijwel elke mogelijkheid tot de Europese samenwerking ter bestrijding van de Internationale.²⁰⁴

De regering-Lanza maakte zich aanvankelijk niet veel zorgen over de Internationale, maar hield haar wel nauwlettend in de gaten. In het begin van 1870, dus voor het uitbreken van de opstand in Parijs, kreeg de Italiaanse diplomaat in Parijs, Costantino Nigra, de opdracht om een rapport over de ontwikkeling van de Internationale voor de regering op te stellen. De Commune leidde tot een verhoogde belangstelling bij de regering. In mei 1871 verzond Nigra de *'Notice Historique sur l'Association Internationale de Travailleurs'*, die op 16 juni 1870 op last van de Franse regering was opgesteld, naar Rome.²⁰⁵ Grote zorgen uitte ook de gewoonlijk behoedzame minister van Buitenlandse Zaken, Emilio Visconti Venosta, tijdens een gesprek in het voorjaar van 1871 met de Oostenrijk-Hongaarse afgezant Carl Zaluski. Volgens hem werd Italië in het bijzonder bedreigd

²⁰⁰ In Parijs en in Genève waren er initiatieven tot de oprichting van een "Contra-Internationale" en tot een "Internationale Werkgevers-Vereniging". Het doel van deze organisaties was het vermijden van de klassenstrijd door middel van verzoening met de arbeidersklasse. Zie: Chotteau, *L'Internationale des Patrons*. Parijs, 1871. Bij de *Société d'Utilité Publique* in Genève dacht men aan de oprichting van een *Association Internationale des Amis de l'Ordre Social* ter verdediging van het vaderland, het gezin, de eigendom en de vrijheid van werken. Het plan werd niet geconcretiseerd. Vuilleumier, "Quelques Documents", 242-245; Bernstein, "The First International", 193-194.

²⁰¹ Herbst, *Die Erste Internationale*, 223.

²⁰² Voor Duitsland zie: Herbst, *Die Erste Internationale*, 66 vlg.; voor Frankrijk zie: Bourgin, "Le Gouvernement Français contre la Première Internationale", 39-137; Joughin, *The Paris Commune*, 74-88.

²⁰³ Obermann, "Zur Geschichte", 340.

²⁰⁴ De Italiaanse ambassadeur te Berlijn Edoardo De Launay verwoordde zijn eigen en het conservatieve standpunt toen hij opmerkte dat de repressieve en preventieve maatregelen op het continent hun effectiviteit zouden verliezen wanneer Engeland asiel bleef verlenen aan de internationalisten. De Launay aan minister van Buitenlandse Zaken, Visconti Venosta, Berlijn 22 april 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 481; Molnár, *Le Déclin*, 24-25.

²⁰⁵ Chabod, *Storia della Politica*, 394-396. Het betrof waarschijnlijk hetzelfde rapport - "een zeer lang bericht over de aanvang van de Internationale Arbeiders-Associatie en de daarop volgende etappes die haar vormden tot het tijdperk van het publieke gevaar voor de Europese maatschappij" - waarmee de Franse diplomaat Joseph De Gabriac in juli 1871 door Jules Favre naar Berlijn was gestuurd. De Gabriac, *Souvenirs Diplomatiques*, 235.

wegens de nabijheid van Frankrijk en de vele socialistische elementen die Italië reeds herbergde. Volgens Visconti Venosta moesten de mogendheden tot overeenstemming komen over de middelen die de gemeenschappelijke vijand, het socialisme, zouden inperken en ontwapenen.²⁰⁶ Tevens wilde de Italiaanse regering vanaf april 1871 door de ambassadeur in Londen geïnformeerd worden over contacten tussen de leiders van de Internationale in Londen en de leiders van de mazziniaanse *Partito d'Azione* in Italië. Aanvankelijk waren het niet zozeer de 'roden' waar de regering zich zorgen over maakte alswel de *Partito d'Azione*, die ze veel gevaarlijker achtte.²⁰⁷ Vanaf januari 1872 was de Italiaanse regering hoofdzakelijk bevreesd voor een akkoord tussen mazzinianen en leden van de Internationale.²⁰⁸

De Italiaanse regering verkondigde in het openbaar het standpunt dat ze weinig had te duchten van de Internationale. Weliswaar had de regering als reactie op de Commune enkele preventieve maatregelen genomen, maar volgens "nauwkeurige onderzoeken van het ministerie van Binnenlandse Zaken" had de Internationale tot dusver nauwelijks sporen achtergelaten in Italië. Het kabinet stond op het standpunt dat de Internationale alleen sterk was in landen die in hoge mate waren geïndustrialiseerd. Italië, dat slechts een agrarische industrie bezat, zou daarom niet ontvankelijk zijn voor de socialistische en communistische propaganda.²⁰⁹ De regering was bovendien van mening dat dankzij de oplossing van het nationale vraagstuk en wegens "de monarchistische neiging van de bevolking" noch mazziniaanse noch socialistische pogingen enige kans op succes zouden hebben.

Ondanks de zelfverzekerde houding naar buiten toe maakte de regering zich, bij monde van minister Visconti Venosta, wel degelijk zorgen over de ontwikkeling van de Internationale. Rond de organisatie zouden zich alle personen kunnen groeperen die op de vernietiging van de sociale orde doelden. Visconti Venosta was dus bezorgd over een mogelijk verbond tussen de internationalisten en mazziniaanse groepen. De Italiaanse regering verklaarde gaarne bereid te zijn tot uitwisseling van inlichtingen over de arbeidersorganisatie. Premier Lanza en minister Visconti Venosta wilden bij de Europese politiek betrokken worden en ze achtten de kwestie van de Internationale te gering om de mogendheden op dat punt voor het hoofd te stoten. Visconti Venosta probeerde echter het vraagstuk van de uitlevering te vermijden. Hij gaf Bismarck hetzelfde antwoord als de Franse regering: "Italië was bereid om op de daders van moord en brandstichting waarvan Parijs het toneel was geweest [de communards] de uitleveringsovereenkomsten toe te passen."²¹⁰ In het algemeen werden de communards echter niet uitgeleverd, maar de grens met Zwitserland overgezet. Communards die er geen socialistische ideeën op nahielden, werden met rust gelaten.²¹¹ Het lidmaatschap van de Internationale was daarentegen onvoldoende grond tot uitlevering omdat het niet in de

²⁰⁶ Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 401-402.

²⁰⁷ Chabod, *Storia della Politica*, 426-427.

²⁰⁸ Minister-president Lanza aan minister van Buitenlandse Zaken, Emilio Visconti Venosta, Rome 27 januari 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 325. Secretaris-generaal op Buitenlandse Zaken, Isacco Artom, aan de ambassadeur in Parijs Costantino Nigra, Rome 28 januari 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 326. Lanza aan Visconti Venosta, Rome 22 februari 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 359.

²⁰⁹ Brief van de Franse consul in Sint-Petersburg, De Gabriac, aan Jules Favre, 21 juli 1871. De Gabriac, *Souvenirs Diplomatiques*, 241; Herbst, *Die Erste Internationale*, 112-113.

²¹⁰ Visconti Venosta aan de Italiaanse ambassadeur te Berlijn, De Launay, 10 juli 1871. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 15-16.

²¹¹ Civolani, *L'Anarchismo*, 208-209.

uitleveringsverdragen was opgenomen en omdat het in Italië geen strafbaar feit was.²¹²

Zeer duidelijk werd het Italiaanse standpunt verwoord naar aanleiding van de Spaanse oproep van 9 februari 1872 tot een gemeenschappelijk optreden tegen de Internationale.²¹³ De Spaanse circulaire ging gepaard met een oproep zo spoedig mogelijk een uitleveringsverdrag met Spanje te sluiten dat speciaal op de leden van de Internationale was gericht.²¹⁴ Minister-president Lanza twijfelde ernstig aan de haalbaarheid van het Spaanse plan. Bovendien stonden de liberale wetgeving en de fundamentele beginselen van het strafrecht repressie van de Internationale in de weg. De regering sprak zich uit voor een liberale interpretatie van het recht op vereniging:

Zolang een vereniging zich groepeerd rond een politiek-economisch programma, ook al is het geïnspireerd door de meest absurde drogredeneringen van de socialistische school, kan de uitvoerende macht, indien ze geen schending van de wet of een bedreiging met vernietiging van de bestaande orde constateert, geen strafrechtelijke repressie toepassen.²¹⁵

Lanza beschouwde het zeer nuttig om een direct inlichtingensysteem tussen de regeringen op te zetten, maar verder wilde hij niet gaan.²¹⁶ Uitlevering op grond van het loutere feit dat een persoon lid zou zijn van de Internationale achtte hij uitgesloten.²¹⁷ Deze opvatting werd nog eens onderstreept door het feit dat Italië een dergelijk verzoek van de Franse regering weigerde op basis van de Italiaanse grondwet.²¹⁸ Italië bleef gedurende de jaren zeventig het standpunt huldigen dat de openbare orde gehandhaafd diende te worden door de nationale regeringen op basis van nationale wetgeving. De regeringen zouden elkaar daarbij moeten inlichten over alle zaken en personen die betrekking hadden op de Arbeiders-Associatie. Het was daarentegen niet nodig om formele

²¹² Minister van Justitie, Giovanni De Falco, aan Visconti Venosta, Rome 26 april 1872: "Indien derhalve de daden die zijn toe te schrijven aan leden van de *Internationale*, behoren tot de misdrijven zoals opgenomen in art. 2 [van de Italiaans-Franse uitleveringsovereenkomst van 12 mei 1870], of een misdrijf is dat daarin niet is omschreven maar wel is opgenomen in de Italiaanse wetgeving, moet en kan tot uitwijzing worden besloten volgens de heersende beginselen. Maar buiten deze gevallen is Z.K. Regering, ondanks goede wil, niet in staat om aan de verzoeken die worden ingediend te voldoen, aangezien het simpele feit van lidmaatschap van de *Internationale* niet is opgenomen onder de misdrijven of overtredingen in het Italiaanse Wetboek van Strafrecht. Zolang de huidige wetgeving niet zal worden veranderd, zal het sluiten van een akkoord in de zin zoals is voorgesteld door de Franse regering vruchteloos en overbodig zijn." In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 495-496. Tevens in: Chabod, *Storia della Politica*, 435, noot 2.

²¹³ De circulaire van de Spaanse regering is gepubliceerd in Witzig, "Bismarck et la Commune", 219-221. Zie tevens: Bijlage A - 2.

²¹⁴ De Spaanse regering-Sagasta had op 16 januari 1872 per decreet de Internationale buiten de wet gesteld. Ofschoon de verkondiging van de ideeën niet strafbaar was, was het lidmaatschap en de organisatie wel strafbaar gesteld volgens art. 198 van het Wetboek van Strafrecht. Zie: Bourgin, "Le Gouvernement Français", 40.

²¹⁵ Lanza aan Visconti Venosta, 8 april 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 451-452. Tevens in: Chabod, *Storia della Politica*, 435, noot 1.

²¹⁶ Lanza aan Visconti Venosta, 2 maart 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 379-382.

²¹⁷ Lanza aan Visconti Venosta, 8 april 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 451-452.

²¹⁸ Het Franse verzoek om in haar uitleveringsverdragen een clause op te nemen waardoor internationalisten zonder meer zouden worden uitgeleverd, dateerde van 22 april 1872. De Italiaanse minister van Justitie, De Falco, liet vier dagen later aan Visconti Venosta weten dat een dergelijk uitleveringsverdrag met Frankrijk niet kon worden gesloten. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 475-476, 495-496.

internationale akkoorden te sluiten ter bestrijding van het anarchisme of socialisme.²¹⁹

In juli 1871 beantwoordde de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Jules Favre, het Duitse voorstel met het tegeninitiatief tot een Europese Conferentie om tot eensgezindheid te komen over repressieve maatregelen tegen de Internationale. De Franse repressieve maatregelen zouden daarbij als basis moeten dienen.²²⁰ De Franse burgerij en regering waren in de ban van haat en wraak na de overwinning op de communards. De Internationale moest worden uitgeschakeld en de revolutionairen mochten nooit meer een kans krijgen.²²¹ Frankrijk wilde een Europees front vormen tegen de Arbeiders-Associatie door internationale uitzonderingsmaatregelen. Dit doel sprak uit de twee circulaires van Favre die hij op 26 mei en 6 juni 1871 naar de diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland stuurde en die tevens in de *Journal Officiel* werden gepubliceerd.²²²

In de eerste circulaire verzocht de Franse regering om de arrestatie en uitlevering van gevluchte communards. Frankrijk wilde vermijden dat zij als politieke misdadigers zouden worden beschouwd, aangezien ze dan zouden worden beschermd door het volkenrecht dat de uitlevering van politieke misdadigers verbood. De tweede circulaire was vooral bedoeld als rehabilitatie van de Franse geschiedenis en als antwoord op monarchistische beschuldigingen. De indruk moest weggenomen worden dat de Commune een specifiek Frans en republikeins verschijnsel zou zijn. De oorzaken van de Commune moest men enerzijds zoeken bij het Bonapartisme en anderzijds bij de Internationale die een bedreiging voor heel Europa was. De schuldigen waren dus het keizerrijk en de internationale arbeidersbeweging.²²³ Het huidige Frankrijk wilde zich tegenover het buitenland presenteren als een bolwerk tegen het internationale socialistische gevaar.

Italië en Frankrijk hadden op 12 mei 1870 een uitleveringsverdrag gesloten. De circulaires van Favre leidden niet tot wijzigingen in dit akkoord. Daarvan was al helemaal geen sprake nadat het Franse parlement in maart 1872 een wet had aangenomen krachtens welke het lidmaatschap van de Internationale als een strafbaar feit werd beschouwd.²²⁴ Italië reageerde op de eerste circulaire door het toezicht aan de grenzen te verscherpen. Daarnaast werden buitenlanders scherper in de gaten gehouden en zouden communards, in overeenstemming met de bestaande uitleveringsverdragen, worden gearresteerd en uitgewezen. Tussen de Italiaanse en Franse regeringen werd bovendien afgesproken dat ze elkaar zouden waarschuwen indien er internationalisten van het ene naar het ander land zouden gaan.²²⁵ Italië zou alle communards de toegang weigeren. De Italiaanse politie

²¹⁹ De secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Giuseppe Tornielli, aan de Italiaanse ambassadeur in Berlijn, De Launay, 31 december 1878. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, XI, 125-126. Zie tevens: Chabod, *Storia della Politica*, 428.

²²⁰ Frankrijk was op dat moment het enige land met een speciale wetgeving gericht tegen leden van de Internationale.

²²¹ Joughin. *The Paris Commune*, 74-79.

²²² De circulaire van 26 mei 1871 werd gepubliceerd in *Journal Officiel de la République Française* (Versailles) A. III, N° 147, 27 mei 1871. De circulaire van 6 juni 1871 werd gepubliceerd in *Journal Officiel de la République Française*, no. 159, 8 juni 1871.

²²³ Herbst, *Die Erste Internationale*, 24-28.

²²⁴ Civolani (*L'Anarchismo*, 200-201) beweert daarentegen dat er een aanvullend uitleveringsverdrag is gesloten tussen Frankrijk en Italië. In dat verdrag zou expliciet zijn vermeld dat Italië de communards zou uitleveren. Ik ken dit verdrag niet. Chabod (*Storia della Politica*, 433-437), waarnaar Civolani verwijst, geeft juist te kennen dat een dergelijk akkoord tussen de Franse en Italiaanse regeringen nooit is gesloten.

²²⁵ Dat kan men opmaken uit het bericht van de Italiaanse ambassadeur te Parijs, Nigra, aan minister van Buitenlandse Zaken, Visconti Venosta, Parijs 3 september 1872: "De minister van Buitenlandse Zaken van de [Franse] Republiek heeft me op 2 september schriftelijk geïnformeerd over het vertrek van verscheidene leden van de Internationale uit Genève naar Italië... Dhr. Rémusat overhandigde mij deze informatie door me een kopie op te sturen van een brief van de minister van Binnenlandse Zaken [...] en merkte daarbij op dat hij dat deed in overeenstemming met het overeengekomen akkoord tussen de

werd in haar speurtocht naar de Franse vluchtelingen actief geholpen door de Franse consuls in Italië en door Franse politieagenten.²²⁶ De Italiaanse regering sprak weliswaar van strengere maatregelen, maar in de praktijk was daarvan nauwelijks iets te merken. Pas vanaf augustus 1872, door de toename van het aantal stakingen en het vermoeden dat de Internationale achter deze stakingen zat, werd de Internationale in Italië serieus genomen.

Algemene Europese akkoorden over maatregelen tegen de Internationale zijn er niet gekomen. Het waren niet alleen Engeland²²⁷ en Zwitserland²²⁸ die dergelijke akkoorden tegenwerkten, maar ook de onwil van Frankrijk om deel te nemen aan een Europees akkoord waarvan Duitsland de initiatiefnemer zou zijn.²²⁹ Zoals de Italiaanse ambassadeur in Berlijn, Edoardo Launay, reeds in november 1871 aan vorst Alexander Gortsjakov mededeelde, was de verscheidenheid in wetgeving van de verschillende landen één van de grootste hindernissen voor een gezamenlijk akkoord.²³⁰ Launay bleef hardnekkig wijzen op de noodzaak van internationale samenwerking.²³¹ Er werd ook geen inlichtingensysteem opgezet tussen de verschillende regeringen over de Internationale. Daarentegen sloten de drie keizerrijken in de jaren 1872 en 1873 wel een overeenkomst volgens welke ze de "orde zouden bewaren" zonder de Internationale of het socialisme expliciet te noemen.²³² Italië stond meer op het standpunt van Engeland dan dat van Duitsland of Frankrijk en hield vast aan de liberale constitutionele beginselen.

In Europa was er op dit punt een duidelijke scheidslijn tussen de liberale landen waartoe ook Italië behoorde, en de autoritaire landen waartoe op dat moment ook Spanje en Frankrijk²³³ moesten worden gerekend. Het belangrijkste onderscheid tussen beide 'blokken' was dat de liberale landen slechts repressieve maatregelen wilden nemen op basis van nationale wetgeving, terwijl de autoritaire landen internationale preventieve en repressieve maatregelen tegen de Internationale wilden nemen. Tot deze preventieve maatregelen behoorde ook sociaal-politieke wetgeving om de Internationale de wind uit de zeilen te nemen. De enige Europese staatsman die in staat moest worden geacht om de landen tot een internationaal akkoord te brengen, Bismarck, zag er de

---

Italiaanse en Franse regeringen." In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 103.

²²⁶ Civolani, *L'Anarchismo*, 200-201.

²²⁷ De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Jules Favre, schreef op 22 april 1872 aan de Franse zaakgelastigde, Charles Gavard, in Londen: "We kennen de doctrines van Engeland wat betreft uitleveringen en we weten voor de rest dat [de regering] een soortgelijk voorstel, recentelijk gedaan door de Spaanse regering, niet heeft ingewilligd. We hebben derhalve niet de hoop om de medewerking te krijgen van het kabinet van Londen." Geciteerd naar Bourgin, "La Lutte du Gouvernement Français", 135.

²²⁸ Minister-president Ceresole achtte een mogelijk gezamenlijk optreden van de regeringen tegen de Internationale een grotere bedreiging voor de vrijheid dan de Internationale zelf. De Italiaanse zaakgelastigde te Bern, Luigi Amedeo Melegari, aan minister van Buitenlandse Zaken, Visconti Venosta, Bern 10 februari 1873. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 321-323.

²²⁹ De Gabriac, *Souvenirs Diplomatiques*, 249-251.

²³⁰ Rapport van De Launay, 2 november 1871. Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 430.

²³¹ Met name in 1878 na de aanslag op koning Umberto I. Zie: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, XI, 96-100, 149-151.

²³² Bernstein ("The First International", 197-199) en Obermann ("Zur Geschichte", 337) noemen deze samenwerking, wellicht in navolging van Bakoenin en Marx, met gevoel voor *overstatement* een nieuwe Heilige Alliantie. Over de afspraken tussen Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Duitsland zie: Brügel, *Geschichte*, I, 90-99; Taffs, "Conversations between Lord Odo Russell", 702; Meyendorff, "Conversations of Gorchakov", 400-408.

²³³ Op 14 maart 1872 had het Franse parlement de wet tegen de Internationale aangenomen. Lidmaatschap van de Internationale, of van elke vereniging die dezelfde doelen nastreeft, zou zwaar worden bestraft. Voor de tekst zie: Bijlage A - 1.

voordelen niet meer van in.²³⁴ De kanselier vertrouwde in 1872 ook niet langer op politiemaatregelen tegen deze "ziekte die de hele beschaafde wereld" besmette; hij richtte zich vooral op binnenlandse wetgeving om de internationalisten te bestraffen en om de positie van de arbeiders te verbeteren.²³⁵ Zijn aandacht had zich verplaatst naar een ander internationaal verbond: dat van de katholieke organisaties.²³⁶

De nationale conferentie van Rimini

De tolerante en onbezorgde houding van de regering maakte een onbelemmerde groei van de Internationale in Italië mogelijk. De grootste aanwas kwam van handwerkslieden uit de steden en het platteland. De sterkste ontwikkelingen deden zich voor in de Noordelijke en Centrale regio's van Italië. In het begin van haar bestaan heerste er grote verwarring binnen de internationalistische beweging in Italië. Vele groepen voelden de aantrekkingskracht van de verschillende polen binnen de democratische beweging: Bakoenin, Garibaldi en de federalistisch-republikeinse richting.²³⁷ Vrijwel alle afdelingen van de Internationale in Italië kwamen, evenals de Spaanse en een deel van de Franse en de Zwitserse, onder de invloed van Bakoenins opvattingen. Voor de Italiaanse afdelingen waren er binnen deze invloedssfeer drie aspecten van belang: het afwijzen van de politieke en parlementaire weg, het afwijzen van centralisme en autoriteit, en het opteren voor de revolutionaire strijdwijze. De Italiaanse afdeling van de Internationale streefde niet naar emancipatie van de arbeiders, maar naar emancipatie van de mens, "tot welke klasse deze ook behoorde."²³⁸ De afdelingen werden opgericht en gedomineerd door revolutionairen uit de burgerij, de 'intellectuels déclassés'. Deelname van elke revolutionair, uit welke klasse ook afkomstig, was welkom.²³⁹ De motivatie voor de toetreding tot de Internationale was overwegend van morele aard: het streven naar sociale rechtvaardigheid en absolute gelijkheid. Zoals Niccolò Converti²⁴⁰ in 1889 schreef:

De sociale kwestie is voor ons niet zuiver economisch, maar ook politiek en moreel [...]
Kortom: wij zijn communisten in de economie, anarchisten in de politiek; het vaderland

²³⁴ In 1879 ontkende Bismarck zelfs ooit internationale maatregelen tegen de Internationale te hebben overwogen: "Het is absoluut niet waar dat de Keizerlijke regering aan de buitenlandse regeringen een akkoord zou hebben voorgesteld voor een gezamenlijk te volgen gedrag tegenover een sekte die de veiligheid van verschillende staten bedreigt. Zij heeft zich beperkt tot de constatering dat op dat gebied ieder een stuk solidariteit diende op te brengen opdat dergelijke subversieve ideeën niet gepropageerd zouden worden, en deze niet onbestraft en welwillend ontvangen zouden worden. De tijd is nog niet rijp om een internationaal verbond tot stand te brengen dat altijd moeilijk en delicaat te vormen is op dat gebied." De ambassadeur in Berlijn, De Launay, aan minister-president en minister van Buitenlandse Zaken, Depretis, Berlijn 12 januari 1879. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, XI, 149-151.

²³⁵ Brief van Bismarck aan keizer Wilhelm I, 4 april 1872. Seeber en Wolter, ed., *Bismarck*, 246-247.

²³⁶ Evenals de Italiaanse regering beschuldigde Bismarck de katholieke organisaties van samenwerking met socialistische verenigingen. Zie: Brief van Bismarck aan Karl Tauffkirchen zu Guttenburg, 30 juni 1871: "Unter dem Bündnis der Schwarzen mit den Roten muss die Kirche leiden." Brief van Bismarck aan Hans Lothar von Schweinitz, 27 januari 1873. Seeber en Wolter, *Bismarck*, 239-240, 248-250.

²³⁷ Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 288.

²³⁸ Costa, *Bagliori di Socialismo*, 9.

²³⁹ Om de feiten met de naam "Arbeiders Vereniging" in overeenstemming te brengen, werd elke internationalist arbeider genoemd indien hij "meewerkte aan de vernietiging van de burgerlijke orde".

²⁴⁰ Niccolò Converti was een internationalist die vooral actief was in Napels. Vanaf 1880 werd hij door justitie en politie opgejaagd. In 1887 emigreerde hij naar Tunis waar hij tot zijn dood in 1939 bleef. "Niccolò Converti" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 84-85.

willen we vervangen door de menselijke broederschap; het gezin en huwelijk door de mensheid en vrije liefde [...]²⁴¹

Bakoenins strategie van de gewapende revolutie paste in de Italiaanse traditie van Mazzini, Garibaldi en Pisacane. De internationalisten geloofden dat het socialisme gevestigd kon worden met één grote actie, zoals Garibaldi met zijn *Mille* het Rijk der Twee Siciliën had verslagen. Dat ze op dat moment de opstand reeds zagen als 'propaganda van de daad', dus als een propagandamiddel in plaats van een strategisch middel om het directe doel, de *liquidazione sociale* (de sociale vereffening) te bereiken, is onwaarschijnlijk.²⁴²

De internationalisten in Italië waren anarchisten, en wel sociaal-anarchisten die overtuigd waren van het belang van de organisatie. Solidariteit en verenigingsleven bepaalden het Italiaanse internationalisme. De afdelingen waren vrij en autonoom, maar met elkaar verbonden door zogenaamde correspondentie-commissies. De onderlinge contacten liepen via kranten, briefwisseling, rondreizende propagandisten en regionale congressen. De doelen van deze bakoeninistische internationalisten waren: de revolutionaire afschaffing van de staat als belichaming van gezag en tirannie;²⁴³ de vorming van een nieuwe sociale orde - de anarchie - die in vage termen werd omschreven als de vrije en spontane manifestatie van het leven en van de aspiraties van de volksmassa's waarin vrijheid en gelijkheid van alle mensen zouden worden gegarandeerd; het collectieve bezit van kapitaal en productiemiddelen door verenigingen die van onderaf georganiseerd waren.²⁴⁴

Eén van de belangrijkste regionale congressen werd in Bologna gehouden van 17 tot 19 maart 1872, een week na de dood van Mazzini en een jaar na de proclamatie van de Parijse Commune. Tijdens dat congres besloten de afgevaardigden een nationale conferentie van alle afdelingen van de Internationale te houden.²⁴⁵ Tegelijkertijd namen ze het besluit zich niet te laten verleiden tot zuiver antimonarchistische of antiregeringsacties. Alleen acties die zouden leiden tot de emancipatie van het proletariaat, zouden worden gesteund. Hiermee verwierpen de internationalisten de republikeinse acties, die hoofdzakelijk een politieke inhoud hadden. Alle politieke vraagstukken werden ondergeschikt gemaakt aan de sociale kwestie. Deelname aan de verkiezingen werd verworpen. Een ander belangrijk besluit, geheel tegen de wens van Bakoenin in, was de erkenning van het algemeen comité van de Jurafederatie naast de Algemene Raad in Londen. Voor de internationalisten waren beide gelijkwaardig: alle twee werden beschouwd als correspondentiebureau's. De afdeling van

²⁴¹ Converti, *Repubblica ed Anarchia*, 4.

²⁴² Zangheri (*Storia del Socialismo*, 334) beweert dat de internationalisten de opstand vooral als een propagandamiddel beschouwden. Ik betwijfel dat. In vrijwel elke correspondentie komen de woorden "*liquidazione sociale*" terug en, zoals gezegd, kwam het gros van de internationalisten voort uit de mazziniaanse traditie volgens welke de opstand de inleiding was tot een werkelijke revolutie. Pisacane, die in zijn geschriften de opstand inderdaad als een propagandamiddel beschouwde, trok zich daar in de praktijk niets van aan. Het is bovendien de vraag in hoeverre Pisacane op dat moment om zijn theorieën bekend stond. Het lijkt mij eerder dat hij om zijn praktische voorbeeld van de opstand van 1857 bekend stond. Bovendien schreef Malatesta later dat de Internationale in Italië essentieel een vereniging was die het doel had om een gewapende opstand uit te lokken. Malatesta, "Prefazione" in Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, xxv.

²⁴³ Een representatieve anarchistische opvatting over de staat wordt gegeven door Errico Malatesta in zijn brochure *L'Anarchia* (Londen, 1891). Zie: Bijlage A - 9.

²⁴⁴ Zie onder anderen: Della Peruta, "Il Socialismo Italiano dall'Anarchismo", 285.

²⁴⁵ Het besluit tot het bijeenroepen van een nationaal congres werd tijdens de derde zitting genomen op voorstel van Terzaghi, Alessandro Auquier, Francesco Chiarini, Alberto Tucci en Lodovico Nabruzzi. ASB, Tribunale, B. 4, vol. 11.

Bologna stelde zich echter nooit meer in verbinding met Londen.²⁴⁶ Ofschoon het regionale congres in een resolutie Garibaldi prees, was het duidelijk dat de internationalisten in de Romagna op de lijn van Bakoenin zaten.

Het besluit tot het organiseren van een nationale conferentie had een golf van activiteiten tot gevolg. De contacten onderling en ook met Bakoenin werden geïntensiveerd. Bakoenin richtte zijn activiteiten vooral op de democratische en internationalistische leiders in de Romagna en Toscane. In zijn brieven benadrukte hij dat de aanvaring met Marx even onafwendbaar was als het conflict met Mazzini omdat beiden autoritair waren en hun systemen uiteindelijk tot corruptie zouden leiden.²⁴⁷ In deze tijd waren de internationalisten in de Romagna vooral garibaldisten. Pas in januari 1872 durfde Bakoenin, in een brief aan Lodovico Nabruzzi,²⁴⁸ Garibaldi te bekritisieren wegens zijn onbegrip van de beginselen van de Internationale, zijn inhoudelijke tegenstellingen en zijn "idee-fixe van de dictatuur."²⁴⁹ Bakoenin demonstreerde in Italië zijn eigen uitspraak "vernietiging is schepping": na de vernietiging van het gezag van Mazzini, en de barricaden tegen de beginselen van Marx en Engels, was de tijd rijp om afbreuk te doen aan de populariteit van Garibaldi. De 'oude idealen' van nationalisme en autoritair communisme moesten plaats maken voor het 'nieuwe ideaal' van de anarchie.

Cafiero bezocht Bakoenin gedurende mei en juni 1872 in Locarno waar hij diep onder de indruk raakte van de Rus. De breuk met Londen en de toenadering tot Bakoenin waren bepalend voor de uitkomst van de eerste nationale conferentie van de Italiaanse afdelingen der Internationale. Samen met Lodovico Nabruzzi, Celso Ceretti²⁵⁰ en Andrea Costa was Cafiero de gangmaker van deze conferentie. Andrea Costa, een jonge student uit Imola, was de belangrijkste exponent van de Internationale in de Romagna. Hij was de grootste propagandist van de sociale revolutie, die zich liet samenvatten in de bakoeninistische termen "collectivisme, atheïsme en anarchisme". De belangrijkste organisatievorm van de Internationale in de garibaldistische Romagna was de zogenaamde *Fascio Operaio* (werkliedengroep).²⁵¹ Deze arbeidersvereniging bewoog zich tussen de polen van het mazzinianisme en garibaldisme enerzijds en revolutionair socialisme anderzijds.²⁵²

Naast deze leiders²⁵³ was ook Carlo Terzaghi, die later door de internationalisten ontmaskerd werd als politespion, een belangrijke promotor van de nationale conferentie. Terzaghi was de

²⁴⁶ Zie: Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 56; Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, 350-352; Sozzi, *Gli Inizi del Movimento Socialista*, 223-233.

²⁴⁷ Bakunin, *Opere Complete*, II, 121-159; Bakounine, *Archives Bakounine*, I-2, 207-255; Ravindranathan, *Bakunin*, 145; Pernicone, *Italian Anarchism*, 47.

²⁴⁸ De ex-republikein Nabruzzi was mede-oprichter van de afdeling van de Internationale in Ravenna. Vanaf 1874 verbleef hij in het buitenland en verruilde hij het revolutionaire anarchisme voor het legale socialisme. In de loop der jaren bewoog hij zich tussen verschillende socialistische stromingen. Aan het eind van de jaren tachtig maakte hij weer deel uit van de anarchistische beweging. "Ludovico Nabruzzi" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, III, 641-644.

²⁴⁹ Brief van Bakoenin aan "Rubicone" (Lodovico Nabruzzi), s.l., 3 januari 1872. Bakunin, *Opere Complete*, II, 216-220; Bakounine, *Archives Bakounine*, I-2, 201-204.

²⁵⁰ Ceretti was een trouwe volgeling van Garibaldi en nam deel aan al diens wapenfeiten. Hij was één der belangrijkste bemiddelaars tussen Garibaldi en Bakoenin. Vanuit Mirandola ontvouwde Ceretti tal van activiteiten voor de Internationale in de Romagna. Hij bezette een verzoenende positie tussen anarchisme, socialisme en republicanisme. "Celso Ceretti" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 7-9.

²⁵¹ De eerste *Fascio Operaio* werd opgericht op 27 november 1871 in Bologna. In december verscheen het gelijknamige tijdschrift.

²⁵² Costa, *Bagliori di Socialismo*, 14.

²⁵³ Het woord leider of *capo* werd niet gehanteerd, maar men sprak van "invloedrijke kameraden". De historicus Pier Carlo Masini hanteerde later de term "leader" teneinde de term *capo*, om maar te zwijgen van *duce*, te vermijden. *L'Associazione*, Nr. 5, 7 december 1889; Masini, ed., *I Leaders*, 16.

afdelingsvoorman van de Internationale in Turijn en hoofdredacteur van de krant *Emancipazione del Proletario*. Hem komt de eer toe reeds voor het regionale congres in Bologna opgeroepen te hebben tot een nationale conferentie van de Italiaanse Internationale.²⁵⁴

Die eerste nationale conferentie vond plaats in de lokale zetel van de *Fascio Operaio* te Rimini van 4 tot 6 augustus 1872. Eenentwintig lokale afdelingen van de Internationale werden daar vertegenwoordigd door vijftientig afgevaardigden.²⁵⁵ Tijdens de bijeenkomst werden vijf belangrijke besluiten aangenomen: 1. de vorming van een *Federazione Italiana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori*, bestaande uit de verschillende autonome afdelingen; 2. deze Italiaanse federatie zou bestaan uit een correspondentie-commissie, belast met het verzamelen en doorgeven van berichten aan de afdelingen, en een statistische commissie, belast met het verzamelen en ordenen van gegevens over de omstandigheden van de arbeiders;²⁵⁶ 3. elke ideologische relatie met het "Duitse autoritaire communisme" - aldus definieerden de Italianen het marxisme - en elke organisatorische band met de Algemene Raad in Londen zou worden verbroken;²⁵⁷ 4. men zou daarom - tegen de zin van Bakoenin - het eerstvolgende congres van de Internationale in Den Haag boycotten en aan het aanstaande congres van de zogenaamde Antiautoritaire Internationale in Neuchâtel deelnemen; 5. op 15 maart 1873 zou het tweede congres van de *Federazione Italiana* plaatsvinden in Mirandola. Tijdens de laatste zitting spraken de congresgangers nog over stakingen die ze uit materialistisch oogpunt weinig zinvol vonden voor de arbeider. Daarentegen werden ze uiterst nuttig geacht voor de ontwikkeling van het solidariteitsgevoel in de strijd van de arbeid tegen het kapitaal. Veelzeggend waren de saluutwoorden aan zowel Garibaldi als aan Bakoenin. De vergadering eindigde met de gezamenlijke kreet "*Viva la Rivoluzione Sociale*".²⁵⁸ De besluiten en de voortgang van het congres werden gepubliceerd in de clandestiene krant *La Rivoluzione Sociale* die in het leven was geroepen omdat de regering het openlijke en reguliere bestaan van de socialistische kranten verhinderde.²⁵⁹

De nationale conferentie van Rimini bevestigde niet alleen de reeds bestaande scheuring binnen

²⁵⁴ *La Campana* (Napels) A.I. N. 5, 4 februari 1872. Terzaghi had de oproep gelanceerd tijdens een bijeenkomst van de vereniging *L'Emancipazione del Proletario* in Turijn op 28 januari 1872.

²⁵⁵ Ten onrechte vermelden vele historici, op basis van Nettlau's *Bakunin e l'Internazionale* (365), de aanwezigheid van Malatesta op dit congres. Drie jaar later (*Geschichte*, III, 84) noteerde Nettlau: "Malatesta, weet ik nu, was niet in Rimini aanwezig." Ook Malatesta's biograaf Luigi Fabbri (*La Vida de Malatesta*, 82) meldt dat Malatesta niet aanwezig was. De lokale commandant van de *carabinieri* gaf de volgende namen door aan de prefect van Forlì (Forlì, 8 augustus 1872): Paride Suzzara Verdi, Caffieri [Carlo Cafiero], Lodovico Nabruzzi, Fagioli [Alceste Faggioli], Germanico Piselli, Francesco Piccinini [deze was echter op 2 mei 1872 door mazzinianoen vermoord], Terzati [Carlo Terzaghi]. De onderprefect van Rimini wist de prefect van Forlì nog twee andere namen te geven (Rimini, 7 augustus 1872): Teobaldo Buggini en Caio Zavoli. ASFo, Pref. Gab., B. 47. Minister van Binnenlandse Zaken Lanza (Brief aan de prefect van Padova, Rome 19 augustus 1872) geeft bovendien nog de naam van Francesco Orsoni. ASPadua, Pref. Gab., B. 10. Voor vrij nauwkeurige lijsten zie: Zangheri, *Storia del Socialismo*, 349-350; Sozzi, *Gli Inizi del Movimento Socialista*, 297.

²⁵⁶ De leden waren de garibaldist-bakoeninist Celso Ceretti, de bakoeninist Malatesta en de intrigant Terzaghi.

²⁵⁷ De belangrijkste reden voor de breuk met de Algemene Raad was resolutie IX van de Conferentie in Londen "volgens welke men trachtte dat de hele Internationale zich zou aanpassen aan de autoritaire doctrine waarvan de Algemene Raad de bezielende en drijvende kracht was." *La Rivoluzione Sociale*, no. 1, september 1872. Een exemplaar van dit tijdschrift bevindt zich in ASN, Pref. Gab., B. 108, fasc. 2.

²⁵⁸ "Atti della Conferenza di Rimini". *La Rivoluzione Sociale*, no. 1, s.l., september 1872. ASN, Pref. Gab., B. 108, fasc. 2. "Atti della Conferenza di Rimini" in Estratto del Giornale Clandestino *La Rivoluzione Sociale*, no. 1, s.l., september 1872. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 27, fasc. 439.

²⁵⁹ *La Rivoluzione Sociale*, no. 1, s.l., september 1872.

de Internationale, ze was tevens het vertrekpunt voor een sterke anarchistische stroming in Italië. Deze antiautoritaire houding was, ofschoon oprecht, niet meer dan schone schijn. Het besluit zich tegen Londen te keren werd genomen door een handvol personen die zich daarenboven op geheime en autoritaire wijze organiseerden. De Italiaanse afdeling bestond dus uit een openlijke massa-organisatie en uit geheime kernen, die vooral door de leiders werden gevormd en die slechts één doel hadden: de gewapende opstand. Deze tweedeling kwam overeen met die binnen de organisaties van Bakoenin. De besluiten van Rimini werden niet alleen ingegeven door het dispuut tussen Bakoenin en Marx, maar tevens door de interne situatie binnen de Italiaanse democratische stroming. Het mazzinianisme en garibaldinisme werden definitief afgezworen.²⁶⁰

De concurrentiestrijd met de mazziniani was nog steeds in volle gang en werd niet alleen met wederzijdse beschuldigingen van "verraders en spionnen" bestreden, maar ook met fysiek geweld.²⁶¹ De beide groeperingen kwamen met name in de Romagna herhaaldelijk bloedig met elkaar in botsing. Na drie dagen strijd in maart 1872, vielen er in Ravenna twee doden. Duels tussen mazziniani en internationalisten volgden elkaar op. Op 2 mei 1872 werd in Lugo de internationalist en leider van de lokale *Fascio Operaio* Francesco Piccinini door mazziniani met geweer-schoten en messteken om het leven gebracht.²⁶² De mazziniani voelden zich, na de dood van hun *Maestro*, bedreigd door de opmars van de Internationale, en de internationalisten benadrukten de verschillen om de twijfelaars naar hun zijde over te halen. De internationalisten wilden het verschil met de mazziniani tot het uiterste doorvoeren omdat, zoals Niccolò Converti schreef, "[de republikeinen] het volk een nieuwe reeks ontgoochelingen kunnen opdringen; en omdat wij [anarchisten] onder de republikeinen [...] elementen kunnen vinden die anarchist kunnen worden."²⁶³ Deze concurrentiestrijd versnelde en verscherpte de stellingnames tussen beide richtingen.²⁶⁴

Zoals vermeld, namen de Italianen geen deel aan het congres van de Internationale in Den Haag. Cafiero was op het congres slechts als waarnemer aanwezig en schreef na afloop een fel commentaar op zijn besluiten. Bakoenin en de Spaanse en Zwitserse anarchist hadden nog tevergeefs de Italianen aangespoord wel naar Den Haag te vertrekken. De oppositie tegen de centralistische stroming van Marx werd door de afwezigheid van de Italiaanse federatie ernstig verzwakt en Marx kon dan ook een simpele overwinning behalen op Bakoenin en de Zwitserse anarchist James Guillaume.²⁶⁵ De Algemene Raad kreeg absolute zeggenschap over de afdelingen van de Internationale en Bakoenin en Guillaume werden geroyeerd.²⁶⁶ Bakoenin liet zich gewillig wegsturen: met een autoritaire Internationale wilde hij niets te maken hebben. De zege van Marx was een Pyrrusoverwinning. Het congres in Den Haag was het laatste van de 'officiële' Internationale dat nog enige betekenis had. Het Haagse besluit om de Algemene Raad naar New York te verplaatsen, betekende het begin van het einde van de Internationale Arbeiders-Associatie.²⁶⁷ Engels had dit laatste besluit

²⁶⁰ Cerrito, "Le Origine del Socialismo", 338.

²⁶¹ Angiolini, *Socialismo*, 73-74.

²⁶² Ravindranathan, *Bakunin*, 174; Angiolini, *Socialismo*, 73-74; Sozzi, *Gli Inizi del Movimento Socialista*, 242-267.

²⁶³ Converti, *Repubblica ed Anarchia*, 6.

²⁶⁴ Zie: Rosselli, *Saggi sul Risorgimento*, 262-277.

²⁶⁵ De aanwezigheid van de Italianen had deze overwinning van Marx overigens niet kunnen voorkomen.

²⁶⁶ Het onderzoekscomité had tevens voorgesteld om de Zwitserse anarchist Adhémar Schwitzguébel te royeren, maar vond daarvoor geen meerderheid. Schwitzguébel protesteerde tevergeefs dat hij op gelijke wijze als Bakoenin en Guillaume behandeld wenste te worden.

²⁶⁷ Na de verhuizing van de Algemene Raad naar New York was er van 7 tot 13 september 1873 nog een congres in Genève. Dit congres nam op voorstel van Johann Philipp Becker de volgende resolutie aan: "Het congres, ook al geeft het aan de arbeidersklasse het advies deel te nemen aan elke politieke actie die haar emancipatie ten doel heeft, laat aan de kameraden van de verschillende landen de vrijheid om te

beargumenteerd met de stelling dat de Algemene Raad in Europa niet meer veilig was voor de politie en dat de partijtwisten een dusdanig niveau hadden bereikt dat de zetel moest verhuizen.²⁶⁸ Wellicht was deze manoeuvre een poging om te voorkomen dat de Internationale in anarchistische handen zou vallen,²⁶⁹ in de mening dat het beter zou zijn om de Internationale te laten sterven dan haar te laten functioneren volgens andere dan de beginselen van Marx en Engels.²⁷⁰ Het is evenzeer mogelijk dat Marx niets meer zag in de Internationale nadat gebleken was dat deze slechts een ondergeschikte rol had gespeeld tijdens de belangrijkste 'proletarische' opstand van de negentiende eeuw, de Commune van Parijs.²⁷¹ Na het congres in Den Haag waren het juist de geroyeerden en hun aanhangers die de naam van de Internationale overnamen.

Marx en Engels ontketenden hun strijd tegen de anarchisten pas goed na hun 'overwinning' op de 'antiautoritair'. Samen met Marx' schoonzoon Paul Lafargue stelden ze in 1873 het strijdschrift *Een Complot tegen de Internationale Arbeiders-Associatie* op.²⁷² Ze beschuldigden daarin Bakoenin en de anarchisten ervan hun strijd niet tegen regeringen te voeren, maar juist tegen de werkelijke revolutionairen. De anarchisten zouden voor niets terugschrikken: leugens, verraad, intimidatie en geweld. In hetzelfde jaar zette Engels de aanval voort in *Der Volksstaat* in de serie "Die Bakunisten an der Arbeit."²⁷³

De Italiaanse correspondentie-commissie richtte zich onder aanvoering van Andrea Costa vooral op haar broeders in Spanje en in Zwitserland. Het belangrijkste communicatie-orgaan was de *Favilla* die de stukken van de correspondentie-commissie zonder meer publiceerde. De krant *La Plebe* was ondertussen meer geneigd tot de positie van de Algemene Raad, maar bleef in contact met de Italiaanse afdeling. De periode volgend op de conferentie van Rimini stond voornamelijk in het teken van aanvallen op de Algemene Raad en de mazzinianen, en van de aanscherping van de ideologie en strategie. In het geheim werkten de leiders van de Italiaanse afdeling, in navolging van de republikeinse traditie, aan de voorbereidingen van de sociale revolutie. Malatesta herinnerde zich later:

[De Internationale] was in haar wezen een vereniging opgericht met het doel om een gewapende opstand te provoceren, die met slechts één slag de regering had moeten

---

handelen naar de omstandigheden." Marx zelf beschouwde dit congres als een mislukking. Op 15 juli 1876 was er nog een bijeenkomst in Philadelphia met het doel de, reeds inactieve, Internationale officieel op te heffen.

²⁶⁸ Engels, "Intervento sulla Sede del Consiglio Generale", 1872. Afgedrukt in Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 822-823.

²⁶⁹ Mc Clellan, *Revolutionary Exiles*, 214-216. Mc Clellans opvatting wordt onderbouwd met de brief van Engels aan Bebel, Londen 20 juni 1873. Afgedrukt in Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1024-1025.

²⁷⁰ Brief van Engels aan Friedrich Sorge, Londen 12 september 1874. Afgedrukt in Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1059-1060.

²⁷¹ Thomas, *Karl Marx*, 333.

²⁷² Het geschrift verscheen oorspronkelijk anoniem in het Frans onder de titel *L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et Documents publiés par Ordre du Congrès International de La Haye* (Londen, 1873). De Duitse versie met de in de tekst genoemde titel volgde onmiddellijk. Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 964-1023. Tevens in Engels, Lafargue en Marx, *Anarchici e Marxisti*, Bravo, ed., 37-174; Marx en Engels, *Over het Anarchisme*, 83-105.

²⁷³ Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 153-155. De artikelen zijn herdrukt in Marx en Engels, *Contro l'Anarchismo*, 17-42; Marx en Engels, *Tre Articoli sull'Anarchismo*, 12-25; Marx en Engels, *Over het Anarchisme*, 106-131; Marx, Engels en Lénine, *Sur l'Anarchisme et l'Anarcho-syndicalisme*, 136-161. Ofschoon minder grof dan Marx en Engels, zette Lenin vanaf 1901 de aanvallen op de anarchisten voort in verschillende artikelen. Zie: Marx, Engels en Lénine, *Sur l'Anarchisme et l'Anarcho-syndicalisme*, 205-376.

wegvagen, de privé-eigendom had moeten afschaffen, de grond, de productiemiddelen en alle bestaande rijkdom vrij ter beschikking aan de arbeiders had moeten stellen en de burgerlijke staatsorganisatie had moeten vervangen door een vrije federatie van gemeenschappen en autonome productiegroepen.²⁷⁴

De bijeenkomst van de zogenaamde antiautoritaire Internationale, van 15 en 16 september 1872, werd in de Zwitserse stad Saint-Imier gehouden. Direct voorafgaand aan het congres was er een samenkomst in Zürich bij Bakoenin ter (her)oprichting van de geheime Revolutionaire Socialistische Alliantie of de organisatie 'Y'.²⁷⁵ De Italiaanse afdeling van de Internationale leverde op het congres de grootste afvaardiging. Deze bestond uit Michael Bakoenin, Carlo Cafiero, Andrea Costa, Errico Malatesta, Giuseppe Fanelli en Lodovico Nabruzzi. De andere afgevaardigden waren James Guillaume en Adhémar Schwitzguébel uit Zwitserland; Rafael Farga Pellicer, Tomás Gonzáles Morago, Charles Alerini en Nicolás Marselau uit Spanje; en de Franse vluchtelingen Jean-Louis Pindy, Camille Camet en Gustave Lefrançais. De besluiten van deze bijeenkomst waren een bevestiging van die van de conferentie van Rimini. Op het congres werd besloten dat geen enkele meerderheid tijdens een congres haar wil kan opleggen aan een minderheid. Daarnaast legde men vast dat de eerste taak van het proletariaat bestond uit de vernietiging van elke politieke macht, vanuit de achterliggende gedachte dat "het proletariaat, als het de politieke macht wil grijpen, zelf een heersende en uitbuitende klasse zal worden." Met deze resolutie zetten ze een streep door Marx' nadruk op de politieke actie van het proletariaat. De antiautoritairen hadden twijfels over blijvende resultaten van werkstakingen, maar beschouwden ze toch als een waardevol actiemiddel voor de revolutionaire voorbereiding van de "grote en beslissende revolutionaire strijd."²⁷⁶

Het congres betekende evenzeer de bekrachtiging van de geheime revolutionaire broederschap, die de revolutie, binnen de Internationale, moest voorbereiden en sturen. Deze geheime Alliantie werd gerechtvaardigd met het argument dat gedurende de revolutionaire fase elke poging tot de vorming van een (tijdelijke) regering vermeden moest worden.²⁷⁷ Ze was de 'inspirerende ziel' en 'generale staf' van het revolutionaire 'leger van het volk'.²⁷⁸ Deze geheime Alliantie kreeg uiteindelijk alleen vorm in Italië waar een lange traditie van samenzweringen heerste. De 'ingewijden' of intimi waren Cafiero, Costa, Fanelli, Malatesta en Nabruzzi. Niet-Italianen waren Elisée Reclus, Paul Brousse, J. Garcia Viñas en al vrij gauw Peter Kropotkin. Het congres in Saint-Imier vormde de basis voor de internationale anarchistische beweging in de jaren zeventig. Het bepaalde tevens het gezicht van de Internationale in Italië. Malatesta verklaarde later:

Wij waren allen vóór alles leden van de Geheime Alliantie en als zodanig stichtten wij afdelingen van de Internationale met het doel om een actiecentrum te creëren voor de ideeën en doeleinden van de Alliantie. De Internationale in Italië was geen federatie van arbeidersverenigingen, maar een zuiver politieke vereniging voor [het bereiken van] de

²⁷⁴ Malatesta, "Prefazione" in Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, xxv.

²⁷⁵ Een handgeschreven exemplaar van het *Programme de Y* bevindt zich in SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 5697.

²⁷⁶ "Congresso Antiautoritario dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori a Saint-Imier". *La Rivoluzione Sociale*, no. 1, september 1872.

²⁷⁷ Voor het congres zie: Bakunin, *Opere Complete*, III, 164-169; Bakounine, *Archives Bakounine*, II, 137-143; Cerrito, "Le Origini del Socialismo", 339-342; Pernicone, *Italian Anarchism*, 60-62.

²⁷⁸ Brief van Bakoenin aan Celso Ceretti, 13-27 maart 1872. Bakunin, *Opere Complete*, II, 255-278; Bakounine, *Archives Bakounine*, I-2, 235-255; Romano, *Storia del Movimento*, III, 251-279.

doelen van de Alliantie.²⁷⁹

In september 1872 verscheen in Zwitserland in naam van de *Federazione Italiana* het clandestiene pamflet *La Rivoluzione Sociale*. De tekst was door Andrea Costa opgesteld:

De regering toont momenteel meer scherpzinnigheid dan van haar verwacht kon worden; zij doet ons de eer aan ons te beschouwen als haar meest serieuze en gevaarlijkste tegenstanders. We zouden er verkeerd aan doen haar daarom nog meer te haten; door ons te behandelen als vijanden doet ze ons recht; en aangezien zij het geweld is, lijkt het ons juist logisch dat ze het tegen ons aanwendt, en daarbij zonder scrupules alle garanties schendt die ons worden verleend door die parel van een Statuut dat ons door [koning van Sardinië] Carlo Alberto werd geschonken.

De grondwetten worden opgesteld om geschonden te worden. Alles wat er nu gebeurt op het Europese continent is daarvan het bewijs, en de huidige situatie in Italië is, vanuit politiek oogpunt geen andere dan een flagrante, permanente en algemene schending van de constitutionele garanties.

Het is voor de regering des te gemakkelijker tegenover ons socialisten een dergelijke schending [te begaan] door tegen ons te keer te gaan, nu ze niet alleen zeker is van de steun van die beschermende politiemassa die, door zich ten koste van het volk te verrijken, nu van alle rijkdom van het land geniet, en ook van die andere radicale en liberale bourgeoisie, die zich ijvert om de zetel te bezetten of op zijn minst de voordelen van de eerste te delen; maar ze zal tevens gesteund worden door de mazziniaanse partij, die zich als de erfgenaam van het huidige politieke bewind beschouwt.²⁸⁰

Costa keerde zich in het pamflet ook tegen de mazzinianen en tegen de publieke opinie die 'noodzakelijkerwijs' bourgeois was. Omdat de regering de publicatie van socialistische kranten verbood en het absoluut noodzakelijk was een eigen orgaan te hebben, werd deze krant clandestien verspreid. Het programma was eenvoudig en simpel: een werkelijke en volledige emancipatie van het proletariaat door middel van de sociale revolutie. Het tijdperk van de propaganda was voorbij, dat van de actie was begonnen.²⁸¹

Costa ontwierp in deze periode tevens, onder het toeziend oog van Bakoenin, het *Programma ed Oggetto dell'Associazione* waarin de organisatie en doelen van de geheime broederschap uiteen werden gezet. Deze broederschap moest binnen de Internationale opereren en de Internationale zelf tot haar instrument maken. Het document schetst een organisatievorm die volledig tegengesteld was aan de vrije beginselen van de Italiaanse Internationale. De afdelingen werd elke vorm van autonomie ontzegd en alle verenigingen hadden hetzelfde programma, dezelfde politiek, dezelfde revolutionaire tactiek en tevens dezelfde wijze om nieuwe broeders te rekruteren.²⁸² Het was een organisatiewijze die veel leek op die van de geheime hiërarchische organisaties van Filippo Buonarroti.

De contrasten tussen de internationalisten en de garibaldisten, en tevens tussen de Italiaanse democraten en de regering, werden nog eens duidelijk uit het voornemen van de republikeinen om in

²⁷⁹ Malatesta aan Nettlau in 1904. Nettlau, *Malatesta*, 79.

²⁸⁰ Het pamflet is afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 293-297.

²⁸¹ *Ibidem*.

²⁸² Het document werd gebruikt tijdens de rechtszaken tegen de internationalisten in 1875. Het is deels afgedrukt in Bottero, *Dibattimento nel Processo*, 334-335. Zangheri (*Storia del Socialismo*, 363-366) geeft de beste weergave van het document dat hij heeft teruggevonden in ASB, Tribunale, B. 25.

november 1872 een bijeenkomst voor algemeen kiesrecht bij het Colosseum in Rome te houden. De bakoeninistische internationalisten, maar ook de dissidente afdelingen, wilden daar niets van weten, terwijl Garibaldi en diens volgelingen, waaronder enkele internationalisten, er grote voorstanders van waren.²⁸³ Costa deed het af met de woorden: "algemeen kiesrecht is een politieke farce, misschien goed bedoeld; maar nog [altijd] een farce."²⁸⁴ De bijeenkomst vond uiteindelijk niet plaats wegens het verbod dat de regering op 19 november 1872 uitvaardigde.²⁸⁵ De regering was bang voor een 'Romeinse Commune' en zag er een heuse revolutionaire poging in die ten doel had de staatsinstellingen grondig te veranderen.²⁸⁶ Ofschoon de Internationale niets met de bijeenkomst te maken had, waren de geruchten hardnekkig dat ze, al dan niet aangemoedigd door de clerus, de strijd met de regering wilde aanbinden.²⁸⁷

In het relaas van de Italiaanse Federatie tijdens het antiautoritaire congres in september 1873 te Genève gehouden, onderstreepten de internationalisten hun oppositie tegen Garibaldi. De garibaldistische partij moest worden bestreden juist omdat deze niet over een duidelijk programma beschikte en omdat ze teveel de persoon van Garibaldi centraal stelde. De garibaldistische revolutie zou alleen maar leiden tot de militaire dictatuur.²⁸⁸ Maar ook moesten de garibaldisten worden bestreden omdat de republikeinen door het uitroepen van de Spaanse republiek op 11 februari 1873 nieuwe moed hadden gekregen.²⁸⁹ Garibaldi had veertien dagen later naar aanleiding van deze machtswisseling een open brief geschreven waarin hij zich uitsprak voor de openlijke democratische strijd binnen en buiten het parlement.²⁹⁰

Lanza en de Internationale

De voorspoedige ontwikkeling van de Internationale en de creatie van een nationale organisatie was de regering niet ontgaan. Zij moest vooral bezorgd zijn over de revolutionaire en conspiratieve aard van de vereniging die de staat in haar wezen bedreigde. Deze zorg was echter niet bij de regering aanwezig. Minister-president Giovanni Lanza onderschatte aanvankelijk de kracht van de Internationale, maar door het plotselinge activisme van de arbeiders stelde hij spoedig zijn oordeel bij. Lanza, één van de leiders binnen de *Destra*, was van 14 december 1869 tot 10 juli 1873 voorzitter van de regering. De voortdurende interne verschillen binnen de *Destra* en de oppositie van de groep rond de rechtse leider Marco Minghetti²⁹¹ maakten de positie van zijn kabinet uiterst wankel. In

²⁸³ De internationalist Celso Ceretti en de garibaldist Luigi Castellazzo waren grote voorstanders van een politiek verbond tussen de internationalisten en de republikeinen. Andrea Costa wilde niets van een dergelijk verbond weten. Hij wilde het socialisme 'zuiver' houden.

²⁸⁴ Geciteerd naar Ravindranathan, *Bakunin*, 184.

²⁸⁵ Uiteindelijk vond er een bijeenkomst plaats in het Teatro Argentina tijdens welke het *Patto di Roma* werd gesloten. Een programma van algemeen kiesrecht, verplicht openbaar onderwijs, belasting- en landhervormingen, vrouwenemancipatie, volksmilitie, en afschaffing van klerikale privileges werd aangenomen. Het programma was volkomen in overeenstemming met Garibaldi's ideeën.

²⁸⁶ Zie: Bardi, *Roma Piemontese*, 280-284.

²⁸⁷ Chabod, *Storia della Politica*, 416, 441.

²⁸⁸ "Atti del 6° Congresso Universale di Ginevra e del 2° Congresso Regionale Italiano di Bologna" ASF, Trib.Corr. Processi, B. 892, fasc. 38.

²⁸⁹ Een aantal Italiaanse internationalisten vertrok in 1873 naar Spanje om daar deel te nemen aan de burgeroorlog aan de zijde van president Francisco Pi y Margall. Onder hen bevonden zich Giovanni Perazzini, leider van de Internationale in Rimini, Cajo Zavoli, Carlo Sant'Ambrogio, en ene Zanibelli.

²⁹⁰ Valiani, *La Lotta Sociale*, 27. De garibaldist Felice Cavallotti werd in september tot afgevaardigde gekozen; hij zwoer trouw aan de monarchie. Een jaar later werd Garibaldi zelf afgevaardigde en moest derhalve ook trouw zweren. De internationalisten namen hem dit zeer kwalijk.

²⁹¹ Minghetti steunde herhaaldelijk de oppositie van de gematigde *Sinistra* rond Antonio Depretis.

deze precare situatie kreeg Lanza te kampen met het vraagstuk van de Internationale. De veroordeling van de Commune van Parijs was in Italië, met uitzondering van enkele radicale kranten, unaniem. De Parijse opstand werd afgeschilderd in apocalyptische beelden die een diepe indruk maakten op de burgerij en de politieke klasse of *consorteria*, zoals de anarchisten haar aanduiden. De verbinding tussen de Commune en de Internationale Arbeiders-Associatie maakte de sociale kwestie en het vraagstuk van de Internationale ook in Italië actueel. De regering was echter van mening dat Italië overwegend een agrarisch land was en dat de conflicten zich hoofdzakelijk op het platteland afspeelden. Hier ging het niet om een sociale, maar om een politieke kwestie: de priesters die de boerenmassa in hun greep hadden, zouden het agrarische proletariaat niet aanzetten tot de vernietiging van de eigendom maar wel van de eenheidsstaat.²⁹² De regering had daarom een grotere angst voor de 'zwarte' dan voor de 'rode' dreiging. Dat zou spoedig veranderen.

Tijdens de volksopstand in Parijs onderschatte de regering de kracht van de Internationale. Volgens haar was Italië niet ontvankelijk voor socialistische en communistische ideeën.²⁹³ Daarentegen zou een verbond tussen de Internationale en de mazziniaanse republikeinen, de subversieve partij bij uitstek, wel een bedreiging voor de openbare veiligheid opleveren.²⁹⁴ Direct na de onderdrukking van de Commune van Parijs baseerde Lanza zijn beeld van de Internationale op de rechtszaken tegen de Franse internationalisten in 1870 te Parijs²⁹⁵ en de besluiten van het congres van de Internationale in Basel van 1869. De minister-president legde geen verbinding tussen de gebeurtenissen in Parijs van het voorjaar van 1871 en de Internationale. Hij verbond de Internationale nadrukkelijk met de werkstakingen zoals die zich in België en Frankrijk hadden voorgedaan. Volgens hem waren zowel de Internationale als de werkstakingen middelen waarvan de vijanden van de regering, de internationalisten en republikeinen, zich bedienden.²⁹⁶

Aan het begin van 1872 verkeerde Lanza nog in de overtuiging dat de Italiaanse afdeling van de Internationale de richtlijnen van de Algemene Raad in Londen volgde. Tegelijkertijd was hij er echter zeker van dat de organisatie spoedig een opstand zou ontketen. Deze opstand zou in alle waarschijnlijkheid samen met de mazziniaanse republikeinen georganiseerd worden.²⁹⁷

De bijgestelde ideeën van de minister-president over de Internationale komen duidelijk naar voren in een uitvoerig rapport aan het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het einde van 1872. Hij beschouwde de Internationale als een afsplitsing van de 'subversieve partij', dat wil zeggen van

²⁹² Berselli, *La Destra Storica*, 88.

²⁹³ Brief van de Franse consul in Sint-Petersburg, De Gabriac, aan Jules Favre, 21 juli 1871. De Gabriac, *Souvenirs Diplomatiques*, 241.

²⁹⁴ Minister-president Giovanni Lanza aan minister van Buitenlandse Zaken, Emilio Visconti Venosta, Rome 27 januari 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 325. Secretaris-generaal op Buitenlandse Zaken Isacco Artom aan de ambassadeur in Parijs Costantino Nigra, Rome 28 januari 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 326. Lanza aan Visconti Venosta, Rome 22 februari 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 359.

²⁹⁵ Het is waarschijnlijk dat hier de rechtszaken van 1868 worden bedoeld tijdens welke de Internationale tot een verboden organisatie werd verklaard. Voor deze rechtszaken zie: Bernstein, "The First International in France", 134-149.

²⁹⁶ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Mantua, Florence 12 juni 1871. ASMan, Polizia, B. 151. Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Napels, Florence 5 juni 1871. ASN, Pref. Gab., Fascio 61.

²⁹⁷ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Forlì, Rome 15 februari 1872; het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Forlì, 9 maart 1872 en 14 maart 1872. ASFo, Pref. Gab., B. 47.

Mazzini's republikeinse partij.²⁹⁸ De kloof tussen beide groeperingen zou, in zijn ogen, na de Commune van Parijs zijn ontstaan. Lanza achtte de afdelingen van de Internationale in Turijn, Napels, Agrigento en Rome van weinig belang. Het zwaartepunt van de Internationale lag volgens hem in de Romagna en in Lombardije. Verderop in het rapport noemde hij ook de steden Rome en Genua. Het centrum van de Internationale zou de *Fascio Operaio* in Bologna zijn; daarnaast zouden de subversieve partijen in Ravenna altijd een gevaar vormen "niet wegens hun omvang, maar wegens de kwaliteit van de agitatoren die hun bloeddorst bedekken met politieke mantels." Het nationale congres van de Italiaanse afdelingen der Internationale te Rimini in 1872 was, wegens de breuk met de Algemene Raad, een zegen voor het land. De internationalisten zouden zich daardoor meer richten op de strijd tegen de mazzinianen dan op hun eigen organisatie. Zonder de leiding van de Algemene Raad zou de Internationale in Italië spoedig verdwijnen. De mazzinianen vormden een serieuzere bedreiging dan de Internationale, maar door de dood van Mazzini (10 maart 1872) en het afgenomen prestige van Garibaldi was ook hun kracht enorm gereduceerd. Na aanvankelijke toenaderingen tot de Internationale zouden de mazzinianen er nu op uit zijn deze te bestrijden, zo meende Lanza.

In deze situatie achtte hij een uitzonderingswet die het recht op vereniging zou beperken, niet nuttig en niet door de omstandigheden gerechtvaardigd. Het was verstandiger de agitatoren de volle vrijheid te laten, waardoor het toezicht eenvoudiger was uit te oefenen en de regering beter op de hoogte kon worden gehouden van hun plannen. Een uitzonderingswet zou hen niet alleen een gewicht geven dat ze niet verdienden, maar zou tevens in het buitenland de indruk kunnen wekken dat Italië een broeinest van politieke agitatie zou zijn. Alle opruiers waren bovendien bij de regering bekend, en het huidige toezicht en de huidige wetgeving waren voldoende om hen binnen de grenzen van het toelaatbare te houden.²⁹⁹ In februari 1873 voegde Lanza daar nog een argument aan toe: de internationalisten zouden zich, door hun vele gezichten, eenvoudig aan de speciale sancties van een uitzonderingswet kunnen onttrekken.³⁰⁰

Ondertussen baarde het groeiende aantal werkstakingen in Italië de liberale kranten³⁰¹ en de regering grote zorgen. Die bezorgdheid werd vooral ingegeven door de eisen van de arbeiders voor betere werkomstandigheden en door de gelijktijdigheid van stakingen van verschillende categorieën arbeiders. De zorg kwam duidelijk naar voren in een brief van de directeur-generaal van Handel, Augusto Peiroli, aan de Italiaanse ambassadeur in Parijs, Costantino Nigra:

[...] ik wens dat u een verzoek indient bij [minister van Buitenlandse Zaken] Rémusat dat men ook in Frankrijk, waar op dit moment arbeidersstakingen zijn uitgeroepen, onder-

²⁹⁸ Een jaar eerder beschouwde Lanza de mazziniaanse partij, dat wil zeggen de *Associazione Repubblicana Universale*, als de voortzetting van de Liga van Vrede en Vrijheid. Brief van minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Mantua, Florence 12 juni 1871. ASMan, Polizia, B. 150.

²⁹⁹ Rapport van Lanza aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 11 oktober 1872. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1434. Zie ook: Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 3 oktober 1872: "Het [...] rapport stelt de regering gerust over het geringe aantal aanhangers van de Internationale in deze provincie. U bent van opvatting dat overeenkomstig het optreden van Frankrijk, het nodig zou zijn om een speciaal wetsvoorstel tegen de Internationale voor te stellen. Het is op z'n minst nogal twijfelachtig of een dergelijke wet die effecten zou hebben die men wenst, en in elk geval lijkt het op dit moment niet noodzakelijk, aangezien de sancties van het Wetboek van Strafrecht en de wetten op de openbare veiligheid toereikend zijn." ASB, Pref. Gab., B. 204.

³⁰⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect in Bologna, Rome 21 februari 1873. ASB, Pref. Gab. B. 443.

³⁰¹ Voor de reactie op de stakingen van de kranten *La Perseveranza* (conservatief), *La Nazione* (gematigd liberaal) en *L'Opinione* (cavouriaans liberaal) zie: Berselli, *La Destra Storica*, 101-107.

zoekt of er een geheime band bestaat tussen diezelfde stakingen en diegene die wij in deze dagen moeten betreuren in enkele Italiaanse provincies van Piemonte en Lombardije. In het licht van wat men ook andere keren heeft kunnen waarnemen is het makkelijk te begrijpen dat de pogingen tot wanorde die tegelijkertijd in verschillende landen onder de arbeidersklassen werden aangemoedigd, veroorzaakt moeten zijn door een enkel woord van dezelfde leidinggevende macht. Maar het ontdekken van het bestaan van deze geheime banden, waardoor we bewijzen en zekerheid hebben, is een zaak die vele voordelen zou kunnen hebben voor de afzonderlijke regeringen. En indien men bij ons een meldenswaardig feit zou ontdekken, zal men niet nalaten dit door te geven aan de Franse regering, terwijl het ook wenselijk zou zijn dat deze laatste tegenover ons een vriendschappelijke wederkerigheid zou hanteren.³⁰²

In de zomer van 1873 bereikten de stakingen hun hoogtepunt als gevolg van prijsverhogingen en de devaluatie van de munt. De regering wilde deze oorzaken niet erkennen en zag achter de stakingen de hand van 'subversieve verenigingen' die de arbeiders niet alleen via manifesten en circulaire oproepen tot stakingen, maar hen tevens tijdens de stakingen ondersteunden met *casse di resistenza* (stakingskassen).³⁰³ Met de 'subversieve verenigingen' bedoelde de regering de afdelingen van de Internationale.³⁰⁴ De regering achtte de stakingen zowel schadelijk voor de handel als gevaarlijk voor de openbare orde.³⁰⁵ Vóór alles moest de vrijheid van handel en industrie gewaarborgd worden, en minister van Justitie, Giovanni De Falco, riep daarom de procureurs-generaal op om degenen die zich schuldig maakten aan het uitlokken van en aanzetten tot stakingen, en de stakers zelf, hard te vervolgen.³⁰⁶

Lanza was ervan overtuigd dat de stakingen door "sektarische politieke groeperingen" werden uitgebuit voor politieke doeleinden.³⁰⁷ Hij riep de prefecten op om zo energiek mogelijk, maar

³⁰² Directeur-generaal van de Consulaten en van Handel, Augusto Peiroli, aan de Italiaanse ambassadeur in Parijs, Nigra, Rome 27 juli 1872. Op 12 augustus kon Nigra antwoorden dat de Franse minister van Buitenlandse Zaken, François Rémusat, had verklaard dat er geen enkel zichtbaar en materieel verband bestond tussen de stakingen in Italië en die in Frankrijk, ofschoon hij er wel een moreel verband in zag. Behalve Frankrijk wilden ook de Russische en Oostenrijkse regeringen op de hoogte gesteld worden van de recente stakingen in Italië. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 44-45, 71, 80-81.

³⁰³ Op dat moment zagen de Italiaanse internationalisten, in overeenstemming met de besluiten van het congres in Saint-Imier, werkstakingen als "een waardevol strijdmiddel", maar maakten ze zich geen illusies over de economische resultaten. Ze accepteerden de staking als een "product van de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid" die tot gevolg had dat de arbeiders zich meer bewust zouden worden van de "kloof tussen de bourgeoisie en het proletariaat, en die de organisatie van de arbeiders zou versterken. De staking werd echter vooral belangrijk geacht als een "oefening" voor de "grote revolutionaire strijd": de zogenaamde "revolutionaire gymnastiek".

³⁰⁴ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 7 juni 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 28. Het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Forlì, Rome 10 juni 1873. ASFo, Pref. Gab., B. 53.

³⁰⁵ Conti, *Le Origine del Socialismo*, 131. Op dit punt waren de regering en de mazziniani het met elkaar eens. Tijdens het XIIIe Algemene Congres van de Italiaanse arbeidersverenigingen (29-31 maart 1874) werd het stakingsmiddel opnieuw van de hand gewezen op morele en financiële gronden. Spadolini, *I Repubblicani*, 27-33.

³⁰⁶ Circulaire van het ministerie van Justitie aan de procureurs-generaal, Rome 25 juni 1873. ASFo, Pref. Gab., B. 53; ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 28. De beperkingen van het stakingsrecht werden door artikel 386 van het Wetboek van Strafrecht bepaald. Voor de tekst van art. 386 zie hierboven: pag. 81, noot 82.

³⁰⁷ Het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Forlì, Rome 10 juni 1873. ASFo, Pref. Gab., B. 53.

binnen de wet, tegen aanzetters van stakingen op te treden. Het toezicht op verdachte personen en reeds bekende agitatoren moest worden aangescherpt en men moest proberen de "werkelijke krachten" achter deze "bedreigingen van en gewelddaden tegen de vrijheid van handel en de sociale fundamenteën" te ontdekken en ze met zekere en krachtige hand bestrijden.³⁰⁸ Lanza was er toen al van overtuigd dat die "werkelijke krachten" werden gevormd door de leden van de Internationale.³⁰⁹ Deze overtuiging werd gedeeld door zijn ministerie:

Wat de stakingen betreft die zich niet voortdoen als gevolg van onbevredigde behoeften, valt op te merken dat, ofschoon de elementen ontbreken om te bevestigen dat alle exclusief voorbereid zouden zijn door de Internationale, men toch voldoende bewijzen heeft om te veronderstellen dat deze vereniging ze heeft bevorderd en gesteund, zoals de Internationale bovendien, en in het bijzonder na het congres dat de *Federazione Italiana* in Rimini gedurende de eerste dagen in augustus heeft gehouden, inspanningen heeft verricht om nieuwe stakingen te bevorderen.³¹⁰

De onderdrukking van de Internationale

Het tweede nationale congres van de Italiaanse afdeling der Internationale was vastgesteld op 15 maart 1873 en zou in Mirandola gehouden worden.³¹¹ De afdeling van Mirandola stond onder leiding van Celso Ceretti, lid van de correspondentie-commissie en contactpersoon van zowel Bakoenin als Garibaldi. Ceretti was één van de vele internationalisten die hun band met Garibaldi en het democratische republicanisme niet konden loslaten.³¹² Hij hoopte samen met vele andere garibaldisten op een revolutionaire interventie van de generaal in het roerige Spanje, maar deze liet weten een langzame en vreedzame actie te prefereren.

Een week voor het congres liet minister-president Lanza de prefect van Bologna weten dat hij uit angst voor een gezamenlijke opstand van republikeinen en internationalisten de inbeslagneming wenste van alle belastende documenten en dat hij het "opstandige plan" in de kiem wilde smoren.³¹³ Ceretti werd op 11 maart gearresteerd en zijn papieren voor het congres werden in beslag genomen. Een dag later werd de afdeling van Mirandola ontbonden en het dorp door militairen bezet om te verhinderen dat het congres zou plaatsvinden. De regering was tot deze stap overgegaan met het excuus dat het een samenzwering betrof. De actie werd daarnaast ingegeven door angst voor een

³⁰⁸ Circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefecten, Rome 5 juli 1873.

³⁰⁹ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 18-19.

³¹⁰ Brief van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, Cavallini, aan minister van Buitenlandse Zaken, Visconti Venosta, Rome 2 september 1872. In: *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 125.

³¹¹ In de maand voorafgaand aan het congres gaf de *Associazione Internazionale dei Lavoratori-Federazione Italiana-Sezione d'Imola* (Imola, 16 februari 1873) een pamflet uit waarin het congres werd aangekondigd en het programma aan arbeiders en landarbeiders werd uitgelegd. Het pamflet is waarschijnlijk geschreven door Andrea Costa. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 27, fasc. 439, sfasc. 4.

³¹² Een andere exponent van deze richting was Luigi Castellazzo die ook in nauw contact met Garibaldi stond. Samen met Ceretti was Castellazzo een groot voorstander van de eenheid van alle democratische en socialistische krachten. Net als Ceretti werd hij op weg naar het congres in Mirandola gearresteerd. "Luigi Castellazzo", Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, I, 534-538; Zangheri, *Storia del Socialismo*, 376-377.

³¹³ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 8 maart 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 18.

verbond tussen de Internationale en de leiders van de republikeinse partijen,³¹⁴ en door bezorgdheid over het ontstaan van stakingen en sociale onrust.³¹⁵ De regering wilde dergelijke subversieve congressen niet langer tolereren. Reeds in januari had Lanza de prefect van Bologna te verstaan gegeven dat een leidinggevend centrum van de Internationale in de provincie van Bologna niet ongestraft zou mogen worden gevormd.³¹⁶ De congresgangers van de afdelingen van Ancona, Modena en Florence, die niet op tijd op de hoogte waren gesteld van de politie maatregelen, werden op 14 maart gearresteerd.

De correspondentie-commissie besloot naar aanleiding van de arrestaties het congres naar het nabij gelegen Bologna te verplaatsen. Op 16 maart had de lokale prefect de *Fascio Operaio* reeds ontbonden met het doel het congres te ontregelen.³¹⁷ Tegelijkertijd viel een honderdtal politieagenten en *carabinieri* de vergaderzaal en het kantoor van de Bolognese afdeling van de Internationale binnen. De papieren werden in beslag genomen en Carlo Cafiero, Andrea Costa, Errico Malatesta, Abdon Negri, Lodovico Nabruzzi, Francesco Chiarini, Antonio Saiani en Alceste Faggioli werden gearresteerd op beschuldiging van lidmaatschap van een misdadige vereniging.³¹⁸ Arrestatiebevelen werden tevens uitgevaardigd tegen de internationalisten in Modena en Parma. De afdelingen van Parma, Modena, Imola en San Giovanni in Persiceto werden ontbonden. Minister-president Lanza was uiterst tevreden over de actie van de prefect, maar wilde nog verder gaan: hij wenste ook de ontbinding van de *Consociazione Repubblicana* (republikeinse vereniging) en van alle geassocieerde verenigingen in de Romagna. De prefect wees dit voorstel af uit angst dat de publieke opinie zich tegen de regering zou keren.³¹⁹

De overgebleven zestig congresdeelnemers wisten de volgende dag in het geheim bijeen te komen. Zij zagen in de "nieuwe vervolgingen van de centraliserende, bureaucratische en militaire staat van Italië" de bevestiging van het eigen recht en de eigen identiteit. Zij constateerden dat de arbeiders door een onoverbrugbare kloof van de staat en bourgeoisie werden gescheiden.³²⁰

Het is logisch dat de staat ons vervolgt, want het kan niet voldoende voor haar zijn om de openbare en private rijkdommen te hebben verkwist; maar het bewustzijn van haar aanstaande einde zal haar in alle arbeiders, en dat zijn wij, een vijand doen zien. Tussen ons en de staat, tussen ons en de bourgeoisie en haar regering, tussen ons en hun immoraliteit, geweld, privileges, intriges en monopolies, is geen verzoening mogelijk. En daar wij ons in ons recht voelen staan en ons bewust zijn van onze kracht, daarbij geïnspireerd door het gevoel van waardigheid en rechtvaardigheid. Wij laten ons niet aan het wankelen brengen door deze verhevingen van de vervolgingen, en we zien standvastig toe hoe het

³¹⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 19 februari 1873, ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 10. Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 13 maart 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 13. Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 8 maart 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 18.

³¹⁵ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 7 juni 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 28.

³¹⁶ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect in Bologna, Rome 30 januari 1873. ASB, Pref. Gab. B. 443, fasc. 8.

³¹⁷ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan de prefect van Bologna, Rome 13 maart 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 13.

³¹⁸ Ravindranathan, *Bakunin*, 185-186.

³¹⁹ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 380-381. Hostetter, die vast wil houden aan zijn premisse dat de regeringen van de *Destra* niet preventief optraden tegen de Internationale, kan deze arrestatiegolf niet plaatsen en doet haar af als een incident. Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 314-315.

³²⁰ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 382.

werk van de bourgeoisie onze beurt sneller zal doen komen.³²¹

De vervolgingen versterkten de internationalisten in hun opvatting dat openlijke propaganda onmogelijk was en dat ze naar gewelddadige en clandestiene middelen moesten grijpen. Naar aanleiding van de repressie publiceerde de Italiaanse Federatie van de Internationale een bulletin met de veelzeggende titel "De Vervolging". Daarin wees de Federatie de burgerij op het feit dat zij zelf als eerste in 1789 de handschoen had opgenomen door het gezag en de tirannie uit te dagen. Het proletariaat van de hele wereld had nu die bloedige handschoen opgepakt en wraak gezworen voor diegenen die de burgerij onbeschaamd had verraden: "En deze gedachte vergiftigt de laatste ogenblikken van een leven van braspertijen en van orgiën."³²²

Het geïmproviseerde congres in Bologna bevestigde alle besluiten die in Rimini en Saint-Imier waren genomen. Elke staatsvorm werd als tirannie veroordeeld en het principe van de vrije en spontane vereniging van onderaf werd bevestigd. De bijeenkomst verklaarde zich atheïstisch en materialistisch, anarchistisch en federalistisch. Tevens behandelden de overgebleven congresgangers de zaak Carlo Terzaghi. Deze werd ervan verdacht politespion te zijn. Cafiero was naar aanleiding van enkele beschuldigingen belast met een onderzoek naar Terzaghi en had hem schuldig bevonden. De zaak leidde vooral in Florence tot grote verdeeldheid, omdat één van de afdelingen van de Internationale Terzaghi trouw bleef.³²³ De overige internationalisten besloten hem uit hun gelederen te verwijderen.³²⁴

Op 8 mei werden Cafiero, Costa, Malatesta en de andere arrestanten vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Om dezelfde reden volgde op 13 augustus de vrijspraak voor de arrestanten in Mirandola. Het zou niet de laatste keer zijn dat de rechterlijke macht zich tegen de politieke autoriteiten keerde.

De vervolgingen en rechtszaken werkten eerder motiverend dan ontmoedigend op de internationalisten. De politie liet zich echter niet onbetuigd en op 25 mei 1873 volgden er arrestaties in Rome met de gebruikelijke ontbinding van de afdeling en inbeslagneming van 'bewijsstukken'.³²⁵ De Romeinse internationalisten werden opgepakt op de aanklacht "samenzwering tegen de binnenlandse veiligheid van de staat, door in juli 1872 in Rome overeengekomen te zijn om te handelen met het doel de burgeroorlog te doen ontstaan en te werken aan de vernietiging van de staat."³²⁶ Dit was de interpretatie die men gaf aan activiteiten die slechts omschreven konden worden als werkzaamheden van vakverenigingen. Dit was des te duidelijker omdat de leider van de internationalisten in Rome, Osvaldo Gnocchi-Viani, niets moest hebben van politieke acties en de arbeiders slechts wilde aansporen tot economische acties ter behartiging van hun directe materiële belangen.

³²¹ *Ibidem*, 382-383.

³²² "La Persecuzione", *Bollettino della Federazione Italiana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori*, no. 1, mei 1873. ASB, Pref. Gab., B. 443, fasc. 41.

³²³ De afdeling in Florence had op 28 januari 1873 een ereraad ingesteld om te oordelen over de beschuldigingen tegen Terzaghi. Deze achtte hem onschuldig. *Relazione del Giuri sull'Affare Terzaghi Carlo di Torino*. De voornaamste internationalist die zitting had in de ereraad was Lorenzo Piccioli-Poggiali, directeur van de krant *Il Fascio Operaio*. *Questore* van Florence aan de prefect, 31 januari 1873. ASF, *Questura*, B. 1.

³²⁴ De zaak Terzaghi is uiterst gecompliceerd. Tegen hem bestonden en bestaan geen ondubbelzinnige bewijzen; de verdenkingen tegen hem berustten volledig op aanwijzingen. Ik werk momenteel aan een politieke biografie van Carlo Terzaghi.

³²⁵ De arrestanten waren Osvaldo Gnocchi-Viani, Antonio Piva, Giovanni Buzzi, Vincenzo Petrillo, Giuseppe Melchiorre en Tito Zanardelli. Prefect van Rome aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 29 mei 1873. ASR, Pref. Gab., B. 45.

³²⁶ Della Peruta, "L'Internazionale a Roma", 21.

Ondanks de politievervolgingen wist de *Federazione Italiana* in de loop van 1873 haar expansie voort te zetten. Vele lokale afdelingen van de Internationale werden opgezet en de onderlinge contacten geïntensiveerd. Daarnaast werkte het propaganda-apparaat op volle toeren, zowel via kranten en pamfletten als door persoonlijke contacten met boeren en arbeiders. Eén van de belangrijkste initiatieven was het regionale congres van de internationalistische verenigingen in de Romagna op 20 juli in de provincie Ravenna. Daar besloot men tot de oprichting van de *Federazione Romagnola della Regione Italiana dell'AIL*.³²⁷ Deze bestond uit zestien afdelingen met een totaal aan 2032 ingeschrevenen. Op 10 augustus volgde het oprichtingscongres van de *Federazione Marchigiana ed Umbra*. Op 7 december werd tijdens een regionaal congres in Pisa de *Federazione Toscana* opgericht.

Apostelen van de "matiging en verzoening"

Niet alle afdelingen van de Internationale in Italië waren het eens over de te volgen strategie en tactiek, en binnen de lokale afdelingen bestonden er aanzienlijke verschillen tussen 'arbeiders van het hoofd' (de intellectuelen) en handarbeiders. Reeds in 1872 waren er verschillende afdelingen, zoals in Rome en Florence, die zich verbonden voelden met de Algemene Raad in Londen en de antiautoritaire Internationale afwezen.³²⁸ In Rome zetelde ook de centrale directie (*Ispettorato Generale*) van de Italiaanse afdeling van de 'officiële' Internationale. Deze laatste riep, namens de Algemene Raad, de afdelingen op deel te nemen aan de bevordering van het algemeen kiesrecht.³²⁹ De belangrijkste bevorderaar van deze richting in Rome was de journalist Giuseppe Luciani die vanaf 1871 met Marx correspondeerde en diens ideeën in *La Capitale* publiceerde.³³⁰ Al spoedig liet deze vertegenwoordiging van de Algemene Raad niets meer van zich horen.³³¹

In Florence bestond enige tijd een dissidente afdeling onder de naam *Sezione Internazionale degli Intransigenti* en vanaf juli 1873 *Sezione di Propaganda tra i Contadini delle Provincie Toscane* of *Sezione di Propaganda fra i Campagnoli*.³³² De belangrijkste man achter deze 'intransigente' of 'onafhankelijke' afdelingen was de uit de Internationale verwijderde intrigant Carlo Terzaghi, die een soort apolitiek vakbondsactivisme verkondigde. Zijn werkelijke doel zal echter

³²⁷ *Associazione Internazionale dei Lavoratori*, de Italiaanse aanduiding voor de Internationale.

³²⁸ In Florence was de ex-mazziniaan Antonio Martinati de grote gangmaker achter deze afdeling van de Internationale. Hij werd bijgestaan door Carlo Terzaghi's vriend Angelo Dalmasso. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 13 november 1872. ASF, *Questura*, B. 1.

³²⁹ Circulaire van het *Ispettorato Generale di Roma*, Rome 7 juni 1872. ASF, *Questura*, B. 1.

³³⁰ In 1875 werd Luciani veroordeeld tot levenslange dwangarbeid wegens moord op de eigenaar van *La Capitale*, de afgevaardigde Raffaele Sonzogno. Bravo, *Marx ed Engels in Italia*, 96-97.

³³¹ Voor zover mijn kennis reikt, stuurde het *Ispettorato Generale di Roma* in februari 1873 zijn laatste circulaire. Daarin werd meegedeeld dat de Algemene Raad met ingang van 10 januari 1873 de Italiaanse Federatie buiten de Internationale Arbeiders-Associatie had gezet. Dat gebeurde omdat de Italiaanse Federatie niets meer van zich had laten horen en de Algemene Raad, conform de artikelen 2 en 6 van kapittel II van de algemene statuten en administratieve reglementen (1871), het recht had om een afdeling tot het volgende congres buiten de Internationale te zetten. ASF, *Questura*, B. 1.

³³² In 1873 telde deze Florentijnse afdeling, die zich baseerde op het programma van de Algemene Raad der Internationale, 36 leden. ASF, *Questura*, B. 1. In mei verzocht de dissidente afdeling in Florence tevergeefs weer deel te mogen uitmaken van de *Federazione Italiana*. In oktober 1873 scheidde een aantal leden zich af om op die wijze weer toe te kunnen treden tot de antiautoritaire Internationale. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 31 juli 1873, 14 oktober 1873, 18 oktober 1873, 26 november 1873. ASF, *Questura*, B. 1.

geen ander geweest zijn dan tweedracht binnen de Internationale te zaaien.³³³ Carlo Terzaghi was de eerste Italiaanse socialist die Garibaldi integraal aanviel:

Anderen mogen op hun eigen wijze denken over Garibaldi - als zeevaarder, als generaal, als *dictator*, en ook als we dat willen, als volksleider - maar wij bewonderen hem absoluut niet, en zullen hem nooit als revolutionair socialist erkennen. Het wordt tijd, bij God! op te houden met die vernederende, immorele praktijk mensen na te volgen vanwege de naglans van een aureool van vaak valse glorie!

Garibaldi verklaarde zich *Internationalist*, maar ach!!! welk soort internationalist?

Hij wilde een gekkenkooi, de *Fascio Italiano* genaamd, vormen, bestaande uit autoritair, antiautoritair, vrijmetselaars, joden, christenen, vrijdenkers, mazzinianen, burgers, socialisten, kortom een ware *bende*, met zijn gunstelingen aan het hoofd.³³⁴

Deze kritiek bezorgde Terzaghi niet alleen de woede van de mazzinianen, maar tevens van de meeste internationalisten.³³⁵ Enkele maanden later gingen diezelfde internationalisten zich echter ook kritisch uitlaten over de generaal.

Naast de intransigente richting was er nog een zuiver economische richting die tot de Universele Liga van Arbeiders-Coöperaties behoorde. Wegens het feit dat Terzaghi ook de Liga propageerde, werden deze arbeidersverenigingen in Italië genegeerd.³³⁶ Al deze 'dissidente' arbeidersbewegingen stemden overeen in hun afkeer van de conspiratieve bakoeninistische richting van de *Federazione Italiana*.

Verreweg de meeste afdelingen van de Italiaanse Internationale zaten op de lijn van het anarchisme zoals dat was verwoord tijdens het congres in Rimini. In een brief van 10 januari 1873 gaf de Algemene Raad in New York te kennen dat de Italiaanse Federatie niet langer tot de Internationale behoorde. De Raad verzocht alle Italiaanse afdelingen die de besluiten van Rimini en Saint-Imier niet hadden onderschreven, tot de 'officiële' Internationale toe te treden. De brief maakte tevens duidelijk dat de 'officiële' Internationale niet over een regionale federatie in Italië beschikte: de Italiaanse afdelingen moesten zich richten tot de *Fédération Romande*³³⁷ in Zwitserland. Het was een wanhoopspoging van de marxisten, die totaal geen respons opleverde.

De afdelingen in Venetië en Rome volgden een eigen koers omdat ze zich niet voldoende voorbereid achtten op een eventuele revolutie. De afdeling van Rome, onder leiding van Osvaldo Gnocchi-Viani, was meer gericht op de directe economische actie en moest weinig hebben van opstandige en revolutionaire plannen. Gnocchi-Viani maakte ook een strikt klassenonderscheid in tegenstelling tot de anarchisten die zich op de gehele bevolking wilden richten, uitgaand van de stelling dat sommige

³³³ De internationalist Agostino Pistolesi schreef later dat de *intransigenti* de organisatie in Italië behoorlijk hadden geschaad door verwarring te zaaien, persoonlijke verschillen te benadrukken en actieve leden te isoleren. A.P. "Il socialismo in Italia, V" in *L'Avvenire* (Modena) 1e jaargang, no. 11, 13 juli 1878.

³³⁴ "Garibaldi!!!", *La Discussione. Rivista del Socialismo Intransigente*, 1e jaargang, no. 6, 8 juni 1873.

³³⁵ Naar aanleiding van het artikel werd Terzaghi door de republikein Ettore Socci uitgedaagd voor een duel dat Terzaghi met genoegen aannam. Het duel kostte Terzaghi enkele verwondingen en 51 lire boete als gevolg van een vonnis van de kantonrechter in Moncalieri (Turijn). Socci kwam ook gewond uit de strijd en moest bovendien een gevangenisstraf uitzitten. Het duel werd in het voordeel van Terzaghi beslist omdat Socci op aandringen van zijn secondanten moest opgeven. Bottero, *Dibattimenti nel Processo per Cospirazione*, 43, 86. ASF, Trib.Corr. Processi, B. 891, fasc. 15, doc. 20.

³³⁶ Alleen Osvaldo Gnocchi-Viani stond achter de Liga en wijdde er in 1875 het boek *Le Tre Internazionali* (Milaan, 1875) aan.

³³⁷ De *Fédération Romande* was de marxistische tegenhanger van de Jurafederatie in Zwitserland.

burgers meer geneigd waren tot de revolutie dan sommige arbeiders.³³⁸ Met de genoemde arrestatie van de belangrijkste leiders op 25 mei 1873 en de ontbinding van de afdeling op 28 mei kwam er een voorlopig einde aan de gematigdheid van de afdeling in de hoofdstad. Door de detentie van de gematigde leiders konden de extremisten en anarchisten de leiding van de Romeinse afdeling overnemen. Zij gaven juist de voorkeur aan de tactiek van de samenzwering en de gewapende strijd. Dankzij de activiteiten van infiltranten en *confidenti* kon de politie op 25 en 26 januari 1874 ook de leiders van deze nieuwe anarchistische kern arresteren.

Cantelli over de stakingen

De regering maakte geen onderscheid tussen de verschillende afdelingen van de Internationale. In haar ogen waren revolutionairen en gematigden, internationalisten en republikeinen allen 'subversieve' verenigingen en dus een bedreiging voor de staat. Het grootste gevaar vreesde ze echter van een coalitie van arbeiders en revolutionaire 'partijen'.

Na de val van Lanza's regering kreeg diens opponent binnen de *Destra*, Marco Minghetti, van de koning de opdracht een nieuwe regering te vormen, zo mogelijk met een ministerspost voor de gematigde leider van de *Sinistra* Agostino Depretis. Na vele onderhandelingen bleek deze combinatie echter niet mogelijk te zijn. De nieuwe regering (10 juli 1873 - 18 maart 1876) bestond bijgevolg louter uit ministers van de *Destra*. De nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, Girolamo Cantelli, was een nieuweling die voortkwam uit de bureaucratie. Hij had een "beperkte blik, weinig politiek inzicht en was ongevoelig voor de gistingen in het land en voor de volksklassen."³³⁹

Cantelli was in juli 1873 nog maar nauwelijks in functie toen hij in een brief aan de minister van Justitie zijn visie op de stakingen voorlegde. Hij constateerde dat de acties van de republikeinen en internationalisten tot dusver weinig invloed op de massa in Italië hadden gehad. Zij zouden nu echter het voorwendsel van de prijsverhogingen kunnen gebruiken om de stakingen en tumulten in de Marken en Umbrië te ondersteunen, en zich voor het eerst en serieus te manifesteren onder de arbeiders. Dit moest de regering vooral verontrusten omdat de arbeiders gemakkelijker te paaien zouden zijn met economische beloften dan met politieke programma's en theorieën.³⁴⁰

Minister van Justitie, Paolo Vigliani, reageerde opvallend koel op Cantelli's schrijven. Hij vond dat er geen nieuwe richtlijnen uit hoefden te gaan naar het Openbaar Ministerie omdat dit reeds voldoende op de hoogte was gesteld en de rechterlijke autoriteiten hun houding in elke afzonderlijke zaak lieten bepalen door de omstandigheden. Hij gaf te kennen dat de "samenhang van de feiten" en hun "gemeenschappelijke oorsprong" weliswaar "voor het gezonde verstand duidelijk" waren, maar dat het tot dusver niet mogelijk was geweest om ze met "wettelijke bewijzen aan te tonen".³⁴¹ Ondanks het feit dat Justitie de relatie tussen de Internationale en de stakingen en beroeringen niet kon aantonen, bleef de regering haar politiek op deze veronderstelde samenhang baseren.

In augustus 1873 gaf minister Cantelli de prefect van Florence de opdracht om de lokale

³³⁸ De anarchisten waren bang dat de vakverenigingen en arbeidersorganisaties zouden leiden tot de vorming van groepen die slechts deelbelangen zouden nastreven ten bate van de arbeidersklasse. Deze groepen zouden daarmee de ontwikkeling van de revolutionaire situatie afremmen. Zie: Della Peruta, "Il Socialismo Italiano", 285-286.

³³⁹ Berselli, *La Destra Storica*, 205.

³⁴⁰ Brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de minister van Justitie, Rome, 27 juli 1873. Afgedrukt in Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 349-350.

³⁴¹ Brief van het ministerie van Justitie aan de minister van Binnenlandse Zaken, Rome, 3 augustus 1873. Afgedrukt in Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 350-351.

Federazione Operaia te treffen, zodra er voldoende bewijsmateriaal was gevonden voor een strafproces.³⁴² Enkele dagen later sprak hij voor het eerst de zekerheid uit dat de Internationale achter de stakingen zat. Deze zou, volgens hem, tijdens haar aanstaande internationale congres in Genève (1-6 september 1873) het doel hebben om in alle industriële centra een algemene staking uit te roepen. In zijn circulaire schreef Cantelli:

Aangezien de stakingen voor het overgrote gedeelte een manifestatie zijn van de subversieve partij; en omdat ze, ook als ze niet ontaarden in oproer, op zichzelf een schending zijn van de vrijheid van burgerlijke afspraken en een bedreiging vormen voor de openbare orde, moet men de arbeiders op de naleving van de wet wijzen en doelmatig optreden om de orde te handhaven.³⁴³

Hij beëindigde zijn circulaire met de constatering dat het juist voor het welzijn van de arbeidersklassen van belang zou zijn dat ze beschermd werden tegen de valse illusies van diegenen die probeerden hen mee te slepen in sociale en politieke agitaties: daarvan zouden juist de arbeiders het eerste slachtoffer zijn.³⁴⁴

De houding van de regering tegenover de werkstakingen en de samenhang tussen de verschillende politieke bewegingen en de stakingen bleef onveranderd in de jaren zeventig. Stakingen werden over het algemeen aangeduid als internationalistische, anarchistische en socialistische politieke acties. Het criterium van "redelijke aanleidingen" voor een staking werd vaak verworpen door rechters met de motivatie dat de "wijze van staken" in geen verhouding stond tot de aanleiding ervoor. Herhaaldelijk waren er echter meningsverschillen tussen de rechtscolleges en het ministerie van Binnenlandse Zaken over de wijze waarop stakingen beoordeeld moesten worden. Deze onenigheid werd vooral veroorzaakt door het gegeven dat het ministerie van Binnenlandse Zaken stakingen zoveel mogelijk wilde vermijden en onderdrukken. De rechterlijke macht raakte gedesoriënteerd door de druk van de regering, de toename van het aantal arbeidersopstanden en de onduidelijkheid van de wet. Zeer frequent gaf de minister van Binnenlandse Zaken blijk van goedkeuring of onvrede over de rechtsgang. Via de minister van Justitie of de prefect kwam dit oordeel bij de desbetreffende magistraat terecht.³⁴⁵

De opstandige anarchistische partij en de reactie van de regering

Van 1 tot 6 september 1873 vond in Genève het zesde algemene congres van de antiautoritaire Internationale plaats.³⁴⁶ Het congres zou de definitieve bevestiging moeten worden van de solidariteit tussen de vrije federaties van de Internationale. Namens de Italiaanse afdeling waren Andrea

³⁴² Prefect van Florence aan *questore*, Florence 2 augustus 1873. ASF, *Questura*, B. 1. In mei 1873 had de *questore* het nog afgeraden om de *Federazione Internazionale Toscana* te ontbinden: het was nog niet gelukt voldoende strafbare feiten te verzamelen voor een gegarandeerd succes tijdens een gerechtelijk proces en bovendien zou de vereniging zich dadelijk weer onder andere naam heroprichten. *Questore* van Florence aan prefect, Florence 5 mei 1873. *Idem*.

³⁴³ Circulaire van Minister van Binnenlandse Zaken Cantelli, Rome 20 augustus 1873.

³⁴⁴ *Ibidem*.

³⁴⁵ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 36-37.

³⁴⁶ Ondanks de "verplaatsing" van de Algemene Raad naar New York en het verschillende karakter van de antiautoritaire Internationale, liep de telling van de congressen door. Het congres van de "antiautoritaire" of "mythische" Internationale vond een week eerder plaats dan het laatste Europese congres van de "officiële" Internationale, dat tevens in Genève werd gehouden en dat ook het nummer VI kreeg.

Costa, Cesare Bert, Francesco Mattei en de ex-communard Victor Cyrille aanwezig.³⁴⁷ Terzaghi die, zoals we zagen, inmiddels was ontmaskerd als politespion, werd de toegang ontzegd. Costa sprak op het congres in de geest van het tweede nationale congres in Bologna:

In Italië wordt de Internationale beschouwd als de vereniging van alle revolutionaire krachten voor de directe strijd en de spontane opstand van de volksmassa's om alle burgerlijke instellingen te vernietigen.³⁴⁸

Hij bevestigde dus het standpunt dat de Internationale geen exclusieve arbeidersbeweging moest zijn. In de ogen van Costa waren er slechts twee klassen: "de klasse van de revolutionairen en de klasse van de antirevolutionairen."³⁴⁹ Costa benadrukte nog eens dat de Internationale in Italië vooral een humanistische en morele beweging was.³⁵⁰ Het Geneefse congres sprak zich uit voor de volledige autonomie van alle federaties en afdelingen en voor de opheffing van de Algemene Raad. Het congres was bovendien, evenals alle andere congressen, belangrijk voor de onderlinge contacten en ter bevordering van de solidariteit inzake de ingenomen standpunten. In een circulaire gericht aan de *Federazione Italiana* verklaarde Costa dat de revolutie niet uit zichzelf zou losbarsten en dat ze ook niet "gemaakt" zou worden door congressen, maar dat ze "gemaakt" moest worden door de onderdrukten. Hij hoopte wat dat betreft vooral op de Spanjaarden en de Italianen. Costa bezocht Zwitserland tevens om er de basis te leggen voor de oprichting van het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale*. Dit was een reïncarnatie van de Italiaanse tak van Bakoenins Revolutionaire Socialistische Alliantie ter bevordering van de 'sociale revolutie.'

Aan het einde van 1873 achtten de leiders van de Italiaanse Internationale zich sterk genoeg om te beginnen met de voorbereidingen van de opstand die zou moeten leiden tot de sociale revolutie. Volgens een document van de *Federazione Italiana* bestond de Internationale in Italië op dat moment uit 129 afdelingen met ongeveer 26.700 leden.³⁵¹ "De leiders geloofden", volgens Malatesta,

in de algemene onvrede, en aangezien de misère die de massa ondervond werkelijk

³⁴⁷ Victor Cyrille was in december 1871 door Bakoenin naar Milaan gestuurd om de invloed van de Algemene Raad te bestrijden. Hij was tevens aanwezig op het congres in Mirandola en slaagde erin om uit de handen van de politie te blijven. Met Cafiero, Nabruzzi, Bakoenin en Pindy vormde hij de leiding van de Italiaanse afdeling van de Internationale. In *Le Révolté* (nrs. 9, 11 en 12, 14 juni, 12 juli en 26 juli 1879) werd Cyrille ervan beschuldigd een Italiaanse politespion te zijn. Zowel in *Rabagas* (4e jaargang, no. 88, 29 juli 1879) als in *Il Piccolo Italiano* (no. 28, 20 juli 1879) noemde politespion Carlo Terzaghi hem in één adem met Achille Bizzoni en Enrico Bignami: namen die in het terzaghiaanse taalgebruik synoniemen van politespionnen waren. *Le Réveil* (2e jaargang, no. 2, 19 januari 1901) noemt Cyrille een Italiaanse politespion. De beschuldigingen worden bevestigd door een bericht in een persoonslijst samengesteld uit inlichtingen van de Berlijnse politieke politie. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14000.

³⁴⁸ Geciteerd naar Lipparini, *Andrea Costa Rivoluzionario*, 54.

³⁴⁹ Masini, "Andrea Costa ai Congressi Internazionali" in: Berselli, ed., *Andrea Costa*, 80-81.

³⁵⁰ Boven zijn verklaring over het verdachte gedrag van Carlo Terzaghi had Carlo Cafiero geschreven: "Ter bevestiging van de Waarheid - Voor de aanspraak op het revolutionaire Recht en de revolutionaire Moraal - presenteert Carlo Cafiero deze Verklaring aan alle lijdenden onder het sociale onrecht." Carlo Cafiero, "Dichiarazione", Turijn 30 november 1872. ASF, Trib.Corr. Processi, B. 891, fasc. 14, doc. 246.

³⁵¹ De sterkste federaties waren die van de Marken met 3000 leden, Sicilië met 3600 leden, de Romagna met 3700 leden, Napels met 4200 leden en Toscane met 6900 leden. In hoeverre dit interne rapport door 'optimisme' is beïnvloed, valt nauwelijks na te gaan. "Quadro Dimostrativo il Numero delle Sezioni Formanti la Federazione Italiana". ASF, *Questura*, B. 2.

onverdragelijk was, meenden ze dat het voldoende was een voorbeeld te geven, door gewapenderhand de kreet "weg met de heren" te schreeuwen, opdat de werkende massa's zich tegen de bourgeoisie zouden keren, en het land, de fabrieken en datgene wat ze met hun zweet hadden voortgebracht en dat hun was ontnomen, in bezit zouden nemen. En voorts hadden ze een hartstochtelijk vertrouwen in de deugden van het volk, in zijn vermogen, in zijn egalitaire en libertaire instincten.³⁵²

Cafiero bevestigde dit beeld. Volgens hem waren arbeiders en proletariërs altijd en overal instinctief revolutionair.³⁵³

De opstand werd in nauwe samenwerking met Bakoenin voorbereid. Deze was ervan overtuigd dat Italië op dat moment het land was waar de sociale revolutie zou uitbreken. Volgens de Rus wachtte het hele volk op een sociale omwenteling waarnaar het dagelijks verlangde:³⁵⁴

Juist dankzij dit overwicht van het extreem arme proletariaat in Italië veroveren de propaganda en de organisatie van de Internationale Arbeiders-Associatie in dit land een aanhang die een diepgeworteld en waarachtig volks karakter heeft, en juist daarom beperken ze zich niet tot de grote steden, maar verspreiden ze zich onmiddellijk onder de landelijke bevolking.³⁵⁵

En:

Italië staat net als Spanje aan de vooravond van de Sociale Revolutie. Ook hier zal, ondanks alle inspanningen van de constitutionele monarchisten en ondanks de heroïsche maar tevergeefse inspanningen van de twee beroemde gidsen, Mazzini en Garibaldi, de staatsidee er niet in slagen te gedijen omdat zij tegengesteld is aan geheel de geest, de instinctieve verlangens en de huidige materiële behoeften van de omvangrijke massa's van het agrarische en stedelijke proletariaat.³⁵⁶

Maar Bakoenin en de Italiaanse internationalisten vergisten zich juist in de populariteit van de Internationale onder de boerenarbeiders.

De belangrijkste organisatie van de *Federazione Italiana*, de correspondentie-commissie, werd naar Florence overgebracht en kwam onder leiding van Francesco Natta³⁵⁷ en Gaetano Grassi.³⁵⁸ De

³⁵² Malatesta, "Prefazione" in: Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, xxvii.

³⁵³ Carlo Cafiero, "Dichiarazione", Turijn 30 november 1872. ASF, Trib.Corr. Processi, B. 891, fasc. 14, doc. 246.

³⁵⁴ Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Catanië, 1977) 25; Bakoenin *Stato e Anarchia* (Milaan, 1968, herdruk 1980) 14; Bakounine, *Archives Bakounine*, III, 206.

³⁵⁵ Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Catanië, 1977) 25; Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Milaan, 1968, herdruk 1980) 15; Bakounine, *Archives Bakounine*, III, 206.

³⁵⁶ Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Catanië, 1977) 49; Bakoenin, *Stato e Anarchia* (Milaan, 1968, herdruk 1980) 42; Bakounine, *Archives Bakounine*, III, 225.

³⁵⁷ Natta kwam voort uit de mazziniaanse beweging. Hij werd één van de trouwste aanhangers van het revolutionaire anarchisme à la Bakoenin, en was één van de felste critici van het legale socialisme. In 1884 vluchtte hij samen met Malatesta naar Argentinië. Hij stierf daar in 1914. "Francesco Natta" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, III, 653-656.

³⁵⁸ Grassi was een ex-garibaldist die samen met Natta tot de leiding van de Internationale in Toscane behoorde. Tijdens de repressie in 1884 vluchtte hij naar het buitenland. In 1889 vestigde hij zich eerst in Argentinië en later in Brazilië. In 1922 keerde hij terug naar Florence waar hij zes jaar later stierf.

belangrijkste illegale organisatie van de *Federazione* was ondertussen het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale* geworden, dat geleid werd door Andrea Costa. De leiders van de *Federazione Italiana* vonden het tijd dat de voorbereidingen voor de opstand zouden worden omgezet in concrete acties. Ze werden tot deze gedachte verleid door de prijsverhogingen, de toegenomen werkeloosheid, de sociale onrust,³⁵⁹ de stakingen, de omvang van de Internationale³⁶⁰ en de vervolgingen door de regering. Kortom de tijd was rijp voor de revolutie.³⁶¹ Naar mazziniaans voorbeeld begon men met het verzamelen van wapens en financiën.³⁶²

In januari 1874 verscheen van de hand van Costa, in samenwerking met Bakoenin, de eerste circulaire van het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale*. Deze was vooral bedoeld als psychologische voorbereiding van de komende opstand. Ze was de tot dusver meest gewelddadige oproep tot de revolutie in Italië:

In naam van de vertrapte mensheid, de slachtoffers van het kapitaal, de uitgehongerde menigtes, in naam van het recht, in naam van de wetenschap, uit aangeboren haat tegen elke tirannie, uit liefde voor de rechtvaardigheid, verklaren wij de oorlog aan de zegevierende reactie die ons vertrapt, aan de monarchie van het heilige recht, aan de burgerlijke republiek, aan het kapitaal, aan de Kerk, aan de staat, aan alle manifestaties van het huidige bestaan. [...] Wij willen, en dat verlangen is zeer sterk en tot onze dood zullen we het wensen, de vernietiging van de staat in al zijn religieuze, politieke en economische verschijningen. [...]³⁶³

Het pamflet meldde verder dat het tijdperk van vredelievende propaganda van revolutionaire ideeën voorbij was en vervangen diende te worden door de geruchtmakende propaganda van de opstand en barricaden. Deze verklaring leek reeds in de richting te gaan van de propaganda van de daad.³⁶⁴ In heel Italië werd dit pamflet verspreid, en het bereikte tevens de politieburelen. De politie was reeds vanaf het begin op de hoogte van de conspiratieve activiteiten en plannen tot de vorming van gewapende bendes. Ze achtte Costa, Cafiero en Nabruzzi verantwoordelijk voor de organisatie.

In maart verscheen het tweede manifest van het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale* dat ook van de hand van Costa was. In het zeer uitgebreide pamflet werd het proletariaat afgeschilderd als het meelijwekkende slachtoffer van de eenwording en de profiterende bourgeoisie. Het *Comitato* riep op tot organisatie en eenheid. Tevens werden opnieuw de republikeinse partijen aangevallen omdat ze, zij het onbewust, in het belang van de bourgeoisie handelden. De persoon van Garibaldi

---

"Gaetano Grassi" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 573-574.

³⁵⁹ Vooral in de Marken, de Emilia-Romagna en Toscane kwamen uitbarstingen van boerenarbeidersprotest voor als gevolg van prijsverhogingen. Civolani, *L'Anarchismo*, 121; Ravindranathan, *Bakunin*, 189.

³⁶⁰ Volgens een opgave van de *Associazione Internazionale dei Lavoratori - Federazione Italiana* waren de 129 afdelingen van de Italiaanse Federatie - met daarbij de zetel van de regionale federaties aangegeven - als volgt verdeeld: Ligurië (Genua) 5, Lombardije (Lodi) 9, de Marken (Ancona) 16, Napels (Barletta) 18, Piemonte (Turijn) 7, de Romagna (Ravenna) 21, Sardinië (Iglesias) 1, Sicilië (Palermo) 14, Toscane (Livorno) 31, de Veneto (Venetië) 7. ASF, *Questura*, B. 2; ASB, Pref. Gab., B. 236, fasc. 16.

³⁶¹ Damiani, *Carlo Cafiero*, 118-120.

³⁶² Ter ondersteuning van de actie had de *Federazione Internazionale Italiana*, ondanks het feit dat ze uit de Internationale was gezet, geld gevraagd aan het Centrale Comité in Brussel en aan de Algemene Raad van de Internationale in Londen. Beide verenigingen antwoordden negatief op het verzoek. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 29 januari 1874, 18 februari 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

³⁶³ *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale*, no. 1, januari 1874. Een kopie van het pamflet bevindt zich in ASPisa, PS, B. 843. Tevens afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 314-315.

³⁶⁴ Zie: hoofdstuk IV, pag. 149 vlg.

werd scherp bekritiseerd, waarmee Costa duidelijk maakte uit te zijn op een complete breuk met de garibaldisten en mazzinianen. Geen enkele gezamenlijke actie zou mogelijk zijn.³⁶⁵ De internationalisten leken van de stelling uit te gaan dat de opstand alleen een anarchistisch karakter kon hebben. Door deze opstelling raakten ze vele vooraanstaande steunbetuigers kwijt.

Niet alleen het *Comitato* zag de ernst van de sociale kwestie. In mei 1874 schreef het socialistische tijdschrift *Sempre Avanti*:

Het gaat erom te weten of de menselijke soort ertoe verdoemd zal zijn om te eindigen onder de geseling van een meedogenloze tirannie, die haar terugwerpt in de middeleeuwen, ofwel dat zij, de revolutie volgend die haar tot zover heeft gebracht en haar nog verder zal brengen, alle hindernissen die haar ontwikkeling belemmert, zal slechten. In de huidige vraag gaat het niet meer om Republiek of Monarchie, laten we wel zijn, het gaat tussen de Revolutie enerzijds en de Reactie anderzijds, tussen internationale reactie en sociale revolutie [...] de oplossing die er uit voortkomt is helder. Enerzijds strijdt men voor de onderwerping van de mens, anderzijds strijdt men voor zijn emancipatie, aangezien de sociale Revolutie deze ruime en humane betekenis heeft. Het is echter niet het Communisme, dat willen zeggen de centralisering van de staat, die we willen, maar de volle en complete ontwikkeling van alle vermogens van alle instincten, van alle menselijke gevoelens: wij willen de humanisering van de mens.³⁶⁶

De uitschakeling van de republikeinse 'samenzweerders'

In deze roerige periode probeerden de gematigde leiders van de republikeinse partij de bevolking te kalmeren en riepen ze op tot een samengaan van arbeiders en burgerij. Een dertigtal³⁶⁷ republikeinse leiders kwam op 2 augustus samen in de Villa Ruffi, nabij Rimini.³⁶⁸ Alle richtingen binnen het republicanisme waren daar aanwezig. De gematigden werden vertegenwoordigd door Aurelio Saffi, de socialistische richting door Carlo Dotto en de garibaldistische stroming door Eugenio Valzania.³⁶⁹ Wat de republikeinse leiders tijdens deze bijeenkomst bespraken, is niet bekend. Het is zeer waarschijnlijk dat hun samenkomst verband hield met de aanstaande verkiezingen, maar de mogelijkheid dat ze een plan voor een opstand, al of niet in samenwerking met de internationalisten,³⁷⁰ overwogen, valt niet uit te sluiten.³⁷¹ Op dat moment waren de republikeinen verdeeld

³⁶⁵ Afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 316-331.

³⁶⁶ *Sempre Avanti* (Livorno), 1e jaargang, no. 1, 10 mei 1874. Geciteerd naar Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 286.

³⁶⁷ Faenza (*La Retata*, 86) geeft het aantal van 22, volgens een lijst van de prefect van Napels (ASN, Pref. Gab., B. 161) waren er 28. Spadolini (*I Repubblicani*, 35) vermeldt tevens het aantal van 28.

³⁶⁸ Zie over deze episode: Faenza, *La Retata*, Rimini, 1974. Berselli, *Gli Arresti di Villa Ruffi*.

³⁶⁹ De garibaldistische kolonel Eugenio Valzania was op de hoogte van de plannen van de internationalisten en was zeker bereid om samen met hen in opstand te komen. De gematigde Aurelio Saffi was tegen een dergelijke operatie.

³⁷⁰ In een brief van de republikein Carlo Dotto aan Raffaele Piccoli verklaarde de eerste, nog vóór de bijeenkomst in de Villa Ruffi, dat de mazziniaanse partij niet wilde samengaan met de internationalisten. Brief van Pietro Rende aan Errico Malatesta, Catanzaro 23 juli 1874. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 34, fasc. 486.

³⁷¹ Faenza, *La Retata*, 8. Spadolini (*I Repubblicani*, 36-37) sluit elke vorm van voorbereiding van een opstand uit, maar erkent wel dat Valzania het plan te berde wilde brengen. Aurelio Saffi verklaarde later dubbelzinnig dat de bijeenkomst "geen ander doel had dan dat de meest invloedrijke personen van de mazziniaanse partij onderling overeen zouden komen welke houding de partij moest aannemen, niet alleen in de electorale strijd, maar ook ten aanzien van alle handelingen in het politieke bestaan van de

over de vraag of ze een eventuele opstand van de internationalisten zouden moeten steunen. Dat een deel van de republikeinen nog uiterst revolutionair was, kwam duidelijk naar voren uit de inhoud van de bulletins die het *Comitato Regionale Repubblicano di Napoli* verspreidde. In mei riep dat comité de republikeinen op:

Wekt de geesten op, verspreidt de agitatie, verenigt jullie in het geheim; maakt inmiddels diegenen die het meeste vertrouwen wekken tot jullie leiders; prepareert elk middel en houdt jullie gereed voor de revolutie die door een gunstige gebeurtenis kan worden bespoedigd.³⁷²

Het ministerie van Binnenlandse Zaken was overtuigd van de kwade bedoelingen van de republikeinen en liet de politie, zonder minister Cantelli op de hoogte te stellen,³⁷³ in de nacht van 2 op 3 augustus een inval doen in de Villa Ruffi. Alle republikeinse leiders werden gearresteerd op verdenking van samenzwering tegen de staat. De aantijgingen waren uiterst dun: het organiseren van een wijdverbreide republikeinse vereniging, de voorbereiding van plannen, het bijeenbrengen van wapens en munitie, de uitvaardiging van instructies en circulaire, en onderhandelingen met de Internationale om de regering omver te werpen.³⁷⁴ De politie kon echter geen bewijs aanvoeren voor een samenzwering. Het was wel duidelijk dat de regering probeerde de republikeinen in verband te brengen met de samenzweringen en complotten tegen de staatsveiligheid.³⁷⁵ Cantelli wilde de repressieve maatregelen die hij voorbereidde, ook op de republikeinen toepassen. Deze waren gericht op de ontbinding van alle 'subversieve' verenigingen en de beëindiging van elke activiteit die gericht was tegen de huidige politieke en sociale orde. Het plan van Cantelli en van minister-president Marco Minghetti was niet alleen ingegeven door bezorgdheid over de openbare orde. Het was voornamelijk gebaseerd op politieke motieven, namelijk om de gehele progressieve politieke oppositie uit te schakelen. Door het oprollen van de extreme en radicale oppositie zou, zo was de gedachte, de gehele democratische oppositie in diskrediet geraten.³⁷⁶ De prefecten, met uitzondering van die van Ravenna, waren niet overtuigd van het nut en de effectiviteit van dergelijke preventieve maatregelen. De minister van Binnenlandse Zaken liet zich echter niet van zijn standpunt afbrengen en voerde met minister van Justitie, Paolo Onorato Vigliani, 'speciale' gesprekken over:

de ontbinding van de subversieve verenigingen en over de wijze waarop mogelijk verhinderd kan worden dat ze zich heroprichten [...] om gezamenlijk ten minste de leden te treffen van de leidinggevende comité's van verenigingen die subversieve statuten en subversieve circulaire verspreiden, [en over] de uitbreiding van de toepassing van de gerechtelijke *ammonizione* en het *domicilio coatto*.³⁷⁷

---

staat." De *Précurseur* (no. 36, september 1878) stelde dat: "de meerderheid van de *Società repubblicane* samen met de internationalisten wilde opmarcheren, en de leiders had opgedragen om in deze zin een besluit te nemen of om terug te treden." Geciteerd naar Borghi, *Errico Malatesta*, 46-47.

³⁷² *Bollettino* nummer 4 van het *Comitato Regionale Repubblicano di Napoli*, mei 1873. ASFo, Pref. Gab., B. 56. De busta bevat tevens de nummers 5 en 7 van juni en september 1873.

³⁷³ De Jaco, *Gli Anarchici*, 207.

³⁷⁴ Hostetter, *The Italian Socialist Movement*, 335-336.

³⁷⁵ Zie: de brief van minister van Binnenlandse Zaken Cantelli aan de prefect van Forlì, Rome 18 september 1874. ASFo, Pref. Gab., B. 58.

³⁷⁶ Zangheri, *Storia del Movimento*, 424.

³⁷⁷ Geciteerd naar Berselli, *Gli Arresti di Villa Ruffi*, 105.

Cantelli schreef in augustus 1874 aan de prefect van Forlì dat hij had beschikt:

dat men met name in Napels de belangrijkste en meest specifieke *bewijzen van overeengekomen akkoorden tussen republikeinen en internationalisten tot schade van de huidige orde* zou verzamelen. Ik heb niettemin aangespoord tot het onderzoek naar dergelijke elementen zodat een nog beter resultaat zal worden behaald; ik geloof echter dat er nu reeds voldoende feiten en documenten zijn die in overvloed de samenwerking van alle fracties van de progressieve partij bevestigen. De arrestatie van republikeinen onder de bendes van de internationalisten en van spoorwegbeambten die tot de ene of tot de andere sekte behoren en ten slotte de recent in beslag genomen brieven in Catanzaro laten daarover geen twijfel bestaan.³⁷⁸

De prefect van Forlì had daarvoor reeds aan de procureur van de koning in Forlì geschreven:

Het is mijn plicht om aan U de kopieën van de bijgesloten documenten, opgestuurd door het ministerie van Binnenlandse Zaken, over te dragen, om eens te meer de schuld van de politieke arrestanten in Rimini te bevestigen. [...] Uit deze documenten blijkt: [...] 5. dat de actie die men voorbereidde op verschillende plaatsen van het schiereiland, moest beginnen vanuit de Romagna met de zekere medewerking van de internationalisten [...] en dat, als gevolg van het akkoord dat is overeengekomen tussen de republikeinse en de internationalistische partijen, en is bekrachtigd door een compromis waarin wordt gezegd dat afgezien van de principes "*men eensgezind in opstand zal komen en, als de monarchie eenmaal overwonnen is, een constituant de regeringsvorm zal decreteren en wetten zal opleggen aan het land*". De republikeinen hebben met dit akkoord ingestemd, erkennende dat de *machtige partij van het socialisme, die is voorzien van ruime middelen, zou helpen door de massa te leveren om op het slagveld de Regering te bestrijden*. [...]³⁷⁹

Het is duidelijk dat de anarchistische internationalisten nooit een geschreven akkoord op dergelijke voorwaarden gesloten kunnen hebben, maar de autoriteiten waren over het algemeen slecht op de hoogte van het antiautoritaire beginsel. Weliswaar bleken ook anarchisten in de praktijk vaak autoritair te zijn, maar ze zouden nooit autoritaire principes op schrift vastleggen. In september schreef het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefecten:

De resultaten die tot dusver door de rechterlijke autoriteiten [...] zijn verzameld, bieden wel reeds vele elementen van bewijs voor de samenzwering en de aanslag tegen de binnenlandse veiligheid van de staat door de leden van de Internationale Associatie, maar bevestigen nog niet de medeplichtigheid van de republikeinen en de verantwoordelijkheid van dezen in de gebeurtenissen die het onderwerp vormen van de verschillende lopende gerechtsprocedures.³⁸⁰

³⁷⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Forlì, Rome 27 augustus 1874. ASFo, Tribunale Penale, B. 425 (Villa Ruffi), pag. 240.

³⁷⁹ De prefect van Forlì aan de procureur in Forlì, Forlì 6 augustus 1874. ASFo, Pref. Gab., B. 58.

³⁸⁰ Minister van Binnenlandse Zaken Cantelli aan de prefect van Forlì, Rome 18 september 1874. ASFo, Pref. Gab., B. 56. Minister van Binnenlandse Zaken Cantelli aan de prefect van Bologna, Rome 18 september 1874. ASB, Pref. Gab., B. 239, fasc. 2.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken gaf de prefecten de opdracht alle documenten en bewijzen te vinden om een akkoord tussen republikeinen en internationalisten voor een gezamenlijke opstand tegen de monarchie te kunnen vaststellen.³⁸¹ Een samenwerkingsverband was niet denkbeeldig. Zo schreef Andrea Costa in 1900 dat "een groot deel van de republikeinen, wier leiders enkele dagen eerder in de Villa Ruffi waren gearresteerd, had deel moeten nemen aan de opstand."³⁸² En Errico Malatesta schreef later: "De banden met de republikeinen, die de andere subversieve partij vormden [...] waren op bepaalde momenten, met het oog op geplande gezamenlijke acties, vriendschappelijk en hecht, en op bepaalde andere momenten uiterst vijandig."³⁸³

De republikeinse leider Maurizio Quadrio vertelde, volgens de prefect van Pisa, dat hij meerdere malen het aanbod had gekregen om samen met de internationalisten een opstand te beramen, maar dat hij dit telkens had afgewezen. De republikeinse partij moest zich volgens Quadrio houden aan haar beginselen en niet overgaan tot opportunisme; daarnaast huldigde de internationalistische partij³⁸⁴ volgens hem immorele beginselen.³⁸⁵ Andere republikeinse leiders, en met name Eugenio Valzania, waren voorstander van een gezamenlijke gewapende actie met de internationalisten, maar de republikeinen hadden niet de kans gekregen om dit voornemen te bespreken wegens de tussenkomst van de politie.³⁸⁶

De regering verdacht niet alleen de leiding van de republikeinen en de republikeinse arbeidersverenigingen van een actie tegen de staat, maar koesterde deze verdenking ook tegen de leiding van de vrijmetselarij.³⁸⁷ Het "mogelijke maar niet ernstige gevaar" van een toenadering tussen de Internationale en de vrijmetselarij was reeds in 1872 door minister-president Lanza erkend.³⁸⁸ De vrijmetselarij was in deze periode verdeeld in een politieke stroming die streefde naar een federatieve republiek, en een humanistische beweging die zich afzijdig van de politieke strijd hield. Vele revolutionairen, waaronder internationalisten en socialisten, zagen de vrijmetselarij als een potentieel instrument ter ondersteuning van de revolutie.³⁸⁹ Enkele internationalisten, waaronder Bakoenin, Malatesta en Costa, waren met revolutionaire doelen ook lid geworden van de vrijmetselarij.³⁹⁰

De *questore* van Rome schreef over een dergelijk verbond:

³⁸¹ Prefect aan de *questore*, Napels 27 augustus 1874. ASN, *Questura*, B. 48. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Napels, Rome 31 augustus 1874: "Uit enkele elementen die door het Openbaar Ministerie bijeen zijn gebracht in het vooronderzoek van de politieke processen in de Marken, wordt het samengaan, vóór de arrestaties van Rimini, van de republikeinse partij en die van de internationalisten steeds meer bevestigd." ASN, Pref. Gab., B. 161.

³⁸² Costa, *Bagliori di Socialismo*, 16.

³⁸³ Malatesta, "Prefazione" in: Nettlau, *Bakunin e l'Internazionale*, xv-xxxi.

³⁸⁴ In de beginjaren was de term 'partij' voor de anarchisten inwisselbaar met de term 'organisatie'. Zij dient niet beschouwd te worden als een partij in de moderne zin van het woord. "... met partij bedoelen we het geheel van al diegenen die het programma onderschrijven, de overwinning ervan verdedigen en zich gebonden achten om niets te doen dat ermee in tegenspraak is." [Errico Malatesta] "I Nostri Propositi", *L'Associazione*, no. 5, 7 december 1889.

³⁸⁵ Geciteerd in Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 289.

³⁸⁶ Faenza, *La Retata*, 86-93.

³⁸⁷ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 13 juli 1875.

³⁸⁸ Rapport van Fournier, 31 maart 1872, N. 23, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Parijs, Correspondance Politique "Italie". Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 437.

³⁸⁹ Mola, *Storia della Massoneria Italiana*, Milaan, 1992.

³⁹⁰ Over de Italiaanse internationalisten binnen de vrijmetselarij bestaat helaas geen studie. Dat het verschijnsel niet uniek was, blijkt uit de publicatie van Leo Campion, *Les Anarchistes dans la Franc-maçonnerie ou les Maillons Libertaires de la Chaîne d'Union* (Marseille, 1969) dat geheel is gewijd aan de Franse anarchisten binnen de vrijmetselarij.

Wat het samengaan van de internationalisten met de Vrijmetselarij betreft: dat is waar, maar dit kwam niet eerder voor dan in 1877, terwijl Cafiero en Malatesta een jaar eerder, in de tijd dat ze in Rome waren, slechts in een stadium van voorbereiding, onderhandelingen en wederzijds begrip waren. [...] Het was advocaat [Odoardo] Pantano, redacteur van de *Dovere*, republikein en één van de leiders van de vrijmetselarij die altijd deze fusie had voorgesteld [...]³⁹¹

De verdenkingen van de regering en de politie waren niet ongegrond omdat er verscheidene geluiden en oproepen waren voor een gezamenlijke actie van republikeinen en internationalisten. Alle rapporten van de prefecten die het ministerie voorafgaand aan de opstand bereikten, wezen ook in deze richting.³⁹² De fout die men de regering kan aanrekenen, is dat ze gefaald heeft om voldoende bewijs te leveren. Anderzijds slaagde de regering erin door de arrestatie van de republikeinse leiders mogelijke deelname van republikeinen aan de acties van de internationalisten te voorkomen. Ook dit keer kon de rechter de politieke druk weerstaan, en sprak de republikeinse leiders in oktober en in december vrij wegens gebrek aan bewijs. Na de gebeurtenissen in 1874 verlieten de republikeinen de lijn van de gewapende opstand. Ze hielden echter vast aan hun principe van stemonthouding.³⁹³

De uitschakeling van een revolutionaire partij

De autoriteiten waren reeds vanaf januari 1874 op de hoogte van de geplande opstand van de internationalisten.³⁹⁴ De regering verwachtte rebellie in Italië en een invasie van gewapende bendes onder leiding van Bakoenin vanuit Zwitserland.³⁹⁵ Ze was ingelicht door *confidenti* die in alle afdelingen van de Internationale waren geïnfiltreerd. De internationalisten zagen ten onrechte Carlo Terzaghi als de spion die de politie had ingelicht over de opstand.³⁹⁶ De richtlijnen van het ministerie van Binnenlandse Zaken waren duidelijk: *bij de eerste tekenen dat een partij zich voorbereidde op de actie* moest de politie de gevaarlijkste verenigingen ontbinden, de documenten

³⁹¹ *Questura* van Rome aan de prefect, Rome 12 januari 1879. ASR, Pref. Gab., B. 173.

³⁹² Uittreksel van het rapport van de prefect van Napels aan de minister van Binnenlandse Zaken, 7 juli 1874 en 20 juli 1874; kopie van een rapport van de prefect van Genua aan de minister van Binnenlandse Zaken, 19 juli 1874. ASFo, Pref. Gab., B. 56.

³⁹³ De stemonthouding werd opnieuw bevestigd op het XIVe Algemene Congres van de republikeinse arbeidersverenigingen van 24-26 september 1876 in Genua.

³⁹⁴ *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 21 januari 1874, 29 januari 1874. ASF, *Questura*, B. 3; ASFo, Pref. Gab., B. 56.

³⁹⁵ Brief van de bondspresident aan het departement van Justitie en Politie, Bern 9 maart 1874; brief van de president van de Staatsraad van Ticino aan het departement van Justitie en Politie, Bellinzona, 4 april 1874. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14006.

³⁹⁶ Nog in 1892 schreef Carlo Monticelli in *Socialismo Popolare (Rivista Illustrata)* (1e jaargang no. 3, 7 augustus 1892) dat de politie de opstand wist te verijdelen dankzij de "geheime diensten van de beruchte Carlo Terzaghi." Terzaghi was echter op dezelfde gronden aangeklaagd als Malatesta door de procureur in Ancona: lidmaatschap van een misdadige vereniging en aanslagen op de binnenlandse veiligheid van de staat, omdat hij deelgenomen zou hebben aan de recente opstandige bewegingen. Terzaghi wist op tijd te vluchten en emigreerde op 29 augustus 1874 naar Genève. Zijn documenten die tijdens een huiszoeking in beslag waren genomen, werden tijdens het proces aangevoerd als bewijslast. Het is mogelijk Terzaghi's vlucht uit te leggen als een doelbewuste actie om de consul in Genève een *confidente* te verschaffen. Deze maakte echter pas anderhalf jaar later gebruik van zijn diensten. Naar mijn mening emigreerde Terzaghi onvrijwillig en overijld naar Zwitserland. ASB, Tribunale, B. 6, vol. 21, doc. 465, 467, 691-706, B. 9, vol. 57, doc. 46. Zie tevens hieronder: hoofdstuk VII, pag. 241 vlg.

en correspondentie in beslag nemen en de opstandelingen arresteren.³⁹⁷

Op 29 juli 1874 kondigde minister Cantelli het voornemen aan om de subversieve verenigingen in de Romagna, de Marken en andere regio's te ontbinden, waarvoor hij de steun van de rechterlijke macht vroeg. Hij erkende overigens tegenover de minister van Justitie dat er geen "aanstaande insurrectionele bewegingen van enige ernst" te vrezen waren: een bedriegelijke bewering, omdat het ministerie reeds het bevel voorbereidde om de republikeinse leiders in de Villa Ruffi te arresteren en op de hoogte was van de voorbereidingen van de internationalisten.³⁹⁸ Cantelli liet zijn collega van Justitie weten dat indien er al geen belangrijke resultaten van de gerechtelijke ontbindingen te verwachten vielen, ze toch zeker een nuttig "moreel effect" teweeg zouden brengen.³⁹⁹ Ook eerdere instructies van de minister van Binnenlandse Zaken wijzen erop dat Cantelli reeds enige tijd uit was op de onderdrukking van de Internationale en dat hij de ontwikkelingen niet wilde afwachten.⁴⁰⁰

Houd toezicht op de subversieve politieke verenigingen om ze te ontbinden en [bij de rechterlijke macht] aan te geven, zodra er reden toe is. Ontbind in elk geval de verenigingen zodra ze enige onrust veroorzaken, en arresteer de leiders en de gevaarlijkste individuen. Voorkom elke onrechtmatige actie of inmenging van de stedelijke overheden. Onderdruk op doeltreffende wijze, *vanaf het begin*, elke demonstratie, onrust of oproer op straat, daarbij niet toestaand dat de dienaren van de Openbare Veiligheid het doelwit worden van beledigingen of weerstand. Kortom, handhaaf de openbare orde en het vertrouwen van de burgers.⁴⁰¹

In een telegram van 22 of 23 juli gaf de minister de opdracht de internationalisten in het oog te houden, huiszoekingen bij hen te verrichten en hen te arresteren, teneinde daarbij voldoende bewijsstukken te verzamelen voor een gerechtelijke procedure.⁴⁰²

De internationalistische opstand was vanaf december 1873 voorbereid op de Baronata,⁴⁰³ het huis in Locarno dat door de welgestelde Cafiero voor Bakoenin was aangekocht en dat tegelijkertijd

³⁹⁷ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 29 juli 1874. ASF, *Questura*, B. 3. In de originele tekst zijn de cursief afgedrukte woorden onderstreept.

³⁹⁸ Zoals gezegd, waren de autoriteiten reeds vanaf januari op de hoogte van de "opstand door middel van gewapende bendes" die in augustus plaats zou hebben. Brief van de *questore* aan de prefect van Florence, Florence 29 januari 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

³⁹⁹ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 425.

⁴⁰⁰ Renato Zangheri (*Storia del Socialismo*, 425) legt te veel de nadruk op de uitspraak "dat er geen aanstaande insurrectionele bewegingen van enige ernst te vrezen waren", om daarmee aan te tonen dat Cantelli de ontwikkelingen wilde afwachten om de opstandelingen op heterdaad te kunnen betrappen. Daartoe zou het nodig zijn om zijn collega van Justitie in het ongewisse te laten van de voorbereidingen. Het lijkt er echter op dat Cantelli met zijn uitspraak niets anders wilde zeggen dan dat de verwachte opstandige bewegingen geen grote omvang zouden hebben.

⁴⁰¹ Instructies van de minister van Binnenlandse Zaken, geciteerd in een brief van de prefect aan de *questore* van Florence, Florence 23 juli 1874. ASF, *Questura*, B. 3. Cursivering is toegevoegd.

⁴⁰² Telegram van de minister van Binnenlandse Zaken, geciteerd in een brief van de prefect aan de *questore* van Florence, Florence 23 juli 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

⁴⁰³ Vladimir Debagori-Mokrievitsj (Parijs, 1894) merkte daarover op: "Als schuilplaats voor samenzweerders had het huis zijn voordelen. Men kon van hier volkomen ongemerkt het meer bereiken en wegvaren waarheen men maar wilde. Italië was per boot te bereiken zonder controle van de douane. Bakoenin vertelde dat "zij" (dat wil zeggen de Italiaanse revolutionairen en hij) in dit huis een "vliegende drukkerij" zouden vestigen, waar zij proclamaties konden drukken als de opstand uitbrak, dat zij hier een arsenaal zouden inrichten, geweren, Congreveraketten en meer van dat "opstandelingen"-spul, en dat zij die wapens naar Italië zouden overbrengen." Geciteerd naar Lehning, ed, *Bakoenin*, 302; Dragomanow, "Inleiding", Bakoenin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, xciv-xcix.

diende als revolutionair toevluchtsoord. De voornaamste samenzweerders waren Bakoenin, Francesco Natta,⁴⁰⁴ Gaetano Grassi, Andrea Costa en Carlo Cafiero. Bij de voorbereidingen waren tevens de communards Victor Cyrille en Jean-Louis Pindy betrokken.⁴⁰⁵ Errico Malatesta, die op dat moment nog in de gevangenis zat, werd later bij het plan betrokken. Vanuit de Baronata werden geld en explosieven naar Italië en met name naar Bologna gestuurd.

Op 5 augustus 1874, aan de vooravond van de opstand, werd Costa met een geladen revolver op zak gearresteerd.⁴⁰⁶ Daarmee hadden de revolutionairen hun 'condottiere' reeds voor de strijd verloren. Ondanks de arrestatie van Costa werd besloten de revolutiepoging door te zetten. Eén dag voor de opstand hing er in de steden van Italië een derde manifest van het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale*. Dit keer was niet Costa, maar Cafiero de opsteller.⁴⁰⁷ Het manifest eindigde met de woorden: "Proletariërs komt in opstand, soldaten deserteert. [...] Dit is ons laatste woord: en spoedig zullen de gebeurtenissen voor zich spreken."⁴⁰⁸

De opstand van de internationalisten zou van 8 op 9 augustus in Bologna moeten plaatsvinden.⁴⁰⁹ Daar verwachtte men de hulp van militairen.⁴¹⁰ Tegelijkertijd zouden er uit naburige steden colonnes internationalisten naar die stad opmarcheren om de revolte te ondersteunen. De inname van Bologna zou het signaal zijn voor andere steden in het Noorden en Midden van Italië om ook te rebelleren. Malatesta zou aan het hoofd staan van de rebellen in Zuid-Italië. Alles ging mis. Zonder enig probleem kon de politie de opstand voorkomen en de hele onderneming laten mislukken voordat ze goed en wel was begonnen. De colonnes internationalisten werden tegemoet getreden door het leger en moesten in de heuvels vluchten. Slechts een enkele opstandeling kon ontsnappen aan de politie. Tot deze gelukkigen behoorde ook Bakoenin die had gehoopt, als laatste heroïsche

⁴⁰⁴ Natta was naar Locarno gekomen na hevig aandringen van Bakoenin. Hij was op 10 februari uit Florence vertrokken en bleef samen met Costa een tiental dagen in Locarno. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 11 februari 1874, 22 februari 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

⁴⁰⁵ Het politierapport meldt ook de naam Verry waarmee waarschijnlijk de Belgische anarchist Laurent Verrijcken werd bedoeld. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 22 februari 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

⁴⁰⁶ Lipparini, *Andrea Costa Rivoluzionario*, 64.

⁴⁰⁷ Tijdens de rechtszaak tegen de internationalisten in Bologna in mei 1876 was het derde manifest voorwerp van discussie tussen verdediger Giuseppe Ceneri en de openbare aanklager. Ceneri ontkende dat het derde manifest, in tegenstelling tot de eerste twee, door Costa was opgesteld. Hij beargumenteerde dit op basis van de stijlverschillen en op grond van een brief van Alfonso Danesi aan Carlo Terzaghi van 5 augustus 1874. Ceneri, *Opere. Fòro*, I, 85-88. Deze brief, in beslag genomen tijdens een huiszoeking bij Terzaghi, bevindt zich in ASB, Tribunale, B. 9, vol. 57, doc. 74. Galassi (*Vita di Andrea Costa*, 134) blijft overtuigd van het auteurschap van Andrea Costa.

⁴⁰⁸ *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale*, no. 3, augustus 1874. Een exemplaar bevindt zich in ASF, *Questura*, B. 3. Tevens afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 332-333.

⁴⁰⁹ De datum was niet toevallig: 8 augustus was te Bologna de herdenkingsdatum van de opstand van de bevolking tegen de Oostenrijkse bezetting in 1848. Pernicone (*Italian Anarchisme*, 91) meent daarentegen dat er geen specifieke datum voor de opstand was gekozen.

⁴¹⁰ Reeds op 20 februari 1874 had het ministerie van Binnenlandse Zaken gewezen op het feit dat de Internationale propaganda voerde binnen het leger en probeerde aanhangers binnen het leger te krijgen. De politieke autoriteiten moesten de militaire autoriteiten inlichten indien soldaten of dienstplichtigen lid waren van de Internationale. (ASB, Pref. Gab., B. 236; ASPadua, Pref. Gab., B. 13; ASFo, Pref. Gab., B. 58). In april 1876 waarschuwde het ministerie opnieuw voor de propaganda van het *Comitato per la Rivoluzione Sociale* binnen het leger. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 22 april 1874.

daad in zijn leven, de opstand te kunnen leiden en te kunnen sterven op de barricaden.⁴¹¹

De politie arresteerde tegelijkertijd de leiders van de Internationale in Rome en maakte daarmee de lokale beweging stuurloos.⁴¹² In Florence, waar het plan voorzag in het opwerpen van barricaden en de bestorming van symbolisch 'vijandige' gebouwen, werd een honderdtal internationalisten gearresteerd.⁴¹³ Tevens werden er vele republikeinse en democratische verenigingen ontbonden.⁴¹⁴ In Pisa was het beeld al niet anders. Op 20 augustus werden er per decreet zes afdelingen van de Internationale en acht republikeinse verenigingen ontbonden.⁴¹⁵ Malatesta en een handvol volgelingen, die erin geslaagd waren te vluchten na de totaal mislukte opstandspoging in het Zuiden, werden uiteindelijk toch gearresteerd. Ten slotte volgden er arrestaties en ontbindingen in Perugia, Napels, Cosenza, Catanzaro, Livorno, Carrara, La Spezia en op Sicilië.

De mislukking kon niet groter zijn. Niet omdat men er niet in was geslaagd het staatsapparaat met één slag omver te werpen. Het zou namelijk slechts de eerste van een reeks opstanden zijn die Bakoenin en zijn Italiaanse "koene en tot zelfopoffering bereide" mannen van plan waren te organiseren. Men hoopte dat tijdens één van deze opstanden het volk zijn steun zou geven en dat dan de 'sociale liquidatie' werkelijk tot stand zou komen. De opstand was echter mislukt omdat de revolutionairen niet eens tot de voorbeeldacties van aanvallen op overheidsgebouwen hadden kunnen overgaan. Deze 'propaganda van de daad' avant-la-lettre bereikte het volk absoluut niet.⁴¹⁶

De oorzaken van de mislukking zijn duidelijk. De bevolking was compleet afwezig bij de poging tot opstand. Niet alleen de bevolking, maar ook de overgrote meerderheid van de internationalisten was niet in beweging gekomen. De afstand tussen de leiders en de achterban, en de kloof tussen de 'politieke' leiders in de stad en de boerenmassa's op het platteland was te groot gebleken. De onenigheid tussen de verschillende groepen van de Internationale leidde bovendien tot besluiteloosheid.⁴¹⁷ De voorbereiding, training en materiële uitrusting waren te gering om het staatsapparaat te kunnen verrassen. Het inlichtingensysteem van de regering bleek uitstekend te functioneren.

Alsof er niets was gebeurd, verscheen op 29 augustus een vierde pamflet van het *Comitato per la Rivoluzione Sociale*, dat begon met de stelling: "de dag van de *Sociale Revolutie* is eindelijk aangebroken!" Blindelings riep het Comité de Italiaanse proletariërs op in opstand te komen, aangezien "God, de wet, het leger en de vloot" van geen betekenis waren tegenover de oneindige menigtes. De koningen, priesters en rijken die het volk uitbuiten, moesten vallen.⁴¹⁸

⁴¹¹ Naar aanleiding van deze episode schreef Riccardo Bacchelli de historische roman *Il Diavolo al Pontelungo* (Milaan, 1927, herdruk: Milaan/Verona, 1965). Dit boek vormde de aanleiding voor een polemiek tussen de auteur en Max Nettlau in de *Times Literary Supplement* (1929). Zie tevens: Masini, "Bakunin in Italia", *Bakunin. Cent'Anni*, 46-47, 58-63.

⁴¹² In januari had de *questore* reeds vele internationalisten laten oppakken en op 9 augustus volgde de arrestatie van de belangrijkste internationalisten. Zie: Della Peruta, "L'Internazionale a Roma", 26-27.

⁴¹³ Op 9 augustus vaardigde de prefect een decreet uit waarmee alle internationalistische verenigingen en 32 democratische verenigingen werden ontbonden. Zie: Conti, *Le Origini del Socialismo*, 183-184.

⁴¹⁴ Ontbonden werden: de *Federazione Internazionale Italiana*, Florence; zeven lokale afdelingen van de Internationale; de *Federazione Operaia Toscana*, Florence; negen vakverenigingen; de Afdeling van Vrouwen; de *Consociazione Repubblicana Toscana* in Florence; *Pensiero e Azione*; *Unione Democratico Sociale*; vier republikeinse en democratische verenigingen. Zie: *Questore* aan prefect, Florence 17 april 1879. ASF, *Questura*, B. 10.

⁴¹⁵ Decreet van de prefect van de provincie Pisa, 20 augustus 1874. ASPisa, PS, B. 843.

⁴¹⁶ Memoire van Vladimir Debagori-Mokrievitsj (Parijs, 1894) in Lehning, ed, *Bakoenin*, 299-304 en Dragomanow, "Inleiding", *Bakunin, Sozialpolitischer Briefwechsel*, xciv-xcvii.

⁴¹⁷ De internationalisten van Carrara, Livorno en Pisa konden het niet eens worden over het moment van de opstand. Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 288-289; Bertolucci, *Anarchismo e Lotta Sociale*, 72-77.

⁴¹⁸ Afgedrukt in Romano, *Storia del Movimento*, III, 334-336.

Bakoenin trok zich na de mislukte opstand terug in Zwitserland, teleurgesteld in de mensheid en de revolutionairen:

Op het ogenblik is de revolutie weer in haar bed gekropen en vallen we terug in de periode van de evoluties, dat wil zeggen de ondergrondse, onzichtbare en vaak onmerkbaare revoluties. [...] Ik ben het eens met je opmerking dat het uur van de revoluties voorbij is, niet als gevolg van de verschrikkelijke rampen waarvan we getuige zijn geweest en de vreselijke nederlagen waarvan we de min of meer schuldige slachtoffers zijn geweest, maar omdat ik, tot mijn grote wanhoop, geconstateerd heb en elke dag opnieuw constateer dat de revolutionaire gedachte, hoop en passie absoluut niet in de massa's aanwezig zijn. [...] Wat mij betreft, mijn beste, ik ben te oud, te ziek, te moe, en ik moet zeggen, in vele opzichten te zeer teleurgesteld geworden om de wens en de kracht te voelen aan deze onderneming mee te doen. Ik heb me definitief uit de strijd teruggetrokken en ik breng de rest van mijn dagen door in een niet geheel onledige contemplatie. [...]⁴¹⁹

De onderdrukking van de revolutionaire beweging

De reactie van de regering na de mislukte opstand was buitensporig. Het kabinet profiteerde van de gelegenheid om buitengewone maatregelen te treffen en bekende democraten en leden van de oppositie in diskrediet te brengen.⁴²⁰ Minister Cantelli achtte het na de gebeurtenissen opportuun het recht op vereniging sterk te beperken. Hij wilde een wettelijk verbod op elke vereniging die zich "republikeins" noemde, "of een andere bijnaam" had en die naar een andere regeringsvorm streefde, of een schending of een bedreiging vormde voor de wet. Hij zag zelf wel de tekortkoming van deze maatregel in, namelijk dat de opstandige verenigingen onder een andere gedaante weer zouden opduiken. Zijn optreden zou echter in elk geval "het schandaal voorkomen van het bestaan van verenigingen die openlijk streefden naar de afschaffing van de monarchie." Tevens pleitte Cantelli voor uitbreiding van artikel 105 van de wet op de Openbare Veiligheid waardoor speciale politimaatregelen op meer categorieën personen van toepassing zouden worden. Hij dacht daarbij vooral aan de *ammonizione* en het *domicilio coatto*.⁴²¹

De beweegredenen van minister Cantelli werden duidelijk verwoord in zijn wetsvoorstel, bestaande uit zeventien artikelen, van 16 november 1874. Hij wilde de regering de bevoegdheid geven voor het uitvaardigen van uitzonderingsmaatregelen tegen:

gewapende bendes, verenigingen van *brigantaggi*, bandieten, messentrekkers, de *camorra* of de maffia, of van sektes die de vernietiging van de fundamentele beginselen van de sociale orde ten doel hebben, zoals de *Internationale*.⁴²²

Leden van dergelijke bendes of verenigingen zouden preventief opgepakt mogen worden. Indien er geen speciale aanklacht tegen hen kon worden ingediend, zouden ze in aanmerking moeten komen

⁴¹⁹ Brief van Bakoenin aan Elisée Reclus, 15 februari 1875. In Settembrini, ed., *Il Labirinto Rivoluzionario*, I, 353-354.

⁴²⁰ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 183-184.

⁴²¹ Minister van Binnenlandse Zaken Cantelli aan minister van Justitie Vigliani, Rome 31 augustus 1874. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 31, fasc. 476.

⁴²² *Progetto di Legge che autorizza la Applicazione di Provvedimenti Straordinari di Pubblica Sicurezza* (Voorstel van wet die de Bevoegdheid geeft voor de Toepassing van Uitzonderlijke Maatregelen in het belang van de Openbare Veiligheid). ACSR, Fondo Visconti Venosta, B. 5, fasc. 12.

voor het *domicilio coatto* als zijnde verdachte en gevaarlijke personen.⁴²³ Het lidmaatschap van een vereniging als de Internationale vormde in zijn voorstel reeds een misdrijf tegen de openbare veiligheid en zou bestraft worden met drie maanden tot één jaar opsluiting en een boete van 100 tot 1000 lire.⁴²⁴

De strenge maatregelen die Cantelli voorstelde, moeten verklaard worden uit zijn beeld van de Internationale. Dat beeld wordt duidelijk uit een brief van de minister waarin hij de "geheime statuten" van de Internationale onthulde aan zijn prefecten:

1. Alle afdelingen van de vereniging in elke stad en elk dorp moeten zich in evenveel gewapende groepen formeren en zich bij het eerste signaal op het land begeven.
2. Ze voeren propaganda onder de boeren, waarbij ze er voor zorgen dat dezen worden opgenomen in de vereniging, en vervolgens vallen ze elke provinciehoofdstad binnen, waar - na deze te hebben geplunderd, in brand te hebben gestoken enzovoort - het bevel wordt gegeven om de burgemeester te fusilleren, uit te voeren door dezelfde boeren, en wel omdat, als zij eenmaal berouw hebben gekregen over hun aansluiting bij de Internationale, ze niet vrij naar hun huizen kunnen terugkeren.
3. Een ieder die tot de vereniging behoort, mag diefstallen plegen en plunderen mits de buit verdeeld zal worden onder de leden van de vereniging. [...]⁴²⁵

Tevens meende de minister de "instructies" van de Internationale te kennen

1. Elk individu moet zich met alle mogelijke middelen - ook ten koste van zijn leven - opofferen en wijden aan de zege van de zaak door op grote schaal de beginselen van de Internationale te propageren, vooral onder de boeren.
2. Het is noodzakelijk om alle bevoorrechte klassen te vernietigen: koning, adel, bourgeoisie, clerus, bankiers, kapitalisten, monopolisten.
3. Het is noodzakelijk om staat en religie te vernietigen. Alle paleizen, kerken, archieven van gerechtshoven, banken, gemeenten en politie moeten in de brand worden gestoken. Ten slotte moeten we al datgene vernietigen dat deel uitmaakt van de huidige maatschappij.⁴²⁶

Het is mogelijk dat minister Cantelli onder de indruk was van de revolutionaire situatie in Spanje waar eenheidsrepublikeinen, kantonalisten, carlisten, alfonsisten, federalisten, internationalisten en legereenheden het land onbestuurbaar maakten. De situatie in Spanje was echter niet vergelijkbaar met die in Italië en de Spaanse internationalisten speelden slechts een marginale rol in de laatste chaotische maanden van de Eerste Republiek.⁴²⁷ Hooguit zou Cantelli bevestigd kunnen worden in de gedachte dat "republicanisme altijd tot anarchie zal leiden."

⁴²³ *Progetto di Legge che autorizza la Applicazione di Provvedimenti Straordinari di Pubblica Sicurezza*. In principe kwam het wetsvoorstel er op neer dat de rechterlijke macht werd uitgeschakeld en de liberale beginselen niet langer voor genoemde groeperingen golden. ACSR, Fondo Visconti Venosta, B. 5, fasc. 12.

⁴²⁴ Wetsvoorstel van minister van Binnenlandse Zaken Cantelli, Rome 16 november 1874. ACSR, Fondo Visconti Venosta, B. 5, fasc. 12.

⁴²⁵ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 5 oktober 1874. ASF, *Questura*, B. 2.

⁴²⁶ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 8 november 1874. ASF, *Questura*, B. 2.

⁴²⁷ Zie: Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 152-156; Carr, *Spain*, 305-348, 439-454; Nettlau, *Geschichte*, III, 100-110.

De rechterlijke macht als 'bondgenoot' van de internationalisten - I

Tijdens het zevende congres van de antiautoritaire Internationale te Brussel in september 1874 was de *Federazione Italiana* afwezig. Cafiero liet namens het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale* per brief de oorzaak van zijn afwezigheid weten: de openlijke Internationale in Italië bestond niet meer en men kon alleen nog clandestien opereren. De *Federazione Italiana* achtte de samenzwering nog de enige mogelijke organisatievorm van de revolutionaire massa's. De Italiaanse internationalisten schreven het verdwijnen van de Internationale geheel toe aan het repressieve optreden van de regering:

De Italiaanse menigten die het meest vertrouwden op samenzweringen, stonden vanaf het begin wantrouwend tegenover de Internationale. Dit wantrouwen was niet gericht tegen de beginselen van onze grote vereniging, maar tegen het systeem van de legale of openlijke organisatie. Dit wantrouwen nam toe naarmate de Internationale meer doordrong in de meest onderdrukte klassen van de grote lijdende massa.

De waarheid en rechtvaardigheid van de beginselen overtuigden haar echter, en de Internationale breidde zich steeds meer uit in Italië; tegelijkertijd nam haar organisatie echter een enigszins andere vorm aan dan die in andere landen. Deze organisatie maakte van de Internationale in Italië *een grote openlijk georganiseerde samenzwering*: en deze vaststelling geeft reeds op zich de dwaasheid weer van een dergelijk systeem.

Niets was makkelijker voor de burgerlijke intriganten en de spionnen dan zich toegang te verschaffen tot de Internationale, en de regering kon haar stap voor stap volgen en op het meest geschikte moment toeslaan. De vrijheid van het woord, van vergadering en drukpers, alles wat door de constitutie werd gegarandeerd, effende enerzijds de weg voor onze vijanden en was anderzijds een val waarin we vroeg of laat moesten lopen. [...]

De samenzwering, die aanvankelijk geen enkele afdeling hinderde om min of meer openlijk te blijven voortbestaan, is nu de enig mogelijke organisatie geworden voor de revolutionaire massa's van Italië, aangezien de regering, bang geworden door de recente beroeringen, elke behoedzaamheid opzij heeft gezet, en door middel van inbeslagname, gevangenzettingen en onderdrukkingen, in één enkele klap de laatste overblijfselen van de openlijke organisatie van de Italiaanse Federatie van de Internationale Arbeiders-Associatie heeft vernietigd.

Ziedaar hoe de regering, beginnend met spionnen en allerlei listen, en eindigend met de totale onderdrukking, ons van de openlijke Internationale in de meest geheime samenzwering heeft gedreven. [...]⁴²⁸

De internationalisten zagen dus in de vervolgingen van de regering het excuus om illegaal te opereren. Ze beschouwden deze weg niet als een noodoplossing, maar als een bevrijding, als de juiste wijze. Ze negeerden daarmee het feit dat een geheime broederschap vrijwel altijd geïsoleerd en autoritair is.⁴²⁹ Na de arrestaties van de leiders, de gedwongen ballingschappen en het verdwijnen

⁴²⁸ De oorspronkelijke Italiaanse tekst in Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1100-1102. De artikelen "Il Congresso della Internazionale a Bruxelles" (*Gazzetta d'Italia*, 9e jaargang, No. 255, 12 september 1874) en "L'Internazionale Italiana" (*La Nazione*, 16e jaargang, no. 256, 13 september 1874) wijken lichtelijk van de oorspronkelijke tekst af. Beide artikelen in ASF, *Questura*, B.3.

⁴²⁹ In Pisa vond de politie de volgende geheime statuten: "De instructies voor de werkzaamheden worden mondeling gegeven", "elke broeder draagt zorg voor het propageren van de socialistische ideeën en het vormen van een aantal individuen die actiebereid zijn, zonder echter het bestaan van het geheime comité te onthullen", "de broeders willen de sociale vereffening, de anarchie en al datgene dat tot het socialisme

van de kranten en periodieken, bestond de Internationale niet langer als openbare organisatie.⁴³⁰ De staat, in de vorm van het gerechtelijke apparaat, was er voor nodig haar weer nieuw leven in te blazen.

De vrijdelde opstanden en de vele arrestaties in de zomer van 1874 werden gevolgd door vier grote rechtszaken tegen de internationalisten. Van 4 tot 8 mei 1875 vond in Rome het eerste proces plaats ook al was er in de hoofdstad geen spoor van een opstand geweest. Tien verdachten werden aangeklaagd wegens:

samenzwering tegen de binnenlandse veiligheid van de staat, een misdrijf voorzien in en bestraft door de artikelen 156, 157, 158, 160 van het Wetboek van Strafrecht, omdat men in Rome, vanaf het begin van het jaar 1874, als leden van de Internationale die zich in Rome had georganiseerd, was overeengekomen en had besloten om te ageren met het doel de huidige regeringsvorm te vernietigen, op te hitsen tot opstand tegen het staatsgezag en aan te zetten tot oorlog tussen de verschillende klassen van de bevolking door verwoesting en bloedvergieten te steunen.⁴³¹

Enkele verdachten werden ook aangeklaagd op grond van:

aansporen tot het begaan van misdrijven in overeenstemming met de artikelen 156, 157 en 469 van het Wetboek van Strafrecht wegens uitlokking, in de nacht van 25 op 26 januari 1874 door middel van een aangeplakt pamflet in enkel straten van Rome, tot het begaan van misdrijven met het doel de huidige regeringsvorm te veranderen, de bevolking aan te zetten om zich te bewapenen tegen de staatsmacht, burgeroorlog te veroorzaken, en een bloedbad aan te richten onder een bepaalde klasse.⁴³²

Op 7 mei verklaarde het Openbaar Ministerie dat het de eerste keer was dat:

men een regulier proces voert tegen de Internationale. Deze boosaardige vereniging die ten doel heeft om van onderaf de hele sociale inrichting te ontwrichten en die probeert, indien u dat niet in de kiem smoort, in Italië de wrede voorbeelden te herhalen waarvan ze bloedige bewijzen heeft geleverd gedurende de trieste tijden van de Commune van Parijs.⁴³³

Tijdens het proces kwam naar voren dat de politie de gedaagden had mishandeld in een vergeefse poging om bekentenissen los te krijgen en dat de getuigen van de aanklager allen politiefunctiona-

---

behoort", "de broeder wordt als een verrader beschouwd en derhalve ter dood gebracht indien hij het bestaan van het geheime leidinggevende comité onthult of deze statuten verliest. De broeders die het huidige statuut goedkeuren, zijn hun hele leven gebonden aan deze broederschap." De traditie van de *Carbonari* en de vrijmetselarij was aldus nog steeds aanwezig binnen de Internationale. Het statuut is geciteerd in Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 292.

⁴³⁰ De *questore* van Milaan was een andere mening toegedaan. Op 29 oktober 1874 schreef hij aan zijn inspecteurs: "... het is echter een feit dat de internationale socialistisch-anarchistische agitatie niet verstomde, ook niet na de mislukte pogingen van de Romagna, en voortging met de schadelijke activiteiten, en het is daarom onze plicht om toezicht te houden en ons gereed te houden voor elke eventualiteit." ASM, *Questura*, Cartella 86, fasc. 4 (1867-1884).

⁴³¹ Geciteerd naar Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici*, 18-19.

⁴³² *Ibidem*.

⁴³³ *Ibidem*.

rissen en informanten waren. De gezworenen spraken niettemin het vonnis van schuldig uit.⁴³⁴ Vijf internationalisten werden veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid, twee tot tien jaar en één tot zeven jaar gevangenis, één tot drie maanden hechtenis, en één, de verrader Giovanni Monti, werd vrijgesproken. Later werden alle verdachten voor het Hof van Assisen vrijgesproken.⁴³⁵ De pers sprak van de ineenstorting van een politieprovocatie.⁴³⁶

Van 30 juni tot 31 augustus 1875 vond in Florence het proces plaats tegen 34 verdachten. Zij werden aangeklaagd wegens "samenzwering tegen de staat en voorbereiding tot uitvoering daarvan",

omdat de aangeklaagden zich in talrijke verenigingen hebben georganiseerd, met het doel een sociale revolutie uit te lokken en te bevorderen, de staat in al zijn juridische, economische en politieke verschijningsvormen te vernietigen, het gezag in elke vorm of vertegenwoordiging te onderdrukken, de regering omver te werpen, de anarchie te vestigen en het communisme en de *liquidazione sociale* [sociale vereffening] te bereiken, door middel van alle vormen van geweld tegen personen en eigendom van burgers; omdat ze tussen juli en augustus 1874, met de bedoeling om het bovengenoemde doel te bereiken, een revolutionair plan hebben opgesteld bestaande uit de bewapening van bendes in Florence en omgeving, brandstichting en bloedvergieten, afleiding en het in verwarring brengen van de hier gelegerde troepen, bestorming van staatsgebouwen, moord op functionarissen van het openbare gezag, bevrijding van gedetineerden uit de gevangenis om hen in hun rangen op te nemen, en aldus de baas over het land geworden, het platteland af te stropen en af te wachten tot de andere provincies van het rijk hun voorbeeld zullen volgen, op de wijze zoals men het geprobeerd heeft in de Romagna; en omdat ze tot dat doel voorbereidingen tot uitvoering hebben getroffen, door zich in verschillende actie-afdelingen te splitsen, de rollen te verdelen, wapens en munitie gereed te maken, en al datgene te doen dat noodzakelijk was om een onmiddellijk begin aan de opstand te geven.⁴³⁷

De belangrijkste aangeklaagden waren de voortvluchtige Gaetano Grassi, Lorenzo Piccioli-Poggiali en Francesco Natta. Vele aanklachten waren gebaseerd op onthullingen van de spion Domenico Torri, van ene Pasquale Landi en de misdadiger Angelo Bulgarelli, gedaan in ruil voor strafvermindering of een baan.⁴³⁸ Tijdens het proces kwamen enkele onwettige methodes van de politie aan het licht die tijdens het vooronderzoek gebruikt waren. Zo waren enkele verbalen onder dwang ondertekend en had de politie de gevangenen geïnfilteerd met verklikkers, de zogenaamde *moutons*, om achter de geheimen van de verdachten te komen. Reeds in augustus 1874 hadden de rechter-commissaris en de ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie laten weten dat er onvoldoende bewijs was. Daarop zette de *questore* zijn inspecteurs aan om getuigen te vinden die

⁴³⁴ Pernicone, *Italian Anarchism*, 96.

⁴³⁵ Het vonnis werd uiteindelijk wegens een vormfout door het Hof van Cassatie nietig verklaard. Een nieuw proces, in mei 1878, eindigde in algemene vrijspraak.

⁴³⁶ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 435.

⁴³⁷ Zie: Bottero, *Dibattimenti nel Processo per Cospirazione*, 17.

⁴³⁸ Procureur-generaal Cesarini in diens requisitoir: "de zogenaamde verklikkers zijn de natuurlijke en gewone bron van bewijs in dit soort aanklachten en in het bijzonder inzake misdrijven van samenzwering." Procureur-generaal Venturi in diens requisitoir: "Een ander belangrijk feit was de getuige Landi te laten voorkomen als een geheime agent van de politie. [...] elke politie heeft geheime agenten." Bottero, *Dibattimenti nel Processo per Cospirazione*, 352, 370.

de geruchten konden onderbouwen. Desnoods moest een *carabiniere* zich er maar toe lenen een getuigenis af te leggen.⁴³⁹ Herhaaldelijk moest de *questore* zich tijdens de rechtszaak beroepen op het "ambtsgeheim" om een *confidente* te dekken. Onder de aangeklaagden bevonden zich ook democraten en monarchisten die niets met de Internationale te maken hadden.⁴⁴⁰

Alle aangeklaagden werden van de politieke beschuldigingen vrijgesproken. Vrijspraak was ook de uitkomst van de rechtszaak tegen Malatesta en diens vijf mede-aangeklaagden in Trani.⁴⁴¹

Na twintig maanden voorbereiding en voorarrest van de aangeklaagden, vond in Bologna de belangrijkste rechtszaak plaats. Drie maanden lang, van 15 maart tot 17 juni 1876, duurde het proces tegen 79 internationalisten. De hoofdaanklacht luidde ook hier "aanslag tegen de binnenlandse veiligheid van de staat." De belangrijkste verdachte was Andrea Costa. Gedurende zijn verdediging op 16 juni accepteerde hij de beschuldiging dat de internationalisten *malfattori* (misdadigers) zouden zijn:

Ik en mijn kameraden maken ons niet druk over de naam *malfattori* [...] deze titel accepteren wij [...] en wie weet dat eens - net zoals het kruis, dat van schandelijk instrument tot symbool van verlossing geworden is - deze naam *malfattore*, die aan ons is verleend en door ons wordt geaccepteerd, de voorhoede aanduidt van een nieuwe regeneratie. [...]⁴⁴²

De internationalisten zouden daarop de kwalificatie *malfattore* enige tijd als geuzennaam dragen. Ook deze rechtszaak eindigde in algehele vrijspraak.

Het vonnis in dit laatste proces werd wellicht beïnvloed door de machtsovername van de *Sinistra* in maart 1876. De meeste vrijspraken moeten echter verklaard worden uit de onwetendheid van de rechters en gezworenen inzake socialisme en de potentiële dreiging van de internationalisten voor hun eigen klasse. Deze naïviteit van de rechterlijke macht zou spoedig verdwijnen.⁴⁴³ Daarnaast heerste er een vijandig klimaat voor de regering in Italië. Tegenstanders van de regering genoten daardoor al snel het voordeel van de twijfel.

Zoals de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie reeds in augustus 1874 vreesden, was er te weinig bewijs voor de veroordeling van de internationalisten. Ondanks de aansporingen van minister Cantelli alles in het werk te stellen teneinde bewijzen te vinden, was de opbrengst teleurstellend.⁴⁴⁴ De processen hadden voor de regering en de autoriteiten niet het gewenste effect. In plaats van een algemene veroordeling van de internationalisten en een afkeuring bij het publiek behaalden ze een ongekend propagandistisch succes: hun ideeën bereikten op deze wijze een veel groter publiek dan via hun eigen periodieken, lezingen en pamfletten. Bovendien kon de sociale kwestie na de rechtszaken niet langer door het grote publiek worden genegeerd. De vrijgelaten internationalisten waren niet afgeschrikt door de gevangenis, maar raakten juist geïnspireerd door

⁴³⁹ De prefect van Florence aan de *questore*, Florence 27 augustus 1874, 30 augustus 1874. ASF, *Questura*, B. 3; *questore* van Florence aan politieagent van Pontesieve, Firenze 28 augustus 1874. ASF, *Questura*, B. 55-1.

⁴⁴⁰ De aangeklaagde markies Michele Grifoni was een majoor in het leger, patriot en monarchist. Volgens Armando Borghi was hij ook een agent-provocateur. Zie: Armando Borghi. *Un Pensatore*, 402.

⁴⁴¹ Zie: Trevisani, "Il Processo di Trani", 639-660.

⁴⁴² Pamflet *Processo degli Internazionalisti - Parole di Andrea Costa ai Giurati della Corte d'Assisie di Bologna nell'Udienza del 16 Giugno 1876*. ASPadua, Pref. Gab., B. 35. Romano, *Storia del Movimento*, III, 189.

⁴⁴³ Pernicone, *Italian Anarchism*, 104-105.

⁴⁴⁴ Prefect aan de *questore*, Florence 30 augustus 1874. ASF, *Questura*, B. 3.

de enorme bijval tijdens de rechtszaken. Zo schreef één hunner in het *Bulletin de la Fédération Jurassienne*: "Oh, als de regering deze processen maar zou vermenigvuldigen! Ze zouden sommigen van ons een paar jaar gevangenis kosten, maar ze zouden onze zaak enorm bevorderen."⁴⁴⁵ Vrijwel dadelijk begonnen zij weer met nieuwe organisatorische activiteiten en lieten, nagenoeg gelijktijdig met de dood van hun illustere inspirator Bakoenin,⁴⁴⁶ de Internationale in Italië herleven.

De regering had op dat moment geen aandacht voor de revolutionairen. Zij maakte zich zorgen over problemen binnen de Kamer. Niets minder dan het voortbestaan van Cavours erfenis stond op het spel. De ex-revolutionairen van de *Sinistra* dreigden na zestien jaar de macht over te nemen.

---

⁴⁴⁵ *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, 5 september 1875. Geciteerd naar Pernicone, *Italian Anarchism*, 98.

⁴⁴⁶ Bakoenin stierf op 1 juli 1876. In oktober 1875 was hij nog voorzitter van de in Locarno gevestigde *Consiglio Federale Internazionale Italiano*. Het zal echter niet meer dan een erefunctie geweest zijn van een groep die werd geleid door de Russische revolutionair Arman Ross (pseudoniem van Michail Sazjin), Carlo Cafiero en Gaetano Grassi. *Questore* van Venetië aan de prefect, Venetië 9 oktober 1875. ASV, *Questura*, B. 82.

Hoofdstuk IV

Ex-revolutionairen in de Regering, Revolutionairen in het Land

De Sinistra aan de macht

Toen de Veneto en Rome waren ingelijfd, het *brigantaggio* was onderdrukt, de belastingherzieningen waren doorgevoerd en de paus naar het Vaticaan was verbannen bleef er slechts één punt van geschil tussen de *Destra* en *Sinistra* over: de financiën. De staatsschuld was als gevolg van alle oorlogen en de investeringen in de spoorwegen tot recordhoogte gestegen. Die schuld bleef zorgwekkend ondanks de privatisering van de spoorlijnen, de verkoop van staatsbezit en kerkelijke gronden,¹ en de invoering van zware belastingen, waaronder de *tassa sul macinato*. De *Destra* wilde de begroting in evenwicht brengen door bezuinigingen en belastingheffingen, terwijl de *Sinistra* de belastingen wenste te verlichten en de gehate *tassa sul macinato* wilde afschaffen. Reeds tijdens de laatste regering van de *Destra* onder leiding van Marco Minghetti vervaagden ook op dit punt de scheidslijnen, en was Minghetti deels afhankelijk van de steun van Depretis' gematigde *Sinistra*. Toen hij in 1876 als gevolg van een debat over de privatisering van de spoorlijnen moest aftreden, was voor het eerst in de parlementaire geschiedenis de begroting in evenwicht.

De *Sinistra* kwam in 1876 aan de macht omdat ze zich had opgeworpen als de vertolker van het ongenoegen van de belaste landeigenaren en de plattelandsburgerij. Men verwachtte veel van de nieuwe regering onder leiding van Agostino Depretis en velen spraken zelfs van een parlementaire revolutie.³ Er veranderde echter in wezen niets. Dat was vooral te wijten aan de enorme verscheidenheid aan stromingen binnen de *Sinistra*.⁴ Tussen deze richtingen bestond een voortdurende machtsstrijd, die de belangrijkste oorzaak vormde voor de opeenvolging van zes regeringen in vier jaar tijd. De *Destra* die bij de machtswisseling aanvankelijk had gesproken van een ramp die nog erger was dan de dood van Cavour, merkte al snel op "dat de regering van de *Sinistra* gelijk was aan die van de *Destra*, maar ... slechter."⁵ Er was dan ook geen sprake van een parlementaire revolutie, noch in de formele zin noch in de praktijk. Er was hooguit een accentverandering in de

---

¹ Tussen 1860 en 1870 werd negen procent van het Italiaanse grondgebied geprivatiseerd.

² Italië was het zwaarst belaste land ter wereld. Tussen 1862 en 1865 stegen de directe belastingen met 54 procent, de belasting op de handel met veertig procent en op consumptiegoederen met elf procent. De belastingen troffen vooral de agrarische sector. In 1868 kwam daar nog de gehate *tassa sul macinato* bij.

³ De *Sinistra* volgde de *Destra* niet op omdat zij de tegenpartij bij verkiezingen verslagen had, maar omdat een deel van de afgevaardigden in de Kamer van richting en bondgenootschap was veranderd.

⁴ Luigi Lotti ("Zanardelli e la Maggioranza Parlamentare", 152) noemt vijf afzonderlijke richtingen: de gematigde *Sinistra* van Depretis, de progressieve *Sinistra* van Cairoli en Zanardelli, de Zuidelijke *Sinistra* van Crispi, de Zuidelijke *Sinistra* van Nicotera en de nieuwe jonge Zuidelijke *Sinistra*.

⁵ Croce, *Storia d'Italia*, 7.

cultuur en in de ontwikkeling van constitutionele processen.⁶

Carlo Cafiero schreef voor het *Bulletin de la Fédération Jurassienne* als volgt over de machtswisseling:

Sinds enige dagen hebben wij een nieuw ministerie. De gematigde *Sinistra* met Nicotera is aan de macht gekomen. De zaken hadden het punt bereikt dat men deze crisis niet langer kon vermijden. [...] In de verlamming die voortkwam uit een dwaze onderdrukking, werden de monarchie en de regering bedreigd met verstikking; men had lucht en beweging nodig. [...] De *Sinistra* zal de missie krijgen om het kadaver van de nieuwe staat nieuw leven in te blazen. Zal ze er in slagen? Niet meer en niet minder dan de heiligen en de charlatans die worden aangeroepen om de zieke te redden die door de medici is opgegeven.⁷

Op drie kortstondige kabinetten van Benedetto Cairoli na, leidde Depretis alle regeringen tot aan zijn dood in 1887. In acht regeringen bezette hij zes keer tevens de post van minister van Binnenlandse Zaken. Ofschoon hij in de jaren vijftig betrokken was geweest bij een republikeinse opstand in Lombardije, was hij meer bestuurder en politicus dan revolutionair. Hij zat reeds vanaf 1848 in de Kamer waar hij aanvankelijk de democratische en republikeinse beginselen van Mazzini verdedigde, maar sinds de mislukte opstand van 1853 viel hij op wegens zijn 'bureaucratische oppositie'.⁸ Tijdens de dictatuur van Garibaldi op Sicilië in 1860 werd Depretis aangesteld als *prodittatore* en diende hij te bemiddelen tussen de regering in Turijn en Garibaldi, waarbij hij ijverde voor een spoedige aansluiting van Sicilië bij het koninkrijk Sardinië.⁹ Dankzij zijn banden met Garibaldi en zijn constructieve oppositie genoot Depretis groot aanzien in de Kamer en kon hij zich in 1873, na een machtsstrijd met de radicaal Francesco Crispi, opwerpen als de leider van de parlementaire *Sinistra*. Tot 1876 bezette hij twee keer een ministerspost in gemengde regeringen, en beide keren werd zijn prestige geschaad.¹⁰ Tijdens zijn eerste redevoering in Stradella (Piemonte) op 10 oktober 1875 ontvouwde Depretis zijn gematigde programma: trouw aan de monarchie, ruimere constitutionele en electorale vrijheden, uitbreiding van het kiesrecht, bestuurlijke decentralisatie, afschaffing van de *tassa sul macinato*, verplicht staatsonderwijs.¹¹

Na de benoeming van Depretis als minister-president en Giovanni Nicotera als minister van Binnenlandse Zaken was het voor de *Sinistra* een gelopen koers. De Kamer werd per decreet ontbonden en via manipulatie, machtsmisbruik, omkoping en benoemingen wist de *Sinistra* bij de

⁶ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 157-162.

⁷ Gregorio [Cafiero], "Corrispondenze", *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, 9 april 1876. Geciteerd naar Damiani, *Carlo Cafiero*, 137.

⁸ *Dizionario Biografico*, XXXIX, 71.

⁹ De wederzijdse haat tussen Garibaldi en minister-president Cavour was spreekwoordelijk. Eén van de dingen die Garibaldi de Piemontese staatsman nooit zou vergeven, was dat deze in 1860 zijn geboortestad Nice aan Napoleon III had 'verkwanseld'. De wederzijdse afkeer kwam echter vooral voort uit hun persoonlijkheden, die van de revolutionaire, democratische, republikeinse 'volksgeneraal' tegenover de diplomatieke, liberale, monarchistische 'machiavellist'. Beiden werkten echter in het belang van de Sardijnse monarchie, Cavour in het openbaar en Garibaldi via persoonlijke, geheime contacten met de koning.

¹⁰ In zijn periode als minister van Marine vond de slag bij Lissa plaats (20 juli 1866), tijdens welke de Italiaanse vloot een verpletterende nederlaag leed. Depretis' verantwoordelijkheid voor de nederlaag was gering aangezien hij de post pas sinds één maand bezette.

¹¹ De Italiaanse politici hadden de gewoonte hun programmatische redevoeringen in hun kiesdistrict te houden.

verkiezingen van 5 november 1876 een enorme meerderheid in de Kamer te verwerven.¹² Daarmee was het onderscheid tussen de twee traditionele 'partijen' totaal verdwenen, hetgeen ook in de bedoeling van Depretis lag, zoals hij aan zijn kiezers had verklaard tijdens zijn tweede rede in Stradella op 8 oktober 1876:

die eendracht, die vruchtbare *trasformazione* van de partijen, die vereniging van de liberale delen van de Kamer leiden tot de vorming van die zozeer gewenste en hechte meerderheid, die, uit eigen beweging, de vaak misbruikte en ongelukkig gekozen historische namen in het parlement [*Destra* en *Sinistra*] vervangt door een begrijpelijke en populaire gedachte ... *de vooruitgang*.¹³

Depretis was de meester van dit *trasformismo*: het creëren van wisselende regeringsmeerderheden en het verkrijgen van steun van afgevaardigden van verschillende herkomst. De parlementaire oppositie werd geneutraliseerd door elementen ervan los te weken en te betrekken bij het regeringsbeleid. Vaak werd deze politiek gevoerd door middel van persoonlijke begunstiging: geld, diensten, gunsten en eretitels als *commendatore* (commandeur) of *cavaliere* (ridder) waren de ruilmiddelen van de regering. Het *trasformismo* leek zeer veel op Cavours *connubio* en was evenals diens systeem bedoeld om de extremisten uit te sluiten en de uitoefening van de macht in handen van één politieke klasse te houden.¹⁴ Het *trasformismo* was de bezegeling van de eenheid van "de vrienden van de huidige staatsinstellingen" tegen de republikeinse en socialistische stromingen.¹⁵ De literatuurcriticus en politicus Francesco De Sanctis schreef daarover in 1877:

We hebben nu het punt bereikt waar er geen hecht georganiseerde partijen bestaan in Italië, behalve dan die welke gegrondvest zijn op regionale verschillen of op persoonlijke banden tussen cliënten en patronen; en die vormen de dubbele plagen van Italië.¹⁶

Door het *trasformismo*, het absorberen van de *Destra*, was de kans op het ontstaan van een tweepartijstelsel verdwenen. De regeringswisselingen waren niet het gevolg van moties van wantrouwen in het parlement, maar van keuzes van de minister-president die de samenstelling van zijn regering wilde veranderen voor het behoud of de uitbreiding van zijn persoonlijke macht.¹⁷ Depretis' systeem van "parlementaire incest", zoals Crispi het betitelde,¹⁸ werd door velen bekriti-

¹² De regeringskandidaten verwierven zeventig procent van de stemmen. In de nieuwe Kamer zaten 400 regeringsafgevaardigden en 110 afgevaardigden van de oppositie. Caneloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VI, 109. Lotti ("Zanardelli e la Maggioranza Parlamentare", 151-152) geeft andere getallen: na de verkiezingen van 1874 had de *Destra* 276 en de *Sinistra* 232 afgevaardigden; na de verkiezingen van november 1876 had de *Destra* 94 afgevaardigden en de *Sinistra* 414.

¹³ *Dizionario Biografico*, XXXIX, 84.

¹⁴ Catalano (*Storia dei Partiti Politici*, 61-62) ziet het belangrijkste verschil tussen het *connubio* en het *trasformismo* in het feit dat het eerste een "revolutionaire daad" was, gericht tegen het gevaar van Rechts, de geprivilegeerde klassen en de monarchie, terwijl het systeem van Depretis erop gericht was de uitoefening van de macht in handen van één politieke klasse te houden. Het *connubio* was in tijden van oorlog een zeer verstandig middel om het koninkrijk bijeen te houden en op grond daarvan ook te rechtvaardigen. Het *trasformismo* was echter niet meer dan een middel tot machtsbehoud van de regerende politieke klasse.

¹⁵ Chabod, *Storia della Politica*, 385.

¹⁶ Geciteerd naar Mack Smith, *Italy*, 111; Mack Smith, *Storia d'Italia*, 168.

¹⁷ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 189-190.

¹⁸ Geciteerd naar Seton-Watson, *Italy*, 93.

seerd¹⁹ hetgeen hen er niet van afhield eraan deel te nemen. Het stelsel had één potentieel voordeel: het stelde de regering in staat om te regeren en wetten uit te vaardigen,²¹ ofschoon deze wetten noodgedwongen gematigd van aard moesten zijn en vaak pas na 'vooroverleg' en 'goedkeuring' aangenomen konden worden. Door de verdeeldheid binnen de *Sinistra* bleef er echter weinig over van de daadkracht van de regering. Enerzijds was er een tendens om de basis van de staat - door uitbreiding van het kiesrecht en door sociale wetgeving - uit te breiden, anderzijds was er een tendens om de sociale basis van de *Destra* aan zich te binden. Deze laatste conservatieve neiging remde de eerste democratische af.

In het eerste kabinet-Depretis van 25 maart 1876 tot 25 december 1876 werd Giovanni Nicotera de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken. Nicotera was van oorsprong een revolutionair pur sang die in 1857 met Carlo Pisacane de mislukte expeditie naar Sapri²² had ondernomen om de bevolking in opstand te brengen tegen het koninkrijk van de Twee Siciliën. Deze onderneming was desastreus verlopen en in plaats van enthousiasme onder de bevolking op te wekken, werden de opstandelingen door furieuze bevolkingsgroepen aangevallen en afgeslacht.²³ Pisacane werd daarbij gedood,²⁴ Nicotera raakte zwaar gewond en werd gevangen genomen door het Napolitaanse leger. Deze periode zou hem blijven achtervolgen, en werd met name weer opgerakeld tijdens zijn eerste ministerschap, toen hij ervan beschuldigd werd in ruil voor zijn leven de namen van zijn handlangers te hebben verraden.²⁵ Nicotera was ook één van de meest actieve personen in de mythevorming rond Pisacane in de jaren 1876-1877²⁶ wat scherp contrasteerde met zijn hevige vervolging van de anarchisten, die zich juist in deze periode op de theorieën van Pisacane baseerden.²⁷

Het revolutionaire elan van Nicotera doofde maar langzaam. In oktober 1867 was hij één van de aanvoerders van de garibaldistische legers die op Rome marcheerden, en in 1869 was hij, als afgevaardigde, nog betrokken bij de opstanden van Mazzini. Nicotera hield zijn 'historische' rede op 4 juli 1875 in Salerno. Hier onthulde hij zijn breuk met het radicaal-republikeinse verleden en stelde hij voor een constitutionele partij van de *Sinistra*, de *Sinistra costituzionale*, te vormen. Nadat hij, als woordvoerder van de Zuidelijke burgerij, tevergeefs had geprobeerd delen van de *Destra* aan zich te binden, verbond hij zich met de pragmaticus Depretis.

Als minister van Binnenlandse Zaken ontpopte Nicotera zich als een handige en autoritaire manipulator. Om de hegemonie van de *Sinistra*, maar vooral van zijn eigen achterban, te versterken verving hij vele prefecten door vertrouwelingen. Tijdens de verkiezingen van oktober 1876 maakte

¹⁹ Felle critici waren Francesco Crispi, Giuseppe Zanardelli en Giovanni Giolitti van de *Sinistra*, Silvio Spaventa en Antonio di Rudini van de *Destra*. Giolitti zou in de twintigste eeuw bewijzen dat hij de absolute virtuoos van het *trasformismo* was.

²⁰ Uitzonderingen daarop waren enkele democraten van de *Estrema Sinistra*, en met name Agostino Bertani en Felice Cavallotti.

²¹ Spadolini, *Gli Uomini che fecero l'Italia*, 215.

²² Garibaldi had geweigerd om aan deze expeditie deel te nemen omdat hij ervan overtuigd was dat de onderneming zou mislukken.

²³ Rosselli, *Carlo Pisacane*, 244-264.

²⁴ De dood van Pisacane is nooit opgehelderd. Het is mogelijk dat hij op het slagveld zelfmoord heeft gepleegd, maar evenzogoed kan hij gedood zijn door de bevolking of het Napolitaanse leger.

²⁵ Deze beschuldigingen verschenen in 1876 in verschillende kranten, waaronder *La Gazzetta d'Italia* en de *Cittadino Romano*. Nicotera spande tegen de auteurs van de artikelen en de hoofdredacteuren een proces aan wegens smaad. Zijn rol werd tijdens de rechtszaken echter niet opgehelderd. De kranten zelf liet hij in beslag nemen. Over deze episode zie: Russi, *Carlo Pisacane*, 161-162.

²⁶ Russi, *Carlo Pisacane*, 163.

²⁷ Voor zijn diensten als minister van Binnenlandse Zaken, maar vooral wegens zijn "heroïsche poging van Sapri in 1857", werd hem in 1877 de titel "Baron van Sapri" verleend door koning Vittorio Emanuele II. ACSR, Carte Depretis, Serie IV, Scatola 2.

hij ruimschoots gebruik van *ammonizioni*, het *domicilio coatto*, de geheime dienst en ambtenaren om de gematigde en radicale oppositie te bestrijden.²⁸ Onder het voorwendsel een strijd tegen de maffia te voeren, bestreed hij bepaalde lokale oppositiegroepen, waarbij hij een enorme minachting toonde voor de grondwettelijke vrijheden. Berucht werd Nicotera door zijn autoritaire en harde opstelling tegenover manifestaties van oppositiegroeperingen. Hij schrok er niet voor terug om dossiers over afgevaardigden aan te leggen op grond van inlichtingen die hij via geheime agenten had verkregen.²⁹ Het was de typerende aanpak van een ex-revolutionair die zich tot het gezag had bekeerd.³⁰

De nieuwe regering van de *Sinistra* onder leiding van Agostino Depretis, waarvan de democraten en radicalen hadden gehoopt dat ze liberaler zou zijn dan de vorige regeringen van de *Destra*, liep voor alle democratische groeperingen uit op een teleurstelling. Vooral internationalisten moesten ondervinden dat de nieuwe regering het liberalisme ondergeschikt maakte aan machtsbehoud en pragmatisch bestuur. De *Destra* had de internationalisten nog als een politieke beweging beschouwd en gunde hen aanvankelijk nog het recht op vereniging. De *Sinistra* daarentegen probeerde de internationalisten op te voeren als misdadigers.

De wederopstanding van de anarchistische partij

In juli 1876 vond in Bologna het regionale congres van de afdelingen van de Internationale in de Emilia-Romagna plaats. Andrea Costa was hier weer de onbetwiste leider. De algemene statuten van de Internationale werden herbevestigd evenals de keuze voor het anarchisme en collectivisme. De congresgangers gingen niet expliciet in op de strategie, maar beperkten zich tot een "actieve propaganda van de beginselen" en tot de vorming van een "grote revolutionaire socialistische partij". In de zomer vonden er ook regionale congressen van de federaties van de Marken en Umbrië, van Rome³¹ en van Toscane plaats. Uit deze congressen bleek dat er niet eensgezind over de strategie werd gedacht. Eén van de belangrijkste doelen van de congressen was, na de mislukte opstanden van 1874, het wegnemen van alle misverstanden over de te volgen koers.

De internationalisten vreesden niet alleen de activiteiten van spionnen en de politie, maar tevens waren ze bang voor de 'andere weg', de weg van *La Plebe* (verplaatst van Lodi naar Milaan), de *Federazione dell'Alta Italia* (opgericht op 15 oktober 1876 te Milaan),³² de internationalistische afdeling van Ceresio (opgericht eind 1875 te Lugano),³³ en de socialistische groepering rond *Il Povero* in Palermo.³⁴ Deze afdelingen keerden zich, geïnspireerd door Enrico Bignami, de ex-communard Benoît Malon, Joseph Favre en Osvaldo Gnocchi-Viani, tegen de conspiratieve ideeën

²⁸ Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*, 57.

²⁹ Viviani, *Servizi Segreti Italiani*, 119.

³⁰ Romanelli, *L'Italia Liberale*, 209.

³¹ Vanaf januari 1876 probeerden Errico Malatesta, Carlo Cafiero, Gaetano Grassi, Cesare Ceccarelli en Massimo Innocenti een coördinerend centrum van de anarchistische organisatie in Rome te vormen. Dit mislukte door politiemaatregelen die Cafiero ertoe dwongen om op 30 mei Rome te verlaten, en die Malatesta, door persoonlijke tussenkomst van minister Nicotera, ertoe dwong naar Napels te gaan. *Questura* van Rome aan de prefect, Rome 12 januari 1879. ASR, Pref. Gab., B. 173; Della Peruta, "La banda del Matese", 355-359.

³² De *Federazione dell'Alta Italia* bleef deel uitmaken van de antiautoritaire Internationale. Een exemplaar van het federale reglement bevindt zich in ASV, *Questura*, B. 1.

³³ De afdeling werd in Lugano opgericht om aan de politievervolgingen te ontkomen.

³⁴ *Il Povero* (17 augustus 1873 - 26 april 1874 en 24 september 1876 - april 1877) stond onder leiding van Ingegneros Napolitano Salvatore en werd sterk beïnvloed door de medewerking van Malon. Deze groep in Palermo bestreed zowel de "autoritaire" richting van de Algemene Raad als de anarchistische richting.

van Bakoenin en bekritiseerden de opstand van 1874: "de geheime samenzwering is één van de meest autoritaire vormen". De internationalistische afdeling van Ceresio, waarin Giuseppe Nabruzzi, Tito Zanardelli en de Fransman Malon zaten, vormde een oppositiegroep binnen de Jurafederatie en de *Federazione Italiana*.³⁵ Deze dissidente afdelingen van de Internationale wilden, aangemoedigd door de machtsovername van de *Sinistra*,³⁶ naast de revolutionaire weg de mogelijkheid van de legale en politieke weg openhouden. Vakorganisaties, deelname aan het politieke proces, socialistische propaganda en opvoeding waren in hun ogen betere methoden dan de vruchteloze opstanden van het Italiaanse Comité voor de Sociale Revolutie. De anarchisten waren doof voor deze suggesties en beschouwden de "apostelen van de matiging, verzoening en dubbelzinnigheid" als hun vijanden:³⁷

Door zich socialist te noemen zijn ze gevaarlijker dan de verklaarde vijanden van de volkszaak. De regering die ons aanvalt en ons vervolgt, duwt ons steeds vastberadener op de weg van de revolutie: terwijl zij met hun "stapje voor stapje" proberen ons te laten inslapen in misère en vernedering.³⁸

In oktober 1876 vond, onder moeilijke omstandigheden, het derde nationale congres van de *Federazione Italiana* plaats in Florence-Tosi.³⁹ Verscheidene leiders, waaronder Costa, Natta en Grassi (de gehele correspondentie-commissie), werden reeds voor de opening van het congres gearresteerd.⁴⁰ Daarop volgde de noodtoestand in Florence en werden alle spoorwegstations door het leger bewaakt. Soldaten verhinderden de toegang tot de vergaderzaal. Het politie-optreden kwam als een verrassing omdat de internationalisten een dergelijke aanpak niet van de *Sinistra* hadden verwacht en de voorbereidingen voor het congres ongehinderd en in het openbaar hadden plaats gevonden. Alles wees erop dat de politie een val wilde zetten.

³⁵ De afdeling van Ceresio publiceerde de krant *L'Agitatore*, waarvan vijf nummers uitkwamen, en een almanak voor 1876, *Almanacco del Proletario*. In een brief van Zanardelli, in naam van de afdeling van Ceresio, wordt gesteld dat de Internationale in Italië nooit een geheime samenzwering zou zijn en dat ze niet het "mysterieuze gezag" van het *Comitato Italiano per la Rivoluzione Sociale* erkende. Geciteerd naar de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 30 januari 1876. Een kopie van de statuten bevindt zich in ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

³⁶ Zie: de Circulaire van de *Associazione Internazionale degli Operai Sezione di Ceresio*, 1 mei 1876. Afgedrukt in Romano, *Storia*, III, 363.

³⁷ *Bulletin de la Fédération Jurassienne*, 30 januari 1875; Damiani, *Carlo Cafiero*, 139-141.

³⁸ Cafiero, "Poco a Poco", *Il Martello*, no. 12 (19 november 1876). Geciteerd naar Damiani, *Carlo Cafiero*, 139-140.

³⁹ Consul Giuseppe Basso te Genève gaf een lijst door van 66 afdelingen die aan het congres zouden deelnemen. De meest actieve internationalisten waren volgens hem: Costa (Imola), Cafiero (Rome), Malatesta (Napels), Ingegneros (Palermo), Natta (Florence), Bert (Turijn), Schettino (Napels), Baldari (Taranto), Gabrielli (Siena), Gio. Buonfantini (Napels), Vittore Ubaldi (Spoleto), Bignami (Milaan), Ferruccio Domeniconi (Pergola), Dott. Alberini Giannini (Robella), Borghetti (Ancona), Marzanti (Ravenna), Gaetano Urbini (Ravenna). De werkelijke leiders zouden volgens de consul echter Costa, Cafiero, Malatesta en Natta zijn. Consul te Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 31 augustus 1876. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

⁴⁰ Tijdens de arrestatie van Costa werden alle documenten van de correspondentie-commissie door vrienden verborgen. De stukken met betrekking tot buitenlandse federaties en correspondenten werden bij Francesco Pezzi ondergebracht. De documenten over het congres in Florence werden door Malatesta naar Todi [waarschijnlijk Tosi] gebracht en daar verbrand. Dankzij de spion "G.E.E.L." kon de Florentijnse inspecteur Del Zoppo de documenten toch inzien. Daaronder bevond zich een manuscript van Costa over het leven van Bakoenin. Inspecteur Del Zoppo aan de *questore* van Florence, Florence 16 november 1874, 19 november 1874. ASF, *Questura*, B. 4.

Nadat gebleken was dat de vergadering niet in Florence kon plaatsvinden, weken de overgebleven veertig afgevaardigden uit naar de bossen van Tosi (Pontassieve). Het congres was door het wegblijven van de 'dissidente' groeperingen volledig in handen van bakoeninisten als Cafiero en Malatesta. Dit congres betekende een omslag binnen de Italiaanse socialistische beweging. De bijeengekomen anarchisten namen het belangrijke besluit tot de besliste afwijzing van de electorale propaganda als middel en de parlementaire republiek als doel. De revolutionaire methode werd beschouwd als de enige manier om de sociale kwestie op te lossen. Elke andere weg werd gezien als verraad aan de mensheid. Het middel tot de revolutie kon alleen de opstand zijn. De 'evolutionisten' werden op dit congres dus resoluut afgewezen. "De Internationale in Italië", zo schreef de Italiaanse consul in Genève naar aanleiding van het congres, "bekommert zich niet langer om het welzijn van de arbeider, zoals de fundamentele statuten van de Associatie voorschrijven, maar zal een permanente, gevaarlijke en politieke samenzwering tegen de staat zijn."⁴¹

Het congres veroordeelde weliswaar de politieke strijd en deelname aan verkiezingen, maar bood wel de mogelijkheid om te stemmen in kiesdistricten waar een socialistische vriend kans zou maken om gekozen te worden.⁴² De nieuwe correspondentie-commissie werd gevormd door Carlo Cafiero, Gaetano Grassi en Francesco Pezzi,⁴³ en werd verplaatst naar Napels.⁴⁴

Het belangrijkste theoretische vraagstuk tijdens het congres was de keuze tussen het collectivisme en het communisme. De termen collectivisme en communisme werden door de anarchisten verwarrend gehanteerd. Oorspronkelijk noemden alle internationalisten zich collectivist in de zin dat alle productiemiddelen in gemeenschappelijk bezit zouden komen en dat elke arbeider recht had op het integrale product van zijn werk. Bakoenin noemde de volgelingen van Marx en de Duitse sociaal-democraten (staats)communisten, wat een duidelijk negatieve lading had. Zelf behield hij de naam collectivist. In deze tijd duidde het onderscheid ook op het verschil in opvatting over de staat en organisatorische en tactische problemen van de Internationale.

In Italië nam men Bakoenins terminologie over, en noemde iedereen, zelfs de groep rond *La Plebe*, zich "niet-autoritair collectivist". De internationalisten in Italië benadrukten met deze benaming het belang van de verbinding tussen "individuele vrijheid en sociale solidariteit" tegenover het primaat van de staat.

Later kreeg de term 'collectivist' echter een meer economische lading. Zo noemden de 'evolutionisten' en de sociaal-democraten zich collectivist in de zin dat "een ieder zich naar vermogen zou inzetten, en een ieder naar prestatie zou ontvangen". De meeste anarchisten in Italië, en met name Malatesta, Cafiero, Costa en Covelli, reageerden in 1876 daarop met het tevens economisch geladen beginsel "van een ieder naar vermogen, aan een ieder naar behoefte", en noemden zich

⁴¹ Italiaanse consul te Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 4 november 1876. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

⁴² De besluiten van het congres van Florence-Tosi werden door minister van Binnenlandse Zaken Nicotera meegedeeld aan de prefecten. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 25 oktober 1876.

⁴³ Francesco Pezzi wordt veelal in één adem genoemd met zijn vrouw Luisa Minguzzi. Beide speelden een hoofdrol binnen de anarchistische beweging in Florence. Na de opstand van 1874 vluchtten ze naar Zwitserland waar ze twee jaar bleven. In oktober 1876 keerden ze terug naar Florence. Zeven jaar later vluchtten ze met Malatesta naar Argentinië waar ze tot 1890 bleven. Terug in Italië ondergingen ze vele veroordelingen en gevangenschappen. Vanaf 1900 trokken ze zich terug uit de beweging. Luisa stierf in 1911, Francesco benam zich het leven in 1917. "Francesco e Luisa Pezzi" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, IV, 110-115.

⁴⁴ Dat is waarschijnlijk de reden waarom Grassi en Luisa Minguzzi in december 1876 naar Napels vertrokken. *Questore* van Florence aan de *questore* van Napels, 11 december 1876. ASN, *Questura*, B. 49.

voortaan, ter onderscheiding van de evolutionistische collectivisten, communistische anarchisten.⁴⁵ De termen hadden dus een economisch in plaats van een politiek karakter gekregen.⁴⁶ Het communistische anarchisme, dat later door de internationale anarchistische gemeenschap zou worden overgenomen, werd voor het eerst in Italië op het Congres van Florence-Tosi in bespreking gebracht: "Iedereen moet naar vermogen voor de maatschappij werken, en heeft het recht om van de maatschappij te verlangen dat al zijn behoeften worden bevredigd naar gelang de opbrengst en de sociale krachten."⁴⁷

Naar aanleiding van de verhindering van het congres der internationalisten in Florence op 21 en 22 oktober en de preventieve arrestatie van vele internationalisten, vond er op 13 december 1876 een fel debat plaats in de Kamer van Afgevaardigden tussen afgevaardigde Saladino Saladini en minister van Binnenlandse Zaken Nicotera. Saladini vroeg aan de minister waarom deze het congres had verboden en waarom de congresgangers op de beschuldiging misdadigers te zijn, waren gearresteerd. Nicotera verklaarde daarop:

Ik respecteer alle rechten die door het Statuut worden gegarandeerd en in het bijzonder die op vereniging. [...] Dat hebben we recentelijk aangetoond tijdens twee verschillende gebeurtenissen en tegenover twee partijen die onderling nogal verschillen: tegenover de klerikale en tegenover de republikeinse. [...] Maar deze beginselen van ruime vrijheid kunnen niet worden toegepast op de internationalisten: tegenover hen kunnen de autoriteiten de wet van de *ammonizione* toepassen [...] onder hen zijn er personen waarop de wet van de *domicilio coatto* van toepassing is. [...] Vele internationalisten in Italië zijn vrijwel analfabeet: men moet ze niet verwarren met denkers, wetenschappers en publicisten. Daarmee is nog niet gezegd dat de verenigingen van internationalisten overeenkomen met misdadige genootschappen. [...] Echter, gelet op hoe de partij van de internationalisten is samengesteld, geloof ik eerlijk gezegd niet dat we ons zorgen hoeven te maken. [...] Geloof u in het geheel niet dat de regering zich zorgen maakt over dergelijke verenigingen; werkelijk niet; ik verzeker in volle overtuiging dat ze geen enkel politiek gewicht

⁴⁵ Dat de internationalisten de politieke en economische ladingen van de termen bleven verwarren, bleek uit het antwoord van één van de samenzweerders van de Matese-bende (zie hieronder: pag. 151 vlg.). Op de vraag van een kameraad of de bende het communisme wilde vestigen, antwoordde de internationalist: "Niet in het minst! Wij willen meer, wij willen het collectivisme. In het communisme is er een staat die de rijkdommen in naam van het volk bezit en beheert, is er een gevestigde hiërarchie met een wetgevende inrichting, is er een gezag dat zich in de hoogte plaatst. Maar wij zijn geen autoritairen, wij zijn anarchisten. Anarchie is ons vaandel, en anarchie betekent de drievoudige emancipatie: economisch, politiek en moreel." *Il Pungolo* (Napels), 18 april 1878. In Masini, *Gli Internazionalisti*, 146-148.

⁴⁶ Voor het probleem collectivisme versus communisme zie: Briguglio "L'Anarchismo in Italia fra Collettivismo e Comunismo", 293-306; Damiani, *Carlo Cafiero*, 165-182; Nettleau, "Alcuni Documenti sulle Origini dell'Anarchismo Comunista (1876-1880)", *Studi Sociali*, IV, 1 oktober - 1 november 1933; Nettleau, "Anarchismo: Comunista o Individualista? l'Uno e l'Altro" in: Malatesta, *Scritti*, III, 254-258; [Errico Malatesta] "I Nostri Proposti", *L'Associazione*, Nr. 4, 30 november 1889; Nettleau, *Geschichte*, II, 305-311, III, 5-19; Malatesta, "Internazionale Collettivista e Comunismo Anarchico", *Scritti*, III, 259-265; Cafiero, "*Rivoluzione*": *Anarchia e Comunismo* in: Maffei, ed., *Dossier Cafiero*, 27-49.

⁴⁷ Binnen de Italiaanse anarchistische beweging bleef de tegenstelling tussen communisten en collectivisten tot aan het einde van de eeuw bestaan. Dit contrast raakte enigszins op de achtergrond door de toenemende tegenstelling tussen de 'sociaal-anarchisten' en de 'individualistische anarchisten'. Vooral Malatesta zette zich vanaf 1889 in voor de vereniging van communisten en collectivisten in één partij. Om de hopeloze strijd tussen beide groepen te vermijden - oplossen was niet mogelijk - en om de collectivistische school niet af te stoten, noemde hij zich 'socialistisch anarchist'.

hebben, noch in staat zijn om de sociale revolutie te ontketenen.⁴⁸

Nicotera verdedigde het verbod van het congres met het excuus dat vele congresgangers *ammoniti* waren, en hij van mening was dat zij geen recht op vereniging hadden. Tevens verdedigde Nicotera de noodzaak van de geheime politieke politie met het argument dat de internationalisten geheime bijeenkomsten hielden.⁴⁹

Op deze woorden kwam een felle reactie van de internationalisten bij monde van Andrea Costa in de open brief van "Alcuni Internazionalisti a S. Eccellenza, l'onorevole Barone Nicotera" in de *Martello* (de Hamer):

Gegroet o ziel van mijn lichaam!

De politie is de ziel van alle regeringen, en net zoals de ziel in het katholieke systeem, alhoewel onzichtbaar, het lichaam informeert en stuurt, zo ook moet de politie elke regering informeren, en al haar bewegingen sturen zonder zich te laten zien, noch zich te laten vermoeden.

Ze moet kortom de *geest zijn die influistert, de geest die de materie in beweging zet*.⁵⁰

Costa wees op het feit dat dezelfde Nicotera in 1867 in de Kamer had verklaard dat hij alle fondsen voor de geheime politie wilde afschaffen omdat hij ze immoreel achtte. Het feit dat de Internationale sinds enige tijd clandestien opereerde, was volgens Costa geheel te wijten aan de regering die de Internationale buiten de wet had geplaatst.⁵¹

De genesis van de propaganda van de daad

Enkele dagen na het congres in Florence-Tosi vond, van 26 tot 30 oktober 1876, in Bern het congres van de 'antiautoritaire' Internationale plaats. Malatesta en Cafiero legden daar de volgende verklaring af:

De Italiaanse Federatie is er van overtuigd dat de *insurrectionele daad*, indien bedoeld om door acties het socialistische principe te bevestigen, het meest effectieve propaganda-middel is en het enige dat, zonder de massa te misleiden en corrumperen, kan doordringen tot de onderste sociale lagen, en de levendige krachten van de mensheid kan overhalen tot de strijd van de Internationale.⁵²

Deze verklaring was de genesis van de tactiek van de 'propaganda van de daad': de anarchistische ideeën worden tot uiting gebracht via acties met een voorbeeldfunctie, en bereiken zo de massa. Het idee was niet nieuw: Mazzini en Carlo Pisacane hadden het ook reeds verkondigd. Pisacane had reeds in 1857 de gedachte van de propaganda van de daad als volgt vertolkt:

⁴⁸ Zie: "Il R. Ministro Nicotera e gl'Internazionalisti Ammoniti" *Il Risveglio* (Periodico Socialista) Siena, A.V., no. 6, 11 februari 1877. *Atti del Parlamento Italiano. Camera dei Deputati - XIII Legislatura. Sessione 1876-1877. Discussioni*. I, 255-271.

⁴⁹ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 225.

⁵⁰ Supplemento Straordinario al no. 4 de *Il Martello* (Bologna, 25 januari 1877). De open brief is afgedrukt in Romano, *Storia*, III, 371-388.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Gepubliceerd in *Bulletin de la Fédération Jurassienne de l'Association Internationale des Travailleurs*, 3 december 1876. Tevens in Zoccoli, *L'Anarchia*, 446; Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 108.

[...] het is mijn vaste overtuiging dat de propaganda van de idee een hersenschim is, en dat de opvoeding van het volk onzinnig is. Ideeën komen voort uit feiten en niet andersom, en het volk zal niet door zijn ontwikkeling vrij worden, maar zal veeleer ontwikkeld zijn als het vrij is. Het enige dat een burger kan doen om zijn land te dienen, is geduldig de dag af te wachten, waarop hij kan deelnemen aan een daadwerkelijke revolutie: samenzweringen, complotten, pogingen tot opstand zijn, volgens mij, die reeks daden waardoor Italië op weg is naar haar doel van eenheid. De tussenkomst van de bajonet van [Agesilao] Milano was als propaganda veel effectiever dan duizenden boeken van theoretici, die de werkelijke plaag zijn van ons land en de wereld.⁵³

En Bakoenin had in 1870 in zijn "Brief aan een Fransman" geschreven:

Nu moeten we ons allen op de revolutionaire oceaan wagen en voortaan moeten we onze beginselen niet meer door woorden propageren, maar *door daden*, want dat is *de populairste, doeltreffendste, machtigste en onweerstaanbaarste vorm van propaganda*.⁵⁴

Het nieuwe van de anarchistische interpretatie was echter het exclusief 'propagandistische' karakter. Zo schreef Niccolò Converti:

Het is de plicht van de anarchisten dat ze door goed overwogen, aanhoudende en weerkerende daden het volk opvoeden tot de opstand en tot minachting jegens de wet en het gezag, of beter nog, dat ze door hun daden laten zien wat vernietigd moet worden.⁵⁵

Tijdens het Bernse congres onderstreepte Malatesta tevens het klassenloze karakter van de Internationale, en viel hij de vakbonden aan wegens hun reactionaire tactiek:

Vanuit ons oogpunt, voor ons Italianen, moet de Internationale niet een vereniging zijn die exclusief uit arbeiders bestaat; in feite bestaat het doel van de sociale revolutie niet uitsluitend uit de emancipatie van de arbeidersklasse, maar uit die van de gehele mensheid; en de Internationale, die het leger van de revolutie vormt, moet onder haar vaandel alle revolutionairen, zonder klassenonderscheid, verenigen.⁵⁶

Angstvallig probeerden Malatesta en Cafiero in Bern de indruk weg te nemen dat er verdeeldheid zou heersen binnen de Italiaanse Internationale. Die indruk werd gevoed door de aanwezigheid in Bern van Oreste Vaccari als afgevaardigde van de afdelingen van Ferrara en Città di Castello, en

⁵³ Pisacane, *Testamento Politico*. Het geschrift werd voor het eerst gepubliceerd op 27 juli 1857 in het *Journal des Débats*. In hetzelfde jaar werd het in Engelse kranten gepubliceerd. In Italië verscheen de tekst in *L'Italia del Popolo* (Genua) 2 augustus 1857. Bij de vele herdrukken in brochures zijn er veranderingen in de tekst geslopen. De originele tekst is herdrukt in Russi, *Pisacane e la Rivoluzione Fallita*, 361-365; en Pisacane, *La Rivoluzione*, 227-230. De in de tekst genoemde soldaat Milano pleegde op 8 december 1856 een aanslag op koning Ferdinand II van Sicilië.

⁵⁴ Bakoenin, "Lettre à un Français" in *La Solidarité*, no. 20, 20 augustus 1870; afgedrukt in Bakounine, *Archives Bakounine*, VI, 3-104 (citaat op pag. 51). De Italiaanse vertaling, "Lettera a un Francese", is afgedrukt in Bakunin, *Opere Complete*, VII, 35-150 (citaat op pag. 89).

⁵⁵ Converti, *Repubblica ed Anarchia*, 29-30.

⁵⁶ Geciteerd naar Romano, *Storia del Movimento*, III, 257-258.

van Bernardo Ferrari als afgevaardigde van afdelingen in Palermo en Trapani. Het mandaat van de afdeling van Ceresio (Lugano) dat aan Ferrari was verleend, werd niet erkend.⁵⁷

Het tweede congres van de federatie van de *Alta Italia* op 17 en 18 februari 1877 gaf echter duidelijk aan dat de 'dissidenten' een totaal andere lijn volgden dan de bakoeninisten: zij sloten geen enkel propagandistisch middel uit om het socialisme te bereiken. De Franse socialist Joseph Favre sprak op het congres zelfs openlijk over het nut van een onafhankelijke sociaal-politieke partij.⁵⁸ Tevens werd op dit congres uitgesproken dat de *Federazione dell'Alta Italia* zich zag als deel van de oorspronkelijke Internationale, en onafhankelijk was van de andere federaties van Italië. Het was duidelijk dat de Noordelijke socialisten zich afscheidden van de anarchisten, en ze kregen daarbij de volledige instemming van Friedrich Engels. De regering was op de hoogte van deze tegenstellingen tussen de *Federazione dell'Alta Italia* en de *Federazione Italiana*.⁵⁹

Terwijl de andere afgevaardigden op 30 oktober Bern verlieten, verlengden Malatesta en Cafiero hun verblijf in Zwitserland met enkele weken. Dat verblijf had maar één doel: het verzamelen van geld en het ontwikkelen van plannen voor een nieuwe opstand in Italië. Het geld kregen ze van een Russische revolutionaire, ene juffrouw Smetskaia, en uit Cafiero's deel van een erfenis. Eind december keerden ze vol goede moed terug naar Napels.

Propaganda van de daad: de Matese-bende

In Napels werden de plannen voor de opstand uitgewerkt. De generale staf werd gevormd door Malatesta, Cafiero, Covelli, Grassi, Pezzi en Minguzzi. Het was duidelijk dat Malatesta en Cafiero de strategen van de Italiaanse Internationale waren geworden. Costa had bedenkingen tegen de onderneming en weigerde er aan deel te nemen: hij vond de actie onbezonnen en voorbarig in een periode dat de Internationale zich reorganiseerde.⁶⁰ Hij deed wel de toezegging dat hij bendes in de Romagna zou organiseren ter ondersteuning van de actie in het Zuiden.

Onder de Napolitaanse revolutionairen had zich ook de onmisbare verklikker gemengd die de lokale politie vanaf maart op de hoogte hield van het voornemen.⁶¹ De politie had echter besloten de internationalisten hun gang te laten gaan om ze *in flagranti delicto* op te pakken. Heterdaad betekende in dit geval: als alle "bendeleiders zich met de wapens in de hand hadden verzameld."⁶²

⁵⁷ Malatesta keerde zich, volgens consul Gambini, tegen Nabruzzi en Malon en noemde de eerste een dief en spion, die het niet waard was deel uit te maken van de *Federazione Italiana*, en de laatste een lage streber. De consul in Genève, Gambini, aan minister van Buitenlandse Zaken Luigi Melegari, Genève 28 oktober 1876. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, VII, 630-633.

⁵⁸ Zie: Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 83-87.

⁵⁹ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 24 februari 1877.

⁶⁰ Galassi, *Vita di Andrea Costa*, 168; Lipparini, *Andrea Costa Rivoluzionario*, 91.

⁶¹ Deze was geen politespion zoals Della Peruta ("La Banda del Matese", 371, noot 107) beweert, maar een arrestant die tijdens zijn verhoor doorsloeg. Het betrof Giovanni Bianchini uit Mariano, winkelier te Rimini. Hij was samen met Domenico Ceccarelli gearresteerd. In een brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna (Rome, 16 april 1877) staat het volgende: "Door één van de individuen die gearresteerd werden als deelnemer aan de opstandige internationalistische bende die door Cafiero werd aangevoerd, werd vertrouwelijk onthuld dat er binnen korte tijd opstandige acties moeten volgen in Genua, Livorno, Ancona en de hele Romagna." ASB, Pref. Gab., B. 444, fasc. 1. Deze informatie was gebaseerd op inlichtingen die Bianchini aan de procureur van Santa Maria Capua Vetere had gegeven. De procureur van Santa Maria Capua Vetere aan de minister van Justitie, Pasquale Stanislao Mancini, Gallo 13 april 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 42, fasc. 555.

⁶² Naar aanleiding van de handelwijze van de politie is er tussen historici een debat ontstaan. Het gaat daarbij om de vraag of de politie van plan was de bende vóórdat ze in actie zou komen, zou oppakken of dat ze dat zou doen zodra deze in actie was gekomen. Afgaande op de documenten, die tevens in Romano

Zo hoopte de politie niet alleen bewijzen in handen te krijgen, maar ook het maximale aantal samenzweerders op te pakken. Minister van Binnenlandse Zaken Nicotera zag in de samenzwering de rechtvaardiging om de socialistische beweging voorgoed te onderdrukken.

Niets vermoedend gingen de anarchisten door met hun voorbereidingen. Van te voren was besloten dat de actie een propagandafunctie moest hebben: niet de overwinning was het doel, maar de propaganda die deze daad zou bewerkstelligen. Deze opzet werd vier jaar later bevestigd door bendelid Pietro Ceccarelli:⁶³

We gingen niet uit van een overwinning want we wisten dat enkele tientallen individuen met vrijwel onbruikbare geweren geen gevechten konden winnen tegen regimenten die met Wetterly-geweren waren uitgerust. Als partizanen van de propaganda van de daad wilden we propaganda maken [...].⁶⁴

In 1874 vormden de steden het toneel, probeerden de internationalisten de stedelingen te bereiken en was de Commune van Parijs het voorbeeld. Nu was het platteland de plaats van actie, waren de boerenarbeiders - zonder wie een sociale revolutie niet mogelijk werd geacht - de doelgroep en was de Jacquerie de inspiratiebron. De internationalisten hielden vast aan Bakoenins veronderstelling dat boeren een instinctief revolutionaire massa vormden. Deze gedachte werd gesteund door de bloedige periodes van het *brigantaggio*, waarbij de lokale bevolking zich na elke aanval van een boerenbende te buiten ging aan plundering en brandstichting.⁶⁵ Daarenboven zag men in de protestacties voor 'brood en arbeid', en in de toenemende misère van de boeren als gevolg van het liberale economische beleid en de toenemende belastingdruk het teken dat de tijd rijp was voor gekanaliseerde acties.⁶⁶

Het actieplan was simpel. Een gewapende bende zou "zolang mogelijk over het platteland zwerven, oorlog predikken, aanzetten tot het sociale *brigantaggio*, kleine dorpen bezetten en ze weer verlaten na het uitvoeren van revolutionaire daden".⁶⁷ De opstand van gewapende bendes was de traditionele actiemethode tijdens het Risorgimento die ook door Mazzini, Garibaldi en Pisacane werd gebruikt.⁶⁸ Het decor van de propaganda-actie werd gevormd door het woeste Matese-gebergte in de provincie Benevento, dat bewoond werd door "een oorlogszuchtige bevolking die een

---

zijn gepubliceerd, moet ik Masini gelijk geven en concluderen dat de politie de bende wilde oppakken voordat ze in actie zou komen. Dit plan mislukte mede door toedoen van de tussenkomst van vier carabinieri (zie hieronder: pag. 153). De fout werd later toegeschreven aan de prefect van Benevento.

⁶³ De ex-garibaldist Pietro Cesare Ceccarelli was één der leiders van de Internationale in Napels. In 1882 vluchtte hij naar Egypte waar hij vier jaar later stierf. "Pietro Cesare Ceccarelli" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 3-4.

⁶⁴ Pietro Ceccarelli aan Amilcare Cipriani, s.l., s.d. [maart of april 1881]. Geciteerd naar Della Peruta, "La Banda del Matese", 380.

⁶⁵ Het is opvallend dat plunderingen altijd gepaard gingen met de vernieling van belastingregisters en gemeente-archieven. Zie: Romano, *Storia del Movimento*, I, 59-60.

⁶⁶ De Belgische radicale econoom Emile De Laveleye schreef daarover in 1880: "De buitensporige belastingheffing, de buitensporige rente, zie daar de werkelijke en diepere oorzaken van de ellende." Geciteerd naar Ragionieri, *Italia Giudicata*, I, 168. En William Gladstone schreef negen jaar later: "het systeem en de hoogte van belastingheffing in dit land heeft tot een dermate ernstige situatie voor de bevolking geleid dat het verwonderlijk is dat men tot dusver zo veel geduld heeft getoond..." *Ibidem*, I, 145.

⁶⁷ Ceccarelli aan Cipriani. In Della Peruta, "La Banda del Matese", 380.

⁶⁸ Bakoenin had een tweeslachtige houding tegenover de tactiek van de gewapende bendes. Enerzijds was hij fel gekant tegen deze strategie van de "kleine oorlog", anderzijds spoorde hij de revolutionairen permanent aan tot revolutionaire actie. Zie: Masini, *Gli Internazionalisti*, 10-11.

sterk contingent leverde aan het *brigantaggio*." Het Matese-gebergte lag bovendien dicht bij Napels zodat het contact met de revolutionaire hoofdkwartieren in stand gehouden kon worden.⁶⁹

Voorafgaand aan de guerrilla hadden Malatesta en Cafiero zich verzekerd van de medewerking van een honderdtal ervaren en beproefde internationalisten. Onder hen bevond zich de Russische revolutionair Abramo Roublew die voor de internationalisten een "Handboek voor het voeren van de guerrilla-oorlog" had geschreven.⁷⁰ Tot hen behoorde ook de lokale gids en tolk Salvatore Farina die de bende door het gebergte zou moeten leiden.⁷¹ Farina zou bovendien zorgen voor de steun van lokale boeren en herders. Deze ex-garibaldist hield minister Nicotera nauwkeurig op de hoogte van de vorderingen.⁷² De samenzweeiders kregen door het verscherpte toezicht argwaan en besloten hun actie met een maand te vervroegen.⁷³ In hun hoofdkwartier in het dorpje San Lupo wachtten ze op 4 april tevergeefs op de komst van het merendeel van de manschappen. Roublew, Massimo Innocenti, Leopoldo Ardinghi, Gaetano Grassi en Florido Matteucci waren reeds gearresteerd. Diezelfde avond stuitte een patrouille van vier *carabinieri* op de revolutionairen en werd onder vuur genomen. Twee *carabinieri* raakten daarbij gewond waarvan één dodelijk. Geschrokken van deze onverwachte confrontatie vluchtten de anarchisten hals-over-kop de bergen in. Het merendeel van hun materieel en proviand moesten ze achterlaten. Bij toeval kwamen ze nog enkele kameraden tegen die, doordat ze hun trein hadden gemist, aan de politie waren ontsnapt. De Matese-bende die de bergen introk, bestond uit 26 personen.

De bende deed in totaal twee dorpen aan die in naam van de sociale revolutie 'bevrijd' werden. Door vernieling van de gemeente-archieven en officiële staatssymbolen, en door andere voorbeeldacties gaven ze aan wat hun 'propaganda' behelsde.⁷⁴ De dorpsbevolking keek verbaasd en in verwarring naar deze verzameling mannen met hun rood-zwarte kokardes en hun rood-zwarte vaandel. De lokale priesters schoten de bende te hulp. Zij stelden de bevolking gerust dat de anarchisten de "ware apostelen van God" waren en "slechts de regeringsvorm veranderden". Na het vertrek van de bende keerde de bevolking terug naar haar dagelijkse bezigheden.

De bende slaagde niet in haar doel om de bevolking in opstand te brengen, maar trok wel veel

⁶⁹ Ceccarelli aan Cipriani. In Della Peruta, "La Banda del Matese", 380.

⁷⁰ Onder deze naam werd Serge Kravčinskij, beter bekend onder zijn *nom de guerre* Stepniak, opgepakt. De Italiaanse politie en justitie wisten echter niet achter zijn ware identiteit te komen. Kravčinskij was via Malatesta en Celso Ceretti, die hij tijdens de opstand van de Slaven in Herzegovina in 1875 was tegengekomen, in contact gekomen met de Italiaanse internationalisten. Molinari, "S.M. Stepnjak Kravčinskij", 21.

⁷¹ Van de samenzweeiders kwamen alleen Malatesta en Cafiero uit het Zuiden. Zij waren als enigen in staat met de plaatselijke bevolking te praten.

⁷² Farina, die soms met de voornaam Vincenzo (Pietro Ceccarelli, Della Peruta, Nettleau), en meestal met de naam Salvatore (Fabbri, Hostetter, Masini, Pernicone, Ravindranathan, Zangheri) wordt aangeduid, had in de jaren zestig met gewapende bendes het *brigantaggio* bestreden. Als ex-revolutionair onderhield hij banden met minister van Binnenlandse Zaken Nicotera. Nettleau, *Malatesta*, 134; Masini, *Gli Internazionalisti*, 74.

⁷³ Ze hadden de actie beraamd op 5 mei, daarbij rekening houdend met de intrede van de dooi en met het aantal herders dat in deze periode door de bergen zou trekken.

⁷⁴ De overeenkomst met de symbolische revolutionaire daden die de Poolse, Franse, Italiaanse en Duitse ballingen, waaronder Mazzini, vanuit Zwitserland verrichtten tijdens hun inval in februari 1834 in Savoye is opvallend: "De opstandelingen bezetten Annemasse, vernielden de wapenschilden van de Sardijnse koning, richtten een vrijheidsboom op, plunderden de kas van het douanegebouw en verbrandden de registers." Zie: Langhard, *Die Politische Polizei*, 5. Soortgelijke gebeurtenissen herhaalden zich in juni 1857 in Italië toen de revolutionairen onder leiding van Pisacane het eilandje Ponza bezetten: de archieven van de politie en de rechtbanken werden in brand gestoken en verscheidene openbare gebouwen werden geplunderd. Zie: Rosselli, *Carlo Pisacane*, 238.

publiciteit. Ze provoceerde bovendien een buitensporige overheidsreactie. Het was niet de bedoeling geweest van minister Nicotera dat de bende daadwerkelijk de bergen zou bereiken. Hij schreef het mislukken van de preventieve arrestatie van de bendeleden toe aan het gebrekkige optreden van de autoriteiten in Benevento.⁷⁵ Zoals gebruikelijk voor de handhaving van de openbare orde werd de hulp van het leger ingeroepen.⁷⁶ Meerdere compagnieën *bersaglieri*,⁷⁷ een regiment infanterie en andere strijdkrachten van in totaal twaalfduizend soldaten werden tegen de Matese-bende ingezet. Op 12 april konden de *bersaglieri* en soldaten de uitgeputte, verkleumde en hongerige bendeleden inrekenen. Ze werden opgesloten in de gevangenis van Malatesta's geboortedorp Santa Maria Capua Vetere.

Na de arrestatie van de internationalistische opstandelingen stuurde Nicotera op 17 april 1877 een brief aan minister-president Depretis waarin hij zijn beeld van de Internationale schetste:

Na de vrijspraken die door de Hoven van Assisen van Bologna, Florence, Trani en andere werden uitgesproken ten gunste van de internationalisten die gearresteerd waren als gevolg van de insurrectionele pogingen van 1874, voerde de internationalistische partij in geheel Italië een actieve propaganda om zich te reorganiseren.

Resultaat van deze propaganda, die in het bijzonder werd geleid door Andrea Costa uit Imola, Carlo Cafiero uit Barletta, Errico Malatesta uit Capuavetere, Francesco Natta en Gaetano Grassi uit Florence, en door anderen, was de oprichting van afdelingen in vele dorpen in het Rijk.

Het subversieve doel van deze verenigingen blijkt duidelijk uit hun statuten, uit de manifestaties die werden gehouden tijdens de diverse regionale en federale congressen, alsook tijdens het congres van Bern, uit de circulaire die de *Commissione di Corrispondenza della Federazione Italiana* heeft verspreid, en tenslotte uit de instructies die door het Federale Comité van Neuchâtel herhaaldelijk naar de Italiaanse afdelingen werden gestuurd.

Elk gezagsbeginsel vernietigen, het recht op eigendom afschaffen, het gezin ontwrichten, de anarchie, het collectivisme en de *liquidazione sociale* afkondigen door middel van de revolutie, zijn de beginselen die men namens de Internationale predikt.

De laatste gebeurtenissen in de provincies van Benevento en van Caserta tonen duidelijk aan dat de leden van de partij voor geen enkel middel terugdeinzen om hun theorieën, hoe noodlottig ook, te verwezenlijken.

Het is daarom eenvoudig te begrijpen dat de regering zich met alle middelen die haar door de wet worden verleend, moet verzetten tegen de uitvoering van dergelijke plannen en dat ze niet langer het bestaan van verenigingen kan tolereren die een doel hebben dat zo lijnrecht staat tegenover de nationale instituties alsook tegenover alle principes van orde en veiligheid.

Het lijkt derhalve noodzakelijk om dergelijke verenigingen te ontbinden, en des te dringender beveel ik de doorvoering van die maatregelen aan, nu blijkt dat er overal ongeregelheden en opstanden worden voorbereid.

Het is immers bekend dat de in Napels georganiseerde en in de provincie van Benevento uitgekomen actie verbonden is met soortgelijke acties die zich nog moeten realiseren, en

⁷⁵ Telegram van de Agenzia Stefani, 9 april 1877. ASMan, Polizia, B. 278.

⁷⁶ Zie: de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 april 1877. In deze circulaire wordt gewezen op de klacht van de minister van Defensie dat de politieke autoriteiten zo vaak een beroep doen op het leger voor zaken die door de politie zouden kunnen worden afgehandeld.

⁷⁷ De *bersaglieri* waren een in 1831 opgericht elitekorps van beroepsschutters.

die daadwerkelijk dreigen te volgen in de Romagna, Toscane, de Marken, Umbrië, in de buurt van Genua en op Sicilië.

Het land leeft in angst, en zal met tevredenheid een daad van gezag van de regering tegemoet zien; een daad die de fatsoenlijke burgers weer moed zal geven, de booswichten zal verschrikken en in elk geval de lijnen van hun intriges zal verbreken, daarmee ongetwijfeld verstoringen van de openbare orde voorkomend die gemakkelijk zouden kunnen leiden tot onaangename repressieve maatregelen.

Behalve dat, zou men met de voorgestelde ontbinding eenvoudig belangrijke documenten in beslag kunnen nemen die de plannen van de internationalistische partij openbaren en de autoriteiten de wapens geven om in overeenstemming met de wet tegen alle schuldigen op te treden.

Ik stel daarom voor alle prefecten uit te nodigen onmiddellijk over te gaan tot de ontbinding van alle federaties, afdelingen, kringen, kernen en groepen van de Internationale, tot de inbeslagneming van de stukken van alle bovengenoemde verenigingen, de stukken door te verwijzen naar de rechterlijke macht en alle andere maatregelen te nemen die door de omstandigheden worden ingegeven.⁷⁸

Tijdens de vergadering van de ministerraad van 18 april bleek dat de minister-president volledig akkoord ging met de voorstellen van Nicotera. De prefecten kregen het bevel om, naar aanleiding van de gewelddaden in de Benevento, per 20 april alle "federaties, afdelingen, kringen, kernen en groepen van de Internationale" te ontbinden. Een voorbeeld van een dergelijk decreet was dat van de prefect van de provincie Bologna:

De Prefect [...]

Gelet op het feit dat gewelddaden en betreurenswaardige excessen tegen de openbare orde zijn begaan door internationalisten in de Provincies van Benevento en Caserta,

Gelet op het feit dat men reden heeft om te vermoeden dat men ook in deze Provincie soortgelijke onlusten wil bevorderen,

Overwegend dat het de hoogste plicht van de regering is om de openbare orde te handhaven tegen criminele aanslagen van een vereniging die openlijk streeft naar de vernietiging van de bases van de maatschappij,

Verordent dat:

1. De federaties, afdelingen, kernen, en groepen van de Internationale in deze Provincie zijn ontbonden,
2. De zalen waar ze zitting hadden, zullen worden gesloten, en de registers, correspondentie, documenten en andere voorwerpen die er worden aangetroffen, in beslag zullen worden genomen en overhandigd aan de justitionele autoriteiten,
3. De *questore* en de onderprefecten van de Provincie zijn belast met de uitvoering van dit decreet.

Bologna, 20 april 1877.

De Prefect⁷⁹

De ontbinding moest gepaard gaan met arrestatie van de leden en inbeslagneming van alle

⁷⁸ Brief van Nicotera aan Depretis, Rome 17 april 1877. ACSR, Carte Depretis, Serie IV, Scatola 2, fasc. 13.

⁷⁹ ASB, Pref. Gab., B. 444, fasc. 2.

documenten, die vervolgens moesten worden voorgelegd aan de rechter.⁸⁰ Minister van Justitie, Pasquale Stanislao Mancini, zorgde er per circulaire voor dat het Openbaar Ministerie één lijn zou volgen.⁸¹ Nicotera benadrukte enkele dagen later nog eens tegenover zijn collega van Justitie dat hij niet door de rechterlijke autoriteiten teleurgesteld wilde worden. Niet alleen de anarchistische afdelingen werden ontbonden maar ook die van de *Federazione dell'Alta Italia*.⁸²

De revolutionaire sektarische partij

De onbesuisde actie van de Matese-bende en de repressie die erop volgde, leidden tot een definitieve breuk binnen de gelederen van de Italiaanse socialisten. De 'evolutionisten', met inbegrip van de *Federazione dell'Alta Italia*, keerden zich volledig van de revolutionaire tactiek af en bekritiseerden de actie in felle bewoordingen. Zij waren immers evenzeer het slachtoffer van de repressie als gevolg van de roekeloosheid van de internationalisten.⁸³

"De gebeurtenissen in de Benevento", zo schreef Costa in 1880,

boden de regering het voorwendsel om de Internationale te ontbinden. Overal waar de socialisten talrijk en gevaarlijk waren, was er de uitzonderingstoestand, en waren er *ammonizioni*, arrestaties en veroordelingen tot het *domicilio coatto*. In andere steden (zoals in Imola) sliepen de soldaten op de openbare pleinen, in weer andere hield men de socialisten voortdurend in het oog en joeg men diegenen op die zonder werk zaten of die, verdacht van banden met de opstandelingen, gevaarlijk zouden kunnen worden. [...] De Internationale, die officieel was ontbonden, werd in het geheim heropgericht; en de federale correspondentie-commissie publiceerde in juni een eerste circulaire waarin rekenschap werd gegeven van de gebeurtenissen in de Benevento. [...] ⁸⁴

Costa was iets te optimistisch. In oktober 1877, een half jaar na de ontbinding van alle afdelingen van de Internationale, moest de *questore* van Bologna het driemaandelijks rapport van verenigingen van de Internationale schuldig blijven:

na de ontbinding van de afdeling van de internationalistische vereniging in Bologna, hoe slecht die ook georganiseerd was; na de vlucht uit deze stad van haar leider Andrea Costa; na de vele huiszoekingen en enkele arrestaties die vanaf die tijd plaatsvonden in verband met de ontbinding van dergelijke afdeling; na tenslotte vele *ammonizioni* die zijn opgelegd aan een behoorlijk aantal personen die de internationalistische beginselen

⁸⁰ Telegram-circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Nicotera, Rome 18 april 1877.

⁸¹ Telegram van minister van Justitie Mancini aan de procureurs-generaal van de Hoven van Beroep, Rome 19 april 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 42, fasc. 555.

⁸² Brief van minister van Binnenlandse Zaken Nicotera aan minister van Justitie Mancini, Rome 24 april 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 42, fasc. 555.

⁸³ Krachtens het decreet van de prefect van Milaan van 20 april 1877, no. 575 Gabinetto, werden de "*Federazione Socialista dell'Alta Italia*, de *Circoli degli Studi Sociali di Milano* en alle commissies die tot deze federatie behoren" ontbonden. ASM, *Questura*, Cartella 86, fasc. 4 (1867-1884). Op dat moment beschikte deze Noordelijke federatie over 30 afdelingen met 3500 leden. Zie: Della Peruta, *Democrazia e Socialismo*, 306.

⁸⁴ Costa, "Del Socialismo in Italia", *Almanacco Socialista del 1880* (Milaan, 1880). Later in Costa, *Bagliori di Socialismo*, 26.

huldigen, is er in Bologna geen enkele internationalistische vereniging gevormd.⁸⁵

De anarchisten bleven ondanks het betwistbare resultaat onwankelbaar in de tactiek van de opstand geloven. Ze werden in deze overtuiging gesterkt door de reactie van de Italiaanse regering. Als de autoriteiten het immers voor onmogelijk hielden dat de internationalisten een boerenrevolte zouden kunnen beginnen, waarom zouden ze dan twaalfduizend soldaten hebben ingezet? De enige verklaring voor de inzet van een zo grote troepenmacht was dat de boerenbevolking geïntimideerd moest worden.⁸⁶

Andrea Costa had niet deelgenomen aan de Matese-bende, maar was wel solidair gebleven met zijn kameraden.⁸⁷ Hij had hun actie verdedigd tijdens bijeenkomsten in Zwitserland en tijdens de internationale congressen van Verviers (anarchistisch) en van Gent (algemeen socialistisch). Het zevende congres van de antiautoritaire Internationale in Verviers, van 6 tot 8 september 1877, was tevens het laatste.⁸⁸ Costa was daar aanwezig als afgevaardigde van 33 Italiaanse afdelingen van de Internationale, en van de *Federazione Napoletana*, de *Federazione Pisana* en de afdeling van de *Banda del Matese*.⁸⁹ Hij nam, samen met de Franse anarchist Paul Brousse, tijdens het congres een extreme positie in, terwijl James Guillaume, namens de vele Jura-afdelingen, een matigende invloed uitoefende. Anders dan het nationale Italiaanse congres in Florence-Tosi van oktober 1876, dat het communisme als beginsel had erkend, nam het anarchistische congres in Verviers het drievoudige beginsel van 'Revolutie, Anarchisme, Collectivisme' tot uitgangspunt.⁹⁰ Het belangrijkste agenda-punt was de houding die de revolutionaire socialistische anarchisten dienden in te nemen tegenover de socialistische politieke partijen die ze enkele dagen later in Gent zouden ontmoeten. De internationalisten bevestigden de afspraak om diegenen die zich, onder het voorwendsel het revolutionaire doel te willen bereiken, zouden schikken en concessies zouden doen aan burgerlijke politieke partijen, tot hun tegenstanders te rekenen.⁹¹ Alle politieke partijen, ook als ze zich socialistisch noemden, vormden een reactionaire troep en moesten bestreden worden.⁹²

De volgende dag, tijdens het Algemene Socialistische Eenheidscongres in Gent waaraan ook vele

⁸⁵ *Questore* van Bologna aan de prefect, Bologna 1 oktober 1877. ASB, Pref. Gab., B. 444, fasc. 2. De *Associazione Internazionale dei Lavoratori Federazione Italiana* verklaarde in een pamflet (Emilia, 1878), dat gericht was aan "alle werklieden, werklieden van de stad, werklieden van het land", dat haar organisatie onbeduidend was. Een exemplaar bevindt zich in ASB, Pref. Gab., B. 447, fasc. 39. Aan het einde van 1878 was in Venetië nog steeds geen nieuwe afdeling van de Internationale gevormd. ASV, *Questura*, B. 52. Dezelfde situatie bestond in Verona en Belluno. ASPadua, Pref. Gab., B. 28. De *questore* van Milaan kon op 1 juli 1879 melden dat er in de stad geen enkele vereniging van de Internationale bestond, maar dat er wel een bescheiden aantal internationalisten in de stad woonde. ASM, *Questura*, Cartella 105.

⁸⁶ Pernicone, *Italian Anarchism*, 127-128.

⁸⁷ Nettlau, die (*Geschichte*, III, 86-87) geen sympathiek beeld van Costa schildert, ziet in de afwezigheid van Costa tijdens de actie van de Matese-bende reeds een voorteken van zijn latere ontwikkeling.

⁸⁸ Men nam het besluit het *Bureau Fédérale* van Zwitserland over te brengen naar Verviers in België waar het, mede door toedoen van César De Paepe, ter ziele ging. Zie: Nettlau, *Geschichte*, III, 167-175.

⁸⁹ De internationalisten van de Matese-bende hadden in hun gevangenschap een afdeling gevormd. Costa was afgevaardigde van de afzonderlijke afdelingen aangezien de *Federazione Italiana*, als gevolg van de repressie na de Matese-bende, niet haar jaarlijkse congres had gehouden.

⁹⁰ Prefect van Venetië aan de *questore*, Venetië 13 oktober 1877. ASV, *Questura*, B. 1.

⁹¹ Prefect van Venetië aan de *questore*, Venetië, 13 oktober 1877. ASV, *Questura*, B. 1. Deze onverzoenlijke strategie werd vooral door Costa en Paul Brousse verdedigd. James Guillaume stemde, waarschijnlijk uit loyaliteit met het meerderheidsbesluit, in met de resolutie. Zie: Stafford, *From Anarchism to Reformism*, 96.

⁹² Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1130-1131.

afgevaardigden van sociaal-democratische partijen deelnamen, bleek hoe groot de tegenstelling tussen anarchisten en sociaal-democraten was geworden. Namens Italiaanse afdelingen waren, behalve Costa, ook Ernesto Martini, afgevaardigde van de afdelingen van Ferrara en Monselice, en Tito Zanardelli, afgevaardigde van de socialistische kringen in Palermo, Milaan, Lodi en Siena, aanwezig. Het belangrijkste agendapunt was een "solidariteitsverdrag te sluiten tussen de verschillende arbeidersverenigingen en socialistische organisaties."⁹³ De anarchisten onder leiding van Costa, Brousse en Peter Kropotkin namen een zeer intransigente houding aan. Hun puriteinse anarchisme conflicteerde vooral met het belang dat de sociaal-democraten hechtten aan vakverenigingen.⁹⁴ Al spoedig bleek dat er van de beoogde eenheid van alle socialisten geen sprake kon zijn. De kloof tussen anarchisten en sociaal-democraten was onoverbrugbaar. Het congres van Gent betekende het voorlopige einde van de pogingen om alle socialistische stromingen te verenigen en was het definitieve einde van de Internationale Arbeiders-Associatie, de Eerste Internationale. Door onderlinge verdeeldheid, gebrek aan inzet, onwil, demoralisatie en wettelijke verboden vonden er voorlopig geen internationale congressen meer plaats. Aan het einde van de jaren tachtig ondernamen men nieuwe pogingen.

In Italië konden de activiteiten van de Internationale doorgaan dankzij de snelle opeenvolging van verantwoordelijke ministers, waardoor er geen consequent beleid gevoerd werd.⁹⁵ Ondanks de vele ontbindingen en de verscherpte politiebewaking werden in het hele land opnieuw geheime afdelingen opgezet. In de traditioneel revolutionaire centra Florence, Toscane, de Romagna en Napels konden de anarchisten zich snel weer organiseren. In Bologna daarentegen bleef de Internationale lange tijd stil, maar ook daar ontstond, volgens een officiële nota, in december 1878 weer een 'brandhaard' van het internationalisme.⁹⁶ De activiteiten bleven echter beperkt tot kleine groepen die clandestien moesten opereren, en niet in staat waren om openlijk propaganda te maken.

Ondanks het ontbreken van leiders en ondanks politievervolgingen vond op 11 april 1878 het vierde congres van de *Federazione Italiana* plaats. Het congres werd in het diepste geheim in Pisa gehouden. Er waren slechts dertien afgevaardigden, vrijwel allen afkomstig uit Toscane, bijeengekomen. Zij besloten zo spoedig mogelijk weer een opstand te organiseren,⁹⁷ en de correspondentiecommissie van Florence naar Genua te verplaatsen met het doel het daar overheersende mazzinianisme te bestrijden.⁹⁸ Naar het oordeel van het ministerie van Binnenlandse Zaken was deze verplaatsing slechts "pro forma" en bleef het werkelijke centrum in Florence en de Romagna.⁹⁹ Volgens het ministerie had het congres in Pisa besloten in heel Italië, waar ook maar de Internationale over militante strijders beschikte, vliegende brigades te organiseren met het doel om tegelijkertijd in alle delen een revolutionaire opschudding te organiseren, het gezag te misleiden

⁹³ Nettlau, *Geschichte*, III, 170-171; Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1170-1191.

⁹⁴ Guillaume zou vanwege deze onverzoonlijke houding van de anarchisten, en wegens persoonlijke kwesties, kort daarop de anarchistische beweging tijdelijk de rug toekeren. Zijn retraite duurde twintig jaar.

⁹⁵ In december 1877 werd Nicotera vervangen door Francesco Crispi, die reeds drie maanden later het veld moest ruimen voor Giuseppe Zanardelli, die op zijn beurt in december 1878 werd vervangen door Depretis. Depretis werd in juli 1879 opgevolgd door Tommaso Villa, maar vier maanden later kon Depretis het ambt weer bekleden. Hij bleef de post op Binnenlandse Zaken tot april 1887 bezetten.

⁹⁶ Brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 26 december 1878. ASB, Pref. Gab., B. 448, fasc. 6.

⁹⁷ Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 300-301.

⁹⁸ Mededeling van het congres in Pisa aan het Federale Comité van de Jura. Geciteerd in de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 15 mei 1878.

⁹⁹ Circulaire ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 15 mei 1878.

over het aantal opstandelingen, en het leger te verrassen.¹⁰⁰ De belangrijkste organisator van deze nieuwe opstand zou Gaetano Grassi zijn. De organisatie daarentegen zou vanuit Genève plaatshebben. Van daaruit zouden een zekere 'Roblewski' en een zeker Russisch Comité¹⁰¹ de Italianen voorzien van dynamiet, wapens, munitie en al het andere wat nodig is voor de opstand.¹⁰² Roblewski was niemand minder dan Roublew of Stepniak die actief betrokken was bij de militaire organisatie van de Matese-bende en die dankzij de amnestie van 19 januari 1878 samen met Grassi, Ardinghi, Innocenti en Matteucci was vrijgelaten.¹⁰³ Gezien zijn aandacht voor de Russische vereniging *Zemlja i Volja* (Land en Vrijheid) is het zeer onwaarschijnlijk dat hij bij een nieuwe opstand in Italië was betrokken. Op 4 augustus vermoordde hij in St. Petersburg generaal Mezentsov, hoofd van de marechaussee.¹⁰⁴

Nadat in juli 1878 de drie leden van de correspondentie-commissie - Emilio Covelli, Florido Matteucci en Giuseppe Foglia - in Genua waren gearresteerd, werd deze in oktober naar Perugia verplaatst.¹⁰⁵ Het onbetwiste centrum van het internationalisme bleef echter het noordelijke gedeelte van Toscane.¹⁰⁶ In Florence vormden, ondanks de vervolgingen, nog zo'n 2500 leden lokale afdelingen. De regering zag Florence ook als het centrum van waaruit de volgende opstand door de Internationale zou worden georganiseerd.¹⁰⁷ Een nieuwe rebellie was echter niet waarschijnlijk zolang de leiders Malatesta en Cafiero in de cel zaten.

---

¹⁰⁰ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 15 mei 1878.

¹⁰¹ Welk comité hier wordt bedoeld, is niet duidelijk. In Zwitserland waren meerdere groeperingen van Russische revolutionairen actief. Ze waren eerder verbonden door persoonlijke banden dan door hechte structuren. Mogelijk ging het om de groep rond het bakoeninistische tijdschrift *Obchtchina* (de traditionele Slavische boerengemeenschap) dat in 1878 te Genève werd uitgegeven.

¹⁰² Circulaires van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 15 juni, 3 juli, 19 juli en 31 augustus 1878.

¹⁰³ In het tijdschrift *Obchtchina* verdedigde Kravčinskij de tactiek van de Matese-bende en schreef hij vele berichten over de sociaal-economische situatie in Italië.

¹⁰⁴ Vera Zassoulitch, *Souvenirs de Vera Zassoulitch* (Moskou, 1931). Herdruk: Christine Fauré, ed., *Quatre Femmes Terroristes contre le Tsar* (Parijs, 1978) 100-109.

¹⁰⁵ *Questore* van Venetië aan zijn inspecteurs, Venetië 2 november 1878. ASV, *Questura*, B. 57.

¹⁰⁶ Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 90-101.

¹⁰⁷ Circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Crispi, Rome 1 maart 1878.

De rechterlijke macht als 'bondgenoot' van de internationalisten - 2

Het vonnis over de prolongatie van de detentie der leiders kwam na vijftien maanden voorhechtenis. Op 14 augustus 1878 werden de leden van de Matese-bende voor het Hof van Assisen in Benevento geleid.¹⁰⁸ De internationalisten werden onder anderen verdedigd door Malatesta's schoolvriend, de latere anarchist en socialist Francesco Saverio Merlino.¹⁰⁹ Het Openbaar Ministerie werd vertegenwoordigd door de *ex-questore* van Napels, Eugenio Forni.¹¹⁰ De aanklacht luidde: aanslag op de binnenlandse veiligheid van de staat, belediging van en geweld tegen gezagsdragers, moedwillige verwonding van personen, en moord op een *carabiniere*.¹¹¹ De amnestie van 19 januari 1878, waardoor alle politieke gevangenen in vrijheid werden gesteld, gold wegens de beschuldiging van moord niet voor de Matese-bende. Door de amnestie moest het Openbaar Ministerie echter wel de politieke aanklacht laten vallen: de internationalisten stonden nu alleen nog terecht voor het vuren op de *carabinieri*. De zaak draaide nu geheel om de interpretatie van deze schietpartij. Indien de jury besloot dat de dood van de *carabiniere* had plaatsgevonden in de loop van politieke rebellie tegen de staat, zouden de bendeleden vrijuit gaan. Aanklager Forni moest het standpunt verdedigen dat de opstand tegen de staat en het vuurgevecht twee geheel verschillende zaken waren. Zijn aanklacht berustte op de bewering dat de anarchisten uit bloeddorst hadden geschoten.

De aangeklaagden weigerden op deze aantijging te antwoorden. Zij waren bereid elke straf te ondergaan indien ze schuldig werden bevonden, maar weigerden afgeschilderd te worden als gewone misdadigers en moordenaars. Ze wilden alleen nog ingaan op vragen die verband hielden met het programma van de Internationale en de redenen voor de actie in de Benevento. Evenals tijdens de processen in 1875 en 1876, werd ook nu de rechtszaal gebruikt voor propagandadoeleinden. Volgens Malatesta dwong de huidige maatschappij de mensen in de positie van slachtoffer of beul, en hadden de internationalisten de enige weg gekozen die hen van dit dilemma bevrijdde: de weg van de rebellie.

Tijdens het proces kwam duidelijk naar voren hoezeer het ministerie van Binnenlandse Zaken zich rechtstreeks met de rechtsgang bemoeide. Rapporten van de Italiaanse consul in Genève Gambini werden via het ministerie van Buitenlandse Zaken naar het ministerie van Binnenlandse Zaken gestuurd, waarop ze uiteindelijk bij het Openbaar Ministerie terecht kwamen.¹¹² De aanklager kon er echter weinig mee aanvangen, aangezien hij ze niet tijdens het openbare verhoor naar voren kon brengen:

¹⁰⁸ Tijdens het proces "onthulde" de internationalist Giovanni Bianchini aan procureur Eugenio Forni, buiten het gehoor van alle andere personen, dat hij de regering een belangrijke dienst wilde leveren door een ernstige onthulling te doen. De onthullingen kwamen er op neer dat er ook in Maddolini, Genua, Livorno, Ancona en in heel de Romagna er binnen een maand revolutionaire onlusten zouden plaatsvinden. In Napels zou het Palazzo dell'Esposizione worden opgeblazen. Procureur van de koning in Santamaria Capua Vetere Forni aan minister van Justitie Gallo, 13 april 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 42, fasc. 555. Voor meer informatie over de internationalist-verklikker-fantast Bianchini zie: Bijlage B - 1.

¹⁰⁹ Merlino schreef in hetzelfde jaar de brochure *A Proposito del Processo di Benevento. Bozzetto della Quistione Sociale*. Napels 1878. In tegenstelling tot hetgeen de titel suggereert, gaat de brochure niet over het proces, maar vormt het een aanklacht tegen de Italiaanse maatschappij.

¹¹⁰ Forni publiceerde in hetzelfde jaar een boek over de Internationale met daarin opgenomen zijn requisitoir tijdens het proces: Forni, *L'Internazionale e lo Stato. Studi Sociali* (Napels, 1878).

¹¹¹ Tijdens de schermutseling met de carabinieri voorafgaand aan de vlucht in de bergen, werden twee *carabinieri* verwond, van wie één later aan infecties overleed.

¹¹² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan ministerie van Justitie, Rome 26 mei 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 51, fasc. 614.

Behalve dat men over de juridische bevoegdheden van het consulaat in Genève kan twisten [...] is er geen twijfel mogelijk dat, indien ooit bekend wordt uit welke bron de regering deze belangrijke aanwijzingen en documenten verkrijgt [namelijk het consulaat], de voortzetting van de dienst die het Consulaat in Genève tot dusver heeft geleverd, meteen onmogelijk wordt.¹¹³

Omdat de documenten uit Genève reeds bij de processtukken waren gevoegd, gaf minister van Justitie, Raffaele Conforti, aanwijzingen aan het Openbaar Ministerie dat de aanklager weliswaar gebruik kon maken van de stukken, maar dat deze geheim moesten blijven. Ze konden daarom slechts een verhelderende en richtinggevende functie hebben voor de aanklager.¹¹⁴

Op 25 augustus sprak de jury de aangeklaagden vrij. De motivatie voor de vrijspraak is niet bekend.¹¹⁵ Het is echter zeer waarschijnlijk dat de Zuidelijke juryleden, uit deze conservatieve en klerikale stad, een even grote afkeer van de liberale regering hadden als de internationalisten. Een verslaggever noteerde: "een rechtszaak zoals deze in elke provincie, en de regering zal zichzelf hebben omgebracht."¹¹⁶ De vrijgekomen leiders van de Internationale achtten zich niet langer veilig in Italië. Uit angst voor willekeur van de overheid gingen ze in ballingschap.¹¹⁷

Cairolis liberale beleid en de illusie van een derde opstand

Ondertussen hadden zich twee regeringswisselingen voorgedaan. Minister Nicotera was door zijn harde optreden niet alleen gehaat bij de internationalisten, maar door zijn eigenzinnige opstelling had Nicotera ook het vertrouwen verloren van Depretis, die hem in zijn volgende regering verving door Kamervoorzitter Francesco Crispi.¹¹⁸ Nicotera nam daarop wraak door Crispi, in zijn kranten *Il Bersagliere* (De Jager)¹¹⁹ en *Il Piccolo* (De Loopjongen), te beschuldigen van bigamie, waarop Crispi op 6 maart 1878 moest aftreden.¹²⁰ Nicotera had de zaak van Crispi's huwelijk reeds laten uitzoeken door politiefunctionarissen toen hij nog minister was.¹²¹ Hij zette daarmee de toon voor

¹¹³ Minister van Binnenlandse Zaken aan minister van Justitie, 19 oktober 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 51, fasc. 614.

¹¹⁴ Minister van Justitie aan de procureur van Napels, 27 november 1877. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 43.

¹¹⁵ De anarcho-syndicalist Armando Borghi schreef later (*Errico Malatesta*, 56) dat de jury door haar vrijspraak het bestaan van een feit [de dood van de *carabiniere*] ontkende.

¹¹⁶ Geciteerd naar Masini, *Gli Internazionalisti*, 127; Pernicone, *Italian Anarchism*, 145.

¹¹⁷ Cafiero vertrok naar Lugano; Malatesta vertrok, na een verblijf van enkele weken in Napels, naar Egypte; Ceccarelli bleef in Italië.

¹¹⁸ Zoals vele politici, beschikte Nicotera over eigen kranten, waaronder *Il Bersagliere*. De directe aanleiding voor zijn aftreden was de openbaring dat hij het briefgeheim had geschonden door telegrammen van een concurrerende krant te onderscheppen.

¹¹⁹ Dankzij het ministerschap van Nicotera was *Il Bersagliere* zeer goed geïnformeerd, kon het blad altijd met de nieuwste feiten komen en had het een gunstige financiële positie. Grillandi, *Crispi*, 311.

¹²⁰ Crispi was in 1854 op Malta getrouwd met een zekere Rosalia Montmasson. In 1878, toen hij reeds minister van Binnenlandse Zaken was, trad hij in het huwelijk met Filomena Barbagallo. Enkele kranten beschuldigden Crispi zelfs van trigamie, in de veronderstelling dat zijn eerste vrouw nog in leven zou zijn. Crispi verdedigde zich door te beweren dat het huwelijk op Malta niet geldig was omdat het nooit was ingeschreven in Italië en omdat de inzegende priester de bevoegdheid miste om het huwelijk te celebreren. Op 25 mei 1878 werd Crispi van de beschuldiging van bigamie vrijgesproken door het gerechtshof in Napels. In 1895 raketten de radicale afgevaardigde Felice Cavallotti de episode weer op in het kader van een frontale aanval op Crispi wegens diens betrokkenheid bij bankschandalen.

¹²¹ Grillandi, *Crispi*, 323-332.

een handelwijze die lange tijd de Italiaanse politiek zou beheersen en waarbij ex-ministers leider werden van een groep die vijandig stond tegenover hun opvolger.¹²² Depretis had uit de ervaring met Nicotera begrepen dat het voor zijn politiek en machtsbehoud van het grootste belang was het ministerie van Binnenlandse Zaken onder controle te hebben. Het departement was de sleutel tot de macht en daarom had sindsdien vrijwel elke minister-president Binnenlandse Zaken in zijn portefeuille.¹²³

In 1879 schreef Crispi aan zijn vertrouweling Abele Damiani:

Mijn ideaal was een ander, en ik trad het officiële leven binnen met de wens en wettige ambitie om de staat te herordenen op een wijze dat reacties en revoluties onmogelijk zouden worden. We zijn hier niet in geslaagd en ik heb hinder ondervonden van diegenen die mij op 14 november 1864 bekritiseerden naar aanleiding van mijn beroemde motto "de monarchie verenigt ons en de republiek zal ons verdelen."¹²⁴

Depretis' regering viel enkele dagen na het aftreden van Crispi als gevolg van de toenemende verdeeldheid binnen de *Sinistra*. De constitutionele monarchie toonde nu dat haar parlementaire karakter sterker was geworden. Tegen de wens van Depretis in werd Benedetto Cairoli, die het vertrouwen van de meerderheid van de Kamer genoot, benoemd tot minister-president.¹²⁵ Cairoli vormde op 24 maart 1878 een regering waarin Giuseppe Zanardelli de post van Binnenlandse Zaken bezette.

Cairoli was democraat en patriot. Zijn verleden als garibaldistisch revolutionair en samenzweerder had hij, na de nederlaag bij Mentana in 1867, ingeruild voor een actieve rol binnen de *Sinistra costituzionale*, maar hij bleef een vooraanstaande activist binnen het irredentisme.¹²⁶ Hij was een felle tegenstander van Depretis en Nicotera wegens hun corrupte praktijken en hun verkwanseling van democratische liberale idealen. In 1872 had hij een wetsvoorstel ingediend voor de uitbreiding van het kiesrecht, waarbij alle Italianen van 21 jaar en ouder die konden lezen en schrijven het stemrecht zouden verkrijgen.¹²⁷ Cairoli was een correcte, eerlijke politicus die meer uitging van zijn morele overtuiging dan van de politieke praktijk. Hij respecteerdde daarom ook het constitutionele recht op vereniging en vergadering. Zijn politieke doelen waren afschaffing van de *tassa sul macinato* en uitbreiding van het kiesrecht. De liberale opstelling van Cairoli en Zanardelli stelde de revolutionaire bewegingen opnieuw in staat te floreren. De internationalisten konden slechts kortstondig van deze relatieve vrijheid profiteren. Zij bleven ook tijdens het kabinet-Cairoli het

¹²² In het artikel "Italien" in *Der Bund*, 30e jaargang no. 227 (18 augustus 1879) werd een voorbeeld gegeven van de wijze waarop Nicotera zijn politieke tegenstanders bestreed. In augustus 1879 liet hij in de kranten het verhaal verschijnen dat er een aanslag op het koningspaar was verijdeld. Dit soort artikelen moesten het volk angst aanjagen en de regering in diskrediet te brengen. Nicotera werd in de artikelen voorgesteld als de enige persoon die de openbare veiligheid zou kunnen garanderen.

¹²³ Deze dubbele portefeuillebezetting was reeds eerder voorgekomen (met name tijdens Cavour en Lanza), maar werd regel sedert Depretis' premierschap.

¹²⁴ Crispi aan Abele Damiani, Casomiciola 15 juli 1879. ACSR, Carteggio Damiani, Scatola 1, fasc. 15.

¹²⁵ Dit bleek ook reeds bij de dood van Vittorio Emanuele II op 4 januari 1878. Aangezien de regering afhankelijk was van het vertrouwen van het parlement en de koning, bood de regering toen haar ontslag aan. Umberto I weigerde het ontslag te accepteren en gaf daarmee te kennen de parlementaire praktijk te accepteren, door zich te schikken naar de wil van de gekozen Kamer. Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 178-179.

¹²⁶ Zie hieronder: pag. 164 vlg.

¹²⁷ Het voorstel werd afgewezen uit angst voor het gevaar van een toevloed van kiezers die onder invloed van de Kerk stonden.

mikpunt van overheidsrepressie.

In vergelijking met de eerste jaren van de Italiaanse Internationale, was de organisatie aan het einde van de jaren zeventig duidelijk veranderd. De openlijke propaganda werd verlaten en de internationalisten zagen af van pogingen om de arbeidersverenigingen onder de vlag van de Internationale te brengen. In deze periode richtten ze zich op geheime activiteiten en rekruteerden ze personen die als 'soldaten' in de volgende revolutie zouden kunnen dienen. De Internationale had het contact met de werkelijkheid verloren. Het was in deze tijd dat het beeld van de *sovversivo* (opstandeling) vorm kreeg.¹²⁸ Deze opstandeling had zich buiten de wet geplaatsd en dus totaal gebroken met de burgerlijke maatschappij. Hij vertegenwoordigde een nieuwe wereld, een wereld zoals die zou (moeten) zijn. Hij zou het onderdrukte, misleide volk leiden naar de wereld van 'waarheid en rechtvaardigheid'. Daarvóór moest een revolutie plaatsvinden, en elke schending van de wet en van de maatschappelijke orde werd beschouwd als een revolutionaire daad. De houding van de politie, die gebruik maakte van *confidenti*, *ammonizioni*, *domicilio coatto* en intimidaties, versterkte deze sektarische houding van de internationalisten.¹²⁹

In september 1878 riep de Toscaanse *Commissione di Propaganda Rivoluzionaria* de kameraden op om in overeenstemming met de besluiten van het congres in Pisa en "met de kracht van terreur" in actie te komen,¹³⁰ maar alvorens de internationalisten ook maar de illusie konden koesteren een nieuwe opstand in gang te zetten, werd de beweging opnieuw getroffen door een golf van arrestaties. In juli werden in Genua Emilio Covelli, Florido Matteucci en Giuseppe Foglia gearresteerd.¹³¹ In september volgden de arrestaties van Gaetano Grassi, Pietro Trucco en Egisto Giuliani. Op 3 oktober 1878, na een demonstratie van enkele honderden internationalisten ter herdenking van de oprichting van de Internationale, werden in Florence vele van hun leiders gearresteerd, waaronder Francesco Natta, Anna Kuliscioff,¹³² Oreste Falleri en Francesco en Luisa Pezzi (Luisa Minguzzi). Daags na de arrestaties publiceerde de *Federazione Fiorentina - Associazione Internazionale dei Lavoratori* een pamflet waarin ze "bij het volk aangifte deed" van:

1. De provocaties van de lokale politieke autoriteiten, met als doel om ons internationalisten te betrekken bij één of andere verdenking, en [deze] vervolgens als voorwendsel te gebruiken om ons massaal naar de slachtbank te leiden en onze verenigingen te ontbinden;
2. De als *wettelijk* aangeduide diefstal die door dezelfde politieke autoriteiten is begaan

¹²⁸ Volgens Nettlau (*Geschichte*, III, 84) vormden de internationalisten in deze tijd "een gereproduceerde [bakoeninistische] Alliantie" zonder Internationale.

¹²⁹ In mei 1878 verscheen in Toscane het manifest "Protest van de Pisaanse Socialisten tegen een Petitie van de Ploertige Bourgeoisie waarin gepleit wordt voor de Toepassing van het *Domicilio Coatto* op de meest Actieve Verdedigers van het Socialisme." Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 303-304.

¹³⁰ Geheime circulaire van de *Commissione di Propaganda Rivoluzionaria*, Toscane september 1878. Geciteerd in een brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect in Padua, 10 september 1878. ASPadua, Pref. Gab., B. 35; tevens een kopie in ASF, *Questura*, B. 7.

¹³¹ De drie vormden de correspondentie-commissie, die volgens het ministerie niets anders was dan een filiaal van het Russische Comité in Genève. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 3 juli 1878. De drie internationalisten werden op 17 augustus vrijgelaten. De aanklacht werd "niet ontvankelijk" verklaard wegens gebrek aan bewijs.

¹³² Pseudoniem van Anna Maria Makarevitch. Anna Kuliscioff was een Russische revolutionaire die naar Zwitserland was gevlucht waar ze aanvankelijk onder invloed stond van Bakoenin. In 1878 ontmoette ze Costa en werd diens levensgezellin. Parallel aan zijn ommezwaai werden ook haar socialistische ideeën minder radicaal. Later werd ze de geliefde van Filippo Turati. Ze had een bepalende invloed op de Italiaanse socialistische en feministische beweging.

tijdens de vervolgingen, van stempels van onze federatie en enkele afdelingen (waarvan het lidmaatschap door de burgerlijke wet is toegestaan), alsmede van documenten van particuliere onderzoeken over de sociale kwestie die absoluut niet compromitterend zijn;
3. De willekeurige arrestaties die reeds hebben plaatsgevonden, de arrestaties die zijn verordend en de gedwongen sluiting van openbare zalen.¹³³

In november troffen de vervolgingen de Napolitaanse¹³⁴ en Venetiaanse internationalisten.¹³⁵

De apostelen van Italia Irredenta en de apostelen van God

Revolutionair gevaar was niet alleen afkomstig van republikeinen of internationalisten. Er was één revolutionaire stroming die niet alleen werd bevorderd door de regering, maar ook kon rekenen op de steun van vele republikeinen: het irredentisme. Terwijl de internationalisten de sociale voltooiing van het Risorgimento nastreefden, eisten de irredentisten de geografische voltooiing ervan. Volgens deze nationalistische waren Triëste en Trente de belangrijkste gebieden van het 'niet-bevrijde' Italië. Maar ook het Zwitserse kanton Ticino, Nice, Savoye en Corsica werden tot de Italiaanse gebieden gerekend. Eén van de republikeinse leiders, Matteo Imbriani, richtte in 1877 *L'Italia Irredenta* op, dat meer dan 500 afdelingen telde. Met de benoeming in 1878 van de irredentisten Benedetto Cairoli tot minister-president en Giuseppe Zanardelli tot minister van Binnenlandse Zaken werd de hoop op het verkrijgen van deze gebieden weer nieuw leven ingeblazen. De sterk anti-Oostenrijkse demonstraties van de irredentisten werden niet alleen toegestaan, maar zelfs aangewakkerd. Een massa-demonstratie op 30 april 1878 in de hoofdstad veroorzaakte officiële protesten van de Oostenrijkse en Duitse diplomaten. Toen de Italiaanse delegatie na het congres in Berlijn in 1878, tijdens welke over het lot van de Balkan werd beslist, met lege handen terugkwam, braken overal in Italië felle protestmanifestaties uit. Deze betogingen gingen vaak samen met sociale eisen van internationalisten, ofschoon de leiders van de internationalisten zich tegen de aanspraken van het irredentisme keerden.¹³⁶ Tot aan 1882 zouden acties van de irredentisten, vaak gesteund door Cairoli, de openbare orde bedreigen¹³⁷ en de relatie met Oostenrijk schaden.¹³⁸ De ondertekening van de Triple Alliantie tussen Duitsland, Oostenrijk en Italië betekende het einde van de officiële regeringssteun aan de irredentisten.¹³⁹ In juli 1889 ontbond minister-president Crispi Imbriani's

¹³³ Kopie van het pamflet van de *Federazione Fiorentina*, Florence 4 oktober 1878. ASF, *Questura*, B. 10.

¹³⁴ Pietro Cesare Ceccarelli, Francesco Saverio Merlino, Antonio en Vincenzo Giustiniani en anderen.

¹³⁵ Martino en Carlo Monticelli, Angelo Galeano, Ferruccio Duner, Giovanni Cappello en anderen.

¹³⁶ De *Federazione Napoletana*, de *Federazione Ravennata* en de *Federazione delle Romagne* riepen de arbeiders in verschillende vlugschriften op om niet hun energie te verspillen: Oostenrijk en Italië hadden beide despotische regimes. Men kon beter strijden voor de "ware" sociale revolutie. Zie onder andere: het manifest *Associazione Internazionale dei Lavoratori-Regione Italiana-Federazione delle Romagne: A tutte le Sezioni delle Romagne e dell'Italia, ai Socialisti Anarchici Rivoluzionari, a tutti i Proletari, al Popolo ed all'Esercito!*, augustus 1878, s.l. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 50, fasc. 614.

¹³⁷ Op 20 december 1882 werd de irredentist Guglielmo Oberdan (of Oberdank) in Triëst geëxecuteerd. Deze uit Triëst afkomstige republikein was in 1878 gedeserteerd uit het Oostenrijkse leger. In september 1882, drie maanden na de dood van zijn grote held Garibaldi en vier maanden na de ondertekening van de Triple Alliantie beraamde hij een aanslag tegen keizer Franz Joseph. Hij werd echter bijtijds gearresteerd. Oberdan werd daarop een martelaar voor vele Italianen, met name voor de irredentisten.

¹³⁸ Zie: "Relazione intorno agli Internazionalisti", Rome, 31 oktober 1878. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 42, fasc. 554-5. Lowe en Marzari, *Italian Foreign Policy*, 19-20.

¹³⁹ Crispi was bang voor de mogelijke reactie dat Oostenrijk, in geval van een conflict, de zijde van Frankrijk zou kiezen en de paus zou verdedigen. Lowe en Marzari, *Italian Foreign Policy*, 52.

Comitato per Trento e Trieste en in september 1890 maakte hij een einde aan de acties van irredentisten door tal van verenigingen te verbieden.¹⁴⁰ Hij bleef ze echter wel financieren uit fondsen van de geheime dienst.¹⁴¹

Tijdens Cairoli's kortstondige regering dreigde geheel ander revolutionair gevaar van de zijde van een religieuze secte. In het Toscaanse Amiata-gebergte had de mysticus Davide Lazzaretti de religieuze gemeenschap 'Republiek van God' gesticht.¹⁴² Lazzaretti, die "met twee tongen en vier ogen was geboren", had zich, na een armoedig, patriottisch, militair, en bovenal zondig leven, uitgeroepen tot de nieuwe messias en profeet. Koortsaanvallen en visioenen hadden hem ervan overtuigd dat de Heilige Geest door hem sprak. Lazzaretti verfoeide de beginselen en resultaten van de Franse Revolutie. Hij was de apostel van "een van communisme doordrongen christendom", maar veroordeelde het socialisme en communisme.¹⁴³

De religieuze gemeenschap bestond uit tachtig families en telde in totaal 500 tot 600 leden. Het aantal adepten was echter veel groter. De volgelingen, de zogenaamde *Giurisdavidici* (gezworenen van David), waren zowel haveloze als bezittende boeren. Ze leefden in gemeenschap van goederen, verzorgden onderwijs, werkten eendrachtig en hielden godsdienstoefeningen. De commune had, afgezien van de aanwijzingen van 'God's instrument', een hoog democratisch gehalte, waarin vrouwen dezelfde rechten hadden als mannen. Lazzaretti's profetieën en chiliastische voorspellingen trokken duizenden gelovigen. Deze geïsoleerde gemeenschap boezemde de wereldlijke en de geestelijke autoriteiten angst in. Zij lazen in zijn geschriften subversieve ideeën, hoorden in zijn woorden de revolutie, en zagen in zijn rode vaandel het communisme.¹⁴⁴ De burgemeester van Santa Fiora vermoedde zelfs dat Lazzaretti een aanhanger van de Internationale was.¹⁴⁵ De landeigenaren, politie en geestelijkheid vroegen om overheidsingrijpen, maar Lazzaretti werd telkens door de rechters vrijgesproken. De geïnfiltreerde politespion Cesare Riccardi zond alarmerende rapporten, maar de prefect vond de verhalen van zijn *confidente* overdreven. Hij en minister Giuseppe Zanardelli zagen geen redenen tot ingrijpen.

Terwijl de Matese-bende in Benevento terechtstond, spoorde de Heilige Davide op 18 augustus 1878 zijn sekte aan om het Nieuwe Tijdperk en de Republiek van Christus te verkondigen. Een processie van drieduizend *Giurisdavidici* trok naar het nabijgelegen Arcidosso. Daar gaf de nerveuze politie tevergeefs het bevel tot verspreiding. Lazzaretti en drie volgelingen werden doodgeschoten.¹⁴⁶ Meer dan vijftig volgelingen raakten gewond, en 59 aanhangers werden gearresteerd.¹⁴⁷ Ofschoon de verantwoordelijke politiechef voor zijn optreden werd beloond, zijn er

¹⁴⁰ ASDMAE, Eredità Crispi, Fasc. 1, II (1889-1890) Corrispondenze Crispi.

¹⁴¹ Mack Smith, *Italy*, 144-145.

¹⁴² Lazzaretti gebruikte de term "republiek" in de christelijke eschatologische traditie: *res publica*. Hij sprak zelfs over het rijk van de republiek, over een monarchistische republiek. De term moet derhalve niet politiek, in de betekenis van de republikeinen, worden opgevat.

¹⁴³ Over Lazzaretti en zijn volgelingen zie: Pazzagli, ed., *Davide Lazzaretti*; De Jaco, *Gli Anarchici*, 317-395; Hobsbawm, *I Ribelli*, 98-105; Gramsci, *Il Risorgimento*, 248-254.

¹⁴⁴ Ofschoon Lazzaretti in zekere zin revolutionair genoemd kan worden, verkondigde hij zeker niet de sociale rebellie of de boerenopstand.

¹⁴⁵ Burgemeester van Santa Fiora aan de prefect van Grosseto a Scansano, Santa Fiora, 6 augustus 1878. De Jaco, *Gli Anarchici*, 357-358.

¹⁴⁶ Een populair Toscaans lied hield de gedachte aan Lazzaretti levend: *Lassù sul Monte Amiata / è morto Gesù Cristo / da vero socialista, / ucciso dai carabinieri*. (Daarboven op Monte Amiata / is Jezus Christus gestorven / als ware socialist, / vermoord door de *carabinieri*.) Geciteerd in Tarizzo, *L'Anarchie*, 61.

¹⁴⁷ De *Giurisdavidici* zetten het werk van hun messias voort en tot op heden zijn er volgelingen en priesters van Lazzaretti's christelijke leer.

geen aanwijzingen dat hij handelde in overeenstemming met de wensen van de regering.¹⁴⁸ Het heeft er alle schijn van dat de lokale autoriteiten aan de druk van de landeigenaren en de Kerk hebben toegegeven.¹⁴⁹

De apostelen van het geweld

Revolutionair gevaar dreigde in heel Europa. Het jaar 1878 werd opgeschrikt door een aantal aanslagen op Europese heersers en politici. Op 5 februari schoot de Russische revolutionaire Vera Zassoulitch generaal Fedor Trepov, hoofd van de politie in St. Petersburg, dood. Op 11 mei vuurde Emil Hödel op keizer Wilhelm I en enkele weken later, op 2 juni, was de keizer het doelwit van Karl Nobiling. Op 4 augustus vermoordde Serge Kravčinskij het hoofd van de Russische gendarmerie, Mezentsov. Op 25 oktober volgde de aanslag van Juan Oliva Moncasi op de Spaanse koning Alfonso XII.¹⁵⁰ In Italië heerste er geen angst voor dergelijke aanslagen. Minister van Binnenlandse Zaken Francesco Crispi stond in januari 1878 nog op het standpunt dat in Italië geen gevaar bestond voor bomaanslagen zoals die in Spanje hadden plaatsgevonden.¹⁵¹

Enkele maanden na zijn troonsbestijging op 19 januari 1878 maakte koning Umberto I een rondreis door het rijk, tijdens welke hij de belangrijkste steden van Italië zou aandoen. In de meeste steden werden preventieve maatregelen getroffen en aanhoudingen verricht. Voorafgaand aan het bezoek van de koning aan Napels had de lokale commandant van de *carabinieri* nog een uitvoerig rapport uitgebracht over de lokale afdeling van de Internationale. Volgens de commandant was er in Napels een comité dat leiding gaf aan veertien afdelingen. Deze afdelingen bestonden elk uit twaalf tot dertien leden, die ieder weer de leiding hadden over een groep van twaalf tot twintig personen, die op hun beurt weer de 'spil' vormden van andere afdelingen. Tot de doelen van de internationalisten behoorden, volgens de commandant, propaganda, de aanschaf van wapens, ledenwerving onder onder-officieren van het leger en onder studenten, de vorming van gewapende bendes en het sluiten van een akkoord met de republikeinen.¹⁵²

Op 10 november 1878 werden in Napels, naar aanleiding van een arbeidersbijeenkomst en de verspreiding van een revolutionair pamflet,¹⁵³ verschillende internationalisten, waaronder Emilio Covelli, Tommaso Schettino en Francesco Saverio Merlino, aangehouden en vijf maanden opgesloten.¹⁵⁴ Het beoogde doel werd daarmee niet bereikt. Tijdens een rondrit door Napels, op 17 november 1878, wierp de kok Giovanni Passannante zich met een dolk op de nieuwe koning. Het koningspaar bleef ongedeerd, maar premier Cairoli werd licht gewond. Het "beroepsrisico van de heersers" was ook in Italië een realiteit geworden.¹⁵⁵ Passannante was geen anarchist, noch een lid

¹⁴⁸ Zie: Francesco Pitocco, "Intervento" in: Pazzagli, ed., *Davide Lazzaretti*, 380-385.

¹⁴⁹ Davis, *Conflict and Control*, 201. Gramsci (*Il Risorgimento*, 250) oordeelt dat Lazzaretti werd gefusilleerd.

¹⁵⁰ Het is onduidelijk of het ging om een anarchistische of carlistische aanslag. Vizetelly (*The Anarchists*, 56-57) is ervan overtuigd dat Moncasi een volgeling van Bakoenin was, maar de auteur plakt regelmatig verkeerde etiketten op koningsmoordenaars.

¹⁵¹ Circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Crispi, Rome 8 januari 1878.

¹⁵² Brief van de commandant van onderzoek van de *carabinieri* aan de commandant van het 8e legerkorps, Napels 29 september 1878. USSME, Carte Confidenziale del Ministero (G-13), Cartella 22.

¹⁵³ Het betrof het pamflet "Operai!" waarin het volk van Napels werd opgeroepen om de kletspraatjes achterwege te laten en in opstand te komen. Een exemplaar bevindt zich in ASN, *Questura*, Fascio 61.

¹⁵⁴ ASN, *Questura*, B. 68.

¹⁵⁵ Volgens de overlevering zou koning Umberto I op 22 april 1897, na de vrijdelde aanslag op zijn leven, koelbloedig hebben gezegd "*sono gli incerti del mestiere*" ("dit zijn de beroepsrisico's"). Geciteerd naar Alfasio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 387.

van de Internationale. Hij huldigde een verwarde mengeling van socialistische, anarchistische en republikeinse ideeën. Hij werd gedreven door individuele frustraties, door opstandige gevoelens tegen onrecht, ellende, onderdrukking en corruptie.¹⁵⁶ De Laveleye schreef daarover in 1880:

De militaire en bureaucratische centralisatie, met in haar gevolg de 'grote politiek', enorme bewapening en buitensporige [nationale] schulden, verplettert de arme lieden die op het land ploeteren. [...] Regeerders van Italië, hebt derhalve medelijden met de armoede van de bevolking! Verhoogt niet de belastingen en verlaagt de uitgaven. De aanslag van Passannante is een waarschuwing. In de antwoorden die hij gedurende zijn verhoor geeft, vangt men soms een glimp op van wat zich afspeelt in de hoofden van hen die uiterst verbitterd zijn door de staat van armoede van de behoeftige klassen. Het parlement gaat door met het bestemmen van miljoenen en miljoenen voor fortificaties, pantserschepen, uniformen, geweren, paleizen en triomfbogen. Het ziet niet dat het de weg bereidt voor toekomstige sociale en politieke revoluties.¹⁵⁷

Op een klein rood vaandel dat Passannante bij zich droeg, waren de woorden "Viva la Repubblica! Viva Orsini!" geschreven.¹⁵⁸ Vele kranten zagen in de aanslag een uiting van "georganiseerd terrorisme" en "wijdverbreide, subversieve complotten". De politie wist echter dat Passannante geen lid was van de Internationale en onbekend was bij de internationalisten.¹⁵⁹ Desondanks ontketende ze een ware heksenjacht. Internationalisten, democraten en republikeinen werden en masse gearresteerd.¹⁶⁰

Het gebaar van Passannante bleef niet onbeantwoord. De aanslag in Napels werd in verschillende steden gevolgd door massale demonstraties van steun aan de dynastie. Tijdens een koningsgezinde betoging in Florence, een dag na de aanslag, ontplofte een krachtige bom te midden van de stoet. Vier doden en achttien gewonden waren het gevolg.¹⁶¹ De internationalisten werden verantwoordelijk gesteld voor deze aanslag en werden bij honderden gearresteerd. In Florence was reeds eerder dat jaar, op 9 februari, een 'Orsinibom'¹⁶² ontploft temidden van patriotten die hun steun betuigden aan het koningshuis bij een zielemis voor Vittorio Emanuele II op het Piazza S. Croce. Toen waren er acht gewonden gevallen. Het onderzoek van de politie had geen dader opgeleverd, maar enkele dagen na de aanslag bij de S. Croce ontdekte de politie wel 46 Orsinibommen in Livorno.¹⁶³

Twee dagen na de aanslag in Florence, ontplofte een bom temidden van een monarchistische demonstratie in Pisa. Deze veroorzaakte slechts paniek. De aanslagen in Napels, Florence en Pisa

¹⁵⁶ Porcaro, *Processo*, 47.

¹⁵⁷ Geciteerd naar Ragionieri, *Italia Giudicata*, I, 168.

¹⁵⁸ De Italiaanse nationalist Felice Orsini had op 14 januari 1858 geprobeerd keizer Lodewijk Napoleon te vermoorden. Bij de bomaanslag werden acht personen gedood en raakten 150 personen gewond.

¹⁵⁹ *Questore* aan de prefect, Napels 21 november 1878: "De geheime naspeuringen die ik heb laten uitvoeren door ervaren *confidenti* die goed zijn ingevoerd in de zaken van de socialistische partij om te weten te komen of de moordenaar Passannante tot de Internationale behoort, of heeft behoort, of bij de internationalisten bekend was, gaven me volkomen negatieve resultaten. Ook de republikeinen bevestigen dat ze nog nooit van hem hadden gehoord. [...] De afgevaardigde [Giovanni] Bovio vertelt aan iedereen dat het doden van de koning alleen in het belang van de klerikaal-Bourbonse partij kan zijn." ASN, *Questura*, B. 64.

¹⁶⁰ Porcaro, *Processo*, 17.

¹⁶¹ ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁶² Gangbare benaming voor projectielen die door terroristen worden gebruikt. De naam is ontleend aan de bomaanslag door de Italiaanse patriot Felice Orsini in 1858.

¹⁶³ ASF, *Questura*, B. 8.

leidden tot de grootste vervolging van de internationalisten tot dan toe.¹⁶⁴ Het ministerie ging ervan uit dat de aanslagen het werk waren van "de door Bakoenin opgerichte Socialistische Democratische Alliantie die geleid wordt door Cafiero en Malatesta."¹⁶⁵ De regering had reeds in september 1877, een jaar voor de eerste bomaanslag, een model van een bom gevonden bij de internationalist Gulielmo Lapi in Pisa. Men vermoedde dat er in Florence twintig volgens dit model waren gemaakt.¹⁶⁶ Vanaf de zomer van 1878 tot eind 1879 werden de prefecturen overspoeld met rapporten van het ministerie van Binnenlandse Zaken over vermoede plannen tot opstand van de internationalisten. Volgens vele rapporten zouden de projecten worden voorbereid in Zwitserland, en men was ervan overtuigd, daartoe aangemoedigd door 'onthullingen' van *confidenti*, dat de Internationale overal in Italië wapendepots had. Zeer serieus nam men de vermeende akkoorden tussen internationalisten en republikeinen om de monarchie ten val te brengen.¹⁶⁷

De aanslagen gaven de kranten de gelegenheid zich actief met de anarchistische theorieën bezig te houden en vooral ook met het gevaar dat zou ontstaan als deze opvattingen zouden worden verspreid onder de laagste klassen:

In ons land is bederf aanwezig, heerst een ziekte, openbaart zich een ziektekiem in de gezwollen van de Profeet van Monte Labro [Lazzaretti], door Passannante, door de bommen van Florence en Pisa, de oproeren van Pesaro, de krampachtige opstanden in de Romagna. [...] Het is de gigantische schaduw van de sociale kwestie die afschuwelijk stil opdoemt achter onze rug.¹⁶⁸

Tot dusver had de Italiaanse pers weinig aandacht geschonken aan de opmars van de Internationale in Italië. Weliswaar hadden de kranten uitvoerig en overdreven bericht over de Commune van Parijs, de gruweldaden van de *pétroleuses* en de bloedige afloop van de opstand, maar dat was vooral uit sensatielust. De revolutiepogingen van 1874 waren vrijwel onopgemerkt voorbij gegaan, en werden over het algemeen, en ten onrechte, beschouwd als politieprovocaties. Er werd wel geschreven over aanslagen op Europese vorsten en over Russische nihilisten.¹⁶⁹ Na de bomaanslag in Florence sloeg de fantasie in de berichtgeving helemaal op hol en ontstond er echte angst voor de Internationale en met name voor haar invloed onder de arbeidersklasse. De kranten verweten de regering dat ze de opstandige partijen te veel vrijheid had gelaten en dat ze te weinig had gedaan tegen de 'morele verwording' van het volk. Slechts weinige kranten legden een verband tussen het

¹⁶⁴ Badaloni (*Democratici e Socialisti*, 304) is ervan overtuigd dat het in alle drie gevallen om politieprovocaties ging, maar hij levert daarvoor geen bewijs.

¹⁶⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 9 december 1878. ASB, Pref. Gab., B. 448, fasc. 7. Prefect aan de *questore*, Napels 16 december 1878. ASN, *Questura*, Fascio 61.

¹⁶⁶ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 5 september 1877. Volgens politespion Raffaele Moncada maakte Francesco Natta de brandbommen in opdracht van de Internationale. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 27 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

¹⁶⁷ Zie met name: ASB, Pref. Gab., B. 448, fasc. 6, fasc. 10 en B. 449, fasc. 12.

¹⁶⁸ *L'Illustrazione Italiana*, geciteerd naar Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 143.

¹⁶⁹ Het begrip "nihilisme" is afkomstig van de Russische romanschrijver Ivan Toergenev die de nihilist Bazarov introduceerde in zijn beroemde roman *Vaders en Zonen* dat in 1862 verscheen. Nihilisme wordt gekenmerkt door een mengeling van scepticisme, teleurstelling, wanhoop en ironie. Het is in wezen religieus en ascetisch. De generatie van nihilisten werd uitvoerig beschreven in de invloedrijke roman *Wat te Doen?* (1863) van N. G. Tchernychevski. Deze roman verscheen in 1875 in een Italiaans vertaling (*Che fare?*) bij de uitgeverij van *La Plebe*. Zie onder meer: Préposiet, *Histoire*, 363-365; Arnaudo, *Le Nihilisme et les Nihilistes*.

verschijnsel van het internationalisme en de materiële omstandigheden van het volk.¹⁷⁰

Preventie of repressie

Op 3 november 1878, veertien dagen voor de aanslag op koning Umberto I, had minister van Binnenlandse Zaken Giuseppe Zanardelli het beginsel van volledige vrijheid van vereniging verdedigd met de stelling dat wat niet door de wet is verboden, is toegestaan.¹⁷¹ Tevens had hij zich aanhanger getoond van het uitgangspunt 'onderdrukken in plaats van voorkomen': "De houding van doelmatige en vastberaden onderdrukking is er ook één van preventie, een legale en tegelijkertijd afdoende preventie."¹⁷² Dit principe was ook reeds in oktober door premier Cairoli verdedigd, tijdens een toespraak in Pavia: "De regering moet er voor waken dat de openbare orde niet wordt verstoord; ze dient onverbiddelijk te zijn in het onderdrukken, maar niet willekeurig in het voorkomen."¹⁷³

De wijze van handhaving van de openbare orde was voor elke regering een probleem. Het 'preventieve systeem' werd door de liberalen geassocieerd met de despotische regimes uit het verleden, en daarom achtten de regeringsleiders het verstandig te verklaren dat men wetsovertredingen onderdrukte, maar dat men geen preventieve maatregelen nam om ze te voorkomen. Tijdens de onderdrukking van het *brigantaggio* in 1861 speelde dit beginsel in het parlement een belangrijke rol. Minister van Binnenlandse Zaken Marco Minghetti antwoordde destijds op Kamervragen dat preventie een kenmerk was van absolute regeringen, en dat onderdrukking een kenmerk was van vrije en liberale regeringen. Hetzelfde antwoord gaf minister-president Bettino Ricasoli in 1862. Vijf jaar later moest dezelfde Ricasoli echter preventieve maatregelen nemen om de opstanden in Sicilië onder controle te krijgen.¹⁷⁴ De associatie van het 'preventieve systeem' met despotische regimes en het nabije absolutistische verleden van de Italiaanse staten leidden ertoe dat de regeringen in toespraken of antwoorden aan de Kamer vasthielden aan het 'repressieve systeem'. In de praktijk echter deden vele ministers een beroep op preventieve maatregelen. Minister van Binnenlandse Zaken Giovanni Nicotera was één van de eerste regerende politici die dit openlijk toegaf in het parlement. Op 25 april 1876 verklaarde hij dat "bepaalde uitzonderlijke gebeurtenissen" het noodzakelijk maakten om het principe van "onderdrukken in plaats van voorkomen", dus het *Statuto* zelf, te schenden om grotere wanorde te voorkomen.¹⁷⁵

Preventieve maatregelen waren van alle tijden, en vonden ook plaats onder de liberale regeringen van de *Destra*. Van een regering werd verwacht dat ze onlusten niet alleen neersloeg, maar ook voorkwam. Voormalig minister-president Giovanni Lanza verklaarde in het debat over de openbare veiligheid in december 1877:

ik heb nooit kunnen begrijpen hoe het mogelijk is om zo lang te discussiëren over de vraag of het recht van preventie de regering wel of niet toebehoort, terwijl dit recht reeds gedurende dertig jaar permanent wordt uitgeoefend door elke regering, hetzij van de *Destra* of van de *Sinistra*.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 221.

¹⁷¹ Zanardelli, *Discorsi Parlamentari*, I, 102.

¹⁷² *Ibidem*, I, 108.

¹⁷³ Cairoli, *Discorso pronunciato in Pavia .... il 15 ottobre 1878* (Rome, 1878) 6. Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 436.

¹⁷⁴ Jensen, *Liberty and Order*, 22, 28 en 35.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 49-50.

¹⁷⁶ *Ibidem*, 54.

Minister Zanardelli's liberale opvattingen betekenden geenszins dat hij de socialistische beweging een warm hart toedroeg. Zo sprak hij op 3 november 1878 zijn gehoor in Iseo (Lombardije) toe:

[...] gelukkig zijn de internationalisten in Italië niet zo wijd verspreid als in andere staten; desondanks is het zeker dat ze met een waakzaam oog en harde hand gevolgd moeten worden, aangezien de Internationale richtlijnen verspreidt die de ontkenning van elke moraal en elk recht zijn, en permanent tot misdaad aanzetten, waarbij ze zich richten op de bevrediging van de materiële belangen van de massa's, en onder het minst ontwikkelde deel waarvan ze derhalve de gemakkelijkste en gevaarlijkste aanhangers vindt. Nu, wat dat betreft, kan ik verzekeren dat de plicht om Italië te vrijwaren van hun pogingen, één van de meest vurige en volhardende beweegredenen van mijn ambt vormt; vandaar dat de belangrijkste leiders van de Internationale zich op dit moment in het buitenland bevinden of vastzitten, maar [hoe dan ook] gearresteerd zijn in overeenstemming met de wet en met maatregelen die worden gewettigd door het gerechtelijke gezag.¹⁷⁷

Zanardelli was in theorie een stuk liberaler dan zijn voorgangers Nicotera en Crispi,¹⁷⁸ maar in de praktijk verschilde zijn optreden tegenover de internationalisten niet veel van hen. Desondanks werden zijn strenge maatregelen niet voldoende bevonden door de conservatieve parlementariërs. Dat resulteerde in december 1878 in een langdurig en dramatisch debat in de Kamer over de binnenlandse veiligheid. Nadat een motie van vertrouwen door de Kamer werd verworpen, moest de regering-Cairoli-Zanardelli, die veel te tolerant werd geacht tegenover de internationalisten en de republikeinen, aftreden.

De regering-Cairoli werd aangevallen door politici van de *Destra* (Ruggiero Bonghi en Marco Minghetti) en van de *Sinistra* (Crispi en Nicotera). Behalve oprechte bezwaren tegen het 'lankmoedige' optreden, waren er ook persoonlijke en strategische motieven voor de zware kritiek. De oppositie schetste een alarmerend beeld van de openbare veiligheid, daarbij alles op één hoop gooiend: de processies van Lazzaretti's volgelingen, republicanisme, irredentisme, internationalisme, Barsanti-kringen,¹⁷⁹ in beslagname van explosieven, steekpartijen, enzovoort. Marco Minghetti bepleitte uitzonderingswetten voor republikeinse en internationalistische verenigingen. Anderen stelden preventieve maatregelen ter bescherming van de openbare veiligheid voor. Nicotera achtte het gebruik van *confidenti di polizia* onmisbaar. Tijdens het debat werd ook het verband met de sociale kwestie naar voren gebracht. Zo achtte de afgevaardigde Giuseppe Toscano het gebrek aan openbare veiligheid het gevolg van de sociale kwestie. Volgens hem bleven het

¹⁷⁷ Zanardelli, *Discorsi Parlamentari*, I, 111.

¹⁷⁸ Crispi stelde dat het politieke gezag het recht had om misdrijven te voorkomen, zoals de rechterlijke macht het recht had om de misdrijven te onderdrukken. *Discorsi Parlamentari*, II, 313. Geciteerd naar Chabod, *Storia della Politica*, 436.

¹⁷⁹ Genoemd naar Pietro Barsanti, een republikeinse korporaal die op 27 augustus 1870 werd geëxecuteerd wegens zijn aandeel in een aanval op de kazerne in Pavia op 24 maart 1870. De aanval maakte deel uit van een mazziniaanse revolutionaire poging waarbij ook Genua, Milaan en Piacenza in opstand hadden moeten komen. Pietro Barsanti werd zowel voor de republikeinen als voor de internationalisten een martelaar. In alle delen van Italië werden republikeinse *Circoli Barsanti* opgericht. "Moristi tu Barsanti, / noi ti vendicheremo, / la monarchia infame / d'Italia scacterem." (Jij stierf Barsanti, / wij zullen je wreken, / de schandelijke monarchie / zullen we uit Italië weggagen.") Lied van de *Avanguardisti Repubblicani*, geciteerd naar Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 61. Carlo Terzaghi was één van de actiefste personen die de manifestaties ter herdenking van Barsanti ondersteunde en bevorderde. Zie onder meer: het rapport van de prefect van Mantua aan het ministerie van Binnenlandse zaken, Mantua 11 september 1871. ASMan, Polizia, B. 150.

proletariaat slechts twee wegen open: de weg van het misdrijf en het *brigantaggio* of die van de emigratie.¹⁸⁰ Na de val van Cairoli werd Depretis opnieuw belast met de vorming van de regering.

Het juridische offensief tegen de internationalisten

In 1879 werd een groot aantal processen gevoerd tegen internationalisten en personen die als zodanig aangeduid werden. Op 6 en 7 maart vond, na uitzonderlijke voorzorgsmaatregelen, in Napels de rechtszaak tegen Giovanni Passannante plaats.¹⁸¹ Tot grote spijt van het Openbaar Ministerie waren er geen medeplichtigen gevonden, waardoor er geen sprake kon zijn van een complot. Passannante werd ter dood veroordeeld. Het vonnis werd later omgezet in een levenslange gevangenisstraf.¹⁸² Hem wachtte eenzame opsluiting in een cel onder zeeniveau, waar hij permanent was vastgeketend.¹⁸³ Hij stierf in 1910 in een krankzinnigengesticht waar hij reeds vanaf 1887 verbleef.¹⁸⁴

Vlak na dit proces vond in Siena een rechtszaak plaats tegen internationalisten die verdacht werden van de bomaanslag in Pisa. Zonder enig bewijs werd Pirro Orsolini veroordeeld tot 19 jaar dwangarbeid. De rechtszaak nam de twijfel over diens schuld niet weg en het vermoeden bleef bestaan dat de explosie een politieprovocatie was om de internationalisten te treffen.¹⁸⁵

Op 17 mei sprak het Hof van Assisen in Florence tegen drie van de vier verdachten van de bomaanslag bij de S. Croce in Florence straffen uit van totaal zestig jaar tuchthuis. De vierde verdachte had in de gevangenis zelfmoord gepleegd.¹⁸⁶ Het bewijs was minimaal en vooral gebaseerd op het getuigenis van een politiebeambte. Reeds in april 1878 had er een rechtszaak plaatsgevonden tegen ene Emilio Cappellini wegens dezelfde aanslag.¹⁸⁷ Deze werd toen vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs, waarop minister van Binnenlandse Zaken Giuseppe Zanardelli zijn collega van Justitie verzocht om de betreffende Procureur Generaal aan de tand te voelen over het teleurstellende proces. De druk op *questore* Serafini van Florence om meer bewijzen te produceren werd daarop verhoogd "teneinde het beoogde doel te bereiken".¹⁸⁸

Van 20 mei tot 5 juni vond in Florence het proces plaats wegens de bomaanslag van 18 november 1878 in de via Nazionale.¹⁸⁹ In februari was reeds een groot deel van de 64 arrestanten vrijgelaten. Slechts negen personen werden voorgeleid. Ook dit maal was het bewijs minimaal en grotendeels

¹⁸⁰ Geciteerd naar Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 157.

¹⁸¹ Voor een uitvoerig verslag van het proces zie: Porcaro, *Processo*, 93 vlg.

¹⁸² De doodstraf werd in 1889 afgeschaft bij de inwerkingtreding van het nieuwe Wetboek van Strafrecht van Zanardelli.

¹⁸³ Over de beestachtige omstandigheden waaronder Passannante was opgesloten zie: Merlino, *L'Italia qual'è*, 124-127.

¹⁸⁴ Volgens de historicus Porcaro (*Processo*, 162-164), die zich baseert op documenten van psychiater Virgilio en Cesare Lombroso, was Passannante reeds voor de aanslag geestesziek. Onder druk van de openbare opinie en de regering zou het psychiatrische rapport tijdens het vooronderzoek zeer haastig zijn opgesteld.

¹⁸⁵ Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 162; Bertolucci, *Anarchismo*, 97-102.

¹⁸⁶ De drie verdachten waren Franco Colzi, Giuseppe Francolini en Raffaello Innocenti. Tommaso Lanpedini had zelfmoord gepleegd. ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁸⁷ ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁸⁸ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 5 juni 1878. ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁸⁹ Zie: Nerbini, ed., *Processo Batacchi* (Pubblicazione settimanale illustrata con note e commenti di Eugenio Ciacchi) Florence, 1900.

gebaseerd op getuigenissen van politespionnen en *confidenti*.¹⁹⁰ Naar alle schijn was de bomaanslag een provocatie om zoveel mogelijk internationalisten en 'subversievelingen' te kunnen arresteren en uit te schakelen.¹⁹¹ De hoofdverdachte, Cesare Batacchi, kreeg levenslang, zes verdachten werden veroordeeld tot in totaal 116 jaar gevangenis, en twee verdachten gingen vrijuit.¹⁹² De minister van Binnenlandse Zaken wilde deze laatste twee echter ook achter slot en grendel hebben, en verzocht de prefect om Batacchi over te halen onthullingen te doen in ruil voor strafvermindering.¹⁹³ Batacchi is hier niet op in gegaan. Hij werd, na een gezamenlijke campagne van anarchisten, socialisten en republikeinen, in 1900 vrijgelaten.

Na de rechtszaken tegen de verdachten van de bomaanslagen, vonden er talrijke processen plaats tegen internationalisten die werden aangeklaagd als leden van misdadige genootschappen. In de aanklachten werd de Internationale beschouwd als één grote samenzwering; haar aanhangers werden behandeld als *mafiosi*, *cammoristi*, *contrabbandieri* en andere soorten misdadigers, en aangeklaagd op grond van art. 426 van het Wetboek van Strafrecht.¹⁹⁴ Het aantal vrijspraken als gevolg van "gebrek aan bewijs" was opvallend hoog. In Genua vond een proces plaats tegen vijf internationalisten. Ze werden vrijgesproken, maar in hoger beroep alsnog veroordeeld tot tien maanden gevangenisstraf. In Bologna werden veertien personen veroordeeld tot gevangenisstraffen, maar vier anderen vrijgesproken. Volledige vrijspraak was er in Ancona, Forlì, Massa en Modena.

Het belangrijke monsterproces in Florence tegen de internationalisten die precies een jaar eerder waren gearresteerd vond het laatst plaats, in oktober 1879.¹⁹⁵ De meeste indruk tijdens de rechtszaak maakten Anna Kuliscioff en Francesco Natta. Opnieuw maakte het Openbaar Ministerie gebruik van verklaringen van politespionnen en onder druk gezette criminelen.¹⁹⁶ Ook in dit proces werden de verdachten, mede als gevolg van een fout van de aanklager, vrijgesproken. Er volgden nog vele andere rechtszaken die veelal plaats hadden in afwezigheid van de aangeklaagden die hun toevlucht in het buitenland hadden gezocht.

De resultaten van de vervolgingen

Het strafrechtelijke offensief had slechts één doel, namelijk de uitschakeling van de Internationale. Door de rechtsspraak zelf werd dit doel niet bereikt, maar door de vervolgingen, arrestaties, extreem lange voorarresten, gedwongen ballingschappen, *ammonizioni*, het toezicht en de hetzes in de kranten werd het gewenste resultaat wel behaald. De nationale organisatie van de Internationale was geheel ontwricht geraakt en de *Federazione Italiana* was volledig uitgeschakeld. Kleine lokale

¹⁹⁰ Zo verklaarde de getuige Francesco Alessi aan de Italiaanse internationalisten in Alexandrië, waaronder Florido Matteucci, dat zijn getuigenis met geweld en valse beloftes door *questore* Serafini was afgedwongen. ASDMAE, P.I., B. 23, Marseille aan BuZa, 4 juni 1881; prefect van Florence aan de *questore*, Florence 11 juni 1881. ASF, *Questura*, B. 11. De getuige Narciso Menocci trok later ook zijn belastende verklaring in. Zie tevens: Romano, *Storia del Movimento*, III, 441-446. De *confidente* Giuseppe Magini, die tot secretaris van de internationalistische afdeling van S. Croce was gekozen, kreeg na het proces een goede betrekking bij de spoorwegen. Zie: Coletti, *Anarchici e Questori*, 37.

¹⁹¹ Zie: Coletti, *Anarchici e Questori*, 20-50.

¹⁹² ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁹³ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 28 november 1879. ASF, *Questura*, B. 8.

¹⁹⁴ Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 162.

¹⁹⁵ ASF, Trib.Corr. Processi, B. 990.

¹⁹⁶ Onder andere de getuigenissen van Carlo Burci en Francesco Rosai. Burci had ook reeds een belastende verklaring afgelegd tijdens het proces over de bomaanslag aan de via Nazionale. Voornamelijk op grond van deze verklaring werd Batacchi veroordeeld. Zie onder meer: ASF, *Questura*, B. 8; Conti, *Le Origini del Socialismo*, 215; Coletti, *Anarchici e Questori*, 34.

kernen en vele geïsoleerde individuen bleven over. Kenmerkend was de situatie in Florence, waar aan het eind van 1878 twee verschillende afdelingen van de Internationale bestonden: de *Associazione Internazionale dei Lavoratori - Federazione Fiorentina* met 700 leden en Francesco Pezzi als belangrijkste voorman, en de *Circolo Centrale di Propaganda Socialista Anarchica* met tachtig leden en Francesco Natta als belangrijkste leider. Deze afdelingen waren opgesplitst in kleine buurtafdelingen van 150 tot 30 leden.¹⁹⁷ Halverwege 1879 was deze situatie nog onveranderd, zoals de *Federazione Fiorentina* rapporteerde:

Na de massale gevangennemingen en vermaningen [*ammoniti*] zijn we tot dusver niet in staat geweest alle afdelingen die van onze Federatie deel uitmaakten weer te organiseren; maar alhoewel het in Florence wegens de voortdurende en hatelijke vervolgingen niet mogelijk is geweest de organisatie opnieuw op te zetten, hebben we toch geen moment nagelaten de ideeën van het socialisme te propageren, en dit ondanks het feit dat de politie een publieke opinie heeft gecreëerd die tegen de Internationale is.

In onze stad zijn er meer dan 200 vermaande socialisten [*socialisti ammoniti*] die onder permanent toezicht staan; er hebben zich echter verschillende groepen van niet vermaanden [*non ammoniti*] geformeerd die onder de arbeiders brochures en kranten verspreiden, en binnenkort, na de rechtszaak wegens samenzwering, hopen we de afdelingen weer opnieuw te organiseren.¹⁹⁸

Het ministerie kon nauwelijks geloven dat het de Internationale had bedwongen en schreef het uitblijven van een gewapende opstand toe aan de onenigheid tussen Costa, Cafiero en Malatesta.¹⁹⁹ Deze zou zich inderdaad spoedig openbaren.

De vervolgingen hadden nog een ander effect op de internationalisten. Niet alleen verloren ze hun organisatie, maar ook verloren ze elk gevoel voor gematigdheid en compromis. Ze waren teleurgesteld in de massa waaraan een revolutionair instinct was toegedacht. Naast de staat werd nu de gehele maatschappij vijandig tegemoet getreden; samenwerking en solidariteit maakten plaats voor individualisme en isolement, weloverwogen acties maakten plaats voor terrorisme. Het anarchisme werd in deze periode meer een gemoedstoestand dan een weloverwogen ideologische keuze. De samenzweringen werden overgelaten aan elites: beproefde, sterke karakters die de 'gewapende profeten' van het anarchisme vormden.²⁰⁰ Het individualisme, dat voornamelijk voortkwam uit frustratie en onmacht, drong het Italiaanse anarchisme binnen en had een niet geringe invloed op de beweging. De 'superheld', de 'superegoïst', de 'onafhankelijke rebel' behoorden aan het eind van de jaren zeventig definitief tot het Italiaanse anarchisme. Het 'Italiaanse nihilisme' zou vele slachtoffers maken.

¹⁹⁷ Driemaandelijks rapport van de *questore* van Florence aan de prefect, Florence 30 december 1878. ASF, *Questura*, B. 6.

¹⁹⁸ Kopie van een brief van de Federale Raad van de *Federazione Fiorentina* aan de correspondentiecommissie, Florence 24 juli 1879. ASF, *Questura*, B. 10.

¹⁹⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 14 oktober 1879. ASB, Pref. Gab., B. 449, fasc. 12.

²⁰⁰ Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 102.

Hoofdstuk V

Het Isolement van de Anarchisten

Na de vervolgingen aan het eind van de jaren zeventig was de kracht van de anarchistische beweging in heel Europa afgenomen. De belangrijkste organisatie, de Jura-federatie, was niet meer zo stabiel en actief als aan het begin van de jaren zeventig. Dat werd maar al te duidelijk toen het *Bulletin* in 1878 ophield te verschijnen. Even zo belangrijk was het verdwijnen van een aantal vooraanstaande personen binnen het Zwitserse anarchisme. Het vertrek van James Guillaume en diens opvolging door buitenlandse anarchisten als Peter Kropotkin, Elisée Reclus en Cafiero leidde tot grote veranderingen binnen de anarchistische organisatie. De jaren tachtig werden vooral gekenmerkt door desorganisatie, verdeeldheid en afscheidingen. Het internationale revolutionaire congres te Londen in 1881 leidde niet tot de gehoopte opleving van het revolutionaire socialisme. Pas in 1889 verschenen de anarchisten weer op het internationale platform.

In de jaren zeventig was de strategie van de Italiaanse internationalisten gericht geweest op de revolutie door middel van de opstand. Zolang er sprake was van een nationale organisatie van de Internationale speelde terrorisme geen rol binnen de Italiaanse anarchistische beweging. De aanslag op de koning en de bomexplosies in Toscane waren niet in overeenstemming met de internationalistische strategie. De bomaanslagen waren het werk van onbekenden: republikeinen, internationalisten of agents-provocateurs. Indien de daders wel anarchisten waren, dan hadden ze gehandeld op individueel initiatief of in een opwelling van spontane vergelding van het regeringsoptreden. De aanslagen waren geen onderdeel van de ideologie van de Italiaanse afdeling der Internationale.

Die strategie veranderde in de jaren tachtig. Na de ineenstorting van de Internationale als gevolg van de regeringsrepressie, na de teleurstelling over het uitblijven van de massale opstanden en na de geslaagde moordaanslag op de Russische tsaar in 1881 sloop het terrorisme de anarchistische kringen binnen. Dit terrorisme was hoofdzakelijk waarneembaar in emigranten-milieus en werd vooral met de mond en de pen beleden. In de jaren tachtig bleven de oproepen tot gewelddaden dorre zaden, die voornamelijk de regeringen verontrustten. Het leek erop dat de staat, door de Internationale te verbieden en te vervolgen, zijn eigen Bazarov, de emotionele nihilistische hoofdfiguur in Toergenjevs *Vaders en Zonen*, en zijn eigen negatieve, cynische held van Netsjajevs *Catechismus van de Revolutionair* had gecreëerd.

De jaren tachtig, met regeringen onder leiding van Agostino Depretis, vormden een ongekennd kalme periode. Die rust zou de indruk kunnen wekken dat het staatsapparaat de situatie en de spanningen in de maatschappij volledig onder controle had. Deze impressie is echter bedrieglijk. Onder de oppervlakte mengden onlustgevoelens, armoede, uitbuiting en opstandigheid zich tot een explosieve materie. De anarchistische beweging kon deze ondergrondse spanning niet uitbuiten. Herbezinning, vervolgingen en de afwezigheid van de gevluchte leiders zorgden voor gebrek aan initiatief en activisme.

De scheuring binnen de internationalistische beweging was evenzeer een kenmerk van deze periode. Onder leiding van de ex-anarchist Costa werden vele socialisten er toe gebracht om de

staat te omarmen, deel te nemen aan verkiezingen, en de arbeidersstrijd te zien als middel voor directe en praktische hervormingen. Deze strategie leidde tot verbittering en verwarring bij de anarchisten, die zich onverminderd antipolitiek bleven opstellen.

De verzelfstandiging van arbeidersverenigingen en boerenverenigingen tegenover de intellectuelen tekende zich in de jaren tachtig steeds duidelijker af. Enerzijds verzetten zij zich tegen de politieke en parlementaire strategie van de nieuwe partij van Costa, anderzijds wilden ze zich niet langer laten inpassen in de revolutionaire strategie van de anarchisten. Zij streefden hoofdzakelijk sociaal-economische doelen na. Onder hun politieke eisen vindt men het algemeen kiesrecht en het recht op stakingen. Ook de verschillende vormen van coöperaties - van consumptie, krediet en productie - werden belangrijker.

Een bondgenoot tegen het socialisme: de Katholieke Kerk

De politici in Italië kregen bij hun veroordeling van het socialisme steun van de Katholieke Kerk. Sinds de dood in 1878 van de openlijke tegenstanders koning Vittorio Emanuele II en paus Pius IX was een toenadering tussen Kerk en staat minder ondenkbaar dan in de periode daarvoor. De nieuwe koning Umberto I was niet antiklerikaal, en de koningin was zeer gelovig, vroom en conservatief.¹

Pius IX had reeds in 1864 in de encycliek *Quanta Cura* het socialisme en communisme veroordeeld. Deze kritiek had echter deel uitgemaakt van een algemene aanval op het liberalisme en modernisme. Het liberalisme vormde nog steeds de kern van de klerikale kritiek naar aanleiding van de Commune van Parijs. Socialisme, anarchisme en Italiaans liberalisme kwamen volgens deze kritiek uit dezelfde bron: ze ontstonden uit opstandigheid tegenover het gezag van de Kerk. Alleen de terugkeer naar de erkenning van het gezag van de paus kon de maatschappij behoeden voor de ondergang: "of met de paus of met de Internationale."²

De encycliek *Quod Apostolici Muneris* van Leo XIII, die op 28 december 1878 werd gepubliceerd, bevatte de eerste expliciete veroordeling van het opkomende socialisme door het Vaticaan.³ Het tijdstip van de uitvaardiging van de encycliek was niet toevallig. Zij kwam naar buiten vlak na de aanneming van de antisocialistische wetgeving in Duitsland en direct na het debat over de Internationale in het Italiaanse parlement. Werde de encycliek uitgevaardigd om het einde van de *Kulturkampf* in Duitsland te bespoedigen of was het een oprechte veroordeling van het socialisme in het algemeen, ingegeven door de aanslagen in Duitsland op keizer Wilhelm I en de aanslagen in Italië eerder in dat jaar?⁴ Het is een feit dat de *Kulturkampf* na 1878 was beëindigd en dat de Duitse katholieke Centrum Partij na de afkondiging van de pauselijke zendbrief Bismarck in zijn antisocialistische beleid steunde, terwijl ze in oktober 1878 nog tegen de wetten had gestemd.

De encycliek maakte een duidelijke verwijzing naar de recente aanslagen en wees de socialistische propaganda aan als de directe oorzaak van de terreur. Met de encycliek toonde de nieuwe paus zich bereid tot een antisocialistisch verbond met de Italiaanse overheid, die hij tot dusver had veroordeeld. Staat en Kerk moesten samen optreden "ter afwering van het socialistische verderf" (*socialismi pestem evertendam*).⁵ De vervolging van de internationalisten kon rekenen op de steun

¹ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 145.

² Chabod, *Storia della Politica*, 405-407.

³ Over de houding van het Vaticaan tijdens het pontificaat van Leo XIII tegenover het socialisme zie: Wallace, *Leo XIII and the Rise of Socialism*.

⁴ Voor de aanslagen in 1878 zie al hierboven: hoofdstuk IV, pag. 169.

⁵ De Encycliek "*Quod Apostolici Muneris*" (paus Leo XIII, 28 december 1878) is afgedrukt in F.A.J. van Nimwegen, ed., *Ecclesia Docens. Pauselijke Documenten voor Onzen Tijd* (Hilversum, 1939) 40-59.

van het Vaticaan. De toenadering was echter niet eenzijdig: de angst voor het socialisme was ook één van de fundamentele motieven van de burgerij om toenadering te zoeken tot de Kerk. Deze werd voor hen steeds meer een onvervangbaar bolwerk tegen de oprukkende volksmassa's,⁶ en haar religie werd door hen beschouwd als een middel om deze massa's op afstand te houden van de "helse materialistische herrie".⁷

De criminalisering van de internationalisten

De Kerk kon echter hooguit een preventieve rol spelen in de bestrijding van het anarchisme. De repressieve rol moest door de regering en in haar verlengstuk door de rechterlijke macht gespeeld worden. Depretis had lering getrokken uit de val van het eerste kabinet-Cairoli en ontwikkelde een actieve politiek van preventieve en beperkende maatregelen tegen de oppositie. Zijn aandacht richtte zich hoofdzakelijk op de internationalisten die in groten getale gearresteerd werden.⁸ Depretis' houding tegenover de internationalisten en republikeinen omschreef hij als 'preventieve repressie'. Zolang hun activiteiten zich zouden beperken tot de ideeënwereld waren ze vrij om die te ontplooien. Zodra ze echter het speculatieve terrein zouden verlaten en het praktische gebied van daden en acties betraden, werden ze onderworpen aan preventieve en repressieve politieacties.⁹ Reeds op 20 januari 1879 vaardigde de premier een circulaire uit waarin het voornemen werd uitgesproken de Internationale in Italië te vernietigen.¹⁰ Hij werd in zijn streven gesteund door de uitspraken van het Hof van Cassatie in Florence van 5 en 22 februari 1879, volgens welke de afdelingen van de Internationale beschouwd dienden te worden als 'misdadige genootschappen' en hun leden als misdadigers.¹¹ De internationalisten, die de term *malfattori* tot dan toe als geuzennaam hadden gedragen, waren vanaf nu ook juridisch gelijkgeschakeld met gewone misdadigers. Dat verhinderde hen overigens niet om de bijnaam *malfattori* te blijven dragen.¹² Sterker nog: terwijl de staat de anarchisten zag als misdadigers, zagen de anarchisten de zogenaamde 'gewone' misdadigers als helpers bij de anarchistische zaak.¹³

Op 9 april en 27 december 1879 herriep het Hof van Cassatie te Florence zijn uitspraak van 22 februari:

In overweging nemende dat dit hof herhaaldelijk heeft geoordeeld dat niemand wettelijk mag worden vermaand [*ammonito*] wegens het enkele feit dat hij tot de sekte van de internationalisten behoort, en het niet noodzakelijk achtend dat aangetoond dient te

⁶ Conti, *Le Origini del Socialismo*, 219.

⁷ Chabod, *Storia della Politica*, 411.

⁸ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VI, 146.

⁹ Jensen, *Liberty and Order*, 56.

¹⁰ Voor de tekst zie: Bijlage A - 3.

¹¹ Het beroep was aangetekend door de internationalist Alessandro Trinci. Het Hof van Cassatie in Florence gaf de volgende motivatie: "in overweging nemende dat dit hoogste Hof in zijn arrest van 22 januari 1875, waarin het bepaalde dat het simpele feit deel uit te maken van de Internationale niet voldoende [grond] zou zijn om de leden aan de *ammonizione* te onderwerpen, was het verder van oordeel dat wanneer geconstateerd werd dat onder de leugenachtige schijn van een zogenaamde politieke sekte zich een vereniging van misdadigers verschuilt die ten doel heeft om misdrijven te begaan tegen personen en eigendom, zij die daartoe behoren, onderworpen kunnen worden aan de *ammonizione* op grond van de wet op de Openbare Veiligheid." Het vonnis bevindt zich onder meer in ASPadua, Pref. Gab., B. 38.

¹² Emilio Covelli zou vanaf 21 mei 1881 het anarchistische tijdschrift *I Malfattori* (Genève) laten verschijnen. Van *I Malfattori* verschenen tot 1 juli 1881 vijf nummers.

¹³ Masini, *Cafiero*, 291.

worden dat het internationalisme zich bij iemand kan beperken tot een simpel streven zonder enige aanwijzing dat hij naar gewelddadige middelen grijpt die personen en andermans eigendom bedreigen, volgt daaruit dat een internationalist, zolang hij zich niet op een wijze gedraagt die hem verdacht maakt van misdrijven tegen personen of eigendom, niet onderworpen kan worden aan de *ammonizione* in de zin van de artikelen 105 en 106 van de wet op de Openbare Veiligheid. Welnu, de verzoeker werd vermaand [...] wegens het enkele feit dat hij tot de Internationale behoorde, en werd vervolgens door het hof veroordeeld wegens het enkele feit dat hij, ondanks de *ammonizione*, personen bezocht die tot die vereniging [van de Internationale] behoorden welke subversieve beginselen huldigt.¹⁴

Depretis voorzag het gevaar dat andere internationalisten naar aanleiding van deze uitspraak in beroep zouden gaan om hun *ammonizione* te laten opheffen. Minister van Justitie Tommaso Villa aarzelde vervolgens niet om de procureurs-generaal op de hoogte te stellen van zijn raadgeving, die als norm diende te gelden voor de toepassing van de *ammonizione* op de internationalisten:

Volgens het Hof van Cassatie van Florence kon de *ammonizione* niet worden opgelegd wegens de enkele en exclusieve reden dat het te vermanen [*da ammonirsi*] individu tot de sekte van de internationalisten behoort; het is daarnaast noodzakelijk dat hij aanleiding heeft gegeven tot verdenkingen, in de zin van art. 105 van de wet op de Openbare Veiligheid. Hieruit volgt echter dat indien een persoon die tot de sekte van de internationalisten behoort, aanleiding geeft tot de verdenking dat hij tot de kring van de aangegeven personen van genoemd artikel zou behoren, wegens contacten met andere verdachte personen, of die nu wel of niet tot deze sekte behoren, zeker wel vermaand [*ammonito*] kan worden, en [dat die persoon] zeker wel veroordeeld kan worden als overtreder van de *ammonizione*, indien hij reden geeft tot nadere verdenkingen wegens zijn volhardendheid in het onderhouden van contacten met eerdergenoemde personen. Met andere woorden, de internationalist is rechtmatig vermaand als hij reden geeft tot verdenkingen, of verdacht wordt in de zin van de wet op de Openbare Veiligheid wegens zijn banden met bepaalde personen, of deze nu wel of niet tot die sekte behoren.¹⁵

Kort daarop kon Depretis tevreden constateren dat het Hof van Cassatie van Rome op 16 februari bepaalde dat elke vereniging van internationalisten bestaande uit vijf of meer personen, een misdadig genootschap vormde dat krachtens de artikelen 426 en 429 van het Wetboek van Strafrecht bestraft moest worden. Depretis spoorde de prefecten aan direct de geschikte maatregelen te nemen om de internationalistische verenigingen aan te geven bij justitie. Ook indien er niet voldaan was aan de criteria voor een strafvervolgning, moesten de leden van de Internationale voorgedragen worden voor een rechterlijke *ammonizione*, aangezien ze duidelijk zouden vallen onder de groep personen zoals bedoeld in artikel 105 van de wet van 6 juli 1871, no. 294, namelijk verdachten van misdrijven tegen personen of eigendom.¹⁶

De uitspraak van het Hof van Cassatie in Rome had vergaande gevolgen voor de andere rechtbanken. In een proces tegen internationalisten in 1880 in Forlì werden de verdachten vrijgesproken. Daarop werden de rechters door de regering overgeplaatst naar de verste uithoeken in het land.

¹⁴ Vonnis van het Hof van Cassatie van Florence op 27 december 1879. Geciteerd naar Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici*, 25-26.

¹⁵ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 8 maart 1880.

¹⁶ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 22 maart 1880.

Toen er enige tijd later opnieuw in Forlì een proces tegen internationalisten werd gevoerd, de rechtszaak Vittorino Valbonesi, werden de verdachten wel veroordeeld.¹⁷ Het zelfstandige oordeel van rechters werd ondergeschikt gemaakt aan politieke doeleinden. De internationalisten waren daarvan het slachtoffer.

De machtspositie van Antonio Depretis

De regeringen steunden in deze periode op wankelende meerderheden in de Kamer. De ene regeringscrisis volgde op de andere als gevolg van rivaliteiten tussen de verschillende groepen binnen de *Sinistra*. Het grootste struikelblok vormde telkens de *tassa sul macinato*. Cairoli en Depretis, die uit verschillende vleugels van de *Sinistra* kwamen, waren door de verdeeldheid binnen de *Sinistra* op elkaar aangewezen en eind 1879 vormden ze samen een regering. Cairoli werd de nieuwe minister-president en Depretis bezette de post van Binnenlandse Zaken (25 november 1879 - 29 mei 1881). Juist door deze combinatie daarentegen verloren beide politici de steun van invloedrijke belangengroepen in de Kamer, en met name van de groepen rond Nicotera, Crispi en Zanardelli. Depretis was van mening dat er met deze Kamer niet te regeren viel en liet haar in 1880 door de koning ontbinden. Ofschoon de daarop volgende verkiezingen ongunstig uitvielen voor de regering, waren ze zeer gunstig voor de positie van Depretis, die zijn aanhang in de Kamer wist te versterken.¹⁸ Nu bleek het wel mogelijk een hervorming op de *tassa sul macinato* door te voeren: de belasting werd verlaagd, en bij wet werd vastgelegd dat ze per 1 januari 1884 volledig zou worden afgeschaft. In mei 1881 moest premier Cairoli, die tevens de post van Buitenlandse Zaken bezette, aftreden wegens de Franse bezetting van Tunesië, een land waarvan het Italiaanse parlement vond dat Italië er aanspraak op kon maken.

De enige politicus die nu nog in staat was een meerderheid rond zich te vormen, was Depretis. Tot 1887 leidde hij vijf regeringen, waarin hij tevens de post van Binnenlandse Zaken bezette. Samen met minister van Justitie Giuseppe Zanardelli slaagde hij erin een kiesrecht hervorming door te voeren, waardoor het electoraat toenam van ruim twee procent tot zeven procent van de totale bevolking.¹⁹ Eerder bezat men kiesrecht wanneer men aan de census voldeed, dat wil zeggen, voldoende belasting betaalde, nu mocht iedere man stemmen die kon lezen en schrijven. Ofschoon er in de Kamer een sterke aanrang was een stelsel van algemeen kiesrecht in te voeren, waarin de massa van analfabeten dus ook stemrecht zou krijgen, werd dit voorstel verworpen uit angst voor revolutionairen en klerikalen. In de praktijk betekende deze 'bekroning van het hervormingsgebouw' dat een deel van de arbeidersklasse in 1882 het stemrecht verwierf. Dit was één van de redenen voor de socialist Andrea Costa om aan de verkiezingen van dat jaar mee te doen.

De kiesrechtuitbreiding was tegelijk de laatste belangrijke hervorming onder Depretis. Hij verklaarde de periode van politieke veranderingen voor gesloten en riep op tot een pauze om de bestaande instellingen te verdedigen. Hij bekrachtigde deze stap door een verkiezingsverbond aan te gaan met de traditionele leider van de *Destra*, Marco Minghetti. Het was een pact van de 'heersende klassen' tegen het gevaar van de radicalen, tegen de "gevaaren die een bedreiging vormden voor de

¹⁷ Merlino, *L'Italia qual è*, 121; Merlino, *Politica e Magistratura*, 259. Merlino vertaalde daarop *Statuto* in potjeslatijn: Stat-ut-0 (vrij vertaald: het stelt niets voor).

¹⁸ De *Sinistra* viel terug van 414 tot 337 afgevaardigden en de *Destra* steeg van 94 naar 171 afgevaardigden. Lotti, "Zanardelli e la Maggioranza Parlamentare", 155.

¹⁹ In 1880 hadden 621.896 personen stemrecht, in 1882 waren dat er 2.017.829. Het percentage niet-stemmers bleef onveranderd op veertig. Zie: Romanelli, *L'Italia Liberale*, 442.

instellingen"²⁰ en tegen de opkomende arbeidersbeweging.²¹ Depretis beschikte nu over zijn "nieuwe grote nationale partij"²² ofwel de "enige partij van de Italiaanse burgerij"²³. Deze was overigens geen partij in de moderne zin, maar eerder een politieke samenwerking tussen de verschillende segmenten van de Italiaanse politieke klasse.

Het trasformismo als wapen tegen de revolutionairen

De binnenlandse politiek van bezwering van het gevaar van anarchisten, socialisten en republikeinen kreeg in 1882 haar weerslag in de buitenlandse politiek door de ondertekening van de Driebond met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Deze anti-Franse alliantie vormde de bevestiging van het conservatieve monarchistische beginsel en tegelijkertijd van de band tussen de koning en gezagsgetrouwe politici. Voor eens en altijd werden de irredentistische aanspraken door de regering afgewezen en werd de band tussen de *Destra* en de *Sinistra* bevestigd. Het verdrag was een zuiver monarchistische aangelegenheid waarover noch de ministerraad noch het parlement werd ingelicht.²⁴ Het was de climax van het *trasformismo*.²⁵ In de inleiding van het verdrag werd onder andere als doel geformuleerd: "de waarborgen voor de algemene vrede te vergroten, het monarchistische beginsel te versterken en op deze wijze het integrale behoud van de sociale en politieke orde binnen hun staten te verzekeren."²⁶

De termen *Sinistra* en *Destra* hadden elke betekenis verloren. Afgevaardigden gaven zich in het vervolg het etiket regeringsgezind of opposant.²⁷ Als weerwoord tegen de verschuiving naar rechts van Depretis, vormden de politici Zanardelli, Crispi, Cairoli, Nicotera en Alfredo Baccarini in 1883 binnen de *Sinistra* de zogenaamde *pentarchia*.²⁸ Het was de belangrijkste oppositiegroep binnen het parlement, maar de leiders waren onderling te zeer verdeeld om een bedreiging voor de regeringspolitiek te kunnen vormen. Depretis isoleerde ze, bleef met hen in gesprek en probeerde ze te winnen voor de conservatieve doelen van het *trasformismo*.²⁹

De regeringen van Depretis waren, volgens Francesco Crispi, deels gebaseerd op de gezamenlijke vrees voor de anarchistische partijen.³⁰ De Belgische econoom en socioloog Emile de Laveleye constateerde in 1880 dat het socialisme inderdaad, samen met het klerikalisme en republikanisme, een bedreiging voor Italië vormde: "Het socialisme verspreidt zich op dit moment in Italië onder de

²⁰ Lowe en Marzari, *Italian Foreign Policy, 1870-1940*, 24-25.

²¹ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 189.

²² Catalano, *Storia dei Partiti Politici*, 62.

²³ *Dizionario*, XXXIX, 87.

²⁴ Dit was geheel in overeenstemming met de bepaling in het *Statuto* dat de koning verdragen en bondgenootschappen sluit. Alleen indien het staatsbelang en de staatsveiligheid het, in de ogen van de koning, zouden toestaan, kon het parlement ingelicht worden over een verdrag. Ofschoon het bestaan van het verdrag aan het einde van de jaren tachtig bekend was, werd de inhoud geheim gehouden.

²⁵ Volgens Caneloro (*Storia dell'Italia Moderna*, 164) vormden de ondertekening van het Drievoudig Verbond en de overeenkomst tussen Depretis en Minghetti het begin van het *trasformismo*.

²⁶ Geciteerd naar Caneloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VI, 161.

²⁷ Binnen de *Sinistra* ontstonden twee grote blokken: de *Sinistra ministeriale* (regeringsgezinden) en de *Sinistra dissidente* (oppositie, inclusief de radicale oppositie van de *Estrema Sinistra*).

²⁸ Daarnaast was er nog de oppositiegroep *Fascio della Democrazia* die door Giovanni Bovio, Felice Cavallotti en Andrea Costa werd geleid. Hun oppositie tegen de regering was, in tegenstelling tot die van de *pentarchia*, zonder enige terughoudendheid omdat ze niet verlangden naar een regeringsoppositie. Valiani, *La Lotta Sociale*, 37-38.

²⁹ Carocci, *Agostino Depretis e la Politica Interna*, 309.

³⁰ Crispi geciteerd naar Valeri, *La Lotta Politica*, 149.

industriearbeiders, onder de landarbeiders ... en ook onder de lage clerus."³¹ Het 'nihilistische socialisme' had volgens hem succes in Italië wegens de extreme ellende van de plattelandsbevolking en het afgenomen religieuze gevoel. Hij geloofde dat het socialisme pas een werkelijk gevaar vormde voor de orde indien, op een dag, de twee zuilen van de orde, de priester en de soldaat, zich tot het socialisme zouden bekeren. Dan zou een gewelddadige revolutie onvermijdelijk zijn.³²

De politieke uitgangspunten van Depretis waren: een evenwichtige begroting, verbreding van de basis van de staat, en de vergroting van privé-kapitaal door middel van liberaal beleid. Deze grondslagen kwamen echter steeds meer onder druk te staan. Door de crisis in de agrarische sector, de toename van de sociale tegenstellingen, de groei van volksbewegingen en de opkomst van de industrie werd de roep om een beleid van protectionisme en kolonialisme steeds luider. De uitgaven, met name aan het leger en openbare werken, werden daardoor steeds hoger en in 1886 begon het begrotingstekort opnieuw een schrikbarende omvang aan te nemen.³³ Vanaf deze periode werd de politiek gedomineerd door het begrotingstekort en de maatregelen om dit op te lossen door belastingverhogingen en bezuinigingen.

Het had er alle schijn van dat Depretis in zijn laatste periode de gang der zaken niet meer onder controle had. Hij was oud en ziek en werd geplaagd door koloniale tegenslagen.³⁴ Zijn laatste kabinet was een soort *union sacrée*: het was samengesteld uit democraten, conservatieven en Depretis-getrouwen. De premier had Crispi en Zanardelli uit de *pentarchia*, de radicale oppositie binnen de *Sinistra*, weten los te weken en hen benoemd tot respectievelijk minister van Binnenlandse Zaken en minister van Justitie. Vooral Crispi's overstap naar de regering, en daarmee naar het *trasformismo*, was verrassend. Hij was als vice-premier de toonaangevende persoon in het kabinet omdat Depretis zelf nauwelijks nog in staat was te regeren. Na de dood van Depretis in 1887 werd Crispi bijna routinematig benoemd tot diens opvolger.³⁵

De bekering van Andrea Costa

Het verval van het Italiaanse anarchisme werd slechts ten dele veroorzaakt door de extreme politierepressie en de massale emigratie die er het gevolg van was. Het werd tevens bewerkstelligd door de ommekeer in de opstelling van Andrea Costa. Weliswaar was er binnen de Internationale reeds een scheiding der geesten ontstaan voordat Costa de anarchistische partij verliet, maar die had niet geleid tot een scheuring binnen de gelederen. Costa was echter nog steeds de onbetwiste leider van de anarchisten en arbeiders in de Romagna, waar zijn invloed zodanig was dat een groot gedeelte van de beweging hem zou volgen.

Costa was nog voor de repressie die op de inrekening van de Matese-bende volgde, via Zwitserland en België naar Parijs gevlucht, waar hij de anarchistische beweging steunde. Hij polemiseerde daar met de Franse socialist Jules Guesde, die voor deelname van republikeinse kandidaten aan de verkiezingen was. Op 22 maart 1878 werd Costa, samen met Anna Kuliscioff, Tito Zanardelli en Lodovico Nabruzzi, in Parijs gearresteerd en door het gerechtshof van het departement van de Seine veroordeeld tot twee jaar gevangenis wegens lidmaatschap van de Internationale. Tijdens zijn gevangenschap veranderden de opvattingen van Costa danig. Gedurende zijn detentie stelde hij zijn

³¹ Emile de Laveleye geciteerd naar Ragionieri, *Italia Giudicata*, 166.

³² *Ibidem*.

³³ Het begrotingstekort zou in 1888 en 1889 een record hoogte bereiken. Pas in 1899 was er voor het eerst weer sprake van een positief saldo. Romanelli, *Italia Liberale*, 448-449.

³⁴ Op 26 januari 1887 werd een Italiaans legioen aangevallen bij Dogali (Abessinië) en vernietigend verslagen. Aan Italiaanse zijde vielen er, volgens de officiële cijfers, 433 doden en 82 gewonden.

³⁵ Ganci, *Il Caso Crispi*, 174-175.

ideeën over de staat, het collectivisme en het anarchisme in matigende zin bij.³⁶ Hij raakte ervan overtuigd dat de burgerlijke staat niet de hooiberg was die met slechts een paar fakkels van enkele gewapende bendes in brand kon worden gestoken.³⁷ Vervroegd ontslagen als gevolg van de amnestie van 5 juni 1879,³⁸ vertrok hij, via Genève,³⁹ naar Lugano waar hij in contact stond met de sociaal-democraten Enrico Bignami en Benoît Malon die hem sterkten in zijn gewijzigde stellingname.⁴⁰

Op 27 juli 1879 stuurde hij de brief "*Ai Miei Amici di Romagna*" naar de *Plebe*.⁴¹ Zijn verklaring publiceerde hij niet toevallig in het blad van de gematigde Bignami: daarmee gaf hij aan dat zijn positie in de richting van de *Federazione dell'Alta Italia* was opgeschoven. In deze brief stelde Costa dat de activiteiten van de anarchisten tot dusver te weinig hadden opgeleverd en dat het nodig was nieuwe wegen te zoeken. Hij hield vast aan het revolutionaire verleden van het Italiaanse volk en aan de traditie van Carlo Pisacane - de propaganda van ideeën door middel van daden - maar hij bekritiseerde de recente ontwikkeling binnen de anarchistische beweging: de anarchisten waren te veel in zichzelf gekeerd en hadden zich te veel van het volk geïsoleerd. Het belangrijkste deel van de brief handelde dan ook over de band met het volk. Hij stelde voor om een *Partito Socialista Rivoluzionario Italiano* op te richten, die het werk van de oorspronkelijke Internationale zou moeten voortzetten. Hij wilde daarmee de verdeeldheid opheffen tussen de bakoeninistische en de 'evolutionistische' stromingen binnen de internationalistische beweging. Deze partij zou ruimte moeten bieden voor beide richtingen.⁴²

Costa toonde zich nog steeds anarchist, maar dan in de zin dat het collectivisme als middel en het anarchisme als doel moest worden opgevat. Costa vermeldde in zijn verklaring niet expliciet dat hij van oordeel was dat ook legale wegen moesten worden bewandeld. Zijn kameraden begrepen echter dat hij de eerste stap in die richting had gezet. De brief markeerde het begin van Costa's evolutie van revolutionair samenzweerder naar socialistisch parlementariër. Zijn overgang vervreemde hem volledig van zijn vroegere vrienden van de Internationale, die geen ruimte boden aan andersdenken. Costa had een discussie geopend die de posities zou verhelderen en radicaliseren.

Hoezeer Costa's 'ommezwaai' tot stand kwam onder invloed van het regeringsoptreden, blijkt uit zijn relaas aan de Duitse sociaal-democraat Georg Vollmar:

Nadat ze vanuit tegenstelde gezichtspunten zijn vertrokken, bevinden de Italiaanse 'Anarchisten' en de Duitse 'Sociaal-democraten' zich op hetzelfde terrein, om het vrijwel volledig eens te zijn. Dit hebben we te danken aan onze regeringen, die de onbewuste

³⁶ Volgens Nettlau (*Geschichte*, III, 90-91) werd Costa's veranderde inzicht veroorzaakt door teleurstellingen in de resultaten van de Internationale in Italië en door de heersende repressie als gevolg van de aanslag van Passannante en de bomaanslagen in Florence en Pisa. Zijn populariteit in de Romagna zou hem de weg hebben gewezen naar een politieke carrière.

³⁷ Galassi, *Vita di Andrea Costa*, 203.

³⁸ De amnestie werd verleend ter gelegenheid van de machtsovername van de nieuwe Franse president Jules Grévy.

³⁹ In Genève of Saint Imier onderhield Costa zich nog met Kropotkin, Schwitzguébel en de groep rond de *Révolté*, maar liet niets doorschemeren over zijn veranderde ideeën. Wel zou hij, volgens Tcherkesov, (Nettlau, *Geschichte*, III, 91) huilend tegenover Kropotkin hebben verklaard dat hij niet geschikt was voor (revolutionaire) daden, maar vooral een redenaar was, en dat zijn plaats in het parlement was.

⁴⁰ Bignami en Malon hadden een duidelijk politiek belang bij Costa's nieuwe stellingname aangezien het hun uit het isolement zou halen. Cerrito, *Andrea Costa*, 185.

⁴¹ Gepubliceerd in *La Plebe*, no. 30, 3 augustus 1879. Afgedrukt in Monacarda, *Il Movimento Operaio*, 303-307; Bravo, *La Prima Internazionale*, II, 1192-1197.

⁴² Della Peruta, *Democrazia e Socialismo*, 327.

instrumenten zijn geweest van deze verzoening. De uitzonderingswetten, die we reeds sinds geruime tijd hadden voorspeld, hebben jullie ertoe gebracht om het volledig legale standpunt te verlaten; de schaarse successen die wij hebben geboekt door middel van onze opstandspogingen hebben ons ertoe gebracht ons 'revolutionarisme tegen elke prijs' op te geven. Jullie hebben je ervan overtuigd dat de regeringen en de geprivilegeerde klassen zich niet op legale wijze laten ontmantelen, waardoor jullie de behoefte hebben gevoeld je organisatie te veranderen van een aanvankelijk vredelievende in een revolutionaire organisatie; wij hebben gezien dat deelname aan het openbare leven de komst van het Socialisme kan versnellen, en wij willen eraan deelnemen: jullie en wij, zonder een enkel punt van jullie programma te verloochenen, geven elkaar de hand. Dat wat het Congres van Gent niet heeft bereikt [socialistische eenheidsbeweging], hebben onze tegenstanders en de ervaring voor elkaar gekregen.⁴³

De correspondentie-commissie van de *Federazione Italiana* in Napels kwam in september 1879 met haar commentaar op Costa's geschrift in de *Plebe*.⁴⁴ De kritiek was weloverwogen en niet gericht op de persoon van Costa. De commissie gaf prioriteit aan de reorganisatie van de anarchistische beweging. Deze moest plaatsvinden via geheime activiteiten om de politie in het ongewisse te laten over de werkelijke kracht van de anarchistische federatie. De organisatie van de partij was belangrijker dan een dispuut over het onderscheid tussen collectivisme en communisme. Daarom stelde de *Federazione Italiana* voor dat allen zich zouden verenigen in een *Partito della Rivoluzione Sociale*. Zij pleitte opnieuw voor een partij die geheim zou blijven, en zich zou toeleggen op de directe en gewelddadige actie. Zij haalde de bekende woorden uit Pisacane's *Testamento Politico* aan: "de propaganda van de idee is een hersenschim, de opvoeding van het volk is onzinnig; ideeën komen voort uit daden, en niet andersom."⁴⁵

Het daarop volgende debat tussen Costa en de anarchisten resulteerde in Costa's volharding in een grote open partij. Deze zou ook moeten openstaan voor arbeiders die 'slechts' hervormingen nastreefden en 'slechts' een deel van de socialistische weg wilden bewandelen. Op 14 maart 1880 werd, tijdens een geheime bijeenkomst in Bologna, door Costa, Kuliscioff en een dertigtal andere personen het besluit genomen tot de oprichting van de *Partito Socialista Italiano*, die socialistenvan alle richtingen zou moeten omvatten. Het was duidelijk dat Costa zich wel wilde distantiëren van het anarchisme, maar niet van de anarchisten. Hij beschouwde de staat nog steeds als de grote vijand van het volk, maar, in tegenstelling tot vroeger, niet zozeer de staat op zich alswel de staat zoals die zich op dat moment manifesteerde. Indien alle politieke en sociale vrijheden zouden worden gerealiseerd, dan zou de gewelddadige strijd achterwege kunnen blijven.⁴⁶ Ook deze gematigder opstelling behoeft Costa niet voor vervolging. Op 22 april 1880 werd hij samen met Anna Kuliscioff in Milaan gearresteerd op beschuldiging van overtreding van de perswet en van misdrijven tegen de interne veiligheid van de staat.⁴⁷ Vier maanden na zijn gevangenneming werd hij vrijgesproken, maar op 1 november werd hij opnieuw aangehouden wegens overtreding van de

⁴³ Costa aan Vollmar, Bologna 12 april 1880. Geciteerd naar Della Peruta, *Democrazia e Socialismo*, 412-413.

⁴⁴ Gepubliceerd in Romano, *Storia del Movimento*, III, 456-461.

⁴⁵ Romano (*Storia*, III, 455), Masini (*Cafiero*, 262) en Pernicone (*Italian Anarchism*, 168) menen dat de brief door Cafiero is opgesteld. Cerrito (*Andrea Costa*, 190) denkt dat deze was opgesteld door Malatesta. Berti (*Merlino*, 40) denkt dat de brief is geschreven door Cafiero, maar is ingegeven door Malatesta.

⁴⁶ Cerrito, *Andrea Costa*, 199-201.

⁴⁷ De aanklacht werd ingediend op grond van de geheime bijeenkomst in Bologna.

ammonizione.

De vervolgingen door de regering en de ineenstorting van de Internationale leidden dus tot twee verschillende richtingen: de grote, gematigde en open partij van Costa en de kleine, revolutionaire en geheime partij van de anarchistische correspondentie-commissie. Het ministerie van Binnenlandse Zaken was uitstekend op de hoogte van deze scheuring:

de ene, geleid door Costa, heeft een semi-geheime organisatie, met het doel om met legale middelen de revolutie voor te bereiden; de andere, geleid door Cafiero en Malatesta, heeft een nihilistische organisatie, met de bedoeling om permanent het land op te hitsen door middel van onlusten, bommen, gewapende bendes en soortgelijke middelen.⁴⁸

Het ministerie kon de scheuring maar moeilijk geloven: "Het lijkt er echter op dat na de arrestatie van Costa, de twee facties zich verenigen in één enkele, met een volstrekt geheime organisatie."⁴⁹ Ofschoon de politie nauwkeurig alle anarchistische en socialistische tijdschriften bijhield, bleef zij Costa beschouwen als een anarchist.⁵⁰ Waarschijnlijk baseerde het ministerie van Binnenlandse Zaken zich daarbij op een brief van Costa waarin deze schreef:

De Italiaanse socialisten hebben voortaan een gemeenschappelijk programma, namelijk het anarchistisch communisme; dit omvat de federatie van groepen, en het collectieve bezit van het land en de productiemiddelen. Dit [programma] wordt gewapenderhand gerealiseerd om geen eeuwen te hoeven wachten. De onenigheden over het belang en de verdienste van de gewapende bendes zijn, samen met de illusies, verdwenen.⁵¹

Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om een oudere brief. Politiechef Giovanni Bolis, die sinds een half jaar de hoogste politiepost bezette, was te kort in functie om de situatie juist te kunnen schatten.

Op 15 september 1880 stuurde de Jurafederatie een circulaire aan de internationalistische verenigingen in Italië waarin ze de afscheiding van de 'politieke socialisten' veroordeelde:

De vreedzame agitatie kan in bepaalde gevallen zeer nuttig zijn, maar mag nooit exclusief [vreedzaam] zijn. De vredige propaganda moet gelijke tred met de gewelddadige houden. Naast de revolver zetten we de brochure, naast de karabijn de krant, dichtbij het dynamiet een goed collectivistisch gesprek. Maar als wij socialisten ons bezighouden met de afschaffing van de [*tassa sul*] *macinato*, de kieshervormingen, de afschaffing van deze of gene belasting, dan zouden wij, die de afschaffing van de staat eisen, zo al niet belachelijk worden, dan toch op zijn minst elk krediet verliezen. Halve doelen gelden niet; of we willen de vernietiging van de staat in al zijn verschijningen, en in dat geval nemen we de pikhouweel ter hand en slopen we hem onmiddellijk, of anders moeten diegenen die daarvoor niet de moed hebben, terugkeren in de rijen van de bourgeoisie. Wij willen geen *academici van het Humanitaire Evangelie*, die om zich duidelijk te maken en zich te

⁴⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 26 mei 1880. ASB, Pref. Gab., B. 451, fasc. 2.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Prefect van Venetië aan de *questore*, Venetië 23 augustus 1879 en 14 september 1879. ASV, *Questura*, B. 54-55.

⁵¹ Brieffragmenten van Costa aan een kameraad, geciteerd in een brief van politiechef Giovanni Bolis aan de prefect van Pisa, Rome 17 februari 1880. ASPisa, PS, B. 872.

laten bevelen, een deserterende kerk oprichten; het is tijd dit een halt toe te roepen. Wij willen noch kunnen onze denkwijze aan anderen opleggen; maar een ieder die zich socialist noemt, moet ophouden met de kinderachtige polemieken en de juiste weg bewandelen door de burgerlijke maatschappij in al haar geledingen te bedreigen.⁵²

Op 5 en 6 december 1880 probeerden de twee socialistische stromingen tot overeenstemming te komen tijdens een Regionaal Congres van Noord-Italië in Chiasso.⁵³ Het initiatief daartoe werd genomen door de Milanese socialistische vereniging *I Figli del Lavoro* (Zonen van de Arbeid).⁵⁴ Het congres zou moeten resulteren in de heroprichting van zowel de *Federazione dell'Alta Italia*⁵⁵ als van de overkoepelende *Federazione Italiana*. Het zou een organisatie moeten worden van alle socialistische groepen en verenigingen.⁵⁶ Carlo Cafiero, namens de anarchisten, en Osvaldo Gnocchi-Viani, namens de 'evolutionistische' socialisten, stonden tijdens de bijeenkomst tegenover elkaar.⁵⁷ Het belangrijkste strijdpunt betrof de bepaling van een gezamenlijke houding tegenover de aanstaande verkiezingen. Overeenstemming leek aanvankelijk niet onmogelijk, gezien de verzoevende reactie van anarchisten als Francesco Saverio Merlino⁵⁸, Carlo Monticelli en Gaetano Grassi op Costa's brief. Al snel bleek echter dat een akkoord was uitgesloten. De meerderheid van de aanwezigen, bestaande uit internationalisten van het eerste uur en ballingen in Zwitserland, verwierp de parlementaire weg en bleef vasthouden aan de oorspronkelijke anarchistische stellingen.⁵⁹ De anarchisten hadden weliswaar gezegevierd, maar hadden daarmee tegelijkertijd de laatste poging om de Italiaanse Internationale bijeen te houden om zeep geholpen.⁶⁰

Het ministerie van Binnenlandse Zaken zag in de bijeenkomst in Chiasso de voorbereiding van een revolutionaire opstand van gewapende bendes. Niet alleen de Italiaanse anarchisten zouden aan deze gevreesde opstand deelnemen, maar eveneens Russische nihilisten onder leiding van Peter

⁵² Circulaire van de *Fédération Jurassienne Bernois* aan de *Compagni della Federazione Italiana*, Zwitserland 15 september 1880. Geciteerd in de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 26 september 1880.

⁵³ Het congres werd in Zwitserland gehouden uit angst voor een verbod of ingrijpen door de Italiaanse regering, en vanwege het liberale beleid van de Zwitserse overheid. Chiasso werd uitgekozen wegens de nabijheid van Milaan, en het feit dat er geen paspoort nodig was om er te komen. Circulaire van de socialistische vereniging *I Figli del Lavoro*, Milaan oktober 1880. ASV, *Questura*, B. 59-60.

⁵⁴ Circulaire van de socialistische vereniging *I Figli del Lavoro*, Milaan 15 augustus 1880. ASV, *Questura*, B. 59-60.

⁵⁵ Na de vervolgingen als gevolg van de Matese-bende was de *Federazione dell'Alta Italia* compleet uitgeschakeld.

⁵⁶ Circulaire van de socialistische vereniging *I Figli del Lavoro*, Milaan 15 augustus 1880. ASV, *Questura*, B. 59-60.

⁵⁷ Andere aanwezigen waren Pompeo Bettini, Giuseppe Croce, Giuseppe De Franceschi, Luigi Della Torre, Cesare De Vettori, Cesare Durio, Ambrogio Galli, Gaetano Grassi, Gustavo Macchi, Egisto Marzoli, Florido Matteucci, Alcibiade Moneta, Carlo Monticelli, Paolo Valera, Tito Zanardelli. De lijst is samengesteld uit een rapport van de *questore* van Venetië aan de prefect (Venetië, 9 december 1880; ASV, *Questura*, B. 59-60) en de lijst die door Zangheri (*Storia*, 507) wordt gegeven.

⁵⁸ Berti, *Merlino*, 38-43.

⁵⁹ Er werd een langdurige discussie gevoerd over de vraag of het congres zich communistisch-anarchistisch of collectivistisch moest noemen. De meerderheid stemde voor de benaming communistisch-anarchistisch. Rapport van de *questore* van Venetië aan de prefect, Venetië 9 december 1880. ASV, *Questura*, B. 59-60.

⁶⁰ Direct na het congres veranderde de *Federazione dell'Alta Italia* dell'*Associazione Internazionale dei Lavoratori* haar naam in *Federazione Socialista dell'Alta Italia*.

Kropotkin en Franse communards onder leiding van de Italiaanse revolutionair Amilcare Cipriani.⁶¹

De beschuldigingen aan het adres van Costa, vooral van de zijde van Cafiero, Merlino en het Napolitaanse blad *Il Grido del Popolo* (De Volksschreeuw), werden steeds bitterder en harder.⁶² De onverzoenlijke toon van de anarchistische internationalisten kwam voort uit het gevoel van verraad: uit het gevoel van een groep die in de steek is gelaten door een vriend, of van een sekte waarvan het vertrouwen is geschonden door een ex-sekteleider. Tactische redenen zullen echter ook hebben meegespeeld. Costa was nog immer de belangrijkste leider van de socialisten in de Romagna, en oefende veel invloed uit op de Italiaanse internationalisten. Deze invloed was des te sterker door de afwezigheid van vele voormannen van de Internationale. Anderzijds was er ook oprechte verontwaardiging over de opstelling van Costa, die volgens sommigen de beweging moreel en materieel zou schaden. Daarnaast zagen de anarchisten overeenkomsten tussen het 'verraad' van Costa, de gang naar het parlement van Garibaldi en de ommezwaai van de voormalige republikeinen en samenzweerders Nicotera en Crispi. Twee jaar later zou Malatesta de polemiek met Costa weer oppakken. Ondanks de scheuring bleven de anarchisten tot het einde van de eeuw aanwezig op de congressen van de socialistische partij en beïnvloedden ze in grote mate de strategie van de socialisten.

Costa was sinds 15 januari 1881 weer op vrije voeten, maar werd in zijn vrijheden beperkt door de *ammonizione* en het speciale politietoezicht. Hij had zich nu reeds enkele malen uitgesproken over de algemene verkiezingen. Deze beschouwde hij zuiver en alleen als een strijdmiddel.⁶³ Vanaf 30 april begon hij met de publicatie van het tijdschrift *Avanti!* dat zijn naam ontleende aan het marxistische *Vorwärts*. Twee maanden later, in juli, richtte hij samen met afgevaardigden van vijftig socialistische groepen in de Romagna, tijdens een clandestien congres in Rimini, de *Partito Socialista Rivoluzionario di Romagna* op.⁶⁴ Deze was bedoeld als de kern van een federatieve nationale partij. Het programma was in wezen nog immer communistisch-anarchistisch. De revolutionaire strijdmethoden werden uitgebreid met vreedzame propaganda en acties gericht op de directe verbetering van arbeidsomstandigheden. De afzonderlijke verenigingen die van de partij deel uitmaakten, mochten zelf hun actiemiddelen kiezen. Op deze wijze, maar ook door zijn verbale revolutionaire opstelling,⁶⁵ hield Costa de deur naar de anarchisten open. Daarentegen viel Costa's idee van de tijdelijke dictatuur van de arbeidersklasse slecht bij zowel de anarchisten als bij de

⁶¹ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 december 1880. Zie tevens: ministerie van Binnenlandse Zaken aan prefect van Napels, Rome 6 januari 1881. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 62, fasc. 676. Cipriani was een revolutionair *pur sang*. Hij vocht in vrijwel elke oorlog waarin democratische of republikeinse belangen op het spel stonden. Hij deelde Garibaldi's vage socialistische aspiraties. Als commandant van de Commune van Parijs werd hij na afloop ter dood veroordeeld, een straf die in deportatie naar Nieuw Caledonië werd omgezet. Als gevolg van de amnestie in 1880 kwam hij vrij. Een jaar later werd hij in Italië gearresteerd, en in 1882 veroordeeld tot 25 jaar dwangarbeid wegens zijn, vermeende, betrokkenheid bij een moord gepleegd in 1867 in Egypte. Na vele protestcampagnes en protestkandidaturen kreeg hij in 1888 gratie. In Italië was hij toen reeds een levende legende. Door socialistische leiders als Malatesta werd hij nooit serieus genomen wegens zijn "vage of dubbelzinnige" socialistische ideeën, maar werd hij graag ingezet voor propagandadoeleinden.

⁶² Cerrito (*Andrea Costa*, 265-282) rechtvaardigde de aanvallen van de anarchisten op Costa. Nettlaui (*Geschichte*, III, 92) schreef dat zijn oude vrienden medelijden met hem hadden. De reacties wijzen echter meer op woede om het "verraad" dan op medelijden met Costa's 'demoralisatie'.

⁶³ Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*, 145.

⁶⁴ Het is opvallend dat van de 38 afgevaardigden er zes het woord "*anarchico*" in de partijnaam wilden.

⁶⁵ Enkele historici zien in Costa's combinatie van revolutie en legaliteit (*né vero rivoluzionarismo, né vero riformismo*) de oorsprong van het *massimalismo*: het in stand houden van de mythe van de revolutie op het moment dat het duidelijk is dat de val van de kapitalistische maatschappij onwaarschijnlijk is.

gematigde socialisten van de *Plebe* en de *Favilla*.⁶⁶ De *Partito Socialista Rivoluzionario* pleitte bovendien voor deelname aan lokale verkiezingen op grond van de overweging dat het tactisch wenselijk was "de gemeentes te veroveren om de staat te bestrijden." Costa zag de gemeente als de politieke basisorganisatie van de maatschappij, en vatte de staat op als de federatie van autonome gemeentes.⁶⁷ Tevens gaf de partij haar goedkeuring aan het stemmen op protest-kandidaten voor het parlement. Besloten werd dat een socialistische kandidaat, die eventueel in het parlement zou worden gekozen, de eed op de koning zou weigeren. Het programma, schreef Merlino later, "was dat van een ontmoedigend eclecticisme. Het wilde legale met revolutionaire middelen verzoenen, communisme met collectivisme, en anarchisme met de revolutionaire dictatuur."⁶⁸

Costa's ideeën over een brede politieke partij sloegen echter ook aan bij sommige anarchisten, zoals blijkt uit het artikel "*I Due Congressi*" in de anarchistische krant *Sempre Avanti!*:

In Italië is de Internationale [Arbeiders] Associatie verboden, en als de Italiaanse socialisten er deel van zouden willen uitmaken, zouden ze datgene doen wat de autoriteiten juist wensen, want met hun spionnen, gevangenen en wetten, zijn ze in staat meer dan afdoende hindernissen op te werpen tegen de ontwikkeling van onze propaganda. [...] Zien we immers niet dat onze beste krachten, van Cafiero tot Malatesta, van Covelli tot Matteucci, van Grassi tot Zanardelli, van Teodoro Baroni tot Enrico Garinei, van Carlo Monticelli tot Oreste Falleri, [...] gedwongen zijn in het buitenland te verblijven en te vluchten voor de klauwen van de bourgeoisie, belichaamd door een regering van politieagenten? [...] Voor geen enkele prijs willen we dat dat zal gebeuren en daarom verdedigen we met al onze krachten de organisatie van een *Partito Socialista Italiano* die de verschillende socialistische en revolutionaire activiteiten van Italië omvat; zich baserend op de algemene beginselen van het socialisme en door alle middelen te accepteren zonder exclusieve vooropgezette ideeën, kan [de partij] in de openbaarheid opereren en deelnemen aan alle manifestaties van het openbare leven. [...]⁶⁹

Costa kreeg echter niet alle internationalisten in de Romagna achter zich. De *Circolo Anarchico Rivoluzionario Sofia Perovvsky* onder leiding van Vittorino Valbonesi riep in september de kameraden in de Romagna op om een *Alleanza Anarchica Romagnola* te vormen. Het belangrijkste doel van deze Anarchistische Alliantie bestond uit de bestrijding van het "legale socialisme en de hervormingen in het belang van het proletariaat", en van de "instellingen en het huidige opportunisme."⁷⁰

Zoals reeds is vermeld, werd in september 1882 het kiesrecht uitgebreid van ruim twee procent naar zeven procent van de bevolking. Tijdens de nationale verkiezingen die in oktober volgden, werden meerdere oud-internationalisten, met of zonder eigen instemming, kandidaat gesteld: Giuseppe Barbanti-Brodano, Enrico Bignami, Carlo Cafiero, Andrea Costa, Saverio Friscia, Carlo Gambuzzi, Osvaldo Gnocchi-Viani, Francesco Natta en Antonio Riggio. Daarnaast was Amilcare

⁶⁶ Zangheri, *Storia*, 528.

⁶⁷ Voor Costa's ideeën over de autonomie van de gemeentes zie: Rotelli, *Costituzione e Amministrazione*, 141-165.

⁶⁸ Merlino. *L'Italia qual è*, 219.

⁶⁹ *Sempre Avanti!* (Livorno) 1e jaargang, no. 7, 12 juni 1881. Geciteerd naar Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 307-308.

⁷⁰ Pamflet van de *Circolo Anarchico Rivoluzionario Sofia Perovvsky*, ondertekend door Valbonesi en Luigi Turci. Forlimpopoli, 22 september 1881. ASFo, Pref. Gab., B. 103.

Cipriani, die op dat moment gevangen zat, als 'protest-kandidaat' aangewezen.⁷¹ Men veronderstelde dat de verkiezing van Cipriani automatisch tot zijn vrijlating zou leiden. Cipriani werd vier keer gekozen, en elke keer werd zijn verkiezing door het parlement ongeldig verklaard. De protest-kandidaten werden ook door vele anarchisten en intransigente republikeinen gesteund omdat hun verkiezing gezien werd als een manifestatie tegen het parlementaire en burgerlijke systeem, of omdat ze "de Menselijkheid, het Recht en de Revolutionaire Geest geschonden en gemarteld zagen in de persoon van Cipriani."⁷² De campagne voor de vrijlating van Cipriani werd met name door de anarchisten in de Romagna jarenlang volgehouden. Anarchisten als Malatesta en Merlino waren echter tegen het gebruik van het wapen van de protest-kandidaten omdat het de grenzen zou vervagen en het volk in verwarring zou brengen.

Costa, die in september 1881 op regionaal niveau een akkoord met republikeinen en radicalen was aangegaan, werd als enige socialistische kandidaat gekozen. In tegenstelling tot zijn eerdere belofte om, eenmaal gekozen, geen plaats te nemen in het parlement, legde hij toch de eed af op de koning, en nam als eerste socialistische afgevaardigde zitting in het parlement.⁷³ Daarmee was een overeenstemming tussen Costa en de anarchisten voor altijd onmogelijk geworden.⁷⁴ De communistische anarchisten in Venetië vormden hierop een uitzondering. Zij bleven met Costa in contact en streefden naar de heroprichting van de Internationale en een akkoord van alle socialisten, zowel anarchisten als evolutionisten.⁷⁵ Hun grootste vijand waren de republikeinen, die ze als de natuurlijke erfgenamen van de monarchisten beschouwden.⁷⁶

De Partito Operaio Italiano

Vlak voor de verkiezingen van 1882 werd, onder leiding van Osvaldo Gnocchi-Viani en Giuseppe Croce, in Milaan de *Partito Operaio Italiano* (Italiaanse Arbeiderspartij) opgericht. Dit was de politieke tak van de *Lega dei Figli del Lavoro*, een arbeidersbeweging die zich verzette tegen het kapitaal en tegen de overheersing van 'politici' binnen de arbeidersbeweging. De nieuwe partij verzette zich dienovereenkomstig tegen kapitaal, staat en de politiek in het algemeen, en koos openlijk voor de klassenstrijd.⁷⁷ Het bestaan van de arbeiderspartij verzwakte in hoge mate de

⁷¹ De socialistische groep "Carlo Pisacane" in Venetië riep Costa op om zijn plaats in het parlement af te staan aan Cipriani opdat deze zou worden vrijgelaten. Pamflet van de *Circolo Socialista "Carlo Pisacane" di Venezia*, s.d. [juli, 1884]. ASV, *Questura*, B. 78.

⁷² Brief van Romeo Mingozzi aan Emilio Castellani, Ravenna 24 december 1884. Afgedrukt in Briguglio, *Il Partito Operaio*, 240-243.

⁷³ Het was opmerkelijk dat Costa zich rechtvaardigde tegenover zijn kameraden in de Romagna en zijn ex-kameraden van de anarchistische beweging door te wijzen op de instemming van Carlo Cafiero, die aan het einde van 1881 zich plotseling uitsprak voor de parlementaire weg. Over deze onverwachte ommekeer van Cafiero is veel geschreven zonder dat er een bevredigende verklaring voor is gegeven.

⁷⁴ Francesco Crispi was ook op de hoogte van de breuk tussen Costa en de internationalisten, zoals blijkt uit zijn woorden van 18 november 1883: "Dezelfde Andrea Costa, die een eerlijke jongen is - mijne heren, mijn uitdrukking is geen oratorische frase -, het parlamentslid Costa wordt in de Romagna gezien als gematigd, en in Parijs door zijn vrienden voor verrader uitgemaakt door hem te beschuldigen van het misdrijf dat hij de eed op koning Umberto heeft afgelegd toen hij de Kamer binnentrad." Geciteerd naar Borghi, *Errico Malatesta*, 63.

⁷⁵ Brief van Emilio Castellani aan Carlo Monticelli, Venetië 23 november 1884. Afgedrukt in Briguglio, *Il Partito Operaio*, 152-154.

⁷⁶ Brief van Emilio Castellani aan Andrea Costa, Venetië 27 mei 1884. Afgedrukt in Briguglio, *Il Partito Operaio*, 147-149.

⁷⁷ Lazzari, *Il Partito Operaio: sua Organizzazione e Programma* (voordracht in Cremona van 11 februari 1886). Zie: Anzi, *Il Partito Operaio*, 25-30.

republikeinse arbeidersbeweging die voor het grootste gedeelte door de socialistische organisatie werd ingelijfd.⁷⁸ De *Partito Operaio Italiano* toonde duidelijk aan hoe groot het wantrouwen onder de arbeiders tegen de staat was. Ze zocht haar aanhangers voornamelijk onder de handarbeiders en boerenarbeiders van Noord-Italië, en onderscheidde zich van de *Partito Socialista* van Costa door haar anti-intellectualisme, haar afkeer van het 'staats-socialisme' en haar nadruk op de economische strijd. Het programma van de partij was tegenstrijdig in de zin dat het aan de ene kant een anti-étatistisch karakter had en aan de andere kant hervormingen verwachtte van de staat. Maar, zo schreef één van haar exponenten later,

men moet niet vergeten dat in die periode iedereen min of meer anarchistisch was. Anarchistisch waren de radicalen, de republikeinen, de mazzinianen, uit afkeer tegen de monarchistische regeringsvorm; en des te meer waren het de socialisten die ernaar streefden om de sociale revolutie te bewerkstelligen.⁷⁹

In het bastion van de nieuwe arbeiderspartij, Milaan, oordeelde de prefect,

zocht de arbeider zijn economische verbetering niet in de regeringsvorm, maar in de verbetering van zijn omstandigheden, hield hij zich derhalve doof voor politieke propaganda en wijdde zijn krachten aan de economische propaganda.⁸⁰

De partij werd ondersteund door de *Plebe*. Om niet in een isolement te geraken, zocht ze ook actieve steun van de anarchisten, omdat arbeidsvoorman Gnocchi-Viani meer vertrouwde op de anarchisten dan op de 'eclectische socialist' van Andrea Costa.⁸¹ Hij beschouwde de economische en morele principes van de arbeiderspartij en de anarchistische partij als hun gemeenschappelijke noemer. De meeste anarchisten wilden zich echter niet bij de arbeiderspartij aansluiten. Ze waren tegen het 'egoïstische arbeiderisme' of tegen de *operaiaocrazia*, de arbeiderselite die de burgerlijke klasse zou opvolgen.⁸² Ze misten het revolutionaire elan in de partij, en vonden dat deze te weinig aandacht schonk aan het agrarische proletariaat. Bovendien waren ze bang voor de teloorgang van hun eigen anarchistische identiteit.

De lokale afdelingen van de *Partito Operaio* deden voor het eerst mee aan de nationale verkiezingen van 23 mei 1886.⁸³ Ofschoon de partij geen zetels won, haalde ze wel veel stemmen ten koste van de radicale democraten en de republikeinen.⁸⁴ De radicale afgevaardigde Felice Cavallotti beschuldigde zelfs de regering ervan dat deze de arbeiderspartij had gesteund om de radicale

⁷⁸ Spadolini, *I Repubblicani*, 57.

⁷⁹ Anzi, *Il Partito Operaio*, 6.

⁸⁰ De prefect van Milaan in 1885. Geciteerd naar Romanelli. *L'Italia Liberale*, 301.

⁸¹ Briguglio, *Il Partito Operaio*, 36.

⁸² Brief van Emilio Castellani aan Andrea Costa, Venetië 27 mei 1884; brief van Castellani aan Osvaldo Gnocchi-Viani, Venetië 16 december 1884. Afgedrukt in Briguglio, *Il Partito Operaio*, 147-149 en 150-151.

⁸³ Filippo Turati schreef voor deze gelegenheid het partijlied "*Il Canto dei Lavoratori*". Krachtens een uitspraak van de rechtbank in Parma was vanaf 30 april 1890 de publicatie van de tekst verboden; tevens was het verboden om het lied te zingen. Sinds 1894 was het voor muziekkorpsen strafbaar om de melodie te spelen. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, 10 mei 1894 en Circulaire van het ministerie van Justitie, 17 juni 1894.

⁸⁴ In 1886 had het XVIe Algemene Congres van republikeinse arbeidersverenigingen, in antwoord op de groeiende invloed van de *Partito Operaio*, bepaald dat afzonderlijke verenigingen zelf mochten uitmaken of ze aan de verkiezingsstrijd wilden deelnemen. Spadolini, *I Repubblicani*, 62.

democraten te verzwakken.⁸⁵ Deze klacht werd al spoedig ontkracht door de uitvaardiging van het decreet van de prefect van Milaan op 22 juni 1886 waarmee de *Partito Operaio* werd ontbonden en een tiental leiders werd gearresteerd.⁸⁶ Drie maanden later werden de leiders in voorlopige vrijheid gesteld omdat de procureur-generaal concludeerde dat de *Partito Operaio*, anders dan de anarchisten, geen vereniging van misdadigers en samenzweerders was.⁸⁷ De beschuldiging van de radicalen vergrootte de afkeer van de arbeiderspartij tegen 'politici' en deelname aan de verkiezingsstrijd. De partij reorganiseerde zich aanvankelijk in het geheim en vanaf 1887 weer in het openbaar. De strijd van anarchisten binnen de arbeiderspartij - met name door Luigi Galleani⁸⁸ en Luigi Molinari⁸⁹ - richtte zich tegen deelname aan het openbare politieke leven. De afdelingen van de partij waren echter volledig vrij in hun keuze om aan de verkiezingsstrijd deel te nemen. In de jaren daarop legde de *Partito Operaio* nog meer de nadruk op haar antipolitieke, economische karakter. De anarchisten bleven wel actief binnen de partij, maar zagen af van discussies die tot verdeeldheid zouden kunnen leiden.⁹⁰

De populariteit van het anarchisme daalde enorm in de jaren tachtig. Die verslechtering werd grotendeels veroorzaakt door de verscherpte regeringsrepressie die veel effectiever was dan in het voorgaande decennium. Door de opstelling van de Kerk was de burgerlijke klasse bovendien eensgezinder in haar veroordeling van het anarchisme en socialisme. Dat is echter slechts één deel van de verklaring. De oprichting van Costa's socialistische partij en van de arbeiderspartij bood een alternatieve weg voor het ongenoegen van de arbeiders en de 'gedeklasseerde burgers'. De internationalistische beweging was niet langer de enige woordvoerder die de sociale kwestie onder de aandacht bracht. Arbeiders hoefden niet langer het moeizame traject van het anarchistische ideaal te begaan om hun belangen te behartigen. Deze keuzemogelijkheden bestonden echter alleen in het Noorden van Italië. In het Zuiden was men nog aangewezen op de lokale anarchistische voorman

⁸⁵ Tussen Cavallotti en de *Partito Operaio* kwam het nooit meer goed, zeker niet nadat hij de partij had bestempeld als een groep spionnen. Tijdens een verkiezingsrede in mei 1888 te Milaan werden afgevaardigden van de partij door de democraten hardhandig verwijderd onder de kreet "eruit met de spionnen!" Spadolini (*I Repubblicani*, 63-64) ontkent dat de *Partito Operaio* door de regering-Depretis was gefinancierd, maar meent wel dat de regering de indruk gaf de kandidaten van de arbeiderspartij te begunstigen ten opzichte van de republikeinse en democratische oppositie. Zie tevens: Anzi, *Il Partito Operaio*, 42-50, 89-90; Valiani, *La Lotta Sociale*, 49-50.

⁸⁶ De aanklacht luidde: lidmaatschap van een misdadige vereniging die gericht is tegen de staatsinstellingen en die aanzet tot burgeroorlog, bloedvergieten en plundering. Anzi, *Il Partito Operaio*, 46-47.

⁸⁷ Anzi, *Il Partito Operaio*, 54-55, 67-72. Na hun vrijlating werden de leiders aangeklaagd bij het Hof van Assisen wegens opruiing tot stakingen, klassenhaat en burgeroorlog. Ze werden op 31 januari 1887 door het Hof van Assisen veroordeeld tot gevangenisstraffen van twee tot zes maanden en een boete van zesduizend lire. Alleen Alfredo Casati werd veroordeeld wegens aansporing tot burgeroorlog. Hij kreeg een gevangenisstraf van 18 maanden.

⁸⁸ Ex-garibaldist die zich aan het begin van de jaren tachtig aansloot bij de communistisch-anarchistische beweging. Galleani zette zich vooral in voor de vereniging van het anarchisme met arbeidersbelangen. Hij werd meerdere malen veroordeeld wegens zijn anarchistische activiteiten. In 1899 vluchtte hij naar het buitenland en twee jaar later vestigde hij zich in de Verenigde Staten. Daar verruilde hij het socialistische anarchisme à la Malatesta voor het 'antiorganisatorische' anarchisme. In 1919 werd Galleani aan Italië uitgeleverd wegens "redenen van de openbare orde". Na een binnenlandse verbanning (*confino*) tijdens het fascistische regime stierf hij in 1931. "Luigi Galleani" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 418-424.

⁸⁹ Molinari zette zich in voor de propaganda en 'cultuur' van het anarchisme. Als jurist verdedigde hij meerdere anarchisten. In het repressiejaar 1894 werd hij veroordeeld tot zeven jaar gevangenis. Vanaf 1900 zette hij zich vooral in voor het libertaire onderwijs, volksuniversiteiten en moderne scholen. Hij stierf in 1918.

⁹⁰ Anzi, *Il Partito Operaio*, 85.

die aan de handen van de politie was ontkomen.

Hoofdstuk VI

Vlucht voor de Repressie: de Zwarte Internationale

Het emigranten-anarchisme en het revolutionaire congres in Londen

Na de aanslagen in 1878 en de gerechtelijke vervolgingen van 1879 bleef er in Italië weinig over van de anarchistische beweging. In 1880 kon minister-president Depretis de koning dan ook gerust stellen "dat de omstandigheden van de openbare veiligheid in de hele staat bevredigend" waren.¹ Weliswaar koesterden de prefecten van Napels, Salerno en Benevento verdenkingen van internationalistische gewapende bendes, maar tot dusver was daar niets van gebleken.² In Italië bestond er geen grote anarchistische vereniging meer, maar organiseerden de anarchisten zich in talrijke groepen of clubs. Deze vorm was zowel een teken van zwakte als van doelbewuste tactiek. In geval van een inval of overval door de politie zou deze niet de gehele organisatie treffen. Bovendien konden kleinere groepen zich beter beschermen tegen verraders en verklikkers. Daarnaast vermeden de anarchisten vaste vergaderplaatsen en hielden hun bijeenkomsten in telkens andere eet- en wijnhuizen.³

In 1879 beweerde Malatesta dat de activiteiten van de Internationale voortaan geheim moesten zijn omdat de regering de openlijke organisatie niet langer toeliet. Zo'n structuur zou daarom gelijk staan aan zelfdestructie. Malatesta zag in deze betrekkelijke desorganisatie ook wel voordelen. Door de losse vorm zou iedereen zich vrijelijk kunnen ontwikkelen naar zijn eigen ideeën en methoden, die vervolgens in de praktijk hun waarde zouden tonen.⁴

De belangrijkste anarchistische voormannen waren naar het buitenland gevlucht. Binnen Europa waren de hoofdsteden Londen en Parijs en de buurlanden Zwitserland en Frankrijk de belangrijkste politieke emigratieoorden. Daarnaast vertrokken steeds meer anarchisten naar Egypte, Tunesië en Zuid-Amerika. In de Italiaanse emigrantenkolonies bleven ze vasthouden aan de anarchistische 'cultuur' en groepeerden ze zich vaak rond anarchistische tijdschriften die onveranderd in het Italiaans verschenen.⁵ De anarchistische militanten in het buitenland ontwikkelden plannen voor schimmige opstanden en zochten daarvoor bondgenoten binnen de oppositie in Italië. Pas in 1882, na de terugkeer van Malatesta⁶ en andere anarchisten naar Italië, hervond de beweging zich.

In de jaren tachtig speelden de belangrijkste ontwikkelingen van het anarchisme zich niet af in

---

¹ Telegram van Depretis aan de koning, 7 augustus 1880. ACSR, Carte Depretis, Serie IV, Scatola 3.

² Telegram van Depretis aan de koning, 19 augustus 1880. ACSR, Carte Depretis, Serie IV, Scatola 3.

³ *Questore* van Rome aan de prefect, Rome 27 maart 1881. ASR, Pref. Gab., B. 209.

⁴ Malatesta vanuit Genève aan de internationalist Bandieri, geciteerd in een brief van de *questore* van Rome aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 4 maart 1879. ASR, *Questura*, B. 17, fasc. 107.

⁵ Zie: Bettini, *Bibliografia dell'Anarchismo Italiano*.

⁶ Malatesta was samen met enkele anarchisten naar Egypte gereisd met het doel de nationalistische opstand tegen de Britten te steunen en om te zetten in een sociale opstand.

Italië, maar in het buitenland.⁷ Het emigranten-anarchisme bleef een permanent fenomeen van deze Italiaanse beweging, hetgeen enkele verregaande consequenties met zich meebracht: enerzijds kwamen de anarchistische leiders in contact met buitenlandse geestverwanten, anderzijds verreedden ze zich van de ontwikkelingen in hun land van herkomst. Meer dan in Italië zelf bleven de emigranten-anarchisten vasthouden aan de beginselen van de oude Internationale en werden hun standpunten radicaler.

Na de dood van Bakoenin werd de Russische vorst Peter Kropotkin de belangrijkste theoreticus voor het anarchisme, ook in Italië.⁸ Aanvankelijk even revolutionair als Bakoenin en Malatesta, ontwikkelde Kropotkin zich bovenal tot schrijver en theoreticus. Zijn belangrijkste bijdrage aan het anarchisme was zijn uiteenzetting van de grondslagen van het communistische anarchisme. Kropotkin, die een vooraanstaand geograaf was,⁹ probeerde het anarchisme een wetenschappelijk kader te geven, zoals Marx dat met het socialisme had gedaan.¹⁰

[Het anarchisme] is geen droom uit de studeerkamer. Het is een gevolgtrekking voortkomend uit de analyse van de werkzame *tendensen* in de moderne maatschappijen. Het communistische anarchisme is de synthese van de beide grondtendensen van deze maatschappijen: de tendens tot economische gelijkheid en die tot politieke vrijheid.¹¹

Kropotkin was, zoals vooral naar voren komt in zijn *L'Esprit de Révolté*,¹² een nadrukkelijke verdediger van de 'propaganda van de daad': "Menige daad maakt in enkele dagen meer propaganda dan duizenden brochures."¹³ Hij schuwde daarbij het gebruik van geweld niet: "Het recht om geweld aan te wenden heeft de mensheid nog nooit aan diegenen onthouden die zich dit recht verworven hebben - of het nu op de barricaden of in de schaduw van een straathoek gebeurt."¹⁴

Zoals de meeste anarchisten, had Kropotkin een rotsvast vertrouwen in de komst van de sociale revolutie. Voor hem stond het vast dat, door de onstuitbare drang van de mens naar vrijheid en sociale rechtvaardigheid (het ontwaken van de volkeren) of door een grote oorlog, een Europese sociale revolutie aanstaande was. Deze zou, anders dan de Franse Revolutie en de revoluties van 1848, zowel politiek als economisch van karakter zijn. Gedurende de revolutionaire periode zou elk gezag moeten worden vernietigd en zouden de productiemiddelen moeten worden onteigend. Deze

⁷ Door het ontbreken van een vaste organisatie en van congressen is een beschrijving van het Italiaanse anarchisme in de jaren tachtig een moeilijke opgave, hetgeen ook blijkt uit het feit dat veel auteurs (Romano, Hostetter, Conti, Zangheri) niet verder gaan dan 1881-1882, en andere auteurs de periode inhoud geven door de ontwikkeling van de gevluchte leiders (met name Malatesta en Merlino) te beschrijven.

⁸ Over Kropotkin zie: Woodcock en Avakumović, *Peter Kropotkin. From Prince to Rebel*, Miller, Kropotkin, Nettleau, *Geschichte*, III, 20-38, IV, 1-84, 453-474; *Itinéraire*, no 3 (juni 1988).

⁹ Zie: Pelletier, "Kropotkine: un Géographe Novateur", 19-22.

¹⁰ Kropotkin bestreed de sociaal-darwinistische theorieën van Herbert Spencer en Thomas Henry Huxley, volgens welke er ook bij de mens een strijd om het bestaan zou zijn die gekenmerkt werd door wedijver en conflict. Hij zag geen meedogenloze rivaliteit, maar juist een grote mate van wederzijdse hulp en onderlinge samenwerking. Zijn filosofie van natuurlijke harmonie en wederkerige hulp legde hij vast in het boek *Mutual Aid* (Londen, 1902; herziene drukken: 1904 en 1914). Terecht merkte Nettleau (*Geschichte*, IV, 99) op dat Kropotkin er niet in is geslaagd het anarchisme wetenschappelijk te funderen.

¹¹ Kropotkin, "L'Anarchie dans l'Evolution Socialiste". *Le Révolté* (28 maart - 9 mei 1886). Geciteerd naar Nettleau, *Geschichte*, IV, 5.

¹² Kropotkin, *L'Esprit de Révolté*. Genève, 1881.

¹³ Geciteerd naar Nettleau, *Geschichte*, III, 24.

¹⁴ Kropotkin in het artikel "Anarchistische Moraal" (Parijs, 1890), geciteerd naar Wittkop, *Unter der Schwarzen Fahne*, 135.

onteigening moest de vrijwillige daad van de massa zijn en niet worden opgelegd door een nieuw bewind. Het was de taak van anarchisten om er zorg voor te dragen dat, na het uitbreken van een sociale opstand, de behoeften van allen zouden worden bevredigd en te verhinderen dat zich gedurende de revolutionaire periode een nieuw bestuur zou ontwikkelen. De huidige taak van de anarchisten bestond uit propaganda en de voorbereiding van de massa's op de revolutionaire en post-revolutionaire periode.

Kropotkin keurde de organisatie van geheime politieke partijen af omdat elke geheime partij de kern van autoriteit in zich meedroeg.¹⁵ In contrast met Bakoenin liet Kropotkin het middel bepalen door het doel. In de revolutionaire tactiek was hij echter niet consequent, hetgeen vooral bleek uit zijn aanbevelingen tijdens het Londense Congres van 1881. Vele anarchisten interpreteerden Kropotkins autoriteitsbeginsel als het afzien van elke vorm van organisatie, waarmee ze de beweging ernstige schade toebrachten. Zijn te hoge verwachtingen van de ontwikkeling van de maatschappij in anarchistische richting - de groei van het anarchisme zou zich wel doorzetten gedurende een langdurige evolutionaire periode¹⁶ - leidde bij menig anarchist tot veronachtzaming van de aandacht voor de massa. Kropotkins deterministische visie op de revolutie had bovendien tot gevolg dat een deel van de anarchisten zich niet langer inzette om deze te bevorderen. Zijn 'mechanische fatalisme' leidde bij vele anarchisten tot een verlamming van het activisme.¹⁷

De koers van het anarchisme in de jaren tachtig werd uitgezet tijdens het Internationale Revolutionaire Socialistische Congres in Londen dat van 14 tot 19 juli 1881 plaatsvond.¹⁸ Het congres stond niet alleen open voor anarchisten, maar voor alle (sociaal-)revolutionaire groeperingen. Het voorstel tot een congres kwam van Belgische sociaal-revolutionaire afdelingen, en werd krachtig ondersteund door de krant *La Révolution Sociale*¹⁹ van politespion Serreaux.²⁰ Vóór het congres werden twee circulaires uitgebracht. De laatste bevatte de passage:

Arbeiders!

De pogingen van onze broeders in Rusland worden eindelijk met succes bekroond. Tegenover het verbond van alle burgerlijke krachten, moeten we het verbond van alle revolutionaire krachten opwerpen en de Internationale Arbeiders-Associatie wederom oprichten. Dit is de reden, kameraden, dat wij iedereen bijeenroepen voor het Internationale Revolutionaire Socialistische Congres dat plaatsvindt in Londen op 14 juli 1881, en waarvan het enige agendapunt zal zijn: *De wederoprichting van de Internatio-*

¹⁵ Deze ideeën maakte Kropotkin voor het eerst bekend tijdens het Juracongres op 12 oktober 1879 in La Chaux-de-Fonds in zijn verslag *Idée Anarchiste au Point de Vue de sa Réalisation Pratique*, gepubliceerd in *Le Révolté* (1 november 1879). Nu in Nettlau, *Geschichte*, II, 289-295. Desondanks bleef Kropotkin nog lange tijd deel uitmaken van de voortzetting van Bakoenins geheime broederschap.

¹⁶ Nettlau, *Geschichte*, III, 28-29.

¹⁷ Deze kritiek werd ook door Malatesta gedeeld. Malatesta "Pietro Kropotkin. Ricordi e Critiche di un suo Vecchio Amico", *Studi Sociali*, 15 april 1931. Malatesta, *Scritti*, III, 368-379.

¹⁸ Over het congres zie: Nettlau, *Geschichte*, III, 167-232; Nettlau, "Kropotkin, Malatesta e il Congresso Internazionale Socialista Rivoluzionario di Londra del 1881", *Studi Sociali*, IV-V, 4 december 1933 - 23 juni 1934.

¹⁹ *La Révolution Sociale, Organe Anarchiste*, (Parijs, 12 september 1880 - 18 september 1881).

²⁰ Serreaux was een spion in dienst van de Parijse politieprefect Louis Andrieux. Ofschoon reeds in 1880 als zodanig verdacht, kon hij aan het congres deelnemen. Bouisson, die ook aan het congres deelnam, werd ervan verdacht een collega van Serreaux te zijn. Carlo Cafiero koesterde absoluut geen verdenkingen tegen Serreaux en onderhield goede relaties met hem. Zie: Andrieux, *Souvenirs d'un Préfet de Police*, Nettlau, *Geschichte*, III, 68-69, 187-201, 231.

nale Arbeiders-Associatie.²¹

Malatesta maakte deel uit van het organiserende comité dat met het congres geen ideologische overeenstemming beoogde, maar streefde naar een vereniging van alle revolutionairen als aandrijfkraft van een spoedige opstand, als motor van praktische daden. Door de nadruk op de organisatie te leggen en het congres ook open te stellen voor blanquistische (centralistische en etatistische) revolutionairen maakte het comité zich weinig geliefd bij Franse en Spaanse anarchisten.²² Zij wilden een uitsluitend anarchistisch congres.

Angst voor de aanwezigheid van mouchards en spionnen op het congres leidde ertoe dat enkele vraagstukken niet op de agenda werden geplaatst. Vooral de organisatievormen van Malatesta en Kropotkin bleven onbesproken. Kropotkin had een structuur van twee organisaties in gedachten: een grote openlijke arbeidersorganisatie voor de strijd tegen het kapitalisme en de emancipatie van de arbeiders, en daarbinnen een kleine geheime actiep partij. Deze laatste zou Bakoenins 'Internationale Broederschap'²³ als kern moeten bevatten, en moeten uitgroeien tot een genootschap van kleine nationale actiegroepen. Malatesta stelde voor er een derde organisatie, de revolutionaire liga, aan toe te voegen. Deze liga zou moeten bestaan uit alle vooruitstrevende en revolutionaire krachten. De afzonderlijke organisaties en federaties zouden daarbinnen hun zelfstandigheid bewaren. Dit laatste punt werd op het congres als aanbeveling aangenomen.²⁴

Het congres telde 45 afgevaardigden uit vijftien landen.²⁵ De zittingen waren geheim, maar uit propagandistische overwegingen werd er een openbare *meeting* gehouden.²⁶ Namens Italiaanse verenigingen waren Malatesta, Merlino, Vito Solieri²⁷ en de twee politespionnen Orlando De Martijs en Raffaele Moncada tegenwoordig.²⁸ De meest opvallende afwezige was Carlo Cafiero, die wegens geldgebrek,²⁹ meningsverschillen,³⁰ demoralisatie of ziekte³¹ zijn mandaat aan Moncada had

²¹ Zie: de circulaire van het *Bureau Fédéral de l'Union Révolutionnaire Belge* "Aux Révolutionnaires des Deux Mondes!" In de Italiaanse versie is de term "verbond" vervangen door "stand". Voor de andere circulaire zie: Bijlage A - 7. De Franse, oorspronkelijke versie, is geciteerd in de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 25 maart 1881. Een exemplaar van de Italiaanse versie bevindt zich in ASR, Pref. Gab., B. 209.

²² Nettlau, *Geschiede*, III, 183.

²³ Deze bestond uit Malatesta, Cafiero, Kropotkin, Schwitzguébel, Pindy en twee Spanjaarden.

²⁴ Over Malatesta's opstelling tegenover het congres zie: Malatesta "Il Congresso Internazionale di Londra", *Grido del Popolo*, no. 15 (14 juli 1881). Nu in *Volontà*, 25e jaargang no. 5 (september-oktober 1972) 448-453. Nettlau "Kropotkin, Malatesta e il Congresso Internazionale Socialista Rivoluzionario di Londra del 1881". *Studi Sociali*, IV-V, nrs. 28-31, 4 december 1933 - 23 juni 1934.

²⁵ Voor de deelnemers zie: Nettlau, *Geschiede*, III, 187-201.

²⁶ Brief van Merlino aan Girolamo Tomassoni, Napels 1 november [1881]. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

²⁷ Solieri had deelgenomen aan de opstand in augustus 1874. Na zijn vrijlating in 1876 vluchtte hij naar Zwitserland. In 1879 werd hij samen met Malatesta Zwitserland uitgezet. Vanaf die periode verbleef hij in Londen waar hij deel uitmaakte van de Italiaanse socialistische groep. Solieri vertrok in de jaren negentig naar de Verenigde Staten.

²⁸ Dell'Erba (*Le Origini del Socialismo*, 8) vermeldt ten onrechte ook de aanwezigheid van Luigi Felicò die het mandaat had ondertekend namens de Napolitaanse anarchistische groep "Jessica Helfmann". Tito Zanardelli, die een mandaat had ontvangen van de redactie van *Il Lavoratore* in Genua, werd de toegang tot het congres geweigerd. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 21 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

²⁹ Nettlau, *Geschiede*, III, 199.

³⁰ Cafiero was het oneens met Kropotkin en Malatesta over een internationale samenzwering. Volgens hem kon daarvoor onvoldoende geld bijeengebracht worden. In een brief van 26 juni 1881 schreef hij: "Reken niet op mij, bij jullie samenzwering." Zie: Nettlau, "Kropotkin, Malatesta e il Congresso", *Studi Sociali*, 4

afgegaan. De discussie over de vraag of de economische bevrijding en emancipatie dan wel de strijd tegen de staat voorop diende te staan werd vooral gevoerd door Kropotkin, Malatesta en Merlino. Malatesta meende dat de economische strijd niet afdoende was, en dat deze samen moest gaan met de politieke strijd: eigendom kon men niet vernietigen indien men niet tegelijkertijd ook het gezag dat het beschermde, vernietigde.³² Merlino benadrukte het belang van de politieke strijd, dat wil zeggen de strijd tegen de staat, omdat hij de revolutionaire kracht van de arbeiders wantrouwde.³³ Een besluit over deze kwestie bleef achterwege, maar het was duidelijk dat het congres, ondanks de afgelegde verklaringen, bovenal een politiek karakter had. Ook over het vraagstuk van communisme versus collectivisme werd geen besluit genomen om de collectivistische minderheid niet af te stoten.³⁴

Het congres hield zich voornamelijk bezig met het vraagstuk van de middelen, volgens Merlino omdat:

van het gebruik daarvan niet alleen het wel of niet slagen afhangt, maar ook zeer dikwijls de oprechte wil of onwil tot het gezamenlijke doel. Wij [Italiaanse anarchisten] bestrijden bijvoorbeeld de *legale middelen*, niet omdat het ons niet zou bevallen om de kwestie met [stem]biljetten op te lossen, om in ons plan te slagen zonder bloeddorst, zonder een haar te krenken of te laten krenken, maar *enkel en alleen omdat wij ervan overtuigd zijn dat met die middelen men niet zal slagen en men daarentegen de weg opent voor de overtuiging, de ambities, de beroemde dictatuur*, waarvan sprake is in het Romagnese programma [van Costa].

Over het *vraagstuk van de middelen* sprak het Congres van Londen zich derhalve duidelijk uit.

Geen legale middelen.

Geen min of meer algemeen kiesrecht, noch deelname aan de verkiezingen.

Propaganda van de daad. Clandestiene drukwerken.

Bovenal activiteiten op het land.

Aanwending van alle middelen die ons door de wetenschap, chemie en techniek worden geleverd om te strijden tegen onze tegenstanders.³⁵

De beruchtste voorstellen op het congres, die ten gunste van de bestudering der chemie, techniek en militaire wetenschap, kwamen van de Amerikaan Edward Nathan-Ganz. Kropotkin waarschuwde tegen al te groot optimisme over de studie en aanwending van de chemie. De betreffende resolutie luidde:

Aangezien de technische en chemische wetenschappen de revolutionaire zaak reeds diensten bewezen hebben en voorbestemd zijn om in de toekomst nog grotere diensten te bewijzen, adviseert het congres de organisaties en de individuen die bij de Internationale Arbeiders- Associatie zijn aangesloten, groot belang te hechten aan de studie en toepassing

---

december 1933, 16 mei en 23 juni 1934.

³¹ Masini, *Cafiero*, 305-308.

³² Malatesta tijdens de zitting van 15 juli. Geciteerd naar Fabbri, *La Vida de Malatesta*, 112-113.

³³ Merlino bleef hier duidelijk vasthouden aan het concept van de "*rivoluzione interclassista*". Merlino prefereerde derhalve ook de naam Internationale Vereniging van Revolutionaire Socialisten.

³⁴ Brief van Merlino aan Girolamo Tomassoni, Napels 1 november [1881]. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

³⁵ *Ibidem*.

van deze wetenschappen als middel van aanval en verdediging.³⁶

Tevens was het congres van mening dat:

het moment is aangebroken om het tijdperk van verklaringen af te sluiten en dat van actie in te luiden, en op de mondelinge en schriftelijke propaganda, waarvan de onwerkzaamheid is bewezen, de propaganda van de daad en de insurrectionele actie te laten volgen.³⁷

Het congres besloot de Internationale Arbeiders-Associatie, met behoud van de statuten van 1864, opnieuw op te richten. Merlino, die tegen deze naam was, schreef daarover aan Girolamo Tomassoni:

Het congres van Londen vond dat we moesten vasthouden aan de Internationale, hetzij omdat ze nog steeds in enkele landen, zoals in Spanje en Zwitserland bestaat - en waarom zou zij ook niet in de andere landen kunnen bestaan - hetzij omdat het programma van de Internationale uitvoerig, helder en nauwkeurig is, hetzij omdat de Internationale hoofdzakelijk een arbeidersvereniging is - en het noodzakelijk is dat het arbeiderselement binnen onze partij overheerst, om te verhinderen dat we worden misleid door de eierzuchtigen die uit de bourgeoisie voortkomen -, hetzij, ten slotte, omdat tegenwoordig iedereen zich revolutionair socialist noemt (diegenen die het algemeen kiesrecht en de andere *politieke* hervormingen willen), en alleen de internationalisten zich trouw tonen aan het echte en ware programma van de sociale revolutie, en daarom gevreesd worden door de regeringen.³⁸

Malatesta werd samen met Sebastian Trunk en Nikolai Tchaikovsky gekozen in de federale correspondentie-commissie. Dit fel omstreden 'postvak' had geen enkele betekenis en de nieuwe Internationale bleek niet meer te zijn dan een zeepbel.³⁹

De besluiten op het internationale congres over de propaganda van de daad, het terrorisme en de geheime, illegale acties waren zowel het gevolg van de vervolging tegen de revolutionairen in alle Europese landen als het revolutionaire antwoord op de groeiende invloed van de sociaal-democraten. De discussies en resoluties werden sterk beïnvloed door de geslaagde moordaanslag op de Russische tsaar vlak voor de bijeenkomst.⁴⁰ De aangenomen actiemiddelen werden, gezien de omstandigheden, beschouwd als het enige alternatief om de revolutionaire propaganda voort te

³⁶ Nettleau, *Geschiede*, III, 221-222; Maitron, *Ravachol*, 11-12. Deze resolutie was overigens reeds op 12 september 1880 geformuleerd tijdens een samenkomst in Vevey (ten noorden van Montreux) tijdens welke Kropotkin, Elisée Reclus, Pierre Martin en een dertigtal andere "politieke leiders" bijeen waren gekomen. Tijdens deze bijeenkomst werd ook de propaganda van de daad in het programma opgenomen. Maitron, *Le Mouvement Anarchiste*, I, 82-83.

³⁷ Nettleau, *Geschiede*, III, 212.

³⁸ ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156. Ten onrechte beweert Jan Moulart (*Rood en Zwart*, 42) dat het congres zich sterk afzette tegen "elke mogelijke vorm van reconstructie van de Internationale" en dat het had besloten om de Internationale "definitief te begraven." Dat was niet de intentie, maar het uiteindelijke resultaat.

³⁹ Nettleau, *Geschiede*, III, 407.

⁴⁰ Volgens politespion Raffaele Moncada had Malatesta op het congres verklaard dat de koningsmoord het onfeilbare middel was om de revolutie in Italië te starten. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 17 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

zetten.⁴¹ De onverzoenlijke houding van de regeringen en de permanente repressie van de anarchistische groeperingen bevestigden enerzijds de illusies van de revolutionairen dat de beslissende botsing aanstaande was, en leidden anderzijds tot nieuwe illegale organisatie- en propagandavormen. Uiteindelijk had het congres echter, door de angst voor samenwerking en de grote interne verdeeldheid, vooral een ontbindende invloed op de internationale anarchistische beweging. Daarnaast leidde het tot een nog grotere afstand tussen de arbeidersbeweging en de anarchisten, en liet het de arbeiders over aan de reformistische en parlementaire beweging. Van een samenbundeling van sociaalrevolutionaire krachten was geen sprake.

Afscheid van Carlo Cafiero, verschijning van Francesco Saverio Merlino

Reeds voor het Revolutionaire Congres in Londen had Carlo Cafiero in *Le Révolté* van 25 december 1880 een pleidooi gehouden voor gewelddadige activiteiten, die een steeds belangrijker element vormden binnen het internationale anarchisme: "Actie hebben we nodig, actie en nogmaals actie, want het is de actie die de ideeën heeft voortgebracht en het is het nog steeds de actie die de taak heeft om de ideeën in de wereld te verspreiden." Het ging hem daarbij niet om parlementaire daadkracht: "Nee, duizend maal nee... Onze actie moet de permanente opstand zijn, met het woord, met het schrift, met de dolk, het geweer, dynamiet, en soms, als het erom gaat te stemmen op de onverkiesbare [Auguste] Blanqui of op de onverkiesbare [Alexis Louis] Trinquet, ook met het stembiljet."⁴² Cafiero riep de anarchisten op overal aanwezig te zijn waar er revolutie was en de opstand tot in haar uiterste consequenties te bevorderen.⁴³ Hij pleitte voor de vorming van kleine revolutionaire groepen die onafhankelijk van elkaar opereerden en een permanente oorlog tegen de staat voerden. Daarmee koos ook Cafiero voor de desorganisatie binnen de anarchistische beweging.

In het begin van 1881 schreef hij aan een kameraad:

Het is de plicht van alle anarchisten om onder de onterfde broeders de individuele daden [*fatti isolati*] te verdedigen: aanslagen op de koning en op zijn lijfwachten; het uitlokken van boerenopstanden; brandstichting in openbare gebouwen, en dat alles zonder talrijk te zijn - de actie zou zelfs spontaan en individueel moeten zijn. Kortom de individuele daden moeten zo frequent zijn dat ze tezamen de vorm van een brede en stilzwijgende samenzwering hebben die het tijdperk van de terreur inluidt.

Ik heb reeds instructies aan verscheidene kameraden gestuurd, maar ik kan me niet uitdrukken zoals ik het zou willen, omdat ik niet wil dat de brieven in de handen van de politie komen.

We zijn echter bezig met een veilige wijze van correspondentie. Ik hoop dat de Italiaanse anarchisten zichzelf eer aandoen door op revolutionaire wijze de verschrikkelijke herdenking van de Parijse Commune te vieren.⁴⁴

⁴¹ Cerrito, *Dall'Insurrezionalismo*, 9.

⁴² Cafiero, "L'Action" in *Le Révolté*, 25 december 1880. Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 187. Ten onrechte wordt dit artikel vaak aan Kropotkin toegeschreven.

⁴³ In deze periode pleitte Cafiero ook weer voor gezamenlijke acties van republikeinen en anarchisten: "De zonen van Mazzini en Maurizio Quadrio en de zonen van Bakoenin moeten [...] elkaars rechterhand vasthouden, en de linkerhand op de loop van het geweer laten rusten." Brief van Cafiero aan de redactie van *Libertas*, Lugano 14 januari 1881. In: Maffei, ed., *Dossier Cafiero*, 64-65.

⁴⁴ Geciteerd in een brief van de prefect van Venetië aan de *questore*, Venetië 18 maart 1881. ASV, *Questura*, B. 64.

Cafiero werd op dat moment, net als Malatesta, door de politie op de voeten gezeten. Hij zou echter weldra voor de anarchistische beweging verloren gaan, deels omdat hij zich bekeerde tot het parlementarisme en de sociaal-democratie, maar vooral wegens toenemende blijken van krankzinnigheid.⁴⁵ Na een detentie in Lugano bereikte hij in het najaar van 1881 Londen, waar hij herhaaldelijk tekenen van vervolgingswaan vertoonde: hij zag overal spionnen en vermoedde dat de telefoon door de Italiaanse politie werd afgeluisterd.⁴⁶

Ondertussen had Francesco Saverio Merlino een belangrijke organisatorische positie binnen de anarchistische beweging ingenomen.⁴⁷ Dat was des te meer noodzakelijk wegens het wegvallen van Cafiero en Costa en de langdurige afwezigheid van Malatesta, Covelli, Ceccarelli, Grassi en andere internationalisten van het eerste uur. Merlino, aanvankelijk een onverzoenlijke samenzweerder, viel later op door zijn weloverwogen toon en zijn gematigd taalgebruik: een zeldzaam verschijnsel binnen de anarchistische beweging.

In september 1879 begon hij in Napels met de publicatie van het anarchistische weekblad *Il Movimento Sociale* (De Sociale Beweging),⁴⁸ dat op dat moment één van de weinige anarchistische bladen in Italië was. Te Napels werd Merlino bijgestaan door de anarchisten uit de begintijd Luigi Alvino, Luigi Felicò,⁴⁹ Luigi Starace en Giovanni Speranza. Daarnaast trad hij veelvuldig op in rechtszaken als advocaat voor anarchisten. In de periode 1880-1882 reisde Merlino, op de voet gevolgd door de politie, door heel Italië met het doel op korte termijn een opstand te organiseren. Zijn revolutionaire propaganda was gericht tegen de partij van Costa en had tot doel om:

overal woorden door actie te vervangen, de kathedierpropaganda door de propaganda van de daad, openlijke drukwerken door clandestiene, het boek door de geheime brochure, de *politieke* agitatie door de agrarische, de *legaliteit* door de *illegaliteit* en verkiezingen door *opstand*.⁵⁰

Merlino verwachtte, evenals de meeste internationalisten, dat de revolutie aanstaande was. Deze veronderstelling bepaalde grotendeels zijn beeld van de werkelijkheid. De enige weg tot die revolutie werd, volgens hem, geplaveid door samenzweringen en opstanden die vanaf het platteland georganiseerd moesten worden. Daarnaast spoorde hij de internationalisten aan lid te worden van volksverenigingen en arbeidersverenigingen om deze te veranderen in instrumenten voor de

⁴⁵ De eerste tekenen van geestesziekte werden in juni 1881 zichtbaar. De biografie van Cafiero, Pier Carlo Masini, beschrijft de symptomen van diens krankzinnigheid: een toenemend wantrouwen in de revolutionaire tactiek, beginnende vervolgingswaan, een foute inschatting van het gebrek aan financiële middelen (Cafiero had zijn hele vermogen aan de organisatie van de internationalisten uitgegeven) een sterke behoefte tot vluchten en vernietigen, het ontvouwen van een nieuw anarchisme dat niet langer politiek maar antroposofisch was, en een hevig verlangen naar eeuwige rust. Masini, *Cafiero*, 308.

⁴⁶ Masini, *Cafiero*, 313-314. Ook de anarchisten Giuseppe Fanelli, Emilio Covelli en Antoine Cyvoet werden later krankzinnig.

⁴⁷ Voor Merlino zie: Berti, *Merlino*; Papa, *Per una Biografia Intellettuale*.

⁴⁸ *Il Movimento Sociale* verscheen van 15 september 1879 tot 30 november 1879. Er verschenen 10 nummers. Later herinnerde Merlino zich: "Ik publiceerde de krant *Il Movimento Sociale* die bewust nummer voor nummer in beslag werd genomen, aangezien ze artikelen bevatte die ons vandaag, wegens hun onschadelijkheid, aan het lachen zouden maken..." Merlino, *Politica e Magistratura*, 249.

⁴⁹ Felicò (soms aangeduid als Filicò) begon vanaf 1 februari 1880 met de publicatie van *Lo Sgrammaticato* (Taalfouten-regen), een weekblad dat zich schaarde achter de richting van Merlino. Het blad wordt niet genoemd door Bettini, *Bibliografia dell'Anarchismo*. Buccellato en Iaccio (*Gli Anarchici nell'Italia Meridionale*, 311) vermelden dat er twee nummers zijn verschenen.

⁵⁰ Brief van Merlino aan de anarchisten van Forlimpopoli (Vittorio Valbonesi en kameraden), Napels 23 september 1881. ASFo, Pref. Gab., B. 103.

revolutie. In het anarchistische tijdschrift *Il Grido del Popolo*⁵¹ riep Merlino herhaaldelijk op tot de vorming van een *Partito d'Azione Socialista Rivoluzionario* (Revolutionaire Socialistische Actiepartij). Zijn directe doel was, in overeenstemming met de besluiten van het Londense Congres, nog steeds de organisatie van gewapende bendes, vooral op het platteland.

Merlino kreeg steeds vaker te kampen met hevige weerstand vanuit zijn basisstad Napels, waar een groot deel van de internationalisten hem niet langer erkende als hun leider. De oude internationalistische garde onder leiding van Luigi Felicò wilde niets van zijn idee van solidariteit met de arbeiders weten. Na een ruzie met Felicò stapte Merlino uit de groep rond *Il Grido del Popolo*. Op 19 mei 1882 schreef hij aan Antonio Murgo:

Reeds gedurende een aantal jaren heerst er hier, heimelijk of openlijk, maar altijd verbitterd, een strijd tussen mij en de 'oude elementen', en vóór mij werd die strijd gevoerd door [Emilio] Covelli, en vóór hem door Malatesta. Malatesta, Covelli en ik hebben ons tussen onmogelijke lieden bevonden. Ze werken niet, zijn niet in staat om het geringste initiatief te nemen en zijn slechts doordrongen van een duivelse geest van kinderachtige afgunst, en verkondigen: *oorlog aan het individu...* Ik heb de strijd moeten voeren tegen speculanten en tegen spionnen, ik, ik alleen, zonder dat ook maar iemand de moed had me te helpen.⁵²

Tegelijkertijd ondervond Merlino weerstand van de parlementaire socialistten, die zich gesterkt voelden door de ommezwaai van Costa, Cafiero en Gambuzzi. In hun ogen was Merlino te revolutionair en waren zijn acties te weinig gericht op directe verbetering van de omstandigheden. Steeds meer verloor Merlino de greep op zijn achterban, hetgeen pijnlijk naar voren kwam tijdens een openlijke discussie met Costa in 1883. De meeste arbeiders in Napels waren niet langer anarchistisch, maar volgden de parlementair-socialistische lijn van Costa en diens Napolitaanse volgeling Pietro Casilli.⁵³

Ondanks de tegenstand slaagde Merlino erin om aan het einde van 1883 en het begin van 1884 een groot deel van de anarchisten in Rome en in het Zuiden te organiseren rond de groepen *Circoli Sociali* en *Studi Sociali*. De grote conflicten werden voor enkele maanden ter zijde geschoven door het uitbreken van een cholera-epidemie in het voorjaar van 1884 in Napels.⁵⁴ Internationalisten,

⁵¹ *Il Grido del Popolo* verscheen in Napels van 22 augustus 1880 tot 18 september 1881. Er verschenen 21 nummers. Evenals *Lo Sgrammaticato* was dit blad het orgaan van de Napolitaanse vereniging *Biasimo e Lode* (Afkeuring en Lof), die voornamelijk door Luigi Felicò werd geleid. Onder invloed van Merlino veranderde de vereniging haar naam in *Circolo Jessie Helfmann*. In januari 1882 weigerde Merlino nog langer zijn medewerking wegens de eeuwige onderlinge twisten.

⁵² Geciteerd naar Della Peruta, *Democrazia e Socialismo*, 448. Tegelijkertijd maakten de Napolitaanse anarchisten, waaronder Luigi Felicò, Luigi Alvino en de gebroeders Giustiniani - het zogenaamde "oude element" - in de *Avanti!* (Imola-Bologna) bekend dat zij geen vertrouwen meer hadden in Merlino en het mandaat om hen te vertegenwoordigen introkken.

⁵³ Casilli had Merlino naar aanleiding van een artikel zelfs uitgedaagd tot een duel. Het tweegevecht ging niet door. Malatesta had als Merlino's secondant het duel geweigerd uit principiële overwegingen. Voor de motieven voor deze weigering zie: brief van Malatesta aan Merlino, s.l., [1883?] in Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 321-322. Tot de groep van Casilli trad ook politespion Giovanni Domanico toe. Hij probeerde anarchisten over te halen tot het kamp van de gematigde socialistten. Zie: Dell'Erba, *Le Origini del Socialismo*, 42-43.

⁵⁴ De epidemie kostte 8.000 personen het leven. Tussen 1884 en 1887 veroorzaakte de cholera de dood van 55.000 personen in Italië. Bron: Seton-Watson, *Italy*, 90. Als gevolg van het bezoek van de koning aan de stad tijdens de cholera-epidemie werd het werkelijke probleem van Napels zichtbaar en ontstond de "Kwestie van Napels". Een jaar later werd er een Commissie van Onderzoek naar Hygiënische Omstan-

radicalen, en republikeinen uit heel Italië werkten, onder leiding van het Groene Kruis en met hulp van de Vrijmetselarij, zij aan zij om de bevolking van Napels te helpen.⁵⁵ Om een veroordeling te ontlopen, vluchtte Merlino in januari 1885 via Parijs naar Londen, maar liet wel een anarchistische groep in Napels achter die haar stem duidelijk liet horen:

Voordat een nieuwe cholera, of een oorlog, of nieuwe machines, of de economische crisis of de honger ons direct uitroeit, komt er van de Kaukasus tot aan de Etna een uitbarsting van de universele kreet: "Oorlog aan de bloedzuigers en uitzuigers van het Volk! Neer met de burgerlijke uitbouter! Leve de arbeider! Leve de revolutie! Leve het socialisme!"⁵⁶

Vanuit Zwitserland riep de socialistische revolutionair Amilcare Cipriani, samen met Tito Zanardelli en Ludovico Nabruzzi, op tot de vorming van één grote revolutionaire partij, bestaande uit socialisten, anarchisten, collectivisten, internationalisten, garibaldisten en mazzinianen.⁵⁷ Die aansporing kwam overeen met Merlino's visie: niet de ideologie leidde tot verdeeldheid, maar de praktijk. Een duidelijk onderscheid diende gemaakt te worden tussen de revolutionairen, van welke partij ook, en de reformisten. Het was duidelijk dat er een toenemende nadruk werd gelegd op de revolutie zelf in plaats van op eenstemmigheid over het na te streven doel. De organisatie werd daarbij vaak uit het oog verloren of zelfs geïdentificeerd met gezag. Regelmatig leidde dit tot individualisme, isolationisme, en fragmentatie van de socialistische beweging.

Malatesta's anarchistische partij

Het anarchisme in Italië behield alleen in de Romagna, Toscane, de Marken en Napels een sterke positie.⁵⁸ Hier bleef men actief onder de noemer van het internationalisme. Zo schreef Francesco Pezzi op 16 februari 1882 aan Andrea Costa:

[...] onze organisatie is en kan niet anders zijn dan de Internationale. De Internationale is nu verboden in Italië. De Internationale is belast, vervloekt, vervolgd. Zij wordt beschouwd als een misdadig genootschap, haar leden zijn als zodanig veroordeeld, gevan-

---

digheden in het leven geroepen. Cholera was niet eens de grootste plaag voor de bevolking: tussen 1887 en 1889 stierven 63.000 personen aan tuberculose en jaarlijks stierven 15.000 personen aan malaria. Bron: Clark, *Modern Italy*, 20-21. Malatesta kwam er in zijn brochure *L'Anarchia* (Londen, 1891) nog op terug toen hij de noodzaak van solidariteit beschreef: "De inwoner van Napels heeft net zoveel belang bij het draineren van de *fondaci* [krottenwijken in de laag gelegen gedeelten van de stad en deels ondergronds] van zijn stad, als bij de verbetering van de hygiënische omstandigheden van de volkeren aan de oevers van de Ganges, van waar de cholera tot hem komt."

⁵⁵ Ook tijdens deze werkzaamheden werden de socialisten en anarchisten in de gaten gehouden door de politie. Zie: Luigi Musini, "Memorie e Cronache per gli Anni dal 1858 al 1890" in: De Jaco, ed., *Gli Anarchici*, 494-504.

⁵⁶ "Al Popolo di Napoli ed agli Operai d'Italia e del Mondo!", *Branca Napoletana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori*, Napels november 1884. Geciteerd naar Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 65.

⁵⁷ Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 198. Een exemplaar van het pamflet *Agli Oppressi d'Italia* bevindt zich in ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 62, fasc. 670. Het pamflet is ondertekend door Cipriani, Nabruzzi, Zanardelli, Giovanni Zirardini, Emidio Fabbri, Federico Ravà en Salvatore Pallavicini. Het eclectische revolutionaire socialisme van Cipriani bracht hem eerst in aanvaring met de intransigente, antiorganisatorische anarchisten in Parijs, en later ook met Malatesta, die hem verweet te veel van het anarchistische doel af te wijken.

⁵⁸ Voor deze periode zie: Briguglio, *Il Partito Operaio*, 15-84; Pernicone, *Italian Anarchism*, 217-243.

gen genomen, *ammoniti*, en naar strafeilanden gezonden. De Internationale is in de zwartste kleuren afgeschilderd en de internationalist wordt beschouwd als een willekeurige ploert; en juist vanwege deze redenen, kunnen en moeten wij, nu meer dan ooit, niet anders zijn dan internationalisten.⁵⁹

De afdeling van de Internationale in Florence was nog steeds volgens dezelfde beginselen georganiseerd als in de jaren zeventig. Er was een geheim socialistisch comité dat binnen de openlijke afdeling opereerde en in verbinding stond met Carlo Cafiero en diens *Comitato Rivoluzionario Socialista Italiana* in Lugano.⁶⁰ De kracht van de Internationale in Toscane was voor Malatesta reden genoeg om zich in 1882 in Florence te vestigen. Hij had zich ten doel gesteld om de Italiaanse afdeling van de Internationale nieuw leven in te blazen en het socialisme en anarchisme te beschermen tegen de invloed van de 'verrader' Costa.⁶¹ Hoe zou men immers een revolutie kunnen starten als de revolutionaire Romagna, dat grotendeels onder de invloed van Costa stond, niet mee zou doen? Malatesta hield in het hele land redevoeringen, die bovendien tot doel hadden het anarchisme te verhelderen en zuiver te houden. Hij hamerde op de scheiding tussen de partij van Costa en de anarchistische beweging:

Costa moet maar doen wat hem het beste lijkt. [...] Maar wij organiseren ons onderling. [...] laten we ons herinneren dat voor ons revolutionairen, voor ons opstandelingen, de parlementairen niet tot onze partij behoren. [...] Onze partij moet *onze* partij zijn, onze organisatie moet *onze* organisatie zijn. En deze organisatie moet de Internationale Arbeiders-Associatie zijn, waarvan het programma, dat het resultaat is van een lange voorbereiding, tegenwoordig luidt: *Communisme, Anarchie, Revolutie*.⁶²

Malatesta kreeg echter niet alle anarchisten achter zich in zijn strijd tegen Costa. Zo publiceerden zijn naaste medewerkers Egisto Marzoli, Francesco Natta, Gaetano Grassi en Francesco Pezzi een manifest namens het Regionale Toscaanse Comité van de Internationale, waarin ze opriepen tot eenheid:

Laten we ons derhalve allen verenigen en strijden, strijden voor onze veronachtzaamde rechten.

De Internationale Arbeiders-Associatie heeft de oorlog verklaard aan de tirannen van de wereld, oorlog aan de keizers en aan de koningen, oorlog aan de pausen en aan de priesters, oorlog aan de burgers, oorlog aan de bazen, aan de dieven van ons zweet, en aan de moordenaars van de mensheid.

Oorlog, oorlog dus!

De maatschappij moet in bloed gezuiverd worden, en zal het zijn; wij zullen haar zuiveren.

De Internationale zal de oude burgerlijke wereld fijnstampen, met brand en plundering de

⁵⁹ Pezzi, "Lettere ad Andrea Costa e ad Anna Kuliscioff". *Movimento Operaio*, I (1950) geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 206-207.

⁶⁰ Driemaandelijks rapport van de *questore* van Florence aan de prefect, Florence 31 december 1880. ASF, *Questura*, B. 6.

⁶¹ Zie onder meer: het rapport van de *questore* van Florence aan de procureur in Rome, Florence 7 mei 1883. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

⁶² Malatesta "Cari Compagni", *L'Ilot* (Pistoia) 1 april 1883. Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 208-209.

vervloekte rassen verdelgen.

Aan de slag, volk, aan de slag, aan de slag, eeuwig mikpunt van onderdrukkers en profiteurs, staat op, verdelgt, vernietigt!

En jullie revolutionaire socialisten, zet iedereen in beweging:

Weg met alle broedertwisten. De Internationale, onze beginselen, de revolutie laten zich niet vertegenwoordigen door één persoon.

Laten we ophouden onze tijd te verknoeien door een oorlog van beledigingen en aantijgingen te voeren tegen diegenen die gisteren nog onze kameraden waren in de zuiver revolutionaire strijd.

Laten we liever onze oorlog richten tegen een kaste, tegen de bourgeoisie; laten we hem richten tegen de instellingen, tegen de privileges; laten we het volk voorbereiden op de opstand, en onze actiekreet zal altijd zijn:

Leve de Internationale - Weg met de Privileges - Leve de Sociale Revolutie.⁶³

Malatesta en Merlino werden vanaf 24 april 1883 op last van de rechter van instructie te Rome gezocht wegens samenspanning tegen de staatsveiligheid. Op 2 mei zond politiechef Giovanni Bolis het volgende telegram naar de prefecten:

Tegen de bekende Errico Malatesta bevel tot aanhouding; toert door verschillende provincies en maakt uiterst gevaarlijke propaganda anarchistische beginselen; en wegens aanslagen tegen binnenlandse veiligheid van de staat door de legalitaire theorieën van Costa te bestrijden en door te proberen om hem aanhangers en geloofwaardigheid te ontnemen.- Was in Napels, Benevento, Foggia, Pistoia, Pisa, Milaan, en op 22 april was hij in Bologna komend vanuit Rimini. Hoop dat hij te weinig tijd had om een goede organisatie op te bouwen om in actie te kunnen komen.- Het is zeer betreutswaardig dat men er tot dusver niet in is geslaagd om hem te arresteren, ondanks dringende aansporingen.- Duizend lire premie aan diegene die hem arresteert of die hem laat arresteren.⁶⁴

De politie werd echter geconfronteerd met het probleem dat ze geen aanklacht tegen Malatesta had. Tegen Merlino, die reeds vanaf 23 april wegens belediging van een kantonrechter vastzat, en enkele anarchisten uit Rome liep daarentegen wel een gerechtelijk onderzoek wegens samenspanning tegen de staat, als gevolg van het aanplakken en verspreiden van pamfletten ter herdenking van de Commune van Parijs.⁶⁵ Malatesta werd bij deze zaak betrokken, ofschoon hij sinds zijn terugkeer in Italië niet meer in de hoofdstad was geweest. De politespion Francesco De Camillis werd bereid

⁶³ Manifest van de *Comitato della Regione Toscana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori - Federazione Italiana - Regione Toscana* (Toscane, 20 september 1883) ter gelegenheid van de herdenking van de inname van Rome. ASB, Pref. Gab., B. 480.

⁶⁴ Prefect aan *questore*, Venetië 2 mei 1883. ASV, *Questura*, B. 72.

⁶⁵ Tekst van het pamflet: "Proletariërs van Italië! Vandaag is het twaalf jaar geleden dat het volk van Parijs, aangezet door een heroïsche en geniale inval, in opstand kwam, en met het schijnsel van de Commune de puinhopen van het rijk verlichtte en de uitgestrekte horizonten van de beschaving voor de volkeren opende. Het welzijn van de mensheid was het vertrouwen dat dat volk naar het martelaarschap leidde. Laten we haar ten voorbeeld stellen aan het lafhartige Italië dat nog steeds buigt voor het geslacht van de koning! Leve de Commune. Leve Amilcare Cipriani. Leve de Sociale Revolutie." Een exemplaar bevindt zich in ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

gevonden om te verklaren dat Malatesta het belastende pamflet had geschreven.⁶⁶ Hij werd in mei te Florence gearresteerd.⁶⁷ Zes maanden later, op 9 november 1883, werden Malatesta, Merlino en zes andere aangeklaagden voorlopig vrijgelaten omdat de aanklacht was gereduceerd tot *associazione di malfattori*.⁶⁸ De beschuldiging was veranderd omdat het Openbaar Ministerie zo voorkwam dat de verdachten door een jury werden berecht. Doordat de nieuwe aanklacht echter niet voorzag in voorlopige hechtenis werden de verdachten in vrijheid gesteld. Zo werden Malatesta en Merlino gedurende zeven maanden tot non-activiteit gedwongen, alvorens ze voor de rechter werden geleid.⁶⁹

Het proces wegens lidmaatschap van "een georganiseerde vereniging in Rome in het jaar 1883, met het doel tot het begaan van misdrijven" (art. 426 en 429) vond plaats van 29 januari tot 2 februari 1884. Getuigen van de verdediging werden niet tot het proces toegelaten.⁷⁰ Het gerechtshof in Rome veroordeelde Malatesta tot drie jaar gevangenis en Merlino tot vier jaar gevangenis. Door in hoger beroep te gaan konden beide anarchisten op vrije voeten blijven tot hun definitieve veroordeling.

Malatesta werkte in de tijd die hem overbleef aan de heroprichting van de *Branca Italiana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori*.⁷¹ Tevens publiceerde hij vanaf december 1883 de krant *La Questione Sociale* (De Sociale Kwestie).⁷² Ook deze krant was voornamelijk bedoeld om een duidelijke scheiding aan te brengen tussen het parlementarisme en de politieke keuze van Costa enerzijds en het antiparlementarisme en de directe actie van de anarchistische federatie anderzijds. Dat werd door Malatesta des te meer noodzakelijk geacht omdat er in vele verenigingen onduide-

⁶⁶ Fabbri, *La Vida*, 118. De Camillis werd reeds in 1879 door de Romeinse internationalist Casto Casti verdacht van politespionage. In 1884 was de situatie van de anarchisten in Rome totaal onoverzichtelijk als gevolg van wederzijdse beschuldigingen van politespionage en daarop volgende scheuringen. Ook in deze periode werd De Camillis verdacht van contacten met de politie. *Questore* aan de prefect, Rome 18 september 1884. ASR, Pref. Gab., B. 464. *Questore* aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 7 maart 1879. ASR, Pref. Gab., B. 17, fasc. 107.

⁶⁷ Malatesta werd gearresteerd op grond van de aanklacht "samenspanning tegen de staat". Zijn arrestatie vond plaats vóór 7 mei. Malatesta verklaarde tijdens zijn verhoor van 24 augustus 1883 dat "hij niets te maken had gehad met de afdeling in Rome noch met enige andere sekte in Italië die zich de laatste zes jaar in Italië had georganiseerd." Hij verklaarde tevens dat hij zich de laatste vijf jaar niet meer met samenzweringen en revolutionaire acties had beziggehouden. Rapport van de *questore* van Rome aan de procureur van de koning, Rome 21 maart 1883 en rapport van de *questore* van Florence aan de procureur van de koning, Florence 7 mei 1883; Verhoor van Malatesta op 24 augustus 1883 door de rechter van instructie. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156.

⁶⁸ Het Openbaar Ministerie erkende dat de aangeklaagden weliswaar ieder apart "hardwerkende, ijverige en oprechte jongeren" waren, maar dat ze tezamen een misdadig genootschap vormden. Malatesta, "Dichiarazione e Autodifesa alle Assise di Milano" in: Malatesta, *Scritti*, II, 297; Merlino, *Politica e Magistratura*, 260. Deze getuigenissen worden bevestigd door de democratische krant *Il Messaggero* (31 januari 1884). Geciteerd naar Pernicone, *Italian Anarchism*, 208.

⁶⁹ Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 210-211, 214-215; Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 69-71; Pernicone, *Italian Anarchism*, 207-208; Fabbri, *La Vida*, 118-120; Merlino, *Politica e Magistratura*, 259-261.

⁷⁰ Nettlau, *Malatesta*, 174; Pernicone, *Italian Anarchism*, 208.

⁷¹ De Italiaanse afdeling van de Internationale Arbeiders-Vereniging.

⁷² Oorspronkelijk wilde Malatesta in Florence samen met Merlino, Florido Matteucci en Carlo Monticelli het tijdschrift *Il Popolo* (Het Volk) publiceren, maar wegens zijn arrestatie kwam hij niet verder dan de aankondigingscircularie. Honderden kopieën van deze circularie werden aangetroffen in zijn kamer en in beslag genomen op bevel van de procureur-generaal van Florence. *Questore* van Florence aan procureur in Rome, Florence 7 mei 1883. ASR, Tribunale, Processo 29969, B. 4156. *La Questione Sociale* verscheen in drie verschillende series van 22 december 1883 tot 26 mei 1889.

lijkheid bestond over te volgen koers⁷³. Verenigingen als de anarchistische groep in Venetië hadden volgens hem een verkeerd beeld van Costa.⁷⁴ Daarnaast publiceerde Malatesta de brochure *Propaganda Socialista. Fra Contadini* (Socialistische Propaganda. [Gesprek] Tussen Boerenarbeiders), die veel succes had.⁷⁵ Daaruit blijkt dat hij de verheldering van het anarchisme tot één van zijn hoofddoelen had gemaakt. Zijn activiteiten resulteerden te Florence in de oprichting van de *Circolo di Propaganda fra i Giovani Operai sotto i Vent'Anni* (Club voor de Propaganda onder Arbeiders die jonger zijn dan Twintig Jaar). Uit deze club kwamen vele anarchisten voort die een belangrijke rol hebben gespeeld in de jaren negentig.⁷⁶

Het programma van de Internationale Arbeiders-Associatie dat door Malatesta in 1884 werd gepubliceerd, verschilde nauwelijks van Bakoenins anarchisme in de jaren zeventig: het doel was een gewelddadige en gewapende revolutie; de wapens van de Internationale bestonden uit "bendes en barricaden, geweren en dynamiet, ijzer en vuur ter vernietiging van het leger, de vloot, fortificaties en gevangenissen." De revolutie moest bij voorkeur geleid worden door een minderheid die zich georganiseerd had in een verlichte partij.⁷⁷ De organisatie van de anarchistische partij, onder het vaandel van de Internationale, stond bij Malatesta centraal. Deze was in zijn ogen onmisbaar in de strijd tegen het gematigde en parlementaire socialisme. De partij moest een revolutionaire federatie zijn van groepen die zich formeerden rond een programma. Ze was een vrije unie van strijders die eenzelfde doel nastreefden en bestond uit lokale verenigingen, afdelingen, groepen en kringen die autonoom bleven. Het programma was bindend voor alle groepen, maar zou in principe aangepast kunnen worden aan nieuwe inzichten.⁷⁸ Malatesta hechtte meer belang aan de ideologie en het doel dan Merlino en andere anarchisten. Zijn activiteiten leidden tot een groei van de regionale afdelingen en een hechtere organisatie. Op 22 mei 1884 greep de politie in door vele internationalisten te arresteren op grond van verzet tegen en belediging van de politie.⁷⁹

In december 1884 zette het Hof van Beroep in Rome Malatesta's straf definitief om in twee jaar gevangenisstraf.⁸⁰ Vlak voor de uitspraak was hij, samen met drie vrienden, naar Argentinië

⁷³ Zie over de verwarring in Pisa: Bertolucci, *Anarchismo e Lotte Sociali*, 113-116. Het anarchistische tijdschrift *Ilota* in Pistoia sprak zich uit voor een tactisch verbond tussen de beide stromingen van het Italiaanse socialisme. Terwijl Merlino, Converti, Giustiniani, Natta en Pezzi voorstander waren van een nationaal congres waar beide stromingen vertegenwoordigd zouden zijn, was Malatesta daar fel op tegen. Zie: Berti, *Merlino*, 65-66.

⁷⁴ Brief van Malatesta aan Emilio Castellani, Florence 20 augustus 1884. Afgedrukt in Briguglio, *Il Partito Operaio*, 227-228.

⁷⁵ Tot 1948 had de brochure in Italië 21 oplagen, waarvan die van 1920 uit 100.000 exemplaren bestond. De brochure is in vrijwel alle talen verschenen. In Nederland is ze vertaald door Gerard Rijnders (Den Haag, 1888). Later schreef Malatesta *Al Caffè* (In het Café). Dit drukwerk bestond uit zeventien dialogen die oorspronkelijk tussen 1897 en 1922 waren gepubliceerd. In tegenstelling tot *Fra Contadini*, dat zich op het platteland afspeelde, vonden de dialogen van *Al Caffè* plaats in een stedelijke omgeving.

⁷⁶ Rapport van de *questore* van Florence, 15 juni 1895. Oorspronkelijk in ASF, *Questura*, B. 15. In Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286.

⁷⁷ *Programma e Organizzazione dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori* (Florence, 1884). Het programma was bedoeld als basis voor de reorganisatie van de Internationale Arbeiders-Vereniging.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Driemaandelijks rapport van een politie-inspecteur aan de *questore* van Florence, Florence 4 juli 1884. ASF, *Questura*, B. 6.

⁸⁰ Malatesta's straf werd gereduceerd tot twee jaar gevangenis en zes maanden toezicht, die van Merlino werd gereduceerd tot drie jaar gevangenis met zes maanden toezicht. Uitspraak van het Hof van Beroep van Rome op 30 december 1884. Het Hof van Cassatie verwierp op 24 april 1885 het beroep tegen deze uitspraak. Zie: ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 75, fasc. 770, sfasc. 10.

gevlucht.⁸¹ Merlino had zijn veroordeling ook niet afgewacht en was naar Londen uitgeweken. Met Malatesta waren alle andere vooraanstaande internationalisten uit Florence ervandoor gegaan om zich te onttrekken aan een gewisse veroordeling.⁸²

Malatesta's aanwezigheid in Italië was van doorslaggevende betekenis geweest voor het activisme van de anarchistische beweging die in heel Italië aan kracht won en zich manifesteerde tegenover de gematigde koers van Costa en de arbeiderspartij van Gnocchi-Viani.⁸³ Dankzij deze strijd ontkwam het Italiaanse anarchisme aan de gevolgen van de ideeën van het Londense congres van 1881. Het ontbrak de anarchisten echter aan een sterke organisatie, hetgeen zich duidelijk deed voelen toen de 'leiders' zich gedwongen zagen om Italië te verlaten. Met het vertrek van Malatesta, Merlino en de andere vooraanstaande internationalisten verdwenen het vuur en de samenhang uit de beweging.⁸⁴ Tien jaar lang zouden de leiders Italië mijden, maar hun acties en hun propaganda bleven op de Italiaanse beweging gericht.

Het anarchisme zonder herder

Het anarchisme bleef in Italië ook na 1885 voortbestaan, maar zonder de 'leiders' was er nauwelijks sprake van een nationaal georganiseerde beweging.⁸⁵ De op 15 maart 1885 heropgerichte *Branca Italiana dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori* bleef zonder succes, en de activiteiten waren van lokale aard. De *Branca Italiana* was opgericht om op twee fronten strijd te leveren: tegen de *Partito Operaio* en tegen de socialistische partij van Costa. Behalve het oprichtingscongres van de *Branca Italiana* in Forlì,⁸⁶ vonden er in de jaren tachtig geen nationale congressen van

⁸¹ Francesco Natta, Francesco Pezzi en Luisa Pezzi-Minguzzi. Volgens het consulaat in Marseille zouden in Bordeaux bovendien de anarchisten Galileo Palla en Domenico Ceccarelli aan boord van het schip naar Buenos Ayres zijn gestapt. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 20 december 1884. ASDMAE, P.I., B. 14.

⁸² In het driemaandelijks rapport over de meest invloedrijke internationalisten van 15 januari 1885 meldde de *questore* dat van de 28 personen er 26 naar het buitenland waren gevlucht om zich te onttrekken aan de veroordeling door het Hof van Assisen op grond van het ondertekenen van een solidariteitsmanifest met de internationalisten die waren veroordeeld door het gerechtshof in Rome. Vijftien personen vluchtten naar Marseille. Drie maanden later rapporteerde hij dat van de negen meest invloedrijke internationalisten er zeven waren gevlucht, waarvan zes naar Marseille. Gaetano Grassi was naar Alexandrië gevlucht. ASF, *Questura*, B. 6.

⁸³ Ganci (*Il Caso Crispi*, 167) beweert dat het abstentisme van de mazzinianen en de anarchisten zou zijn vernietigd en dat de arbeidersklasse zich in haar geheel onder het vaandel van de socialisten zou hebben geschaard en zou verlangen naar deelname aan het politieke spel. Deze opvatting lijkt me niet houdbaar.

⁸⁴ Rapport van de *questore* van Florence, 15 juni 1895. Geciteerd naar Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286. Het origineel (ASF, *Questura*, B. 15) wordt sinds de overstroming van de Arno in 1966 vermist.

⁸⁵ De politie beschouwde in 1883 Errico Malatesta, Florido Matteucci, Gaetano Grassi, Francesco Saverio Merlino, Emilio Covelli, Carlo Monticelli, Francesco Natta en Francesco Pezzi als de anarchistische leiders. Van hen zaten Malatesta, Merlino, Covelli, Pezzi, Natta, Matteucci en Grassi minstens tot aan het begin van de jaren negentig in het buitenland. Monticelli werd vanaf 1887 reeds weer in Italië actief. Brief van ministerie van Binnenlandse Zaken aan prefect in Bologna, Rome 9 januari 1883. ASB, Pref. Gab., B. 481.

⁸⁶ Voor het congres zie: Briguglio, *Il Partito Operaio*, 42-50; Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 170-172; Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 67-70; Romagnoli, *I Partiti Politici a Forlì dal 1877 al 1900* (ongepubliceerde doctoraalscriptie; Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Lettere e Filosofia, 1971-1972) 196-243. Het initiatief tot het congres kwam van de socialistisch-anarchistische groep "Carlo Pisacane" in Venetië. De meest actieve organisator was Romeo Mingozzi uit Ravenna. Er waren afgevaardigden uit Emilia, de Marken, de Romagna, Toscanië, Umbrië, de Veneto, en uit de steden

de internationalisten en anarchisten plaats. Het ontbreken van een heuse organisatie en het bestaan van vele onafhankelijke groepen schaadde de anarchistische beweging omdat het de politie-infiltratie vergemakkelijkte, de strijd lust verminderde en een zeker opportunisme in de hand werkte.⁸⁷ Tussen 1885 en 1890 verschenen er wel veel anarchistische pamfletten, kranten en periodieken in Italië.⁸⁸ Deze hadden echter vaak een regionaal of lokaal karakter en waren van zeer korte levensduur.⁸⁹ De enige uitzondering daarop vormde *Il⁹⁰ Paria*, het orgaan van de communistisch-anarchistische beweging, dat twee jaar lang verscheen. De meest haatdragende, bloeddorstige, provocerende en felle pamfletten en tijdschriften werden in het buitenland, in de emigrantenmilieus gepubliceerd.

De desorganisatie was het gevolg van de effectiviteit van de repressie, maar ook van de interne verdeeldheid binnen de anarchistische groepen. Het debat tussen de communisten en collectivisten was, ondanks de inzet van Malatesta, nog steeds niet uitgewoed. Na 1885 beschouwde de politie de volgende plaatsen als de belangrijkste centra van anarchistische propaganda, "en daarom gevaarlijk": Napels en omgeving,⁹¹ Livorno, Pisa, Carrara⁹² en Florence.⁹³ Iets minder belangrijk werden geacht: Turijn, Sampierdarena, Mantua, Reggio Emilia, Spezia, Forlì, Rimini, Cesena en Ravenna, Ancona met enkele groepen in de Marken, en Rome. Nieuwe groepen waren er in Pistoia, Lucca en Siena. Het is opvallend dat de politie Milaan niet vermeldde.⁹⁴ Daar was op 10 januari 1885 de communistisch-anarchistische *Federazione dell'Alta Italia* opgericht.⁹⁵

Een deel van de anarchisten had zich afgekeerd van het 'socialistische' of 'organisatorische' anarchisme en zich bekeerd tot het 'individualistische' of 'spontane' anarchisme. Zij beschouwden organisatie steeds meer als een vorm van gezag. De polemiek met de socialistische partij van Costa sterkte hen in deze opvatting. Bovendien vreesden de individualistische anarchisten dat ze door zich te organiseren een gemakkelijke prooi zouden worden van de politie. De anarchisten in Napels

---

Turijn, Alexandrië, Biella, Milaan, Genua, Rome, Napels, Foggia, Molfetta en Palermo. Tijdens het congres werd besloten de partij van Costa te bestrijden als elke andere "burgerlijke partij".

⁸⁷ Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 313.

⁸⁸ De levendigheid van de anarchistische kranten blijkt duidelijk uit de opsomming die Anzi (*Il Partito Operaio*, 62-69) geeft van de socialistische pers in 1886. Op de meeste kranten moet hij het etiket *anarchico, anti-autoritario* of *anti-parlamentare* plakken.

⁸⁹ Zie: Bettini, *Bibliografia dell'Anarchismo*.

⁹⁰ *Il Paria*, Ancona, 26 april 1885 - 18 maart 1887.

⁹¹ In Napels was vanaf 1887 de groep "Humanitas" actief. Deze groep rond Merlino bracht 23 nummers uit van het gelijknamige tijdschrift en publiceerde een aantal brochures in de serie "Biblioteca Anarchica". Een zekere Marabini hield de groep in de gaten voor de prefect. "Humanitas" viel in december 1887 uiteen als gevolg van enorme schulden, vervolgingen en meningsverschillen. Het resultaat van dat laatste was de oprichting van de club "Lavoratore". Op 4 oktober 1888 richtte Giovanni Bergamasco, één van de meest actieve Napolitaanse militanten van het communistische anarchisme, de nieuwe groep "Misericordia" op. In 1889 werd de vereniging "18 Marzo" gevormd. Zie: ASN, Pref. Gab. Fascio 906.

⁹² Voor het anarchisme in Carrara vóór 1894 zie: Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 11-106.

⁹³ De in 1884 veroordeelde anarchisten waren naar het buitenland gevlucht. Drie jaar later kwamen velen weer terug dankzij een amnestie. Voor het eerst sinds 1884 werd er ook weer een krant gepubliceerd in Florence: *La Fiaccola Rossa* (25 juli 1887 - 2 oktober 1887). De *questore* voorzag dat de krant wegens geldgebrek en inbeslagnemingen spoedig de publicatie zou moeten staken. Ook de organisatie was gewijzigd: de groepen hadden zich opgedeeld in kleinere eenheden. In 1887 bestonden er drie groepen: "Nè Dio, nè Patria", "Germinal" en "Gustavo Florens". Zie: de *questore* van Florence aan de prefect, Florence 11 augustus 1887. ASF, *Questura*, B. 13.

⁹⁴ Prefect van Florence aan de *questore*, Florence 11 oktober 1887. ASF, *Questura*, B. 13. Opvallend is ook de geringe aandacht voor Rome, waar juist in deze periode het anarchisme zich vooral onder de bouwvakarbeiders sterk maakte. Zie: Cafagna, "Anarchismo e Socialismo a Roma".

⁹⁵ Briguglio, *Il Partito Operaio*, 45.

beschouwden de organisatie als een staat in het klein: "Binnen een organisatie vindt men een charlatan die zal bedriegen, een ambteloos persoon die zal uitbuiten, en een spion die zal aangeven."⁹⁶ Sinds de wetgeving van 1879 kon elke anarchistische vereniging aangeklaagd worden als een criminele organisatie. Het mechanisme opstand-repressie-nieuwe opstand had bij velen geleid tot een houding van totale opstand, van onverdraagzaamheid jegens elke vorm van organisatie en coördinatie.⁹⁷ Tevens was er, door een eenzijdige interpretatie van Kropotkins ideeën, een groot vertrouwen in de spontane komst van de revolutie, waarvoor dus geen organisatorische voorbereiding nodig zou zijn. Weliswaar had dit antiorganisatorische anarchisme niets te maken met het latere theoretische, individualistische anarchisme, maar beide vormen leidden tot dezelfde resultaten: de individuele daad of aanslag en verwijdering van de massa.

Andere anarchisten mengden zich steeds meer onder de arbeiders en boeren. Zij reageerden op de socialistische partij van Costa en de *Partito Operaio*, en werden actief in arbeidersverenigingen, landarbeidersorganisaties, coöperaties, protestbewegingen en tijdens stakingen. Hun betrokkenheid bij het volk bleek ook tijdens de cholera-epidemie in Napels in 1884. Tijdens de opstanden van de boerenarbeiders in 1884 en 1885 in de omgeving van Mantua en in de Po-vlakte, de zogenaamde '*La boje*',⁹⁸ waren de anarchisten en socialisten vooral actief in de organisatie van de boerenmassa. Deze boerenstakingen werden in maart 1885 door het leger en de politie onderdrukt.⁹⁹ De autoriteiten toonden de neiging om organisaties van boeren en arbeiders te bestempelen als afdelingen van de Internationale of als anarchistische organisaties. Op deze wijze kon men beweren dat ze een gevaar vormden voor de staat. Het schrikbeeld van de Internationale, het anarchisme en het revolutionaire socialisme werd bekwaam gehanteerd om te voorkomen dat de arbeidersklasse zich zou kunnen voegen in het legale politieke leven.¹⁰⁰

Tenslotte waren er vele vormen van eclectisch of verward anarchisme. Amilcare Cipriani, die een grote populariteit genoot, was eerder een revolutionair in garibaldistische dan in anarchistische zin. Wegens zijn sympathie met het anarchisme, zijn permanente strijd tegen de Italiaanse monarchie en de Italiaanse staat, en zijn sociaal-revolutionaire elan werd hij echter geïdentificeerd met het anarchisme. Dit etiket hinderde hem niet om in 1897 leiding te geven aan de Italiaanse brigade tijdens de Grieks-Turkse oorlog en om vervolgens zitting te nemen in het parlement.¹⁰¹ Geheel anders was Germanico Piselli, die eerder een zeer gematigde vorm van anarchisme verbond met sociaal-democratische en corporatistische doelen, en er niet voor terugschrok om republikeinse en socialistische afgevaardigden te steunen.¹⁰²

⁹⁶ *Humanitas*, no. 3, 6 februari 1887. Geciteerd naar Pernicone, *Italian Anarchism*, 216.

⁹⁷ Dadà, *L'Anarchismo fra Movimento e Partito*, 46.

⁹⁸ Genoemd naar de kreet waarmee de stakers hun woede uitten: "*La boje, la boje e de boto la va de fora* (of: *sora*)" ("Het kookt, het kookt en de pan loopt over"). Volgens Pernicone (*Italian Anarchism*, 219) is *la boje* een term uit het lokale dialect voor slavendrijver; deze vertaling ben ik nergens anders tegengekomen.

⁹⁹ Zie: Valiani, *La Lotta Sociale*, 45-50.

¹⁰⁰ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 27.

¹⁰¹ Cipriani accepteerde de zetel in de Kamer nadat de republikeinse afgevaardigde Antonio Fratti bij gevechten tegen de Turken op 17 mei 1897 om het leven was gekomen. Op 21 november 1897 werd Cipriani's benoeming in de Kamer ongedaan gemaakt.

¹⁰² Piselli publiceerde van 1886 tot 1891 het weekblad *La Rivendicazione* in Forlì. Hij was één van de weinige anarchistische voormannen die door de autoriteiten als "niet gevaarlijk" werd bestempeld. Ook Piselli vocht tijdens de Grieks-Turkse oorlog van 1897.

In de jaren tachtig werd het internationalisme of anarchisme, evenals het republicanisme,¹⁰³ steeds meer een leefstijl met een eigen (sub)cultuur. Liederen, banketten, de rood-zwarte vlag,¹⁰⁴ kranten, pamfletten, lezingen, demonstraties, protestmanifestaties en herdenkingen vormden de 'anarchistische cultuur' die van groot belang was voor de onderlinge saamenhorigheid en het gezamenlijk vijandbeeld. De eerste herdenkingen waren gewijd aan de executie van korporaal Pietro Barsanti (27 augustus 1870), de oprichting van de Internationale (29 september) en de Commune van Parijs (18 maart). Later in de jaren tachtig kwamen daar de herdenkingen van de 'martelaren van Chicago' (11 november 1887) en de één-meivieringen bij.¹⁰⁵ Herdenkingen van de sterfdag van Mazzini (10 mei), de sterfdag van Garibaldi (2 juni) en gedenkwaardige gebeurtenissen gedurende het Risorgimento werden door alle socialistische en republikeinse groeperingen bijgewoond en ontvaardden niet zelden in onderlinge knokpartijen en schermutselingen met de politie.

Een uiterste vorm van het anarchisme als leefstijl en daadwerkelijke propaganda werd uitgedragen door Giovanni Rossi (pseudoniem: Cardias).¹⁰⁶ Vanaf de jaren zeventig ontvouwde hij zijn ideeën over een 'socialistische commune'. In 1878 publiceerde hij de theoretische brochure *Un Comune Socialista. Bozzetto Semi-Veridico di Cardias*,¹⁰⁷ en vanaf 1886 het tijdschrift *Lo Sperimentale*.¹⁰⁸ In de visie van Rossi waren er experimenten nodig om vooruitgang te bereiken. Ter bevordering van het socialisme moesten socialistische kolonies gesticht worden.¹⁰⁹ De mensen zouden pas in het socialisme geloven indien het functioneren proefondervindelijk bewezen was: het was een vorm van propaganda van de daad, maar niet één waar Malatesta zich mee kon verenigen. In 1887 grondvestte Rossi zijn eerste experiment in de buurt van Cremona: de agrarische coöperatieve kolonie "Cittadella".¹¹⁰ Drie jaar later stichtte hij met een groep medestanders in Brazilië de anarchistische

¹⁰³ Spadolini (*I Repubblicani*, 54) schrijft daarover: "de nieuwe republikeinse generatie oriënteerde zich in de richting van een libertaire, autonomistische en voluntaristische visie op het leven en de politieke strijd ... Vanaf 1880 viel het republicanisme in enkele gebieden samen met een heuse ontkenning van de huidige orde, met een authentieke verloochening van de hele oriëntering van de Italiaanse politiek [...]."

¹⁰⁴ Het openlijk tonen van de rood-zwarte vlag was verboden; dit werd beschouwd als een opstandige daad. Dat gold ook voor het zingen van revolutionaire liederen. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 30 juni 1884.

¹⁰⁵ Zie: Antonioli. *Vieni o Maggio*; Massara, Schirizzi en Sioli, *Storia del Primo Maggio*.

¹⁰⁶ Zie: Badolini, *Democratici e Socialisti*, 330-360; Balzamo, *Le Radici del Socialismo a Bergamo*, 180-185; De Jacobo, ed., *Gli Anarchici*, 445-470; Rossi, *Cecilia Comunità Anarchica Sperimentale*.

¹⁰⁷ Gepubliceerd te Milaan in 1878. Er verschenen vier herdrukken, de laatste in 1891. De vierde editie (Brescia, 1884) bevatte een voorwoord van Andrea Costa.

¹⁰⁸ Het tijdschrift verscheen van mei 1886 tot februari 1887 in Brescia. Er werden vijf nummers gepubliceerd.

¹⁰⁹ Er is enige verwantschap met Frederik van Eedens rijkshoeven en diens experiment "Walden", ofschoon Rossi's motieven, meer dan die van Van Eeden, binnen de socialistische traditie lagen. Rossi wilde de theorie toetsen aan de praktijk om de theorie aan te passen. Bij hem stond het experimentele karakter voorop. Van Eedens motieven waren veel individualistischer en egoïstischer. Rossi was en bleef revolutionair, Van Eeden wees de revolutie af. Beiden waren echter geïnteresseerd in het wetenschappelijke experiment. En beiden ondervonden kritiek van de revolutionaire anarchistische voormannen: Van Eeden van de zijde van Domela Nieuwenhuis, Rossi van de zijde van Malatesta. Soortgelijke kolonies waren de "Anarchistische Commune" van Montreuil, ten Oosten van Parijs, en de "Free Communist and Cooperative Colony" in de buurt van Newcastle, in Engeland.

¹¹⁰ Het experiment werkte aanvankelijk boven verwachting en won op de Wereldtentoonstelling in Parijs zelfs een zilveren medaille, maar al spoedig ontstond er onenigheid tussen Rossi en de leden over de te volgen koers, en in 1890 zegde de landeigenaar het pachtcontract op.

kolonie "Cecilia".¹¹¹ Rossi's experimentalisme werd vooral bekritiseerd door Niccolò Converti in de krant *In Marcia!*....¹¹² Volgens Converti zouden Rossi's proeven de militanten isoleren en onttrekken aan de strijd en propaganda in de fabrieken, in de steden en op het land.¹¹³ Malatesta was, om dezelfde redenen, fel gekant tegen deze vorm van anarchisme.¹¹⁴

De door de regering gevreesde coalities tussen de revolutionaire oppositie in Italië bestonden niet of nauwelijks na 1880. Weliswaar waren enkele internationalistische verenigingen, zoals die in Massa en Carrara,¹¹⁵ binnen de vrijmetselarij of in de traditie van de *carbonari* ontstaan, maar al spoedig werden de verenigingen opener. Van een samenwerking tussen republikeinen en internationalisten was slechts op één gebied sprake: de strijd tegen politieke verkiezingen. In vele steden (met name Livorno, Massa, Carrara, Pisa) heerste daarentegen een felle concurrentiestrijd tussen de beide bewegingen die vaak uitmondde in vechtpartijen. De woordenstrijd die door Mazzini en Bakoenin was begonnen, werd herhaaldelijk door hun volgelingen in handgemeen omgezet. De angst van de autoriteiten was echter niet geheel ongegrond. De richtlijnen van het Londense congres van 1881 spoorden immers aan tot de vorming van revolutionaire bondgenootschappen. Maar ook individuele internationalisten¹¹⁶ en republikeinen¹¹⁷ riepen op tot (tijdelijke) samenwerking om de monarchie te bestrijden.

De autoriteiten tegenover de anarchisten

In de jaren van Depretis' bestuur vermoedden de politieke autoriteiten telkens allerlei samenwerkingsverbanden tussen oppositionele groeperingen. Aanvankelijk ging men uit van een akkoord tussen de internationalisten en bonapartisten. Later vermoedde men samenzweringen van internationalisten met achtereenvolgens klerikalen, irredentisten, de *camorra* of met republikeinen.¹¹⁸ In de jaren tachtig bespeurden de autoriteiten een nieuw subversief verbond: tussen de diverse socialistische richtingen, de sociaal-democraten en de anarchisten. Door deze koppeling te maken, verschaftte de regering zich het excuus om ook de gematigde socialistische richting te vervolgen. Elk moment zouden de parlementaire socialistes immers aan de zijde van de anarchisten in opstand kunnen komen en de binnenlandse veiligheid van de staat bedreigen.¹¹⁹

De repressie van regeringszijde was in deze periode zo effectief dat de anarchistische beweging

¹¹¹ Het initiatief werd ondersteund door Filippo Turati's *Critica Sociale*. De kolonie omvatte een honderdtal personen. Ze bestond van 1890 tot 1894. De ondergang van de kolonie was vooral het gevolg van onenigheden over de vrije liefde en de wrijvingen die daaruit voortkwamen.

¹¹² *In Marcia!*... werd gepubliceerd in Fano-Pesara van 13 september 1885 tot 18 maart 1886. Er verschenen 19 nummers.

¹¹³ "Niccolò Converti" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 84-85.

¹¹⁴ Voor reacties van Kropotkin en Reclus op anarchistische kolonies zie: Zoccoli, *L'Anarchia*, 426-430.

¹¹⁵ Zie: Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 22-27.

¹¹⁶ Circulaire van de ex-republikein Domenico Francolini: "Spoor anarchistische groepen aan tot politieke acties en sluit daarbij een verbond met de republikeinse beweging tegen de monarchistische reactie. Geen programma, geen verplichting, behalve overeenstemming tijdens de strijd. Costa, Cafiero zijn akkoord, de Zuidelijken ook, de Toscaniërs en Romagnezen werken eraan. De republikeinse leiders keuren het goed." Geciteerd in de circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 mei 1881.

¹¹⁷ Circulaire van de Italiaanse republikeinen in Cannes, ondertekend door Ferruccio Corradetti. Bertolucci, *Anarchismo e Lotte Sociali*, 122-123.

¹¹⁸ In de jaren tachtig hervonden de republikeinen hun krachten dankzij de neergang van de Internationale, de heropleving van de invloed van de Vrijmetselarij, het toenemende irredentisme en de teleurstelling in de politiek van de *Sinistra*. Spadolini, *I Repubblicani*, 49.

¹¹⁹ Zie: de Circulaires van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 4 september 1879 en Rome 7 februari 1880.

zich nauwelijks staande kon houden. Na de aanslag op tsaar Alexander II in maart 1881, de aanslag op president James Garfield in Washington in juli 1881,¹²⁰ het Revolutionaire Congres in 1881 te Londen en de aanslag op koningin Victoria in januari 1882¹²¹ was de regering oprecht bang voor aanslagen en revolutionaire acties.¹²² Vanaf het tiende herdenkingsjaar van de Commune van Parijs werd de regering voortdurend gewaarschuwd voor complotten tegen het leven van de koning.¹²³ Zo maakte de prefect van Florence de regering erop attent dat de internationalisten van plan waren een aanslag op de koning te plegen door een lid van de *camorra*. Het bericht kwam uit "zeer betrouwbare bron." De prefect van Napels kreeg daarop de opdracht om alle bekende internationalisten - "Merlino, Ceccarelli, Ceccarese, Alvino en dergelijken" - te arresteren.¹²⁴

De stroom van circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken over de Internationale signaleerde voortdurend samenzweringen, geheime congressen, voorbereidingen van aanslagen, voorbereidingen tot vorming van gewapende bendes,¹²⁵ propagandatochten van voortvluchtige anarchisten, en clandestiene pamfletten en kranten. En telkens bespeurden de autoriteiten een toename van activiteiten van de anarchisten, en gaven ze het bevel het toezicht te verscherpen, de correspondentie, kranten en pamfletten in beslag te nemen, achter geheime afspraken te komen, en anarchisten te arresteren. Elke aanslag in het buitenland voedde het vermoeden dat deze navolging zou vinden in Italië. Hoe serieus het ministerie van Binnenlandse Zaken de anarchisten nam, blijkt uit een circulaire van maart 1887 aan de Italiaanse diplomaten in het buitenland:

De internationale anarchistische groep in Londen [...] heeft overeenstemming bereikt met het uitvoerende Comité van België teneinde een gezamenlijke gedragslijn voor alle socialistten in de hele wereld vast te stellen. Die gedragscode heeft als doel: koningsmoord, moord op alle politiecommandanten, en in het bijzonder op de agenten van de

¹²⁰ Garfield werd verwond door ene Charles Guiteau. De president stierf in september aan zijn verwondingen.

¹²¹ De koningin werd beschoten door ene Maclean, een krankzinnige.

¹²² Uit de inbeslaggenomen documenten van Amilcare Cipriani, die op 31 januari 1881 was gearresteerd, concludeerde de politie dat de internationalisten een nieuwe revolutionaire opstand beraamden waaraan onder anderen Covelli, Malatesta en Solieri zouden deelnemen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de consul in Genève, Rome 11 februari 1881. ASDMAE, P.I., B. 9. In december stelde het consulaat in Genève het ministerie op de hoogte van het plan om het koninklijke theater in Turijn in brand te steken. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 december 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹²³ De regering ontving vooral veel rapporten over samenzweringen van de consulaten in Genève en Marseille. In mei 1881 waarschuwde *confidente* Raffaele Moncada voor twee plannen die vanuit Londen werden opgesteld, om een aanslag op het leven van de koning te plegen. In juni van hetzelfde jaar lichtte de Franse ambassadeur de minister van Buitenlandse Zaken in over een aanslag tegen de koning. Ook deze zou in Londen worden voorbereid. In 1882 wees de consul in Genève op een complot tegen het leven van de koning dat in Florence-Ravenna zou zijn gesmeed. In oktober 1883 informeerde de ambassadeur in Londen de regering over een aanstaande aanslag op de koning en de troonopvolger. Het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 26 mei 1881, ASDMAE, P.I., B. 7. Het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 24 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 7. Consulaat te Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 3 oktober 1882. ASDMAE, P.I., B. 9. Het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 6 oktober 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

¹²⁴ Telegram van Depretis aan de prefect van Napels, Rome augustus 1880. ACSR, Carte Depretis, Serie IV, Scatola 3.

¹²⁵ In 1884 verwachtte het ministerie van Binnenlandse Zaken dat tijdens de herdenking van de Commune van Parijs op 18 maart een revolutionair oproer in de Romagna en Toscane verwekt zou worden. De leider van de opstand zou Malatesta zijn. Het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 23 januari 1884. ASDMAE, P.I., B. 37.

geheime politieke politiekorpsen. Men zal gebruik maken van dynamiet om openbare gebouwen op te blazen en de bourgeoisie en de autoriteiten angst in te boezemen. De kerken zullen geplunderd moeten worden en de buit zal worden aangewend voor propaganda.¹²⁶

De repressie was zo ingericht dat, ook als anarchisten niet door de justitie werden gezocht, ze toch gearresteerd moeten worden:

Indien zij [Malatesta, Cafiero, Zanardelli, Zirardini, Nabruzzi, Fabbri, Ravà, Pallavicini] echter in Italië terugkeren, aangezien dat ongetwijfeld in verband zal staan met criminele complotten die men tegen de binnenlandse veiligheid van de staat beraamt, moeten ze worden gearresteerd en aan de justitiële autoriteiten worden overgedragen voor berechting wegens het misdrijf waarvan ze worden verdacht, of op zijn minst als uiterst gevaarlijke internationalisten aan de kantonrechter worden overgedragen voor een *ammonizione*.¹²⁷

De ontdekking en inbeslagneming van Malatesta's *Programma van de Internationale* was aanleiding voor het ministerie om de verenigingen die zich op dit programma baseerden, te ontbinden en aan te merken als criminele genootschappen. De leden van deze verenigingen dienden te worden voorgedragen voor een *ammonizione*.¹²⁸ Herhaaldelijk bleek ook dat de prefecten meer druk uitoefenden op de postkantoren dan wettelijk was toegestaan om kranten en pamfletten in beslag te nemen. Voor de inbeslagneming van kranten en brieven aan de grens was geen rechterlijke toestemming nodig, maar zodra ze eenmaal in Italië werden verspreid was deze wel vereist.¹²⁹

Individualistische (emigranten-)anarchisten

Het antiorganisatorische of individualistische anarchisme maakte in de jaren tachtig bovenal onder Italiaanse ballingen opgang. Dit moet voornamelijk in verband gebracht worden met de verschillende anarchistische tradities in de ontvangende landen: de tradities van Pierre-Joseph Proudhon en Max Stirner (of Friedrich Nietzsche) waren daar even belangrijk als die van Bakoenin of Kropotkin. Met name in periodes waarin, als gevolg van de repressie, een nationale organisatie van het Italiaanse anarchisme ontbrak, werd de anarchistische kritiek op de eigen organisatievormen heftig. Malatesta zag de antiorganisatorische anarchisten als volgt:

Zij begonnen desorganisatie te preken en te praktiseren; ze wilden de isolatie, de verachting voor verplichtingen en het gebrek aan solidariteit verheffen tot een beginsel, alsof deze een functie van het anarchistische programma zouden zijn, terwijl ze daarentegen zijn volledige ontkenning zijn.

Dat is wat er gebeurde met diegenen die, teneinde het gezag te bestrijden, het principe van de organisatie zelf aanvielen.

Zij wilden verraad en bedrog voorkomen, de vrije teugels laten aan het individuele initiatief, zich verzekeren tegen spionnen en aanvallen van de regering - en ze brachten

¹²⁶ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, bestemd voor de Italiaanse zaakgelastigden in het buitenland, Rome 28 maart 1887. ASDMAE, P.I., B. 26.

¹²⁷ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 2 januari 1882.

¹²⁸ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 4 juli 1884.

¹²⁹ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 1 mei 1889.

isolatie en onmacht op de eerste plaats.¹³⁰

Uit de laatste alinea wordt duidelijk dat Malatesta de relatie tussen het antiorganisatorische anarchisme en de vervolgingen, of de angst voor de vervolgingen, wel onderkende. In de praktijk onderschatte hij echter het belang van deze relatie.

Aanvankelijk was het antiorganisatorische anarchisme een houding van verzet tegen het sociaal-anarchisme, maar al spoedig werd het tot een programma verheven. De anarchistische kritiek op het gematigde, legale socialisme vormde daarbij een stimulerende kracht. Als de partij, organisatie, congressen en programma's werden afgewezen, bleef er echter niets anders over dan een anarchistische subcultuur of individuele daden.

De Italiaanse anarchisten hadden zich tot dusver solidair getoond met de plegers van aanslagen, zeker als deze acties tegen symbolen van de aristocratische of burgerlijke overheersing gericht waren. Steeds vaker echter gingen anarchistische groepen zich uitsluitend richten op de verkondiging van terreur en onwettige acties. Hun aanvallen op de organisatie en vooraanstaande leiders werden steeds onverzoenlijker en vormden op den duur een doel op zich. In Italië zelf kwam deze anarchistische richting nauwelijks voor, maar in het buitenland beleden Italiaanse anarchisten veelvuldig het anarcho-individualisme, het *anarchismo nullista*, het amorfisme, het atomisme of het terroristische anarchisme.¹³¹

Een grote groep Italiaanse anarcho-individualisten was actief in Parijs. Menigeen deelde de opvatting van de anarchistische opportunist en misdadiger Luigi Parmeggiani:¹³² "De propagandist van diefstal is geen dief, maar een overtuigde revolutionair. [...] Om propaganda te voeren zijn geen kletspraatjes maar duiten nodig, en om die te verwerven moeten we de eigendom aanvallen."¹³³ Parmeggiani's compagnon Achille Vittorio Pini was de leider van een anarchistische misdadigersbende in Parijs.¹³⁴ Hij was in 1886, na enige omzwervingen door Zwitserland, naar Parijs gekomen. Daar bekeerde hij zich, na lezing van *Les Paroles d'un Révolté* van Kropotkin en

¹³⁰ Malatesta, "I Nostri Propositi - II: L'Organizzazione". *L'Associazione*, no. 7, 7 december 1889.

¹³¹ Eén van de eerste Italiaanse anarcho-terroristische pamfletten verscheen in 1885 in Caïro; het kwam van de "*Federazione dei Gruppi Anarchici di Caïro*", maar was opgesteld door de naar Egypte gevluchte Gaetano Grassi. Enige voorzichtigheid is in dit geval geboden, aangezien het pamflet bij mij alleen bekend is als een transcriptie in een brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken; het kan derhalve ook een vervalsing zijn. Voor de tekst zie: Bijlage A - 8.

¹³² Na een veroordeling in 1889 te Parijs vertrok Parmeggiani samen met de weduwe van een door hem en Pini gedupeerde antiquair naar Londen. Daar werd hij schatrijk en verzamelde hij "anarchide" personen om zich heen die een felle strijd voerden tegen de groep van Malatesta. Dat deed hij onder meer door de publicatie van het blad *Il Comunista* (ondertitel: "eigendom is diefstal - de organisatie is de vijand van de arbeiders"). Samen met politespion Guglielmo Augusto Bordes richtte hij de groep "*Libera Iniziativa*" op en publiceerde hij het blad *L'International* (Londen, 1890-1891, 8 nrs.) dat opriep om de rijken levend te verbranden. Door Charles Malato en vele anarchisten in Londen werd hij beschouwd als een politespion. In 1920 keerde Parmeggiani terug naar Italië en her kreeg hij dankzij de persoonlijke tussenkomst van Benito Mussolini zijn paspoort. In hetzelfde jaar werd het verzamelen van inlichtingen over hem voor het *Casellario Politico Centrale* gestaakt. Zie: ACSR, CPC 3740.

¹³³ Parmeggiani in de *Comunista*, 9 april 1892. Geciteerd in de brief van de Italiaanse Zaakgelastigde te Brussel aan minister-president en minister van Buitenlandse Zaken Rudini, Brussel 21 april 1892. ASDMAE, P.I., B. 8.

¹³⁴ Volgens politespion Orlando De Martijs bestond de bendes voornamelijk uit: Alessandro Marocco, Caio Zavoli, Francesco Saverio Merlino, Luigi Parmeggiani en Vittorio Pini. Zie: het rapport van De Martijs, Parijs 10 januari 1888. ASDMAE, P.I., B. 39. Volgens politiefunctionaris Frosali waren van de bendes tevens lid: Placido Schoupe, Giovanni Defendi, Gennaro Pietrarroia en Isaia Pacini. Zie: het rapport van Frosali aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Londen, 11 november 1905. ACSR, CPC 3740.

onder invloed van de rechtszaak tegen Clément Duval, tot het anarchisme. Duval was een gewelddadige anarchist, die in januari 1887 tot levenslange dwangarbeid werd veroordeeld wegens diefstal en verwonding van een politieagent.¹³⁵ Voor anarchisten als Pini was diefstal een te rechtvaardigen zaak.¹³⁶ Zij stelden dat de dagelijks ondervonden armoede het recht op bestaan bedreigde en dat bijgevolg diefstal, of zoals zij het noemden 'restitutie', was toegestaan: "neemt wat ge nodig hebt!"¹³⁷ Daarnaast wilden ze het gestolen geld inzetten voor de strijd tegen de sociale orde.¹³⁸ Met het geld dat de bende van Pini door diefstal had verkregen, werd de anarchistische groep *Intransigente*, die in Londen en in Parijs opereerde, gefinancierd.¹³⁹ Soortgelijke groepen waren *I Ribelli* in Saint Denis en *Gli Straccioni di Parigi* (De Voddenrapers van Parijs).

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig woedden over de kwestie van diefstal, valsemunterij en het 'neem- en eetrecht' herhaaldelijk discussies in de verschillende anarchistische kranten. De gezaghebbende *Revolté* wees in 1885 en 1887 elke vorm van diefstal af. Malatesta keurde diefstal goed, mits de opbrengst bedoeld was voor propaganda of behoeftigen. De laatste belangrijke discussie over anarchistische diefstal vond plaats in de jaren 1911-1913, toen de "Bende van Bonnot" de omgeving van Parijs onveilig maakte. De discussie werd mede bepaald door het anarchistische jargon. Vele anarchisten onderschreven Proudhons beroemde leus "Wat is eigendom? Eigendom is diefstal" (1840). Zij beschouwden de schending van het recht van de arbeider om te genieten van de opbrengst van zijn werk en de beknutting van vrijheid en de menselijke waardigheid als diefstal. Iemand die daarom de bezitters beroofde, ontnam, in hun ogen, iets aan dieven. Om de daad echter als socialistisch of anarchistisch te kunnen bestempelen, diende het gestolen goed teruggegeven worden aan de 'producenten' (de arbeiders) of aan behoeftigen. Merlino stond veel kritischer tegenover het fenomeen van ontvreemdingen. Hij zag er bovenal een antisociale en amorele daad in. Nadat *Associazione*-redacteur Giuseppe Cioci er met de kas vandoor was gegaan, oordeelde de redactie van deze malatestiaanse krant dat diefstal onder kameraden een amorele daad was.¹⁴⁰

De *Intransigenti* in Parijs publiceerden enkele pamfletten en artikelen die tegen de socialistische anarchisten waren gericht, en waarbij veelal grof taalgebruik en felle persoonlijke aanvallen centraal stonden. Het doelwit van deze anarcho-individualisten waren eclectische internationalisten als Germanico Piselli,¹⁴¹ sociaal-revolutionairen als Cipriani en socialistische republikeinen als Celso

¹³⁵ Duval maakte deel uit van de groep *Panthère des Batignolles*. Zijn aanvankelijke terdoodveroordeling werd omgezet in levenslange dwangarbeid. Duval ontsnapte in 1901 en vluchtte naar Noord-Amerika, waar hij in 1935 stierf. Luigi Galleani publiceerde diens memoires in *Memorie Autobiografiche*, Newark/New Jersey, 1929.

¹³⁶ Pini schreef in de gevangenis een rechtvaardiging van zijn diefstallen. De verdediging "Verteidingung des Genossen Pini" werd gepubliceerd in *Die Autonomie*, 15 maart - 26 april 1890. Delen van het document zijn gepubliceerd in O'Squarr, *Les Coulisses de l'Anarchie*, 130-138.

¹³⁷ In Nederland bekend als het "neem- en eetrecht."

¹³⁸ Verdediging van Pini tegenover zijn rechters. Geciteerd in O' Squarr, *Les Coulisses de l'Anarchie*, 138.

¹³⁹ Dat het niet om kleine bedragen ging, blijkt uit een rapport van politiepijon De Martijs die aangeeft dat tijdens een inbraak in augustus 1888 er 200.000 francs aan geld en waardepapieren werd buit gemaakt. Rapport van De Martijs, Parijs 2 augustus. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 48, fasc. 290.

¹⁴⁰ Zie: *L'Associazione*, nrs. 5 van 7 december, 6 van 21 december 1889 en 7 van 25 januari 1890.

¹⁴¹ Piselli was hoofdredacteur van het blad *La Rivendicazione* (De Terugvordering) in Forlì. Het blad verscheen van 6 november 1886 tot 26 september 1891 en telde 34 nummers. Verschillende anarchisten hielden Piselli voor een geheim agent van de regering, waarschijnlijk wegens zijn "buigzame" anarchisme. Zo schreef politie-informant "7" in Parijs dat Piselli een agent van Crispi was, die ter plekke op missie was om de bewegingen van de Italiaanse socialistten te bestuderen, met name die van Cipriani. Voor deze opdracht zou Piselli 2000 francs hebben ontvangen van de *questore* van Rome. Rapport van "7", Parijs 30 september 1889. APPP, Série B/A, Carton 1475. Politiepijon De Martijs schreef over

Ceretti. In 1887 brachten Pini en diens handlangers Luigi Parmeggiani een bulletin uit onder de titel *Il Ciclone* (De Wervelstorm),¹⁴² met kenmerkende opschriften als "emancipatiemiddelen: onteigening - dolk - dynamiet", "meer organisatie, maar ook volledige autonomie van het individu en van de groepen".¹⁴³ Twee jaar later publiceerden ze *Il Pugnale* (De Dolk),¹⁴⁴ een uiterst agressieve krant waarin beschrijvingen stonden hoe men nitroglycerine en bommen moest maken. Fijntjes werd bij deze anarchistische recepten vermeld dat de bom een tweevoudige uitwerking had: zij vernielde gebouwen en, gebruikt op pleinen, doodde ze vele burgers.¹⁴⁵

Voorschriften voor het bereiden van bommen werden ook afgedrukt in het blad van Parmeggiani en politespion Bordes *L'International* onder de titel "*Indicateur Anarchiste*".¹⁴⁶ Daarin werd tevens vermeld hoe men ontvlambare brieven kon maken waarmee men bureaucratische instellingen en archieven in brand kon steken. In juli 1883 publiceerde de anarchistische krant *La Lutte* de rubriek "Antiburgerlijke producten" waarin de productiewijze van ontvlambare en ontplofbare stoffen werd beschreven.¹⁴⁷ In 1887 verscheen te Parijs de brochure *L'Indicateur Anarchiste. Manuel du Parfait Dynamiteur*. Rond de eeuwwisseling publiceerde Johann Most in New York het "anarchistische kookboek" *Science of Revolutionary Warfare. A Handbook of Instruction regarding the Use and Manufacture of Nitroglycerine, Dynamite, Gun-cotton, Fulminating Mercury, Bombs Arsona, Poisons, etc.* De brochure *La Salute è in Voi*, een handboek voor bommengooiers, maakte in één van haar recepten een fout die door het tijdschrift *Cronaca Sovversiva* (no. 21, juli 1906) werd gecorrigeerd: in plaats van 200 gram salpeterzuur diende men 1200 gram salpeterzuur af te meten.¹⁴⁸ Ontwrichting van het staatsmonopolie op geweld was het belangrijkste doel van de verspreiding van deze anarchistische recepten.

In 1888 publiceerden anarcho-individualistische groepen het pamflet *Manifesto degli Anarchici in Lingua Italiana al Popolo d'Italia*¹⁴⁹ met de uitzonderlijk hoge oplage van 50.000 exemplaren. Het pamflet behelsde een felle aanval tegen Amilcare Cipriani met het oogmerk diens populariteit en integriteit aan te tasten.¹⁵⁰ De volksheld Cipriani was op dat moment actief betrokken bij de

---

Piselli dat veel anarchisten hem als een geheim agent van secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, Alessandro Fortis, zagen. Brief van De Martijs, Marseille, 13 januari 1891. ASDMAE, Fondo "D", Appendice N. 2, Carte Gorrini, fasc. 2.

¹⁴² Uitgebracht in Parijs, 4 september 1887. De *Ciclone* werd gemaakt in de drukkerij van de Franse anarchist Jean Grave, waar ook *Le Revolté* werd gedrukt. Uit onwetendheid, of met opzet, hanteerden Pini en Parmeggiani dezelfde opmaak als die van *Le Revolté*.

¹⁴³ In het bulletin stonden artikelen met de veelzeggende titels: "Aan de Soldaten van Moordenaar Koning Umberto I" en "Anarchistische Keuken".

¹⁴⁴ *Il Pugnale* verscheen in april en in augustus 1889 in Parijs. De motto's van de krant luiden: "tegen de brute kracht van de bourgeoisie stellen we de brute, maar intelligente en bewuste kracht van het individu en van de massa's" - "hoe homogener de anarchistische propaganda, des te spoediger en zekerder zal de overwinning van de sociale revolutie zijn".

¹⁴⁵ "Nostro Programma", *Il Pugnale*, 1e jaargang no. 2 (14 augustus 1889)

¹⁴⁶ Zie al hierboven: pag. 213-214, noot 132.

¹⁴⁷ *La Lutte. Organe Anarchiste paraissant le Dimanche* verscheen van 1 april tot 5 augustus 1883 te Lyon. Er verschenen 19 nummers. De krant maakte deel uit van de zogenaamde anarchistische pers in Lyon die tussen 1881 en 1884 vele anarchistische titels verspreidde.

¹⁴⁸ Zoccoli, *L'Anarchia*, 460-461, noot 3.

¹⁴⁹ Londen, 1 november 1888.

¹⁵⁰ Ook de groep *Gli Anarchici di Marsiglia* had in september 1888 een manifest tegen Cipriani gepubliceerd waarin ze hem aanvielen: "Cipriani, begenadigd, is een intrigant die zich met zijn populariteit opdringt; hij is een nieuwe promotor van politieke scheuringen; een knecht die baas wil worden. [...] wie het heeft over *eenheid van partijen* kan geen anarchist zijn, maar is een utopist. Wie hoop geeft over de *uitbreiding van het kiesrecht* is geen anarchist, maar een streber die die macht wil bereiken.- Wie zich

zogenaamde Unie van Latijnse Volkeren.¹⁵¹ Deze was opgericht als antwoord op de Triple Alliantie¹⁵² en de oplopende spanningen in 1888 tussen Frankrijk en Italië ten gevolge van de anti-Franse politiek van Crispi. Volgens de Unie zouden de Franse en Italiaanse volkeren zich moeten verbroederen om het oorlogsgevaar af te wenden. In Italië werd het initiatief van Cipriani gesteund door Celso Ceretti in zijn blad *Il Sole dell'Avvenire* (De Zon van de Toekomst).¹⁵³ Ceretti beschuldigde, ten onrechte, de opstellers van het *Manifesto* ervan onder de invloed te staan van politespion Carlo Terzaghi.¹⁵⁴ Deze belediging was te veel voor Pini en Parmeggiani; ze besloten Ceretti te straffen. In februari 1889 vertrokken ze naar Italië en verwondten Ceretti met een dolk. Tijdens dezelfde 'strafexpeditie' wilden ze ook de antianarchistische socialist Camillo Prampolini¹⁵⁵ een 'waarschuwing' geven, maar deze werd tijdig op de hoogte gesteld en kon aan de afstraffing ontkomen.¹⁵⁶ Voor deze aanslagen werden beide wrekers in juni 1890 door het Hof van Assisen in Reggio Emilia bij verstek veroordeeld tot een gevangenisstraf van dertig jaar.¹⁵⁷

De naam van Terzaghi was niet toevallig gevallen. In december 1888 had hij onder zijn pseudoniem Angelo Azzati tevergeefs contact gezocht met de groep *Intransigenti* rond Pini.¹⁵⁸ Een jaar later waarschuwde Malatesta in zijn blad *L'Associazione* (De Vereniging) tegen de activiteiten van Terzaghi alias Azzati.¹⁵⁹ Terzaghi was niet de enige Italiaanse politespion die zich voor Pini interesseerde.¹⁶⁰ Orlando De Martijs, die op dat moment in Parijs opereerde, was in de groep van de

---

slechts revolutionair noemt is geen anarchist, maar een bedrieger, omdat het niet voldoende is om de revolutie te willen; men moet weten waarom men haar wil. Zij is het *middel* tot de anarchie, die het *doel* is waarin we het welzijn van een ieder in het welzijn van elke ander vinden." ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 87, fasc. 850.

¹⁵¹ Ook Benoît Malon en Alexandre Millerand waren bij de Unie betrokken. Deze had al spoedig 15.000 aanhangers. Cipriani verdedigde zich later tegen aanvallen van Malatesta, die hem van dubbelzinnigheid en verwarring beschuldigde, door te verklaren dat de Unie deel uitmaakte van de Federatie van de Volkeren. Deze Federatie zou bestaan uit alle volken; de secties bestonden uit de rassen en de groepen uit de naties. Cipriani was een groot liefhebber van het "Latijnse ras" dat hij bedreigd zag door de Triple Alliantie. Het initiatief van Cipriani hield geen enkel verband met het anarchisme, maar alles met diens (intuïtieve) sociaal-revolutionaire gevoel. Hij zag in Frankrijk, behalve een toevluchtsoord, vooral het revolutionaire land - van de Revolutie van 1789 en van de Commune. Zie onder andere: Briguglio, "Gli Anarchici", 128-130.

¹⁵² De Triple Alliantie of Driebond (20 mei 1882 - 4 mei 1915) was een verdedigingsverbond van het Duitse Rijk, Oostenrijk-Hongarije en Italië. Het belang voor Italië lag in de bepaling dat het door de beide andere mogendheden zou worden bijgestaan voor het (onwaarschijnlijke) geval van een aanval van Frankrijk. Zie voor de Driebond al hierboven: hoofdstuk V, pag. 183.

¹⁵³ Genoemd naar Garibaldi's uitspraak: "De Internationale is de zon van de toekomst."

¹⁵⁴ Ceretti was op dat moment waarschijnlijk niet op de hoogte van de diefstallen van de Pini-bende, en meende dat een oplage van 50.000 exemplaren slechts door de politie kon zijn betaald. Het taalgebruik, dat overeenkwam met dat van Terzaghi, was voor hem een andere aanwijzing dat deze spion achter de hetze zat.

¹⁵⁵ Prampolini had in het blad *Giustizia* de *Intransigenti* voortdurend uitgemaakt voor agenten van de regering die de taak zouden hebben om Cipriani en de socialisten te bestrijden.

¹⁵⁶ In zijn rapport van 10 januari 1888 schrijft De Martijs dat Pini en Parmeggiani ook reeds eerder in Parijs een zekere Faina met een dolk hadden verwond omdat ze ervan overtuigd waren dat hij een geheime agent van de Italiaanse politie was. ASDMAE, P.I., B. 39. Mogelijk doelde De Martijs hier op Salvatore Farina, de gids die de opstandelingen van de Matese-bende had verraden.

¹⁵⁷ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 16 december 1891.

¹⁵⁸ Zie: *La Révolte*, 2e jaargang, no. 14, 16-22 december 1888.

¹⁵⁹ Voor de *L'Associazione* zie hieronder: hoofdstuk VIII, pag. 266-267.

¹⁶⁰ Masini (*Storia degli Anarchici* (1969) 232-233) en Nettlau (*Geschichte der Anarchie*, IV, 223-224) zien ten onrechte de hand van Terzaghi achter het gewelddadige taalgebruik van de groep rond Pini. Pini schreef zelf dat hij door Azzati/Terzaghi was verraden, maar het lijkt mij waarschijnlijker dat De Martijs

Intransigenti geïnfiltrerd, en de Italiaanse politie werd zodoende continu op de hoogte gehouden van het verblijf en de activiteiten van Pini en diens kameraden.¹⁶¹ Na een verzoek tot uitlevering van de Italiaanse regering werd Pini in 1889 gearresteerd. Pas na een huiszoeking ontdekte de Franse politie zijn criminele activiteiten. Hij werd niet uitgeleverd, maar in november 1889 door het Hof van Assisen van het departement van de Seine veroordeeld tot twintig jaar dwangarbeid.¹⁶²

De vraag dient zich aan waarom Malatesta en andere anarchisten die zich beroemden op hun hoogstaande morele normen,¹⁶³ de activiteiten van Pini verdedigden.¹⁶⁴ Het antwoord moet deels gezocht worden in de anarchistische visie op criminaliteit: deze werd in hun visie veroorzaakt door de kapitalistische maatschappij; criminelen waren dus niet schuldig, maar slachtoffer,¹⁶⁵ of ze waren 'ziek' in sociaal-pathologische zin, en hadden recht op hulp en behandeling.¹⁶⁶ Deels moet het ook gezocht worden in de praktische omstandigheden van de emigranten-anarchisten, die in de jaren tachtig een groot gebrek aan geld hadden. Geldschietters Cafiero en Covelli¹⁶⁷ waren geruïneerd en hadden het anarchisme de rug toegekeerd, de organisatie was ver te zoeken en daardoor waren er nauwelijks nog inkomsten uit contributies en inzamelingen. Daarentegen kostte de publicatie van brochures, kranten en pamfletten, en ook de steun aan families van gevangen kameraden, de rechtszaken, de boetes en de reizen, handen vol geld. Malatesta meende het probleem deels te kunnen oplossen door in Argentinië naar goud te zoeken.¹⁶⁸ Andere anarchisten, zoals Pini,

---

hem heeft aangegeven. Terzaghi had in Parijs zijn eigen contact met de politespion "7" ofwel Francesco Carattoni, die hem uitvoerig over de Pini-bende kon informeren. Zie: *L'Associazione*, no. 4, 30 november 1889.

¹⁶¹ Sernicoli beweerde zelfs dat hij van elke stap van Pini en diens kameraden op de hoogte was, niet alleen dankzij De Martijs maar ook dankzij andere *confidenti*.

¹⁶² Pini werd naar de strafkolonie in Cayenne gestuurd. Op 1 september 1891 vluchtte hij, maar werd reeds op 15 november weer gearresteerd. De vluchtpoging bezorgde hem nog twee extra jaren dwangarbeid. Hij stierf in december 1903. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 30 mei 1892. Maitron, *Le Mouvement*, I, 187-188.; Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 229-233; Nettlau, *Geschichte*, IV, 218-226; O'Squarr, *Les Coulisses de l'Anarchie*, 129-147.

¹⁶³ De anarcho-individualisten hielden er al snel een eigen anarchistische moraal op na. Zo omschreef Paolo Schicchi de zijne als: "de vrije manifestatie van alle psychische en fysieke vermogens van de mens zonder andere sancties dan die van de natuur en de wetenschap, zonder andere beperkingen dan het respect voor de vrijheid van anderen. Vanaf het moment dat een actie deze vrijheid schendt of tegen de natuurlijke en wetenschappelijke wetten indruist, wordt zij immoreel, en elke opstandige daad tegen deze immorele actie is op zich uiterst moreel, niet beperkt door principes en zonder hiërarchie in gevolgen en doelen." Daaruit volgde: "*Moreel* is de explosie van het dynamiet die paleizen en despoten opblaast, *moreel* de dolksteek die de onderdrukker en zijn smerissen keelt, *moreel* de brand die de velden en kantoren vernietigt, waar het vergoten zweet van de arbeiders slechts de ledigheid en de orgieën helpt voeden van een handvol bevoorrechte nietsnutten, *moreel* de stromen van tiranniek bloed die de revolutie met zich meebrengt, *moreel* de diefstal waarmee elk datgene terugpakt wat de uitbuiters hebben vergaard met het zweet van de ellendigen." Schicchi, "Tattica Rivoluzionario, Il Furto", *La Croce di Savoia*, 1e jaargang, no. 4, 25 augustus 1891.

¹⁶⁴ Peter Kropotkin en Jean Grave waren felle tegenstanders van de anarchistische diefstal of *reprise individuelle*. Maitron, *Le Mouvement*, I, 193.

¹⁶⁵ Bakoenin, *Programme de l'Alliance Internationale Socialiste*, Bakunin, *Sozialpolitischer Briefwechsel*, 333.

¹⁶⁶ Kropotkin, *Law and Authority* (1886). Geciteerd naar Woodcock, *The Anarchist Reader*, 116.

¹⁶⁷ Covelli gebruikte zijn erfdeel in 1880 voor de "zaak". Minister van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 22 februari 1880. ASB, Pref. Gab., B. 451.

¹⁶⁸ Malatesta en Galileo Palla werden tijdens hun verblijf in Argentinië door de autoriteiten beschuldigd van valsemunterij. Het lijkt echter om een wraakactie van de regering en de presidentiële familie te zijn gegaan omdat Malatesta de frauduleuze monetaire politiek van de regering aan de kaak had gesteld. In de Italiaanse rechtszaken tegen Malatesta kwam de kwestie van de valsemunterij herhaaldelijk terug. Zie:

probeerden aan geld voor de propaganda te komen door het plegen van inbraken.¹⁶⁹ Sommige groepen namen geld aan van gulle gevers¹⁷⁰ en het is daarom niet verwonderlijk dat enkele anarchistische groepen onder invloed van de politie geraakten doordat een spion hun een krant of het geld voor andere soorten publicaties aanbood.

Het emigranten-anarchisme bleef een permanent verschijnsel binnen de Italiaanse beweging. Het was een triest fenomeen waaraan vele aspecten zaten. In het buitenland waren de Italiaanse kolonies geïsoleerd en teruggeworpen op hun eigen cultuur. Binnen de kolonies bestonden echter subculturen van verschillende aard: politiek, religieus en crimineel. Dit wierp de emigranten terug op de fundamenteën van hun overtuiging. Het is derhalve niet verwonderlijk dat de standpunten van de anarchisten in het buitenland gekenmerkt werden door verstarring en verbittering. Die eigenschap werd versterkt door de verbondenheid met de situatie in Italië. Daarbij kwam nog de angst voor uitzetting en voor verklikkers en spionnen die juist in deze periode actief werden in de anarchistenkolonies.

Zaragoza Ruvira, "Errico Malatesta y el Anarquismo Argentino".

¹⁶⁹ Pini schreef in zijn verdediging: "... de middelen voor een bredere propaganda ontbraken; het was onmogelijk voor ons om deze op een andere wijze te verwerven dan door wat u schaamteloos *diefstal* noemt, en het is daarom dat ik heb besloten om direct de fatsoenlijke eigendom van de grote rijkard aan te vallen." Geciteerd naar O'Squarr, *Les Coulisses de l'Anarchie*, 138.

¹⁷⁰ Waaronder de afgezette koningin van Napels, Maria Sofia, weduwe van Francesco II van Bourbon en zuster van keizerin Elizabeth ("Sissi"). Maria Sofia werd, wegens haar contacten met onder meer Malatesta en Charles Malato, *la Reine aux Anarchistes* genoemd. Benedetto Croce (*Uomini e Cose della Vecchia Italia*, Bari, 1927) en Antonio Gramsci (*Il Risorgimento*, 97-98) wezen op de schimmige relaties tussen Malatesta en Maria Sofia. Malatesta gaf in een brief toe dat hij contacten had met de voormalige koningin en dat hij van haar ook "middelen" had gekregen. De publicist Arrigo Petacco schrijft in meerdere artikelen en in een biografie over Maria Sofia - op basis van nimmer onthulde en immer onvindbare bronnen - dat Malatesta tevens door het Vaticaan werd betaald, waarmee hij de complottheorie van Crispi (Frankrijk, Maria Sofia, Vaticaan en anarchisten tegen de Italiaanse staat) in stand houdt. Zie: Gestri, "Dieci Lettere Inedite di Cipriani, Malatesta e Merlino", 309-321; Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 166-170; Petacco, *La Regina del Sud*, hoofdst. xvii-xviii.

Hoofdstuk VII

De Vrees voor het Emigranten-Anarchisme

De repressie na de aanslagen in Napels en Toscane in 1878 bracht de regering-Depretis het beoogde resultaat. De organisatie van de Internationale was uitgeschakeld, haar leden waren verdeeld, de leiders waren het land ontvlucht en de rechters leken één lijn met de regering te trekken. Deze situatie stelde de regering echter nog niet gerust. Minister-president Depretis wilde niet alleen een volledige greep op de internationalisten in Italië, maar hen ook in het buitenland in de gaten houden. De situatie leek de tijden van het Risorgimento te doen herleven. Evenals indertijd ging het daarbij om:

de oude, maar altijd nieuwe, geschiedenis van de strijd tussen ballingen en de vaderlandse regering. De Sardijnse regering stond haar politieke voortvluchtigen niet toe vrij terug te keren in het vaderland, omdat ze revolutionaire acties van hun kant vreesde; ze vreesde hen echter misschien in nog hogere mate als ze zich in het buitenland bevonden. Anderzijds heeft het in elk tijdperk en elk land steeds in de aard van de ballingen gelegen om in het buitenland (zo mogelijk met verhoogde ijver) de propaganda voort te zetten die men in eigen huis had moeten onderbreken.¹

De angst voor politieke ballingen heerste in de revolutionaire periode van Mazzini en Garibaldi, maar evenzeer in het tijdperk van de Italiaanse internationalisten. De vrees voor revolutionaire activiteiten vanuit het buitenland resulteerde in de jaren tachtig in het opzetten van een Italiaans spionagenetwerk in Europa. Het bestaan van deze dienst was in ruime kring bekend. Antonio Labriola schreef daarover in 1892 aan Engels:

Het is een feit dat men tussen Rome, Genève, Londen, Parijs en Madrid een groot web van intriges heeft geweven, waarin de visionaire en eerlijke anarchisten de rol van onnozelen hebben, terwijl de anderen [anarchisten van het soort Ravachol, Pini, Schicchi, etcetera] de hoofdrolspelers of handlangers van de politieterror zijn.²

De eerste politieactiviteiten in het buitenland

In de jaren zestig was er nog geen sprake van een planmatig opgezette politiedienst in het buitenland. De politieactiviteiten daarna werden bepaald door gelegenheden en gebeurtenissen waarover de regering geïnformeerd wilde worden. In mei 1870 diende zich de eerste situatie aan. Minister van Binnenlandse Zaken Giovanni Lanza kwam op basis van berichten van de zaakgelastigde in Bern

---

¹ Gustavo Sacerdote, *La Vita di G. Garibaldi* (Milaan 1933) 112-114. Geciteerd naar Franzina "L'Emigrazione Schedata", 776.

² Brief van Antonio Labriola aan Engels, 6 april 1892. Labriola, *Scritti*, 294-295.

tot de conclusie dat de Italiaanse ambassade diende te beschikken over bekwame *confidenti* voor het toezicht op de subversieve praktijken van Italiaanse staatsvijanden. Hij doelde op republikeinse vluchtelingen die, vanuit Zwitserland, Italië met opstanden bedreigden. Het ministerie had echter zelf ook agenten en *confidenti* in het Zwitserse kanton Ticino voor het toezicht op Mazzini en diens aanhangers.³ Deze geheime agenten werden regelmatig door prefecten in Noord-Italië over de grens gestuurd. De *confidenti* controleerden de republikeinen vooral vanwege de republikeinse opstanden van 1870.

Vanaf 1872 kreeg de Italiaanse regering meer belangstelling voor de ontwikkeling van de Internationale in Zwitserland. Lanza was vooral bezorgd over het Congres in Saint-Imier. Hij eiste van de Italiaanse zaakgelastigde in Bern meer bijzonderheden over dat congres, en met name over de aanwezige Italiaanse arbeiders.⁴ Tot 1875 probeerde de regering de republikeinen in Zwitserland te laten schaduwen door *confidenti* die door Italiaanse prefecten en *questori* ter beschikking werden gesteld voor een tijdelijke missie.

In september 1872 kreeg de Italiaanse zaakgelastigde in Den Haag van het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken toestemming een "betrouwbare en intelligente" agent in dienst te nemen om deel te nemen aan het congres van de Internationale. De zaakgelastigde schijnt er niet in geslaagd te zijn een geschikte agent te vinden.⁵ Evenals in Zwitserland ging het hier om een eenmalige actie.⁶

Oorsprong en organisatie van de internationale politie

De buitenlandse afdeling van de Italiaanse geheime politie of internationale politie kreeg pas gestalte in 1881 tijdens de regering-Depretis en diens politiechef Giovanni Bolis (1879-1883). Zoals gezegd, waren de meeste activisten als gevolg van de binnenlandse vervolging van internationalisten en revolutionaire republikeinen naar het buitenland gevlucht, waar ze in contact kwamen met revolutionairen uit andere landen. Het grootste gevaar voor de binnenlandse veiligheid verwachtte de regering daarom uit het buitenland. De banden tussen Russische revolutionairen en Italiaanse internationalisten en het Internationale Revolutionaire Congres te Londen in 1881 vormden de directe aanleiding tot het opzetten van een grootschalig Europees spionagenetwerk. Van doorslaggevende betekenis was echter de geslaagde aanslag op tsaar Alexander II in 1881. Daags daarna volgde een circulaire van Depretis:

Na de afschuwelijke misdaad die onlangs door de nihilisten van Rusland werd gepleegd, is het noodzakelijk om het toezicht op de internationalisten te verscherpen en tegen de

³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Florence 31 mei 1870. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1433.

⁴ Zie: minister-president en minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Rome 18 oktober 1872. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 166.

⁵ Aanvankelijk wilde de zaakgelastigde zijn kapper in dienst nemen, maar deze weigerde uit angst voor zijn klantenkring en omdat hij geen tijd wilde verliezen aan het luisteren naar de debatten "*de ces brigands, qui viennent à la Haje prendre l'argent des ouvriers.*" Ook een Duitse kleermaker weigerde het verzoek van de Italiaanse zaakgelastigde in te willigen: hij vroeg een enorme vergoeding waarvoor de zaakgelastigde geen toestemming had gekregen. Brief van de zaakgelastigde te Den Haag, Passera, aan de minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Den Haag 4 september 1872. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 110-113.

⁶ De secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Isacco Artom, aan de Italiaanse zaakgelastigde te Den Haag, Rome 4 september 1872. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 104.

meest gevaarlijke en vermetele maatregelen toe te passen die door de wet worden toegestaan.⁷

De politiediensten in het buitenland werden ingesteld wegens het gebrek aan medewerking van de buitenlandse politie. De ambassadeurs en consuls klaagden voortdurend over de geringe bereidheid van lokale politiediensten om toezicht te houden op Italiaanse anarchisten. De medewerking van lokale politieautoriteiten aan de Italiaanse diplomaten was het geringst in Engeland en Zwitserland, waar men zich over het algemeen niet bemoeide met de activiteiten van ballingen. Ook in steden als Marseille en Nice was de lokale politie zeer terughoudend gehoor te geven aan verzoeken van de consuls om revolutionairen in de gaten te houden. De belangrijkste steden waar de Italiaanse regering politieke politiediensten vestigde, waren: Londen, Parijs, Marseille, Nice, Genève en Lugano. De politiediensten van de consulaten in Genève, Lugano, Nice en Marseille werden van bijzondere waarde geacht wegens hun positie aan de grens en het vermoeden dat de Italiaanse internationalisten zich in deze streken zouden organiseren voor een opstand. Incidenteel werden er politiediensten opgezet in Athene, Algiers, Bern, Corfù, Valletta, Tunis, Barcelona, Lyon, Alexandrië, Buenos Aires, Brussel en New York. Deze tijdelijke politieactiviteiten vielen veelal samen met de aanwezigheid van bekende internationalisten in die steden.

De Italiaanse internationale politie die belast was met het toezicht op de anarchistische beweging,⁸ werd georganiseerd door het ministerie van Binnenlandse Zaken. De *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* had de leiding van deze dienst. Niets wijst erop dat de politieke politie in het buitenland planmatig is opgezet. Dat is deels te wijten aan het grote aantal veranderingen op het ministerie van Binnenlandse Zaken, deels aan de veelvuldige wisselingen van de functie van directeur-generaal van de politie.⁹ Doorgaans beperkte het ministerie van Binnenlandse Zaken zich tot het aansporen van Italiaanse diplomaten in het buitenland, het overmaken van de financiën en het afremmen van de uitgaven.

De politiediensten waren direct verbonden met de Italiaanse consulaten en ambassades.¹⁰ In enkele steden, zoals in Parijs en in Londen, stonden tijdelijk Italiaanse politiefunctionarissen aan het hoofd van het bureau. In het algemeen waren de consuls verantwoordelijk voor de organisatie en uitvoering van de spionagetaak. Hun werkzaamheden werden aanzienlijk uitgebreid met werktaken waarvoor ze niet waren opgeleid. Zij moesten zelf voor geheime agenten en *confidenti* zorgen, die doorgaans uit kringen kwamen die niet erg toegankelijk waren voor diplomaten. Slechts één consul, Giuseppe Basso in Genève, schiep een zichtbaar genoeg in het organiseren van de politieke politie. De spionnen en informanten waren niet in directe dienst van het ministerie van Binnenlandse Zaken of van de minister-president, maar kregen wel herhaaldelijk aanwijzingen van de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza*.¹¹

⁷ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 15 maart 1881.

⁸ In tegenstelling tot Oostenrijk, Duitsland, Rusland en Frankrijk hield de Italiaanse politieke politie in het buitenland zich uitsluitend bezig met anarchisten.

⁹ In de periode 1870-1900 waren er veertien directeuren-generaal die verantwoordelijk waren voor de politieke politie. Viviani, *Servizi Segreti*, 429. In dezelfde periode (1872-1902) kende de Berlijnse politie - die verantwoordelijk was voor de Duitse politieke politie - slechts drie politiepresidenten. Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 353.

¹⁰ De Oostenrijkse politie had het toezicht op de anarchisten in het buitenland op dezelfde wijze georganiseerd. Brügel, *Geschichte*, III, 161.

¹¹ Giampietro Berti (*Francesco Saverio Merlino*, 109) beweert dat vele spionnen in directe dienst stonden van het ministerie van Binnenlandse Zaken en van de minister-president. Voor de juistheid van deze bewering heb ik geen enkele aanwijzing kunnen vinden. Daarentegen: "met betrekking tot de Italiaanse anarchisten die [...] naar het buitenland zijn gevlucht, heeft de [Italiaanse] regering speciale geheime

De *confidenti* en geheime agenten maakten rapporten voor de diplomatieke afgevaardigden of voor de aan de ambassade verbonden politiefunctionarissen, die deze doorstuurden naar de *Divisione Affari Politici* van het ministerie van Buitenlandse Zaken.¹² Als het ministerie criminele plannen van anarchisten bespeurde die gericht waren op het buitenland, rapporteerde het deze informatie direct aan de desbetreffende regering. Als de plannen Italië zelf betroffen, werd het ministerie van Binnenlandse Zaken ingelicht.¹³ De namen, signalementen en activiteiten van de in het buitenland bewaakte anarchisten werden bijgehouden in de archieven van het ministerie van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken.¹⁴ Het kwam herhaaldelijk voor dat Italiaanse diplomatieke vertegenwoordigers de verschillende regeringen inlichtten over de aanwezigheid van gevaarlijk geachte Italiaanse anarchisten. Alle activiteiten van de internationale politie waren gericht op het volgen van de verplaatsingen van de Italiaanse anarchisten. De Italiaanse autoriteiten werden vooral gedreven door de angst niet te weten waarheen een anarchist zich begaf.¹⁵ Dat was echter zeker niet de enige zorg. De regering wilde ook op de hoogte zijn van de contacten, bijeenkomsten, samenzweringen en gedragingen van de internationalisten.¹⁶ Welke inlichtingen prioriteit genoten bij het ministerie, werd echter vooral bepaald door de persoon van de minister van Binnenlandse Zaken. Giovanni Giolitti stelde zich tevreden met informatie over verplaatsingen van anarchisten¹⁷ terwijl Crispi ook geïnformeerd wilde worden over de inhoud van hun gesprekken en bijeenkomsten. Bovendien achtte de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* het van het grootste belang om de rechterlijke autoriteiten te tonen hoe funest de activiteiten van de gevluchte anarchisten waren voor de veiligheid van de staat.¹⁸

De hoogte van de vergoedingen van de *confidenti* werd bepaald door de kwaliteit van de geleverde diensten, maar was tevens onderhevig aan een zekere willekeur. Bekwame *confidenti* kregen herhaaldelijk een premie uitgekeerd. De vastgestelde fondsen waren niet gerelateerd aan de omvang van het aantal revolutionairen in de verschillende steden, maar werden eerder bepaald door een administratief-bureaucratisch criterium. De begroting van Binnenlandse Zaken stond voortdurend onder druk en herhaaldelijk werden surveillancediensten afgebroken wegens gebrek aan middelen.

---

agenten *in dienst* van die ambassades en consulaten naar wier rechtsgebied de anarchisten bij voorkeur vluchten. De geheime agenten hebben de opdracht om de bewegingen van de anarchisten te volgen en te bewaken, met hen in contact te treden zonder argwaan te wekken, en vervolgens de intriges te vrijdelen door hun plannen en hun intriges te onthullen aan de Italiaanse vertegenwoordigers in het buitenland." Memorandum voor de Turkse regering over de dienst van de "Internationale Politie" in Italië, 20 januari 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

¹² Deze afdeling was ingesteld op 30 december 1867.

¹³ Geheel anders ging het toe bij de Franse en Duitse politie, waar de spionnen direct verantwoordelijk waren aan het hoofd van de politie. De controle op de spionnen gebeurde niet zoals in het Italiaanse systeem via diplomaten, maar via eigen politiebeambten. Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 52-53.

¹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 20 januari 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

¹⁵ Zie: Camisa, "Genève Italienne", 336.

¹⁶ In januari berispte politiecommissaris Giovanni Bolis de consul in Marseille omdat deze zich beperkte tot informatie over het komen en gaan van internationalisten. Bolis wilde alles weten over de bijeenkomsten, de samenzweringen en hun gedrag in het algemeen. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 18 januari 1881. P.I., B. 6.

¹⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 30 april 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

¹⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 februari 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

De kwaliteit van *confidenti* was over het algemeen slecht.¹⁹ Om goede resultaten te leveren moesten ze tot de 'peer-group' van de anarchistische leiders behoren. Alleen spionnen in deze positie konden acties of verplaatsingen vroegtijdig aankondigen. Slechts weinige spionnen wisten deze status te bereiken. Uitzonderingen op deze regel vormden: Orlando De Martijs en Calvo²⁰ in Londen, Rafaele Moncada in Marseille, Girolamo Galliani in Brussel, Giovanni Domanico in Italië, Zwitserland en Buenos Aires en Carlo Terzaghi in Genève. Berucht en bekwaam waren tevens de spionnen Luigi Frosali, Dante, Virgilio en X.Y. (Rossi), maar zij werden pas na 1900 in Parijs en Londen actief. Deze laatste drie waren inderdaad zo goed dat hun ware identiteit nooit is achterhaald. De meeste *confidenti* waren echter niet tegen hun taak opgewassen. Hun slechte kwaliteit werd veroorzaakt door de wijze van recrutering en de aard van het werk.²¹ De keurige burgerlijke, vaak adellijke, consuls moesten zich begeven in kringen die hun totaal onbekend waren. Soms boden *confidenti* zichzelf aan, maar meestal moesten ze actief worden gezocht.²² Onder hen zaten notoire dronkaards en misdadigers, sommigen waren ongeletterden, anderen fantasten. De meeste *confidenti* werden per dienst of per inlichting betaald en het is niet verbazingwekkend dat ze herhaaldelijk samenzweringen en complotten 'ontdekten' om aan geld te komen. Daarbij kwam nog dat ze permanent het risico liepen hun baan te verliezen als hun standplaats niet langer werd gezien als een bedreiging voor de Italiaanse openbare veiligheid. De meeste rapporten waren zeer chaotisch opgesteld en verhulden meer dan dat ze onthulden. Veel *confidenti* meldden slechts onbetekenende details, interne roddels of kleine ruzies van onbeduidende anarchisten. Het ministerie van Binnenlandse Zaken moet er een gigantische taak aan hebben gehad om uit al dit kaf iets bruikbaar te halen. Pas aan het einde van de eeuw gaf het ministerie instructies over de wijze waarop de rapporten dienden te worden opgesteld.

Ondanks de overwegend slechte berichtgeving door de diplomatieke diensten was het ministerie goed op de hoogte van de belangrijkste activiteiten, bijeenkomsten en verplaatsingen van de anarchistische leiders. Het web van spionnen en *confidenti* was zo hecht dat men, ondanks de desinformatie, goed ingelicht was. Daarbij speelden andere instrumenten, zoals het onderscheppen van de post,²³ abonnementen op de anarchistische kranten en periodieken, en inlichtingen van buitenlandse regeringen, een zeer belangrijke rol. Zo hanteerde de politie, na het oprollen van de Matese-bende in mei 1877, een nieuwe vorm van controle door alle adressanten van internationalistische kranten en tijdschriften te noteren.²⁴ In opdracht van minister-president Depretis kregen

¹⁹ Dat werd erkend door minister-president Giovanni Giolitti. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 19 november 1892. ASDMAE, P.I., B. 21.

²⁰ Calvo, wiens werkelijke naam onbekend is, noemde zich later S. Soldi.

²¹ Anders ging het toe bij de Berlijnse politiedienst, die alleen spionnen naar het buitenland stuurde die reeds langer bij de politie in dienst waren. Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 53.

²² In een maand tijd kreeg de ambassadeur in Parijs, Costantino Ressiman, drie aanbiedingen van personen die als informant wilden werken. ASDMAE, P.I., B. 26.

²³ De inbeslagneming van brieven was alleen toegestaan na een bevel daartoe van de gerechtelijke autoriteiten. Politiechef Bolis was geen voorstander van deze methode omdat de persoon die de inlichtingen over adressanten had geleverd, gevaar zou kunnen lopen. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 11 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 15. De politie in Rome maakte echter wel gebruik van dit middel. In het voorjaar van 1876 nam ze de briefwisseling tussen Massimo Innocenti en Errico Malatesta in beslag. Deze briefwisseling, die volgens de *questore*, veel opheldering verschafte over de Internationale in Italië en het buitenland, werd overgedragen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken. *Questura* van Rome aan de prefect, Rome 12 januari 1879. ASR, Pref. Gab., B. 173.

²⁴ Dit deed men bij de kranten *Il Martello* (Bologna), *La Plebe* (Milaan), *Il Risveglio* (Siena), *La Risveglio* (Livorno), *Il Povero* (Palermo). Voor Napels leverde dat in mei 1877 een adressenbestand van negentien namen op. Een lijst met namen van adressanten van *L'Anarchia* (Napels, Florence) leverde 390 namen en

de diplomatieke vertegenwoordigers in Londen, Parijs, Berlijn, Brussel, Madrid, Lissabon, Genève en Lugano in oktober 1880 de taak alle anarchistische kranten en tijdschriften op te sturen naar de *Direzione Generale dei Servizi di Pubblica Sicurezza*.²⁵ In het geval van de politiedienst van de ambassadeur in Parijs ging het om de kranten van Félix Pyat, Henri Rochefort en Louis Auguste Blanqui, en om de tijdschriften *Citoyen*, *Marseillaise* en *Mot d'Ordre*.²⁶ Welk belang de regering bij deze niet-anarchistische kranten had, is onduidelijk. Consul Gambini in Genève was niet gelukkig met deze maatregel omdat hij niet wilde dat de lokale postbeambten, "waaronder er ambtenaren uit Ticino zijn die sympathieën koesteren voor de Italiaanse subversieve partijen", zouden weten dat het consulaat een directe correspondentie voerde met het ministerie van Binnenlandse Zaken.²⁷

Het feit dat de consuls niet onder het ministerie van Binnenlandse Zaken ressorteerden leidde tot slechte prestaties van de internationale politieke politie. De consuls waren verantwoording verschuldigd aan de minister van Buitenlandse Zaken en niet aan diens collega van Binnenlandse Zaken. De poging om een dienst van Binnenlandse Zaken onder te brengen bij Buitenlandse Zaken bleek zeer moeizaam te verlopen. In april 1894 verzocht de regering-Crispi de Italiaanse diplomatieke vertegenwoordigers om nauwkeurige gegevens over de diverse nationale begrotingen en met name over de post 'geheime uitgaven'.²⁸ Tegelijkertijd bepaalde Crispi dat de uitwisseling van informatie over internationalisten en de internationale politie rechtstreeks diende te verlopen tussen de gezantschappen en het ministerie van Binnenlandse Zaken.²⁹ Het ministerie van Buitenlandse Zaken was echter bang dat de veelvuldige correspondentie tussen de vertegenwoordigers in het buitenland en het ministerie van Binnenlandse Zaken de argwaan zou wekken van de buitenlandse politie. Om dit te voorkomen ging men over tot het systeem van de dubbele envelop: de rapporten moesten worden verzonden in een envelop gericht aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, die op haar beurt in een briefomslag was gericht aan het departement van Buitenlandse Zaken.³⁰ Zeer urgente berichten moesten worden verzonden via telegrammen die met het code-systeem 'K-3' waren opgesteld.³¹ Dit systeem werkte verre van perfect: op 7 juni 1894, 16 november 1894, 23 oktober 1900 en 23 juli 1906 moesten de vertegenwoordigers in het buitenland eraan herinnerd worden dat ze hun correspondentie over de internationale politie direct aan het ministerie van Binnenlandse Zaken moesten richten.³² Dat dit systeem nooit goed functioneerde, lag aan het feit dat de zaakgelastigden hun eerste verantwoordelijke niet wilden passeren in hun berichtgeving. Ze

---

adressen op. Zie: ASN, *Questura*, B. 53.

²⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 24 oktober 1880. ASDMAE, P.I. B. 11. Reeds op 26 januari 1878 kregen de diplomatieke afgevaardigden in het buitenland de opdracht om een lijst op te sturen met de belangrijkste periodieken van de internationalistische partij. De diplomaten moesten aangeven welke tijdschriften niet in Italië verspreid mochten worden. Secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken Giuseppe Tornielli aan de diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland, Rome 26 januari 1878. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IX, 347.

²⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, Rome 15 november 1880. ASDMAE, P.I., B. 26.

²⁷ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 28 oktober 1880. ASDMAE, P.I., B. 9.

²⁸ ASDMAE, P.I., B. 29; ASDMAE, Politica P, Pac. 621.

²⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 14 april 1894. ASDMAE, P.I., B. 29.

³⁰ Minister van Binnenlandse Zaken Crispi aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 14 mei 1894. ASDMAE, P.I., B. 29.

³¹ Circulaire van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 16 november 1894. ASDMAE, P.I., B. 29.

³² Circulaire van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 juli 1906; minister-president Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken Tommaso Tittoni, Rome 14 juli 1906. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

verkozen een directe correspondentie met Buitenlandse Zaken.³³

De politiedienst in Londen

De eerste Italiaanse politiedienst in het buitenland werd in Londen opgezet. De regering achtte deze noodzakelijk wegens de veronderstelde banden tussen leiders van de Algemene Raad der Internationale en leiders van de republikeinse *Partito d'Azione*. Eigen toezicht was onontkoombaar omdat de Engelse politie weinig aandacht besteedde aan de buitenlandse revolutionairen. Reeds in september 1871 overwoog premier Lanza een politiefunctionaris naar Londen te sturen wegens de aanwezigheid van de internationalisten Carlo Gambuzzi en Carlo Cafiero.³⁴ Omdat de ambassade niet was ingesteld op het toezicht op Italiaanse onderdanen, drong de ambassadeur aan op het aantrekken van een privé-detective. Op 2 oktober stemde het ministerie van Binnenlandse Zaken in met het voorlopige dienstverband van een agent.³⁵ Voordien had de zaakgelastigde in Londen zijn inlichtingen ontvangen via een Engelse politie-inspecteur die hij persoonlijk kende.

Op 22 januari 1872 stuurde de ambassadeur het eerste "rapport over de intriges van de Internationale in Londen" naar Rome.³⁶ Ofschoon het ministerie van Binnenlandse Zaken er de voorkeur aan gaf *confidenti* te betalen per geleverde dienst, bleek de ambassadeur vanaf april 1872 een vaste agent in dienst genomen te hebben.³⁷ In het begin van dat jaar had ook de reeds ontmaskerde bonapartistische spion Luigi Wolff zijn diensten bij de ambassade in Londen aangeboden. Diens aanbod werd geweigerd omdat de ambassade "geen enkel fonds van de regering tot dat doel" ter beschikking zou hebben.³⁸ In juli klaagde de ambassadeur over het functioneren van zijn agent: hij leverde niet langer de diensten die van hem verwacht werden. De agent vertoefde vrijwel altijd buiten Engeland en was van geen enkele waarde meer. De agent wees daarentegen op het feit dat hij slechts van betekenis kon zijn als hij 500 lire per maand tot zijn beschikking zou hebben. Dat bedrag was bedoeld voor de betaling van informanten.³⁹ De ambassade kreeg daarop toestemming

³³ Zie: de brief van de consul in New York aan Giacomo Malvano, New York 5 september 1900 en de brief van consul Basso in Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 6 november 1900. ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

³⁴ Lanza aan Visconti Venosta, 8 september 1871. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 116-117.

³⁵ Chabod, *Storia della Politica*, 427.

³⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Londen, 23 februari 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 24. Tevens in *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 314-316. Ambassadeur Cadorna in Londen wees er op dat het onverstandig was de informanten te voorzien van een vast inkomen, maar dat ze er van doordrongen moesten zijn dat hun vergoeding van het ene op het andere moment zou kunnen ophouden. De hoogte van de vergoedingen zou bepaald moeten worden door het belang van hun informatie. De totale kosten zouden niet meer mogen bedragen dan 2500 of 3000 lire per jaar, te betalen van de geheime begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

³⁷ Minister van Binnenlandse Zaken Lanza aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 18 augustus 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 24. Ambassadeur te Londen aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Londen 23 april 1872. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 482-483.

³⁸ De ex-secretaris van Mazzini, Luigi Wolff, werd tijdens een bijeenkomst van de Algemene Raad op 4 juli 1871 ontmaskerd als spion van de Franse politie nadat Paolo Tibaldi inzage had gekregen in de geheime fondsen van het ministerie van Financiën. Voor zijn aanbod aan de Italiaanse regering zie: handgeschreven bericht, Londen 11 mei 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 25.

³⁹ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 29 juli 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 25.

de agent drie maanden in dienst te houden en hem het gevraagde bedrag te betalen.⁴⁰ Een maand later liet Lanza weten dat de diensten van de agent weinig zinvol waren en weigerde hij hem nog langer aan te houden. De ambassadeur mocht hem daarentegen wel gebruiken voor afzonderlijke opdrachten.⁴¹ In november deed de ambassadeur opnieuw een poging om een permanente politiedienst te krijgen. Hij wilde daarmee één persoon belasten die meerdere *confidenti* onder zijn leiding zou hebben. Een dergelijke dienst zou minstens zesduizend lire per jaar kosten.⁴²

De agent van de ambassadeur werd in december 1872 belast met een onderzoek naar een samenzwering tegen het leven van de Italiaanse koning. De geruchten over een mogelijke aanslag werden des te serieuzer genomen na de mislukte aanslag, in juli 1872, op de Spaanse koning Amedeo, een zoon van Vittorio Emanuele II.⁴³ Achter deze aanslag zag men de hand van de Internationale⁴⁴ en men was ervan overtuigd dat deze in Londen was voorbereid.⁴⁵ Sindsdien moest de ambassade toezicht houden op alle subversieve personen en moest ook Ricciotti Garibaldi, die men immer van banden met de Internationale verdacht, in de gaten worden gehouden.⁴⁶ In januari 1873 verzocht de ambassadeur om nieuwe fondsen waarvoor hij geen verantwoording zou hoeven af te leggen, om daarmee een dienst op te zetten die een definitief karakter zou hebben.⁴⁷ Twee maanden later klaagde hij over de geringe middelen die hem door de regering ter beschikking waren gesteld: deze

⁴⁰ Minister-president Lanza aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 18 augustus 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 24.

⁴¹ Minister-president Lanza aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 13 september 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 24.

⁴² Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 13 november 1872. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 25.

⁴³ Amedeo-Ferdinando Maria, graaf van Aosta (1845-1890) kreeg op 16 november 1870 de Spaanse kroon aangeboden door de Cortes, die daarmee hoopte een einde te maken aan de strijd tussen de legitimisten, liberalen en republikeinen. Deze strijd duurde echter voort en Amedeo achtte het op 11 februari 1873 verstandiger afstand te doen van de troon. Een dag later werd de republiek uitgeroepen. Daarop brak in juli van hetzelfde jaar een opstand uit van linkse republikeinen en internationalisten die naar een federalistische republiek van onafhankelijke soevereine cantons streefden. In januari 1874 was deze opstand bedwongen.

⁴⁴ De Italiaanse ambassadeur in Londen, Carlo Cadorna, aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Londen 28 juli 1872: "Mijn inlichtingen, de kwaliteit van het individu dat me informeerde en de ontvangen berichten van mijn nieuwe collega uit Spanje, verzekeren me dat de aanslag op het leven van de koning en koningin van Spanje het werk is van de *Internationale*. Deze vereniging is van plan een opstand te bewerkstelligen in Spanje en koningsmoord zou daartoe de eerste stap zijn, aangezien deze Spanje onontkoombaar in de anarchie zou werpen." In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 48-50.

⁴⁵ ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 25. De ambassadeur ontving de inlichtingen over de aanslag op de Spaanse koning van de ex-garibaldist en communard Carlo De Dominicis en ene Leoni Villa. Als samenzweerders tegen de Spaanse koning werden de ex-communard Paolo Tibaldi en de Spanjaard Fernando De Castro aangewezen. Villa bood zich in juli 1874 aan als *confidente* van de consul in Genève, hetgeen door het ministerie werd geweigerd. Zie: Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 juli 1874. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

⁴⁶ Italiaanse ambassadeur in Londen Cadorna aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Londen 31 december 1872. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 260-261. Ricciotti was één van de zonen van "de held van de Twee Werelden" Giuseppe Garibaldi. Hij en zijn broer Menotti volgden hun vader in de oorlog van de Franse republiek tegen Pruisen in 1870. Beiden waren voortdurend betrokken bij schimmige revolutionaire activiteiten. In 1897 leidde Ricciotti een korps van 800 man in de oorlog van Griekenland tegen de Turken.

⁴⁷ De Italiaanse ambassadeur te Londen, Cadorna, aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, 24 januari 1873. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 298-300.

waren ontoereikend voor een permanent toezicht.⁴⁸

De golf van aanslagen in 1878 leidde tot een eerste aanscherping van het toezicht op de internationalisten in het buitenland. Maar, zoals gezegd, was het vooral de moord op de tsaar op 13 maart 1881 die er toe leidde dat de organisatie van de politieke politie in het buitenland serieuze aandacht kreeg.⁴⁹ Deze moord viel vrijwel samen met de uittocht van Italiaanse anarchisten als gevolg van de vervolgingen. De regering wilde op de hoogte blijven van de contacten en verplaatsingen van die vluchtelingen. Londen werd op dat moment gezien als het revolutionaire centrum vanwaar de richtlijnen voor activiteiten en aanslagen kwamen. Bovendien was er sprake van de oprichting van een nieuwe 'Zwarte' Internationale tijdens het Internationale Revolutionaire Congres te Londen in juli 1881.

Dat congres werd, zoals we hebben gezien, georganiseerd door een kleine groep anarchisten waarvan Malatesta en Peter Kropotkin de spil vormden.⁵⁰ De Italiaanse regering zag in hun voorbereidingen een stimulans voor de terroristische activiteiten van de internationalisten.⁵¹ In tegenstelling tot het hoofd van de *Metropolitan Police* in Londen, Howard Vincent, nam zij het Revolutionaire Congres uiterst serieus, vooral wegens de deelname van Errico Malatesta, Francesco Saverio Merlino en Vito Solieri. De regering beschouwde de Britse hoofdstad als een broeinest van gevaarlijke anarchistische activiteiten, en verlangde dat de politiedienst tijdens het Revolutionaire Congres goed zou functioneren. Zij wenste dat een Italiaanse *confidente* aan het congres zou deelnemen.⁵² In dezelfde periode was zij bang voor een aanslag op de koning. Een dergelijke samenzwering was ook door Raffaele Moncada, de *confidente* in Marseille, en door de ambassadeur in Parijs gesignaleerd. De chef van de Engelse politie geloofde niet in een dergelijk complot, maar was wel bereid alle relevante inlichtingen aan de Italiaanse politie door te geven.⁵³

In Londen opereerde de spion Orlando De Martijs uit Napels. De ambassadeur vermeldde zijn naam voor het eerst in een brief van 18 oktober 1879.⁵⁴ Op 21 juni 1881 uitte de ambassadeur de wens dat een extra agent naar Londen gestuurd zou worden voor het toezicht op de internationalisten. Deze nieuwe agent mocht echter niet op de hoogte zijn van de ware activiteiten van De Martijs.⁵⁵ Uiteindelijk werd Raffaele Moncada uitverkoren om naar de Engelse hoofdstad te gaan. Het voordeel van Moncada was dat hij, dankzij het vertrouwen van Carlo Cafiero en Gaetano

⁴⁸ Ambassadeur te Londen Cadorna aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Londen 21 maart 1873. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 421-423.

⁴⁹ De Italiaanse regering was reeds in december 1880 gewaarschuwd voor een samenzwering tegen het leven van de tsaar. Het bericht werd echter ongegrond geacht. Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 januari 1881. ASDMAE, P.I., B. 23.

⁵⁰ Over de resultaten van het congres zie al hierboven: hoofdstuk VI, pag. 194 vlg. Het congres werd gadeslagen door een Franse politespion die zijn rapporten ondertekende met een davidster. In een bericht van 18 juli meldde hij dat de congresgangers vermoedden dat Bouisson en Séraux [Serreaux] tot de politie behoorden. APPP, Série B/A, Carton 30.

⁵¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan Genève, Rome 11 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 45.

⁵² Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Londen, Rome 25 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

⁵³ Londen aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 5.

⁵⁴ Ambassadeur in Londen aan minister van Buitenlandse Zaken, Cairoli, Londen 18 oktober 1879. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, XII, 220-221. De Martijs was waarschijnlijk in 1878 of 1879 naar Londen gekomen om aan arrestatie te ontkomen na een veroordeling wegens verduistering. Deze was door het gerechtshof in Napels tegen hem uitgesproken. Aangezien De Martijs zijn straf niet had uitgezeten, zou hij bij terugkeer in Italië worden gearresteerd. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 3 september 1885; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 18 september 1885. ASDMAE, P.I., B. 16.

⁵⁵ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

Grassi, als afgevaardigde aan het congres kon deelnemen.⁵⁶ Ook De Martijs, die lid was van de *Circolo Internazionale di Studi Sociali* en het vertrouwen genoot van Malatesta, kon het congres bijwonen. Malatesta vertrouwde Moncada ondanks het feit dat hij vanuit Marseille berichten had ontvangen dat deze een politespion was.⁵⁷ Dit vertrouwen kan alleen verklaard worden door de aanbevelingsbrief van Cafiero die Moncada bij zich droeg.⁵⁸ Tijdens het congres was er nog een derde Italiaanse spion in Londen. Het betrof Evaristo Poggiolini, *confidente* van de Italiaanse consul in Genève. Zijn resultaten waren echter van generlei waarde.⁵⁹

De politespion Droz, die in de Zwitserse bergplaats La Chaux-de-Fonds opereerde, had niet helemaal ongelijk toen hij beweerde dat het congres in Londen georganiseerd was "door de internationale politie met het doel publiciteit te geven aan alle stupiditeiten die door agenten of zwakzinnigen zullen worden uitgekraamd."⁶⁰ Deze bewering geeft een overdreven beeld van de politie-involed, maar de invloed van de politie op het congres was bijzonder groot. Zo had Oreste Vaccari, *confidente* van het Italiaanse consulaat in Genève, in februari 1881 een congres in de Belgische stad Verviers bezocht dat als voorbereiding diende op het revolutionaire congres in Londen.⁶¹ Behalve de drie Italiaanse spionnen was in Londen ook de Belgische spion Serreaux aanwezig, en waren er verdenkingen over de integriteit van de Franse sociaal-revolutionair Gustave Bouisson en de Oostenrijkse anarchist Josef Peukert.⁶²

De correspondentie-commissie van de nieuwe Internationale werd gevormd door Malatesta, de Rus Nikolaj Tchaikowski en de Duitser Sebastian Trunk. Deze commissie had in de ogen van consul Gambini in Genève "geen ander doel dan vorsten te laten vermoorden en de hoofden van de volgelingen van het anarchisme te verhitten."⁶³ De revolutionairen namen diverse voorzorgsmaatregelen om regeringen in het ongewisse te laten over de voortgang van het congres: de zittingen van het congres waren besloten en de deelnemers werden genummerd in de hoop dat eventuele politespionnen niet op de hoogte van de namen zouden komen. Tevergeefs dus.

⁵⁶ Moncada verving op het congres Gaetano Grassi.

⁵⁷ Giovanni Domanico, de anarchist die voor de politie van Cosenza werkte, had het bericht doorgegeven dat Moncada een spion zou zijn. Bovendien had hij Merlino verteld dat Malatesta op zijn hoede moest zijn voor De Martijs. Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 9 augustus 1881. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 70.

⁵⁸ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 4.

⁵⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Londen en Genève, 20 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 6. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 21 augustus 1881. P.I., B. 9. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 21 augustus 1881. P.I., B. 5.

⁶⁰ Rapport van Droz, La Chaux-de-Fonds, 9 juli 1881. Uit de berichten van Droz wordt niet duidelijk of hij bewust of onbewust politespion was. Zijn rapporten waren zodanig geschreven dat het lijkt alsof hij aan een anarchistische kameraad schrijft. Hij rekende zich tot de Franse revolutionaire collectivisten en stond in nauw contact met de anarchisten in Neuchâtel. APPP, Série B/A, Carton 30, Carton 438.

⁶¹ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. ASDMAE, P.I., B. 7. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 24 januari 1881. P.I., B. 8. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 26 januari 1881. P.I., B. 9. Om welk congres het zich hier handelde is mij onbekend. Noch Nettleau noch Moulaert vermelden het. Volgens Moulaert (*Rood en Zwart*, 40-42) werd er tijdens de kerstdagen van 1880 nog een revolutionair congres gehouden in Verviers.

⁶² Serreaux kon, ofschoon hij verdacht werd als politespion, aan het congres deelnemen. Bouisson, die ook aan het congres deelnam, werd er van verdacht een collega van Serreaux te zijn. Bouisson werd later door Parijse anarchisten 'veroordeeld' en gedood. Het was opvallend dat Cafiero absoluut geen verdenkingen tegen Serreaux koesterde en goede relaties met hem onderhield. Daarnaast was de Oostenrijkse anarchist Josef Peukert aanwezig van wie vermoed wordt (Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 174, 341) dat ook hij een spion was. Zie: Andrieux, *Souvenirs d'un Préfet de Police*; Nettleau, *Geschichte*, III, 187-201, 231.

⁶³ Consul E. Gambini aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 3 oktober 1882. ASDMAE, P.I., B. 9.

De toespraken op het congres waren extreem revolutionair en gewelddadig. Ze bevestigden de propaganda van de daad en het revolutionaire terrorisme. Politiespion Moncada pleitte voor daadwerkelijke solidariteit tussen de verschillende groepen ter bevordering van revolutionaire daden. Hij streefde naar de omzetting van stakingen in opstanden en naar revolutionaire omwentelingen door ervaren mannen. Tevens wilde hij het leger aanzetten tot opstandig gedrag en de bourgeoisie terroriseren.⁶⁴ Het congres werd door de internationale pers vooral aangegrepen om sensationele geruchten de wereld in te sturen.

Moncada keerde direct na het congres terug naar Marseille om daar zijn activiteiten te vervolgen. Het toezicht op Malatesta en de andere Italiaanse anarchisten werd voortgezet door De Martijs en door de Londense politie.⁶⁵ Malatesta hield zich bezig met de publicatie van het nieuwe anarchistische blad *L'Insurrezione* (De Opstand), waarvan slechts één nummer is verschenen.⁶⁶ In deze tijd onderhield hij hechte banden met de anarchisten Peter Kropotkin, Lazar Goldenberg en Francesco Ginnasi.⁶⁷

In april 1882 werd vice-inspecteur Achille Amede uit Turijn naar Londen gezonden om de politiedienst daar te versterken. Hij zou opereren onder het pseudoniem 'Luigi Bianchi' en had zich door vermommingen terdege op zijn taak voorbereid. Evenals Moncada moest ook hij in het ongewisse blijven van de werkelijke functie van De Martijs.⁶⁸ Amede werkte in Londen met behulp van informanten die hij voor hun inlichtingen betaalde.⁶⁹ Deze versterking van de dienst kwam voort uit de hoge concentratie van Italiaanse anarchisten in de Engelse hoofdstad, waaronder Malatesta, Cafiero en Ceccarelli. Het was mogelijk ook een antwoord op de verminderde betrouwbaarheid van De Martijs en de vele verdenkingen jegens hem door de Italiaanse internationalisten. Amede had de speciale opdracht om Vito Solieri van dichtbij in de gaten te houden.⁷⁰ Hij had deze opdracht kennelijk te letterlijk genomen: enkele dagen later werd hij ontmaskerd door dezelfde Solieri.⁷¹ Zijn missie was mislukt, naar de mening van de regering door het ontbreken van instructies en welomschreven doelen.⁷² Amede moest naar Italië terugkeren.

De eigen *confidenti* waren niet de enige informanten van de ambassade in Londen. Het gezantschap kreeg ook inlichtingen over Italiaanse anarchisten van twee Engelse inspecteurs van de

⁶⁴ Nettlau, *Geschichte*, III, 205.

⁶⁵ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 5. Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1881. P.I., B. 5.

⁶⁶ Nettlau (*Geschichte*, III, 263) schrijft dat het blad nooit is verschenen. Een exemplaar van deze krant is inderdaad niet teruggevonden. In een rapport van de Italiaanse consul in Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken is echter sprake van een pakket met exemplaren van het eerste nummer van *L'Insurrezione* dat door de prefect van Turijn aan de grens in beslag genomen diende te worden. Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 2 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 5. De regering maakte de prefecten attent op de verspreiding van een circulaire-programma van *L'Insurrezione* dat Malatesta vanuit Londen had verstuurd. Dit programma moest in beslag genomen worden. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 1 mei 1881.

⁶⁷ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 21 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 5.

⁶⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 maart 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

⁶⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 6 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 13.

⁷⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 4 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

⁷¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 11 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 13.

⁷² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

Central Criminal Police.⁷³ Politiechef Giovanni Bolis gaf zelfs toestemming om één van de inspecteurs in vaste dienst te nemen indien de ambassadeur dat nodig achtte.⁷⁴ In deze tijd was er een grote mate van samenwerking tussen de Italiaanse ambassade en het hoofd van de *Criminal Investigation Department*, Howard Vincent. Deze achtte vooral de aanwezigheid van Malatesta, Cafiero en Ceccarelli zeer bedreigend. Teneinde op legale wijze toezicht op hen te kunnen houden, verzocht hij de Italiaanse ambassade hem een brief te verschaffen, volgens welke de drie anarchisten in Italië werden aangeklaagd wegens gewone misdrijven. Het achterwege blijven van deze brief bleek echter geen bezwaar te zijn om het toezicht van Engelse zijde voort te zetten.⁷⁵

De Martijs bleef als enige *confidente* in Londen achter. In 1886 zag hij zich echter gedwongen de Britse hoofdstad te verlaten omdat zijn zoon zijn ware identiteit openbaar dreigde te maken. Na het vertrek van De Martijs moest de Italiaanse ambassade in Londen het enige tijd zonder geheime agent stellen, wat in 1888 een ernstig probleem vormde toen een groep Italiaanse anarchisten vanuit Parijs naar Londen kwam.⁷⁶ Noodgedwongen werd ene Carlo Alberto Rosti ('Car') ingehuurd, ofschoon men totaal geen informatie over hem bezat.⁷⁷ Hij werd al spoedig onbekwaam geacht en ontslagen. Het gemis aan een bekwame *confidente* deed zich opnieuw voor toen Errico Malatesta en Francesco Pezzi in 1889 naar Londen kwamen, om daar het blad *L'Associazione* te publiceren. Dit tekort werd des te meer gevoeld omdat de Engelse politie weigerde zich nog langer in dergelijke zaken te begeven.⁷⁸ Aanvankelijk wilde men de liedjeszanger Federico Lauria uit Palermo als geheime agent aannemen, maar deze werd al snel weer ontslagen.⁷⁹ Uiteindelijk werd bepaald dat de consul enige tijd de huurling Leon Beneta (of Leone Beneter) in dienst zou nemen.⁸⁰ Deze spion, die door de Engelse politie was aanbevolen, weigerde echter "tegen elke prijs om de Italiaanse anarchisten in de gaten te houden uit angst voor hun wrede gedrag."⁸¹ Een zekere Antonio Percha werd in dienst genomen, maar kreeg in november wegens zijn onbegrijpelijke en onleesbare rapporten zijn congé.⁸² Zijn beoogde opvolger Marco Lippi (of Luigi Movio) uit Milaan trok zich vlak voor zijn indiensttreding terug.⁸³ Uiteindelijk kwam de consul met het voorstel een detective

⁷³ Het waren de inspecteurs Charles von Pornard en Von Turnow. Eén hunner had een kamer grenzend aan die van Malatesta. Rapporten gewisseld tussen het ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken, 20 en 27 april en 12 en 27 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 13. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 april en 29 mei 1882. B. 15.

⁷⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

⁷⁵ In 1894 werd de samenwerking geïntensiveerd en stuurde het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken ook foto's van voortvluchtige anarchisten, vooral van Malatesta en Merlino, naar de centrale politiedienst in Londen. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 24 februari 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

⁷⁶ Waaronder Alessandro Marocco, Francesco Saverio Merlino, Luigi Parmeggiani en Caio Zavoli.

⁷⁷ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 februari 1888; Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 april 1888; Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 mei 1888; Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Londen, 9 juni 1888. ASDMAE, P.I., B. 39. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 7 juni 1888. P.I., B. 18.

⁷⁸ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 20 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

⁷⁹ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 3 december 1889. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁸⁰ Minister van Buitenlandse Zaken Crispi aan Londen, Rome 1 september 1889. ASDMAE, P.I., B. 37.

⁸¹ Telegram van Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 11 september 1889. ASDMAE, P.I., B. 37.

⁸² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 24 november 1889. ASDMAE, P.I., B. 37.

⁸³ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 16 november 1889. ASDMAE, P.I., B. 37.

van de Engelse politie in de arm te nemen.⁸⁴ Dit werd door het ministerie van Binnenlandse Zaken tegengehouden. De belangstelling van het ministerie beperkte zich tot het vertrek van Malatesta uit Londen en diens bestemming. Dat zou men ook aan de weet moeten komen zonder een detective in dienst te nemen.⁸⁵

Minister-president Crispi was echter niet gelukkig met de situatie in Londen en bemoeide zich persoonlijk met de organisatie. Hij gaf opdracht de politiedienst te reorganiseren en stuurde een Italiaanse politiefunctionaris die direct met de veiligheidsdienst te Rome in contact stond.⁸⁶ Die ingreep leidde echter niet tot een verbetering van de geheime dienst. In snel tempo volgden de *confidenti* elkaar op zonder dat ze enig resultaat opleverden. Aan het einde van 1889 werd A. Calvo in Londen aangesteld, en hij bleek de juiste persoon te zijn die zeer gedetailleerde rapporten over de Italiaanse anarchisten en het Italiaanse milieu in Londen wist op te stellen.⁸⁷ Calvo, die zich voornamelijk in de kringen van Parmeggiani en de anarchistische gemeenschap 'Club Autonomie' bewoog, was echter niet in staat om Malatesta permanent in het oog te houden. Het zou tot verdenkingen leiden als hij elke beweging van Malatesta zou volgen.⁸⁸ Toen deze in oktober 1891 in Londen terugkwam, werd er een Engelse detective aangetrokken om hem te schaduwen.⁸⁹ Deze detective verloor Malatesta echter telkens uit het oog, vooral als de anarchist tijdens zijn reizen herhaaldelijk van transportmiddel veranderde.⁹⁰ Terwijl Calvo nog steeds uitstekende rapporten schreef, vond minister-president Pelloux het in november 1898 noodzakelijk om de politiedienst te versterken met geheim agent Giovanni Mancusi.⁹¹ Deze uitbreiding hing samen met de vrees voor een aanslag op de Italiaanse koning door de anarchist Giuseppe Ciancabilla, en met de verwachting dat alle anarchisten Zwitserland zouden verlaten als gevolg van de verscherpte maatregelen aldaar.⁹²

Onder leiding van minister Giolitti werd in 1901 de geheime politiedienst in Londen versterkt. Halverwege het jaar werd politie-inspecteur Prina naar Londen gezonden. Deze moest zich ter beschikking stellen van de ambassade waar hij zou werken onder de dekmantel van de emigratiedienst. Prina moest onafhankelijk van de reeds bestaande Italiaanse geheime dienst opereren en zelf een inlichtingencentrum opzetten. Anders dan de reeds bestaande dienst, moest Prina ook direct aan het ministerie van Binnenlandse Zaken rapporteren.⁹³ Tot zijn *confidenti* behoorden 'Bologna'⁹⁴ en Gennaro Rubini. Deze laatste werd in 1902 door Malatesta ontmaskerd en hetzelfde jaar nog in

⁸⁴ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁸⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

⁸⁶ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Londen 19 december 1889. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁸⁷ Zie: de correspondentie tussen Londen en het ministerie van Buitenlandse Zaken. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁸⁸ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 oktober 1891. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁸⁹ Merkwaardig is de ommezwaai op het ministerie van Binnenlandse Zaken: op 19 oktober 1891 achtte het ministerie het nog niet nodig om een speciale detective aan te trekken, maar twee dagen later gaf het daartoe wel toestemming. Het voorstel van politiefunctionaris Ettore Sernicoli om een spion vanuit Parijs naar Londen te sturen werd afgewezen. Zie: ASDMAE, P.I., Buste 20 en 39.

⁹⁰ Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 november 1891. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁹¹ Mancusi werd vermeld onder de code: 136.1129.915,972.163. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 194.

⁹² Volgens de *Avanti!* ("I Profughi Italiani a Londra", 2e jaargang, no. 643, 3 oktober 1898) waren er reeds vijftig Italiaanse anarchisten vanuit Zwitserland naar Engeland geëmigreerd.

⁹³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 30 juli 1901. ASDMAE, P.I., B. 32.

⁹⁴ Bologna moest vooral Malatesta in de gaten houden. Zie: de talrijke rapporten van Calvo. ACSR, CPC 2949.

Brussel aangeklaagd wegens een moordaanslag op koning Leopold II.⁹⁵

De politiedienst in Parijs

In april 1880 werd een begin gemaakt met het opzetten van een Italiaanse politiedienst in Parijs.⁹⁶ Vóór die tijd, en vanaf 1871, bestond er een uitgebreide informatie-uitwisseling tussen de Italiaanse ambassadeur en de lokale autoriteiten.⁹⁷ Daarnaast werd het toezicht op de Italiaanse internationalisten in Parijs uitgeoefend door agenten van het consulaat in Genève. In 1880 meldde zich een Franse politieambtenaar⁹⁸ bij de ambassade die bereid was de Italiaanse anarchisten in de gaten te houden.⁹⁹ Buitenlandse Zaken vroeg vervolgens aan minister-president Depretis toestemming deze agent in dienst te nemen.¹⁰⁰ Depretis erkende de bruikbaarheid van een geheime agent in Parijs omdat "enkele van de meest invloedrijke internationalisten" naar de Franse hoofdstad waren gevlucht. Het ministerie nam ook de kosten voor zijn rekening, maar deze moesten zeer laag blijven omdat de begroting voor de geheime dienst erg beperkt was.¹⁰¹

In maart 1881 besloot de regering een politiedienst te creëren.¹⁰² De organisatie werd samen met de lokale politieprefect, Louis Andrieux, opgezet.¹⁰³ De ambassadeur was bang dat zonder deze coöperatie de Franse politie de activiteiten van Italiaanse agenten zou tegenwerken.¹⁰⁴ Hij verzocht ook om de inschakeling van inspecteur Palmeri, die zich op dat moment nog in Londen bevond.¹⁰⁵ In juli kreeg Parijs toestemming een *confidente* in dienst te nemen.¹⁰⁶

Een jaar later wilde de regering de dienst in Parijs versterken. Niet alleen had deze tot dusver de noodzaak van haar bestaan bewezen, maar tevens werd het duidelijk dat men niet op de Franse politie kon vertrouwen. Bovendien was men bang dat de aanwezigheid van de radicale partij in het Franse parlement zou verhinderen dat de Republiek nog inlichtingen zou verstrekken aan de monarchistische regering in Rome. In mei 1882 werd daarom een politiefunctionaris naar Parijs gestuurd om de dienst naar het voorbeeld van die van Londen te organiseren.¹⁰⁷ Die politiefuncti-

⁹⁵ Rubini werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. ACSR, CPC 1653, CPC 2949.

⁹⁶ In 1891 bevonden zich te Parijs 36.125 Italianen; in 1896 waren dat er 32.445. Serra, "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Secondo Governo Crispi (1893-1896)", 147.

⁹⁷ Zie: APPP, Série B/A, Carton 1475. Tevens: bericht van de Italiaanse ambassadeur te Parijs Nigra aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Parijs 31 december 1872 (inclusief het rapport van politieprefect Renault). In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, IV, 255-259.

⁹⁸ Het betrof ene G.B. Santucci, een beampte van Italiaanse afkomst die bij de *Préfecture de Police* in Parijs werkte.

⁹⁹ Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Parijs 19 maart 1880. ASDMAE, P.I. B. 26.

¹⁰⁰ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 27 maart 1880. ASDMAE, P.I., B. 11.

¹⁰¹ Minister van Binnenlandse Zaken Depretis aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 3 april 1880. ASDMAE, P.I., B. 11.

¹⁰² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 21 april 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

¹⁰³ Andrieux zou kort daarop zijn memoires publiceren, waarin hij duidelijk aangaf op welk een provocerende wijze de politie binnen de anarchistische beweging opereerde, met name via zijn spion Serraux. Andrieux, *Souvenirs d'un Préfet de Police*. Parijs, 1885.

¹⁰⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 25 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

¹⁰⁵ Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 25 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

¹⁰⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, Rome 7 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

¹⁰⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 april 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

onaris was Ettore Sernicoli¹⁰⁸ die reeds sinds 1870 voor de Italiaanse politieke politie werkte¹⁰⁹ en *questore* was geweest in Verona en Milaan.¹¹⁰ Hij kwam al snel met de ambassadeur tot de conclusie dat er een *confidente* in Parijs nodig was.¹¹¹ De benoeming van de nieuwe ambassadeur in Parijs, Costantino Ressiman, werd door Sernicoli aangegrepen om een verdubbeling van zijn begroting te bepleiten omdat de eisen van zijn informanten toenamen.¹¹² Dit verzoek werd zonder enige aarzeling ingewilligd.¹¹³ In augustus 1882 nam Sernicoli ene Giovanni Porzio aan als *confidente*.¹¹⁴ De spionagedienst in Parijs werd onder het bestuur van Sernicoli één van de best functionerende politiediensten in het buitenland. Dat leidde binnen een jaar tot de bevordering van Sernicoli.¹¹⁵ Hij beschikte zowel over een vaste geheime agent als over een persoon die per geleverde dienst werd betaald.¹¹⁶ Daarnaast werkte Sernicoli hecht samen met Andrieux' opvolger politieprefect Goron. Bovendien wisselden de Italiaanse en Russische ambassades inlichtingen uit over nihilisten en anarchisten.¹¹⁷ Sernicoli beperkte zijn toezicht niet tot Parijs, maar stuurde ook herhaaldelijk agenten naar België om daar de anarchistische beweging in de gaten te houden. De uitbreiding van de dienst in Parijs in 1882 was nodig wegens de aanwezigheid van "alle grote namen van het Italiaanse anarchisme": Malatesta, Cafiero, Pietro Cesare Ceccarelli, Alessandro Marocco, Tito Zanardelli, Amilcare Cipriani, Luigi Alvino, Emilio Covelli, Antonio Giustiniani en anderen.¹¹⁸

In 1887 werd de politiedienst aangevuld met De Martijs die, zoals gezegd, uit Londen moest vluchten. Hoezeer de *confidenti* aan hun oorspronkelijke opdrachtgevers waren gebonden, blijkt uit het feit dat De Martijs nog steeds zijn rapporten naar de ambassadeur in Londen stuurde. Later in het jaar diende hij zijn rapporten rechtstreeks naar Rome te zenden. In Parijs hield De Martijs zich vooral bezig met de criminele en anarchistische bende rond Achille Vittorio Pini. Door gestolen goederen aan te nemen, compromitteerde hij zich echter zodanig met deze bende dat een eventuele arrestatie van de bendeleden ernstige gevolgen zou hebben voor de Italiaanse politiedienst in Parijs.¹¹⁹ In oktober 1888 werd De Martijs voor enige tijd naar Genève gestuurd, waarschijnlijk om hem niet te veel in contact te laten met de bende van Pini en een arrestatie van deze laatste mogelijk

¹⁰⁸ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, Rome 1 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 26. Masini (*Storia degli Anarchici* (1981) 57) schrijft ten onrechte dat Crispi aan het begin van 1894 Sernicoli naar Parijs heeft gestuurd.

¹⁰⁹ Sernicoli aan politiechef Luigi Berti, Parijs 21 augustus 1888. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 48, fasc. 290.

¹¹⁰ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 57.

¹¹¹ Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 26.

¹¹² Rapport van Sernicoli, Parijs 2 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 26.

¹¹³ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, Rome 18 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 26.

¹¹⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 28 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

¹¹⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 januari 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

¹¹⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

¹¹⁷ De Russische geheime politieke politie in het buitenland werd juist in deze periode georganiseerd. Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Parijs 13 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 26.

¹¹⁸ ASDMAE, P.I., B. 26.

¹¹⁹ Sernicoli aan politiechef Luigi Berti, Parijs 19 augustus 1888. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 48, fasc. 290.

te maken.¹²⁰ Pini werd inderdaad enkele maanden later door de Franse politie ingerekend.¹²¹ In maart 1892 stelde politiechef Ferdinando Ramognini een nieuwe *confidente* aan Sernicoli ter beschikking voor het toezicht op de anarchisten.¹²² In 1893, tijdens de regering-Giolitti, werd het bedrag voor de politiedienst in Parijs bijna gehalveerd. De reductie viel binnen de bezuinigingsoperatie. Bovendien zouden de Italiaanse subversieve partijen nauwelijks nog contacten onderhouden met Franse revolutionairen.¹²³

In 1895 beëindigde Sernicoli zijn werk in de Franse hoofdstad. Gedurende zijn verblijf was hij drie keer bevorderd en bereikte hij de status van inspecteur eerste graad, eerste klasse.¹²⁴ Met hem verdwenen tevens alle *confidenti* die alleen aan hem bekend waren. Hij profiteerde van zijn ervaringen door drie boeken over het anarchisme te schrijven, waarin hij tevens aanbevelingen deed voor wetsvoorstellen tegen het anarchisme.¹²⁵ Ofschoon men uiterst tevreden was over de prestaties van Sernicoli, moest de dienst in het vervolg op een andere wijze georganiseerd worden. Deze wens werd vooral geuit door de ambassadeur, die wees op bepaalde ongemakken die verbonden waren aan de aanwezigheid van een Italiaanse politiefunctionaris. Zo'n agent zou de indruk kunnen wekken dat de lokale regering buitenlandse politieacties op haar grondgebied zou toestaan. Dergelijke politiefunctionarissen zouden bovendien de natuurlijke neiging hebben zich te laten gelden, wat strijdig was met de geheime aard van hun missie.¹²⁶

De leiding van de politiedienst werd voortaan in de kanselarij van de ambassade geconcentreerd. In speciale gevallen zouden er *confidenti* vanuit Italië naar Parijs worden gezonden, maar in de regel zou de politiedienst gebruik maken van privé-detectives.¹²⁷ De ambassadeur wilde zo voorkomen dat de politiedienst, zoals dat het geval was onder Sernicoli, bij de Franse autoriteiten bekend zou zijn. Hij wilde een dienst die louter zou bestaan uit geheime agenten die totaal onbekend waren bij het ambassadepersoneel en de Franse autoriteiten. Alle contacten tussen de *confidenti* en de ambassade zouden moeten verlopen via een tussenpersoon die geen politiefunctionaris mocht zijn.¹²⁸ In augustus 1898 werd de geheime agent 'Foulard' naar Parijs gezonden, die reeds banden had met de daar aanwezige anarchisten Amilcare Cipriani en Giuseppe Ciancabilla.¹²⁹ Vanaf die periode zwijgen de stukken over de politiedienst in Parijs.

De politiedienst in Genève

¹²⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 oktober 1888. ASDMAE, P.I., B. 18. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Londen, 20 oktober 1888. ASDMAE, P.I., B. 39.

¹²¹ Zie: Maitron, *Le Mouvement*, I, 187-188.

¹²² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 maart 1892. ASDMAE, P.I., B. 21. Sernicoli aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 maart 1892. P.I., B. 27.

¹²³ Giolitti aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 16 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

¹²⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, Rome 2 juli 1894. ASDMAE, P.I., B. 22.

¹²⁵ Sernicoli. *L'Anarchia e gli Anarchici* (2 dln; Milaan, 1894). Sernicoli, *Gli Attentati contro Sovrani, Principi, Presidenti e Primi Ministri* (Milaan, 1894). Sernicoli, *I Delinquenti dell'Anarchia, 1894-1899* (Rome, 1899).

¹²⁶ Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 april 1902. ASDMAE, Politica P, Pac. 48.

¹²⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 12 december 1895. ASDMAE, P.I., B. 27.

¹²⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 december 1895. ASDMAE, P.I. B. 27. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1 juli 1898. P.I., B. 36. Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 juli 1898. P.I., B. 36.

¹²⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 augustus 1898; ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, 15 augustus 1898. ASDMAE, P.I., B. 36. Later was Foulard werkzaam in Londen.

Het Italiaanse consulaat in Genève beschikte al vanaf 1875 over een eigen politiedienst.¹³⁰ Genève was van oudsher een toevluchtsoord voor Italianen: eeuwenlang was het de vluchtplaats voor protestanten. In de 19e eeuw werd het een veilige haven voor de Risorgimento-ballingen, en vanaf de eenwording zochten republikeinen en internationalisten er een veilig heenkomen. Genève was tevens het centrum van gevluchte communards en Russische politieke ballingen, waaronder veel nihilisten.¹³¹ De grootste groepen Italiaanse anarchisten kwamen na de mislukte opstanden van augustus 1874 en na de aanslag van Passannante in 1878. De grootste stijgingen van het aantal Italiaanse politieke vluchtelingen naar Genève vonden plaats tijdens de repressiegolven in 1894 en 1898.¹³²

In september 1873 kreeg het consulaat in Genève voor het eerst de opdracht om actief controle uit te oefenen op de anarchisten. De consul moest agenten in dienst nemen voor het toezicht op het VIe Algemene Congres van de Internationale in Genève. De kosten daarvoor kreeg hij vergoed van de zaakgelastigde in Bern. In augustus 1874 gaf de consul in Genève te kennen behoefte te hebben aan een geheime agent omdat de lokale politie geen inlichtingen verschaftte over de praktijken van de ultramontanen¹³³ en socialisten.¹³⁴ De regering stond hier welwillend tegenover omdat Zwitserland één van de meest actieve centra van de Internationale huisvestte. Binnenlandse Zaken liet de organisatie van de dienst geheel aan Genève over.¹³⁵ Vice-consul Giuseppe Basso¹³⁶ nam de leiding ervan op zich, maar ondertussen werd vanuit Vercelli (tussen Turijn en Milaan) reeds een politiefunctionaris naar Genève gestuurd. Bovendien werd er, zonder dat Basso op de hoogte was gesteld, nog een geheime agent van de prefect van Parma gezonden met het oog op het naderende congres van de *Ligue Universelle des Corporations Ouvrières*, waarvan de regering vermoedde dat het een andere naam voor de Internationale was.¹³⁷

Tot het moment dat Basso zelf een *confidante* had gevonden, bleef het praktijk dat Binnenlandse Zaken of een Italiaanse prefect geheime agenten naar Genève stuurde voor bijzondere opdrachten.

¹³⁰ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 oktober 1880. ASDMAE, P.I., B. 9. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 oktober 1875. *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, VI, 492.

¹³¹ Het aantal buitenlanders in Genève steeg van 1888 tot 1900 van 40.000 naar 51.500, of van 37,5 procent naar 38,7 procent van de Geneefse bevolking. Bron: Camisa, "Genève Italienne", 333.

¹³² Zie: Camisa "Genève Italienne", 327-344. In 1888 waren er 3.289 Italianen in Genève (3,12 procent van de Geneefse bevolking); in 1895 was dat aantal gestegen naar 5.492 (4,78 procent van de Geneefse bevolking); in 1898 verbleven 9.193 Italianen in Genève (7,37 procent van de Geneefse bevolking), in 1900 lag dat aantal op 10.071 (7,60 procent van de Geneefse bevolking). Het aantal Italianen bleef gestaag stijgen tot 1914 toen er 20.976 (12,20 procent van de Geneefse bevolking) in Genève verbleven. De Stoutz (*Quelques Chiffres sur la Criminalité*, 4) geeft de volgende cijfers van het aantal geregistreerde Italianen in Genève: in 1895: 5.492, in 1896: 6.210 en in 1897: 7.217. De Stoutz schat dat de werkelijke aantallen met éénzevende moeten worden vermeerderd. Tussen 1890 en 1900 varieerde het jaarlijks aantal Italiaanse migranten naar Zwitserland tussen de 10.000 en 28.000. Zie: *L'Annuario Statistico della Emigrazione Italiana dal 1876 al 1925* (Rome, 1926) 86.

¹³³ De ultramontanen, dat wil zeggen de antipatriottische en pausgezinde katholieken, waren zeer actief in Genève. In de periode 1871-1873 kregen ze te kampen met een toenemend verzet van de liberalen, hetgeen resulteerde in het verbod op publicatie van hun krant en in enkele uitwijzingen van hun leiders. Zie: Grossen e.a., *Die Politische Polizei*, 127.

¹³⁴ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 augustus 1874. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

¹³⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 augustus 1874. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

¹³⁶ Tot 1888 was Gambini consul in Genève; Giuseppe Basso was vice-consul. Vanaf 19 januari 1888 werd Basso consul. In januari 1914 beëindigde hij zijn functie in Genève.

¹³⁷ ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, Buste 1062 en 1435.

De vice-consul ging niet over één nacht ijs en zocht een persoon wiens kwaliteiten boven elke twijfel waren verheven. Uiteindelijk, in december 1875, had hij "één van de meest gerenommeerde leiders van de Italiaanse socialistische partij" gevonden, die slechts twee eisen stelde: hij wenste regulier maandelijks te worden betaald en hij wilde niet dat zijn naam bekend zou worden gemaakt.¹³⁸ Deze laatste eis werd mede ingegeven door twijfel aan de geheimhouding op het ministerie van Binnenlandse Zaken. Herhaaldelijk drongen de *confidenti* er bij de autoriteiten op aan voorzichtig om te springen met de geleverde informatie. Dat het ministerie niet waterdicht was, bleek wel uit het feit dat er bij Cafiero, tijdens diens arrestatie in Zwitserland op 5 september 1881, een voor het ministerie compromitterende brief van een ambtenaar van Binnenlandse Zaken werd aangetroffen.¹³⁹ Het ministerie ging met de eisen akkoord en was bereid 200 lire per maand te betalen voor de *confidente* mits de aanstelling op tijdelijke basis zou zijn.¹⁴⁰ Op 24 januari 1876 leverde deze zijn eerste verslag waarin hij een beeld schetste van de Italiaanse revolutionairen in Genève. Per jaar schreef hij zo'n 150 rapporten.

Het is zeer waarschijnlijk dat de "gerenommeerde leider van de Italiaanse socialistische partij" niemand minder dan Carlo Terzaghi was. Deze had zojuist onder dreiging met uitzetting de publicatie van zijn blad *Il Proletario* gestaakt. Terzaghi had alle reden om haat te koesteren tegen de Italiaanse internationalisten: zij hadden hem immers uit de partij gegooid op beschuldiging van spionage voor de *questore* van Turijn. Deze aanklacht kon nooit hard gemaakt worden. Bovendien moest hij als gevolg van de opstand van de internationalisten in 1874, waaraan hij geen deel had, het land ontvluchten. Het is zeer waarschijnlijk dat Terzaghi vanwege deze redenen spion is geworden. Dankzij zijn netwerken in Italië en Frankrijk was hij zeer geschikt als coördinerende spion. Daarnaast publiceerde hij spottende artikelen over Italiaanse internationalisten in verschillende kranten.

Het Italiaanse consulaat in Genève beschikte vanaf januari 1876 over de meest constante en best geïnformeerde buitenlandse politiedienst.¹⁴¹ Om die dienst optimaal af te stemmen op de verlangens van de regering werd vice-consul Basso in mei 1877 naar Rome geroepen om instructies te ontvangen. In februari 1878 gaf Basso te kennen dat de politiedienst enorm was uitgebreid en dat de *confidente* het dermate druk had met de dienst dat hij nauwelijks nog zijn oorspronkelijke taken kon uitoefenen. De *confidente* maakte gebruik van 'onbewuste' correspondenten. In dezelfde maand werd zijn maandelijks uitkering verhoogd tot 300 lire vanwege de toegenomen werkzaamheden en om de ijver van de "onvervangbare" geheime agent nog meer te stimuleren.¹⁴² Met ingang van juni 1878 moesten de rapporten van Genève en Lugano, vanwege hun grote belang, rechtstreeks naar het ministerie van Binnenlandse Zaken worden gestuurd.¹⁴³ In oktober 1879 beklagde Basso zich over een artikel in de *Plebe* dat tot gevolg had dat één van de beste agenten van het consulaat uit

¹³⁸ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 december 1875. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

¹³⁹ Telegram van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 september 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

¹⁴⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 januari 1876. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1435.

¹⁴¹ Volgens Camisa ("Genève Italienne", 335) slaagde zelfs de fascistische politie er na 1926 niet in om een zo betrouwbare en informatieve structuur in Genève op te zetten. Hij voert echter geen documenten aan voor deze bewering.

¹⁴² Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 9 februari 1878. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, VI, B. 1436.

¹⁴³ Minister van Binnenlandse Zaken Zanardelli aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 juni 1878. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, II, B. 1436.

angst zijn ontslag had genomen.¹⁴⁴

De belangrijkste taak van het consulaat was het toezicht op de anarchisten.¹⁴⁵ Dat toezicht beperkte zich niet alleen tot het kanton of tot Zwitserland, maar de consul pretendeerde ook op de hoogte te zijn van de activiteiten van alle Italiaanse en buitenlandse anarchisten in Europa. Het consulaat stuurde behalve rapporten ook regelmatig een "Bulletin over de Internationale" naar Rome. In 1880 werd een geheime agent naar Italië gestuurd om Andrea Costa, die aan het toezicht van de politie was ontkomen, op te sporen. Via Milaan en Imola kwam de agent in Bologna waar hij, dankzij het vertrouwen dat hij genoot bij de Belgische student Georges Lorand,¹⁴⁶ het adres van Costa en Anna Kulisciof vast kon stellen. De politie kon daarop Costa in april arresteren. De *confidente* kreeg niet de duizend lire premie die door het ministerie was uitgelooft aan diegene die Costa wist te vinden.¹⁴⁷ Hij kreeg slechts zeventig lire extra op zijn onkostenpost.¹⁴⁸

In maart 1881 ging Basso opnieuw naar Rome met het doel zijn politieorganisatie te verbeteren.¹⁴⁹ Dit soort reizen was des te belangrijker omdat de omvang van de dienst afhankelijk was van de inzet van het hoofd van politie. Toen Basso vernam dat politiechef Giovanni Bolis zou worden overgeplaatst, stelde hij alles in het werk om dezelfde "vertrouwelijke instructies" van diens mogelijke opvolger te krijgen.¹⁵⁰ De verbetering van de politieke politie in Zwitserland, na de aanslag op tsaar Alexander II in St. Petersburg, werd des te meer noodzakelijk geacht aangezien de Zwitserse politie nauwelijks iets ondernam tegen de Italiaanse internationalisten. Zo had Zwitserland niet eens opgemerkt dat er een tweedaagse bijeenkomst van anarchisten in Chiasso was geweest en kon Malatesta twee dagen achtereen onopgemerkt door Zwitserland reizen.¹⁵¹ Volgens de Oostenrijkse ambassadeur in Bern viel het echter wel mee met het aantal anarchisten in Zwitserland:

[...] Zoals men kan constateren, is het aantal buitenlandse anarchisten in Zwitserland niet erg groot, en zij die dit land als het bolwerk en verzamelpunt van revolutionairen afschilderen, maken zich schuldig aan overdrijving. De klachten of beschuldigingen die daarop betrekking hebben, kunnen deels herleid worden tot de vele zich in Zwitserland ophoudende buitenlandse (vooral Duitse en Russische) politievertrouwelingen, die, om zichzelf belangrijk te maken, zeer veel rapporteren wat niet geheel op waarheid berust. [...]¹⁵²

Op 6 februari 1881 werden in Abano (Padua) negen anarchisten gearresteerd wegens deelname

¹⁴⁴ Het betrof het artikel "Le Sentinelle Aggredite" *La Plebe*, no. 41, 19 oktober 1879. Ik heb het bewuste artikel niet onder ogen gehad, maar Basso meldde het volgende tekstfragment: de onthullingen over de overvallen vinden hun oorsprong in "het walgelijke hol van de internationale geheime politie, dat in Genève is gevestigd en ook in Italië opereert." Basso aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 24 oktober 1879. ASDMAE, Fondo Moscati, Svizzera, II, B. 1436.

¹⁴⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 28 november 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

¹⁴⁶ Voor de banden tussen Lorand en de Italiaanse revolutionairen zie: Moulaert, *Rood en Zwart*, 67-71.

¹⁴⁷ Galassi, *Vita di Andrea Costa*, 224.

¹⁴⁸ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 april 1880. ASDMAE, P.I., B. 11.

¹⁴⁹ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁵⁰ Basso aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 20 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁵¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Bern, 19 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 31.

¹⁵² Rapport van de Oostenrijkse ambassadeur te Bern, eind maart 1881. Geciteerd naar Brügel, *Geschichte*, III, 201.

aan een "bijeenkomst met subversieve doelen".¹⁵³ Onder de arrestanten bevonden zich Carlo Monticelli en de politespion Oreste Vaccari.¹⁵⁴ Deze laatste was een vriend van Carlo Terzaghi en een *confidente* van consul Gambini. De consul verzocht daarop de Italiaanse regering om de anarchisten in vrijheid te stellen omdat Vaccari de opdracht had gekregen naar Verviers te gaan.¹⁵⁵ Hij kreeg echter het antwoord dat de anarchisten reeds aan de rechterlijke autoriteiten waren overgedragen en dat het te laat en te gevaarlijk voor de agent zou zijn om hen in vrijheid te stellen. Bovendien, zo stelde secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken Giacomo Malvano, was het Vaccari die zich had willen compromitteren door op dat moment een internationalistische bijeenkomst uit te lokken.¹⁵⁶ Enkele maanden later werden de anarchisten vrijgelaten nadat de aanklacht ongegrond was verklaard.¹⁵⁷

Basso wilde in 1881 nauwkeurige inlichtingen over het revolutionaire congres in Londen en stelde de regering voor om de anarchist Carlo Monticelli, ofschoon deze nog in de gevangenis zat, naar Londen te sturen.¹⁵⁸ Dit voorstel ging niet door, maar de consul slaagde er wel in om zijn *confidente* Evaristo Poggiolini naar Londen te zenden.¹⁵⁹ Deze werd kort daarop ontslagen wegens het verstrekken van valse inlichtingen.¹⁶⁰ Poggiolini werd tevens in verband gebracht met de diefstal van geld en documenten uit het consulaat aan het einde van 1882. Bij die documenten zou ook de volledige correspondentie van Terzaghi¹⁶¹ hebben gezeten.¹⁶² De consul van San Marino in Genève Ricolfi Doria, die nauwe banden met Poggiolini onderhield, kocht daarop de documenten terug van ene Galliani.¹⁶³

Aangezien het consulaat in Genève zich tot de spin in het web van de Italiaanse buitenlandse politespionage had ontwikkeld, werd het gedurende de jaren tachtig op volle sterkte gehouden,

¹⁵³ Zangheri, *Storia del Socialismo*, 511.

¹⁵⁴ Vaccari was reeds in 1876 de toegang geweigerd tot het internationale congres in Bern wegens een veto van Malatesta en Cafiero.

¹⁵⁵ Handgeschreven notitie van Basso aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Genève 11 februari 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁵⁶ Handgeschreven bericht van secretaris-generaal Malvano aan het consulaat in Genève, Rome 11 februari 1881. ASDMAE, P.I., B. 9. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 11 februari 1881. P.I., B. 14.

¹⁵⁷ "Carlo Monticelli" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, III (Rome, 1977) 567.

¹⁵⁸ Basso achtte Monticelli geschikt omdat deze onschadelijk, ziekelijk en arm was. Bovendien was Monticelli de vertrouweling van Cafiero en dankzij "zijn losse tong was men reeds veel te weten gekomen." Daarnaast bestonden er geen rechtsgronden om hem te veroordelen waardoor hij binnenkort toch weer op vrije voeten zou komen. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁵⁹ Poggiolini kwam uit Bologna. Hij behoorde tot de 79 aangeklaagden tijdens het proces te Bologna in maart 1876 wegens de opstand van twee jaar eerder. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 20 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

¹⁶⁰ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 augustus 1884. ASDMAE, P.I., B. 12.

¹⁶¹ In 1881 verdacht minister-president Depretis Terzaghi ervan de koningin een brief te hebben gestuurd waarin hij waarschuwde voor een aanslag op haar gemaal. Ofschoon consul Gambini de verdenking ongegrond achtte, gaf ze wel aan hoe men in Rome over Terzaghi dacht. Rome aan Genève, Rome 22 maart 1881; Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 27 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁶² Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Marseille 11 november 1882. ASDMAE, P.I., B. 23.

¹⁶³ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 juni 1883; Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 augustus 1884. ASDMAE, P.I., B. 12. Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 november 1882. P.I., B. 23. Het is mij niet bekend of hier Gerolamo Galliani, de anarchist die in 1891 als politespion in Brussel fungeerde, wordt bedoeld.

ofschoon er vanaf 1882 nauwelijks Italiaanse anarchisten in Genève waren.¹⁶⁴ Het belang van het consulaat school dus vooral in de berichten over de internationale vertakkingen van de anarchisten en revolutionairen, waarbij de spionnen zich te buiten gingen aan wilde speculaties over internationale samenzweringen.¹⁶⁵ Daarnaast was het consulaat in Genève, evenals die in Nice, Lugano en Marseille, van belang om elke grensoverschrijding van anarchisten en revolutionairen te signaleren.¹⁶⁶ Met goedkeuring van politiechef Giovanni Bolis beschikte het consulaat ook over *confidenti* in verschillende provincies in Italië.¹⁶⁷

In tegenstelling tot zijn politiechef was premier Depretis niet gecharmeerd van de berichtgeving uit Genève. Hij klaagde over het feit dat het consulaat zeer alarmerende berichten zond over complotten tegen de koning of tegen ministers zonder bijzonderheden te leveren. Het ministerie kon niets met dit soort informatie beginnen. De consul werd daarom dringend verzocht zijn bronnen nauwkeurig te controleren.¹⁶⁸

In Genève was het maandelijks bedrag voor de politieke politie gestaag naar 500 lire per maand gestegen. Vanaf 1 januari 1890 werd het verhoogd tot 750 lire per maand.¹⁶⁹ In februari 1891 kreeg de consul het bericht dat de dienst vanaf maart weer genoeg moest nemen met 500 lire per maand en dat ze zich niet langer mocht bezighouden met politiezaken binnen Italië.¹⁷⁰ Basso vond dit een moeilijk te verteren maatregel. Het zou betekenen dat hij zijn *confidenti* in Italië moest ontslaan terwijl één hunner reeds vijftien jaar bij hem in dienst was.¹⁷¹ Bovendien had Basso in november 1890 zijn *confidente* in Lyon verloren. Deze was samen met andere anarchisten gearresteerd.¹⁷² Het was echter duidelijk dat Genève niet langer een broeinest van het anarchisme was. Basso kon nog slechts de namen van zes Italianen opgeven die als anarchist konden worden beschouwd.¹⁷³

Tijdens de hechtenis van Malatesta in Lugano in juni 1891¹⁷⁴ moest Carlo Terzaghi zich op last van politiechef Ferdinando Romagnini daarheen begeven. Hij diende er de rechtszaak tegen

¹⁶⁴ In 1881 zaten de anarchisten Emilio Covelli en Florido Matteucci in Genève. Volgens consul Gambini was er in 1882 slechts één Italiaanse "socialist" in Genève. Die socialist was de anarchist-kapper Serafino Mazzotti. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 14 augustus 1881. ASDMAE, P.I., B. 7. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 3 oktober 1882, P.I., B. 9.

¹⁶⁵ Herhaaldelijk wees het ministerie van Binnenlandse Zaken de consul in Genève erop dat de inlichtingen niet overeenstemden met de feiten of de eigen informatie. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de consul in Genève, Rome 24 september 1882. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁶⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan Genève, Rome 11 februari 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁶⁷ Consul Gambini aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 19 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁶⁸ Minister van Binnenlandse Zaken Depretis aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 9 september 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

¹⁶⁹ Ter vergelijking: op dat moment bedroegen de jaarlijkse kosten voor de politiedienst in Lugano 1200 lire. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 februari 1890. ASDMAE, P.I., B. 40.

¹⁷⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 februari 1891. ASDMAE, P.I., B. 20. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 17 februari 1891. P.I., B. 46.

¹⁷¹ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 februari 1891. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁷² Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁷³ *Elenco degli anarchici attualmente conosciuti in Ginevra*, 2 januari 1891: Guippone Francesco, Negri Alfonso, Mari Alfredo Ernesto, Hotz Emilio, Mortarotti Giuseppe en Valsocuzo Luigi. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁷⁴ Malatesta werd aangehouden wegens overtreding van zijn uitzetting in 1879 en 1881. In Zwitserland reisde hij onder de naam van de in Buenos Aires gestorven Felice Vigliano. Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Bellinzona 16 juni 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

Malatesta te volgen en zich een bedrag door de Italiaanse consul te laten overhandigen.¹⁷⁵ Terzaghi was echter gedwongen vroegtijdig Lugano te ontvluchten omdat de anarchisten hem hadden herkend.¹⁷⁶ Tijdens het proces was ook politespion Giovanni Domanico aanwezig, die van de openbare aanklager zelfs toestemming had gekregen voor een onderhoud met Malatesta.¹⁷⁷

In juni 1893 wees minister-president Giolitti op het feit dat de berichten van het consulaat in Genève sterk aan belang hadden ingeboet. De bulletins over de anarchisten bevatten zelden informatie die voor de Italiaanse regering interessant was. Sinds het kanton minder gastvrij was voor 'subversieve elementen' hadden de meeste Italiaanse revolutionairen elders hun toevlucht gezocht. Italiaanse revolutionairen bevonden zich er niet langer en er waren nauwelijks contacten tussen de anarchisten in Genève en hun kameraden in Italië. Het bestaan van een kleine groep Italianen in Genève "zonder partij, zonder middelen en zonder cultuur" vormde geen bedreiging. De Zwitserse regering had bovendien beperkende maatregelen genomen tegen de anarchisten. De bestaande toelage werd daarom buitensporig geacht en zou per 1 juli moeten worden teruggebracht tot 250 lire per maand.¹⁷⁸ Basso vroeg nog een speciale gratificatie van 500 lire voor zijn *confidente* in het buitenland¹⁷⁹ wegens diens lange staat van dienst, hetgeen hem werd geweigerd.¹⁸⁰ Bij het vaststellen van het bedrag van 250 lire was het ministerie er van uit gegaan dat deze som in zijn geheel zonder enige vermindering voor buitengewone of onvoorziene uitgaven werd overgemaakt aan de spion Carlo Terzaghi. Mochten er bijzondere uitgaven zijn dan zouden deze in de toekomst, na goedkeuring, rechtstreeks door het ministerie worden betaald. Indien Terzaghi niet akkoord zou gaan met de vergoeding van 250 lire, dan zou het ministerie niet aarzelen hem te ontslaan.¹⁸¹

Basso moet woedend geweest zijn. Hij beriep zich erop een professionele politiedienst te hebben georganiseerd toen de politieke politiedienst in Italië nog in de kinderschoenen stond. Als in Italië de dienst tegen de anarchisten op dat moment zagezegd "gehorizontaliseerd" was, dan was dat mede te danken aan de enorme hoeveelheid rapporten die hij had geschreven. Uit zijn verslagen, die het resultaat waren van nauwgezet en gedetailleerd onderzoek naar de anarchistische beweging in verschillende landen, zou men exact de geschiedenis van de Europese anarchistische beweging kunnen aflezen. Hij was het geweest die altijd betrouwbare spionnen naar alle anarchistische congressen, in Italië en in het buitenland, had gezonden. Vervolgens somde hij een aantal verdiensten op van zijn dienst: de ontdekking van de Matese-bende in 1877, de arrestatie van Malatesta in 1883 in Florence, de vrijdeling van een aanslag tegen de koning in Bologna, de ontzenuwing van vele valse berichten, de aankondiging van de agrarische opstanden te Mantua in 1888 en te Milaan

¹⁷⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 23 juni 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

¹⁷⁶ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Bellinzona 6 augustus 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

¹⁷⁷ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Bellinzona 2 september 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

¹⁷⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 22; ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 27 juni 1893. P.I., B. 46.

¹⁷⁹ Deze *confidente* was een Fransman die maandelijks honderd lire ontving. Hij was sedert 1 januari 1892 bij Basso in dienst. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁸⁰ Het ministerie van Binnenlandse Zaken gaf als reden op dat het de *confidente* niet zelf had aangenomen, dat het uit de rapporten niet duidelijk was welke diensten hij had geleverd en dat het diensten betrof die uit hun aard altijd tijdelijk en onzeker zijn. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 27 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁸¹ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 46; minister van Binnenlandse Zaken Giolitti aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 juni 1893. P.I., B. 22.

in 1889, de ontmaskering van de anarchistische beweging van Pini en Parmeggiani en de arrestatie van Malatesta te Lugano in 1891. Hij wees nog eens op het dreigende internationale complot van onder anderen Malatesta, Merlino en Cipriani.¹⁸² Blijkbaar was zijn argumentatie overtuigend: het consulaat bleef 500 lire per maand ontvangen.¹⁸³

In 1898, na de dood van Terzaghi, wilde het ministerie van Binnenlandse Zaken de politieke politiedienst onder leiding van Basso opheffen. Volgens het ministerie was het functioneren van de dienst als gevolg van de dood van Terzaghi moeizamer geworden en was er een manier gevonden om rechtstreeks in de behoefte van de politiedienst in Genève te voorzien.¹⁸⁴ Basso wierp echter tegen dat dat onverstandig zou zijn, aangezien het consulaat kon zorgen voor controle op de agenten die de regering zelf in Genève onderhield. Bovendien was er juist op dat moment een enorme toestroom van Italiaanse arbeiders als gevolg van de broodoproeren.¹⁸⁵ Mocht het ministerie van oordeel zijn dat de dienst zou moeten ophouden te bestaan, dan, zo verzocht Basso, zou men de stopzetting pas op 30 juni 1898 moeten laten ingaan om zo zijn *confidenti* de mogelijkheid te geven uit te zien naar nieuwe bronnen van inkomsten. Het liefst zag hij echter het voortbestaan van zijn dienst, en in dat geval zou een reductie van het maandelijks bedrag tot 300 lire of minimaal tot 250 lire mogelijk zijn.¹⁸⁶ Uiteindelijk besloot het ministerie de dienst van de politieke politie wel in stand te houden, maar werd het bedrag gereduceerd tot 200 lire per maand. Het ministerie van Binnenlandse Zaken zou zelf voor een nieuwe *confidente* zorgen die in dienst zou staan van het ministerie zelf.¹⁸⁷ Deze *confidente* was mogelijk de ex-veiligheidsbeambte van de Kamer van Afgevaardigden en het Vaticaan en oud-directeur van het strafeiland Porto Ercole, Rafaele Santoro.¹⁸⁸ Samen met 43 anarchistinnen werd hij, na de aanslag op de Oostenrijkse keizerin Elisabeth ('Sissi'), krachtens een federaal decreet in oktober 1898 Zwitserland uitgezet.¹⁸⁹

In deze periode voerden Zwitserse kranten¹⁹⁰ en Zwitserse socialist¹⁹¹ een campagne tegen Italiaanse geheime agenten in hun land. Doelwit van de hetze waren: Ernesto Bruschi, Santoro, De Benedetti, Loi en Pietro Mantica, maar vooral consul Basso. De kranten beweerden dat de journalist Mantica sinds een jaar in dienst was van het Italiaanse consulaat in Genève en onder de naam De Sanctis werkte.¹⁹² Hij werd wegens ongeoorloofde bemoeienissen met de rechtsgang tegen Luigi Luccheni, de moordenaar van keizerin Elisabeth, gearresteerd en uitgewezen.¹⁹³ In verschillende

¹⁸² Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 februari 1894. ASDMAE, P.I., B. 46.

¹⁸³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 28 maart 1895; Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 maart 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸⁴ Handgeschreven notitie van het ministerie van Buitenlandse Zaken gericht aan consul Basso in Genève, Rome 26 maart 1898. ASDMAE, P.I., B. 31. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 20 maart 1898. P.I., B. 36.

¹⁸⁵ De Italiaanse populatie in Genève steeg dat jaar inderdaad met 2.000 personen.

¹⁸⁶ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 maart 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 april 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸⁸ Zie: het artikel "Aux Mouchards!" in *La Peuple de Genève*, no. 32, 6 augustus 1898. Zie tevens: de nummers van *L'Asino Quotidiano* (Rome) van 1895.

¹⁸⁹ Bern aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 3 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 43.

¹⁹⁰ Met name de *Berner Tagwacht*, de *Peuple de Genève*, de *Gazzetta Ticinese* en de *Riforma*.

¹⁹¹ Zie: Otto Lang, *Gegen die Politische Polizei*, Zürich, 1898.

¹⁹² Bern aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 43.

¹⁹³ "Ancora Mantica. Lo Spionaggio Italiano ed i Commenti della Stampa", *Avanti!* 2e jaargang no. 653 (13 oktober 1898), "Le Spie Italiane. Mantica - La sua Autodifesa - L'Espulsione", *Avanti!*, 2e jaargang no. 655 (15 oktober 1898).

kranten¹⁹⁴ werd het vermoeden geuit dat moordenaar Luccheni een instrument was van Italiaanse politespionnen, waarbij herhaaldelijk de naam van Santoro viel. De *Genevois* publiceerde een artikel onder de kop "De Italiaanse Spionnen" waarin de stelling werd verdedigd dat spionnen gevaarlijker waren voor de orde dan anarchisten:

Wat te zeggen van de Italiaanse regering die niet alleen anarchisten in eigen huis 'creëert', maar agenten betaalt om ze ook in ons huis te 'maken' door de simpelen van geest mee te slepen en de armzaligen te beïnvloeden. [...]¹⁹⁵

In Italië werden de activiteiten van Italiaanse politespionnen in Zwitserland vooral gepubliceerd in de socialistische krant *Avanti!*. Het lijkt erop dat Basso hetzelfde lot was beschoren als Terzaghi: stond diens naam gelijk aan de term 'politiespion', Basso's naam werd het synoniem van 'opdrachtgever van politespionnen'. Hijzelf beweerde, op zijn woord van eer, dat hij noch Santoro noch Mantica ooit in dienst had gehad.¹⁹⁶ De Italiaanse ambassadeur in Bern daarentegen kreeg geen toestemming van minister-president Pelloux om formeel bij de Zwitserse autoriteiten te verklaren dat Santoro en Mantica geen Italiaanse geheime agenten waren geweest. Pelloux was bang voor een precedent dat het voor de regering onmogelijk zou maken om nog langer *confidenti* in het buitenland te hebben.¹⁹⁷ De Zwitserse bondsprocureur liet in augustus 1898 een onderzoek naar de aanwezigheid van Italiaanse politespionnen instellen. Door de verschillende kantonale politieautoriteiten werden de volgende namen van Italiaanse politespionnen aan de bondsprocureur doorgegeven: Alfredo Tona, Attilio Colombo, Rafaele Santoro, De Benedetti en Santo Colombi. Attilio Colombo bekende een informant van de kantonale politie in Genève en van de politieke politie in Milaan te zijn.¹⁹⁸

Het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken kon onmogelijk al deze personen in dienst hebben gehad.¹⁹⁹ De financiën stonden dat niet toe. Zelfs personen die zeer hecht met de Italiaanse anarchistische beweging waren verbonden en die zich uit vrije wil aanboden als politespion, moesten worden geweigerd. Dit was onder meer het geval met de broer van de uitgewezen anarchist Ferdinando Germani,²⁰⁰ Giuseppe Vittorio Germani, die zich in april 1898 had aangeboden. Het leek Basso verstandig om de brief waarmee Germani zich als spion had aangemeld te bewaren "voor het geval dat ..." ²⁰¹

Het Italiaanse consulaat werkte vanaf 1894 zeer intensief samen met de centrale politiedirectie

¹⁹⁴ "L'Attentato della Imperatrice Opera della Polizia(?)", *Avanti!*, no. 635, 25 september 1898. In dit artikel wordt de *Neue Zeit* vermeld die dezelfde verdenking had geopperd. "Les Mouchards Italiens", *L'Aurore* (24 september 1898). In dit artikel wordt tevens *Le Matin* vermeld.

¹⁹⁵ Geciteerd naar "Ancora Mantica. Lo Spionaggio Italiano ed i Commenti della Stampa", *Avanti!* 2e jaargang no. 653 (13 oktober 1898).

¹⁹⁶ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 10 augustus 1898. Politica P., Pac. 583. Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 43.

¹⁹⁷ Minister-president Pelloux aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 23 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 43.

¹⁹⁸ SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13895.

¹⁹⁹ *Avanti!* ("La Polizia Italiana all'Estero", 2e jaargang no. 564, 15 juli 1898) sprak zelfs van het onwaarschijnlijke aantal van vijftig Italiaanse agenten in Zwitserland.

²⁰⁰ Ferdinando Germani, geboren in 1859 in de provincie Caserta was drukker en redacteur van het blad *L'Italiano all'Estero*. Hij werd met 43 anderen op 23 en 27 september Zwitserland uitgewezen.

²⁰¹ Consul Basso aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 30 december 1898. ASDMAE, P.I., B. 35. De brief waarmee Giuseppe Germani zich op 11 april 1898 aanbood als "agent van de geheime politie voor Frans-Zwitserland" bevindt zich in hetzelfde dossier.

van het kanton Genève.²⁰² De politie in Genève vroeg aan het einde van de eeuw jaarlijks om 1500 inlichtingen over ter plaatse verblijvende Italianen. Aangezien de Geneefse politie buiten de federale raad om wilde werken, kon ze geen gebruik maken van de normale diplomatieke kanalen. Consul Basso stelde daarom voor de Italiaanse prefecten de bevoegdheid te geven rechtstreeks inlichtingen te verschaffen aan de politie in Genève. Het ministerie van Binnenlandse Zaken ging niet met dit voorstel akkoord en gaf aan dat de Geneefse politie zich rechtstreeks tot de centrale politiedirectie in Rome kon wenden.²⁰³ Anderzijds gaf Basso uit eigen beweging ook inlichtingen aan de lokale politie over de aanwezigheid van Italiaanse anarchisten met het oogmerk dat ze zouden worden aangehouden of uitgewezen.²⁰⁴

Voor consul Basso was het moeilijk te verteren dat zijn politiedienst enorm aan belang had ingeboet. Genève was niet langer het toevluchtsoord voor anarchisten dat het ooit geweest was en vormde niet langer een bedreiging voor Italië. De "Bulletins" van Basso die vroeger vrijwel de enige bron van informatie over de internationale anarchistische beweging vormden, waren nu nog nauwelijks van belang voor het ministerie van Binnenlandse Zaken.²⁰⁵ In Rome was men met name geïnteresseerd in het toezicht op individuele personen, vooral op de meest gevaarlijke revolutionairen,²⁰⁶ terwijl Basso nog steeds uitvoerige bulletins over de internationale beweging opstuurde. Basso behield zijn, sterk gereduceerde, politiedienst, maar raakte zijn exclusieve positie kwijt. Hij moest zich beperken tot de verschillende politieke groeperingen in Genève zelf. Die taak voerde hij met onverminderde ijver uit.

De politiedienst in Lugano

De autoriteiten in Lugano waren voor de Italiaanse regering een permanente bron van ergernis. Telkens als de Italiaanse consul inlichtingen vroeg over verdachte Italianen²⁰⁷ of over samenzwe

²⁰² Helaas is het niet mogelijk de samenwerking tussen de politie in Genève en het Italiaanse consulaat te onderzoeken. Na een bestudering van de politiearchieven (*Justice et Police, Df., Répertoire des Lettres Administratives, 1884-1898*) en de indexen in het *Archives d'Etat de Genève (AEG), Annexe* is mij gebleken dat bij de overdracht van de archieven alle dossiers over en van de politieke politie zijn verwijderd. Ik vermoed dat de desbetreffende dossiers door de politie in Genève worden achtergehouden of zijn vernietigd. Zie tevens: Charles Heimberg, "'Ces Dossiers existent'. Quelques Aspects de la Pratique Policière en Matière de Surveillance du Mouvement Ouvrier à Genève au début du Siècle" in: *Cent'Ans de Police Politique en Suisse (1889-1989)*, 103-117; Marc Vuilleumier, "La Police Politique à Genève, un Aperçu de ses Activités (1888-1903)". *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève*, (1993-1994) 91-95.

²⁰³ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 december 1898. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 januari 1899. ASDMAE, P.I., B. 35.

²⁰⁴ Zie onder andere: het rapport van Basso aan het ministerie van Buitenlandse Zaken van 30 oktober 1891, waarin Basso schrijft dat hij al het mogelijke in het werk stelt om de gevaarlijke Italiaanse anarchist Paolo Schicchi uitgewezen te krijgen. ASDMAE, P.I., B. 46.

²⁰⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève: "Het ministerie van Binnenlandse Zaken, waaraan ik regelmatig de door U opgestuurde politieke bulletins overbracht, verzekerde mij, dat het deze altijd met de vereiste ijver heeft onderzocht, en merkte op dat ze [...] de laatste tijd vrijwel uitsluitend draaiden om Russische, Franse, Engelse, Belgische anarchisten met berichten die voor de Italiaanse regering nauwelijks van belang zijn, en die het ministerie, grotendeels, uit andere bronnen en uit de kranten kent." ASDMAE, P.I., B. 46.

²⁰⁶ Het is juist in deze periode dat de politie gecentraliseerde persoonsdossiers ging bijhouden: de voorloper van het *Casellario Politico Centrale*.

²⁰⁷ Volgens de Zwitserse minister-president Scherer waren er in 1875 ongeveer 8000 Italianen in het kanton Ticino. Italiaanse zaakgelastigde in Bern Melegari aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Bern 26 januari 1875. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, VI, 39-40. Een

ringen kreeg hij ontwijkende antwoorden. Ook de voortdurende druk van de Italiaanse regering en de bondsregering in Bern veranderde nauwelijks iets aan deze situatie.²⁰⁸ Bovendien was het Zwitserse departement van Justitie en Politie van mening dat de berichten veelal werden ingegeven door een buitensporige ijver en fantasie van de Italiaanse agenten.²⁰⁹ Het was daarom niet verwonderlijk dat er ook in Lugano een Italiaanse politiedienst werd opgezet. In 1875 kreeg de consul toestemming van het ministerie van Binnenlandse Zaken om een "vertrouwenspersoon" te zoeken die hem de benodigde inlichtingen zou kunnen verschaffen.²¹⁰

In maart 1880 kreeg het consulaat de beschikking over een fonds voor politiedoeleinden,²¹¹ maar de politiedienst werd pas een jaar later opgezet door vice-inspecteur Giovanni Maisis. Hij opereerde onder de dekmantel van consulaire medewerker.²¹² Vóór die tijd gingen de *confidenti* van Italiaanse prefecten en *questori* op onderzoek in Lugano.²¹³ De verantwoordelijkheid van de dienst lag bij de consul. De belangrijkste taak van het consulaat in Lugano bestond uit het toezicht op de anarchistische groep rond Carlo Cafiero.²¹⁴ De consul moest daarbij druk uitoefenen op de lokale autoriteiten om de anarchistische leider te verwijderen.²¹⁵ Na een huiszoeking op 11 juli 1881²¹⁶ en een arrestatie op 5 september vertrok Cafiero naar Londen. Maisis werd in februari 1883 teruggeroepen naar Italië. Doordat de belangrijkste internationalisten het kanton Ticino hadden verlaten na de uitzetting van Cafiero, behoefde hij geen vervanging.²¹⁷ Het consulaat zou nog wel voor het lopende jaar de vergoeding ontvangen om het zo moeizaam opgezette informatienetwerk in stand te houden.²¹⁸ Ook de jaren daarna bleef het consulaat echter het gebruikelijke bedrag van 1200 lire per jaar ontvangen omdat, ofschoon de revolutionaire leiders Lugano hadden verlaten, er nog "zeer vele gevaarlijke socialisten" in het kanton Ticino verbleven.²¹⁹

In augustus 1889 besloot de regering *confidente* Moncada over te plaatsen van Marseille naar Lugano, waar hij twee maanden later in dienst trad.²²⁰ Moncada moest rechtstreeks aan Rome rapporteren en stond onder directe verantwoordelijkheid van het ministerie. De consul was dermate

---

andere bron bevestigt dit beeld. In 1870 waren er 8.396 en in 1900 29.285 Italianen. Antonio Galli, *Notizie sul Canton Ticino* (Lugano-Bellinzona, 1937) II, 522; geciteerd naar Rigonalli, *Le Tessin dans les Relations*, 13.

²⁰⁸ Zie onder andere: Bijlage A - 5.

²⁰⁹ Zie onder meer: het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 14 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

²¹⁰ Secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Gerra aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, Rome 23 oktober 1875. In *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, VI, 492.

²¹¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 13 maart 1880. ASDMAE, P.I., B. 11.

²¹² Lugano aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 10.

²¹³ De *confidente* van de *questore* in Florence bezocht Lugano in januari en februari 1881. *Questore* van Florence aan de prefect, 9 januari 1881, 28 februari 1881. ASF, *Questura*, B. 11.

²¹⁴ In 1881 bestond die voornamelijk uit Gaetano Grassi, Florido Matteucci en Egisto Marzoli. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 9 januari 1881. ASF, *Questura*, B. 11.

²¹⁵ Zie onder andere: Bijlage A - 6. Uiteindelijk week de Zwitserse regering voor de druk van Italië en zette Cafiero in oktober 1881 het land uit.

²¹⁶ De huiszoeking, op verzoek van de consul in Lugano, leverde niets op. Het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 22 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

²¹⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 februari 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

²¹⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 april 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

²¹⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Lugano, Rome 9 oktober 1884. ASDMAE, P.I., B. 10.

²²⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

onbekend met zijn eigen *confidente* dat hij Moncada steeds aan Rome signaleerde als een "verdacht persoon."²²¹ Met ingang van mei 1890 werd Moncada door de consul betaald en niet langer door het ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze laatste betalingswijze zou te veel in de gaten lopen bij de lokale autoriteiten.²²² In juli 1890 liet Moncada aan de consul weten dat hij uit Lugano wilde vertrekken omdat de aard van zijn functie bekend was bij de lokale politie. Die had Moncada van haar kennis op de hoogte gesteld en hem verzocht het kanton te verlaten. Zij was waarschijnlijk achter de ware functie van de spion gekomen door de maandelijks postwissels van 200 lire die door politiechef Francesco Leonardi ondertekend werden. De consul kwam met de suggestie voortaan een "arbeiders-*confidente*" aan te stellen. Deze zou minder in het oog lopen in een kleine stad als Lugano dan een "persoon met een beschaafd voorkomen".²²³ Het ministerie was echter niet van plan Moncada's plaats op te vullen. In noodgevallen kon de consul gebruik maken van een agent uit Milaan.²²⁴

Deze situatie leidde reeds aan het einde van het jaar tot problemen toen bleek dat de Italiaanse anarchisten in Capolago, vlakbij Lugano, een congres zouden beleggen waarbij ook Malatesta aanwezig zou zijn.²²⁵ Crispi stuurde daarop een hulpagent naar Lugano²²⁶ die de consul een *confidente* leverde.²²⁷ Deze beschikte echter niet over het noodzakelijke toegangsbewijs voor de geheime vergadering. De Martijs stuurde vanuit Marseille een vertrouweling²²⁸ voor dit anarchistische congres, dat in januari 1891 plaatsvond.²²⁹ De prefect in Venetië was ook bereid een *confidente* naar het congres te sturen, maar het ministerie antwoordde dat het hierin al had voorzien.²³⁰ Het was daarom merkwaardig dat de prefect van Milaan wel toestemming kreeg een *confidente* naar de bijeenkomst te sturen.²³¹ Het consulaat in Genève zorgde ook voor twee agenten tijdens het congres.²³² Het voornemen van politespion Carlo Terzaghi om naar de bijeenkomst te gaan, werd hem

²²¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 31 oktober 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

²²² Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 april 1890 en 19 mei 1890. ASDMAE, P.I., B. 31.

²²³ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 juli 1890 en 21 juli 1890. ASDMAE, P.I., B. 31.

²²⁴ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1 september 1890. ASDMAE, P.I., B. 31.

²²⁵ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 oktober 1890. ASDMAE, P.I., B. 19. De consul vroeg om de komst van een *confidente* omdat zijn eigen informant verhinderd was op de bijeenkomst te komen en de *questura* van Milaan op dat moment niet over een geschikte *confidente* beschikte.

²²⁶ Crispi aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 oktober 1890. ASDMAE, P.I., B. 31. Het betrof de hulpagent eerste klasse Moisè Dello Strologo.

²²⁷ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 oktober 1890. ASDMAE, P.I., B. 31.

²²⁸ Het betrof Oreste Vaccari die we ook reeds tegenkwamen als agent van de Italiaanse consul in Genève. Deze anarchist uit Ferrara stond, in ieder geval tot 1884, ook in contact met Carlo Terzaghi. Zie: Archives d'Etat Genève, Juridictions Pénales, P.1884, no. 2004; brief van De Martijs, Marseille 13 januari 1891. ASDMAE, Fondo "D", Appendice N.2, Carte Gorrini, fasc. 2.

²²⁹ Rapport van De Martijs van 24 december 1890. ASDMAE, Carte Gorrini. De Italiaanse autoriteiten waren er in december 1890 achtergekomen dat het congres op 4-6 januari plaatsvond, en niet op de tweede zondag van januari zoals de anarchisten hadden willen doen geloven om de autoriteiten te misleiden. Voor het congres zie hieronder: hoofdstuk VIII, pag. 264 vlg.

²³⁰ Telegram van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Venetië, 24 december 1890. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 361.

²³¹ Prefect van Milaan aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 26 december 1890. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 361.

²³² Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 46.

ernstig ontraden omdat de anarchisten hadden aangekondigd hem te zullen vermoorden.²³³ Volgens de *Gazzetta Ticinese* en de Italiaanse consul was "de bekende Italiaanse agent" Terzaghi echter wel aanwezig tijdens het congres.²³⁴ Dit werd tevens bijgewoond door de inspecteur van de Geneefse politieke politie François Voldet.²³⁵ Voldet, een vriend van Terzaghi, was gestuurd als speciale agent van de federale regering.²³⁶ Hij was belast met de arrestatie van Malatesta, maar slaagde niet in deze opdracht.²³⁷ Tegelijk met Voldet arriveerde er een andere geheime agent van de Geneefse politie.²³⁸ Tijdens de conferentie werden meerdere Italiaanse agenten herkend door de anarchisten.²³⁹ De consul in Bellinzona betreurde het dat men te veel agenten-in-burger naar het congres had gestuurd en te weinig bekwame geheime agenten.²⁴⁰ De anarchisten ondernamen niets tegen de ontmaskerde geheime agenten: ze lieten hen zonder meer gaan of ze onthulden hen de meest onwaarschijnlijke samenzweringen. De consul klaagde voortdurend over het gebrek aan belangstelling van de kantonale en federale autoriteiten voor de anarchistische bijeenkomst. Het weinig dat ze ondernamen, deden ze hooguit uit ontzag en respect voor de Italiaanse regering.²⁴¹

In 1894 vormde Lugano een ware obsessie voor de Italiaanse regering omdat de anarchist Pietro Gori er zijn toevlucht had gezocht.²⁴² Hij bevond zich daar temidden van een hechte kolonie Italiaanse anarchisten, waaronder Isaia Pacini en Attilio Panizza. Lugano was echter geen veilige stad voor Gori. In september raakte hij licht gewond tijdens een mysterieuze aanslag.²⁴³ Enige tijd later probeerden twee Italiaanse agents-provocateurs hem over te halen via Italië naar Triëst te gaan om daar de lokale anarchistische beweging te ondersteunen. De val mislukte omdat de provocateurs direct als zodanig werden herkend.²⁴⁴ De spion Giovanni Domanico bevond zich ook in Lugano en ook hij kon de regering inlichten over het gevaar vanuit de Ticinese stad. Onder druk van de

²³³ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Genève, 24 december 1890. ASDMAE, P.I., B. 40.

²³⁴ *Gazzetta Ticinese* (Lugano) 6 januari 1891. Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 februari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

²³⁵ SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13942.

²³⁶ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

²³⁷ Malatesta werd pas op 11 juni 1891 onder het pseudoniem Felice Vigliano aangehouden. Hij werd veroordeeld tot 45 dagen hechtenis en 50 francs boete. Wegens een verzoek tot uitlevering van de Italiaanse regering, dat werd afgewezen, kwam Malatesta pas in september vrij. In het pamflet *Alla Stampa e al Popolo Svizzero* (La Chaux-de-Fonds, 16 augustus 1891) dat was opgesteld door Zwitserse anarchisten uit protest tegen een mogelijke uitlevering van Malatesta, werd de "agent van de politieke politie Voldet" er van beschuldigd in dienst te staan van de Italiaanse regering. Een exemplaar van dit pamflet bevindt zich in ACSR, CPC 2949. Tijdens de rechtszaak tegen Malatesta in Lugano was Terzaghi aanwezig onder de naam Carlo Robandi. ASDMAE, P.I., Buste 20 en 31.

²³⁸ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 februari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

²³⁹ Telegram Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 januari 1891 en bericht van Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

²⁴⁰ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 januari 1891 en 21 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31.

²⁴¹ Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 7 januari 1891 en 10 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31. De Italiaanse regering was zeer geprikkeld door de lankmoedigheid waarmee de Zwitserse autoriteiten het congres tegemoet traden. Zie: brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 9 januari 1891, ASDMAE, P.I., B. 20.

²⁴² Pietro Gori was vanaf de jaren tachtig één van de belangrijkste propagandisten van de anarchistische beweging. Hij streefde naar een grotere betrokkenheid met de arbeidersbeweging. Tijdens de "repressie van Crispi" in 1894 vluchtte hij naar Zwitserland. Zie hieronder: hoofdstuk IX, pag. 285.

²⁴³ De aanslag werd gevolgd door dreigbrieven van een "contrarevolutionair comité". Deze was waarschijnlijk gevormd door lokale middenstanders die bang waren dat de aanwezigheid van anarchisten het toerisme zou schaden. Zie: Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 71-72.

²⁴⁴ *Ibidem*.

Italiaanse regering werden de Italiaanse anarchisten rond Gori in 1895 gedwongen Zwitserland te verlaten.²⁴⁵

In januari 1898 werd de politespion van de Italiaanse consul in Bellinzona²⁴⁶, Alfredo Amilcare Tona, ontmaskerd en gearresteerd door de politie in Ticino. Tijdens de huiszoeking bij Tona trof de politie een vrouw en vier kinderen in zeer armoedige toestand aan, en vond bovendien brieven van de socialistische afgevaardigde Ferri, de Italiaanse consul en een dienaar van het koninklijk huis. De regeringscommissaris in Lugano was zeer duidelijk in zijn oordeel over Tona:

Een immoreel en slecht persoon die zo ver is gevallen dat hij zonder enige scrupules de verachtelijke taak op zich heeft genomen om te spioneren voor de Italiaanse consul in Bellinzona of voor de politie van onze buurstaat. Hij deed dat uit louter winstbejag, niet voor het onderhoud van zijn vrouw en kinderen die hij in de grootste ellende liet kwijnen, maar om van de opbrengst van zijn spionage te genieten van de ondeugd en braspartijen.²⁴⁷

Het was zeer opmerkelijk dat de Zwitserse bondsraad het functioneren van Tona niet als een onwettige handeling zag. De bondsraad beschouwde het verzamelen van inlichtingen als een toelaatbare taak van het Italiaanse consulaat. Indien echter aangetoond kon worden dat Tona valse berichten verspreidde of handelde als agent-provocateur zou er tegen hem opgetreden moeten worden. Uiteindelijk werd Tona uitgewezen op grond van de armenwet. Het voorval toont aan dat de bondsraad Italië niet in verlegenheid wilde brengen.²⁴⁸ Evenals in de rest van Zwitserland werd er in Ticino een felle campagne gevoerd tegen de aanwezigheid van Italiaanse politespionnen, en de radicale afgevaardigde Romeo Manzoni verzocht de bondsregering om Ticino te bevrijden van spionnen van de Italiaanse regering.²⁴⁹ In 1901 bevestigde minister van Buitenlandse Zaken Giulio Prinetti aan de Zwitserse ambassadeur in Rome dat Italië een schare geheime politieagenten in Zwitserland onderhield.²⁵⁰

De politiedienst in Marseille

De reeds genoemde Raffaele Moncada was sinds 1880 *confidente* van de vice-consul in Marseille. Hij werkte daar tevens voor de lokale politie en voor het Spaanse consulaat.²⁵¹ In 1881 beklagde

²⁴⁵ Gori vertrok daarop naar Nederland, waar hij in de gaten werd gehouden door de Nederlandse politie, die vooral belangstelling toonde voor Gori's contacten met Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Christiaan Cornelissen. Telegram van politiechef Giuseppe Sensales aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 10 juli 1895. ASDMAE, P.I., B. 36. Amsterdam aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 juli 1895. P.I., B. 42.

²⁴⁶ Het consulaat was sedert enkele jaren van Lugano naar Bellinzona verhuisd.

²⁴⁷ Regeringscommissaris Gamuzzi in Lugano aan de staatsraad in Bellinzona, Lugano 12 juni 1898. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13895.

²⁴⁸ SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13895.

²⁴⁹ Pedrolì, *Il Socialismo nella Svizzera Italiana*, 44.

²⁵⁰ SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 82. Zwitserse ambassadeur in Rome Carlin aan het *Département Politique* in Bern, 4 december 1901: "De [Italiaanse] minister van Buitenlandse Zaken laat geen gelegenheid voorbijgaan om zich telkens opnieuw te beklagen over bepaalde Zwitserse kantonale politiediensten; hij beschuldigt met name de Ticinese politie van het feit dat deze het Openbaar Ministerie van de confederatie onvoldoende informeert. De Ticinese regering is zeer beslist het zwarte schaap van dhr. Prinetti. Hij windt zich zo over haar op dat hij zich liet ontvallen dat Italië in Zwitserland een schare geheime politieagenten onderhoudt. Dat is niets nieuws; maar het is goed om het uit de mond van de minister van Buitenlandse Zaken te horen."

²⁵¹ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Marseille 10 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 23.

de regering zich over het functioneren van de politiedienst in Marseille. Ofschoon de verplaatsingen van verschillende internationalisten wel regelmatig werden gemeld, ontbrak er informatie over bijeenkomsten, complotten en algemene gedragingen van de Italiaanse internationalisten. Het ministerie verlangde betere resultaten.²⁵² De vice-consul van Marseille en de prefect van Florence kwamen daarop met een voorstel voor veranderingen binnen de geheime politie: ze wilden een rechtstreekse correspondentie tussen Marseille, Nice en Cannes betreffende de openbare veiligheid, het gebruik van een codeschrift tussen Marseille en de vertegenwoordiger in de grensplaats Ventimiglia, codes voor het internationalistische jargon en de belangrijkste internationalisten, een tweede *confidente* in Marseille ter controle van Moncada, en de samenstelling van een lijst met de belangrijkste Italiaanse internationalisten.²⁵³ Beide ministeries gingen akkoord met de voorstellen en droegen de vice-consul op zelf voor een tweede *confidente* te zorgen.²⁵⁴ Het ministerie van Binnenlandse Zaken verspreidde vervolgens een lijst met 28 namen van de meest invloedrijke internationalisten.²⁵⁵ Deze werd gevolgd door een opsomming van de 48 gevaarlijkste internationalisten.²⁵⁶ De vice-consul zou in zijn taak worden bijgestaan door inspecteur Palmeri, die ook reeds in Londen de politiedienst had georganiseerd.²⁵⁷ De belangrijkste taak van Palmeri zou bestaan uit het inhuren van een tweede *confidente*, aangezien het ministerie nog maar weinig vertrouwen had in Moncada. De vice-consul in Marseille, die wel vertrouwen had in zijn *confidente*, zag absoluut geen heil in de missie van Palmeri, des te minder omdat Moncada weigerde met iemand anders dan de vice-consul contact te onderhouden.²⁵⁸ Palmeri werd in mei van zijn taak ontheven nadat was gebleken dat zijn opdracht was mislukt.²⁵⁹

De positie van Moncada werd vanaf 1882 steeds moeilijker. Hij werd verdacht door de internationalisten,²⁶⁰ maar maakte zich tegelijkertijd ook niet populair bij de Italiaanse regering door absurde eisen te stellen in ruil voor onthullingen over een internationaal complot tegen vorsten en regeringsleiders. Toch kreeg Moncada een premie van 2000 lire wegens geleverde diensten en nog eens 300 lire voor een reis naar Rome waar hij politiecommissaris Bolis zou spreken.²⁶¹ Daarnaast werd zijn

²⁵² Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 18 januari 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

²⁵³ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, april 1881. ASDMAE, P.I., B. 7. Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 7 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁵⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 14 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

²⁵⁵ De namen: Alvino Luigi, Biancani Vincenzo, Bignami Enrico, Cafiero Carlo, Casadro Sebastiano, Ceccarelli Pietro Cesare, Costa Andrea, Covelli Emilio, Facchini Ariodante, Falleri Oreste, Francolini Domenico, Garinci Enrico, Ginnasi Francesco, Grassi Gaetano, Malatesta Errico, Marzoli Egisto, Marzotti Serafino, Matteucci Florido, Merlino Francesco Saverio, Nabruzzi Lodovico, Natta Francesco, Papini Napoleone, Pezzi Francesco, Ravà Federico, Solieri Vito, Tintori Carlo, Zanardelli Tito en Zauli [Zavoli] Caio. ASDMAE, P.I., Buste 4 en 29.

²⁵⁶ Behalve de reeds eerder genoemde namen: Amadori Antonio, Baldi Francesco, Baroni Teodoro, Buonfantini Giovanni, Cecchini Filippo, Cesari Cesare, Danesi Alfonso, Della Torre Natale, Domanico Giovanni, Fedi Tito, Gianmarchi Marino, Innocenti Massimo, Matteuzzi Vincenzo, Monticelli Carlo, Nocerri Ugo, Palladino Carmelo, Santandrea Giuseppe, Valbonesi Vittorino, Zirardini Claudio, Zirardini Giovanni. *Elenco dei più Pericolosi Internazionalisti*, ASDMAE, P.I., Buste 4 en 6.

²⁵⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 15 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

²⁵⁸ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 23. Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 3 mei 1881. P.I., B. 7.

²⁵⁹ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁶⁰ De consul vermoedde dat één van zijn medewerkers Moncada had verraden aan de lokale Italiaanse socialisten. Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Marseille 10 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁶¹ Moncada werd, evenals De Martijs, door de Italiaanse justitie gezocht. Zoals De Martijs was Moncada bij verstek veroordeeld, waardoor de straf niet kon verjaren en er ook geen gratie verleend kon worden. Ondanks de veroordeling kon Moncada blijkbaar ongehinderd door Italië reizen. Ministerie van

maandelijks vergoeding verdubbeld tot 200 lire.²⁶² In augustus had hij het echter te bont gemaakt waarop het ministerie van Binnenlandse Zaken verlangde dat de consul Moncada zou vervangen.²⁶³ Politiechef Bolis achtte Moncada in staat "om een samenzwering te organiseren, met de bedoeling hetzij geld van de regering los te weken, hetzij de regering in verlegenheid te brengen."²⁶⁴ De consul antwoordde daarop niet aan dit verzoek te kunnen voldoen. Hij wilde het ontslag van Moncada uitstellen totdat er een nieuwe *confidente* was gevonden.²⁶⁵ Binnenlandse Zaken gaf het consulaat daarop volledige vrijheid van handelen.²⁶⁶ De positie van Moncada verbeterde enigszins nadat een anarchistische ereraad hem had gezuiverd van alle verdenkingen die door Florido Matteucci²⁶⁷ en Serafino Mattei tegen hem waren ingebracht.²⁶⁸ Zijn situatie werd nog rooskleuriger door zijn arrestatie samen met Mattei, Francini en Innocenti in november 1882. Deze aanhouding was slechts een farce om de internationalisten te misleiden.

In december toonde het ministerie zich toch bereid een tweede *confidente* naar Marseille te sturen. Het consulaat werd echter direct gewaarschuwd dat deze dronkaard, ene Domenico Bezzi uit Ravenna,²⁶⁹ niet erg betrouwbaar was en nauwelijks kon schrijven.²⁷⁰ Bolis merkte nog op dat Bezzi in staat van dronkenschap geen enkel geheim kon bewaren.²⁷¹ Nog voordat Bezzi kon afreizen werd hij in beschonken toestand in Rome gearresteerd. Hij had door de straten geschreeuwd dat hij een internationalist en regeringsspion was. Een dag later werd hij op de trein naar Marseille gezet.²⁷² Het jaar daarop waarschuwde politiecommissaris Bolis herhaaldelijk dat *confidente* Bezzi ontslagen zou worden als hij niet met betere resultaten zou komen.²⁷³ Deze verklaarde daarop dat hij de berichten niet uit zijn duim kon zuigen. Hij zou zich echter schikken naar de wens van Bolis. Vervolgens maakte hij een opsomming van internationalisten waarvan slechts die van Moncada enige bekendheid genoot.²⁷⁴ Het is niet aannemelijk dat Bezzi lang in dienst is geweest. In 1884 raadde politiechef Ottavio Lovera de consul aan om de kapper en internationalist Paolo Bandieri,

---

Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 2 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁶² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 17 april 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁶³ Politiechef Bolis vermoedde dat Moncada slechts "onthullingen" deed over sektariërs om zich in een positie te plaatsen van waaruit hij onmisbaar zou worden. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁶⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 23 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁶⁵ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁶⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁶⁷ Matteucci was in Marseille de gast van Moncada, maar vertrok al snel naar Alexandrië omdat hij Moncada als een spion van de Italiaanse regering beschouwde. *Questore* van Florence aan de prefect, Florence 12 december 1882. ASF, *Questura*, B. 11.

²⁶⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 september 1882. ASDMAE, P.I., B. 15. P.I., B. 23.

²⁶⁹ Bezzi behoorde tot de arrestanten ten tijde van de Matese-bende.

²⁷⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 december 1882. ASDMAE, P.I., B. 15. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 19 december 1882. P.I., B. 23.

²⁷¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 19 december 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁷² Telegram van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 20 december 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

²⁷³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 10 april en 13 september 1883. ASDMAE, P.I., B. 6.

²⁷⁴ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Marseille 17 april 1883. ASDMAE, P.I., B. 23.

die ook reeds in Rome diensten als *confidente* had verleend, in de arm te nemen.²⁷⁵ Waarschijnlijk is ook dit op niets uitgelopen.

In 1887 klaagde de consul over zijn politietoon, omdat deze te veel tijd in beslag nam. De kolonie van 60.000 Italianen²⁷⁶ in Marseille werd slechts door één geheime agent, Moncada, in de gaten gehouden en deze hield zich exclusief bezig met de internationalisten. In buitengewone gevallen werd er een geheime agent van de Italiaanse politie gestuurd, maar dit leverde zelden bevredigende resultaten op. De consul verzocht om een politiefunctaris in vaste dienst zoals dat het geval was in Parijs en Nice.²⁷⁷ Binnenlandse Zaken kon hier niet aan tegemoet komen wegens de toegenomen werkdruk van de politie in het binnenland. Men onderzocht wel op welke wijze de politiedienst in het buitenland evenwichtiger zou kunnen worden geregeld.²⁷⁸ De positie van Moncada werd in 1889 onhoudbaar wegens zijn conflicten met de lokale autoriteiten in Marseille. Na zijn vertrek naar Lugano werd de taak overgenomen door Vittorio Villaggi, die door Moncada zelf was voorgedragen.

Na vier maanden in Nice te hebben gewerkt trad De Martijs op 27 april 1890 in dienst bij het consulaat in Marseille.²⁷⁹ Hij maakte daar vooral gebruik van de inlichtingen van de anarchist Caio Zavoli uit Rimini.²⁸⁰ De Martijs had Zavoli's reis van Londen naar Marseille betaald. Via Zavoli was De Martijs ook in staat de correspondentie van Malatesta te kopiëren en door te sturen naar Rome.²⁸¹ Tijdens de bezuinigingen van 1891 hield het ministerie hem aan, maar moest Villaggi, voor wie ook geen plaats in Italië was, worden ontslagen.²⁸² In januari 1892 bood een zekere Cesare Canigiani zijn diensten aan bij de consul, maar het ministerie gaf geen toestemming in te gaan op het aanbod. Het ministerie achtte het niet veilig om op dergelijke aanbiedingen te reageren.²⁸³ Marseille viel buiten de bezuinigingen van 1893, hetgeen inhield dat De Martijs zijn vergoedingen bleef ontvangen.²⁸⁴ Teneinde de uitgaven beter in de hand te houden zou hij in het vervolg zijn geld rechtstreeks van Binnenlandse Zaken ontvangen. Tot dusver kreeg hij zijn geld nog steeds via de consul

²⁷⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 16 april 1884. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁷⁶ Dit door de consul vermelde aantal Italianen in Marseille schijnt mij te laag ingeschat. In 1881 bevonden zich in de driehoek Nice-Lyon-Marseille 170.000 Italiaanse emigranten. In 1891 bevonden zich 123.306 Italianen in Marseille en in 1896 waren dat er 130.623. In Marseille bevond zich de grootste kolonie Italianen, gevolgd door Nice en Parijs. Marseille aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, Marseille 19 februari 1887. P.I., B. 23. Serra "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Primo Governo Crispi (1887-1891)" en "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Secondo Governo Crispi (1893-1896)" in: Duroselle en Serra, ed., *L'Emigrazione Italiana in Francia Prima del 1914*, 42, 147.

²⁷⁷ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 februari 1887. ASDMAE, P.I., B. 23.

²⁷⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 16 maart 1887. ASDMAE, P.I., B. 18. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, P.I., B. 23.

²⁷⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 26 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 20. ASDMAE, Carte Gorrini.

²⁸⁰ Zavoli was in de jaren zeventig een actieve internationalist in Rimini. In de jaren tachtig was hij als soldaat gelegd in Lido di Iesolo (Venetië). In 1888 bevond hij zich met Merlino en Guglielmo Marocco in Parijs. Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat Zavoli een 'bewuste' informant was. Waarschijnlijk maakte De Martijs misbruik van hun onderlinge vriendschap. Zavoli maakte zich echter wel verdacht door tijdens het congres te Capolago in januari 1891 de adressen van alle congresgangers op te vragen.

²⁸¹ Rapporten van De Martijs. ASDMAE, Carte Gorrini.

²⁸² Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

²⁸³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 januari 1892. ASDMAE, P.I., B. 22. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Marseille, 11 januari 1893. P.I., B. 40.

²⁸⁴ 1 juli 1893. ASDMAE, Carte Gorrini.

in Londen.²⁸⁵ De Martijs' dagen als spion leken echter geteld. Hij had in vier maanden niets van zich laten horen en het vermoeden bestond dat de anarchisten achter de ware functie van De Martijs en Oreste Vaccari waren gekomen.²⁸⁶

In 1893 verlangde minister-president Giolitti dat de consul in Marseille gebruik zou maken van een bekwame *confidente* en een goede politiedienst in stand zou houden. De consul voelde daar echter niets voor. Hij had de politiedienst reeds in december 1892 afgeschaft wegens de grote chaos. Hij vreesde dat een nieuwe politiedienst opnieuw tot verwarring zou leiden. Het was duidelijk dat de consul deze wanorde toeschreef aan De Martijs met wie hij in onmin leefde. Hij zag daarom af van de diensten van elke *confidente*, waarmee het ministerie hem zou opzadelen.²⁸⁷

Minister-president Crispi werd na zijn aantreden in december 1893 al dadelijk geconfronteerd met de gevolgen van het slechte functioneren van de politiedienst in Marseille. In december 1893 zou daar een ontmoeting plaatshebben tussen de revolutionair Cipriani en de socialistische afgevaardigde Giuseppe De Felice Giuffrida. Dit treffen stond waarschijnlijk in het teken van de opstand van de *fasci* in Sicilië.²⁸⁸ Politiefunctionaris Sernicoli moest Cipriani persoonlijk schaduw op de route tussen Parijs en Marseille wegens het ontbreken van een *confidente* in de havenstad. De Franse politie had ook toegezegd Cipriani in de gaten te zullen houden. Sernicoli moest tot zijn spijt erkennen dat hij te laat achter de identiteit van De Felice Giuffrida was gekomen en dat hij niets te weten was gekomen over de inhoud van het gesprek tussen de beide opstandelingen. De Franse politie had het totaal laten afweten. De consul in Marseille kreeg daarop een forse uitbrander van Crispi wegens zijn weigering een *confidente* van de regering in dienst te nemen. Deze legde de kritiek naast zich neer en meldde dat de door Rome aangekondigde *confidente* niet was komen opdagen. Die kwam inderdaad pas een maand later aan.²⁸⁹ In april 1894 werd deze *confidente*, ene Castelli, de laan uitgestuurd omdat hij niet voldeed aan de verwachtingen.²⁹⁰

De consul maakte enkele interessante opmerkingen naar aanleiding van het korte dienstverband van Castelli. Uit de rapporten van de consul blijkt dat de regering haar *confidenti* zeer slecht betaalde. Castelli kreeg niet eens voldoende geld om zijn reis van Bologna naar Marseille te kunnen bekostigen. Gedurende de maand januari was er geen geld voor Castelli overgemaakt en had deze zich in de schulden moeten steken. Castelli zou 150 lire per maand verdienen wat volgens de consul veel te weinig was. De consul voorzag het gevaar dat een onderbetaalde *confidente* al snel gedwongen zou worden een tweede baas te dienen of gemene zaak met misdadigers te maken. Hij waarschuwde dat het beter was helemaal geen *confidenti* te hebben dan één die werd onderbe-

²⁸⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 en 16 september 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

²⁸⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 29 april 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

²⁸⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 21 november 1893; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 24 november 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

²⁸⁸ Zie hieronder: hoofdstuk X, pag. 295 vlg.

²⁸⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 14 december 1893. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727. Sernicoli aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Marseille 16 december 1893; Sernicoli aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Marseille 17 december 1893; Sernicoli aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Marseille 18 december 1893; ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 december 1893, ASDMAE, P.I., B. 22; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 december 1893; Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 december 1893. P.I., B. 40.

²⁹⁰ Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 april 1894. ASDMAE, P.I., B. 40.

taald.²⁹¹

In het begin van 1894 werden honderdvijftig Italiaanse anarchisten uit Marseille uitgewezen. De Italiaanse consul vond dit niet voldoende en wees er, tevergeefs, op dat er minstens duizend anarchisten in Marseille in aanmerking kwamen voor uitzetting. In augustus kreeg hij de beschikking over een geheime agent die werkzaam was geweest in Nice. Diens aanwezigheid werd nodig geacht wegens de vele verzoeken tot inlichtingen van de kant van het ministerie en de Italiaanse prefecten, en omdat de lokale politie nauwelijks enige actie ondernam.²⁹² In september 1894 werd er een plan ontdekt volgens hetwelk Italiaanse anarchisten het Italiaanse consulaat in Marseille zouden opblazen. De aangever, ene Del Rio, onthulde de namen van Italiaanse anarchisten die betrokken waren bij de samenzwering aan de lokale politie. Al snel ontstond het vermoeden dat Del Rio een agent-provocateur was die door middel van het 'complot' trachtte de anarchisten uitgewezen te krijgen. Het onderzoek naar het complot werd al spoedig gestaakt.²⁹³

De politiedienst in Nice

In april 1881 kreeg de consul in Nice de opdracht te zorgen voor een *confidente* die hij moest zoeken onder de Italiaanse internationalisten.²⁹⁴ De instructie werd ingegeven door de enorme toename van het aantal Italiaanse internationalisten in Marseille en Nice.²⁹⁵ De consul in Nice zat met deze opdracht in zijn maag. Hij verzocht de regering zelf een *confidente* te sturen,²⁹⁶ maar het ministerie antwoordde niemand ter beschikking te hebben. Inspecteur Palmeri, die - zoals we zagen - had gefaald bij de reorganisatie van de politiedienst in Marseille, werd vervolgens ingeschakeld om een *confidente* onder de internationalisten te werven.²⁹⁷ De *confidente* die men uiteindelijk in Nice aanstelde, Narciso Menocci, was een uiterst onbetrouwbaar persoon wiens identiteit bij de Italiaanse internationalisten bekend was. Tijdens het proces van 1879 in Florence was hij opgetreden als getuige à charge terwijl hij één van de *confidenti* was van de lokale *questore*.²⁹⁸ Hij was enkele malen veroordeeld wegens fraude en zelfs de *questore* in Florence achtte hem onbetrouwbaar.²⁹⁹ De consul van Nice drong er tevergeefs bij Rome op aan een betere en meer betrouwbare *confidente* te sturen.³⁰⁰ Het ministerie gaf wel toestemming voor een tweede *confidente* en suggereerde een zekere Cesare Varini.³⁰¹ Rome kon zelf niemand afstaan.³⁰²

²⁹¹ Rapporten van de consul te Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 december 1893, 9 januari en 9 maart 1894. ASDMAE, P.I., B. 40.

²⁹² Marseille aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 augustus 1894; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 augustus 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

²⁹³ APPP, Série B/A, Carton 1476.

²⁹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 14 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

²⁹⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 16 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 1. In 1891 bestond de Italiaanse kolonie in Nice uit 51.867 personen, vijf jaar later uit 57.367 personen. Serra "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Secondo Governo Crispi (1893-1896)", 147.

²⁹⁶ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

²⁹⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice en Marseille, 28 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 6. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 6 mei 1881. P.I., B. 1.

²⁹⁸ Zie al hierboven: hoofdstuk IV, pag. 172, noot 190.

²⁹⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 30 april 1881. ASDMAE, P.I., B. 6. Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

³⁰⁰ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Nice 20 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 1. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 18 juni 1881. P.I., B. 7.

³⁰¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, Rome 23 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 1.

³⁰² Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, Rome 8 juli 1881. ASDMAE, P.I., B. 1.

Om zijn taak te vereenvoudigen stelde de consul in Nice de regering voor bij het Franse kabinet een verzoek in te dienen om alle Italiaanse internationalisten in de Franse grensstreek te laten opsluiten.³⁰³ De Italiaanse regering voelde niets voor dit voorstel omdat de internationalisten op dat moment afdoende werden bewaakt. Men zou bovendien het risico lopen dat de internationalisten zich meer zouden gaan verspreiden, hetgeen het toezicht veel moeilijker en duurder zou maken.³⁰⁴ De consul liet duidelijk blijken dat hij weinig te maken wilde hebben met het toezicht op de internationalisten. Hij liet dit grotendeels over aan de lokale politie. In augustus 1882 vroeg hij de regering nogmaals om een betrouwbare *confidente* ter vervanging van Menocci. Deze was in de ogen van de consul een nietsnut die het consulaat in verwarring bracht met verzinselen. De consul achtte hem in staat tot verraad en bovendien was hij bekend bij de internationalisten, die hem zijn gang lieten gaan.³⁰⁵ Het ministerie liet weten geen *confidente* te kunnen sturen en gaf de consul de opdracht er zelf één in Nice te zoeken.³⁰⁶ Deze liet daarop de zaak op zijn beloop.

In 1885 verzocht de consul om een zelfstandige politiedienst met arrestatiebevoegdheid omdat de lokale politie naliet criminelen te arresteren.³⁰⁷ De regering was hier fel op tegen. Ze was wel bereid in Nice, evenals in andere steden, een politiefunctionaris te stationeren zodra er weer geld en manschappen beschikbaar zouden komen.³⁰⁸ De consul bleef klagen over de toenemende werkdruk door het toezicht op de Italiaanse ingezetenen. Hij kampte met het probleem dat zijn tweede *confidente* wel binnen de anarchistische kringen kon opereren, maar niet in die van de intransigente republikeinen. Deze *confidente* zorgde binnen twee maanden voor de arrestatie van drie Italiaanse internationalisten.³⁰⁹ De consul verlangde een aanzienlijke verhoging van het politiefonds die hem ook werd verleend.³¹⁰ Met het extra geld wilde de consul de politiedienst reorganiseren en een *confidente* rekruteren binnen de *Circolo Repubblicano Intransigente "Giuseppe Mazzini"*.³¹¹

Narciso Menocci, die tot dusver belast was met het toezicht op de intransigente republikeinen, werd met drie andere Italianen gearresteerd in Ventimiglia. De consul verzocht de regering of ze iets voor Menocci kon ondernemen zodat hij zijn taak kon voortzetten.³¹² Enkele dagen later bleek echter dat de spion was veroordeeld tot drie maanden gevangenis wegens het dragen van een revolver. Hij had een overval beraamd in Italië en werd niet langer geschikt geacht voor de politiedienst.³¹³ De consul verzocht daarop politiefunctionaris Federico Eula uit Genua naar Nice te sturen. Deze had reeds eerder in Nice gewerkt en was bekend met de politieke kringen in die stad. Eula werd in december 1885 voor een missie van twee maanden naar Nice gestuurd.³¹⁴ Hij bleef er

³⁰³ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 mei 1881. ASDMAE, P.I., B. 1. De minister van Buitenlandse Zaken had in de kantlijn de woorden "geen aandacht aan besteden" geschreven.

³⁰⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 17 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 6.

³⁰⁵ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 1.

³⁰⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 15.

³⁰⁷ Volgens de consul zaten alle criminelen uit Piemonte en Ligurië in Nice, waar ze ongestoord hun activiteiten konden voorbereiden. De lokale politie was niet in staat iets tegen hen te ondernemen.

³⁰⁸ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 12 februari 1885. ASDMAE, P.I., B. 1.

³⁰⁹ Het ging om de internationalisten Cavaciocchi, Siegl en Bianchini. Op welke wijze de *confidente* erin slaagde deze personen te laten arresteren, is mij onbekend. Het was echter zeer gebruikelijk om de internationalisten onder een voorwendsel naar Ventimiglia te lokken waar de politie reeds was ingelicht.

³¹⁰ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 maart 1885. ASDMAE, P.I., B. 16. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 april 1885. P.I., B. 1.

³¹¹ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 april 1885. ASDMAE, P.I., B. 1. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 20 april 1885. P.I., B. 16.

³¹² Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 november 1885. ASDMAE, P.I., B. 1.

³¹³ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 november 1885. ASDMAE, P.I., B. 1.

³¹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, Rome 25 november 1885. ASDMAE, P.I., B. 1.

ruim vijf jaar, tot de bezuinigingen van 1 maart 1891. Behalve de politieke groeperingen, onderzocht hij ook gewone misdrijven.³¹⁵ De politiedienst in Nice kwam aan het eind van 1889 weer onder druk door de komst van Malatesta, Pezzi en Merlino, die daar de *L'Associazione* lieten verschijnen. De aanwezigheid van de nieuwe groep anarchisten en de waarschuwingen in de *Associazione* tegen spionnen hadden twee *confidenti* zoveel angst ingeboezemd dat ze hals-overkop de stad hadden verlaten uit vrees voor wraakacties.³¹⁶

Het consulaat in Nice was het hardnekkigst in zijn verzet tegen de bezuinigingen in 1891 op de internationale politie en vooral tegen het vertrek van politiefunctionaris Eula. De consul weigerde elke verantwoording voor de gevolgen van deze bezuinigingen.³¹⁷ Het ministerie bleef echter bij zijn besluit. Nice was volgens de regering veel rustiger dan steden als Lyon, Marseille, Lugano, Bellinzona en Genève. Zij vond de rapporten sinds 1886 van geringe waarde.³¹⁸ De consul was zo verbolgen over de inkrimping dat hij weigerde nog nadere inlichtingen over de Italiaanse kolonie te verstrekken.³¹⁹ Na een mondeling gesprek met politiechef Ferdinando Ramognini kwam het ministerie in mei 1891 terug op zijn besluit en stuurde toch een politiefunctionaris naar Nice.³²⁰ Daar Eula reeds onmisbaar was geworden in Milaan, werd besloten om politieagent Fortunato Renica op voorlopige basis naar Nice te sturen, ofschoon het ministerie eraan twijfelde of een Italiaanse politiefunctionaris iets op vreemd grondgebied kon uitrusten.³²¹ Een maand later bleek Renica reeds op permanente basis in Nice te werken.³²² Nog een maand later achtte de consul zijn positie al weer zo sterk dat hij verzocht om de aanstelling van enkele *confidenti* - "voor het toezicht op de republikeinse, internationalistische, socialistische en anarchistische partijen" - en het volledige herstel van zijn politiefondsen.³²³

In augustus 1891 liet het ministerie de consul weten dat een bekwame *confidente* van de regering reeds in Nice opereerde. Deze zou onder de verantwoordelijkheid van Renica worden gesteld. Die *confidente* was lid van de anarchistische partij en zou de nodige inlichtingen aan Renica verstrekken. De spion werd, evenals die in Marseille, direct door het ministerie betaald.³²⁴ Een maand later was de *confidente* spoorloos verdwenen. Hij werd direct vervangen door één die in bredere politieke kringen actief was.³²⁵ Tegelijkertijd werd ook het idee voor het aanstellen van een tweede *confidente*, die speciaal met het toezicht op de *Alleanza Repubblicana Universale* zou worden belast, welwillend door het ministerie ontvangen, mits het dienstverband van tijdelijke aard zou zijn.³²⁶

In 1893 klaagde de regering-Giolitti over het feit dat de consul en Renica een veel te grote inhoud

³¹⁵ Uit een opsomming van prestaties van Eula in Nice blijkt dat hij zich vooral verdienstelijk heeft gemaakt door gewone misdadigers te laten arresteren. Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Nice 27 juni 1888. ASDMAE, P.I., B. 19.

³¹⁶ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 oktober 1889. ASDMAE, P.I., B. 3.

³¹⁷ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³¹⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

³¹⁹ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³²⁰ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nice, 26 mei 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³²¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 mei 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

³²² Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 juni 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³²³ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 juli 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³²⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 augustus 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

³²⁵ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 september 1891. ASDMAE, P.I., B. 3.

³²⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 september 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

aan de politieke dienst hadden gegeven. In deze periode bleek Renica over drie *confidenti* te beschikken: twee voor de republikeinse partijen en één voor de anarchistische partij. Daarnaast maakte hij gebruik van gelegenhedsinformanten.³²⁷ Giolitti wilde de politietoon in Nice tot normale proporties terugbrengen. Het consulaat diende zich te beperken tot het signaleren van de doortocht en aanwezigheid van gevaarlijke Italiaanse anarchisten en republikeinen. Nice moest door de bezuiniging op de begroting binnenkort inkrimpen.³²⁸ De francofobe Crispi, die in december 1893 aan de macht kwam, wilde echter een sterke politiemacht in Nice. Dezelfde maand nog verhoogde de nieuwe politiechef, Giuseppe Sensales, wederom de uitgaven voor de geheime dienst.³²⁹ In 1894 werd Renica, wiens functie bij de revolutionairen en bij de Franse autoriteiten geen geheim meer was, teruggeroepen naar Italië. Hij werd opgevolgd door Luigi Poli. Deze leidde de politiedienst tot het einde van de eeuw.

Tijdelijke politiediensten in het buitenland

In andere steden met grote Italiaanse kolonies werden slechts tijdelijke politiediensten ingesteld. In 1881 liet politiechef Bolis de consul in Alexandrië weten dat het "wegens de enorme kosten voor de politiediensten in Londen, Marseille, Nice, Genève, Lugano en elders en door de toenemende werkdruk van de politiedienst in het binnenland" onmogelijk was middelen vrij te maken voor een speciale politiedienst in die stad.³³⁰ De consul in Alexandrië overwoog de broer van Malatesta, Aniello Malatesta, in te zetten als informant.³³¹ Toen Errico Malatesta zelf in 1882 naar Alexandrië kwam, moest de consul voor het toezicht zijn toevlucht nemen tot een politieagent die aan lager wal was geraakt.³³² In 1883 ging Bolis akkoord met een gering bedrag voor het toezicht op de Italiaanse anarchistenkolonie.³³³ Elk voorstel van het consulaat tot het organiseren van een vaste politiedienst voor het toezicht op de kolonie van 14.000 Italianen werd door het ministerie afgewezen wegens gebrek aan mankracht en financiën.³³⁴

Het consulaat in Lyon beschikte gedurende drie maanden in 1881 en tijdens de periode van 1889 tot 1891 over een politespion.³³⁵ In 1898 werd opnieuw een geheime agent naar Lyon gezonden.³³⁶

³²⁷ Marseille aan Rome, Marseille 12 april 1893. ASDMAE, P.I., B. 2.

³²⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 april 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

³²⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 18 december 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

³³⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 3 september 1881; ministerie van Buitenlandse Zaken aan Alexandrië, 16 december 1881. ASDMAE, P.I., B. 6. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Alexandrië, 19 december 1881. P.I., B. 41.

³³¹ Volgens het ministerie van Buitenlandse Zaken had Malatesta's broer in het verleden de wens geuit om dergelijke diensten te verlenen, maar was hij daartoe nu niet meer bereid omdat zijn sociale positie was verbeterd. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 3 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 7.

³³² Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 29 januari 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

³³³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 1 februari 1883. ASDMAE, P.I., B. 6.

³³⁴ Alexandrië aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 januari 1887. ASDMAE, P.I., B. 41. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 24 januari 1887. P.I., B. 18.

³³⁵ Lyon aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 juni 1881. ASDMAE, P.I., B. 45. Lyon aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 juni 1881. P.I., B. 7. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Lyon, 14 juni 1881. P.I., B. 6. Lyon aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 februari 1889; ministerie van

Bij het consulaat in Malta was in 1883 een geheime agent werkzaam.³³⁷ De ambassade in Bern had vanaf 1884 een politiedienst die op dezelfde wijze als die in Lugano was georganiseerd. Deze werd geleid door vice-inspecteur Dante Carreri uit Mantua.³³⁸ Door de aanwezigheid van de politiediensten in Genève en Lugano werd die in Bern echter al snel weer overbodig.³³⁹

In oktober 1889, direct na het vertrek van Malatesta uit Argentinië, werd politiefunctionaris Aristide Pallini naar Buenos Aires gezonden om de Italiaanse anarchisten in de gaten te houden omdat de lokale politie niet te vertrouwen zou zijn.³⁴⁰ In datzelfde jaar was ook politespion Giovanni Domanico naar Argentinië vertrokken.³⁴¹ Wegens te hoge kosten moest Pallini reeds in maart 1890 terugkeren naar Italië, maar mocht zijn broer Carlo de rol van *confidente* overnemen.³⁴² Als gevolg van de reorganisatie van 1 maart 1891 werd ook de dienst in Buenos Aires opgeheven.³⁴³

Van april 1891 tot april 1892 was de anarchist Girolamo Galliani de *confidente* van de Italiaanse zaakgelastigde in Brussel.³⁴⁴ Galliani stond op zeer goede voet met Francesco Saverio Merlino en hij werd in dienst gehouden gedurende de periode dat Merlino zich in België bevond.³⁴⁵ Op deze wijze bleef de regering niet alleen op de hoogte van de activiteiten van Merlino, maar werd ze, door de correspondentie tussen Merlino en Malatesta, tevens ingelicht over het handelen van de laatste. De Italiaanse regering wilde vermijden dat Merlino gearresteerd zou worden om te voorkomen dat de anarchistische beweging in onbekende handen zou komen.³⁴⁶ Toen deze echter toch aangehouden

---

Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 februari 1889. P.I., B. 37.

³³⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 31 mei 1898. ASDMAE, Politica P, Pac. 634.

³³⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 25 januari en 17 maart 1883. ASDMAE, P.I., B. 14.

³³⁸ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Bern, Rome 22 november 1884. ASDMAE, P.I., B. 31.

³³⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 maart 1884, 19 april 1884, 16 augustus 1884. ASDMAE, P.I., B. 37; ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 14 november 1884. P.I., B. 14.

³⁴⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 20 oktober 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

³⁴¹ Volgens Sole (*Rivoluzionario e Spia*, 82) begaf Domanico zich naar Argentinië om Malatesta in de gaten te houden. Dat is zeer onwaarschijnlijk wegens de missie van Pallini en de terugkeer van Malatesta naar Europa. Dit laatste was bekend in anarchistische kringen en zeer waarschijnlijk ook bij Domanico die over het algemeen zeer goed geïnformeerd was over het doen en laten van de anarchisten. Bovendien werd Domanico zelf ook in de gaten gehouden. Het is zeer aannemelijk dat Domanico uit privé-overwegingen naar Argentinië was gegaan. Montevideo aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Montevideo 4 februari 1890. ASDMAE, P.I., B. 47.

³⁴² Deze broer werd door de Italiaanse zaakgelastigde in Buenos Aires omschreven als een persoon met een zeer slechte reputatie. Buenos Aires aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 december 1889. ASDMAE, P.I., B. 8.

³⁴³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 juli 1889 en 20 oktober 1889. ASDMAE, P.I., B. 19. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Buenos Aires, 23 juli 1889, Buenos Aires aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 24 augustus 1889 en 27 maart 1890. P.I., B. 8.

³⁴⁴ Galliani was afkomstig uit Bologna, was garibaldist in 1866, nam in 1870 deel aan de Commune, woonde achtereenvolgens in Dijon, Genève, Lyon en in Antwerpen. Volgens de Italiaanse zaakgelastigde in Brussel werd hij eerder gedreven door geldnood dan door spijt over zijn revolutionaire verleden. Galliani bood aan dat, als men hem in Italië nodig zou hebben, hij zich ten gevolge van een "opmerkelijke actie" België zou laten uitzetten. Brussel aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel 10 juli 1891. ASDMAE, P.I., B. 8.

³⁴⁵ Van 25 tot 27 juli 1891 was Merlino zijn gast in Antwerpen.

³⁴⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 augustus 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

werd, verwachtte de regering-Rudini van België dat hij zou worden uitgeleverd omdat Merlino "deel uitmaakte van een misdadige vereniging".³⁴⁷ De Belgische regering was echter zeer snel met de uitwijzing van Merlino. Toen deze uit België was vertrokken was er geen werk meer voor Galliani en werd hij, ondanks zijn uitstekende kwaliteiten als politespion en ondanks de aanbevelingen van de Italiaanse gezant in Brussel, op last van het ministerie van Binnenlandse Zaken ontslagen.³⁴⁸

In 1887 vond, onder minister-president Crispi, de eerste reorganisatie van de politieke politiediensten in het buitenland plaats. Crispi had zijn beklag gedaan over het feit dat het aan informatie ontbrak over belangrijke anarchisten en dat er in Italië nooit een geheime dienst was georganiseerd zoals in Engeland of in Duitsland.³⁴⁹ Hij liet een onderzoek instellen naar de geheime uitgaven van verschillende landen in de periode 1886-1887. Uit dat onderzoek kwam naar voren dat het geheime fonds van de Italiaanse regering nog niet de helft was van dat in Frankrijk of Groot-Brittannië en nog geen derde van de geheime fondsen in Duitsland.³⁵⁰ Tevens bemoeide hij zich persoonlijk met de organisatie van de geheime dienst in Parijs en Londen.³⁵¹

In februari 1891 vond er onder minister van Binnenlandse Zaken Nicotera een nieuwe reorganisatie plaats wegens voorgenomen bezuinigingen.³⁵² Vele *confidenti* werden ontslagen en enkele politiefunctionarissen werden teruggeroepen naar Italië.³⁵³ Premier Giolitti zorgde echter voor de grootste reorganisatie. In juni 1893 schafte hij alle uitgaven voor de politieke politie in Corfù, Alexandrië, Lyon, Algiers, Athene³⁵⁴ en Valletta af.³⁵⁵ Daarnaast moesten de diensten in Parijs en Genève sterk worden ingekrompen.³⁵⁶ Anders dan Nicotera liet Giolitti zich niet vermurwen door klaagzangen van de consuls. Hij stond op het standpunt dat door de bezuiniging van 500.000 lire op de begroting van het departement van de Openbare Veiligheid³⁵⁷ de consuls in geval van nood maar gebruik moesten maken van de lokale autoriteiten, zoals de buitenlandse consuls in Italië dat

³⁴⁷ Ministerie van Justitie aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 19 augustus 1891. ASDMAE, P.I., B. 37.

³⁴⁸ Antwerpen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 april 1891. ASDMAE, P.I., B. 42. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Brussel, 22 juli 1891 en 23 april 1892, Brussel aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 28 juli 1891 en 13 april 1892. P.I., B. 8. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 2 augustus 1891, P.I., B. 21. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 april 1892. P.I., B. 20.

³⁴⁹ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 juli 1887 en 21 juli 1887. ASDMAE, P.I., B. 18.

³⁵⁰ ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 32.

³⁵¹ Commandeur Felice Visconti kreeg in juni 1887 de opdracht in Parijs en Londen het functioneren van de politiediensten te onderzoeken. Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, 29 juni 1887. ASDMAE, P.I., B. 26.

³⁵² De bezuinigingen maakten deel uit van de bezuinigingen op de begroting van de geheime politie.

³⁵³ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 11 februari 1891. ASDMAE, P.I., B. 20.

³⁵⁴ In Athene was Costantino Venturi de geheime agent. Crispi wilde niet dat deze persoon nog langer in dienst bleef van het consulaat, maar voor speciale gevallen zou Venturi weer naar Griekenland kunnen worden gestuurd. Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 mei 1894. ASDMAE, P.I., B. 24.

³⁵⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1 juni 1893, 16 juni 1893, 20 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 22. Valletta aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 31 januari 1894. P.I., B. 40.

³⁵⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 16 juni 1893, 21 juni 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

³⁵⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 30 april 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

ook deden.³⁵⁸ Na de moord van Luccheni op de Oostenrijkse keizerin Elisabeth in 1898 werden de uitgaven voor de politieke spionage in het buitenland weer verhoogd.³⁵⁹

Aan het einde van de eeuw werden er weer nieuwe politiediensten in het buitenland opgezet. Tussen 1897 en 1898 werd er op verzoek van de Spaanse regering één in Barcelona gevestigd.³⁶⁰ De Italiaanse politiefunctionaris daar wilde voor het toezicht op een honderdtal Italiaanse anarchist³⁶¹ twee *confidenti* aannemen: een Italiaan en een Spanjaard. Dat bleek echter niet de bedoeling te zijn en politiechef Giovanni Alfazio riep daarop de politiefunctionaris terug. In zijn plaats werd er een *confidente* in dienst genomen.³⁶² In 1898 werd een politiedienst opgezet in New York³⁶³ en in 1900 één in Buenos Aires;³⁶⁴ het jaar daarop één in Rio de Janeiro.³⁶⁵ In 1901 werd er een politiedienst ingesteld in Alexandrië.³⁶⁶ In datzelfde jaar werden zes onderofficieren van de *Bersaglieri* en één brigadier van de *Carabinieri* ter beschikking gesteld van de regering van Egypte om dienst te doen als politieagenten voor het toezicht op de Italiaanse anarchist³⁶⁷. Daarnaast werden de

³⁵⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 juli 1893. ASDMAE, P.I., B. 22.

³⁵⁹ "Aumento dei 'Fondi Segreti'", *Avanti!* 2e jaargang no. 566 (5 augustus 1898), "La Polizia ... Politica all'Ester", *Avanti!* 2e jaargang no. 629 (19 september 1898), "Contro i Sovversivi", *Avanti!* 2e jaargang no. 635 (25 september 1898).

³⁶⁰ Politiefunctionaris Francesco Petrilli werd belast met de opdracht in Barcelona. Hij werkte intensief samen met een Franse commissaris van de geheime politie die reeds enkele jaren in Barcelona werkzaam was. Ambassade in Madrid aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1897 en 10 oktober 1897; Barcelona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 oktober en 19 november 1897; ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 oktober 1897, 27 november 1897, 5 februari 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

³⁶¹ De consul in Barcelona voorspelde dat dat aantal enorm zou toenemen als de anarchist³⁶² die vastzaten in de Montjuich-gevangenis naar aanleiding van de terreurdaden van 1893 en 1896 zouden worden vrijgelaten.

³⁶² Barcelona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 11 februari 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

³⁶³ New York aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 6 maart 1899, 7 januari 1903; het ministerie van Buitenlandse Zaken aan New York, 15 april 1899. ASDMAE, P.I., B. 35. New York aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1900, 25 september 1900, 28 augustus 1900; het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 31 oktober 1900. ASDMAE, Politica P, Pac. 49. Na de moord op koning Umberto door de uit Amerika afkomstige anarchist Gaetano Bresci, werd de politiedienst uitgebreid met spionnen die zich zelf hadden aangeboden. Deze waren echter bekend bij de anarchist³⁶⁴. De anarchistische krant *Aurora* gaf alle details weer van de banden tussen het Italiaanse consulaat en de spionnen, en die weergave was, volgens de consul (25 september 1900), waarheidsgetrouw. In een rapport van 7 januari 1903 (P.I., B. 35) toonde de consul in New York zich zeer sceptisch over de zin van een politiedienst in Amerika: het inzetten van het bureau Pinkerton had tot weinig resultaat geleid, het onderzoek in Paterson naar de medeplichtigen van Bresci had niets opgeleverd, enzovoort.

³⁶⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 oktober 1900, 3 juni 1901; Buenos Aires aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 9 augustus 1901. ASDMAE, P.I., B. 28. Volgens de uitgezonden onderinspecteur Francesco Parrella waren er alleen al in de stad Buenos Aires meer dan zeventuizend anarchist³⁶⁵, waarvan het grootste gedeelte Italianen. Ze waren verdeeld over 150 groepen om de infiltratie van geheime agenten te bemoeilijken. Rapport van onderinspecteur Francesco Parrella aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Buenos Aires 20 januari 1901. P.I., B. 28.

³⁶⁵ Rio de Janeiro aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 7 september 1901, 4 oktober 1901. ASDMAE, P.I., B. 28. In Rio de Janeiro was de uitgezonden politiefunctionaris Francesco Rughini vanaf september 1901 actief. Hij werkte onder de dekmantel van de immigratiedienst.

³⁶⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 8 oktober 1901. ASDMAE, P.I., B. 28.

³⁶⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 24 januari 1901. ASDMAE, P.I., B. 28.

politiediensten in Parijs en in Londen uitgebreid.

Het netwerk van politiespionnen was voornamelijk opgezet om de regering bijtijds te waarschuwen voor de terugkeer van anarchistische voormannen, voor anarchistische aanslagen en voor samenzweringen die de nationale veiligheid zouden bedreigen. In de jaren tachtig viel er echter weinig te rapporteren dat in deze richting wees. Deels veranderde dat aan het einde van dat decennium door de gewijzigde situatie in Italië zelf. Die was gespannen in het tijdperk na Depretis als gevolg van politieke schandalen, economische onzekerheid en onrust in de buitenlandse betrekkingen. In een dergelijke periode wilde Binnenlandse Zaken gerustgesteld worden door de meldingen vanuit het buitenland. De spionnen moesten echter ook weer op hun hoede zijn wegens de terugkeer naar Europa van Malatesta in 1889. Deze veteraan van het anarchisme was waarschijnlijk de enige revolutionair die de Italianen zou kunnen inspireren tot een opstand.

Hoofdstuk VIII

Malatesta's Anarchistische Partij

De Italiaanse politiek werd in de jaren negentig geteisterd door politieke schandalen waarbij de monarchie, politici en bankiers betrokken waren. De economie werd zwaar getroffen door een agrarische crisis die in 1887 en 1891 dieptepunten bereikte en door een crisis in de bouwwereld. De binnenlandse spanningen die deze noodsituaties oproepen, werden in belangrijke mate verminderd door massale emigratie vanaf 1887. Elk jaar zochten 250.000 tot 300.000 Italianen lotsverbetering in het buitenland. De repressie en emigratie konden echter niet verhinderen dat de sociale onrust en de stakingen, zowel op het land als in de stad, toch toenamen. De regeringen zagen deze beroeringen als ordeproblemen en niet als problemen van sociale of economische aard.

In het repressieve klimaat speelden de anarchisten een steeds kleinere rol. Bakoenins ideeën waren nauwelijks bekend in Italië en zijn invloed was alleen nog bij Malatesta en diens volgelingen terug te vinden.¹ Dankzij de terugkeer van Malatesta naar Europa werden echter weer vele groepen tot actie aangezet.

Malatesta's terugkeer naar Europa

De herleving van het Italiaanse socialistische anarchisme begon op het moment dat Malatesta zich in 1889 weer in Europa vestigde. Hij koos voor Nice waar hij zich veilig waande voor de Italiaanse politie en vanwaar uit hij zijn invloed op Italië kon doen gelden. Vanuit de Franse havenstad deed hij een beroep op de Italiaanse anarchisten zich te organiseren en een einde te maken aan het isolement waarin ze zich bevonden. In tegenstelling tot de "filosofie *en vogue* van het revolutionaire fatalisme, volgens welke de revolutie vanzelf zou komen", achtte Malatesta het mogelijk, en een plicht van de anarchisten, de revolutie te bewerkstelligen door individuele en collectieve acties.² Tegenover de deterministische opvatting van het anarchisme, die vooral door Kropotkin werd verdedigd, stelde Malatesta zijn voluntaristische concept: de anarchistische maatschappij is alleen realiseerbaar als, en in de mate waarin, de mensen haar willen realiseren.³

In Nice richtte hij de krant *L'Associazione* (De Vereniging)⁴ op met het doel alle anarchisten en de gehele revolutionaire socialistische beweging weer op één lijn te krijgen. Meer dan ooit achtte hij de bundeling van revolutionaire krachten van fundamenteel belang, niet alleen als middel, maar vooral omdat de overeenstemming, vereniging en organisatie de basisregels van het leven waren.⁵ Zijn hele streven was er op gericht een "internationale *revolutionaire-socialistische-anarchistische* partij"

---

¹ Masini, "Bakunin in Italia" in: *Bakunin. Cent'Anni Dopo*, 31.

² [Errico Malatesta] *Appello*, Nice, september 1889. Een exemplaar van dit zeldzame pamflet is te vinden in ASDMAE, P.I., B. 37.

³ Fabbri, *Malatesta. L'Uomo e il Pensiero*, 68-80; Arcangeli, *Malatesta*, 85-89.

⁴ *L'Associazione*, Nice, 6 september 1889 - Londen, 25 januari 1890.

⁵ Cerrito, *Dall'Insurrezionalismo*, 39.

op te zetten. De door hem aanbevolen praktische middelen wezen echter niet ondubbelzinnig in deze richting: enerzijds spoorde hij de anarchisten aan te profiteren van alle gelegenheden - van alle gerechtelijke, politieke en economische gebeurtenissen - teneinde het volk aan te zetten zich goederen toe te eigenen, het gezag aan te vallen en de wet te schenden; anderzijds raadde hij aan om de armen en onderdrukten te bejegenen met genegenheid, solidariteit en opofferingsgezindheid. Illegale acties, ongehoorzaamheid, desertie, stakingen en plunderingen waren de actiemiddelen die zouden moeten leiden tot de gewapende revolutie.⁶

Malatesta's opvattingen over arbeidersmanifestaties en stakingen als revolutionaire middelen waren gedurende zijn verblijf in Zuid-Amerika aanzienlijk veranderd.⁷ Volgens hem zouden stakingen het waarschijnlijke startpunt zijn van de sociale revolutie. Het was echter een vergissing als men dacht dat de algemene werkstaking reeds de revolutie was. Zij was hooguit een uitstekende gelegenheid om de revolutie te maken, en niets meer.⁸ In een *mea culpa* erkende hij dat de anarchisten in het verleden te weinig aandacht hadden besteed aan stakingen en te veel vertrouwen hadden gesteld in gewapende bendes omdat ze nog steeds doordrongen waren van de oude jacobijnse geest.⁹ Hij wees de opstanden door middel van gewapende bendes nu af op grond van het vereiste autoritaire en geheime karakter van deze organisaties.

L'Associazione deed aanvankelijk een krampachtige poging de individualistische anarchisten te betrekken bij de organisatie van alle revolutionaire anarchisten. Al spoedig liet de krant zich kritischer uit over de individualisten omdat hun houding zou resulteren in isolement en onmacht. Malatesta's richting onderscheidde zich van de individualisten door zijn geloof in de revolutie en organisatie van een revolutionaire partij, en door zijn aandacht voor het volk. Zijn initiatief werd echter alleen in Italië en Spanje¹⁰ met instemming ontvangen. De internationale anarchistische groepen wilden met rust gelaten worden en er niet aan herinnerd worden dat ze zich dienden te organiseren voor de revolutie. Volgens Nettlau was hun positie door de toenemende vrijheid van drukpers en van vereniging in Europa te geriefelijk geworden.¹¹ Het voorstel van Malatesta bleef in Europa dan ook zonder praktisch resultaat. Zijn volledige aandacht werd nu weer gericht op Italië.

Het Italiaanse socialistische congres in Zwitserland

Aangemoedigd door de massale deelname van het volk aan de één-meidemonstraties van 1890, organiseerden de Italiaanse anarchisten een nationaal congres. Dat Italiaanse Nationale Revoluti-

⁶ [Errico Malatesta] "Programma", *L'Associazione*, no. 1, Nice, 6 september 1889.

⁷ Zijn betrokkenheid bij de organisatie van de arbeidersbeweging in Argentinië had hem overtuigd van het belang van arbeidersorganisaties. De betekenis van stakingen zag hij voor het eerst duidelijk tijdens de "Dock Strike", de havenstaking in Londen van 1889. Malatesta bleef er echter altijd op hameren dat de algemene staking niet meer kon zijn dan de opstap tot een revolutie. Voor Malatesta's invloed op het internationale syndicalisme zie: Antonioli, "Errico Malatesta, l'Organizzazione Operaia e il Sindacalismo", 151-204.

⁸ Malatesta, "The General Strike and the Revolution", *The Torch*, augustus 1894 en Malatesta, "Questions Révolutionnaires", *La Révolte*, 4 en 10 oktober 1890. Geciteerd naar Antonioli, *Vieni o Maggio*, 45.

⁹ *L'Associazione*, no. 1, Nice, 6 september 1889; no. 2, Nice, 16 oktober 1889.

¹⁰ Vooral door de groep rond het weekblad *El Productor* (De Producent) (1 februari 1887 - 21 september 1893) in Barcelona.

¹¹ Nettlau verzuchtte later dat Malatesta, sinds Bakoenin, waarlijk nog de enige anarchist was die de revolutie permanent en praktisch ter harte ging en die de revolutie mogelijk achtte. Nettlau, *Geschichte*, IV, 158.

onaire Socialistische Congres vond plaats van 4 tot 6 januari 1891¹² in Capolago, in het Italiaanse deel van Zwitserland. Het stond open voor "alle Italiaanse socialisten, zonder onderscheid in methode en richting". De parlementaire socialisten bleven echter, met uitzondering van de gedeputeerden Giuseppe De Franceschi en Jacopo Danieli, weg. Een tachtigtal anarchisten en revolutionaire socialisten kwam bijeen.¹³ Angelo Azzati, die volgens de anarchisten in werkelijkheid Carlo Terzaghi was, greep de uitnodiging aan om zijn voornemen uit te spreken aan het congres deel te nemen. De organisatoren zouden daarop hebben bedreigd voor eens en altijd met hem af te rekenen.¹⁴ Tijdens het congres was er één geheime vergadering waartoe alleen de 'intimi' werden toegelaten.¹⁵ Tegenover de buitenwereld werd een scherm van eensgezindheid opgetrokken. Men gaf wel aan dat er verschillen bestonden tussen de revolutionairen en de parlementaire socialisten, maar het onderscheid tussen de verschillende anarchistische richtingen werd verzwegen.

Op dat moment bestonden er binnen het Italiaanse anarchisme drie stromingen: de eclectische richting van Germanico Piselli die wilde samenwerken met de revolutionaire socialisten in de Romagna en niet afwijzend stond tegenover deelname aan verkiezingen, de organisatorische of socialistische richting onder leiding van Malatesta en Merlino, en de individualistische stroming vertegenwoordigd door Paolo Schicchi en vele emigranten. De anarcho-individualisten waren niet present op het congres: Schicchi was niet aanwezig, er zijn geen thema's van het individualisme in de verslagen en resoluties terecht gekomen en de rapporten van de *confidenti* en de Italiaanse consul zwijgen over het individualisme.¹⁶

De congresgangers losten het verschil tussen de collectivisten en communisten op door de volgende resolutie:

De organisatie van de gemeenschappelijke productie en consumptie geschiedt door middel van arbeidersverenigingen die onderling verbonden zijn door een vrije overeenkomst, en deze verenigingen zijn onderling verbonden naar gelang de eisen van de gezamenlijke behoeften.

¹² In de openbare uitnodigingen voor het congres werden de datum van 11 januari en de plaats Lugano vermeld met de bedoeling het toezicht van de autoriteiten te ontlopen. De Italiaanse regering was echter al spoedig op de hoogte van de werkelijke datum en plaats: "In tegenstelling tot de kennisgevingen en circulaire die onder het publiek zijn verspreid met het doel om aan het regeringstoezicht te ontsnappen, heeft het Congres in werkelijkheid plaats op de dagen 4, 5 en 6 januari 1891 en niet op de tweede zondag van genoemde maand." Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 18 december 1890.

¹³ Volgens de consul in Bellinzona waren er 120 personen present waarvan 70 anarchistische leiders of speciale afgevaardigden met een mandaat. Tevens zouden er enkele buitenlanders aanwezig zijn. Tot verbijstering van de consul overnachtten zes anarchisten in het huis van de burgemeester. Zie: Consul te Bellinzona aan minister van Buitenlandse Zaken Crispi, Bellinzona 6 januari 1891. ASDMAE, P.I., B. 31. Voor een uitgebreide lijst van congresgangers zie: Bijlage B - 3.

¹⁴ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 19 december 1890. ASDMAE, P.I., B. 19.

¹⁵ De Italiaanse consul in Bellinzona meende aanvankelijk dat dit de enige vergadering was die door Malatesta werd bezocht. Malatesta schijnt zich niet in Capolago maar in het gehucht Melide te hebben opgehouden uit angst voor de Zwitserse politie. Maanden later rapporteerde de consul echter (Bellinzona aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Bellinzona 22 juli 1891. ASDMAE, P.I., B. 31) dat Malatesta zich zonder enige vermomming in Zwitserland had begeven en dat hij elke dag de vergaderingen had bijgewoond. Zie: berichten van de consul in Bellinzona aan de minister van Buitenlandse Zaken, ASDMAE, P.I., B. 31.

¹⁶ Ten onrechte beweren de meeste historici in navolging van Gastone Manacorda (*Il Movimento Operaio*, 255-256) dat Paolo Schicchi aanwezig was. Zie: Bijlage B - 3.

Met andere woorden: de arbeiders moesten de productie- en consumptieproblemen in het postrevolutionaire tijdperk zelf maar oplossen: collectivistisch of communistisch. Zo werd een belangrijk geschil tussen de anarchisten, dat in Italië niet louter theoretisch was, beslecht.¹⁷

Het onderscheid binnen de Italiaanse socialistische beweging werd volledig toegespitst op de kwestie van deelname aan verkiezingen. De anarchisten wilden er niets van weten.¹⁸ De congresgangers deden een duidelijke uitspraak over de andere revolutionaire bewegingen: de (burgerlijke) republikeinen en de (nationalistische) irredentisten. Met deze groepen was geen enkel akkoord of samenwerking denkbaar. Daarentegen moesten de anarchisten aan elk verzet en alle arbeidersbewegingen deelnemen "met als doel de eigen beginselen te propageren en de massa's tot de realisatie ervan aan te zetten."¹⁹

Het congres was stevig in handen van Malatesta en Merlino. Vrijwel alle aangenomen resoluties stemden overeen met de door hen verkondigde opvattingen, maar waren van een algemeen en soms dubbelzinnig karakter. Het belangrijkste resultaat van het congres was de opichting van de *Partito Socialista Anarchico Rivoluzionario* als instrument voor de "aanstaande grote revolutie".²⁰ Deze partij bestond uit een vrije federatie van autonome groepen en individuen die via de correspondentiecommissies met elkaar in contact stonden.

Het congres was bovenal een voorbereiding op de viering van de één-meimanifestaties. In één der resoluties was neergelegd dat er op 1 mei 1891 een algemene staking zou worden uitgeroepen, op grond van de overweging dat:

het de plicht is van een revolutionaire partij gebruik te maken van alle gelegenheden van opwinding en strijd, en een zo revolutionair mogelijk karakter te geven aan de volksbewegingen, niet door de massa's op te juttten met de illusie van gedeeltelijke en halfslachtige verbeteringen, maar door hen te overtuigen van de noodzaak de huidige politieke en economische orde omver te werpen.[...]²¹

Terecht schreef de journalist en syndicalist Felice Anzi later over het congres:

De weerklank van het congres van Capolago was groter dan de werkelijke invloed van de anarchisten op het politieke en sociale leven van het land; maar de pers van de orde, die het belang ervan overdreef, kondigde het aan als een manifestatie van revolutionaire voorbereiding. [...] Het besluit dat de anarchisten zich met de arbeidersorganisaties zouden moeten bezighouden, had tot gevolg dat niet weinig arbeiders hun houding veranderden; in aanraking gebracht met de werkelijke stand der zaken, werden zij in het vervolg uitstekende syndicalistische organisatoren.²²

¹⁷ Voor de resoluties en de verslagen van het congres zie: Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 178-202.

¹⁸ "... achter de kwestie van de stembus verbergt zich een veel belangrijkere, veel algemenere kwestie, die van de integriteit van het socialistische programma en van de scheiding tussen de socialisten en de bourgeoisie, tussen de revolutionairen en de hervormers." *Manifesto ai Socialisti e al Popolo d'Italia e Programma del Partito Socialista Rivoluzionario Anarchico Italiano* (Forlì, 2 maart 1891). Afgedrukt in Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 182-193.

¹⁹ *Programma del Partito Socialista Anarchico Rivoluzionario*. Afgedrukt in Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 188-189.

²⁰ Ten onrechte schrijft Carl Levy ("Italian Anarchism", 30) dat het Capolago-congres niet in de opzet slaagde een partij te vormen.

²¹ *Manifesto ai Socialisti e al Popolo d'Italia e Programma del Partito Socialista Rivoluzionario Anarchico Italiano*. Afgedrukt in Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 182-193.

²² Anzi, *Il Partito Operaio*, 101.

Tussen opstand en feest: de één-meimanifestaties

In 1890 werd in Europa de Eerste Mei, het 'Pasen van de arbeiders',²³ 'het feest der verlossing', voor de eerste maal gevierd.²⁴ Ook in Italië werden er voorbereidingen getroffen. Opvallend was het verschil in beoordeling van de Eerste Mei door de autoriteiten, de anarchisten en de socialistten. De regering beschouwde de dag als een manifestatie, de socialistten zagen deze vooral als een feest van de arbeiders,²⁵ en de anarchisten identificeerden de Eerste Mei met de algemene werkstaking en sociale revolutie.²⁶ De Eerste Mei was kortom de 'herdenking van de toekomst'²⁷ en elke richting had daar een andere visie op. De anarchisten en socialistten verbonden aan de Eerste Mei verschillende tradities. De socialistten koppelden de arbeidersdag aan de oprichting van de Tweede Internationale en aan de eis van de acht-urige werkdag. Veel anarchisten beschouwden deze daarentegen als een herdenking van de meimanifestatie in Chicago in 1886, naar aanleiding waarvan vijf anarchisten, de 'martelaren van Chicago', ter dood waren veroordeeld, of als een manifestatie van het idee van de algemene werkstaking.²⁸ Vele verenigingen aarzelden of ze de Eerste Mei wel op de dag zelf, een donderdag, zouden vieren of dat ze het feest liever zouden uitstellen tot de vrije zondag. De regering was echter bang dat de één-meiviering zou uitlopen op een "politiek, revolutionair en anarchistisch protest"²⁹ en verbood elke vorm van manifestatie en samenscholing. In alle Italiaanse steden verschenen pamfletten met de volgende tekst:

De *questore* van de stad en omgeving van ... , gebruik makend van de bevoegdheden die hem zijn verleend door de huidige wet op de Openbare Veiligheid, bepaalt het volgende:

1. Uit overwegingen van de Openbare Orde zijn verboden: alle processies of collectieve optochten op de openbare wegen en pleinen, samenscholingen of bijeenkomsten in openbare plaatsen of open voor het publiek, die men zou willen houden met het doel om deel te nemen aan de arbeidersmanifestatie van de 1. mei, zowel op deze dag als op

²³ Ter gelegenheid van de Eerste Mei werden tientallen gedichten geschreven. Pietro Gori schreef één van de eerste liederen op de muziek van de aria "*Va pensiero* ..." uit Verdi's opera *Nabucco*: "Vieni o Maggio t'aspettan le genti / ti salutano i liberi cuori / dolce Pasqua dei Lavoratori / vieni e splendi alla gloria del sol."

²⁴ Het oorspronkelijk idee van de één-meiviering was afkomstig van de *American Federation of Labour* en werd overgenomen door het oprichtingscongres van de Tweede Internationale in 1889.

²⁵ In de resolutie van het Internationale Congres in Parijs van 1889 werd telkens gesproken van "manifestatie". De arbeiders in de verschillende landen dienden zelf te bepalen op welke wijze ze deze manifestatie wilden realiseren in overeenstemming met de omstandigheden ter plaatse. In een brief aan de *Tribuna* (1 mei 1901) bevestigde Antonio Labriola: "De Eerste Mei is een *feest*, en niet de aankondiging van de opstand." Labriola, *Scritti*, II, 935-937.

²⁶ Bijvoorbeeld het pamflet van de *Partito Anarchico Internazionale Federale Veneto* van 1892: "opdat de Eerste Mei niet alleen uitgeroepen wordt als een feest van de arbeiders, maar als oorlog tegen het Kapitaal en de uitbuiters van de hele wereld." Een exemplaar bevindt zich in ASPadua, Pref. Gab., B. 65. Het pamflet *Primo Maggio 1892* (Tipografia *La Plebe*) riep op tot de herdenking van de Eerste Mei, "niet als feest van de arbeid, maar als protest tegen het kapitaal dat ons honger laat lijden, ons onderdrukt en beesten van ons maakt. [...]" Een exemplaar bevindt zich in ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 97, fasc. 929.

²⁷ Definitie van Costantino Lazzari. Geciteerd naar Antonioli, *Vieni o Maggio*, 28.

²⁸ Het waren vooral anarchisten die kritiek hadden op de "ontwaarding" van de Eerste Mei. Zie: Antonioli, *Vieni o Maggio*, 39-40.

²⁹ Antonio Labriola in de *Sozialdemokrat* (17 mei 1890). In Labriola, *Scritti*, I, 130-135.

andere dagen.[...] ³⁰

De infanterie, cavalerie en politie stonden in elke stad paraat om in te grijpen. Ze hoefden slechts te wachten op "het uitbreken van de revolutie". ³¹ Ondanks de voorzorgsmaatregelen en preventieve arrestaties waren er in alle steden bijeenkomsten, samenscholingen of optochten. Men zocht bij voorkeur de centraal gelegen pleinen op om de burgers te intimideren, de heren in de koetsen uit te fluiten en respect af te dwingen. ³² Niettegenstaande de beperkingen, was, volgens de marxist Antonio Labriola, het morele effect groot geweest: "men heeft ervaring opgedaan hoe men in deze gevallen te werk moet gaan, en dat de *anarchisten*, die zo vaak door de burgerlijke kranten als spoken van de terreur worden aangehaald, niet zo gevaarlijk zijn als men gewoonlijk denkt." ³³ Amilcare Cipriani schilderde in 1891 het volgende beeld:

En zo kwam de Eerste Mei van het vorige jaar [1890]: tussen wantrouwen en angst enerzijds en onderdrukking en intimidatie anderzijds. De grote meerderheid van de arbeiders, die eerst weifelde, zag er uiteindelijk van af te demonstreren, en velen, ook al bleven ze op die dag weg van hun werk, gaven er de voorkeur aan thuis te blijven, uit angst als enige op het plein te staan. ³⁴

Dat was echter niet het geval in Livorno waar anarchisten en republikeinen een groot succes behaalden met een meerdaagse staking die uitmondde in een algemene werkstaking. De staking eindigde pas na zeven dagen met de inwilliging van enkele eisen. ³⁵ In Milaan kwam het tot hevige botsingen met de politie. ³⁶

Malatesta had de één-meiviering in Parijs bijgewoond. Hij was zeer verbitterd over de houding van de anarchisten gedurende de manifestaties. Hij beschuldigde hen van gebrek aan actiebereidheid en initiatief. Hij verweet de anarchisten dat zij, op de dag dat het volk op straat was, geen daden hadden begaan die toonden wat de revolutie brengen zou: "geen barricaden, geen bezettingen, geen onteigeningen, niet eens plunderingen." ³⁷ Het jaar daarop benaderden de anarchisten de Eerste

³⁰ Geciteerd naar Massara, Schirinzi en Sioli, *Storia del Primo Maggio*, 46.

³¹ Antonio Labriola geeft het volgende beeld van Rome: "Het was echt belachelijk en tegelijkertijd triest te zien hoe in Rome op 1 mei, terwijl vele buitenlanders de stad waren ontvlucht en vele voornamen heren hun toevlucht hadden gezocht op het platteland, terwijl vele winkels gesloten waren, en alle openbare gebouwen, banken, enzovoort scherp door de politie werden bewaakt, terwijl de meerderheid van de arbeiders of thuis was gebleven of aan het werk was, veertienduizend soldaten, de gewapende politie niet inbegrepen, in staat van paraatheid stonden om de staat en de maatschappij te beschermen tegen een denkbeeldige revolutie die maar niet wilde uitbreken, en van het ene naar het andere punt renden om de kleine groepen van hardnekkige demonstranten te verspreiden, die in totaal uit maximaal duizend personen bestonden." Labriola in de *Sozialdemokrat* (17 mei 1890). In Labriola, *Scritti*, I, 130-135.

³² Antonioli, *Vieni o Maggio*, 27. Tijdens de meiviering toonde koning Umberto zijn moed door niet af te zien van zijn gewoonlijke uitstapje naar de Picino.

³³ Labriola in de *Sozialdemokrat* (17 mei 1890). In Labriola, *Scritti*, I, 130-135.

³⁴ Amilcare Cipriani "La Grande Giornata", *La Montagna*, 2e jaargang no. 172 (2 mei 1891). Het artikel bevindt zich in ASN, Processi, B. 199.

³⁵ Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 324-325.

³⁶ In het parlement werd de regering zwaar bekritiseerd door de radicale afgevaardigde Felice Cavallotti die haar verantwoordelijk stelde voor de incidenten en de preventieve maatregelen ongerechtvaardigd vond. De incidenten in Milaan schreef hij volledig toe aan politieprovocaties en regeringsorders. Zie: Massara, *Storia del Primo Maggio*, 52-53.

³⁷ Malatesta, "Les Leçons du 1er Mai", *La Révolte*, 10 mei 1928. Geciteerd naar Nettlau, *Geschichte*, IV, 160-162.

Mei echter op een andere wijze: "de Eerste Mei 1890 was slechts een voorproefje geweest", nu zouden alle revolutionairen zich op straat begeven.³⁸

De tijd is nog niet rijp: de één-meimanifestaties van 1891

De verzamelde anarchisten in Capolago zagen de eerste één-meiviering dus als een generale repetitie voor het één-meifeest in 1891. Ook nu waren er pogingen van socialisten, zoals van Camillo Prampolini, om de algemene staking te vermijden en de Eerste Mei op een zondag te vieren. De anarchisten protesteerden, bij monde van Malatesta, krachtig tegen deze opvatting:

Wij anarchisten, wij revolutionairen, willen geen dag met slechts een kalme staking, maar de meest algemene, langdurige en agressieve staking die mogelijk is; en indien het ons dit jaar niet lukt om de Eerste Mei het begin van de revolutie te laten zijn, dan zullen we ons er voor inspannen dat hij gebruikt wordt als voorbereiding op de revolutie.³⁹

De manifestatie had echter een steuntje in de rug nodig. Daartoe werd de krant *Il Primo Maggio*⁴⁰ uitgegeven en een propagandatour georganiseerd voor Amilcare Cipriani⁴¹ en Luigi Galleani.⁴² de *Giro di Propaganda e di Preparazione Rivoluzionario dal Piemonte alla Sicilia*. Tijdens zijn tour door Italië kwam Cipriani er echter al snel achter dat het land nog niet rijp was voor een algemene opstand. Hij maande daarom tot organisatie en protest, en raadde de gewapende rebellie af.⁴³ Gewapend verzet lag ook niet in de bedoeling van de anarchisten. In overeenstemming met de resoluties van het Capolago-congres wilden ze "vanaf 1 mei" een algemene staking. Ze richtten daarbij hun propaganda vooral op de werklozen in het midden en zuiden van Italië.

De val van premier Crispi in februari 1891 voedde de hoop dat de regering tolerant zou zijn gedurende de manifestaties, maar al spoedig gaf minister Nicotera te kennen dat er op het gebied van de openbare veiligheid weinig zou veranderen. De regering was ver van te voren op de hoogte van de voornemens van de anarchisten⁴⁴ en verbood elke vorm van manifestatie geduren

³⁸ Malatesta, "Il 1° Maggio. Una Vigliaccheria", *Lo Scamiciato* (18 maart 1891). Hetzelfde artikel verscheen onder de titel "Il 1° Maggio. Una Mistificazione" in *La Rivendicazione*, 11 april 1891. Geciteerd naar Antonioli, *Vieni o Maggio*, 52.

³⁹ Errico Malatesta, "Il 1° Maggio. Una Vigliaccheria", *Lo Scamiciato*, 18 maart 1890. Geciteerd naar Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 79.

⁴⁰ De *Primo Maggio* verscheen vanaf 15 maart 1891 (programmanummer) in Napels. Bettini (*Bibliografia dell'Anarchismo*) en Buccelato en Iaccio (*Gli Anarchici nell'Italia Meridionale*) vermelden de verschijning van vier edities, waarvan de laatste op 12 april 1891. De *questore* in Napels noemt een zesde nummer (26 april 1891). *Questore* van Napels aan de procureur, Napels 27 april 1891. ASN, Processi, B. 199.

⁴¹ Volgens de spion De Martijs had men Cipriani gekozen omdat de anarchisten in de Romagna een persoon met een naam prefereerden boven een persoon met een karakter, en omdat Piselli, die voor de fondsen zou zorgen, slechts aan Cipriani de middelen zou geven. Maar, vervolgt De Martijs, "het is duidelijk dat de anarchistische propaganda van Cipriani gelijk staat aan 0x0=0." Brief van De Martijs, 13 januari 1891. ASDMAE, Fondo "D", Appendice 2, Carte Gorrini, fasc. 2.

⁴² De propagandatocht van Galleani werd gefinancierd door de Livornese krant *Sempre Avanti!*. Wegens geldgebrek moest Galleani zijn activiteiten beperken tot Toscane.

⁴³ Opvallend was Cipriani's ontvangst in Sicilië waar hij als een "nieuwe Garibaldi" en als de "beschermmer van de armen" werd begroet. Zie: Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 80.

⁴⁴ "Bij deze gelegenheid herhaal ik met grote klem de aanbevelingen om nauwlettend de intriges van de anarchisten in Uw provincie te volgen, nota te nemen van de comités die men organiseert, en van de personen die er deel van uitmaken, ze elke keer als ze betrokken zijn bij enige overtreding, aan te geven

de de Eerste Mei.⁴⁵ Onder druk van enkele afgevaardigden stond de regering uiteindelijk bijeenkomsten op afgelegen pleinen toe, maar zij bleef bij het verbod van optochten. Politie en leger stonden gereed om bij elke overtreding van de bepalingen in te grijpen. In de dagen die aan de Eerste Mei voorafgingen, werden in verschillende steden huiszoekingen verricht, socialisten en anarchisten gearresteerd en propagandamateriaal in beslag genomen. Uit angst voor ongeregelde heden had de regering bepaald dat er regimenten van de cavalerie, infanterie en *bersaglieri* naar de hoofdstad zouden komen om het reeds aanwezige leger bij te staan.

Op de bewuste dag kwam het in Rome op de Piazza di S. Croce in Gerusalemme tot een bloedige veldslag tussen demonstranten en ordehandhavers tijdens welke er twee doden en honderden gewonden vielen.⁴⁶ Driehonderd personen werden gearresteerd. Enkele dagen later werden nog eens tientallen personen gearresteerd waaronder vele Duitse studenten van de marxistische filosoof Antonio Labriola. De precieze oorzaak van het uitbreken van de rellen in Rome is, ook na de rechtszaken, onduidelijk. Vast staat dat de sfeer in de hoofdstad, mede als gevolg van de enorme crisis in de bouw en de hoge werkeloosheid, gespannen was en dat een groot gedeelte van de demonstranten hoge verwachtingen had van de één-meimanifestatie. Na een opruiende rede van een lokale anarchist,⁴⁷ maande Cipriani de menigte tot kalmte:

Vandaag zijn jullie hier bijeengekomen om de verdediging van jullie rechten kracht bij te zetten; maar we zijn omsingeld door een woud van bajonetten. [...] Vandaag spreken we vredelievend, morgen handelen we op revolutionaire wijze. [...] Met spijt zeg ik jullie: vandaag zijn we niet gereed voor de strijd. Indien jullie het wagen om in beweging te komen, zullen jullie worden afgeslacht. Verenigt jullie, vergeet alle driften die kunnen leiden tot onderlinge verdeeldheid: en denk eraan, dat jullie kracht zo groot is, dat jullie die kleine schare van weldoorvoede uitbuiters kunnen verslaan. Vandaag is niet het gehoopte moment: als jullie willen, kom dan morgen, niet met vaandels maar met iets

---

bij de gerechtelijke autoriteiten, en vanaf nu alle maatregelen te onderzoeken en voor te bereiden ter voorkoming van elk tumult of elke schending van de wet en de openbare orde te garanderen in alle omstandigheden en vooral tijdens de herdenking van de Eerste Mei, die door de anarchistische partij is aangewezen voor gewelddadige en subversieve demonstraties." Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken, Nicotera, Rome 16 februari 1891.

⁴⁵ De volgende aankondiging hing in alle steden en gemeenten:

"De prefect van de provincie van ... gelet op art. 8 van de Openbare Veiligheid, maakt bekend: Uit overwegingen van de openbare orde zijn, op de dag van de Eerste Mei, optochten op de openbare weg verboden. Voorbereidende samenscholingen en optochten zullen worden ontbonden overeenkomstig de wet. Overtreders zullen aan de gerechtelijke autoriteiten worden overgedragen voor de straffen die door de huidige wet op de Openbare Veiligheid en het Wetboek van Strafrecht zijn bepaald. Gedateerd te ..., 25 april 1891. Dit exemplaar bevindt zich in ASN, Processi, B. 199.

⁴⁶ Sommige bronnen spreken van vijf doden: een politieagent, een *carabiniere*, twee manifestanten, en een kruier. Eén van de slachtoffers was Antonio Piscitelli. Op zijn graf werd door de republikeinse *Circolo Tiburtino* een zinken plaat aangebracht met de inscriptie: "Ter nagedachtenis aan het slachtoffer van de 1e mei 1891 Antonio Piscitelli die, ongevaarlijk en weerloos, onverdiend de dood vond." Volgens de *questore* en prefect van Rome vormden deze woorden een "verdediging van de misdaad, een belediging van de Italiaanse instituties en vooral van het leger, en in hun geheel vormden ze de aanzet tot het begaan van misdrijven." De plaat werd in beslag genomen en de opstellers van de tekst werden aangegeven bij de gerechtelijke autoriteiten. Bron: De Jaco, *I Socialisti*, 83-85.

⁴⁷ De anarchist Ettore Bardi had zich volgens de *questore* in de volgende termen geuit: "Misschien zal vandaag één van ons opgeofferd worden en aan die slachtoffers brengen wij een groet. [...] Vertrouw niets meer: er zijn geen parlementen noch raden, het is tijd om ze af te schaffen, laten we ons opofferen, beslis voor jezelf." In Cafagna, "Anarchismo e Socialismo a Roma", 780-783.

stevigers in de hand.⁴⁸

In geheel andere geest sprak de anarchist Galileo Palla.⁴⁹ Zijn ophitsende woorden waren het sein voor de demonstranten om zich op de politie te werpen. Later bleek dat ook de aanwezige agents-provocateurs hun bijdrage aan het ontstaan van het oproer hadden geleverd.⁵⁰

In Napels verliep de viering van de Eerste Mei rustiger. Daar werd de één-meimanifestatie voorbereid door de vier overgebleven anarchistische groeperingen⁵¹ en de studentenvereniging *Circolo Repubblicano-Socialista Universitario*. Reeds in april werden de dertig "gevaarlijkste anarchisten" gearresteerd ter voorkoming van oproeren. De verslaggever van *La Montagna* telde meer dan twintig compagnieën van het leger in de stad, waaronder afdelingen van de *bersaglieri* en de cavalerie.⁵² De grootste bijeenkomst was voorbereid op het Piazza Mercato waar vier compagnieën van het 24e regiment bijeen waren. Willekeurig werd een honderdtal personen, waaronder Arturo Labriola,⁵³ gearresteerd.

De één-meimanifestaties mondden in verschillende steden, waaronder Ancona, Bologna, Florence⁵⁴ en Livorno⁵⁵ uit in hevige botsingen. Desondanks was Cipriani tevreden: "Het feest slaagde, en was groots, werkelijk groots, het was zelfs een overwinning. Dat is een bemoedigende waarschuwing dat de toekomst aan ons behoort."⁵⁶ Malatesta, die geen vooraanstaande rol had gespeeld tijdens de meimanifestaties in Italië,⁵⁷ beklagde zich opnieuw over het gebrek aan voorbereiding

⁴⁸ Toespraak van Cipriani volgens het rapport van de questore aan de procureur. Geciteerd naar Cafagna, "Anarchismo e Socialismo a Roma", 780-783.

⁴⁹ Cipriani, die tijdens de manifestatie gewond raakte, had Palla willen weerhouden van diens opruiende woorden. Hij was er aanvankelijk van overtuigd dat deze een agent-provocateur was. Ook de Duitse student Wilhelm Körner dacht eerst dat Palla een agent-provocateur was, maar herzag zijn mening in de gevangenis. Palla was geen agent-provocateur, maar zijn gedrag was tijdens de manifestatie zeker provocerend. Palla kwam uit Carrara en was een kameraad van Malatesta. Ze hadden samen hulp geboden ten tijde van de cholera-epedemie in Napels en naar goud gezocht in Argentinië. In latere jaren wist Palla twee keer te ontvluchten uit een strafkolonie: op 24 maart 1895 uit Porto Ercole en op 28 mei 1896 van Isola di Favignana. Over Galileo Palla zie: Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 119-132.

⁵⁰ Volgens de Duitse student Wilhelm Körner zaten de agents-provocateurs, agenten van de *questura*, onder de bouwstelling waarop de sprekers stonden. Eén van de agenten zou op Cipriani hebben gevuurd. Ook de voorzitter van de één-meicommissie, Giovanni Garofolo, bevestigde deze versie. Tijdens het proces ontkenden de agenten van de *Pubblica Sicurezza* dat één van hen het eerste schot zou hebben gelost. Zie: ASR, Tribunale, B. 6088, Causa contro Cipriani e compagni.

⁵¹ *Emancipazione Sociale, Lavoratori, Amore di Propaganda* en *Primo Maggio*.

⁵² "Il 1o Maggio in Italia", *La Montagna*, 2e jaargang no. 172 (2 mei 1891). Het artikel bevindt zich in ASN, Processi, B. 199.

⁵³ Arturo Labriola was op dat moment lid van de republikeins-socialistische beweging in Napels die sterke anarchistische invloeden vertoonde en nauw was verbonden met universitaire kringen. Later werd Arturo Labriola één van de leiders van de revolutionair-syndicalistische vleugel binnen de *Partito Socialista Italiano*.

⁵⁴ In Florence vond de manifestatie plaats op de Piazza Savonarola waar 2.000 personen bijeen kwamen. Er werden 200 personen gearresteerd. Zie: Maccabroni, *La Camera del Lavoro*, 95; Rapport van de questore van Florence, 15 juni 1895, in Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286.

⁵⁵ In Livorno was de staking compleet. Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 326.

⁵⁶ Amilcare Cipriani "La Grande Giornata", *La Montagna*, 2e jaargang, no. 172 (2 mei 1891).

⁵⁷ Het is niet bekend of Malatesta op 1 mei in Italië was. Volgens een "Reisroute van Malatesta in 1891", opgesteld door het ministerie van Binnenlandse Zaken, zou Malatesta op 4 mei vanuit Nice in Viareggio zijn aangekomen. Van daaruit maakte hij een reis langs de belangrijkste centra in Toscane, Emilia-Romagna en Lombardije en tenslotte ging hij naar Lugano. *Itinerario del Malatesta nel Viaggio del 1891*", ACSR, CPC 2949. Volgens een ander rapport van het ministerie van Binnenlandse Zaken was

van de partij:

We moeten ons schamen voor onze inertie, dat we ons hebben laten verrassen door een beweging die reeds een jaar lang was aangekondigd [...] en dat we, terwijl we het altijd over de revolutie hebben, niets of weinig deden om ons in staat te stellen haar te maken.⁵⁸

Het volk was, volgens Malatesta, gereed geweest, maar de anarchisten waren verrast door de gebeurtenissen. De gebeurtenissen in Rome en Florence dienden daarom ter lering: "Verdubbelen we onze activiteiten. [...] Bereiden we ons voor opdat we van elke gelegenheid kunnen profiteren. [...] De tijden zijn voor ons: als we niet weten te handelen of te winnen, is het onze eigen schuld."⁵⁹

De anarcho-individualist Paolo Schicchi, die tijdens de meimanifestaties in Agrigento en Palermo was,⁶⁰ had een compleet andere visie op de gebeurtenissen van de Eerste Mei: "Het was mooi, maar het was niet de revolutionaire tactiek." Hij wees erop dat het een absurde gedachte van de (sociaal-)anarchisten was van de Eerste Mei een revolutionaire dag te maken. De ordehandhavers waren op deze dag goed voorbereid en stelden alle verdachte personen van te voren in verzekerde bewaring. Het volk zou, na maanden van voorbereiding en spanning, gedesillusioneerd en ontmoedigd raken. Een revolutie kon volgens hem slechts spontaan en onverwachts ontstaan. Schicchi zag maar één uitweg: oog om oog, tand om tand: elke 'moord' diende vergolden worden, voor elk jaar gevangenisstraf diende er een explosie, steekpartij of brand plaats te vinden.⁶¹ Ook de anarcho-individualisten in Milaan, die na de ontbinding van de sociaal-anarchistische vereniging *Circolo di Studi Sociali* in hun stad de overhand hadden, keerden zich fel tegen de manifestaties van de Eerste Mei. Hun manifest *La Libera Iniziativa ai Lavoratori Anarchici Italiani*, gedrukt in de drukkerij van de burgerlijke krant *Corriere della Sera*, circuleerde na de meimanifestaties:

En hier willen we aan die organisatoren vragen wat de hongerdoden door jullie grote dag van de Eerste Mei bereikt hebben? Wat heeft aldus de zogenaamde anarchistische partij, waarvan jullie de korporaals willen zijn, gewonnen? Wij zeggen openlijk: niets; niets dan honderden en duizenden kameraden die in de wrede handen van de laffe politie zijn gevallen zonder dat er ook maar één magazijn is geplunderd - niet waar? [...] Indien echter onze kameraden op de arbeiders zouden hebben gewacht, op de hoeken van de wegen waar de rijkdommen liggen opgeslagen in de magazijnen, dan... We moeten direct overal toeslaan waar onrecht geschiedt, door persoon voor persoon Afgevaardigden, Senatoren, Rechters, Advocaten, Zakenlieden, Priesters, Consuls (die de spionnen van de

---

Malatesta wel in Italië en zou hij daar in april zijn aangekomen samen met Giuseppe Consorti. Hij zou de volgende plaatsen hebben bezocht: Florence, Pisa, Novacchio, Livorno, Migliarino, Massa, Cesena, Milaan. Zie: Anoniem Rapport, Carte Crispi DSPP, B. 92, fasc. 555. Fabbri (*La Vida de Malatesta*, 130) bevestigt de laatste visie, maar weet niet te zeggen in welke stad Malatesta de één-meiviering had bijgewoond.

⁵⁸ Errico Malatesta, "Galileo Palla e i Fatti di Roma", *La Rivendicazione*, 23 mei 1891, geciteerd naar Antonioli, *Vieni o Maggio*, 51-52.

⁵⁹ Errico Malatesta, "Galileo Palla e i Fatti di Roma", *La Rivendicazione*, 23 mei 1891, geciteerd naar Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 82.

⁶⁰ Volgens het departement van Politie en Justitie in Genève (rapport aan de procureur-generaal te Bern, 16 februari 1892. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14070) was Schicchi van plan het koninklijk paleis in Palermo op te blazen. Anarchisten hadden hem daarvan weerhouden. Daarentegen schijnt hij op 29 april wel een bom tot ontploffing hebben gebracht bij een kazerne in Palermo. Zie: Paolo Schicchi, *Noi Soli contro Tutti!*, 11.

⁶¹ Paolo Schicchi "Tattica Rivoluzionaria, il 1o Maggio", *Pensiero e Dinamite*, no. 2 (28 juli 1891).

regeringen vormen), de Koning en zijn hoer Margherita, zijn schurftige zoon enzovoort, tot aan de laatste schandelijke kapitalist neer te steken!

Steek de fik in de gemeentehuizen, prefecturen (met de prefecten), politiebureaus, kazernes, banken (nadat de duiten eruit gehaald zijn die zullen dienen voor de aanschaf van wapens om de rest van de heren te vernietigen), notariskantoren en bureaus van het bevolkingsregister! [...]⁶²

Minister-president Rudinì werd in het parlement sterk bekritiseerd wegens de afwachtende houding van de politie. Minister van Binnenlandse Zaken Nicotera beloofde daarop dat artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht (misdadig genootschap) zou worden toegepast op de anarchisten en dat indien de rechters zouden aarzelen om dit artikel toepasbaar te achten, de regering een speciaal wetsontwerp zou indienen waardoor dat artikel altijd van toepassing zou zijn op anarchisten. Hij voegde daar aan toe:

Van de 300 anarchisten die deel hebben genomen aan de recente beweging in Rome, zitten er 229 in de gevangenis. Het lijken U er weinig? Als het U weinig voorkomt, kan ik U verzekeren dat geen van hen zal ontsnappen aan de acties van de autoriteiten en de wet. [...] En ik voeg eraan toe dat op het moment dat we spreken, het moeilijk zal zijn om een anarchist in Rome te vinden. Sterker nog, niet alleen in Rome; maar in Livorno, Turijn, Napels en andere plaatsen.⁶³

Na 1891 kregen de één-meimanifestaties geen enkele kans meer in Italië.⁶⁴

De rechtszaken na de één-meivieringen

Als gevolg van de gebeurtenissen in Rome vonden er drie afzonderlijke rechtszaken plaats. Tijdens de eerste werd een hondertal verdachten tot lichte straffen veroordeeld. Een tweede groep van 51 personen werd in juli 1891 veroordeeld tot gevangenisstraffen van gemiddeld twee jaar. Halverwege oktober begon de rechtszaak tegen de hoofdverdachten, waaronder Cipriani.⁶⁵ In totaal stonden er 62 personen terecht die tijdens de rechtszitting in een ijzeren kooi moesten plaatsnemen. Ze werden, overeenkomstig de belofte van minister Nicotera, aangeklaagd op grond van artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht. Het was een monsterproces dat zes maanden in beslag nam en tijdens hetwelk 500 getuigen werden gehoord. De rechtszaak werd gekenmerkt door onbekwaamheid, ordeverstoringen,⁶⁶ intriges, manoeuvres van politespionnef⁶⁷, misbruik en valse getuigenis

⁶² Geciteerd naar De Jaco, *I Socialisti*, 64.

⁶³ *Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, Discussioni*, 4 mei 1891. Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 260.

⁶⁴ Desondanks werden er ter gelegenheid van de Eerste Mei in 1892 307 personen voor de rechter gebracht op beschuldiging van lidmaatschap van een misdadige vereniging (art. 248). Nog eens 214 personen werden om andere overtredingen aangeklaagd. Casella, *Democrazia, Socialismo, Movimento Operaio*, 136.

⁶⁵ Zie: ASR, Tribunale, B. 6088, Causa contro Cipriani ed altri; Cafagna, "Anarchismo e Socialismo a Roma", 729-788.

⁶⁶ Herhaaldelijk maakten de aangeklaagden aanstalten de rechtzaal te verlaten en zich aan de rechtspraak te onttrekken. Op de eis van het Openbaar Ministerie om stilte antwoordde Cipriani: "Hoezo stilte als deze rechtbank [niets anders dan] een kroeg is" en weigerde hij met een opstandig "nee, nee" aan de eis gehoor te geven. Andere keren slaagden de parketwachters er niet in om individuele aangeklaagden uit de zaal te

sen. Na vijf maanden, op 25 maart 1892, kwam de uitspraak: de beschuldiging van *associazione di malfattori* (art. 248) werd niet ontvankelijk verklaard. Daarentegen werden de verdachten veroordeeld wegens het 'politieke' misdrijf "samenspanning tegen de openbare orde" (art. 251). Dit besluit ontlokte Labriola de opmerking "dat het de eerste keer was in Italië dat socialisten en anarchisten onder de rubriek van *politici* waren gebracht, en de rechters moed hadden getoond."⁶⁸ Cipriani en Palla werden elk veroordeeld tot twee jaar en acht maanden gevangenisstraf, 45 verdachten kregen gevangenisstraffen tussen één en twee jaar en vier verdachten werden vrijgesproken.

Anderhalve maand na de uitspraak vernietigde het Hof van Beroep in Rome de vonnissen en stelde dat elke anarchistische vereniging een *associazione di malfattori* vormde en dus onder artikel 248 viel. Deze uitspraak werd door de Hoge Raad in november bekrachtigd. De oorspronkelijke aanklacht werd hersteld en de aangeklaagden werden op die basis veroordeeld.⁶⁹

In Napels vond er een proces plaats tegen 36 aangeklaagden. Zij werden beschuldigd van overtredingen zoals bedoeld in de artikelen 247 en 251 van het Wetboek van Strafrecht, wegens deelname aan verenigingen die aansporen tot ongehoorzaamheid aan de wet en tot haat tussen de verschillende sociale klassen. Op 22 april 1892 kwam de uitspraak: er werden gevangenisstraffen opgelegd van 4 tot 15 maanden en geldboetes van 100 tot 500 lire.⁷⁰ In Florence werden er gevangenisstraffen uitgesproken tot vier jaar "en vele van de veroordeelde vastberaden anarchisten, die zich als zodanig gedroegen [...] vormden een aardig contingent van de voorgedragenen voor het *domicilio coatto*."⁷¹

De vele arrestaties als gevolg van de meimanifestaties en de gerechtelijke veroordelingen leidden opnieuw tot een complete vernietiging van de nationale en regionale structuren van de anarchisten. Vele anarchisten zochten een schuilplaats binnen republikeinse organisaties.⁷² Opnieuw zaten alle leiders in de gevangenis of in het buitenland. De meest gezochte anarchist bleef Malatesta, die door de politiediensten in Parijs en Londen werd gezocht terwijl hij in Spanje verbleef.⁷³ Daar had Malatesta vooral te maken met de hardnekkige oppositie van Paolo Schicchi. Terug in Engeland werd hij geconfronteerd met individualistische anarchisten die hem en Merlino afschilderden als agents-provocateurs. De scheuring binnen de Italiaanse anarchistische beweging was compleet.

Het individualistische anarchisme van Paolo Schicchi

Paolo Schicchi was één van de felste opposanten van Malatesta's socialistische anarchisme. Hij veroordeelde deze stroming als een byzantijs-anarchistische beweging en de congressen als een opstap naar het parlementarisme.⁷⁴ Als deserteur moest Schicchi Italië mijden en zijn activiteiten vonden dan ook vanuit het buitenland plaats. In Genève publiceerde hij in 1891 twee kranten:

---

verwijderen, en als ze er al in leken te slagen, wilden alle aangeklaagden de zaal verlaten.

⁶⁷ Cocuccioni, Arturo Mezzetti, Massari en Paolo Nalli.

⁶⁸ Labriola aan Engels, Rome 25 maart 1892, in: Labriola, *Scritti*, I, 292-293.

⁶⁹ "Associazioni Anarchiche", *Il Digesto Italiano*, VI, dl. 2, 84-92. Mij is alleen bekend dat van de aangeklaagden Cipriani op 29 december 1892 in vrijheid werd gesteld.

⁷⁰ ASN, Processi, B. 199.

⁷¹ Rapport van de *questore* van Florence, 15 juni 1895, in Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286.

⁷² Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 327.

⁷³ Sernicoli schreef in november 1891 dat in Parijs drie politiebrigades, "en de talrijkste en bekwaamste," zich met de opsporing van Malatesta bezighielden. Deze brigades opereerden op aanwijzingen van de Italiaanse politiedienst in Parijs. Parijs aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Parijs, 10 november 1891. ASDMAE, P.I., B. 27.

⁷⁴ Santarelli, *Il Socialismo Anarchico*, 78.

Pensiero e Dinamite (Idee en Dynamiet)⁷⁵ en *La Croce di Savoia* (Het Kruis van Savoye)⁷⁶. Het volgende fragment geeft een representatief beeld van zijn betoogtrant

Steekt in de fik, vermoordt, steelt, misdeelden van het leven, totdat de oude wereld ineenstort. Al deze republikeinen die zich socialist noemen en die spreken over verkiezingen, zijn schurken en strebers; al die anarchisten die kletsen over *eerlijkheid*, over *gematigdheid*, over *medelijden* zijn de castraten en misleiders van het anarchisme. Hun komt niet meer toe dan behandeld te worden met de dolk en de stok.⁷⁷

Zijn bladen waren gericht tegen de monarchie, de Kerk, het leger, en de politie, maar evenzeer tegen de gematigde socialist, republikeinen en sociaal-anarchisten. In dat opzicht verschilde zijn propaganda niets van de artikelen van politespion Carlo Terzaghi. Wegens zijn publicaties moest Schicchi in september 1891 Zwitserland verlaten. Hij arriveerde uiteindelijk in Barcelona waar hij twee nummers van de krant *El Porvenir Anarquista* (De Anarchistische Toekomst)⁷⁸ publiceerde. Dit blad stond vol met persoonlijke aanvallen op Malatesta en Merlino. De haatgevoelens van Schicchi tegenover Malatesta waren vooral naar boven gekomen door diens rol op het congres van Capolago en door de één-meiacties. Schicchi was fel gekant tegen samenwerking met revolutionairen als Cipriani en 'halfslachtige' anarchisten als Piselli.⁷⁹

Malatesta's afkeer van Schicchi werd grotendeels bepaald door diens taalgebruik. Malatesta vermoedde echter ook dat Schicchi een "*mouchard international*" was "die zeer bevriend was met Carlo Terzaghi, en met wie hij een dagelijkse correspondentie onderhield." Bovendien verdacht Malatesta Schicchi ervan door de Italiaanse regering naar Spanje te zijn gezonden om er de Italiaanse anarchisten in de gaten te houden.⁸⁰ Malatesta's oordeel over Schicchi was echter fout. Schicchi was een Siciliaanse anarchist "die aan de voet van de Etna was geboren en niet anders kon dan zijn gedachten vulkanisch uit te spuwen." Door zijn verblijf in Parijs was hij sterk beïnvloed door het taalgeweld van de *Intransigenti*. Met zijn kritiek op de 'pausen van de anarchie' vormde hij een permanente kwelling voor de organisatorische of socialistische anarchisten.⁸¹

Schicchi werd in Barcelona gearresteerd in verband met een explosie op het Plaza Real.⁸² Uit

⁷⁵ Er werden twee nummers gepubliceerd in juli 1891 in Genève. Het onderschrift luidde: "de denkbeelden om de zwakken te verheffen, het dynamiet om de machthebbers neer te slaan".

⁷⁶ Er verschenen drie nummers in Genève in augustus 1891.

⁷⁷ *La Croce di Savoia*, 1e jaargang no. 4 (25 augustus 1891). Een deel van de aangehaalde passage werd tevens gepubliceerd in de *Tribune de Genève* (no. 212, 8 september 1891), waarschijnlijk door toedoen van Carlo Terzaghi die vaker gebruik maakte van deze gezaghebbende krant.

⁷⁸ Verschenen in november en december 1891. De ondertitel luidde: "communistisch-anarchistisch orgaan".

⁷⁹ Zie: Nettlau, *Geschichte*, IV, 305-306.

⁸⁰ Brief van Malatesta aan de Franse anarchist Constant Martin. Geciteerd in een rapport van het Departement van Justitie en Politie van het Kanton Genève aan de Procureur-generaal in Bern, Genève 11 januari 1892. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 7113.

⁸¹ De historicus Masini (*Storia degli Anarchici* (1969) 235) schreef over Schicchi: "We hebben hier te maken met een complexe persoonlijkheid, bij wie één of meerdere schroefjes los zaten, edelmoedig en onverantwoordelijk, naïef en gewelddadig, gevoelig en opvliegend, een ontembare koele kikker die reeds op twintigjarige leeftijd met de burgerlijke wereld had gebroken en er zich tot zijn dood als vijand tegen verzette."

⁸² Op 29 juni 1892 schreef Schicchi vanuit de gevangenis een brief aan de Italiaanse ambassadeur waarin hij zijn beklag deed over het feit dat hij reeds vijf maanden zat opgesloten voor een aanslag waarvan hij overtuigd was dat die door de politie zelf was uitgevoerd. De meest opvallende passage is echter: "De Spaanse regering doet er ondertussen, door haar handelwijze, al het mogelijke aan *mij aan te zetten tot de wanhopige strijd met het dynamiet*, aangezien het zeker is dat het niet de stupide en strenge vervolgin-

wraak voor de arrestatie en marteling door de Spaanse politie beraamde hij in oktober 1892 een bomaanslag tegen het Spaanse consulaat in Genua. Op de dag van de uitvoering van zijn plan werd hij door de Italiaanse politie gearresteerd, en in mei 1893 werd hij door het Hof van Assisen in Viterbo tot ruim elf jaar gevangenis veroordeeld.⁸³ Aan het einde van de eeuw werd het Italiaanse individualistische en antiorganisatorische anarchisme vooral verwoord door Luigi Galleani en Giuseppe Ciancabilla.⁸⁴

Schicchi's veroordeling leidde tot een houding die in Frankrijk reeds lang praktijk was onder de anarchisten: de roep om wraak. In Frankrijk werd de veroordeling van een anarchist herhaaldelijk door een kameraad gewroken met een terreurdaad tegen de burgerlijke maatschappij. In Italië bleef het veelal tot oproepen en kwam het zelden tot uitvoering van de vergelding. Na het vonnis tegen Schicchi verscheen het volgende pamflet:

Houd moed Paolo! Inderdaad, jij hebt deze woorden niet nodig [...] omdat jouw nobele gevoel voor de lijdenden je niet zal verlaten, en we zullen jouw initiatief volgen om alle schendingen van de mensheid door de bloedige burgerlijke wetten te wreken; we zullen in de nacht en bij daglicht toeslaan, met de dolk en met de verschrikkelijkste explosieven, om met de één en de ander het nest addergebroed te verdelgen dat in alle tijden met valse tong spreekt.

Deze weinige regels van anarchisten die onbevooroordeeld zijn en zich verre houden van de oude methode om opstandige geesten in te laten dutten met onzinnige organisaties die worden bepleit door de 'bisschoppen' die het, desondanks, wagen om onze kameraden te minachten die uit eigen overtuiging wisten te handelen, en gevangenis en republikeinse beulsbijl wisten te trotseren, [die regels] moeten aan alle anarchisten tonen - en conferenties, kranten en brochures die dit idee van ons dat door velen nog steeds begrepen wordt dienen het te verhelderen - dat de dolk, het dynamiet, de diefstal, kortom de geïsoleerde daad, ertoe dienen om de kleinmoedigen te schokken, en om de laaghartigen angst aan te jagen. Het bloed van Ravachol heeft een *land van vuur* overspoeld en dit vuur zal niet doven dan door de overwinning van de onderdrukten en het einde van de onderdrukkers. [...]

Gegroet o Ravachol, Stelmata, Rendorf, Gallo, Pini, Duval, Schicchi, o gevallenen van Chicago, van Jerez, en alle anderen die het slachtoffer zijn van het vrije initiatief.⁸⁵

---

gen zijn die de opstandelingen tot rede brengen. Indien we moeten sterven, *ons ondanks*, is het beter *te sterven tijdens het gevecht met de vijand* dan ons als monniken over te geven." Het leek op een aankondiging van zijn volgende daad. Schicchi werd op 13 september het land uitgezet. ASDMAE, P.I., B. 45.

⁸³ Daar kwam nog een jaar bij wegens belediging van de juryleden die hij had uitgemaakt voor "schapen". Schicchi werd tijdens de rechtszaak verdedigd door Pietro Gori, Luigi Molinari en andere anarchistische advocaten.

⁸⁴ Giuseppe Ciancabilla (1872-1904) was van oorsprong actief binnen de socialistische beweging en werd na de deelname aan de Grieks-Turkse oorlog een aanhanger van het malatestiaanse anarchisme. Opgejaagd door de politie verruilde hij in 1898 Europa voor Amerika vanwaar hij het organisatorische anarchisme onder vuur nam en de individuele daad verdedigde. In Amerika publiceerde Ciancabilla de tijdschriften *Questione Sociale*, *Aurora* en *Protesta Umana* waarin hij de richting van Malatesta regelmatig bekritiseerde.

⁸⁵ Pamflet *Abbasso i Padroni! Morte ai Capitalisti!* (s.a. [1893], s.l.). ASPisa, PS, B. 931. De aanhalingstekens bij het woord bisschoppen zijn toegevoegd. Met Stelmata werd de Duitse anarchist-terrorist en roofmoordenaar Hermann Stellmacher bedoeld, met Rendorf werd de Duitse anarchist-terrorist August Reinsdorf beoogd. De 'gevallenen van Jerez' waren de Spaanse slachtoffers van het politiegeweld nadat in 1892 4.000 boerenarbeiders, gedreven door honger, de stad Jerez waren binnengetrokken en enkele uren

De anarchistische strijd tegen het terrorisme

Terwijl in Italië het anarchisme zich in de jaren 1892-1893 betrekkelijk kalm hield, brak er in Frankrijk, of veeleer Parijs, een golf van individueel anarchistisch geweld uit: *l'ère des attentats*, *l'ère des actes éclatants*. Het waren de jaren van Ravachol,⁸⁶ Léon-Jules Léauthier,⁸⁷ Auguste Vaillant,⁸⁸ Emile Henry⁸⁹ en Sante Caserio.⁹⁰ De aanslagen werden gepleegd met dynamiet, revolvergeschoten en dolksteken. De terreurdaden waren veelal ingegeven door wraakgevoelens; wraak op de burgerlijke maatschappij maar vooral op kameraden wier veroordelingen vergolden moest worden.⁹¹ De slachtoffers waren politici en 'anonieme' burgers. Ofschoon er geen twijfel over kan bestaan dat de daders anarchisten waren en dat ze door vele anarchisten als martelaars werden geëerd, was er vanuit die hoek ook kritiek op hun daden. De met het anarchisme sympathiserende schrijver Octave Mirbeau reageerde als volgt:

Een doods vijand van het anarchisme had niet beter kunnen handelen dan die Emile Henry, toen hij zijn onverklaarbare bom wierp, te midden van rustige en anonieme personen die naar het café waren gekomen om er, voor het slapen, een glas bier te drinken. [...] (men veronderstelt een politieprovocatie). Ik geloof liever dat die Emile Henry op dat moment alleen naar zichzelf luisterde, zonder andere influisteringen dan die van zijn eigen dwaasheid te gehoorzamen. Emile Henry zegt, bevestigt, schreeuwt dat hij anarchist is. Het is mogelijk. Maar het anarchisme heeft een brede rug. Zoals het papier, is het geduldig. Het is tegenwoordig mode onder criminelen, zich er op te beroepen als ze een grote slag hebben geslagen. [...] Elke partij heeft haar criminelen en haar dwazen, aangezien elke partij haar mensen heeft.⁹²

Malatesta en Merlino protesteerden fel tegen het terrorisme. Het was een goede gelegenheid eens en voor altijd duidelijkheid te scheppen in de anarchistische beweging en zich te ontdoen van zowel de individualistische en terroristische als van de parlementaire stroming. Merlino was de eerste die zich tegen deze anarchistische richting keerde. In het voorjaar veroordeelde hij het gebruik van geweld en noemde hij Ravachol een gek die "niet tot de onzen behoort en die wij zelfs verwerpen."⁹³ In april 1892 verscheen Merlino's belangrijke brochure *Nécessité et Bases d'une Entente*. Hierin kondigde hij aan dat de socialistische anarchisten zich hadden afgescheiden van zowel de reformistische socialisten als van de individualisten. De enige manier voor de anarchisten om uit de actuele crisis te geraken was zich onder het volk te begeven en zich aan te sluiten bij arbeidersorganisaties.

---

bezet hielden. De originele tekst is even verward als deze vertaling.

⁸⁶ Ravachol had verschillende roofmoorden en bomaanslagen gepleegd. Hij werd ter dood veroordeeld en op 10 juli 1892 werd het vonnis voltrokken. Rond zijn persoon ontstond een ware martelaarscultus.

⁸⁷ Léauthier, die verklaarde dat hij geen onschuldige trof als hij de eerste de beste burger zou treffen, stak op 13 november 1893 de Servische diplomaat Georgewitsch neer.

⁸⁸ Vaillant gooide op 9 december 1893 een bom in de Kamer van Afgevaardigden.

⁸⁹ Henry gooide op 12 februari 1894, een maand na de executie van Vaillant, een bom in café Terminus.

⁹⁰ Caserio stak op 24 juni 1894 de Franse president Sadi Carnot dood.

⁹¹ Zo was de bomaanslag van Ravachol op de woningen van rechter Benoit en van de openbare aanklager Bulot ingegeven door wraak wegens de veroordeling van anarchisten die tijdens de één-meiviering van 1891 waren opgepakt. Een dag voor de rechtszaak tegen Ravachol ontplofte een bom in het restaurant waar hij was aangehouden.

⁹² Octave Mirbeau, *Le Journal*, 19 februari 1894. Geciteerd naar Maitron, *Le Mouvement Anarchiste*, I, 246-247.

⁹³ Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 183-186.

De anarchisten moesten de organisaties aanzetten tot activisme vanuit de basis, ze moesten de arbeiders aansporen om de ideeën en doelen van de organisaties te verruimen en de arbeiders aanmanen tot wederzijdse emancipatie.⁹⁴

Malatesta's kritiek op het terrorisme verscheen het meest uitgewerkt⁹⁵ in het Franse blad *L'En Dehors* in augustus 1892:

Het doel heiligt de middelen. Men heeft dit beginsel vaak vervloekt; maar in werkelijkheid is het de algemene leidraad voor het gedrag. Een beter gezegde zou echter zijn: elk doel benodigt zijn middelen. Want we moeten de moraliteit in het doel zoeken; het middel is fataal. [...]

Wij zijn voldoende op de hoogte van de hartverscheurende materiële en morele omstandigheden van het proletariaat, om de daden van haat, van wraak, en ook van wreedheid die ze voortbrengen, te kunnen verklaren. We begrijpen dat er onderdrukten zijn die [...] op zekere dag, als zij voor een ogenblik de sterksten zijn geworden, verklaren: "Laten wij ook net zo handelen als de burgers." Wij begrijpen hoe het kan gebeuren dat, in het heetst van de strijd, van oorsprong edelmoedige, maar niet door een lange morele gymnastiek voorbereide (zeer moeilijk onder de huidige omstandigheden) karakters het te volgen doel uit het oog verliezen en het geweld als doel op zich beschouwen en zich laten verleiden tot wrede acties.

Het is echter iets anders om bepaalde daden te begrijpen en te vergeven, dan ze op te eisen en zich er solidair mee te verklaren. Dit zijn niet de daden die wij kunnen accepteren, aanmoedigen en imiteren. We moeten resoluut en krachtig zijn, maar we moeten ons ook inspannen om nooit de door de noodzaak bepaalde grens te overschrijden. [...] We moeten ons laten inspireren en leiden door het gevoel van liefde voor de mens, voor alle mensen.

Volgens ons is dit gevoel van liefde het morele wezen, de ziel van ons programma. [...] Haat brengt geen liefde voort, en met haat vernieuwt men de wereld niet; en de revolutie uit haat zal of volledig mislukken of het hoofd buigen voor een nieuwe onderdrukking, die zich misschien anarchie kan noemen, zoals de huidige regeringen zich liberaal noemen, maar die daarom nog niet minder een onderdrukking zal zijn. [...]⁹⁶

Malatesta's *Partito Anarchico Rivoluzionario Italiano*, was geen lang leven beschoren. In feite hield ze op te bestaan na de politierepressie als gevolg van de mislukte mei-manifestaties in 1891. Malatesta trok een opmerkelijk conclusie uit de mei-manifestaties: het volk was gereed geweest voor de revolutie, maar de anarchisten hadden nagelaten deze te maken. Hij vermeldde echter niet hoe ze de revolutie hadden moeten maken. Het vertrouwen in de revolutiebereidheid van het Italiaanse volk en de verwijten aan het adres van zijn volgelingen bleef een permanent kenmerk van

⁹⁴ *Nécessité et Bases d'une Entente* (Brussel, april 1892), opgenomen als *Necessità e Basi d'una Intesa* in Venturini en Masini, ed., *Francesco Saverio Merlino*, 89-108. Merlino's brochure werd juichend ontvangen door de Nederlandse revolutionaire socialist Christiaan Cornelissen: "Konden de kommunistische anarchisten zich slechts geheel emanciperen van het utopisme. Nog een stap verder en wij zijn één." Christiaan Cornelissen, "Ter Verbroedering (Een Anarchistische Brochure)" in: *Recht voor Allen*, 12 juli 1892. Ik ben Homme Wedman dankbaar voor deze informatie.

⁹⁵ Onuitgewerkt, of zoals hij het zelf noemde "haastig en zonder ordening neergeschreven," was zijn opvatting minstens even plezierig te lezen. Voor de tekst zie: Bijlage A - 10.

⁹⁶ Errico Malatesta, "Un Peu de Théorie", *L'En Dehors*, 17 augustus 1892. Afgedrukt in Cerrito, ed., *Errico Malatesta. Rivoluzione e Lotta Quotidiana*, 56-59.

Malatesta's anarchisme. De korte levensduur van de anarchistische partij hield niet in dat ze geen succes had. Ze betekende een definitieve breuk tussen de sociaal-anarchisten en de individualisten. Ze leidde ook tot een verhoogde organisatiegraad van regionale afdelingen. Door de acceptatie van het Capolago-programma toonden de sociaal-anarchisten bovendien duidelijk welke positie ze innamen: tegen de sociaal-democraten, tegen de individualisten en temidden van de (arbeiders)massa. Ten slotte bracht de oprichting van de partij een reactie teweeg bij de socialisten: ook zij streefden de stichting van een nationale partij na. Deze moest niet alleen zonder de anarchisten opgevat worden, maar ook tegen de anarchisten.

Revolutie en Reactie

De Repressie van de Italiaanse Anarchisten, 1870-1900

Deel 2

Peter van der Mark

Hoofdstuk IX

De Confrontaties tussen Anarchisten en Socialisten

In de jaren negentig was het socialisme niet langer een kracht die op de poorten van de geschiedenis klopte; het was haar reeds binnengetreken. Dat werd nog eens verduidelijkt sinds de sociale kwestie erkend werd als één van de grootste problemen van dat moment, in die mate zelfs dat keizer Wilhelm II op 15 maart 1890 een speciale internationale conferentie over dat onderwerp bijeenriep.¹ Ook paus Leo XIII had in zijn encyclieken getoond de sociale problematiek serieus te nemen, en ofschoon hij het materialisme sterk veroordeelde, liet hij wel studiegroepen vormen om de sociale kwestie te bestuderen. Op 15 mei 1891, twee weken na de tumultueuze één-meivieringen in Italië, vaardigde hij zijn encycliek *Rerum Novarum* uit. Daarin verdedigde de paus de privé-eigendom als een natuurlijk recht en achtte hij de sociale ongelijkheid een voldongen feit. De pauselijke zendbrief was voornamelijk gekeerd tegen het socialisme en betekende de erkenning van de staat als beschermer van de privé-eigendom, de bestaande sociale orde en arbeidersbelangen. De opvallendste passage betrof echter het recht van arbeiders om hun eigen (katholieke) verenigingen te vormen. De encycliek vormde tevens een belangrijke stimulans voor de sociale activiteiten van de katholieken.

De socialisten zelf waren in deze periode zeer verdeeld. Die tweedracht bestond op internationaal niveau, maar evenzeer in de afzonderlijke landen. De onenigheid was het duidelijkst zichtbaar in Frankrijk waar drie partijen elkaar in naam van het socialisme bestreden. Duitsland vormde een uitzondering. Na de afschaffing van de antisocialistische wetgeving in 1890 was de leidende positie van de *Sozial-demokratische Partei Deutschland* (SPD) daar onbetwist. Die partij had echter te kampen met interne twisten. Tijdens de internationale socialistische congressen kwam de verdeeldheid zeer duidelijk naar voren. Het ging daarbij hoofdzakelijk om de vraag of de congressen alleen toegankelijk waren voor politieke organisaties of dat ze ook bezocht mochten worden door arbeidersverenigingen. In andere woorden: moesten de "proletariërs aller landen zich verenigen" of was die oproep beperkt tot de "socialisten aller landen"? De kwestie werd nog ingewikkelder door oeverloze en verlamdende discussies over congresprocedures. Op de congressen stonden anarchisten en socialisten lijnrecht tegenover elkaar. Met oorverdovend gekrakeel zetten zij de discussie tussen Marx en Bakoenin over hun graven heen voort. De aanzet tot deze ontwikkeling werd gegeven op de internationale congressen te Parijs in 1889. De schermutselingen tussen anarchisten en socialisten zouden zich op de internationale congressen van 1891, 1893 en 1896 herhalen. Het werd steeds duidelijker dat de socialisten zich identificeerden met de Duitse marxisten en zich wilden manifesteren in politieke (massa)partijen, en dat de anarchisten een achterhoedegevecht leverden om een plek te verwerven op het internationale socialistische platform. Bij de socialisten stond de verovering van de staatsmacht voorop terwijl bij de anarchisten de vernietiging van de

---

¹ De Italiaanse delegatie verklaarde tijdens deze bijeenkomst dat de Italiaanse regering geen sociale wetgeving kon doorvoeren wegens het financieringstekort.

staatsmacht het directe streven bleef. Beide stromingen wierpen zich op als woordvoerders van de arbeiders. Hun politieke tegenstellingen werden verscherpt door het verschil in temperament. De dissonanten verstoorden de roep tot internationale socialistische solidariteit.

In Italië vond het moderne 'wetenschappelijke' socialisme slechts moeilijk ingang. Verschillende pogingen tot de oprichting van een Italiaanse socialistische partij hadden gefaald. Andrea Costa was in de jaren tachtig de drijvende kracht geweest achter een verenigde partij, maar hij zag deze vooral als een federatie van de bestaande richtingen en organisaties: socialisten, anarchisten en arbeidersverenigingen. De anarchisten en de antipolitieke *Partito Operaio* stonden de oprichting van een eenheidspartij echter in de weg. Die stichting werd tevens verhinderd door: de ideologische verdeeldheid, het bestendige positivisme aan de universiteiten, het onuitgekristalliseerde marxisme, de weerzin tegen verkiezingen en de betwiste positie van intellectuelen binnen de arbeidersbeweging. Dit laatste punt was een permanente bron van verdeeldheid binnen het Italiaanse socialisme en anarchisme: moesten de arbeiders zichzelf, spontaan ontwikkelen of was er een anarchistische voorhoede, een avant-garde, vereist om hen tot het gewenste niveau te verheffen? De onzekerheid van de socialistische leiders over hun rol binnen de Italiaanse socialistische beweging werd opvallend duidelijk tijdens de oprichting van de socialistische partij, toen twee van de belangrijkste socialisten, Antonio Labriola² en Andrea Costa, op het beslissende congres ontbraken.

In navolging van de Franse *Bourse du Travail* (Arbeidsbeurs), ontstonden er in Italië vanaf 1890 de *Camere Operaie* of *Camere del Lavoro* (Arbeidskamers of Arbeidsbeurzen). Het waren samenwerkingsverbanden van lokale vakverenigingen die vaak door de gemeenten werden gesubsidieerd. Grote gangmaker achter de *Camere del Lavoro* was Osvaldo Gnocchi-Viani. Aanvankelijk waren ze gematigde instellingen die opkwamen voor de zorg van arbeiders binnen het bestaande systeem, maar na 1894 werden ze radicaler en gingen ze deel uitmaken van de socialistische en syndicalistische strijd. Verticaal georganiseerde vakbonden op nationaal niveau ontstonden pas rond de eeuwwisseling. Zij bleven in populariteit ver achter bij de lokale *Camere Operaie*. De anarchisten stonden verdeeld tegenover deze arbeidersorganisaties: het grootste deel van hen achtte ze zinloos omdat de organisatie de sociale revolutie zou vertragen, maar een minderheid schreef zich in en beschouwde ze als een ideale mogelijkheid om propaganda te voeren.

De internationale socialistische congressen in Parijs

Gedurende de jaren tachtig hadden vele nationale socialistische partijen zich ontdaan van anarchistische of niet-marxistische elementen, maar op de internationale congressen waren de anarchisten nog steeds aanwezig als storende en kritische factor. Het duidelijkst kwam de scheiding tussen de anarchisten en socialisten naar voren te Parijs in 1889 toen er, ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Franse Revolutie, tegelijkertijd twee afzonderlijke internationale socialistische congressen werden georganiseerd, met vrijwel identieke agenda's: het 'possibilistische' congres in de Salle Laucry³ en het marxistische congres in de Salle Petrelle. Het eerste congres werd georganiseerd

² Labriola schreef op 24 juli 1892 aan Filippo Turati: "Ik ga niet naar [het congres in] Genua. Ik zie reeds de tekenen van de georganiseerde opstand, vooral in Florence. Naar een congres te gaan om er uit te zien als een conferencier of als een doctrinair is niets voor mij. [...] De *Vorwärts* (n. 168) kondigt het eerste Congres van de Italiaanse socialisten aan. Zo ook noemde ze dat van Milaan in 1891 het eerste - en dat van Milaan in 1890 - en dat van Ravenna in 1890 - en dat van Capolago. Het is een op een karikatuur gelijkende fout." Geciteerd naar De Jaco, *I Socialisti*, 94-95.

³ Possibilisten waren de aanhangers van ex-anarchist Paul Brousse, verenigd in de *Fédération des Travailleurs Socialistes Français*. De partij herbergde zowel radicale democraten als anarchistische socialisten. Paul Brousse vertoonde een soortgelijke ontwikkeling als Andrea Costa in Italië. Voor Paul

door de revolutionaire socialisten onder leiding van Paul Brousse, het tweede door de marxisten onder leiding van Jules Guesde. Het was een chaotische situatie waarin de afgevaardigden, meer geleid door persoonlijke dan door zakelijke voorkeur, van de ene bijeenkomst naar de andere trokken. Door de aanwezigheid van de internationale kopstukken van de sociaal-democraten stelde het marxistische congres dat van de 'possibilisten' volledig in de schaduw.

De gemêleerde delegatie van het Italiaanse socialisme op de congressen in Parijs werd gevormd door: Andrea Costa namens de recentelijk opgerichte *Lega Socialista Milanese*⁵ en vele andere socialistische groepen; Giovanni Zirardini, Alessandro Balducci, Ferdinando Valducci en Amilcare Cipriani namens de revolutionaire socialisten; Germanico Piselli, Francesco Saverio Merlino en Ettore Molinari voor de diverse anarchistische stromingen, en Giuseppe Croce namens het centrale comité van de *Partito Operaio*.⁶ De Italiaanse afgevaardigden bezochten beide congressen met de opdracht de twee richtingen te verenigen en tot de oprichting van een nieuwe socialistische Internationale te komen.⁷ Het werd echter al snel duidelijk dat samenwerking niet mogelijk was. Tijdens één der zittingen van het marxistische congres betreurde Merlino het feit dat er twee congressen werden gehouden en legde de schuld voor deze splitsing bij de marxistische leiders, die hij verweet de eenheid te willen opofferen aan hun eigen ijdelheid en machtsbelustheid. Merlino werd, nog voor hij zijn agendapunt kon presenteren, van het marxistische congres verwijderd.⁸ Hij werd steeds vaker het mikpunt van kritiek van de marxisten. Door tijdgebrek maar ook door de intriges van de Duitse partijleider Wilhelm Liebknecht werden de resoluties, zonder enige discussie, in een razend snel tempo behandeld. Eén van de belangrijkste resultaten van het marxistische

---

Brousse zie: Stafford, *From Anarchism to Reformism*, Londen, 1971.

⁴ Voor de congressen zie: Cole, *A History of Socialist Thought*, III, hoofdst. i; Joll, *The Second International*, hoofdst. ii; Nettlau, *Geschichte*, IV, 419-431; Rapport van Ettore Sernicoli, Parijs 7 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

⁵ De *Lega Socialista* was opgericht door Filippo Turati en Anna Kuliscioff in 1889, en kan beschouwd worden als de kern van de latere socialistische partij. De *Lega* was een Milanese groep van intellectuelen en arbeiders die het antipolitieke en "arbeideristische" karakter van de *Partito Operaio* verwierp en het marxistische platform wilde vormen van het Italiaanse socialisme. De groep gaf vanaf januari 1891 het tijdschrift *Critica Sociale* uit. Op 8 juli 1889 schreef Turati aan Andrea Costa: "Nu is er hier de *Lega Socialista Milanese* opgericht, die de socialisten (het woord moet met een zekere ruimheid, maar zonder verwarring worden opgevat) en de socialistische vrienden van de P[artito] O[peraio] in zich concentreert en de anarchisten uitsluit." Geciteerd naar Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 347-348.

⁶ Osvaldo Gnocchi-Viani nam niet deel aan de congressen zoals Seton-Watson (*Italy*, 157) beweert. Hij was dat jaar wel in Parijs om een studie te maken van de Franse *Bourses du Travail*. In hetzelfde jaar publiceerde hij nog de brochure *Le Borse del Lavoro* (Alessandria, 1889). Volgens politie-inspecteur Sernicoli namen tevens deel: Francesco Cini, Ezio Foraboschi, Brimelli, Rampollini, Gallina en Secondo Cappellini. Rapport van Sernicoli aan de Italiaanse ambassadeur in Parijs, 7 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

⁷ De uitnodigingen voor de congressen waren gericht aan de *Partito Operaio*, de *Lega Socialista Milanese* en aan de socialisten van Costa in de Romagna. Op de tweede zitting van het possibilistische congres pleitten Cipriani en Costa voor de eenheid van alle socialisten tegen de bourgeoisie en voor het samengaan van de twee congressen. De Italiaanse afgevaardigden kregen daarop de opdracht een resolutie over te brengen naar het marxistische congres waarin de fusie werd voorgesteld. Na enkele pendeldiensten tussen de beide congressen kwam Costa tot de conclusie dat een samensmelting onmogelijk was. Rapport van Sernicoli aan de Italiaanse ambassadeur in Parijs, 7 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

⁸ Over de verwijdering van Merlino en diens agendapunt zie: Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 116-119. Berti meent dat in het officiële verslag van het congres de interventie van Merlino "op schandalige wijze" werd verdraaid. Ook Nettlau (*Geschichte*, IV, 425-426) oordeelt dat in het congresverslag de "werkelijke gebeurtenis" is weggelaten. Behalve Merlino werden ook de anarchisten Giovanni Zirardini en Charles Malato verwijderd.

congres was de oprichting van de Tweede Internationale. Een andere uitkomst was dat de congresgangers naar huis gingen met vele vragen over de tactiek en strategie van hun eigen partij of beweging. De congressen toonden de onverdraagzaamheid en de onoverbrugbare kloof tussen de diverse Franse socialistische stromingen en tussen de anarchisten en marxisten. Dat werd nog eens versterkt door persoonlijke rivaliteiten en verdeelde gemoederen. Costa schreef daar later over aan Turati:

Je kunt je het gevoel van walging niet voorstellen dat, van beide kanten, zoveel wraakgevoelens, zoveel laster, zoveel kinderachtigheid veroorzaakt! De grenzenloze intolerantie vervolgens, om de anarchisten wegens één woord, wegens één kreet weg te jagen. Merlino, ofschoon afgevaardigde, werd met de anderen weggejaagd. De protesten waren evenveel waard als die, welke men in het parlement uit.⁹

De socialistische partij als antwoord op het anarchisme

Ondanks de vele scheuringen, de verschillen in temperament en van tactische methoden waren de anarchisten en socialisten, en een deel van de republikeinen, ook in de jaren tachtig samen met elkaar opgetreden. De belangrijkste tegenstellingen bestonden niet zozeer in de aangehangen ideologie als wel in de tactische oplossingen. De strategie van revolutionaire en antiparlementaire strijd stond lijnrecht tegenover de wettige oppositie van de radicale democraten. De keuze voor een strategie werd mede bepaald door de vraag of men moest vertrouwen op politiek leiderschap of op de basis. Uit het oogpunt van mogelijke coalities stond een sociaal-democraat als Costa dichterbij de radicale democraten dan bij de anarchisten en stonden de antiparlementaire mazzinianen¹⁰ dichterbij de anarchisten dan bij de sociaal-democraten. Maar ook de *Partito Operaio Italiano* was nauwer verwant aan de anarchisten dan aan de *Partito Socialista Rivoluzionario* van Costa. De tactische vraag van de verovering van de politieke macht zoals opgeworpen door Mazzini, Marx en Lassalle bleef het centrale verschil.

Binnen de Italiaanse socialistische beweging klonk, in navolging van de internationale congressen en uit bewondering voor de Duitse SPD, die in 1890 tijdens de verkiezingen voor de Rijksdag een klinkende overwinning had behaald, steeds vaker het geluid om een eigen politieke partij op te richten en zich te ontdoen van de hinderlijke aanwezigheid van anarchisten en 'burgerlijke' democraten.¹¹ De belangrijkste vertegenwoordigers van de marxistische stroming in Italië waren Antonio

⁹ Geciteerd naar Galassi, *Vita di Andrea Costa*, 433. Politie-inspecteur Sernicoli beschreef de vierde zitting van het marxistische congres op 18 juli als volgt: "Deze zitting heeft vrijwel geen enkel belang gehad als gevolg van de aanwezigheid van toehoorders die tot de anarchistische partij behoren en van agenten die de politie in de zaal heeft geplaatst." Rapport van Sernicoli, Parijs 7 augustus 1889. ASDMAE, P.I., B. 19.

¹⁰ De mazzinianen waren aan het eind van de jaren tachtig in een fel debat verwickeld over de geldigheid van de uitspraken van Mazzini over de kwestie van het collectivisme en over het socialisme. Een deel van de republikeinen noemde zich in de jaren negentig collectivistisch republikein: politiek republikeins, economisch collectivistisch.

¹¹ De leiders van de *Partito Operaio Italiano* en de *Lega Socialista Milanese* hadden gezamenlijk hun openlijke sympathie en solidariteit geuit met de Duitse socialisten. Deze actie was niet alleen gericht op de versteviging van de internationale betrekkingen, maar moest vooral een signaal zijn voor de eigen socialistische beweging: de eenheid van arbeiders en socialisten. Anzi, *Il Partito Operaio*, 107.

Labriola en Filippo Turati.¹² Turati was de pragmatische partijman, Labriola de ideologische filosoof. In tegenstelling tot Turati wilde Labriola alle socialistische richtingen, ook de revolutionaire socialisten, binnen één partij verenigen.¹³ Hij verweet Turati dat deze met burgerlijke methoden de arbeidersstaat wilde vestigen en daarmee het risico liep het socialisme te verburgerlijken, dat wil zeggen te corrumperen. Zo schreef hij aan Turati: "Ik ben tot de volle overtuiging gekomen dat het Italiaanse socialisme niet een levensbeginsel is, maar de *extreme manifestatie van de politieke en intellectuele corruptie*."¹⁴ In zijn ogen moesten de socialisten de burgerlijke maatschappij in haar geheel bestrijden en er geen deel van uitmaken. Labriola zag niets in een politieke partij die de arbeiders niet wilden.¹⁵ Indien die partij er al moest komen, dan zou de arbeidersklasse de richting van de organisatie moeten aangeven en niet de organisatie de richting van de arbeidersklasse. Labriola speelde een zeer belangrijke rol in de vorming van de socialistische partij door zijn kritische en bijsturende brieven aan Turati, maar hij werd nooit een partijman.¹⁶

Als antwoord op het ontstaan van de anarchistische partij in januari 1891 namen verscheidene socialisten het initiatief tot de vorming van een nationale socialistische partij. In dit proces waren twee stappen van groot belang. De eerste was de oprichting van de marxistische groep *Lega Socialista* in Milaan onder leiding van Turati en Kuliscioff. Deze groep streefde naar een politieke partij naar het voorbeeld van de SPD en wilde tegelijkertijd het gesprek met de (radicale) democraten gaande houden. Het verbond was het intellectuele ontmoetingspunt van de burgerlijke verlichte cultuur en het opkomende socialisme.¹⁷ De *Lega* richtte haar aandacht, in overeenstemming met het marxistische gedachtengoed, vooral op de stedelijke arbeiders in het Noorden en verzette zich tegen het apolitieke 'arbeiderisme' van de *Partito Operaio*.

De belangrijkste schrede op weg naar de nationale socialistische partij werd gezet op 2 en 3 augustus 1891 in Milaan.¹⁸ In de Lombardijnse hoofdstad kwamen 250 afgevaardigden van hoofdzakelijk regionale arbeidersverenigingen bijeen. Alle stromingen waren er vertegenwoordigd. Op het arbeiderscongres vertegenwoordigde Filippo Turati de socialisten, Pietro Gori de anarchisten en Alfredo Casti de intransigente richting van de *Partito Operaio* (de *operai puri*). Giovanni Domanico vertegenwoordigde er, in naam van de verzoenlijke anarchisten, de politie. Ook

¹² Beiden zagen in de Duitse *Sozial-Demokratische Arbeiter Partei* de gidspartij, het begin van de nieuwe geschiedenis, het model voor alle andere Europese socialistische partijen. Beiden stonden ook in contact met Friedrich Engels - Labriola vanaf april 1890 en Turati vanaf februari 1891 - die sedert het verbreken van zijn contacten met Carlo Cafiero eindelijk weer twee aanspreekpunten had in Italië.

¹³ Labriola zag de partij als volgt: "a) de socialistische doctrine zuiver vertegenwoordigen, b) alles moet worden onderworpen aan de arbeidersvergaderingen, c) het antiparlementarisme als strijdmiddel accepteren." Franco Sbarberi, "Il Marxismo di Antonio Labriola" in: Labriola, *Scritti*, I, 1.

¹⁴ Geciteerd naar Widmar, *Antonio Labriola*, 153.

¹⁵ "Het concept van de socialistische partij als politieke partij prent men niet in de hersenen van de arbeiders door middel van een agendapunt. Het is een zaak van ervaring, tactiek, opvoeding en onderwijs, en derhalve van tijd. Anderzijds wordt de afschuw die de arbeiders jegens de politiek hebben, gerechtvaardigd door het gedrag van de socialistische afgevaardigden. En bent u [Turati] zo naïef dat u aan hen de verdediging van de arbeiders wilt overlaten?" Geciteerd naar Widmar, *Antonio Labriola*, 161. Labriola wees op het gegeven dat in een periode van crisis en werkloosheid en binnen een hoofdzakelijk agrarische economie, de belangen van de verschillende groepen arbeiders niet gelijk waren. De overeenstemming in belangen zou pas optreden met het voortschrijden van de kapitalistische ontwikkeling. Met andere woorden: het klassenbewustzijn was nog niet gerijpt.

¹⁶ Labriola had een grote minachting voor de Milanese socialisten onder leiding van Turati. "In Milaan is er slechts één man, die daarentegen een vrouw is, [Anna] Kuliscioff." Labriola aan Engels, Rome 1 juli 1894, in: Labriola, *Scritti*, I, 342.

¹⁷ Galli, *Storia del Socialismo*, 4-5.

¹⁸ Zie: Manacorda, *Il Movimento Operaio*, 272-278.

de radicale democraten (Antonio Maffi) en mazzinianen (Luigi De Andreis) deden er hun opwachting. Op het congres werd, onder protest van de anarchisten en de intransigente arbeiders, bepaald dat de arbeidersklasse zou moeten streven naar politieke hervormingen. De arbeidersklasse zou een eigen onafhankelijke politieke strijd moeten voeren op basis van het klassenconflict. Deze resolutie betekende een grote overwinning op het antipolitieke standpunt van de *Partito Operaio* en een belangrijke stap naar de definitieve scheiding met de anarchisten. In een ander besluit werd vastgelegd dat er een arbeiderspartij, de *Partito dei Lavoratori Italiani*, opgericht moest worden. Daartoe werd een commissie ingesteld die de statuten zou voorbereiden welke tijdens het volgende nationale congres gepresenteerd zouden worden.¹⁹ De marxistische richting had echter nog niet volledig gewonnen omdat de nieuwe arbeiderspartij geen politieke klassenpartij vormde. Zij was een federatie van arbeidersverenigingen waarbinnen de anarchistische en democratische elementen nog sterk vertegenwoordigd waren. Bovendien was het de marxisten, door de oppositie van de mazzinianen en democraten, niet gelukt om het stempel 'socialistische' aan de partijnaam toe te voegen.

Turati, die samen met Anna Kuliscioff en Ettore Croce op het tweede congres van de socialistische Internationale in Brussel (augustus 1891) aanwezig was,²⁰ gaf daar te kennen dat hij de scheiding van de anarchisten noodzakelijk achtte, ofschoon hij de wijze waarop het gebeurde tijdens de internationale congressen tamelijk ruw en niet helemaal correct vond:

De discussie over de vraag of het anarchisme wel of niet tot het socialisme *lato sensu* moet worden gerekend, is een Byzantijnse kwestie: aangezien het positieve socialisme slechts een deel van de negatieve kritiek met het anarchisme gemeenschappelijk heeft, maar er een essentieel verschil bestaat tussen de beide scholen over het concept van de sociale evolutie, over het doel en vooral over de actiemethode, waarom zouden we ons [dan] verenigen om elkaar wederkerig te hinderen?²¹

Engels liet na het congres in Brussel weten:

Het congres is *after all* een schitterende overwinning voor ons. [...] Het beste eraan was, dat het de anarchisten de deur heeft gewezen, precies zoals op het Haagse congres [van 1872]. Waar de oude Internationale ophield, precies daar begon andermaal de nieuwe, oneindig grotere en uitgesproken marxistische [Internationale].²²

In de jaren 1891 en 1892 waren de marxisten en anarchisten bijzonder actief. Voor de anarchisten was in deze periode, waarin Malatesta en Merlino in het buitenland verbleven, de inzet van Pietro

¹⁹ De commissie stond onder leiding van de afgevaardigde Antonio Maffi, die probeerde om de nieuwe partij onder de hoede te brengen van de radicale democraten.

²⁰ Merlino nam, onder het pseudoniem Emanuele Levi, aan het congres in Brussel deel als afgevaardigde van enkele Italiaanse arbeidersverenigingen. Nadat de politie zijn aanwezigheid had bemerkt, werd hij uit België uitgewezen. Het valse paspoort van Merlino werd hem geleverd door de Italiaanse politespion Girolamo Galliani. Het Brusselse congres was het eerste internationale socialistencongres tijdens hetwelk de anarchisten buiten de deuren werden gehouden. Andrea Costa bleef een tegenstander van de verwijdering van de anarchisten uit de socialistische beweging. Zie: ASDMAE, P.I., Buste 8, 20 en 42.

²¹ Turati "Il Congresso di Bruxelles", *Critica Sociale* (1891), in: Turati, *Le Vie Maestre del Socialismo*, 8-9.

²² Geciteerd naar Nettlau, *Geschichte*, IV, 430.

Gori zeer belangrijk.²³ Gori was evenals Merlino advocaat, en trad herhaaldelijk op als verdediger van aangeklaagde anarchistinnen. Vanaf 1885 was hij actief binnen de anarchistische beweging in Toscane. Wegens zijn deelname aan de meimanifestaties van 1890 werd hij een jaar lang opgesloten. In 1891 had hij deelgenomen aan het Congres van Capolago en publiceerde hij het socialistisch-anarchistische tijdschrift *L'Amico del Popolo*.²⁴ Samen met Luigi Galleani was hij in deze jaren de belangrijkste vertegenwoordiger van het anarchisme dat de sociaal-democratische stroming bestreed.²⁵ Volgens de *questore* van Florence vormden in de jaren 1893 en 1894 de "vurige woorden van de bekende advocaat Pietro Gori de medeoorzaak voor het enthousiasme en de hechtere organisatie van de anarchistinnen."²⁶

Gori en Galleani waren ook aanwezig op het nationale congres van de *Partito dei Lavoratori Italiani* op 14 en 15 augustus 1892 in Genua.²⁷ Het congres toonde een bonte verzameling van stromingen binnen de Italiaanse arbeidersbeweging: de '*esclusivisti*', arbeidersverenigingen die, in de geest van de oorspronkelijke *Partito Operaio*, zich alleen wilden richten op de economische strijd en de eenheid onder de handarbeiders;²⁸ de '*unionisti*', arbeidersgroepen die de socialistinnen en anarchistinnen in één federatie wilden verenigen: onder anderen Pietro Gori, Carlo Monticelli en Andrea Costa; de anarchistinnen zoals Luigi Galleani en Eugenio Pellaco die op een zuiver anarchistische beweging uit waren; de verzoenlijke anarchistische groepen zoals vertegenwoordigd door Giovanni Domanico, die tevens de politie informeerde; de '*parlamentaristi*' en '*reformisti*', de socialistinnen die een politieke partij nastreefden en de staat via de verkiezingen wilden veroveren. Tevens waren er afgevaardigden aanwezig van de recent gevormde *fasci di lavoratori* in Sicilië, waaronder Giuseppe De Felice Giuffrida en Rosario Garibaldi Bosco. De 324 afgevaardigden waren handarbeiders, voornamelijk afkomstig uit de *Partito Operaio*, en intellectuelen van burgerlijke afkomst (*socialisti politici*).

Vanaf de opening was de sfeer gespannen en maakten de anarchistinnen, na elk voorstel en elke motie, zoveel herrie dat voor de goede afloop van het congres gevreesd moest worden. Turati beschuldigde de anarchistinnen van "tirannie" en "despotisme".²⁹ De beschuldigingen, scheldwoorden en dreigementen kwamen echter van weerszijden en "het was maar goed dat de stoelen van de zaal aan de vloer waren vastgeklonken."³⁰ Het was duidelijk dat de anarchistinnen elke poging tot samenwerking met de sociaal-democraten wilden verhinderen. De antianarchistische socialist Camillo Prampolini gaf duidelijk te kennen wat de bedoelingen van de marxisten waren:

²³ Zie: Masini, ed., *I Leaders del Movimento Anarchico*, 115-126; Molaschi, *Pietro Gori*; "Pietro Gori" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, II, 522-530.

²⁴ *L'Amico del Popolo* ("Difesa degli Oppressi; Periodico Socialista Anarchico"), Milaan, 5 december 1891 - 23 januari 1892 (6 nrs.).

²⁵ In het voorjaar van 1894 hield Gori een serie voordrachten over het conflict tussen de volkspartijen en het anarchistische ideaal. Deze lezingen vertegenwoordigden de "vernieuwing van de anarchistische propaganda in het hele land, van de Alpen tot aan Sicilië, in de poging om zich nog één maal, volgens de formule van het anarchistische socialisme zoals dat naar voren was gekomen op het Congres van Capolago, te mengen in de nieuwe vormen van de klassenstrijd [...]" Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 151.

²⁶ De *questore* van Florence, 15 juni 1895, geciteerd naar Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286.

²⁷ Genua werd gekozen wegens het vierde eeuwfeest van Columbus' ontdekking van Amerika. Ter gelegenheid van de herdenking waren er speciale reducties op de treinkaartjes naar Genua.

²⁸ De *Partito Operaio Italiano* was in wezen opgeheven tijdens het congres in augustus 1891 te Milaan om ruimte te geven aan een eenheidspartij van socialistinnen en arbeiders. Het "intransigente arbeiderisme" van de partij leefde voort in de *Camere del Lavoro* en in de verschillende vakfederaties.

²⁹ Voor Turati's oordeel over de Italiaanse arbeidersbeweging en over het anarchisme zie: Bijlage A - 13.

³⁰ Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 140.

Ik zal slechts enkele minuten tot jullie spreken, maar ik zal spreken vanuit mijn hart, als een openhartige vriend, en ik zal voor jullie anarchisten en in het gezamenlijk belang praten; nadat jullie me hebben aangehoord moeten jullie maar zeggen of ik gelijk heb en of jullie het met me eens zijn over mijn voorstel.

Sinds vele jaren, vanaf de opkomst van de socialistische partij in Italië, voeren wij onderling een voortdurende strijd in kranten, in bijeenkomsten, op openbare pleinen, tijdens congressen; ik zeg niet dat er aan de ene of aan de andere kant kwade trouw is. Die ontbreekt zelfs. Jullie zijn even oprecht als wij, maar het is onbetwistbaar dat deze strijd bestaat, en dat die van alle dag is, en wel omdat we twee essentieel verschillende partijen vormen, omdat we twee absoluut tegengestelde wegen begaan. Tussen ons kan er geen overeenstemming zijn, laat ons daarom met rust. [...]

Indien we twee verschillende wegen moeten inslaan, laten we dat dan als goede vrienden doen; jullie bewandelen jullie weg, wij de onze; laten we elkaar zonder wrokgevoelens laten gaan; waarom zouden we ook onze persoonlijke vriendschappen verbreken? Morgen komen jullie in een andere plaats bijeen en wij zullen hetzelfde doen en geloof me dat we alleen op deze wijze tot een oplossing zullen komen.³¹

Dit was inderdaad de enige oplossing voor de sociaal-democraten om uit de verlamdende impasse te raken. De volgende dag scheidden Turati, Kuliscioff, Prampolini en een groot deel van de afgevaardigden zich af en kwamen bijeen in de zaal van de patriottistische vereniging van de *Carabinieri Genovesi*³² in de via della Pace.³³ Onder deze vrediger omstandigheden konden zij de *Partito dei Lavoratori Italiani* oprichten. Het was een kleine homogene partij die zich baseerde op het Erfurtse programma van de SPD.³⁴ De partij richtte zich op de dubbele strijd voor directe verbeteringen van de arbeidsomstandigheden door middel van vakverenigingen en *Camere del Lavoro*, en voor de verovering van de openbare macht door middel van verkiezingen. Pas in 1895 kreeg de partij haar definitieve naam: *Partito Socialista Italiano* (PSI).³⁵ De oprichting van de socialistische partij vormde de basis voor de definitieve scheiding van de anarchisten, radicale democraten en antipolitieke arbeiders.³⁶ Met de overwinning van de intellectuelen over de arbeiders,

³¹ Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1969) 269.

³² Anders dan de naam doet vermoeden was de zaal een "heilighdom" van mazziniaanse en garibaldistische herinneringen. De diverse *Società Carabinieri Italiani* waren mazziniaanse actieverenigingen die in de plaats waren gekomen van de oude *Fratellanza*.

³³ De meest opvallende afwezige was Andrea Costa die jarenlang had geprobeerd een eenheidspartij op te richten. Hij verklaarde later niet van de vergadering op de hoogte te zijn geweest, hetgeen reeds aangeeft dat Turati en Prampolini hem niet meer van groot gewicht achtten en dat Costa een geïsoleerde positie binnen de socialistische beweging innam. Tevergeefs probeerde hij nog een verzoenende wending aan de scheiding te geven. Een jaar later sloten Costa en de hem trouw gebleven leden van de *Partito Socialista Rivoluzionario Italiano* zich aan bij de *Partito dei Lavoratori Italiani*.

³⁴ Het programma van de SPD werd vastgesteld op het congres in Erfurt in oktober 1891 en verving het compromisprogramma van Gotha van 1875. De verovering van de staatsmacht werd nu het hoofddoel van de socialistische partij. Het nieuwe programma betekende vooral een zuivering van de partij in marxistische zin: de radicale *Jungen* werden buitenspel gezet.

³⁵ De socialistische partij kende drie namen: tot 1893 *Partito dei Lavoratori Italiani*, van 1893 tot 1895 *Partito Socialista dei Lavoratori Italiani* en vanaf 1895 *Partito Socialista Italiano*.

³⁶ "De zuivere scheiding van de anarchisten," schreef Turati, "die sedert geruime tijd een logische noodzakelijkheid was en die door de vestiging van onze partij ook een absolute en dringende, praktische noodzakelijkheid werd, heeft in de twee kampen en vooral in het derde kamp van de eeuwige besluitelozen, enige opschudding veroorzaakt, die spoedig zal verdwijnen en er voor zal zorgen dat een ieder op vrije wijze zijn eigen weg zal gaan." Geciteerd naar Angiolini, *Socialismo e Socialisti*, 203.

het Noorden over het Zuiden en het belang van de arbeiders over dat van de landarbeiders was het de bevestiging van de marxistische sociaal-democratie binnen het Italiaanse socialisme. De partij was samengesteld uit meerdere elementen: sociaal-democraten, socialistische afgevaardigden die reeds op persoonlijke titel in het parlement zaten, enkele opkomende *fasci* in Sicilië, de oude *Partito Operaio* en de agrarische bonden van de Po-vlakte. Tijdens het tweede nationale congres in september 1893 in Reggio Emilia werd het partij-programma bevestigd: klassenstrijd, georganiseerd verzet tegen het kapitaal, socialisatie, onafhankelijke politieke acties ten tijde van verkiezingen en onafhankelijke acties tegenover de burgerlijke partijen.³⁷

Dat de sociaal-democraten of marxisten reeds van te voren hadden aangestuurd op de scheuring en daarmee de besluiten van Milaan hadden geschonden, is evident, maar uiteindelijk niet van groot belang.³⁸ De geforceerde afscheiding was onvermijdelijk omdat de sociaal-democraten hun eigen koers wilden volgen. Dat ze die tijdens een algemeen arbeiderscongres bewerkstelligden, kwam voort uit de overweging dat een socialistische partij over een basis van arbeidersverenigingen moest beschikken. De oprichting van de socialistische partij leidde bij de anarchisten tot uiteenlopende reacties. Een deel van de beweging probeerde de partij en haar leden te beïnvloeden; een ander deel keerde zich af van het socialisme en trok zich terug in eigen kring. De anarchistische beweging bleef aantrekkelijk voor arbeiders en socialisten die weigerden de politieke lijn van de PSI te volgen, maar verloor de steun van intellectuelen die zich in toenemende mate tot het marxisme aangetrokken voelden.

De geïsoleerde positie van de anarchisten

De achtergebleven anarchisten en socialisten kwamen door onderlinge verdeeldheid niet tot een nieuwe organisatie.³⁹ Zelfs het voorstel van arbeidersvoorman Alfredo Casati en van Pietro Gori een eigen arbeiderspartij in het leven te roepen, stuitte op weerstand van Luigi Galleani en diens geestverwanten. De tijd van het revolutionaire anarcho-syndicalisme was nog niet aangebroken. Niet alleen waren de anarchisten hopeloos verdeeld, maar tevens verloren ze steeds meer het contact met de arbeidersbeweging. De anarchisten gingen voort als verdoolde en geïsoleerde groeperingen. De organisatie van Capolago lag in duigen. Dat werd nog eens onderstreept door het feit dat de anarchisten een half jaar later uit de *fascio dei lavoratori* in Palermo werden gezet.

Antonio Labriola had een heldere mening over de anarchisten van dat moment:

De anarchisten vormen een relatief groot aantal, en zijn behoorlijk stoutmoedig. Zij zijn geen anarchisten vanwege de doctrines die ze huldigen, en de weinige keren dat ze redeneren, spreken ze zelfs als communisten. Maar ze weerspiegelen de samenzweers-traditie van de *Carbonari*: het zijn ongewenste *communards* en onwetende blanquisten; ze hebben greep op de menigten van de wanhopigen, die altijd gevoelig zijn voor het idee van de opstand die ze revolutie noemen. Ze kunnen worden opgenomen of uitgeschakeld door een sterke organisatie, indien die er komt, maar ze kunnen niet worden gewonnen door een groep van socialisten die er alles aandoen om geen revolutionairen te lijken. [...]

³⁷ Door de aantrekkingskracht en organisatie van de socialistische partij verdween de republikeinse arbeidersbeweging. De landelijke organisatie, de *Patto di Fratellanza*, werd in 1893 opgeheven.

³⁸ De avond voor het congres was er een bijeenkomst onder leiding van Turati tijdens welke, waarschijnlijk, werd afgesproken dat de anarchisten wel op het congres werden geaccepteerd, maar dat men niet zou toestaan dat zij de oprichting van een partij in de weg zouden staan.

³⁹ Het waren vooral de socialisten uit de Veneto (Carlo Monticelli), uit de Romagna (Andrea Costa en volgelingen) en uit Ligurië die tegen de scheiding waren en teleurgesteld beide congressen verlieten.

Die zuivere arbeiders [*operai puri*] die niets willen weten van de politiek, vertegenwoordigen een niet onredelijke argwaan jegens de veelzijdige demagogie, met inbegrip van die van de socialisten. Hun *bloedeloze stemonthouding* komt soms overeen met de revolutionaire stemonthouding van de anarchisten en mazzinianen, en wordt andere keren gemanipuleerd door de burgerij, met electorale doeleinden. [...]⁴⁰

De nieuwe socialistische partij kon niet voorkomen dat in haar midden een antipolitieke en revolutionaire stroming bleef bestaan. Zelfs onder de "zogenaamde marxisten" was "Bakoenin immer aan het werk",⁴¹ en Engels bleef de Italiaanse socialisten altijd beschouwen als charlatans. De anarchistische houding van vele socialisten en sociaal-democraten wordt vaak gezien als een gebrek aan volwassenheid of bewustzijn; zij kwam echter vooral voort uit een diepgeworteld wantrouwen tegenover de politieke praktijk en de (burgerlijke) intellectuelen. Nog vele malen zouden vertegenwoordigers van de 'verwarde Italiaanse traditie', de niet-marxistische socialisten, aansluiting zoeken bij de anarchisten voor revolutionaire oplossingen.

De internationale socialistische congressen in Zürich en Londen

De voorlaatste ontmoeting tussen anarchisten en socialisten op het internationale podium vond plaats in Zürich van 6 tot 12 augustus 1893. De Italiaanse anarchisten waren er aanwezig in de personen van Amilcare Cipriani, Luigi Molinari en Attilio Panizza. De marxist Antonio Labriola maakte hier voor het eerst zijn opwachting op een internationaal congres.⁴² Reeds enkele maanden eerder waren de toelatingseisen voor de bijeenkomst afgesproken: "alle arbeidersverenigingen; voorts de socialistische partijen en verenigingen, die de noodzaak van de arbeidersorganisatie en de politieke actie erkennen."⁴³ Ofschoon het duidelijk was dat men onder de politieke actie de parlementaire actie verstond om aldus de anarchisten te weren, was de bepaling te dubbelzinnig om de anarchisten en antiparlementaire socialisten uit te sluiten. Zij konden aan het congres deelnemen via mandaten van arbeidersverenigingen of door te verklaren dat ze niet tegen de politieke actie waren (maar wel tegen de parlementaire). Direct aan het begin van het congres kwam de Duitse delegatie met een resolutie die bepaalde dat onder de politieke actie werd verstaan: "dat de arbeiderspartijen van de politieke rechten en de wetgevingsmachinerie naar vermogen gebruik maken, of deze zoeken te veroveren ter bevordering der belangen van het proletariaat of ter verovering van de staatsmacht."⁴⁴ Het besluit betekende de uitsluiting van de anarchisten en de revolutionaire, antiparlementaire afgevaardigden. Zij werden met kracht uit de vergadering gezet. De geweerde anarchisten maakten van de nood een deugd en hielden een klein tegencongres in de Plattengarten.⁴⁵ Daar werd gediscussieerd over thema's als de algemene staking, vakverenigingen, antimilitarisme en de sociale revolutie, maar tot afspraken kwam men niet.

Drie jaar later, van 26 juli tot 2 augustus 1896, vond in Londen de finale plaats van het gekrakeel

⁴⁰ Labriola aan Engels, Napels 2 september 1892. In Labriola, *Scritti*, I, 308-313; Nettlau, *Geschichte*, IV, 320.

⁴¹ Labriola aan Engels, Rome 4 januari 1894. In Labriola, *Scritti*, I,

⁴² De andere aanwezige Italianen waren: Agostino Berenini, Angelo Cabrini, Anna Kuliscioff, Costantino Lazzari, Camillo Prampolini, Giacinto Menotti Serrati, Romeo Soldi en Filippo Turati.

⁴³ Nettlau, *Geschichte*, IV, 431.

⁴⁴ *Ibidem*, IV, 432; Quack, *De Socialisten*, VI, 417; Hamon, *Le Socialisme*, 74.

⁴⁵ Amilcare Cipriani verliet het congres uit solidariteit met de anarchisten. Het is echter waarschijnlijk dat hij ook niets meer in het congres zag omdat hij slechts volgens de richtlijnen van de Italiaanse sociaal-democraten mocht handelen, dat wil zeggen deel uitmaken van de applausmachine voor de Duitsers. Zie: brief van Labriola aan Jules Guesde, Napels-Rome, 28 augustus 1893, in Labriola, *Scritti*, I, 350-354.

tussen de anarchisten en sociaal-democraten tijdens het Internationale Socialistische Arbeiders- en Vakbondscongres.⁴⁶ De anarchisten hadden zich goed op deze confrontatie voorbereid. Zij werden daarbij geholpen door de lokatie: Londen was sinds de repressieve maatregelen op het continent het centrum van de anarchisten van verschillende nationaliteiten geworden.⁴⁷ Malatesta had reeds in februari 1895 een pamflet opgesteld waarin hij opriep tot een *International Federation of Revolutionary Anarchists-Socialists*. In diezelfde geest organiseerde hij samen met Kropotkin en Engelse antiparlementaire groepen een *Anarchist Socialist and Antiparliamentary Committee* dat zich verzette tegen de uitsluiting van de anarchisten en revolutionaire socialisten. Tegelijkertijd, zo bleek uit een oproep van juli, streefde Malatesta naar eenheid tussen de arbeiders op economisch gebied:

[...] Een akkoord tussen alle arbeiders die voor hun emancipatie strijden, kan alleen plaatsvinden op economisch gebied, hetgeen overigens de belangrijkste zaak vormt aangezien de politieke actie van het proletariaat, parlementair of revolutionair, even onmachtig is zolang het proletariaat geen bewuste, georganiseerde economische macht is. Elke poging om de arbeidersbeweging een politieke opinie op te leggen zal tot de ontbinding van de beweging leiden en de voortgang van de economische organisatie schaden.

[...] Wij vragen dat [...] indien de sociaal-democraten willen volharden in hun poging tot disciplineren en hun systeem van intolerantie, de arbeiders de grote leuze van Marx zullen begrijpen en zullen laten zegevieren: Arbeiders van de wereld verenigt u.⁴⁸

De Franse anarchisten waren voornamelijk naar Londen gekomen om de sociaal-democraten te bestrijden. De meeste anarchisten ontleenden het recht op deelname aan hun mandaten van arbeidersverenigingen. Tot de aanwezige anarchisten behoorden Malatesta, Gustav Landauer, Christiaan Cornelissen en Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Malatesta beschikte over mandaten van Spaanse en Franse verenigingen,⁴⁹ Pietro Gori was de vertegenwoordiger van Amerikaanse verenigingen. Isaja Parini, Gennaro Pietraraja, Antonio Agresti, Rozzia, Romani en Carenzi vertegenwoordigden de anarchistische groepen van Lombardije, Rome, Viareggio en Brescia.⁵⁰ Enkele Italiaanse arbeidersverenigingen werden vertegenwoordigd door de Franse syndicalist Fernand Pelloutier. De antiparlementairen en anarchisten rekenden niet op een overwinning. Zij wilden zoveel mogelijk publiciteit behalen voor hun standpunt en duidelijk maken dat "alle richtingen hun bestaansrecht hebben."⁵¹

Ook dit congres draaide om de centrale vraag of de anarchisten voorgoed van de internationale congressen der socialisten geweerd konden worden. En opnieuw waren de kwesties van de parlementaire actie en de noodzakelijkheid van socialistische partijen de aanleiding van de conflicten. Nog scherper dan op eerdere bijeenkomsten identificeerden de sociaal-democraten alle socialistischen die het parlementarisme bekritiseerden met anarchisten: "Reeds de eerste dag van het congres",

⁴⁶ Zie: Nettlau, *Geschichte*, IV, 434-449; Hamon, *Le Socialisme et le Congrès de Londres*. Een internationaal congres van arbeidersverenigingen dat in 1900 in Parijs gehouden zou worden, werd verboden.

⁴⁷ Oliver, *The International Anarchist Movement*; Levy, "Malatesta in London", 25-42; Levy, "Malatesta in Exile", 245-280.

⁴⁸ Malatesta, "Il Congresso di Londra", *I Congressi Socialisti Internazionali* (Paterson, N.J., 1900) 43-49.

⁴⁹ De Spaanse anarchisten waren zelf niet in staat naar Londen te komen door de vervolgingen in hun land.

⁵⁰ De *questore* van Florence aan de prefect, Florence 25 augustus 1896. ASF, *Questura*, B. 13.

⁵¹ Zie: Kropotkin, "I Congressi Internazionali ed il Congresso di Londra del 1896", *I Congressi Socialisti Internazionali* (Paterson, N.J., 1900) 6-42.

memoreerde Domela Nieuwenhuis,

bereikte het lawaai zulk een hoogte, dat men zelfs slaags raakte, en toen de voorzitter dreigde de zaal te laten ontruimen door de politie, steeg de woede ten top. "Sociaal-democratische politie!" - zo werd er geroepen, en aan de andere zijde hoorde men zeggen: "Haalt de cavalerie als ze niet willen" en onder oorverdovend geraas eindigde de eerste dag van het congres.⁵²

De Duitse anarchist Rudolf Rocker schreef naar aanleiding van het congres:

Wat daar aan meedogenloze intolerantie, bekrompen hatelijkheid en fanatieke stijfkoppigheid werd vertoond, was werkelijk onovertroffen en gaf elk van ons reeds een voorproefje van wat de vrijheidlievende richtingen van het socialisme te verwachten hadden, als deze lieden [sociaal-democraten] eenmaal werkelijk aan de macht zouden komen.⁵³

Na de eerste tumultueuze dagen gingen de parlementairen en antiparlementairen ieder hun eigen weg. De scheiding was dit maal definitief. De marxisten specificeerden nog dat in de toekomst "de anarchisten zullen worden buitengesloten."⁵⁴ De parlementaire socialisten en marxisten hadden eindelijk hun lang gekoesterde eenheid verkregen. De anarchisten, en allen die zo door de marxisten werden genoemd, hielden van 29 tot 31 juli een tegencongres in de, reeds van te voren besproken, Saint Martins Town Hall.⁵⁵ Hier spraken alle kopstukken van het internationale anarchisme en revolutionaire socialisme: Elisée Reclus, Christiaan Cornelissen, Louise Michel, Peter Kropotkin, Rudolf Rocker, Max Nettlau, Domela Nieuwenhuis, Gustav Landauer, August Hamon, Errico Malatesta en Pietro Gori. Maar evenals drie jaar eerder in Zürich kwam men wegens onderlinge verdeeldheid niet tot gemeenschappelijke afspraken. De sociaal-democratische Tweede Internationale kreeg bijgevolg geen revolutionaire tegenhanger. Wel had men nog afgesproken tegelijkertijd met de socialisten een eigen congres in Parijs te houden in september 1900. Op de dag dat het congres gehouden zou worden, verbood de prefect van Parijs echter deze samenkomst op grond van de *lois scélérates*, de antianarchistische wetten van 1894.

Malatesta verliet het congres in Londen zeer teleurgesteld. Dat verminderde nochtans niet zijn activiteiten op het gebied van arbeidersverenigingen en klasse-organisaties; juist in deze periode werd zijn invloed op het Italiaanse en Franse syndicalisme manifest.⁵⁶ Hij bleef nog steeds van mening dat de arbeiders op economisch terrein gezamenlijk moesten strijden tegen de bourgeoisie.⁵⁷ Hij kende echter aan de arbeidersbeweging geen revolutionaire functie toe en bleef bij de oude deling tussen economische actie en politieke (revolutionaire) actie. Meer dan ooit was hij van mening dat alleen de arbeidersverenigingen de anarchisten konden behoeden voor het isolement en

⁵² Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, Albert de Jong, ed. (Utrecht, 1971) 75.

⁵³ Rocker, *Max Nettlau*, 187.

⁵⁴ De Nederlandse en Franse delegaties hadden voor de toelating van de anarchisten gestemd, de Italiaanse delegatie had zich van stemming onthouden. Zie: Hamon, *Le Socialisme*, 275.

⁵⁵ De bespreking van de congresruimte geeft reeds aan dat de scheuring niet als een verrassing kwam voor de anarchisten.

⁵⁶ Zie: Fabbri, *Malatesta, l'Uomo e il Pensiero*, 184-196; Antonioli, "Errico Malatesta. l'Organizzazione Operaia", 151-204.

⁵⁷ Errico Malatesta, "Il Congresso di Londra" en "Il Congresso Internazionale", *I Congressi Socialisti Internazionali* (Paterson, N.J., 1900) 43-57.

de 'decadentie', dat wil zeggen het verval van de sociaal-anarchistische idealen.

Het socialistische congres in Genua en de internationale socialistische congressen waren een toonbeeld van onverdraagzaamheid tussen de anarchisten en revolutionaire socialisten enerzijds en de sociaal-democraten en parlementaire socialisten anderzijds. Op het gebied van de tactiek zouden deze twee stromingen van het socialisme het nooit eens worden. Een verenigde socialistische Internationale was sinds de ruzie tussen Bakoenin en Marx, sinds de scheiding tussen 'autoritair' en 'antiautoritair' niet mogelijk. De (internationale) solidariteit tussen de woordvoerders van de arbeiders was ver te zoeken.

Hoofdstuk X

De Dreiging van de Anarchie

De dood van minister-president Depretis in 1887 kondigde tegelijk een tijdperk vol beroering aan. Protectionisme, een handelsoorlog met Frankrijk, de internationale economische recessie, toenemende verschillen tussen de klassen en tussen het Noorden en Zuiden stortten het land in een diepe crisis. Tegelijk vormde de kritieke toestand een ideale voedingsbodem voor de revolutionair-socialistische bewegingen. Halve maatregelen die de periode van het *trasformismo* kenmerkten volstonden niet langer. Om de crisis het hoofd te bieden was een energieke en doortastende regeringsleider vereist. Deze was voorhanden in de persoon van Francesco Crispi.

Crispi aan de macht

Francesco Crispi was in 1887 reeds zeventig jaar en had een tumultueus leven achter zich. Met een tussenperiode van twee jaar bepaalde hij tot 1896 het gezicht van de Italiaanse politiek. Hij was geboren op Sicilië en vanaf 1847 betrokken geweest bij samenzweringen en revoluties tegen het Koninkrijk der Twee Siciliën. Tussen 1849 en 1860 bracht hij zijn leven in ballingschap door wegens vervolgingen in zowel het Sardijnse als het Bourbonse koninkrijk. Hij was een aanhanger van Mazzini, maar extremer in zijn federalistische beginselen. Crispi speelde een leidende rol in de expeditie van de *Mille* en werd daarna aangesteld als staatssecretaris en minister gedurende de dictatuur van Garibaldi op Sicilië. Vanaf 1861 was Crispi één der leiders van de *Sinistra* in de Kamer van Afgevaardigden. In de jaren zestig nam hij steeds meer afstand van de republikeinse revolutionaire idealen en stemde hij in met de monarchale staatsvorm, ofschoon hij de voorkeur gaf aan het concept van 'monarchie van het volk' boven 'monarchie bij de gratie Gods en de wil van de natie'.

Crispi was een democraat. Hij streefde naar algemeen kiesrecht, een gekozen senaat, een stelsel van gekozen rechters, afschaffing van de *tassa sul macinato*, gedecentraliseerd bestuur en verhoogde staatsuitgaven voor openbare werken. Hij was één van de grootste critici van Depretis en diens machtssysteem van het *trasformismo*. Vanaf zijn eerste ontmoeting met Bismarck in 1877 had Crispi grote bewondering voor de Duitse kanselier; hij zag zich zelf als diens Italiaanse evenbeeld. Hij was een groot voorstander van de Triple Alliantie en had een obsessieve afkeer van Frankrijk. Crispi's mazziniaanse en revolutionaire achtergrond bepaalden zijn beeld van Italië als een grote mogendheid. Italië was, in zijn ogen, groot geworden door de kracht en strijd van het eigen volk. In die opvatting pasten helden als Mazzini, Garibaldi en... Crispi. Cavour en de diplomatie hoorden niet thuis in dit beeld. Vanuit zijn eenzijdige visie bedreef Crispi zijn buitenlandse politiek.¹

Crispi's opname in de regering van Depretis als minister van Binnenlandse Zaken werd beschouwd als een 'historische omslag': het was een compromis tussen financiële, industriële en

---

¹ Lowe en Marzari, *Italian Foreign Policy*, 48.

commerciële belangen en de grootgrondbezitters.² Ofschoon hij zich kritisch had getoond tegenover de koloniale politiek van zijn voorgangers zette hij zelf deze politiek met kracht voort. Na de dood van Depretis werd Crispi niet alleen minister-president, maar bezette hij tevens de posten van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken.³ Hij regeerde als een dictator en eiste de volledige steun van het parlement voor zijn beleid. Voor zijn ambitieuze, megalomane politiek had hij behoefte aan een moderne, efficiënte staat met een sterk en groot leger en een krachtige monarch die de energieke natie belichaamde. De koning diende echter ondergeschikt te zijn aan de politiek van Crispi zelf: hij was de architect en uitvoerder, hij was de Italiaanse politiek zelf.⁴ In 1888 leidde zijn anti-Franse houding tot de opzegging van het, voor Italië gunstige, handelsverdrag. Een jaar later ontwikkelde Crispi een denkbeeldige oorlogsangst tegen Frankrijk en creëerde hij een sfeer waarin het leek dat hij Bismarck wilde bewegen tot een gezamenlijke preventieve oorlog tegen Frankrijk.⁵ Hij baseerde zich daarbij op ongegronde geruchten en ongeloofwaardige verhalen van een geheim agent in het Vaticaan.⁶

De overtuiging dat hij de personificatie was van de nationale zaak, zijn cynisme over de Italiaanse burgerij, zijn wantrouwen tegenover mede-politici en zijn machtswellust leidden in 1889 tot dermate autoritaire maatregelen dat er sprake was van een 'parlementaire dictatuur.' Om zijn machtspositie in stand te houden, diende Crispi er voor te zorgen dat er een permanente angst bestond voor het gevaar van een revolutie. Hij wees dan ook voortdurend op de dreiging van de clerus en het Vaticaan, van de francofielen, irredentisten, republikeinen, socialisten en anarchisten. In 1888 was Crispi ervan overtuigd dat er een anarchistisch complot bestond tegen koning Umberto en tegen de Duitse kroonprins Friedrich Wilhelm.⁷ Hij zou Italië voor dergelijke gevaren behoeden door krachtige, autoritaire en gewelddadige maatregelen. Zijn definitie van vrijheid stond geheel in het teken van gezag. Vrijheid was eerbied voor de wet. De regering daarentegen was het gezag waarin plicht, wil en kennis bijeenkwamen. Alles wat daarbuiten viel zou willekeur zijn.⁸ Volgens een biograaf was Crispi geen doctrinaire democraat, maar veeleer een "bestuursdemocraat, die het maximum aan burgerlijke vrijheden in overeenstemming wilde brengen met het gezag van de staat."⁹

Van 1891 tot eind 1893 bleef Crispi buiten de regering. Gedurende deze periode zagen de arbeidersbeweging en de socialistische en anarchistische groeperingen hun kans zich te hergroeperen. Vooral het kabinet van Giovanni Giolitti (15 mei 1892 - 28 november 1893) nam tegenover hen een liberale houding aan. Giolitti was de eerste minister-president die geen actieve rol had gespeeld gedurende het Risorgimento; hij beschouwde de eenwording van Italië als een afgesloten hoofdstuk. Wegens zijn wankelende parlementaire basis maakte hij op grote schaal misbruik van

² Ganci, *Il Caso Crispi*, 166-174.

³ Crispi werd door de koning per decreet tot premier benoemd. De Kamer werd niet om het vertrouwen gevraagd.

⁴ Mack Smith, *Italy and its Monarchy*, 88.

⁵ *Dizionario Biografico*, XXX, 792. Vele historici beweren nog steeds dat Crispi werkelijk uit was op een preventieve oorlog. Lowe en Marzari (*Italian Foreign Policy*, 49-50) geloven niet dat Crispi aanstuurde op een oorlog met Frankrijk, maar dat hij deze ook niet vreesde.

⁶ Mack Smith, *Italy*, 145; Giovanni Giolitti, "Impressioni" in: Valeri, *La Lotta Politica*, 206.

⁷ De anarchisten in Nice zouden de aanslag op Umberto hebben afgeblazen en de aanslag tegen de Duitse vorst zou zijn verhinderd door diens plotselinge terugkeer naar zijn vaderland wegens de dood van Wilhelm I.

⁸ Geciteerd naar Ganci, *Il Caso Crispi*, 193.

⁹ Crispi, *Politica Interna*, Tommaso Palamenghi-Crispi, ed., 208.

staatsinstrumenten om zijn positie te versterken.¹⁰ Giolitti bekritiseerde Nicotera, de minister van Binnenlandse Zaken in de voorafgaande regering, wegens diens harde onderdrukking van de één-meidemonstraties in 1891. Hij erkende het recht op organisatie en meningsuiting en zag af van willekeurige onderdrukkende maatregelen. Hij maakte echter een uitzondering voor de anarchisten, die hij beschouwde als "aanzetters tot geweld en opstand."¹¹ Door het socialisme te tolereren, hoopte hij het anarchisme te isoleren.¹² Tijdens zijn kabinetsperiode kon de *Partito Socialista dei Lavoratori* zich organiseren en konden de *fasci dei lavoratori* op Sicilië zich ontwikkelen.

De gespannen situatie in Italië

In 1893 was Italië zwanger van revolutionaire bewegingen. In augustus van dat jaar braken er in vele steden ernstige sociale onlusten uit als gevolg van de gewelddaden te Aigues-Mortes (Provençe) in Frankrijk. Een Franse menigte had daar op 17 augustus Italiaanse arbeiders aangevallen omdat die bereid waren geweest voor een lager loon te werken. Daarbij werden dertig Italiaanse arbeiders gedood en raakte een honderdtal gewond.¹³ Toen het nieuws Italië bereikte, braken er overal anti-Franse rellen uit. Ze richtten zich echter niet alleen tegen Franse instellingen, maar kregen al snel een sociaal karakter. Het oproer, dat aanvankelijk nationalistisch van aard was, werd al spoedig een protest tegen honger, werkloosheid, politie en staatsinstellingen. Alleen al in Rome vonden honderden arrestaties plaats en moest het leger de orde herstellen.¹⁴ In Napels raakten duizenden demonstranten slaags met de politie en de *carabinieri*. Toen de politie een aantal betogers, waaronder een elf-jarig kind, had doodgeschoten volgden er massale protestacties. Ook hier moest het leger, onder leiding van generaal Morra di Lavriano, de rust herstellen.¹⁵

Socialistische woordvoerders beweerden dat de regering de rellen had aangemoedigd, maar het is waarschijnlijker dat deze spontaan ontstaan waren en dat de regering juist al het mogelijke in het werk had gesteld om ze te verhinderen. Het waren, in de woorden van Antonio Labriola, uitbarstingen van spontaan anarchisme, maar niet het werk van anarchisten. Het was: "de misère, de wanhoop, het kwalijke gevolg van de bankschandalen, de toenemende minachting voor parlement, monarchie, regering en burgerij. [...] Het [was] het revolutionaire instinct dat zich een weg baande."¹⁶ Anarchisten en socialisten keurden de demonstraties af omdat ze niet strookten met hun opvattingen over de internationale arbeiderssolidariteit.¹⁷

Een geheel ander probleem zorgde ervoor dat het vertrouwen in de staatsinstellingen meer dan

¹⁰ Giolitti ontsloeg 46 van de 69 prefecten, ontbond lokale besturen en benoemde op grote schaal nieuwe bevriende senatoren. Daarnaast liet hij 19 verkiezingsuitslagen ongeldig verklaren. Seton-Watson, *Italy*, 154.

¹¹ Jensen, *Liberty and Order*, 70.

¹² Romanelli, *L'Italia Liberale*, 357.

¹³ Zie: Vertone, "Antecedents et Causes", 107-138; D'Angelo, "L'Eccidio di Aigues-Mortes", 458 vlg.; Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 15-16. ASDMAE, Il fondo archivistico Serie Z-Contenzioso, Buste 128-145.

¹⁴ Zie met name: Casella, *Democrazia, Socialismo*, 207-213.

¹⁵ Antonio Labriola betitelde de situatie in Napels als die van een "revolutie". Labriola, *Scritti*, I, 354-355.

¹⁶ Brief van Antonio Labriola aan Jules Guesde, Napels-Rome, 28 augustus 1893 in: Labriola, *Scritti*, I, 350-354.

¹⁷ Labriola schreef naar aanleiding van de rellen dat de anarchisten in Rome tegen alles en iedereen waren, en dat ze slechts bijeenkomsten hadden gehouden. In Milaan daarentegen hadden ze zich verbreed met de socialisten die ze nog na het congres van Zürich hadden uitgefloten. Zie: de brieven van Labriola aan Jules Guesde (Napels-Rome, 28 augustus 1893) en aan Friedrich Engels (Napels, 27 augustus 1893) in: Labriola, *Scritti*, I, 350-355.

ooit werd ondermijnd. De bankschandalen, mede het gevolg van te grote bouwkredieten, beheersten vanaf 1889 de Italiaanse pers en leidden tot een vertrouwenscrisis die vergelijkbaar was met het Panama-schandaal van 1892 in Frankrijk. Uit de persberichten kwam naar voren dat de regering, het parlement en het koninklijk huis betrokken waren bij illegale emissies van Italiaanse banken: banken verleenden rentevrije leningen aan politici en deze knepen een oogje toe bij het toezicht op de zes emissiebanken. In de bankschandalen speelden Giovanni Giolitti en Francesco Crispi kwalijke hoofdrollen.¹⁸ De opspraak bereikte in november 1893 een voorlopig dieptepunt met het aftreden van Giolitti.¹⁹ De Romeinse anarchisten maakten dankbaar gebruik van deze crisis om het hele politieke systeem aan de kaak te stellen. Om de onrust onder de bevolking te vergroten, werd een groot aantal explosieven in de hoofdstad tot ontploffing gebracht.²⁰ De koning greep in deze bedreigende tijden terug op Giolitti's aartsvijand, de 'sterke man' Francesco Crispi. Hij werd benoemd om het vertrouwen in de regering terug te winnen en de rust in het land te herstellen.

De fasci siciliani

Aan het begin van de jaren negentig hadden zich op Sicilië zogenaamde *fasci dei lavoratori* gegroepeerd.²¹ Dit waren stedelijke en agrarische revolutionaire verenigingen, veelal onder leiding van intellectuelen, waarin aanvankelijk de spontane anarchistische elementen de overhand hadden. De term *fasci dei lavoratori* of *fasci siciliani* werd voor verschillende organisaties en activiteiten aangewend. De politieke organisatie was zeer divers: een aantal *fasci* stond onder leiding van de marxistische vleugel van de *Partito Socialista Italiano*, een deel werd geleid door socialisten die open stonden voor samenwerking met de anarchisten, en sommige werden bestuurd door radicalen; de verenigingen bestonden uit boerenarbeiders, mijnwerkers en handarbeiders. De socialistische en anarchistische leiders van de *fasci* beschouwden deze verenigingen als instrumenten voor economische en politieke acties, die overwegend uit werkstakingen bestonden. De *fasci* konden vele gedaanten aannemen en beperkten zich niet tot Sicilië.²² Sommige *fasci* waren nauw verbonden met de socialistische partij, andere vertoonden gelijkenissen met de sociaal-religieuze gemeenschap van Lazzaretti en weer andere waren niet meer dan afdelingen van de lokale maffia.²³ De vergaderruim

¹⁸ Benedetto Croce was van mening dat het niet tot de taak van de historicus behoort om stil te staan bij de bankschandalen. "Knoeijs, gewetenloze en oneervolle politici, corrupte bestuurders en ambtenaren" waren volgens hem fenomenen van alle tijden en in alle landen. Croce had volkomen gelijk in zijn opvatting dat met de openbaarmaking van de feiten er ook een einde aan de praktijk kwam, maar vergat er bij te vermelden dat de bekendmaking van het bankschandaal alleen te danken was aan de buitenparlementaire en radicale pers. Zie: Croce, *Storia d'Italia*, 175.

¹⁹ Een jaar later bleek dat Giolitti een pak (*plico*) belastende documenten had gelicht uit de archieven die hij waarschijnlijk wilde gebruiken als politiek wapen tegen Crispi.

²⁰ Tussen 22 januari en 25 maart 1893 ontploften 25 bommen in Rome. Casella, *Democrazia, Socialismo*, 177.

²¹ Romano, *Storia dei Fasci Siciliani*; Renda, *I Fasci Siciliani, 1892-1894*; Cerrito, *I Fasci dei Lavoratori nella Provincia di Messina*; De Jaco, ed., *I Socialisti*, 219-351.

²² *Fasci* waren er tevens in Campanië en Latium. Vele van deze continentale *fasci* stonden in direct contact met de gelijknamige verenigingen op Sicilië. De socialistische afgevaardigde De Felice Giuffrida was de belangrijkste promotor van de *fasci* op het vasteland. Romano, *Storia dei Fasci*, 398-401. Voor de tekst van een pamflet van de *fascio dei lavoratori* van Napels zie: Bijlage A - 11.

²³ De eerste *fascio dei lavoratori* ontstond in Messina in 1888. De belangrijkste *fascio* werd in juni 1892 in Palermo opgericht. Deze stond onder leiding van de marxist Rosario Garibaldi Bosco en werd georganiseerd naar het voorbeeld van de Parijse *Bourse du Travail*. Bosco zuiverde de *fascio*, in overeenstemming met de congresbesluiten in Genua van de socialistische partij, van alle anarchistische en niet-socialistische elementen. Geheel anders was de *fascio* in Catania onder leiding van De Felice Giuffrida.

tes en optochten boden een bonte verzameling aan symbolen: kruisbeelden naast de rode vlag en portretten van de koning of de koningin naast die van Mazzini, Garibaldi en Marx. Met de term *fasci* werden ook de revolutionaire acties aangeduid: demonstraties, stakingen, bestormingen van gemeentehuizen, brandstichtingen in accijnshuizen, verzet tegen ordehandhavers. De greep van het politieke leiderschap op de acties was over het algemeen zeer gering; ze ontstonden spontaan en zonder enige leiding.²⁴

In 1893 breidden de *fasci* zich uit over het hele eiland; ze waren betrokken bij de oncontroleerbare volksopstand die op Sicilië woedde.²⁵ Die opstand was ontstaan als gevolg van de economische crisis die in 1893 haar dieptepunt bereikte.²⁶ De eisen van de *fasci* verschilden van plaats tot plaats: naast de roep om "brood en werk" wilde men herverdeling van de domeinen, herziening van de agrarische contracten, loonsverhoging, en afschaffing van belastingen en accijnzen. Dat alles gebeurde onder de noemer van het socialisme dat door de Sicilianen als een nieuwe religie werd aangenomen, maar waarvan ze de ideologie niet doorgrondde. De Siciliaanse sociaal-democraten probeerden de opstandelingen tevergeefs onder controle te krijgen en konden vaak niet anders doen dan instemmen met hun revolutionaire eisen. Het partijprogramma dat in Genua was aangenomen, stond ver af van de actuele situatie in Sicilië. De socialisten stonden voor het dilemma of ze de acties moesten bevorderen en uitbreiden dan wel veroordelen. Het waren ook Siciliaanse socialisten, en met name de socialistische afgevaardigde Giuseppe De Felice Giuffrida en de leider van de *fascio* in Messina Nicolò Petrino, die de breuk met de anarchisten wilden herstellen.²⁷

In juli 1893 nog achtte Antonio Labriola een opstand in Sicilië een illusie. De beweging van de *fasci* beschouwde hij als een mengeling van socialisme, anarchisme, intriges en maffia en als een waanvoorstelling. Doordat echter de anarchisten in beweging waren gekomen, vervolgde Labriola, waren ook de politie en de onvermijdelijke agents-provocateurs in actie gekomen.²⁸ Hij achtte het niet uitgesloten dat Giolitti, "die tot alles in staat is", de gelegenheid wilde creëren om hard te

---

Deze weigerde de dictaten van het vasteland en stelde de *fascio* open voor alle socialistische en anarchistische richtingen.

²⁴ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 17-18.

²⁵ In mei 1893 waren er 60 *fasci*, in oktober van dat jaar 160 met totaal 300.000 tot 350.000 leden. Zestig tot zeventig procent bestond uit landarbeiders of boeren. Renda, *I Fasci Siciliani*, 11, 80-81.

²⁶ De prijzen van de belangrijkste producten van Sicilië waren dramatisch gedaald: tussen 1887 en 1893 daalden de prijzen van wijn met 75 procent, die van citrusvruchten met 30 tot 50 procent en die van zwavel met meer dan 50 procent. Daarnaast daalden de graanprijzen en was de graanproductie in 1894 44 procent lager dan in 1891. De crisis was grotendeels het gevolg van de handelsoorlog met Frankrijk en van de slechte oogst in 1892. De gevolgen van de inzinking van de Siciliaanse economie kwamen vooral neer op de schouders van de lagere klassen die gedwongen werden hogere pachten en accijnzen te betalen terwijl de werkloosheid enorm toenam. Bron: Jensen, *Liberty and Order*, 73.

²⁷ Daarentegen had Garibaldi Bosco, in augustus 1892 laten weten: "De anarchistische school, die de omstandigheden in ons land, dat voor het grootste gedeelte bevolkt wordt door boeren en de kleine burgerij, miskent, vergeet dat dezen gezagsgetrouw zijn en terugdeinzen voor het geweld." Geciteerd naar Renda, *I Fasci Siciliani*, 29. Over het algemeen echter waren de Siciliaanse socialistische leiders feller en radicaler dan hun partijgenoten op het vasteland: "In Sicilië voelde Cipriani zich meer op zijn gemak dan Turati. Een De Felice voelde zich dichter bij Malatesta dan bij [Claudio] Treves of [Camillo] Prampolini. De socialistische leiders zelf hanteerden zeer vaak, en met genoegen, een taal die eerder vurig dan voorzichtig was, hetzij omdat hun vorming voor het grootste gedeelte anarcho-arbeideristisch was, ook al beleden ze het marxisme, hetzij omdat ze dachten dat er niet naar hun geluisterd zou worden als ze geen ongezouten toespraken zouden houden." *Ibidem*, 61.

²⁸ Labriola ontwaarde een zekere B., die de souffleur van Schicchi's daden geweest zou zijn, en de "bekende Terzaghi" die weer in Italië actief zou zijn.

kunnen ingrijpen in Sicilië.²⁹ Vier maanden later had Labriola zijn visie bijgesteld en zag hij de *fasci* als een grote massabeweging die zou kunnen resulteren in een burgeroorlog³⁰ en zelfs als "de eerste grote daad van het Italiaanse socialisme."³¹

Voor de Siciliaanse grootgrondbezitters waren de eisen en stakingen van de *fasci* onacceptabel. Ze eisten van de regering dat de opstandige verenigingen werden ontbonden en de beweging werd onderdrukt. De regering onder leiding van de Piemonteze carrière-politicus Giovanni Giolitti, die geen sympathie voelde voor de Siciliaanse landeigenaren, probeerde de *fasci* te temperen, maar weigerde ze te verbieden.³² Vanaf de zomer beperkte premier Giolitti enkele vrijheden van de *fasci*, maar hij hield het algemene recht om te staken overeind en weigerde gewapenderhand in te grijpen.³³ In september waren er tienduizenden boeren bij de stakingen betrokken. Dat ging zelfs Giolitti te ver. Hij kwam de Siciliaanse politici en grootgrondbezitters tegemoet door de Siciliaan Giuseppe Sensales tot hoofd van de Openbare Veiligheid te benoemen en hem vanuit Rome naar Sicilië te sturen.³⁴ Hij kon echter niet verhinderen dat de acties onverminderd en feller dan ooit werden voortgezet. In oktober moest een groot aantal grootgrondbezitters aan de eisen van de boeren toegeven. Niet alleen hadden de autoriteiten de op hol geslagen bevolking niet meer in de hand, maar ook de politieke leiders van de *fasci* zelf hadden nauwelijks nog vat op hun leden: de acties bepaalden eerder de koers van de *fasci* dan andersom.³⁵ Steeds vaker keerden de *fasci* hun agressie tegen instellingen van de staat in plaats van tegen particuliere land- en mineigenaren.³⁶

De anarchisten, wier leiders allen in het buitenland verkeerden, zagen in de beweging van de *fasci* een revolutionaire mogelijkheid die ze niet voorbij wilden laten gaan. Amilcare Cipriani had aan de socialistische afgevaardigde Giuseppe De Felice Giuffrida toegezegd dat hij naar Sicilië zou komen zodra de opstand zou uitbreken. Merlino en Malatesta stuurden vanuit Londen oproepen aan de anarchisten op het vasteland om het voorbeeld van de Sicilianen te volgen en de straat op te gaan zodat de onderdrukking van de Siciliaanse opstanden bemoeilijkt zou worden. Zij wilden de opstand van de *fasci* omzetten in een openlijke gewapende opstand.

De Franse anarchist Charles Malato schreef daarover in een brief:

Vanaf het eerste semester van het jaar [1893] wisten Malatesta, Merlino en ik dat een revolutionaire situatie in Sicilië zich tegen augustus of september zou voordoen. Malatesta vernam dat enig strijdmateriaal (waaronder vuurwapens) niet overbodig zou zijn en hij

²⁹ Labriola aan Engels, Rome 1 juli 1893, in: Labriola, *Scritti*, I, 340-341.

³⁰ Labriola aan Engels, 21 oktober, 5 en 7 november 1893, in: Labriola, *Scritti*, I, 357-361.

³¹ Labriola aan Wilhelm Ellenbogen, Rome 15 november 1893, in: Labriola, *Scritti*, I, 362-363.

³² Over het algemeen wordt aangenomen dat Giolitti door middel van enkele *fasci* zijn eigen invloed in Sicilië wilde vergroten ten koste van die van de Sicilianen Crispi en Rudinì. Giolitti kon ook niet overgaan tot het verbod van de *fasci* omdat hij daarmee de resterende steun van de liberalen voor de regering zou verspelen.

³³ Ondanks dit schietverbod vonden er twee bloedbaden plaats: op 20 januari hadden soldaten en *carabinieri* in Caltavuturo op een groep onbewapende boeren gevuurd waarbij dertien boeren het leven lieten. Op 10 december vielen er elf doden nadat veldwachters in dienst van de burgemeester op een menigte in Giardinello hadden geschoten.

³⁴ Senator Giuseppe Sensales was reeds in de periode 1870-1874 hoofd van de politie geweest en had als prefect van Agrigento en Ravenna een naam opgebouwd als bestrijder van de radicalen en socialistten. Binnen een tijdsbestek van anderhalve maand liet hij ongeveer 800 personen, waaronder vele *fasci*-leiders, arresteren. Koning Umberto uitte tegenover Sensales zijn "spijt omdat de regering tot dusver geen energieke maatregelen tegenover de provocerende stoutmoedigheid van de *fasci dei lavoratori* had genomen." Zie: Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 290.

³⁵ Zie onder andere: Renda, *I Fasci Siciliani*, 263-265.

³⁶ Vooral lokale belastingen en corrupte gemeentebesturen waren het doelwit.

koesterde de wens om Maxim-mitrailleurs te kunnen kopen en deze, gedemonteerd en verstopt tussen landbouwgereedschap, naar Italië te sturen. Cipriani maakte enkele reizen tussen Parijs en Londen om met ons te overleggen. Ik geef toe dat ik, ondanks de legende van de oude dwangarbeider van Portolongone, geen groot vertrouwen had in de praktische geest van Cipriani. Merlino, die meer een erudiet socioloog dan een revolutionaire uitvoerder was, achtte de medewerking van Cipriani echter onontbeerlijk en zelfs Malatesta werd er door beïnvloed; en, ofschoon ik Cipriani beschouwde als een persoon uit het verleden, hield ik me voor dat hij, wegens zijn legendarische naam, 10.000 mensen op de been kon brengen waar wij er [slechts] enkele honderden zouden kunnen vinden. Cipriani maakte meerdere reizen naar Londen, ontvouwde ons steeds nieuwe plannen, alle min of meer romantisch. [...]³⁷

De revolutionaire activiteiten van de anarchisten

In deze periode was de regering zeer bezorgd over de activiteiten van de anarchisten en vooral van Malatesta, Merlino en Cipriani.³⁸ Alle drie werden permanent in de gaten gehouden en voor Malatesta werd zelfs een aparte detective in dienst genomen. De regering vermoedde, niet zonder reden, dat de drie revolutionairen een opstand in Italië voorbereidden. Daarmee zouden zij reeds in 1890 zijn begonnen toen Merlino vanuit Malta enkele keren Sicilië had bezocht met het doel de anarchistische beweging te reorganiseren.³⁹ Een jaar later maakte Cipriani, in overeenstemming met de afspraken van het Congres in Capolago, een propagandatocht door Sicilië.⁴⁰ Het had er alle schijn van dat de Italiaanse anarchisten de beslissende revolutionaire opstand vanaf Sicilië verwachtten.⁴¹

In september-november 1893 stelden Malatesta en Merlino vanuit Londen, het centrum van de Italiaanse anarchistische propaganda, het pamflet *Agli Anarchici d'Italia* (Aan de Italiaanse Anarchisten) op. In het manifest spoorden ze de Italiaanse anarchisten aan tot oproer uit solidariteit

³⁷ Geciteerd naar Borghi, *Errico Malatesta*, 99-100.

³⁸ Voor Malatesta en Merlino werden er speciale lijsten van politiefunctionarissen opgesteld die beide anarchisten persoonlijk kenden: 25 politieagenten kenden Malatesta, 20 kenden Merlino en 9 kenden allebei. Zie: ACSR, CPC 2949. Van de twee anarchisten werden op 26 november 1893 portretfoto's naar de prefecten gestuurd. De foto van Cipriani volgde op 28 januari 1894. De foto's van de anarchisten waren echter niet altijd goed gelijkend en op 24 februari stuurde het ministerie nieuwe foto's van Malatesta waarop de gelijkenis beter was dan op de voorgaande "in het bijzonder als Malatesta door zijn wijze van kleden en zijn gegroeide haardos op een verwaarloosde arbeider wil lijken en als hij een onbeschoft, lomp en boosaardig uiterlijk aanneemt." Zie: Circulaires van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 26 november 1893, 28 januari 1894 en 24 februari 1894.

³⁹ Zie: anoniem rapport in ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 92, fasc. 555. Merlino zou zich, onder het pseudoniem Giordano Barnaba, in augustus 1890 twee dagen in Catania hebben bevonden. Vanuit Malta hield hij contact met Siciliaanse anarchisten, en in een brief aan Malatesta zou hij hebben geschreven dat hij een geslaagde reis door Sicilië had gemaakt en dat Sicilië een vruchtbare bodem was voor een sociale revolutie. Het rapport gaf zelfs aan Merlino de eer het idee van de *fasci* te hebben ontwikkeld. De tweede reis van Merlino, onder het pseudoniem Michele Farinella, zou in oktober hebben plaatsgevonden. Een derde reis volgde in 1891.

⁴⁰ Tijdens deze tocht ontmoette Cipriani op 30 maart 1891 de leider van de *fascio* in Palermo, Rosario Garibaldi Bosco. Deze zegde hem toen nog zijn steun toe voor een eventuele revolutionaire opstand.

⁴¹ Cipriani schreef in februari 1891 aan Merlino dat hij een grote opstand op Sicilië verwachtte. Hij bekritiseerde de Sicilianen echter omdat ze de opstand zelfstandig zouden willen uitvoeren en geen rekening hielden met de richtlijnen van het congres in Capolago. Briguglio, "Gli Anarchici", 132-133.

met de bevolking van Sicilië.⁴² Het pamflet werd in januari 1894 gevolgd door een tweede oproep met de titel *Solidarietà con la Sicilia* (Solidariteit met Sicilië).⁴³ Malatesta, Merlino en Cipriani waren voornemens aan het eind van 1893 naar Sicilië te gaan. Voor die tijd verbleef Cipriani in Parijs terwijl Malatesta en Merlino in Londen waren. De bezorgdheid van de autoriteiten over de verwachte komst van de revolutionairen naar Italië nam met de dag toe. Francesco Crispi, vanaf december 1893 weer aan de macht, bemoeide zich persoonlijk met het toezicht op de anarchisten. Hij werd daartoe mede gedreven door berichten uit Frankrijk dat er anarchisten op weg waren naar Rome om ook daar, in navolging van de aanslag van Auguste Vaillant, een bom in de Kamer van Afgevaardigden te werpen.⁴⁴

In januari 1894 kreeg de Italiaanse ambassadeur in Londen de opdracht Malatesta en Merlino permanent te laten volgen door twee personen die daarvoor speciaal werden aangetrokken.⁴⁵ In dezelfde maand meenden de autoriteiten "enorme verplaatsingen" van Italiaanse anarchisten in het buitenland waar te nemen. Zonder dat de *confidente* in Londen dat merkte, waren Merlino en Malatesta afgereisd richting Sicilië, zo had een goed ingelichte bron de Italiaanse regering laten weten.⁴⁶ In tegenstelling tot wat deze bron wist te vermelden, was Cipriani, na de onderdrukking van de *fasci*, in Parijs gebleven. De *confidente* in Londen kreeg een uitbrander omdat hij het vertrek van de anarchisten niet had opgemerkt.⁴⁷ Enkele dagen later kreeg de prefect in Como van Crispi een schrobbering: "Je hebt Malatesta, Cipriani en Merlino Italië laten binnenkomen. Ik ben daarover verbaasd en begin te geloven dat je het oude vak niet meer verstaat. Probeer je te herstellen als je mijn welwillendheid wilt behouden."⁴⁸ Merlino, die was verraden door politespion Giovanni Domanico,⁴⁹ werd op 30 januari gearresteerd in Napels.⁵⁰ Domanico, die op dat moment

⁴² Voor de tekst zie: Bijlage A - 14. Labriola vermeldde in een brief aan Engels van 1 juli 1893 reeds een geheime circulaire van Malatesta waarin deze de anarchisten aanspoorde tot het vormen van federaties. Hij doelde waarschijnlijk op het manifest *Agli Operai Italiani* dat vanuit Londen Italië was binnengesmokkeld. Een exemplaar van dit pamflet bevindt zich in: ASPisa, PS, B. 933 en in ASDMAE, P.I., B. 46. Zie: Bijlage A - 12.

⁴³ Telegram van de ambassadeur in Londen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 januari 1894. ASDMAE, P.I., B. 39. Een exemplaar van dit pamflet bevindt zich in ASDMAE, P.I., B. 46. Voor tekst zie: Bijlage A - 15.

⁴⁴ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Nice 12 december 1893. ASDMAE, P.I., B. 2.

⁴⁵ Buitenlandse Zaken aan Londen, Rome 18 januari 1894. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁴⁶ Zo wist de *questore* van Rome op 5 januari te melden dat Cipriani, Malatesta en Merlino reeds naar Sicilië waren vertrokken. Deze informatie had hij gekregen van "de persoon die gewoonlijk goed is ingelicht". Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 46, noot 19.

⁴⁷ Buitenlandse Zaken aan Londen, 8 februari 1894. ASDMAE, P.I., B. 39.

⁴⁸ Telegram van Crispi aan prefect Serrao in Como, Rome 27 januari 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728.

⁴⁹ Het is onduidelijk welke autoriteiten op de hoogte waren van Domanico's hoedanigheid als politespion. Daarvan waren de autoriteiten in Florence en Pisa zich in elk geval niet bewust. De politiefunctionaris in Prato schreef de enorme opleving van de Internationale in zijn stad toe aan de activiteiten van Domanico (Politiefunctionaris van Prato aan de *questore* van Florence, Prato 4 januari 1893, 6 januari 1893. ASF, *Questura*, B. 32. Zie tevens: ASPisa, PS, B. 937B). Op 22 januari 1894 schreef het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna dat deze speciaal toezicht op Domanico diende uit te oefenen. Domanico had aan het begin van januari vanuit Bologna het gerucht verspreid dat er spoedig een revolutionaire opstand zou plaatsvinden in de Romagna. De berichten van een mogelijke opstand in de Romagna werden door de *questore* van Bologna tegengesproken: "... ik heb me ervan moeten overtuigen dat de regio in Italië die op dit moment het minst bereid is tot de revolutie, de Romagna is." Ministerie van Binnenlandse Zaken aan prefect in Bologna, Rome 22 januari 1894; bijlage van de nota van 16 januari 1894 van de *questore* van Bologna. ASB, Pref. Gab., B. 884. De *questore* van Bologna liet het huis van Domanico doorzoeken op bewijsmateriaal voor een nationale samenzwering. Er werden slechts

in Bologna werkzaam was, zat ook achter Malatesta aan, die zich in Ancona schuil hield.⁵¹ Ondanks de inspanningen van de politie in Ancona en de aansporingen van Binnenlandse Zaken⁵² wist Malatesta in maart veilig naar Londen terug te keren. Charles Malato was met een kleine schare volgelingen door Piemonte getrokken, maar zag geen mogelijkheid tot een revolutionaire actie, en vertrok in februari weer uit Italië.⁵³

De anarchisten in Italië waren aan het eind van 1893 vooral actief in Turijn, Napels, Milaan, Imola, Florence en Rome.⁵⁴ In januari 1894 schreef de *questore* van Bologna een rapport over de kracht van de anarchistische partij in de Romagna. Volgens zijn informatie had deze over het algemeen geen grote betekenis voor de revolutie. In Imola waren er 200 anarchisten, in Ravenna weinig meer dan 400, in Forlì waren er nog geen 100 en in Faenza een tachtigtal, maar onderling verdeeld en elkaars vijanden. In Lugo hadden de weinige overgeblevenen noch enige betekenis noch initiatief. Op de landgoederen rond Ravenna waren er 300 tot 350, die per landgoed georganiseerd waren. Rimini telde met 800 het grootste aantal anarchisten, maar hun leider was apathisch en initiatiefloos. In Cesena en Forlì zouden de weinige anarchisten zich, samen met socialist en collectivistische republikeinen proberen te groeperen in een *fascio*.⁵⁵ Aan het einde van 1893 bestond de kracht van de anarchisten in Florence, "toegenomen door gevaarlijke voorbestraften en vooral door dieven", uit meer dan duizend personen.⁵⁶ De provincie Ancona telde een duizendtal anarchisten verdeeld over twaalf verenigingen.⁵⁷

De onderdrukking van de fasci

De anarchistische voormannen waren te laat gekomen. De rebellie op Sicilië had in december 1893 en januari 1894 haar hoogtepunt bereikt. Om de crisis op het eiland te bezweren had de koning

---

enkele onbeduidende briefkaarten aangetroffen. Zie: Marucco, "Processi Anarchici a Torino", 230-231.

⁵⁰ Prefect van Bologna aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Bologna 28 januari 1894 en de prefect van Napels aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Napels 30 januari 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728. In een telegram van 28 januari 1894 meldde de prefect van Bologna reeds dat "de bekende" Giovanni Domanico hem had toevertrouwd dat Merlino via het station van Pisa in de richting van Napels was vertrokken en dat Malatesta zich in Toscane moest bevinden. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728.

⁵¹ In Ancona werkte Malatesta mee aan het anarchistische weekblad *L'Articolo* 248 (Ancona, 7 januari 1894 - 11 maart 1894, 9 nrs.). De naam van het tijdschrift verwees naar het beruchte artikel in het Wetboek van Strafrecht, waarmee de rechterlijke macht de anarchistische verenigingen met misdadige genootschappen gelijkstelde. Domanico, die in Bologna verbleef, voerde met Malatesta een briefwisseling. Hij kon Malatesta niet lang in de gaten houden wegens nieuwe instructies van politiechef Sensales. Vanaf dat moment nam een *confidente* in Ancona het toezicht op Malatesta over. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728/45, 728/64 en 728/74.

⁵² Zie: de vele rapporten van februari en maart 1894 met betrekking tot Malatesta's verblijf in Ancona. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728.

⁵³ Nettlau, *Geschichte*, IV, 333; Marucco, "Processi Anarchici a Torino", 217-241.

⁵⁴ Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 39.

⁵⁵ Zie: Bijlage van de nota van 16 januari 1894, no. 168 van de *questore* van Bologna. ASB, Pref. Gab., B. 884. De provincie Pisa kende volgens een lijst van de autoriteiten op 30 november 1893 129 "gevaarlijke anarchisten". ASPisa, PS, B. 892.

⁵⁶ Rapport van de *questore* van Florence, 15 juni 1895, geciteerd naar Conti, *Le Origine del Socialismo*, 279-286.

⁵⁷ Deze getallen dateren van 31 mei 1894. Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 54, noot 56.

opnieuw de 75-jarige Francesco Crispi tot minister-president benoemd.⁵⁸ Crispi's aantreden gaf een aantal leiders van de *fasci*, waaronder de radicale afgevaardigde Napoleone Colajanni, hoop op een betere toekomst voor Sicilië. Crispi, zelf een Siciliaan, meende de problemen daar te kunnen oplossen door enerzijds concessies te doen aan de landarbeiders en hervormingen door te voeren, en anderzijds de opstanden met harde hand te onderdrukken.⁵⁹ Al spoedig liet hij de concessies en hervormingen varen in de overtuiging dat de opstand alleen het werk kon zijn van een samenzwering van het Vaticaan, Frankrijk en anarchisten.⁶⁰ Op 24 december stelde Crispi het bestuur op Sicilië onder toezicht van generaal Morra di Lavriano.⁶¹ Deze maatregel maakte de situatie op het eiland zo mogelijk nog erger. Gewelddadige demonstraties, bloedige botsingen, plunderingen en brandstichtingen volgden elkaar in snel tempo op. Niemand had nog zicht op de gebeurtenissen waarbij tientallen doden vielen tijdens botsingen tussen opstandelingen en ordehandhavers.⁶² Op 3 januari 1894 kwam het centrale comité van de *fasci* in Palermo bijeen en riep de arbeiders op kalmte te bewaren. Daarnaast vroeg het de regering om sociale hervormingen en een onderzoek naar het openbare bestuur op Sicilië. Diezelfde dag werd de staat van beleg afgekondigd:⁶³ de *fasci* werden ontbonden, de leiders gearresteerd en bijna tweeduizend personen werden zonder vorm van proces naar strafeilanden gedeporteerd.⁶⁴ Honderden andere personen verschenen voor de militaire

⁵⁸ Crispi vroeg bij zijn aantreden om een *tregua di Dio*, een "wapenstilstand van God": hij verzocht de verschillende politieke groepen om brede steun voor het herstel van de openbare orde. Hij kreeg de steun van de Piemonteese en Toscaanse facties van de *Destra*. Crispi gaf de voorkeur aan het in stand houden van het systeem van het *trasformismo* boven het vormen van partijen omdat die het parlementaire systeem zouden versterken en de macht van een regeringsleider zouden verminderen.

⁵⁹ Waarschijnlijk was Crispi al enige tijd van plan harde maatregelen te treffen. Een aanwijzing daarvoor is de volgende uitnodiging aan zijn vertrouweling, de afgevaardigde Abele Damiani: "Tijdens een gesprek met enkele vrienden toonde ik hen de noodzaak aan van een vereniging voor de militaire opvoeding van het volk. De gedachte kreeg veel bijval, en daarom verzoek ik u om op de 10. van deze maand (zondag) om 3 uur 's middags aanwezig te zijn in de *sala rossa* van de Politeama Garibaldi, om de bases te leggen van het nieuwe genootschap. [...] [Ondertekend] Francesco Crispi. (Palermo, 5 september 1893) ACSR, Carteggio Damiani, Scatola 1, fasc. 15.

⁶⁰ Het is opvallend dat Crispi de socialisten niet in de samenzwering betrok, terwijl die, en met name Labriola, van de *fasci* een internationale gebeurtenis wilden maken en zelfs een *antitriplice* (anti-Driebond). Labriola wierf morele en financiële steun bij de Duitse, Oostenrijkse, Belgische, Engelse, Spaanse, Roemeense, Zwitserse en Franse sociaal-democraten voor de *fasci*. Waar de grote sommen geld terecht kwamen, was ook voor Labriola een raadsel.

⁶¹ In de correspondentie tussen Crispi en generaal Morra komt herhaaldelijk de naam van de Napolitaanse anarchist Giorgio Laganà voor. Deze kleermaker was niet alleen de tussenpersoon van de *fascio dei lavoratori* in Napels en die van Palermo, maar was tevens een informant van de politie. Crispi achtte zijn onthullingen uiterst belangrijk. Op 12 maart 1894 verklaarde Laganà voor de rechtbank in Napels dat hij door de politie onder druk werd gezet en dat hij door honger gedreven valse verklaringen had afgelegd over het centrale comité van de *fasci* in Palermo. Op 4 april 1894 werd hij in Napels samen met 25 "kameraden", waaronder Tommaso Schettino, veroordeeld wegens *associazione per delinquere*. Zie: ASN, Processi, Buste 524-525; ACSR, Carte Crispi DSPP, fasc. 599; Napoleone Colajanni, "Gli Avvenimenti in Sicilia e le loro Cause" in: De Jaco, ed., *I Socialisti*, 326-343.

⁶² Van 10 december 1893 tot 5 januari 1894 werden er op Sicilië 92 demonstranten en één *carabiniere* gedood.

⁶³ De regering had reeds op 23 december besloten tot de staat van beleg. Waarschijnlijk wachtte Crispi met de uitvoering wegens het tekort aan soldaten op Sicilië. Op het moment van de staat van beleg waren er 12.000 soldaten en 2.000 *carabinieri* op het eiland. Het leger werd later uitgebreid tot 40.000 soldaten.

⁶⁴ Het leger en de politie stuurden, op bevel van Crispi, "alle *ammoniti* en "*gente di mala fama*" (personen met een slechte reputatie) naar de strafeilanden en staakten de terugkeer van Siciliaanse *coatti* die hun straf hadden uitgezeten. Deze maatregel werd zo grondig uitgevoerd dat er eind januari geen plaats meer was op de strafeilanden. In februari werd derhalve de strafkolonie Rocca di Port'Ercole in gebruik

rechtbanken die van april tot juni hun zittingen hielden.

Tijdens de rechtszaak in Palermo tegen afgevaardigde De Felice Giuffrida in mei 1894 kwamen verschillende onregelmatigheden voor. Zo mochten de aangeklaagden geen gebruik maken van burgerlijke advocaten en waren vele aanklachten gebaseerd op geruchten, rapporten van *confidenti* en vervalste documenten, waaronder het beruchte *Trattato di Bisacquino*.⁶⁵ De getuige Polizzi was door de politie onder druk gezet om tegen De Felice te getuigen, en een andere getuige verscheen onder een valse naam.⁶⁶ De Felice werd wegens samenzwering en medeplichtigheid aan het opruien tot de burgeroorlog veroordeeld tot 18 jaar gevangenis, levenslang verbod op het uitoefenen van openbare ambten, verlies van zijn lidmaatschap van het parlement en drie jaar speciaal toezicht. Vier leiders, waaronder Rosario Garibaldi Bosco, werden ieder veroordeeld tot twaalf jaar gevangenis; een vijfde kreeg drie jaar hechtenis.⁶⁷ Crispi was uiterst ongelukkig met de wijze waarop het proces was verlopen. Op 30 mei schreef hij aan generaal Morra:

Na het proces van Palermo waarvan de lange en wanordelijke debatten een school voor het anarchisme vormden, wil ik niet dat er in Messina een ander geopend wordt van hetzelfde soort. Het morele gevoel van de bevolking wordt er door verontrust en de politieke instellingen lijden er onder.⁶⁸

Minister van Justitie Calenda di Tavani had ondertussen de rechters op Sicilië onder druk gezet opdat ze zich niet bevoegd zouden verklaren voor de misdrijven die tijdens de staat van beleg waren begaan.⁶⁹ Tevens werden de kieslijsten gezuiverd: op basis van aanwijzingen van de burgemeesters werd het aantal kiezers gereduceerd van 254.378 tot 124.962.⁷⁰ De kalmte keerde als bij toverslag terug: de herinneringen aan de overheidsterreur tijdens de staat van beleg in de jaren zestig waren nog niet uitgewist.⁷¹ Maar ondertussen, schreef Crispi's biograaf Tommaso Palamenghi-Crispi, "voelde het land zich bevrijd van de nachtmerrie van het anarchisme."⁷² Op 9 augustus 1894 werd de staat van beleg opgeheven.⁷³

De revolutionaire opstand in Massa-Carrara

De solidariteitsbetuigingen met Sicilië waartoe de anarchisten hadden opgeroepen, bleven beperkt tot enkele betogingen. Op 4, 5 en 6 januari gingen in Milaan enkele duizenden personen de straat op

---

genomen. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 618.

⁶⁵ Voor de tekst zie: Bijlage A - 16.

⁶⁶ Telegram van generaal Roberto Morra aan Crispi, Palermo 14 mei 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727.

⁶⁷ Telegram van generaal Roberto Morra aan Crispi, Palermo 30 mei 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727.

⁶⁸ ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727.

⁶⁹ Levra, *Il Colpo di Stato*, 96.

⁷⁰ Romano, *Storia dei Fasci Siciliani*, 470.

⁷¹ De staat van beleg in het Zuiden duurde van augustus 1862 tot eind 1865. Voor de militaire rechtbanken werden vierduizend rechtszaken gevoerd. Molfese, "Sull'Iniziativa pro Bresci" in: Bertolucci, ed., *Popolo e Stato*, 62.

⁷² Crispi, *Politica Interna*, Tommaso Palamenghi-Crispi, ed., 306.

⁷³ Generaal Morra di Lavriano wilde reeds eerder de toestand normaliseren, maar Crispi wenste de staat van beleg te handhaven omdat men alleen in die toestand er zeker van was dat de leiders van de *fasci* veroordeeld zouden worden. Schminck, "Stato di Diritto", 452-453.

en ook in Rome werden demonstraties gehouden.⁷⁴ In Ancona verzamelde een honderdtal personen zich op het centrale plein onder de kreten "Viva l'anarchia! Viva la rivoluzione sociale! Viva i fasci!"⁷⁵ Ook in Apulië, Ruvo en Corato vonden acties en vernielingen plaats onder de leuze "Viva la Sicilia". Het waren echter geïsoleerde manifestaties die gemakkelijk in bedwang werden gehouden. Heel anders ging het toe in de Lunigiana, de marmerstreek bij Massa en Carrara. Hier waren zelfs "de straatstenen anarchistisch."⁷⁶ Dit gebied, dat volledig in handen was van de marmerfabrikanten, werd al enige tijd geplaagd door een crisis in de industrie.⁷⁷

In de Lunigiana beraamde men een lokale opstand⁷⁸ uit solidariteit met de beweging op Sicilië, nadat berichten waren binnengekomen over de onderdrukking van de *fasci siciliani*. Het doel van de opstandelingen was om de marmerstad Carrara van drie kanten binnen te vallen en de openbare gebouwen te bezetten. Wat er vervolgens diende te gebeuren, was onzeker en onbekend: men wilde slechts "een revolutionaire beweging in gang zetten die het aanzien van de zaken en de hele heersende situatie een beetje zouden veranderen."⁷⁹ De opstand in de Lunigiana was het werk van drie groeperingen: de anarchist, de traditionele republikeinen en de collectivistische republikeinen.⁸⁰ Het was opmerkelijk dat geen van de anarchistische leiders bij de opstand betrokken was. De enige leider die enigszins een rol speelde, was de advocaat Luigi Molinari uit Mantua.⁸¹ Hij had in de dagen na Kerstmis 1893 enkele redevoeringen gehouden voor de marmerarbeiders. Reeds op 7 januari werden in Carrara overal pamfletten aangetroffen waarin het werkende volk werd opgeroepen om solidariteit met de Siciliaanse bevolking te betuigen door een algemene actie die zou leiden tot de vernieling van de gemeentehuizen "waar zich de verantwoordelijken voor de belastingen bevonden"; daarna wilde men: "de kadasters in brand steken, de werkplaatsen en alles wat aan de arbeiders behoort, bezetten, want alleen door zo op te treden zal men er in slagen om werkelijke en doeltreffende steun aan het Siciliaanse volk te geven."⁸²

De opstand duurde van 13 tot 16 januari.⁸³ Vanuit drie gehuchten rondom Carrara wilden de

⁷⁴ Voor de demonstraties in Rome zie: Casella, *Democrazia, Socialismo*, 286-296.

⁷⁵ Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 151.

⁷⁶ Uitspraak van de anarchist Galileo Palla. Geciteerd naar Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 85.

⁷⁷ De vraag naar en de prijzen van marmer waren flink gedaald en de werkloosheid was toegenomen.

⁷⁸ Er is nog steeds een debat gaande over de vraag of er sprake was van een uit de hand gelopen demonstratie of van een opstand. Met Vatteroni (*Abbasso i Dazi*, 25-26) ben ik van mening dat het ging om een opstand. Het sterkste argument hiervoor is het feit dat de colonnes zich op een zaterdagavond in beweging zetten. Als het om een demonstratie zou zijn gegaan, zou men 's ochtends zijn vertrokken om overdag in Carrara te kunnen demonstreren, en een werkdag hebben uitgezocht zodat een staking mogelijk zou zijn.

⁷⁹ Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 83.

⁸⁰ De collectivistische republikeinen waren in feite socialisten, maar zeer gehecht aan deze benaming. Over het algemeen stonden ze dichter bij de anarchist, dan bij de traditionele republikeinen. Vanaf 1889 traden de anarchist en collectivisten in de Lunigiana herhaaldelijk gezamenlijk op. Dat was onder meer het geval bij acties voor de vrijlating van Cipriani en tijdens de verkiezing van de "arbeiders-afgevaardigde" Antonio Maffi. Na het Congres in Capolago en na een bezoek van Malatesta in 1891 sloten de anarchist, zich tijdelijk weer in de eigen partij op. De samenwerking tussen republikeinen en anarchist, ten was opmerkelijk aangezien ze vaker tegen elkaar dan met elkaar streden. Na de opstand zouden ze weer gescheiden optreden. Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 141-158.

⁸¹ Molinari was de leider van de anarchist in Mantua, waar hij ook de anarchistische krant *La Favilla* (De Vonk) (4 september 1892 - 1/15 januari 1894) uitgaf. Aanvankelijk hadden de anarchist, aan Luigi Galleani gevraagd om te spreken, maar deze had niets van zich laten horen.

⁸² Geciteerd naar Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 87.

⁸³ De gebeurtenissen worden in meerdere publicaties beschreven, alle gebaseerd op de verslagen van de militaire rechtbanken zoals gedocumenteerd in het Archivio di Stato di Massa: Vatteroni, *Abbasso i Dazi*; Bertolucci, *Milleottocentonovantaquattro*; Fedeli, *Anarchismo a Carrara*; Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 150-165; Bernieri, *Cento Anni di Storia*; een geromantiseerd verslag vormt het boek:

groepen opstandelingen de stad binnenvallen. Tijdens de mars werden barricades opgeworpen, belastingkantoren aangevallen en telegraafverbindingen verbroken. Tevens vonden er schermutselingen plaats met toevallig passerende *carabinieri* en soldaten waarbij twee doden vielen. Dit leidde reeds tot de eerste onenigheden tussen de rebellen met het gevolg dat een deel van hen van verdere acties afzag. De opstand was reeds mislukt voordat hij goed en wel was begonnen. De volgende dag ging men over tot het vormen van kleine gewapende groepen en vonden er opnieuw botsingen met soldaten plaats. Op 15 januari, een maandag, werd een algemene staking uitgeroepen en sloten vele demonstranten zich bij reeds bestaande kernen aan. Ondertussen had een leger van 3.000 regerings-soldaten Carrara bezet en waren de militairen overgegaan tot arrestaties en huiszoekingen. Op 16 januari bereikte een colonne van 400 rebellen de buitenwijken van Carrara waar ze op het leger stuitte. Tijdens de vuurgevechten die daarop volgden, vielen acht doden en vele gewonden onder de opstandelingen. Menig revolutionair vluchtte de bergen in en verschool zich in de grotten en bossen. De opstand was voorbij en de revolutionaire opwelling had plaats gemaakt voor angst.

De staat van beleg in Massa-Carrara

Op 16 januari, nadat de opstand in Massa-Carrara reeds was neergeslagen, legde Crispi de koning een decreet van de staat van beleg voor met daarbij een weergave van de situatie waarin hij leugenachtig vermeldde:

Sire, de anarchisten van Massa en Carrara, die zich in gewapende bendes hebben gegroepeerd, stropen met criminele doelen die omgeving af, waarbij ze telegraafverbindingen vernielen, wegen versperren, en op verraderlijke wijze de openbare troepen aanvallen. [...] De beweging is niet politiek, maar heeft antisociale tendenzen en overduidelijke voornemens doelend op het uiteenvallen van de natie, de beschadiging van eigendom en de vernietiging van het gezin. Het gedrag, de handelingen, en het programma van deze vijanden van het Vaderland rechtvaardigen de veronderstelling dat de acties te Massa en Carrara verbonden zijn met die van Sicilië. We moeten deze verspreiders van de barbaarsheid in de kern aantasten met ferme en directe middelen.⁸⁴

Tegelijkertijd met de afkondiging van de staat van beleg werd generaal Nicola Heusch benoemd tot buitengewoon commissaris van de provincie Massa-Carrara.⁸⁵ Er volgde repressie op grote schaal. Om de vluchtelingen op te sporen werden 1.500 Alpenjagers ingezet. Zo'n 730 personen werden gearresteerd, en voor de militaire rechtbank in Massa werden 680 aanklachten tegen even zovele personen ingediend. De 208 rechtszaken eindigden in de veroordeling van 454 personen tot een

---

Gemignani, *Carrara 1894*.

⁸⁴ ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 92, fasc. 558. Tevens in Bertolucci, *Milleottocentonovantaquattro*, 40-41, noot 59. Ook Crispi's biograaf Palamenghi-Crispi zag de relatie tussen beide opstanden: "De bevestiging dat beide onlusten [...] een veelomvattend plan onthulden, dat tegen de nationale instellingen was gericht, vond men in de onlusten die aan het einde van januari uitbraken in de Lunigiana." Crispi, *Politica Interna*, Tommaso Palamenghi-Crispi, 313.

⁸⁵ Het rapport van generaal Heusch aan Crispi over de gebeurtenissen in Massa en Carrara in: ACSR, Fondo Crispi DSPP, B. 92, fasc. 558. Heusch beschouwde de opstand als zuiver anarchistisch en zag de aanleiding ervoor in de gebeurtenissen op Sicilië en in de toespraken van Luigi Molinari. De generaal maakte geen onderscheid tussen collectivistische republikeinen en anarchisten.

totaal van 2.451 jaar gevangenisstraf.⁸⁶ Degenen die niet in de gevangenis belandden, werden naar een strafeiland gedeporteerd (*domicilio coatto*); een groot aantal anderen was reeds naar Marseille gevlucht. De staat van beleg werd op 25 augustus 1894, nadat de militaire rechters hun vonnissen hadden uitgesproken, opgeheven.

Een teleurgestelde Malatesta reageerde op de gebeurtenissen op Sicilië en in de Lunigiana met het artikel "Andiamo fra il Popolo" ("Laten We Ons onder het Volk Begeven") in *L'Articolo* 248.⁸⁷ Hierin verweet hij de anarchisten dat ze de incidenten aan zich voorbij hadden laten gaan zonder in actie te komen.⁸⁸ Hij beschuldigde hen van gebrek aan revolutionair gevoel en karakter omdat ze de beweging van de *fasci* belachelijk hadden gemaakt. Hij legde de oorzaak van die 'decadentie' van de anarchisten bij het isolement waarin ze zich hadden begeven. Deze tactiek van het isolement leidde, volgens Malatesta, tot het succes van de sociaal-democraten, en was strijdig met de [socialistische] anarchistische beginselen en doelen. De enige uitweg was het contact met het volk. De anarchisten moesten deelnemen aan de 'kleine dagelijkse strijd', deel uitmaken van de arbeidersverenigingen en zich onderling organiseren.⁸⁹

De opstand in de Lunigiana vertoonde overeenkomsten met die van de *Banda del Matese* in 1877, maar verschilde daarmee doordat er geen anarchistische leiders aan deelnamen en ze volledig door lokale anarchisten en republikeinen was georganiseerd. Ofschoon deze rebellie een plaats heeft gevonden in de geschiedenis van het Italiaanse anarchisme, is het etiket 'anarchistische actie' eigenlijk niet van toepassing. Het belangrijkste doel was dit keer ook niet de propaganda, maar "het enigszins veranderen van het aanzien der dingen" (afschaffing van de belastingen) en een uiting van solidariteit met de *fasci siciliani*. De belangrijkste drijfveer werd gevormd door de sociale en economische situatie in de marmerstreek. Hoewel de opstand een geïsoleerde gebeurtenis vormde, moeten de rebellen signalen hebben ontvangen dat ze steun zouden krijgen. Ze moeten geweten hebben van de revolutionaire voorbereidingen van de emigranten-anarchisten en van De Felice Giuffrida.⁹⁰ Ze moeten wel hoop hebben geput uit de oproepen vanuit het buitenland en uit de woorden die Molinari enkele weken eerder had uitgesproken.

De hevige repressie na de opstand werd vooral ingegeven door angst. De rebellie werd in brede kringen beschouwd als de aanzet tot een heuse revolutie en Crispi vermoedde er opnieuw de hand van Frankrijk achter. Maar de vrees van de regering was niet onbegrijpelijk gelet op de alarmerende

⁸⁶ Luigi Molinari, die niets met de opstand te maken had, werd in eerste instantie door de militaire rechtbank tot 23 jaar gevangenis veroordeeld. In hoger beroep werd de straf teruggebracht tot zeven jaar en zes maanden. De lijst met veroordeelden is gepubliceerd in Fedeli, *Anarchismo a Carrara*, 169-189.

⁸⁷ Malatesta, "Andiamo fra il Popolo", *L'Articolo* 248, 4 februari 1894. In: Malatesta, *Rivoluzione e Lotta Quotidiana*, 74-78.

⁸⁸ Dit punt van kritiek was slechts gedeeltelijk terecht. In Livorno had in januari een grote demonstratie plaatsgevonden uit solidariteit met de opstand in de Lunigiana en met de slachtoffers van Crispi's politiek. Tijdens de betoging werd een bom geworpen naar het gebouw van de *Associazione Liberale Monarchica*. In Brescia vond tijdens een bezoek van Pietro Gori tevens een solidariteitsmanifestatie plaats. Zie: Badaloni, *Democratici e Socialisti*, 329; Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 48.

⁸⁹ Malatesta, "Andiamo fra il Popolo", *L'Articolo* 248, 4 februari 1894. In: Malatesta, *Rivoluzione e Lotta Quotidiana*, 74-78.

⁹⁰ Interessant is in dit verband de getuigenis van spion Giovanni Domanico die in oktober en november 1893 De Felice Giuffrida in Rome ontmoette. Deze had net een reis door Italië achter de rug tijdens welke hij de revolutionaire socialistten, republikeinen en anarchisten had geprobeerd te bewegen om de opstand op Sicilië met solidariteitsacties te ondersteunen (de marxisten waren niet geïnteresseerd). Volgens de afgevaardigde zou die revolutionaire solidariteit niet ontbreken, en hij noemde met name de gebieden Lunigiana, de Romagna, Ligurië en de stad Napels. Tevens zou er steun van de Italiaanse anarchisten in het buitenland komen. Zie: Le Vagre (Giovanni Domanico), *Un Trentennio nel Movimento Socialista*, 34-35, geciteerd naar Gestri, *Capitalismo e Classe Operaia*, 156-157.

geluiden over samenzweringen die van alle kanten in Rome vernomen werden.⁹¹ Die schrik werd nog versterkt door de anarchistische aanslagen in Frankrijk en Spanje⁹² en door de wetenschap dat het leger en de politie over onvoldoende manschappen beschikten als gevolg van de bezuinigingen.⁹³

De angst voor de revolutie

Crispi werd beschouwd als de redder van de eer en het prestige van het koninkrijk. Hij was benoemd op zijn voorwaarde dat hij elk moment het parlement kon ontbinden. De discussies in het parlement over de bankschandalen en de socialistische dreiging op Sicilië hadden opnieuw gezorgd voor die buitengewone omstandigheden die in zijn ogen een persoonlijke dictatuur noodzakelijk maakten.⁹⁴ Crispi zag achter de Siciliaanse revolutionaire situatie de gezamenlijke hand van de anarchisten, Frankrijk en het Vaticaan, meende dat de Siciliaanse opstandelingen werden gefinancierd door de Amerikaanse consul en dat er een geheim verdrag bestond met een Russische groothertog. Crispi's angst voor samenzweringen kan alleen verklaard worden door het feit dat hijzelf was voortgekomen uit een cultuur van samenzweringen en nog steeds de hartstocht en het karakter van de samenzweerder bezat.⁹⁵

Zijn antisocialistische houding stond in schril contrast met de inhoud van eerdere redevoeringen. Zo had hij tijdens een toespraak in Palermo op 15 mei 1886 geijverd voor kiesrecht voor de arbeiders, vereniging van arbeid en kapitaal, winstdeling voor arbeiders, beter onderwijs, betere behuizing, armenkeukens, crèches, coöperaties, sociale werkplaatsen, spaarfonds, sociale verzekeringen en stakingsrecht.⁹⁶ Dit sociale programma zou echter door de staat moeten worden gerealiseerd; het zou een gebaar van de bourgeoisie moeten zijn. Dit zogenaamde 'staatssocialisme' was een kopie van de denkbeelden van Bismarck.

Crispi had een sterke preferentie voor de bourgeoisie omdat die, in zijn opvatting, alles tot stand had gebracht in Italië: de politieke instellingen, de onafhankelijkheid van het vaderland, de nationale eenheid en de vrijheid van de burgers.⁹⁷ De socialisten daarentegen hadden, evenals de katholieken, niet deelgenomen aan het proces van nationale eenwording en nu bedreigden zij de liberale burgerij. Noch de katholieken, noch de socialisten behoorden tot de politieke klasse, en die politieke klasse wilde dat ook zou houden. Reeds in 1878 had Crispi een verband gelegd tussen het verschijnsel van de Internationale en het katholicisme. In de Kamer verkondigde hij de stelling dat de Internationale het sterkst was in die gebieden waar het katholicisme de diepste wortels had.⁹⁸

Hij erkende het bestaan van een sociale kwestie: "die wil ik bespreken en oplossen ten gunste van

⁹¹ Van een werkelijk grootschalige samenzwering was geen sprake, ofschoon de anarchistische leiders deze wel nastreefden. De komst van Malatesta en Merlino in januari duiden ook op deze aspiratie.

⁹² Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 28 november 1893.

⁹³ Het tekort aan politiemansschappen was een permanent probleem voor de liberale staat. Pas ten tijde van Giolitti, vanaf 1901, werd de politie flink uitgebreid. In 1897 waren er 34.000 politieagenten, inclusief de *carabinieri*, op een bevolking van dertig miljoen. Zie: Alongi, *Polizia e Criminalità*, 11. De angst dat de soldaten gevoelig zouden zijn voor anarchistische propaganda blijkt uit een circulaire van minister van Justitie Vincenzo Calenda di Tavani van 4 juni 1894. Voor de tekst zie: Bijlage A - 21.

⁹⁴ Bij de presentatie van de regering aan de Kamer op 15 december 1893 verklaarde Crispi: "Als het geluk van Italië in gang gezet zal zijn, kan een ieder weer zijn plaats innemen. Maar een strijd tegen ons [de regering] op dit moment [...] zal een misdrijf zijn." Geciteerd naar Grillandi, *Francesco Crispi*, 475.

⁹⁵ G. Valbert geciteerd naar Ragionieri, *Italia Giudicata*, I, 196.

⁹⁶ Ganci, *Il Caso Crispi*, 151.

⁹⁷ ISRR, B. 830 (830-8-1); Jemolo, "Crispi" in: Valeri, *Lotta Politica*, 242. Catalano, *Storia dei Partiti*, 67.

⁹⁸ *Atti Parlamentari. Camera dei Deputati. Discussioni*, 5 december 1878, 3072.

het volk zonder enig onderscheid in klasse." Maar hij stond geen socialistische partij toe:

De socialistische partij is een egoïstische partij. Ze behandelt de sociale kwestie van slechts één kant, van de kant van het werk. Het is een nieuw despotisme dat men wil opbouwen. Het despotisme van de arbeider ten koste van de bezitter. Welnu, wij mogen en kunnen haar niet toestaan. Wij moeten eendracht in de maatschappij brengen en niet oorlog.⁹⁹

Zowel het socialisme als het anarchisme moesten bestreden worden omdat het eerste "de ontkenning van de vrijheid" zou betekenen en het tweede "de permanente oorlog".¹⁰⁰ Volgens Crispi hadden socialisten en anarchisten hetzelfde doel: de vernietiging van de nationale instellingen. Crispi deed, en niet zonder reden, nauwelijks moeite om het anarchisme en het socialisme uit elkaar te houden: "Waar eindigt het socialisme en waar begint de anarchie? Dat is een probleem. Ze zijn met elkaar verstrengeld, en jullie [socialistische afgevaardigden] zelf halen ze door elkaar."¹⁰¹ De socialisten waren, volgens de Siciliaanse staatsman, de vaandeldragers van de regressie en barbaarsheid. Hun theorieën brachten het gemoed van de arbeider in verwarring en ruïneerden diens morele gevoel dat wegens een gebrekkige opvoeding nog niet volledig ontwikkeld was. De socialistische aanvallen tegen de eigendom en het gezin zouden leiden tot de ergste afwijkingen, en het socialistische internationalisme zou de vaderlandsliefde, indien al aanwezig, in gevaar brengen.¹⁰² Crispi, die zichzelf zag als een 'beginsel', als een 'regeringssysteem waar de toekomst van het vaderland van afhing',¹⁰³ slaagde erin om het socialisme en anarchisme buiten spel te zetten, maar zorgde tevens voor het einde van de parlementaire regering en het liberale systeem door de anarchisten en de revolutionaire partijen met alle middelen te bestrijden. Hij maakte daarmee de weg vrij voor een langdurige crisis binnen het constitutionele bestel.

Door zijn onderdrukking droeg Crispi ertoe bij dat het onderscheid tussen socialisten en anarchisten vluchtig bleef. Hij joeg ze echter niet in elkaars armen. De socialisten wilden elke overeenkomst met de anarchisten vermijden en zochten samenwerking met de parlementaire radicalen.

De legitimatie van het regeringsoptreden

De Kamer kwam pas weer op 20 februari 1894 bijeen, nadat een koninklijk decreet tot een maand uitstel had geleid. Het debat over het regeringsoptreden op Sicilië en in de Lunigiana duurde tot 3 maart. De kritiek op het overheidshandelen kwam van de radicale afgevaardigden. Zij spraken de overtuiging uit dat de regering niet het recht had om de staat van beleg af te kondigen. Ze uitten ook hun grote bezorgdheid over de bevoegdheid van militaire rechtbanken om te oordelen over burgers die voor gewone misdrijven waren aangeklaagd. De mogelijkheid van de staat van beleg was inderdaad niet opgenomen in de wet, en in het *Statuto* werd expliciet verklaard dat de koning te allen tijde de wet moest respecteren.¹⁰⁴

In 1863 had Crispi verklaard:

De staat van beleg [...] is niet het geschikte middel om een natie te funderen, om een

⁹⁹ ISRR, B. 830, document 830/8 (68).

¹⁰⁰ ISRR, B. 830, document 830/8 (27) en document 830/8 (69).

¹⁰¹ Geciteerd naar Motzo, "Le Situazioni di Emergenza e di Grave Necessità Pubblica", 573.

¹⁰² Jemolo, "Crispi" in: Valeri, *Lotta Politica*, 242.

¹⁰³ ISRR, B. 830, document 830/7 (11).

¹⁰⁴ De staat van beleg was reeds eerder afgekondigd in 1849, 1852, 1862 en 1866.

dynastie stabiel en duurzaam te maken. Staten ontstaan en bloeien door vrijheid voor alle meningen, voor elk geloof, voor individuen en voor de maatschappij en [...] door de instelling van een nationale regering die de belangen van heel het volk vertegenwoordigt en niet de ideeën van een kongsie.¹⁰⁵

Ruim dertig jaar later verdedigde Crispi in de Kamer zijn handelen door te stellen dat er sprake was van een "gewelddadige, volhardende en voortdurende samenzwering", dat de *fasci siciliani* met [het virus] van de opstand waren besmet door anarchisten en klerikalen van het vasteland en dat er reeds betrekkingen waren aangeknoopt met het buitenland.¹⁰⁶ Volgens Crispi werden de doorslaggevende beslissingen genomen "tijdens een bijeenkomst in december in Marseille." Hier werd, volgens hem, bepaald dat de opstand halverwege februari zou plaatsvinden.¹⁰⁷ Maar Crispi moest in zijn verdediging terugvallen op geruchten en vervalste documenten. Ten aanzien van de opstand in de Lunigiana stelde hij de zaken erger voor dan ze in werkelijkheid waren geweest - "het was reeds oorlog!" - en sprak hij van duizenden gewapende arbeiders.¹⁰⁸

De staat van oorlog, mijne heren, wordt niet bepaald door de regering krachtens haar decreet, maar wordt uitgeroepen door hen die, door in opstand te komen, de strijd aangaan met het openbaar gezag. In dit geval constateert de regering het bestaan van de werkelijke of dreigende oorlogssituatie, en zorgt voor de openbare bescherming.

Aan mijn tegenstanders die mij ervan hebben beschuldigd het *Statuto* en de wetten van de staat te hebben geschonden, zou ik kunnen antwoorden dat er, tegenover het *Statuto*, een eeuwige wet is, de wet die het voortbestaan van de naties gelast; deze wet is ontstaan voor het *Statuto*.¹⁰⁹

Crispi vervolgde zijn betoog door te stellen dat volgens de militaire wetten van 1869 de staat van oorlog kan worden afgekondigd krachtens een koninklijk decreet.¹¹⁰ Op de vraag van een afgevaardigde waar die oorlog dan was, antwoordde Crispi dat die er dankzij het ingrijpen van de regering

¹⁰⁵ Geciteerd naar Bulferetti, *Socialismo Risorgimentale*, 225.

¹⁰⁶ Volgens Crispi hadden de *fasci* samen met Frankrijk en Rusland een samenzwering opgezet om Sicilië van Italië los te weken en de bezetting en verdeling van Italië door Frankrijk mogelijk te maken. Er is nooit een bewijs voor deze stelling aangevoerd anders dan het beruchte *Trattato di Bisacquino* (Bijlage A - 16). Zie: Boldetti, "La Repressione in Italia", 489.

¹⁰⁷ Crispi doelde hier op de ontmoeting tussen Cipriani en De Felice in december 1893. Juist over de inhoud van deze ontmoeting bleef de regering echter in het ongewisse: "Uit het telegram van uw ministerie *de dato* 18 december heb ik met spijt opgemaakt dat *wegens het ontbreken van confidenti* men niets te weten is gekomen in Marseille over het onderhoud tussen Cipriani en de afgevaardigde De Felice Giuffrida. [...]" Ministerie van Binnenlandse Zaken, Sensales, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rome 20 december 1893. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 46, fasc. 727. Zie al hierboven: hoofdstuk VII, pag. 257.

¹⁰⁸ Dat de rebellen waren bewapend, lijkt geen twijfel, maar ze waren uiterst slecht bewapend en velen droegen niet meer bij zich dan hun gereedschap.

¹⁰⁹ *Atti della Camera dei Deputati*, XIII legislatura (28 februari 1894). Geciteerd naar De Jaco, ed., *I Socialisti*, 315-325.

¹¹⁰ Bewust verwarde Crispi de twee begrippen "staat van oorlog" en "staat van beleg" aangezien er voor de eerste bepalingen in de wet waren opgenomen en voor de tweede niet. Volgens artikel 246 van het Wetboek van Militair Strafrecht konden militaire commandanten de "staat van oorlog" afkondigen in gebieden die door vijandelijke troepen waren binnengevallen of in gebieden waar deze minder dan drie dagen marcheren vandaan waren.

niet meer was.¹¹¹

De minister-president werd in zijn verdediging gesteund door een uitspraak van het Hof van Cassatie in Rome. Deze verklaarde op 19 maart 1894:

Hoewel de afkondiging van de staat van oorlog of van beleg, waarvan melding is in art. 243 van het Wetboek van Militair Strafrecht, de inval van vijandelijke troepen vooronderstelt, kan de regering die bepaling toch, naar analogie, uitbreiden tot gevallen van binnenlandse opstand voor een deel van het nationale gebied, als dat wordt ingegeven door de noodzaak van de openbare veiligheid. Het bestaan van die noodzaak kan niet worden getoetst door de rechterlijke macht.¹¹²

Crispi kon zich op een dergelijke onverzoenlijke manier opstellen door het ontbreken van nauwkeurige grenzen die de bevoegdheden aangaven en de rol bepaalden van de verschillende constitutionele machten. Bovendien had Crispi de onvoorwaardelijke steun van het koninklijk hof dat zich beperkt zag door het parlement en erkenning zocht van de autoritaire mogendheden. Het parlement tenslotte was meer dan ooit in diskrediet geraakt als gevolg van de bankschandalen en was al lang tevreden dat het niet werd ontbonden om opnieuw beoordeeld te worden door teleurgestelde kiezers.¹¹³ In deze situatie kon Crispi, met het dreigement van Kamerontbinding in de hand, de parlementaire meerderheid ombuigen in een persoonlijke dictatuur.

Het uitroepen van de staat van beleg gaf echter tegelijkertijd aan dat de regering niet langer vertrouwde op de instrumenten die de wet haar bood. Ondanks de verfijning en uitbreiding van de repressiemiddelen die waren opgenomen in het Wetboek voor Strafrecht, moest de regering zich wenden tot het Wetboek van Militair Strafrecht. De afstand tussen de bevolking en de staat, tussen het *paese reale* en het *paese legale*, was sinds de opstanden in Sicilië in de jaren zestig niet afgenomen, maar gegroeid.

Revolutionair terrorisme

Crispi's angst voor onrust en verdeeldheid in het land, in combinatie met zijn overdreven angst voor buitenlandse samenzweringen, leidden tot een uiterst repressieve politiek. De gewelddadigheden op Sicilië en in Massa-Carrara en de anarchistische terreurdaden in verschillende landen maakten daarvoor de weg vrij. In 1892 zaaide Ravachol met bomaanslagen grote paniek in Parijs. In de daarop volgende jaren gingen de anarchisten Emile Henry en Auguste Vaillant nog bloediger te werk. Vooral de explosies in het Franse parlement en in café's veroorzaakten een *grande peur* onder de Franse bevolking. Spanje werd eveneens getroffen door bloedige terreurdaden. In 1893 leidden een bomaanslag tegen generaal Martínez Campos in Barcelona en een explosie in het Teatro del Liceo daar tot de afkondiging van de staat van beleg en tot een ware anarchistenjacht in het land.¹¹⁴

¹¹¹ *Atti della Camera dei Deputati*, XIII legislatura (28 februari 1894). Geciteerd naar De Jaco, ed., *I Socialisti*, 315-325.

¹¹² Geciteerd naar Merlino, *Politica e Magistratura*, 266.

¹¹³ Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 237-238.

¹¹⁴ Op 24 september 1893 gooide de anarchist Paulino Pallás Latorre twee bommen naar een militaire compagnie onder leiding van Maarschalk Martínez Campos. Het paard van de maarschalk en één agent werden gedood, vijf militairen werden gewond. Ten onrechte beweren enkele historici (Woodcock, *Anarchism*, 347; Tuchman, *The Proud Tower*, 99) dat Pallás een reisgenoot van Malatesta in Argentinië was geweest. Zij verwarren deze anarchist met de Italiaan Galileo Palla. Op 7 november 1893 wierp

De aanslagen in Frankrijk en Spanje vonden, in mindere mate, ook weerklank in Italië. Op 7 maart 1894 ontplofte een luidruchtige bom in het historische centrum van Rome. De bom, geplaatst bij de Kamer van Afgevaardigden, doodde twee personen en verwondde enkele anderen.¹¹⁵ Twee maanden later, op 8 mei, ontplofte er een kleiner projectiel in de hal van het *palazzo* van de adellijke familie Odescalchi.¹¹⁶ Op 30 mei, vlak na het vonnis in de rechtszaak tegen de leiders van de *fasci siciliani*, ontploften er explosieven bij het ministerie van Justitie en het ministerie van Defensie. Niemand eiste de verantwoordelijkheid voor de bomexplosies op, maar de autoriteiten en het publiek hadden geen twijfel over de betrokkenheid van de anarchisten bij de aanslagen.

Op 16 juni 1894, een week na de veroordeling van 35 anarchisten in Genua¹¹⁷ en elf anarchisten in Turijn,¹¹⁸ was Crispi het doelwit van een aanslag.¹¹⁹ De anarchist Paolo Lega¹²⁰ vuurde twee revolverschoten op hem af zonder hem te verwonden.¹²¹ Evenals de aanslagen in Frankrijk en Spanje was deze aanslag een zuiver individuele daad, maar de politie wilde er een samenzwering in zien.¹²² "Een misdrijf zoals dit," schreef de conservatieve politicus en prefect Alessandro Guiccioli,

en zoals de vele andere die men sinds tijden pleegt, is het logische gevolg van de schandelijke propaganda van beledigingen en laster die men in de Kamer en in de pers onbestraft voert tegen de verantwoordelijken voor de macht. De werkelijke moordenaars zijn niet zozeer de woeste idioten die zich tot moordenaars van de sekten laten maken, maar de

---

Santiago Salvador Franch twee bommen in het Liceo-theater. Twintig personen werden gedood en velen gewond. Beide daders werden ter dood gebracht. Enige tijd werd een vriend van Paolo Schicchi, Alberto Soldani uit Massa-Carrara, verantwoordelijk gehouden voor de laatste aanslag. Ook andere Italianen werden als vermeende handlangers maanden lang, zonder vorm van proces, vastgehouden door de Spaanse politie. Als gevolg van deze aanslagen werd er een speciale antianarchistisch politiekorps, de *Brigada Social*, in het leven geroepen dat al spoedig berucht werd wegens de willekeurige arrestaties en wrede verhoormethoden. Zie: rapporten van de Italiaanse ambassadeur te Madrid aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 mei, 4 juni 1894; Rapport van de consul te Genève, 13 november 1893. ASDMAE, P.I., B. 39.

¹¹⁵ Die dag vergaderden de afgevaardigden over de toestemming om afgevaardigde De Felice Giuffrida gerechtelijk te vervolgen. Casella, *Democrazia, Socialismo*, 325-326.

¹¹⁶ Wegens deze aanslag werd Romolo Jacobini, pachter van een eethuis waar veel anarchisten bijeenkwamen, gearresteerd. Casella, *Democrazia, Socialismo*, 334.

¹¹⁷ De anarchisten, waaronder Luigi Galleani, werden beschuldigd van *associazione a delinquere*. Pietro Gori was opnieuw één van de advocaten. De gevangenisstraffen varieerden van zes maanden tot drie jaar.

¹¹⁸ De anarchisten in Turijn, waarvan sommigen zich aanhangers toonden van "Ravachol, Henry en Pallas", werden op 11 juni veroordeeld tot gevangenisstraffen variërend van vijf tot veertien maanden.

¹¹⁹ ASR, *Questura*, B. 58.

¹²⁰ Lega was een timmerman uit Lugo. Hij werd op 19 juli 1894, de dag van de afkondiging van de speciale 'antianarchistische' wetgeving, veroordeeld tot twintig jaar gevangenis.

¹²¹ Daags na de aanslag stuurde politiechef Giuseppe Sensales een telegram naar de prefecten waarin hij stelde dat het nu meer dan ooit noodzakelijk was een grondig en energiek toezicht op de anarchisten en revolutionaire socialisten te houden. Circulaire van politiechef Sensales aan de prefecten, Rome 17 juni 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728.

¹²² In november 1895 vond er in Rome een rechtszaak plaats tegen de vermeende medeplichtigen van Lega, waaronder de internationalisten van het eerste uur Francesco en Luisa Pezzi. Zij werden allen vrijgesproken. Alessandro Guiccioli ontmoette Francesco Pezzi tijdens een bezoek aan de Romeinse gevangenis *Regina Coeli*: "[...] Pezzi, die me vertelde dat hij ervoor voelde om zich te redden door zijn medeplichtigen aan te geven, maar dat niet durfde te doen uit angst voor zijn vrouw en de kameraden." Guiccioli, *Diario di un Conservatore*, 196. Direct na de rechtszaak werd het echtpaar Pezzi getroffen door de maatregel van het *domicilio coatto*.

laffe ophitsers die veilig blijven in Montecitorio en de redacties van enkele kranten.¹²³

De criminoloog en socioloog Guglielmo Ferrero had er in die tijd een geheel andere mening over:

Crispi schijnt zich te hebben gespecialiseerd in aanslagen: in weinige jaren zijn er twee op hem gepleegd [...] terwijl andere Italiaanse politici altijd veilig gebleven zijn; terwijl niemand er bijvoorbeeld ooit aan heeft gedacht om een aanslag te plegen op het leven van Depretis. Wat is de oorzaak van dit verschil? De reden is dat Crispi onder alle staatslieden van Italië diegene is die het meeste zijn genoegen toont in het met harde hand oplossen van vraagstukken. [...]¹²⁴

Op 1 juli 1894 was de journalist Giuseppe Bandi het slachtoffer van een aanslag door Oreste Lucchesi. Hij werd doodgestoken als vergelding van zijn kritiek op de anarchisten, naar aanleiding van de moord op de Franse president Sadi Carnot door de Italiaanse anarchist Sante Caserio. Dit maal ging het niet om een individuele daad, maar om een vooropgezet plan van drie of meer anarchisten.¹²⁵

De antianarchistische wetgeving

De aanslagen veroorzaakten een stroom van artikelen over het anarchisme in de kranten. Van verschillende kanten uitte men bezorgdheid over het klimaat van openbare en sociale onveiligheid dat door de anarchisten werd gecreëerd.¹²⁶ Het Italiaanse parlement was nu rijp voor strenge maatregelen tegen de anarchisten. Op 1 juli legde Crispi drie nieuwe wetsontwerpen (art. 314, 315 en 316) voor aan de Kamer van Afgevaardigden.¹²⁷ Ze werden gepresenteerd onder de noemer van de "openbare veiligheid", maar waren gericht op strafvervolgning van anarchisten.

De eerste wet bestraft aanslagen met gebruik van springstoffen: de straffen werden verhoogd en ook de aansporing tot en verdediging van dergelijke aanslagen werden streng vervolgd. De tweede wet was gericht tegen de pers en bestraft het aanzetten tot misdrijven, de verdediging van een misdrijf en aansporing tot klassenhaat. De bevoegdheid tot berechting van deze misdrijven werd verplaatst van de Hoven van Assisen naar de gerechtshoven. Onder een subartikel van de wet viel het aanzetten tot militaire ongehoorzaamheid en het blootstellen van het leger aan de haat en minachting van de burgerij. De beoordeling van deze misdrijven bleef onveranderd behoren tot de competentie van de Hoven van Assisen. De derde wet verruimde de mogelijkheden om personen voor te dragen voor het *domicilio coatto*. De politiemaatregel kon voortaan ook worden toegepast op voorbestraften die werden beschouwd als een gevaar voor de openbare veiligheid (art. 1), en op hen die het vastberaden voornemen hadden getoond om gewelddaden te plegen tegen sociale instellingen (art. 3 en 4). Dezelfde wet verbood verenigingen en bijeenkomsten die tot doel hadden om het sociale stelsel omver te werpen door middel van gewelddaden (art. 5).¹²⁸ Crispi begeleidde de wetsvoorstellen met de volgende uitleg:

¹²³ Guiccioli, *Diario di un Conservatore*, 191.

¹²⁴ Ferrero, "Gi Ultimi Attentati Anarchici", 990.

¹²⁵ Tijdens de rechtszaak van 2 tot 22 mei 1895 in Florence naar aanleiding van deze aanslag werden Oreste Lucchesi en een medeplichtige ieder tot dertig jaar gevangenis veroordeeld. Een tweede handlangster werd tot tuchthuis veroordeeld. Vijf andere verdachten werden vrijgesproken.

¹²⁶ Casella, *Democrazia, Socialismo*, 345.

¹²⁷ Voor de tekst zie: Bijlage A - 18.

¹²⁸ Voor de volledige tekst van de drie wetten zie: Bijlage A - 18.

Mijne heren! Bijna elke dag wordt het gemoed van fatsoenlijke mensen bedroefd en geschokt door ernstige misdrijven, die brutaal gepleegd worden.

Een groep waanzinnigen, die zich erop beroemt geen vaderland te hebben, doelt openlijk op het omverwerpen en vernielen van alle sociale instituties, op de vernietiging van de heilige familiebanden, op de schending van de eigendom, en op de bedreiging van de vrede en het leven van de burgers.

En dat doel probeert ze niet te bereiken door zich te verenigen, om op vreedzame wijze de ernstige problemen die de maatschappij beroeren te bediscussiëren, en ook niet om een dam op te werpen tegen de pijn en het leed van de onterfde klassen, maar door propaganda voor haat en bloedvergieten te voeren, om alles te vernietigen zonder iets op te bouwen. Zij wil met dynamiet en dolk de wereld vernieuwen.

Tegen deze barbaarse propaganda, en daar is iedereen het over eens, moet een dam opgeworpen worden door een strenge repressie en doeltreffende preventieve remedie toe te passen.

De noodzaak om de openbare veiligheid te beschermen, met strengere middelen dan de normale, wanneer er een ongewone verstoring plaatsvindt, werd reeds in het verleden gevoeld; het volstaat om te herinneren aan de wetten van 6 juli 1871 en 3 juli 1875.

Teneinde buitengewone ziektes, die tegen de gewone repressieve en preventieve middelen bestand zijn, te bestrijden, zijn er buitengewone maatregelen nodig.

De ervaring van elke dag leert dat noch het aantal, noch de sluwheid, noch de wreedheid van de misdadigers het lang tegen het gezag van de wet kunnen volhouden, zonder de hulp en de bijstand van hen die, in de verborgenheid, de middelen prepareren en de schuldigen beschermen of in veiligheid brengen.

Een ieder is vrij om te discussiëren en zich te verenigen om zelfs misvattingen en dwaasheden op het gebied van ideeën en aspiraties te verdedigen.

Maar als men het gebruik van geweld tegen alles en iedereen vrijelijk verkondigt, wenst en toepast, als men de uitvoering van misdadige operaties voorbereidt, dan is het noodzakelijk, is het onmisbaar, is het de plicht voor diegenen bij wie het mandaat rust om de vrijheid van iedereen en de belangen van allen te garanderen, om het kwaad dat de samenleving bedreigt, te bestrijden en te voorkomen, en om de schurken die met hun vermetelheid de rust van fatsoenlijke mensen belagen, niet met rust te laten.

Het ontwerp, dat aan uw oordeel wordt voorgelegd, streeft ernaar om de wet te versterken op een zodanige manier dat men enkele categorieën van personen die gevaarlijk zijn voor de openbare vrede en rust, doeltreffender kan raken. [...]¹²⁹

De president van het Hof van Beroep in Rome vond de wetsvoorstellen nog niet ver genoeg gaan. Hij was verbaasd over het feit dat met geen enkel woord werd gesproken over preventieve hechtenis:

Volgens de gerechtelijke procedures mag men geen bevel tot inhechtenisneming uitvaardigen voor misdrijven, waarvoor het door de wet bepaalde minimum niet meer is dan drie jaar. [...] Nu lijkt het mij dat alle delicten zoals voorzien in de nieuwe voorgestelde maatregelen, strafbaar zijn met een minimum dat geringer is dan drie jaar. De grootste moeilijkheid bij de vervolging van anarchistische aanslagen, en dat weet ik uit ervaring, ligt in het gegeven dat men dat soort misdadigers niet preventief kan arresteren.

---

¹²⁹ Geciteerd naar Majetti, *L'Anarchia e le Leggi*, 41-43.

De politie kan alleen overgaan tot aanhoudingen indien er sprake is van heterdaad, en als zij overgaat tot die [preventieve] aanhoudingen, komen de klachten en afkeuringen los aangezien die niet volledig conform de wet zijn.¹³⁰

De president raadde Crispi aan om bepalingen op te nemen waardoor preventieve inhechtenisnemingen mogelijk zouden worden. Crispi ging niet op deze suggestie in.

De wetsvoorstellen veroorzaakten heftige debatten in de Kamer van Afgevaardigden van de zijde van socialistische en radicale afgevaardigden. De eerste wet, over het misbruik van springstoffen, ontmoette slechts weinig weerstand in het parlement.¹³¹ Tegen de tweede wet verzette de socialistische en radicale oppositie zich fel, vooral omdat ze zichzelf als potentiële slachtoffers zag. Niet alleen de anarchistische propaganda zou getroffen worden, maar men vreesde voor de hele persvrijheid. De socialistische afgevaardigde Enrico Ferri deed zijn uiterste best om zijn collega's ervan te overtuigen dat er een groot verschil bestond tussen socialisten en anarchisten, en dat de socialistische partij zich juist van de anarchisten onderscheidde door het afwijzen van aanslagen. Ferri vreesde de wet omdat door het verbod op "aansporingen tot haat tussen de verschillende sociale klassen" ook de socialistische partij vervolgd kon worden.¹³² Ondanks de oppositie werd de wet in één dag besproken en aangenomen.

De derde wet ondervond de meeste weerstand. Niet alleen radicalen en socialisten waren bevreesd voor haar uitwerking, maar ook regeringsgetrouwen meenden in de wet het gevaar te zien dat alle tegenstanders van de regering konden worden bestraft. De socialistische afgevaardigde Nicola Badaloni veronderstelde dat op grond van de wet alle "tegenstanders van de heersende klasse of partij" in aanmerking kwamen voor het *domicilio coatto*. Hij waagde nog een poging om het anarchisme te verdedigen door te stellen dat dit niet gelijk stond aan het geweld van bomaanslagen en evenmin aan anarchistische misdaden.¹³³ Na verhitte debatten en een akkoord tussen de regering en de radicalen werd de wet goedgekeurd.¹³⁴ De wetgeving behaalde een ruime meerderheid in het parlement omdat Crispi telkens nadrukkelijk verkondigde dat de wetten uitsluitend tegen anarchisten waren bedoeld.

De aanslagen op Crispi en de Franse president Sadi Carnot vormden de directe aanleiding tot het indienen van de antianarchistische wetsvoorstellen. Crispi wilde echter reeds sinds geruime tijd met de anarchisten afrekenen en liet zich daartoe uitvoerig informeren. In een lang en verward rapport dat politie-inspecteur Ettore Sernicoli op 15 januari 1894 aan Crispi uitbracht,¹³⁵ beweerde deze dat de anarchisten de tactiek van vernietiging en moord niet als middel maar als doel zagen. In het bloemrijke taalgebruik van Sernicoli hadden het anarchisme en socialisme jaloezie en afgunst als gemeenschappelijke moeder. De vader van het socialisme was echter de cultus van de staat, het protectionisme en de paternalistische regering, terwijl het anarchisme zijn leven dankte aan het meest extreme individualisme. De vraag of er een anarchistische samenzwering bestond, beantwoordde Sernicoli met de woorden die Henri Rochefort daags na de aanslag op het Franse Huis van Afgevaardigden in de *Intransigeant* had geschreven:

¹³⁰ De president van het Hof van Beroep in Rome aan Crispi, Rome 3 juli 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

¹³¹ De afgevaardigde Baldassare Odescalchi, wiens woning twee maanden eerder het doelwit was geweest van een aanslag, pleitte zelfs voor de herinvoering van de doodstraf.

¹³² Ferri, *Socialismo, Anarchia e Leggi Eccezionali*, Rome, 1894.

¹³³ Badaloni en Berenini, *La Lotta di Classe e la Legge del Domicilio Coatto*, 6-14.

¹³⁴ Voor de discussies in de Kamer van Afgevaardigden zie: Boldetti, "La Repressione in Italia", 496-501.

¹³⁵ Rapport van inspecteur Ettore Sernicoli aan Francesco Crispi, Parijs 15 januari 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

Men spreekt over anarchistische samenzweringen, en ook deze keer zal het een fout en een dwaasheid blijken te zijn. Het toezicht op de anarchisten is onmogelijk omdat ze vrijwel altijd geïsoleerd opereren en elkaar niet eens wederzijds kennen. Zij vormen geen anarchistisch genootschap zoals dat het geval was bij de *Société des Droits de l'Homme* of bij de *Carbonari*: men is anarchist of men is het niet.

Volgens Sernicoli vormde het Revolutionaire Congres te Londen in 1881 de oorsprong van de propaganda van de daad, die volgens hem overeenkwam met bloedbaden en aanslagen. Sernicoli had uitgerekend dat er tussen 1886 en 1892 in Europa 1123 aanslagen en in Amerika 592 aanslagen hadden plaatsgevonden die resulteerden in 21 dodelijke slachtoffers.¹³⁶ In zijn rapport deed hij aanbevelingen voor wetgeving op het gebied van explosieven.¹³⁷

In hetzelfde jaar publiceerde Sernicoli het boek *L'Anarchia e gli Anarchici*¹³⁸ waarin hij concrete wetsvoorstellen uiteenzette om het anarchisme te bestrijden en waarin hij zijn beklag deed over het feit dat er in Italië nauwelijks wetten bestonden tegen het anarchisme. Hij zag niets in preventieve maatregelen omdat de anarchistische misdaad niet voorkomen kon worden, maar pleitte voor "ernstige, draconische, en onbuigzame repressieve maatregelen."¹³⁹ Deze maatregelen moesten niet alleen op anarchisten toegepast worden, maar ook op revolutionaire socialistten. Sernicoli adviseerde de Franse wetgeving tot voorbeeld te nemen.¹⁴⁰ Hij stelde voor anarchistische misdadigers te verwijzen naar de Hoven van Assisen, maar zonder tussenkomst van gezworenen. Het oordeel van de jury zou ofwel resulteren in vrijspraak als gevolg van angst en intimidatie of de gedaante van hardvochtige wraak aannemen. Tevens achtte hij het verbod op publicatie van de vonnissen, van het verslag van de openbare debatten en van de namen van de rechters noodzakelijk.

De Italiaanse regering stond niet alleen in de uitvaardiging van antianarchistische wetten. Nadat gebleken was dat internationale afspraken over gezamenlijke maatregelen tegen het anarchisme niet haalbaar waren,¹⁴¹ hadden Frankrijk, Spanje en Zwitserland in 1894 wetten aangenomen tegen anarchistische aanslagen.¹⁴² In hetzelfde jaar werden in Engeland en Duitsland antianarchistische wetsontwerpen ingediend die op weerstand in het parlement stuitten. De meeste van deze wetten

¹³⁶ Rapport van Sernicoli aan Crispi, Parijs 15 januari 1894, pag. 9. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

¹³⁷ "De enige serieuze maatregel zou [...] een wet zijn die: 1. uiterst strenge straffen oplegt aan al diegenen, individuen of bedrijven, die zich dynamiet, dat ze opslaan voor industrieel gebruik, laten ontstelen; 2. de diefstal van dynamiet of andere ontplofbare stoffen gelijkstelt aan de zwaarst strafbare misdaden die men kan begaan met die stoffen [...]; 3. met zware straffen het bezit verbiedt van ontplofbare stoffen of grondstoffen voor de aanmaak van springstoffen aan hen, die niet van te voren een verklaring hebben afgelegd aan de autoriteiten van de Openbare Veiligheid." *Ibidem*.

¹³⁸ Sernicoli, *L'Anarchia e gli Anarchici*. 2 dln. Milaan, 1894.

¹³⁹ Sernicoli, *L'Anarchia*, II, 222-225.

¹⁴⁰ *Ibidem*, II, 235.

¹⁴¹ Het laatste initiatief op dat gebied werd genomen door de regering van Spanje op 12 december 1893.

¹⁴² Voor de antianarchistische wetgeving in de verschillende landen zie: Chicherio, "Il Delitto di Caserio, gli Esempi, le Dottrine Anarchiche, le Leggi di Repressione", 694-706, 737-754, 769-787; "Chronique des Faits Internationaux", *Revue Générale de Droit International Public*, I (1894) 537-555; Garraud, *L'Anarchie et la Répression*; Lenz, "Der Anarchismus und das Strafrecht", 1-47; Loubat, "De la Législation contre les Anarchistes au Point de Vue International", *Journal du Droit International*, XXII (1895) 5-22 en XXIII (1896) 294-320; Rolin, "La Répression des Attentats Anarchistes", *Revue de Droit International*, XXVI (1894) 125-152; Sernicoli, *L'Anarchia e gli Anarchici*, II, 247-257; Seuffert, *Anarchismus und Strafrecht*, 36-142. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

bestraften het misdadig gebruik van explosieve materialen of springstoffen.¹⁴³ De omvangrijkste wetgeving tegen anarchisten werd uitgevaardigd in Spanje, Frankrijk en Italië: de landen die het ergst te lijden hadden onder anarchistische aanslagen en sociale onlusten.¹⁴⁴

Internationale antianarchistische samenwerking tijdens Crispi

In een memorandum van 29 juni 1894 klaagde minister-president Francesco Crispi over het feit dat tot dat moment geen enkele Europese regering een direct voorstel aan Italië had gedaan om te komen tot een verdrag voor wederzijdse bescherming tegen anarchisten. Alleen de regering van Argentinië had een stap in die richting gedaan.¹⁴⁵ Enkele maanden later had Italië reeds met vier landen afspraken gemaakt over de uitwijzing van en informatie over anarchisten. Het ging om Argentinië, Frankrijk, Oostenrijk-Hongarië en Zwitserland. In oktober 1896 werd tevens met België een overeenkomst gesloten.¹⁴⁶ De akkoorden regelden rechtstreekse contacten tussen de nationale veiligheidsdiensten waarbij rechtstreekse informatie-uitwisseling over anarchisten mogelijk werd gemaakt. Italië had bovendien in 1896 met Spanje een akkoord gesloten om wederzijds inlichtingen over anarchisten uit te wisselen. In oktober 1898 was Italië met Nederland en Luxemburg overeengekomen elkaar te informeren over personen die uitgewezen werden wegens anarchistische sympathieën.¹⁴⁷

Dit waren niet de eerste pogingen van de Italiaanse overheid om te komen tot internationale samenwerking op het gebied van anarchistenbestrijding. In 1881 werd politiechef Bolis door minister Depretis belast met een studie naar de mogelijkheid van een gezamenlijke Europese politiedienst.¹⁴⁸ Vlak na de moordaanslag op de Russische tsaar had consul Basso reeds gewezen op het feit dat de internationalistische afdelingen in Lugano, Genève, Zürich, Bern, de Jura, Londen,

¹⁴³ Duitsland beschikte sedert de opheffing van de socialistenwetten, die van 21 oktober 1878 tot 30 september 1890 van kracht waren, alleen nog over de wet van 9 juni 1884 tegen het misdadige gebruik van explosieven, het aanzetten daartoe en de verdediging ervan. In december 1894 werden wetsvoorstellen tegen "subversieve verenigingen" door een meerderheid in de Reichstag afgewezen. In Engeland werd na de Westminster-aanslag van 15 maart 1883, toen gepoogd werd het *Local Government Board Office* en *Times Office* op te blazen, op 10 april 1883 een strengere wet aangenomen tegen misdrijven met behulp van explosieven. Het wetsvoorstel van Lord Salisbury van juli 1894 om de regering de bevoegdheid te geven buitenlandse anarchisten het land uit te zetten of de toegang te weigeren, haalde het niet. In België bestond er sedert 22 mei 1886 een wet tegen het bezit, het vervoer en de aanmaak van explosieve materialen met de bedoeling misdrijven tegen personen of eigendommen te plegen. In Zwitserland werd op 12 april 1894 een wet van kracht die gericht was tegen de misdadige aanwending van springstoffen. De meeste wetten verboden ook de propaganda, provocatie en verdediging van criminele handelingen met explosieven.

¹⁴⁴ De antianarchistische wetten in Frankrijk dateren van 2 april 1892, 21 dagen na de eerste en 5 dagen na de tweede aanslag van Ravachol, van 12 en 18 december 1893, respectievelijk 3 en 9 dagen na de aanslag van Vaillant op de Kamer van Afgevaardigden, en van 27 juni 1894, één dag na de aanslag van Sante Caserio op de Franse president. De antianarchistische wetten in Spanje werden, na indiening van ontwerpen op 4 april, op 11 juli 1894 van kracht, acht maanden na de verschrikkelijke bomaanslag door Santiago Salvador op het Teatro del Liceo. De Italiaanse antianarchistische wetten werden, zoals gezegd, 14 dagen na de aanslag op Crispi gepresenteerd en nog eens twee weken later van kracht.

¹⁴⁵ *Memoria*, 29 juni 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

¹⁴⁶ Handgeschreven notitie, s.a., s.d. in: ASDMAE, P.I., B. 36. Brussel aan BuZa, 7 oktober 1896. P.I., B. 36.

¹⁴⁷ Brieven van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan minister-president Pelloux, 22 en 24 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁴⁸ Rapport van 14 augustus 1881. De uitkomst van die studie is mij onbekend. ASDMAE, P.I., B. 6.

Brussel en Parijs ongestraft en ongehinderd konden functioneren. Hij pleitte voor een overeenkomst tussen door terrorisme bedreigde landen.¹⁴⁹ Rusland, Oostenrijk en Duitsland stelden in 1881 een internationale conferentie voor om het nihilisme te bestrijden.¹⁵⁰ De negatieve opstelling van Zwitserland en Engeland blokkeerden telkens dit soort initiatieven.¹⁵¹ Tussen Duitsland en Rusland bestond daarentegen wel een zekere vorm van samenwerking op het gebied van de anarchistenvolging, waarbij ook uitlevering van nihilisten en revolutionairen plaatsvond. De enige mogelijkheid tot politiesamenwerking bleek dus te bestaan uit bilaterale of geheime afspraken.¹⁵² In dit licht moeten ook de besprekingen tussen Rusland en Frankrijk worden gezien die waarschijnlijk leidden tot toestemming van de Franse regering om een Russische geheime dienst in Parijs te organiseren.

Uit rapporten van de ambassadeur in Parijs vanaf 1882 blijkt dat er veelvuldige informatie-uitwisseling plaatsvond tussen de Russische en Italiaanse ambassades in Parijs over nihilisten en internationalisten. Dat was op dat moment zeker gunstig voor de Russische politie, aangezien die pas in 1885 een eigen politieafdeling in Parijs vestigde. Maar ook de Italiaanse regering zag duidelijke voordelen in deze samenwerking en verschaft de Italiaanse ambassadeur alle inlichtingen over activiteiten van Russische nihilisten die bestemd waren voor de Russische regering.¹⁵³

In Londen was de situatie al niet anders. Druk van buitenlandse staten, de binnenlandse publieke opinie en de mening van de koningin, en de bomaanslagen van de Fenians leidden tot een veranderde opstelling van de Britse regering. Om de druk van Duitsland te verminderen werd Johann Most vervolgd en de anarchistische krant *Freiheit* onderdrukt. Vervolgens werd het 'Fenian Office'¹⁵⁴ binnen Scotland Yard opgezet en de geheime uitgaven verruimd. Daarnaast begon de politie met toezicht op socialistische en anarchistische bijeenkomsten. De wetten gericht tegen de Fenians gaven het hoofd van de politie bijzondere bevoegdheden tegen geheime genootschappen, waarvan hij tevens gebruik maakte tegen buitenlandse anarchisten. In brieven aan de Italiaanse ambassadeur geeft het hoofd van de *Metropolitan Police*, Howard Vincent, te kennen dat Malatesta nauwlettend in de gaten werd gehouden en dat diens eventuele vertrek direct aan de Italiaanse autoriteiten zou worden doorgegeven. Tevens is er sprake van uitwisseling van een *Questionnaire Révolutionnaire*.¹⁵⁵ Het Engelse politie-optreden leidde ertoe dat midden 1882 alle belangrijkste Italiaanse anarchisten Londen hadden verlaten.¹⁵⁶ Deze samenwerking mocht absoluut niet bekend worden

¹⁴⁹ Genève aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 16 maart 1881. ASDMAE, P.I., B. 9.

¹⁵⁰ Brief van Bismarck aan keizer Wilhelm I, 25 maart 1881. Seeber en Wolter, ed., *Bismarck und die Revolution*, 297-298. Het ging daarbij om de volgende agendapunten: 1. De vervolging en bestraffing van de sluipmoord in de zin dat voortaan geen geval van een dergelijke moord of een gifmoord, alsmede de poging daartoe, de medeschuld (deelname) aan of de voorbereiding van een dergelijke misdaad als een politiek delict beschouwd zal worden; 2. Dat door nader overeen te komen maatregelen een samenwerking van de politiedirecties in het leven wordt geroepen voor het toezicht op en de vervolging of onderdrukking van misdrijven van deze aard of verenigingen die hiertoe in het leven zijn geroepen. Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 166.

¹⁵¹ Fricke, *Bismarcks Prätorianer*, 166-168.

¹⁵² Fricke's bewering (*Bismarcks Prätorianer*, 174) dat er in 1885 reeds een politie-internationale zou hebben bestaan en dat "Zwitserland in deze tijd daarvan een actief lid was", berust volledig op fantasie.

¹⁵³ Parijs aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 mei 1882; het ministerie van Buitenlandse Zaken aan Parijs, 30 mei 1882. ASDMAE, P.I., B. 26; het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 mei 1882. P.I., B. 15.

¹⁵⁴ De voorloper van de "Special Branch".

¹⁵⁵ Het ging om drie brieven (4 juni, 5 juli en 3 augustus 1881) van de "Chef van Criminele Zaken" van de *Metropolitan Police - Great Scotland Yard*, Howard Vincent, aan de Italiaanse ambassadeur in Londen. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche, Londra, B. 71.

¹⁵⁶ Londen aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 25 augustus 1882. ASDMAE, P.I., B. 4. Porter, *The Origins of the Vigilant State*, Londen, 1987.

omdat de wet het de Engelse politie verbood onderzoek te verrichten naar het politieke gedrag van buitenlanders en inlichtingen te verschaffen aan buitenlandse diplomaten.¹⁵⁷

In augustus 1890 deed de Italiaanse ambassadeur in Londen het voorstel een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden van een internationale politiedienst van meerdere landen gericht tegen socialisten en anarchisten. Crispi was fel tegen een dergelijke internationale politie. Het plan zou niet alleen moeilijk realiseerbaar zijn, maar tevens de regering in verlegenheid brengen.¹⁵⁸

In Monaco was er in 1894 sprake van een kortdurige samenwerking tussen verschillende politiediensten. De gouverneur-generaal van Monaco verzocht de Italiaanse regering aan het vorstendom een geheim agent af te staan die de Italiaanse anarchistische kringen moest infiltreren. Hij zou onder leiding staan van een Franse politie-inspecteur. De daarbij ingewonnen inlichtingen zouden aan alle betrokken staten worden doorgegeven. De Italiaanse politespion zou worden betaald door Monaco. Het experiment duurde slechts twee maanden. De samenwerking tussen de Franse inspecteur en de regering van Monaco was een fiasco omdat de opvattingen van de inspecteur botsten met het politieke beleid van Monaco. Daarom werden hij en de Italiaanse spion direct van hun taak ontheven.¹⁵⁹

Het eerste land dat zich meldde voor een overeenkomst met Italië over de wederzijdse verdediging tegen anarchisten was Argentinië. In juli 1894 toonde Crispi zich bereid een dergelijk verdrag te sluiten op voorwaarde dat Argentinië ook niet-Italiaanse anarchisten die Italië als reisdoel hadden, aan de Italiaanse autoriteiten zou signaleren.¹⁶⁰ Twee maanden later was het Italiaanse enthousiasme over zo'n verdrag vrijwel verdwenen: een formele overeenkomst zou van de zijde van Italië niet mogelijk zijn wegens de praktische problemen bij de naleving ervan.¹⁶¹ Crispi was wel bereid om met Argentinië af te spreken dat ze elkaar zouden informeren over alle berichten aangaande de anarchisten waarover de politieautoriteiten van beide landen beschikten.¹⁶² Crispi wilde dus geen formeel akkoord, maar wel een praktische samenwerking.¹⁶³ Deze houding veranderde tijdens de regering-Rudinì, met name door toedoen van minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta. In december 1897 drong hij erop aan dat Italië de Argentijnse voorstellen zou accepteren. Deze hielden in dat de centrale politieautoriteiten van beide landen rechtstreeks met elkaar in contact zouden staan en dat ook de Italiaanse prefecten het vertrek van subversieve personen naar

¹⁵⁷ Londen aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 29 april 1891. ACSR, CPC 2949.

¹⁵⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 augustus 1890. ASDMAE, P.I., B. 19.

¹⁵⁹ Nice aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 10 en 26 februari, 12 maart, 22 en 27 april 1894. ASDMAE, P.I., B. 2.

¹⁶⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 juli 1894. ASDMAE, P.I., B. 28.

¹⁶¹ 1) Italië was niet in staat de honderden emigranten per vertrekkend schip te controleren op hun politieke overtuiging; 2) de enorme verbreiding van de anarchistische doctrine zou de naleving van het verdrag vrijwel onmogelijk maken; 3) de kans op wederzijds wantrouwen zou sterk toenemen door de mogelijkheid van nalatigheid; 4) Italië had geen controle over clandestiene emigranten noch over de inschepingen via Marseille; 5) de overeenkomst zou onevenredig meer in het belang zijn van Argentinië aangezien er slechts weinig emigratie naar Italië was; 6) Italië had weinig vertrouwen in actieve signalering van de kant van de Argentijnse autoriteiten. Brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 september 1894. ASDMAE, P.I., B. 28.

¹⁶² Brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 september 1894. ASDMAE, P.I., B. 28.

¹⁶³ Dit beleid wordt bevestigd door de correspondentie tussen de Italiaanse ambassadeur in Buenos Aires en minister van Buitenlandse Zaken Alberto Blanc van 25 januari en 6 februari 1895, en door de brief van minister van Binnenlandse Zaken Crispi aan minister van Buitenlandse Zaken Blanc van 2 mei 1895. ASDMAE, P.I., B. 28.

Argentinië direct aan de Argentijnse diplomatieke vertegenwoordigers in Italië zouden doorgeven. In ruil zouden de Argentijnse autoriteiten de Italiaanse consuls op de hoogte houden van het vertrek van anarchisten en "leden van subversieve partijen in het algemeen" naar Italië.¹⁶⁴

In 1898 dienden zich de eerste problemen aan. Argentinië meende, op basis van inlichtingen van Italiaanse autoriteiten, Italiaanse immigranten te kunnen weigeren en zag elke aanmerking op dit beleid als ongewenste inmenging in binnenlandse aangelegenheden. Na druk diplomatiek overleg besloot de Argentijnse regering in te binden: ze zou alle immigranten toelaten en de gesignaleerde subversieve personen onder streng toezicht plaatsen.¹⁶⁵ Het is niet waarschijnlijk dat de overeenkomst enige praktische betekenis heeft gehad voor Italië. Jaren later somde minister-president Giolitti zijn klachten op: de Argentijnse autoriteiten hadden geen enkel signalement aan de Italiaanse diplomaten in Argentinië doorgegeven; de politie daar toonde een merkwaardige en onbegrijpelijke tolerantie ten opzichte van de schandelijke activiteiten van Italiaanse sektariërs; de autoriteiten werkten Italiaanse politiefunctionarissen, die naar Argentinië waren gezonden, systematisch tegen in hun toezicht op de Italiaanse anarchisten. Giolitti achtte de overeenkomst dan ook van geen enkele waarde.¹⁶⁶

De bilaterale antianarchistische akkoorden tussen Italië en respectievelijk Oostenrijk, Frankrijk en Zwitserland (de grensstaten!) werden alle in juli 1894 gesloten.¹⁶⁷ De kern van de drie verschillende overeenkomsten was gelijk: wederzijdse uitwisseling van inlichtingen over anarchisten tussen de politieautoriteiten aan de grens. De afspraken werden in de maanden augustus tot oktober uitgebreid met de afspraak dat ook de centrale politieautoriteiten direct met elkaar in contact konden treden inzake inlichtingen over anarchisten. Het initiatief voor het eerste deel van de overeenkomsten kwam van Crispi.¹⁶⁸ Het plan om de uitwisseling van inlichtingen uit te breiden tot het niveau van de centrale politieautoriteiten was afkomstig van de Oostenrijkse regering, waarop Italië het initiatief overnam om de afspraak ook te laten gelden voor Frankrijk en Zwitserland.¹⁶⁹ Deze

¹⁶⁴ Correspondentie tussen minister van Binnenlandse Zaken Rudinì en minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, 19 en 21 december 1897. ASDMAE, P.I., B. 28. Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 21 december 1897.

¹⁶⁵ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta aan de Italiaanse ambassadeur in Buenos Aires, 20 april 1898. ASDMAE, P.I., B. 28. Correspondentie tussen de Italiaanse ambassadeur te Buenos Aires en de Argentijnse minister van Buitenlandse Zaken, Alcorta, 16 mei en 18 juni 1898. Brief van de Italiaanse ambassadeur in Buenos Aires aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 3 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 30.

¹⁶⁶ Brief van minister van Binnenlandse Zaken Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken Giulio Prinetti, 17 december 1902. ASDMAE, Serie Politica P, Pacchetto 47.

¹⁶⁷ Volgens een anoniem rapport van het ministerie van Buitenlandse Zaken van 17 september 1900 zouden deze akkoorden teruggaan tot 1892. Ik heb daar echter geen bewijsmateriaal voor gevonden. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51, Pos. P. 8, Sf. 2.

¹⁶⁸ Zie: Bijlage A - 17.

¹⁶⁹ Voor de bilaterale akkoorden met Zwitserland zie: ministerie van Binnenlandse Zaken aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 13 juni 1894. ASDMAE, P.I., B. 24. Italiaanse consul in Bellinzona aan minister van Buitenlandse Zaken, 17 augustus 1894. P.I., B. 31. Minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Binnenlandse Zaken, 16 oktober 1895. P.I., B. 36. Italiaanse zaakgelastigde te Bern aan minister van Buitenlandse Zaken, 24 november 1898. P.I., B. 35. Correspondentie tussen de Italiaanse zaakgelastigde in Bern en de minister van Buitenlandse Zaken, 23 juli en 25 september 1894. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50. *Memoria*, 29 juni 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562. Telegram van minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Binnenlandse Zaken, 31 juli 1894. Carte Crispi Roma, fasc. 728. Zwitserse ministerie van Justitie en Politie aan de bondsraad, Bern 28 juli 1894; Uittreksel van het protocol van de zitting van de Zwitserse bondsraad, 31 juli 1894; Uittreksel van het protocol van de zitting van de Zwitserse bondsraad, 21 september 1894. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13882. Uittreksel van het protocol van de zitting van de Zwitserse bondsraad, 13 november 1894. SBB,

akkoorden schijnen bevredigend te hebben gefunctioneerd, zowel op lokaal als op centraal niveau. Er was echter een irritante spelbreker: de autoriteiten van het kanton Ticino weigerden de akkoorden uit te voeren.¹⁷⁰ Anders dan in het verleden was de bondsraad nu echter wel bereid in te grijpen, hetgeen na lang aandringen van de Italiaanse regering,¹⁷¹ onder meer leidde tot de geruchtmakende arrestatie en uitzetting van 18 Italiaanse anarchisten en socialisten uit Lugano in januari 1895.¹⁷² Een maand later werden er nog eens vijf het land uitgezet. De aanklacht luidde in beide gevallen: het bedrijven van anarchistische propaganda en het smokkelen van anarchistische of opruiende drukwerken en geschriften naar Italië.¹⁷³ Ticino zou echter altijd een bron van ergernis blijven voor Italië omdat de kantonale regering verder niets ondernam tegen de aanwezigheid van Italiaanse anarchisten.¹⁷⁴

Ook met Spanje had Italië in 1894 een overeenkomst gesloten over de uitwisseling van gegevens over anarchisten.¹⁷⁵ Aangezien er echter geen Spaanse anarchisten in Italië verbleven, zou Rome de Spaanse regering voorzien van inlichtingen over anarchistische intriges die Spanje schade zouden

---

Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14206.

Voor de bilaterale akkoorden met Oostenrijk-Hongarij zie: minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Binnenlandse Zaken, 7 december 1894. ASDMAE, P.I., B. 24. Minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Binnenlandse Zaken, 18 augustus 1894; minister van Binnenlandse Zaken aan minister van Buitenlandse Zaken, 25 augustus en 5 december 1894; Oostenrijkse ambassadeur in Rome aan minister van Buitenlandse Zaken, 30 november 1894; Italiaanse ambassadeur te Wenen aan minister van Buitenlandse Zaken, 8 maart 1896. P.I., B. 42. Italiaanse ambassadeur in Wenen aan minister van Buitenlandse Zaken, 4 september 1894. P.I., B. 44.

Voor de bilaterale akkoorden met Frankrijk zie: minister van Binnenlandse Zaken aan minister van Buitenlandse Zaken, 17 januari 1895. ASDMAE, P.I., B. 36. Correspondentie tussen de Italiaanse ambassadeur te Parijs en de minister van Buitenlandse Zaken, 13 september en 3 oktober 1894; minister van Binnenlandse Zaken aan minister van Buitenlandse Zaken, 22 december 1894 en 23 mei 1895. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50. *Memoria*, 29 juni 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562. Telegram van minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Binnenlandse Zaken, 17 juli 1894; circulaire van de directeur-generaal van de *Pubblica Sicurezza*, Sensales, 20 juli 1894. Carte Crispi Roma, fasc. 728. Correspondentie tussen minister van Binnenlandse Zaken en de Italiaanse ambassadeur in Parijs, 16 en 17 juli 1894. ACSR, Carte Crispi DSPP, B. 47, fasc. 728.

¹⁷⁰ Zie: de vele verslagen van de Italiaanse zaakgelastigde te Bern aan de minister van Buitenlandse Zaken (1894); zie met name: het rapport van de Italiaanse consul te Bellinzona, 6 december 1894. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50.

¹⁷¹ De Italiaanse regering drong reeds vanaf augustus 1894 aan op de verwijdering van de Italiaanse anarchisten, maar onder druk van de publieke opinie, en met name van de *Gazzetta Ticinese*, weigerde de kantonale regering aanvankelijk de anarchisten uit te wijzen. Rapport van consul Marazzi te Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 augustus 1894. ASDMAE, P.I., B. 31.

¹⁷² Over deze episode schreef de bekende anarchist Pietro Gori, zelf één van de uitgewezenen, het beroemde gedicht *Addio a Lugano* waarin hij de Zwitserse regering verweet slaaf te zijn geworden van de Italiaanse regering en de nagedachtenis aan Wilhelm Tell te schenden. Tegelijk met Gori werd ook politespion Giovanni Domanico uit Zwitserland uitgewezen. Deze bevond zich echter op dat moment reeds in Rome waar hij de krant *L'Asino* dirigeerde. Sole, *Rivoluzionario e Spia*, 66-69. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 6578; AEG, Etrangers J (Repertoire des Expulsions, 1872-1900) 7841.

¹⁷³ Auszug Protokoll Bundesrates, 29 januari 1895. Auszug Protokoll Bundesrates, 15 februari 1895.

¹⁷⁴ Diverse berichten van Bern aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1894. ASDMAE, Serie Z - Contenzioso, Pac. 50.

¹⁷⁵ Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de minister van Buitenlandse Zaken, 16 september 1894. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50.

kunnen berokkenen.¹⁷⁶ In 1896 was er een vorm van politiesamenwerking tussen de Italiaanse consul in Barcelona en een afgevaardigde van de Franse politie in Barcelona, Thiellement.¹⁷⁷ Het betrof uitsluitend toezicht op anarchisten. Een jaar later sprak de Spaanse premier de wens uit dat de Italiaanse politie, in navolging van de Franse, een geheime agent zou stationeren in Barcelona om de daar aanwezige Italiaanse anarchisten in de gaten te houden.¹⁷⁸ De Italiaanse regering hoefde over dit voorstel niet lang na te denken en zond in oktober 1897 Francesco Petrilli naar Barcelona.¹⁷⁹ Deze moest samenwerken met de politie aldaar en met de commissaris van de Franse geheime politie.¹⁸⁰

Op 7 oktober 1896 kwam tevens een overeenkomst tot stand tussen Italië en België. De beide centrale politiebureaus zouden direct met elkaar corresponderen over zaken omtrent anarchisten en politiebeleid. Met nadruk werd afgesproken dat de samenwerking zich zou beperken tot berichten over anarchisten.¹⁸¹ Twee jaar later, tijdens een onderhoud tussen de Italiaanse ambassadeur in Brussel en de Belgische directeur-generaal van Openbare Veiligheid, De La Tour, bleek echter dat de overeenkomst niet naar tevredenheid functioneerde. De Belgische centrale veiligheidsdienst was namelijk niet in staat zich in verbinding te stellen met de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* in Rome omdat ze niet over de vereiste cijfercode beschikte. Het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken liet daarop weten dat het België direct de sleutel tot het cijferschrift zou toesturen.¹⁸²

Met de regering van Hongarijë werd in 1896 afgesproken dat een directe uitwisseling van inlichtingen over anarchisten zou plaatsvinden tussen de autoriteiten van Rijeka (Fiume) en Boedapest en die van Venetië en Ancona.¹⁸³

De afspraken konden ook buiten regeringen en verdragen omgaan. Dit was het geval met Engeland. Formele afspraken over uitwisseling van inlichtingen betreffende anarchisten waren in Engeland politiek niet haalbaar; dat was internationaal bekend.¹⁸⁴ Toen Crispi echter vernam dat er rechtstreekse contacten waren tussen de Franse en Engelse politie, wilde hij ook een dergelijke relatie tussen de Engelse en Italiaanse politie. De Italiaanse ambassade in Londen kreeg daarop in 1894 de instructie contact op te nemen met de hoofdcommissaris van de *Metropolitan Police*.¹⁸⁵ De

¹⁷⁶ Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de minister van Buitenlandse Zaken, 16 september 1894. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50. Het is mij niet bekend of deze overeenkomst is geëffectueerd.

¹⁷⁷ Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Italiaanse consul in Barcelona, Stella, 3 mei 1896. ASDMAE, P.I., B. 46. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de minister van Buitenlandse Zaken, 29 april 1896. P.I., B. 36.

¹⁷⁸ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Madrid aan de minister van Buitenlandse Zaken, 21 augustus 1897. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁷⁹ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Madrid aan de minister van Buitenlandse Zaken, 10 oktober 1897. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸⁰ Brief van de Italiaanse consul in Barcelona aan de minister van Buitenlandse Zaken, 19 oktober 1897. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸¹ Brief van de Italiaanse zaakgelastigde te Brussel aan de minister van Buitenlandse Zaken, 7 oktober 1896. ASDMAE, P.I., B. 36.

¹⁸² Brief van de Italiaanse ambassadeur in Brussel aan de minister van Buitenlandse Zaken, 19 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 28.

¹⁸³ Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de minister van Buitenlandse Zaken, 22 maart 1896. ASDMAE, P.I., B. 36. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de minister van Buitenlandse Zaken, 22 februari 1896. P.I., B. 42.

¹⁸⁴ Porter, *The Origins of the Vigilant State*; Porter, *Plots and Paranoia*.

¹⁸⁵ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Londen aan de minister van Binnenlandse Zaken, 21 juli 1894. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 50.

Special Branch had echter al lang, en zeker na het toetreden van William Melville, de gewoonte om inlichtingen over buitenlandse anarchisten door te sturen naar de politie op het continent, hetzij rechtstreeks hetzij via diplomatieke kanalen.¹⁸⁶

Italië had zich dus, dankzij de inspanningen van Crispi, aan alle kanten ingedekt tegen het anarchistische gevaar. Grensoverschrijdingen werden direct gesignaleerd en van alle kanten werd de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* ingelicht over bewegingen van Italiaanse anarchisten. Bovendien waren alle akkoorden in het voordeel van Italië: door de medewerking van de andere landen kon Italië de noodzakelijke bezuinigingen doorvoeren op de begrotingspost van de politieke politie in het buitenland. Daar kwam nog bij dat er in Italië vrijwel geen buitenlandse anarchisten verbleven zodat de bilaterale akkoorden in de praktijk vaak ten gunste van Italië uitpakten.

De aard van de repressieve maatregelen

Crispi's maatregelen tegen de anarchisten leken op het eerste gezicht volledig overeen te stemmen met de regelingen die in het buitenland werden getroffen. *Le péril anarchiste* werd in heel Europa waargenomen, en elk land nam vergelijkbare maatregelen om het te bestrijden.¹⁸⁷ Italië vormde daarop geen uitzondering. Crispi wekte aanvankelijk ook de indruk dat de nieuwe wetten uitsluitend op anarchisten zouden worden toegepast. Dat beeld werd versterkt door de circulaire die hij naar de prefecten verstuurde. In een circulaire van 7 juli, dus nog voor de goedkeuring van de antianarchistische wetten, liet Crispi de prefecten weten:

Ik heb moeten constateren dat de persoonlijke kennis van de functionarissen en agenten over de anarchisten niet zo zeker en uitgebreid is als voor de dienst vereist is. Ik raad U aan om zonder uitstel met de geschikte middelen [...] er voor te zorgen dat de vereiste kennis met betrekking tot de anarchisten in de provincie zo uitgebreid mogelijk wordt en dat men zich niet, zoals gewoonlijk, beperkt tot degenen die in de hoofdstad wonen. Terwijl ik gezorgd heb voor een voorschot op de uitgaven van de geheime politie, herhaal ik de krachtige aanbevelingen opdat dit buitengewoon doeltreffend zal zijn, en aan die *confidenti* wordt toevertrouwd die in staat zijn om de prefecten en onderprefecten nauwkeurige inlichtingen te verschaffen over bijeenkomsten en samenzweringen van de verschillende groepen evenals over de bewegingen van de anarchisten; ik verwacht daarover nauwkeurige en gedetailleerde inlichtingen die een eind zullen maken aan de vage en onbepaalde formules van algemeen toezicht. De Heren Prefecten zullen de ernst van het moment inzien en zeker tegemoet komen aan de verwachtingen van de regering en het land.¹⁸⁸

In een ontwerp van een circulaire sprak Crispi over de "groeierende vermetelheid van waanzinnigen" en waarschuwde hij de prefecten dat in geen enkel geval de maatregel van het *domicilio coatto* "een middel van wrok, vooroordelen of persoonlijke wraak mocht worden." Tevens waarschuwde hij hen ervoor dat het verbod op verenigingen alleen bedoeld was voor die organisaties die het doel

¹⁸⁶ Porter, *The Origins of the Vigilant State*, 121-122.

¹⁸⁷ *Le Péril Anarchiste* was ook de titel van een publicatie van Félix Dubois die in 1894 in Parijs en in Londen verscheen. Masini ("Bakunin in Italia", 27) omschrijft Dubois' boek als het werk van een politieagent waarin Bakoenin, zoals vaak het geval was in marxistische publicaties, werd aangeduid als een agent van de tsaristische regering. Pietro Gori heeft het boek van Dubois bekritiseerd in zijn artikel "La Difesa di Bakounine", *Il Secolo*, 23-24 april 1894.

¹⁸⁸ Circulaire van Crispi, Rome 7 juli 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 653.

hadden om met geweld en daden het sociale bestel omver te werpen, en niet gold voor discussieclubs die de moderne sociale problemen bespraken.¹⁸⁹ In een volgend rondschrijven, van 26 juli, bleef Crispi uiterst vaag. Hij beloofde de prefecten nadere voorschriften en toelichtingen te zullen sturen.¹⁹⁰ Ook in deze circulaire herinnerde Crispi eraan dat de maatregelen met uiterste zorgvuldigheid dienden te worden uitgevoerd. Het *domicilio coatto* gold alleen voor die personen die op dat moment een gevaar vormden voor de openbare veiligheid, en het verbod op verenigingen en bijeenkomsten betrof alleen die groepen die het vaste voornemen hadden of handelingen verrichtten om de sociale orde te vernietigen. Hij vertrouwde volledig op het onderscheidingsvermogen van de ambtenaar inzake noodzaak en misbruik bij de toepassing van de preventieve wetten.¹⁹¹ De dienstbrief van 9 augustus was in feite een variatie op de voorgaande. Nogmaals sprak hij zich uit tegen de "gesel van het anarchisme" en "de vijanden van de sociale orde" en wederom maande hij tot voorzichtige toepassing van de maatregelen.¹⁹²

Uit zijn persoonlijke notities valt echter op te maken dat Crispi nauwelijks onderscheid aanbracht tussen anarchisten en socialisten. Hij zag wel een verschil tussen socialistische parlementariërs en socialisten "van de straat": met parlementariërs discussieerde men, met socialisten "van de straat" maakte men korte metten omdat het niet toegestaan kon worden dat ze ter ondersteuning van hun theorieën het land teisterden met plunderingen en bloedbaden.¹⁹³ Hij stelde het nog explicieter:

De uitzonderingswetten zijn het gevolg van de uitzonderlijke houding van de anarchisten en socialisten; [...] het socialisme is de ontkenning van de vrijheid, het anarchisme is de permanente oorlog. Met hen discuteert men niet, men bestrijdt ze.¹⁹⁴

en:

Socialisten en anarchisten hebben beide hetzelfde doel: de nationale instellingen vernietigen. Het verschil tussen de twee partijen is dit: de socialisten verbergen op huichelachtige wijze de na te streven doelen, de anarchisten gedragen zich moedig en zijn openhartig in hun daden.¹⁹⁵

Crispi maakte in het openbaar dus wel een duidelijk onderscheid tussen anarchisten en socialisten, zoals ook blijkt uit zijn richtlijnen aan de prefecten.¹⁹⁶ Voor zichzelf had hij dit onderscheid echter al lang laten varen. Pas later in dat jaar maakte hij publiekelijk dat hij de socialisten en anarchisten op gelijke wijze zou bestrijden.¹⁹⁷

¹⁸⁹ Ontwerptekst van circulaire van .. juli 1894. Zie: Bijlage A - 19.

¹⁹⁰ Deze *Disegni di Regolamento per l'Esecuzione della Legge 19 luglio 1894, n. 314 e 316* bevinden zich in ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562.

¹⁹¹ Circulaire van Crispi, Rome 26 juli 1894. Zie: Bijlage A - 20.

¹⁹² Circulaire van Crispi, Rome 9 augustus 1894. Zie: Bijlage A - 22.

¹⁹³ ISRR, B. 830, fasc. 7 (830-8-1).

¹⁹⁴ ISRR, B. 830, fasc. 7 (830-8-62) en (830-8-69).

¹⁹⁵ ISRR, B. 830, fasc. 7 (830-8-70).

¹⁹⁶ Boldetti ("La Repressione in Italia", 504-505) heeft ongelijk als ze, onder verwijzing naar de circulaire van 9 augustus, meent dat Crispi daarmee reeds de socialisten wilde treffen. Uit die tekst zelf blijkt niet dat de repressie ook de socialisten gold.

¹⁹⁷ De eerste tekenen dat Crispi's repressieve maatregelen niet alleen tegen de anarchisten waren gericht, waren reeds te zien in de wet van 11 juli 1894. Deze autoriseerde de herziening van de kieslijsten waardoor 814.260 kiezers het stemrecht verloren. Het officiële doel van deze wet was om de kieslijsten op te schonen door de onrechtmatige ingeschrevenen te verwijderen.

De antianarchistische maatregelen hadden de gewenste effecten. Er bleef vrijwel geen zichtbaar spoor van het anarchisme over. Tussen maart 1894 en januari 1896 verscheen er geen enkele anarchistische krant in Italië. Het zingen van het socialistische *Canto dei Lavoratori* (auteur: Filippo Turati) of van het anarchistische *Inno della Canaglia (Marcia dei Ribelli)* (auteur: Pietro Gori) was vanaf mei 1894 verboden.¹⁹⁸ Honderden anarchisten werden getroffen door het *domicilio coatto* en werden naar de strafeilanden gestuurd. Vele anarchisten uit Noord-Italië vluchtten naar Marseille en Lugano. Gesteund door de burgerlijke kranten, rechtsgeleerden, criminologen en het parlement kon de jacht op de anarchisten ongeremd doorgaan. Het *domicilio coatto* was daarbij het belangrijkste wapen. In 1894 werden 3.021 personen door deze maatregel getroffen, waarvan 644 op basis van de speciale antianarchistische wetgeving van 19 juli.¹⁹⁹ Het aantal anarchisten dat tussen 1894 en 1896 door de maatregel van het *domicilio coatto* werd getroffen, wordt geschat op drieduizend.²⁰⁰

De vervolging van de socialisten

Ondertussen hadden de socialisten ervaren dat de veiligheidsmaatregelen van juli niet uitsluitend tegen de anarchisten waren gericht. Socialistische kranten werden in beslag genomen, zetels van afdelingen van de *Partito Socialista dei Lavoratori* en woningen van socialisten werden doorzocht, en bijeenkomsten werden verboden. Het derde nationale congres van de *Partito Socialista dei Lavoratori*, dat van 7 tot 9 september in Imola gehouden zou worden, werd door de prefect van Bologna verboden omdat:

zowel in het programma als in de statuten en de tactiek van de *Partito Socialista dei Lavoratori Italiani*, goedgekeurd tijdens het Congres van Reggio Emilia, verklaringen zijn opgenomen die duidelijk revolutionair zijn en waarin de noodzaak is erkend een beroep te doen op gewelddadige middelen om het doel te bereiken waarnaar de partij streeft.²⁰¹

Ook de sociaal-democraat Camillo Prampolini die in juli de antianarchistische maatregelen nog had begroet als een overwinning van de "socialisten in het parlement", moest ontdekken dat zijn organisaties in Reggio Emilia op 14 september werden ontbonden.²⁰²

De grootste klap kwam echter op 22 oktober 1894 toen Crispi, op basis van de antianarchistische wetten, besloot tot ontbinding van de socialistische partij en vele verenigingen van wederzijds hulpbetoon. Centraal in de motivering van Crispi stonden de termen 'klassenstrijd' en 'revolutie'. Er werden 348 verenigingen ontbonden met een totaal aan 33.338 leden; 1.500 personen werden gearresteerd, 539 personen werden aangeklaagd waarvan 401 veroordeeld op basis van artikel 5 van wet no. 316 (verenigingen die tot doel hebben om met gewelddaden sociale instellingen te

¹⁹⁸ De publicatie of de voordracht van deze liederen werd bestraft door artikel 247 van het Wetboek van Strafrecht: verdediging van misdrijven en aanzetten tot klassenhaat. Circulaire van politiechef Sensales, 10 mei 1894; circulaire van minister-president Crispi, 12 juni 1894. Circulaire van minister van Justitie Calenda di Tavani, 17 juni 1894. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 108, fasc. 1014.

¹⁹⁹ Boldetti, "La Repressione in Italia", 509.

²⁰⁰ Pernicone, *Italian Anarchism*, 288. Het aantal *coatti* steeg van 3.448 in 1892-1893 naar 5.043 in 1893-1894. Het jaar erop daalde het aantal *coatti* naar 4.100; de jaren tussen 1896 en 1903 bleef het aantal schommelen tussen 2.700 en 3.400. Jensen, *Liberty and Order*, 302.

²⁰¹ Geciteerd naar Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 187.

²⁰² "Camillo Prampolini" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento*, IV, 216-231.

vernietigen).²⁰³ Gebruik makend van het reces van de Kamer, waardoor de parlementaire onschendbaarheid werd opgeschort,²⁰⁴ liet Crispi ook vijf socialistische afgevaardigden arresteren.²⁰⁵ Zij werden enkele maanden verbannen naar plaatsen waar ze onder politietoezicht stonden. Drie dagen voor de officiële ontbinding had politiechef Sensales reeds een circulaire uitgevaardigd waarin deze werd aangekondigd:

Zoals de prefect van Milaan U heeft getelegrafeerd, moeten de maatregelen met betrekking tot de ontbinding van verenigingen die behoren tot de *Partito Socialista [dei] Lavoratori Italiani*, zich uitstrekken tot al diegene die met subversieve politieke bedoelingen zijn opgericht en ook tot diegene die ontstonden met economische doelen en die van filantropische werkzaamheden revolutionaire activiteiten hebben gemaakt.²⁰⁶

Met de zogenaamde 'economische' verenigingen werden *Camere del Lavoro*, bonden en *società di mutuo soccorso* bedoeld. De woorden van Sensales kwamen overeen met de intenties van Crispi. Op 2 oktober had deze aan de prefect van Milaan laten weten dat het nooit zijn bedoeling was geweest om verenigingen te ontbinden "die zich in hun daden overeenkomstig het economische doel van hun instelling hebben gedragen." De maatregel diende zich te beperken tot de associaties die in strijd met hun statuten handelden en die overgingen tot subversieve politieke doelen.²⁰⁷ De geciteerde woorden waren niet toevallig gericht aan de prefect van de Lombardijnse hoofdstad waar het centrum van het Italiaanse marxisme zetelde.

Koning Umberto, die pas achteraf over de maatregel werd ingelicht, was uiterst tevreden en liet weten dat Crispi daarmee tegemoet was gekomen aan een "vurige wens": "Het Vaderland, de instellingen en de maatschappij herkennen in U een waakzame en standvastige verdediger en ik een trouwe en toegewijde vriend."²⁰⁸ Aan zijn onderstaatssecretaris Roberto Galli liet Crispi weten dat het hem niet interesseerde wat de radicalen van de maatregel vonden, maar dat hij het wel belangrijk vond wat vrienden en gematigde en serieuze personen ervan vonden. Tevens vertelde hij hem dat het noodzakelijk was dat bevriende kranten de maatregel zouden verdedigen.²⁰⁹

Crispi's motieven voor de socialistenvervolg

De verandering in het beleid van Crispi is door historici op uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd. Boldetti noemde de politiek typerend voor een vertegenwoordiger van de ideologie van de heersende klasse, die een sterke weerzin koesterde tegen de arbeidersbeweging en elke vorm van

²⁰³ ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 663.

²⁰⁴ Jensen, *Liberty and Order*, 91.

²⁰⁵ Tijdens de verkiezingen van november 1892 had geen van de kandidaten zich verkiesbaar gesteld als afgevaardigde van de socialistische partij. Volgens de krant *Giustizia* werden er twaalf kandidaten gekozen die het beginsel van de klassenstrijd accepteerden. Van die twaalf kan slechts de helft als socialist betiteld worden. Zie: Angiolini, *Socialismo e Socialisti*, 216-219.

²⁰⁶ Circulaire van politiechef Sensales aan de prefecten, met uitzondering van die van Milaan, Sicilië en Sardinië, Rome 19 oktober 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 663.

²⁰⁷ Telegram van Crispi aan de prefect van Milaan Antonio Winspeare, 2 oktober 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 663.

²⁰⁸ Telegram van koning Umberto aan Crispi, Monza 25 oktober 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 663.

²⁰⁹ Crispi aan onderstaatssecretaris Roberto Galli, Rome 23 oktober en 24 oktober 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 663.

oppositie tegen het heersende systeem.²¹⁰ Jensen legt de oorzaak deels bij de verwarring over het anarchisme en socialisme als gevolg van de vele overeenkomsten en personele banden tussen de twee bewegingen.²¹¹ Vele historici oordelen dat Crispi niet volledig oprecht was tijdens de parlementaire debatten in juli 1894 en dat hij met een geheime agenda werkte om ook de socialistische partij te onderdrukken.²¹² Het was voor de burgerij inderdaad moeilijk een onderscheid te maken tussen anarchisten en socialisten. Beide bewegingen streden immers tegen de gevestigde orde en wilden de maatschappij, die zij als onrechtvaardig en corrupt omschreven, fundamenteel veranderen. Beide groeperingen kozen ook de zijde van de armen tegen de rijken, van de onderdrukten tegen de uitbuiters. Bovendien werd de keuze voor het anarchisme of voor het socialisme veeleer gemaakt op basis van persoonlijke ervaringen en vriendschappen dan op grond van een bewuste politieke voorkeur. Deze verwarring bij de burgerij kón echter niet heersen op het niveau van de regering die dagelijks op de hoogte werd gehouden van de ontwikkelingen binnen de twee bewegingen.²¹³ Als regeringsleiders het anarchisme en het socialisme onder één noemer brachten, dan gebeurde dat met opzet.

Behalve zijn oprechte angst voor de anarchistische en socialistische dreiging waren er nog andere redenen voor Crispi om ook de sociaal-democraten aan te pakken. Hij moest zich, ter ondersteuning van zijn koloniale en financiële politiek, een brede basis verschaffen in het parlement. Hij was niet langer zeker van de hechtheid van de parlementaire '*tregua di Dio*', Gods wapenstilstand, als het zou gaan om belastingverhogingen.²¹⁴ Hij had dus steun van nieuwe bondgenoten nodig. In eerste instantie probeerde hij de Kerk aan zich te binden door de zogenaamde 'stilzwijgende verzoening'.

De Kerk, die met vereende krachten de arbeiders ervan wilde weerhouden toe te treden tot het 'socialistische legioen', had als tegenmaatregel reeds eigen *Camere del Lavoro* opgericht om het "noodlottige socialistische beginsel van de klassenstrijd" te bestrijden.²¹⁵ De bisschoppen hadden, ofschoon niet hartstochtelijk, de onderdrukking van de *fasci siciliani* goedgekeurd. De klerikale kranten daarentegen beschouwden de *fasci* als een uitwas van het liberalisme. "De Siciliaanse beweging", schreef de *Osservatore Cattolico* op 7 januari 1894,

is uitsluitend het product van het *canagismo*,²¹⁶ en van de onwetendheid en gulzigheid van de liberale sekte die, of ze nu gematigd is, of progressief of radicaal, of van de *destra* of van de *sinistra*, of socialistisch of anarchistisch, of monarchistisch of Savoyaans, sinds dertig jaar een wanbestuur vormt in Italië.²¹⁷

De wetgeving van juli werd door de katholieke kranten gunstig ontvangen:

Men lette goed op: wij keuren de materiële verdediging van de staten, ter onderdrukking van de misdaden van de anarchisten, niet af en keuren die zelfs goed. Maar we benadrukken dat dit verweer weinig of niets zal uithalen zolang men niet begint met het verwijde-

²¹⁰ Boldetti, "La Repressione in Italia", 504.

²¹¹ Jensen, *Liberty and Order*, 89-91.

²¹² Canosa en Satosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 38, 53; Canosa, *Storia della Criminalità*, 217. De lijst is veel omvangrijker, maar het is hier genoeg te zeggen dat vrijwel alle historici de juli-wetten beschouwen als een doelbewuste poging van Crispi om de hele "klasse-oppositie" te bestrijden.

²¹³ Zie onder andere: Preti, *Le Lotte Agrarie*, 142-143.

²¹⁴ Zie al hierboven: pag. 305, noot 58.

²¹⁵ Caneloro, *Il Movimento Cattolico*, 248-249.

²¹⁶ Evenmin als in het Nederlands, bestaat dit woord in het Italiaans: bedoeld wordt de leer van het canaille, ofwel het liberalisme.

²¹⁷ Geciteerd naar Caneloro, *Il Movimento Cattolico*, 258.

ren van het anarchisme uit de hoofden, en men niet in wet, opvoeding en zeden terugkeert naar die geloofsovertuigingen en praktijken van het Christendom, waarvan de wettelijke en publieke afvalligheid noodzakelijkerwijs in sociale anarchie resulteert.²¹⁸

Voor een antiklerikaal als Crispi was het, in tijden waarin het antiklerikalisme een patriotistisch karakter droeg, een hele stap om verzoenende woorden tot de Kerk te spreken, maar de politieke situatie dwong hem ertoe. Op 10 september 1894 hield hij een toespraak in Napels waarvan de kern luidde:

De maatschappij staat voor een kritiek en droevig moment, en meer dan ooit voelen we vandaag de noodzaak dat de twee autoriteiten, de burgerlijke en de religieuze, in overeenstemming voortgaan om het verdoolde volk terug te brengen op de weg van de rechtvaardigheid en de liefde. Uit de duisterste hoeken van de aarde is een schandelijke sekte te voorschijn gekomen, die in haar vaandel schrijft: noch God, noch Leider. Laten we vandaag, verenigd tijdens het dankfeest, ons aaneensluiten om dat monster te verslaan en op ons vaandel schrijven: met God, met de Koning en voor het Vaderland.²¹⁹

Crispi's beroep liet paus Leo XIII onberoerd. De kerkvorst stond nog steeds op zijn wereldlijke aanspraken. Daarentegen liet de toenadering tot de Kerk de antiklerikalen allerm minst onbewogen. Crispi verdedigde zich tegenover de vrijmetselaars door de woorden van 10 september te herhalen en eraan toe te voegen:

Tegen deze noodkreet verzetten jullie je, in de veronderstelling van politieke reacties en een nieuwe aanslag op de verworvenheid van de vrijheid, die niemand meer dan ik zal kunnen en zal weten te verdedigen! Door jullie houding, en door je van mij te verwijderen, helpen jullie het anarchisme, dat oprukt met schaamteloosheid en met de dolk. Het spijt me zeer, maar dit zal mij niet weerhouden om de weg te vervolgen die ik heb ingeslagen.²²⁰

Behalve dat hij de gehoopte steun van de Kerk was misgelopen, vervreemde Crispi bovendien zijn traditionele medestanders binnen de vrijmetselarij van zich.²²¹ Hij was daarom naarstig op zoek naar andere medestanders. Deze zocht hij bij de *Destra* op Sicilië en in Lombardije: de burgerij op Sicilië en de ondernemers en industriëlen in het Noorden. Dit burgerlijke blok kon hij verenigen door zijn aanval op de socialisten, die als "revolutionair, antisociaal en antinationaal" werden afgeschilderd.²²²

Crispi wilde de burgerij behagen door de socialisten uit te schakelen. Hij zou zich door deze krachtige maatregel onmisbaar maken voor de burgerlijke belangen. De visie van het conservatieve deel van die burgerij werd verwoord door Lucio Fiorentini die in het najaar van 1894 het boek *Socialismo ed Anarchia* publiceerde. Hierin beweerde hij dat er een grote anarchistische samenzwering bestond, *la conspiration du silence*, die met gesloten gelederen diende te worden

²¹⁸ "Liberalismo ed Anarchia", *Civiltà Cattolica*, XV (1894). Geciteerd naar Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 258.

²¹⁹ Geciteerd naar Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 258-259; Mola, *Storia della Massoneria*, 240.

²²⁰ Geciteerd naar Mola, *Storia della Massoneria*, 241, noot 24.

²²¹ Crispi's politiek veroorzaakte een scheuring binnen de vrijmetselarij, waarbij de loge in Milaan zich keerde tegen Grootmeester Adriano Lemmi die Crispi bleef steunen.

²²² Romanelli, *L'Italia Liberale*, 365.

bestreden.²²³ Tegelijkertijd stelde hij dat, ofschoon er verschillen waren tussen socialisten en anarchisten in de methoden, de anarchisten de actiep partij van het socialisme vormden:

De socialisten dreigen [...], de anarchisten slaan toe omdat ze vastberadener zijn, maar de bom die zij werpen, is op de een of andere wijze geladen en aangestoken door anderen; [...] de socialist is *een anarchist in beweging*, en de anarchist is *een socialist van de avant-garde*.²²⁴

Fiorentini was daarom ook van mening dat socialisten met dezelfde middelen als anarchisten bestreden moesten worden.²²⁵ Dezelfde redenering werd door de Belgische rechtsgeleerde Albéric Rolin gevolgd:

Men heeft beweerd dat de moderne maatschappij zwanger is van het socialisme. Men zou de waarheid dichter benaderen als men zegt dat het socialisme in zijn schoot het anarchisme draagt, en wij voegen er niet aan toe dat het de schuld is van diegene die er goedschiks of kwaadschiks van is bevallen: de bevalling is een voldongen feit. [...] de anarchist is niets anders dan een gehaaste socialist.²²⁶

Het socialisme werd dus beschouwd als onuitgekristalliseerd anarchisme of als veroorzaker van het anarchisme.

Crispi had de steun van het burgerlijke blok des te meer nodig wegens zijn autoritaire hervormingspolitiek op Sicilië. Hij wilde de concessies aan de Siciliaanse *latifondisti* terugschroeven. Hij achtte hen namelijk verantwoordelijk voor de sociale problemen. Daartoe ontwierp hij een vergaande decentralisatie van het bestuur. In juli 1894 kwam Crispi met voorstellen voor landhervormingen op Sicilië ten gunste van de kleine landeigenaren en ten nadele van de grootgrondbezitters. Het zou een complete hervorming van de pacht betekenen: herverdeling van land van de domeinen en van de niet gecultiveerde gronden van de *latifundi*. Hij streefde naar de vorming van een conservatieve klasse van boeren ten koste van de grootgrondbezitters. Deze maatregel, samen met de invoering van een grondbelasting, veroorzaakte veel verzet onder de grootgrondbezitters onder leiding van Antonio Starabba di Rudinì, zelf grootgrondbezitter en exponent van de oude Siciliaanse adel. Rudinì beschouwde Crispi's bestuur als "een revolutionaire socialistische regering die de diepste en hechtste grondvesten van de huidige sociale orde bedreigt."²²⁷

De financiële maatregelen die Crispi en minister van de Thesaurie,²²⁸ Sidney Sonnino, wilden doorvoeren, waren meer bedreigend voor zijn parlementaire steun. Teneinde de staatsbegroting in evenwicht te brengen had Sonnino een belastingprogramma opgesteld dat tot extra inkomsten ter

²²³ Fiorentini, *Socialismo ed Anarchia*, 11-13.

²²⁴ *Ibidem*, 200-206.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ Rolin, "La Répression des Attentats Anarchistes", 129.

²²⁷ Een half jaar later oordeelde Rudinì echter: "We moeten uiterst voorzichtig zijn tegenover Crispi ... die, wel beschouwd, het vaandel van orde en nationale eenheid hooghoudt." Geciteerd naar Seton-Watson, *Italy*, 169, 175.

²²⁸ Het ministerie van de Thesaurie was per decreet ingesteld tijdens het tweede kabinet Depretis in 1877. De verzelfstandiging van dit departement had ten doel om de staatsuitgaven aan een strengere controle te onderwerpen. Tussen 1878 en 1888 werd het ministerie geleid door de minister van Financiën; vanaf 1888 stond het onder leiding van een aparte minister.

waarde van 100 miljoen lire (zeven procent van de begroting) moest leiden.²²⁹ De belastingverhogingen waren des te meer noodzakelijk geworden door het ineensinken van het Italiaanse kredietsysteem als gevolg van de crises in de bankwereld. Crispi moest zodoende halverwege oktober het parlement om nieuwe belastingverhogingen vragen. Om de Kamer gunstig te stemmen had hij de socialistische partij ontbonden. "*De ontbinding van de Partito dei Lavoratori was,*" volgens Labriola, "*een redmiddel om nog één keer de grote trom van de redding van de Staat te kunnen slaan.*"²³⁰ Crispi's poging zou uiteindelijk falen. Het oorspronkelijke burgerlijke blok dat hij had gevormd, hield in laatste instantie geen stand wegens dezelfde bezuinigingen en belastingverhogingen. De monarchie en de burgerij waren hem dankbaar voor het herstel van de openbare orde, maar hij moest niet hun financiële positie aantasten.

Een bondgenoot tegen het anarchisme: de criminele antropologie

Het anarchisme raakte binnen de Italiaanse maatschappij steeds meer geïsoleerd. Naast de autoriteiten, de Kerk en de sociaal-democraten keerde ook een tak van wetenschap zich tegen de anarchisten: de criminele antropologie. In het begin van de negentiende eeuw ontstond in Europa onder criminologen en schrijvers de tendens om een 'criminele klasse' te creëren. In hun studies en beschrijvingen stonden niet langer de overtreding en het misdrijf centraal, maar de persoon en de groep die de overtredingen begingen. Criminaliteit werd beschouwd als een sociaal fenomeen en de criminelen als een aparte groep met eigen regels en eigen kenmerken die zich onderscheidde van de normale maatschappij. De criminele klasse werd nadrukkelijk voorgesteld als een onderdeel van de werkende klasse.²³¹ Deze visie werd niet alleen gehuldigd in de 'sociale onderzoeken' en in de criminologie, maar evenzeer in de literatuur. Tevens kreeg men in toenemende mate oog voor de sociale en economische omstandigheden waarin de misdaad zich afspeelde.

Aan het einde van de jaren zeventig baarde de Positivistische School in Italië veel opzien met haar criminologische studies. Onder invloed van de evolutietheorieën van Herbert Spencer en, in mindere mate, Charles Darwin, onderzochten de positivistische criminologen niet zozeer de criminaliteit, rechtsovertreding of criminele klasse, maar vooral de persoonlijkheid van de misdadiger. Zij zochten ook niet naar de sociale oorzaken van crimineel gedrag, ofschoon men wel erkende dat deze van belang waren, maar naar psychische, fysieke en biologische oorzaken. De misdadiger was in hun ogen een gedegenereerd persoon als gevolg van biologisch atavisme. De Italiaanse psychiater en criminoloog Cesare Lombroso (1835-1909) was de grondlegger van deze gedachte. Zijn aandacht richtte zich op elke groep die deviant gedrag vertoonde. Hij kreeg grote bekendheid door zijn studie *L'Uomo Delinquente* (De Misdadige Mens) die in 1876 in Milaan werd gepubliceerd.

Lombroso deed medisch en antropologisch onderzoek bij misdadigers en krankzinnigen in de overtuiging dat er bij beide categorieën sprake was van een gelijksoortige involutie of degeneratie. Bij misdadigers zou er sprake zijn van een onderbroken ontwikkeling en zouden primitieve kenmerken weer naar boven zijn gekomen. Volgens Lombroso werden afwijkingen in het menselijke gedrag niet veroorzaakt door de vrije wil, maar door gebreken in de organische structuur. Deze visie impliceerde dat de misdadiger niet langer aansprakelijk zou zijn voor zijn misdrijven, maar behandeld diende te worden als een geesteszieke. De misdadiger moest daarom niet bestraft, maar genezen worden. Op basis van uiterlijke en, in een later stadium, morele kenmerken kwam

²²⁹ Bezuinigingen zouden nauwelijks meer effect sorteren en bovendien werden bezuinigingen op de belangrijkste post, het ministerie van Defensie, pertinent door het koninklijk hof geweigerd.

²³⁰ Labriola in een ingezonden stuk aan de *Leipziger Volkszeitung* van 9 november 1894, in: Labriola, *Scritti*, I, 211-216.

²³¹ Canosa, *Storia della Criminalità*, 139 en 157.

Lombroso tot een scala van typologieën van misdadigers. Hij ontwikkelde uiteindelijk vier verschillende typen: de morele krankzinnige, de door passie gedreven misdadiger, de epileptische misdadiger en de politieke misdadiger.²³² Tot de laatste categorie hoorde de politieke opstandeling. De politieke misdadiger was, wegens zijn neurotische en impulsieve aard, en wegens zijn haat tegen de (staats)instellingen die hem troffen en hem tegenwerkten, een permanente, latente politieke opstandeling. In oproer vond hij de manier om zijn passies te botvieren en zich te laten bewonderen door een groot publiek. Hij haatte de bestaande staat en geloofde dat de door de staat gevormde orde hem hinderde en strafte.

Eén van de belangrijkste vooronderstellingen van Lombroso was dat de vrije wil en de moraal geen invloed hadden op crimineel gedrag. Hij beschouwde de moraal als een vaag en metafysisch concept dat niet empirisch geanalyseerd kon worden. Daarmee viel de ethiek buiten Lombroso's beschouwingen.²³³ Deze visie stond in scherp contrast met de Klassieke School van onder meer Francesco Carrara, die het misdrijf als het resultaat beschouwde van morele en fysieke krachten.

In 1894, enige tijd na Crispi's antianarchistische wetgeving en in een klimaat waarin het anarchisme werd geïdentificeerd met terrorisme, publiceerde Lombroso zijn studie *Gli Anarchici*. Hij hoopte dat het boek bekritiseerd zou worden door zowel de anarchist "die pretendeert dat hij het tegenbewijs kan leveren door te doden", als wel door de politieagent "die beweert dat hij de scheidsrechter van de Italiaanse gedachtenwereld is".²³⁴ Hij legde in zijn publicatie een verband tussen anarchisme en criminaliteit, of preciezer gezegd, tussen anarchisten en misdadigers. Lombroso beschouwde anarchisten als buitengewone fanatici,²³⁵ en het anarchisme als een enorme achteruitgang, een 'regressie' of terugval naar de prehistorische mens.²³⁶ Hij zag de meeste anarchisten als criminelen of krankzinnigen, of als een combinatie van beide. Uitzonderingen vormden de met name genoemde theoretische anarchisten Peter Kropotkin, Elisée Reclus en Henrik Ibsen, die nog wel iets verstandigs wisten te zeggen over het parlementarisme en de vrijheid.²³⁷ Lombroso had ook wel begrip voor enkele gedachten van anarchisten als Merlino of Kropotkin. Zo had ook Lombroso een afkeer van het parlementaire systeem, wantrouwde hij regeringsleiders en het rechterlijke apparaat. Lombroso stemde vooral in met de aandacht binnen het anarchisme voor het (geniale) individu.²³⁸ Zijn afkeer van het anarchisme was grotendeels gebaseerd op de revolutionaire dadendrang, op de gewelddadige inspanning om de gevestigde orde te veranderen. Hervormingen moesten geleidelijk worden doorgevoerd als men geen reactie wilde uitlokken die elke eerdere verworvenheid zou vernietigen.²³⁹

Lombroso had in zijn onderzoek gezocht naar typische misdadige eigenschappen van anarchisten. Hij vond de volgende kenmerken: ze hanteerden een eigen jargon, droegen vaak tatoeages, ontbeerden veelal morele en ethische gevoelens, zongen cynische liederen en hadden vaak de fysionomie van criminelen. Anarchisten als Pini en Ravachol waren proto-types van geboren

²³² Later kwam Enrico Ferri met een soortgelijke indeling: de geboren of instinctieve misdadiger, de krankzinnige misdadiger, de gepassioneerde misdadiger, de gelegenhedsmisdadiger en de misdadiger uit gewoonte. Het is opvallend dat Lombroso in de lemma's over de "*delinquente/delinquenza*" van de *Enciclopedia Italiana* (Milaan, 1929-1937, XII, 535-539) totaal ontbreekt en dat Ferri, die later overstapte tot het fascisme, naar voren werd geschoven als de vertegenwoordiger van de criminele antropologie.

²³³ Davis, *Conflict and Control*, 330.

²³⁴ Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972), inleiding.

²³⁵ Ferrarotti "Prefazione" in: Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972) 27.

²³⁶ Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972) 33.

²³⁷ *Ibidem*, 21.

²³⁸ *Ibidem*, 38, 45.

²³⁹ *Ibidem*, 53.

misdadigers. Kenmerkend voor deze geboren criminele anarchisten waren niet alleen bepaalde (criminele) gelaatstrekken, maar ook hun houding tegenover het misdrijf, hun genot van het kwaad, een absoluut gebrek aan ethisch gevoel, haat jegens de familie en onverschilligheid tegenover het menselijke leven.²⁴⁰ Vaak veranderde de misdadige neiging zich in een revolutionaire neiging omdat deze de anarchisten, naast bevrediging van de impulsieve instincten, een aanzien van edelmoe-digheid en een soort moreel alibi voor gewone misdrijven verschafte.²⁴¹

Het gros van de politieke misdrijven verklaarde Lombroso uit de verbinding van aangeboren criminaliteit met epilepsie. Deze verbinding noemde hij 'politieke epilepsie' of 'politieke hysterie'. Binnen de anarchistische partij zou het wemelen van zulke geestelijke afwijkingen. Deze anarchistische krankzinnigen waren echter moeilijk op te sporen omdat ze geen duidelijke afwijkingen vertoonden in de fysionomie en bouw van de schedel: ze hadden geen misdadig voorkomen. Bovendien vertoonden ze geen uitgesproken waanzin, en gingen op in de grote stedelijke massa. In tegenstelling tot andere anarchisten gaven deze krankzinnigen vaak blijk van morele waarden, en zelfs van een overdreven gevoel voor orde en van een liefde voor de samenleving die aan altruïsme grensde.²⁴² Voorbeelden van dit type waren Giovanni Passannante en Davide Lazzaretti, die beide door Lombroso tot de anarchisten werden gerekend.²⁴³

Het extreme altruïsme van geesteszieke anarchisten, die vrijwel allen misdadig waren, was voor Lombroso, als psychiater en sociaal-democraat, een probleem.²⁴⁴ Hij zag in het contrast tussen het gevoel van altruïsme en dat van wreedheid een tegenstelling die alleen door hysterie te verklaren was. Deze hysterie openbaarde zich vaak, behalve in overdreven egoïsme, in andere neigingen van excessieve onbaatzuchtigheid. Het altruïsme was daarom niets anders dan een variant van morele krankzinnigheid.²⁴⁵

Ten slotte waren er anarchisten die hun misdaden uit zuivere passie pleegden. Zij waren in hun eerlijkheid de antithese van de geboren misdadigers. Ze hadden hadden geen enkele overeenkomst met het criminele type en hadden vaak zelfs een mooie, 'anticriminele' fysionomie. Hun passie was verbonden met een erfelijke neurose. Sante Caserio, de moordenaar van de Franse president, was bij uitstek een gepassioneerde anarchist.²⁴⁶

Lombroso vond geen nieuwe feiten en verklaringen voor het anarchistische gedrag. Hij vond er - niet geheel toevallig - juist de bevestiging van zijn typologieën van de misdadiger in. Zijn theorie was duidelijk in de studeerkamer opgesteld en uitgewerkt, met een dermate haastige deductie dat hij zich nauwelijks verwijderde van de heersende algemene mening. Hij reduceerde daarmee het anarchisme tot een zuiver individuele uiting van onverdraagzaamheid, ziekte (epilepsie), altruïsme en fanatisme. De anarchisten werden gepseudologiseerd en geïndividualiseerd,²⁴⁷ dat wil zeggen, ontdaan van hun groepsverband en socialistische overtuiging.

Geheel in de traditie van het positivisme dat vooral praktisch wilde zijn, beperkte Lombroso zich niet tot observaties, maar gaf hij ook aanbevelingen. Hij was een voorstander van krachtige

²⁴⁰ *Ibidem*, 60-64.

²⁴¹ *Ibidem*, 129.

²⁴² *Ibidem*, 71-83.

²⁴³ Lombroso onderscheidde ook nog het type van de "vervolgende krankzinnigen", die veelal chronisch ziek waren (lever- en hartafwijkingen), moreel ontbeerden, en zich tekort gedaan voelden. Ze leden aan vervolgingswaan en werden daardoor zelf vervolgers, waarbij ze zich richtten op de rijken, de regeringsleiders en het gehele politieke bewind. Tot deze groep behoorden ook "indirecte zelfmoorde-naars" als Emile Henry, Auguste Vaillant en Giovanni Passannante.

²⁴⁴ Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972) 117.

²⁴⁵ *Ibidem*, 127.

²⁴⁶ *Ibidem*, 97-103.

²⁴⁷ Ferrarotti, "Prefazione", 31.

maatregelen tegen anarchisten, maar een tegenstander van de 'overdreven' en 'impulsieve' uitzonderingsmaatregelen zoals die vanaf juli 1894 in Italië van kracht waren.²⁴⁸ De wetten van 1894 zouden, volgens hem, op hun beurt weer nieuw geweld uitlokken. Hij wees daarbij op Frankrijk waar een toename van de repressie een stijging van het aantal aanslagen zou hebben uitgelokt, terwijl in landen als Engeland of Zwitserland het anarchisme vrijwel afwezig was.²⁴⁹

Streng onderdrukkende maatregelen zouden tevens de ijdelheid van anarchisten strelen en hen tot de overtuiging brengen dat ze speciale misdaden pleegden terwijl ze toch niet anders dan gewone misdaden waren. Internationale wettelijke maatregelen waren volgens Lombroso overbodig omdat de anarchisten niet over een centrum beschikten dat erdoor getroffen zou kunnen worden. Hij had geen bezwaar tegen de doodstraf, maar deze diende alleen te worden toegepast op geboren misdadigers, zoals een Pini of een Ravachol, omdat zij het leven van vele onschuldige personen in gevaar brachten. Ze dienden als een gezwel uit de beschaafde wereld te worden verwijderd.²⁵⁰ Voor politieke misdadigers, en het merendeel van de anarchisten, was het daarentegen voldoende dat ze uit hun sociale en juridische omgeving, waaraan ze zich niet hadden kunnen aanpassen, zouden worden verwijderd. Politieke misdadigers zouden daarom verbannen of gedeporteerd moeten worden.²⁵¹ Over het algemeen moesten anarchisten een alternatieve straf krijgen omdat ze gek waren (en dus in een krankzinnigengesticht thuishoorden) of omdat ze ondanks hun misdadigheid ook onbaatzuchtig waren.²⁵²

Aangezien hij weinig vertrouwen had in de parlementaire politiek en politici, verwachtte Lombroso alleen enige baat van eenvoudige politimaatregelen van die kant: het bijhouden van een fototheek van alle militante anarchisten, de internationale afspraak om de verplaatsing van gevaarlijke personen door te geven, het opsluiten in krankzinnigengestichten van alle monomane epileptici en alle met anarchisme besmette geesteszieken. Voorts: de permanente opsluiting van de gevaarlijkste personen op afgelegen eilanden, het verbod op publicatie van rechtszaken tegen anarchisten, het toestaan en bevorderen van de verspreiding van populaire antianarchistische propaganda en de vrijheid tot antianarchistische, eventueel gewelddadige, demonstraties. Veel meer heil echter verwachtte Lombroso van preventieve maatregelen op het gebied van opvoeding (geweld en schoonheid moeten minder worden geïdealiseerd), economie (geleidelijke sociaal-democratische hervormingen) en politiek (opheffen van de parlementaire onschendbaarheid en decentralisatie).²⁵³ De sociaal-democratie vormde in zijn ogen het beste medicijn tegen de anarchie.²⁵⁴

De historicus en socioloog Guglielmo Ferrero²⁵⁵ hield bij zijn onderzoeken, meer dan de positivistische school van Lombroso, rekening met sociale en historische aspecten. Ferrero beschouwde het anarchisme als een beweging van morele opstand. De anarchisten wilden de menselijke ondeugden uitroeien door de maatschappij die ze voortbracht te vernietigen.²⁵⁶ Ferrero beschouwde de anarchistische aanslagen in Italië als het gevolg van de strenge repressie door Crispi. Hij vond het niet verwonderlijk dat er tegen de Siciliaanse staatsman zo veel aanslagen werden gepleegd omdat deze bij uitstek de politicus was die de vraagstukken met geweld wilde

²⁴⁸ Lombroso, *Gli Anarchici* (Turijn, 1894) 78.

²⁴⁹ *Ibidem*, 151.

²⁵⁰ Lombroso, *Gli Anarchici* (Turijn, 1894) 78.

²⁵¹ Lombroso, *Gli Anarchici* (herdruk, 1972) 157.

²⁵² *Ibidem*, 158.

²⁵³ Lombroso, *Gli Anarchici* (Turijn, 1894) 84-89.

²⁵⁴ Bulferetti, *Cesare Lombroso*, 337. Lombroso was lid van de socialistische partij die hij in 1905 verliet.

²⁵⁵ Ferrero was samen met Lombroso de auteur van het boek *La Donna Delinquente* (De Misdadige Vrouw). De studie verscheen in 1893 in Turijn.

²⁵⁶ Bulferetti, *Cesare Lombroso*, 333.

oplossen.²⁵⁷ Ferrero geloofde niet dat strengere straffen individuele anarchistinnen ervan zouden weerhouden aanslagen te plegen of bommen te gooien. De maatregelen tegen anarchistische publicaties zouden evenmin zin hebben, aangezien het Openbaar Ministerie er al voor zorgde dat deze in beslag werden genomen en omdat de centra van de anarchistische pers zich in het buitenland bevonden. Door anarchistische tijdschriften in Italië te vervolgen trof de overheid daarentegen juist de tijdschriften van hun meest effectieve vijanden, de socialistinnen.²⁵⁸

Enrico Ferri, één van Lombroso's meest enthousiaste volgelingen, was meer dan zijn leermeester geneigd om crimineel gedrag niet alleen uit biologische factoren te verklaren, maar tevens uit invloeden van de omgeving.²⁵⁹ Hij was daarom van oordeel dat er radicale hervormingen binnen het sociale bestel nodig waren om het geweld van het anarchisme te voorkomen: "binnen de sociologie en de politiek is de sociale hygiëne verkiesbaar boven de sociale chirurgie."²⁶⁰

Ferri was vanaf 1893 tevens afgevaardigde van de socialistische partij in het parlement.²⁶¹ Daar liet hij herhaaldelijk het geluid van de lombrosiaanse school horen. Zo nam hij op 7 juli 1894 de antianarchistische wetgeving van Crispi onder vuur. Ofschoon hij het met Crispi eens was dat anarchistinnen hard aangepakt moesten worden, was hij ervan overtuigd dat de wetten behalve tegen de anarchistinnen ook tegen de socialistinnen waren bedoeld. Ferri herinnerde Crispi eraan dat er een groot verschil bestond tussen de methoden van de anarchistinnen en die van de socialistinnen. Hij noemde daarbij slechts het feit dat de socialistinnen, in tegenstelling tot de anarchistinnen, de moord als propagandamiddel te allen tijde zouden afwijzen.

Ferri was, evenals Lombroso, van oordeel dat het strafrecht in Italië tekortschoot omdat er geen onderscheid werd gemaakt tussen de diverse vormen van moord. Er diende een duidelijk verschil gemaakt te worden tussen de misdadiger die het anarchisme als dekmantel gebruikte voor zijn gebrek aan moreel gevoel en de politieke fanaticus. Voor beide typen behoorden verschillende maatstaven aangelegd te worden. Elke aanslag en elke vorm van lichamelijk geweld dienden daarom afzonderlijk te worden beoordeeld. Ferri stelde dat de beste remedie tegen het anarchisme juist de ontwikkeling van de socialistische partij was. Het zou om die reden onlogisch zijn als de regering de socialistische partij zou onderdrukken: "Het anarchisme is de vrucht van instinctieve pathologie en groeit dáár waar het bewustzijn van de arbeiders [...] nog niet de beschaafde opvoeding in en de politieke discipline van de nieuwe socialistische ideeën heeft ondergaan."²⁶²

Twee jaar na de antianarchistische wetgeving, in augustus 1896, vormde het anarchisme één van de centrale thema's op het Vierde Internationale Congres voor Criminele Antropologie in Genève. De school van Lombroso ondervond hier vooral tegenspraak van de Franse criminologen van de zogenaamde Milieuschool. Zij legden vooral de nadruk op processen in het maatschappelijke leven en keken minder naar de persoonlijkheid van de misdadiger.

Tijdens het congres opende de Nederlandse strafrechtsgeleerde Gerard Anton van Hamel de discussie met zijn rede "Het Anarchisme en de Strijd tegen het Anarchisme vanuit het Gezichtspunt

²⁵⁷ Ferrero werd zelf ook getroffen door de maatregelen van Crispi tegen de socialistische partij en veroordeeld tot twee maanden *domicilio coatto*.

²⁵⁸ Ferrero, "Gli Ultimi Attentati Anarchici", 988-991.

²⁵⁹ Ferri was onder meer auteur van *Socialismo e Criminalità* (Turijn, 1884) en *I Socialisti e i Delinquenti* (Milaan, 1900). Hij was aanvankelijk radicaal democraat, vervolgens gematigd socialist, daarna revolutionair socialist en uiteindelijk aanhanger van het fascisme.

²⁶⁰ Ferri, "Il Congresso d'Antropologia Criminale a Ginevra", 527.

²⁶¹ Vele positivistinnen waren socialistinnen en vele socialistinnen, waaronder Filippo Turati, Leonida Bissolati en Camillo Prampolini, hielden zich bezig met criminologie.

²⁶² Ferri, *Socialismo, Anarchismo e Leggi Eccezionali*, Rome, 1894.

van de Criminele Antropologie".²⁶³ Van Hamel beschouwde het anarchistische misdrijf als één van de belangrijkste fenomenen van het moment en vond dat het de volle aandacht verdiende van de criminele antropologie. Hij onderscheidde drie vormen van anarchistische misdaad: de aanslag (de propaganda van de daad), de voorbereidende materiële handelingen (de aanmaak, het bewaren of het transport van vernietigingsmiddelen) en de intellectuele voorbereiding (aansporingen tot het begaan van aanslagen). Ofschoon hij van mening was dat de anarchistische misdaad het gevolg was van de anarchistische doctrine vond hij toch dat er een duidelijk onderscheid tussen beide gemaakt moest worden. De anarchistische doctrine was een sociale theorie zoals elke andere en diende dan ook toegestaan te worden.

Van Hamel veroordeelde de anarchistische terreur, niet omdat ze de bestaande maatschappij in gevaar bracht, maar omdat ze juist de vreedzame ontwikkeling van de sociale instituties in gevaar bracht. Vanuit deze gedachte rechtvaardigde hij ook zijn opvatting dat het anarchisme krachtig bestreden diende te worden.

Het strafrecht, evenals de gehele criminologie, moest volgens hem worden gebaseerd op drie stellingen: de noodzaak van de sociale verdediging, de bestudering van de persoonlijkheid van de misdadiger of diens antisociale karakter (in plaats van de daad op zich), en de bestudering van de oorzaken van criminaliteit:

Het gebrek aan organisatie van de anarchistische partij maakt een onvermoeide bewaking door de politie zeer noodzakelijk. De politie moet proberen om de individuen en groepen te kennen bij wie het gevaar schuilt. En, zoals ook Lombroso schrijft, een internationale informatie-uitwisseling over deze personen en hun verblijf is onontbeerlijk. De repressie van de categorie van anarchisten die in wezen gewone criminelen zijn, hoeft niet te verschillen van de repressie van de gewone misdaad.²⁶⁴

Van Hamel was van mening dat voor diegenen die een zieke geest hadden, gestichten de beste oplossing vormden. De wijze van repressie van degenen die anarchistische misdaden pleegden door het fanatisme van hun doctrine, was moeilijker te bepalen. Van Hamel was, evenals vele lombrosianen, van oordeel dat deze misdaden over het algemeen als gewone misdaden beschouwd moesten worden.²⁶⁵ Hij vond dat onverbeterlijke misdadigers en anarchisten onder dezelfde maatregelen behoorden te vallen: opsluiting voor onbepaalde tijd of terechtstelling.²⁶⁶

Tijdens het congres reageerde Lombroso op Van Hamels referaat. Hij vond dat men er rekening mee moest houden dat anarchisten zich onderscheidden van andere misdadigers door hun altruïsme en dat er bijgevolg speciale maatregelen nodig waren. Volgens hem waren Van Hamels voorstellen strenger dan die van zijn school, omdat deze de doodstraf uitsloot voor elke politieke misdaad.²⁶⁷ Tevens vond Lombroso dat de door passie gedreven misdadigers beoordeeld moesten worden naar de politieke en sociale omstandigheden.²⁶⁸ Hij veroordeelde opnieuw de speciale maatregelen van 1894, mede omdat ze werden toegepast op socialisten, republikeinen en alle leden van de oppositie. De anarchisten moesten bestraft worden met tijdelijke straffen "aangezien de ideeën zich zo snel

²⁶³ Van Hamel, "L'Anarchisme et le Combat contre l'Anarchisme au Point de Vue de l'Anthropologie Criminelle", 526-537.

²⁶⁴ Van Hamel "La Lotta contro l'Anarchismo", 543.

²⁶⁵ Canosa en Santosuoso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 35.

²⁶⁶ Van Hamel, "La Lotta contro l'Anarchismo", 545.

²⁶⁷ Lombroso sloot, zoals we hebben gezien, de doodstraf niet uit voor geboren misdadigers die een gevaar voor de maatschappij vormden.

²⁶⁸ Ferri, "Il Congresso d'Antropologia Criminale a Ginevra", 526.

ontwikkelen dat datgene wat vandaag verkeerd lijkt, morgen door de meerderheid geaccepteerd kan worden."²⁶⁹ Hij sprak zich uit tegen de doodstraf zoals die op de anarchisten in Frankrijk werd toegepast en meende dat de anarchisten berecht dienden te worden door een jury die gekozen zou worden uit gerespecteerde klassen, zoals afgevaardigden en senatoren.

Een ander geluid kwam van de Franse strafrechtgeleerde René Garraud die in 1895 de studie *L'Anarchie et la Répression* had gepubliceerd. Hij ontkende dat anarchisten onevenwichtige fanatici, geesteszieken of geboren misdadigers waren. Volgens hem had de ervaring in Frankrijk het tegendeel bewezen en had de strenge toepassing van de *gewone* wetgeving de golf van aanslagen een halt toegebracht.²⁷⁰ Hij was daarom een tegenstander van speciale wetgeving tegen anarchisten.²⁷¹ Garraud keerde zich in beginsel tegen de theorieën van de antropologische school. Volgens hem zouden die alle doelmatigheid van de straffen ontkennen door de veronderstelling dat misdadigers niet te beïnvloeden zouden zijn.²⁷² Garraud ging in zijn betoog geheel voorbij aan de speciale wetgeving die in Frankrijk was doorgevoerd tegen de anarchisten.

De studies van de Italiaanse criminele antropologen werden ondernomen in een periode waarin het anarchisme geïdentificeerd werd met criminaliteit en terrorisme. Niet alleen criminologen hielden zich met het anarchisme bezig, maar ook strafrechtsgeleerden, sociologen, politici, romanschrijvers en journalisten. Juist in het jaar 1894 verschenen er tal van artikelen over de repressie van het anarchisme en werden in verschillende landen wetten tegen de anarchisten ingevoerd.²⁷³ Door het anarchisme te verbinden met criminaliteit droeg de antropologische school ertoe bij dat het anarchisme meer gecriminaliseerd werd. Daarbij moet worden opgemerkt dat de positivistische criminologen probeerden onderscheid aan te brengen tussen verschillende soorten anarchisten: de theoretici werden geheel losgekoppeld van de terroristen. Het is echter onzeker in hoeverre politici en het grote publiek bekend waren met de details en verfijningen van deze vakpublicaties en niet slechts de oppervlakkige conclusie trokken dat anarchisme gelijk stond aan misdaad. Het is daarentegen zeker dat de ge vulgariseerde ideeën van Lombroso - anarchisten zijn geboren misdadigers - de preventieve wetgeving in de hand werkten en legitimeerden. Ze rechtvaardigden als het ware de toepassing van de wetten van juli 1894 die gericht waren tegen

misdadigers - opgestaan in de schaduw van de moderne politieke vrijheden en zo vermetel dat ze hun eigen bestaan willen opofferen - die de gewelddadige afslachting van staatshoofden als het hoogste doel van hun politieke idealen beschouwen.²⁷⁴

Anderzijds heeft Crispi zelf zijn wetgeving nooit gerechtvaardigd met de theorieën van de veelal socialistische criminologen.

Lombroso's ideeën raakten al snel in de vergetelheid. De massale opstanden op Sicilië in 1893 en 1894 en vooral de broodoproeren van 1898²⁷⁵ leidden bij de positivistische criminologen tot een verschuiving in de aandacht van het individu naar de massa. Scipio Sighele, Pasquale Rossi en

²⁶⁹ "Congresso di Antropologia Criminale". *Rivista di Discipline Carcerarie*, XXII (1898) 223-237.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ Ferri, "Il Congresso d'Antropologia Criminale a Ginevra", 526.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ Naast de reeds eerder vermelde maatregelen in Frankrijk, Spanje en Italië, werd in Amerika op 16 augustus 1894 een wet aangenomen, krachtens welke anarchisten niet langer tot het grondgebied van de Verenigde Staten zouden worden toegelaten. De Zwitserse regering nam op 12 april 1894 een antianarchistische wet aan.

²⁷⁴ Salvi, *Prevenzione contro i Pericolosi della Società* (Bari, 1905) 146, geciteerd naar Amato, "La Libertà Personale", 133.

²⁷⁵ Zie hieronder: hoofdstuk XI, pag. 365 vlg.

Paolo Orano waren de belangrijkste Italiaanse exponenten van de massapsychologie. Zij combineerden hun wetenschappelijke onderzoeken met socialistische activiteiten.²⁷⁶

De anarchisten waren fel gekant tegen de ideeën van Lombroso. Zij zagen in diens criminele antropologie een wetenschap in dienst van het bestaande regime. De anarchisten vochten echter ook voor het behoud van hun eigen ideologie. Als er geboren misdadigers bestonden, als misdadigheid een erfelijke eigenschap zou zijn, dan zou het anarchisme, dat uitging van de oorspronkelijke en natuurlijke goedheid van de mens, nooit gerealiseerd kunnen worden. Malatesta erkende dat er ook criminaliteit bestond die geen sociale oorsprong had. Deze personen konden niet voor hun daden aansprakelijk worden gesteld aangezien ze ziek waren. De maatschappij had in dat geval wel het recht zich tegen hen te verdedigen en de plicht om ze te genezen. Deze geboren misdadigers zouden, zo nodig met geweld, moeten worden opgesloten en behandeld. Hij hoopte daarbij op het voort-schrijden van de wetenschap.²⁷⁷

Merlino ging, in tegenstelling tot Malatesta, uit van het beginsel dat deviant en misdadig gedrag alleen veroorzaakt werd door sociale omstandigheden. De anarchistische kritiek op Lombroso in Italië werd vooral door hem verwoord. Merlino viel Lombroso's these van de geboren misdadiger aan door te stellen dat het misdrijf een relatief begrip was - afhankelijk van de maatschappij en de heersende klasse - en dat dus het begrip van de misdadiger ook relatief was.²⁷⁸ De centrale punten in zijn kritiek op Lombroso en Ferri waren dat beiden een morele theorie ontbeerden en dat ze meer gewicht toekenden aan de theorie dan aan de praktijk.²⁷⁹

De reactie van de socialisten op de vervolgingen

In reactie op de ontbinding van de socialistische partij vormde een groot aantal sociaal-democraten, samen met radicalen en republikeinen,²⁸⁰ de *Lega Italiana per la Difesa della Libertà* (Italiaanse Bond ter Verdediging van de Vrijheid). Deze bond, die vooral actief was in Lombardije en in de Emilia-Romagna, had een tweevoudig doel: de krachten bundelen tegen de repressieve maatregelen en het samenstellen van eenheidslijsten voor de verkiezingen: "Deze Liga staat boven de partijen, boven de richtingen, boven de tendensen van personen of van groepen. [...] Het grootste belang van het moment is dat de elementaire vrijheden worden gerespecteerd."²⁸¹ De sociaal-democraten lieten hun strategie van isolatie varen en zochten het bondgenootschap met de radicalen. In de donkere dagen van de repressie hadden ze ondervonden dat niet alle burgerlijke politici vijanden van het proletariaat waren. Daarnaast bood de *Lega*, dankzij de steun van vele niet-socialistische politici, de socialisten de mogelijkheid om onder deze dekmantel actief te blijven.

Tijdens het clandestiene congres van de socialistische partij in Parma op 13 januari 1895 moesten

²⁷⁶ De tegenhanger van de massapsychologen werd gevormd door de sociologen die de elites bestudeerden. De belangrijkste exponenten van deze stroming waren Gaetano Mosca en Vilfredo Pareto. Van Ginneken, *Crowds, Psychology*, 52 vlg.

²⁷⁷ [Malatesta], *Programma e Organizzazione* (Florence, 1884) 40-41.

²⁷⁸ Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 103-109.

²⁷⁹ Merlino's kritiek op de Positivistische School van Lombroso en zijn eigen visie op criminaliteit vormen het centrale onderwerp van Papa, *Per una Biografia Intellettuale di F.S. Merlino*.

²⁸⁰ De republikeinen waren in deze periode bezig met de organisatie van de republikeinse partij, de *Partito Repubblicano Italiano*, die op 21 april 1895 werd opgericht. De republikeinse partij zou voortaan volop meedoen aan de verkiezingsstrijd.

²⁸¹ Pamflet van de voorlopige commissie van de *Lega Italiana per la Difesa della Libertà* in Imola, 29 oktober 1894. ASB, Pref. Gab., B. 883. De procureur-generaal was van mening dat de *Lega* verboden kon worden op grond van wet no. 315 van 19 juli 1894, maar kwam daar op terug toen bleek dat dezelfde *Lega* in Milaan ongestoord haar gang kon gaan.

de sociaal-democraten een besluit nemen over twee nauw verwante problemen: de houding van de partij tegenover de massa en volksmanifestaties enerzijds en burgerlijke democratische verenigingen anderzijds. Deze vraagstukken waren actueel geworden door de beweging van de *fasci* en het repressieve beleid van Crispi. Tijdens de opstanden op Sicilië had de socialistische partij een negatieve houding aangenomen tegenover de *fasci* omdat ze de Siciliaanse beweging zag als een terugkeer naar de spontane en anarchistische actievormen. Alleen Labriola, Turati en Kuliscioff zagen in de beweging meer dan een anachronistisch hongeroproer en beschouwden het als een uiting van de klassenstrijd. Turati volgde in deze kwestie de richtlijnen van Friedrich Engels. Deze had in januari 1894 te kennen gegeven dat de Italiaanse socialistische partij, gezien de ontwikkeling van het land, elke progressieve en revolutionaire beweging moest steunen en daarbij onderscheid diende te maken tussen de democratische revolutie en de socialistische revolutie. Engels waarschuwde Turati voor een intransigente, geïsoleerde positie van de partij en adviseerde tijdelijke coalities aan te gaan met de radicalen en republikeinen.²⁸² De nieuwe *Partito Socialista Italiano* besloot op het congres om het primaat bij de politieke strijd te leggen. Het herstel van de burgerlijke vrijheden en van de organisatie van de partij werden de voornaamste speerpunten in het beleid van de sociaal-democraten. Maar ook de intransigente vleugel kreeg zijn zin: tijdens de verkiezingen zou de partij weer zelfstandig optreden en geen lijstverbindingen met burgerlijke partijen aangaan. Slechts indien er een tweede ronde zou komen, zouden de socialisten niet-socialistische kandidaten mogen steunen.

Op het congres in Parma werd tevens een ander belangrijk besluit genomen. De nieuwe partij zou worden georganiseerd op basis van het persoonlijke lidmaatschap van de leden en niet langer via arbeidersverenigingen. Deze structuurswijziging was het directe gevolg van de onderdrukking van de partij en de aangesloten verenigingen. Voor het eerst werd er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen economische verenigingen (vakbonden, coöperaties, verenigingen van wederzijds hulpbetoon, *Camere del Lavoro*) en de politieke vereniging. Deze structuur zou betekenen dat de economische belangenverenigingen niet door dezelfde maatregelen getroffen konden worden als de politieke organisatie van de *Partito Socialista Italiano*.

De socialistische partij werd door de repressie van Crispi minder getroffen dan de anarchistenvan. De opening van Turati naar de burgerlijke politici en de willekeur tijdens de vervolgingen leidden ertoe dat de *Estrema Sinistra* en andere parlementariërs zich afkeerden van Crispi's politiek. De weerzin tegen Crispi bracht velen in het kamp van de vervolgd. Daarvan kon de vernieuwde socialistische partij profiteren. Ook rechters werkten niet altijd in de door Crispi gewenste richting.²⁸³ Ondanks de druk van minister van Justitie Vincenzo Calenda di Tavani om energiek op te treden werden aangeklaagden vaker vrijgesproken dan veroordeeld: van de 1.500 aanklachten werden er uiteindelijk 539 ontvankelijk verklaard.²⁸⁴ De meeste gerechtshoven weigerden veroordelingen uit te spreken en verenigingen te ontbinden. De rechters achtten het loutere feit van lidmaatschap van de socialistische partij onvoldoende basis voor een straf. Zij eisten specifiek bewijsmateriaal van gewelddaden tegen de sociale inrichting van de staat. Vrijwel altijd werden 'onmatige veroordelingen' van lagere rechters door hun superieuren ongedaan gemaakt.²⁸⁵ Zeer liberaal in dat opzicht

²⁸² Brief van Engels aan Turati, Londen 26 januari 1894, geciteerd naar Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 170-173.

²⁸³ Ten onrechte stelt Boldetti ("La Repressione in Italia", 502-503) dat de hele magistratuur medeplichtig was aan de repressieve politiek van Crispi. Het Openbaar Ministerie was inderdaad trouw aan de repressieve politiek van Crispi en leek in de requisitoiren soms haatdragender dan Crispi. De rechterlijke macht was echter aanzienlijk terughoudender in de toepassing van de wetten.

²⁸⁴ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 86.

²⁸⁵ Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 65.

waren de Hoven van Beroep van Lucca en van Florence: zij oordeelden dat de juli-wetten in geen geval op de socialisten konden worden toegepast. Het Hof van Cassatie in Rome had echter het laatste woord: de juli-wetten waren zowel op anarchisten als op socialisten van toepassing. In april 1895 herzag het Hof van Cassatie zijn uitspraak en achtte het lidmaatschap van de socialistische partij niet langer een voldoende basis voor een veroordeling. Deze uitspraak werd in juli door hetzelfde Hof bekrachtigd.²⁸⁶ De socialistische partij kon weer in het openbaar functioneren.

Op het platteland, waar de conservatieve burgerij overheerste, hadden de socialisten meer te lijden gehad onder de vervolgingen. Daar onttrok de crispiaanse repressie zich aan het oog van liberale kranten of afgevaardigden en werd deze volledig gesteund door de agrarische burgerij en de Kerk.²⁸⁷

Crispi's dictatoriale opstelling

In december 1894 kwam het geraamte van de bankschandalen weer uit de kast. Het schandaal dat had geleid tot Giolitti's ontslag, had de vorm aangenomen van een persoonlijk duel tussen Crispi en Giolitti. Die vete was vooral schadelijk voor Crispi omdat het hem de steun kostte van een belangrijk deel van de burgerij in het Noorden. Op 11 december overhandigde Giolitti aan de Kamervoorzitter het zogenaamde '*plico* Giolitti', een pak documenten met betrekking tot het bankschandaal. Daarop onderzocht een Kamercommissie de stukken. Ze bleken details te bevatten over onrechtmatige leningen aan Crispi, zijn familie en zijn vrienden. Aan de vooravond van het Kamerdebat over Giolitti's bewijslast liet de premier de Kamersitting, die reeds vanaf 15 juli gesloten was, opnieuw door de koning voor onbepaalde tijd verdagen.²⁸⁸ Kort daarop liet hij nieuwe verkiezingen uitschrijven. Hij hoopte daarmee een gewilliger parlement te creëren dan het zittende dat tijdens het premierschap van Giolitti was gekozen. De zuivering van de kieslijsten in juli was van deze wens reeds een voorbode geweest. Giolitti vluchtte naar het buitenland uit angst voor Crispi's wraak. Diens minachting voor het parlement bleek meer dan ooit. "Parlementair bestuur in Italië is niet mogelijk" liet hij de voorzitter van de Senaat weten.²⁸⁹ De schorsing van de Kamer duurde vijf maanden.²⁹⁰

Ondanks zijn betrokkenheid bij de bankschandalen en ondanks zijn dictatoriale bestuur bleef Crispi populair bij de kiezers. Bij de verkiezingen van mei 1895 behaalden de regeringkandidaten 334 van de 508 zetels en werd Crispi zelf in acht kiesdistricten gekozen. Hij werd nog steeds beschouwd als de enige man die het volk van de straat en de radicalen uit het parlement kon houden. Bovendien waren vele afgevaardigden weer in het kamp van Crispi geslopen om zo hun positie veilig te stellen en hun achterban aan zich te binden. De enige domper op de verkiezingsvreugde was de verkiezing van enkele protestkandidaten, de socialistische leiders van de *fasci*, Giuseppe De Felice Giuffrida, Nicola Barbato en Garibaldi Bosco.²⁹¹ De Felice Giuffrida had zelfs in Rome gewonnen ten koste van Crispi's kandidaat Baldassare Odescalchi. De verkiezing van de protestkandidaten werd echter ongeldig verklaard wegens hun detentie. Het nieuwe parlement was in de zomer nog maar nauwelijks geïnstalleerd toen Crispi de Kamerbijeenkomst al weer liet opschorten om te voorkomen dat de 'morele kwestie', dat wil zeggen zijn betrokkenheid bij de bankschandalen, aan de orde zou komen. Enkele maanden later liet hij het kerstreces van de Kamer, dat

²⁸⁶ *Ibidem*, 63-64.

²⁸⁷ Preti, *Le Lotte Agrarie*, 146.

²⁸⁸ De uiterste termijn dat de Kamersitting gesloten mocht zijn, was vastgesteld op vier maanden.

²⁸⁹ Geciteerd naar Seton-Watson, *Italy*, 173; Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 260.

²⁹⁰ Van 23 juli 1894 tot de heropening van het parlement, na de verkiezingen van 10 juni 1895, waren de Kamers elf dagen open geweest.

²⁹¹ Ook Francesco Saverio Merlino, die sedert januari 1894 gevangen zat, werd twee keer kandidaat gesteld.

zou eindigen op 21 januari, voortduren tot 5 maart 1896.

De aanleiding voor Crispi's val was niet zijn binnenlandse politiek, maar zijn koloniale beleid. Crispi had dringend een succes in Afrika nodig om de toenemende kritiek op zijn bestuur af te leiden. Gedreven door de noodzaak van een 'Afrikaans Risorgimento' nam hij grote risico's. De oorlog tegen Abessinië had reeds duizenden Italiaanse soldaten het leven gekost en ondervond in Italië steeds meer tegenstand. Op 7 december 1895 werden 1.700 Italiaanse soldaten gedood tijdens een veldslag met Abessijnse troepen. Anderhalve maand later werden 1.500 Italiaanse soldaten gevangen genomen. Aangespoord door Crispi nam de legerleiding in Afrika een fatale beslissing met als gevolg dat op 1 maart 1896 het Italiaanse leger bij Adoea vernietigend werd verslagen: 6.000 soldaten, evenveel als gedurende het hele Risorgimento, werden gedood en 1.900 Italianen werden gevangen genomen. Het nieuws van de nederlaag, de eerste koloniale nederlaag van een Europees land, trof Italië als een blikseminslag.²⁹² Crispi zou zorgen voor een sterke monarchie, maar bracht Italië een enorm gezichtsverlies. Het volk kwam massaal de straat op en verhinderde de verplaatsing van troepen. Crispi was al zijn politieke bondgenoten kwijt en zag zich geconfronteerd met een verenigde oppositie. Zonder de stemming van de Kamer af te wachten, diende hij op 5 maart zijn ontslag in. Het was de roemloze afgang van een 'parlementaire dictator', die zich als een beginsel beschouwde en boven de politiek verheven voelde. De nederlaag bij Adoea betekende tevens het voorlopige einde van het Italiaanse koloniale avontuur.

---

²⁹² Voor reacties van kranten, politici en generaals op de nederlaag zie: Goglia en Grassi, *Il Colonialismo Italiano*, 59-79.

Hoofdstuk XI

De Dreiging van de Anarchie tijdens Rudinì

Rudinì's pogingen tot liberaal beleid

Aan de val van Crispi in maart 1896 lag geen democratische opleving binnen de Italiaanse politiek ten grondslag. Hij moest het veld ruimen omdat hij de monarchie in gevaar had gebracht en Italië een slechte naam had bezorgd. De politici die zijn ondergang hadden toegejuicht, voelden dezelfde conservatieve angst voor het rode en zwarte gevaar als Crispi. Zijn vervanger diende dus de koloniale avonturen te laten varen, maar dezelfde opvattingen te hebben over de openbare veiligheid en over krachtig en conservatief bestuur. Zijn politieke opvolger werd de leider van de *Destra* markies Antonio Starabba di Rudinì die daarmee voor de tweede keer het hoogste ambt bekleedde.

Rudinì, evenals Crispi een Siciliaan, had weinig begrip voor de veranderingen die gaande waren en voerde een eigengereide conservatieve politiek. Op Sicilië consolideerde hij de traditionele macht van de grootgrondbezitters en op het vasteland probeerde hij het proces van democratisering tot stilstand te brengen. In de praktijk kon Rudinì, wegens zijn afhankelijkheid van wisselende coalities, nauwelijks beleid voeren: in twee jaar tijd, van maart 1896 tot juni 1898, leidde hij vier kabinetten en van de koning kreeg hij niet de steun die deze altijd aan Crispi had verleend.¹ Voortdurend balancerend op verschillende meerderheden in de Kamer bood de regering een aanblik van onzekerheid en instabiliteit. Rudinì had bovendien te maken met het heftige debat over de staatsvorm: terug naar een krachtige monarchie of versterking van het parlement en uitbreiding van de democratie? Rudinì's eigen antwoord op de problemen van het centrale bestuur was "conservatieve decentralisatie".² Tijdens Crispi had het accent gelegen op de versterking van de staatsmacht, wat ten koste was gegaan van de lokale en regionale oligarchieën. Rudinì wilde het accent verplaatsen naar de lokale agrarische autonomie die een tegenwicht moest vormen tegen de uitbreiding van het kiesrecht en de dreigende democratisering.³ Plaatselijke oligarchieën, bestaande uit gegoede burgers en grootgrondbezitters, zouden controle moeten uitoefenen op de maatschappij, waardoor ze opnieuw de politieke macht zouden verwerven die hen door het parlement, door de 'woeste

---

¹ Tijdens een motie van vertrouwen stemden 118 afgevaardigden voor en 115 tegen; de 16 sociaal-democraten onthielden zich van stemming. Rudinì was daardoor afhankelijk geworden van de steun van de *Estrema Sinistra* onder leiding van Felice Cavallotti, die de nieuwe regering vooral steunde uit angst voor de terugkeer van Crispi of diens aanhangers.

² De term is afkomstig van Anna Rosi-Doria, "Per una Storia del "Decentramento Conservatore": Antonio di Rudinì e le Riforme". *Quaderni Storici* (1971) 835-884. Zij onderscheidt deze vorm van decentralisatie van de democratische en bureaucratische vormen. Geciteerd naar Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 23.

³ Twee maatregelen wezen in deze richting: het aanstellen van burgercommissaris Giovanni Codronchi op Sicilië en de invoering van het systeem van gekozen burgemeesters.

tirannie van het getal', was ontnomen.⁴ In het plan van Rudinì moest de positie van de Kamer van Afgevaardigden worden verzwakt ten gunste van de uitvoerende macht.⁵

In maart 1896 kondigde koning Umberto I een politieke amnestie af voor de gevangenen die door de militaire rechtbanken van Sicilië en Massa-Carrara waren veroordeeld. Rudinì liet daar dadelijk een circulaire op volgen waarin hij de prefecten aanspoorde tot verhoogde waakzaamheid en de ontbinding gelastte van alle verenigingen met criminele oogmerken:

De amnestie die gisteren door Z.M. de koning is verleend, is een daad van verzoening met de bedoeling elk motief of excuus voor agitatie weg te nemen. De regering voelt zich echter in hoge mate verplicht nog waakzamer te zijn in het voorkomen en nog vastberader in het onderdrukken van elke schending van de soevereiniteit van de wet. Ik doe derhalve een beroep op de ijver van de prefecten opdat zij met rechtvaardige intentie en met uiterst vaste hand een richting zullen geven aan de zaken van hun provincies die overeenkomt met mijn verlangens; deze zijn precies die van een ronduit liberale en vastberaden conservatieve regering. Het wordt niet getolereerd en nog minder toegestaan dat men onder speciale voorwendselen overgaat tot de heroprichting van verenigingen die criminele plannen hebben. Deze moeten zonder talmen worden ontbonden en de leden moeten aan de gerechtelijke autoriteiten worden voorgeleid. Het Wetboek van Strafrecht is zeer streng tegen misdadige verenigingen. De wet zal met de grootst mogelijke strengheid op hen worden toegepast. De openbare orde is een eerste noodzaak voor een beschaafd volk. Het is de belangrijkste plicht van functionarissen die aan mij ondergeschikt zijn, deze met alle kracht te bewaren. [...]⁶

Tegelijkertijd verkondigde hij dat het "de eerste taak van de regering was om de maatschappij te beschermen tegen samenzweringen van subversieve partijen."⁷ Aan de socialistische afgevaardigde Ferri die tegen deze circulaire protesteerde, antwoordde Rudinì: "*Di qui non si passa!*" ("Tot hier en niet verder!") waarmee hij duidelijk maakte dat hij een verdere opmars van de socialistische partij niet zou tolereren. Die partij had geen goed woord over voor de nieuwe regering. De socialistische krant *Critica Sociale* begroette haar met de woorden: "De regering bestaat niet langer uit bendeleden maar, en laten we dat niet vergeten, uit vastberaden reactionairen: we moeten niets van haar verwachten, zelfs geen respect voor de wet en de vrijheid van meningsuiting."⁸ De amnestie gold niet voor de anarchisten en socialisten die door gewone rechtbanken waren veroordeeld of die door provinciale commissies werden voorgedragen voor het *domicilio coatto*. Andrea Costa tekende protest aan tegen deze selectieve kwijtschelding en verzocht namens de socialistische fractie om een volledige amnestie voor alle veroordeelden wegens daden met een politiek karakter.⁹

Het verzoenende gebaar van de koning en de regering beperkte zich niet tot de leiders van de *fasci* en de opstandelingen van Massa Carrara. Direct na zijn aantreden gelastte Rudinì de vrijlating van die *coatti* die niet eerder waren veroordeeld en door de politie niet als bijzonder gevaarlijk werden

⁴ Levra, *Colpo di Stato*, 12-13.

⁵ De enige maatregel die Rudinì wist door te voeren, was de instelling van de gekozen burgemeester in kleine gemeentes. Op deze wijze kregen de gemeenteraden de bevoegdheid een burgemeester voor te dragen aan de regering, en werd de afgevaardigden de mogelijkheid ontnomen zich met de benoeming te bemoeien.

⁶ Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken, Rome 17 maart 1896.

⁷ Geciteerd naar Jensen, *Liberty and Order*, 115-116.

⁸ *Critica Sociale*, 16 maart 1896. Geciteerd naar Galli, *Storia del Socialismo*, 14.

⁹ Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 201-202.

beschouwd. Enkele maanden later decreteerde Rudinì dat alle *coatti* die de helft van hun strafperiode hadden uitgezeten en goed gedrag hadden getoond, zouden worden vrij gelaten. Op 3 september 1896 bood hij de rest van de *coatti* die goed gedrag hadden getoond, de mogelijkheid een stad naar hun keuze uit te zoeken op voorwaarde dat ze er werk zouden zoeken. Deze groep werd onder beperkt (*discrète*) politietoezicht geplaatst.¹⁰ In feite betekende deze laatste maatregel het herstel van het oude systeem van de *confino*.¹¹ Op 4 juni 1896 vertelde Rudinì de Kamer dat hij tweederde van de *coatti* die onder Crispi om politieke redenen voor het *domicilio coatto* waren voorgedragen, had vrijgelaten. Op 1 december 1896 meldde hij dat 1.569 *coatti* die onder de wetten van de openbare veiligheid vielen, en 372 *coatti* die het slachtoffer waren van de antianarchistische wetten, waren vrijgelaten.¹² Het aantal personen dat was onderworpen aan het *domicilio coatto* daalde tussen 31 december 1895 en 31 december 1897 van 4.385 tot 2.682.¹³ Rudinì had een enorme weerzin tegen het instrument van het *domicilio coatto* dat hij als inhumain en misdadig beschouwde,¹⁴ maar toch te belangrijk achtte voor de handhaving van de rechtsorde om het volledig af te schaffen.¹⁵

In 1897 kwam Rudinì, onder druk van de koning en de conservatieve politici,¹⁶ met een wetsvoorstel voor het *domicilio coatto* dat in scherp contrast stond met zijn afkeer van het instrument. De toewijzingscommissies zouden, door de benoeming van procureurs-generaal als voorzitter, volledig onder controle van de regering komen. Daarmee verwierp hij de mogelijkheid er een (semi-)gerechtelijk instrument van te maken zoals een regeringscommissie had voorgesteld.¹⁷ Bovendien nam hij een deel van Crispi's tijdelijke wet van 19 juli 1894 (no. 316, art. 3) over waardoor de maatregel werd uitgebreid tot "degenen die door voorbereidende daden een vastberaden voornemen hebben getoond om, door middel van gewelddaden, een aanslag te plegen op het instituut van het gezin of de eigendom." Het gevaar van dit artikel school in de termen 'voorbereidende daden' en 'gewelddaden' die in de wet niet nader omschreven waren. De regering ontkende stellig dat het in haar bedoeling lag om meningen, publikaties of bijeenkomsten te beschouwen als voorbereidende daden, en Rudinì zelf verklaarde dat het artikel alleen bedoeld was voor "anarchisten die een reëel

¹⁰ De Italiaanse wet stond geen officieel politietoezicht toe. Het Hof van Cassatie sprak zich daar bij herhaling tegen uit. Het beperkte politietoezicht hield in dat de politie de betrokken personen in het oog hield. In geval van slecht gedrag werden ze opgepakt en weer naar de strafkolonies gezonden. Zie: Rapport van de Zwitserse afgezant in Rome aan de bondsraad, Rome 9 december 1896. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 15880.

¹¹ De *confino* was een oudere term voor het *domicilio coatto*: een politiemaatregel volgens welke personen werden verbannen naar een gedwongen verblijfplaats.

¹² Zijn woorden werden onderbouwd door de Zwitserse afgezant, die verklaarde dat de strafkolonies als gevolg van de regeringsmaatregelen vrijwel verlaten waren. Zwitserse gezantschap te Rome aan de bondsraad, Rome 9 december 1896. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 15880.

¹³ Jensen, *Liberty and Order*, 126.

¹⁴ Brief van Rudinì aan Codronchi, 31 augustus 1896, in: Jensen, *Liberty and Order*, 279.

¹⁵ Dat is ook het oordeel van de Zwitserse gezant in Rome: "Men acht [de instelling van het *domicilio coatto*] voor de handhaving van de sociale orde als een noodzakelijk kwaad." Zwitserse gezant in Rome aan het departement van Justitie en Politie in Bern, Rome 17 mei 1897. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14098.

¹⁶ Levra, *Il Colpo di Stato*, 17.

¹⁷ In die optie zouden de provinciale commissies hun toewijzingsbevoegdheid verliezen en nog slechts een voordrachtsrecht overhouden. Het beslissingsrecht werd gelegd bij een centrale commissie bestaande uit een afdelingspresident van het Hof van Cassatie van Rome, twee leden van de Raad van State en twee leden van het Hof van Cassatie. Zie: Rapport van de Zwitserse gezant te Rome aan het Zwitserse Departement van Justitie en Politie in Bern, Rome 17 mei 1897. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14098.

gevaar vormden voor de maatschappij.¹⁸ De oppositie vertrouwde het echter niet: Crispi had immers in 1894 soortgelijke beloften gedaan. Tevens achtte de oppositie het wetsvoorstel "valser" dan dat van Crispi omdat Rudinì's maatregel een permanent karakter had.¹⁹ Ook de *Federazione Socialista-Anarchica Romagnola* die in Costa's stad Imola zetelde, vertrouwde Rudinì's intenties niet:

Wij, die het meest directe gevaar lopen, nodigen jullie [arbeiders] uit om jullie protest aan het onze te hechten tegen deze WET VAN DE VERDENKING, omdat ze personen toewijst aan het *domicilio coatto* die door de een of andere *anonieme spion* zijn aangegeven, die zich veilig weet door het zwijgen van de GEHEIME COMMISSIES, de 'rechters' zonder publiekelijke controle in een willekeurig politiebureau; en tegen deze ADMINISTRATIEVE DEPORTATIE, die gekopieerd is naar het voorbeeld van Rusland.²⁰

Rudinì's wetsvoorstel, dat de politie veel ruimte bood om politieke tegenstanders op te pakken, duidde op onzekerheid bij de regering over de effectiviteit van het tot dan toe gevoerde 'liberale' beleid.²¹ Het bood de oppositiepartijen de mogelijkheid om gezamenlijke acties te voeren tegen de regering. Deze acties waren vooral gericht op de afschaffing van het *domicilio coatto*, en niet op aanpassingen binnen de wet.²² Deze werd beschouwd als een politiewet tegen de socialistische en anarchistische propaganda in de handen van een 'politieregering'.²³ Het was één van de weinige punten waarop er overeenstemming bestond tussen anarchisten, socialisten, republikeinen en radicale liberalen.²⁴ De oppositie tegen het *domicilio coatto* werd dermate bedreigend voor de regering dat Rudinì in oktober 1897 alle demonstraties tegen de maatregel verbood. Enkele maanden later, op 9 april 1898, gaf het parlement zijn goedkeuring aan de wet op het *domicilio coatto*.

Evenals zijn voorganger beschouwde Rudinì de anarchisten en socialisten als de voornaamste bedreigingen van de openbare veiligheid. De anarchisten waren zich, sinds hun onderdrukking door Crispi, weer aan het reorganiseren en voerden felle acties tegen de regering. Dat beviel de minister-president allermint. Hij stelde zich op het standpunt van het Hof van Cassatie in Rome, namelijk dat elke anarchistische vereniging gelijkgesteld moest worden aan een misdadige bende. Halverwe-

¹⁸ Terecht wees een manifest van de *Federazione Socialista-Anarchica Romagnola* (Lega Tipografica; Imola, 1897) erop dat art. 3 gebruikt zou worden als excuus om stakers en propagandisten op te pakken en voor te dragen voor het *domicilio coatto*. ASB, Pref. Gab., B. 967, fasc. 1.

¹⁹ Zie: Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 226.

²⁰ Manifest "Lavoratori!" van de *Federazione Socialista-Anarchica Romagnola*, Imola, 1897. ASB, Pref. Gab., B. 967, fasc. 1.

²¹ De Amerikaanse historicus Richard Bach Jensen, die de regeringen van Rudinì en diens binnenlandse beleid uitvoerig heeft bestudeerd, toont veel vertrouwen in de bedoelingen van de minister-president. Hij verklaart echter niet waarom Rudinì terugviel op een politiemaatregel die zoveel ruimte bood voor willekeurige vervolgingen. Bovendien houdt Jensen geen rekening met de mogelijkheid dat de regering onder grote druk zou komen te staan en evenmin met het gebrek aan kwaliteit bij de lagere uitvoeringsinstanties. Jensen, *Liberty and Order*, 131-134.

²² Op 25 juni eisten 118 verenigingen tijdens een grote manifestatie in Milaan de afschaffing van het *domicilio coatto*. In dezelfde stad werd onder leiding van de radicale afgevaardigde Felice Cavallotti en van Filippo Turati een Comité voor de afschaffing van het *domicilio coatto* opgericht. Het leek op de terugkeer van de tijden van de *Lega Italiana per la Difesa della Libertà*. "Per l'Abolizione del Domicilio Coatto", *Avanti!*, 1e jaargang no. 214 (27 juli 1897).

²³ "Una Legge di Polizia", *Avanti!*, 1e jaargang no. 157 (31 mei 1897).

²⁴ In november 1897 werd in Forlì de brochure *Il Domicilio Coatto* gepubliceerd door socialisten, socialistische anarchisten en arbeidersverenigingen. Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 113.

ge 1896 spoorde hij daarom zijn prefecten aan:

om met grote ijver onderzoeken in te stellen, gebruik makend van alle vertrouwelijke [van *confidenti*] en politionele middelen die U ter beschikking staan, opdat, als de bewijzen van het bestaan van anarchistische groepen of verenigingen in Uw provincie zijn verzameld, de leden worden aangegeven op grond van artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht of, ten minste, op die van de artikelen 247 en 251 van hetzelfde Wetboek.²⁵

In het begin van zijn regeringsperiode liet Rudinì de socialisten grotendeels ongemoeid en stelde hij hen in staat om zich in alle vrijheid te manifesteren. Overtuigd van het liberale karakter van zijn beleid, antwoordde de premier in november 1896 de recent gekozen afgevaardigde Filippo Turati dat hij slechts 38 bijeenkomsten van extreme partijen had verboden en er 357 had toegestaan.²⁶ Zo had hij de socialistische partij toestemming verleend om in juli 1896 in Florence een nationaal congres te organiseren en vanaf 25 december 1896 het dagblad *Avanti!* uit te geven. Deze krant werd met een oplage van 40.000 exemplaren al spoedig één van de belangrijkste spreekbuizen en machtsmiddelen van de socialistische partij.

Ofschoon Rudinì een ogenschijnlijk liberale koers volgde ten aanzien van de republikeinen en socialisten, was hij druk doende om de socialisten stapsgewijs uit te schakelen of te verzwakken. Hij liet, samen met politiechef Giovanni Alfazio, minister van Justitie Giuseppe Costa en burgercommissaris voor Sicilië Giovanni Codronchi, onderzoek doen naar de wijze waarop hij de socialisten kon vervolgen. Samen met minister Costa pakte hij de socialisten in de Romagna aan omdat "ze duidelijk voorstelden om de staat omver te werpen en hun propaganda ronduit revolutionair was." Hij gaf Codronchi opdracht om, zodra de Kamerzitting gesloten zou zijn, de socialisten op Sicilië aan te pakken.²⁷

Rudinì's politiek tegenover de arbeidersverenigingen droeg niet eens de schijn van liberalisme. Zijn angst voor een wederopstanding van de *fasci* en voor arbeidersonlusten leidde tot een uiterst repressief beleid. Vooral de *Camere del Lavoro* moesten het ontgelden. In 1896 verbood Rudinì, op advies van de Raad van State, de gemeentes om nog langer subsidies te geven aan de *Camere del Lavoro* omdat "het instellingen zijn die uit hun aard erop gericht zijn een bepaalde klasse van personen te bevoordelen."²⁸ In sommige provincies werd dit verbod beschouwd als een aanmoediging om de *Camere* in hun geheel te ontbinden. In januari 1897 werden de *Camera del Lavoro* en de socialistische verenigingen in Rome ontbonden nadat ze een arbeidersdemonstratie hadden gesteund. In Ligurië werden twaalf coöperaties en 46 socialistische verenigingen ontbonden. Deze politiek verleide de socialisten ertoe Rudinì ervan te beschuldigen dat hij geen openlijke oorlog tegen hen voerde, maar hen geleidelijk, één voor één, uitschakelde.²⁹ De geheime circulaire van minister van Justitie Giuseppe Costa in maart 1897 steunt de juistheid van de aanklacht der socialisten. In deze door de *Avanti!* gepubliceerde circulaire verzocht de minister de kantonrechters, via de procureurs-generaal, om alle gegevens over de omvang en organisatie van de socialistische

²⁵ Minister van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 31 juli 1896. ASB, Pref. Gab., B. 925.

²⁶ Preti, *Le Lotte Agrarie*, 147.

²⁷ Brieven van Rudinì aan Codronchi, Rome 21 mei 1896 en 27 mei 1896, in: Jensen, *Liberty and Order*, 277.

²⁸ Geciteerd naar Mortara, "Comuni e Camere del Lavoro", 35-40.

²⁹ Angiolini schreef enkele jaren later: "We hadden niet te maken met het vermetele en anarchistische geweld van Crispi, we hadden te maken met omzichtige en jezuïetische vervolgingen [...]". Angiolini, *Socialismo e Socialisti*, 298.

partij "om het hoogste gezag in staat te stellen na te denken over preventieve middelen alvorens over te gaan tot repressieve maatregelen." In de circulaire was de vraag opgenomen of er dagloners waren:

die [socialistische] ideeën en beginselen aanhangen waarvan zij gebruik maken als kracht om vrees aan te jagen en als grondslag om te ageren en aan te sporen tot haat tegen de zogenaamde bourgeois, en die zich vervolgens uiten in misdrijven van vernielingen. [...]³⁰

Een maand later lekte er opnieuw een circulaire uit van minister Costa aan de procureurs-generaal:

De straffeloosheid van subversieve manifestaties, de verdediging van het misdrijf, de aansporing tot klassenhaat, die steeds vaker in de pers benadrukt wordt, kan tot de overtuiging leiden dat het Openbaar Ministerie, zich daarbij baserend op redenen van opportuniteit in plaats van op heldere voorschriften van de wet, het gebruik van repressieve middelen verwaarloost die, ook in moeilijke momenten, het prestige van de instituties hooghouden en een doelmatige bescherming van de vrijheid mogelijk maken. Het is noodzakelijk dat deze twijfel wordt weggenomen door een persoonlijk, actief en ijverig toezicht door de leiders van het Openbaar Ministerie en de kantonrechters. [...]³¹

De harde opstelling tegenover de arbeidersverenigingen was het gevolg van de conservatieve houding van de regering, maar tevens van de enorme toename van het aantal stakingen.³² Deze groei van de arbeidsonrust was het gevolg van het feit dat de arbeiders niet profiteerden van de recentelijke opleving in de economie.

Malatesta's terugkeer naar Italië

Aan het begin van 1896 hadden de anarchisten zich enigszins van de repressie hersteld. De publikatie van brochures en pamfletten werd weer hervat en in Messina verscheen vanaf 31 januari 1896 het invloedrijke anarcho-individualistische tijdschrift *L'Avvenire Sociale* (De Sociale Toekomst).³³ Vele anarchisten kwamen terug uit het buitenland of werden vrijgelaten na een periode van hechtenis of *domicilio coatto*.³⁴ Op 8 februari kwam Merlino dankzij een strafvermindering weer op vrije voeten. Gedurende zijn periode in de gevangenis was hij echter van gedachten veranderd en wel zodanig dat het hem weldra in conflict met Malatesta zou brengen.³⁵ Malatesta bevond zich nog steeds in Londen. Hij was van plan geweest om tijdens de oproeren die op de nederlaag bij Adoea volgden naar Italië terug te keren. Toen hij echter bemerkte dat de rust was teruggekeerd, zag hij van zijn reis af.³⁶ Tegenover zijn vriend Niccolò Converte uitte hij zijn bezorgdheid over de situatie in Italië:

Ongelukkigerwijze zijn we terug in een situatie waarin we niets kunnen doen, niets vanuit

³⁰ "Lo Spionaggio Ordinato ai Giudici da un Ministro Birro", *Avanti!*, 1e jaargang no. 91 (25 maart 1897).

³¹ "Altra Circolare 'Segreta' del Ministro Guardasigilli", *Avanti!*, 1e jaargang no. 126 (29 april 1897).

³² Van 1895 tot 1896 was het aantal stakers gestegen van 19.000 tot 96.000. Valiani, *La Lotta Sociale*, 75.

³³ *L'Avvenire Sociale* verscheen van 31 januari 1896 tot 30 januari 1905.

³⁴ Deze opmerkelijke opleving van het anarchisme werd ook opgemerkt door de socialist Marabini. Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 225-226.

³⁵ Zie hieronder: pag. 350 vlg.

³⁶ Zie: Brief van Malatesta aan Niccolò Converte, Londen 10 maart 1896, in: Malatesta, *Epistolario*, 74-75.

ons zelf kunnen beginnen en moeten wachten op het initiatief van andere partijen of op de medewerking van de omstandigheden. [...] En zelfs, indien deze initiatieven of deze omstandigheden zich aandienen zijn wij onvoorbereid, onderling verdeeld, onmachtig. [...] Hoe uit deze situatie te geraken? Hoe kunnen we opnieuw een partij vormen die handelt en haar invloed laat gelden op het verloop van de gebeurtenissen?

Ziedaar het probleem. Maar om het op te lossen moeten wij het voor alles eens zijn over de betekenis van dat *wij*, dat we zo vaak herhalen zonder te weten wie ertoe behoren en wie ervan zijn uitgesloten.

Tegenwoordig zijn er velen die zich *anarchisten* noemen, maar er is vaak zo veel verschil tussen de ene anarchist en de andere dat elke overeenkomst onmogelijk is en absurd zou zijn. Dus, in plaats van samen te werken voor hetzelfde doel, doen we niets anders dan elkaar bestrijden en wederzijds verlammen.

Vóór alles moeten we ons opdelen, om vervolgens degenen die het eens zijn en een gezamenlijk actieterrein hebben, te verenigen.

[...] Ik denk dat als de republikeinen in actie willen komen, wij met hen moeten samenwerken. Als Italië eenmaal uit de droom is ontwaakt waarin ze is geraakt, kunnen we ons vaandel weer hijsen en de strijd voor onze idealen weer op onze wijze voeren.³⁷

Malatesta kondigde in deze brief opnieuw een breuk aan met de individualisten en, op het gebied van de actie, een samenwerkingsverband met de republikeinen. Het was dezelfde positie die zijn strijdmakker Merlino reeds enkele jaren eerder in diens *Necessité et Bases d'une Entente* had ingenomen. De positie van de anarchisten was als gevolg van de vervolgingen inderdaad zo zwak dat ze slechts door samenwerking met andere partijen en organisaties iets zouden kunnen bereiken. In de brochure *L'Anarchia* (augustus 1896) publiceerde Malatesta zijn ideeën die hij reeds eerder had verwoord in een brief aan Converti. *L'Anarchia* bestond uit drie artikelen: "Errori e Rimedi - Schiarimenti", "Socialismo e Anarchia" en "Il Congresso Internazionale".³⁸ In het eerste artikel herhaalde Malatesta zijn ideeën over de opdeling van de anarchisten. In het opstel toonde hij zich een humanistische moralist die zich uitsprak tegen de zedeloosheid van bepaalde groepen anarchisten. Voor hem waren de deugden 'liefde en solidariteit' de basisbegrippen van het anarchisme, die tegen de burgerlijke ethiek ingezet moesten worden. Daarnaast verwierp hij de anarchistische terreurdaden. De anarchistische terroristen vergeleek hij met de Spaanse inquisiteur Tomás de Torquemada en Maximilien Robespierre. In het tweede essay keerde Malatesta zich tegen de Babylonische spraakverwarring binnen de anarchistische en socialistische wereld over het gebruik van begrippen en woorden. In het stuk stelde hij dat de termen socialisme en anarchisme nauw aan elkaar verbonden waren: het socialisme kon niet zonder het anarchisme en het anarchisme niet zonder het socialisme. In het laatste artikel, dat een reactie vormde op het Londense congres van 1896, gaf hij de richting aan die de anarchistische beweging moest gaan: de organisatie van de onderdrukte massa's.

In Italië zelf klonken ook dergelijke geluiden. In de brochure *L'Uomo Libero* ('De Vrije Mens') maakte een anonieme anarchist zijn zorgen kenbaar:

Zonder organisatie, wat wil zeggen zonder de solidariteit van wederzijdse steun en

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ De artikelen "Errori e Rimedi - Schiarimenti" ("Fouten en Remedies - Ophelderingen") en "Socialismo e Anarchia" ("Socialisme en Anarchie") zijn herdrukt in: Malatesta, *Scritti Scelti*, Berneri en Zaccaria, ed., 21-25 en 77-80; het artikel "Il Congresso Internazionale" ("Het Internationale Congres") is herdrukt in: *I Congressi Socialisti Internazionali*, 49-57.

controle, leken we op een wanorde van methoden en beginselen... Zoals uit ledigheid de ondeugden voortkomen, zo ontstaat, door hetzelfde psychische proces, uit desorganisatie het individualisme dat ons meer verlies opleverde dan duizend uitzonderingswetten. [...] ³⁹

De eerste acties van de anarchisten richtten zich op de lotsverbetering van de *coatti* in de strafkolonies. In 1895 waren er op de eilanden Favignana, Lampedusa, Ustica en Tremiti reeds protestbewegingen uitgebroken tegen de slechte omstandigheden en corrupte ambtenaren die zich verrijkten ten koste van de gevangenen. In februari 1896 braken er op Favignana en Lampedusa opnieuw oproeren uit en op 28 mei vluchtten zes *coatti* van het eiland Favignana. ⁴⁰ De organisatie van verzet tegen verhoging van de broodprijzen vormde een andere belangrijke activiteit van de anarchisten. Deze acties werden samen met de republikeinen en socialisten gevoerd.

De anarchisten konden zich echter niet ongehinderd organiseren, zoals blijkt uit een brief van de *questore* van Florence:

Officiële rapporten en vertrouwelijke berichten die het ministerie van Binnenlandse Zaken hebben bereikt en de voorvallen die hier en daar plaatsvonden - ofschoon op zich van weinig belang - wijzen ondubbelzinnig op een aanzienlijke opleving van de activiteiten binnen de rijen van de anarchisten, die met volharding en kracht hun propaganda hebben opgepakt - soms openlijk soms in het geheim - en die doende zijn zich in het geheim te organiseren en volgelingen te maken voor hun zaak, waarmee ze opnieuw een gevaar doen ontstaan dat de openbare orde bedreigt.

Derhalve verzoek ik U, in overeenstemming met analoge aanbevelingen van het ministerie, erin te voorzien dat het toezicht op de anarchisten zal worden verscherpt en zal worden uitgevoerd met uiterste ijver en doelmatigheid.

Dat toezicht moet in het bijzonder worden gericht op de anarchisten die werden ontheven van het *domicilio coatto*, op degenen waarmee zij gewoonlijk in nauw en regelmatig contact staan en op anderen die als gevaarlijk worden beschouwd.

Indien uit onderzoek het bestaan van kringen, verenigingen of groepen van anarchisten zou blijken, moeten die worden aangegeven bij de rechterlijke macht volgens de bepalingen en voor de werking van art. 248 van het Wetboek van Strafrecht, aangezien in die gevallen de jurisprudentie van het Hof van Cassatie van Rome van toepassing is, volgens welke de verenigingen van anarchisten gelijkgesteld worden aan misdadige genootschappen. ⁴¹

In het begin van 1897 keerde Malatesta toch terug naar Italië en vestigde zich in Ancona. In deze Adriatische havenstad vond hij een omgeving die nog niet door de socialistische partij was georganiseerd en waar de hegemonie van de republikeinse partij werd bedreigd door de ononderbroken anarchistische traditie. ⁴² Hij dook daar onder bij vrienden in afwachting van de verjaring van zijn straffen. In Ancona hield hij zich hoofdzakelijk bezig met de organisatie van de anarchistische

³⁹ Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 85. Ook Armando Borghi (*Errico Malatesta*, 116) vermeldde deze brochure, die in december 1896 werd uitgegeven en "die handelt over de *nieuwe tactiek* van de socialistisch-anarchistische partij." Zie ook: Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 93.

⁴⁰ Onder de vluchtelingen bevonden zich Galileo Palla en Francesco Pezzi.

⁴¹ *Questore* van Florence aan politie-inspecteur van Pontassieve, Florence 9 februari 1897. ASF, *Questura*, Atti di Polizia, B. 49.

⁴² Voor de sociaal-economische situatie in Ancona zie: Santarelli, "L'Azione di Errico Malatesta", 248-272; Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 166-170.

beweging⁴³ en met het nieuwe anarchistische tijdschrift *L'Agitazione*⁴⁴ dat al snel het oriëntatiepunt van de sociaal-anarchisten werd. Malatesta publiceerde zijn artikelen onder het pseudoniem Giuseppe Rinaldi of liet zijn artikelen dagtekenen vanuit Londen om de autoriteiten te misleiden. Het onderschrift van het blad luidde *Periodico Socialista Anarchico* waarmee het zich wilde onderscheiden van de sociaal-democraten en de individualistische anarchisten. *L'Agitazione* herhaalde Malatesta's standpunten die hij reeds in *L'Anarchia* had geuit: de noodzaak van (partij)organisatie, de noodzaak deel te nemen aan arbeidersorganisaties, en de strijd tegen de anarcho-individualisten en het parlementarisme van de sociaal-democraten. Deze bijna obsessieve herhaling van de bekende malatestiaanse thema's werd noodzakelijk geacht omdat de meeste anarchisten slechts een oppervlakkige kennis hadden van zijn gedachtengoed en er niet in slaagden om de schijnbare eenvoud van de ideeën te doorgronden.⁴⁵

Het belang van Malatesta's invloed werd door de *questore* van Rome erkend:

Ik wees reeds in mijn rapport van 26 oktober 1897 [...] op de voortdurende toename van de anarchistische krachten en op het voornemen om de één of andere krachtige succesvolle daad tot het komende voorjaar uit te stellen; allen zijn op dit moment bezig met hun organisatie.

Terwijl ik bevestig wat ik destijds zei, kan ik daaraan toevoegen dat de correspondentie tussen Malatesta vanuit Ancona en de zeer bekende Sattari van hier zeer intensief is, met het doel om een vaste orde te geven aan de *Federazione Anarchica del Lazio* - waarvan het bestaan [...] tot dusver eerder nominaal dan werkelijk is, aangezien ze geen zetel en geen administratief orgaan heeft.

Teneinde de propaganda efficiënter en praktischer te maken, heeft men inmiddels geheel eensgezind bepaald dat de sekteleiden deel moeten uitmaken van verzetsbonden die zijn gevormd of moeten worden gevormd voor de verschillende beroepsgroepen, ook als deze apolitieke of antianarchistische tendensen hebben. Het contact met de kameraden op het werk, de verbintenis met hun voorziene strijd op economisch terrein zal, volgens de anarchistische leiders, de [onleesbaar woord, waarschijnlijk: arbeiders] vanzelf in de baan brengen van de verenigingen en zal de arbeiders gemakkelijker vertrouwd maken met de anarchistische idee.

Dit alles is het effect van de interventies van Malatesta, die de tactiek van de sekte een richting wil geven die de barrières van overzoenlijkheid en zuiverheid binnen welke ze het gevaar loopt om geïsoleerd te blijven, doorbreekt.

Van het nut van deze richting hebben de anarchisten van Rome reeds een bemoedigend voorbeeld gehad in de lokale "Verzetsbond van slagers, winkelbedienden en tijdelijke beambten", die men inmiddels als een heuse en ware anarchistische vereniging kan beschouwen. Inderdaad verschilt het vaandel dat men heeft aangenomen [...] in niets van het anarchistische vaandel (rood doek met zwarte franje en een zon in het midden).⁴⁶

De anarchist Giuseppe Ciancabilla bevestigde het belang van Malatesta's aanwezigheid. Volgens

⁴³ Op dat moment waren er in Ancona dertien anarchistische groepen. Santarelli, "L'Azione di Errico Malatesta", 257.

⁴⁴ *L'Agitazione* verscheen in Ancona van 14 maart 1897 tot 12 mei 1898; een tweede serie verscheen van 21 april tot 30 april 1898.

⁴⁵ Cerrito, "Introduzione" in: Malatesta, *Rivoluzione e Lotta Quotidiana*, 17.

⁴⁶ De *questore* van Rome aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 3 november 1897. ASR, *Questura*, B. 74, fasc. 280.

hem was de Italiaanse anarchistische partij twee jaar lang onderdrukt geweest als gevolg van de "gewelddadige orkaan van de uitzonderingswetten", maar was de verschijning van Malatesta voldoende voor de herrijzenis van de partij.⁴⁷

De anarchistische actie moest volgens *L'Agitazione* langs twee wegen worden ontwikkeld: de partij, bestaande uit personen die dezelfde ideeën delen en verenigd zijn door gemeenschappelijke plannen, en de arbeidersbeweging waarvan de ontwikkeling moest worden bevorderd.⁴⁸

De arbeiders kunnen en moeten zich allen verenigen om te strijden tegen de economische onderdrukking; en de vrienden van de vrijheid kunnen en moeten zich verenigen voor de verdediging van de vrijheid, waarbij iedereen het recht en de plicht behoudt om met zijn partij te strijden voor de bijzondere doelen van de partij. [...] Dit is ons programma: Tegen de bazen met alle arbeiders. Tegen de regering met alle vijanden van de regering. Voor het anarchistische socialisme met alle anarchistische socialisten.⁴⁹

L'Agitazione introduceerde, via correspondenten, ook nieuwe economische strijdmethoden in Italië zoals de boycot en de sabotage.⁵⁰ Een andere kwestie voorkwam echter dat Malatesta zijn volle aandacht kon richten op de organisatie van de anarchistische beweging. De opstelling van Merlino tegenover de aanstaande verkiezingen dwong hem de anarchistische uitgangspunten te verdedigen.

De bekering van Francesco Saverio Merlino

Merlino was gedurende zijn detentie tot de overtuiging gekomen dat het anarchisme machteloos zou zijn, indien er niet eerst een liberaal democratisch rechtssysteem gevestigd zou worden. Hij wilde voorkomen dat Rudinì, die hij op het vlak van de moraal lager inschatte dan Crispi, een burgerlijke staatsgreep zou plegen. Hij was bang dat Rudinì zou regeren zonder parlement en de grondwettelijke vrijheden zou schenden. Daarom vond Merlino het noodzakelijk dat de democraten en socialisten gezamenlijk voor het behoud van de vrijheden van het *Statuto* zouden strijden. Zij zouden daartoe de ideologische verschillen tijdelijk opzij moeten zetten en een bond moeten vormen voor het behoud van de politieke vrijheden. Ze moesten de bevolking mobiliseren ter bescherming van de grondwet. Merlino pleitte voor de 'zuivere democratie', waarin het volk de algemene bestuursnormen bepaalt en bekwame personen aanwijst voor de uitvoering van bepaalde taken, zonder afstand te doen van zijn soevereiniteit. Het volk zou de mogelijkheid behouden om de handelingen van deze vertegenwoordigers te beoordelen en in te grijpen als zij hun macht misbruiken.⁵¹

Op 29 januari 1897 verscheen in de krant *Il Messaggero* (De Bode) een brief van Merlino die de

⁴⁷ Ciancabilla, "Italie. La Situation du Parti Anarchiste", *Les Temps Nouveaux*, 3e jaargang, no. 30, 20-26 november 1897. Geciteerd naar Zoccoli, *L'Anarchia*, 413-414.

⁴⁸ Antonioli, "Errico Malatesta, l'Organizzazione Operaia", 173.

⁴⁹ "Lotta Politica e Lotta Economica", *L'Agitazione*, 11 juni 1897. Geciteerd naar Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 170-171.

⁵⁰ Antonioli, "Errico Malatesta, l'Organizzazione Operaia", 175; Maitron, *Le Mouvement*, I, 302-303; Zoccoli, *L'Anarchia*, 419-421. De Franse anarchisten Emile Pouget en Paul Delesalle benadrukten vanaf 1896 het nut van het middel van de sabotage: "bij slechtere betaling, slechter werk" en "go canny, sabotage". Tijdens het Nationale Congres van de *Confédération Générale du Travail* te Toulouse in september 1897 werd het actiemiddel met algemene stemmen aangenomen.

⁵¹ Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 231-235.

aanleiding vormde voor een langdurige polemiek met Malatesta over de electorale kwestie.⁵² In de brief verweet Merlino de anarchisten dat ze door hun extreme kritiek op het parlementarisme hadden bijgedragen aan de onverschilligheid van het volk tegenover het parlementaire systeem en de grondwettelijke vrijheden. Deze onverschilligheid had de schending van constitutionele regels door de regering mogelijk gemaakt. De anarchisten moesten niet vergeten dat het parlementarisme, hoe slecht het systeem ook was, altijd nog beter was dan het opnieuw dreigende absolutisme. De anarchisten hadden, volgens hem, de verkeerde weg uitgestippeld: de tactiek van stemonthouding had hen verwijderd van het militante en actieve deel van het volk en hen verzwakt tegenover de regering. Hij riep de socialisten (inclusief de niet-individualistische anarchisten) op de vrijheid te verdedigen door strijd te voeren op alle fronten, met inbegrip van de verkiezingen. Het was de uitdrukkelijke politieke erkenning van het minst slechte systeem.⁵³ De periode dat hij het algemeen kiesrecht bestempelde als "de grootste mystificatie van de eeuw" lag ver achter hem.⁵⁴ De ommezwaai van Merlino verschilde van die van Costa vijftien jaar daarvoor: Costa wilde de erkenning van de legale methode met het doel om op geleidelijke wijze de politieke macht te veroveren; Merlino wilde slechts het behoud en de uitbreiding van de politieke vrijheden zodat het anarchisme zich kon verbreiden. Daarom verdedigde hij het kleinere kwaad tegen het grotere.⁵⁵

Malatesta beschouwde de stellingname van Merlino aanvankelijk als het gevolg van de crisis binnen de anarchistische partij, maar hij moest al spoedig constateren dat Merlino's revisionisme een permanent karakter had. Malatesta's ideeën over deelname aan de verkiezingen waren niet veranderd sinds zijn polemiek met Andrea Costa in de jaren tachtig. Hij verdedigde de traditionele opvattingen van het anarchisme over stemonthouding en de corrumperende invloed van het parlementaire systeem: door de parlementaire strijd zou het volk de directe zorg voor de eigen belangen verwaarlozen en bezoedeld worden met onderdanigheid, intriges en leugens; door het electorale belang zouden de directe actiemethoden worden opgeofferd. Voor Malatesta en de anarchisten bleef de antiparlementaire houding een principiële aangelegenheid: "indien men de tactiek opoffert, zal men uiteindelijk ook afstand doen van de beginselen."⁵⁶

De verwerping van het parlementarisme was een basisbeginsel van het anarchisme. De marxist Antonio Labriola, een verklaard tegenstander van het anarchisme, verwierp op dat moment echter ook de gang naar de stembus. Evenals Malatesta zag Labriola in het parlementaire stelsel het gevaar van corrumpering der arbeiders. En net als Malatesta vond Labriola dat de politiek van de

⁵² De polemiek tussen Malatesta en Merlino is herdrukt in: Malatesta en Merlino, *Anarchismo e Democrazia*, Bonanno, ed. (Ragusa, 1974); Malatesta en Merlino, *Gli Anarchici e la Questione Elettorale. Un Dibattito* (Rome, 1976).

⁵³ Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 237.

⁵⁴ Merlino, *Socialismo o Monopolismo?* (Napels-Londen, 1887) 269.

⁵⁵ Twintig jaar later zorgde een soortgelijke opstelling van gezaghebbende anarchisten voor grote opschudding binnen de anarchistische wereld. De ondertekenaars van het zogenaamde 'Manifeste des Seize' (*La Bataille*, 14 maart 1916) verklaarden zich tegen het sluiten van vrede met Duitsland door de geallieerden en voor doorvechten tot de bezetting van vreemd grondgebied door Duitsland en zijn bondgenoten zou zijn beëindigd. De ondertekenaars werden scherp bekritiseerd door anarchisten als Sebastien Faure en Malatesta. De felle reactie van de laatste, die de "seize" zelf beschuldigde *anarchistes de gouvernement* te zijn, is ongetwijfeld ingegeven door het feit dat vele Italiaanse anarchisten zich voor deelname aan de oorlog hadden uitgesproken. Meer dan elders verdeelde de Eerste Wereldoorlog in Italië de anarchistische beweging. Zie onder andere: Wedman, "Fout in een Verkeerde Oorlog", *De As*, 23e jaargang no. 112 (1995) 15-20.

⁵⁶ Malatesta in een vraaggesprek met Giuseppe Ciancabilla in *Avanti!*: "Un Intervista", *Avanti!*, 1e jaargang no. 281 (3 oktober 1897), in: Malatesta, *Scritti Scelti*, Berneri en Zaccaria, ed., II, 47-53.

partij bepaald moest worden door de arbeiders en niet door intellectuelen en semi-intellectuelen.⁵⁷ Labriola had bovendien geen goed woord over voor de socialistische afgevaardigden. Hij beschuldigde sommigen ervan nooit socialist geweest te zijn (Antonio D'Arco, Enrico Ferri, Ernesto Moneta, Mario Panizza), anderen van antisemitisme (Camillo Prampolini) en vriendjespolitiek (Prampolini en Giacomo Maffei).⁵⁸ De socialistische parlementariërs waren, volgens hem, in het algemeen: "souteneurs van de politiek, schaamteloze sujetten, intriganten, professionele leugenaars, goedkope politieagenten en mislukte lichtekooien."⁵⁹ In tegenstelling tot Malatesta maakte Labriola zijn kritiek echter niet openbaar en hij moedigde de partij zelfs aan.⁶⁰

Het debat tussen Malatesta en Merlino duurde een jaar en werd uiteindelijk afgesloten met de constatering dat de meningen te ver uiteen waren gegroeid om nog tot overeenstemming te komen. Merlino noemde zich in het vervolg niet langer anarchist, maar "libertair socialist."⁶¹ Anders dan in de jaren tachtig, toen de anarchisten een aanzienlijk deel van hun aanhang aan Costa verloren, leidde de stellingname van Merlino niet tot een verdere verbrokkeling van de anarchistische beweging. Hij kwam daarentegen zelf wel in een afgezonderde positie terecht. Slechts een enkele anarchist had zich aan zijn kant geschaard.⁶²

In de praktijk verschilde Merlino, in zijn nadruk op de elementaire politieke vrijheden, niet veel meer van het standpunt van de *Partito Socialista Italiano*.⁶³ Hij werd pas drie jaar later, in december 1900, lid van deze partij waarbinnen hij een kritische en antimarxistische houding bleef innemen:

Ik zal me op mijn manier voor de zaak inzetten, verheugd op de een of andere wijze te kunnen bijdragen aan het intomen van de sektarische geest. Ik heb niet de ambitie een nieuwe partij op te richten: die er zijn, zijn reeds te veel en hebben moeite om zich staande te houden [...]⁶⁴

Merlino bezette een unieke positie binnen het Italiaanse socialisme. Voor de anarchisten was hij te gematigd geworden, voor de sociaal-democraten te extreem: hij was voor alle partijen een revisionist. Zijn nieuwe positie belette hem niet om anarchisten in rechtszaken te blijven verdedigen.⁶⁵

De aanslag op koning Umberto I

Merlino's 'bekering' tot het parlementarisme weerhield de anarchisten niet van een felle campagne

⁵⁷ Widmar, *Antonio Labriola*, 177-178.

⁵⁸ Labriola aan Engels, Rome 28 oktober 1892. Labriola, *Scritti*, I, 322-324.

⁵⁹ Labriola aan Engels, 25 februari 1895. Labriola, *Scritti*, I, 446-447.

⁶⁰ Labriola, "Esame di Coscienza", *La Lotta di Classe* (speciale uitgave, 1 mei 1896), in: Labriola, *Scritti*, II, 861-863.

⁶¹ In een interview met een journalist van de *Corriera della Sera* (28 augustus 1900) verklaarde Merlino dat hij zich van de anarchisten had losgemaakt na scherpe polemieken met Kropotkin over de aanslag van Ravachol. Galzerano, *Gaetano Bresci*, 149-156.

⁶² Fabbri, *La Vida de Malatesta*, 138.

⁶³ Tijdens het nationale congres van de socialistische partij in Bologna in oktober 1897 had de partij gekozen voor een zeer gematigde lijn. Men nam het minimum-programma aan waarin de nadruk lag op de elementaire vrijheden.

⁶⁴ Merlino in een ingezonden brief in de *Agitazione*, 26 augustus 1897, in: Malatesta en Merlino, *Gli Anarchici e la Questione Elettorale*, 103-104.

⁶⁵ In januari 1898 verdedigde hij, samen met Pietro Gori en Enrico Ferri, Malatesta en diens kameraden in Ancona. In 1900 verdedigde hij Gaetano Bresci.

tegen het politieke systeem. De acties werden geïntensiveerd na het bericht dat er op 21 maart 1897 verkiezingen zouden plaatsvinden. Minister-president Rudinì had deze uitgeschreven wegens zijn wankelende positie in de Kamer. Hij hoopte daarmee zijn parlementaire basis te versterken, maar de verkiezingen stonden grotendeels in het teken van het debat over de versterking van de monarchie⁶⁶ en de beperking van burgerlijke vrijheden. De anarchisten voerden, tot ergernis van de regering, een intensieve campagne van stemonthoudingen. Rudinì gaf de prefecten de opdracht het stemrecht zorgvuldig te beschermen en op te treden als de kiezers in het uitoefenen van hun stemrecht werden gehinderd.⁶⁷ Vele anarchisten werden als gevolg van deze order naar de strafeilanden gestuurd en de anarchistische pers werd stevig aan banden gelegd.

De verkiezingen van maart 1897 brachten nauwelijks veranderingen teweeg in het beeld van de nationale vertegenwoordiging. Ze werden wel een groot succes voor de socialistische kandidaten die hun aantal zetels van elf op zestien brachten. Het aantal stemmen dat op socialistische kandidaten was uitgebracht, was toegenomen van 80.000 tot 135.000. De winst van de nieuwe republikeinse partij was spectaculair.⁶⁸ Haar vertegenwoordiging in de Kamer groeide van drie naar vijfentwintig afgevaardigden.⁶⁹ Rudinì zelf was ook tevreden over de uitslag van de verkiezingen vooral omdat de oppositie onder leiding van Crispi was verslagen.⁷⁰ In conservatieve kringen werd Rudinì echter verweten dat hij de resultaten van Crispi's repressieve politiek, de beteugeling van de vijanden van de staat, teniet had gedaan.⁷¹ Die critici zagen hun opvattingen al spoedig bevestigd.

Vlak na de verkiezingen werd Italië opgeschrikt door het bericht dat er een aanslag was gepleegd op de koning. Op 22 april 1897, tijdens zijn rit naar de koninklijke paardenrennen werd de monarch, even buiten Rome, bedreigd door de werkloze smid Pietro Acciarito. Deze wilde de vorst met een dolk verwonden of doden, maar de aanslag had geen schijn van kans omdat de koninklijke koets in volle vaart reed. Acciarito was afkomstig uit Artana, een dorp dat door de socioloog Scipio Sighele eerder was omschreven als een "plaats van geboren misdadigers en van lieden die, wegens oude gewoonten, aanleg hebben voor bloedbaden, gewelddaden en berovingen."⁷² De veronderstelling dat Acciarito aangemoedigd zou zijn door een agent-provocateur berust op het feit dat de politie in Rome van te voren op de hoogte was gebracht van zijn intenties. Het is echter niet waarschijnlijk dat de politie bij een dergelijk complot betrokken was.⁷³

Tijdens zijn verhoren volhardde Acciarito in zijn verklaring dat hij geen hulp en geen aanmoediging van anderen tot zijn daad had gehad.⁷⁴ Minister-president Rudinì, de prefect, de

⁶⁶ Sonnino had in januari van dat jaar zijn *Torniamo allo Statuto* gepubliceerd.

⁶⁷ Telegram van Rudinì aan de prefecten, Rome 6 maart 1897, in: Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 98.

⁶⁸ De *Partito Repubblicano Italiano* was op 21 april 1895 opgericht uit de noodzaak het republikeinse standpunt te bepalen tegenover de socialistische en de radicalen van de *Estrema Sinistra*. De republikeinen bestreden het "institutionele agnosticisme" van de socialistische enerzijds, en de houding van de radicalen die tot samenwerking met de regering bereid waren, anderzijds. Spadolini, *I Repubblicani*, 74-75.

⁶⁹ De *Estrema Sinistra*, inclusief de republikeinen, behaalde een tachtigtal zetels.

⁷⁰ Brief van Rudinì aan Giovanni Codronchi, 27 maart 1897, in: Jensen, *Liberty and Order*, 282-283.

⁷¹ Levra, *Il Colpo di Stato*, 16.

⁷² Geciteerd naar De Jaco, *Gli Anarchici*, 586.

⁷³ Coletti (*Anarchici e Questori* 51-78) is overtuigd van een samenstelling van de zijde van de politie, maar draagt daarvoor geen bewijs aan. Felsatti (*Un Delitto della Polizia?*, 54) acht het niet ondenkbeeldig dat Acciarito is aangespoord door een provocateur of dat men hem bewust zijn daad heeft laten uitvoeren. Voor een complot van de politie is geen bewijs gevonden. De processtukken wijzen niet in de richting van betrokkenheid van de politie bij de aanslag. Men kan de politie slechts verwijten dat ze onzorgvuldig heeft gehandeld toen ze op de hoogte werd gesteld van Acciarito's voornemen.

⁷⁴ Rapport van de kolonel van de *carabinieri* aan minister van Binnenlandse Zaken Rudinì, Rome 23 april 1897, in: De Jaco, *Gli Anarchici*, 581-584.

questore van Rome en de rechter van instructie waren allen van mening dat Acciarito zelfstandig had gehandeld,⁷⁵ maar de publieke opinie oordeelde anders: "in werkelijkheid stond hij niet alleen in zijn wens tot het misdrijf, ter volbrenging waarvan hij uit een bende anarchisten werd gekozen of door het lot aangewezen, maar [hij maakte hoe dan ook deel uit] van een anarchistische samenzwering."⁷⁶ Ook minister van Justitie Giuseppe Costa was overtuigd van het bestaan van een complot.⁷⁷ De voorzitter van de Senaat Domenico Farini gaf Rudinì het advies het nieuws te verspreiden dat het een samenzwering betrof, zodat "deze slappe maatschappij" zou worden aangespoord zich te verdedigen.⁷⁸ Koningin Margherita eiste dat het "addergebroed", bestaande uit anarchisten, socialisten en republikeinen, gevonden en vernietigd zou worden.⁷⁹ Oud-premier Crispi wist precies wat de oorzaken van Acciarito's daad waren:

De aanslag op de koning is een sociale terugval die veel stof tot nadenken geeft over de omstandigheden in ons land. Vanaf 5 maart 1896 [datum van Crispi's ontslag] heeft men veel aan het gepeupel toegegeven. De veranderde politiek heeft zijn geest verdorven. [...]⁸⁰

Na het gebruikelijke Te-Deum en de pro-monarchistische demonstraties⁸¹ klonk opnieuw de roep om harde maatregelen en versterking van de politie. Maar niets wees op een samenzwering en ook tijdens de rechtszaak, die slechts twee dagen in beslag nam, hield Acciarito vol dat hij alleen had gehandeld en was gedreven door honger en ellende.⁸² Hij werd veroordeeld tot levenslange dwangarbeid en zeven jaar eenzame opsluiting.⁸³ Acciarito begroette de uitspraak met de woorden: "Goed! Vandaag ik, morgen is het de beurt aan de burgerlijke regering - Leve de sociale revolutie! Leve het anarchisme!"⁸⁴ Het Hof van Cassatie weigerde het beroep dat door Merlino was voorbereid.

De politie in Rome was naarstig op zoek naar handlangers van Acciarito, en in de maanden na de aanslag werd de *questura* overspoeld met rapporten van politespionnen, die hun verslagen ondertekenden met namen als Foulard, G.B., Ru, Bon, XXX vecchio.⁸⁵ Zoals gebruikelijk in dit soort situaties, wist ook consul Basso in Genève iets over de aanslag te melden. Al deze berichten versterkten de suggestie van een samenzwering, maar bevatten geen concrete aanwijzingen.⁸⁶ Vooral de Romeinse anarchistische groep *La Rivendicazione* was het doelwit van de politieervolgelingen.⁸⁷ Onder druk van de openbare opinie en conservatieve kringen arresteerde de politie vele

⁷⁵ Farini, *Diario di Fine Secolo*, II, 1173. Alfassio Grimaldi (*Il Re "Buono"*, 398) beweert ten onrechte dat ook Rudinì in een samenzwering geloofde. De dag na de aanslag schreef Rudinì aan Giovanni Codronchi: "Ik geloof dat de aanslag tegen de koning een geïsoleerde daad was die niet aan een samenzwering valt toe te schrijven, maar eerder aan een omgeving die gecorrumpeerd is door de socialistisch-anarchistische campagne." In: Jensen, *Liberty and Order*, 283.

⁷⁶ Pietro Vigo, *Annali d'Italia* (Milaan, 1947). Geciteerd naar De Jaco, *Gli Anarchici*, 587.

⁷⁷ Farini, *Diario di Fine Secolo*, II, 1173.

⁷⁸ Farini, *Diario di Fine Secolo*, II, 1175.

⁷⁹ Felsatti, *Un Delitto della Polizia*, 37.

⁸⁰ Crispi aan Damiani, Napels 27 april 1897. ACSR, Carteggio Abele Damiani, Scatola 1, fasc. 15.

⁸¹ Tijdens deze demonstraties werd het redactiekantoor van de *Avanti!* door monarchistische demonstranten aangevallen.

⁸² *Avanti!*, 1e jaargang, 29 mei 1897.

⁸³ Pietro Acciarito overleed in een krankzinnigengesticht voor misdadigers in december 1943.

⁸⁴ *Avanti!*, 1e jaargang, 30 mei 1897.

⁸⁵ ASR, *Questura*, B. 75, fasc. 283.

⁸⁶ Rapport van consul Basso aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Genève 29 april 1897. ACSR, Interno, PS, 1879-1903. B. 1, fasc. 14/71.

⁸⁷ Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 102-103.

gewaande 'medeplichtigen',⁸⁸ waaronder de republikein Romeo Frezzi. Deze bleek bij een onwettige huiszoeking in het bezit te zijn van een groepsfoto waarop ook Acciarito was te zien. Op 2 mei maakte de politie bekend dat Frezzi dood was aangetroffen in zijn cel. De politierapporten vermeldden achtereenvolgens dat hij zelfmoord had gepleegd door zijn hoofd tegen de muur te slaan, een natuurlijke dood was gestorven als gevolg van een vaatziekte, en ten slotte opnieuw dat hij zelfmoord had gepleegd, dit maal door van de galerij te springen.

De socialistische krant *Avanti!* kwam de volgende dag met het artikel *Un Delitto della Polizia?* (Een Misdrijf door de Politie?) waarin de journalist ernstig twijfelde aan de officiële versie, aangezien de verwondingen bij Frezzi alleen het gevolg konden zijn van geweld. De dagen daarop verschenen er verschillende verklaringen van de politie die elkaar tegenspraken. De *Avanti!* veranderde al spoedig de vragende vorm in een beschuldigende: "Moordenaars! Romeo Frezzi werd lafhartig en op wrede wijze vermoord. Hij werd in de gevangenis vermoord door zijn bewakers";⁸⁹ de krant werd wegens dit soort aanklachten in beslag genomen. Na Kamervragen werd er een regeringscommissie ingesteld die de doodsoorzaak van Frezzi moest onderzoeken. Deze verwierp elke verantwoordelijkheid van de politie, maar de rechter van instructie Francesco Bocelli nam daar geen genoegen mee. Tegen de zin van de regering, de procureur-generaal en de politie vervolgde hij zijn onderzoek, liet een nieuwe autopsie op het lichaam van Frezzi uitvoeren, liet het bureau van de *questura* doorzoeken en kwam tot de conclusie dat de politie Frezzi tijdens een verhoor vermoord moest hebben. Vier gevangenenbewaarders werden daarop gearresteerd. Tevens werd er een gerechtelijk onderzoek begonnen tegen de *questore* wegens het uitvoeren van willekeurige arrestaties en huisvredebreuk. De regering liet de *questore* van Rome overplaatsen naar Florence, waarop de prefect van Rome ontslag nam. Een jaar later, ten tijde van grote sociale onlusten, vond de rechtszaak plaats tegen de *questore*, één politie-inspecteur en de vier gevangenenbewaarders. Ze werden allen vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs.⁹⁰

De aanslag van Acciarito was weliswaar gunstig voor de sterk verzwakte monarchie,⁹¹ maar pakte nadelig uit voor de regering. De begrafenis van Frezzi was uitgelopen op een enorme demonstratie tegen de politie en de regering, en enkele dagen later vond er in Rome, met de moedige goedkeuring van de regering,⁹² een massale protestmanifestatie plaats tegen de politie. Frezzi was, volgens de radicale afgevaardigde Felice Cavallotti, het symbool geworden van "de onschuld die werd vervolgd door een politiek politiebewind dat zich inspant om de volkskrachten te verpletteren."⁹³ Rudinì voelde zich in de Kamer genoodzaakt om de politie te verdedigen en nam de verantwoordelijkheid voor de arrestatie van Frezzi op zich ofschoon hij wist dat de politie daarmee de wet had overtre-

⁸⁸ In maart 1900 werden nog acht anarchisten, waaronder Aristide Ceccarelli, aangeklaagd op verdenking van medeplichtigheid aan samenzwering met Acciarito. Ze werden verdedigd door de "anarchisten-advocaat" Merlino.

⁸⁹ Geciteerd naar Felsatti, *Un Delitto della Polizia?*, 75.

⁹⁰ De gevangenenbewaarders werden beschuldigd van medeplichtigheid aan moord, de inspecteur van medeplichtigheid aan het verduisteren van bewijsmateriaal, en de *questore* van huisvredebreuk.

⁹¹ De zoon van Umberto, de toekomstige koning Vittorio Emanuele, schreef direct na de aanslag: "De mislukte aanslag heeft de zaak van de monarchie goed gedaan." Geciteerd naar Felsatti, *Un Delitto della Polizia?*, 34; Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 396.

⁹² Het koninklijk hof was woedend over het toestaan van deze demonstratie. Getuigen vertelden dat de koningin huilde, met de vuisten sloeg en zeer geërgerd was over het laten doorgaan van de optocht ter ere van Frezzi. De koning had verklaard dat hij het verlaten van Afrika makkelijker te verteren vond dan de optocht ter nagedachtenis van Frezzi. Geciteerd naar Felsatti, *Un Delitto della Polizia?*, 101.

⁹³ Geciteerd naar Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 399. Een jaar later werd Cavallotti, het symbool van de democratie, gedood tijdens een duel met een partijgenoot van Crispi. De begrafenis mondde in Milaan en Rome uit in grote demonstraties van democratische en linkse groeperingen.

den. Tevens viel hij de rechterlijke macht aan omdat deze het had gewaagd de *questore* van Rome te laten dagvaarden. Hoge politieke ambtenaren, zoals prefecten en onderprefecten, waren volgens Rudinì onschendbaar voor daden begaan tijdens de uitoefening van hun ambt. Weliswaar hoorden *questori* niet tot de politieke ambtenaren, maar, vervolgde Rudinì, aangezien de *questore* soms functies draagt die gelijk zijn aan die van de onderprefect, vallen ook *questori* onder deze onschendbaarheid. De minister-president stelde zich zeer autoritair op en maakte het rechtsbeginsel ondergeschikt aan de politieke belangen van dat moment.⁹⁴ De *Avanti!* beschouwde de woorden van de premier als een afkondiging van de staat van beleg, maar de conservatieve kringen waren uiterst tevreden over diens optreden. Rudinì kon moeilijk anders handelen als hij niet het gehele veiligheidsapparaat van zich wilde vervreemden,⁹⁵ juist in een periode dat de regering zijn steun nodig had om de toenemende sociale onrust te bedwingen. Anders dan in 1878, toen de regering als gevolg van de aanslag van Passannante moest aftreden, kreeg de regering het vertrouwen van de Kamer.⁹⁶

Koning Umberto I was in 1897 niet het enige doelwit van een anarchistische aanslag. Op 8 augustus schoot de Italiaanse anarchist Michele Angiolillo de Spaanse minister-president Cánovas del Castillo dood in Guipuzcoa (Spaans Baskenland). Angiolillo handelde niet uit wanhoop, maar uit wraak voor de terechtstelling van vijf Spaanse anarchistenvrijwilligers in mei 1897. Hij verklaarde zelfstandig en zonder medeplichtigen te hebben gehandeld.⁹⁷ Het 'beroepsrisico' voor staatshoofden en regeringsleiders bleef onveranderd hoog zolang ze werden geïdentificeerd met onderdrukking.

Het repressieve beleid tijdens Rudinì

Malatesta's aanwezigheid in Italië bleef niet lang geheim. Het verblijf van de anarchistische leider was, zeker na de aanslag op de koning, een schande voor de regering. In juli 1897 spoorde Rudinì zijn prefecten aan hem te vinden:

Ongeveer drie maanden geleden vertrok de anarchist Errico Malatesta zoals gebruikelijk onverwachts vanuit Londen en, volgens de bevestigingen die het ministerie uit verschillende betrouwbare bronnen hebben bereikt, kwam hij naar Italië. Dat hij zich hier tot dusver bevond is zeker, maar de naspeuringen op last van dit ministerie om de verblijfplaats van dit uiterst gevaarlijke individu te ontdekken, zijn tot dusver vruchteloos gebleven. Er wordt beweerd dat hij gedurende lange tijd in Ancona en de andere provincies van de Marken is geweest, en ook in die van Massa Carrara, en nu verzekert men dat hij zich in de Romagna bevindt en dat hij spoedig in Toscane zal aankomen.

Het doel van zijn lange verblijf in Italië is de verdeelde rijen van de anarchistische partij weer te sluiten en ze onder te brengen in een sterke en hechte organisatie op de grondslagen van de oude Internationale.

Het is van het grootste belang deze sluwe en gevaarlijke agitator op te sporen om zijn intriges permanent in de gaten te kunnen houden.

⁹⁴ Massimo Felsatti ziet zelfs een analogie met de rede van Mussolini in 1925 toen die de verantwoordelijkheid op zich nam voor de moord op Giacomo Matteotti. Felsatti, *Un Delitto della Polizia?*, 113.

⁹⁵ Het koninklijk hof en het militaire apparaat stonden reeds vijandig tegenover hem wegens het toestaan van de demonstratie tegen de politie, zijn pogingen om bezuinigingen door te voeren op de begroting voor het leger, en zijn defensieve beleid in Afrika.

⁹⁶ De uitslag: 275 stemmen voor, 132 stemmen tegen, 1 onthouding. De oppositie kwam van de radicalen, sociaal-democraten en conservatieven.

⁹⁷ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 114-116.

Ik raad U derhalve aan uiterst nauwgezette, maar omzichtige en voorzichtige onderzoeken in te stellen in [Uw] provincie, daarbij gebruik makend van alle middelen die tot Uw beschikking staan, en vooral van de *confidenti*, en me op de hoogte te stellen van de uitkomsten.⁹⁸

Malatesta bleef onvindbaar ofschoon de politie ook in Ancona anarchisten oppakte en de hoofdredacteur en enkele redacteurs van *L'Agitazione* arresteerde. In oktober noemde Malatesta in een interview met verslaggever Giuseppe Ciancabilla⁹⁹ van de *Avanti!* de Italiaanse politie nogal onnozel: hij kon zich overal waar hij wilde, ophouden en hoefde alleen de bekende anarchistische centra te mijden.¹⁰⁰ Een maand na deze woorden werd hij bij toeval toch gevonden. Zijn straf wegens de veroordeling in 1884 was echter reeds verjaard en de autoriteiten moesten hem, na inbeslagname van zijn documenten, weer vrijlaten.¹⁰² Die papieren waren echter van grote waarde voor het ministerie:

Uit de documenten die onlangs bij de bekende en uiterst gevaarlijke anarchist Errico Malatesta in beslag zijn genomen, zijn de namen gebleken van de hieronder vermelde personen die, wegens geboorte of verblijf tot Uw provincie behoren. Aangezien het om personen gaat die zeker tot het anarchisme zullen behoren, wordt U verzocht er op toe te zien dat zij onder voortdurend toezicht worden geplaatst, om op de hoogte te blijven van hun sektarische intriges en plannen. [...] ¹⁰³

Zolang Malatesta zich aan de wet hield, moest de regering de blamage van zijn aanwezigheid verdragen.

De regering-Rudini raakte steeds meer gevangen in het conservatieve net en de repressie werd in toenemende mate op de gehele progressieve oppositie gericht. Op 11 september 1897 stuurde Rudini een geheime circulaire aan de ministers en staatssecretarissen:

De socialistische beweging, die de doctrinaire richting heeft verlaten, neemt de vorm aan van een ware en heuse subversieve agitatie met een uitgebreide organisatie en in geheime verstandhouding [...] met verwante partijen, in het bijzonder met de collectivistische republikeinen.

[...] Om indruk te maken op de massa en haar vertrouwen te verkrijgen, maken de socialistische afgevaardigden meestal gebruik van de methode om zich met elke gebeurtenis te bemoeien en van de autoriteiten voorzieningen te krijgen ten gunste van de lijdende

⁹⁸ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 1 juli 1897.

⁹⁹ Een maand na het interview verruilde Ciancabilla het socialisme voor het anarchisme. Hij stapte al snel over van het socialistische anarchisme à la Malatesta naar een zeer gewelddadig individualisme. In 1899 emigreerde hij naar de Verenigde Staten.

¹⁰⁰ "L'Evoluzione dell'Anarchismo. Un'Intervista con Errico Malatesta", *Avanti!*, 1e jaargang no. 281 (3 oktober 1897).

¹⁰¹ Fabbri, *La Vida de Malatesta*, 140-141.

¹⁰² Borghi, *Errico Malatesta*, 117. Malatesta's vrijlating was geen aanwijzing voor het principiële beleid van Rudini's regering, zoals Jensen (*Liberty and Order*, 159) beweert, maar gaf wel aan dat de wet nog werd gerespecteerd.

¹⁰³ Circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 22 november 1897. Alleen al in de provincie Pisa betrof het 33 personen van wie tevens de persoonsdossiers naar Rome moesten worden opgestuurd. ASPisa, PS, B. 946-a. Het is mij niet bekend of Malatesta's papieren bewaard zijn. Waarschijnlijk zijn ze vernietigd door bombardementen op Ancona tijdens de Tweede Wereldoorlog.

klassen; daarmee verkrijgen ze erkenning en achting van de arbeiders. [...] Het is noodzakelijk dat dit machtige middel hen wordt ontnomen en derhalve mag er aan de socialistische en republikeinse afgevaardigden geen enkele concessie worden gedaan. [...] ¹⁰⁴

Een maand later verzond hij een circulaire waarin hij het vertonen of dragen van vaandels van subversieve partijen verbood. Het ging hierbij om "vaandels die, ofschoon vrij van subversieve opschriften of emblemen, wegens hun kleur een teken van vijandigheid tegenover de nationale instellingen vormen." ¹⁰⁵

De repressie van Rudinì was opmerkelijk omdat de vervolgingen zich niet langer beperkten tot de arbeidersverenigingen, anarchisten, socialisten en republikeinen, maar zich uitbreidden tot katholieke organisaties. Ofschoon alle regeringen antiklerikaal waren en sterke banden hadden met de vrijmetselarij, waren ze er nooit toe overgegaan om de katholieke organisaties aan te pakken. De snelle ontwikkeling echter van de *Opera dei Congressi*, de intransigente katholieke organisatie van sociaal-economische verenigingen, ¹⁰⁶ de volharding in een compromisloze politiek tegenover de staat en de toenemende contacten tussen het Vaticaan en Frankrijk veroorzaakten een groeiende angst bij de regering. In september en oktober 1897 verzond Rudinì een vijftal circulaires waarin hij de prefecten wees op de opleving van de klerikale partij, die hij vijandig achtte tegenover "onze instellingen en onze idealen". ¹⁰⁷ Hij spoorde de prefecten aan de klerikalen scherper in de gaten te houden en bijeenkomsten in kerken met een politiek karakter te beletten. Daarop volgde een serie maatregelen die bijeenkomsten en manifestaties van de *Opera dei Congressi* verbood. ¹⁰⁸ De maatregelen waren niet bedoeld tegen gematigde katholieken die in hun houding niet veel verschilden van de conservatieve burgerij. Ook zij verzetten zich tegen de "verwaandheid van de subversieve partijen" en meenden dat de politiebureaus "het mikpunt van socialisten en anarchisten" waren. ¹⁰⁹

De regering wilde kennelijk de activiteiten van de intransigente klerikalen hinderen. Door dit beleid keerde ze zich tevens tegen de liberalen, vooral die van de Lombardijnse *Destra*, die in het katholicisme een bondgenoot zagen tegen het socialisme. Het beleid werd daarentegen gunstig onthaald bij de oude elite van het Risorgimento, die nog steeds grotendeels de politiek in Italië bepaalde. Er werd veel ophef gemaakt van de antiklerikale maatregelen en retoriek. Rudinì was inderdaad de eerste minister-president die daadwerkelijk stappen ondernam tegen de katholieke organisaties, maar deze repressie was mild in vergelijking met die van de andere 'subversieve' partijen. ¹¹⁰ Het tactische motief van Rudinì voor zijn antiklerikale beleid was om een mogelijk verbond van alle radicale afgevaardigden te voorkomen en steun te verwerven van de radicale

¹⁰⁴ Geciteerd naar Felsatti, *Un Delitto della Polizia*, 133-134.

¹⁰⁵ Circulaire van minister van Binnenlandse Zaken Rudinì, Rome 27 oktober 1897. Zie: Bijlage A - 23.

¹⁰⁶ De *Opera dei Congressi* was opgericht in september 1875, tijdens het tweede Italiaanse katholieke congres in Florence. In 1897 telde de organisatie 921 katholieke arbeidersverenigingen en 705 landbouwfondsen (*casse rurali*). Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 253.

¹⁰⁷ Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 261. Op dat moment was er nog geen sprake van een "klerikale partij". Rudinì duidde op de intransigente katholieken die de steun van de boerenbevolking zochten tegen de liberale staat.

¹⁰⁸ Parker Wallace, *Leo XIII and the Rise of Socialism*, 330.

¹⁰⁹ Geciteerd naar Catalano, *Storia dei Partiti*, 153.

¹¹⁰ In een manifest van *La Federazione Socialista-Anarchica Romagnola* (Lega Tipografica; Imola, 1897) werden de "reactionaire maatregelen tegen de klerikalen" - "de beste bondgenoten van de regering om jullie, arbeiders, onderdanig en onwetend te houden" - beschouwd als een komedie, die door de "regering van de *galantuomini*" werd gespeeld. ASB, Pref. Gab., B. 967, fasc. 1.

vleugel onder leiding van de antiklerikaal Giuseppe Zanardelli.¹¹¹ Enkele maanden later, tijdens de regeringswisseling van december, werd Zanardelli in de regering opgenomen als minister van Justitie.¹¹²

De broodoproeren van 1898

De harde maatregelen van Rudinì tegen de politieke en klerikale verenigingen konden niet voorkomen dat de sociale onrust toenam. Het einde van de economische crisis, dat zich rond 1895 had ingezet had het platteland namelijk nog niet bereikt. Het aantal emigranten gaf de ellende van de boerenmassa weer: in de periode 1896-1900 groeide hun aantal tot 310.000 personen per jaar. De economische malaise werd in de zomer van 1897 nog verergerd door de slechte oogst en de Spaans-Amerikaanse spanningen als gevolg van de antikoloniale opstand op Cuba. Daardoor stegen de graanprijzen en die van het brood aanzienlijk.¹¹³ In deze tijd verdienden fabrieksarbeiders en dagloners ongeveer één lire per dag. Brood kostte per kilo 45 tot 60 centesimi. Dagloners waren echter veelal seizoenarbeiders die de helft van het jaar zonder inkomen zaten. Op Sicilië verdiende een dagloner vaak niet meer dan de tegenwaarde van een kilo brood.¹¹⁴

De regering had de broodprijs kunnen verlagen als ze de invoerheffing op het graan, de *dazio* die in 1887 ten gunste van de landbouwproducenten was ingevoerd, had verlaagd of afgeschaft.¹¹⁵ Het kabinet, dat de ernst van de situatie waarschijnlijk onderschatte, nam echter geen enkele maatregel om de ellende te verzachten. Ondertussen ging het volk massaal de straat op om uiting te geven aan zijn ongenoegen over de uitzichtloze situatie. Het protest was gericht tegen de belastingen, de graanprijs en het gebrek aan bouwland. De belangrijkste eis van de demonstranten was de afschaffing van de *dazio* en de lokale accijnzen op meel. De regering weigerde echter aan de behoeften en eisen tegemoet te komen. Wekelijks waren er oproeren te melden van boerenarbeiders in het Zuiden en op Sicilië. In het Noorden nam het protest de vorm aan van stakingen, protestbijeenkomsten, bestormingen van verkooppunten van brood of plunderingen van graanschuren. In Ferrara gingen meer dan elfduizend dagloners gedurende een maand in staking; dichtbij, in Molinella, legden maaisters gedurende zestig dagen het werk neer en een staking in de Emilia dwong de hereboeren tot inwilliging van alle eisen. Boerenarbeiders in Latium bezetten gedurende langere tijd landbouwgrond. In Rome gingen zelfs winkeliers en zakenlieden de straat uit protest tegen de belastingen en de regering.¹¹⁶ In 1897 waren er 180 arbeidersstakingen waaraan zestigdui-

¹¹¹ Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 261; Levra, *Il Colpo di Stato*, 25.

¹¹² Het compromis tussen Rudinì en Zanardelli, de "kampioen van de liberale ideeën", is moeilijk te begrijpen. Het is niet waarschijnlijk dat Rudinì zijn regering een liberaler aanzicht wilde geven, maar eerder zijn labiele meerderheid in de Kamer wilde versterken. Zanardelli zag in Rudinì een garantie tegen Crispi en de toenadering tot de Kerk. Ook in de regering-Rudinì bleef Zanardelli, evenals in 1878, hameren op respect voor zijn gebod "repressie, maar geen preventieve maatregelen". Chiarini, "Brescia per Zanardelli: il Paradigma di una Politica Liberale", 19-49.

¹¹³ De totale graanproductie in 1897 bedroeg 2.389.100 ton, terwijl deze in de vijf voorafgaande jaren schommelde tussen 3.179.800 ton in 1892 en 3.992.000 ton in 1896. Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 49. Daarbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de bevolking in Italië tussen 1891 en 1898 met drieënhalf miljoen personen was toegenomen.

¹¹⁴ Levra, *Il Colpo di Stato*, 82-84.

¹¹⁵ De *dazio* was ingevoerd als reactie op het goedkope graan uit Amerika. De invoertarieven op het graan bleven stijgen tot 1898. Samen met de lokale heffingen maakten ze veertig procent uit van de prijs van het brood. Olivetti, *Gli Ultimi Avvenimenti d'Italia*, 100.

¹¹⁶ Zie: ASR, *Questura*, B. 77.

zend stakers deelnamen.¹¹⁷ De protestmanifestaties werden gesteund door anarchisten, socialisten en republikeinen.¹¹⁸ De regering reageerde op de stakingen door socialistische leiders en stakers te arresteren of door soldaten in te zetten om de oogst binnen te halen.

De officiële houding van de *Partito Socialista Italiano* tegenover 'de economische strijd van het proletariaat' werd bepaald op het vijfde nationale congres in Bologna in september 1897. Op dit clandestiene congres werd, op voorstel van Anna Kuliscioff, besloten dat de politieke actie van de partij "niet los mocht staan van de economische actie" en werden er twee wegen aangewezen volgens welke de economische actie moest worden gevoerd: deelname van de socialisten "aan de bewegingen van economische weerstand" (vakorganisaties) en activiteiten om een "serieuze wetgeving van de bescherming van de arbeid" te verkrijgen (parlementaire strijd).¹¹⁹ Tijdens het congres werden er tevens besluiten genomen over de agrarische kwestie. De sociaal-democraten waren van oordeel dat de economische en politieke strijd van dagloners en pachters gesteund en bevorderd moest worden,¹²⁰ maar zij stonden zeer negatief tegenover de kleine boeren:

Met betrekking tot het kleine grondbezit besluit het congres, in de overtuiging [...] dat het kleine grondbezit voorbestemd is om te verdwijnen, dat de actie van de partij tegenover het kleine grondbezit zich moet beperken tot het duidelijk maken van de oorzaken die leiden tot de kapitalistische centralisatie en de daarop volgende proletarisering van de houders van het kleine bezit.¹²¹

De socialistische partij ging met deze dogmatische resolutie voorbij aan de enorme verschillen tussen de kleine grondbezitters. Zij liet daarmee één van de belangrijkste en meest volhardende sectoren in de landbouw in de steek en liet deze groep over aan de bescherming van katholieke organisaties. De *Partito Socialista Italiano* had ook nauwelijks oog voor de belangen van landarbeiders en pachters ondanks de resoluties ten gunste van de niet-bezittende boeren. "Het gebrek aan kennis van het agrarische vraagstuk [...] bleef altijd één van de grootste en ernstigste zwaktes van de Italiaanse socialistische beweging," noteerde arbeidersvoorman Anselmo Marabini vijftig jaar later.¹²² Gerechtvaardigd waren ook de constatering van Turati en Kuliscioff, aan de vooravond van het congres in Bologna, dat de partij op zoek was naar haar oriëntatie. Zij noteerden dat de partij te veel een gezelschap van politieke beunhazen was geworden die de centrale vraag, de arbeiderskwestie, uit het oog had verloren.¹²³

De sociale onrust van 1897 was slechts een voorbode geweest van de oproeren in het jaar daarop. De oorzaken van deze opstanden waren dezelfde: algemene onvrede met de politieke situatie, economische depressie, stijging van de broodprijzen en langdurige werkloosheid. De eerste rellen

¹¹⁷ Het aantal vrouwen dat staakte was hoger dan het aantal mannen: 38.435 tegen 21.809. Felsatti, *Un Delitto della Polizia?*, 132.

¹¹⁸ Op 21 september 1897 was er in Ancona een gezamenlijke protestbijeenkomst van socialisten, anarchisten en republikeinen tijdens welke men voorstelde om de lokale accijnzen of te schaffen. Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 173-174.

¹¹⁹ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 39.

¹²⁰ De partij maakte een willekeurig onderscheid tussen de verschillende contract-vormen van het "agrarische proletariaat" (ongebonden boerenarbeiders, dagloners, gebonden boerenarbeiders, pachtboeren) als bepalend element voor de klasse waartoe ze zouden behoren.

¹²¹ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 41-42; Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 216-217.

¹²² Marabini, *Prime Lotte Socialiste*, 217.

¹²³ Turati en Kuliscioff, "Alle Soglie del Congresso", *Critica Sociale* (16 september 1897), in: Turati, *Le Vie Maestre*, 24-25.

ontstonden op 17 januari in Ancona.¹²⁴ De ideologische bodem was daar voorbereid door anarchisten die de bevolking aanzetten tot demonstraties. De inwoners gingen massaal de straat op uit onvrede over de stijging van de broodprijzen en om te pleiten voor een coöperatieve bakkerij. Tijdens de betogingen waren er enkele botsingen met de politie en werd een poging gedaan een meelmagazijn te plunderen. De volgende dag werd de stad door het leger bezet. Nadat de demonstranten buiten de stadsmuren het landhuis van een graanhandelaar hadden geplunderd en in brand gestoken, werd het openbare gezag overgedragen aan generaal Antonio Baldissera. Deze liet de stadspoorten sluiten om arrestaties te vergemakkelijken.¹²⁵ Onder de arrestanten bevonden zich de lokale leider van de socialisten Alessandro Bocconi, Errico Malatesta en een groep lokale anarchisten.

De oproeren in Ancona waren georganiseerd door de socialistische partij, anarchisten en arbeidersverenigingen. Dadelijk na deze gebeurtenissen speelden overeenkomstige taferelen zich af in andere plaatsen en dorpen in de regio. Alom in de Marken uitte de woede van de bevolking zich op de graanvoorraden en de lokale autoriteiten. De demonstraties gingen gepaard met kreten tegen de monarchie en met leuzen voor de anarchie, de republiek en de sociale revolutie. Op 20 januari was de rust in de Marken hersteld zonder dat er doden of gewonden waren gevallen.

De regering was, onder druk van de oproeren en na waarschuwingen uit Milaan,¹²⁶ op het laatste moment overgegaan tot maatregelen die de broodprijs verlaagden.¹²⁷ De harde wijze waarop de regering de *moti del pane* (broodoproeren) onderdrukte, was een gevolg van Rudini's opvattingen over de werkelijke oorzaken van de rebellie. Hij beschouwde de hoge graanprijzen slechts als een voorwendsel voor de opstanden. Volgens hem grepen de anarchisten, die de socialisten en republikeinen met zich meesleurd, de prijsverhogingen aan om het volk aan te zetten tot opstand.¹²⁸ De juiste maatregel was volgens hem dan ook het onder de wapenen roepen van 40.000 dienstplichtigen van de lichting van 1874.¹²⁹

De *moti del pane* werden gevolgd door de onvermijdelijke rechtszaken. In drie maanden tijd vonden er in Ancona 38 processen plaats tegen 243 aangeklaagden.¹³⁰ Het belangrijkste proces werd gevoerd in april 1898 tegen 'Malatesta en kameraden'. Zij werden aangeklaagd wegens de oprichting van een misdadige vereniging zoals voorzien in artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht. Malatesta werd bovendien aangeklaagd wegens het aanzetten tot ongehoorzaamheid aan de wet en tot klassenhaat. De rechtszaak maakte duidelijk dat de onlusten in januari niet de ware reden waren geweest voor de aanhouding. Malatesta had niet eens deelgenomen aan het volksoproer. Hij en zijn kameraden waren gearresteerd om het tijdschrift *L'Agitazione* tot zwijgen te

¹²⁴ In hoeverre Malatesta's aanwezigheid daar heeft bijgedragen aan het ontstaan van de rellen is niet duidelijk.

¹²⁵ Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 173-175.

¹²⁶ De prefect van Milaan had op 20 januari het ministerie van Binnenlandse Zaken gewaarschuwd voor de dreigende situatie in de Lombardijnse hoofdstad. Levra, *Il Colpo di Stato*, 44.

¹²⁷ De *dazio* werd op 23 januari tijdelijk verlaagd van 75 naar 50 lire. De maatregel zou gelden tot 30 april 1898. Deze reductie had nauwelijks effect op de broodprijs wegens nieuwe stijgingen van de graanprijzen op de internationale markt. Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 50-51. De duur van de verlaging werd vastgesteld met het oog op de belangen van de landbouwers. De belastingvermindering werd beëindigd vóór de volgende oogst en trad in werking nadat de binnenlandse productie reeds verkocht was. Levra, *Il Colpo di Stato*, 62.

¹²⁸ Brief van Rudini aan Ferdinando Martini, (±) 30 januari 1898. Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 65-66.

¹²⁹ Candeloro (*Storia dell'Italia Moderna*, 50) en Levra (*Il Colpo di Stato*, 66) geven dit aantal. Valiani (*La Lotta Sociale*, 77) spreekt van 15.000 soldaten.

¹³⁰ Santarelli, *Le Marche dall'Unità*, 177-178.

brengen. Dat was niet gelukt door de arrestaties van de redactieleden, doordat andere anarchisten het werk hadden overgenomen,¹³¹ maar later wel door voortdurende inbeslagnemingen en uiteindelijk door een decreet van generaal Baldissera die de publikatie voor onbepaalde tijd verbood.¹³² Het proces werd breed uitgemeten in de kranten dankzij de inzet van Merlino, die samen met Pietro Gori en Enrico Ferri de anarchisten verdedigde. De belangrijkste punten van kritiek op de aanklacht waren de schending van het recht van vereniging en de aanklacht op grond van artikel 248. De rechtszaak veroorzaakte een grote campagne voor het recht van vereniging die ook vanuit het buitenland werd ondersteund.¹³³ Gebruik makend van deze aandacht ontvouwde Malatesta uitvoerig zijn anarchistische ideeën voor de jury en de aanwezige verslaggevers. Het gerechtshof verwierp de aanklacht op grond van artikel 248 en oordeelde dat de anarchistische organisatie 'slechts' een subversieve organisatie was. Malatesta werd veroordeeld tot een straf van zeven maanden gevangenis en zijn kameraden ieder tot zes maanden hechtenis.¹³⁴

Tijdens het proces in Ancona had *L'Agitazione* een buitengewoon supplement gepubliceerd waarin tegen de rechtszaak werd geprotesteerd. De kritiek richtte zich op de toepassing van artikel 248. Deze protestactie was ondertekend door meer dan drieduizend personen en groepen.¹³⁵ Het solidariteitsbetoon met de aangeklaagden was echter uiterst bruikbaar voor het ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze stuurde de namen van de ondertekenaars op naar de prefecten die over hen persoonsdossiers moesten aanleggen. Deze werden vervolgens teruggestuurd naar de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza*. Voor de provincie Pisa, de stad uitgezonderd, leverde deze actie een lijst van 183 namen op, waarvan 150 werden bestempeld als anarchisten, van wie er 57 "gevaarlijk" waren.¹³⁶ In Bologna en Imola stelde men een lijst op van 51 individuen, waarvan 24 als "gevaarlijk" werden aangeduid.¹³⁷

De acties tegen de broodprijzen bleven niet beperkt tot de Marken. Op 26 en 27 april 1898 vonden in Apulië, Campanië, de Romagna, Toscane en opnieuw de Marken massale demonstraties plaats uit protest tegen de schaarste aan meel en brood en tegen het politiegeweld. In heel Italië vonden deze protesten "van de maag"¹³⁸ en "tegen het gezouten brood" navolging. Het wankel evenwicht tussen lijdzaamheid en onderdrukking was verbroken. De manifestaties werden ondersteund door socialisten, anarchisten en republikeinen, maar ze waren vooral een massale uiting van ongenoegen. De leiding van de *Partito Socialista Italiano* hield zich niet alleen afzijdig van de *moti del pane*, maar veroordeelde ze ook als achterhaalde oprispingen van een ongedisciplineerde anarchistische houding. Het waren in de woorden van Turati vooral "instinctieve" manifestaties waarvoor hij en de partijleiding geen verantwoordelijkheid wilden nemen.¹³⁹ Milaan,

¹³¹ Eén van deze redacteurs was Luigi Fabbri. Fabbri speelde in de twintigste eeuw een vooraanstaande rol in de Italiaanse anarchistische beweging. Zie: Fabbri, *Luigi Fabbri. Storia d'un Uomo Libero*.

¹³² Pamflet *Compagni* van *L'Agitazione. Periodico Socialista-Anarchico* (Ancona, 20 mei 1898). ASB, Pref. Gab., B. 967, fasc. 1.

¹³³ Vanuit Engeland kwamen steunbetuigingen van Kropotkin, de *Freedom Group* en de *Trade Unions*. Vanuit Parijs organiseerde Ciancabilla de steun aan de campagne.

¹³⁴ *Il Processo Malatesta e Compagni innanzi al Tribunale Penale di Ancona (e i Recenti Processi di Ancona e Casteferretti per le Bombe Ammaestrate)*. Castellamare Adriatico, 1908.

¹³⁵ Fabbri, *La Vida de Malatesta*, 141.

¹³⁶ Brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 13 mei 1898. ASB, Pref. Gab., B. 968. De namenlijsten van de provincie Pisa, in: ASPisa, PS, B. 870.

¹³⁷ ASB, Pref. Gab., B. 968.

¹³⁸ Deze uitdrukking werd gebruikt door de radicale afgevaardigde Napoleone Colajanni in diens verslag van de gebeurtenissen. Colajanni, *L'Italia nel 1898. Tumulti e Reazione*.

¹³⁹ Brief van Turati aan Gaetano Salvemini, Milaan 4 mei 1898, in: Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 54-55.

het bolwerk van de socialistische partij en van het 'moderne socialisme',¹⁴⁰ zou, volgens de partijleider, alleen in actie komen als er een principe op het spel stond.¹⁴¹ Enkele dagen later was de Lombardijnse hoofdstad reeds het centrum van de protestmanifestaties. Turati was blind voor het politieke karakter van de betogingen. Deze waren weliswaar ontstaan als acties tegen de broodprijzen, maar ze namen overal een politieke wending. Het verzet richtte zich al spoedig tegen de staat zelf. De radicale econoom en politicus Francesco Saverio Nitti schreef daarover:

De staat komt naar voren als de grote vijand, de voornaamste oorzaak van de depressie, de organisatie waarnaar iedereen vol verwachting opkijkt, die echter van zijn kant iedereen vernedert, iedereen, behalve een klasse van tussenpersonen, van politieke advocaten, van bouwers, voor wie deze logge organisatie gemaakt schijnt te zijn.¹⁴²

Niet alleen graanschuren waren het doelwit van de plunders en opstandelingen, maar tevens gemeentehuizen, rechtbanken, belastingkantoren, registratiekantoren, kazernes van de gemeentepolitie en politiebureaus.¹⁴³ De oproeren waren een mengeling van boerenopstanden in de traditie van de jaren zestig, spontane revolutionaire arbeidersopstanden en verzet van socialistische, anarchistische en republikeinse organisaties. De regering kondigde, op aanraden van de verantwoordelijke generaals, de staat van beleg af in de provincies Milaan (7 mei), Livorno (9 mei), Florence (9 mei) en Napels (9 mei). Het militaire bestuur werd uitgebreid tot de provincies Massa-Carrara, La Spezia, Lucca, Siena, Arezzo, Pisa en Grosseto.¹⁴⁴

In Florence waren de opstanden het hevigst op 6 en 7 mei. Daar beleefden de Nederlandse regentes Emma en prinses Wilhelmina angstige uren toen een meute het *Palazzo Strozzi* binnendrong, waarin zij verbleven. Zij waren zo verschrikt dat ze nog dezelfde avond Florence verlieten.¹⁴⁵ Toen de staat van beleg werd afgekondigd, was de rust reeds weergekeerd. Dat weerhield bevelhebber Antonio Baldissera er niet van om 19 kranten een verschijningsverbod op te leggen.¹⁴⁶ De prefect vaardigde vervolgens op 11 mei nog een decreet uit waarin werd bepaald dat:

1. drieëntwintig socialistische verenigingen werden ontbonden omdat ze het doel hebben de huidige sociale staatsinrichting omver te werpen door de afschaffing van de privé-eigendom en de sociaal-juridische orde, en deze te vervangen door de socialisering van het land, de fabrieken, de transportmiddelen en alle andere produktiemiddelen, omdat de middelen van de socialistische partij [...] gewelddadig zijn en voortkomen uit klassenhaat, [en] omdat tijdens de recente opstanden de socialistische partij de prijsverhoging van het

¹⁴⁰ Volgens een rapport van een anonieme spion aan minister Giulio Prinetti (Minister van Openbare Werken van 11 juli 1896 tot 14 december 1897) had de socialistische partij 5.000 leden en beschikten de anarchisten over 300 aanhangers in Milaan. De anarchisten zouden in hoofdzaak individualisten zijn die alleen bijeen gehouden werden door hun vertrouwen in Pietro Gori. De spion meldde ook dat de anarchisten geen enkel gevaar vormden, behalve voor de socialisten tijdens verkiezingen, "hetgeen zeer bruikbaar kon zijn." Geciteerd naar De Jaco, *I Socialisti*, 575-577.

¹⁴¹ Brief van Turati aan Gaetano Salvemini, Milaan 4 mei 1898. Geciteerd naar Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 54-55.

¹⁴² Francesco Saverio Nitti, "Le Sommosse dell'Ieri e le Repressioni dell'Oggi", *La Riforma Sociale*, VIII (1898) 537.

¹⁴³ Levra, *Il Colpo di Stato*, 85.

¹⁴⁴ Levra, *Il Colpo di Stato*, 97, 127. In de Toscaanse provincies was generaal Nicola Heusch de bevelhebber. In 1894 was hij reeds buitengewone commissaris in de provincie Massa-Carrara.

¹⁴⁵ Bondi, *Memorie di un Questore*.

¹⁴⁶ ASF, *Questura*, B. 20.

- brood als voorwendsel heeft aangegrepen om menigten aan te sporen tot excessen en ongeregelde heden die vrijwel het hele Rijk ten gronde richten;
2. zes arbeidersverenigingen werden ontbonden omdat ze niets anders waren dan een vertakking van de socialistische partij;
3. vijf republikeinse verenigingen werden ontbonden omdat ze een permanent propagandamiddel vormden voor de vernietiging van de staatsinstellingen.¹⁴⁷

De politie beschouwde de opstanden als "onlusten met als voorwendsel de stijging van de broodprijzen."¹⁴⁸ De berichten over de komst van colonnes socialisten en anarchisten uit Zwitserland veroorzaakten een verscherping van het toezicht.¹⁴⁹ Op 31 mei maakte de bevelhebber de lokale *questore* attent op het feit dat de militaire advocaat-fiscaal in zijn aanklacht onderscheid maakte tussen socialisten en anarchisten. Artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht, dat het lidmaatschap van een misdadige bende strafbaar stelde, was wel van toepassing op anarchisten, maar niet op socialisten. Er was daarom meer belastend materiaal vereist om hen te kunnen veroordelen. De bevelhebber suggereerde daarop in het geval van de socialisten een direct verband te leggen met de gebeurtenissen in Ancona. Volgens hem waren er voldoende aanwijzingen en bewijzen om de relatie tussen de verschillende onlusten aan te tonen. De *questore* kreeg vervolgens de opdracht om alle afgewezen aanklachten opnieuw in te dienen bij de advocaat-fiscaal.¹⁵⁰

De *questore* leek op dezelfde lijn als de bevelhebber te zitten:

Zowel uit overwegingen van openbare orde als in het belang van het strafrecht zou de beëindiging van de staat van beleg in dit district schadelijk zijn en verkeerd worden opgevat.

De openbare orde is overal hersteld, maar omdat de leiders van de subversieve partijen nog niet door de militaire gerechtshoven zijn berecht, zou men een onmiddellijke opleving van de socialisten, anarchisten en republikeinen te duchten hebben; de propaganda zou weer actief worden; en wat nog belangrijker is, de intriges zouden er bij gebaat zijn als de aangeklaagden zouden worden vrijgesproken door de gewone rechters, die onder de rechtgeaarde bevolking geen groot vertrouwen genieten wegens de inschikkelijkheid en zwakheid waarvan ze zo vaak blijk gaven. [...]

Ik kan derhalve bevestigen dat de opheffing van de staat van beleg een slechte indruk bij het publiek zal achterlaten omdat het rechtsgevoel niet bevredigd zal worden. Het is noodzakelijk dat de staat van beleg zal worden bestendigd tot na de behandeling van de belangrijke rechtszaken door de Krijgsraad. Anders zal men geen enkel praktisch voordeel behalen.¹⁵¹

De opstand in Milaan had vanaf het begin een politiek karakter. Daar kwam de bevolking in verzet tegen de onderdrukking van de broodopstanden elders in Italië en in het bijzonder tegen het harde optreden van de cavalerie tegen een stoet vrouwen en tegen het doodschieten van de zoon van de radicale afgevaardigde Giuseppe Mussi door ordehandhavers. De afwezigheid van de radicale

¹⁴⁷ Decreet van 11 mei 1898 van de prefect van Florence. ASF, *Questura*, B. 43.

¹⁴⁸ Alle stukken over de opstanden vielen onder de noemer *Disordini Avvenuti in Firenze per il Pretesto del Rincaro del Pane*. ASF, *Questura*, B. 20.

¹⁴⁹ *Questore* aan zijn inspecteurs en agenten, Florence 13 mei 1898. ASF, *Questura*, B. 22.

¹⁵⁰ Brief van de *Regio Commissario per le Provincie Toscane e di Massa* aan de *questore* van Florence, Florence 31 mei 1898. ASF, *Questura*, B. 22.

¹⁵¹ *Questore* aan de *Regio Commissario*, Florence 3 juli 1898. ASF, *Questura*, B. 22.

leider Felice Cavallotti, die twee maanden eerder tijdens zijn tweeëndertigste duel door een monarchistische afgevaardigde was gedood, ontnam de bevolking een matigende factor.¹⁵² Milaan was, in de woorden van de conservatieve politicus Pasquale Villari,

een grote, sterke, werkzame en bloeiende stad, waarvan de bevolking enorm is gegroeid en nog steeds groeit wegens de voortdurende immigratie van lieden die van alle delen van Italië komen om er werk te zoeken. En daarom verzamelt zich in haar alle onvrede, alle wrok, alle klassenhaat van het Schiereiland.

De bewoner van de Romagna die opgevoed is met samenzweringen en geheime genootschappen, de boer uit de Veneto die zijn smerige hut van stro en slijk achter zich laat, de boer uit Lombardije die in de rijstvelden voortdurend wordt bedreigd door koorts en pellagra, de jonge vrouw die haar familie op het land achterlaat en reeds gedeeltelijk door socialistische of anarchistische ideeën is aangestoken en bedorven...¹⁵³

Deze immigranten, deze haveloze proletariërs voelden zich meer tot het anarchisme aangetrokken dan tot het socialisme, dat vereenzelvigd werd met arbeiders die vaste banen hadden, met de 'arbeidersaristocratie'. Gedurende de opstand was er echter geen verschil merkbaar: fabrieksarbeiders vochten naast werklozen, bedelaars en 'onderproletariërs', mannen streken naast vrouwen en kinderen. Arrestaties werden gevolgd door openlijk verzet, geweld, plundering, de bestorming van een politiekazerne en het opwerpen van barricaden. Turati probeerde, onderbroken door fluitconcerten en protesten, de arbeiders nog te kalmeren:

Houdt geen demonstraties. Zij zullen het voorwendsel zijn voor een harde onderdrukking. De regering is gereed, jullie niet. Jullie, en niet de regering, moeten het moment kiezen van jullie openbare manifestaties. Als dat moment komt, zal ook ik aan jullie kant staan.¹⁵⁴

Turati hanteerde dezelfde argumenten als Cipriani in 1891 in Rome: we moeten de opstand uitstellen tot het moment dat we beter zijn voorbereid. Ook Turati's woorden waren tevergeefs. De top van de socialistische partij stond tijdens de oproeren op grote afstand van de opstandige leden aan de basis.

Op 7 mei waren er meer dan 30.000 stakers in Milaan. Dezelfde dag werd daar de staat van beleg afgekondigd.¹⁵⁵ Generaal Fiorenzo Bava Beccaris liet zijn troepen buitensporig hard optreden. In het centrum van de stad zette het leger zelfs kanonnen in waarmee onder meer een kapucijnenklooster werd verwoest. De generaal was niet van plan om, zoals de Oostenrijkse generaal Johann Radetzky vijftig jaar eerder,¹⁵⁶ te vluchten voor de Milanese meute.¹⁵⁷ Hij zag in de opstand een

¹⁵² Natale, *Giolitti e gli Italiani*, 402. De socialistische krant *Grido del Popolo* schreef "Met de dood van Felice Cavallotti verdwijnt de laatste organische schakel die het Italiaanse proletariaat nog aan de Italiaanse burgerij had kunnen binden." In: Valiani, *La Lotta Sociale*, 75.

¹⁵³ Villari, *Scritti sulla Questione Sociale in Italia*, 198-199.

¹⁵⁴ Geciteerd naar De Jaco, *I Socialisti*, 579.

¹⁵⁵ Telegram van Rudinì aan Fiorenzo Bava Beccaris en aan de prefect van Milaan, 7 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁵⁶ In maart 1848 was de bevolking van Milaan in opstand gekomen tegen de bezettingstroepen van Radetzky. Na vijf dagen strijd, de beroemde *Cinque Giornate*, verliet Radetzky de Lombardijnse hoofdstad. Een jaar later werd Lombardije opnieuw door de Oostenrijkse legers bezet.

¹⁵⁷ Petacco, *La Regina del Sud*, 7.

complot van socialisten, republikeinen, anarchisten en klerikalen.¹⁵⁸ Hij werd in deze overtuiging versterkt door berichten over colonnes Italianen die vanuit Zwitserland op weg waren naar Italië.¹⁵⁹ Daarom breidde hij de staat van beleg uit tot de grensprovincies Como, Bergamo, Brescia en Sondrio.¹⁶⁰ In Milaan vielen, volgens officiële cijfers, tachtig doden en 450 gewonden.¹⁶¹ De generaal werd voor zijn verdiensten beloond met een koninklijke onderscheiding¹⁶² en een zetel in de Senaat.

Het anarchistische aandeel in de opstand in Milaan werd door Bava Beccaris als volgt verwoord:

Het element dat vervolgens op straat was, had zeker niet tot doel om de [sociaal-democratische] heren Turati en De Andreis aan de macht te brengen, maar eerder om zich meester te maken van andermans spullen.

De verwoestingen en plunderingen - beperkt gebleven omdat ze verhinderd werden - tonen in voldoende mate de doelen van het revolutionaire leger aan.

Als men er wegens een ongelukkig toeval niet op tijd toe zou zijn overgegaan de opstand te bedwingen, dan zou deze geleid hebben tot een nieuwe Commune, de droom en hoop van de anarchisten die, in deze omstandigheden, zeer waarschijnlijk de overhand gehad zouden hebben.¹⁶³

In de rest van Italië werden tijdens de broodopstanden 51 personen gedood;¹⁶⁴ duizenden werden gearresteerd.¹⁶⁵ Tot de arrestanten behoorden Anna Kuliscioff, Filippo Turati, hoofdredacteur

¹⁵⁸ Volgens Petacco (*La Regina del Sud*, 10-16) zag Bava Beccaris in de opstand een complot van anarchisten, het Vaticaan, de Fransen en Maria Sofia, ex-koningin van het koninkrijk Napels. Dit wordt niet bevestigd door het rapport van de generaal aan de regering van 24 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁵⁹ Zie hieronder: pag. 367 vlg.

¹⁶⁰ Die bevoegdheid was hem verleend door Rudinì bij het decreet van 7 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁶¹ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 57. Galzerano (*Gaetano Bresci*, 31) vermeldt 125 doden en 502 gewonden. Volgens Marabini (*Prime Lotte Socialiste*, 230) waren er in Milaan meer dan vierhonderd doden. Levra (*Il Colpo di Stato*, 115) verwierpt de officiële cijfers en denkt eerder aan enkele honderden dodelijke slachtoffers en een duizendtal gewonden.

¹⁶² Koning Umberto stuurde op 5 juni het volgende telegram naar generaal Bava Beccaris: "Na beraadslaging over de voorstellen tot beloning, die door de minister van Defensie aan mij zijn voorgelegd, ten gunste van de troepen onder Uw leiding, en ten teken van mijn goedkeuring, was ik verheugd en trots om de deugden van discipline, zelfverloochening en moed waarvan zij bewonderingswaardige voorbeelden hebben geboden, te honoreren. Aan U persoonlijk zou ik motu proprio het kruis van grootofficier van de militaire Orde van Savoye willen verlenen, als beloning voor de grote dienst die U bewees aan de staatsinstellingen en de beschaving, en opdat U door mijn genegenheid verzekerd bent van de erkentelijkheid van mij en het vaderland." In Angiolini, *Socialismo e Socialisti*, 336-337.

¹⁶³ Rapport van generaal Bava Beccaris aan minister van Defensie, Alessandro Asinari di San Marzano, Milaan 24 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁶⁴ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 57.

¹⁶⁵ Volgens de *Almanacco Storico* van de *Illustrazione Italiana* (4e jaargang) waren er op 12 mei, zes dagen na het begin van de onlusten, reeds 1.800 arrestaties verricht in Milaan. De radicale afgevaardigde Napoleone Colajanni kwam in zijn verslag van de gebeurtenissen (*L'Italia nel 1898*) tot tienduizenden arrestaties. De Jaco, *I Socialisti*, 599, 607.

¹⁶⁶ Tegen Kuliscioff was op 7 mei 1898 een decreet van uitwijzing uitgevaardigd; het besluit werd omgezet in een bevel tot aanhouding. Zij werd veroordeeld tot twee jaar gevangenis. Casalini, *La Signora del Socialismo Italiano*, 122.

van de *Osservatore Cattolico* Don Davide Albertario, de afgevaardigden Leonida Bissolati¹⁶⁷ en Andrea Costa.¹⁶⁸ De gehele oppositie werd door militaire rechtbanken veroordeeld of naar strafeilanden gestuurd. De anarchistische, socialistische, republikeinse en klerikale verenigingen werden ontbonden. Vele kranten, waaronder ook liberale en katholieke, werden verboden. De vrijheid van pers, vereniging en onderwijs werd beperkt. Twee buitenlandse correspondenten, van de *Daily Chronicle* en de *Frankfurter Zeitung*, werden het land uitgezet wegens het "verspreiden van onjuiste en allarmerende berichten".¹⁶⁹ De spoorwegen en posterijen stonden onder militair gezag om gevreesdestakingen te voorkomen. De universiteiten werden gesloten. In Rome, waar het rustig bleef, viel de politie de kantoren van de *Avanti!* en de *Asino* binnen en arresteerde de aanwezige redacteuren. Het was een reactie die niet veel verschilde van een staatsgreep.¹⁷⁰ "Ik kan niet vluchten noch voor de straat noch voor de Kamer", schreef Rudinì aan een vriend, "de straat en de Kamer zullen moeten buigen."¹⁷¹ De straat boog: op 11 mei 1898 kon de regering melden dat de orde was hersteld. Men kon weer opgelucht ademhalen.¹⁷² De oorzaken van de opstanden waren volgens Bava Beccaris: "de subversieve partijen", "de zwakke en onstandvastige verdediging tegen de ontwikkeling van deze opstandige partijen", "de apathie van de liberale partij en de partij van de orde, en de onverschilligheid van de heersende klassen". Deze oorzaken waren niet weggenomen.¹⁷³

'Gewapende bendes' aan de Italiaanse grenzen

Op het hoogtepunt van de broodoproeren, in mei 1898, werd een aloude vrees van de Italiaanse regering bewaarheid: er vormden zich revolutionaire gewapende groepen in Zwitserland, die het doel hadden Italië binnen te vallen. Minister-president Rudinì maakte op 11 mei zijn prefecten attent op de "internationale samenzwering":

Berichten uit Londen en Parijs melden een brede actie van socialisten en anarchisten om hun geloofsgenoten aan te sporen, zich clandestien in het Rijk te begeven om deel te nemen aan de oproeren en opstanden. Vanuit Parijs merkt men op dat Cipriani met twintig van zijn kameraden van plan is met geld Italië binnen te komen.

Deze beroering toont duidelijk aan dat er een uitgebreid revolutionair complot bestaat dat zich in het buitenland vertakt en waarvan nieuwe revolutiepogingen zijn te vrezen. Ten overvloede roep ik U op tot de hoogste waakzaamheid. De ernstige situatie noopt alle

¹⁶⁷ Turati en Bissolati werden gearresteerd op het politiebureau op het moment dat ze protest aantekenden tegen de uitzetting van Anna Kuliscioff. Het bevel tot hun arrestatie kwam van generaal Bava Beccaris. Telegram van Bava Beccaris aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Milaan 9 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁶⁸ Costa en Bissolati werden gevangen gezet; ze kwamen op 9 juli vrij nadat de Kamer had geweigerd om toestemming te verlenen voor een rechtszaak. Galassi, *Vita di Andrea Costa*, 603.

¹⁶⁹ Rapport van generaal Bava Beccaris aan minister van Defensie, Alessandro Asinari di San Marzano, Milaan 24 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁷⁰ Deze term werd ook al in 1898 gebruikt. De hoofdredacteur van de liberale krant *Corriere della Sera*, Eugenio Torelli-Viollier, die de term *colpo di stato* ook toepaste, nam uit protest tegen de reactionaire ontwikkelingen in Italië zijn ontslag. Castronovo, *La Stampa Italiana*, 124-125.

¹⁷¹ Brief van Rudinì aan de afgevaardigde en journalist Ferdinando Martini, 11 mei 1898. Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 131.

¹⁷² "Si respira is de algemene leus", schreef Bava Beccaris in zijn rapport aan minister van Defensie, Alessandro Asinari di San Marzano, Milaan 24 mei 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 3, fasc. 14/72.

¹⁷³ *Ibidem*.

autoriteiten in onderlinge overeenstemming een streng toezicht uit te oefenen op de grensoverschrijdingen, en ik maak U erop attent dat het de tactiek is van hen die met misdadige doeleinden vanuit het buitenland komen om het Rijk zowel over land als over zee binnen te dringen via de minst begaanbare en bewaakte wegen. Ik vertrouw erop dat de agenten en functionarissen in deze omstandigheden hun werk op doelmatige en ijverige wijze zullen verrichten.¹⁷⁴

Aangezet door hun ellendige sociale situatie en aangetrokken door berichten over de mei-opstanden in Italië zetten vanuit verscheidene steden in Zwitserland colonnes Italianen zich met de leuze "*Alla frontiera!*" in beweging. Zij hadden vernomen dat Turijn in brand stond, de koning op de vlucht was en dat in Florence de revolutie was uitgebroken.¹⁷⁵ Een vlugschrift dat op 9 mei in Lausanne werd verspreid, bevatte de volgende tekst:

De honger heerst alom, Italië is in opstand gekomen, Madrid is in staat van beleg, in Hongarije raast de revolutie. In Italië zijn hele gewesten van de afhankelijkheid van de lage politieke macht onder de afhankelijkheid van de wrede militaire macht gebracht. In Milaan 350 doden en meer dan duizend gewonden; de vrouwen staan op de barricaden met hun hongerige kinderen in de armen, en de regering heeft opdracht gegeven ze uit te roeien. Italianen, vanwege de laffe onderdrukking, de beestachtige moord op kameraden en familie, moeten wij gewetensvollen ons erheen begeven en de gruwelijkheden van een schandelijke regering wreken. [...]¹⁷⁶

In Italië was de staat van beleg uitgebreid tot de provincie Como en werden troepen langs de grens gelegerd. De colonnes Italianen varieerden oorspronkelijk van 150 tot 600 personen, maar vielen al snel uiteen in kleinere eenheden. De opmars van de groepen werd niet geïnspireerd door anarchistische of socialistische strijdplannen, ofschoon de emigranten wel door enkele anarchisten werden aangemoedigd naar Italië te vertrekken. De Zwitserse autoriteiten, zowel de Ticinese als de federale, stelden alles in het werk om te voorkomen dat de groepen Italianen *en masse* de grens zouden oversteken. Hun instructies waren duidelijk: bendeleiders zouden gearresteerd moeten worden;¹⁷⁷ slechts kleine ongewapende groepjes zouden, onder militaire escorte, de grens mogen passeren; daar zouden de Italiaanse autoriteiten hen opwachten.¹⁷⁸

Uiteindelijk bereikten zo'n 700 tot 800 Italianen de grens: 200 personen haalden de Simplon en 500 tot 600 personen de grensovergang in Ticino. De eerste groep werd uiteen gejaagd. Van de tweede groep werd een gedeelte *manu militari* aan de Italiaanse autoriteiten overgedragen. Enkele dagen na de uitlevering kregen de Zwitserse autoriteiten, na enig aandringen, inlichtingen van generaal Bava Beccaris over het lot van de Italianen die in Chiasso aan de Italiaanse autoriteiten waren overgeleverd. Van de 212 personen werden 130 naar hun geboorteplaats overgebracht, 66 werden

¹⁷⁴ Circulaire-telegram van het ministerie van Binnenlandse Zaken, geciteerd in een brief van de prefect aan de *questore* van Florence, Florence 11 mei 1898. De prefect voegde aan de brief toe dat de *questore* toch vooral veel gebruik moest maken van de *confidenti*. ASF, *Questura*, B. 22.

¹⁷⁵ Manzotti, "I Rapporti Italo-Svizzeri", 158.

¹⁷⁶ Geciteerd naar Vuilleumier, "L'Emigrazione Italiana", 98.

¹⁷⁷ De Italianen Dino Rondani, Achille Tedeschi en Antonio Vergnanini werden op 14 mei gearresteerd omdat ze verantwoordelijk werden gehouden voor de onlusten. In deze periode werden in totaal 49 Italianen gearresteerd. Procureur-generaal Scherb aan het politieke bestuur in Bellinzona, Bern 15 mei 1898. SBB, Bestand E 2001 (A) Archiefnummer 625.

¹⁷⁸ Auszug Protokoll Bundesrates, 13 mei 1898.

gevangen gehouden, tien zaten in voorlopige hechtenis en zes hadden toestemming gekregen naar Amerika te emigreren.¹⁷⁹ De bondsregering had de 212 Italianen dus uitgeleverd aan de Italiaanse regering, hetgeen een storm van protest veroorzaakte in Zwitserland. Haar werd verweten dat ze had gebroken met de tradities van het land, de principes van het asielrecht had geschonden en veel te inschikkelijk was geweest tegenover de Italiaanse regering.¹⁸⁰ De bondsraad verdedigde zich met het argument dat de overgedragen Italianen geen middelen van bestaan hadden en dat hun gedrag de wijze van terugzenden had bepaald. De raad gaf wel toe dat de uitvoering van de terugzending niet geheel volgens de instructies was verlopen.¹⁸¹

Zoals gezegd, waren de bendes geen georganiseerde revolutionairen. Er waren geen leiders¹⁸² en evenmin was er sprake van een vooropgezet plan. Het aantal geconfiscerde wapens was gering. De massa's emigranten waren min of meer spontaan in beweging gekomen om het sociale onrecht, waarvan zij overdreven voorstellingen hadden, te bestrijden. Herhaaldelijk dook in de Zwitserse kranten ook de vergelijking met de kinderkrustocht van 1212 op.¹⁸³ De dreiging van de gebeurtenis werd door de Italiaanse regering overdreven en door de Italiaanse oppositie als onbeduidend afgedaan.¹⁸⁴

Vanaf de eerste bewegingen van de Italiaanse colonnes was er voortdurend overleg geweest tussen de Zwitserse en Italiaanse autoriteiten. De Zwitserse regering beloofde nadrukkelijk dat ze niet zou toestaan dat de bendes de grens zouden passeren.¹⁸⁵ Minister-president Rudinì liet desondanks het bericht door het persagentschap 'Stefani' verspreiden dat machtige colonnes op Italië marcheerden. Minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta dreigde, in bedekte termen, Berlijn en Wenen te vragen om diplomatieke druk op Zwitserland te laten uitoefenen.¹⁸⁶ Hij was, op grond van berichten van de Italiaanse consul in Bellinzona ervan overtuigd dat de autoriteiten in het kanton Ticino de aanwezigheid van een revolutionair comité oogluikend toestonden.¹⁸⁷ Visconti Venosta eiste dat de bondsraad zou ingrijpen in dit weerbarstige kanton als het de goede betrekkingen met het buitenland wilde bewaren. De Italiaanse consul in Ticino klaagde permanent over de passiviteit van de autoriteiten ter plaatse.¹⁸⁸ Volgens hem zouden de Italiaanse rebellen worden aangemoedigd door verschillende ambtenaren van de lokale regering. Minister-president Rudinì

¹⁷⁹ Zwitserse ambassadeur Carlin te Rome aan de president van de bondsraad Eugène Ruffy, 27 mei 1898. SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 625.

¹⁸⁰ Vuilleumier, "L'Emigrazione Italiana", 92.

¹⁸¹ Rapport du Conseil Fédéral à l'Assemblée Fédérale sur le Mouvement des Italiens en Suisse à l'Occasion des Troubles de Milan. 13 juni 1898. SBB, E 2001b (A), Archiefnummer 625.

¹⁸² De enige leider die men als zodanig kan bestempelen, was Giovan Battista Peduzzi die aan het hoofd stond van het contingent uit Lausanne. Hij werd in Bellinzona gearresteerd en op 7 juni door de Zwitserse autoriteiten over de Franse grens gezet.

¹⁸³ Vuilleumier, "L'Emigrazione Italiana", 100.

¹⁸⁴ *Ibidem*, 85.

¹⁸⁵ Mina, "Les Répercussions des Emeutes Italiennes", 120-124.

¹⁸⁶ "Visconti Venosta", schreef de Zwitserse ambassadeur in Rome Carlin op 12 mei 1898, "is van mening, dat de eerbied die de buurstaten en bevriende staten wederzijds aan elkaar verplicht zijn, de bondsraad de plicht oplegt om op het grondgebied van de bondsstaat geen opeenhopingen van Italiaanse arbeiders toe te staan [...] die het doel hebben Italië binnen te dringen om daar de instellingen en autoriteiten te bestrijden. [...] Tijdens het gesprek heeft dhr. Visconti Venosta mij te verstaan gegeven dat zijn gezichtspunt gedeeld werd in Wenen en Berlijn." Geciteerd naar Mina, "Les Répercussions des Emeutes Italiennes", 121.

¹⁸⁷ Telegram van de Zwitserse ambassadeur te Rome, Carlin, aan het Département Politique in Bern, 12 mei 1898. SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 625.

¹⁸⁸ Zie: ASDMAE, P.I., B. 31.

achte zelfs schending van het Zwitserse grondgebied niet onwaarschijnlijk,¹⁸⁹ maar Visconti Venosta was daar fel op tegen.¹⁹⁰

De uitzetting van de Italianen aan de grens was nog niet voldoende om de Italiaanse regering milder te stemmen. Ze wenste tevens de uitzetting van alle "opruiers". De Zwitserse regering, reeds geïrriteerd door de binnenlandse kritiek op haar beleid, duldde geen verdere inmenging in haar binnenlandse aangelegenheden. Enkele maanden later zorgde een Italiaanse anarchist ervoor dat het Zwitserse veiligheidsbeleid opnieuw in het centrum van de aandacht kwam.

De nasleep van de broodoproeren

De regering en de bevelhebbers dachten dat de broodoproeren waren veroorzaakt door de subversieve partijen en de pers. De Zwitserse ambassadeur in Rome had daar een andere opvatting over:

Indien de onderste lagen van de Italiaanse bevolking in opstand komen, als ze een vruchtbare bodem vormen om socialistische ideeën te ontvangen en te laten ontkiemen, dan gebeurt dat omdat ze van honger omkomen, omdat zij het grootste gewicht van de belastingen moeten dragen, omdat het hen volledig aan initiatief ontbreekt, zij alles van de regering verwachten die ze verantwoordelijk houden voor alle rampen die hun treffen, en tenslotte omdat het grondbezit op de slechtst mogelijke manier is verdeeld en wordt beheerd.¹⁹¹

Met het oog op de rechtszaken tegen de opstandelingen zond minister van Justitie Zanardelli op 8 mei een telegram naar de procureurs-generaal waarin hij de overtuiging uitsprak dat de "rechterlijke macht zich energiek, ijverig en zorgzaam voor het welzijn van de maatschappij zal tonen" en waarin hij zijn vertrouwen uitte, dat in deze trieste tijden de rechterlijke macht "kan aantonen dat de gewone wetten en de magistratuur tegemoet kunnen komen aan de sociale behoeften en de sociale problemen." Drie dagen later was hij explicieter. De aanklagers moesten de artikelen 246 en 247 van het Wetboek van Strafrecht en de wetten van 19 juli 1894, no. 314 en no. 315 toepassen.¹⁹²

Op 4 mei, tijdens het hoogtepunt van de broodoproeren, was de regering ertoe overgegaan om de *dazio* af te schaffen,¹⁹³ maar deze maatregel nam niet weg dat het regeringsoptreden uitgesproken gewelddadig was. Rudinì en Zanardelli wisten, onder druk van de door minister Visconti Venosta aangevoerde *Destra*,¹⁹⁴ niet beters te doen dan de staat van beleg uit te roepen, de constitutionele zekerheden af te schaffen, de persvrijheid te beperken, militaire rechtbanken in te stellen, de parlementaire onschendbaarheid op te heffen, politieke tegenstanders te arresteren en de anarchistische, socialistische, republikeinse en klerikale organisaties te ontbinden. In tegenstelling tot Crispi in 1894 hoefde Rudinì zich niet te verantwoorden voor de afkondiging van de staat van beleg omdat de toepassing van dit militaire instrument in 1894 reeds was goedgekeurd door het parlement. De

¹⁸⁹ Rudinì aan Visconti Venosta, 12 mei 1898: "Het zal moeilijk zijn om te voorkomen dat onze troepen het Zwitserse grondgebied zullen respecteren. Ik verzoek U.E. om aan te geven over welke instructies generaal Bava [Beccaris] beschikt in geval van een grensconflict". Geciteerd naar Mina, "Les Répercussions des Emeutes Italiennes", 122.

¹⁹⁰ Manzotti, "I Rapporti Italo-Svizzeri", 163.

¹⁹¹ Rapport van de Zwitserse ambassadeur in Rome aan de president van de Zwitserse confederatie, Rome 12 mei 1898. SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 625.

¹⁹² Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 86-87.

¹⁹³ Deze maatregel zou aanvankelijk tot 30 juni duren, maar werd tussentijds verlengd tot 15 juli.

¹⁹⁴ Jensen, *Liberty and Order*, 171.

repressie tijdens de regering-Rudini was vergelijkbaar met die van Crispi. De huidige opstanden en hun onderdrukking lieten echter een diepere indruk na bij de gegoede burgerij in het Noorden, omdat deze een nationaal karakter hadden en onder haar ogen hadden plaatsgevonden. Het was de burgerij duidelijk dat zij haar hegemonie slechts kon handhaven zolang haar industriële belangen konden worden verenigd met die van de grootgrondbezitters in het Zuiden.

De vervolging van de klerikalen was vrijwel uitsluitend het werk van minister van Justitie Zanardelli.¹⁹⁵ De enorme klappen die de katholieke organisaties in enkele dagen opliepen¹⁹⁶ leidden tot onenigheid binnen de regering. Minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta stond, als typische vertegenwoordiger van de Lombardijnse liberalen, op het standpunt dat de regering de anarchisten en socialisten hard moest aanpakken, maar de klerikalen ongemoeid moest laten. Hij achtte de samenwerking met de verzoeningsgezinde katholieken op lokaal niveau de beste garantie voor het afwenden van een revolutie. Het meningsverschil leidde tot de val van de regering op 1 juni. Volgens de krant *Rassegna Fiorentina* werd die val veroorzaakt door het dilemma "preventie of repressie".¹⁹⁷ In theorie bestond die tegenstelling inderdaad tussen Zanardelli en Visconti Venosta, maar in de praktijk had Zanardelli zich al zodanig ingelaten met preventieve maatregelen dat dit onderscheid nauwelijks betekenis meer had.¹⁹⁸

Rudini kreeg op 1 juni opnieuw het vertrouwen van de koning. De Siciliaanse staatsman, wiens mogelijkheden voor steun in de Kamer waren uitgeput, verlangde nu dat de Kamer zou buigen: hij wilde bij volmacht regeren en de tijdelijke onderdrukkende maatregelen handhaven.¹⁹⁹ Op 16 juni presenteerde hij het wetsontwerp "Dringende en tijdelijke maatregelen ter handhaving van de openbare orde" in de Kamer. Deze maatregelen gaven de regering de bevoegdheid om de wet van 19 juli 1894, no. 316 te verlengen tot 30 juni 1899 en no. 315 (het via de pers aanzetten tot het begaan van misdrijven en de verdediging van misdrijven) te verruimen. Daarnaast wilde Rudini de regering de bevoegdheid geven om op elk gewenst moment de spoorwegen en posterijen onder militair gezag te plaatsen. Een ander wetsontwerp betrof de politiecontrole op verenigingen. Alle verenigingen die "op enigerlei wijze ten doel hebben: de omverwerping van de staatsinstellingen, de verdediging van daden die door de wet worden omschreven als misdrijven, de opruiing tegen de wet en de autoriteiten of tot klassenhaat" zullen worden ontbonden.²⁰⁰

De Kamer bleek echter niet bereid haar rechten op te geven en het land te onderwerpen aan autoritair bestuur. Rudini's intentie om de Kamer van Afgevaardigden te ontbinden en bij decreet te regeren, werd echter door de koning geweigerd.²⁰¹ Het hof rond koning Umberto was ervan over-

¹⁹⁵ Belardinelli, "Zanardelli e i Cattolici", 58-72.

¹⁹⁶ Vier van de zestien regionale comités, zeventig van de 190 diocesane verenigingen, 2.600 van 4.044 parochiale comités, 600 van de 708 jeugdverenigingen, vijf van de zestien universitaire kringen, twintig van de 128 kringen van de katholieke jeugd, en driehonderd katholieke afdelingen van de *Opera dei Congressi* werden ontbonden. De vervolgingen vonden vooral in Noord- en Midden-Italië plaats. Het algemene comité van de *Opera dei Congressi* werd ongemoeid gelaten. Levra, *Il Colpo di Stato*, 152; Candeloro, *Il Movimento Cattolico*, 262.

¹⁹⁷ "Fra Prevenire e il Reprimere", *La Rassegna Fiorentina*, 1e jaargang, no. 1, 1-2 juni 1898. ASF, *Questura*, B. 43.

¹⁹⁸ Voor de opvatting dat de tegenstelling "repressie of preventie" tot de val van de regering had geleid zie: Jensen, *Liberty and Order*, 171.

¹⁹⁹ Op 4 juni had hij aan burgercommissaris van Eritrea, Ferdinando Martini, geschreven: "Of het ministerie [de regering] sterk of minder sterk zal zijn, of het wel of geen meerderheid in de Kamer zal hebben, lijken mij onbeduidende details." Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 132.

²⁰⁰ Levra, *Il Colpo di Stato*, 179-181.

²⁰¹ Rudini had tegelijkertijd generaal Luigi Pelloux, bevelhebber van het Romeinse garnizoen, verzocht al zijn troepen gereed te houden voor eventuele gebeurtenissen als gevolg van het antwoord van de koning.

tuigd dat de verantwoordelijkheid voor het bestuur te openlijk bij de kroon zou komen te liggen. Met deze weigering offerde de koning Rudinì op. Deze zag zich gedwongen op 18 juni 1898 af te treden.²⁰² Koning Umberto I benoemde vervolgens op 26 juni generaal Luigi Pelloux tot regerings-leider. Het was een teken dat de koning aanstuurde op een energieke regering, maar dan één zonder riskante avonturen; een regering die trouw zou zijn aan de kroon en gesteund zou worden door de Kamer.²⁰³

De pogingen tot normalisering tijdens Pelloux

Generaal Luigi Pelloux was reeds meerdere malen minister geweest, maar hij was geen politicus die beschikte over de buigzaamheid en het opportunisme die nodig waren in de Italiaanse politiek. Hij was eerder een trouwe dienaar van de kroon en de staat. Pelloux beschikte evenmin over een persoonlijke politieke cliëntèle, maar genoot daarentegen wel het onvoorwaardelijke vertrouwen van de koning. De generaal had zich tijdens de opstanden in mei onderscheiden van zijn collega's in Milaan en Florence door de rellen in Apulië, Basilicata en Calabrië te onderdrukken zonder gebruik te maken van de staat van beleg. Hij was tegen koloniale avonturen in Afrika en tegen de inzet van het leger voor binnenlandse aangelegenheden. Van hem werd verwacht dat hij leiding zou geven aan een sterke conservatieve regering en dat hij de grondwet zou respecteren.

Pelloux was niet voornemens de complexe crisis van het land aan te pakken. Zijn doel bestond eruit de toestand zo snel mogelijk te normaliseren.²⁰⁴ Hij wilde daarom de staat van beleg opheffen,²⁰⁵ maar meende te moeten wachten totdat de militaire rechtbanken hun "trieste litanie"²⁰⁶ van rechtszaken beëindigd hadden.²⁰⁷ Dat was een slimme zet om de 'oproerkraaiers' van de straat te houden zonder dat hem deze maatregel aangerekend kon worden. Het was een erfenis van de vorige regering. Teneinde de staat van beleg te onderbouwen en de façade van de parlementaire democratie op te houden liet Pelloux een wet goedkeuren die aan de regering de bevoegdheid gaf de staat van beleg van 7 en 9 mei 1898 te laten voortduren of in te trekken.²⁰⁸

De meest geruchtmakende rechtszaken als gevolg van de broodoproeren vonden plaats in Milaan.²⁰⁹ Tijdens het zogenaamde 'proces van de journalisten' werden hoofdredacteuren, redacteurs en publicisten van verschillende kranten veroordeeld op grond van krantenartikelen die ze ver voor de opstanden hadden gepubliceerd. De aanklacht ging er van uit dat de acties in Italië niet spontaan waren ontstaan, maar deel uitmaakten van een revolutionair plan van radicalen, republikeinen, katholieken, anarchisten en socialisten. De aangeklaagden werden veroordeeld tot hoge gevangenisstraffen en boetes. Nadat de Kamer op 9 juli had ingestemd met een gerechtelijk onderzoek²¹⁰ naar

²⁰² Ghisalberty, *Storia Costituzionale*, 250-251.

²⁰³ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 421.

²⁰⁴ Zie: de circulaire van 12 juli 1898. Voor de tekst zie: Bijlage A - 24.

²⁰⁵ Reggio Commissario Baldissera aan de *questore* van Florence, Florence 2 juli 1898. ASF, *Questura*, B. 22.

²⁰⁶ Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 94.

²⁰⁷ 5 juli 1898, *Almanacco Storico* van de *Illustrazione Italiana* (4e jaargang). In: De Jaco, *I Socialisti*, 699.

²⁰⁸ Wet van 17 juli 1898. Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 101.

²⁰⁹ Gastaldi, "Milano 1898, una Città sotto Accusa", 89-94.

²¹⁰ Die toestemming was nodig omdat volgens artikel 45 van het *Statuto* een afgevaardigde niet gearresteerd mocht worden gedurende de zitting van het parlement, noch berecht mocht worden wegens misdrijven, zonder voorafgaande toestemming van de Kamer, behalve in geval dat hij op heterdaad werd betrapt. Zie: Cordova, "Stato d'Assedio e Tribunali Militari", 31.

de afgevaardigden Filippo Turati, Oddino Morgari, Luigi De Andreis²¹¹ en Giuseppe Pescetti,²¹² wegens aanzetting tot burgeroorlog, aansporing tot het begaan van misdrijven en lidmaatschap van een misdadig genootschap, vond het zogenaamde 'proces van de afgevaardigden' plaats. Turati en zijn collega De Andreis werden veroordeeld tot twaalf jaar opsluiting en het verbod op het uitoefenen van openbare ambten. Morgari werd vrijgesproken. De afgevaardigde Pescetti werd bij verstek veroordeeld tot tien jaar hechtenis en een levenslang verbod op het uitoefenen van openbare ambten.²¹³ Evenals in 1894 bevestigde het Hof van Cassatie het recht van de regering om de staat van beleg af te kondigen "omdat het welzijn van het vaderland voor iedereen de hoogste wet moet zijn."²¹⁴ Tevens bekrachtigde het Hof het optreden van de militaire rechtbanken. Geen enkel beroep tegen de veroordelingen door de krijgsraad werd aanvaard.²¹⁵ Nadat de militaire gerechtshoven in juni en augustus hun veroordelingen hadden uitgesproken werd alom de staat van beleg opgeheven.²¹⁶ De provincies Milaan en Florence stonden het langst onder militair bestuur: daar werd de toestand op 5 september genormaliseerd.²¹⁷

Pelloux omschreef later zijn eigen beleid als een "politiek die tegelijkertijd conservatief en liberaal was: *conservatief* om de orde en de instituties te waarborgen, *liberaal* in al het overige."²¹⁸ Het conservatieve beleid kwam tot uiting in de presentatie van het wetsontwerp van zijn voorganger "Dringende en tijdelijke maatregelen ter handhaving van de openbare orde" dat op 12 juli door de Kamer werd goedgekeurd.²¹⁹ De maatregelen zouden een jaar van kracht zijn. Drie dagen later werd de zitting van de Kamer verdaagd wegens de vakantie. Tijdens dit reces werkte Pelloux aan de

²¹¹ De Andreis werd aangetroffen met een plattegrond van de stad Milaan met daarop de aantekeningen B en F. Deze letters werden geïnterpreteerd als *Bombe* en *Fuoco* (bommen en vuur). Het betrof echter slechts een topografie van de waterputten (*bocca d'acqua*) en rioleringen (*fognatura*). Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 415.

²¹² Voor de afgevaardigden Andrea Costa, Leonida Bissolati en Alfredo Bertesi gaf ze geen toestemming om te procederen.

²¹³ De socialistische afgevaardigde Giuseppe Pescetti ontvluchtte in Florence aan de handen van generaal Nicola Heusch en verschanste zich in Montecitorio, het Huis van Afgevaardigden. Dit was echter geen garantie voor zijn vrijheid omdat de Kamervoorzitter toestemming kon geven voor zijn aanhouding. Na enig overleg kon hij Montecitorio verlaten omdat het aanhoudingsbevel niet rechtsgeldig was in Rome, dat nog onder burgerlijk bestuur stond.

²¹⁴ Geciteerd naar Cordova, "Stato d'Assedio e Tribunali Militari", 41. De uitspraak is een variant op de Oudromeinse formule: "*Salus populi suprema lex*" (*esto*).

²¹⁵ Het Hof bevestigde zijn bevoegdheid om het optreden van de militaire rechtbanken te beoordelen, maar alleen in geval van incompetentie of machtsmisbruik. Canosa en Santosuosso, *Magistrati, Anarchici e Socialisti*, 103.

²¹⁶ De militaire rechtbanken van Milaan, Florence en Napels hadden straffen opgelegd van totaal: 30 eeuwen, 42 jaren, 3 maanden en 2 dagen hechtenis en 153.528 lire boete. De gewone rechtbanken hadden straffen opgelegd van totaal: 19 eeuwen, 49 jaren, 10 maanden en 29 dagen hechtenis en 96.388 lire boete. *Almanacco Socialista Italiano per il 1899*, in: De Jaco, *I Socialisti*, 712-713. Helaas is het aantal veroordeelde personen niet vermeld. Gastaldi ("Milano 1898, una Città sotto Accusa", 94) meldt dat de militaire rechtbank van Milaan 122 processen heeft behandeld tegen 803 aangeklaagden. Van hen werden 694 personen veroordeeld tot een totaal van 14 eeuwen, 88 jaren, 4 maanden en 8 dagen gevangenisstraf, tot 307 jaar speciaal toezicht en tot 33.952 lire boete. De gemiddelde veroordeling in Milaan bedroeg dus twee jaar en twee maanden gevangenisstraf.

²¹⁷ Levra, *Il Colpo di Stato*, 262.

²¹⁸ Pelloux, *Quelques Souvenirs de ma Vie*, 180.

²¹⁹ Zie onder meer: de circulaire van 12 juli 1898. Voor de tekst zie: Bijlage A - 25.

uitvoering van de reeds door Rudinì in gang gezette maatregelen.²²⁰ De anarchistische en socialistische verenigingen en publicaties waren verboden en honderden anarchisten en socialisten werden naar de strafeilanden gezonden waar de "bloem van het Italiaanse anarchisme bijeenkwam in een permanent congres."²²¹

Op 10 september 1898 vermoordde de Italiaanse anarchist Luigi Luccheni keizerin Elisabeth van Oostenrijk ('Sissi') in Genève. Deze aanslag maakte aan elke hoop op liberalisering van het bestuur een einde.²²² Het conservatieve beleid van Pelloux werd zo mogelijk nog onderdrukkender tegenover de oppositie. Opnieuw slaagden de autoriteiten er in 'subversievelingen' op te sporen, te arresteren en naar de strafeilanden te sturen. Vier dagen na de aanslag stuurde Pelloux een brief naar de minister van Justitie waarin hij strenge maatregelen aankondigde:

De afschuwelijke moord in Genève - waarbij we niet hoeven stil te staan om aan te tonen dat het een direct en duidelijk voorbeeld is van de verschrikkelijke gevolgen van het gebrek aan beperkingen op subversieve theorieën - legt ons nieuwe plichten op.

De bescherming van de maatschappij die ernstig wordt bedreigd, kan zich niet laten stoppen door abstracte theorieën over de vrijheid, als die ontaardt in losbandigheid of in de tirannie van het gepeupel. Informatie die de regering heeft bereikt van onze *confidenti* in het buitenland en van verscheidene grote mogendheden, wijzen op een wijdverbreid complot om een aanslag te plegen op het leven van alle staatshoofden, in het bijzonder op dat van de koning van Italië.

Het is dringend nodig om van nu af aan maatregelen voor te bereiden om de subversieve pers te beteugelen, energieke verenigingen te treffen die strijdig zijn met het staatsbestel zodra zij tekenen geven dat ze misdadig worden, ook als het noodzakelijk mocht zijn om het Wetboek van Strafrecht te veranderen om een afdoend resultaat te behalen. Ik behoud me het recht voor om dit met onze collega's te bespreken tijdens de volgende minister-raad.

Ondertussen heb ik reeds instructies gegeven aan de minister van Buitenlandse Zaken met betrekking tot de te voeren gedragslijn tegenover de bevriende en geallieerde mogendheden, voor mogelijke internationale akkoorden die vereist zijn voor deze situatie.

Ik heb tevens instructies gegeven aan de autoriteiten van de Openbare Veiligheid om de maximale strengheid en de maximale hardheid aan te wenden tegen de anarchisten die zich elke dag duidelijker als misdadige verenigingen ontpoppen. [...]

In verband met de verdediging van de maatschappij en de inperking van de noodlottige propaganda die het land in de afgrond zal storten, ben ik meer dan ooit van mening dat de gerechtelijke autoriteiten zich zouden moeten onthouden van haarkloverij over de letter van de wet en het Wetboek van Strafrecht, zoals die helaas soms wel voorkomen,

²²⁰ Levra (*Il Colpo di Stato*, 255) stelt dat de administratieve repressie in deze periode ongekend hard was, hetgeen hij onderbouwt met circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze circulaire waren echter niet maatgevend aangezien alle Italiaanse premiers hun prefecten aanzetten tot het "energiek onderdrukken van subversieve propaganda en subversieve organisaties". Vrijwel elke circulaire met betrekking tot de openbare orde bevatte dergelijke formuleringen, zoals hierboven herhaaldelijk is gebleken. Wat daarentegen wel opvalt, is dat er juist in deze periode nauwelijks circulaire met betrekking tot de openbare veiligheid vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken werden verstuurd.

²²¹ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 127. In november 1899 publiceerden de anarchisten in Ancona de brochure *I Morti*, bestaande uit artikelen van anarchisten - waaronder Luigi Galleani en Luigi Fabbri - die op strafeilanden gevangen werden gehouden.

²²² Over de aanslag van Luccheni bevindt zich een dossier in SBB, Justiz, Personaldossier, Luccheni. Zie tevens: Matray en Krüger, *Das Attentat*; Gowen, "L'Assassinat de l'Impératrice de Autriche-Hongrie".

bijvoorbeeld bij de procureur des konings in Vicenza, om deze [wetten] daarentegen toe te passen naar hun duidelijke geest en in overeenstemming met de eisen van de tijd. Indien men dat echt zou gaan doen, dan zou er reeds veel winst zijn geboekt!²²³

De berichten uit het buitenland waar Pelloux op doelde, waren alarmerende mededelingen uit Londen en Parijs die in de richting wezen van een complot van Giuseppe Ciancabilla, de Spanjaard Lorenzo Portet en de Zwitser Pietro Antonio Jeoffroy. Volgens deze informatie zouden zij tussen 21 en 24 oktober een aanslag willen plegen op de koning. De eerste berichten over deze samenzwering kwamen van de Franse regering, één dag na de aanslag in Genève. Onder druk van twee Italiaanse politespionnen en de Engelse politie werd Ciancabilla gedwongen Europa te verruilen voor Amerika.²²⁴ Tegelijk met deze berichten waren er geluiden over afspraken tussen socialistten, anarchisten en republikeinen voor een spoedige revolutionaire opstand in Italië.²²⁵ Tenslotte kwamen er berichten uit Alexandrië over een samenzwering van Italiaanse anarchisten tegen keizer Wilhelm II.²²⁶

De instructies aan de minister van Buitenlandse Zaken, admiraal Felice Napoleone Canevaro, betroffen internationale maatregelen tegen Zwitserland en de anarchisten. Deze resulteerden in de Internationale Antianarchistische Conferentie te Rome.²²⁷

Op 1 januari 1899 werden drieduizend personen die veroordeeld waren in verband met gebeurtenissen tijdens de broodoproeren vrijgelaten. De amnestie gold niet voor aansporingen tot het begaan van misdrijven en beperkte zich tot diegenen die feitelijk aan de opstanden hadden deelgenomen. De partijleiders en redacteurs kwamen daarom niet vrij. Minister-president Pelloux waarschuwde de prefecten dat de vrijlating van de laatsten een opleving van de subversieve propaganda teweeg zou kunnen brengen hetgeen met alle middelen vermeden moest worden.²²⁸

De crisis binnen het Italiaanse anarchisme en socialisme

Na de hongerrellen in het voorjaar van 1898 en de aanslag op keizerin Elizabeth op 10 september van dat jaar was de crisis in de socialistische en anarchistische beweging compleet. Labriola had daar zijn eigen verklaring voor: Italië had niet alleen het grootste aantal beestachtige anarchisten, maar ook de politie die de meeste intriges verzoon. Vanaf mei 1898 bestond er volgens hem behalve de redactie van de socialistische partijkrant *Avanti!* - "lieden van goede wil, maar, met uitzondering van [Leonida] Bissolati, zonder politieke ervaring" - en de sociaal-democratische parlementariërs - "allen personen, met uitzondering van Bissolati, die buiten Rome verkeren" - geen socialistische partij meer.²²⁹ Labriola's beeld was somber: de socialistische partij kon niets uitrichten; de *Critica Sociale* verscheen niet meer en de partij beschikte alleen nog over "dat blaadje van de *Avanti!*, dat overal voor moest dienen." Voor vele sociaal-democraten was het marxisme slechts een symbool... en voor velen was Marx niets anders dan een andere Garibaldi, één die toevallig ook boeken had

²²³ Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 263-264.

²²⁴ Zie: de diverse rapporten van de Italiaanse consul in Londen, van de politespionnen Calvo en Giovanni Mancusi en van Pelloux. ASDMAE, Rappresentanze Diplomatiche Londra, B. 194.

²²⁵ *Questore* aan de inspecteur van de *Pubblica Sicurezza*, Florence 14 en 20 juni 1898. ASF, *Questura*, B. 43.

²²⁶ Zie: Bijlage B - 2.

²²⁷ Over deze conferentie zie hieronder: hoofdstuk XII, pag. 379 vlg.

²²⁸ Circulaire van Pelloux, geciteerd in een rondschriften van de *questore* van Florence aan de inspecteurs, agenten en kapiteins van de *carabinieri*, Florence 12 januari 1899. In de kantlijn was vermeld: "Arm Italië!" ASF, *Questura*, B. 33.

²²⁹ Brief van Labriola aan Luise Kautsky, Rome 5 april 1899. Labriola, *Scritti*, II, 999-1000.

geschreven! De gebeurtenissen van mei hadden de partij in deze staat van onvolwassenheid verrast.²³⁰ Labriola verweet de sociaal-democraten dat ze geen antwoord hadden op de repressie van de overheid. Ze hadden bovendien een gebrek aan [dogmatische] marxistische onderbouwing waardoor ze nu aan de leiband liepen van revisionisten als Bernstein of bedriegers als Merlino en Domanico.²³¹ De reactie van de socialisten was gelijk aan die van 1894: ontsparing, vermoeidheid, ongemak.

De anarchisten reageerden verdeeld op de gebeurtenissen in mei en de daarop volgende repressie. Sommigen riepen om wraak voor de reactie van de bourgeoisie en de monarchie, anderen ondergingen gelaten hun straf of hun internering op de strafeilanden. Enkele anarchisten zagen in de broodoproeren het teken dat Italië in een revolutionaire fase verkeerde. Velen voelden zich bevestigd in hun gedachte dat het reformisme van de socialisten schadelijk was voor het revolutionaire proces.²³² De neofiet Giuseppe Ciancabilla schreef in *L'Agitatore*:

We moeten hard tegen het Italiaanse volk schreeuwen dat er vuur nodig is om de huidige verrotte maatschappij te zuiveren: vuur in de archieven, in de rechtbanken, in de kerken; vuur in de paleizen, in de ministeries, in de banken, in de kloosters, en in de kazernes waar vele nietsnutten leven ten koste van hen die werken en zweten om vervolgens door chronische honger om te komen.²³³

Vanaf het najaar van 1898 werden er gezamenlijke acties ondernomen door radicalen, republikeinen, socialisten en anarchisten met het doel amnestie te verkrijgen voor allen die veroordeeld waren door militaire rechtbanken. Tevens streefden ze afschaffing van het *domicilio coatto* na. De socialistische afgevaardigde Oddino Morgari toonde zich tijdens deze campagnes één van de felste tegenstanders van dit gehate politie-instrument. Hij bracht het lot van de *coatti* onder de aandacht.²³⁴ Een ander doel waar met name de anarchisten zich op richtten was de invrijheidstelling van de internationalist Cesare Batacchi, die reeds meer dan 22 jaar onschuldig gevangen zat wegens de bomaanslag in Florence in 1878.²³⁵

Het repressieve beleid tijdens Pelloux en de overwinning van het parlement

Op 4 februari 1899 presenteerde Pelloux, onder druk van het koninklijke hof, militaire kringen en hoge staatsdienaren, het wetsontwerp "Toevoegingen en wijzigingen bij de wet op de Openbare Veiligheid en de pers" of de zogenaamde "*provvedimenti politici*."²³⁶ Deze wet, die reeds in juni 1898 door Rudinì als éénjarige maatregel was ingediend, zou in het voorstel van Pelloux een

²³⁰ Brief van Labriola aan Luise Kautsky, 7 april 1899. Labriola, *Scritti*, II, 1004.

²³¹ Labriola toonde een diepe afkeer van Merlino en het revisionisme. Dat laatste beschouwde hij als een "internationaal complot" dat gevoed werd door politespionnen. Tegen Giovanni Domanico, die ondertussen was overgestapt naar de socialistische partij, liep in 1899 een intern partij-onderzoek omdat hij van politespionage werd verdacht. Hij werd gerehabiliteerd. Pas in 1973 leverde de historicus Masi ("Il Caso Domanico") het onweerlegbare bewijs dat Domanico een politespion is geweest. Voor het conflict tussen Merlino en Labriola zie: Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 343-366.

²³² Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 134-135.

²³³ Giuseppe Ciancabilla, "Pro Italia", *L'Agitatore*, 1e jaargang no. 10 (3 september 1898). Geciteerd naar Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 136.

²³⁴ Dell'Erba, *Giornali e Gruppi*, 151-157.

²³⁵ Batacchi werd op 14 maart 1900 vrijgelaten. In het kader van de actie werd het lied *Il Maschio di Volterra* (anoniem, 1899) geschreven.

²³⁶ Levra, *Il Colpo di Stato*, 297-298.

permanent karakter moeten krijgen. Het tijdstip van indiening van het wetsvoorstel geeft aan dat de regering zeer geschokt was door de anarchistische aanslag op keizerin Elisabeth in Genève en dat ze onder de indruk was van de sfeer tijdens het Internationale Antianarchistische Congres. Het is onduidelijk in hoeverre Pelloux het wetsvoorstel zelf onderschreef, maar het is evident dat hij steeds meer de gevangene was geworden van conservatieve en monarchistische kringen.²³⁷ Het voorstel gaf de regering de bevoegdheid om het personeel van de spoorwegen, de posterijen en het telegraafwezen onder militair bestuur te plaatsen, het verscherpte de straffen tegen recidivisten, bedreigde stakende ambtenaren met zware straffen, en vergrootte de bevoegdheden van de uitvoerende macht om bijeenkomsten en samenscholingen te verbieden. Daarnaast kregen de autoriteiten van de Openbare Veiligheid de bevoegdheid om verenigingen te verbieden die ten doel hadden de staatsinstellingen met gewelddaden te vernietigen. Tenslotte bevatten de maatregelen ernstige beperkingen op de persvrijheid. Invoering van de wet zou betekenen dat de regering een wettig instrument zou hebben ter verwezenlijking van een reactionaire politiek. De voorstellen veroorzaakten een golf van protest bij de radicalen, republikeinen, socialisten en anarchisten, maar hun onderlinge verdeeldheid verzwakte hun geluid.²³⁸

Op voorstel van de regering zouden de *provvedimenti politici* pas na drie lezingen en stemmingen in de Kamer van Afgevaardigden worden goedgekeurd. De eerste twee stemmingen verliepen zonder problemen voor de regering. De Kamer was ervan overtuigd dat Pelloux, die deel uitmaakte van de *Sinistra*, zuivere bedoelingen had met het wetsvoorstel en het niet zou misbruiken ter ontvouwing van een reactionaire politiek.²³⁹ Ten tijde van de derde stemming was de houding van het parlement echter gewijzigd als gevolg van het regeringsbesluit zich te mengen in het koloniale avontuur van de grote mogendheden in China. Deze beslissing herinnerde aan de koloniale politiek van Crispi en viel slecht bij de Noordelijke industriëlen en de meerderheid in de Kamer. Pelloux hervormde daarop, om een discussie in het parlement te vermijden, zijn regering in conservatief-rechtse zin en zette daarmee de steun van de fracties van Zanardelli en Giolitti op het spel. Hij was nu geheel afhankelijk van de manipulaties van de ultra-conservatieve politicus Sidney Sonnino, de leider van de parlementaire regeringsmeerderheid. De nieuwe regering bestond in haar geheel uit ministers van de *Destra*. De Kamer geloofde niet dat de *provvedimenti politici* bij een dergelijk conservatieve regering in veilige handen zouden zijn. Pelloux vond nu een brede en vastberaden oppositie tegenover zich. De oppositie had bovendien een nieuw wapen gevonden.

In juni werd de regering, voor het eerst in de Italiaanse parlementaire geschiedenis, geconfronteerd met het middel van obstructie. Door het rekken van debatten via zeer lange interventies, het indienen van voorstellen tot schorsing, van voorwaarden en agendapunten, door de formulering van een groot aantal amendementen en nieuwe artikelen, en het voortdurende verzoek om hoofdelijke stemmingen, maakten de socialisten, republikeinen en radicalen de voortgang van de debatten onmogelijk.²⁴⁰ Pelloux was niet op een dergelijk verzet voorbereid. Hij beantwoordde de oppositionele houding van de Kamer op 22 juni met de uitvaardiging van twee koninklijke decreten. Krachtens het eerste decreet schortte hij de zitting van de Kamer op. Met het tweede decreet voerde hij de belangrijkste bepalingen van de voorgestelde *provvedimenti politici* eigenmachtig door.²⁴¹

²³⁷ Dat Pelloux in deze periode nog niet de gehele oppositie wilde onderdrukken blijkt uit zijn circulaire over de vakverenigingen van 11 oktober 1898. Voor de tekst zie: Bijlage A - 27.

²³⁸ Zie: Malatesta, "Difendiamoci", *La Plebaglia* (Imola, 4 oktober 1899). Zie: Bijlage A - 44.

²³⁹ Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 13.

²⁴⁰ De Italiaanse gedeputeerden imiteerden daarmee hun Ierse collega's in het Britse Lagerhuis die de goedkeuring wilden verhinderen van wetsvoorsstellen die de rechten van de Ieren zouden beperken. Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 256.

²⁴¹ Voor de tekst van de decreten zie: Bijlage A - 28.

Pelloux gaf de Kamer nog wel de mogelijkheid om binnen twintig dagen de omzetting van het decreet in wet goed of af te keuren. De toon was echter gezet. Pelloux' handelwijze bedreigde de parlementaire rechten. De dag dat de Kamer zou gaan stemmen, op 30 juni, verhinderden enkele socialistische afgevaardigden het pad naar de stembus onder de kreet: "Tot hier en niet verder! Er wordt niet gestemd!"²⁴² Diverse malen werd de zitting geschorst. Socialistische afgevaardigden vernielden daarop de stembussen, waardoor de stemming onmogelijk werd gemaakt. Uiteindelijk decreeteerde de regering de sluiting van de wetgevende zitting. Deze werd pas na het zomerreces, op 14 november, heropend.

Het Rekenhof (*Corte dei Conti*), dat de bevoegdheid had om alle decreten te registreren, accepteerde het juni-decreet slechts "met reserve." Op 20 februari 1900 oordeelde het Hof van Cassatie in Rome²⁴³ echter dat het juni-decreet "formeel ongeldig" was wegens de sluiting van de parlementaire zitting op 30 juni.²⁴⁴ Daarmee bevestigde het Hof de wetgevende rol van de Kamer. Pelloux legde het decreet vervolgens opnieuw aan de Kamer voor. De heftigheid van de debatten die daaruit voortvloeiden werd vergroot door de indiening van een wetsvoorstel dat, na goedkeuring, de discussievrijheid van de parlementariërs ernstig zou beperken en de bevoegdheden van de Kamer-voorzitter zodanig zou uitbreiden dat de tactiek van obstructie een krachteloos wapen zou worden.²⁴⁵ Op 3 april bood de Kamer het aanzien van een Poolse Landdag. Op het moment van stemming verlieten 160 afgevaardigden de vergadering waarna de achtergebleven meerderheid de moties aannam. Drie dagen later trok de regering het decreet van 22 juni 1899 over de *provvedimenti politici* in. Het decreet was volgens Pelloux niet meer nodig, aangezien de regering over de bevoegdheden beschikte om de discussies over de *provvedimenti politici* tot een goed einde te brengen.²⁴⁶ Tijdens de eerstvolgende zitting, op 15 mei 1900, brak er echter opnieuw tumult uit in de Kamer waarop de zitting werd geschorst. Drie dagen later greep de koning in door de Kamer te ontbinden en nieuwe verkiezingen uit te schrijven in de hoop dat de nieuwe Kamer de regering beter gezind zou zijn. Ondanks de pogingen van de regering om de verkiezingen van 3 en 10 juli 1900 via de aanwending van geheime fondsen en met behulp van prefecten te beïnvloeden,²⁴⁷ resulteerden deze in een versterking van de *Estrema Sinistra*, de republikeinen en de socialisten die zich daartoe in een gezamenlijk blok (*Unione dei Partiti Popolari*) hadden gepresenteerd,²⁴⁸ en in een verzwakking van de regeringsfracties. Pelloux beschouwde de verkiezingen als een persoonlijke nederlaag en bood zijn ontslag aan.

Dit betekende het voorlopige einde van de repressieve staat; het was het slot van een langdurende poging om op conservatieve en reactionaire wijze de sociale en economische crises in Italië op te lossen. Het bracht tevens het einde van de pogingen van de reactionaire monarchisten om op legale wijze de macht naar zich toe te trekken. De parlementaire strijd tussen het 'verbond' van reactionaire en conservatieve politici en het 'verbond' van liberale en socialistische politici dat meer dan een jaar had standgehouden, werd in het voordeel van het laatste beslecht. Symbolisch voor deze overwin-

²⁴² Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 339. De kreet was dezelfde die Rudinì in 1896 tegen de socialisten had gehanteerd.

²⁴³ Het beroep werd aangetekend door een anarchist die op basis van de bepalingen van het decreet was aangeklaagd. Het Hof zelf had geen enkele bevoegdheid om de rechtsgeldigheid van wetten of decreten te beoordelen. Toch achtte ze het decreet ongeldig en niet van kracht omdat het slechts uit een wetsvoorstel bestond dat nog door de Kamer goedgekeurd moest worden. Ghisalberti, *Storia Costituzionale*, 257-258.

²⁴⁴ Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 75.

²⁴⁵ Levra, *Il Colpo di Stato*, 384.

²⁴⁶ Geciteerd naar Levra, *Il Colpo di Stato*, 386.

²⁴⁷ Levra, *Il Colpo di Stato*, 389-396.

²⁴⁸ Zij gingen van 67 naar 96 afgevaardigden: 29 republikeinen, 34 radicalen en 33 socialisten. Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, VII, 77.

ning was de demonstratieve overgang op 27 maart 1900 van de 'afgevaardigde van de Schoonheid', Gabriele d'Annunzio, van de *Destra* naar de *Estrema Sinistra*.²⁴⁹ De reactie van de Kamer op de repressieve maatregelen van Pelloux hadden het zelfvertrouwen van de politici van de *Sinistra* versterkt.

---

²⁴⁹ Croce, *Storia*, 200.

Hoofdstuk XII

De Gevolgen van een Moord

De moord op keizerin Elisabeth van Oostenrijk had, zoals gemeld, tot een harder overheidsoptreden geleid en had Pelloux ertoe gebracht om een vrijheidsbeperkende wet in te dienen. Italië leek aan de rand te staan van een conservatieve dictatuur. Tijdens dit autoritaire moment had Pelloux de minister van Buitenlandse Zaken "instructies gegeven over de te voeren gedragslijn tegenover bevriende en geallieerde mogendheden voor mogelijke akkoorden die vereist zijn voor deze situatie." Italië nam het initiatief tot internationale overeenkomsten ter bestrijding van het anarchisme.

De reactie op de aanslag in Genève

In september 1897 had de Italiaanse anarchist Michele Angiolillo de Spaanse minister-president Cánovas del Castillo vermoord. Het was een typisch voorbeeld van een anarchistische wraakactie. De Spaanse premier was het doelwit omdat hij een 'terroristisch bewind' personifieerde. Vele anarchisten konden deze 'tirannenmoord' rechtvaardigen. De angst voor verdere terreur leidde tot het Italiaans-Spaanse voorstel om een strafkolonie voor anarchisten in de Stille Zuidzee te stichten. Deze 'anarchistenkolonie' zou onder internationaal toezicht geplaatst moeten worden. De plannen werden door Frankrijk, Engeland, Zwitserland en België negatief ontvangen, en het uitbreken van de Spaans-Amerikaanse oorlog maakte het voorstel definitief kansloos.¹

In september 1898 bereikte de periode van de anarchistische terreur - zowel vanuit menselijk als ideologisch standpunt - haar dieptepunt met de, al eerder genoemde, moordaanslag van Luigi Luccheni op keizerin Elisabeth in Genève. De Oostenrijkse keizerin was weliswaar een symbool van de aristocratische wereld, maar zij was geen vertegenwoordigster van een systeem. Niet alleen de keuze van het slachtoffer was atypisch voor een anarchistische aanslag, maar ook het feit dat de moord plaatsvond op het grondgebied van één van de meest liberale staten in Europa, week af van het normale patroon. De Italiaanse regering had echter geen oog voor zulke afwijkingen. Zij zag slechts dat de nationale eer opnieuw was aangetast door een anarchistische onderdaan.

Zoals gebruikelijk na elke geruchtmakende aanslag, klonk ook nu de roep om internationale maatregelen tegen de anarchisten. Vele malen hadden regeringen het initiatief genomen tot een internationale conferentie ter bestrijding van het anarchisme. De laatste poging tot internationale samenwerking was afkomstig van de Spaanse regering. De directe aanleiding vormden de bomaanslagen in Barcelona in 1893. Het Spaanse voorstel van 12 december 1893 ging er reeds vanuit dat

---

¹ "Una Colonia Internazionale di Deportazione per gli Anarchici", *Avanti!*, 1e jaargang no. 254 (6 september 1897). Sernicoli, *I Delinquenti dell'Anarchia*, 242. Nog curieuzer was het voorstel van de Italiaanse politie-inspecteur Ettore Sernicoli, die van mening was dat Nederland er niet zoveel moeite mee zou hebben indien Italië haar anarchisten zou verbannen naar Suriname. Sernicoli, *L'Anarchia e gli Anarchici*, II, 211.

de Engelse regering niet zou deelnemen aan een dergelijk akkoord. Oostenrijk-Hongarije was niet onwelwillend, maar wachtte op reacties van de andere landen. Rusland stond positief tegenover het initiatief, maar hechtte meer waarde aan een akkoord op grotere schaal. Duitsland wilde alleen op het voorstel ingaan als ook Frankrijk eraan zou deelnemen. Al spoedig werd duidelijk dat Frankrijk niet in de mogelijkheid van internationale afspraken geloofde en ook niet van plan was met de Spaanse regering te onderhandelen. Minister-president Crispi ging in principe akkoord met het Spaanse voorstel, maar geloofde niet in de deelname van Engeland. Over het algemeen leken de verschillende regeringen meer vertrouwen te hebben in nationale wetgevingen dan in internationale maatregelen. Uiteindelijk liet Madrid niets meer van zich horen.²

Vanwege de moordaanslag in Genève bevond Italië zich in de beklagdenbank. Na de opstanden op Sicilië en in Massa-Carrara in 1894, de vele aanslagen door Italianen op buitenlandse staatshoofden, de aanslag op Umberto I in 1897, en vlak na de broodoproeren in Milaan, werd het land beschouwd als de kweekvijver van het anarchisme. De Italiaanse emigranten genoten een slechte reputatie in Europa en hun aantallen waren enorm.³ Deze grote concentraties Italianen in het buitenland, aangevuld met aanzienlijke aantallen seizoensmigranten, leidden herhaaldelijk tot grote spanningen in het gastland.⁴ Ook de aanslag van Luccheni leidde tot een uitbarsting van anti-Italiaanse gevoelens in het buitenland, hetgeen gepaard ging met vele negatieve publicaties over Italië in de buitenlandse pers. Senaatsvoorzitter Domenico Farini noteerde in zijn dagboek: "Na de moord op de keizerin van Oostenrijk [...] lopen de Italianen het risico om door Europa gelyncht te worden. [...] Lega, Caserio, Angiolillo, de moord op Cánovas, Acciarito, Luccheni. Afschuwelijk!"⁵ De Franse socialist Jean Jaurès beschouwde de aanslag van Luccheni als een weerslag van het geweld van de Italiaanse regering:

Het lijkt erop dat elke regering gelooft dat ze, als ze de mensen die ze vreest, heeft uitgewezen, in alles heeft voorzien. En men hoeft er geen moment aan te twijfelen dat men op deze wijze het gevaar slechts verplaatst en daarmee verergert. Italië is het land dat sinds vele jaren alle anarchistische messentrekkers levert. En dat is geen toeval; het komt omdat de ellende en de reactie daar bijzonder intens zijn, en de gewelddadige hartstocht

² Rapport van ministerie van Buitenlandse zaken, Rome 29 juni 1894. ACSR, Carte Crispi Roma, fasc. 562. Zwitserse ambassadeur in Berlijn aan bondsraad in Bern, Berlijn 17 december 1893; Zwitserse ambassadeur in Berlijn aan bondsraad in Bern, Berlijn 28 december 1893; Zwitserse vice-consul in Madrid aan bondsraad in Bern, Madrid 20 december 1893; uittreksel van het protocol van de zitting van de Zwitserse bondsraad, 9 januari 1894. SBB, E 21, Archiefnummer 14026. Brügel, *Geschichte der Österreichische Sozialdemokratie*, IV, 287.

³ In de jaren negentig emigreerden jaarlijks 250.000 tot 300.000 Italianen. Ongeveer de helft daarvan bleef binnen Europa. Deze cijfers houden geen rekening met de seizoensmigratie. Romanelli, *L'Italia Liberale*, 431-433.

⁴ Zo leidde de grote aantallen Italiaanse arbeiders in de zoutmijnen in de Provence in augustus 1893 tot een explosie van agressie van Franse arbeiders. In Aigues-Mortes werden dertig Italiaanse arbeiders gedood en vele andere gewond. Vertone "Antecedents et Causes des Evenements d'Aigues-Mortes", 107-138; D'Angelo "L'Eccidio di Aigues-Mortes", 458 vlg.; Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 15-16. ASDMAE, Il fondo archivistico Serie Z-Contenzioso, Buste 128-145. In Bern in 1893 maakten de lokale arbeiders jacht op Italianen op de werkplaatsen. In juli 1896 reageerde in Zürich een woedende menigte zich af op de "Italiaanse wijk": Italiaanse restaurants, cafés en huizen waarin zich "Italienerherbergen" hadden gevestigd werden aangevallen en geplunderd. Langhard, *Die Anarchistische Bewegung*, 331; Vuilleumier, *Immigrés et Réfugiés*, 51.

⁵ Farini, *Diario di Fine Secolo*, II, 1350, 16 september 1898.

en het destructieve instinct opzwepen tot het punt van moord.⁶

De 'Italiaanse dolk' werd beschouwd als een internationaal gevaar en Italië als een exportland van armoede en moord. De Europese burgerlijke kranten openden de 'jacht' op de Italiaanse emigranten.⁷ De Italiaanse regering had dus alle reden om het aanzien van het land te verbeteren. Ze wilde dit bewerkstelligen door het initiatief te nemen tot internationale druk op Zwitserland.

De Zwitserse liberale politiek ten aanzien van anarchisten, socialisten en revolutionairen was de regering van Luigi Pelloux, net als de voorgaande Italiaanse regeringen, een doorn in het oog. Zwitserland werd beschouwd als een vrijhaven voor het uitschot van Italië. Deze kritiek was gericht tegen de Zwitserse bondsregering, maar vooral tegen het liberale kanton Ticino.⁸ Italië had de federale regering door permanente diplomatieke pressie reeds zover gekregen dat ze haar liberale asielbeleid had laten varen. De regering in Bern had echter weinig vat op het beleid in Ticino. Zo voelde de Italiaanse regering zich machteloos tegenover "de permanente bedreiging voor de instituties in Italië" veroorzaakt door het feit dat "het kanton Ticino het actiecentrum [was] van de meest gevaarlijke leiders van de subversieve partijen".⁹

Reeds een dag na de aanslag op keizerin Elisabeth gaf minister-president Pelloux in een vertrouwelijke brief aan minister van Buitenlandse Zaken Felice Canevaro¹⁰ zijn visie op de situatie:

De lafhartige moord in Genève door een anarchist op de persoon van Hare Majesteit de Keizerin van Oostenrijk-Hongarije, is het voorspelbare gevolg van de vrijheid van propaganda en complotten die de Zwitserse Republiek toestaat aan de schurken van alle landen die, ontvlucht aan de achtervolgingen van de politieautoriteiten van deze landen, aldaar een veilig heenkomen vinden.

Het is te danken aan deze onvoorwaardelijke vrijheid die de Zwitserse autoriteiten aan die misdadigers verlenen, zodanig zelfs dat ze hen toestaan bendes te vormen om Italië binnen te vallen ten tijde van de opstand van Milaan; het is te danken aan de volle vrijheid die de naburige republiek toestaat aan de grootste misdadigers van alle landen om zich te verenigen, elkaar te bewonderen, en elkaar wederzijds op te stoken om verschrikkelijke aanslagen te plegen, dat het afschuwelijke misdrijf mogelijk werd waarvan Hare Majesteit de Keizerin van Oostenrijk-Hongarije het slachtoffer werd.¹¹

Pelloux had in dezelfde brief een heldere boodschap:

Het is noodzakelijk om op duidelijke wijze aan Zwitserland te laten weten wat wij van

---

⁶ Jean Jaurès, "Folie", geciteerd naar "Dopo l'Assassinio", *Avanti!*, 2e jaargang no. 624 (14 september 1898).

⁷ "Dopo l'Assassinio. Dàlli all'Italiano", *Avanti!*, 2e jaargang no. 624 (14 september 1898).

⁸ In Ticino was sedert september 1890 de liberale (of radicale) partij aan de macht.

⁹ Brief van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan de zaakgelastigde in Bern, 28 mei 1898. ASDMAE, Serie Politica P, Pac. 634.

¹⁰ Felice Napoleone Canevaro was admiraal van de Italiaanse marine. In 1896 werd hij benoemd tot senator en in het vijfde kabinet-Rudini (1-26 juni 1898) bezette hij de post van minister van Marine. Hij was minister van Buitenlandse Zaken van 29 juni 1898 tot 14 mei 1899. Canevaro zette de lijn van zijn voorganger Visconti Venosta voort om toenadering te zoeken tot Frankrijk. Dit beleid resulteerde in een Frans-Italiaans handelsakkoord op 21 november 1898 en markeerde het definitieve einde van de anti-Franse politiek van Crispi.

¹¹ Brief van minister-president Pelloux aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 11 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 33.

haar verwachten, wat zij aan ons verplicht is als zij de betrekkingen als goede burens wil behouden. Alvorens echter een dergelijke stap te ondernemen is het, volgens mij, nodig om te onderzoeken of andere landen zich niet met Italië willen verenigen teneinde van Zwitserland een betere naleving van haar internationale verplichtingen te eisen.¹²

Die andere landen waren: Frankrijk, Engeland, Oostenrijk-Hongarije, Duitsland en Rusland. In een circulaire van 15 september aan de Italiaanse diplomatieke vertegenwoordigers in deze landen legde ook Canevaro de verantwoordelijkheid van de aanslag bij de staatsinrichting van Zwitserland en zijn bestuurlijke gewoontes. Canevaro wees erop dat voor Italië de gevaren van de liberale houding van Zwitserland extra groot waren,

zowel door de nabijheid van het kanton Ticino, waar de anarchistische activiteiten het meest intens zijn, als omdat de menigtes Italiaanse arbeiders die naar Zwitserland waren geëmigreerd, een eenvoudige prooi vormden voor de giftige propaganda. Alvorens over te gaan tot het aanscherpen van haar aanmaningen aan het adres van de Zwitserse regering, wil de Italiaanse regering haar bezorgdheid voorleggen aan de belangrijkste mogendheden van Europa om erachter te komen of zij bereid zijn hun stem met die van Italië te verenigen tot het formuleren van geschikte waarschuwingen en aanbevelingen, in vriendelijke maar stellige termen, aan de bondsregering.¹³

De houding van de Italiaanse regering was in tegenspraak met de constatering van minister Visconti Venosta in mei van dat jaar, vlak na de vorming van de 'gewapende bendes'. Visconti Venosta had opgemerkt dat de Zwitserse regering goed voldeed, dat wil zeggen dat ze al het mogelijke deed om elke oorzaak van onrust weg te nemen door de verwijdering van de meest actieve opstandelingen uit de grensstreek.¹⁴ Het Italiaanse standpunt was er blijkbaar alleen op gericht om de aandacht van het negatieve beeld van de Italiaanse situatie af te wenden.

De mogendheden reageerden verschillend op het Italiaanse verzoek van 15 september. De drie keizerrijken ondersteunden het Italiaanse initiatief.¹⁵ Duitsland en Oostenrijk drongen er bij de Italiaanse regering op aan het voortouw te nemen tot een internationale conferentie tegen het anarchisme. De reactie uit Londen liet op zich wachten: Groot-Brittannië was te zeer verwickeld in de Fashoda-crisis in Afrika. De Britse regering zou zich bovendien toch niet laten vermurwen tot een gemeenschappelijke actie tegen het asielbeleid van een andere staat. Voor Frankrijk lag het probleem geheel anders. De Franse regering wees Canevaro op het feit dat Engeland voor de Franse Republiek een even grote dreiging vormde als Zwitserland. Als Zwitserland gedwongen zou worden harde maatregelen te nemen dan zouden alle gevaarlijke elementen zich in Engeland concentreren. Ondanks deze overwegingen ging de Franse ministerraad op 20 september akkoord met een "vriendschappelijke actie" tegen de Zwitserse regering op voorwaarde dat alle grote mogendheden

¹² Brief van minister-president Pelloux aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 11 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 33. Tevens in *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 50.

¹³ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan de diplomatieke vertegenwoordigers in Parijs, Londen, Wenen, Berlijn en St. Petersburg, 15 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 33. Tevens in *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 38-39.

¹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de zaakgelastigde in Bern, Rome 28 mei 1898. ASDMAE, Politica P, Pac. 634.

¹⁵ Ik heb geen antwoord van de Russische regering aangetroffen in de Italiaanse archieven, maar gezien de consistente Russische politiek tegen anarchisten en nihilisten kan aangenomen worden dat ook de Russische regering op een internationale overeenkomst heeft aangedrongen.

aan deze actie zouden deelnemen en dat de gevoelens van het Zwitserse volk op geen enkele wijze zouden worden gekwetst. De Franse reactie bevatte twee restricties: Groot-Brittannië zou moeten deelnemen en het optreden zou zich moeten beperken tot een strikt geheime diplomatieke actie.¹⁶

Met uitzondering van Engeland toonden vijf Europese mogendheden zich uiteindelijk bereid tot een gemeenschappelijke "vriendschappelijke actie" tegen de Zwitserse regering.¹⁷ Die bleek echter niet meer nodig te zijn. Zoals minister Canevaro constateerde, had "de Zwitserse regering in de tussentijd getoond haar verantwoordelijkheid beter te kennen en had ze maatregelen getroffen die een aandringen van de gezamenlijke mogendheden overbodig leken te maken."¹⁸ De bondsregering had, onder druk van mogelijke internationale acties,¹⁹ op 23 september besloten om 36 anarchisten het land uit te zetten. Tevens had ze de procureur-generaal de opdracht gegeven voorstellen te presenteren met betrekking tot buitenlanders die anarchistische opvattingen huldigden of die geacht werden gevaarlijke anarchisten te zijn.²⁰ Bovendien kregen de kantonale regeringen de opdracht anarchisten aan te geven bij de procureur-generaal en het toezicht op de anarchisten te verhogen.²¹

Nadat de Zwitserse regering haar beleid ten aanzien van de anarchisten had aangescherpt, was voor Italië de belangrijkste reden voor internationale pressie verdwenen en achtte de regering het nuttig akkoorden te sluiten waaraan alle mogendheden, inclusief Zwitserland, gelijkwaardig zouden

¹⁶ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Parijs G. Tornielli aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 22 september 1898. *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 46-48. Waarschijnlijk liet Frankrijk onder druk van Duitsland de eerste voorwaarde vallen.

¹⁷ Spanje komt in het hele verhaal niet voor. Waarschijnlijk was de Spaanse regering te zeer verwickeld in de vredesonderhandelingen na de Spaans-Amerikaanse oorlog.

¹⁸ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan de diplomatieke vertegenwoordigers in Parijs, Londen, St. Petersburg, Wenen en Berlijn, 28 september 1898. *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 50-51.

¹⁹ Met name de berichten van de Zwitserse zaakgelastigde in Wenen van 22 en 23 september 1898 over gezamenlijke acties van de grote mogendheden tegen Zwitserland waren verontrustend. SBB, Polzeiwesen E 21, Archiefnummer 14027. Voor de teksten zie: Bijlagen A - 29, 30 en 31.

²⁰ Arrêté du Conseil fédéral concernant des mesures contre les anarchistes, 23 september 1898: "Uit de kantonale politierapporten komt naar voren dat de hierboven genoemde personen deel hebben genomen aan anarchistische propaganda of gevaarlijke anarchisten zijn. Enkel onder hen hebben anarchistische aanslagen verheerlijkt, reeds straffen ondergaan wegens gewone misdrijven of dragen valse documenten. Anderen ten slotte zijn ooit Frankrijk of Zwitserse kantons uitgezet wegens anarchistische bezigheden." Vanaf 23 september 1898 werden met grote regelmaat groepen Italiaanse anarchisten Zwitserland uitgewezen. Deze politiek leidde in Zwitserland tot een campagne van de radicale en socialistische pers tegen vermeende Italiaanse politespionnen en agents-provocateurs en tegen de Italiaanse consul in Genève Basso, die ervan werd verdacht vele politespionnen in dienst te hebben. Correspondentie tussen minister van Binnenlandse Zaken Pelloux en minister van Buitenlandse Zaken Canevaro; correspondentie tussen de Italiaanse zaakgelastigde te Bern, Mayor des Planches, en minister van Buitenlandse Zaken Canevaro; correspondentie tussen de Italiaanse consul te Genève, Basso, en de Italiaanse zaakgelastigde te Bern, Mayor des Planches, 24 september - 12 november 1898. ASDMAE, P.I., B. 43.

²¹ Brief van de Zwitserse ambassadeur in Rome, G. Carlin, aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 30 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 33. De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Delcassé, had Zwitserland reeds op 19 september aangeraden uit eigen beweging maatregelen tegen de anarchisten te nemen om een internationale actie te vermijden. Zwitserse zaakgelastigde te Parijs aan de bondsraad in Bern, Parijs 19 september 1898. SBB, Polzeiwesen E 21, Archiefnummer 14027. Op 21 september 1898 schreef het Département Politique Fédéral in Bern aan de Zwitserse zaakgelastigde in Wenen: "We hopen U [...] nieuws te kunnen mededelen dat, hopelijk, de opwinding zal wegnemen van diegenen die proberen om regeringen tegen ons op te stoken door te zoeken naar een splinter in ons oog en niet de balk te zien die zich bevindt in hun eigen ogen." SBB, Polzeiwesen E 21, Archiefnummer 14027. Zie: Bijlage A - 32.

deelnemen.²²

Een vergelijking tussen de Italiaanse politiek tegenover Zwitserland en Argentinië maakt duidelijk dat de Italiaanse regering verschillende criteria hanteerde. Van haar buurland verwachtte zij dat het streng tegen de Italiaanse anarchisten zou optreden en dat vooraanstaande anarchisten zouden worden uitgewezen. De Italiaanse regering wilde geen enkele bedreiging vanuit het Noorden. Van Argentinië verwachtte ze het tegenovergestelde.²³ Zoals reeds eerder gezegd, drong zij er bij de Argentijnse autoriteiten op aan dat ze alle Italiaanse onderdanen, ook degenen die bekend stonden als anarchist, zouden toelaten.²⁴ Klaarblijkelijk ging men er in Rome vanuit dat anarchisten over de Oceaan geen gevaar zouden opleveren.

Die visie blijkt ook uit een schrijven van de Italiaanse ambassadeur in Washington. Deze signaleerde na de moord op keizerin Elisabeth een toenemende neiging in de Verenigde Staten tot strengere immigratiemaatregelen. De ambassadeur stelde voor dat Italië samen met andere Europese emigratielanden het initiatief zou nemen het vertrek van anarchisten naar de Verenigde Staten aan de Amerikaanse autoriteiten te melden om te voorkomen dat de Verenigde Staten de Europese immigratie zou beperken.²⁵ Pelloux wees het voorstel van de ambassadeur resoluut van de hand op grond van praktische bezwaren en wegens "evidente redenen".²⁶ hij wilde dat de vluchtweg naar Amerika open zou blijven.

De gedachte van een internationale antianarchistische conferentie kwam bij Canevaro op na diplomatiek overleg met Oostenrijk en Duitsland.²⁷ De twee keizerrijken hadden er bij de Italiaanse regering op aangedrongen het initiatief te nemen tot een internationale conferentie met het doel te komen tot "een overeenkomst tussen de mogendheden gericht op het vaststellen van gezamenlijk te nemen maatregelen tegen de anarchisten." Canevaro vroeg daarom ook aan de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, Agenor von Goluchowski, welke staten zijn regering voor een dergelijke conferentie zou uitnodigen.²⁸ Keizer Wilhelm II had in oktober, op doorreis in Venetië, aan minister-president Pelloux verklaard dat als Italië niet het initiatief tot de conferentie zou hebben genomen, hij dat gedaan zou hebben.²⁹ De waarschijnlijkheid van deze gang van zaken wordt vergroot door het feit dat de Franse regering reeds vóór de Italiaanse uitnodiging een verzoek van de Duitse regering had ontvangen om deel te nemen aan een internationaal akkoord ter bestrijding van de anarchistische praktijken.³⁰ Italië nam het initiatief tot de internationale conferentie dus

²² Telegram van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan de Italiaanse zaakgelastigde in Bern E. Mayor des Planches, 16 oktober 1898. *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 56-57.

²³ Zie al hierboven: hoofdstuk X, pag. 320 vlg.

²⁴ De Italiaanse zaakgelastigde in Buenos Aires aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, Buenos Aires 3 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 30.

²⁵ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Washington aan de minister van Buitenlandse Zaken, Canevaro, 27 september 1898. ASDMAE, P.I., B. 35.

²⁶ Brief van minister van Binnenlandse Zaken, Pelloux, aan minister van Buitenlandse Zaken, Canevaro, 22 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 35. Pelloux was bang dat de Italiaanse anarchisten zich gedwongen zouden zien in Italië te blijven.

²⁷ Linse, *Organisierter Anarchismus*, 25.

²⁸ Telegram van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan de Italiaanse ambassadeur in Wenen Costantino Nigra, 20 september 1898. *I Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 44.

²⁹ Oostenrijkse ambassadeur te Rome M. Pasetti de Friedenburg aan minister van Buitenlandse Zaken Goluchowski, Rome 24 oktober 1898. HHSW, Politisches Archiv, XXVII, Schweiz, Liasse II/65.

³⁰ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Parijs, G. Tornielli, aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 22 september 1898. *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 46-48.

onder druk van Duitsland en Oostenrijk.³¹ Op 29 september volgde het formele voorstel van Canevaro aan alle Europese mogendheden om te komen tot een:

internationale conferentie in het belang van de maatschappelijke bescherming tegen de anarchisten, waarop de Europese mogendheden vertegenwoordigd zullen worden door diplomatieke vertegenwoordigers maar ook door deskundige regeringsafgevaardigden van Justitie en Binnenlandse Zaken.³²

In oktober druppelden de aanmeldingen voor de conferentie binnen, vele spontaan, sommige onder diplomatieke druk. Zoals te verwachten was, had vooral Groot-Brittannië moeite met de bijeenkomst. Premier Robert Salisbury vertelde de Italiaanse ambassadeur in Londen dat hij instemde met het standpunt van de Nederlandse regering, namelijk dat de conferentie op zich een gevaar zou kunnen betekenen omdat het te veel belang zou hechten aan het "anarchisme, waarvan de aanhangers van de ijdelheid leefden."³³ Verbaasd en geschokt noteerde de ambassadeur: "Onze bezorgdheid, onze redeneringen, die ook in de rest van Europa een attente en sympatieke weerklank hebben gevonden, hadden geen enkel daadwerkelijk effect op de mening van de minister-president."³⁴ De Nederlandse regering had haar deelname bevestigd nadat ze de garantie had gekregen dat ook Zwitserland aan de conferentie zou deelnemen.³⁵ De Belgische regering had een opmerkelijk bezwaar tegen de conferentie: zij was bevreesd dat onder het mom van maatregelen tegen het anarchisme reactionaire tendenzen zouden gaan overheersen. Van de zijde van de Belgische regering klonk dit argument nogal merkwaardig omdat zij zelf in 1894, na de aanslag op Carnot, het plan voor een dergelijke conferentie had gepresenteerd.³⁶ De *Corriere della Sera* meende dan ook dat de klerikale minister-president De Smet de Nayer deelname aan een conferentie in Rome, georganiseerd door de Italiaanse regering, zag als de impliciete erkenning van de territoriale verovering van Rome ten koste van het Vaticaan.³⁷ Ook elders werd melding gemaakt

³¹ *Ibidem*. In hetzelfde telegram schrijft Canevaro: "[...] als gevolg van gedachtenwisselingen met bevriende regeringen heeft de Italiaanse regering het besluit genomen het initiatief te nemen. [...]" Zie tevens: Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", 325-326.

³² Circulaire van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan alle Italiaanse ambassadeurs en zaakgelastigden in Europa, 29 september 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903. B. 1, fasc. 14/71. ASDMAE, P.I., B. 33. Voor de volledige tekst zie: Bijlage A - 33.

³³ Brief van de Italiaanse ambassadeur te Londen, De Renzis, aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro, 20 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 30. Tevens in *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 57-58.

³⁴ De Italiaanse ambassadeur te Londen aan minister Canevaro, Londen 20 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 30.

³⁵ Minister van Buitenlandse Zaken De Beaufort aan minister-resident te Bern Van Bijlandt, 5 oktober 1898. ARA, Buitenlandse Zaken (Zwitserland) Archiefnummer 229.

³⁶ Italië had, evenals Zwitserland en Engeland, destijds geweigerd aan een dergelijke conferentie deel te nemen omdat Crispi er niet van overtuigd was dat het tot praktische resultaten zou leiden en omdat Engeland er niet aan zou deelnemen. Zie: Francesco Crispi, "La Conferenza Antianarchica", *La Tribuna* (29 november 1898, no. 330). Het artikel is een vertaling van "The Antidote for Anarchy", *Daily Mail*, no. 807.

³⁷ "L'Attualità all'Estero. Gli Anarchici, il Belgio e la Questione Romana", *Corriere della Sera* 20 oktober 1898. Ook in andere bronnen wordt vermeld dat het Vaticaan tegen de uitnodiging voor de Internationale Antianarchistische Conferentie was omdat die in Rome zou worden gehouden. De Kerk beschouwde Rome formeel nog steeds als haar gebied. Sernicoli, *I Delinquenti dell'Anarchia*, 244. Paus Leo XIII wilde en kon zich niet laten vertegenwoordigen op de conferentie in Rome, maar gaf wel zijn medewerking aan de gezamenlijke verdediging tegen het anarchisme. Hij bereidde naar aanleiding van de moord in

van België's afkeer van Rome als conferentie-stad.³⁸ De bezwaren verhinderden echter niet dat uiteindelijk alle Europese landen aan de conferentie deelnamen.

Toen de Italiaanse regering verzekerd was van ieders deelname, stelde ze de plaats en datum van de conferentie vast. De eerste bijeenkomst werd bepaald op 24 november in de veronderstelling dat de zitting vóór de Kerst zou kunnen worden beëindigd. De vergadering zou plaats vinden in Rome. Canevaro had de voorkeur gegeven aan Venetië, maar de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, Goluchowski, en de Duitse keizer hadden op Rome aangedrongen om het belang van de conferentie te onderstrepen.³⁹

Ofschoon de conferentie zelf haar agenda zou vaststellen, deed de Italiaanse regering een voorstel tot de punten die aan de orde zouden moeten komen.⁴⁰ Dit aide-mémoire werd opgesteld door Pelloux, Canevaro en minister van Justitie Camillo Finocchiaro-Aprile. Eén resultaat achtten zij absoluut noodzakelijk voor het welslagen van de conferentie: anarchistische misdaden zouden nooit mogen worden beschouwd als politieke misdrijven, zodat geen land de uitlevering of uitwijzing van een anarchist kon weigeren.⁴¹ Vijf thema's zouden zonder meer aan de orde moeten komen:

- 1) het vaststellen van de feitelijke gegevens die de anarchistische handeling karakteriseren, hetzij met betrekking tot het individu, hetzij met betrekking tot zijn daden;
- 2) voorstellen, op het gebied van wetgeving en politie, ten aanzien van de meest geschikte middelen om de anarchistische propaganda en daden te onderdrukken, zonder daarbij inbreuk te maken op de wetgevende en administratieve autonomie van welke staat dan ook;
- 3) de bekrachtiging van het beginsel dat elke anarchistische daad die het juridische karakter van een misdrijf heeft, als zodanig wordt opgenomen in de daadwerkelijke uitvoering van de uitleveringsverdragen; en welke argumenten en vormen daarvoor zijn aan te dragen;
- 4) de bekrachtiging van het dubbele beginsel dat elke staat zowel het recht als de plicht heeft om buitenlandse anarchisten uit te wijzen; ze zullen volgens uniforme regels worden uitgeleverd aan het toezicht en eventueel de justitie van het ontvangende land;
- 5) het vaststellen, onder wederzijdse verplichting, van maatregelen tegen de verspreiding van anarchistische geschriften en alle publicaties die de anarchistische propaganda,

---

Genève en de Antianarchistische Conferentie, een encycieliek over het anarchisme voor. "Lettre du Vatican. Le Pape et la Conférence Anarchiste", *Gazette de Lausanne*, 23 november 1898. Het artikel bevindt zich in ASDMAE, P.I., B. 33.

³⁸ "Lettre du Vatican. Le Pape et la Conférence Anarchiste", *Gazette de Lausanne*, 23 november 1898.

³⁹ Telegram van minister-president Pelloux aan koning Umberto I, 7 oktober 1898. ACSR, Carte Pelloux, B. 26. Ook koning Umberto I liet aan Pelloux weten in te stemmen met de keuze van de hoofdstad als conferentie-oord. Telegram van de koning aan Pelloux, Monza 23 oktober 1898. ACSR, Carte Pelloux, B. 26. Volgens de schrijver van het artikel "Lettre du Vatican. Le Pape et la Conférence Anarchiste", *Gazette de Lausanne* (23 november 1898) zou het echter de Duitse keizer geweest zijn die aandrang op Rome als conferentieplaats. De Oostenrijkse ambassadeur in Rome gaf aan dat het inderdaad de Duitse keizer was, die vond dat een zo belangrijke conferentie in Rome moest plaatsvinden. HHSW, Politisches Archiv, XXVII. Schweiz, Liasse II/65. Oostenrijkse ambassadeur te Rome aan Goluchowski, Rome 24 oktober 1898.

⁴⁰ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan alle Italiaanse ambassadeurs en zaakgelastigden in Europa, 28 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 33.

⁴¹ Minister van Justitie Finocchiaro-Aprile aan Pelloux, 12 oktober 1898. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 110, fasc. 1031. Finocchiaro-Aprile aan Canevaro, 19 oktober. ASDMAE, P.I., B. 33.

bedoeld of onbedoeld, bevorderen.⁴²

Deze thema's kwamen uiteindelijk terecht in de aide-mémoire die Canevaro voor zijn diplomaten opstelde. In mildere vorm en met lichte veranderingen kwamen ze terug in het programma van de conferentie.⁴³ Later zou blijken welke invloed Oostenrijk-Hongarije had op de thema's van de conferentie. Tijdens een voorbespreking in een ambtelijke commissie op het ministerie van Buitenlandse Zaken in Wenen op 18 november 1898 wees de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, Goluchowski, erop dat de pers zou moeten worden gecensureerd op elk gebied dat een aanmoediging zou kunnen zijn voor de ijdelheid van de anarchisten. De kranten zouden moeten zwijgen over anarchistische acties en gebeurtenissen en zouden de namen van anarchistische daders niet mogen vermelden. Verder moesten de betrekkingen tussen de verschillende nationale politiecentrales worden geïntensiveerd op het gebied van inlichtingen en praktische samenwerking. Indien Engeland gedurende de conferentie zou tegenwerken, zou het buitenspel worden gezet en zou de samenwerking op het gebied van de vervolging van anarchisten zich beperken tot de landen op het continent. Indien landen als België en Zwitserland zich weigerachtig zouden opstellen, dan zou dit, naar de mening van Goluchowski, opgelost kunnen worden door de druk van de grote mogendheden op deze landen te vergroten. Het antropometrische systeem, dat sinds het voorjaar in Oostenrijk was ingevoerd, zou ook als internationaal systeem tijdens de conferentie naar voren worden gebracht. Goluchowski stelde bovendien voor een internationale politie-organisatie te stichten, maar voor een dergelijk plan zou op de conferentie onvoldoende steun blijken te zijn.⁴⁴

De internationale antianarchistische conferentie

Op 24 november 1898 werd de conferentie geopend. Onder de grootst mogelijke veiligheidsmaatregelen en in het diepste geheim vonden de bijeenkomsten plaats in Palazzo Corsini te Rome. Alle spoorwegstations in Rome, de routes naar Palazzo Corsini en de villa zelf werden streng bewaakt.⁴⁵ Ondanks de pogingen tot strikte geheimhouding was de conferentie in ruime kring bekend. Vanaf het besluit tot de conferentie stroomden er honderden ingezonden brieven binnen van voor- en tegenstanders en vanuit het binnen- en buitenland voor Canevaro, Pelloux en koning Umberto I.⁴⁶ Ook de internationale pers was vanaf het begin op de hoogte van de bijeenkomst. De journalisten

⁴² Aide-Mémoire. Thèmes pour la Conférence Anti-Anarchique, Rome ... oktober 1898. ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 110. Circulaire van de minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan alle Italiaanse ambassadeurs en zaakgelastigden in Europa, 28 oktober 1898. ASDMAE, P.I., B. 33.

⁴³ Het programma verschilde vooral op punt 4): "een onderzoek naar de middelen om de anarchisten onder politietoezicht te houden en, indien noodzakelijk, om hun uitwijzing of uitlevering te effectueren." *Conférence Internationale de Rome pour la Défense Sociale contre les Anarchistes*, 27.

⁴⁴ Protokoll über die am 18. November 1898 in Ministerium des k. und k. Hauses und des Aeussers abgehaltene commissionelle Besprechung zur Feststellung der Haltung, welche seitens Oesterreich-Ungarns bei der am 24. November d.J. in Rom stattfindenden internationalen Anti-Anarchisten-Conferenz einzunehmen sein wird. HHSW, P.A., XXVII, Schweiz, Liasse II/65. Zwitserse zaakgelastigde te Wenen aan de Zwitserse bondspresident, Eugène Ruffy, Wenen 18 september 1898: "Minister Goluchowski: "Er is een verbond van de internationale politie nodig, waaraan vervolgens later een internationaal verbond tegen het anarchisme zal worden gevoegd."" SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

⁴⁵ Voor de veiligheidsmaatregelen en de inzet van politie zie: ASR, *Questura*, B. 81. Rome liet tijdens de conferentie veertig agenten-in-burger uit verschillende steden overkomen, en de Romeinse politiedienst was dermate belast dat men voor de gewone ordehandhaving vijftig leerling-agenten moest inzetten.

⁴⁶ Voor de vele, doorgaans anonieme, ingezonden brieven met betrekking tot de conferentie zie: ASDMAE, P.I., B. 33. Vele brieven hadden betrekking op nieuw ontwikkelde identiteitsdocumenten.

kenden de te behandelen thema's en de problemen die een dergelijke conferentie met zich meebracht. De anarchistische krant *La Question Sociale* (Paterson, New Jersey) wist reeds enkele weken na het vaststellen van de agenda de inhoud te publiceren.⁴⁷

De 21 landen zonden in totaal 54 afgevaardigden naar de conferentie.⁴⁸ België, Frankrijk en Rusland stuurden tevens hun nationale politiechefs. Voorts waren de politiechefs van Berlijn, Wenen en Stockholm, de procureur-generaal van de Zwitserse confederatie en het hoofd van de *Criminal Investigation Department* te Londen, Howard Vincent, aanwezig. Om het belang van de vergadering te onderstrepen, maakten ook minister-president Pelloux en minister van Justitie Finocchiaro-Aprile hun opwachting tijdens de eerste zitting. Minister Canevaro opende de zitting met een welkomswoord namens de koning en werd vervolgens unaniem tot voorzitter van de conferentie gekozen. Door in zijn openingswoord te wijzen op de internationale gezondheidsconferenties ter bestrijding van epidemieën maakte Canevaro direct duidelijk dat hij het anarchisme als een (te genezen) ziekte beschouwde. Al meteen aan het begin werd de grootste zwakte van de conferentie duidelijk: ze kon geen enkel land verplichten zich te houden aan de besluiten en had geen wetgevendende bevoegdheden. Tevens gaf de Engelse delegatie te verstaan dat zij niet zou deelnemen aan stemmingen over resoluties en maakte zij alle mogelijke voorbehouden over de bevoegdheden van de conferentie.

Op voorstel van de Russische afvaardiging stemde de vergadering unaniem in met de resolutie dat "de conferentie van mening is dat het anarchisme niet als een politieke doctrine moet worden beschouwd." Vervolgens werd er een commissie samengesteld die zich zou bezig houden met de vraag welke aspecten de anarchistische daad karakteriseerden. Deze commissie kwam met de volgende definities: "een anarchistische daad is elke daad die, door middel van geweld, de vernietiging van de gehele sociale organisatie tot doel heeft" en een "anarchist is diegene die een anarchistische daad, zoals hier beschreven, begaat". De Russische delegatie wilde de definitie via twee resoluties verruimen, maar deze werden verworpen. De Engelse ambassadeur wees op de onzinnigheid van een definitie van de anarchistische daad. Voor de Engelse wetgeving was alleen het gegeven of er een misdaad was begaan van belang. Een handeling werd geen misdaad omdat ze anarchistisch was en een misdaad werd niet beoordeeld naar haar anarchistische gehalte. Bovendien merkte de Engelse ambassadeur op dat onder de aangenomen definities ook socialisten en alle revolutionaire gewelddaden zouden vallen.⁴⁹

De conferentie aanvaardde de volgende administratieve voorstellen:

- A) Elke staat zal nauwlettend de anarchisten op zijn grondgebied in de gaten houden.
- B) Elke staat zal een centrale autoriteit belasten met het uitoefenen van dit toezicht.
- C) De centrale autoriteiten van de verschillende landen zullen met elkaar in directe verbinding treden en elkaar wederzijds informeren met nuttige inlichtingen.

⁴⁷ "La Conferenza Anti-Anarchica", *La Question Sociale* (Paterson) vierde jaargang no. 86 (19 november 1898). Het artikel bevindt zich in ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 110, fasc. 1034.

⁴⁸ Lijst van deelnemende landen (tussen haakjes het aantal gedelegeerden): België (2), Bulgarië (1), Denemarken (2), Duitsland (5), Frankrijk (4), Griekenland (2), Groot-Brittannië (3), Italië (4), Luxemburg (1), Monaco (2), Montenegro (1), Nederland (2), Oostenrijk-Hongarije (6), Portugal (2), Roemenië (2), Rusland (3), Servië (2), Spanje (2), Turkije (3), Zweden en Noorwegen (3), Zwitserland (3).

⁴⁹ Ambassadeur van Oostenrijk-Hongarije aan Goluchowski, Rome 13 december 1898: "In een vertrouwelijk gesprek verbergt Sir Philip Currie zijn wantrouwen niet dat de regeringen van Berlijn en St. Petersburg het doel beogen via de conferentie middelen te bereiken om hun wetgevende en politieke apparaat uit te breiden voor totaal andere dan anarchistische tegenstanders. Het is mij bekend dat men in Berlijn de wens koestert wapens te bemachtigen om ook tegen de socialisten scherper te kunnen optreden." HHSW, Politisches Archiv, XXVII, Schweiz, Liasse II/65.

D) Elke buitenlander die als anarchist wordt uitgewezen, zal naar de grens van het land van herkomst worden gebracht; als de uitgewezene niet tot een aangrenzend land behoort, zullen de tussenliggende landen zijn vervoer tot aan de grens van zijn vaderland verzorgen; de politieautoriteiten zullen elkaar wederzijds tijdig over alle uitzettingen van anarchistinnen inlichten.

E) In het geval dat de buitenlander die voor uitwijzing in aanmerking komt, zich voor de justitie van zijn land of het land van doorreis moet verantwoorden wegens een overtreding voorafgaand aan de uitwijzing, kunnen de betrokken staten afspraken met elkaar maken over de uitvoering van de uitwijzing, in overeenstemming met hun wetgeving en hun uitleveringsverdragen.

F) Alle regeringen zullen, in overeenstemming met het voorstel van de chefs van de recherche en de politie van de verschillende landen die op de conferentie waren vertegenwoordigd, het *portrait parlé* invoeren als enig systeem van persoonsbeschrijving om de herkenning van misdadigers in het algemeen en van anarchistinnen in het bijzonder te vereenvoudigen.

Zij kwam tot de volgende besluiten over uitwijzingen:

A) De anarchistische daad zal met uitwijzing worden bestraft als deze, krachtens de wetgeving van het vorderende land en het gevorderde land, een misdaad vormt.

B) Het stelsel van uitwijzingen geldt, onder dezelfde condities, voor handelingen zoals aangegeven in de geformuleerde wensen met betrekking tot de wetgevende maatregelen.

C) De anarchistische daden zullen, vanuit het gezichtspunt van de uitwijzing, niet als politieke delicten worden beschouwd.

D) De aanslag op het leven of de vrijheid van een vorst of een staatshoofd, even als de aanslag op het leven of de vrijheid van hun familieleden, zal, in alle gevallen, gerekend worden tot de handelingen die aanleiding geven tot uitzetting.

En nam als voorstellen voor nieuwe wetgeving aan:

A) Alle landen zullen door middel van strafbepalingen, behalve de gewelddaad met een anarchistisch karakter, ook de verschillende hieronder genoemde daden bestraffen:

1. De directe voorbereiding van zo'n gewelddaad: in het bijzonder de vervaardiging of het bezit van moorddadige of ontbrandende apparaten, van explosieven of van stoffen die bestemd zijn om deel uit te maken van hun vervaardiging, met het oog op het begaan van genoemde gewelddaad, of in de wetenschap dat het materiaal moet dienen om haar te begaan.

2. De vereniging of de overeenkomst die tot stand is gekomen met het doel om zo'n gewelddaad te begaan of voor te bereiden, ongeacht het aantal leden of aanhangers; het lidmaatschap van een vereniging of het deelgenootschap in een gesloten overeenkomst met dat doel.

3. De opzettelijke en vrijwillig verleende hulp aan anarchistinnen, hetzij door deel te nemen aan verenigingen of overeenkomsten zoals voorzien in de vorige paragraaf, hetzij door individueel te handelen, door hun te voorzien van instrumenten voor de misdaad, correspondentiemiddelen, huisvesting of vergaderplaatsen.

4. Het uitlokken, openbaar of niet openbaar, tot het begaan van een gewelddaad met een anarchistisch karakter, alsmede de verdediging van soortgelijke daden.

5. De vervaardiging en het bezit, zonder legitieme redenen, van alle explosieven en van alle stoffen die bestemd zijn om deel uit te maken van een bom.

6. De propaganda van de anarchistische doctrine in het leger, en de aansporing - met anarchistische doelen - van militairen tot tuchteloosheid.

B) De verschillende wetgevingen erkennen de noodzaak om de medeplichtigheid aan anarchistische daden te bestraffen.

C) De verschillende wetgevingen bestraffen:

1. De verspreiding, het te koop aanbieden, de tentoonstelling en het vervoer van alle geschriften, werken, kranten en andere drukwerken, van alle portretten, beelden, gestalten, zinnebeelden, die uitlokken tot het begaan van een gewelddaad met een anarchistisch karakter.

2. De publicatie of weergave van rechtszaken en debatten met betrekking tot een anarchistische daad, in het bijzonder de publicatie van de verklaringen van de aangeklaagde; rechters moeten in elk geval de bevoegdheid krijgen om de publicatie die zij gevaarlijk achten voor de openbare orde, te verbieden onder een sanctie die is vastgelegd in de wet.

D) De regeringen onderzoeken of het al dan niet raadzaam is om in bepaalde mate de publicatie van verslagen van anarchistische daden in de pers te beperken.

E) Alle landen bepalen:

1. De preventieve beslaglegging op geschriften, drukwerken en andere voorwerpen waarvan de verspreiding, het te koop aanbieden, of de tentoonstelling zal worden verboden.

2. Het stelsel van eenzame opsluiting in geval van veroordeling voor een anarchistische daad als een straf die deze maatregel met zich meebrengt.

3. De mogelijkheid voor rechters om aan de straffen die zijn uitgesproken wegens alle anarchistische delicten en misdaden, het verbod toe te voegen om van verblijfsplaats te veranderen zonder de autoriteiten hiervan in kennis te stellen, of het verbod om te verblijven in bepaalde vastgestelde plaatsen.

F) In alle landen zal de anarchistische aanslag op het leven van een soeverein of een staatshoofd of op leden van hun familie, bestraft worden met de doodstraf als die aanslag moord ten gevolge heeft.

G) De executie van de veroordeelden tot de doodstraf wegens anarchistische misdaden zal niet in het openbaar plaatsvinden.

H) Anarchistische misdaden zullen als zodanig worden beschouwd en behandeld, onafhankelijk van de motieven op grond waarvan ze zijn gepleegd.

De aanbeveling om de dader van een aanslag op een staatshoofd of zijn familie uit te wijzen, verdient nadere aandacht. Het voorstel werd tijdens de tweede bijeenkomst van de "sub-commissie belast met de studie naar de uitwijzing van anarchisten" ingediend door de Russische ambassadeur, Alexander Nélidow, mede namens de Belgische afgevaardigde, De Latour. De Duitse afgevaardigde, De Martitz, schaarde zich direct achter dit voorstel, maar de Zwitserse afgevaardigde, Carlin, had grote bezwaren. Hij vroeg zich af of de conferentie wel bevoegd was om in te gaan op het voorstel van Nélidow. Carlin stelde dat die bevoegdheid zuiver en alleen zou worden erkend als *elke* aanslag of *elke* misdaad, begaan tegen de persoon van een soeverein of een staatshoofd of een lid van hun familie, *noodzakelijkerwijs* en in *haar eigen essentie* een anarchistische misdaad zou zijn. Dit was duidelijk niet het geval. Carlin was daarom van mening dat het plenum van de conferentie, en niet de sub-commissie, zich over een zo'n belangrijke principekwestie zou moeten uitspreken. De

Franse afgevaardigde was het met Carlin eens.

Het Russisch-Belgische voorstel was identiek aan de Belgische wet van 22 maart 1856, die bekend stond als de Belgische clause. De Belgische regering had deze wet aangenomen naar aanleiding van het Franse verzoek om uitlevering van Célestin Jacquin, die in 1854 een bomaanslag had gepleegd op de trein van Napoleon III.⁵⁰ Noch de oorspronkelijke Belgische tekst noch het Russisch-Belgische voorstel verwezen naar het anarchisme. Dat was ook de reden waarom het voorstel door de Zwitserse en Franse delegaties zo zwaar werd bekritiseerd. Niet elke aanslag tegen een soeverein of staatshoofd kon immers als een anarchistische worden bestempeld. Dat gold des te meer omdat de conferentie zelf had bepaald dat er alleen sprake was van een anarchistische daad als deze gericht was op de vernietiging van *de hele sociale organisatie*. Men zou bij elke aanslag moeten nagaan of het om een gewone misdaad of een politieke misdaad ging, en in het laatste geval weigerden enkele landen uit te leveren. Het voorstel werd op de zesde plenaire vergadering van de conferentie toch aangenomen met vijf onthoudingen.

De Belgische clause werd na 1856 door de meeste landen opgenomen in hun uitleveringsverdragen, maar niet door Engeland, Zwitserland en Italië. Rusland was de grote gangmaker achter de verbreiding van de Belgische clause, vooral na de moord op tsaar Alexander II in 1881. Zwitserland verruimde echter zijn wetgeving in 1892 met de bepaling dat uitlevering kon plaatsvinden indien de misdaad in wezen een gewone misdaad was, ook al beweerde de dader dat hij haar had begaan uit politieke motieven.⁵¹ Krachtens artikel 9 van het Italiaanse Wetboek van Strafrecht van 1889 kon er niet tot uitlevering worden overgegaan in geval van politieke misdrijven en van misdrijven die daarmee samenhangen.⁵² Maar ook Italië week in haar jongste verdragen af van het beginsel zoals omschreven in artikel 9. Zo bevatte het uitleveringsverdrag tussen Italië en het Franse protectoraat Tunesië van 28 september 1896 reeds de Belgische clause. De uitleveringsovereenkomst tussen Nederland en Italië van 28 mei 1897 bevatte een artikel dat overeenkwam met de Zwitserse wet van 1892.⁵³ Tijdens een interpellatie van senator Canevaro in 1901 benadrukte minister van Justitie, Emanuele Gianturco, nogmaals dat anarchistische misdrijven niet beschouwd konden worden als politieke misdrijven, maar als gewone misdrijven en dat de Belgische clause steeds meer ingang vond.⁵⁴

Alle voorstellen waren aangenomen. Het protocol van de conferentie werd op 21 december ondertekend door alle delegaties met uitzondering van de Engelse deelnemers.⁵⁵ Engeland was

⁵⁰ De volledige tekst van de wet van 22 maart 1856 luidt: "Ne sera réputé délit politique ni fait connexe à un semblable délit l'attentat contre la personne du chef d'un gouvernement étranger ou contre celles des membres de sa famille, lorsque cet attentat constitue le fait soit de meurtre, soit d'assassinat, soit d'empoisonnement." Geciteerd naar Diena, "I Provvedimenti contro gli Anarchici", 257-258.

⁵¹ Artikel 10 van de Zwitserse wet van 22 januari 1892: "L'extradition ne sera pas accordée pour des infractions politiques. Elle sera accordée, alors même que le coupable alléguerait un motif ou un but politique, si le fait pour lequel elle est demandée constitue principalement un délit commun. Le tribunal fédéral appréciera librement, dans chaque cas particulier, le caractère de l'infraction, selon les faits de la cause".

⁵² Diena, "I Provvedimenti contro gli Anarchici", 258.

⁵³ In art. 6 van het verdrag wordt bepaald: "... L'extradition sera accordée lors même que le coupable alléguerait un but politique, si le fait pour lequel elle est demandée constitue essentiellement un délit commun".

⁵⁴ Minister van Justitie Gianturco tijdens de interpellatie van Senator Canevaro, 2 februari 1901. In ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

⁵⁵ *Conférence Internationale de Rome pour la Défense sociale contre les Anarchistes. 24 novembre-21 décembre 1898*. Rome: Imprimerie du Ministère des Affaires Étrangères, 1898. In het protocol ontbreekt tevens de ondertekening van Luxemburg, maar aangezien Luxemburg een onvoorwaardelijk medestander van de conferentie was, moet er bij de druk van het protocol een fout zijn ingeslopen. Zie tevens:

echter niet het enige land dat grote bezwaren had tegen de voorstellen. Belangrijke voorbehouden kwamen ook van Griekenland, Portugal, Zweden, Noorwegen, Denemarken, Zwitserland en Frankrijk. Deze hadden vooral betrekking op ontwerpen die onverenigbaar waren met de nationale wetgeving.⁵⁶

Tijdens de conferentie waren de verschillen tussen de landen al snel duidelijk geworden. Zoals verwacht, namen Zwitserland en Engeland een zeer gereserveerde houding aan. De grootste verschillen bestonden echter tussen Rusland en Monaco. Rusland, bij monde van Nélidow, vertegenwoordigde de conservatieve groep. Baron Hector De Rolland, namens Monaco, was vooral de pion van Frankrijk en de kleine liberale staten. Frankrijk had voor deze tactiek gekozen omdat het Rusland niet openlijk wilde tegenspreken.⁵⁷ Italië, bij monde van Canevaro, stemde over het algemeen mee met de conservatieve landen.⁵⁸

Vooraf de drie keizerrijken namen het voortouw in de discussies en probeerden de voorstellen zo krachtig mogelijk te formuleren. Hun suggesties werden vrijwel altijd gesteund door Italië, Spanje en Turkije. De discussies versterkten de indruk dat de conservatieve mogendheden de conferentie aangrepen om hun binnenlandse reactionaire politiek te legitimeren. Het was naïef te verwachten dat de autocratische staten zich zouden beperken tot de anarchisten als het ging om de onderdrukking van subversieve groeperingen. Dat werd eens te meer duidelijk door de definitie die men gaf aan de termen "anarchistische daad" en "anarchist". Zo probeerde de Russische politiechef Zwolliansky een definitie te formuleren waarbinnen alle tegenstanders van de regering gebracht konden worden:

Men verstaat onder de term "anarchisten", welke benaming zij zichzelf ook maar mogen geven, al diegenen van wie de handelingen, met behulp van gewelddadige middelen, de vernietiging van het gehele sociale bestel - welke vorm dit bestel ook maar mag hebben - ten doel hebben, of diegenen van wie de theorieën, door de propaganda ervan, dergelijke handelingen uitlokken.⁵⁹

Deze definitie zou in Rusland ook op liberalen van toepassing kunnen zijn. De Italiaanse afvaardiging had op de hoogte moeten zijn van de gevaren die zo'n ruime definitie van de anarchisten met zich meebrengt. In 1894 had Crispi immers onder het mom van antianarchistische wetgeving alle socialistische verenigingen laten ontbinden en hun leiders laten oppakken.⁶⁰

Op 12 en 14 december kwamen op verzoek van de commissie die was belast met de studie van de administratieve maatregelen, de hoofden van politie van de verschillende staten samen. Het verzoek was afkomstig van Howard Vincent die er twee zaken mee beoogde: de politiechefs zouden elkaar beter leren kennen en het zou de eensgezindheid bevorderen over een gemeenschappelijk optreden bij afzonderlijke technische problemen, voor zover die verband hielden met het identificeren van

---

"Appunto", ministerie van Binnenlandse Zaken, 7 augustus 1900. ASDMAE, Serie Z - Contenzioso, B. 51.

⁵⁶ Voor de voorstellen van de Conferentie zie: Bijlage A - 34.

⁵⁷ Zwitserse ambassadeur te Rome Carlin aan de bondsraad in Bern, 3 december 1898. SBB, 2200 Rom, Archiefnummer 173.

⁵⁸ Ambassadeur van Oostenrijk-Hongarije in Rome aan minister Goluchowski, Rome 13 december 1898. HHSW, Politisches Archivs, XXVII, Schweiz, Liasse II/65.

⁵⁹ *Conférence Internationale de Rome pour la Défense Sociale contre les Anarchistes*, 84.

⁶⁰ Vené ("Il Braccio della Legge", 150), die zich vrijwel uitsluitend op krantenberichten baseert, ziet hierin zelfs de enige reden voor de antianarchistische conferentie: "de "Europese oorlog" aan de anarchistische beweging verklaren en vervolgens, in de beslotenheid van de politiegeheimen, elke socialist van anarchisme beschuldigen. De antianarchistische conferentie van Rome zou geen gemeenschappelijke betekenis hebben gehad als deze bedoeling bij de deelnemers niet op de voorgrond zou hebben gestaan."

anarchisten en met het toezicht op hen.⁶¹ Ofschoon hij geen afgevaardigde was op de conferentie, was ook de directeur-generaal van de Italiaanse *Pubblica Sicurezza*, Francesco Leonardi, tijdens dit overleg aanwezig. Daarnaast waren er afgevaardigden van Oostenrijk-Hongarije, Duitsland, Rusland, Engeland, Turkije, Frankrijk, België, Zwitserland, Zweden en Nederland. De bijeenkomst had een officieus karakter en er werden dus geen officiële notulen gemaakt. Wel werd er een geheim rapport opgesteld.⁶² Slechts weinig is daarom van deze bijeenkomst bekend, maar het is zeker dat de politiechefs verantwoordelijk waren voor het besluit dat het *portrait parlé* als enig antropometrisch systeem door alle regeringen zou worden ingevoerd.

De politiechefs maakten ook afspraken over rechtstreekse onderlinge contacten tussen de centrale politiebureaus. Staten die nog niet over een centrale politiedienst beschikten, zouden moeten aangeven met welke instantie er gecorrespondeerd kon worden.⁶³ Engeland deelde de wens tot directe informatie-uitwisseling niet en Frankrijk was niet bereid een akkoord te ondertekenen over de regeling van de contacten tussen de centrale autoriteiten.⁶⁴ Alle regeringen, met uitzondering van de Britse,⁶⁵ maar met inbegrip van de Franse zouden later akkoord gaan met deze voorstellen van de politiebazen.⁶⁶ Dit was inderdaad een belangrijk punt aangezien veel politici en commentatoren niet zozeer geloofden in wettelijke, maar juist in administratieve of politionele maatregelen.

Resultaten van de conferentie

Het is de vraag in hoeverre de internationale samenwerking tussen de verschillende politiediensten effectief was. Het staat wel vast dat deze samenwerking door de conferentie is bevorderd en geïntensiveerd.⁶⁷ Een centraal, gemeenschappelijk informatiebureau dat, zoals een Duitse krant suggereerde,⁶⁸ in Berlijn zou zijn opgezet, is er niet gekomen.⁶⁹ De politiedienst van Berlijn had geen andere functie dan de centrale politiediensten in andere staten: het verzamelen en uitwisselen van gegevens over anarchisten. De Nederlandse minister van Justitie schreef aan zijn collega op Buitenlandse Zaken dat er sinds de conferentie in Rome een maandelijkse uitwisseling van

⁶¹ De Hongaarse politiechef, Brzesowski, aan Baron Pasetti, Rome 26 december 1898. HHSW, Politisches Archiv, XXVII. Schweiz, Liasse II/65.

⁶² Anoniem rapport, Rome 17 september 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51, Pos. P.8, Sf. 2. Visconti Venosta aan de Italiaanse zaakgelastigde in St. Petersburg, 29 september 1900. ASDMAE, Serie Z - Contenzioso, B. 51.

⁶³ ASDMAE, Serie Politica P, Pac. 47. De lijst bevat de te benaderen instanties van alle 21 Europese landen, inclusief die van Engeland, in geval van directe informatie-uitwisseling. Uit de lijst valt op te maken dat de volgende landen niet over een centrale politiedienst beschikten: Spanje (ministerie van Buitenlandse Zaken), Griekenland (ministerie van Binnenlandse Zaken), Montenegro (ministerie van Binnenlandse Zaken), Nederland (ministerie van Justitie), Portugal (ministerie van Binnenlandse Zaken), Roemenië (ministerie van Binnenlandse Zaken).

⁶⁴ Anoniem rapport, Rome 17 december 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

⁶⁵ Engeland wees het voorstel officieel af, maar alles wijst erop dat de Engelse politiechef maar al te zeer bereid was om informatie met de andere staten uit te wisselen.

⁶⁶ Anonieme nota, 17 september 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

⁶⁷ Linse (*Organisierter Anarchismus*, 26) meent dat de praktische gevolgen zeer gering waren.

⁶⁸ *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 27 november 1898. Het artikel bevindt zich in ASDMAE, P.I., B. 32.

⁶⁹ Het Pruisische politiebureau is wel overgegaan tot de uitgave van een "Anarchisten-Album" (1899-1917), waarin telkens lijsten van gezochte anarchisten werden opgenomen; het diende zowel voor binnenlands als buitenlands gebruik. De Pruisische politie stuurde de nationale politiediensten van de Europese landen het zogenaamde *Deutsches Fahndungsblatt* (*Zufolge Vereinbarung zwischen den Bundesregierungen herausgegeben im Bureau des königlichen Polizei-Präsidiums in Berlin*) met daarin de voortvluchtige anarchisten. De publicatie van dit blad werd in 1898 gestart.

rapporten was op het gebied van het anarchisme.⁷⁰

Premier Giuseppe Saracco, die in juni 1900 Pelloux was opgevolgd, meende dat men niet teveel vertrouwen in de almacht van de politie moest hebben en dat een beter georganiseerde politie niet altijd tot de beoogde resultaten leidde.⁷¹ Hij onthulde echter tevens dat er sinds enkele maanden een Italiaanse politieafdeling in het buitenland was gevormd die aan de huidige wensen en eisen van de maatschappij beantwoordde, en dat de met zorg geselecteerde politiefunctionarissen dagelijks in contact stonden met de buitenlandse politie.⁷² Het verhaal van Saracco kwam echter niet overeen met de feitelijke situatie. Er was geen sprake van een nieuwe politiedienst. De afdeling waar hij op doelde bestond reeds vanaf de jaren tachtig. De reorganisatie van de *Direzione Generale di Pubblica Sicurezza* was daarentegen wel een nieuw gegeven. Deze dienst zou in het vervolg de enige zijn die zich met het toezicht op de anarchisten zou bezighouden. Politiechef Francesco Leonardi, die de dienst van 1898 tot 1911 leidde, zorgde voor de eenheid en continuïteit van de dienst waaraan het tot dusver had ontbroken.

Howard Vincent, de ex-directeur van de *Criminal Investigations Department*, beweerde enkele jaren later dat de overeenkomsten die door de politiechefs waren voorbereid, ervoor hadden gezorgd dat er vijftien maanden lang geen aanslag was gepleegd. Hij voegde er aan toe dat de afspraken niet langer werden nageleefd uit zorgeloosheid, omdat het gevaar ogenschijnlijk geweken leek.⁷³ De contacten tussen de centrale politieautoriteiten verliepen niet zoals was afgesproken. Alleen België, Frankrijk, Monaco, Nederland, Zwitserland en Hongarije berichtten regelmatig over de uitwijzingen van anarchisten. Italië had geen uitwijzingen meer gemeld sinds juni 1900, Oostenrijk niet meer vanaf september 1900 en Roemenië niet meer na juni 1899. De andere landen hadden helemaal niets van zich laten horen. Regelmatige berichten over de anarchistische beweging kwamen van België, Frankrijk, Nederland, Monaco, Griekenland, Hongarije en Oostenrijk.⁷⁴ Italië, Bulgarije, Roemenië en Zwitserland hadden wel een aanvang gemaakt met dergelijke berichten, maar waren er reeds spoedig mee gestopt.⁷⁵ De Engelse regering klaagde erover dat haar politie niet werd ingelicht indien buitenlandse anarchisten hun toevlucht zochten tot haar grondgebied. Erger nog, sommige landen bevorderden de emigratie van deze onrustige elementen naar Engeland zonder de politie of regering in te lichten.⁷⁶ Twee jaar na de conferentie merkte ook minister van Buitenlandse Zaken

⁷⁰ Minister van Justitie aan minister van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 6 september 1900. ARA, Ministerie van Justitie, Archiefnummer 6651. Deze reactie volgde op het verzoek van de Spaanse gezant om directe contacten tussen de politieautoriteiten van beide landen.

⁷¹ Antwoord van minister-president Saracco op vragen van senator Canevaro, 2 februari 1901. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ "Anarchists. An Interview with Sir Howard Vincent", *Daily Graphic* (11 januari 1900). Het artikel bevindt zich in ASDMAE, P.I., B. 32.

⁷⁴ De politie in Wenen publiceerde vanaf 1906 jaarlijks het rapport *Die Sozialdemokratische und Anarchistische Bewegung im Jahre ....* (Wenen: Druck der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei) met daarin een beschrijving van de ontwikkeling van de internationale anarchistische en socialistische beweging.

Deze rapporten verschenen in elk geval tot 1918 en werden aanvankelijk naar de ambassades in Europa en in Washington gestuurd. In 1910 besloot de Oostenrijkse regering deze rapporten niet langer naar de buitenlandse regeringen te zenden. Zie: HHSW, Politisches Archiv, I/706 Generalia IV (1909-1917).

⁷⁵ Anoniem rapport, s.a., s.d. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

⁷⁶ Italiaanse ambassadeur te Londen aan minister van Buitenlandse Zaken, 1 december 1902. ASDMAE, Serie Politica P, Pacchetto 49. "Very confidential Memorandum" van de Britse regering, 17 juni 1902: "Aliens who have been expelled from foreign States have been allowed to start for this country without any timely intimation being given of their coming. Formal lists of persons expelled as Anarchists have not hitherto been furnished by the Governments of Germany, Russia, or Spain, and those furnished by the

Visconti Venosta op dat de internationale inlichtingen en het internationale toezicht op de anarchistische ontoreikend waren. Hij suggereerde dat er een (geheime) bijeenkomst van vertegenwoordigers van de verschillende politiediensten, misschien met inbegrip van de Amerikaanse, nodig was om de maatregelen te concretiseren en te effectueren. De praktische resultaten van de conferentie waren volgens hem tot dusver uiterst gering.⁷⁷ De opmerkingen van Visconti Venosta en van Saracco dienen echter gezien te worden in de context van de moord op Umberto I op 29 juni 1900, welke de internationale politie niet had weten te voorkomen.

De meeste resoluties van de conferentie bleven een dode letter. De gezamenlijke wil om het anarchisme te bestrijden bleek niet opgewassen tegen de onderlinge rivaliteit en tegen het nationale egoïsme.⁷⁸ De voorstellen van de conferentie gingen uit van de opvatting dat anarchistische misdrijven gelijk waren aan gewone niet-politieke misdrijven. Deze interpretatie werd in de praktijk echter slechts door een aantal landen gedeeld. De meeste landen erkenden dat anarchistische daden onontwaarbaar met politieke overtuigingen waren verbonden. Ten slotte waren er in diverse landen, met name in de staten met parlementaire stelsels, personele veranderingen in de regeringen. De nieuwe regeringsleiders achtten zich niet gebonden aan de besprekingen met hun voorgangers. Er was een nieuwe aanslag voor nodig om de antianarchistische resoluties nieuw leven in te blazen.

Het internationale beleid van Italië ten aanzien van anarchistena 1898

De Italiaanse regering had slechts één intentie met de organisatie van de antianarchistische conferentie: Zwitserland ertoe te bewegen strenger op te treden tegen buitenlandse anarchistena en revolutionairen. Dat oogmerk werd nog eens duidelijk na afloop van de bijeenkomst in Rome. Canevaro bleef zich namelijk storen aan de opstelling van de bondsregering. Hij was noch tevreden met het strengere uitzettingsbeleid noch met de deelname aan de antianarchistische conferentie. Canevaro beschouwde het kanton Ticino nog steeds als de voornaamste bron van bedreiging voor de veiligheid van de Italiaanse monarchie.⁷⁹ De druk van de Italiaanse buitengewone gezant in Bern, Alessandro Riva, op het Département Politique en het departement van Justitie en Politie was dermate "onaangenaam" dat de bondsraad zich bezwaarde bij het ministerie van Buitenlandse Zaken.⁸⁰ De diplomatieke acties van Canevaro om Duitsland en Oostenrijk ertoe te bewegen samen met Italië druk op Zwitserland te blijven uitoefenen, gingen dan ook onverminderd door. De actie van de drie 'geallieerden' in Bern kon, naar zijn mening, niet al te lang worden uitgesteld, wilde zij niet aan effectiviteit inboeten, terwijl uitstel bovendien een te grote tolerantie van de zijde van de

---

Governments of France, Italy, and Belgium have related to orders of expulsion passed many months before the issue of the lists, and have consequently been of little use." ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

⁷⁷ Visconti Venosta aan de Italiaanse zaakgelastigde in St. Petersburg, 29 september 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

⁷⁸ Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference", 340.

⁷⁹ Opvallend in dit verband is het artikel "La Conferenza Antianarchica - Ai Delegati Svizzeri" van G.B. Pirolini in de Ticinese liberale krant *Il Dovero* (Bellinzona, XXI, 21 november 1898, no. 288): "[...] Wij [liberalen in de Ticino] zijn het slachtoffer van het nieuwe pact van Rome, en wij, met name diegenen onder ons die nog niet in staat waren zich op te heffen uit de verscheurde flanken van de anonieme arme massa, [wij] zijn de beoogde prooi van de Italiaanse politiebende, de buit die betaald wordt van haar valse aangiften."

⁸⁰ Auszug Protokoll Bundesrates, 11 juli 1899. Ook in mei 1898 had Riva, in opdracht van Visconti Venosta, de onaangename taak de bondsraad onder druk te zetten. Manzotti, "I Rapporti Italo-Svizzeri", 159-162.

drie zou kunnen suggereren.⁸¹ Het gebaar van Zwitserland om vier Italianen uit te zetten, kon Canevaro niet bevredigen. In een onderhoud met de Oostenrijkse ambassadeur noemde hij zelfs de mogelijkheid om het kanton Ticino te bezetten als de revolutionaire activiteiten geen halt toegeroepen zou worden.⁸² Duitsland achtte het echter nog te vroeg om tot actie over te gaan en wilde afwachten welke maatregelen de Zwitserse bondsraad zou nemen naar aanleiding van de antianarchistische conferentie.⁸³

Zoals was overeengekomen tijdens de conferentie, zou elk land bestuderen in welke mate de aanbevelingen toepasbaar waren. Direct na de conferentie spoorde Canevaro de minister-president aan tot een onderzoek naar de uitvoerbaarheid van de voorstellen. Juist als organiserend land was Italië verplicht zich aan de afgesproken termijn van drie maanden te houden.⁸⁴ De *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* liet direct weten geen bezwaren te hebben tegen de realisering van de wensen die tijdens de conferentie ter tafel waren gebracht.⁸⁵ Tegelijkertijd gaf de veiligheidsdienst te kennen dat in overeenstemming met de akkoorden van maart 1898 er een politiefunctionaris naar Parijs zou worden gestuurd om de methode van het *portrait parlé* te bestuderen en in te voeren.⁸⁶ Hoezeer Canevaro ook aandrong bij Justitie en Binnenlandse Zaken, het onderzoek liet op zich wachten.⁸⁷ Het kwam de Italiaanse regering daarom goed uit toen de regering van Oostenrijk-Hongarije verzocht om de vastgestelde termijn van drie maanden te verlengen met twee maanden. De sluitingsdatum werd verlegd naar 21 mei 1899.⁸⁸ Maar ook deze datum bleek niet haalbaar: slechts negen landen, waaronder Zwitserland, hadden rapporten ingestuurd.⁸⁹ Op verzoek van Italië werd daarom de termijn nog één maal verlengd tot 31 juli 1899.⁹⁰ Op deze sluitingsdatum

⁸¹ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Canevaro aan de Italiaanse ambassadeur te Berlijn, Lanza, 21 februari 1899. *Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie*, III, 102. "Memoire confidentiel" van Italiaanse ambassade in Wenen, Wenen 13 februari 1899. HHSW, Politisches Archiv, XXVII, Schweiz, Liasse II/65. Zwitserse zaakgelastigde te Wenen aan bondspresident Müller, Wenen 5 maart 1899. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027. Zie tevens: Manzotti, "I Rapporti Italo-Svizzeri", 163-164. Op 4 juni 1899 verschenen er twee lijsten, opgesteld door de *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza*, met de namen en verblijfplaatsen van Italiaanse anarchisten en socialisten in het buitenland. Van de 408 anarchisten zaten er 81 in Zwitserland en van de 125 socialisten zaten er 69 in Zwitserland. ACSR, Carte Pelloux, B. 27, fasc. 29.

⁸² Oostenrijkse ambassadeur te Rome aan minister Goluchowski, Rome 13 maart 1899. HHSW, Politisches Archiv, XXVII Schweiz, Liasse II/65.

⁸³ Zwitserse zaakgelastigde te Wenen aan bondspresident Müller, Wenen 5 maart 1899. SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

⁸⁴ Brief (*Riservatissima*) van Canevaro aan Pelloux, Rome 27 december 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 1, fasc. 14/71.

⁸⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* aan het kabinet, 28 december 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 1, fasc. 14/71.

⁸⁶ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Direzione Generale della Pubblica Sicurezza* aan het kabinet, 28 december 1898. ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 1, fasc. 14/71.

⁸⁷ In de archieven van het ministerie van Binnenlandse Zaken en het ministerie van Justitie liggen talrijke aanmaningen van Canevaro. Onder anderen van 27 december 1898, 3 februari, 11 februari, 8 maart en 20 april 1899. ACSR, Interno, PS, 1879-1903. B. 1, fasc. 14/71. ACSR, Giustizia, Miscellanea.

⁸⁸ Circulaire van Canevaro aan de Italiaanse vertegenwoordigers in de landen die deelnamen aan de antianarchistische conferentie, 2 maart 1899. ASDMAE, P.I., B. 33. Canevaro aan Pelloux, 8 maart 1899. ACSR, Interno, PS, 1879-1903. B. 1, fasc. 14/71.

⁸⁹ De negen landen waren: Monaco (27 februari), Denemarken (4 april), Bulgarije (12/24 maart), Duitsland (25 maart), Rusland (4/16 april), Roemenië (29 maart/10 april), Frankrijk (20 april), Servië (4/16 mei) en Zwitserland (16 mei). Nota van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 mei 1899. ASDMAE, P.I., B. 32.

⁹⁰ Nota van het ministerie van Buitenlandse Zaken, s.d. ASDMAE, P.I., B. 33.

van het protocol waren er zestien verklaringen binnengekomen: vijf landen lieten het dus afweten.⁹¹ De landen die een voorbehoud maakten, waren België, Frankrijk, Engeland, Nederland en Zwitserland. Zij waren van mening dat de nationale wetgevingen niet veranderd konden worden in overeenstemming met de slotverklaringen van de conferentie.⁹²

De langverwachte reactie van Pelloux kwam op 4 juli⁹³ en vijf dagen later gaf minister van Justitie Adeodato Bonasi zijn visie.⁹⁴ Pelloux ging akkoord met alle administratieve voorstellen en met de definities van het anarchisme, de anarchistische daad en de anarchist. Het was spijtig voor Canevaro dat hij tegen die tijd zijn post al had moeten overdragen aan Visconti Venosta.⁹⁵ Op 21 juli kwam de officiële verklaring van de Italiaanse regering over de ontwerpen van de conferentie.⁹⁶ Het belangrijkste verschil tussen de conferentievoorstellen en het Italiaanse oordeel was dat Italië niet akkoord kon gaan met de aanbevelingen over de doodstraf.⁹⁷ Dat was zowel voor Canevaro als voor Duitsland een, te voorziene, tegenvaller. De Duitse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, Bülow, had reeds in december 1898, mede namens de keizer, druk op Italië uitgeoefend om de doodstraf toe te passen in geval van aanslagen tegen 'gekroonde hoofden'. De Italiaanse ambassadeur in Berlijn had toen al laten weten dat de herinvoering van de doodstraf in Italië een onmogelijke zaak zou zijn, maar dat minister Canevaro een poging in die richting zou wagen.⁹⁸

Tijdens de vijfde zitting van de conferentie, op 19 december 1898, had de Duitse ambassadeur in Rome het voorstel gedaan dat "in alle landen de anarchistische aanslag op het leven van een soeverein of een staatshoofd of op leden van hun familie, bestraft moet worden met de doodstraf, indien die aanslag moord ten gevolge heeft".⁹⁹ Dit voorstel werd ondersteund door de afvaardigingen van Rusland, Oostenrijk en Turkije. De "nogal harde uitlatingen" waarmee dit voorstel door de Duitse en Russische vertegenwoordigers werd verdedigd, werden uit het gedrukte protocol weggelaten.¹⁰⁰ Voor de Italiaanse delegatie was dit voorstel een probleem. Afgevaardigde Canonico, president van het Hof van Cassatie in Rome, verklaarde dat hij persoonlijk niet over dit voorstel

⁹¹ Anonieme notitie van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 7 augustus 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51. De verklaring van Nederland, exh. 6 juni 1899 (P.I., B. 32), van België, exh. 20 mei 1899 (P.I., B. 32). Griekenland had reeds op 28 april een negatief antwoord gegeven (P.I., B. 48). Engeland had op 30 maart laten weten dat er, als gevolg van de verklaringen van de Engelse afvaardiging op de conferentie, wetwijzigingen in voorbereiding waren met betrekking tot explosieven en uitwijzingen. Engeland kon geen gehoor geven aan het toezicht op en de uitwijzing van anarchisten zoals voorgesteld door de conferentie. Evenmin achtte de regering het wenselijk om nadere voorschriften vast te leggen voor de directe informatie-uitwisseling tussen de nationale politiedirecties (P.I., B. 32).

⁹² "Conferenza Anti-Anarchica di Roma. Adesioni, Avvertenze e Riserve delle Potenze". ASDMAE, P.I., B. 48.

⁹³ De brief van Pelloux aan Visconti Venosta van 4 juli 1899 in ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 1, fasc. 14/71; ASDMAE, P.I., Buste 32, 33 en 48.

⁹⁴ Het rapport van Bonasi aan Visconti Venosta van 9 juli 1899 in ASDMAE, P.I., B. 33. De minister van Justitie ging akkoord met de opvatting dat het anarchisme niet beschouwd mocht worden als een politieke doctrine, dat de anarchistische daad derhalve geen politiek misdrijf was, dat deze volgens het strafrecht gevonnist diende te worden en dat daders in aanmerking kwamen voor uitwijzingen en uitleveringen; de uitleveringsverdragen dienden daartoe echter worden herzien. De minister sprak zich niet uit over de doodstraf.

⁹⁵ Canevaro moest op 3 mei 1899 aftreden als gevolg van de buitenlandse politiek tegenover China.

⁹⁶ Zie: Bijlage A - 35.

⁹⁷ De verklaring van de Italiaanse regering (21 juli 1899) met betrekking tot de voorstellen van de antianarchistische conferentie, in ASDMAE, P.I., B. 32.

⁹⁸ Brief van de Italiaanse ambassadeur in Berlijn aan Canevaro, 4 december 1898. ASDMAE, P.I., B. 33.

⁹⁹ *Conférence Internationale de Rome pour la Défense Sociale contre les Anarchistes. 24 novembre-21 décembre 1898*, 47.

¹⁰⁰ Linse, *Organisierter Anarchismus*, 25.

kon stemmen aangezien hij reeds gedurende veertig jaar de doodstraf had bestreden en had meegewerkt aan de totstandkoming van de Italiaanse strafwet die haar had afgeschaft.¹⁰¹ Hij zou echter de stem van de Italiaanse delegatie niet dwarsbomen door zich van stemming te onthouden en de keuze over te laten aan Canevaro. Deze nam daarop het woord over en eindigde zijn betoog met de woorden dat:

Italië [...] zich ter beschikking zal stellen aan Europa en zal getuigen van haar zorg door eraan mee te werken om de mogelijkheid te voorkomen dat dergelijke misdaden [de aanslag van Luccheni] zich zullen herhalen. Het is met dat doel en in die geest dat ik voor de aanname van het voorstel van Zijne Excellentie de ambassadeur van Duitsland zal stemmen.

Hij maakte echter direct het voorbehoud dat zijn stemgedrag op geen enkele wijze zijn regering zou verplichten.¹⁰² Het Duitse voorstel werd met zeven onthoudingen aangenomen.¹⁰³ Later verklaarde Canevaro zijn stemgedrag tegenover Pelloux:

Gezien de omstandigheden waarin [...] ons land zich bevindt, leek het me absoluut noodzakelijk dat de Italiaanse regering bij deze gelegenheid een positief en duidelijk getuigenis aflegde van haar vaste wil om, met de maximale verplichting en met het gebruik van alle mogelijke middelen, samen te werken om te voorkomen dat misdaden en aanslagen, waarvoor, helaas, onze landgenoten herhaaldelijk verantwoordelijk waren, zich zullen herhalen.

Hij eindigde zijn verslag aan Pelloux met de vraag of het Duitse voorstel ook in Italië gerealiseerd kon worden.¹⁰⁴ Twee jaar later, tijdens een interpellatie aan Visconti Venosta, werd duidelijk waarom Canevaro zo aan de doodstraf hechtte:

Ik had me ervan overtuigd dat Europa van mening was dat de hoofdoorzaak voor het gegeven dat de meerderheid van de anarchistische moordenaars Italianen waren, in het feit lag dat in Italië de doodstraf niet bestond. En ik was het volledig met deze overtuiging eens. [...] Overtuigd van dit alles, vond ik het mijn plicht [...] er naar te streven dat de

¹⁰¹ Na de eenwording bestond in Italië de merkwaardige situatie dat de doodstraf in heel Italië was ingevoerd als gevolg van de uitbreiding van het Sardijnse Wetboek van Strafrecht met uitzondering van Toscane waar de doodstraf reeds sedert 1853 was afgeschaft. In 1865 werd het aantal misdrijven waarvoor de doodstraf gold, beperkt, maar werd de doodstraf wel ingevoerd in Toscane. De doodstraf werd in feite in 1877 afgeschaft, maar pas met de intrede van het Wetboek van Strafrecht Zanardelli in 1889 verdween zij ook uit de wet. Zie: Canosa, *Storia della Criminalità*, 180-188; De Antonellis, "4 marzo 1947: in Italia Si Chiude la Storia della Pena di Morte", 22-32.

¹⁰² *Conférence Internationale*, 50. Zie tevens: Rapport van Canevaro aan minister-president Pelloux, Rome 3 februari 1899. ASDMAE, P.I., B. 33.

¹⁰³ De vertegenwoordiger van Zweden en Noorwegen had nog geprobeerd een motie in te dienen waarin gesteld werd dat het Duitse voorstel niet tot de bevoegdheid van de conferentie gerekend kon worden. Na overleg met de ambassadeurs van Rusland en Duitsland trok hij zijn motie echter weer in. *Conférence Internationale de Rome*, 51.

¹⁰⁴ Canevaro aan Pelloux, 3 februari 1899. ASDMAE, P.I., B. 33.

doodstraf weer werd ingevoerd.¹⁰⁵

Canevaro voegde er nog aan toe dat hij van plan was geweest om de kwestie van de doodstraf weer voor te leggen aan de ministerraad en dat indien hij er niet in zou slagen om deze weer ingevoerd te krijgen, hij het zijn plicht had geacht uit de regering te treden.¹⁰⁶ Zoals bekend kreeg Canevaro door zijn vroegtijdig ontslag niet meer de kans om de doodstraf aan de orde te stellen en bespaarde hij zich daarmee een gewisse afgang: in Italië bestond geen draagvlak voor de doodstraf, hetgeen nog eens duidelijk werd gemaakt in de genoemde officiële verklaring van Italië over de voorstellen van de conferentie.

De regering moest, behalve op het punt van de doodstraf, evenals ten aanzien van de wetgevende voorstellen met betrekking tot de pers - de punten C) 2 en D) -, vaststellen dat deze niet waren opgenomen in de Italiaanse wet en dus op zich niet strafbaar waren. De regering verplichtte zich wel er een speciale studie naar te verrichten. Daar is echter nooit iets uit voortgekomen.

Het Russisch-Duitse initiatief

Na de aanslag van Gaetano Bresci op koning Umberto I op 29 juli 1900 nam Rusland in augustus van dat jaar het initiatief om de internationale afspraken ook daadwerkelijk na te komen.¹⁰⁷ De Russische regering wilde de besluiten van de antianarchistische conferentie, zeker na de laatste aanslag, uitvoeren en onderzocht in hoeverre de ondertekenende landen het opportuun achtten om van de aangegeven middelen gebruik te maken. Tevens stelde de Russische regering voor om de respectievelijke wetgeving van de verschillende staten op elkaar af te stemmen: elk land zou een artikel moeten opnemen dat het anarchisme als zodanig bestraft.¹⁰⁸ Het ging de Russische regering daarbij nadrukkelijk niet om een nieuwe conferentie, maar om een gedachtenwisseling tussen de ondertekenende staten van de Rome-conferentie.¹⁰⁹ Minister-president Saracco, minister van Justitie Gianturco en minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta waren grote voorstanders van een

---

¹⁰⁵ Interpellatie van Senator Canevaro over de Internationale Antianarchistische Conferentie aan minister-president Saracco en aan minister van Buitenlandse Zaken Visconti Venosta, 2 februari 1901. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Oostenrijkse ambassadeur te St. Petersburg aan Goluchowski, St. Petersburg 7 september 1900: "Het doel van de keizerlijke Russische regering is er allereerst op gericht om door praktische bestuurlijke maatregelen een intensiever toezicht op de anarchistische beweging van de zijde van de afzonderlijke regeringen - die ook met elkaar in direct contact gebracht moeten worden - teweeg te brengen. [...] Voorts is er tussen U en [de Russische minister van Buitenlandse Zaken] graaf Lamsdorff volledige overeenstemming over de noodzaak om ook het theoretische anarchisme te onderdrukken. Hoe en in welke omvang dit plaats moet vinden, wil graaf Lamsdorff vaststellen aan de hand van een voorafgaand vertrouwelijk overleg tussen de regeringen van de conservatieve monarchieën - die als eerste geroepen zijn om het toenemende dreigende gevaar tegemoet te treden.

Als ik U goed heb begrepen, zouden er pas na de totstandkoming van een overeenstemming tussen deze mogendheden nadere stappen ondernomen worden over de te nemen maatregelen. Graaf Lamsdorff is van mening dat vervolgens ook de regeringen van Frankrijk en Engeland dit voorbeeld zullen volgen, aangezien de publieke opinie in beide landen, na de aanslagen op respectievelijk de sjah en de prins van Wales, een krachtige bestrijding van de internationale boosdoeners gunstig gezind is." HHSW, F 52/10, Generalia 1871-1918.

¹⁰⁸ Minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie, 30 augustus 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51.

¹⁰⁹ Anoniem rapport, s.l, s.a. [september 1900]. SBB, Bestand E 2001 (A), Archiefnummer 82. Voor de tekst zie: Bijlage A - 37.

dergelijke gedachtenwisseling en spraken de hoop uit dat deze zo spoedig mogelijk zou plaatsvinden teneinde het anarchisme zo effectief mogelijk te kunnen bestrijden.¹¹⁰ Visconti Venosta liet weten dat de Italiaanse regering elk initiatief tot verweer tegen de anarchisten zou steunen en dat zij bereid was om in overeenstemming met andere regeringen te onderzoeken welke wetswijzigingen er nodig waren: "Het is de vaste overtuiging van de Italiaanse regering dat de internationale actie van de anarchistische sekte beantwoord moet worden door internationale afweer."¹¹¹ De regering pleitte voor een geheime bijeenkomst van afgevaardigden van de verschillende politiediensten, mogelijk inclusief die van de Verenigde Staten¹¹², met het doel de maatregelen en overeenkomsten te concretiseren en te effectueren.¹¹³ Dat de regering-Saracco het anarchisme serieus nam, bleek wel uit het door haar ingediende wetsontwerp dat gebaseerd was op de Franse antianarchistische wetgeving.¹¹⁴ De regering-Saracco bleef echter te kort aan de macht om daadwerkelijk maatregelen te nemen. In februari 1901 namen Zanardelli en Giolitti het roer over en zij volgden een geheel andere koers.

Als gevolg van de moord op de Amerikaanse president William McKinley op 6 september 1901, waren Berlijn en St. Petersburg in november 1901 overgegaan tot een gezamenlijk diplomatiek offensief om de Rome-akkoorden effectief uit te voeren.¹¹⁵ Voorafgaand aan het initiatief hadden tsaar Nicolaas II en keizer Wilhelm II elkaar in november 1901 in Dantzig ontmoet. Zij bespraken daar de nieuwe maatregelen tegen de anarchisten en de noodzaak om alle andere regeringen daartoe te bewegen.¹¹⁶ Het is niet geheel duidelijk wat de plannen precies inhielden en het lijkt erop dat Rusland en Duitsland elk land met verschillende voorstellen hebben benaderd. Ditmaal werd ook Washington aangeschreven.¹¹⁷ Aanvankelijk doelden beide staten op wetgevende maatregelen tegen het anarchisme, maar gezien de te verwachten tegenwerking van enkele nationale parlementen beperkten Rusland en Duitsland hun voorstel tot administratieve maatregelen.¹¹⁸ Tot de suggesties behoorden: het creëren in elk land van een centraal bureau voor het toezicht op de anarchisten; de organisatie van een internationaal communicatienetwerk tussen de politiediensten van de verschillende staten; de vorming van een internationaal antianarchistisch bureau in de Verenigde Staten; de uitlevering van buitenlandse anarchisten aan het land van herkomst.¹¹⁹ De nieuwe regering van minister-president Giolitti reageerde aanvankelijk enthousiast op het Duits-Russische initiatief.

¹¹⁰ Minister-president Saracco aan Visconti Venosta, 1 september 1900; minister van Justitie Gianturco aan Visconti Venosta, 1 september 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51, Pos. P. 8, Sf. 2.

¹¹¹ Visconti Venosta aan de Italiaanse zaakgelastigde te St. Petersburg, 29 september 1900. ASDMAE, Serie Z-Contenzioso, B. 51, Pos. P. 8, Sf. 2.

¹¹² Tijdens de antianarchistische conferentie in Rome werden de landen uit Noord- en Zuid-Amerika niet uitgenodigd. Volgens Canevaro lag dat aan de noodzaak tot snel en effectief handelen. Interpellatie van ex-minister van Buitenlandse Zaken, senator Canevaro aan Visconti Venosta, 2 februari 1901, *Atti Parlamentari, Senato, Discussioni*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ "Disegno di Legge Presentato dal Presidente del Consiglio, Ministro dell'Interno di Concerto col Ministro di Grazia e Giustizia e dei Culti nella Tornata del 2 Febbraio 1901." Zie: Bijlage A - 45.

¹¹⁵ De Russische tsaar was na de moord op Umberto I dermate door de Italiaanse anarchisten afgeschrokken dat hij twee keer een bezoek aan Italië had afgezegd. Deze afzeggingen leidden bijna tot een breuk in de diplomatieke relaties tussen beide landen. Mack Smith, *I Savoia*, 227. Voor de tekst van het Russisch-Duitse initiatief van november 1901 zie: Bijlage A - 36.

¹¹⁶ Zwitserse ambassadeur te Berlijn aan het Politieke Departement in Bern, Berlijn 23 november 1901. SBB, Bestand E 2001 (A), Archiefnummer 82.

¹¹⁷ Voor de reactie van de Amerikaanse regering zie: Bijlage A - 38.

¹¹⁸ De Italiaanse zaakgelastigde te Bern aan minister van Buitenlandse Zaken, Bern 22 januari 1904. ASDMAE, Politica P, B. 50.

¹¹⁹ Pro-Memoria van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 3 februari 1904. ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

Giolitti was een voorstander van internationale maatregelen tegen het anarchisme en liet dat de Duitse en Russische regeringen ook weten.¹²⁰

Toen in april 1902 de concrete voorstellen werden overhandigd, stelde Giolitti zich echter aanzienlijk terughoudender op. Hij wilde de strijd tegen het anarchisme beperken tot preventieve maatregelen. Repressieve maatregelen achtte hij uitsluitend de competentie van het ministerie van Justitie.¹²¹ Het anarchisme als doctrine vond hij moeilijk te bestrijden omdat de Italiaanse wet niet voorzag in een definitie van het anarchisme en het bijgevolg ook niet strafbaar maakte. Dat betekende dat Giolitti alleen wilde ingaan op administratieve maatregelen. De verplichting tot uitlevering van uitgezette anarchisten aan het land van herkomst, zoals opgenomen in de Russisch-Duitse voorstellen, wees hij resoluut van de hand. Gewoonlijk werden buitenlanders die door Italië als anarchist werden erkend of die door de rechter waren veroordeeld, over de grens gezet.¹²² Van uitlevering kon echter geen sprake zijn omdat daar een wetswijziging voor nodig was waarvoor geen Kamermeerderheid zou bestaan.¹²³ Giolitti's standpunt kwam er op neer dat hij niets aan de bestaande situatie wilde veranderen. Hooguit was hij bereid om de informatie-uitwisseling tussen de verschillende nationale politiediensten te intensiveren. Giolitti passeerde met zijn opstelling de mening van minister van Buitenlandse Zaken Prinetti die gaarne bereid was tot een gezamenlijk akkoord met de regeringen van Duitsland en Rusland.¹²⁴ Het Duitse kabinet spoorde de Italiaanse regering aan de voorstellen te accepteren en de uitleveringsvoorwaarden te onderschrijven.¹²⁵ De Duitse druk was tevergeefs: Giolitti liet zich op dat punt niet vermurwen.¹²⁶

Op 30 maart 1903 kwamen er nieuwe, gelijkkluidende voorstellen van Rusland en Duitsland die in maart 1904 resulteerden in het St. Petersburg-protocol.¹²⁷ Het belangrijkste punt in dat protocol bepaalde dat elke uitgezette anarchist aan het land van herkomst zou worden uitgeleverd. De regering-Giolitti weigerde het protocol te ondertekenen omdat het de verplichting zou inhouden dat Italië alle geëmigreerde anarchisten weer zou terugkrijgen. Daar had de regering geen enkel belang bij. Dit argument hanteerde de minister-president ook enkele jaren later toen hij het St. Petersburg-

¹²⁰ Oostenrijkse ambassadeur aan Goluchowski, Rome 10 december 1901: "Ik beperk me ertoe, U ter kennis te brengen, dat de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken dhr. Prinetti, na ruggespraak met de minister van Binnenlandse Zaken [Giolitti], in goedkeurende geest heeft geantwoord. Dhr. Prinetti vertelde me op vertrouwelijke wijze, dat hij de toestemming van de koninklijke regering aan [kanselier] graaf Bülow telegrafisch heeft doorgegeven, aangezien hij de eerste wilde zijn om het Duitse kabinet de aanvaarding van zijn voorstel mede te delen. In een vertrouwelijk gesprek vertelde de Russische zaakgelastigde mij dat dhr. Prinetti het tijdens een gesprek met hem, noodzakelijk achtte om Noord-Amerika, Engeland en in het bijzonder Zwitserland in de onderhandelingen te betrekken." HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918). Het enthousiasme van de Italiaanse regering werd ook geconstateerd door de Zwitserse ambassadeur in Rome. Zwitserse ambassadeur te Rome aan het Département Politique, Rome 4 december 1901. SBB, Bestand E 2001 (A), Archiefnummer 82.

¹²¹ Minister-president Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken Giulio Prinetti, Rome 12 mei 1902. ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

¹²² Conform art. 90 van de wet op de openbare veiligheid. Brief van Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken Prinetti, Rome 12 mei 1902. ASDMAE, Politica P, Pac. 47. Pro-Memoria van de Italiaanse regering van 28 mei 1902 "Annesso B". ASDMAE, Politica P, Pac. 47. Zie: Bijlage A - 39.

¹²³ Oostenrijkse ambassadeur in Rome aan Goluchowski, Rome 12 augustus 1902. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918).

¹²⁴ Brief van minister van Buitenlandse Zaken Prinetti aan minister-president Giolitti, Rome 20 april 1902. ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

¹²⁵ Voor de Duitse aansporing en Giolitti's bezwaren zie: Bijlage A - 40.

¹²⁶ Pro-Memoria van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 3 februari 1904. ASDMAE, Politica P, Pac. 47. Zie tevens: het Aide-Mémoire van de Italiaanse regering gericht aan de Duitse regering. Voor de tekst zie: Bijlage A - 41.

¹²⁷ Voor de tekst zie: Bijlage A - 42.

protocol, op aandringen van Duitsland, in heroverweging nam. Hij wees elke aansluiting bij dit protocol af wegens de liberale geest van de Italiaanse wetgeving. Maar hij vermeldde tevens dat het protocol voor een land als Italië niet geschikt was vanwege de grote anarchistische emigratie.¹²⁸ Vanzelfsprekend noemde de Italiaanse regering dit motief niet in haar officiële correspondentie met Rusland en Duitsland.¹²⁹ In zijn antwoord gaf Italië te kennen dat de grootste obstakels gevormd zouden worden door het parlement en de wetgeving.¹³⁰ Wel toonde het zich bereid om alle uitgeleverde Italiaanse anarchisten weer op te nemen. De regering kon volgens de bepalingen van de grondwet onderdanen niet de toegang tot het eigen grondgebied weigeren.¹³¹

Giolitti wilde de bestaande praktijk handhaven, namelijk elke staat de vrijheid te laten om een buitenlandse anarchist wel of niet uit te wijzen.¹³² Italië ging wel akkoord met het Russisch-Duitse voorstel om de uitwisseling van inlichtingen over de anarchisten tussen de centrale inlichtingendiensten te intensiveren.¹³³ Al spoedig werd echter duidelijk dat Italië, zeer tot ongenoegen van de Duitse regering, niet deelnam aan het Russisch-Duitse beleid.¹³⁴

Zwitserland daarentegen stemde in met alle administratieve maatregelen zoals opgenomen in het St. Petersburg-protocol.¹³⁵ De federale regering wilde het protocol niet ondertekenen omdat daar de toestemming van het parlement voor nodig was.¹³⁶ Ze sloot zich met grote tegenzin aan bij de Russisch-Duitse voorstellen. Dat men zich in het gezelschap bevond van conservatieve mogelijkheden als Rusland, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije achtte men nog niet het ergste, maar om aan de kant van Turkije, Servië en Bulgarije te staan terwijl liberale mogendheden als Engeland,¹³⁷

¹²⁸ Giolitti aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 augustus 1908. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

¹²⁹ Zie: *Pro-Memoria* van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan Rusland en Duitsland, 28 mei 1902 en Aide-Mémoire, 1 augustus 1902. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

¹³⁰ Zwitserse ambassadeur te Rome aan Département Politique te Bern, 18 januari 1904. SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 83. Minister van Buitenlandse Zaken aan de Duitse en Russische ambassades in Italië, Rome 12 juni 1904. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

¹³¹ Aide-mémoire van Buitenlandse Zaken aan Duitsland en Rusland, 1 augustus 1902. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

¹³² Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken, 12 mei 1902. ASDMAE, Serie Politica P., Pac. 47.

¹³³ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Italiaanse ambassades in Berlijn en St. Petersburg, 28 mei 1902. ASDMAE, Serie Politica P., Pac. 47.

¹³⁴ De Italiaanse ambassadeur in Washington toonde zich verbaasd over het feit dat Italië niet deelnam aan de strengere maatregelen voor het toezicht en uitzetting van anarchisten, zoals die sinds december 1901 door Duitsland en Rusland werden gehanteerd. Minister van Buitenlandse Zaken aan de Italiaanse ambassadeur in Washington, 26 juni 1902. ASDMAE, P.I., B. 35.

¹³⁵ De Zwitserse regering aan de Russische ambassadeur te Bern, 31 maart 1904. ASDMAE, Politica P., Pac. 47.

¹³⁶ "Onder die omstandigheden hebben wij de eer aan de keizerlijke regering te verklaren dat wij alle administratieve maatregelen aannemen, zoals voorzien in de bijlage van de huidige nota en dat wij de nodige orders zullen geven om de uitvoering te verzekeren. Het is afgesproken dat de huidige verklaring geen enkele contractuele verplichting van onze zijde met zich meebrengt tegenover de regeringen die dezelfde maatregelen hebben aangenomen en dat wij vrij zullen blijven om ze te veranderen of in te trekken indien de omstandigheden of een wetswijziging ons daartoe noodzakken." Copie d'une Note du Conseil Fédéral Suisse au Ministre de Russie à Berne en date du 31 Mars 1904. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918)). Tevens Auszug Protokoll Bundesrates, 19 januari 1904. Zie tevens: Bijlage A - 43.

¹³⁷ De Oostenrijkse ambassadeur in Londen aan Goluchowski, Londen 20 december 1901: "[Minister van Buitenlandse Zaken] Lord Landsdowne liet zich in die zin uit, dat het vraagstuk zeer netelig was, aangezien Engeland tegenwoordig het minst van de anarchistische beweging te lijden had; ofschoon vele anarchisten zich hier ophouden, hebben ze zich tot dusver zeer rustig gedragen om het hun verleende asiel niet kwijt te raken. Ik maakte de minister erop attent dat dit een zeer egoïstisch standpunt was, want, ofschoon ze tot dusver niets tegen Engeland ondernomen hebben, verzamelen ze zich toch hier om misdadige aanslagen te beramen die in het buitenland tot uitvoering worden gebracht." HHSW, F 52/9

Frankrijk, Italië en Noord-Amerika het protocol niet ondertekenden, werd als zeer pijnlijk ervaren.¹³⁸ Toen de Zwitserse regering had vernomen dat Italië het protocol niet zou ondertekenen, weigerde ook zij het verdrag te bekrachtigen. Zwitserland verklaarde zich bereid tot een 'unilaterale verklaring', waarin de regering zich verplichtte de maatregelen van het protocol te zullen nakomen, desnoods met alle belangstellende regeringen, omdat het zich reeds ver met de betreffende onderhandelingen had ingelaten en om de smet van de aanslag in Genève uit te wissen.¹³⁹ De bondsraad toonde zich bereid de maatregelen van het protocol uit te voeren, maar behield zich het recht voor om veranderingen, indien nodig geacht, door te voeren.¹⁴⁰ De Zwitserse regering was bijzonder verontwaardigd over de houding van Italië. Deze ergernis zal ongetwijfeld mede bepaald zijn door de *Risveglio*-affaire tijdens welke zelfs de diplomatieke banden enige tijd werden verbroken.¹⁴¹

In 1908 kwam Duitsland op de zaak terug en drong er bij de Italiaanse regering op aan dat ze nadere stappen zou nemen. Duitsland gaf te kennen dat Italië drie opties had: een volledige aansluiting bij het St. Petersburg-protocol, de Zwitserland-variant en de Luxemburg-variant. De laatste betekende een aparte overeenkomst met Rusland en Duitsland, in welke echter de bepalingen met betrekking tot de uitwijzing en de overdracht van anarchisten waren weggelaten.¹⁴² Giolitti bleef bij zijn standpunt zich louter en alleen op de akkoorden van de Internationale Conferentie van 1898 te willen baseren.¹⁴³ In deze houding kwam geen verandering gedurende zijn lange regeerperiode.

De opstelling van de regering tijdens het begin van de antianarchistische conferentie en de houding tijdens de Russisch-Duitse voorstellen tonen de twee uitersten van Italiaans bestuur. Pelloux en Canevaro belichaamden de conservatieve en reactionaire politiek die met het ontslag van Pelloux haar einde vond. Zij waren overtuigd van het nut van vergaande internationale afspraken ter bestrijding van de anarchisten. Zij stelden zich aanmatigend op tegenover de soevereiniteit van Zwitserland.

Giolitti vertegenwoordigde het nieuwe Italië. Zijn Italië, *L'Italia Giolittiana*, stond, in tegenstelling tot het land van zijn voorgangers, *L'Italia Liberale*, voor een werkelijke liberale politiek. "Niet onderdrukken, maar preventief optreden", was zijn devies. Die voorzorgsmaatregelen moesten ertoe dienen dat de massa afgesneden zou worden van de extreme of revolutionaire partijen. Ze moesten

---

Generalia (1871-1918).

¹³⁸ Oostenrijkse ambassadeur in Bern Von Heidler aan Goluchowski, Bern 8 januari 1904. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918).

¹³⁹ Oostenrijkse ambassadeur in Bern aan Goluchowski, Bern 8 januari 1904. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918). De Italiaanse zaakgelastigde te Bern aan de minister van Buitenlandse Zaken, Bern 22 januari 1904. ASDMAE, Politica P, B. 50.

¹⁴⁰ Italiaanse vertegenwoordiger in Bern aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, Bern 22 januari 1904; ASDMAE, Serie Politica P, Pac. 50. Federale Zwitserse regering aan Russische ambassadeur in Bern, 31 maart 1904. ASDMAE, Serie Politica P, Pac. 47. Tevens: Auszug Protokoll Bundesrates, 19 januari 1904. SBB, Bestand E 2001 (A), Archiefnummer 83.

¹⁴¹ Dit incident speelde in 1902. De Italiaanse zaakgelastigde in Bern had van de Zwitserse regering geëist dat deze het anarchistische blad *Il Risveglio* zou vervolgen wegens artikelen die een belediging bevatten voor het Italiaanse koningshuis en de Italiaanse regering. Tijdens de diplomatieke breuk dreigden de drie keizerrijken gezamenlijk stappen tegen Zwitserland te zullen ondernemen indien de bondsregering geen strengere maatregelen tegen de anarchisten zou nemen. Bemiddeling en druk van Duitse zijde leidden op 30 juli 1902 tot herstel van de betrekkingen.

¹⁴² Het ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, 3 augustus 1908. ASDMAE, Serie Politica P, Pacco 47.

¹⁴³ Giolitti aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 30 augustus 1908. ASDMAE, Serie Politica P, Pac. 47.

de oorzaken van de onvrede wegnemen. Dat was het grootste verschil met zijn voorgangers. In zijn trouw aan de monarchie en de staatsinstellingen onderscheidden hij zich niet. Deze moesten bewaard en beschermd worden tegen hervormingsgezinde of revolutionaire aanvallen.

Giolitti's afwijzing van de Russisch-Duitse voorstellen kwamen daarom niet voort uit respect voor de anarchisten, maar uit respect voor de wet en het parlement. Giolitti was ook best bereid om de anarchisten internationaal te bevechten, maar kampte met het vraagstuk wat een 'anarchist' was. De pragmaticus Giolitti bedacht bovendien dat de antianarchistische voorstellen van de twee keizerrijken niet in het voordeel van Italië zouden uitpakken.

Epiloog: alles verandert behalve...

Met het ontslag van Pelloux was er voorlopig een einde gekomen aan de mythe van de sterke staat. De kloof tussen staat en maatschappij was tijdens de eeuwwisseling nog even breed als aan het begin van de eenheidsstaat. De eerste bruggenbouwer was minister-president Giuseppe Saracco. Hij was een gematigd politicus die trouw was aan het koningshuis en nauwelijks te betrappen viel op oorspronkelijke politieke ideeën. Hij werd echter geaccepteerd door de *Sinistra* en de *Destra*, en werd over het algemeen beschouwd als een overgangspersoon die de parlementaire crisis kon beslechten. Zijn bestuur leek de weg te openen naar een proces van democratisering van de Italiaanse staat. Dat werd vooral duidelijk toen hij de beperkingen op de parlementaire bevoegdheden van 3 april 1899 liet vallen en een adviescommissie benoemde die zich over nieuwe gedragsregels binnen het parlement moest buigen. De voorstellen van de commissie werden zonder grote problemen door de Kamer goedgekeurd. Een maand na de installatie van de regering dreigde een anarchist de weg naar de normalisering te verhinderen.

Op 29 juli 1900 vermoordde Gaetano Bresci met drie revolverschoten koning Umberto I in de koninklijke residentiestad Monza.¹ Tijdens zijn aanhouding antwoordde hij: "Ik heb niet Umberto vermoord. Ik heb een koning vermoord. Ik heb een beginsel vermoord!"² Bresci, die enkele jaren in de Amerikaanse 'hoofdstad van het anarchisme' Paterson (New Jersey) had gewoond, was speciaal voor dit doel naar Italië gekomen.³ Paterson was een Italiaans anarchistisch bolwerk waar twee stromingen van het emigranten-anarchisme met elkaar wedijverden: het sociaal-anarchisme van Malatesta⁴ en het individualistische anarchisme van Giuseppe Ciancabilla⁵. Ter ondersteuning van het blad *La Questione Sociale* en van pogingen om de *Federazione Socialista Anarchica dei Lavoratori Italiani* op te richten, hield Malatesta daar vele redevoeringen. Op 3 september 1899 raakte hij tijdens een toespraak gewond door een revolverschot van een politieke tegenstander, ene Domenico Passaglia. De schutter werd onmiddellijk ontwapend door de toen nog onbekende Bresci.⁶

Bresci's aanslag op de koning was een koelbloedige wraak op het symbool van de Italiaanse staat en het leger. Het motief voor zijn daad was de repressie in Italië en het neerslaan van de opstanden in 1894 en in 1898. De koning had de decreten voor de staat van beleg ondertekend. Hij was dus

---

¹ Aan de aanslag zijn twee monografieën gewijd: Petacco, *L'Anarchico che venne dall'America* (Milaan, 1969) en Galzerano, *Gaetano Bresci* (Salerno, 1988).

² Geciteerd naar Galzerano, *Gaetano Bresci*, 37.

³ Volgens een artikel in de *New York Times* in 1898 noemden 2500 van de tienduizend Italianen in Paterson zich anarchist. Geciteerd naar Claudio Venza, "Appunti Storici sul Gesto di Gaetano Bresci" in: Bertolucci, ed., *Popolo e Stato*, 49.

⁴ Malatesta was na zijn veroordeling in Ancona verbannen naar het strafeiland Ustica en later naar Lampedusa. Hij zou daar als *coatto* vier jaar moeten blijven. In april 1899 vluchtte hij met twee kameraden van het eiland waarna hij via omzwervingen in Paterson aankwam. Daar nam hij de leiding op zich van het blad *La Questione Sociale*.

⁵ Ciancabilla leidde het blad *L'Aurora*.

⁶ Errico Malatesta, *His Life and Ideas*, Vernon Richards, ed., 252-256.

voor deze proletarische bloedbaden verantwoordelijk. Umberto I had bovendien de 'kanonnier' Bava Beccaris geëerd. Bresci's aanslag was een individuele daad, gerijpt in een emigrantenkolonie waar meer over de gruwelijkheden van het verleden dan over de mogelijkheden van de actualiteit werd gesproken.⁷ Hij had op eigen initiatief gehandeld, maar wist zich verzekerd van de morele steun van zijn kameraden in Paterson.

Tijdens zijn eerste verhoor preciseerde Bresci zijn motieven:

Ik verklaar me schuldig aan de aanklacht zoals die tegen mij is ingediend. Ik heb deze daad begaan omdat ik een aanslag wilde plegen op het Hoofd van de Staat dat het regime dat ons bestuurt, vertegenwoordigt. Ik heb deze daad op eigen initiatief begaan; ik ben door niemand aangespoord; ik ben geen lid, zoals men reeds heeft beweerd, van enige sekte en dus zal elk onderzoek dat men daarnaar zal doen tot niets leiden omdat, ik herhaal, er geen enkel complot bestaat en ik geen medeplichtigen heb. Ik verklaar echter dat ik revolutionair-anarchistische principes huldig.⁸

Bresci had Filippo Turati verzocht zijn verdediging op zich te nemen tijdens de rechtszaak, maar deze weigerde uit de gerechtvaardigde angst voor de vereenzelviging van het socialisme met het anarchisme.⁹ De verdediging werd daarop, twee dagen voor het begin van het proces, toevertrouwd aan Francesco Saverio Merlino. Merlino die acht jaar eerder de Italianen in Paterson met zijn anarchistische propaganda had opgezweept, moest nu een man verdedigen die daaruit de meest extreme conclusies had getrokken.¹⁰ Merlino had niet eens de tijd gekregen voor een onderhoud met de verdachte. Tevergeefs vroeg hij uitstel van het proces om zich beter voor te bereiden en getuigen uit Amerika te kunnen horen. Tijdens de rechtszaak, die slechts één dag duurde, bestreed Merlino de opvatting dat de koningsmoord een anarchistisch beginsel was. De koningsmoord was ook geen uitvinding van uitsluitend anarchisten, maar van alle politieke partijen die tegen een bepaalde sociale orde streden. Merlino schreef het feit dat juist Italiaanse anarchisten koningsmoorden begingen toe aan drie omstandigheden: de politieke onvolwassenheid van de bevolking die het

⁷ Arrigo Petacco is één van de weinige historici die telkens benadrukt dat de aanslag van Bresci het resultaat was van een samenzwering. Petacco baseert zich daarbij op documenten in de *Carte Giolitti* van het Archivio Centrale dello Stato. Deze documenten heb ik, ondanks een grondige zoekactie, niet aangetroffen. Petacco, "Il Complotto Americano", *Storia Illustrata*, no. 350 (januari 1987) 12-22. In zijn meest recente relaas over de aanslag (*La Regina del Sud*, 229-242) wijst de auteur Malatesta, de ex-koningin van Napels Maria Sofia en haar raadgever Angelo Insogna aan als de organisatoren van de koningsmoord en suggereert hij zelfs de betrokkenheid van troonopvolger Vittorio Emanuele bij de aanslag. In tegenspraak met zijn complottheorie is de brief van minister van Binnenlandse Zaken Giolitti aan minister van Buitenlandse Zaken Giulio Prinetti van 7 maart 1901 waarin de eerste verklaarde dat de onderzoeken niet hebben geleid tot "duidelijke en heldere feiten die het bestaan van de samenzwering kunnen bevestigen." ASDMAE, P.I., B. 30. Alfassio Grimaldi (*Il Re "Buono"*, 442-468), Masini (*Storia degli Anarchici* (1981) 141-159) en Galzerano (*Gaetano Bresci*, 12-13) zijn van mening dat Bresci handelde op eigen initiatief, zonder enige opdracht of enig mandaat van andere anarchisten. Levy ("Italian Anarchism", 32) is van oordeel dat Bresci door de anarchistische kolonie in Paterson was gestuurd.

⁸ Geciteerd naar Galzerano, *Gaetano Bresci*, 37.

⁹ Turati schreef aan Anna Kuliscioff: "Nadat hij drie schoten op de monarchie heeft gelost, wil hij de vierde op het socialisme lossen." Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 150.

¹⁰ Geheel in contrast met zijn strijd tegen het terrorisme die Merlino in het voorjaar van 1892 was aangegaan, was het gewelddadige en simplistische taalgebruik in zijn 'Amerikaanse' artikelen. Zo begroette hij de aanslag van de Russische anarchist Alexander Berkman op de industrieel Henry Clay Frick in juli 1892 met luidruchtige instemming. Zodra hij terug was in Europa, in januari 1893, zette hij de strijd tegen het anarchistische terrorisme voort. Zie: Berti, *Francesco Saverio Merlino*, 192-201, 265.

bestuur met de koning identificeerde, het politieke geweld van de staat en de wijze waarop deze de anarchisten behandelde. In Italië beschikten de anarchisten niet over het recht om kranten te publiceren, in het openbaar te spreken, hun overtuigingen uit te dragen, en zich te verenigen. Ze mochten geen partij vormen en als individuen werden ze door de politie opgejaagd.¹¹ Merlino's vurige pleidooi mocht niet baten. Bresci werd nog dezelfde dag, op 29 augustus, veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf waarvan zeven jaar eenzame opsluiting.¹²

De politie en de burgerlijke pers zetten de gebruikelijke klopjacht op de vermeende medeplichtigen in. Vele personen werden gevangen gezet, maar uiteindelijk door de rechter vrijgesproken. De meest fantasierijke en onwaarachtige verhalen over de anarchistenkolonie Paterson verschenen in de kranten.¹³ Malatesta, die een grotere bekendheid genoot dan Ciancabilla, werd over het algemeen afgeschilderd als het brein achter de aanslag. Een vals en leugenachtig beeld: Malatesta had niets met de aanslag te maken.

Oud-premier Pelloux stelde in eerste instantie de regering verantwoordelijk voor de aanslag omdat deze de bewaking van de koning, die hij juist na de aanslag op keizerin Elizabeth had gereorganiseerd en verscherpt, zou hebben verwaarloosd. De diepere oorzaak van de aanslag zat volgens hem in de ongeremde persvrijheid: "in die losbandige vrijheid van verachting, omkoping, aanzetting tot klassenhaat, gebrek aan enig respect voor het gezag, hetgeen tezamen datgene vormt, wat men de tirannie van het canaille zou kunnen noemen."¹⁴

De socialisten reageerden geschokt op de moord. Zij waren ervan overtuigd dat het mechanisme van de reactie hen opnieuw zou treffen. De socialisten stelden daarom de anarchisten zonder enige nuance aansprakelijk voor de aanslag, zoals de monarchisten en de conservatieven met de beschuldigende vinger naar de socialisten wezen en opnieuw om repressieve maatregelen en herinvoering van de doodstraf vroegen.¹⁵ De republikeinse afgevaardigden publiceerden een protest tegen de aanslag en verklaarden dat de traditie van hun partij "de politieke moord altijd had veroordeeld."¹⁶ Velen beschreven Bresci in lombrosiaanse termen, maar volgens Lombroso zelf lag de oorzaak van de aanslag in de politieke omstandigheden van Italië.¹⁷

¹¹ Galzerano, *Gaetano Bresci*, 65-79.

¹² Bresci werd op 22 mei 1901 dood in zijn cel aangetroffen. Volgens de officiële lezing zou hij zich aan een handdoek hebben opgehangen. Petacco (*La Regina del Sud*, 243-250), Alfassio Grimaldi (*Il Re "Buono"*, 466-468), Galzerano (*Gaetano Bresci*, 134-144) en Masini (*Storia degli Anarchici* (1981) 170-173) beweren dat Bresci is vermoord door politie-inspecteur Alessandro Doria in opdracht van minister-president Giolitti, om te verijdelen dat hij zou worden bevrijd. Ex-koningin Maria Sofia en Malatesta zouden volgens rapporten van politespionnen plannen in deze richting hebben gehad. Concrete aanwijzingen voor een dergelijk plan zijn nooit gevonden. Zie tevens: Natale, *Giolitti e gli Italiani*, 470-477.

¹³ De Jaco, *Gli Anarchici*, 654-659.

¹⁴ Notitie van Pelloux, s.d. ACSR, Carte Pelloux, B. 28, fasc. 33 c.

¹⁵ Alfassio Grimaldi, *Il Re "Buono"*, 455.

¹⁶ Borghi, *Mezzo Secolo di Anarchia*, 43. In 1896 hadden republikeinen nog een gedenksteen voor Felice Orsini, die in 1858 een bomaanslag op Napoleon III had gepleegd, onthuld in Sarnano (Piacenza) met de woorden "veroordeeld door de geschiedenis, maar heilig verklaard door de oneindige liefde van het vaderland."

¹⁷ Lombroso wees eerst op de overeenkomst tussen alle anarchistische moordaanslagen: vrijwel alle werden begaan door Italianen die in het buitenland hadden verbleven. Hij weet dat aan het feit dat de misère in Italië zo groot was dat ze de mensen de moed om actie te voeren ontnam. De belangrijkste oorzaak werd volgens hem gevormd door de zeer ernstige politieke omstandigheden van het land, aangezien het "reeds een regel van de heersende klassen was geworden" om niet de gebreken weg te nemen, maar "om op onverbiddelijke wijze diegenen te vervolgen die op die gebreken wezen." Geciteerd naar Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 157-158.

De anarchisten hadden uiteenlopende commentaren op de aanslag.¹⁸ De anarchisten in Rome lieten direct na de aanslag weten dat ze deze veroordeelden en dat er geen enkele solidariteit met de moordenaar kon bestaan.¹⁹ De tijdschriften *L'Agitazione* in Ancona en *L'Avvenire Sociale* in Messina keurden de aanslag af. Deze houding kwam waarschijnlijk voort uit angst voor een nieuwe golf van vervolgingen. Italiaanse anarchisten in het buitenland stonden minder afwijzend tegenover de daad van Bresci. In Paterson verscheen de brochure *Umberto e Bresci* in een oplage van 50.000 exemplaren, waarin de koning werd omschreven als de "grootste moordenaar van Italië."²⁰ Vanuit Amerika ontving minister-president Saracco een telegram van de anarchistische groep rond Giuseppe Ciancabilla: "Wij juichen de dood van de koning, moordenaar van het volk, toe. Hoera voor kameraad Bresci!"²¹ Pietro Gori, die de moord op ethische gronden veroordeelde, zag in de koningsmoord de keerzijde van het geweld van de staat:

Wij erkennen als beginsel niet het recht om te moorden; omdat de beul, ook als hij rechtsvoltrekker is, altijd een beul is. Maar wij begrijpen - en het vereist juist de onwetende blindheid van diegenen die het ontkennen - dat de school van permanent geweld, die ter ondersteuning van de economische en politieke fraude van bovenaf komt, zelfs in onze rijen volgelingen maakt.²²

Malatesta publiceerde in september het artikel "La Tragedia di Monza" in de brochure *Cause ed Effetti, 1898-1900*. Hij betreurde de dood van de koning als mens, maar vond diens dood niet betreurenswaardiger dan die van ieder ander individu. Evenals Gori, wees Malatesta op het gewelddadige karakter van de Italiaanse maatschappij, van het imperialisme en het kapitalisme. De vraag naar de verantwoordelijkheid van de koning voor zijn daden en voor het bestuur in Italië, en de vraag naar de verantwoordelijkheid van Bresci voor diens daad waren van gering belang:

Wij geloven niet in het recht om te straffen, wij verwerpen de gedachte van de wraak als een barbaars gevoel: wij willen geen rechtsvoltrekkers zijn, noch wrekers. Heiliger, edeler, vruchtbaarder lijkt ons de missie van bevrijders en van vredestitelers. [...]

Wij verafschuwen het geweld uit gevoel en uit principe, en we doen altijd het mogelijke om het te voorkomen: alleen de noodzaak om ons te verzetten tegen het kwaad met geschikte en efficiënte middelen kan ons verleiden om naar geweld te grijpen.

Wij weten dat deze afzonderlijke gewelddaden, zonder voldoende voorbereidingen onder het volk, vruchteloos blijven en vaak oneindig leed veroorzaken en de zaak die we willen dienen, zelf schaden omdat ze reacties uitlokken waartegen men zich niet kan verzetten.

Wij weten dat het wezenlijke, het onbetwistbaar zinvolle niet bestaat uit het vermoorden van de persoon van een koning, maar uit het uitschakelen van alle koningen - de despoten van de hoven, van de parlementen en van de werkplaatsen - in de harten en in de hoofden van de mensen, dat wil zeggen, om het geloof in het principe van gezag dat een groot deel van het volk aanhangt, uit te roeien. [...]

Teneinde de bloedige opstand van de slachtoffers volledig uit te schakelen, is er geen

¹⁸ Cancogni (*Gli Angeli Neri*, 83) heeft ongelijk met zijn bewering dat de Italiaanse anarchisten de aanslag gedeceideerd veroordeelden.

¹⁹ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 161.

²⁰ Galzerano, *Gaetano Bresci*, 111-112.

²¹ De Jaco, *Gli Anarchici*, 637.

²² Pietro Gori, *In Difesa di un Ideale* (Buenos Aires, augustus 1900). Geciteerd naar Galzerano, *Gaetano Bresci*, 164-168.

ander middel dan de afschaffing van de onderdrukking door middel van de sociale rechtvaardigheid.

Teneinde de ontploffingen te verminderen en af te zwakken, is er geen ander middel dan aan iedereen de vrijheid van propaganda en organisatie te geven, dan aan de misdeelden, onderdrukten, en ontevreden de mogelijkheid van de strijd voor burgerrechten te bieden, dan aan hun de hoop te geven om de eigen emancipatie, zij het geleidelijk, via niet bloedige wegen te kunnen veroveren.

De Italiaanse regering zal het een zorg zijn; zij zal blijven onderdrukken... en ze zal blijven oogsten wat ze zaait.

Ofschoon we de blindheid van de regeerders betreuren die de strijd onnodig verhardden, zullen wij blijven strijden voor een maatschappij waarin elk geweld zal zijn uitgesloten, waarin iedereen beschikt over brood, vrijheid en kennis, en waarin de liefde de hoogste wet van het leven is.²³

Amilcare Cipriani, die vond dat hij aan de monarchie niets te danken had dan gevangenis, opsluiting, strafkolonie, ballingschap, verwondingen en laffe beledigingen, toonde zich verheugd over de koningsmoord. Hij vond Caserio, Angiolillo en Bresci geen misdadigers, maar wrekers die door de geschiedenis tot helden zouden worden uitgeroepen. Hij herinnerde daarbij aan de Italiaanse koningsmoordenaars Oberdan, Agesilao Milano en Felice Orsini die door patriotten als martelaars werden geëerd. Cipriani wees op het feit dat politieke misdaden altijd veroordeeld worden door de zittende machthebbers, maar dat deze zelf ook martelaren vereren die door eerdere machthebbers waren veroordeeld. Bovendien maakte hij zijn lezers erop attent dat de rang van de moordenaar bepaalt of het om een misdaad gaat of om een heldendaad. Cipriani prees Bresci als een held.²⁴

De koningsmoord leidde niet tot een nieuwe golf van repressie, maar markeerde juist het einde van veertig jaar oligarchisch bestuur. De nieuwe koning, Vittorio Emanuele III, wees resoluut de conservatieve ideeën over een sterke regerende monarchie af en wilde met het parlement regeren.²⁵ Bresci's daad bracht dus geen omwenteling teweeg, maar symboliseerde het einde van de periode van nostalgische en repressieve overheersing. Ze gaf de scheiding aan tussen de periode waarin de Risorgimento-politici een gesloten klasse vormden en de periode waarin liberale politici het bestuur openstelden voor de grote emanciperende groepen. Kenmerkend voor de nieuwe periode was het feit dat minister-president Giolitti weigerde in te gaan op het nieuwe initiatief van de Russische en Duitse regeringen om strengere maatregelen tegen de anarchisten te treffen.

Het werkelijke einde van de repressieve staat werd ingeluid met een havenstaking in Genua. In december 1900 had de prefect van Genua de regering gewezen op de heroprichting van de *Camera del Lavoro* ondanks het decreet tot ontbinding van 1896. De regering-Saracco gaf de prefect de opdracht om de situatie te beoordelen, waarna deze eigenmachtig overging tot de ontbinding van de *Camera del Lavoro*. De havenarbeiders legden daarop het werk neer. Al spoedig werd Genua verlamd door een algemene werkstaking. De regering greep vervolgens in door de heroprichting van

²³ Malatesta, "La Tragedia di Monza". Opgenomen in: Malatesta, *Scritti Scelti*, Berneri en Zaccaria, ed., 121-125. Een jaar later in het artikel "Arrestiamoci sulla China (A Proposito dell'Attentato di Buffalo)", *L'Agitazione*, 22 september 1901 beschouwde Malatesta de aanslag van Leon Czolgoz op de Amerikaanse president McKinley (6 september 1901) als een oorlogsdad. Elke handeling die gericht was tegen de gezamenlijke vijand, en begaan vanuit anarchistische intenties, diende, ongeacht de gevolgen, niet te rekenen op de onvoorwaardelijke goedkeuring, maar wel op de sympathie van de anarchisten. Voor zijn mening over aanslagen in 1906 zie: Bijlage A - 46.

²⁴ Cipriani, *Il Regicidio*.

²⁵ Mack Smith, *I Savoia*, 198-199.

de *Camera del Lavoro* toe te staan. Naar aanleiding van deze opstelling werd, tijdens de eerste daaropvolgende zitting van de Kamer op 6 februari 1901, een motie van vertrouwen verworpen. Premier Saracco bood daarop zijn ontslag aan. Zanardelli en Giolitti kregen vervolgens de opdracht een regering te vormen.²⁶ Ofschoon Zanardelli de eerste minister werd, was Giolitti de werkelijke leider van het nieuwe kabinet. Hij stond op het standpunt dat de regering neutraal diende te zijn in conflicten tussen arbeid en kapitaal en welwillend moest staan tegenover de oprichting van arbeidersverenigingen.²⁷

De val van Saracco kwam voor de anarchisten op een gunstig moment. Vier dagen voor zijn ontslag had Saracco samen met minister van Justitie Emanuele Gianturco een wetsvoorstel aan de senaat voorgelegd ter onderdrukking van anarchistische misdrijven. Het wetsvoorstel was sterk beïnvloed door de voorstellen van de Internationale Antianarchistische Conferentie in 1898. Saracco had niet de illusie dat de "honderden koppen van de anarchistische hydra" door de wet zouden worden afgehouden, maar wel dat de propaganda minder gewelddadig en minder provocerend zou worden en dat "alle acties van de sekte verlamd en verslagen zouden worden."²⁸ Invoering van deze wet zou de anarchisten het leven onmogelijk maken. Artikel 248 van het Wetboek van Strafrecht moest, volgens de minister-president, reeds toegepast worden indien er sprake was van een ontmoeting tussen twee anarchisten. In het wetsvoorstel stond de nadrukkelijke wens verdenkingen en wantrouwen in de rijen van de anarchisten te sluizen door een verklikkerscultuur te creëren.²⁹ De regering kreeg echter niet meer de tijd om het wetsvoorstel in wet om te zetten.

Giolitti week af van het gebruik de oppositie te onderdrukken. Hij ontwikkelde een pacificatie-model door eerst de leiders van de socialistische partij en later die van de gematigde katholieken voor zijn politiek te winnen. Giolitti heeft zelfs, tevergeefs, geprobeerd Turati binnen zijn regering te krijgen.³⁰ Dit beleid combineerde hij met uitbreiding en verbetering van de politiekorpsen.³¹ In tegenstelling tot zijn voorgangers, was Giolitti van mening dat de regering niet langer gebonden moest zijn aan de belangen van het grootgrondbezit en het financiële kapitaal.³² Het giolittiaanse systeem, gebaseerd op de stilzwijgende samenwerking tussen industriëlen, arbeiders, regering en socialisten, werkte echter niet in het Zuiden waar de socialistische partij nauwelijks enige aanhang had. Giolitti probeerde Zuid-Italië voor zich te winnen door samenwerking te zoeken met de conservatieve afgevaardigden uit die regio's en met de katholieke organisaties.³³ Zijn systeem werkte ook niet ten tijde van economische crises.

Door de neutrale houding van de Italiaanse overheid tijdens conflicten tussen arbeid en kapitaal, lag het aantal stakingen in 1901 op 1671 tegenover 388 in het voorafgaande jaar.³⁴ Die neutraliteit had echter haar grenzen. Stakingen voor loonsverhogingen in de landbouw werden toegelaten zolang de markt het toestond en zolang ze onder leiding van de gematigde socialisten stonden. Zogenaamde 'anarchistische stakingen', stakingen die dreigden de openbare orde te verstoren, en

²⁶ Het was een opvallende stap van de nieuwe koning dat hij Zanardelli, en niet de conservatieve politicus Sonnino, de opdracht gaf om een regering te vormen.

²⁷ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 90; Galli, *Storia del Socialismo*, 31-32.

²⁸ Rede van minister-president Saracco tijdens de indiening van het wetsvoorstel in de Senaat op 2 februari 1901.

²⁹ Voor de tekst van het wetsvoorstel zie: Bijlage A - 45.

³⁰ Turati moest het aanbod afslaan als gevolg van de interne verdeeldheid van de *Partito Socialista Italiano*. De partij zou zijn intrede in een burgerlijke regering niet accepteren.

³¹ Jensen, *Liberty and Order*, 176.

³² Carocci, *Giolitti e l'Età Giolittiana*, 45.

³³ *Ibidem*, 51.

³⁴ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 91; Gentile (*L'Italia Giolittiana*, 35) geeft het aantal van 410 stakingen in 1900.

algemene stakingen waren niet toegestaan.³⁵ Stakingen van het spoorwegpersoneel en van werknemers in de openbare diensten werden vrijwel altijd beschouwd als bedreigingen van de openbare orde.³⁶ Wegens de opvallend lage organisatiegraad van de arbeiders en het politieke karakter van de lokale arbeidersverenigingen liepen vele stakingen uit de hand, verloren hun economische karakter en werden daarmee 'anarchistisch.' Behalve deze 'anarchistische stakingen' waren er ook stakingen onder leiding van anarchisten. Deze werden zonder enige aarzeling onderdrukt.³⁷

Vanaf 1902 radicaliseerden de stakingen, vooral door toedoen van de revolutionaire en anarchistische syndicalisten. Deze arbeidsconflicten werden niet aan de marktwerking overgelaten. Een andere grens troffen de stakers bij de rechterlijke macht, die haar oordeel over de stakingen niet in overeenstemming met de opinie van de regering had veranderd. Giolitti en zijn minister van Justitie ondernamen niets om de conservatieve houding van de magistratuur te veranderen.³⁸ Herhaaldelijk bleek ook dat de lokale autoriteiten nog niet gewend waren aan de nieuwe spelregels tijdens arbeidsgeschillen. Dikwijls liepen stakingen uit op ernstige botsingen met de *carabinieri* of met het leger tijdens welke er doden en gewonden vielen. De arbeiders waren de grenzen van hun nieuw verworven vrijheid nog niet gewoon, en de lokale autoriteiten en de ordehandhavers waren bang voor dit massale verzet. De eerste algemene politieke staking in Italië, van september 1904, ontstond als antwoord op twee 'proletarische bloedbaden' ten gevolge van stakingsrellen.³⁹ De regering moest als gevolg van de staking toezeggen dat ze bij toekomstige conflicten tussen kapitaal en arbeid niet met wapengeweld zou ingrijpen.

De socialistische partij werkte in Italië, evenals in andere Europese landen, volop mee aan de ontwikkeling van de parlementaire democratie:⁴⁰ "De regering-Zanardelli-Giolitti vertegenwoordigt de overwinning van de verlichte en liberale burgerij en daarom, en in het belang van de burgerlijke vooruitgang van ons land, zal de socialistische partij instemmen met de binnenlandse politiek van de regering."⁴¹ Bij veel sociaal-democraten prevaleerden de democratische rechten. Als die eenmaal gegarandeerd waren, zouden ze kunnen opereren als "socialisten in actie".⁴² Ze bleven echter overwegend parlementaire democraten en werden zelden "socialisten in actie". Ofschoon de socialistische partij, in overeenstemming met de resolutie van het Parijse congres van de Internatio-

³⁵ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 91-92.

³⁶ Carocci, *Giolitti e l'Età Giolittiana*, 65.

³⁷ *Ibidem*, 66.

³⁸ Neppi Modona, *Sciopero, Potere Politico*, 92-93.

³⁹ Politieke massastakingen of algemene werkstakingen vonden voor het eerst plaats in 1902 in België en Zweden. De meeste sociaal-democratische partijen verwierpen de algemene staking als actiemiddel "omdat zij elk bestaan, dus ook van het proletariaat, onmogelijk maakt" en kozen voor massastakingen die alleen vitale onderdelen van de economie zouden moeten treffen. Deze opstelling werd tijdens het congres van de Socialistische Internationale in augustus 1904 overgenomen in een motie. Harmsen en Reinalda, *Voor de Bevrijding van de Arbeid*, 84-86.

⁴⁰ Tijdens het nationale congres van de PSI te Rome in september 1900 stelden de sociaal-democraten uitsluitend democratische eisen: het recht op het vormen van arbeidersverenigingen, afschaffing van de artikelen 247 en 251 van het Wetboek van Strafrecht, het recht op staking, verbod om stakers te vervangen door soldaten, enzovoort. Op het congres werd ook het dualisme bevestigd tussen de politieke leiding van de partij en de socialistische fractie in het parlement. Dit dualisme karakteriseerde de activiteiten van de PSI tot aan de Eerste Wereldoorlog.

⁴¹ Enrico Ferri op 17 juni 1901. Geciteerd naar Galli, *Storia del Socialismo*, 35.

⁴² Dit was de tactiek zoals die door Turati in *Avanti!* (22 mei 1899) was ontvouwd. Geciteerd naar Galli, *Storia del Socialismo*, 27.

nale in 1900,⁴³ "van geval tot geval" haar goedkeuring zou geven aan de regering, schonk ze deze in de praktijk haar volledige vertrouwen.⁴⁴ De partijleiding wilde de vooruitstrevende liberalen stimuleren om door te gaan op de ingeslagen weg en tegelijkertijd voorkomen dat het anarchisme binnen de socialistische beweging zou terugkeren.⁴⁵ Deze liberale houding van de parlementaire socialisten, die in feite een partij binnen de partij vormden,⁴⁶ leidde al spoedig tot een verscherpte tegenstelling tussen de twee stromingen binnen de *Partito Socialista Italiano*: tussen reformisten en revolutionairen. Dit contrast weerspiegelde de fundamentele scheiding binnen het giolittiaanse systeem tussen parlement en maatschappij.⁴⁷ Tijdens het congres te Imola in september 1902 werd dit karakter uitgedrukt in de ambivalente opmerking: "het congres [...] bevestigt dat de actie van de partij reformistisch is want revolutionair, en revolutionair is want reformistisch, oftewel de actie van de partij is simpelweg socialistisch."⁴⁸

De reformisten en revolutionairen bleven in een permanente onderlinge strijd om de leiding van de partij en van het orgaan *Avanti!*. De *Partito Socialista Italiano* raakte gevangen in een draaikolk van radicalisering, nederlaag, matiging en radicalisering. De reformisten stelden zich daarbij, uit angst voor een conservatieve reactie, op het standpunt dat Giolitti niet tot het uiterste getergd moest worden. In perioden van economische vooruitgang en van industriële groei, en gesteund door de ontwikkeling van de gematigde landelijke vakvereniging *Confederazione Generale del Lavoro* (1906), overheerste de reformistische richting binnen de partij, maar de nederlaag van de revolutionairen was nooit definitief, evenmin als de overwinning van de reformisten.⁴⁹ De onzekere positie van de reformisten binnen de partij, de machteloze greep van de socialistische parlementariërs op hun achterban, het machtige wapen van de algemene staking en de dreiging van een socialistische revolutie brachten Giolitti ertoe om ook de steun van de andere emancipatiepartij, die van de katholieken, te accepteren. De ondersteuning van de katholieken was niet alleen geschikt ter versterking van de eenheid van de conservatieve liberalen, maar tevens ter versteviging van hun greep op de landelijke volksmassa.⁵⁰

In de eerste jaren van de nieuwe eeuw ontwikkelde zich binnen de radicale vleugel van de socialistische partij het revolutionaire syndicalisme. Deze van oorsprong Franse stroming richtte zich op de directe, gewelddadige actie van de arbeiders. Hun doel was de algemene werkstaking die door de 'revolutionaire gymnastiek' van solidariteitsstakingen tot stand zou moeten komen. De algemene staking zou tenslotte moeten resulteren in een nieuwe sociale orde van arbeiderszelfbestuur waarin de vakbonden de belangrijkste organisatievorm zouden zijn. Arturo Labriola was van deze richting de bekendste leider. Hij bekritiseerde het reformisme van Turati vanuit de gedachte dat Italië nog niet die kapitalistische ontwikkeling had bereikt die noodzakelijk was voor de "organische opmars van de proletarische beweging en de uitwerking van een moderne sociale wetge-

⁴³ Als gevolg van de aanvaarding van een ministerspost in een burgerlijke regering door de Franse socialist Alexandre Millerand werd er tijdens het congres een resolutie van Karl Kautsky aangenomen, volgens welke deelneming aan een burgerlijke regering niet een principeel, maar een tactisch vraagstuk was, waarover van geval tot geval beslist moest worden.

⁴⁴ Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 81.

⁴⁵ *Ibidem*, 85.

⁴⁶ Arfé, *Storia del Socialismo*, 158.

⁴⁷ Carocci, *Giolitti e l'Età Giolittiana*, 69; Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 94.

⁴⁸ Agendapunt van Ivanoe Bonomi. Deze was in 1921 en 1944 minister-president. Geciteerd naar Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 93.

⁴⁹ G. Galli, *I Partiti Politici Italiani, 1861-1963* (Turijn, 1975) 87. Geciteerd naar De Clementi, *Politica e Società*, 75.

⁵⁰ Carocci, *Giolitti e l'Età Giolittiana*, 99.

ving.⁵¹ Labriola was de typische vertegenwoordiger van het Zuidelijke republikeinse socialisme dat ageerde tegen de bescherming van de belangen van de industrie en de 'arbeidersaristocratie'. Vele politieke vraagstukken waren afgeleid van de Zuidelijke kwestie: de socialisten moesten de staat frontaal aanvallen, decentralisatie moest de schade als gevolg van de onderdrukking van het Zuiden door het Noorden opheffen, de gemeenten moesten de plaats van de staat innemen, het proletariaat moest voorbereid worden op de revolutie, en de socialistische partij moest zich binnen de instituties beperken tot het ondergraven van de bases van deze instellingen. Labriola verwierp het aan het historisch materialisme verbonden fatalisme op grond van de ideeën van Georges Sorel.⁵² Hij zette er het principe van het voluntarisme tegenover. Aan Sorel ontleende hij het beginsel van de gewelddadige revolutie.⁵³ Labriola's revolutionaire syndicalisme was gebaseerd op diens fundamentele kritiek op de staat en op zijn ideeën over de revolutionaire rol van de vakbonden. De vakbonden en de *Camere del Lavoro* hadden in zijn visie vooral een politieke functie als modellen van de postrevolutionaire organisatie.⁵⁴ De rol van de socialistische partij werd gereduceerd tot een simpele verkiezingsorganisatie van arbeidersbonden. De algemene staking beschouwde hij, behalve als middel om het bestaande systeem omver te werpen, ook als de realisering van de vereniging van het industriële proletariaat in het Noorden met het agrarische proletariaat in het Zuiden.

Labriola's aanhang werd tijdens het partijcongres te Bologna in 1904 door Turati beschuldigd van anarchisme - van het soort anarchisme dat de partij in 1892 juist achter zich had gelaten. Met lede ogen moest Turati aanzien dat de revolutionaire syndicalisten op dat partijcongres de overwinning behaalden. De mislukking van de algemene staking in september van dat jaar veroorzaakte bij de syndicalisten echter een ernstige crisis.⁵⁵ Deze werd verhevigd door het akkoord in 1907 tussen de *Partito Socialista Italiano* en de gematigde *Confederazione Generale del Lavoro*.⁵⁶ Deze nationale federatie van vakfederaties was vooral in het leven geroepen om het leiderschap van de arbeidersbeweging te centraliseren en de lokale *Camere del Lavoro* te controleren. Het merendeel van de revolutionaire syndicalisten verliet daarop teleurgesteld de partij. De definitieve breuk tussen de syndicalisten en de socialistische partij vond plaats in juli 1907 tijdens een bijeenkomst in Ferrara. Een deel van de syndicalisten zocht daarop hechtere samenwerking met anarchisten. De

⁵¹ Geciteerd naar Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 90.

⁵² De belangrijkste publicatie van Sorel, *Réflexions sur la Violence* (Parijs, 1908), werd in het Italiaanse vertaald onder de titel *Considerazioni sulla Violenza* (Bari, 1909). Benedetto Croce schreef het voorwoord. Artikelen van Sorel verschenen reeds tussen 1905 en 1906 in het syndicalistische tijdschrift *Divenire Sociale*. Zie: Santarelli "Prefazione" in de uitgave van 1970 (Bari), tevens gepubliceerd in Santarelli, *Movimento Operaio e Rivoluzione Socialista*, 259-289. Zie ook: Furiozzi, *Il Sindacalismo Rivoluzionario*, 28.

⁵³ De syndicalist Enrico Leone verzette zich tegen de extreem gewelddadige opvatting van het syndicalisme. Hij erkende ook het nut van de verkiezingsstrijd voor de arbeiders. Furiozzi, *Il Sindacalismo Rivoluzionario*, 29-31.

⁵⁴ Het aantal *Camere del Lavoro* steeg van 19 in 1900 naar 58 in 1901, en naar 80 in het jaar daarop. Valiani, *La Lotta Sociale*, 91.

⁵⁵ Labriola zag in de staking echter geen nederlaag. In een interview bevestigde hij dat het meest essentiële resultaat van de staking was, dat de massa ervan overtuigd was geraakt dat vijf minuten van directe actie minstens evenveel waard waren als evenvele jaren van parlementaire praatjes. Geciteerd naar De Clementi, *Politica e Società*, 83.

⁵⁶ In overeenstemming met de resoluties van het Congres van de Internationale te Stuttgart in 1907 sloten beide organisaties een akkoord volgens hetwelk beide zich verplichtten zich te laten inspireren door socialistische beginselen en een geleidelijke en reformistische strategie te volgen. De *Confederazione* zou de leiding hebben over de "economische stakingen" en de socialistische partij zou de politieke manifestaties leiden. Politieke stakingen zouden pas na overeenstemming tussen beide organisaties worden uitgeroepen.

revolutionaire syndicalisten manifesteerden zich nog één keer tijdens de algemene staking te Parma in het voorjaar van 1908. Deze hoofdzakelijk agrarische staking werd gebroken door gewapende korpsen van landeigenaren en regeringstroepen. De syndicalisten binnen de PSI raakten in de loop der jaren steeds meer geïsoleerd. Labriola combineerde in een later stadium zijn revolutionaire syndicalisme met extreem nationalistische ideeën. Deze koppeling verhinderde elke verdere samenwerking met de sociaal-anarchisten.⁵⁷

Zoals gezegd, was Giolitti's politiek minder repressief dan die van zijn voorgangers. Die tolerantie sprak echter vooral uit zijn houding tegenover de gematigde en hervormingsgezinde socialisten en de gematigde arbeidersverenigingen. De verdraagzaamheid was aanzienlijk minder tegenover revolutionaire socialisten, revolutionaire syndicalisten en anarchisten. Desondanks oordeelden enkele anarchisten, zoals Armando Borghi, gunstig over de regering-Giolitti. Volgens Borghi waren de strafeilanden een jaar na de aanslag van Bresci ontruimd, waarmee ook het instrument van het speciale toezicht was verdwenen.⁵⁸ De anarchisten werden echter nog steeds beschouwd als de 'subversievelingen' bij uitstek, als bommengooiers, messentrekkers en koningsmoordenaars.⁵⁹ Elke keer als de koning een dorp of stad met zijn bezoek vereerde, werden de lokale anarchistische organisaties ontbonden en de plaatselijke anarchisten tijdelijk in bewaring gesteld.⁶⁰ Koning Vittorio Emanuele III spoorde Giolitti ook herhaaldelijk aan het toezicht op de anarchisten te verscherpen.⁶¹ De anarchisten werden nog steeds vervolgd op beschuldiging van verzet tegen de openbare orde, aansporing tot het begaan van misdrijven, vorming van criminele organisaties, deelname aan 'anarchistische stakingen' en overtreding van de perswet. Zij betaalden de prijs voor de tolerantie die Giolitti aan de socialisten en de arbeiderbeweging betoonde. Zij vormden de kop van Jut voor de kritiek van de conservatieven op het binnenlandse beleid. Zo schreef Giolitti in oktober 1901 aan de prefect van Genua:

De *questore* van Genua zond twee gevaarlijke anarchisten terug naar Rome terwijl zij naar het buitenland moesten vertrekken. Een functionaris van de Openbare Veiligheid die niet inziet hoe belangrijk het is dat er geen anarchisten in Rome verblijven, zou direct gepensioneerd moeten worden. Waarschuw hem dat, indien hij in de toekomst niet meer omzichtigheid toont, zijn carrière beëindigd is.⁶²

Giolitti hield zich ook keurig aan de akkoorden van de Antianarchistische Conferentie. Hij was bereid inlichtingen over Italiaanse anarchisten aan andere staten te verstrekken. Hij weigerde daarentegen informatie over de socialistische partij door te geven.⁶³

De regering toonde zich niet meer een blinde onderdrukkingsmachine die zonder onderscheid alle 'subversieve' groeperingen vervolgde; zij stond zekere vrijheden toe aan anarchistische verenigingen, bijeenkomsten en tijdschriften. De beperkte aanwending van het instrument van het *domicilio*

⁵⁷ "Arturo Labriola" in: Andreucci en Detti, ed., *Il Movimento Operaio*, III, 39-51; Furiozzi, *Il Sindacalismo Rivoluzionario*.

⁵⁸ Borghi, *L'Italia fra Due Crispi*, 23.

⁵⁹ Terecht schrijft Valiani (*La Lotta Sociale*, 90) dat de anarchisten onderworpen bleven aan streng politietoezicht en gearresteerd werden zodra ze hun propaganda openlijk voerden.

⁶⁰ Cerrito, *Dall'Insurrezionalismo alla Settimana Rossa*, 52.

⁶¹ Carocci, *Giolitti e l'Età Giolittiana*, 66.

⁶² Geciteerd naar Natale, *Giolitti e gli Italiani*, 476.

⁶³ Ministerie van Buitenlandse Zaken aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, Rome 14 maart 1901. ASDMAE, P.I., B. 30.

coatto maakte de vervolgingen bovendien minder arbitrair dan in de voorgaande tijd.⁶⁴

Het anarchisme bleef echter een steen des aanstoets. Het grootste gevaar van de anarchisten verwachtte Giolitti vanuit Parijs: hij vreesde zowel de anarchistische beweging die daar verbleef, als de anarcho-Bourbonse samenzweringen van ex-koningin Maria Sofia. De ambassade in Parijs kreeg daarom de opdracht de woning van de ex-koningin, een villa in Neuilly, in de gaten te houden, en tevens werden er twee 'superspionnen' - Dante en Virgilio - naar Parijs gestuurd om de anarchisten te schaduwen.⁶⁵

De veranderde bestuursopvatting en de toenadering tot de socialistische partij hadden ook gevolgen voor de houding van de anarchisten. Des te meer omdat zij na de aanslag op de koning geconfronteerd werden met hun geïsoleerde positie. Hun kracht was bovendien verzwakt door de vervolgingen in de periode 1898-1900, de aantrekkingskracht van de socialistische partij en de grootschalige emigratie. De anarchistische leiders in het buitenland hadden een vertekend beeld van de situatie in Italië. Zij hadden nog steeds het Italië ten tijde van Crispi, Rudinì en Pelloux in gedachten. Het grootste probleem echter waarmee de anarchisten zich geconfronteerd zagen, was hun onderlinge verdeeldheid. Meer dan ooit werd het duidelijk dat het individualisme geen tijdelijke stroming was. En steeds meer werd het anarchisme vereenzelvigd met deze vorm van anarchisme van de 'ivoren toren'.

De belangrijkste stroming van het individualisme vormde de tak van de antiorganisatorische communistische anarchisten. Maar vanaf het begin van de twintigste eeuw beriepen steeds meer anarchisten zich op het individualisme van Max Stirner⁶⁶ en diens belangrijkste volgeling John Henry Mackay. Hun anarchisme werd bepaald door een antisocialistische houding. Tot het individualisme behoorde ook het anarchisme van de 'egoarchie', van de supermens, van de 'aristocratie', dat vooral voortkwam uit een gemakzuchtige interpretatie van de ideeën van Friedrich Nietzsche. Dit 'negatieve anarchisme' of bohémien-anarchisme vond vooral in literaire en artistieke kringen vele volgelingen en was gevoelig voor de destructieve en gewelddadige elementen in de theorieën van Sorel en Arturo Labriola. Deze variant verheerlijkte het individu, maar dan vooral het eigen individu, en verwierp de juridische en morele normen. Onder de leus "neem wat ge nodig hebt" kozen ze alleen die ideeën die in hun leefwijze pasten. Het anarcho-individualisme was vooral een reactie op het beeld van de politiek van Giolitti: op het risicoloze compromis, het kuddegedrag van de massa, en het liberalisme. Deze vormen van egoïsme en anarcho-individualisme werden vanuit het buitenland bekritiseerd door Errico Malatesta. In Italië waren vooral Domenico Zavattero, Luigi Fabbri en Pietro Gori de opposanten van het individualisme.

In 1901 publiceerde de anarchistische Federatie van Latium de opmerkelijke brochure *Programma e Tattica del Partito Socialista Anarchico*.⁶⁷ Daarin eisten de socialistische anarchisten hun "bestaansrecht [op] als openlijke en burgerlijke partij-organisatie." De vijanden bleven onveranderd: de staat ('overheidsgeweld') en de privé-eigendom ('kapitalistische uitbuiting'). De tactiek was echter gewijzigd: geleidelijke overwinningen op de privileges van het kapitaal en van de staat. De strijd moest gevoerd worden via de anarchistische partij en door arbeidersverenigingen. Het geweld en de aanslagen werden afgezworen en veroordeeld als producten van de spanningen en onevenwichtigheden binnen de maatschappij.⁶⁸ De anarchisten werden gematigder en ten teken van deze

⁶⁴ Zie onder meer: Fabbri, *Luigi Fabbri*, 53-54.

⁶⁵ Natale, *Giolitti e gli Italiani*, 467-470.

⁶⁶ Zijn belangrijkste werk *Der Einzige und sein Eigentum* werd in 1844 in Leizig uitgegeven. Het boek werd pas in 1901 in een Italiaans editie uitgegeven in een vertaling van Ettore Zoccoli.

⁶⁷ Het programma werd gepubliceerd in het tijdschrift *Avvenire Sociale* (Messina), 27 juni 1901. Later verscheen het in brochures. Zoccoli, *L'Anarchia*, 419.

⁶⁸ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 175-177; Zoccoli, *L'Anarchia*, 419.

matiging verkozen velen de naam 'libertair' boven de naam 'anarchist'.

Opvoeding en scholing werden de nieuwe anarchistische sleutelwoorden. In tegenstelling tot de idee van Bakoenin dat het volk in wezen revolutionair was, achtten de sociaal-anarchisten à la Malatesta deze conservatief en statisch. Het volk moest daarom door de anarchistische voorhoede worden voorbereid op de revolutie. De uitkomst van de revolutie zou vervolgens de afspiegeling zijn van de graad van emancipatie van het Italiaanse volk. Studiecentra, avondscholen, volksuniversiteiten, pedagogische tijdschriften en deelname aan de arbeidersbeweging waren de middelen die de anarchisten in de strijd wierpen. Dit 'libertaire' onderwijs was het anarchistische antwoord op dat van staat en Kerk. Luigi Molinari was de grootste gangmaker achter deze beweging in Italië. Hij introduceerde de Moderne Scholen naar het voorbeeld van de Spaanse anarchist Francisco Ferrer y Guardia.⁶⁹

Het anarchisme als beweging was in de eerste jaren van de twintigste eeuw niet meer zo prominent aanwezig als in de voorgaande tijd. De interne crisis was van tactische en ideologische aard en uitte zich in de opsplitsing van de beweging in vele deelgebieden: syndicalisme, neomalthusianisme, naturisme, humanisme, antiklerikalisme, antimilitarisme.⁷⁰ Deze bewegingen richtten zich slechts op aspecten van het anarchisme die ze tot middel en doel van de anarchistische actie verhieven.⁷¹ De anarchisten vormden pressiegroepen die zich vooral kenbaar maakten in andere bewegingen en partijen. De invloed van de anarchisten binnen de *Partito Socialista Italiano*, en met name op de revolutionaire socialistten, bleef aanzienlijk. Daarbij bestreden ze vooral het politieke realisme en opportunisme van de partij. De verticaal georganiseerde *Camere del Lavoro* werden beschouwd als organisaties die geschikt waren voor directe en revolutionaire acties in overeenkomst met de anarchistische idealen. Zij kregen onder leiding van anarchisten en socialistten steeds meer een revolutionair en politiek karakter en werden steeds vaker de aanstichters van stakingen. De horizontaal (naar beroep) georganiseerde vakorganisaties stonden veelal onder leiding van de hervormingsgezinde socialistten.⁷²

De strijd binnen de arbeidersbeweging werd het nieuwe actiepunt van de sociaal-anarchisten. Zij stelden daarbinnen hun revolutionaire ideeën tegenover het reformisme van de *Partito Socialista Italiano* en tegenover de parlementaire strijd. De anarchisten wilden verhinderen dat de socialistische partij de arbeidersorganisaties zouden gebruiken voor electorale doeleinden en ze zouden degraderen tot kiesorganisaties.⁷³ De arbeidersbeweging was daarbij geen doel op zich, maar een middel tot de sociale revolutie. Het educatieve en emanciperende karakter van de anarchistische acties binnen de arbeidersbeweging stond voorop. De anarchisten wilden de arbeiders laten wennen aan de dagelijkse strijd voor de verbetering van de werkomstandigheden en tegelijkertijd voorkomen dat ze zich zouden opsluiten in een corporatieve organisatie, zoals dat het geval was bij het Engelse *trade-unionism*. De activiteiten van Luigi Fabbri en Armando Borghi waren daarbij van groot belang.⁷⁴ Dankzij de relatieve tolerantie van de autoriteiten tegenover de arbeidersverenigingen was het voor de anarchisten bovendien veiliger zich binnen syndicalistische organisaties te

⁶⁹ De eerste Moderne School werd in 1901 in Barcelona opgericht door Francisco Ferrer y Guardia. Nadat in 1906 één van zijn medewerkers een bomaanslag had gepleegd op het Spaanse koninklijke paar moest Ferrer zijn scholen sluiten.

⁷⁰ Zie daarover onder andere: Heering en Geraets, "Domela Nieuwenhuis e il Movimento Anarchico".

⁷¹ Dadà, *L'Anarchismo in Italia*, 55.

⁷² Gentile, *L'Italia Giolittiana*, 72-73.

⁷³ Zij verweten de reformisten binnen de socialistische partij dat zij het concept van de klassenstrijd hadden losgelaten door hun samenwerking met de burgerlijke politieke klasse. De reformisten ontkenden daarmee, volgens de anarchisten, het socialisme.

⁷⁴ Falco, *Armando Borghi*, 5-78.

organiseren.

Het revolutionaire syndicalisme werd één van de belangrijkste uitingsvormen van de Italiaanse anarchisten. Daarbinnen bestonden echter talrijke tegenstellingen, zodanig dat men sprak van vele "syndicalismen". Het belangrijkste contrast werd gevormd door het anarchistische en het socialistische syndicalisme.⁷⁵ De eeuwig optimistische revolutionair Malatesta, die vanaf 1897 de Italiaanse anarchisten had aangezet om actief te opereren binnen de arbeidersbeweging, waarschuwde hen nu voor de corporatieve, bureaucratische en gematigde neigingen van het syndicalisme. Ook vond Malatesta dat de strijd tussen de arbeiders en kapitalisten niet uitsluitend op economisch terrein uitgevochten moest worden, omdat ze op die wijze nooit de volledige onteigening van de privé-eigendom zouden bereiken. In tegenstelling tot het Franse anarcho-syndicalisme van Fernand Pelloutier⁷⁶ en Pierre Monatte, beschouwden de malatestiaanse anarchisten de vakbonden uitsluitend als middel van propaganda en actie om te komen tot de anarchistische revolutie.⁷⁷ Deze tegenstelling kwam zeer scherp naar voren tijdens het Internationale Anarchistische Congres te Amsterdam in 1907.⁷⁸ De vakbond werd als een bruikbaar actiemiddel beschouwd omdat ze gericht was tegen de staat en het kapitalisme en omdat ze één van de kernen zou kunnen vormen van de toekomstige maatschappij. De politieke strijd tegen de regering door de gewapende opstand mocht echter nooit uit het oog verloren worden. Het anarchisme mocht in hun ogen nimmer een klassenbeweging worden.

Malatesta was van mening dat de algemene werkstaking in geen geval beschouwd mocht worden als de enige weg tot de revolutie. Zij was hooguit een bruikbaar middel om de revolutie te beginnen.⁷⁹ In zijn ogen zou de mythe van de algemene staking niet, zoals Georges Sorel geloofde,⁸⁰ het vertrouwen van de heersende klasse zodanig ondermijnen dat zij zich zonder slag of stoot zou overgeven; en evenmin zou deze de arbeidersklasse zodanig bemoedigen dat haar kracht onweerstaanbaar zou worden. De algemene staking was niet meer dan de eerste stap van een revolutionaire houding die zijn voltooiing in de volksopstand zou vinden. De anarchisten moesten, volgens hem, weliswaar syndicalisten zijn, maar toch altijd anarchisten blijven.⁸¹ Het anarchisme mocht niet beperkt blijven tot de arbeidersbeweging. De volksopstand bleef in Malatesta's visie de onontbeer-

---

⁷⁵ De verschillen kwam zeer duidelijk naar voren naar aanleiding van en tijdens het Tweede Nationale Congres van het Syndicalisme te Bologna in december 1910.

⁷⁶ Van Pelloutier werd postuum het boek *Histoire des Bourses du Travail* (Parijs, 1902) uitgegeven.

⁷⁷ In 1900 publiceerde Pelloutier zijn "Lettre aux Anarchistes" in *Le Congrès Général du Parti Socialiste Français, 3-8 décembre 1899* (Parijs, 1900). Hij opende de brief met "de woorden die ik te zeggen heb, vinden een uitstekende illustratie in de persoon van propagandisten als Malatesta, die zo goed de methodische organisatie van het proletariaat aan een revolutionaire passie weten te verbinden." In de brief riep hij de anarchisten op zich aan te sluiten bij de vakbonden om daarbinnen de sociale revolutie te bevorderen. Pelloutier, "Lettera agli Anarchici" in Alfredo Salsano, ed., *Antologia del Pensiero Socialista*, III, 302-306.

⁷⁸ Zie daarover: Antonioli, ed., *Dibattito sul Sindacalismo*; Dell'Erba, ed., *Congresso Anarchico*. Ofschoon het congres vaak wordt aangevoerd ter illustratie van de tegenstellingen tussen revolutionaire syndicalisten als Monatte en intransigente anarchisten als Malatesta, toonde de bijeenkomst toch een opvallende eensgezindheid over de resoluties.

⁷⁹ Vanaf de internationale congressen in Brussel (1891) en Zürich (1893) werd de algemene werkstaking door de anarchisten beschouwd als het middel waarmee ze een oorlogsverklaring van hun regering zouden beantwoorden. Deze tactiek werd vooral door Domela Nieuwenhuis verdedigd.

⁸⁰ Sorel, *Réflexions sur la Violence*, 138-168.

⁸¹ De syndicalisten beschouwden de overname van de staatsmacht door de arbeidersklasse als einddoel van de algemene werkstaking. De revolutionaire vakbeweging - en niet de revolutionaire partij - moest in de socialistische maatschappij de beslissende rol spelen. De malatestiaanse anarchisten waren tegen een dergelijke exclusieve rol voor de vakbeweging: alle revolutionaire krachten zouden de revolutie bepalen.

lijke stap naar de revolutie die zou leiden tot de emancipatie van de hele mensheid. Zijn bedenkingen tegen het syndicalisme werden ongetwijfeld versterkt door het feit dat in Italië het revolutionaire syndicalisme binnen de *Partito Socialista Italiano* was ontstaan en door de ontwikkeling van de vakbonden zoals hij die in Amerika en in Engeland zag.⁸² Het Italiaanse syndicalisme was door zijn oorsprong een intellectuele en politieke stroming. Na de algemene staking in Parma in 1908 veranderde dat karakter: het revolutionaire syndicalisme verloor zijn provinciaalse inslag en kreeg een antireformistische, anti-étatistische en anarchistische essentie.

Luigi Fabbri, die Malatesta nooit openlijk en rechtstreeks bekritiseerde uit angst voor tegenstellingen binnen de beweging, kende de vakbonden een veel groter belang toe dan zijn leermeester. Hij zag het revolutionaire syndicalisme als een onvervreemdbaar element van het socialistische anarchisme. Fabbri vond de functie van de vakbond zelfs belangrijker dan die van de anarchistische partij. Hij spoorde de anarchisten daarom aan niet alleen deel uit te maken van de vakbonden, maar er ook de voormannen van te worden. Op deze wijze zouden ze de algemene stakingen in anarchistisch-revolutionaire richting kunnen sturen.⁸³ In tegenstelling tot Malatesta vertrouwde Fabbri ook op het concept van de klassenstrijd.⁸⁴ Dankzij de syndicalistische activiteiten, aangespoord door Fabbri, Borghi en de oude Jura-anarchist James Guillaume, voorkwamen de Italiaanse anarchisten een dubbel isolement: ze hervonden niet alleen hun contacten met de werkende massa, maar herstelden ook hun internationale relaties.⁸⁵ Vlak voordat de Eerste Wereldoorlog het voorlopig einde van het syndicalisme en anarchisme zou inluiden, grepen beide stromingen terug op de oude waarden van de Eerste Internationale. Bakoenin werd door de syndicalisten Guillaume en Borghi naar voren geschoven als proto-syndicalist die de economische strijd op zich reeds voldoende achtte. Het syndicaat was volgens hen het enige instrument en de logische uitkomst van de revolutie. Malatesta en Fabbri daarentegen wezen erop dat Bakoenin de Internationale slechts zag als middel. De syndicaten moesten de instrumenten zijn van "verlichte groepen",⁸⁶ van een revolutionaire elite om ze in de gewenste richting te duwen.⁸⁷ Het debat tussen Marx en Bakoenin over de essentie van de Internationale was weer terug bij zijn oorsprong. Dat debat werd in juni 1914 ruw onderbroken door de *Settimana Rossa* (de Rode Week), waarin duidelijk werd dat noch de anarchisten noch de syndicalisten de kracht bezaten om een spontane opstand uit te breiden tot een effectieve botsing met de staat. De aantrekkingskracht van de staat werd duidelijk bevestigd tijdens de Eerste Wereldoorlog.

⁸² Malatesta's ideeën over het syndicalisme komen het duidelijkst naar voren in zijn redevoeringen en in de discussies tijdens het Internationale Anarchistische Congres te Amsterdam in 1907. Antonioli, ed., *Dibattito sul Sindacalismo* en Dell'Erba, ed., *Congresso Anarchico tenuto ad Amsterdam*.

⁸³ Fabbri, "A Proposito di Sindacalismo" in: Salsano, ed., *Antologia del Pensiero Socialista*, III, 555-562.

⁸⁴ Falco, *Armando Borghi*, 14-16.

⁸⁵ Masini, *Storia degli Anarchici* (1981) 222-223.

⁸⁶ In Malatesta's woorden "gruppi di gente d'idee".

⁸⁷ Zie Antonioli, "Bakunin tra Sindacalismo Rivoluzionario e Anarchismo", 100-112.

Conclusie

"Het instinctieve anarchisme van zovele Italianen heeft [...] een gelijke en tegengestelde tendens naar autoritair bestuur als geneesmiddel voortgebracht", stelde de Engelse Italië-kenner Denis Mack Smith.¹ Van een instinctief anarchisme bij Italianen was - en is - geen sprake. Daarentegen neigen Italianen ertoe een leiderscultus in stand te houden door een "vader-figuur", een energieke weldoener die boven het volk verheven is, aan de macht te brengen. Zelfs Malatesta werd in 1919 door zijn kameraden als "de Lenin van Italië" binnengehaald. Deze naïeve hang naar gezag kon eenvoudig leiden tot de dictatuur van Mussolini en tot de *partitocrazia* in de jaren tachtig en negentig.

De anarchisten geloofden, in hun prille optimisme en vanuit een rotsvast vertrouwen in het revolutionaire instinct van het volk, dat ze via een simpele opstand de staat ten val konden brengen. De overschatting van hun eigen krachten en van de revolutionaire bereidheid van de volksmassa gingen gepaard met onderschatting van de kracht van de liberale staat. Deze onjuiste beoordeling leidde tot een fatale strategie en tot een telkens terugkerende onderdrukking van de beweging door de regering. Die repressie veroorzaakte binnen de beweging regelmatig afscheidingen en scheuringen.

We hebben twee aanwijsbare voorbeelden gezien van de relatie tussen overheidsrepressie en crisis binnen het anarchisme. Het meest duidelijke was de ommezwaai van Andrea Costa in 1879. Zijn bekering tot het legale socialisme was geen verraad van oude idealen en oude kameraden, zoals vele anarchistische historici beweren, evenmin het einde van het anarchisme en de overwinning van het legale socialisme, zoals vele marxistische historici menen, maar ze was veeleer het gevolg van de overtuiging dat illegale en ondergrondse acties de anarchisten nog meer van het volk zouden vervreemden. Costa's overgang tot het parlementarisme bracht bij de anarchisten een reactie teweeg die zich kenmerkte door radicalisering en afkeer van elke vorm van organisatie. Organisaties, verenigingen en congressen werden door veel anarchisten gezien als de voorbodes van autoritair gezag en byzantinisme. Deze extreme aversie van organisatie werd versterkt door de infiltratie van honderden politespionnen en door de criminalisering van de anarchistische verenigingen. Daarentegen verscherpte ook een autonome ontwikkeling binnen het anarchisme het verzet tegen het socialistische anarchisme: de invloed van ge vulgariseerde ideeën van diverse theoretici en de uitwerking van het emigrantenbestaan. Ondanks de voortdurende repressie wist de anarchistische beweging telkens weer overeind te komen, maar veelal in andere gedaanten en met andere strategieën.

De houding van de regering bespoedigde ook Merlino's afscheid van het anarchisme. Hij was tot de conclusie gekomen dat de onverzoenlijke houding van de anarchisten tot machteloosheid leidde in een situatie waarin de fundamentele democratische vrijheden niet langer aanwezig waren. Zijn nieuwe opstelling had echter minder gevolgen voor de anarchistische beweging dan Costa's vertrek omdat hij nauwelijks over een persoonlijke schare volgelingen beschikte.

De Italiaanse anarchisten zijn er nooit in geslaagd door te dringen tot de belangrijkste doelgroep,

---

¹ Mack Smith, *Italy. A Modern History*, 200.

de boerenbevolking. Daardoor bleef het anarchisme, evenals later het marxistische socialisme, hoofdzakelijk een stedelijke beweging. Dit karakter werd nog versterkt door de deelname aan arbeidersacties aan het einde van de jaren tachtig. In de steden had het anarchisme echter een stevige basis. Ondanks de overheidsrepressie en de vijandige houding van de marxistische leiders bleef het anarchisme een levendige stroming. In de periode 1884-1889 maakte de anarchistische beweging een diepe crisis door. Die terugval werd hoofdzakelijk veroorzaakt door de effectieve repressie die tot het vertrek van de anarchistische leiders naar het buitenland leidde.

De Italiaanse anarchistische beweging raakte gedurende de late negentiende eeuw steeds meer geïsoleerd. Ze raakte afgezonderd van internationale contacten en riep steeds meer weerstand op van verwante partijen en groeperingen. Tevens bezette ze een moeizame positie binnen de arbeidersbeweging. Enkele gebeurtenissen markeren de stadia van de toenemende afzondering. De prefect van Napels zette in december 1869 de toon voor de houding van de autoriteiten tegenover de internationalisten toen hij de Internationale omschreef als een sociale plaag die ook als zodanig moest worden bestreden. De massale arrestaties in maart 1873 vormden de eerste landelijke fase van de internationalisten-bestrijding. Deze actie versterkte de internationalisten in hun overtuiging dat ze de regering met illegale middelen moesten bestrijden. De Internationale vormde daardoor in wezen een geheime sekte. De tegenstellingen tussen de internationalisten en de republikeinen - sinds de polemieken over de Commune van Parijs - leidden herhaaldelijk tot wederzijdse verkettering maar de scheiding der geesten vond pas definitief plaats na 1874, na de arrestaties van de Villa Ruffi. De republikeinen trokken zich terug als mogelijke bondgenoten in een opstand. De aanklacht in de pers tegen de internationalisten als verantwoordelijken voor de moordaanslag op koning Umberto I in 1878 en voor de daarop volgende bomaanslagen bezorgde de internationalisten het verlies van een belangrijk deel van de sympathie van de publieke opinie. Weliswaar was de burgerij nooit op de hand geweest van de Internationale, maar velen die een wrok koesterden tegen de regering hadden tot aan de terreurdaden in 1878 haar activiteiten met enige instemming gezien. De ommezwaai van Costa had enorme repercussies op de aanhang van de Internationale. Die klap kwam nog harder aan door de oprichting van de *Partito Operaio Italiano*. De grootste schok kwam echter in 1892 toen de sociaal-democraten zich organiseerden in de *Partito Socialista Italiano*. Het marxisme bleek aantrekkelijker te zijn in intellectuele kring dan het anarchisme. Het isolement werd nog vergroot door publicaties van de positivistische criminologen en door de antianarchistische wetgeving van Crispi in 1894. De vervolgingen in de late jaren negentig waren tegen de anarchisten en socialisten gericht. Zij leidden niet tot een toenadering tussen beide bewegingen maar juist tot een verwijdering. De socialisten wierpen zich op als verdedigers van de politieke en democratische vrijheden, de anarchisten bleven zich tegen het hele politieke systeem verzetten. Dit gedwongen isolement versterkte in grote mate de toch al niet geringe neiging tot afzondering van grote groepen anarchisten die daarop hun standpunten radicaliseerden. Pas in de twintigste eeuw kon de anarchistische beweging zich enigszins aan deze verstrengeling van zelfgekozen en opgelegde afzondering ontworstelen. Het belangrijkste middel daartoe waren de activiteiten in de arbeidersbeweging.

De Italiaanse anarchistische beweging was zeer afhankelijk van haar leiders. Ondanks de enorme afkeer van de handarbeiders tegen intellectuelen was het 'voetvolk' volledig afhankelijk van 'auto-gedeklasseerde' burgerlijke leiders. Zij bepaalden de ideologie en de strategie. Hun aanwezigheid in Italië was noodzakelijk voor de herleving van het activisme van de verschillende verenigingen. De uitschakeling van de aanvoerders in de jaren tachtig leidde tot een situatie waarin de anarchistische organisatie zich nauwelijks kon handhaven. Deze afhankelijkheid is veelzeggend voor de beperkte omvang van de beweging. Zoals Nettlau stelde, zijn kleine bewegingen voor hun voortgang veelal toegewezen op bijzondere personen met een vaste overtuiging.

De Italiaanse anarchistische voorlieden waren vergelijkbaar met apostelen. De Judas is bij de anarchisten snel gevonden in de persoon van Carlo Terzaghi. De omvangrijke infiltratie van politespionnen in de anarchistische beweging leidde zowel tot verscheurdheid binnen de beweging als tot radicalisering van de anarchisten. De spionage-activiteiten leidden bij de regeringsleiders en ordehandhavers tot een buitensporige aandacht voor de anarchisten en tot waanvoorstellingen over de meest onwaarschijnlijke samenzweringen en aanslagen. Dat is het meest voorzichtige oordeel dat over het werk van de politespionage geveld kan worden. In hoeverre de spionnen verder gingen en aanzetten tot het plegen van aanslagen of (mede)schuldig waren aan aanslagen, is vrijwel niet na te gaan. Door het gedecentraliseerde systeem van politespionage had de regering nauwelijks greep op de praktijk en hing het van de persoonlijke integriteit en ambitie van de directe opdrachtgevers af hoe ver de spionnen hun intriges konden doordrijven.

De vergelijking tussen godsdienst en anarchisme gaat ook op als het de leer betreft. De anarchistische leiders waren compromisloos. Ze waakten angstvallig over de zuiverheid van het gedachtengoed die tegen elke vorm van 'decadentie' of reformisme verdedigd moest worden. Hun status binnen de beweging was bijna onaantastbaar, hun woord bijna heilig. Met name Malatesta verwierf, tegen wil en dank, dit aanzien. Pas in de twintigste eeuw durfde een nieuwe generatie sociaal-anarchisten in naam van het syndicalisme een afwijkende mening te uiten.

De Italiaanse regeringen hebben de Internationale en de anarchisten nooit getolereerd. Het beeld dat zij van de Internationale hadden, reflecteerde alles wat patriotten verafschuwden: het internationale, antiburgerlijke, antimonarchistische, revolutionaire, federalistische en socialistische karakter van de organisatie werkte als een rode lap op de politieke machthebbers. De kleur van die uitdaging werd nog feller door het anti-étatistische karakter van de Italiaanse Afdeling van de Internationale. De grootste angst voor de Internationale betrof echter niet zozeer die vereniging zelf als wel haar mogelijke coalitie met de republikeinen. De veronderstelde sturende hand achter de werkstakingen gaf de regering het excuus om de Internationale te onderdrukken. De vrees dat de internationalisten zich zouden opwerpen als woordvoerders en organisatoren van de arbeiders nam in de loop van de tijd toe.

Die angst kon de regering in de jaren tachtig laten varen. Na de criminalisering van de Internationale door de vonnissen van de Hoven van Cassatie in 1879 konden de internationalisten geen massa-organisatie meer vormen. De partij van Andrea Costa, de *Partito Operaio* en de *Camere di Lavoro* namen deze functie over. De anarchisten daarentegen werden gedwongen tot illegale activiteiten en tot ballingschap.

Gedurende de late negentiende eeuw ondernamen twee regeringen een poging tot liberaal beleid. Zowel de regering-Cairoli van 1878 als de regering-Giolitti van 1892-1893 stonden de oppositie-groeperingen toe zich vrij te verenigen en te ontwikkelen. Deze vrijheid gold in het minst voor internationalisten en anarchisten. Cairoli viel na een motie van wantrouwen over zijn liberale beleid en Giolitti werd voor zijn open opstelling beloond met de opstand van de *fasci siciliani*. Beide pogingen tot grotere tolerantie werden gevolgd door perioden van strenge repressie.

Vanaf het begin van het koninkrijk Italië hebben de regeringen van de *Destra* en de *Sinistra* de internationalisten en anarchisten gecriminaliseerd. Daartoe werden politiemaatregelen als de *ammonizione* en het *domicilio coatto*, die voor gewone misdadigers waren ontworpen, aangewend tegen staatsvijanden of 'subversieve' personen, in het bijzonder tegen de anarchisten. Nog duidelijker gebeurde dat via de wetgeving, die een groep anarchisten gelijkstelde met een bende misdadigers. Deze criminalisering heeft het verzet van anarchisten tegen vaste organisatievormen zeker bevorderd.

De staat was niet zozeer bevreesd voor de politieke bewegingen van het republicanisme of anarchisme, maar vooral voor de invloed die deze bewegingen zouden kunnen uitoefenen op het

toch al onrustige volk. Terwijl de anarchistische beweging de kloof met het volk probeerde te overbruggen om het - 'in het belang van hun eigen emancipatie' - tegen de staat in opstand te brengen, bleef de politieke top ver van het volk verwijderd en wilde ze het ook verre houden van de politiek. Deze opstelling veranderde pas tijdens de tweede regeerperiode van Giolitti vanaf 1901.

De repressie ten tijde van Depretis vanaf eind 1878 leidde tot een vlucht van de internationalisten en anarchisten naar het buitenland. Dit emigrantenanarchisme verontrustte de regering bijna nog meer dan het anarchisme in eigen huis. Ongetwijfeld zullen bij deze politici de ervaringen van hun ballingschap tijdens het Risorgimento een belangrijke rol hebben gespeeld bij hun bezorgdheid over de activiteiten van de anarchisten. De moord op tsaar Alexander II was van doorslaggevende betekenis voor de ontwikkeling van de georganiseerde Italiaanse politiediensten in het buitenland. Deze hielden zich uitsluitend met de anarchisten bezig. De controle van de regering op dit apparaat was gering. Dat was het gevolg van de vele regeringswisselingen en van de structuur van de halfslachtig opgezette dienst.

De organisatie van de politieke politie en van de politespionage heeft een aantal belangrijke resultaten behaald: zij hield de regering permanent waakzaam voor het gevaar van de anarchisten; ze informeerde de regering gedetailleerd over de verplaatsing van de belangrijkste anarchisten en over hun internationale contacten; ze zaaide argwaan en verdeeldheid binnen de beweging. Het belangrijkste resultaat was echter een grote mate van mystificatie van het anarchisme.

De politie-organisatie is er niet in geslaagd om individuele aanslagen te voorkomen. Juist omdat het in alle gevallen om individuele aanslagen handelde en de daders niet tot de kring van de invloedrijke anarchisten behoorden, was de politiedienst niet in staat deze te voorspellen of tijdig waar te nemen. De Zwitserse opperrechter Otto Lang constateerde in 1905 terecht:

De politieke politie weet alles: haar spionnen informeren haar welke krant 'de anarchist' leest, waar hij zich laat scheren, van wie hij brieven ontvangt - slechts dat ene weet ze niet en ze zal het ook dan niet weten als het mogelijk zou zijn dat haar ijver en haar gewetenloosheid nog zouden toenemen: [...] ze weet niet wanneer in een of ander pathologisch brein de gedachte opduikt om een aanslag te plegen.²

Het einde van de individuele aanslagen werd veroorzaakt door de veranderde strategie van de anarchisten zelf en door de veranderde houding van de regering tegenover de arbeidersbeweging. Het spionagenetwerk, dat door Giolitti in stand werd gehouden en werd uitgebreid, heeft op geen enkele wijze bijgedragen aan de afsluiting van het terroristische tijdperk.

In de jaren negentig verzekerde de regering zich van de samenwerking van de grensstaten op het gebied van uitwisseling van informatie over de anarchisten. In 1894 had Crispi zich reeds verzekerd van de medewerking van de buurstaten in de strijd tegen de anarchisten. De samenwerking op Europees niveau werd pas effectief na de Internationale Antianarchistische Conferentie te Rome in 1898. Vanaf dat moment hielden de nationale politiediensten elkaar maandelijks op de hoogte van uitwijzingen en signalen van anarchisten.

De Weense journalist Ernst Victor Zenker had in 1898 volkomen gelijk toen hij zijn stelling publiceerde:

Geen waakzaamheid zal aanslagen tegenhouden, geen gestrengheid zal fanatici doen terugschrikken en geen systeem van internationale politie zal de uitbreiding van het actie-anarchisme verhinderen als de ziektekiem die in het sociale lichaam zit, niet verdwijnt.

---

² *Politische Polizei und Spitzelwirtschaft*, 57.

Zolang in Italië een slecht *regeringssysteem* met van oudsher ingekankerde economische kwalen en een kolossale bevolkingsaanwas samenkomen, zolang zal het de buurstaten met zijn proletariaat overspoelen en zal steeds opnieuw de besmetting van de sociale wanhoop uit het zieke in het gezonde deel van de maatschappij verspreiden.³

---

³ Zenker, "Der Anarchismus und seine Bekämpfung", *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, I (1898) 714. Een soortgelijke mening ventileerde Gustav Maier, "Glossen zur neuesten Anarchistenhetze", *Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik*, XVI (1898) 63.

Bijlagen A

Bijlage - I

DE FRANSE WETGEVING TEGEN DE INTERNATIONALE VAN 14 MAART 1872¹

Art. 1er. Toute association internationale qui, sous quelque dénomination que ce soit, et notamment sous celle d'Association Internationale des Travailleurs, aura pour but de provoquer à la suspension du travail, à l'abolition du droit de propriété, de la famille, de la patrie, de la religion ou du libre exercice des cultes, constituera, par le seul fait de son existence et de ses ramifications sur le territoire français, un attentat contre la paix publique.

Art. 2. Tout Français qui, après la promulgation de la présente loi, s'affiliera ou fera acte d'affilié à l'Association Internationale des Travailleurs ou à toute autre association professant les mêmes doctrines et ayant le même but, sera puni d'un emprisonnement de trois mois à deux ans et d'une amende de cinquante à mille francs. Il pourra, en outre, être privé de tous ses droits civiques, civils et de famille énumérés en l'article 42 du Code pénal, pendant cinq ans au moins et dix ans au plus.

L'étranger qui s'affiliera en France ou fera acte d'affilié sera puni des peines édictées par la présente loi.

Art. 3. La peine de l'emprisonnement pourra être élevée à cinq ans, et celle de l'amende à deux mille francs, à l'égard de tous, Français ou étrangers, qui auront accepté une fonction dans une de ces associations, ou qui auront sciemment concouru à son développement, soit en recevant ou en provoquant à son profit des souscriptions, soit en lui procurant des adhésions collectives ou individuelles, soit enfin en propageant ses doctrines, ses statuts ou ses circulaires.

Ils pourront en outre être renvoyés par les tribunaux correctionnels, à partir de l'expiration de la peine, sous la surveillance de la haute police, pour cinq ans au moins et dix ans au plus.

Tout Français auquel aura été fait application du paragraphe précédent restera, pendant le même temps, soumis aux mesures de police applicables aux étrangers, conformément aux articles 7 et 8 de la loi du 3 décembre 1849.

Art. 4. Seront punis d'un an à six mois de prison et d'une amende de cinquante à cinq cents francs, ceux qui auront prêté ou loué sciemment un local pour une ou plusieurs réunions d'une partie ou section quelconque des associations susmentionnées, le tout sans préjudice des peines plus graves applicables, en conformité du Code pénal, aux crimes et délits de toute nature dont auront pu se rendre coupables, soit comme auteurs principaux, soit comme complices, les prévenus dont il est fait mention dans la présente loi.

Art. 5. L'article 463 du Code pénal pourra être appliqué, quant aux peines de la prison et de l'amende prononcées par les articles qui précèdent.

Art. 6. Les dispositions du Code pénal et celles des lois antérieures aux-quelles il n'a pas dérogé

---

¹ Bron: *Journal Officiel de la République française*, A. IV, 23 maart 1872. Een Italiaanse vertaling is afgedrukt in *Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie*, III, 408-409.

par la présente loi continueront de recevoir leur exécution.

Art. 7. La présente loi sera publiée et affichée dans toutes les communes.
Délibéré en séance publique, à Versailles, le 14 mars 1872.

Le président,
signé: Jules Grévy

*Bijlage - 2*HET SPAANSE VOORSTEL TOT INTERNATIONALE MAATREGELEN TEGEN
DE INTERNATIONALE VAN 9 FEBRUARI 1872²

Ministerio de Estado
Seccion Política
Circulaire.
Traduction.

Monsieur,

Un grave débat s'est soulevé au Congrès des députés pendant la seconde session des Cortès espagnoles. Il a peut-être été le plus important de tous ceux qui aient jamais pu avoir lieu au sein d'une Assemblée législative. Il s'agissait de préciser sous le point de vue politique, c'est à dire, éminemment pratique, la vraie nature de *l'Association internationale des travailleurs*. Sa puissante et formidable organisation et le rapide développement qu'elle a eu dans peu d'années méritent d'attirer sérieusement l'attention de tous ceux qui s'intéressent à la conservation de l'ordre social. Celui-ci est menacé dans ses fondements mêmes par *l'Internationale*, qui rompt en visière avec toutes les traditions de l'humanité, en effaçant des esprits le nom de Dieu; de la vie la famille et l'héritage, du monde civilisé les Nations et en aspirant seulement au bien-être des ouvriers sous la base de la solidarité universelle: il était donc absolument nécessaire d'examiner et de décider jusqu'à quel point pourrait-on tolérer, même sous l'empire des institutions politiques les plus libérales, l'existence d'une Association, qui commençait par se déclarer l'ennemie de toute école politique et incompatible également avec toutes les formes actuelles de Gouvernement.

On soumit donc au Congrès des députés la question de savoir si le respect dû à la liberté et aux droits consignés dans la Constitution démocratique espagnole devrait s'étendre jusqu'à son exercice le plus abusif, en permettant de s'en prévaloir à ceux mêmes qui luttèrent pour les détruire et pour renverser aussi tout ce qui existe; ou si, pour défendre cette même liberté bien entendue on devrait couper court aux tendances perturbatrices et dissolvantes de *l'Internationale*, en la déclarant attentatoire à la sécurité de l'Etat et comprise par conséquent dans les prohibitions de l'article 19 de la Constitution.

Vous aurez certainement suivi avec le même intérêt qu'elle a éveillé partout cette longue et lumineuse discussion, soutenue à une si grande hauteur par nos principaux orateurs. Il n'est donc pas nécessaire de vous rappeler le point de vue sous lequel la question a été envisagée par le Gouvernement de Sa Majesté, qui obtint à la fin dans un vote solennel du Parlement une déclaration favorable à ses doctrines.

D'après ces données, vous n'aurez point de doute sur les idées du Gouvernement de Sa Majesté vis-à-vis de *l'Internationale*; et la circulaire adressée aux Autorités départementales par mon collègue, Mr. le Ministre de l'Intérieur, vous aura déjà fait connaître la conduite qu'il est dès lors décidé à suivre, en déployant à cet effet la plus grande énergie.

Le Gouvernement, s'appuyant sur les déclarations des Représentants du pays, qui ont jugé *l'Internationale* hors de la Constitution et comprise dans les prévisions du Code pénal, est résolu à en réprimer toutes les manifestations et tous les autres actes ostensibles capables de troubler le repos public, de même qu'il est aussi décidé à soumettre aux Cortès, si les circonstances l'exigeaient, un projet de loi portant la dissolution de la dite Association, conformément au précepte

---

² Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14004.

constitutionnel.

Le Gouvernement de Sa Majesté ne s'adresse pas néanmoins aujourd'hui à vous par mon entremise dans le seul but de vous exposer ses idées, déjà bien connues, sur *l'Internationale* et de vous faire savoir les règles auxquelles il va subordonner sa conduite à cet égard pour le régime intérieur de la Nation. Il a d'autres vues. Sachant que vous vous trouvez entièrement identifié à lui quant à ses opinions sur ce point, il aime à espérer que dans l'exercice de la haute Mission qui vous est confiée, vous contribuerez efficacement par vos démarches auprès du Gouvernement de la Confédération Suisse à ce que toutes les mesures nécessaires pour arriver à un résultat satisfaisant soient prises d'un commun accord.

Cet accord est exigé par la nature même de cette Association, dont le caractère d'universalité est précisément ce qui la rend plus dangereuse. Il ne suffit pas qu'un seul Gouvernement prenne isolément vis-à-vis d'elle les dispositions les plus sévères; de même qu'il ne suffirait non plus que l'on parvînt à faire disparaître les sections de l'Internationale au sein d'une seule Nation, soit au moyen de ses lois, soit par la coopération et l'initiative individuelles (dont l'importance ne saurait jamais être trop recommandée) de toutes les classes intéressées à la conservation de la société. Il en resterait toujours quelques adeptes fanatiques, qui à la première occasion favorable pourraient servir de noyau à sa prompte réorganisation, pour laquelle le *Conseil général* pourrait s'aider puissamment de la publicité extraordinaire que la presse périodique a acquise de nos jours et de la rapidité des communications existant chez tous les peuples civilisés. La Commune de Paris en est un exemple éloquent; une grande partie et peut-être non la moins influente, de ceux qui ont dirigé ses événements, était composée d'étrangers, qui ne résidaient pas en France à la chute de l'Empire.

Pour conjurer le mal il faut donc que tous les Gouvernements travaillent à la fois dans le même but. Tous y sont également intéressés, et peut-être encore plus que l'Espagne, où *l'Internationale* n'a pas jeté de si profondes racines et ne compte d'aussi nombreux affiliés que dans d'autres contrées des deux continents. Le régime, auquel chaque Nation est soumise, permet d'adopter des dispositions législatives qui, tout différentes qu'elles soient, seraient néanmoins également efficaces pour les préserver du bouleversement produit par une révolution sociale.

L'imminence et la gravité du danger ne sauraient être plus grandes, et il est à souhaiter que les hommes d'Etat veuillent bien consacrer à cette affaire la sérieuse attention réclamée déjà d'eux l'année dernière par la circulaire de Mr. le Ministre des Affaires étrangères de la République française. Cette Nation venait alors de traverser une crise terrible. Il est possible que la dure répression infligée aux perturbateurs et la victoire remportée par les troupes de Versailles aient inspiré aux autres Gouvernements de l'Europe une sécurité mal fondée. Cependant, les organes de *l'Internationale* et les déclarations de ses adeptes aux clubs et même aux Parlements démontrèrent bientôt que la déroute éprouvée était considérée par eux comm'un échec passager et que loin de blâmer les horreurs de la Commune de Paris, ils en réclamaient avec orgueil leur part de responsabilité, tout en étant prêts à les provoquer de nouveau et à les reproduire et en travaillant pour étendre avec plus de persévérance que jamais le cercle de leur action.

Il est donc à espérer, vu l'extrême gravité des circonstances, que tous les Etats feront un accueil bienveillant et sympathique à la demande de leur concours pour l'oeuvre de défense contre *l'Internationale*, qui deviendrait certes beaucoup plus facile si une des grandes Puissances se chargeait de formuler les bases d'une entente commune et d'une action universelle et simultanée.

Il serait de même à désirer que les Nations qui n'ont pas encore conclu des traités d'extradition avec l'Espagne se prêtent à stipuler une Convention ou à établir un accord spécial pour tout ce qui se rapporte à *l'Internationale*.

Veillez me faire savoir si Mr. le Ministre des Affaires étrangères est disposé à prendre en considération ces indications. Je vous prie de lui donner lecture et de lui laisser copie de cette

Dépeche.

Bien convaincu de votre zèle pour la service de l'Etat, je suis sûr que vous saurez profiter des bonnes relations existant entre le Gouvernement de la Confédération Suisse et celui de Sa Majesté pour obtenir l'appui le plus prompt et le plus efficace dont celui-ci puisse avoir besoin à l'extérieur par rapport aux mesures qu'il jugera prudent d'adopter.

Bijlage - 3

CIRCULAIRE VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN,
ROME 20 JANUARI 1879³

Het zal zeker niet aan uw aandacht zijn ontsnapt dat zich in de laatste maanden van het vorige jaar een ongewone opleving van de internationalistische partij voordeed, die de stoutmoedigheid aanspoorde tot de gruwelijke gebeurtenissen in Napels, Florence en Pisa.

Na die criminele gebeurtenissen heeft het gezag in vele plaatsen van het koninkrijk werkelijk niet nagelaten om met rigoreuze maatregelen tegen de leden van de bovengenoemde partij op te treden, hetzij door huiszoekingen te verrichten bij de meest gevaarlijken, hetzij door hen te arresteren en over te dragen aan de gerechtelijke autoriteiten, zodanig dat er momenteel niet weinig rechtszaken lopen tegen internationalisten die worden beschuldigd van overtredingen tegen de binnenlandse veiligheid van de staat of van [het lidmaatschap van een] misdadig genootschap of van overtreding van de *ammonizione*, ofwel van gewone overtredingen en misdrijven.

Deze maatregelen veroorzaken ongetwijfeld een aanzienlijke verstoring, tenminste tijdelijk, van de plannen van deze gevaarlijke partij, maar het is niet aan te nemen dat zij zich gewonnen geeft. Integendeel, het blijkt dat zij haar duistere praktijken voortzet.

Het is derhalve de plicht van het gezag dat is aangesteld voor de bewaking van de openbare orde, om zich met alle middelen die haar door de wet worden verleend, te verzetten tegen de verwezenlijking van de duistere plannen van de internationalisten, en ik twijfel er niet aan dat u zich met bijzondere ijver zult inzetten voor een zo belangrijke taak.

Zonder enige twijfel zult U er derhalve voor zorgen dat het meest rigoreuze toezicht op alle internationalisten van uw provincie wordt uitgeoefend, en dat, met een goede opsporingsdienst, hun complotten zullen worden ontdekt, en in het bijzonder zal worden vastgesteld of er in hun vergaderplaatsen, bij hun thuis of op enige andere plaats, wapens, correspondentie en andere voorwerpen met betrekking tot misdrijven of wijzend op criminele voornemens daartoe worden bewaard; en dat [moet gebeuren] met de bedoeling om over te gaan, altijd in overeenstemming met de gerechtelijke autoriteiten, tot huiszoekingen in de genoemde vergaderplaatsen, of in de woningen van de internationalisten, of ook tot de arrestatie van dezelfden, indien men voldoende elementen kan verzamelen om een rechtsgeding aan te spannen.

U zult daarenboven de opdracht geven dat alle leden van de Internationale, op wie de vereiste elementen van de wet op de openbare veiligheid toepasbaar zijn, zullen worden voorgedragen voor de gerechtelijke *ammonizione*, en dat er zeer streng op de *ammoniti* zal worden toegezien om ze in geval van overtreding op te pakken en over te dragen aan de bevoegde autoriteiten.

Indien u echter de bovengenoemde middelen niet toereikend acht om de uiterst gevaarlijke sekte doeltreffend te bestrijden, verneem ik gaarne welke andere maatregelen u tot dat doel noodzakelijk acht, en dit ministerie zal niet nalaten om de betreffende voorstellen te onderzoeken en de inspanningen van de politieke autoriteiten te ondersteunen binnen de grenzen van de huidige instellingen, ter realisering van het gewenste doel om de openbare rust en de veiligheid van de burgers en hun eigendom te garanderen.

Ondertussen verzoek ik u om mij een lijst op te sturen van alle personen van uw provincie die lid zijn van de Internationale, daarbij voor elk van hun aangevend: naam, achternaam, vader, leeftijd, geboorteplaats, woonplaats, beroep, met daarbij een korte biografische schets waaruit vooral de

---

³ Bron: Zie VINDPLAATSEN VAN CIRCULAIRES VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN. De Italiaanse teksten zijn in het Nederlands vertaald.

eventuele juridische aanklachten naar voren komen.

*Bijlage - 4*BRIEF VAN FLORIDO MATTEUCCI AAN MINISTER VAN JUSTITIE DIEGO TAJANI⁴

Excellentie

Schrijver dezes verzoekt niet om een baan of een beloning, maar is een anarchistische Internationalist die zich heeft voorgenomen om U in deze bladzijden met bewijzen aan te tonen dat U, die zich hoogdravend minister van Gratie en Justitie noemt, dat U, die het liberale en progressieve geloof belijdt, de gerechtigheid vertrapt en het fundament van elke vrijheid, de individuele vrijheid, aantast.

Morgen worden het vier maanden dat ondergetekende gearresteerd werd wegens overtreding van de *ammonizione* die hem werd opgelegd, omdat hij een *openlijk verklaarde Internationalist is en als zodanig in staat tot samenzweren*, door die parels van het liberalisme en van de burgerlijke vooruitgang, Cairoli en Zanardelli, die U zo vaak als demagogen censureerde in het Parlement van de Italiaanse Burgerij.

Welnu, vrijwel gelijktijdig met de aanhouding ontving ondergetekende een bevel tot hechtenis van de rechter-instructeur van het Gerechtshof van Florence wegens: *het hebben samengezworen tegen de binnenlandse veiligheid van de Staat door het plan te maken te handelen met het doel de regeringsvorm te veranderen en omver te werpen*, wegens: *poging tot afpersing en misdadig genootschap*.

Zoals U ziet, Excellentie, probeerden de reeds genoemde Cairoli en Zanardelli, niet tevreden met de *ammonizione*, ondergetekende, en met hem vele anderen [...], te besmeuren met hun slijk. Het werd november 1878, en de Raadskamer van het Gerechtshof van Florence stond reeds op het punt om zich in het voordeel van de aangeklaagden uit te spreken (en dat verzeker ik U) in deze grove, om het zo maar te noemen, rechtszaak. Maar de dolk van Passannante en de bommen van Florence en Pisa veranderden het aanzien van de zaak. Weliswaar verbleven zowel ondergetekende als de mede-aangeklaagden in bovengenoemd proces in de gevangenis toen die gebeurtenissen zich voordeden, enkelen sedert twee maanden en anderen één maand, en de meest redelijke logica en het eenvoudigste recht zouden de voortzetting van hun rechtszaak doen verwachten. Maar Cairoli en Zanardelli moesten aftreden en U, achtenswaardige Tajani, trad aan, en als de eersten de weinig eervolle taak op zich namen om fatsoenlijke jongeren, die slechts schuldig waren aan de wens tot een maatschappij die zich werkelijk Beschaafd en Humaan kan noemen, in diskrediet te brengen, dan nam U, Excellentie, de andere, zeker niet meer eervolle taak op U om het lasterlijke karwei van Cairoli en Zanardelli voort te zetten en ons tegelijkertijd in de gevangenis te laten wegrotten, door aan Uw ondergeschikten in Florence te bevelen ons proces uit te stellen. Maar dit, Excellentie, heeft slechts één naam: Laagheid.

Hoe durft U zich in hemelsnaam fatsoenlijke, liberale en progressieve ministers te noemen na dergelijke feiten? Waarom bent U niet zo moedig als uw handelingen? Toe maar, vooruit, volgt Bismarck na en verklaart openlijk dat de Internationalisten niet als mensen maar als beesten worden beschouwd en dat het derhalve geoorloofd is hen tot datgene te maken wat de huidige bazen het liefst zien; in ieder geval zou ik U na die verklaring achten wegens uw vrijmoedigheid, maar in uw huidige handelingen kan men zelfs dat niet bewonderen. U wilt ons behandelen zoals Bismarck onze kameraden in Duitsland behandelt, maar U wilt zich niet zoals hem blootstellen aan kritiek en daarom voert U de verfoeilijke politiek van de Jezuïeten.

---

⁴ Bron: ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 57, fasc. 644.

Geloof U echter niet dat dit mij verbaast, want ik weet maar al te goed welke de belangen zijn van de bourgeoisie, ik weet maar al te goed dat als U erin slaagt om ons te laten sterven in de gevangenis, U bij de bourgeoisie in hoger aanzien zal staan; en U, als goed burger, als strever naar macht, U probeert stilletjes om de wensen van Uw geloofsgenoten te bevredigen in de overtuiging dat dezen misschien een beetje zullen tegensputteren, maar vervolgens in hun binnenste U van ganser harte zullen toejuichen.

Doe het grondig, overigens, aangezien met dergelijke lage streken onze families, onze bloedverwanten, onze kennissen zich ervan zullen overtuigen dat de huidige maatschappij geen andere taak heeft dan te verdwijnen, en zich met ons zullen verenigen om die verdwijning te bespoedigen, en dus in de overtuiging dat wij U dienen, zo bent U voor ons van nut.

Excellentie,

Ik zeg U niet me te antwoorden, aangezien het zeer vreemd zou zijn dat een minister zich verwaardigt om aan een anarchistische Internationalist te schrijven, maar ik zal dit schrijven afsluiten door U te zeggen dat wat U ook onderneemt, hoezeer U zich ook moeite geeft, U er nooit en te nimmer in zult slagen om de Internationale te verslaan; zij is veel te verheven voor Uw armzalige en belachelijke aanvallen.

De Internationale zal altijd ongehinderd en vrijmoedig voortgaan op haar bevrijdende weg, en de dag zal misschien niet ver meer zijn dat de bourgeoisie met al haar Instituties slechts een herinnering zal zijn, een boeman die de grootmoeders zullen gebruiken om hun huilende kleinkinderen tot zwijgen te brengen.

Vergeet het niet, Excellentie, omdat het goed zal zijn!

De Cellulaire Gevangnissen van Perugia, 20 februari 1879.

Matteucci Florido.

[Het proces vond plaats op 9 november 1879. Op 5 januari 1880 werden de verdachten door de jury vrijgesproken.]

Bijlage - 5

MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN BENEDETTO CAIROLI AAN DE ITALIAANSE
AMBASSADEUR IN BERN, ROME 12 MAART 1881⁵

Zodra ik het rapport ontving waarmee Uwe Excellentie mij informeerde over de gesprekken met dhr. Droz en dhr. Welti over de subversieve intriges van de Italiaanse vluchtelingen in het kanton Ticino, heb ik niet nagelaten om mijn collega van Binnenlandse Zaken te verzoeken om een rapport over de socialistische bijeenkomst in Chiasso, waarvan U gebruik kunt maken om bij de bondsprezident en het hoofd van het departement van Justitie en Politie terug te komen op het argument dat in zo'n hoge mate van belang is voor de openbare orde en binnenlandse veiligheid van de staat. Hierbij ingesloten vindt U een korte pro-memoria vergezeld van een gedrukt document, en uit beide kunt Uwe Excellentie opmaken welke besluiten er tijdens de vergadering zijn genomen, besluiten met de uitvoering waarvan reeds een begin is gemaakt, en het zal zeker niet aan de anarchisten liggen dat ze nog niet volledig zijn omgezet in daden, ook niet in die [daden] die het meest misdadig dreigen te zijn. U zult niet alleen bemerken dat de bijeenkomst op het Ticinees grondgebied kon plaatsvinden zonder dat de federale autoriteiten ervan op de hoogte waren, en, wat nog onbegrijpelijk is, zonder dat de kantonale autoriteiten er, volgens hun eigen bekentenis, lucht van hebben gekregen, maar ook dat de meest gevaarlijke leiders van de sekte, degenen van wie de voorstellen de meest gruwelijke aard hadden, van wie de instructies zijn verspreid en van wie de wachtwoorden uitgaan, in Lugano verblijven zonder toezicht van de lokale politie, die zich er niet om bekommert, terwijl ze, beschermd door de Zwitserse gastvrijheid, de partij kunnen organiseren, hun samenzweringen kunnen smeden, handlangers kunnen sturen, opstandige proclamaties verspreiden, wapens en explosieven verzamelen en misschien het koninkrijk binnensmokkelen, en dit alles onbestraft, ongehinderd, tot schade van Italië.

En hier acht ik het nodig om de gemakzuchtige maar ongefundeerde tegenwerping voor te zijn, namelijk dat het gaat om overdrijvingen in rapporten aan de regering en in de bij haar opgeroepen angst. De onderzoeken van onze politie en de van verschillende kanten verkregen inlichtingen (misschien minder uit Lugano dan uit andere bronnen) stemden te zeer overeen om te kunnen twijfelen aan de juistheid van de inhoud van de documenten die ik Uwe Excellentie toestuur.

Ik herinner me met oprechte voldoening de vriendelijke garanties die de bondsregering meerdere malen aan U.E. heeft gegeven en ik erken de recente uitzetting van Malatesta als een bewijs van goede wil tegenover ons. Ik moet echter opmerken dat deze persoon tegen wie een decreet van uitzetting van het Zwitserse grondgebied is uitgevaardigd, op het moment van zijn arrestatie reeds meer dan 48 uur in Lugano was, waar hij de tijd heeft gekregen om met andere sekteleiden te spreken, en dat hij zich meerdere dagen in Zwitserland bevond en dat wij daarvan op de hoogte waren. Ik begrijp echter de moeilijkheden bij het achterhalen van een persoon die erop gebrand is om zijn bewegingen te verbergen. Ik heb echter geen begrip voor de volkomen onwetendheid van de federale en Ticinese autoriteiten van een vergadering van internationalisten die zich als congres kon betitelen en het plaatsvinden waarvan een deel van de pers heeft beziggehouden, tijdens welke een twintigtal personen gedurende twee dagen heeft kunnen bijeenkomen en samenzweren ten koste van een vriendschappelijke buurstaat. Deze onwetendheid onthult of onvoldoende toezicht of onverschilligheid of verbondenheid, en het valt slechts te bezien welke van de drie hypothesen de grootste schuld, en niet welke het minste gevaar met zich meebrengt.

Het is echter mogelijk om uit dit feit enig voordeel te behalen als Uwe Excellentie, gebruik

---

⁵ Bron: ASDMAE, P.I., B. 31.

makend van de inlichtingen die ik verschaf, opnieuw de bondsregering zou willen interesseren om zich meer in te zetten voor de sociale verdediging die de koninklijke regering zorgen baart. Wij willen niet de geringste morele druk uitoefenen op de Zwitserse regering en evenmin willen wij haar vragen om maatregelen te nemen die niet door de wet zijn toegestaan. Recente voorvallen in deze hoofdstad tonen aan hoeveel ontzag wij hebben voor de wet; dat betekent echter niet dat wij machteloos en onverschillig moeten staan tegenover de uitwassen die ons bedreigen. Wij doen ondertussen een dringend beroep op de gevoelens van goede vriendschap van de bondsregering opdat ze al het mogelijke zal doen om de ongemakken te verminderen waaraan we worden blootgesteld door de ongehinderde gastvrijheid aan onze grenzen, zelfs ten aanzien van de meest gevaarlijke internationalisten en anarchisten in een strook in de zogenaamde Italiaanse gebieden. De Zwitserse regering moet de billijkheid en gematigdheid van ons verzoek wel erkennen, zeker als het de gevaren voor monarchistisch Italië overweegt die kunnen voortkomen uit deze situatie die door de Zwitserse regering wordt toegestaan. Ik vertrouw er ondertussen op dat zij maatregelen zal nemen en waarborgen geven die ons geruststellen en waarmee ze de solidariteit bevestigt die alle beschaafde staten zonder enig onderscheid in politiek bewind moet verenigen tegen de anarchistische sektes. In dit vertrouwen zullen wij zeker versterkt worden naar aanleiding van het schandalige misdrijf van Sint Petersburg, dat de verantwoordelijkheid van de regeerders verhoogt en nauwlettende waakzaamheid meer dan ooit noodzakelijk maakt; er bestaat daarentegen geen twijfel over het feit dat dit [misdrijf] de overmoed en vermetelheid van de schurken zal verhogen.

[...]

Bijlage - 6

MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN BENEDETTO CAIROLI AAN DE ITALIAANSE
AMBASSADEUR IN BERN, ROME 21 SEPTEMBER 1881⁶

De 19e jongstleden vertrok de beruchte Carlo Cafiero met Palido [Apostolo Paolides] vanuit Lugano, zeggend dat hij naar Locarno zou gaan waar hij besloten had om zich te vestigen.

Nadat we de nauwkeurigheid van dit bericht hadden vastgesteld, waren zowel ik als mijn eerbiedwaardige collega van Binnenlandse Zaken van mening dat bij de Zwitserse regering de vereiste stappen ondernomen moeten worden opdat dit gevaarlijke sektelid uit de grensstreek verwijderd zal worden.

---

⁶ Bron: ASDMAE, P.I., B. 31.

*Bijlage - 7*MANIFEST AAN DE REVOLUTIONAIRES VAN DE TWEE WERELDEN⁷

Arbeiders,

Vandaag vieren we de herdenking van de 18e maart, een gedenkwaardige dag zoals nooit tevoren, waarop een volk van helden, het Volk van Parijs, verraden door hun leiders en gebracht tot het uiterste van zijn geduld, als één man opstond tegen zijn lafhartige onderdrukkers en hen met het schandteken uit de hoofstad van de beschaafde wereld verjoeg.

Ongelukkigerwijs echter was de 18e maart die door alle naties als de dageraad van en de prelude tot de universele bevrijding werd begroet, niet meer dan een simpele stap voorwaarts op de weg van de Revolutie.

Weliswaar hebben wij van onze kant sedert geruime tijd elke vorm van bijgeloof en zelfs herinneringen aan het verleden van ons afgezet, maar uit deze laatste gebeurtenissen kwam een les naar voren, die zo nuttig was dat zij niet voor de nieuwe generaties verloren mag en kan gaan.

Wat zien wij enerzijds? De voortdurende herhaling van telkens grotere uitbarstingen van volkshaat, en van die vermetele opstanden die angst zaaien onder de geprivilegeerde klassen, maar die het enthousiasme opwekken van de onderdrukten die uitzien naar betere tijden.

Anderzijds manifesteert zich vervolgens een feit van de eerste orde dat de huidige situatie beheerst.

De volkeren geloven nergens meer in, werkelijk nergens meer in, behalve dan in de diepgewortelde schurkachtigheid en in de onbegrensde corruptie van diegenen die hun dag en nacht uitbuiten.

Het prestige van het gezag is voor altijd verdwenen en komt nooit meer terug.

Zoals een ontregeld horloge dat het uur aangeeft zolang de schommelingen van de onrust niet volledig zijn opgehouden, zo duurt de onderdrukking voort. Maar haar dagen zijn geteld: de staatsmachine wordt niet langer bezielde door het levensbeginsel.

De armen zien in de rijkdom en andere sociale ongelijkheden nog slechts een feitelijk vraagstuk, slechts een toevalligheid, een onzeker spel waaraan de volgende dag een einde zal maken.

Inmiddels hebben zij zoveel moed verzameld dat ze in opstand kunnen komen tegen hun vijanden, zich met hun kunnen meten en hun kunnen beoordelen buiten de dagelijkse banden waartoe ze door het gezag zijn gedwongen; zij hebben met hun uitzuigers niet meer gemeen dan de haat en minachting. De buitensporigheid van het ongeluk heeft de bron van hun tranen opgedroogd. De kille, onverbiddelijke wreedheid van hun beulen blust in hen ook het medelijden!

Slaapverwekkende geesten mompelen woorden van overgang en onteigening wegens het algemene nut ten gunste van de bezittende klasse, alsof de verkrachting van de onaantastbare rechten van het volk een nieuw recht ten gunste van de uitbuiters zou moeten vormen en tegelijkertijd een verslechtering van het ongeluk voor de slachtoffers!

Er ontstaan twee krachten, de één tegenover de ander in de maatschappij. *Het Jezuitisme en de Revolutie.*

De nabije toekomst zal uitwijzen welke van de twee tegenstanders het tegen de ander zal moeten afleggen.

De jezuïtische reactie roept in een ongehoorde inspanning de hulp in van alle bronnen van het machiavellisme. Zij weet zich verbazingwekkend te verfraaien met revolutionaire kleuren om de

---

⁷ "Manifesto ai Rivoluzionari dei due Mondi". Bron: ASR, Pref. Gab., B. 209; ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 64, fasc. 684-bis.

simpelen en onwetenden te misleiden; maar haar laatste wapen, het algemeen kiesrecht, bedrieglijke illusie onder de bedriegers, de grootste misleiding van de eeuw, staat op het punt om uit haar onzekere en ongeschikte handen te glippen.

De waarheid dooft langzaam het licht, maar zij dringt reeds door in de onderste lagen van de volksmassa's dankzij de aanhoudende inspanningen van een vurige, belangeloze en onweerstaanbare propaganda.

Mannen uit alle landen, jullie allen die in jullie borst een hart van vrije mensen voelt kloppen, jullie die bereid zijn tot opofferingen om de triomf van de rechtvaardigste en heiligste zaak te bespoedigen, zegt aan allen die lijden dat de sociale revolutie het einde van alle ellende en het begin van een ware gelukkige tijd zal zijn.

Brengt hen bij dat de Revolutie het soevereine welzijn bij uitstek is, het kompas, het doel, de zon waarop alle zelfverloocheningen zich moeten richten; dat alles wat niet tot haar bijdraagt, veracht, verworpen en als van generlei waarde beschouwd moet worden. Maar om dit opperste welzijn te veroveren moeten we de pogingen aanpassen aan het belang van het resultaat dat we willen bereiken en gelijkstellen aan de omvang van de wereld. Slechts op deze voorwaarden zullen zij de overwinning behalen.

Parijs 18 maart 1881

De redactie van de *Révolution Sociale*

Manifest aan de revolutionairen van de Twee Werelden

Arbeiders!

Tegenover de coalitie van alle burgerlijke krachten is het nodig een verbond van alle revolutionaire krachten op te zetten en de Internationale Arbeiders-Associatie opnieuw op te richten.

En met dat doel, Kameraden, roepen we jullie allen bijeen voor het Internationale Revolutionair-Socialistische Congres dat op 14 juli 1881 in Londen zal plaatsvinden, met het volgende agenda-punt:

Heroprichting van de Internationale Arbeiders-Associatie.

Duitsland - De wet tegen de socialisten verhindert ons om ondertekeningen te geven. Correspondenten met de *Freiheit* 101, Great Tithfield str. Oxford str. Londen, Engeland.

Amerika - Dr. E. Nathan - Ganz, 3 Worcester Square, Boston U.S.A.

Engeland - C. Hall.

Oostenrijk - Zelfde opmerking als voor Duitsland.

België - I. Claes, 64, rue de la Grande-Ile, Brussel - E. Pietta en de krant de *Perseveranza* Verviers.

Spanje - De vervolgingen door de regering staan ons niet toe om een adres te geven. Correspondenten met kameraad S. Figueras, 7, Calwill Place, Londen (Engeland).

Frankrijk - De wet Dufaure tegen de *Internationale* dwingt ons tot stilte inzake namen. Correspondenten met de *Revolution Sociale* in Parijs.

Nederland - Boogaerts.

Italië - Carlo Cafiero in Lugano.

Rusland - Vera Zassulitc - L. Hartman - G. Bracker.

Zwitserland - De Jura-Federatie, de krant *Le Révolté* van Genève.

Duits Zwitserland - H. Riedmann.

*Bijlage - 8*CIRCULAIRE VAN DE *FEDERAZIONE DEI GRUPPI ANARCHICI DEL CAIRO*⁸

Met oneindige vreugde zien we de snelle toename en de sterke ontwikkeling van de anarchistische groepen in heel Italië.

Het anarchistische congres in de Romagna was dus geen parodie op het parlementarisme, maar de dragende spil van de vermetele strijd, die gepaard gaat met aanslagen van dolksteken en explosies tegen de wrede burgers die, behalve dat ze ons bloed uitzuigen, onze zonen roven om er kazernesmerissen van te maken, onze vrouwen laten prostitueren om hun wellust te bevredigen, en ons opsluiten en met honger martelen.

En onze vreugde komt niet voort uit eerzucht om te kunnen zeggen dat de anarchistische groepen in Italië talrijk zijn; we zijn verheugd omdat we ervan overtuigd zijn dat onze kameraden in de ellende, door zich te verenigen, geen ander programma hebben dan om met alle gewelddadige middelen het gestelde doel van de sociale revolutie te bereiken.

Heb moed, wees voorzichtig, wees attent op de judassen die de politie in onze rijen sluist; wie zal ons beletten om banken, beurzen, politiebureaus en archieven van de bourgeoisie in de brand te steken, om het gemakkelijke dynamiet te verzamelen tegen de kazernes van de politie en de *Carabinieri*?

En wat betreft de openbare monumenten, die de pracht en de personages van de voorbije en huidige tirannie herdenken opdat ze zullen voortbestaan, terwijl het zo eenvoudig zou zijn om ze te vernielen, laten we daarbij de beroemde vernielers van de zuil [op de Place] Vendôme nabootsen.

Het toegediende vergif in de spijsen van de families van de rijken en de dolksteken in de harten van de opschepperige burgers zijn tegelijk uitstekende middelen om de terreur te verspreiden onder onze eeuwige vijanden, terwijl zij ook de moed van onze kameraden, die de rijen van de terechters zullen doen groeien, zal doen toenemen.

In Ierland, in Engeland, in Rusland en ook in Frankrijk, wordt de *individuele daad* veelvuldig gebruikt, en daar sterven de burgers van angst. Waarom doen we dat niet in Italië, waar de jeugd, in andere tijden en voor andere doelen, het eigen bloed en de eigen vrijheid moedig opofferde?

Passannante probeerde in zijn eentje de wereld van een koning te verlossen; wij, die met z'n duizenden zijn, moeten, door onze scrupules opzij te zetten en sluw te zijn, de leden van die hoerenkast die zich koninklijke familie noemt, één voor één, of allen samen, als we behendig zijn, uit de weg ruimen. Hebben die smeerlappen van de Heerser soms medelijden met de boeren die op de mesthopen sterven aan pellagra?

Onder de vele middelen om ministers en afgevaardigden te vermoorden is er één zeer eenvoudig: als ze met de trein reizen, kan men, op die onbeheerde plaatsen waar er geen *Carabinieri*, soldaten en huizen zijn, kan men een hele trein opblazen met patronen die gevuld zijn met explosieven tegen de rails, zodanig dat de machinist ze niet kan opmerken, en degenen die zich erin bevinden en geen minister en geen afgevaardigden zijn, hebben pech gehad.

Aan onze kameraden in Rome bevelen we een mooie aanslag aan die wellicht het sein kan zijn voor een revolutie in heel Italië: het plaatsen van een met explosieven gevulde doos, die middels een tijdmechanisme moet werken, in Montecitorio op een dag dat het boevenparlement voltallig is.

Kameraden, vergeet niet het voorbeeld van onze kameraden in Florence en Pisa, die geen angst hadden voor de dood noch voor het tuchthuis; het voorbeeld dat [toonde dat] het bloed rijkelijk

---

⁸ Bron: Ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefect van Bologna, Rome 6 juli 1885. ASB, Pref. Gab., B. 556.

moet vloeien om de bourgeoisie en haar onwetende hulpen te vernietigen.

Steekt de lont aan, en we zullen niet naar jullie andersgezinden komen om programma's te bespreken of om arbeiderskandidaten te kiezen, maar om met kracht diegenen bij te staan die het geleden onrecht willen wreken.

Leve de Anarchie.

Dood aan de uitbuiters.

*Bijlage - 9*DE ANARCHISTISCHE STAATSOPVATTING VAN ERRICO MALATESTA⁹

Anarchisten, waaronder wij zelf, hebben het woord *Staat* veel gebruikt, en doen dat nog steeds, om daarmee het geheel van politieke, wetgevende, gerechtelijke, militaire en financiële instituties aan te geven, door welke aan het volk het beheer over zijn eigen zaken, de leiding over zijn eigen gedrag, en de zorg voor zijn eigen veiligheid worden ontnomen, en worden toevertrouwd aan enkele personen die, door geweld of door volmacht zich bekleed zien met het recht om wetten voor alles en iedereen te maken, en om het volk te dwingen deze te respecteren, daarbij, indien nodig, gebruikmakend van de collectieve macht.

In deze zin betekent het woord *Staat: regering*, of is het, zo men wil, de onpersoonlijke, abstracte uiting van die stand der zaken, waarvan de regering de personificatie is. En daarom beantwoorden de uitdrukkingen *afschaffing van de Staat*, *Maatschappij zonder Staat*, enz., precies aan het concept dat de anarchisten willen uitdrukken, dat van de vernietiging van elke politieke ordening die gebaseerd is op gezag, en van de vorming van een maatschappij van vrije en gelijke leden, gebaseerd op de harmonie van belangen en op de vrijwillige medewerking van allen aan de vervulling van de sociale lasten.

Maar het woord *Staat* heeft vele andere betekenissen, en daaronder zijn er enkele die zich lenen voor misverstanden, vooral als zij wordt gebruikt tegenover mensen, van wie de slechte sociale positie hen niet de mogelijkheid heeft gegeven om te wennen aan de subtiele verschillen in het wetenschappelijke taalgebruik, of erger nog, als men het gebruikt tegenover tegenstanders te kwader trouw die er belang bij hebben om verwarring te zaaien en niet willen begrijpen.

En men gebruikt het woord *Staat* derhalve vaak om een bepaalde maatschappij of een bepaalde menselijke gemeenschap aan te duiden, die zich heeft verenigd op een bepaald grondgebied en die zich een zogenaamde morele eenheid heeft eigen gemaakt, onafhankelijk van de wijze waarop de leden van die gemeenschap zich hebben gegroepeerd en van de onderlinge relaties. Men gebruikt het ook simpelweg als synoniem van maatschappij. Het is vanwege deze betekenissen van het woord *Staat*, dat de tegenstanders geloven, of veeleer veinzen te geloven dat de anarchisten elke sociale band en elke collectieve arbeid willen afschaffen en de mensen willen veroordelen tot het isolement, dat wil zeggen tot slechtere omstandigheden dan de barbaarsheid.

Het woord *Staat* wordt ook gehanteerd om het hoogste bestuur van een land aan te geven: de centrale macht, ter onderscheiding van de provinciale of gemeentelijke macht; en hierdoor denken anderen dat de anarchisten een simpele territoriale decentralisatie willen en het regeringsprincipe in stand willen houden, en verwarren ze daardoor het anarchisme met het *kanton-systeem* (*cantonalismo*) en het *commune-systeem* (*comunalismo*).

Ten slotte betekent *Staat* toestand, bestaanswijze, sociale levenswijze, enz.; en daarom zeggen wij, bijvoorbeeld, dat *de economische staat van de arbeidersklasse veranderd moet worden*, of dat *de anarchistische staat de enige sociale staat is die gebaseerd is op het solidariteitsbeginsel*, en soortgelijke formuleringen, die uit onze mond, die in een andere context zegt de staat te willen afschaffen, op het eerste gezicht merkwaardig of tegenstrijdig klinkt.

Om deze redenen lijkt het ons beter om zo weinig mogelijk de uitdrukking *afschaffing van de Staat* te gebruiken en deze te vervangen door de meer heldere en concretere uitdrukking *afschaffing van de regering*.

---

⁹ Bron: Errico Malatesta, *L'Anarchia*. Londen, maart 1891.

[...]

Wat is de regering? De metafysische neiging - die een geestesziekte is, waardoor de mens, nadat hij via een logisch proces de kwaliteiten van een wezen heeft geabstraheerd, een soort hallucinatie ondergaat waardoor hij de abstractie aanziet voor een reëel wezen -, de metafysische neiging dus, die ondanks de klappen van de positieve wetenschap nog steeds stevige wortelen heeft in de geesten van het merdendeel van de huidige mensen, zodanig dat velen de regering opvatten als een moreel wezen, met een aantal gegeven kwaliteiten van rede, recht, en rechtvaardigheid, die onafhankelijk zijn van de personen die de regering vormen. Voor hun is de regering, en nog abstracter de Staat, de abstracte sociale macht; zij is de altijd abstracte vertegenwoordiger van de algemene belangen; zij is de uitdrukking van de rechten van iedereen, opgevat als de beperking van de rechten van een ieder. En deze manier van regeringsopvatting wordt gesteund door de belanghebbenden, die het gezagsbeginsel veilig willen stellen, zodat het altijd de tekortkomingen en de fouten van degenen die elkaar in de machtsuitoefening opvolgen, zal overleven.

Voor ons is de regering het totaal van de regeerders; en de regeerders - koningen, presidenten, ministers, afgevaardigden, enz. - zijn zij die de macht hebben om *wetten* te maken die de betrekkingen tussen mensen regelen, en deze te laten uitvoeren; om belastingen te decreteren en te innen; om de militaire dienst op te leggen; om de overtreders van de wetten te beoordelen en te straffen; om de privé-contracten te onderwerpen aan regels, toezicht en sancties; om bepaalde takken van de productie en bepaalde openbare diensten te monopoliseren, of, als ze willen, de hele productie en alle openbare diensten; om de uitwisseling van produkten te bevorderen of te verhinderen; om oorlog te voeren of vrede te sluiten met regeerders van andere landen; om privileges te verlenen of in te trekken, enzovoort, enzovoort. Kortom, de regeerders zijn diegenen die, min of meer, de macht hebben om gebruik te maken van de sociale krachten, dat wil zeggen van de fysieke, intellectuele en economische krachten van iedereen, om iedereen te dwingen datgene te doen wat zij willen. En deze macht vormt, volgens ons, het regeringsbeginsel, het beginsel van gezag.

[...]

Het is de fundamentele functie van de regering om, te allen tijde en overal, welke naam de regering ook aanneemt, welke oorsprong en organisatie zij ook heeft, de massa uit te buiten en te onderdrukken, om de uitbuiters en de onderdrukkers te verdedigen; en haar voornaamste, kenmerkende, onmisbare organen zijn de politieagent en de belastinginner, de soldaat en de gevangenisbewaarder, waarbij de handelaar in leugens nooit ontbreekt, hetzij in de persoon van een priester of van een professor, betaald en beschermd door de regering om de geesten slaafs te maken en ze gedwee te maken voor het juk.

[...]

Tegenover de aanhoudende en dreigende eisen van het proletariaat tonen de regeringen tegenwoordig de neiging om zich te bemoeien met de relaties tussen bazen en arbeiders; op deze wijze proberen ze de arbeidersbeweging om te buigen, en met enkele bedriegelijke hervormingen te voorkomen dat de armen uit zichzelf alles pakken wat hun toekomt, dat wil zeggen een deel van de welvaart dat gelijk is aan dat wat anderen genieten.

We moeten er bovendien rekening mee houden, dat enerzijds de bourgeoisie (de bezitters) elkaar voortdurend bestrijden en verslinden; en dat anderzijds de regering, voor zover ze uit de bourgeoisie is voortgekomen en haar dienaar en beschermer is, er zoals elke dienaar en beschermer toe neigt zich te emanciperen en de beschermde te overheersen. Het is dus dat spel van schommelingen, dat schipperen, dat toegeven en terugtrekken, dat zoeken naar bondgenoten onder het volk tegen de conservatieven, en onder de conservatieven tegen het volk, dat de wetenschap van de regeerders vormt, en dat de naïeven en de flegmatieken, die altijd verwachten dat de redding van boven komt, verblindt.

*Bijlage - 10*BRIEF VAN MALATESTA AAN LUIGIA PEZZI, LONDEN 29 APRIL 1892¹⁰

[...]

In Italië vergissen ze zich niet als ze denken dat ik in de kwestie Ravachol overeenstem met Merlino, want uit een algemeen gezichtspunt doe ik dat. Vele verslaggevers hebben mijn mening gevraagd en die heb ik hen openhartig gegeven; maar vervolgens heeft niemand haar gepubliceerd, misschien omdat ik haar wilde dicteren om verdraaiingen te voorkomen.

Ravachol lijkt me een oprecht mens, toegewijd aan de zaak, misschien ook goedhartig, maar door een onjuiste redenering meegesleept tot het punt waarop hij op de meest wrede wijze een zwakke en onschadelijke oude man vermoordde. Maar het is niet om Ravachol persoonlijk dat wij de noodzaak voelen om te protesteren; het is om zijn verdediging die bepaalde vrienden van hem voeren. De één zegt dat Ravachol goed heeft gehandeld door een oude man te doden, omdat hij voor de maatschappij een nutteloos wezen was, een ander zegt dat het niet de moeite loont om zich op te winden over een grijsaard wie nog weinig jaren resteerden, enzovoort. Hetgeen wil zeggen dat deze anarchisten die geen rechters en rechtbanken willen, zichzelf tot rechters en beulen verheffen, en degenen die ze *nutteloos* oordelen, tot de dood veroordelen en terechtstellen. Geen enkele regering heeft zich tot zoiets bekend!

Hetzelfde geldt voor de explosies. Om een armzalige procureur te vermoorden loopt men het risico om vijftig onschuldigen te vermoorden. Gelukkig is het niet zo slecht afgelopen als had kunnen gebeuren, maar het is tevens waar dat de procureur niet meer heeft opgelopen dan een natte broek.

Door de wijze waarop de daad is gepleegd kan men zien dat de daders het menselijke leven minachten en zich niets aantrekken van het lijden van anderen.

Men zou dit alles kunnen laten passeren en de ongelukken als pijnlijke gevolgen van de oorlog beschouwen.

Maar hoe kunnen we niet protesteren, als men hoort verkondigen dat men ongelijk heeft om te klagen over de dood van een dienstmeisje of een arbeider omdat "de bedienden slechter zijn dan bazen en ze allemaal vermoord moeten worden" en "de arbeiders lafaards zijn en ook zij allemaal vermoord moeten worden" en "de kinderen het zaad van de burgers zijn en ook die allemaal vermoord moeten worden"?

Hoe kan men niet met afschuw vervuld raken als men een vrouw aantreft die, aan jullie die klagen over het ongeluk dat die [andere] arme vrouw is overkomen die tijdens de explosie in de rue Clichy haar gezicht door glassplinters verscheurd zag, antwoordt: "Hoezo! Zijn jullie zo gevoelig? Ik heb enorm gelachen bij de gedachte aan de grimassen die die vrouw met haar totaal in stukken gesneden gezicht moest maken."

Dit alles wil zeggen dat vele anarchisten overkomt wat ook soldaten en krijgslieden overkomt die, dronken van de strijd, wreed worden en zelfs het doel waarvoor ze vechten vergeten, en eindigen met het verlangen naar bloed om het bloed. Niet langer de liefde voor de menselijke soort drijft hen, maar het wraakgevoel, verenigd met de cultus van een abstract idee, van een theoretisch spook.

Dit valt nog te begrijpen, des te meer tegenover een bourgeoisie die ons dagelijks het spektakel van wreedheid biedt, maar men mag het niet goedkeuren, men mag het niet aanmoedigen. Een

¹⁰ Bron: Lorenzo Gestri, 'Dieci Lettere Inedite di Cipriani, Malatesta e Merlino', *Movimento Operaio e Socialista*, XVII (oktober-december 1971) 325-328. Malatesta werkte deze brief later uit tot het artikel "Un Peu de Théorie", *En-dehors*, 21 augustus 1892.

revolutie waarin deze instincten zouden zegevieren, zal een verloren revolutie zijn. De terreur roept de reactie op: eerst de reactie van het medelijden, vervolgens de reactie van de belangen.

Er is bovendien nog iets anders. Deze anarchisten, zo lijkt het, willen zich verheffen tot distributeurs van gratie en recht, en dat heeft niets met het anarchisme te maken. Als wij het recht zouden hebben te veroordelen in naam van de idee dat wij van gerechtigheid hebben, dan zou de regering in naam van haar gerechtigheid hetzelfde recht hebben. Natuurlijk gelooft iedereen dat hij gelijk heeft, en als iemand het recht zou hebben om diegenen te veroordelen die volgens hem ongelijk hebben, dan vaarwel gerechtigheid, vaarwel vrijheid, vaarwel gelijkheid, vaarwel anarchie; de sterksten zouden, net als nu, de regering vormen [...].

Wij moeten bevrijders zijn. Het dynamiet is een wapen als elk ander, vaak beter dan een ander in de strijd tegen de onderdrukkers, maar als ieder wapen kan het goed en slecht aangewend worden, kan het dienen om de onderdrukten te bevrijden of om de zwakken angst aan te jagen en te onderdrukken. Wij moeten gebruik maken van alle wapens, maar we mogen het doel nooit uit het oog verliezen, en evenmin de juiste verhouding tussen middel en doel. Ik begrijp dat men teneinde een *beslissende* daad te plegen het risico kan lopen onschuldigen te doden, bijvoorbeeld door een parlement op te blazen, of een tsaar te vermoorden, maar het risico aan te gaan om vijftig personen te vermoorden om een openbare aanklager angst aan te jagen, lijkt me een krankzinnige zaak, en deze dwaasheid is misdadig als ze niet is ingegeven door slechte berekeningen, maar door onverschilligheid ten aanzien van het leven van anderen.

Ik besef terdege dat deze ideeën niet ontwikkeld zijn om algemene sympathie van onze vrienden te krijgen.

In hoeverre men ook anarchist kan zijn, men is altijd min of meer een kind van zijn tijd. En het volk van onze tijd, evenals dat van het verleden, laat zich nog steeds imponeren door geweld en succes, zonder oog voor details te hebben. Als ontploffingen resultaat hebben gehad, hebben ze angst veroorzaakt... onder de angstigen, en vele van onze vrienden applaudiseren onvoorwaardelijk, zonder acht te slaan op het effect dat ze hebben op de massa, die wij naar ons toe moeten trekken, zonder onderscheid te maken, zonder te kijken naar goed en kwaad. Het is dezelfde neiging waardoor het volk alle krijgslieden en alle zegevierende tirannen toejuicht; het is dezelfde neiging waardoor vele anarchisten *boulangistes* werden toen het erop leek dat Boulanger zou winnen.

Maar tegen deze neiging moeten wij reageren, en indien niet: vaarwel anarchie. Men zal dan wel de revolutie maken, maar slechts om de weg te effenen voor nieuwe tirannen.

De waarheid is dat er velen zijn die zich anarchist noemen en die van het anarchisme niets hebben begrepen.

[...]

We moeten reageren; de puntjes op de i zetten, de algemene termen verlaten die vaak de illusie wekken dat men het eens is, terwijl men tegenover elkaar staat.

En ik ben, al met al, tevreden met deze vorm van crisis, omdat het uitleg vereist, als gevolg waarvan men zal weten met wie men het eens is en met wie niet, en men de dubbelzinnigheid van het trekken en laten vieren zal verlaten, en zich met de vruchtbare arbeid van propaganda onder de massa en van de werkelijk revolutionaire actie zal bezighouden.

U zult deze ideeën die zo verward en haastig zijn neergezet, op de juiste manier weten te interpreteren. Ik zal ze overigens volledig uitwerken in een werkje dat ik zo spoedig mogelijk ter perse zal doen gaan.

Indien u deze brief aan een vriend wilt laten lezen, doe dat gerust, maar laat het, juist omdat het zo in haast en zonder ordening is neergeschreven, alleen aan diegene lezen die voldoende intelligent is en de zaken niet verkeerd interpreteert.

*Bijlage - 11*PAMFLET VAN DE FASCIO DEI LAVORATORI IN NAPELS, 1893¹¹

Fascio dei Lavoratori

Napolitaanse afdeling van de *Partito Socialista dei Lavoratori Italiani*

Kameraden,

De ervaring van zo vele jaren van lijden, van leed en ontberingen leert ons dat voor ons arbeiders de hoop op een verandering van onze trieste omstandigheden ijdel is, zolang we blijven geloven in en hopen op de valse beloften van diegenen die van ons zweet en onze arbeid leven.

Wij zijn zwak en krachteloos omdat we verdeeld zijn: we zouden echter sterk en machtig zijn - maar alleen als we dat zouden willen - als we ons zouden organiseren in een broederlijke overeenkomst ter wederzijdse verdediging van onze belangen.

De broeders van het nabije Sicilië, en die van Midden- en Noord-Italië, evenals de arbeiders van Duitsland, Frankrijk, Engeland en de hele wereld hebben dat begrepen en hebben zich verenigd in krachtige organisaties om zelf hun eigen rechten te verdedigen. En dit klassenbewustzijn dat in de rijen van het Proletariaat ontwaakt, geeft het begin aan van zijn economische en sociale emancipatie.

Gesterkt door vertrouwen en aantal, verenigd door de broederlijke band van de wederzijdse verdediging, solidair in het verzet tegen de uitbuiting en de onderdrukking, hebben zij aan hun bazen verklaard dat de slavernij waarin zij zijn gehouden, moet ophouden: en vrijwel overal bereiken ze daadwerkelijk wat eerder niet meer was dan een vergeefse wens.

En wij, waarom zouden wij zo inactief moeten blijven, als zovele voorbeelden ons aansporen om te strijden? Waarom zouden we moeten afzien van deze heilige strijd, die men niet zozeer voor ons voert, alswel voor onze vrouwen en onze kinderen, die verscheurd en barrevoets honger en kou lijden? Zouden wij zo laf zijn?

NEE.

De *Fascio dei Lavoratori* van Napels roept ons bijeen onder zijn vlag. Haasten we ons allen om ons in te schrijven, en overal waar er mensen zijn die aangemoedigd worden door vertrouwen en overtuiging, laten zij zich verenigen, kleine bedragen verzamelen, overal een groep, een kern, een afdeling van de *Fascio* oprichten, in de stad en op het land; en laten ze het Centrale Comité dat rondreist om zijn woord en steun aan allen te geven, bij zich roepen.

Ons programma is eenvoudig. In grote lijnen willen wij:

Dat het land zal toebehoren aan degene die het bewerkt: de mijn aan de mijnwerker, de kantoren, de machines en de bedrijven aan de arbeider, de huizen aan de gemeente - en gratis voor iedereen, de transportmiddelen en de openbare diensten - spoorwegen, telegraaf, post, apothekers, ziekenhuizen, enzovoort - aan de natie - en gratis voor iedereen; kortom, al datgene wat bestaat en dat nu eigendom van weinigen is, zal eigendom van iedereen worden, sociaal eigendom, om aan iedereen werk, bestaan, en vrede te verzekeren.

Als directe doelen willen wij:

Acht uren arbeid en verhoging van de lonen. Afschaffing van overwerk, werk op feestdagen, nachtwerk en werk op stukloon om de werkloosheid op te heffen. Een wekelijkse rustdag. Arbitrage tijdens conflicten tussen kapitalisten en arbeiders. Inspectie op arbeidsongevallen, nachtwerk, en

---

¹¹ Bron: ASN, Processi Politici, Buste 524-525.

werk van vrouwen en kinderen. Inspectie op de hygiëne van straten en arbeiderswoningen. Geleidelijke daling met 30, 40 en 50 procent van de huren van arbeiderswoningen. Wederzijdse hulp, zorg en samenwerking. Levensverzekering. Opvoeding en onderwijs van de leden. Publikatie van een weekblad dat gratis is voor de leden.

Kameraden arbeiders, laten we ons verenigen!

Wij lijken klein tegenover onze bazen omdat we geknield gaan. Laten we opstaan en we zullen gelijk aan hen zijn!

(Tipografia Tramontuno, Napels 1893)

Bijlage - 12

PAMFLET "AAN DE ITALIAANSE ARBEIDERS" VAN ERRICO MALATESTA, 1893¹²

Aan de Italiaanse arbeiders

Arbeiders!

De economische omstandigheden van ons land waren nog nooit zo slecht als nu. *In Italië lijdt men honger*. De levensmiddelen zijn duurder dan in elk ander land in de wereld, omdat de Regering ze aan hoge belastingen heeft onderworpen. De lonen zijn uiterst laag. De grond blijft onontgonnen omdat de belastingen en de pachten te hoog zijn. De bedrijven kunnen zich niet ontwikkelen. De handel kwijnt en faillissementen zijn aan de orde van de dag.

In al deze verwoesting is er één klasse die niet alleen niet lijdt, maar zich steeds meer verrijkt en de vruchten vangt van de ellende van allen.

Het is de klasse van de politieke beunhazen, bankiers, zakenlieden en andere schurken.

Deze lieden laten de banken ten gronde gaan en nemen de miljoenen weg. Deze lieden drukken, in overeenstemming met de Regering, vals geld en brengen het in omloop. Deze lieden, die regeren, hebben de vrije hand om te stelen, en teneinde hun diefstallen te beschermen, laat de Regering de arbeiders in San Gervasio en Caltavutture afslachten en de bevolking terroriseren.

De diefstallen en de moorden van deze klasse zijn niet alleen van vandaag. Vanaf 1860 (om niet verder terug te gaan) is het een voortdurende geschiedenis van roven en bloedbaden, begaan door de regering en de bourgeoisie ten koste van het volk.

De 'liberalen' en hun gevolg hebben het land stukje bij beetje verorberd; ze hebben gebieden in beslag genomen die *rechtmatig* aan de boeren toekwamen, en toen het volk ze had opgeëist, heeft de Regering het leger gestuurd en mannen, vrouwen en kinderen laten vermoorden.

Ze hebben de kloosters afgeschaft en zich de kerkgoederen toegeëigend. Men kan onder de grote 'patriotten' van Italië degenen aanwijzen die tegenwoordig de enorme rijkdom van de religieuze corporaties bezitten. En ook deze domeinen kwamen van rechtswege aan het volk toe, en hadden aan de gemeenschap gegeven moeten worden opdat de boeren en de arbeiders ze hadden kunnen cultiveren en er de bestaansmiddelen aan hadden kunnen ontfangen. Zo zou men het doen, zei men in 1860. De revolutie, zei men, zal van de arbeiders vele heren maken; we zijn gelijk en broeders, laten we in gemeenschap werken en van de opbrengst genieten. Maar de revolutie was geen revolutie, omdat het volk er niet aan deelnam; dat wil zeggen, het volk startte haar, het volk vocht, maar de heren grepen de macht. De boeren die in 1860 de grondgebieden van de rijke eigenaren, die ze wederrechtelijk hadden ingenomen, wilden onteigenen, werd dat belet. En de kloosters werden onteigend, niet door de arbeiders tijdens de revolutie, maar later door het Parlement. En vanzelfsprekend regelde het Parlement het zodanig dat de goederen naar dezelfde politieke knoeiers gingen die de wet hadden gemaakt en naar diegenen die ze aan de macht hadden geholpen.

En zo is het ook in vele andere zaken gegaan. De Italiaanse regering maakte schulden: de bankiers en afgevaardigden verdienden zeer goed aan elke nieuwe onderneming.

De Regering gaf bankpapier uit. De bankiers wilden het zelf produceren en het aan de Regering en het publiek lenen alsof het contant geld was.

Men zette banken op. De afgevaardigden ontvingen van hen voorrechten en verdeelden de aandelen die in korte tijd in waarde vermenigvuldigden en de gelukkige bezitters verrijkten.

¹² *Agli Operai Italiani*, [Londen 1893]. Bron: ASPisa, PS, B. 933.

Men legde spoorwegen aan. De afgevaardigden en bankiers verwierven concessies. De afgevaardigden maakten wetten voor zichzelf, voor de maatschappijen waarvan zij aandeelhouders waren. Zo kwamen de beroemde spoorwagens in de mode, en vele slopers verrijkten zich en het volk werd veroordeeld te werken om de grillen en de grenzeloze weelde van de nieuwe bazen te bevredigen.

En de regering stak zich in de schulden en legde belastingen op, en het volk stierf aan pellagra, en honderdduizenden arbeiders en boeren emigreerden uit het land, en zij die niet konden emigreren leden honger in alle provincies.

En de Regering stond direct klaar met miljoenen om de banken die in gevaar verkeerden te ondersteunen; maar ze antwoordde hele bevolkingsgroepen van werklozen, die brood of werk vroegen, met geweervuur, massale arrestaties, het *domicilio coatto* en de *ammonizione*.

En zo zijn meer dan dertig jaar lang de dingen steeds erger geworden. De landbouw is geruïneerd, de kleine boeren zijn, en worden elke dag, door de Regering onteigend wegens achterstallige betaling van de grondbelasting. De kleine bedrijven zijn om zeep geholpen ten gunste van een klein aantal grote ondernemingen die door de Regering worden beschermd. Het Parlement is, niet alleen in Italië maar ook in Frankrijk, Amerika en overal, een heuse dievenbende geworden: diegenen die stelen zijn geen uitzondering, maar vormen de regel, en niet alleen afgevaardigden, maar ook ministers, presidenten van republieken en koningen. En dezelfde die in het Parlement de leiding hebben, spelen de baas in de gemeenten waar ze ook het volk uitzuigen. Nu dan, deze praktijken moeten de arbeiders de ogen openen. Wie kan nog geloof hechten aan de Parlementen? En wie waagt het heden ten dage nog te zeggen dat de rijkdom van de kapitalisten het resultaat is van hun *eerlijke* werk? Wie ziet niet dat de vrijheid een leugen is zolang niet alle arbeiders over de noodzakelijke middelen beschikken om te werken en om te leven? En dat, om deze arbeidsmiddelen, deze door de bourgeoisie bezette grond, deze door de uitbuiters geaccumuleerde rijkdommen te veroveren, de arbeiders een nieuwe revolutie moeten starten, zich van de Regering moeten ontdoen, diegenen moeten onteigenen die zich door diefstal en plundering hebben verrijkt - dat wil zeggen alle kapitalisten en alle landeigenaren -, land en fabrieken in bezit moeten nemen, de banken, politie en parlementen moeten afschaffen, en zelf hun zaken ter hand moeten nemen in de arbeidersverenigingen en in de arbeidersgemeenschappen, zonder politici en zonder bazen?

Waarop wachten wij derhalve? Nu of nooit is het moment om te handelen. Als Italië nog niet het rijk der doden is geworden dan moet het volk in opstand komen.

Leve het anarchistische socialisme!

Leve de arbeidersrevolutie!

*Bijlage - 13*FILIPPO TURATI OVER HET ARBEIDERSCONGRES EN OVER DE ANARCHISTEN¹³

[...] Door de bekende historische, politieke en economische oorzaken, is de ware arbeidersbeweging in Italië langzaam en laat, en nu nog in de beginfase. De territoriale verdeeldheid en de strijd voor nationale eenheid die tot voor kort duurden, de overheersing van de landbouw en van een grotendeels primitieve landbouw, de achtergebleven bedrijven, de koortsachtige ontwikkeling van de burgerij en van de handel, de uitputtende en krankzinnige politiek van de opeenvolgende regeringen, de verscheidenheid aan karakters, gewoonten, en historische ontwikkeling tussen de verschillende regio's veroorzaakten en bestendigden ook een ware stagnatie in de klasse die, wegens het eigen instinct en de eigen belangen, overal de sociale kwestie opwerpt en bevordert. Het werkelijke belang van de huidige arbeidersbeweging in Italië kan niet goed worden begrepen als het niet wordt vergeleken met de arbeidersbeweging van dertig of veertig en ook meer jaren geleden in andere landen en met wat er daar heden van is geworden. [...]

In de Italiaanse arbeidersbeweging - partij in ontwikkeling - gisten nog steeds de gemoederen die we, aan het begin, aantreffen in de geschiedenis van alle arbeiderspartijen. Zij heeft nog niet alle kinderziekten overwonnen, en het blijft twijfelachtig of ze sommige kan ontwijken en met dat resultaat de andere kan trotseren. Nadat de navelstreng die haar aan de liberale partijen van de burgerlijke klasse bond, is verbroken - nog niet volledig en nog niet overal -, is haar onafhankelijke bestaan vol met onzekere stappen en met atavismen, waaraan de onwetendheid en de ellende van de massa en de nationale apathie een zeer gunstige bodem verschaffen. Het antagonisme - waarvan ze zich langzamerhand bewust wordt - met de burgerklasse, vertaalt zich in de verhitte geesten, in een soort irrationeel en instinctief wantrouwen jegens alles wat uit de burgerlijke klasse voortkomt, ook als het gaat om krachten die fundamenteel tegenstrijdig zijn met de burgerlijke overheersing of om geschikte en onmisbare wapens om haar te vernietigen: wantrouwen dat de ambitieuze behoeftigen en de onnozele kletsers uitstekend kunnen uitbuiten.

Vandaar dat anarchisme en dat semi-anarchisme, dat nog altijd een grote invloed heeft in Italië, half gevormd door ongeduld en half door traagheid. Waar dat anarchisme het meest gewelddadig en extreem lijkt, is het daarentegen uiterst conservatief en reactionair, zoals de gelukzalige en onschuldige onwetendheid altijd reactionair en conservatief is. Vandaar die neiging om, als vergeefs en corrumperend, het machtige wapen van het stemrecht weg te werpen, dat zeer nuttig is als middel voor de organisatie en voor de ontwikkeling van het klassenbewustzijn, onmisbaar voor de geleidelijke verovering van de sociale macht; en dat laatste is een voorwaarde voor elke radicale economische verandering. Vandaar de systematische desinteresse voor de politieke actie, de preventieve argwaan jegens alle directe voordelen - hetzij wetten hetzij voordelen van elke andere aard - die het georganiseerde proletariaat, met vasthoudende inspanning, aan de heersende klassen kan ontrukken om zich ervan te bedienen en zich te versterken. Vandaar die neiging, die nog altijd sterk aanwezig is onder onze arbeiders (en die met veel liefde gekoesterd wordt door alle burgerlijke partijen) om zich af te sonderen, om zich in te graven in de zogenaamde *economische* omgeving - verkeerde term waarmee men de zuivere arbeidsstrijd bedoelt - om daarmee de niet minder verkeerde machteloze tactiek te dopen onder de grootse en profetische naam van de *klassenstrijd*.

Wat nog meer! De grootse samenvattende en afsluitende uitspraak van het werk van Marx, "Proletariërs aller landen verenigt U!", en de grootse leuze van de Internationale, "de emancipatie

¹³ Bron: Filippo Turati, "Congresso Operaio", *Critica Sociale* (1892) in: Filippo Turati, *Le Vie Maestre del Socialismo*, Rodolfo Mondolfo, ed. (Bologna, 1921) 10-11.

van de arbeiders moet het werk van de arbeiders zelf zijn", ... worden door de idioten als volgt vertaald: "Laten we ons afscheiden van al wat intelligent, onafhankelijk en cultureel is, laten we letten op het hemd, en niet op de beginselen, niet op de geest, niet op het leven, en laten we de arbeiderspartij van de analfabeten vormen."

Bijlage - 14

PAMFLET "AAN DE ITALIAANSE ANARCHISTEN" DOOR ERRICO MALATESTA EN FRANCESCO SAVERIO MERLINO, 1893¹⁴

Aan de Italiaanse anarchisten

Kameraden!

De gebeurtenissen dringen!

Sicilië kan van het ene op het andere moment in opstand komen.

Terwijl de regering, in al haar huichelarij, het voornemen ontkent om de *Fasci* te ontbinden laat ze wel elke dag massa-arrestaties uitvoeren; en na de gevangenissen gevuld te hebben met de meest vermetelen, probeert ze de beweging te onderdrukken middels een groot bloedbad.

De economische crisis waardoor Italië wordt geteisterd, is daarnaast zo ernstig dat geen enkele regeringsinspanning er in kan slagen om een catastrofe af te wenden. Meer dan dertig jaar van voortdurende beroving en diefstallen door de regering en de bourgeoisie ten koste van het volk hebben een land dat zeer rijk was aan natuurlijke bronnen, teruggebracht tot de uiterste misère.

Het is onmogelijk dat de huidige economische en morele wanorde zal blijven bestaan. Van tweeën één: of sociale revolutie, ofwel oorlog, misschien de mislukking en een verschrikkelijke reactie, die het land zal terugwerpen in een staat van wanhoop die zijn gelijke niet kent.

Kameraden!

Welke keuze de andere partijen ook zullen maken, en we hopen dat ze zich allen onder het vaandel van de Sociale Revolutie zullen scharen, over de onze bestaat geen twijfel. Wij, revolutionaire partij bij uitstek, wij die het doelwit zijn van de meest verbitterde vervolgingen door de regering, wij die velen onder ons hebben die levend begraven zijn in de vaderlandse gevangenissen, wij hebben de onvermijdelijke plicht om in opstand te komen.

Wij zullen nooit toestaan dat de regering de kreet van pijn en opstand die ons vanuit Sicilië bereikt in bloed zal smoren.

De zaak van de Siciliaanse arbeiders en boeren is de zaak van de arbeiders en boeren van heel Italië; die, uitgehongerd in eigen land en geweigerd door het buitenland, niet meer hebben dan een laatste middel: strijden.

De agrarische opstand in Sicilië is de laatste van een lange serie van opstanden die de beginselen van het socialisme en de geest van de opstand in het hele land verspreidden.

Herinneren we ons de stakingen in de buurt van Mantua.

Herinneren we ons die in Milaan.

Herinneren we ons de opstanden in de Romagna.

Herinneren we ons de recente opstand in Napels.

Overal is het volk klaar voor de opstand. Het wacht op het signaal. Aan de stoutmoedigen om het hem te geven!

Kameraden!

---

¹⁴ *Agli Anarchici d'Italia*, Londen, [september- november 1893]. Bron: ACSR, Fondo Crispi, DSPP, B. 82, fasc. 526. Uit een bericht in ACSR (Fondo Crispi, B. 92, fasc. 555) blijkt dat Malatesta de auteur was en dat Merlino het pamflet heeft gecorrigeerd.

Het lang verwachte uur is aangebroken. Wee ons als we het voorbij laten gaan! Als Sicilië eenmaal is verslagen, dan zal het de beurt zijn aan het vaste land. Als de Siciliaanse opstand is onderdrukt, dan zal de heerschappij van de terreur worden uitgebreid over heel Italië.

Al diegenen, van wie de regering vermoedt dat ze tot de vooruitstrevende partijen behoren, zullen worden opgesloten, zullen in de gevangenis sterven, en hun families zullen, erger dan ooit, lijden onder de kwellingen van de honger.

Daarentegen, indien we willen, kunnen we zegevieren.

Nog nooit was de overwinning zo dichtbij als nu.

Het is aan ons om haar veilig te stellen.

Laten we stad en land aflopen. Laten we overal *Fasci Rivoluzionarii* organiseren. Laten we een opstand in gang zetten die het de regering onmogelijk zal maken om hele regimenten naar Sicilië te sturen.

Laten we de opstand uitbreiden over het hele schiereiland opdat de soldaten zullen weten dat het bloed dat zij moeten laten vloeien, het bloed is van broeders, totdat zij gedwongen worden om te kiezen tussen gehoorzaamheid aan de regering en liefde voor hun dierbaren, tussen de stem van de leiders en die van de natuur.

Laten we het teken tot de strijd geven! Laten we het durven!

Laten we ten strijde trekken met ons vaandel, zonder compromissen, maar ook zonder onverdraagzaamheid, dat immer schadelijk, maar in dit geval funest is.

Laten we strijden met en voor het volk, voor de emancipatie van de proletariërs, voor de vernietiging van de privileges en de monopolies, voor het welzijn van iedereen en voor de zege van de vrijheid en van de gerechtigheid.

Il Gruppo 'La Solidarietà'

44, Overstone road Hammersmith - London

ANONIEME BRIEF, S.L., S.A.¹⁵

In Lugano is vanuit Londen een pakket aangekomen met het hierbij gesloten manifest, dat momenteel in Italië aangekomen en verspreid moet zijn.

Malatesta heeft naar Lugano geschreven dat hij vele kameraden in Italië, in het bijzonder in de Romagna en Sicilië, aanzet om onmiddellijk gewapende bendes te vormen die dit keer versterkt zullen worden met boeren.

Malatesta zegt dat men geen angst hoeft te hebben voor het leger omdat er vele socialistes zijn in zijn rangen. Hij belooft dat hij naar Italië zal komen met een contingent cosmopolitische anarchistes die in Londen verblijven.

---

¹⁵ Bron: Fondo Crispi, DSPP. B. 82, fasc. 526.

Bijlage - 15

PAMFLET "SOLIDARITEIT MET SICILIË" DOOR ERRICO MALATESTA EN FRANCESCO SAVERIO
MERLINO, 1894¹⁶

Solidariteit met Sicilië

Aan de arbeiders

De Italiaanse regering, die drieëndertig jaar lang de landeigenaren van Sicilië heeft toegestaan om tegen hun pachters elke vorm van geweld en roof te gebruiken, zonder ooit in te grijpen, behalve dan door de laatsten nog meer lasten op te leggen, heeft, nu de arbeiders in de eendracht de kracht hebben gevonden om zich te verzetten tegen de arrogantie van hun bazen, een teken van leven getoond en een heel leger naar Sicilië gestuurd ... in dienst van de onderdrukkers en met het bevel om de onderdrukten af te slachten.

Zij heeft nog meer gedaan. Door met één pennestreek de instellingen af te schaffen die het Italiaanse volk met bloed veroverde in 1860 - onoprechte en leugenachtige instellingen zoals de feiten aantonen -, heeft ze in Italië de slechtste tijden van de Oostenrijkse en Bourbonse tirannieën doen herleven.

Onze Siciliaanse broeders hebben zich verzet en gestreden - en verzetten zich en strijden met het heldendom van de grote historische perioden. Maar deze strijd, die ongelijk zal zijn als wij er onverschillige toeschouwers van zullen blijven, zal in dit geval door onze schuld eindigen met de opoffering van hele bevolkingsgroepen. Als wij daarentegen onze plicht zouden weten te vervullen, zal zij eindigen met de volledige overwinning van de arbeiders.

De kameraden van Sicilië hebben op dit moment hun ogen op ons gericht, en vertrouwen erop dat we niet zo laag zullen zijn om ze over te laten aan de wraak van een door de angst dol geworden regering.

Als we niet in staat zijn tot iets beters, *laten we dan het werk staken*. Laten we ophouden om te produceren voor onze bazen, in wier belang men de bloedbaden in Sicilië aanricht, en laten we op deze wijze aan de regering en aan de kapitalisten de middelen ontnemen die zij tegen ons aanwenden.

Laten we met een standvastig en vastberaden houding aantonen dat, alhoewel het mogelijk is om enkele *Fasci* te ontbinden, een heel volk, dat voor de eigen emancipatie in opstand komt, zich niet laat ontbinden en evenmin laat veroveren.

Laten we overgaan tot *de algemene staking*. Dat niemand aan het werk gaat! Dat niemand nog langer belasting betaalt! Dit is het moment om onze rechten te laten gelden en te strijden voor ons bestaan en dat van onze kinderen.

Laten we met onze energie de val bespoedigen van een regering, die in de grootste financiële moeilijkheden tegenspartelt en die zichtbaar bezwijkt onder druk van haar misdaden. En laten we op haar ruïnes een maatschappij opbouwen waarin er niet langer armen of uitbuiters zullen zijn - waarin het land aan de boeren toekomt, de fabrieken en de machines aan de ambachtsman, en de opbrengsten van het werk en de vrijheid en het welzijn aan alle werkers!

Leve de Arbeiderssolidariteit!

---

¹⁶ *Solidarietà con la Sicilia*. Londen, januari 1894. Bron: ASDMAE, P.I., B. 46.

Bijlage - 16

HET "VERDRAG VAN BISACQUINO", 1893¹⁷

1. De samenzwering die zich manifesteert door middel van de *fasci dei lavoratori socialisti*, heeft een politieke actie ten doel, die door Frankrijk en Rusland wordt beschermd en bevorderd. Zij streven naar de afscheiding van Sicilië van de rest van Italië;
2. Sicilië zal worden binnengevallen door Rusland en door dit land worden gebruikt als operatiebasis tegen Constantinopel;
3. Men belooft aan Sicilië een vrije, onafhankelijke regering, zonder lasten maar met de verplichting om militaire garnizoenen te dulden op door Rusland gewenste punten;
4. Niet later dan mei 1894 zal Frankrijk een tocht over de Alpen simuleren om Piemonte binnen te vallen, terwijl Sicilië een socialistische opstand zal uitvoeren, die van buitenaf door Frankrijk zal worden beschermd door met haar vloot die van Italië en Engeland tegen te houden, etcetera;
5. Om de geest van de opstand in Sicilië levendig te houden zal men de leden van de *fasci* dwingen om te staken, op een zodanige wijze dat de heftigheid van de opstand, verergerd door de misère, ontembaar zal zijn;
6. De *fasci* van Sicilië zullen worden bevoorraad door twee schepen met achterladers, munitie en met dynamiet gevulde bommen;
7. De revolutie van de *fasci* en andere revolutionaire genootschappen in andere regio's in Italië zal steeds aangemoedigd worden, en als de regering probeert om Sicilië te verdedigen, dan zal Frankrijk een expeditie sturen om Rome binnen te vallen;
8. Dit alles zal bliksemsnel plaatsvinden opdat de vijandige mogendheden het grootste geloof zullen hechten aan het volledige succes ervan;
9. Er wordt gerekend op het gebrek aan discipline in het Italiaanse leger, des te meer omdat men denkt dat de lagere manschappen de gemeenschappelijke eisen zullen delen en en willen bijdragen aan de verlossing van het proletariaat;
10. De Algemene Raad van die samenzwering bestaat uit verschillende Siciliaanse afgevaardigden, waaronder Colajanni, De Felice Giuffrida en ene Granduca;¹⁸
11. Voorlopig is men overeengekomen tot een revolutionaire actie die zal worden ontketend op het moment dat de *fasci* zullen worden ontbonden of tijdens de aanstaande winter, opdat de leden van de *fascio* hun gemak ervan kunnen nemen door te profiteren van de plunderingen, en zo kunnen leven tot het tijdstip dat met Sicilië de rest van Italië in opstand komt. Die opstand die voorafgaat aan de algemene zal zich beperken tot de provincie Palermo, aangezien deze goed is voorzien van wapens, deels vaderlandse, deels achterladers, deels Wetterly-geweren, en aangezien de leden van de *fascio* in het geheim wachten op de productie van patronen;
12. Men heeft bepaald dat de correspondentie van de samenzweerders van alle *fasci* toevertrouwd

¹⁷ Bron: Aldo De Jaco, ed., *I Socialisti. Cronaca Inedita dell'Unità d'Italia* (Rome, 1974) 333-334. De opsteller van het rapport was een agent in Bisacquino, ene Vincenzo Morandi, die het in oktober 1893 naar zijn meerdere, de onderprefect van Corleone, had gestuurd. Deze hechte er weinig geloof aan en weigerde het door te sturen naar Giolitti. Tijdens het proces tegen de leiders van de *fasci*, op 21 april 1894, hield de opsteller vol dat hij de "metafysische zekerheid" had dat het rapport klopte en dat "het verdrag in oktober 1893 werd ondertekend." Crispi baseerde zijn politiek voor een groot deel op de echtheid van dit 'verdrag'.

¹⁸ Er is geen persoon bekend met de naam Granduca. De schrijver van het rapport heeft waarschijnlijk geruchten over samenzweringen vernomen waarbij een groothertog (*granduca*) was betrokken.

zal worden aan geschikte boodschappers die speciaal daarvoor worden gekozen onder de handigste en betrouwbaarste volgelingen, en men zal het middel van de post en telegraaf vermijden, behalve als het om dringende aangelegenheden gaat, maar dan met de afspraak tussen de correspondenten om het tegenovergestelde door te geven van wat men zou moeten uitvoeren.

Bijlage - 17

*PRO-MEMORIA VAN DE ITALIAANSE REGERING GERICHT
AAN DE ZWITSERSE BONDSRAAD, 18 JULI 1894*¹⁹

Au moment où tous les gouvernements s'occupent de rechercher et mettre en exécution les meilleurs moyens de se garantir contre les menées anarchistes toujours plus effrayantes, et que chacun d'eux cherche à purger son territoire des éléments subversifs étrangers, le Gouvernement Italien pense qu'il serait utile et nécessaire une entente avec la Confédération Suisse pour rendre plus efficaces et profitable les mesures, que l'un et l'autre sont obligés de prendre pour la sécurité publique de leur pays.

A cet effet il paraîtrait tout d'abord indiqué que les deux gouvernements s'entendent pour autoriser un échange régulier et confidentiel, entre leurs autorités respectives de police à la frontière, d'informations concernant la surveillance, le passage et l'arrestation d'anarchistes, soit qu'elles leur soient adressées par le télégraphe, soit qu'elles leur parviennent de toute autre manière.

Pour assurer ensuite une surveillance constante et sûre des anarchistes, reconnus ou suspectés comme tels, les deux gouvernements devraient convenir de faire remettre aux autorités de police de l'autre état tous les expulsés par mesure d'ordre public, que l'un des deux Etats fait mettre à la frontière de l'autre.

Ces dispositions ayant un caractère tout spécial d'urgences, on désirerait connaître, le plus tôt possible, s'il y a moyen de s'entendre sur leur mise à exécution, dans un intérêt réciproque d'une évidente utilité et d'une importance réelle.

---

¹⁹ Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 13882.

*Bijlage - 18*DE ANTIANARCHISTISCHE WETTEN VAN 19 JULI 1894²⁰

Wet No. 314

Art. 1

Een ieder die, met het doel om misdrijven te begaan tegen personen of eigendom, of angst in te boezemen bij het publiek, oproeren of openbare onlusten te veroorzaken, ofwel in de wetenschap van dat doel, dynamiet of andere explosieven die in hun effect overeenkomen, bommen, machines of andere moorddadige of brandstichtende mechanieken, ofwel stoffen en substanties die bedoeld zijn voor de samenstelling of aanmaak van die voorwerpen, produceert, vervoert of in huis of elders bewaart, wordt bestraft met een opsluiting van drie tot zeven jaar.

Art. 2

Een ieder die, met het enkele doel om angst bij het publiek in te boezemen of om oproeren of openbare onlusten te veroorzaken, dynamiet of andere explosieven die een gelijke uitwerking hebben, bommen, machines of andere moorddadige of brandstichtende mechanismen, laat ontploffen of tot dat doel plaatst, wordt bestraft met een opsluiting van vier tot tien jaar.

Indien het feit zich voordoet op een plaats en tijdstip van publieke toeloop, ofwel ten tijde van algemeen gevaar, publieke opschudding, rampen of ongelukken, zal de opsluiting acht tot twaalf jaar bedragen, met uitzondering van het geval dat er gevaar voor personen bestaat, waarover artikel 3 beschikt.

Art. 3

Een ieder die, met het doel en de middelen zoals aangegeven in art. 2, probeert om een gebouw, van welke aard dan ook, in zijn geheel of gedeeltelijk te vernielen, wordt bestraft met een opsluiting van acht tot twaalf jaar.

Indien het feit zich heeft voorgedaan in een zetel van bestuurlijke of politieke vergaderingen, of in andere openbare gebouwen of in gebouwen die bestemd zijn voor openbaar gebruik, in gebouwen die bewoond zijn of bestemd zijn voor bewoning, in industriële fabrieken of werven, of in magazijnen van ontvlambare of explosieve stoffen, varieert de vrijheidsstraf van tien tot vijftien jaar.

Indien men als gevolg van het misdrijf zoals voorzien in dit en het voorgaande artikel het leven van personen in gevaar heeft gebracht, dan is de vrijheidsstraf vijftien tot twintig jaar; en als zich de dood van één of meer personen voordoet, dan is de vrijheidsstraf twintig tot vierentwintig jaar.

Art. 4

Een ieder die, met het doel en de middelen zoals aangegeven in artikel 2, een daad pleegt die gericht is tegen personen, wordt bestraft met een opsluiting van minimaal twintig jaar; en als deze [daad] de dood van één of meerdere personen ten gevolge heeft, dan krijgt men levenslange gevangenisstraf.

Art. 5

Het misdadige genootschap zal als gevormd worden beschouwd, indien het ten doel heeft om

---

²⁰ Bron: *Gazzetta Ufficiale d'Italia*. AAD, Carte Crispi Roma, B. 562.

misdrijven te begaan zoals voorzien in de voorgaande artikelen, ook indien het aantal personen uit drie bestaat. Hierop zijn alle bepalingen van hoofdstuk II, titel V van het Wetboek van Strafrecht van toepassing, en de straffen worden met een derde tot de helft verhoogd.

Art. 6

Een ieder die openlijk aanzet tot het begaan van één van de misdrijven zoals voorzien in deze wet, wordt bestraft met een opsluiting van drie tot vijf jaar, met uitzondering van de gevallen zoals voorzien in de artikelen 63 en 64 van het Wetboek van Strafrecht.

Een ieder die openlijk dezelfde misdrijven verdedigt, wordt bestraft met een vrijheidsstraf van zes maanden tot twee jaar.

Art. 7

De straffen zoals vastgesteld in de voorgaande artikelen worden altijd verzwaard met het speciale toezicht van de politie.

De *ammoniti* en de personen onder speciaal toezicht zullen worden voorgedragen voor het *domicilio coatto*, dat ze ook opgelegd krijgen bij één enkele veroordeling wegens een misdrijf zoals voorzien in de voorgaande artikelen.

Art. 8

Niemand mag objecten en stoffen zoals aangegeven in artikel 1 aanmaken, verkopen, vervoeren, in huis of elders bewaren, zonder een speciale vergunning van het ministerie van Binnenlandse Zaken of de prefect van de provincie.

De overtreder wordt bestraft met een vrijheidsstraf van maximaal één jaar en een boete tot tweeduizend lire, met uitzondering van de gevallen zoals voorzien in artikel 461 van het Wetboek van strafrecht waarvoor hogere straffen gelden.

Art. 9

De bepalingen met betrekking tot de stoffen die in de huidige wet zijn opgenomen, verliezen hun kracht indien ze met dezelfde wet tegenstrijdig zijn.

Art. 10

Met een speciaal voorschrift zal worden voorzien in de uitvoering van de artikelen 7 en 8 van de huidige wet, en in de vaststelling van de hoeveelheid en de kwaliteit van het buskruit en de andere stoffen die zonder vergunning bewaard of vervoerd mogen worden.

Wet No. 315

Art. 1

Indien de misdrijven zoals aangegeven in de artikelen 246 en 247 van het Wetboek van Strafrecht en art. 6 van de wet op misdrijven begaan met explosieven, begaan zijn door middel van de pers, of welk ander beeldmateriaal dan ook waarvan sprake is in art. 1 van de wet van 26 maart 1848, dan zijn op de schuldige de straffen van toepassing zoals vastgesteld in het Wetboek van Strafrecht met verhoging van de helft.

Art. 2

Een ieder die door middel van de pers, of van welk ander beeldmateriaal dan ook, zoals aangege-

ven in art. 1 van de wet van 26 maart 1848, militairen aanzet tot ongehoorzaamheid aan de wet, of tot schending van de eed of de plichten van de discipline, of het leger blootsstelt aan de haat of minachting van de burgerij, wordt bestraft met een opsluiting van drie tot dertig maanden en met een boete van driehonderd tot drieduizend lire.

Art. 3

De misdrijven zoals voorzien in art. 1 vallen onder de bevoegdheid van de gerechtshoven; de misdrijven zoals voorzien in art. 2 vallen onder de bevoegdheid van de Hoven van Assisen.

Wet No. 316

Art. 1

Behalve personen zoals aangegeven in de wet op de Openbare Veiligheid van 30 juni 1889 n. 6144 (serie 3a), kunnen ook degenen die een veroordeling krijgen voor één van de volgende misdrijven voor het *domicilio coatto* worden voorgedragen, in het geval dat ze gevaarlijk worden geacht voor de openbare veiligheid:

1. misdrijven tegen de openbare orde, zoals voorzien in titel V, boek II van het Wetboek van Strafrecht;
2. misdrijven tegen de openbare veiligheid, zoals voorzien in de artikelen 300 tot 307 en in de artikelen 312, 313, 315 en 317 van hetzelfde Wetboek;
3. misdrijven, zoals voorzien in de artikelen 1 tot 6 van de wet op misdrijven begaan met explosieven.

Art. 2

De toewijzing voor het *domicilio coatto* zal worden uitgesproken door een provinciale Commissie samengesteld uit: de president van de rechtbank, die haar voorzit, de procureur van de Koning en een raadsman van de prefectuur.

Voorafgaand aan de dagvaarding door middel van een deurwaarder moet deze commissie de aangeklaagde persoonlijk horen.

Indien genoemd persoon niet verschijnt en zijn afwezigheid niet rechtvaardigt, procedeert de commissie bij verstek.

Tegen de beslissing van de provinciale Commissie bestaat het recht van beroep bij de Commissie van Beroep, volgens de bepalingen van artikel 127 van de wet op de Openbare Veiligheid.

Art. 3

De provinciale Commissie kan, met inachtneming van de rechtsgang zoals bepaald in het voorgaande artikel, voorstellen dat degenen die het vaste voornemen hebben geuit om gewelddaden te plegen tegen de sociale orde, toegewezen worden voor het *domicilio coatto* voor een periode van maximaal drie jaar.

De Commissie van Beroep wordt samengesteld door de minister van Binnenlandse Zaken.

Art. 4

Wegens zwaarwegende redenen van openbare veiligheid kan de provinciale Commissie, met een gemotiveerd besluit, de preventieve arrestatie gelasten van de persoon die is voorgedragen voor de toewijzing voor het *domicilio coatto*.

In dat geval moet de Commissie binnen acht dagen na de arrestatie zitting houden.

Art. 5

Verenigingen en bijeenkomsten die ten doel hebben om middels gewelddaden de sociale orde omver te werpen, zijn verboden. De overtreders worden, onafhankelijk van de bepalingen zoals voorzien in artikel 3, bestraft met een verbanning voor maximaal zes maanden.

Art. 6

De huidige wet wordt op de dag van haar uitvaardiging van kracht en verliest haar werking op 31 december 1895.

*Bijlage - 19*ONTWERP VAN EEN CIRCULAIRE VAN MINISTER-PRESIDENT CRISPI, JULI 1894²¹

Teneinde een dam op te werpen tegen de groeiende vermetelheid van waanzinnigen, die met verschillende middelen de vrijheid, vrede en veiligheid van burgers bedreigen, met het verdorven doel om elke vorm van sociale ordening omver te werpen, zijn er drie speciale wetten goedgekeurd en afgekondigd die, indien correct en energiek toegepast, er in zullen slagen om de gevaren te bezweren die het publieke gemoed zozeer beroeren.

De eerste van die wetten is gericht op een betere aanpak van het misbruik door een bepaalde soort pers die, voorbijgaand aan haar nobele opvoedende taak, zich in de laatste tijd heeft toegelegd op het verspreiden en prediken van haat onder de massa, het bederven van opgewonden en zwakke geesten, en het op directe en indirecte wijze aanzetten tot de meest ernstige en dwaze misdrijven.

Welke de effecten zijn geweest van deze brutale propaganda behoeft geen toelichting, en ik ben er derhalve zeker van dat U zich, binnen de perken van Uw bevoegdheden, zult inspannen opdat dergelijke vormen van misbruik, die de belangrijkste oorzaak vormen van het kwaad dat ons teistert, onderdrukt zullen worden.

Met de tweede wet zijn andere en meer doelmatige maatregelen dan de huidige aangenomen, teneinde voor kwaadwilligen de aanschaf en het bezit te bemoeilijken van explosieven en machines, waarvan deze openbare vijanden zich, met betreurenswaardige regelmaat, bedienen om angst aan te jagen, onlusten te veroorzaken en verwoesting en bloedbaden aan te richten.

Om het misdadige gebruik van dergelijke verschrikkelijke en dodelijke middelen zoveel mogelijk te voorkomen, dreigt de nieuwe wet met zwaardere straffen tegen misdrijven die men met dergelijke middelen begaat, en voegt er secundaire maatregelen toe, met het doel om de onderdrukking doelmatiger te maken en de openbare rust beter te verzekeren.

Ik hoef U hedentendage geen enkele speciale aanbeveling te doen met betrekking tot deze wet, die geen enkele moeilijkheid in haar toepassing oplevert noch tot misbruik aanleiding kan geven.

De derde wet ten slotte is erop gericht om de voorgaande te completeren en te versterken door het *domicilio coatto* uit te breiden tot andere categorieën personen die niet minder gevaarlijk zijn dan diegene die reeds in de huidige veiligheidswetten worden aangegeven.

Welke deze personen zijn, blijkt niet alleen duidelijk uit de tekst van de wet maar tevens uit de verslagen en de discussie die erop volgde in het Parlement.

Niettemin, in de wens dat genoemde wet zorgvuldig en rechtmatig toegepast zal worden, raad ik U ten zeerste aan om met de grootst mogelijke toewijding en omzichtigheid te werk te gaan, teneinde elke fout of vorm van misbruik te voorkomen en te verhinderen.

Daartoe dient U onmiddellijk de aangiften voor toewijzingen van het *domicilio coatto* te onderzoeken, om de waarheid en juistheid van de feiten vast te stellen die deze maatregel rechtvaardigen en geschikt maken; dit, opdat voorkomen wordt dat de maatregel in een enkel geval een middel van wrok, vooroordelen of persoonlijke wraak zal worden.

Aangaande de verenigingen die door de nieuwe wet verboden worden, dient U er rekening mee te houden dat de wet niet bedoeld is voor diegenen die bijeenkomen om de problemen van de moderne maatschappij te bespreken, maar voor die verenigingen die ten doel hebben om de sociale orde met geweld daadwerkelijk omver te werpen.

Ik ben ervan overtuigd dat U, zich bewust van de zware verantwoordelijkheid die op U rust tegenover de regering en het land, elke fout en elk misbruik weet te vermijden bij de toepassing van

---

²¹ Bron: ACSR, Carte Crispi Roma, B. 562.

deze wet, die op deze wijze de weldadige en heilzame effecten zal sorteren die men ervan verwacht.

*Bijlage - 20*CIRCULAIRE VAN MINISTER-PRESIDENT CRISPI, ROME 26 JULI 1894²²

Gevorderd door de publieke opinie en aangenomen door de twee kamers van het parlement, moeten de nieuwe wetten, die ter verdediging van en zorg voor de maatschappij werden bekrachtigd, in hun toepassing het doel bereiken waarvoor ze door het land in het leven zijn geroepen en door de Nationale Vertegenwoordiging werden goedgekeurd.

Het is derhalve niet nodig dat ik U herinner aan de inhoud en omvang van de verantwoordelijkheden van de Regering.

Z.E., de minister van Justitie, die zich met een recente circulaire tot alle gerechtelijke autoriteiten heeft gewend, daarbij wijzend op het uiterst belangrijke ambt dat hun is toevertrouwd, verklaart de manieren waarop en de criteria volgens welke de nieuwe wetten dienen te worden toegepast. Ik stuur een kopie van genoemde circulaire opdat de heren prefecten haar kennen, omdat de acties van de politieke autoriteiten zich in volledige overeenstemming met die van de gerechtelijke autoriteiten moeten ontplooiën.

Met betrekking tot de wet die het aanzetten tot het begaan van misdrijven en de verdediging van misdrijven door middel van de pers bestraft, vertrouw ik erop dat de politiebureaus elk onderzoek zullen aanvangen in volledige overeenstemming met de richtlijnen van het Openbaar Ministerie, zodanig dat het misdrijf doeltreffend onderdrukt zal worden.

Met betrekking tot de houding ten opzichte van de wet op misdrijven die worden begaan met explosieven, zal zo spoedig mogelijk het reglement worden toegestuurd voor de te volgen normen bij de toewijzing van het *domicilio coatto* en bij de invrijheidstelling waarover art. 8 van de wet handelt.

De wet vervolgens, die de maatregelen van de Openbare Veiligheid omvat, bevat een gedeelte dat een werkwijze vereist die volgens vastgestelde voorschriften en ondubbelzinnige richtlijnen uitgevoerd moet worden; en daartoe zal een speciaal reglement worden uitgegeven.

De beoordeling van de feiten vereist echter de rustige beoordeling die de belangrijkste gave van de openbare ambtenaar is, en alle rechtschapenheid die de vereiste vormt van liberaal bestuur. Het feit van veroordeling voor misdaden zoals opgenomen in de wet mag niet leiden tot de toewijzing voor het *domicilio coatto*, tenzij het gaat om personen die op dit moment gevaarlijk zijn voor de openbare veiligheid; en voor de verenigingen en bijeenkomsten moet de maatregel van verbod evenzeer voortkomen uit het feit van het vastbesloten voornemen en van begane handelingen tot de omverwerping van de sociale orde.

Indien men anders handelt zal de bedoeling van de wetgever verkeerd worden opgevat; en de maatregelen die gericht zijn op het welzijn van de maatschappij zouden voor iedereen veranderen in leed.

Ik acht het nuttig om eraan te herinneren dat voor de preventieve wetten geldt dat, daar waar de noodzaak ophoudt, het misbruik begint. En uit het vermogen deze te onderscheiden blijkt de bedachtzame en scherpzinnige geest van de goede ambtenaar.

Ik heb het volste vertrouwen in het gewetensvolle, vaderlandslievende werk, zonder vermijdbare zwaktes en ondoordachte opwellingen van alle autoriteiten, waaraan de belangrijke taak van de uitvoering van de genoemde wetten is toevertrouwd.

Ik ben er zeker van dat onze autoriteiten de bijval van de Regering en de erkenning van het land weten te verdienen.

---

²² Bron: ACSR, Carte Crispi, B. 562.

Bijlage - 21

CIRCULAIRE VAN MINISTER VAN JUSTITIE VINCENZO CALENDI DI TAVANI AAN
DE PROCUREUR-GENERAALS VAN DE HOVEN VAN BEROEP, 4 JUNI 1894²³

Met de bedoeling de fundamenteën van de Staat te bedreigen, richten de anarchistische partijen nu hun actieve propaganda tegen het leger, waaraan de verdediging is toevertrouwd tegen elke binnenlandse en buitenlandse vijand.

Het leger dat voortdurend, en ook in de recente trieste omstandigheden, de meest geruststellende bewijzen van dienstbaarheid, loyaliteit, liefde voor het vaderland en devotie voor de Soevereine macht heeft getoond, loopt zeker niet het gevaar om door de pogingen van de anarchistische propaganda te worden geschokt in zijn nobele gevoelens; niettemin is het de plicht van elke openbare autoriteit om welke aanslag dan ook te voorkomen en onderdrukken die gericht is op het belagen van de grote en traditionele deugden.

En ik heb er alle vertrouwen in dat de gerechtelijke autoriteiten, in overeenstemming met de politieke en militaire autoriteiten, in ieder geval het ambt waartoe ze bevoegd zijn, nauwgezet en met ijver zullen weten te vervullen, en gebruik zullen maken van de strafrechtelijke vervolging om, met wettige middelen, elk misdadig middel van propaganda, geschreven, gesproken of door middel van de pers, dat erop gericht is om de militairen aan te sporen tot de verzaking van hun plichten van trouw en discipline, onschadelijk te maken.

[...]

---

²³ Bron: ACSR, Giustizia, Miscellanea, B. 108, fasc. 1014.

*Bijlage - 22*CIRCULAIRE VAN MINISTER-PRESIDENT CRISPI, ROME 9 AUGUSTUS 1894²⁴

Nooit eerder was de eerbied voor de menselijke persoon, het individuele recht, de geest van de tolerantie en de vooruitgang zo groot als in de huidige tijd; en nooit eerder breidde het fanatisme van het kwaad zich zo uit over de verschillende naties. Overal zijn de publieke gewoontes minder ruw geworden, en desondanks is het misdrijf tegen de vaderlandsliefde, de familieband, de menselijke rede en het sociale bestaan stoutmoediger geworden.

De regeringen hebben het voornemen om de met inspanning verkregen goederen te beschermen en de kwaadwilligen die ze aanvallen te bestraffen. De drie wetten van 19 juli met betrekking tot de misdrijven begaan met explosieven, de aansporing tot het begaan van misdrijven en nieuwe veiligheidsmaatregelen, tonen aan dat ook de Italiaanse regering niet aarzelde om de solidariteit van goedwillenden in te roepen tegen de gesel van het anarchisme.

Enkele voorschriften zullen voldoende zijn om de uitvoering te regelen. Zij zijn helder en nauwkeurig.

Met onverwachte en telkens terugkerende geheime bijeenkomsten, met de hulp van kranten en brochures die oproepen tot het begaan van misdrijven, hadden de vijanden van de sociale orde een verbond gesloten, en voortdurend was er gevaar voor de openbare orde. Tegen hun bleken de vigerende wetten niet afdoende en het was nodig dat het Parlement op scherpe wijze ingreep om speciale bepalingen goed te keuren.

Ziedaar de reden van de nieuwe wetten.

De straffen zijn verzwaard, maar niet uit willekeur: het is een noodzaak, aangezien het sociale gevaar onbetwistbaar en urgent is. De veroordeling is verwezen naar de gewone rechtbanken, en dat is logisch, aangezien het niet gaat om overtredingen van meningsuiting. De prediking van diefstal, brandstichting en moord is meer dan een delict; het is het *consilium criminis* dat een misdrijf uitlokt en voorbereidt, en derhalve wordt het om zich zelf bestraft, zonder dat de onschendbaarheid van de woning, de persvrijheid of de vrijheid van meningsuiting in het geding zullen zijn.

De snelle preventie zal het goede voorbeeld geven, en het permanente toezicht zal die angst voor de straf inboezemen, die de harde noodzaak tot repressie overbodig zal maken. Men herinnere zich echter dat de uitgebreidheid van bevoegdheden tot voorzichtigheid maant, en dat de kunst van goed bestuur bestaat uit de keuze van de middelen en uit het bewustzijn van de grenzen.

Geen enkel vergelijk met de subversieve partijen, maar ook geen enkele vrees voor de vrijheid. Het is niet geoorloofd om onverschillig te staan tegenover hen die, door de lage driften van het onwetende volk te koesteren, strafbare begeerten veroorzaken; we moeten de ontaarding bestrijden van hen die de ene klasse tegen de andere willen bewapenen, alsof niet allen voorbestemd zouden zijn om zich al werkend te ontwikkelen; we mogen degenen niet met rust laten, die aanzetten tot misdaad of die de sociale orde bedreigen, zonder ander ideaal dan vernieling, zonder andere wil dan verslagenheid te brengen, zonder iets anders aan de beschaving te ontnemen dan de kunst van het moorden met meer wetenschap en wreedheid. Geen enkele hindernis wordt echter opgeworpen voor de discussie over sociale problemen, omdat het welzijn van de zwaksten en de morele vooruitgang van de massa de studie van alle eerlijke mensen vereisen. Indien we het anders aanpakken, ontstaat het onrecht dat altijd wijst op misbruik en teruggang; bovendien zou men niet de goedkeuring hebben van het Italiaanse volk, dat zich tot een natie heeft gevormd om een plaats in te nemen tussen de meest verlichte en beschaafde landen.

---

²⁴ Bron: ACSR, Carte Crispi Roma, B. 562.

Toepassing van het recht kan niet zonder voorschriften bestaan; vrijheid kan niet bestaan zonder tucht: en de mens die werkelijk van arbeid houdt, is nooit lastig. Onze democratische Monarchie moet het toonbeeld zijn van de belangrijkste sociale, politieke en individuele vrijheden, gegarandeerd door een volledig gehandhaafde orde. Ik ben ervan overtuigd dat de ambtenaren die deel uitmaken van het staatsbestuur, met serieuze rechtschapenheid en behoedzame kalmte streven naar dit doel, waarvan de openbare orde een belangrijk onderdeel vormt, ten behoeve van de toekomst en de voorspoed van het vaderland. En de heren prefecten zullen, in hun wijsheid, de eersten zijn om het goede voorbeeld te geven.

*Bijlage - 23*CIRCULAIRE VAN MINISTER-PRESIDENT RUDINÌ, ROME 27 OKTOBER 1897²⁵

Ik heb het opportuun geacht de minister van Justitie om opheldering te vragen over de vaandels van subversieve organisaties en hij heeft me in de volgende termen geantwoord:

Op de vraag die U mij voorlegde, of het verboden moet zijn dat vaandels die, ofschoon zonder subversieve opschriften en emblemen, wegens hun kleur een symbool vormen van genootschappen die vijandig staan tegenover de nationale instellingen, in het openbaar worden getoond of gedragen; en of deze vaandels, waar ze in beslag worden genomen en aan de gerechtelijke autoriteiten worden overgedragen, door deze in beslag mogen worden gehouden - aarzel ik niet om bevestigend te antwoorden, mits, wel te verstaan, de vertoning van die vaandels plaatsvindt tijdens bijeenkomsten en samenscholingen die in openbare plaatsen worden gehouden of die toegankelijk zijn voor het publiek.

De reden voor dit bevestigende antwoord is uiterst eenvoudig. Artikel 3 van de Wet op de Openbare Veiligheid bepaalt dat behalve kreten, ook opstandige *manifestaties* tijdens bijeenkomsten of samenscholingen, in openbare ruimtes of open voor het publiek, indien ze geen misdrijven vormen die in het Wetboek van Strafrecht zijn voorzien, bestraft worden als overtredingen, met aanhouding van maximaal drie maanden. Het Hof van Cassatie heeft bovendien meerdere malen geoordeeld (2 oktober 1893, 6 juni en 15 november 1894) dat "de opstandige kreten of manifestaties die het doel hebben om het gezag van de wet aan te tasten, of om het gewone verloop van het sociale leven te ontwrichten, een misdrijf vormen zoals voorzien in art. 247 van het Wetboek van Strafrecht, en indien ze dat doel niet hebben, *maar schadelijk of gevaarlijk voor de openbare orde zouden zijn wegens de omstandigheden waarin ze zijn geuit*, een overtreding vormen zoals voorzien in art. 3 van de Wet op de Openbare Veiligheid."

Welnu, wie kan eraan twijfelen dat het op straat tonen en dragen van een vaandel, behorend tot de anarchistische of socialistische genootschappen, gelijk aan de kreten "Viva l'Anarchia" of "Viva il Socialismo", geen opstandige manifestatie zou zijn?

De bijeenkomsten en de samenscholingen kunnen zeer goed, zoals het Hof van Cassatie van Rome heeft uitgesproken (2 september 1892 *Rivista Penale* XXXVII, 74) opstandig zijn, zonder dat de samenscholingen opstandige kreten uiten.

Gezien het feit, dat het tonen of dragen van vaandels van subversieve partijen tijdens bijeenkomsten en samenscholingen in openbare ruimtes of open voor het publiek, een overtreding vormt, volgt daar de gewettigde consequentie uit dat de vaandels zelf als bewijsstukken in beslag genomen kunnen worden en gehouden, volgens de bepalingen van artikel 36 van het Wetboek van Strafrecht.

Ik verzoek ondertussen de heren prefecten dat ze voortaan erop zullen toezien dat het niet toegestaan zal worden dat men, ter gelegenheid van bijeenkomsten of samenscholingen in openbare ruimtes of open voor het publiek, rode en andere vaandels van subversieve genootschappen toont of draagt, en dat waar het gebeurt de vaandels in beslag genomen zullen worden en worden overgedragen aan de gerechtelijke autoriteiten. [...]

---

²⁵ Bron: ASF, Questura, B. 40.

Bijlage - 24

CIRCULAIRE VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN, ROME 12 JULI 1898²⁶

De regering bereidt zich voor op de geleidelijke terugkeer naar de normale omstandigheden met betrekking tot de leiding van de dienst van de Openbare Veiligheid in het koninkrijk.

De maatregelen die daarvoor nodig zijn, zijn van verschillende aard en hebben betrekking op:

de geleidelijke opheffing van de staat van beleg daar waar die bestaat;

het intrekken, zoals dat reeds is gebeurd, van het opperbevel over de Openbare Veiligheid bij de legercommandanten in het betreffende gebied;

de te verlenen toestemming aan de opgeheven of tijdelijk verboden kranten om weer te verschijnen;

en ten slotte, de geleidelijke beëindiging van de dienst der opgeroepen klassen van *carabinieri*, infanterie, *bersaglieri* en alpinisten.

Deze terugkeer naar de normale gang van zaken, na de zeer ernstige gebeurtenissen in sommige provincies van het koninkrijk, geldt voor alle autoriteiten en is het richtpunt voor de te volgen weg, die bestaat uit het permanente en standvastige toezicht op de strenge naleving van de wet.

Feitelijk is de orde overal hersteld, maar op het morele vlak is dat nog niet het geval.

Het is waarschijnlijk dat de subversieve partijen er niet voor terugdeinzen om hun propaganda voort te zetten. Ze moeten daarom nauwlettend in de gaten worden gehouden en als ze het proberen, moeten ze worden tegengehouden in hun pogingen.

Vanaf het begin moet men zeer snel overgaan tot de inbeslagneming van een niet gering aantal subversieve publikaties. Het ligt in de bedoeling van de regering dat daartoe de wet zeer rigoureuus zal worden toegepast en dat de inbeslagnemingen telkens zullen worden uitgevoerd als er overtredingen worden begaan; het is tevens haar bedoeling dat elke inbeslagneming wordt gevolgd door een gerechtelijke procedure.

De autoriteiten moeten onversaagd doorgaan, ook indien de vonnissen die door de competente rechters worden uitgesproken, zeer toegeeflijk blijken te zijn.

In ieder geval, en dat is het belangrijkste doel van deze circulaire, herinner ik de heren prefecten in de respectievelijke provincies eraan, dat zij zich in volkomen overeenstemming met de militaire en rechterlijke autoriteiten moeten gedragen.

Van die overeenstemming kan niets dan goeds worden verwacht, niet alleen in het belang van de openbare orde, maar ook om, in het algemeen belang, de hatelijke propaganda te stoppen die gericht is op het omverwerpen van de staatsinstellingen en van de maatschappij; propaganda die vervolgens de families van die misleide personen, die er het onbewuste slachtoffer van zijn, ruïneert en in de misère stort.

---

²⁶ Bron: ASF, Questura, B. 33; ASB, Pref. Gab., B. 968.

*Bijlage - 25*CIRCULAIRE VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN, 12 JULI 1898²⁷

Het is het ministerie gebleken dat elke onenigheid tussen anarchisten, republikeinen en socialisten beëindigd zou zijn of op het punt staat te verdwijnen door hun instemming met een gezamenlijk politiek programma dat spoedig verwezenlijkt zal worden.

Tijdens de verschillende bijeenkomsten in Rome, Milaan en in Zwitserland zouden de volgende overheersende ideeën zijn uitgesproken: Men ziet het als een gegeven dat de volksmassa haar revolutionaire neigingen en geest heeft gedemonstreerd; de onderdrukking heeft gemakkelijk kunnen plaatsvinden wegens de onvoorbereidheid van de partijen.

Het is derhalve noodzakelijk dat alle activiteiten van de leiders erop gericht zijn om de gemoederen voor te bereiden op een volgende revolutionaire beweging, en om de geschikte middelen te vinden voor haar welslagen. Na de recente ontbindingen [der verenigingen] lijkt het erop dat de leiders vinden dat ze van tactiek moeten veranderen en in het geheim moeten opereren. De algemene situatie laat zich ondertussen als volgt samenvatten: De subversieve partijen (anarchisten, socialisten, republikeinen en intransigente klerikalen) willen een poging ondernemen om zich voor te bereiden op de revolutie met een antidynastiek programma, met een voortdurende en gezamenlijke actie en geheime organisatie van alle revolutionaire krachten: vanzelfsprekend, en dit alles zeer vaderlandslievend, proberen ze daarbij de samenwerking van de revolutionaire partijen in het buitenland te krijgen.

Ik vestig de speciale aandacht van de heren prefecten op al deze misdadige plannen en verzoek hen om te zorgen voor een volhardend en omzichtig onderzoek en voor waakzaamheid, met het doel om door te dringen tot de geheime intriges van de leden van de subversieve partijen, hun bewegingen en plannen te kennen en zich tijdig van alle middelen te bedienen om elke misdadige poging te verijdelen en om met de uiterste inspanning preventief op te treden met aangiften aan de gerechtelijke autoriteiten en ook met de noodzakelijke aanhoudingen.

---

²⁷ Bron: ASF, Questura, B. 33.

*Bijlage - 26*CIRCULAIRE VAN MINISTER-PRESIDENT PELLOUX, ROME 1 SEPTEMBER 1898²⁸

De ontwikkeling van de periodieke pers, in het bijzonder de socialistische, republikeinse, anarchistische en klerikale, die gedurende de laatste jaren in Italië heeft plaatsgevonden, en de vaak schadelijke uitwerking die deze heeft op de massa - die zo eenvoudig te beïnvloeden is, en die niet altijd goed onderscheid kan maken tussen goed en kwaad en tussen waarheid en leugen -, hebben reeds meerdere malen de aandacht getrokken van dit ministerie, dat zich heeft overtuigd van de noodzaak om de betrokken politieke autoriteiten in staat te stellen de ontwikkeling en het gedrag van de pers permanent en met volledige kennis van zaken te volgen middels rapporten over de openbare orde en veiligheid.

Reeds eerder werden instructies uitgevaardigd met betrekking tot de periodieke pers in het algemeen, en de socialistische, republikeinse en anarchistische pers in het bijzonder. Onlangs werd verzocht specifieke informatie over die klerikale kranten die zich meer met politiek en met staatsvijandige propaganda bezighouden dan met religieuze vraagstukken.

De prefecten dienen hun aandacht en belangstelling op het volgende te richten, met het doel om eerdere voorschriften te coördineren en te completeren, en duidelijke en precieze normen vast te stellen zodat bij de politie een vast gebruik ontstaat, iets waaraan het ontbreekt bij deze belangrijke dienst.

Periodieke pers in het algemeen

Uiterlijk 10 oktober aanstaande doen de bureaus van de prefectuur dit ministerie, een lijst toekomen van alle tijdschriften die in de respectievelijke provincies worden uitgegeven, opgesteld volgens de normen van bijlage Formulier N. 1 voor de dienst van de periodieke pers.

Die lijst blijft basis en uitgangspunt voor het volgen van de gehele periodieke pers in elke provincie van het rijk, en moet dagelijks bij de Provinciale Bureau's van de *Pubblica Sicurezza* worden bijgehouden.

Vervolgens geven de prefecturen door middel van speciale verslagen, eens in de drie maanden, nauwkeurige berichten over de tijdschriften die gedurende dit trimester hun publicatie stoppen of aanvangen. Deze verslagen zullen worden opgesteld volgens het eerdergenoemde Formulier 1, en moeten uiterlijk op de 10e van de maanden januari, april, juli en oktober worden opgestuurd. Daaraan toegevoegd worden de eerste nummers van de tijdschriften die hun publicatie beginnen in het trimester waarop het Verslag betrekking heeft. Hiervan uitgezonderd zijn de socialistische, republikeinse, anarchistische kranten en de klerikale kranten die zich niet uitsluitend met religieuze zaken bezighouden, waarvan alle gepubliceerde nummers moeten worden opgestuurd.

Op deze wijze samengesteld, [...] zal men het doel hebben bereikt om in ieder geval een betrouwbare index bij de hand te hebben van de richting en toestand van de periodieke pers in de verschillende regio's, en over precieze kennis beschikken van de mate waarin de verschillende politieke, religieuze, literaire en wetenschappelijke stromingen in ons land vertegenwoordigd zijn.

[...]

Subversieve - republikeinse, socialistische, anarchistische en klerikale - pers

²⁸ Bron: ASB, Pref. Gab., B. 969.

Over de republikeinse, socialistische en anarchistische kranten moet men, zodra ze met publicatie beginnen, net zoals in het verleden, mededeling aan dit ministerie doen met afzonderlijke notities, waarbij men het eerste nummer en de informatieve tabel Formulier 2 van de dienst van de periodieke pers voegt, behalve de belangrijkste en meest volledige inlichtingen die men erover in de drie-maandelijke Verslagen kan geven.

[...]

Alle gepubliceerde nummers van de subversieve kranten, dag- en weekbladen, moeten elke maandag worden opgestuurd.

[...]

Alle nummers die zijn getroffen door inbeslagneming, moeten boven het logo het woord *Sequestrato* als merkteken dragen, geschreven met rood potlood, en die aanduiding moet worden herhaald boven de artikelen die de aanleiding vormden voor de inbeslagnemingen.

[...]

Congresverslagen - Programma's - Statuten - Speciale uitgaven en gelegenheiduitgaven voor herdenkingen van verjaardagen, enz. Brochures met republikeinse, socialistische, anarchistische en klerikale propaganda.

Men vestige met nadruk de aandacht van de betrokken bureaus op dit genre van de subversieve pers, dat tot dusver vrijwel volledig aan elk toezicht van de autoriteiten is ontsnapt.

[...]

Van dit genre van helaas wijd verspreide publicaties, die in de meest gevallen strafbaar zijn, en waaraan de vierde pagina's van de kranten van de respectievelijke partijen de grootst mogelijke bekendheid geven, loopt de verspreiding en verkoop op tot honderden duizenden exemplaren per jaar.

[...]

Bijlage - 27

CIRCULAIRE VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN,
ROME 11 OKTOBER 1898²⁹

De vraag is opgeworpen of de verzetsorganisaties of vakbonden op zich een gevaar voor de openbare orde vormen en derhalve ontbonden kunnen worden.

Als die verenigingen het voornemen hebben om de arbeider van een bepaalde nijverheid of de arbeider in het algemeen te beschermen in zijn rechten tegenover de werkgever en de kapitalist, om hem te helpen in geval van staking, om met vreedzame en wettige middelen de verbetering van de lonen en van de arbeidsomstandigheden te verkrijgen, dan zijn dergelijke organisaties zonder twijfel legitiem en in ons land niet onderworpen aan enige vervolgende bepaling van de wet, evenals de werkgeversorganisaties er niet aan zijn onderworpen. [...] Uit het conflict dat eventueel kan ontstaan tussen deze tegengestelde organisaties, kunnen zeker ongemakken en gevaren voor de openbare orde ontstaan, maar dat is niet voldoende om hun onderdrukking te rechtvaardigen, en nog minder om de een te onderdrukken en de ander door de wet te beschermen.

Onze wetgeving heeft - na lange en deskundige studies die teruggaan tot 1870 - met de afkondiging van het nieuwe Wetboek voor Strafrecht de artt. 385, 386 en 387 van het Sardijnse Wetboek van Strafrecht afgeschaft en vervangen door de artt. 165, 166 en 167 die, zoals het Toscaanse Wetboek van Strafrecht en de wetten van de meest ontwikkelde landen van Europa, de vrijheid, voor zowel de arbeiders als de werkgevers, van coalitie en van staking erkennen.

Het erkennen van een recht wil vanzelfsprekend niet zeggen dat het misbruik ervan wordt toegestaan en het spreekt voor zich dat ook deze verenigingen, via hun leiders, verantwoordelijk en aansprakelijk zijn op dezelfde wijze als de individuen elke keer dat ze de voorgeschreven grenzen van de legitieme en vreedzame propaganda overschrijden. [...]

Als echter de verzetsorganisaties of vakbonden niets anders zouden zijn dan aftakkingen van subversieve partijen, dan kunnen zij het karakter vertonen van *verenigingen die er op gericht zijn om middels geweld daden (vie di fatto) de maatschappij of de pijlers van de staat omver te werpen* (art. 5 van de wet van 19 juli 1894, no. 316, gewijzigd in de wet van 17 juli 1898 n. 297) en geven zij dus de gerechtvaardigde reden om, op grond van die uitzonderingswet, te worden ontbonden.

---

²⁹ Bron: ASB, Pref. Gab., B. 968.

*Bijlage - 28*HET DECREET VAN MINISTER-PRESIDENT PELLOUX VAN 22 JUNI 1899³⁰

Art. 1

De autoriteiten van de Openbare Veiligheid kunnen, op grond van de openbare orde, samenscholingen en openbare bijeenkomsten verbieden. De overtreders van het verbod zullen worden bestraft volgens de bepalingen van artikel 434 van het Wetboek van Strafrecht.

Art. 2

Het is niet toegestaan om in het openbaar opstandige tekens, standaarden of emblemen te dragen of te tonen. De overtreders zullen worden bestraft met opsluiting tot een maand of met een boete tot driehonderd lire.

Art. 3

De minister van Binnenlandse Zaken kan, behalve de misdadige verenigingen die worden bestraft door het Wetboek van Strafrecht, middels een gemotiveerd decreet alle andere verenigingen ontbinden die het doel hebben om de sociale inrichting of het staatsbestel op gewelddadige wijze (*per vie di fatto*) omver te werpen.

Tegen het ontbindingsdecreet is het toegestaan om beroep aan te tekenen bij de IVe Afdeling van de Raad van State, in overeenstemming met de bepalingen van artikel 24 van de wet van 2 juni 1889, no. 6166. Dit beroep zal geen schorsende werking hebben behalve ten aanzien van de bezittingen van de ontbonden verenigingen.

In het geval dat de ontbonden verenigingen zich opnieuw vormen, ook onder andere naam, zullen de oprichters en de leiders ervan bestraft worden met de opsluiting van maximaal drie maanden of met de boete van maximaal duizend lire.

Art. 4

De beampten, agenten en arbeiders van de spoorwegen, van de posterijen, van de telegrafie, van de openbare verlichting (gas of elektriciteit) - ook indien deze diensten uitgeoefend worden door middel van een particuliere ondernemer - zullen worden bestraft, indien de daad geen erger misdrijf vormt, met een aanhouding tot maximaal drie maanden of met een boete van maximaal duizend lire, als drie of meer personen na voorafgaande overeenstemming, hun eigen kantoor of ambt verlaten, of nalaten om de reguliere functionering van de openbare dienst te verzorgen. Als het gaat om openbare ambtenaren komen bovendien de straffen zoals voorzien in artikel 181 van het Wetboek van Strafrecht in aanmerking.

De aanstichters en de leiders zullen worden bestraft met aanhouding tot maximaal zes maanden of met een boete van maximaal drieduizend lire.

Art. 5

Alle strafbepalingen met betrekking tot de overtredingen van de wet op de pers en tot misdrijven begaan middels de pers zijn toepasbaar:

1. op de uitgever van de krant of het tijdschrift;
2. op de auteurs en medewerkers van de aangeklaagde publikaties.

---

³⁰ Bron: ASB, Pref. Gab., B. 979.

Indien de auteur of de medewerkers van de publikaties veroordeeld zijn en in het Rijk verblijven, wordt de uitgever vrijgesteld van de straf.

Art. 6

De eigenaar van het dagblad of het tijdschrift en de eigenaar van de drukkerij waarin het werd gedrukt, zullen altijd civiel rechtelijk verantwoordelijk zijn voor de geplaatste publikaties in het dagblad of tijdschrift. Die verantwoordelijkheid omvat, behalve de vergoeding van de schade en de schadeloosstelling van de proceskosten, de betaling van de geldstraffen waartoe de uitgever van het dagblad of tijdschrift ofwel de auteur van de publikatie is veroordeeld.

Art. 7

In het geval waarin de verantwoordelijken voor overtredingen van laster begaan middels de pers, deze in het openbaar middels de pers hebben teruggetrokken voordat de aanklacht is ingediend, kan de straf van opsluiting niet meer zijn dan zes maanden of van de boete niet meer dan tweeduizend lire.

Art. 8

De publikatie middels de pers van de handelingen van het gerechtelijk vooronderzoek van een strafzaak en van de verslagen of samenvattingen van debatten in de vonnissen wegens laster, is verboden, en kan bestraft worden met een boete van honderd tot vijfhonderd lire, alsmede met het verbod van het drukwerk.

Dit verbod is niet van toepassing op de vonnissen zoals voorzien in no. 1 van artikel 394 van het Wetboek van Strafrecht en op die waarin de beledigde persoon lid van het Parlement is en uit hoofde van van zijn functie wordt aangeklaagd.

Art. 9

Voor de artikelen 56 van het Edict over de pers, 124 en 400 van de laatste alinea van het Wetboek van Strafrecht, die afgeschaft zijn, is de volgende bepaling in de plaats gekomen:

Tegen delicten zoals voorzien in artikel 122 van het Wetboek van Strafrecht wordt alleen opgetreden na toestemming van de minister van Justitie. In geval van belediging van buitenlandse vorsten of regeringsleiders zal geen strafvervolging worden ingesteld behalve op verzoek van de zijde van de vorsten of regeringsleiders zelf, zoals vastgelegd in de bepaling van de wet van 26 februari 1852. In geval van belediging van buitenlandse diplomatieke afgezanten en vertegenwoordigers die bij de koninklijke regering zijn geaccrediteerd, zal vervolging slechts worden ingesteld na een aanklacht van de persoon die zich aangevallen acht.

Art. 10

Het huidige decreet zal vanaf 20 juli in werking treden. Het zal direct aan het Parlement worden voorgelegd om tot wet te worden verheven.

Bijlage - 29

BRIEF VAN DE ZWITSERSE ZAAKGELASTIGDE IN WENEN, DU MARTHERAY, AAN HET
DÉPARTEMENT POLITIQUE FÉDÉRAL IN BERN, WENEN 22 SEPTEMBER 1898³¹

Les nombreux Souverains et délégués étrangers, venus pour les funérailles de l'Impératrice sont déjà tous repartis. Les drapeaux noirs disparaissent peu à peu et le dernier des 3 requiems officiels a été célébré ce matin; Vienne reprend donc sa physionomie habituelle.

Mais si tout le bruit fait autour de ces funérailles se dissipe peu à peu, je ne saurais pas vous dissimuler, que le souvenir des manifestations de sympathie et d'horreur venues de Suisse s'efface aussi lentement. Le courant sympathique, qui s'était établi un moment en notre faveur se ralentit et le fait concret revient à la surface avec toutes ses déductions politiques et avant tout la constatation que le péril anarchiste devient de plus en plus imminent et qu'il faut y parer sans retard et par tous les moyens. Il n'y a pas de doute pour moi que ce revirement doit être attribué en grande partie aux agissements et aux insinuations perfides de 302457560229324085-436491590716172052465575104 (*l'Italie soutenue énergiquement par l'Allemagne*). Je dois avouer d'ailleurs que les autres 16808541428206548729 (*grandes puissances*), du moins d'après ce que j'en vois à Vienne, ne font nullement mine de vouloir nous soutenir. On a besoin d'un bouc émissaire et ce sont précisément ceux qui sont le plus sujets à caution qui crient le plus haut contre nous, afin de détourner d'eux l'attention. Lafontaine aurait mieux que jamais son application: Haro sur le baudet! J'en ai eu hier la preuve dans une conversation que j'ai eue avec 7572365673709,975652703458756362411687573 (*l'ambassadeur d'Angleterre, Sir Horace Rumbold*) et dans laquelle j'ai du faire appel à tout mon sang-froid. Loin d'attribuer pour ma part une grande portée personnelle à la manière de voir de 975652703458756362411687573 (*Sir Horace Rumbold*), dont la limite d'âge prescrite par les lois de son pays pour entrer en pension, est imminente et dont le caractère irascible est Européennement connu, je suis forcé de reconnaître qu'ici sa qualité d'723656737091 (*ambassadeur d'Angleterre*) lui donne une autorité malheureusement indéniable.

---

³¹ Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

Bijlage - 30

DE ZWITSERSE ZAAKGELASTIGDE TE WENEN, DU MARTHERAY, AAN HET DÉPARTEMENT POLITIQUE
FÉDÉRAL IN BERN, WENEN 23 SEPTEMBER 1898³²

[...] J'aurais désiré vous renseigner sur le contenu de la proposition 50891016112 (*italienne*) mais il ne m'a pas été possible d'obtenir autre chose que des données vagues. Cependant 38283721598075898717416204107 (*le chargé d'affaires de Russie*) me disait aujourd'hui: "90279716617609 (*l'agitation*) menée 56902108148526101 (*contre la Suisse par l'ambassade d'Italie*) prend consistance. 477940 (*Nigra*) joue très serré; il monte la tête aux plus tranquilles. Entr'autres arguments il dit que si 902108 (*la Suisse*) avait 1333172056374 (*obtempéré*) plus tôt aux demandes 2979401612915906614116,29 70616 34101 et 34603 (*des grandes puissances des gouvernements d'Italie et d'Allemagne*) et fait cesser chez elle 902913105 8096120419302212844711630838 (*la propagande anarchiste*) le dernier 191717431917 (*attentat*) et bien d'autres auraient été évités, Il dit aussi, avec autant de 632158714257 (*perfidie*) que de ténacité, que les mesures que prend et va prendre 3805 (*le Conseil Fédéral*) sont uniquement destinées à faire 333035758585717 (*bon effet*) ne sont pas 653064076516 (*sérieuses*) et ne seront pas durables. Il veut que 902108 (*la Suisse*) soit 1025757 (*liée*) vis à vis 2915906614116 (*des puissances*) et mise dans 10246481316223371102308 (*l'impossibilité*) de 611874 (*nuire*) par son 716150285596141 (*indulgence*) et par la 921310580961204 (*propagande*) qu'elle 233874 (*tolère*). Il réclame des 90116 (*garanties*) plus sérieuses que des dispositions "momentanées, dont le but", dit-il, est de 247316 421628948548808 (*vous disculper*) et 'non pas de couper le mal dans sa racine, ce qui doit être fait." Mon interlocuteur n'est d'ailleurs pas pessimiste et croit qu'on se calmera, mais il ajoute qu'à son avis 902108 (*la Suisse*) devrait dans son intérêt comme dans celui de l'humanité, 19797121 (*agir*) assez complètement pour couper court à toutes réclamations, parceque, dit-il, même si 85101 (*Italie*) n'atteint pas le but qu'elle poursuit, 65166321587129 (*ses perfides*) accusations resteront et nuiront au crédit et au bon renom de 902108 (*la Suisse*) et à chaque nouvel 191717431917 (*attentat*) ce sera à recommencer.

En confirmation de cette manière de voir je constate en effet une animosité, encore plus ou moins latente mais qui va en augmentant. [...]

³² Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

Bijlage - 31

DE ZWITSERSE ZAAKGELASTIGDE IN WENEN, DU MARTHERAY, AAN HET DÉPARTEMENT
POLITIQUE FÉDÉRAL IN BERN, WENEN 25 SEPTEMBER 1898³³

[...] J'ai désormais l'impression que l'idée de la conférence a fait du chemin. Il est certain pour moi que 69408, 69603 1886207801 (*l'Italie, l'Allemagne, l'Autriche et la Russie*) la désirent, peut-être à des degrés différents; 20719188669508 (*la France et l'Angleterre*) la redoutent comme pouvant les toucher; elles voudraient la faire avorter sans en vouloir convenir et souhaiteraient de notre part de mesures spontanées qui en rendent la convocation inutile et qui ne les lieraient pas.

L'ascendant 5016915477166408 (*de l'ambassadeur d'Italie*) est, en raison de son âge, de sa belle carrière, de son habilité incontestable et du souvenir de sa collaboration avec 509134371 (*Cavour*) est très grand ici. D'autre part, l'influence de 69701 (*l'Allemagne*), qui l'an passé avait baissé un moment au profit de 207801 (*la Russie*), est plus forte que jamais, comme le prouve ces derniers jours paraît-il la question de 2299402 (*Crète*). Par contre, ici, si 81608 (*le Gouvernement*) est sympathique à l'idée de la conférence, il doit compter avec un facteur puissant: 69502 (*l'Empereur*), qui voudrait qu'on 302181355402 75 76298785 (*nous évite de emmis*).

Je crois donc pouvoir dire que si la conférence a lieu, et ça paraît probable, ce sera du moins, non pas comme le voudrait 69408 '17' 302 (*l'Italie, contre nous*) mais '805' 302 (*avec nous*). [...]

---

³³ Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

*Bijlage - 32*BESLUITEN VAN DE ZWITSERSE BONDSRAAD MET BETREKKING TOT MAATREGELEN
TEGEN DE ANARCHISTEN VAN 23 SEPTEMBER 1898³⁴

1) Der Bundesanwalt wird beauftragt, über weitere in der Schweiz sich aufhaltende Ausländer, welche an der anarchistischen Propaganda sich beteiligen oder welche gefährliche Anarchisten sind, dem Bundesrate mit Beförderung Bericht und Antrag vorzulegen.

2) Die Kantone werden eingeladen, Ausländer der in Ziffer 1 erwähnten Kategorie, sobald sie ihr Gebiet betreten dem Bundesanwalt namhaft zu machen und mit Bezug auf dieselben einlässlich zu berichten.

3) Die Kantone werden ferner eingeladen, das Treiben *aller* auf ihrem Gebiet sich aufhaltenden Anarchisten genau zu überwachen und dem Bundesanwalt allfällige Gesetzesübertretungen, insbesondere solche, welche sich auf das Bundesgesetz betreffend Ergänzung des Bundesstrafrechtes (Verbrechen gegen die öffentliche Sicherheit), vom 12. April 1894 beziehen, zur Kenntnis zu bringen.

---

³⁴ Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14052.

Bijlage - 33

MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN, CANEVARO, AAN DE ITALIAANSE
AMBASSADES IN EUROPA, ROME 29 SEPTEMBER 1898³⁵

Monsieur le.....,

Les gouvernements se trouvent, depuis plusieurs années déjà, dans l'accomplissement de la tâche qui leur est réservée de veiller à la sécurité de l'Etat et à celle des citoyens, en présence d'un fait dont la gravité est exceptionnelle et qui réclame au plus haut degré leur attention et leur sollicitude.

Dans tous les pays, les autorités signalent l'existence d'une classe, plus ou moins nombreuse, d'hommes de principes pervers dont la caractéristique est fournie par le fait que leurs agissements et leurs crimes n'ont d'autre but que celui, ouvertement avoué du reste, de saper les bases sur lesquelles est assise la société, telle qu'elle est actuellement constituée, et de la bouleverser de fond en comble.

Ces exaltés qui ne reculent devant l'accomplissement d'aucun attentat, des plus féroces comme des plus insensés, font profession de principes qu'ils dénomment eux-mêmes 'principes anarchistes' et qu'ils colportent dans leurs pérégrinations à travers l'Europe, aidés dans cette propagande par une presse clandestine qui ne cesse de faire appel à toutes les violences, qui glorifie les crimes les plus odieux et les préconise comme les moyens les plus efficaces pour poursuivre à outrance la guerre déclarée à la société toute entière.

Les gouvernements se sont appliqués, jusqu'ici, par l'adoption de mesures exceptionnelles, à enrayer autant que possible la propagation de ces théories criminelles. Il est constaté cependant que ces efforts, restés jusqu'ici isolés, ne sont pas suffisamment efficaces pour dompter le mal, et pour avoir raison des menées par lesquelles les anarchistes de tous les pays cherchent et parviennent quelquefois à s'entendre, à s'entraider et à s'organiser. La nécessité semble dès lors s'imposer aux gouvernements qui se sentent solidaires en face du danger commun, de se mettre en mesure de pouvoir se prêter mutuellement un concours continu, établi sur un système de commun défense, étudié dans tous ses détails.

Le gouvernement de Sa Majesté est entré, pour sa part, depuis longtemps, dans cet ordre d'idées, dans lequel il s'est trouvé confirmé de plus en plus en présence d'une longue série de crimes anarchistes, qui, notamment l'assassinat de S.E. le Président de la république française, et la tentative par deux fois dirigée contre l'auguste personne de Sa Majesté le Roi notre Souverain, ont soulevé l'horreur du monde entier. L'épouvantable forfait qui vient encore d'être consommé à Genève, et qui donne bien la mesure de ce dont ces misérables sans aveu et sans patrie sont seuls capables, a décidé le gouvernement royal à prendre l'initiative d'un échange de vues préliminaires destiné à aboutir à des accords internationaux dans le sens que je viens d'indiquer. L'accueil que cette initiative a rencontré jusqu'ici constate que la manière de voir du gouvernement royal est partagée en principe, et que le moyen le mieux indiqué pour atteindre le but paraît être la réunion à court délai d'une conférence internationale, à laquelle les puissances européennes seraient représentées, non seulement par des délégués diplomatiques, mais encore par les délégués techniques des administrations respectives de la justice et de l'intérieur.

Ce *modus procedendi* étant entièrement conforme aux vues du gouvernement du Roi, je vous prie, monsieur le ..... de porter ce qui précède à la connaissance de Son Excellence le ministre des affaires étrangères du gouvernement auprès duquel vous êtes accrédité, et de lui donner copie de cette dépêche, en lui communiquant la proposition formelle que j'ai l'honneur de lui adresser

³⁵ Bron: ACSR, Interno, PS, 1879-1903, B. 1, fasc. 14/71; Giustizia, Miscellanea, B. 110, fasc. 1031.

pour que ..... veuille bien donner son adhésion à la réunion d'une conférence internationale qui aura l'objectif d'établir entre les puissances européennes, dans l'intérêt de la défense sociale, une entente pratique et permanente destinée à combattre avec succès les associations anarchistes et leurs adeptes.

En vous priant de me faire connaître au plus tôt possible la décision qui sera adoptée à l'égard de notre proposition par le gouvernement ....., je saisis ....

N. Canevaro

Bijlage - 34

VOORSTELLEN VAN DE INTERNATIONALE ANTIANARCHISTISCHE CONFERENTIE
TE ROME³⁶

Propositions arrêtées par la Conférence internationale réunie à Rome sur l'initiative du Gouvernement Italien en vue d'étudier et d'établir les moyens les plus efficaces pour combattre la propagande anarchique et soumises par elle à l'appréciation des Gouvernements qui s'y trouvaient représentés.

I. La Conférence estime que l'anarchisme n'a rien de commun avec la politique et qu'il ne saurait, en aucun cas, être considéré comme une doctrine politique.

II. Est considéré comme acte anarchique, au point de vue des résolutions de la Conférence, tout acte ayant pour but la destruction, par des moyens violents, de toute organisation sociale.

Est réputé anarchiste celui qui commet un acte anarchique au sens indiqué ci-dessus.

III. Au point de vue administratif.

La Conférence émet les vœux suivants:

A) Que chaque Etat surveille attentivement les anarchistes sur son territoire.

B) Que chaque Etat charge une autorité centrale d'exercer cette surveillance.

C) Que les autorités centrales des différents pays entrent en rapport direct et se communiquent réciproquement tous des renseignements utiles.

D) Que, en tant que la législation du pays qui ordonnera l'expulsion n'y sera pas contraire, tout étranger expulsé comme anarchiste soit dirigé sur la frontière de son pays d'origine et, si l'expulsé appartient à un pays non-limitrophe, que les pays intermédiaires opèrent, à leurs frais, son transit jusqu'à la frontière de sa patrie, à moins qu'ils ne jugent à propos de le tolérer sur leur territoire; et que les autorités de police s'avertissent réciproquement en temps utile de toute expulsion d'anarchiste.

E) Que, dans le cas où l'étranger qu'il s'agit d'expulser aurait à rendre compte à la justice de son pays ou à celle du pays de transit d'infractions antérieures à son expulsion, les Etats intéressés puissent s'entendre sur les suites à donner à l'expulsion, en se conformant à leurs lois et à leurs traités d'extradition.

F) Que, conformément à la proposition faite par les chefs de la sûreté et de la police des différentes Etats représentés à la Conférence, tous les Gouvernements adoptent le 'portrait parlé' comme signalement unique pour faciliter la reconnaissance des malfaiteurs en général et des anarchistes en particulier.

IV. En ce qui concerne l'extradition, la Conférence émet les vœux suivants:

A) Que l'on déclare passible d'extradition l'acte anarchique lorsqu'il constituera un crime ou un délit d'après la législation du pays requérant et du pays requis.

B) Que, sous les mêmes conditions, le régime de l'extradition s'étende aux faits indiqués dans les vœux ci-après formulés au sujet des mesures législatives (Art. V - § 1, 2, 4).

C) Que les faits anarchiques ne soient pas considérés comme délits politiques au point de vue de l'extradition.

³⁶ Bron: *Conférence Internationale de Rome pour la Défense Sociale contre les Anarchistes, 24 novembre - 21 décembre 1898*. (Rome: Imprimerie du Ministère des Affaires Étrangères, 1898) 61-65.

D) Que l'attentat contre la vie ou la liberté d'un Souverain ou d'un Chef d'Etat, de même que l'attentat contre la vie ou la liberté des membres de leur famille, soit, dans tous les cas, compris au nombre des faits qui donnent lieu à l'extradition.

V. Au point de vue législatif.

La Conférence émet les vœux suivants:

A) Que tous les pays répriment par des dispositions pénales, outre l'acte violent ayant le caractère anarchique, les divers faits ci-après:

1. La préparation directe de cet acte: spécialement la fabrication ou la détention d'engins meurtriers ou incendiaires, d'explosifs quelconques ou de substances destinées à entrer dans leur composition, en vue de commettre ledit acte, ou dans la connaissance qu'ils doivent servir à le commettre.

2. L'association formée, l'entente établie dans le but de perpétrer ou de préparer ce même acte, quel que soit le nombre des associés ou adhérents, l'affiliation à une association ou entente établie dans ce but.

3. L'assistance prêté volontairement et sciemment à des anarchistes, soit qu'ils participent aux associations ou ententes prévues au paragraphe précédent, soit qu'ils agissent isolément, en leur fournissant les instruments de crime, moyens de correspondre, logement ou lieu de réunion.

4. La provocation, publique ou non publique, à commettre un acte violent ayant un caractère anarchique, même par l'apologie d'actes semblables.

5. La fabrication et la détention, sans motifs légitimes, de tout explosif et de toute substance destinée à entrer dans la composition d'un explosif.

6. La propagande de la doctrine anarchique dans l'armée, ainsi que l'incitation des militaires à l'indiscipline dans un but anarchique.

B) Que les diverses législations reconnaissent la nécessité de punir la complicité dans les faits anarchiques.

C) Que les diverses législations interdisent sous des sanctions pénales:

1. La distribution, la mise en vente, l'exposition et le transport de tous écrits, ouvrages, journaux et autres imprimés, de tous portraits, images, figures, emblèmes, constituant la provocation à commettre un acte violent ayant un caractère anarchique.

2. La publication ou la reproduction des actes de procédure et des débats relatifs à un acte anarchiques, spécialement la publication des déclarations de l'inculpé; tous au moins, il conviendrait d'attribuer aux juges compétents la faculté d'interdire cette publication sous une sanction établie par la loi, lorsqu'ils l'estimeraient dangereuse pour l'ordre public.

D) Que les Gouvernements examinent s'il ne conviendrait pas de limiter dans une certaine mesure les compte-rendus publiés par la presse sur les faits anarchiques.

E) Que l'on admette dans tous les pays:

1. La saisie préventive des écrits, imprimés et autres objets dont la distribution, la mise en vente, ou l'exposition, serait interdite.

2. La système de l'emprisonnement individuel dans le cas de condamnation pour un acte anarchique à une peine comportant cette mesure.

3. La faculté pour les juges d'adjoindre aux peines prononcées contre tout crime ou délit anarchique l'interdiction de changer de résidence sans prévenir l'autorité administrative, ou celle de séjourner dans certains lieux déterminés.

F) Que l'attentat anarchique contre la vie d'un Souverain ou d'un Chef d'Etat ou contre celle des membres de leur famille soit passible, dans tous les pays, de la peine capitale lorsque cet attentat constituera le crime d'assassinat.

G) Que l'exécution des condamnés à la peine capitale pour crimes anarchiques ne soit pas publique.

H) Que les crimes anarchiques soient considérés et traités comme tels, indépendamment des motifs pour lesquels ils ont été commis.

Les propositions ci-dessus ont été adoptées à la majorité après les déclarations et sous les réserves annexées au présent protocole.

Il est convenu que les Gouvernements pourront, dans l'espace de trois mois, faire connaître au Cabinet de Rome leurs intentions sur la suite à donner aux présentes propositions, notamment en ce qui concerne l'entente à établir au sujet des propositions d'ordre administratif.

La Conférence juge qu'il y a intérêt à ce que les procès-verbaux de ses délibérations, ainsi que les propositions d'ordre administratif, demeurent secrètes.

Elle estime, en outre, qu'il est désirable que les dispositions contenues dans les documents émanés de ses délibérations ne soient divulguées qu'en cas de nécessité.

Fait à Rome, le 21 décembre 1898.

Bijlage - 35

SAMENVATTING VAN DE VERKLARING VAN DE ITALIAANSE REGERING OVER
DE "VOORSTELLEN VAN DE INTERNATIONALE ANTIANARCHISTISCHE
CONFERENTIE", ROME 21 JULI 1899³⁷

I. Akkoord.

II. Akkoord.

III.

A) De anarchisten stonden, staan en blijven onder permanent toezicht.

B) Ministero dell'Interno - Direzione Generale di Pubblica Sicurezza.

C) Italië heeft reeds regelingen over de uitwisseling van inlichtingen over anarchisten met andere staten; deze regelingen zal ze naar andere staten uitbreiden.

D) De uitwijzingen zijn geregeld in de wet op de Openbare Veiligheid, art. 90, 91 en 92, en in het reglement van dezelfde wet, art. 88, 89 en 90.

D) en E) Akkoord, met de beperkingen zoals die zijn aangegeven.

F) Het 'portrait parlé' zal worden ingevoerd.

IV.

A), B), C) en D) Akkoord. De Italiaanse regering is bereid om de huidige internationale verdragen aan te passen aan de voorstellen.

V. De Italiaanse wetgeving voorziet als volgt:

A) 1. en 5. Wetboek van Strafrecht: Hoofdstuk 1, akte 2; Wet van 19 juli 1894 (no. 314); reglement van 23 augustus 1894 (no. 387).

2. Wetboek van Strafrecht, art. 248 e.v., Wet van 19 juli 1894, art. 5.

3. Wetboek van Strafrecht, art. 63 e.v.

4. Wet van 19 juli 1894, art. 6.

6. Wetboek van Strafrecht, art. 63 e.v., 246 en 247; Wet van 19 juli 1894, art. 6.

B) Wetboek van Strafrecht, art. 63 e.v.

C) 1. Wet van 19 juli 1874 [= 1894], art. 6; Perswet, art. 13.

2. Niet bestraft krachtens de Italiaanse wetgeving. De regering zal een speciaal onderzoek instellen.

D) Niet bestraft krachtens de Italiaanse wetgeving. De regering zal een speciaal onderzoek instellen.

E) 1. Perswet, art. 52.

2. Wetboek van Strafrecht, art. 13.

3. Wetboek van Strafrecht, art. 28; Wet van 19 juli 1894, art. 7.

F) De Italiaanse regering kan geen enkele verplichting aangaan en wil zich alle beslissingsvrijheid voorbehouden.

G) De Italiaanse regering kan geen enkele verplichting aangaan en wil zich alle beslissingsvrijheid voorbehouden.

---

³⁷ Bron: ASDMAE, P.I., B. 32.

H) De Italiaanse wetgeving bestraft de anarchistische misdrijven als zodanig, onafhankelijk van de motieven waaruit ze worden gepleegd.

*Bijlage - 36*KOPIE VAN DE UITNODIGING VAN DE RUSSISCHE EN DUITSE REGERINGEN VAN
23 NOVEMBER 1901³⁸

L'assassinat du Président Mac-Kinley, ainsi que les crimes anarchistes et les attentats contre les Chefs d'Etat, commis dans ces dernières années ont prouvé avec une effroyable évidence que la lutte contre le péril anarchique était pour tous les Gouvernements une nécessité urgente et un devoir dont on ne saurait ajourner l'accomplissement.

Il est évident qu'une concerté des Gouvernements intéressés ne pourrait avoir de succès réel que dans le cas où l'application uniforme et stricte des mesures qu'on serait à même d'adopter contre les anarchistes, pourrait être assurée par une entente internationale. Il serait préférable, semble-t-il, d'atteindre ce but plutôt par un échange de vues entre les Gouvernements que par la convocation d'une nouvelle Conférence.

Le Gouvernement Impérial de Russie et le Gouvernement Impérial d'Allemagne sont par conséquent tombés d'accord de proposer aux Puissances une action commune qui tendrait à l'adoption de mesures uniformes pour enrayer le mouvement anarchiste.

Les résolutions de la Conférence de Rome de 1898, dont une minime partie seulement a été mise en pratique, pourraient servir de base à l'entente projetée. Il serait désirable que les Gouvernements, en se conformant aux décisions de cette conférence, convinsent d'adopter des mesures administratives uniformes ayant pour but d'établir une surveillance rigoureuse sur les anarchistes par la création de bureaux centraux dans les différents pays, par l'échange de renseignements et par une réglementation internationale relative à l'expulsion des anarchistes de tous les pays dont ils ne sont pas les sujets. L'entente projetée devrait, autant que possible, ne pas se borner aux mesures susindiquées, mais comprendre également différentes mesures législatives tendant à renforcer et à compléter les dispositions du Code Pénal contre les anarchistes, contre les effets combinés de leur action commune et contre la presse subversive. De même il serait indiqué d'introduire dans la législation une définition plus complète et plus précise du crime anarchiste sous tous ses aspects.

Je me permets d'exprimer l'espoir que le Gouvernement auprès duquel Vous êtes accrédité ne refusera pas de reconnaître combien il est nécessaire d'opposer une résistance énergique au développement du mouvement anarchiste. Vous voudrez bien, par conséquent, soumettre à l'appréciation du Gouvernement Austro-Hongrois les propositions, précitées et nous faire savoir aussitôt que possible si le cabinet de Vienne est disposé en principe à coopérer avec le Gouvernements Russe et Allemand à une action commune basée sur les propositions énoncées, dans leur ensemble ou du moins en partie.

Dans le cas d'une réponse affirmative, les détails d'application de mesures en question pourraient être élaborés ultérieurement. Votre collègue d'Allemagne est chargé d'appuyer Vos démarches.

Le Gouvernement Il. attendra avec intérêt la communication de la réponse que Vous recevrez à ce sujet. [...]

---

³⁸ Bron: HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918). Een overeenkomstige uitnodiging, exh. 27 november 1901 aan de Italiaanse regering bevindt zich in ASDMAE, Politica P, Pac. 47.

Bijlage - 37

KOPIE VAN DE GEHEIME AIDE-MÉMOIRE VAN DE RUSSISCHE REGERING, GERICHT AAN DE ZWITSERSE BONDSRAAD³⁹

La fin tragique du Roi Humbert et les récents attentats sur le Prince de Galles et le Schah de Perse prouvent clairement que la propagande anarchiste, loin de faiblir, n'a fait que gagner, ces derniers temps, en force et insistance.

L'expérience du passé nous a appris que les efforts isolés de chaque Etat dans la lutte avec le mal, se sont montrés insuffisants pour en arrêter le développement. Il faudrait pour cela une action commune, basée sur des traités internationaux.

La Conférence de Rome (1898) a abouti à quelques bons résultats. L'acte final du 21 décembre, signé par les délégués de vingt Puissances, y compris celui de la Suisse, contient une série de mesures politiques, administratives et législatives. Ces mesures, émises, il est vrai, en forme de principes généraux ou de vœux, sont loin d'avoir été toutes exécutées. Malgré le bon vouloir des Gouvernements, il n'y a eu au fond jusqu'ici qu'une seule de ces mesures proposées mise en pratique, à savoir la surveillance des anarchistes dans chaque pays par la police de l'endroit et les rapports directs des polices entr'elles pour se communiquer tous les renseignements utiles à ce sujet.

Cette mesure purement administrative s'est trouvée cependant être insuffisante, comme on le voit, pour prévenir de nouveaux attentats.

Dans ces conditions, on se demande tout naturellement, *si le moment favorable n'est pas arrivé maintenant pour aborder la mise en pratique des autres propositions de la Conférence et surtout de celles qui, ayant pour but de frapper le mal à sa racine, sont d'un caractère politique et législatif?*

Tout en tenant compte des difficultés existantes dans les pays constitutionnels, quant à l'adoption de mesures de police pour la défense de la sécurité sociale et quant au sanctionnement par les Parlements de nouvelles lois contre la liberté de presse et le droit de réunion, les délégués de la Conférence ne se sont pas arrêtés cependant devant ces obstacles. Partant du principe proclamé que l'anarchisme n'est pas une doctrine politique, la Conférence a reconnu en même temps aux crimes anarchistes le caractère de délits communs et a trouvé nécessaires que la loi réprime, outre l'acte violent ayant le caractère anarchique:

- 1) L'association formée dans le but de préparer et de perpétrer ce même acte, et
- 2) La provocation publique ou non publique à commettre ce même acte, même par l'apologie d'actes semblables.

En plus, la Conférence a émis le vœux que les diverses législations interdisent, sous des sanctions pénales:

- 1) La propagation de tout ouvrage imprimé constituant la provocation à commettre un acte violent anarchique, et
- 2) La publication ou la reproduction des actes de procédure et des débats relatifs à un acte anarchique.

Ces propositions de la Conférence sont restées, jusqu'à présent, lettre morte. La plus grande partie des Codes criminels et ceux de police ne contiennent pas encore de dispositions réprimant directement la propagande du régicide et de la destruction de l'ordre social, poursuivie ouvertement dans les lieux publics et les organes de la presse.

Pour la sécurité de la société moderne, il est indispensable et du devoir de chaque Gouvernement

³⁹ S.I., s.a. [september 1900]. Bron: SBB, E 2001 (A), Archiefnummer 82.

d'empêcher que cette propagande ne se répande dans les basses classes de la population. Pour sauvegarder ces dernières de la contagion anarchique il ne suffit plus évidemment de la surveillance exercée par les différentes Polices, ni de l'autorité seule de la loi qui châtie le crime déjà consommé.

C'est sous l'impression profonde du terrible assassinat commis à Monza, que le Gouvernement Impérial s'empresse aujourd'hui de faire acte de ses bonnes dispositions pour contribuer, de son côté, par tous les moyens dont il dispose, à un nouvel effort collectif des Puissances dans le but de mettre décidément fin à la propagande anarchique.

La convocation d'une nouvelle Conférence serait, à l'avis du Gouvernement Impérial, moins efficace sous ce rapport que le fait d'établir, au moyen d'explications confidentielles entre Cabinets, en combien les Puissances signataires de l'acte final de la Conférence de Rome, *seraient disposées à considérer le moment actuel comme favorable pour aborder maintenant la mise en vigueur des autres mesures recommandées par la Conférence pour la lutte avec l'anarchisme?*

D'après l'idée du Cabinet Impérial, il faudrait, avant tout, tâcher d'accorder les résolutions de la Conférence avec les lois pénales et les règlements administratifs en vigueur dans chaque pays. Conformément aux principes émis par la Conférence, il serait désirable d'introduire dans tous les Codes un article général, réprimant l'anarchisme comme une association dangereuse à la sécurité de l'ordre social, indépendamment de la forme du Gouvernement de chaque pays, et imposant des peines pour l'appel ouvert à l'assassinat et à la destruction. Il en résulterait qu'on pourrait alors:

rendre responsable par devant le Tribunal toute personne, qui publiquement ou par l'organe de la presse, se donnerait elle-même le nom d'anarchiste actif;

interdire tous les meetings anarchistes et

suspendre ceux des journaux qui professent ouvertement et préconisent l'abus de la force et le bouleversement social.

Vu les considérations ci-dessus énoncées, il serait désirable de connaître, d'une manière tout à fait confidentielle, *si le Gouvernement Fédéral ne trouverait pas opportun en ce moment d'entrer à ce sujet avec le Gouvernement Impérial dans un échange d'idées préalable.*

Plusieurs des Puissances qui ont participé à la Conférence de Rome de 1898, ont déjà répondu sympathiquement à ces ouvertures.

*Bijlage - 38*ANTWOORD VAN DE AMERIKAANSE REGERING OP HET DUITS-RUSSISCHE VOORSTEL⁴⁰

Department of State, 16 december 1901

Memorandum

In reply to the memorandum handed me by the Ambassador of Germany and of Russia, I am directed by the president to express his cordial sympathy with the views and purposes therein set forth.

The President, in his message of the 3d of December, earnestly recommended to the Congress that "in the exercise of its wise discretion it should take into consideration the coming to this country of anarchists or persons professing principles hostile to all government and justifying the murder of those placed in authority. Such individuals" the President said "as those who not long ago gathered in open meeting to glorify the murder of king Humbert of Italy perpetrate a crime, and the law should ensure their rigorous punishment. They and those like them should be kept out of this country; and if found here they should be promptly deported to the country whence they came; and far-reaching provision should be made for the punishment of those who stay. No matter calls more urgently for the wisest thought of the Congress."

The President further recommended that: "The Federal Courts should be given jurisdiction over any man who kills or attempts to kill the President or any man who by the Constitution or by law is in line of succession for the Presidency, while the punishment for an unsuccessful attempt should be proportionated to the enormity of the offense against our institutions." He also recommended that anarchy should be declared an offense against the law of nations through treaties among all civilized powers.

[...]

---

⁴⁰ Bron: HHSW, F 52/9, Generalia 1871-1918. Het antwoord van president Theodore Roosevelt kwam drie maanden na de moord op zijn voorganger William McKinley. Op 9 juni 1902 keurde het Amerikaanse Congres het wetsvoorstel van Mc Comas goed. Dit bevatte de volgende punten: 1. Doodstraf voor de moord of de poging daartoe op een president; 2. Straffen voor anarchist die samenzweren tegen de president van de Verenigde Staten of tegen buitenlandse staatshoofden; 3. Verwijdering en verbanning van buitenlandse anarchist; 4. Wijziging van de immigratiewet waardoor de immigratie van anarchist wordt uitgesloten; 5. Wijziging van de naturalisatiewet waarbij een verblijf van vijf jaar in de Verenigde Staten vereist is alvorens men een intentieverklaring van naturalisatie krijgt, en een verblijf van tien jaar vereist is voor tot naturalisatie wordt overgegaan.

*Bijlage - 39*ANTWOORD VAN DE ITALIAANSE REGERING OP HET DUITS-RUSSISCHE VOORSTEL⁴¹

Le Gouvernement du Roi applique, en général, des maintenant aux anarchistes étrangers la mesure de l'expulsion (art. 90-91-92 de la loi de sûreté publique et art. 88, 89, 90 du règlement y relatif), les autres états ayant naturellement le droit de procéder de la même manière à l'égard des anarchistes italiens. Mais il ne saurait adhérer à la proposition concernant la remise de l'expulsé dans les termes où cette proposition est énoncée dans le projet russo-allemand, car la remise obligatoire équivaldrait, en fait, à une extradition en voie administrative, c'est à dire, à une extradition de fait, sans les conditions et garanties établies, en vue d'écarter la possibilité d'erreur, par les traités internationaux qui règlent la matière.

Le Gouvernement du Roi pense donc qu'il conviendrait modifier le premier point du projet dans le sens que - tout en laissant aux Etats la faculté d'expulser ou de ne pas expulser l'anarchiste étranger - l'expulsion devrait être préalablement notifiée à l'Etat auquel l'expulsé appartient ainsi que, le cas échéant, à l'Etat que l'expulsé doit traverser pour rejoindre l'Etat dont il est ressortissant. L'expulsion ne comporterait pas l'obligation expresse de la remise, contre la volonté de l'expulsé.

Quant à la forme de l'expulsion et aux frais que cette mesure occasionnerait aux différents Etats, le Gouvernement du Roi n'a aucune difficulté à accepter les dispositions du projet russo-allemand.

En ce qui concerne les autres points du projet il est à observer que, depuis plusieurs années, un bureau spécial existe auprès de la direction générale de sûreté publique à Rome, lequel est chargé de suivre le mouvement anarchique en Italie et à l'étranger, ainsi que de recueillir tous les renseignements provenant des différents bureaux italiens et étrangers sur les anarchistes. Déjà avant la réunion de la conférence antianarchique à Rome la direction générale de sûreté publique était entrée en rapports directs avec les autorités centrales des autres Etats pour toute communication et information sur les anarchistes. Ces rapports ont été plus tard étendus à des autorités avec lesquelles ils n'existaient pas précédemment.

A cet égard, donc, le Gouvernement du Roi n'a qu'à adopter, et il adoptera, les dispositions nécessaires en vue de rendre plus fréquentes et plus rapides les communications réciproques entre la direction générale de sûreté publique et les bureaux centraux étrangers en vue de faciliter la recherche des anarchistes et de surveiller autant que possible tous leurs mouvements.

---

⁴¹ *Annesso B - Annesso nota 28 Maggio 1902 alle amb.e di Russia e Germania.* Bron: ASDMAE, Serie Politica P, Pacco 47.

Bijlage - 40

AIDE-MÉMOIRE VAN DE DUITSE AMBASSADE TE ROME VAN 28 JULI 1902 GERICHT AAN DE ITALIAANSE REGERING EN DE BEZWAREN VAN MINISTER-PRESIDENT GIOLITTI⁴²

SECRET

Lors des pourparlers qui ont eu lieu au sujet des mesures proposées par les Gouvernements Allemand et Russe pour combattre le péril anarchique, le Gouvernement Royal Italien n'a pas cru pouvoir partager l'opinion de l'Allemagne et de la Russie sur l'opportunité d'une simplification des formalités d'extradition. Le Gouvernement Royal était d'avis qu'une pareille façon de procéder n'offrirait pas de garanties suffisantes contre l'arbitraire et la possibilité d'erreurs et que d'ailleurs, même au point de vue pratique, l'observance des formalités traditionnelles diplomatiques ne pourrait qu'être utile.

Cependant il est à remarquer que la procédure simplifiée, proposée par les Gouvernements d'Allemagne et de Russie a fait ses preuves et se trouve être appliquée avec succès dans les traités d'extradition conclus par l'Allemagne avec la Russie et le Danemark. Une garantie suffisante contre l'arbitraire et la possibilité d'erreurs se trouve dans le projet présenté et en vertu duquel l'extradition n'aura lieu que dans le cas où l'identité et la nationalité de l'inculpé serait clairement établie par ses papiers de légitimation ou par d'autres preuves quelconques et qu'elle ne saurait être accordée que si les polices des 2 pays se trouvaient d'accord pour reconnaître que l'individu dont l'extradition était requise, était un anarchiste. Cette procédure accélérée profiterait, en outre, aux prévenus eux-mêmes - par conséquent aussi aux Italiens -, car la durée de leur détention préventive, toujours plus au moins longue, serait sensiblement réduite.

Le Gouvernement Austro-Hongrois, d'accord avec les Gouvernements d'Allemagne et de Russie, s'est également montré disposé à appliquer cette procédure et il serait à regretter si le Gouvernement Royal n'était pas en mesure de joindre son action à celle des autres grandes puissances.

Il n'y a que leur concours unanime qui pourrait mettre un frein à l'activité néfaste des anarchistes.

Bezwaren van Giolitti 'Obbiezioni di S.E. Giolitti':

1. Welk praktisch resultaat zou het akkoord hebben? Wij hebben geen Italiaanse anarchisten in Rusland, in Duitsland en in Oostenrijk, en evenmin hebben deze mogendheden anarchisten in Italië.
2. Het gaat hier vervolgens niet om vereenvoudigde procedures van uitleveringsformaliteiten, maar om een verandering van de vigerende uitleveringsverdragen, waardoor ze uitgebreid worden tot politieke misdrijven.
3. Hoe herkennen we de eigenschap van een buitenlandse anarchist teneinde willekeur te voorkomen? Want, het feit van het anarchist-zijn is op zich geen misdrijf.
4. Hoe bereikt men eenstemmigheid tussen de grote mogendheden?

Bijlage - 41

AIDE-MÉMOIRE VAN DE ITALIAANSE REGERING VAN 1 AUGUSTUS 1902, GERICHT AAN DE DUITSE

⁴² *Annesso A. Bron: ASDMAE, Politica P, Pac. 47.*

SECRET

En se référant à l'aide-mémoire italien du 23 Mai dernier, l'Ambassade Impérial a bien voulu, dans son aide-mémoire du 28 Juillet, faire ressortir les garanties dont seraient entourées les mesures proposées par les Gouvernements Allemand et Russe en vue d'une procédure simplifiée concernant l'expulsion et la remise des anarchistes. L'ambassade Impériale ajoutait qu'il serait regrettable si le Gouvernement Royal n'était pas à même de se joindre aux autres Grandes Puissances dans l'adoption de ces mesures qui nécessiteraient leur concours unanime.

Le Gouvernement du Roi, tout en appréciant les considérations développées dans le dernier mémoire de l'Ambassade Impérial, se voit encore à son grand regret dans l'impossibilité de modifier la manière de voir qu'il a énoncée dans son exposé du 28 Mai.

La proposition de l'Allemagne et de la Russie concernant la remise des anarchistes expulsés d'Italie ne pourrait en effet être acceptée par le Gouvernement de S.M. sans autorisation préalable du Parlement.

Or le Gouvernement Royal ne croit pas opportun, vu aussi les rares anarchistes étrangers frappés d'expulsion, de provoquer à ce sujet une délibération des Chambres, qui donnerait probablement lieu à de vifs débats.

Quant à la livraison des anarchistes italiens, le Gouvernement du Roi non seulement est toujours prêt à les recevoir, mais, à l'état actuel de la législation italienne, il ne pourrait même pas s'y refuser.

---

⁴³ *Annesso D. Bron: ASDMAE, Serie Politica P, Pacco 47.*

*Bijlage - 42*HET ST. PETERSBURG PROTOCOL, 1/14 MAART 1904⁴⁴

Protocole

L'Allemagne, l'Autriche-Hongrie, le Danemark, la Roumanie, la Russie, la Serbie, la Suède et la Norvège, la Turquie et la Bulgarie, pénétrées de la nécessité d'opposer une résistance énergique au développement du mouvement anarchiste, reconnaissent que le moyen le plus sûr d'atteindre le but qu'elles se sont proposé est de maintenir avant tout l'entente si heureusement établie entre elles à ce sujet et d'affirmer ensemble l'intérêt commun qu'elles prennent à la répression des crimes et attentats anarchistes.

Les soussignés, dûment autorisés à cet effet, par leurs Gouvernements, sont convenus, en conséquence, des dispositions suivantes:

I. Tout anarchiste expulsé d'un pays contractant doit être reconduit, par la voie la plus courte, dans le pays à la sujétion duquel il appartenait lors de son expulsion. Si le pays d'origine de l'expulsion n'est pas limitrophe du pays qui expulse, l'expulsé sera conduit à la frontière du pays limitrophe qui se trouve sur le chemin le plus direct entre le pays qui expulse et le pays d'origine de l'expulsé.

La remise d'un anarchiste expulsé à la frontière de son pays d'origine doit être précédée d'un avis adressé en temps utile aux autorités de police de ce dernier pays. Si le pays d'origine de l'expulsé n'est pas limitrophe du territoire du pays qui expulse, l'expulsé doit être transféré par la voie la plus courte sur le territoire du pays ou des pays intermédiaires et par les soins des autorités de ces derniers, à moins que le Gouvernement de l'un de ces pays ne préfère tolérer l'expulsé dans les limites de son territoire. Si la remise d'un anarchiste à la frontière de son pays d'origine nécessite un transport par le territoire d'un ou de plusieurs pays intermédiaires, les autorités du pays limitrophe seront avisées en temps utile de l'arrivée du transport; les autorités du pays d'origine seront également avisées en temps utile de l'expulsion et de la direction par laquelle le transport est acheminé. La désignation générale des autorités qui devront être avisées de l'expulsion et du transport des anarchistes, ainsi que des points-frontière auxquels les anarchistes expulsés devront être conduits, demeure réservée à un accord entre les pays contractants.

Les frais de transport, à moins d'arrangements contraires entre les pays intéressés, seront à la charge de chaque pays dans la mesure des dépenses occasionnées par la transport de l'expulsé à travers son territoire.

II. Il sera établi dans chaque pays un Bureau Central de police destiné à recueillir les renseignements sur les anarchistes et leurs agissements.

III. Il appartiendra au pouvoir central de chaque pays de décider de quelle manière auront les autorités compétentes à fournir au Bureau Central de police les renseignements nécessaires sur les anarchistes se trouvant sur leur territoire ainsi que sur leurs menées.

IV. Chaque Bureau Central est tenu d'informer les Bureaux des pays contractants:

⁴⁴ Bron: HHSW, Politisches Archiv des Ministeriums des Äußern, I/706 Generalia IV. SBB, Bestand E 2001 (A), Archiefnummer 83. Het protokol is door Portugal op 8 juli 1904 en door Spanje op 15 juni ondertekend. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918). Op 8 mei 1904 zijn er tussen de regeringen van Duitsland, Rusland en het Groothertogdom Luxemburg speciale afspraken gemaakt met betrekking tot 'krachtige maatregelen' tegen de anarchistische beweging. HHSW, F 52/9 Generalia (1871-1918). Uit een voorlopig ontwerp van het protokol blijkt dat de opstellers ervan uitgingen dat ook Luxemburg, Nederland en Portugal tot de eerste ondertekenaars zouden behoren.

- 1.) a. de l'expulsion, b. de départ volontaire d'un anarchiste se trouvant sur son territoire.
- 2.) Cet avis doit être accompagné d'un signalement, d'une notice sur les antécédents et, si possible, d'une photographie de l'anarchiste en question. Il est désirable que cet avis mentionne le lieu et le moment du passage de l'anarchiste dans le pays voisin et soit communiqué dans le plus bref délai afin de faciliter l'établissement immédiat d'une surveillance.
- 3.) Si un anarchiste a quitté clandestinement le rayon d'un Bureau Central et son séjour est inconnu, tous les autres Bureaux doivent en être informés simultanément afin de faciliter sa recherche.
- 4.) Si l'endroit par lequel l'anarchiste doit passer la frontière dans le cas de son expulsion ou de son départ volontaire est connu d'avance, il serait utile d'en informer non seulement le Bureau Central, mais aussi l'autorité frontière du pays respectif. Le Bureau Central de chaque pays est tenu de communiquer à tous les autres Bureaux une liste des autorités frontières preposées à cet effet.

V. Chaque Bureau Central est tenu de communiquer sans retard aux Bureaux des pays contractants tous les renseignements sur les complots criminels de caractère anarchiste dont il aurait connaissance.

VI. Chaque Bureau Central est tenu de communiquer aux autres Bureaux, dans un délai de 6 mois au plus, tous les renseignements sur les événements importants ayant trait au mouvement anarchiste et qui se seraient produits dans son rayon.

Les Bureaux sont tenus, en outre, de répondre sans retard à toutes les questions ayant trait au mouvement anarchiste qui pourraient leur être adressées par les autres Bureaux. Les mesures énoncées seront mises à exécution à partir du jour de la signature du présent protocole.

Les Puissances signataires s'engagent de se mettre, sans délai, en rapport avec chacune des autres Puissances signataires conformément aux dispositions du présent protocole. Les Puissances qui n'auront pas signé le présent protocole pourront adhérer à ses dispositions par un acte séparé. L'adhésion de chaque Puissance est notifiée, par la voie diplomatique, au Gouvernement russe, et par celui-ci à tous les Etats signataires ou adhérents.

Elle comporte de plein droit l'acceptation de toutes les obligations ci-dessus stipulées.

En foi de quoi le présent protocole qui est et restera strictement secret, a été signé et scellé par les plénipotentiaires des dites Puissances.

Fait à S. Pétersbourg, le 1/14 mars 1904, en un seul exemplaire qui restera déposé aux archives du Ministère des Affaires Étrangères de Russie et dont les copies certifiées conformes seront remises par la voie diplomatique aux Etats signataires et adhérents.

*Bijlage - 43*EXCERPT VAN HET PROTOCOL VAN DE ZITTING VAN DE ZWITSERSE
BONDSRAAD, 31 MAART 1904⁴⁵

En exécution de la décision du Conseil fédéral du 19 janvier, le Département Politique a informé les Ministres d'Allemagne et de Russie que le Conseil fédéral ne pouvait signer le protocole remis au Président de la Confédération le 2 janvier et visant certaines mesures à prendre contre les anarchistes, attendu que cet acte revêtait la force d'une convention; mais qu'il serait disposé à y adhérer par la voie d'une déclaration unilatérale et sous les réserves formulées déjà au sujet des résolutions de la conférence de Rome, à savoir que le Conseil fédéral n'assume aucune obligation contractuelle et demeure libre de rapporter les mesures dont il s'agit dès que, à raison des circonstances ou d'un changement dans la législation, il le jugerait à propos.

Le 23 courant, Monsieur de Jadowski a informé le Vice-Président du Conseil fédéral que l'Allemagne, l'Autriche, le Danemark, la Roumanie, la Russie, la Serbie, la Suède et Norvège, la Turquie et la Bulgarie ont adhéré à l'arrangement dont il s'agit dans la rédaction du 11/24 décembre 1903 (c'est le texte établi d'accord avec le Conseil fédéral). M. de Jadowski a exprimé en même temps l'espoir que le Conseil fédéral voudra bien y adhérer aussi dans la forme et sous les réserves indiquées dans son aide-mémoire du 19 janvier 1904.

Sur la proposition du Département Politique le Conseil fédéral arrête,

1) d'adresser à Monsieur de Jadowski, Ministre de Russie, la note suivante:

[...] Dans ces circonstances, nous avons l'honneur de déclarer au Gouvernement Impérial que nous adoptons toutes les mesures administratives visées dans la pièce jointe à la présente note et que nous donnerons les ordres nécessaires pour en assurer l'exécution.

Il est entendu que la présente déclaration n'implique aucune obligation contractuelle de notre part vis-à-vis des Gouvernements qui ont adopté les mêmes mesures et que nous demeurons libre de modifier ou de rapporter celles-ci, dès qu'à raison des circonstances ou d'un changement dans la législation nous le jugerons opportun. [...]

---

⁴⁵ Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Schweizerischen Bundesrates, 31 maart 1904. Bron: SBB, Polizeiwesen E 21, Archiefnummer 14027.

*Bijlage - 44*OPROEP TOT DE VERDEDIGING DOOR ERRICO MALATESTA IN 1899⁴⁶

Nu gaat het niet om aspiraties voor een betere sociale orde in de toekomst, het gaat niet om diepgaande sociale veranderingen, niet om ideeën en theorieën.

Het gaat om onze vrijheid en ons leven, niet alleen als partij, maar als mensen; het gaat om de persoonlijke vrijheid en integriteit van alle burgers.

Gevangenis en *domicilio coatto* wachten een ieder die niet nederig en gelaten het hoofd buigt voor de arrogantie van de smerissen. En in de gevangenissen en in het *domicilio coatto* wordt men mishandeld, afgerost, gemarteld, *vermoord*. Niemand kan zich nog zeker voelen. Op straat, in de cafés, in privéhuizen, overal beledigen, provoceren, arresteren en verklikken de smerissen... wegens belediging van en verzet tegen de politie. En de volgzame rechters veroordelen. De jury is vrijwel afgeschaft voor politieke misdrijven en in het algemeen voor alle daden waarin de politie belang stelt; afgeschaft zijn de statutaire garanties en elke burgerlijke waarborg.

De onafhankelijke kranten staan vol met schandelijke feiten, met ongehoorde brutaliteiten, met lage provocaties die in elk deel van Italië door de politie worden begaan - en het meeste publiceert men niet, omdat het merendeel van de slachtoffers zwijgt, en omdat de kranten alleen die feiten kunnen publiceren die ze kunnen bewijzen met getuigen en documenten. Voorts nog de schandelijke misdrijven die men pleegt in de verborgenheid van de gevangenissen, waar slechts in uitzonderlijke gevallen de controle van het volk kan komen.

Wie er in Italië heerst en regeert is de politie; en rondom de politie sluiten met banden van onzuivere solidariteit, alle autoriteiten aan.

Het wordt tijd dat het Italiaanse volk eindelijk opstaat en zegt: basta! Het is nodig dat een ieder die een geweten heeft, een ieder die waardigheid heeft, samenwerkt in deze grote morele opstand, en anders zullen de schandelijkste tirannieën die ons land hebben bedroefd al snel in schandelijkheid worden overtroffen.

En de anarchisten moeten de eersten zijn in deze onderneming, hetzij uit eigenbelang, aangezien zij het meest worden bedreigd en getroffen, hetzij uit plichtsgevoel en vanwege de waardigheid van de partij.

Vooralsnog moeten we geen doldrieste acties ondernemen. De wet is - helaas! - sterker dan wij; en wij moeten ons - helaas! - aan haar onderwerpen. Maar laten we ten minste eisen dat zij niet geschonden wordt ten koste van ons en iedereen.

Niemand mag zich verontschuldigen met het verlangen naar grotere zaken: niemand zal zijn laksheid verbergen door te verklaren dat hij alleen de straat opgaat... om de wereld omver te werpen. Beter weinig dan niets.

Laten we overal protesten, bijeenkomsten, en manifestaties provoceren en organiseren. Dat er overal iemand van ons is, die tegen de schanddaden van de politie protesteert: geen enkel machts-misbruik, geen enkele overtreding mag voorbijgaan zonder dat het een schandaal oproept. Geen enkel recht dat de wet ons geeft, mag in stilte worden geschonden.

Verenigen we ons voor de dringende, directe verdediging.

Socialisten van alle richtingen zullen zeker achter ons staan, en ook de republikeinen zullen met ons meedoen, en met ons alle oprechte mensen van elke overtuiging en van elke partij.

---

⁴⁶ Errico Malatesta, 'Difendiamoci', *La Plebaglia* (4 oktober 1899). Bron: ASB, Pref. Gab., B. 979.

Aan de slag, laten we licht brengen, laten we ons energiek tonen - en de macht van de politie zal vallen omdat het een macht is die alleen bestaat dankzij de volgzaamheid en de stilte van de burgers.

Bijlage - 45

WETSVOORSTEL INGEDIEND DOOR MINISTER-PRESIDENT GIUSEPPE SARACCO TIJDENS DE ZITTING
VAN 2 FEBRUARI 1901⁴⁷

Toelichting

Mijne heren Senatoren. Het huidige wetsontwerp voegt zich inhoudelijk naar dezelfde concepten als waarnaar de Franse republiek haar wetten tegen anarchistische misdrijven heeft gevoegd. Naar het oordeel van de rechters en politici gaven ze goede resultaten; zeker niet die dat de honderden koppen van het anarchistische monster allemaal voor altijd zijn afgeslagen, aangezien er voor dat doel andere en complexere maatregelen nodig zijn, maar wel dat dat de propaganda die tot dat moment met ongelofelijke brutaliteit en driestheid was gevoerd, minder gewelddadige en provocerende vormen aannam en dat alle acties van de sekte machteloos gemaakt en vrijwel stilgelegd zijn.

Het huidige wetsontwerp heeft niet de pretentie dat ze deze uiterst pijnlijke plaag van onze tijd kan genezen, aangezien voor dat doel er andere medicijnen nodig zijn die slechts op lange termijn effect sorteren, zoals een morele en burgerlijke opvoeding, sociale maatregelen ten gunste van de armste klassen, een betere organisatie van de openbare veiligheid en strenge onderdrukking van de misdaad door minderjarigen, de genezingskuur kortom van dat zogenaamde anarchistische temperament dat vooral in jeugdige geesten de oorzaak vormt van de geestesstoringsen die tot de laagste misdrijven leiden. Wij beogen een sneller en praktischer doel, namelijk om de maatschappij te beschermen tegen deze nieuwe vorm van misdaad door aan de leden de hoop te ontnemen dat de laksheid of onnauwkeurigheid van de wet hun beschermt tegen straffen. [...]

Twijfel ontbreekt ook niet in onze jurisprudentie, die echter veel stelliger is dan de Franse in de erkenning dat anarchisten geen politieke misdadigers zijn, maar gewone misdadigers die er niet naar streven om deze of gene staatsvorm omver te werpen, maar veeleer alle sociale instituties door de ontkenning van staat, eigendom, vaderland en familie, en hun doel willen bereiken middels diefstal, brandstichting en moord. [...]

Welnu, de wet [art. 248] moet niet alleen gericht zijn op het straffen van heuse en werkelijke verenigingen die beschikken over statuten, leiders en hiërarchie, maar bovendien op die duistere overeenkomsten die men sluit bij de poorten van fabrieken of kazernes en tijdens vertrouwelijke avonden in cafés of eethuizen, ook als er geen werkelijke en heuse organisatie van vijf of meer personen zou zijn, en ook als de overeenkomst slechts gericht is op het *voorbereiden* van het misdrijf. [...]

Niemand moet derhalve denken dat art. 1 van het huidige ontwerp gericht kan worden tegen politieke partijen die wegens hun beginselen en methoden niets gemeenschappelijk hebben met de anarchie, aangezien genoemd artikel duidelijk de twee eigenschappen omschrijft van anarchistische verenigingen en bijeenkomsten: dat ze gericht zijn op het plegen van één van de misdrijven die het speciale kenmerk van het anarchistische misdrijf vormen (tegen het leven en de integriteit van personen, tegen eigendommen en tegen de openbare veiligheid), en dat die misdrijven niet door haat, wraak, winstbejag of soortgelijke motieven worden ingegeven, maar door het voornemen om het huidige sociale bestel omver te werpen.

Art. 2 van het huidige wetsontwerp heeft tot doel om verdenkingen en wantrouwen de rijen van de

⁴⁷ Disegno di Legge presentato dal Presidente del Consiglio, Ministro dell'Interno (Saracco) di concerto col Ministro di Grazia e Giustizia e dei Culti (Gianturco) nella tornata del 2 febbraio 1901. Bron: *Atti Parlamentari - Senato del Regno*. Legislatura XXI, 1a Sessione 1900-1901, Documenti, Disegni di Legge e Relazioni.

anarchisten binnen te sluizen. [...]

Art. 3 heeft betrekking op het aanzetten tot het begaan van misdrijven en de verdediging van misdrijven zoals aangegeven in art. 1, met het doel van anarchistische propaganda. [...] de wet beoogt niet de onderdrukking van de theoretische leerstukken over mogelijke veranderingen van onze sociale instellingen, maar de onderdrukking van de propaganda die duidelijk en daadwerkelijk gericht is op het aanzetten tot misdrijven. [...]

Het wetsontwerp over de afschaffing van het *domicilio coatto* introduceert in onze wetgeving het instituut van deportatie van onverbeterlijke misdadigers. Het huidige ontwerp voegt daaraan in art. 4 ook de deportatie van schuldigen aan anarchistische misdaden toe. [...]

De bepalingen van art. 5 met betrekking tot de onderwerping van veroordeelden wegens anarchistische delicten aan het speciale toezicht en aan het verblijfsverbod op bepaalde plaatsen, ook na afloop van het toezicht, behoeven geen toelichting. Helaas hebben zich in enkele van onze steden heuse anarchistennesten gevormd, die hoogst noodzakelijk uit elkaar moeten worden geslagen: geïsoleerde anarchisten, die gescheiden zijn van hun kameraden kunnen veel eenvoudiger worden bewaakt door de politie.

Maar erger nog dan in Italië hebben zich in het buitenland ware anarchistennesten gevormd, en tegen hun was onze wet tot dusver machteloos. Art. 6 verklaart derhalve dat in het koninkrijk ook de anarchistische misdrijven vervolgbaar zijn die in het buitenland door Italiaanse burgers zijn gepleegd, op dezelfde wijze als art. 4 van het Wetboek van Strafrecht verklaart dat misdrijven tegen de staatsveiligheid die in het buitenland worden begaan, vervolgbaar zijn in het koninkrijk. [...]

De ziekelijke ijdelheid van de aangeklaagden komt niet op de laatste plaats van en is ook niet het minst doeltreffende onder de middelen van de anarchistische propaganda. Om deze machteloos te maken stellen we met art. 7 een publikatieverbod voor van biografieën en portretten van aangeklaagden van anarchistische misdaden, en van verslagen van de daarop betrekkinghebbende gerechtelijke debatten.

Met art. 8 stellen we een overeenkomstig verbod voor met betrekking tot de ondertekening van handtekeningenlijsten ten gunste van aangeklaagden van anarchistische misdrijven. [...]

Wetsvoorstel

Artikel 1

Op verenigingen, vergaderingen of bijeenkomsten van twee of meer personen die, met het doel om met geweld de huidige instellingen omver te werpen, overeenkomen of overeenstemmen, ook al is het tijdelijk, om misdrijven voor te bereiden of te plegen tegen het leven of de integriteit van personen, of tegen eigendom, of tegen de openbare veiligheid, oftewel de misdrijven zoals voorzien in de artikelen 1 tot 4 van de wet van 19 juli 1894, no. 314, zijn de bepalingen van de artikelen 248 en 250 van het Wetboek van Strafrecht van toepassing.

Op diegenen die, buiten de gevallen zoals voorzien in artikel 64 van het Wetboek van Strafrecht, op enigerlei wijze hulp of steun verlenen aan leden van dergelijke verenigingen, vergaderingen of bijeenkomsten zijn de bepalingen van artikel 249 van het Wetboek van Strafrecht van toepassing.

Artikel 2

Schuldigen aan misdrijven zoals voorzien in het voorgaande artikel worden vrijgesteld van straf indien ze aan de openbare autoriteiten, voordat die ervan op de hoogte zijn, het bestaan van de vereniging, vergadering of bijeenkomst en de namen van de leden onthullen.

Indien de onthulling plaats zou hebben na het begin van het rechtsgeding, maar voor het vonnis, zal de straf met de helft tot tweederde worden verminderd.

Artikel 3

Een ieder die, wel of niet in het openbaar, met het doel van anarchistische propaganda, op directe wijze aanzet, met welk middel ook, tot het voorbereiden of plegen van misdrijven van het soort zoals aangegeven in artikel 1, of deze verdedigt, of aanzet tot ongehoorzaamheid aan de wet, tot geweld of verzet tegen de autoriteiten, of tot haat tussen de verschillende sociale klassen, wordt bestraft met straffen zoals bepaald in de artikelen 246 en 247 van het Wetboek van Strafrecht, verzwaaard met de helft.

De veroordeling wegens het misdrijf waarvan in dit artikel sprake is, kan niet worden uitgesproken naar aanleiding van de enkele verklaring van de persoon, op wie de aansporing of instigatie zou zijn gericht.

Artikel 4

De schuldige aan één van de misdrijven waarvan sprake is in de artikelen 1 en 3, die reeds eerder veroordeeld is tot een gevangenisstraf voor de tijd van meer dan zes maanden, kan in hetzelfde vonnis worden veroordeeld tot deportatie buiten het Rijk voor onbepaalde tijd.

In elk geval wordt diegene, die voor de tweede keer wordt veroordeeld op grond van de huidige wet, veroordeeld tot deportatie voor onbepaalde tijd.

Artikel 5

Aan de straffen zoals bepaald in de artikelen 1, 3 en 4 wordt altijd de onderwerping aan het speciale toezicht van de autoriteiten van de openbare veiligheid toegevoegd.

De autoriteiten van de openbare veiligheid kunnen diegenen die zijn veroordeeld op grond van de huidige wet, verbieden om in bepaalde plaatsen te wonen, ook nadat het speciale toezicht is afgelopen.

Artikel 6

De misdrijven zoals voorzien in de artikelen 1, 3 en 4 van de huidige wet zijn vervolgbaar in het koninkrijk, ook indien ze door Italiaanse burgers in het buitenland zijn begaan.

Artikel 7

De publicatie van biografieën en misdrijven van aangeklaagden van misdrijven zoals voorzien in de huidige wet, en die van verslagen van de desbetreffende procesverhandelingen, is verboden.

In alle andere gevallen waarin de ten laste gelegde daad een anarchistisch karakter heeft, kan de rechter publicatie van de verslagen van de zittingen verbieden.

De overtreders zullen worden bestraft met een aanhouding van maximaal één maand en met een boete van maximaal tweeduizend lire, behalve in het geval dat de daad een ernstiger misdrijf vormt.

Artikel 8

De openbare handtekeningenacties ten gunste van aangeklaagden van misdrijven die een anarchistisch karakter hebben, zijn verboden.

De initiatiefnemers van handtekeningenacties en de anderen die verantwoordelijk zijn, in de zin van de perswet, in het geval dat de handtekeningenactie zich van dat middel heeft bediend, worden bestraft met een opsluiting van drie maanden tot een jaar en met een boete van maximaal drieduizend lire; de ondertekenaars worden bestraft met een hechtenis van maximaal één maand en met een boete van maximaal duizend lire, behalve in het geval dat de daad een ernstiger misdrijf vormt.

*Bijlage - 46*VOORDRACHT VAN ERRICO MALATESTA OVER ANARCHISTISCHE AANSLAGEN⁴⁸

Aanslagen zijn een historische noodzakelijkheid vanaf het moment dat er een oorlog gaande is tussen klassen en partijen. Elke partij gebruikt geweld: de monarchisten, de republikeinen, de socialisten. De klassieke geschiedenis leert ons haar Brutussen als helden te beschouwen. In de straten van onze steden zijn meer monumenten aan soldaten gewijd dan aan andere klassen. Elke partij rechtvaardigt de aanslag als deze voor haar van nut is; men heeft dus niet het recht om ze ons te verwijten. Maar de verdediging van de anarchisten is slechts een zelfverdediging, aangezien ze afwijzend staan tegenover de staat, de georganiseerde vorm van geweld.

De aanslagen zijn het produkt van de huidige omstandigheden, die invloed uitoefenen op de meest intelligente personen, zeker de meest gevoeligen, de moedigsten, en misschien enigszins wanhopigen.

Zij zijn niet het werk van misdadigers, maar van voorlopers.

Niemand zal zeggen dat geweld in het verleden overbodig was. Kijk naar de Italiaanse onafhankelijkheidsoorlog, naar de Franse Revolutie. Het is nog veel te vroeg om de hedendaagse aanslagen te beoordelen, zeker aangezien de daad van Bresci vrijheid brengt in Italië, zoals die van Angiolillo vrijheid bracht in Spanje.

Of de bommen beter zijn dan de dolk wordt van geval tot geval bepaald. Die middelen die het doel bereiken zijn goed.

Ofschoon Orsini faalde en veertig onschuldige personen doodde, heeft officieel Italië toch een standbeeld voor hem opgericht.

Wilhelm van Duitsland zei, toen Carnot stierf door de hand van Caserio: "Hij is gestorven op het slagveld." En dat was waar. Momenteel sterven arbeiders in de mijnen, morgen sterft een koning door een aanslag, en des te vaker ze het doelwit zijn des te beter.

Koningen zijn misdadigers vanwege hun positie, en moeten derhalve uitgeroeid worden.

Bron: Verslag van de uitgezonden politieagent Luigi Frosali. ACSR, CPC 2949.

---

⁴⁸ Voordracht "Les Attentats Anarchistes" door Errico Malatesta, gehouden op 13 juli 1906 in Charlotte Street 107, Londen. Bron: Verslag van de uitgezonden politie-agent Luigi Frosali in: ACSR, CPC 2949.

Bijlagen B

Bijlage - 1

DE ONTSPOORDE POLITIESPION GIOVANNI BIANCHINI¹

In oktober 1881 ontdekten de autoriteiten een complot tegen tsaar Alexander III die kort daarvoor zijn vermoorde vader was opgevolgd. De nieuwe tsaar zou worden vermoord door twee Russische nihilisten en twee Italiaanse internationalisten. De twee Italianen waren Pietro Cesare Ceccarelli en Giovanni Bianchini die de samenspanning had onthuld, en de confidante was van de onder-prefect in Rimini. De daders zouden op 10 november in Wenen bijeenkomen en van daaruit naar St. Petersburg vertrekken.

Alle autoriteiten hielden zich met de aanslag bezig en ijverig zocht men een manier om de daders aan te houden. Daarbij werkten de politiediensten van Rome, Wenen en St. Petersburg nauw samen. Vanuit Italië vertrokken de "anarchisten-kenners" Berardo Baggioni "die de gevaarlijke individuen van de Romagna kende", politie-inspecteur Antonio Del Zoppo, "die de internationalisten van Toscane kende", inspecteur Cesare Palmeri, agent in dienst van het Koninklijk Huis Leopoldo Galeazzi, "die Carlo Cafiero kende", en onder-brigadier Luigi Pavaledo naar Wenen. In Italië werd de zaak georganiseerd door de prefecten van Rimini en Forlì en de ministeries van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken. Het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde de voorwaarden dat de confidante onder een niet-Italiaanse naam aan de operatie zou deelnemen die alleen aan de Russische politie bekend gemaakt zou worden, en dat hij bereid zou zijn zich pro-forma te laten arresteren. Bianchini van zijn kant eiste dat hij een zodanige vergoeding zou krijgen dat zijn toekomst gegarandeerd zou zijn. Bianchini zou reizen onder de naam 'Charles Maister'.

Op 11 november kwam Bianchini-Maister in Wenen aan. Het hoofd van de Oostenrijkse politie zocht hem op en ontdekte al snel met een bedrieger te maken te hebben. Aan de politiecommissaris had hij verklaard dat hij de vorige avond in de straten van Wenen een

---

¹ Bron: Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Wenen en St.Petersburg, 6 november 1881. ASDMAE, P.I., B. 6. Wenen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 14 november 1881; ministerie van Buitenlandse Zaken aan Wenen, 20 november 1881. P.I., B. 44; ministerie van Buitenlandse Zaken aan St.Petersburg, 6 en 17 november 1881. P.I., B. 47. ASFo, Pref. Gab., B. 94 en B. 104.

onbekende Italiaan was tegengekomen. Na het uitwisselen van de wachtwoorden zou deze hem een messteek hebben gegeven en hem een verrader hebben genoemd. Bianchini wist toen dat de zaak was ontdekt. Na medisch onderzoek bleek dat Bianchini dit verhaal had verzonnen. Hij werd daarop gearresteerd wegens het simuleren van een misdrijf; vervolgens zou hij aan Italië worden uitgeleverd. Vier dagen later werd Bianchini overgeleverd aan de Italiaanse autoriteiten. De enige die voordeel had van de hele zaak was politiecommissaris Bolis, die onderscheiden werd in de Orde van Stanislaw.

Verbazingwekkend aan het hele verhaal is het geloof dat de autoriteiten hechtten aan de 'onthullingen' van Bianchini. Bianchini was één van de internationalisten die deel had uitgemaakt van de Matese-bende. Hij was behalve een confidante van de onder-prefect in Rimini, tevens de confidante van de lokale commandant van de carabinieri, maar had nog nooit bruikbare inlichtingen verstrekt. Bovendien was hij, als gevolg van zijn lidmaatschap van de Matese-bende, een ammonito, waardoor hij eigenlijk niet zou mogen reizen. Na een missie in Genève, had hij in 1880 vertrouwelijke inlichtingen verschaft aan de prefect van Forlì over een opstand van de internationalisten onder leiding van Malatesta en Cafiero. Zij zouden vanuit Genève en Parijs gewapende bendes leiden in de Romagna, hetgeen zou samenvallen met een landing op Sicilië à la Garibaldi's Mille. Zij zouden worden bijgestaan door Russische nihilisten, waaronder Stepniak, en door de internationalisten in Napels onder leiding van Merlino en Luigi Alvino. Na zijn onthullingen werd Bianchini naar Napels gestuurd om de ontwikkelingen te volgen. Het verhaal van Bianchini werd bevestigd door een andere confidante, Filippo Urbini, die onthulde dat ook Andrea Costa de leiding over een bende zou nemen en dat er in heel Italië wapendepots waren. Het ministerie van Binnenlandse Zaken vertrouwde Bianchini niet en was zelfs bang dat hij zich zou kunnen ontpoppen als een agent-provocateur. Ook Urbini werd niet geloofd aangezien Costa zich juist had uitgesproken tegen een revolutionaire opstand. Het ministerie wilde derhalve eerst concrete resultaten en aanwijzingen afwachten voordat het in actie wilde komen. De prefect bleef er echter in geloven. Uiteindelijk moest ook hij toegeven dat de onthullingen niet bewaarheid werden. De autoriteiten in Napels wilden daarop Bianchini in januari 1881 arresteren, maar aangezien deze in het bezit was van een pas van de onder-prefect van Rimini werd hij daarheen teruggestuurd en bleef daar onder streng toezicht tot zijn volgende onthulling.

Bijlage - 2

DE POLITIEDIENST IN CAÏRO EN DE AANSLAG OP KEIZER WILHELM II²

Een belangrijk incident met de politiedienst vond plaats aan het einde van 1898, vlak na de moordaanslag op Elizabeth van Oostenrijk en gedurende de antianarchistische conferentie. In Alexandrië in Egypte bestond een actieve, anarchistische Italiaanse kolonie van zo'n zeventig personen. Leider van deze anarchisten was Icilio Ugo Parini, een tegenstander van Malatesta's socialistische anarchisme. De Italiaanse consul in Alexandrië richtte vanaf augustus 1898 al zijn aandacht op deze groep en organiseerde zelfs een soort internationale politie met behulp van andere buitenlandse consulaten en van de Engelse geheime politie onder leiding van majoor Treves. De consul maakte daarbij tevens gebruik van, zoals hij het noemde "onaangepaste personen, vrijwel allen met een strafblad en vaak onbetrouwbaar, die zich in leven houden door inlichtingen te verschaffen over hun kameraden". Met het oog op de komst van keizer Wilhelm II naar Caïro en Jeruzalem intensiveerde de consul zijn toezicht op de Italiaanse anarchistische gemeenschap. Hij liet daarbij niet na hun post te onderscheppen. De beschrijvingen die de consul van de anarchisten doorgaf aan Buitenlandse Zaken, zouden zo in een roman passen: Ugo Parrini, "een beestachtige anarchist, vervuld van haat, jaloezie en wraak"; Luigo Losi, "tot alles in staat"; Pilade Fiaschi, "vol minachting voor het sociale bestel, een spotter, sterk als een stier, in staat om blijmoedig een bom te gooien en vervolgens grijnzend voor de galg te verschijnen"; Giovanni Tesi, "lijkbleek, zwartgallig, koestert een haat tegen de hele mensheid".

In oktober onthulde majoor Treves dat hij van zijn geheime agent had vernomen dat er een bomaanslag op keizer Wilhelm II zou worden gepleegd door de Italiaanse anarchisten, "om van zich te laten horen in navolging van [Oreste] Lucchesi", de moordenaar van hoofdredacteur Giuseppe Bandi. De bommen zouden worden bewaard in het wijnlokaal van Parrini. Gewapend met arrestatie- en huiszoekingsbevelen gingen de consul, de Egyptisch-Engelse politie en enkele soldaten naar het lokaal, waar inderdaad een kistje met bommen werd aangetroffen. Parrini en een tiental andere anarchisten werden gearresteerd, maar ontkenden iets met de zaak te maken te hebben. Het kistje zou in goed vertrouwen in bewaring zijn genomen van een Arabier. Bij opening van het kistje bleken er twee bommen in te zitten, gewikkeld in de anarchistische krant L'Agitatore en elk met het opschrift "Anarchia".

De onthullingen over het complot waren afkomstig van de geheime agent Marco Bazzani, die reeds enkele jaren in dienst was van Treves en die ook inlichtingen aan de Italiaanse consul verschaftte. Op 26

---

² Rapporten tussen consul te Alexandrië en het ministerie van Buitenlandse Zaken, 1898-1899. ASDMAE, P.I., B. 25; Nettlau, Geschichte, V, 485-486; Masini, Storia degli Anarchici (1981) 133-134.

oktober liet de consul zijn twijfels over Bazzani's onthullingen aan minister van Buitenlandse Zaken Canevaro doorschemeren. Desondanks vroeg hij toestemming om ook de rest van de Italiaanse anarchistische gemeenschap te arresteren. Tijdens het eerste proces voor het consulaire gerechtshof werd snel duidelijk dat Bazzani het complot zelf had opgezet. Dat weerhield de consul er niet van om de arrestanten gevangen te houden wegens lidmaatschap van een misdadig genootschap en wegens de verspreiding en het drukken van anarchistische geschriften. Bazzani werd beschuldigd van simulatie van een misdrijf, hetgeen later, onder druk van de procureur-generaal in Ancona, werd omgezet in laster.

Om de Engelse politie niet in verlegenheid te brengen werden de beide zaken van elkaar gescheiden. De anarchisten zouden worden berecht voor het consulaire gerecht en Bazzani voor het gerechtshof in Ancona. Parrini en zijn kameraden werden veroordeeld tot gevangenisstraffen variërend van negen tot zestien maanden. Bazzani werd veroordeeld tot zeven jaar en zes maanden gevangenis.

De zaak had enkele gevoelige kanten. De Duitse keizer en diens regering geloofden niet in een simulatie en waren ervan overtuigd dat de samenzwering werkelijk bedoeld was om de keizer te doden. Wilhelm II en zijn regering eisten van Italië stringente maatregelen tegen de anarchisten. Dat was zeer pijnlijk voor Italië dat juist een gunstige indruk op de autocratische machten had willen maken door de organisatie van de antianarchistische conferentie.³ Het andere delicate punt betrof de Engelse politie in Egypte. Er bestond het sterke vermoeden dat de Engelse regering achter de hele operatie en samenzwering zat en dat Treves Bazzini als een marionet had ingezet. De Engelse machthebbers in Egypte zouden Wilhelm II middels het complot willen afschrikken om door te reizen naar Turkije. De zaak is nooit volledig opgehelderd.

---

³ Vizetelly's bewering (The Anarchists, 238-239) dat dit incident de aanleiding vormde voor de antianarchistische conferentie kan, gezien de chronologie der gebeurtenissen, niet staande gehouden worden.

Bijlage - 3

DEELNEMERS AAN HET CONGRES TE CAPOLAGO IN 1891⁴

De consul van Bellinzona gaf de namen van de volgende congressisten: Cesare Agostinelli, Giovanni Argentini, Francesco Barbiani, Guerrando Barsanti, Angelo Baza, Genuzio Bentini, Giovanni Bergamasco, Bernardo Betti, Giuseppe Bianchi, Italo Bianchi, Temistocle Bondi, Amilcare Capellaro, Carbon, Antonio Caretti, Carpani, Antonio Castellari, Arturo Ceretti, Gaetano Ceschetti, Amilcare Cipriani, Oddone Colombo, Sergio De Cosmo, Donadei, Augusto Gabussi, Antonio Gagliardi, Luigi Galleani, Antonio Galli, Del Giudice, Ettore Gnocchetti, Pietro Gori, Luigi Gottarelli, Luigi Gottonelli, Damocle Gozzi, Giuseppe Gozzi, Lazzaro, Luigi Locatelli, Enrico Lombardi, Errico Malatesta (onder de naam Pietro De Maria), Adamo Mancini, Serafino Manzotti, Giovanni Marchella, Giulio Marchesi, [Manrico] Marracini, Membretti, Giovanni Merendi, Francesco Saverio Merlino, Pietro Mingozzi, Ernesto Moli, Ettore Molinari, G. Monchetti, Lodovico Nabruzzi, Ernesto Nali, Isaia Pacini, Enrico Paladini, Galileo Palla, Attilio Panizza, [Mario] Paoletti, Eugenio Pellacco, Pellicchi, Luisa Pezzi, Cesare Pietri, Germanico Piselli, Luigi Pozzi, [Camillo] Prampolini, Luigi Puppo [of: Puppi], Luigi Raffuzzi, Ramon, Carlo Rossi, Giovanni Rossi, [Carlo] Sampietro, Sandri, Vittorio Santini, [Felice] Sinigallia, Amilcare Tapellaro, Vittorio Valbonesi, Ferdinando Valducci, en de gematigde socialisten Giuseppe De Franceschi en Jacopo Danielli. Aanwezig waren tevens de politespion Paolo Nalli, die als spion en provocateur uit de anarchistische partij werd gegooid, en de verslaggever en politespion Cucuccioni. Deze laatste werd betaald door twee conservatieve kranten. Ten onrechte ontkennen Fedeli (Luigi Galleani, 45) en Pernicone (Italian Anarchism, 255) dat Galleani aanwezig was. Galassi (Andrea Costa, 491) vermeldt de presentie van Costa-volgeling Domenico Francolini. Anzi (Il Partito Operaio, 101) noemt nog de aanwezigheid van Carlo Crivelli.

---

⁴ Bron: Diverse rapporten van de consul te Bellinzona aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. ASDMAE, P.I., B. 31.

Lijst van Regeringen en Belangrijkste Ministers, 1869-1901

G. LANZA

14 december 1869 - 10 juli 1873

BiZa: G. Lanza

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: M. Reali / G. De Falco

M. MINGHETTI

10 juli 1873 - 18 maart 1876

BiZa: G. Cantelli

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: P.O. Vigliani

A. DEPRETIS

25 maart 1876 - 25 december 1877

BiZa: G. Nicotera

BZ: L. Melegari

Jus: P.S. Mancini

A. DEPRETIS

26 december 1877 - 24 maart 1878

BiZa: F. Crispi / *interim*: A. Depretis

BZ: A. Depretis

Jus: P.S. Mancini

B. CAIROLI

24 maart 1878 - 19 december 1878

BiZa: G. Zanardelli

BZ: L. Corti / B. Cairoli

Jus: R. Conforti

A. DEPRETIS

19 december 1878 - 14 juli 1879

BiZa: A. Depretis

BZ: *interim*: A. Depretis

Jus: D. Tajani

B. CAIROLI

14 juli 1879 - 25 november 1879

BiZa: T. Villa

BZ: B. Cairoli

Jus: G.B. Varè

B. CAIROLI

25 november 1879 - 29 mei 1881

BiZa: A. Depretis

BZ: B. Cairoli

Jus: T. Villa

A. DEPRETIS

29 mei 1881 - 25 mei 1883

BiZa: A. Depretis

BZ: P.S. Mancini

Jus: G. Zanardelli

A. DEPRETIS

25 mei 1883 - 30 maart 1884

BiZa: A. Depretis

BZ: P.S. Mancini

Jus: B. Giannuzzi-Savelli

A. DEPRETIS

30 maart 1884 - 29 juni 1885

BiZa: A. Depretis

BZ: P.S. Mancini

Jus: N. Ferracciú / E. Pessina

A. DEPRETIS

29 juni 1885 - 4 april 1887

BiZa: A. Depretis

BZ: A. Depretis / *interim*: C. Di Robilant

Jus: D. Tajani

A. DEPRETIS*4 april 1887 - 29 juli 1887*

BiZa: F. Crispi

BZ: A. Depretis / *interim*: F. Crispi

Jus: G. Zanardelli

F. CRISPI*7 augustus 1887 - 9 maart 1889*

BiZa: F. Crispi

BZ: *interim*: F. Crispi

Jus: G. Zanardelli

F. CRISPI*6 maart 1889 - 6 februari 1891*

BiZa: F. Crispi

BZ: *interim*: F. Crispi

Jus: G. Zanardelli

A. DI RUDINÌ*6 februari 1891 - 15 mei 1892*

BiZa: G. Nicotera

BZ: A. Di Rudinì

Jus: L. Ferraris / B. Chimirri

G. GIOLITTI*15 mei 1892 - 28 november 1893*

BiZa: G. Giolitti

BZ: B. Brin

Jus: T. Bonacci / L. Eula

F. CRISPI*15 december 1893 - 14 juni 1894*

BiZa: F. Crispi

BZ: A. Blanc

Jus: V. Calenda di Tavani

F. CRISPI*14 juni 1894 - 5 maart 1896*

BiZa: F. Crispi

BZ: A. Blanc

Jus: V. Calenda di Tavani

A. DI RUDINÌ*10 maart 1896 - 11 juli 1896*

BiZa: A. Di Rudinì

BZ: O. Caetani

Jus: G.G. Costa

A. DI RUDINÌ*11 juli 1896 - 14 december 1897*

BiZa: A. Di Rudinì

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: G.G. Costa

A. DI RUDINÌ*14 december 1897 - 1 juni 1898*

BiZa: A. Di Rudinì

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: G. Zanardelli

A. DI RUDINÌ*1 juni 1898 - 26 juni 1898*

BiZa: A. Di Rudinì

BZ: R. Cappelli

Jus: T. Bonacci

L. PELLOUX*29 juni 1898 - 14 mei 1899*

BiZa: L. Pelloux

BZ: F. Canevaro

Jus: C. Finocchiaro-Aprile

L. PELLOUX*14 mei 1899 - 24 juni 1900*

BiZa: L. Pelloux

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: A. Bonasi

G. SARACCO*24 juni 1900 - 14 februari 1901*

BiZa: G. Saracco

BZ: E. Visconti Venosta

Jus: E. Gianturco

Afkortingen

ACSR	Archivio Centrale dello Stato, Rome
AEG	Archives d'Etat de Genève
APPP	Archives de la Préfecture de Police, Parijs
ARA	Algemeen Rijksarchief Den Haag
ASB	Archivio di Stato di Bologna
ASDMAE	Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri
ASF	Archivio di Stato di Firenze
ASFo	Archivio di Stato di Forlì
ASM	Archivio di Stato di Milano
ASMan	Archivio di Stato di Mantova
ASMassa	Archivio di Stato di Massa
ASN	Archivio di Stato di Napoli
ASPadua	Archivio di Stato di Padova
ASParma	Archivio di Stato di Parma
ASPisa	Archivio di Stato di Pisa
ASR	Archivio di Stato di Roma
ASV	Archivio di Stato di Venezia
HHSW	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wenen
IISR	Istituto per la Storia del Risorgimento, Rome
SBB	Schweizerisches Bundesarchiv Bern
USSME	Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito
Pref. Gab	Prefettura Gabinetto
B.	Busta (dossier)
Fasc.	Fascicolo (dossiermap)
Sfasc.	Sottofascicolo (dossierstuk)

Archivalia

ARCHIVIO CENTRALE DELLO STATO, ROME (ACSR)

- *Carte Francesco Crispi Roma* (Carte Crispi Roma)
- *Archivio Francesco Crispi D.S.P.P.* (Carte Crispi DSPP)
- *Carteggio Abele Damiani*
- *Carte Agostino Depretis*
- *Carte Giovanni Giolitti*
- *Carte Giuseppe Palumbo Cardella*
- *Carte Luigi Pelloux*
- *Carte Emilio Visconti Venosta*
- *Ministero dell'Interno. Direzione Generale di Pubblica Sicurezza. Divisione Affari Generali e Riservati. Atti Diversi, 1898-1943.* (Interno, DGPS, DAGR, 1898-1943)
- *Ministero dell'Interno. Divisione Generale di Pubblica Sicurezza. Divisione Affari Generali e Riservati. Massime, 1880-1896.* (Interno, DGPS, DAGR, 1880-1896)
- *Ministero dell'Interno. Pubblica Sicurezza. Categoria F. 1. Stampa Italiana, 1894-1926.*
- *Ministero dell'Interno. Pubblica Sicurezza, 1879-1903.* (Interno, PS, 1879-1903)
- *Ministero di Grazia e Giustizia. Direzione Generale Affari Penali. Miscellanea.* (Giustizia. Miscellanea)
- *Ministero dell'Interno. Casellario Politico Centrale (CPC)*

ARCHIVIO STORICO DIPLOMATICO DEL MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI, ROME (ASDMAE)

- *Serie Z - Contenzioso*
- *Serie Politica P*
- *Polizia Internazionale (P.I.)*
- *Fondo Moscati Svizzera, II, IV, VI*
- *Rappresentanze Diplomatiche Francia*
- *Rappresentanze Diplomatiche Londra*
- *Carte dell'Eredità Crispi*
- *Fondo "D", Appendice N.2, Carte Gorrini, fascicolo 2*

UFFICIO STORICO DELLO STATO MAGGIORE DELL'ESERCITO (USSME)

- *Carteggio Confidenziale del Ministro: G-13 (Cartelle 16-24)*

ARCHIVIO DI STATO DI BOLOGNA (ASB)

- *Prefettura Gabinetto (Pref. Gab.)*
- *Tribunale Civile Correzionale. Processo Andrea Costa (Tribunale)*

ARCHIVIO DI STATO DI ROMA (ASR)

- *Tribunale Civile e Penale di Roma, Buste 4156-4158, 6086-6089* (Tribunale)
- *Prefettura Gabinetto* (Pref. Gab.)
- *Questura*

ARCHIVIO DI STATO DI FIRENZE (ASF)

- *Questura di Firenze. Atti di Polizia. (Questura)*
- *Tribunale Correzionale di Firenze. Processi Risolti con Sentenza. Buste 890-892, 990.* (Trib.Corr. Processi)
- *Corte d'Assise di Firenze. Sentenze, Verballi e Ricorsi (1866-1946)* (Corte)

ARCHIVIO DI STATO DI MILANO (ASM)

- *Questura*

ARCHIVIO DI STATO DI PARMA (ASParma)

- *Prefettura Gabinetto* (Pref. Gab.)

ARCHIVIO DI STATO DI NAPOLI (ASN)

- *Prefettura Gabinetto* (Pref. Gab.)
- *Questura Gabinetto (Questura)*
- *Processi Politici 199, 524-525* (Processi)

ARCHIVIO DI STATO DI PISA (ASPisa)

- *Ufficio Centrale di Pubblica Sicurezza di Pisa. Atti del Protocollo Riservato.* (PS)

ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA (ASV)

- *Questura*

ARCHIVIO DI STATO DI PADOVA (ASPadua)

- *Prefettura Gabinetto* (Pref. Gab.)

ARCHIVIO DI STATO DI FORLÌ (ASFo)

- *Tribunale Penale, Buste 417, 425*
- *Prefettura Gabinetto* (Pref. Gab.)

ARCHIVIO DI STATO DI MANTOVA (ASMan)

- *Polizia Italiana, Pubblica Sicurezza, 1866-1897.* (Polizia)

ARCHIVIO DI STATO DI MASSA (ASMassa)

- *Tribunale Processi Politici*

ISTITUTO PER LA STORIA DEL RISORGIMENTO, ROME (ISRR)

- *Busta 830, fascicolo 7: Notities van Francesco Crispi*

SCHWEIZERISCHES BUNDESARCHIV BERN (SBB)

- *Polizeiwesen E 21*
- *2200 Rom*
- *E 2*
- *E 2001 (A)*

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF DEN HAAG (ARA)

- *Ministerie van Justitie (MinvJus)*

ARCHIVES DE LA PRÉFECTURE DE POLICE, PARIJS (APPP)

- *Serie B/A*

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, WENEN (HHSW)

- *Politisches Archiv des Ministeriums des Äußern, 1848-1918*
- *Administrative Registratur F 52, Akte 8-10*

ARCHIVES D'ETAT DE GENÈVE (AEG)

- *Justice et Police Ga*
- *Etrangers*

Literatuur en Gedrukte Bronnen

A Voi che il 18 marzo 1871 proclamaste la Comune di Parigi gloriosamente combattendo. Palermo, 1889.

Agosti, Aldo en Gian Mario Bravo, ed. *Storia del Movimento Operaio del Socialismo e delle Lotte Sociali in Piemonte. I Dall'Età Preindustriale alla Fine dell'Ottocento.* Bari, 1979.

Alfassio Grimaldi, Ugoberto. *Il Re "Buono". La Vita di Umberto I e la sua Epoca in un'Esemplare Ricostruzione.* Milaan, 1970; herdruk: 1980.

Almanacco del Proletario pel 1876. (edito per cura della redazione del giornale *L'Agitatore*) Lugano, 1876.

Alongi, Giuseppe. *Polizia e Criminalità in Italia.* Rome, 1897.

Alongi, Giuseppe. *Manuale di Polizia Scientifica.* Milaan, 1898.

Amato, Giuliano. *Individuo e Autorità nella Disciplina della Libertà Personale.* Milaan, 1967.

Amato, Giuliano. "La Libertà Personale" in: Paolo Barile, ed. *La Pubblica Sicurezza. La Tutela del Cittadino. Atti del Congresso Celebrativo del Centenario delle Leggi amministrative di Unificazione.* Vicenza-Neri Pozza, 1967.

Anarchici e Anarchia nel Mondo Contemporaneo. Atti del Convegno Promosso dalla Fondazione Luigi Einaudi (Torino, 5, 6 e 7 dicembre 1969). Turijn, 1971.

Andreucci, Franco en Detti, Tommaso, ed. *Il Movimento Operaio Italiano. Dizionario Biografico, 1853-1943.* 5 dln. Rome, 1975-1979.

Andrieux, Louis. *Souvenirs d'un Préfet de Police.* Parijs, 1885.

Angelini, Giovanna. *Il Socialismo del Lavoro. Osvaldo Gnocchi-Viani tra Mazzinianesimo e Istanze Libertarie.* Milaan, 1987.

Angelucci, Alfredo. *Errico Malatesta e Compagni contro il Pubblico Ministero.* Ancona, 1898.

Angiolini, Alfredo. *Socialismo e Socialisti in Italia.* Florence, 1900; herdruk: Rome, 1966.

Antonioli, Maurizio. "Sindacalismo Rivoluzionario Italiano e Sindacalismo Internazionale: da

Marsiglia a Londra (1908-1913)". *Ricerche Storiche*, V (januari-juni 1975) 191-240.

Antonioli, Maurizio. "Bakunin tra Sindacalismo e Anarchismo. Organismi Specifici e Organismi di Massa: il Dibattito agli Inizi del Secolo (1907-1914)" in: *Bakunin Cent'Anni dopo*, 64-115.

Antonioli, Maurizio, ed. *Dibattito sul Sindacalismo. Atti del Congresso Internazionale Anarchico di Amsterdam (1907)*. Florence, 1978.

Antonioli, Maurizio. "Errico Malatesta, l'Organizzazione Operaia e il Sindacalismo (1889-1914)". *Ricerche Storiche*, XIII (1983) 151-204.

Antonioli, Maurizio. *Vieni o Maggio. Aspetti del Primo Maggio in Italia tra Otto e Novecento*. Milaan, 1988.

Anzi, Felice. *Il Partito Operaio Italiano, 1882-1891. Episodi e Appunti*. Milaan, 1933.

Arcangeli, Stefano. *Malatesta e il Comunismo Anarchico Italiano*. Milaan, 1972; herdruk: 1978.

Ardau, Giuseppe. *Giuseppe Mazzini. Apostolo d'Italianità*. Milaan, 1946.

Arfé, Gaetano. *Storia del Socialismo Italiano, 1892-1926*. Turijn, 1965.

Armand, Emile. *Iniziazione Individualista Anarchica*. Florence, 1956.

Arnaudo, J.B. *Le Nihilisme et les Nihilistes*. Parijs, s.a. [± 1879].

Autodifesa di Errico Malatesta Pronunziata il 28 Aprile 1898 innanzi al Tribunale Penale di Ancona nel Processo per Associazione a Delinquere, intentato contro di Lui ed Altri Sette Socialisti-Anarchici. Florence: Gruppi Anarchici Riuniti di Carrara, 1978.

Avellone, G.B. *Per gli Agenti Ausiliari di Seconda Categoria a S.E. il Ministro dell'Interno ed ai Deputati al Parlamento*. Rome, 1889.

Badaloni, Nicola en Berenini, Agostino. *La Lotta di Classe e la Legge del Domicilio Coatto. Discorsi dei Deputati Socialisti Badaloni e Berenini alla Camera dei Deputati il luglio 1894*. Milaan, 1894.

Badaloni, Nicola. *Democratici e Socialisti Livornesi nell'Ottocento*. Rome, 1966.

Baglioni, Guido. *L'Ideologia della Borghesia Industriale nell'Italia Liberale*. Turijn, 1973; herdruk: 1977.

Bagnato, Alessandro. *Mazzini, Bakunin, Marx*. Rome, 1972.

Bakoenin, Michael. *Een Biografie in Tijdsdocumenten*. Arthur Lehning, ed. Baarn, 1977.

Bakoenin, Michael. *Sozial-politischer Briefwechsel mit Alexander Iw. Herzen und Ogarjow*. Stuttgart, 1895; herdruk: Berlijn, 1977.

Bakoenin, Michael. *Brief aan een Fransman. De Revolutionaire Situatie in Frankrijk in 1870*. (oorspr. *Lettre à un Français*, 1870) Baarn, 1979.

Bakounine, Michel. *Archives Bakounine*. Arthur Lehning, ed. 7 dln. Leiden, 1963-1981.

Bakunin, Michael. *Libertà e Rivoluzione*. Carlo Doglio, ed. Milaan, 1948.

Bakunin, Michail. *Staatlichkeit und Anarchie und Andere Schriften*. Horst Stuke, ed. Frankfurt, 1972.

Bakunin, Michail. *Stato e Anarchia*. (oorspr. *Gosudarstvennost' i Anarchija*. Cast I, Zürich-Genève, 1873) Milaan, 1972, 1980.

Bakunin, Michele. *Lettera ai Compagni d'Italia*. Locarno, 1872; herdruk: Ravenna, 1976.

Bakunin, Michail. *Opere Complete*. A. Lehning, ed. 7 dln. Catania, 1976-1994.

Bakunin Cent'Anni dopo. Atti del Convegno Internazionale di Studi Bakuniani. Milaan, 1977.

Bakunin, Michele. *Organizzazione Anarchica e Lotta Armata (Lettera ad uno Svedese)*. (oorspr. *Société Internationale Secrète de l'Emancipation de l'Humanité*, 1864) Ragusa, 1978.

Balzamo, Vincenzo. *Le Radici del Socialismo a Bergamo e a Brescia*. Milaan, 1991.

Barbiani, Giuseppe. *I Nemici dell'Operaio*. Casalmaggiore, 1887.

Bardi, Paolo. *Roma Piemontese, 1870-1876*. Rome, 1970.

Bartsch, Günter. *Der Internationale Anarchismus. 1862 - 1972*. Hannover, 1972.

Bassani, Aureliano. "La Marcia su Bologna degli Anarchici Bolognesi". *Il Carrobbio. Rivista di Studi Bolognesi*, II (1976) 31-40.

Bassi, Ercole. *La Sicurezza Pubblica in Italia. Studio sulla Riforma della Ammonizione Giudiziale, sulla sua Indole ed Ammissibilità, Garanzie, Categorie, Effetti, Procedura con un Cenno sulla Sorveglianza Speciale e sul Domicilio Coatto*. Mantua, 1883.

Battagli, Angela. *Il Movimento Operaio nel Territorio di Pontassieve dall'Unità d'Italia al Fascismo*. Florence, 1979.

Bayley, David H. "The Police and Political Development" in: Charles Tilly, ed. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, 1975.

Baynac, Jacques. *Les Socialistes-Révolutionnaires, de mars 1881 à mars 1917*. Parijs, 1979.

Beltrani-Scalia, Martino. "La Guerra al Delitto ed il Riordinamento della Sicurezza Pubblica". *Rivista di Discipline Carcerarie*, XXII (1897) 561-580 en 689-696.

Beltrani-Scalia, Martino. "La Conferenza Internazionale contro l'Anarchia ed il Riordinamento della P.S. in Italia". *Rivista di Discipline Carcerarie*, XXIII (1898) 501-510 en 541-545.

Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung, Betreffend den Bruch der Diplomatischen Beziehungen zwischen der Schweiz und Italien. Bern, 1902.

Bernardini, Nicola, ed. *Guida della Stampa Periodica Italiana*. Lecce, 1890.

Bernieri, Antonio. *Cento Anni di Storia Sociale a Carrara, 1815-1921*. Milaan, 1961.

Bernstein, Samuel. "The First International and a New Holy Alliance" in Bernstein, S. *Essays in Political and Intellectual History*. New York, 1955.

Bernstein, Samuel. "The First International in France, 1864-1871" in: Bernstein, Samuel. *Essays in Political and Intellectual History*. New York, 1955.

Bernstein, Samuel. "The Paris Commune" in: Bernstein, Samuel. *Essays in Political and Intellectual History*. New York, 1955.

Berselli, Aldo. *Gli Arresti di Villa Ruffi. Contributo alla Storia del Mazzinianesimo*. Milaan, 1956.

Berselli, Aldo. *La Destra Storica dopo l'Unità. Italia Legale e Italia Reale*. Bologna, 1965.

Berselli, Aldo, ed. *Andrea Costa nella Storia del Socialismo Italiano*. Bologna, 1982.

Berthier, René. *Bakounine Politique. Révolution et Contre-Révolution en Europe Centrale*. Parijs, 1991.

Berti, Giampietro. *Francesco Saverio Merlino. Dall'Anarchismo Socialista al Socialismo Liberale (1856-1930)*. Milaan, 1993.

Bertolucci, Franco. *Anarchismo e Lotte Sociali a Pisa 1871-1901. Dalla Nascita dell'Internazionale alla Camera del Lavoro*. Pisa, 1988.

Bertolucci, Rosaria. *Milleottocentonovantaquattro. Storia di una Rivolta*. Carrara, 1981.

Bertolucci, Rosaria, ed. *Popolo e Stato nell'Italia di Fine Secolo. Atti del Convegno "L'Italia Umbertina"*. Carrara, 1986.

Bettini, Leonardo. *Bibliografia dell'Anarchismo Italiano. Periodici e Numeri Unici in Lingua Italiana Pubblicati in Italia (1872-1971)*. Florence, 1972.

Bettini, Leonardo. *Bibliografia dell'Anarchismo Italiano. Periodici e Numeri Unici in Lingua Italiana Pubblicati all'Esterio (1872-1971)*. Florence, 1976.

Beust, Friedrich Ferdinand von. *Aus Drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen (1866-1885)*. 2 dln. Stuttgart, 1887.

Biagini, Furio. *Il Risveglio (1900-1922). Storia di un Giornale Anarchico dall'Attentato di Bresci all'Avvento del Fascismo*. Manduria, 1991.

Bigler, Rolf R. *Der Libertäre Sozialismus in der Westschweiz. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte und Deutung des Anarchismus*. Keulen-Berlijn, 1963.

Boldetti, Ambra. "La Repressione in Italia: il Caso del 1894". *Rivista di Storia Contemporanea*, VI (1977) 481-515.

Bolis, Giovanni. *La Polizia in Italia e in Altri Stati d'Europa e le Classi Pericolose della Società*. Bologna, 1871.

Bonanno, Giuseppe. "Il Confidente e la Polizia Giudiziaria". *La Scuola Positiva nella Giurisprudenza Penale*, VI (1896) 329-336.

Bondi, Augusto. *Memorie di un Questore. 25 Anni nella Polizia Italiana*. Milaan, s.a. [1920]

Borghi, Armando. *L'Italia tra due Crispi. Cause e Conseguenze di una Rivoluzione Mancata*. Parijs, 1924.

Borghi, Armando. *Errico Malatesta*. Milaan, 1947; herdruk: Catania, 1978.

Borghi, Armando. *Mezzo Secolo di Anarchia (1898-1945)*. Napels, 1954; herdruk: Catania, 1978.

Borghi, Armando. *Vivere da Anarchici. Antologia di Scritti*. Vittorio Emiliani, ed. Bologna, 1966.

Borghi, Armando. *Un Pensatore ed Agitatore Anarchico*. Gruppi di Iniziativa Anarchica, ed. Pistoia, 1988.

Borri Motta, Lilia, ed. *I Socialisti. Memorie Lettere Documenti del Primo Socialismo Italiano*. Turijn, 1970.

Bosio, Gianni. "La Fama di Marx in Italia dal 1871 al 1883". *Movimento Operaio*, III (1951) 517-526.

Bottero, Alessandro. *Dibattimento nel Processo per Cospirazione e Internazionalismo innanzi alle Assise di Firenze*. Rome, 1875.

Bourgin, Georges. "La Lutte du Gouvernement Français contre la Première Internationale. Contribution à l'Histoire de l'Après-Commune". *International Review for Social History*, IV (1939) 39-137.

Bourgin, Georges. "Une Entente Franco-Allemande. Bismarck, Thiers, Jules Favre et la Répression de la Commune de Paris (Mai 1871)". *International Review of Social History*, I (1956) 41-53.

Bravo, Gian Mario, ed. *Gli Anarchici*. Turiijn, 1971; herdruk: 1978.

Bravo, Gian Mario. *La Prima Internazionale. Storia Documentaria*. 2 dln. Rome, 1978.

Bravo, Gian Mario. *Marx ed Engels in Italia. La Fortuna, gli Scritti, le Relazioni, le Polemiche*. Rome, 1992.

Brenan, Gerald. *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*. Cambridge, 1943; herdruk: 1982.

Briguglio, Letterio. *Il Partito Operaio Italiano e gli Anarchici*. Rome, 1969.

Briguglio, Letterio. "L'Anarchismo in Italia fra Collettivismo e Comunismo" in: *Anarchici e Anarchia nel Mondo Contemporaneo (Atti del Convegno promosso dalla Fondazione Luigi Einaudi, Turiijn, 6-7 december 1969)*. Turiijn, 1971.

Briguglio, Letterio. "Anna Kuliscioff e Andrea Costa, Collettivisti Anarchici" in: *Anna Kuliscioff e l'Età del Riformismo. (Atti del Convegno di Milano - dicembre 1976)*. Rome, 1978.

Briguglio, Letterio. "Gli Anarchici" in: Aldo Nicosia, ed. *Il Mito della Rivoluzione e la Sinistra Italiana*. Milaan, 1991.

Brügel, Ludwig. *Geschichte der Österreichische Sozialdemokratie*. 5 dln. Wenen, 1922-1925.

Buccellato, Pier Fausto en Iaccio, Marina. *Gli Anarchici nell'Italia Meridionale. La Stampa (1869-1893)*. Rome, 1982.

Bulferetti, Luigi. *Socialismo Risorgimentale*. Turiijn, 1949; herdruk: 1975.

Bulferetti, Luigi. *Cesare Lombroso*. Turiijn, 1975.

Cafagna, Luigi. "Anarchismo e Socialismo a Roma negli Anni della "Febbre Edilizia" e della Crisi 1882-1891". *Movimento Operaio*, IV (september-oktober 1952) 729-788.

Cafiero, Carlo. *Compendio del Capitale*. Milaan, 1879; herdruk: Milaan, 1976.

Cafiero, Carlo. *"Rivoluzione" Anarchia e Comunismo*. Catania, 1973.

Camisa, Carlo. "Genève Italienne. La "Cité de Refuge" de l'Unité à la Veille de la Première Guerre Mondiale" in: *L'Emigration Politique en Europe aux XIXe et XXe Siècles*. Rome: Ecole Française de Rome, Palais Farnèse, 1991.

Campion, Leo. *Les Anarchistes dans la Franc-Maçonnerie ou les Maillons Libertaires de la Chaîne d'Union*. Marseille, 1969.

Cancogni, Manlio. *Gli Angeli Neri. Storia degli Anarchici Italiani*. Florence, 1994.

Candeloro, Giorgio. *Storia dell'Italia Moderna*. Deel VI: Lo Sviluppo del Capitalismo e del Movimento Operaio, 1871-1896. Milaan, 1970; herdruk: Milaan, 1978.

Candeloro, Giorgio. *Storia dell'Italia Moderna*. Deel VII: La Crisi di Fine Secolo e l'Età Giolittiana, 1896-1914. Milaan, 1974; herdruk: 1981.

Candeloro, Giorgio. *Il Movimento Cattolico in Italia*. Rome, 1982.

Cancogni, Manlio. *Gli Angeli Neri. Storia degli Anarchici Italiani*. Florence, 1994.

Canosa, Romano en Santosuosso, Amedeo. *Magistrati, Anarchici e Socialisti alla Fine dell'Ottocento in Italia*. Milaan, 1981.

Canosa, Romano. *Storia della Criminalità in Italia, 1845-1945*. Turijn, 1991.

Capitini Maccabroni, Nicola. *La Camera del Lavoro nella Vita Politica e Amministrativa Fiorentina. Dalle Origini al 1900*. Florence, 1965.

Carattoni, Francesco. *Les Exploits d'un Ex-Père Jésuite, Anarchiste, Dynamitard, Journaliste Provocateur et ... (le Reste dans La Brochure)*. Londen, 1886.

Carocci, Giampiero. *Agostino Depretis e la Politica Interna Italiana dal 1876 al 1877*. Turijn, 1956.

Carocci, Giampiero. *Giolitti e l'Età Giolittiana. La Politica Italiana dall'Inizio del Secolo alla Prima Guerra Mondiale*. Turijn, 1961, 1977.

Carr, Edward Hallet. *Bakunin*. (oorspr. *Michael Bakunin*, Londen, 1975) Milaan, 1977.

Carr, Edward Hallet. *The Romantic Exiles. A Nineteenth-Century Portrait Gallery*. Londen, 1933, herdruk: Cambridge, 1981.

Carr, Raymond. *Spain 1808-1939*. Oxford, 1966; herdruk: 1970.

Casagrande, Giovanni. "Mises en Fiche du Début du Siècle: le Cas de Luigi Bertoni" in: *Cent Ans de Police Politique en Suisse (1889-1989)*. Lausanne: Association pour L'Etude de l'Histoire du Mouvement Ouvrier & Editions d'en Bas, 1992.

- Casalini, Maria. *La Signora del Socialismo Italiano. Vita di Anna Kuliscioff*. Rome, 1987.
- Castronovo, Valerio. *La Stampa Italiana dall'Unità al Fascismo*. Rome-Bari, 1991.
- Catalano, Franco. *Storia dei Partiti Politici Italiani dalla Fine del '700 al Fascismo*. Turijn, 1965; herdruk: 1978.
- Ceneri, Giuseppe. *Opere. Fòro (Materiale Penale)*. deel I. Bologna, 1891.
- Cerrito, Gino. "Il Movimento Anarchico dalle sue Origini al 1914. Problemi e Orientamenti Storiografici". *Rassegna Storica Toscana*, XIV (1968) 109-138.
- Cerrito, Gino. *Il Ruolo della Organizzazione Anarchica*. Catania, 1973.
- Cerrito, Gino. *Dall'Insurrezionalismo alla Settimana Rossa. Per una Storia dell'Anarchismo in Italia (1881/1914)*. Florence, 1977.
- Cerrito, Gino. *Andrea Costa nel Socialismo italiano*. Rome, 1982.
- Cerrito, Gino. *I Fasci dei Lavoratori nella Provincia di Messina*. Ragusa, 1989.
- Chabod, Federico. *Storia della Politica Estera Italiana dal 1870 al 1896*. Rome-Bari, 1951; herdruk: 1990.
- Cheli, Enzo. "Libertà di Associazione e Poteri di Polizia: Profili Storici" in: Paolo Barile, ed. *La Pubblica Sicurezza. La Tutela del Cittadino. Atti del Congresso Celebrativo del Centenario delle Leggi amministrative di Unificazione*. Vicenza, Neri Pozza, 1967.
- Chiarini, Roberto, ed. *Giuseppe Zanardelli*. Milaan, 1985.
- Chicherio, F. "Il Delitto di Caserio, gli Esempi, le Dottrine Anarchiche, le Leggi di Repressione". *Repertorio di Giurisprudenza Patria*, XIV (1894) 694-706, 737-754, 769-787.
- Chotteau, Léon. *L'Internationale des Patrons*. Parijs, 1871.
- "Chronique des Faits Internationaux. Anarchistes - Mouvement Législatif Provoqué par leurs Récents Attentats". *Revue Générale de Droit International Public*, I (1894) 537-555.
- Cingari, Gaetano, ed. *Garibaldi e il Socialismo*. Rome-Bari, 1984.
- Cipriani, Amilcare. *Il Regicidio. Bresci e Savoia. Risposta ai miei Calunniatori*. Buenos Aires, 1901.
- Ciuffoletti, Zeffiro. *L'Emigrazione nella Storia d'Italia, 1868-1975. Storia e Documenti*. Florence, 1978.
- Civolani, Eva. *L'Anarchismo dopo la Comune. I Casi Italiano e Spagnolo*. Milaan, 1981.

Clark, Martin. *Modern Italy, 1871-1982*. Londen, 1984; herdruk: 1987.

Codignola, Arturo. *Mazzini*. Turijn, 1946.

Colajanni, Napoleone. *L'Italia nel 1898. Tumulti e Reazione*. Bruno Biral, ed. Milaan, 1951.

Cole, George Douglas Howard. *A History of Socialist Thought*. dln. I, II en III: *The Forerunners, Marxism and Anarchism* en *The Second International*. Londen, 1957-1959.

Coletti, Alessandro. *Anarchici e Questori*. Padua, 1971; herdruk: 1972.

Confino, Michael. *Il Catechismo del Rivoluzionario. Bakunin e l'Affare Necaev*. (oorspr. *Violence dans la Violence. Le Débat Bakounine-Necaev*, Parijs, 1973) Milaan, 1976.

Confino, Michael. "Pierre Kropotkine et les Agents de l'Ohrana. Études suivie de Treize Lettres Inédites de P. Kropotkine à M. Goldsmith et à un Groupe Anarchiste Russe". *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XXIV (1983) 83-149.

"Congresso di Antropologia Criminale". *Rivista di Discipline Carcerarie*, XXII (1897) 223-237.

Conti, Elio. *Le Origini del Socialismo a Firenze (1860-1880)*. Rome, 1950.

"Contre les Anarchistes". *Journal des Débats Politiques et Littéraires*, CX (1898).

Converti, Niccolò. *Repubblica ed Anarchia*. Tunis, 1889.

Cordova, Ferdinando. "Stato d'Assedio e Tribunali Militari nell'Italia di Fine Ottocento" in: Rosaria Bertolucci, ed. *Popolo e Stato nell'Italia di Fine Secolo. Atti del Convegno "L'Italia Umbertina" Organizzato dal Comitato Pro Bresci, Carrara 10 giugno 1985*. Carrara, 1986.

Costa, Andrea. *I Diritti dell'Operaio e la Necessità dell'Associazione*. Borgo S. Donio, 1886.

Costa, Andrea. *Bagliori di Socialismo. Cenni Storici*. Florence, 1900.

Crispi, Francesco. *Politica Interna. Diario e Documenti*, Tommaso Palamenghi-Crispi, ed. Milaan, 1924.

Croce, Benedetto. *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*. Rome-Bari, 1927; herdruk: 1977.

D'Angelo, Lucio "L'Eccidio di Aigues-Mortes e le sue Ripercussioni in Italia e in Francia". *Critica Sociale*, XIII (1 oktober 1976) 78-123.

Dadà, Adriana. *L'Anarchismo in Italia: fra Movimento e Partito. Storia e Documenti dell'Anarchismo Italiano*. Milaan, 1984.

Dalle Nogare, Liliana en Merli, Stefano, ed. *L'Italia Radicale. Carteggi di Felice Cavalotti: 1867-1898*. Milaan, 1959.

- Damiani, Franco. *Carlo Cafiero nella Storia del Primo Socialismo Italiano*. Milaan, 1974.
- Damiani, Franco. *Bakunin nell'Italia Post-Unitaria 1864-1867. Anticlericalismo, Democrazia, Questione Operaia e Contadina negli Anni del Soggiorno Italiano di Bakunin*. Milaan, 1977.
- Davis, John A. *Conflict and Control: Law and Order in Nineteenth-Century Italy*. Londen, 1988.
- Davis, John A. "Remapping Italy's Path to the Twentieth Century", *Journal of Modern History*, LXVI (1994) 291-320.
- De Antonellis, Giacomo. "4 marzo 1947: in Italia Si Chiude la Storia della Pena di Morte", *Storia Illustrata*, no. 137 (april 1969) 22-32.
- De Clementi, Andreina. *Politica e Società nel Sindacalismo Rivoluzionario 1900-1915*. Rome, 1983.
- Decleva, Enrico. "Giuseppe Zanardelli: Liberalismo e Politica Estera" in: Roberto Chiarini, ed. *Giuseppe Zanardelli*. Milaan, 1985.
- De Cosmo, Sergio. *Miseria e Rivoluzione*. Bitonto, 1889.
- De Cosmo, Sergio. *Libertà ed Eguaglianza. Religione Borghese e Morale Anarchica*. Marsala, 1891.
- De Gabriac, Joseph. *Souvenirs Diplomatiques de Russie et d'Allemagne (1870-1872)*. Parijs, 1896.
- De Jaco, Aldo, ed. *Gli Anarchici. Cronaca Inedita dell'Unità d'Italia*. Rome, 1971.
- De Jaco, Aldo, ed. *I Socialisti. Cronaca Inedita dell'Unità d'Italia*. Rome, 1974.
- Del Bo, Giuseppe. "Lo Spionaggio Intorno alla I Internazionale. Oscar Testut, Agente Segreto 'Numero 47'". *Movimento Operaio*, IV (1952) 954-970.
- Del Bo, Giuseppe, ed. *La Corrispondenza di Marx e Engels con Italiani 1848-1895*. Milaan, 1964.
- Della Peruta, Franco. "L'Internazionale a Roma dal 1872 al 1877". *Movimento Operaio*, IV (1952) 5-52.
- Della Peruta, Franco. "La Banda del Matese e il Fallimento della Teoria Anarchica della Moderna "Jacquerie" in Italia". *Movimento Operaio*, VI (1954) 337-384.
- Della Peruta, Franco. "Il Socialismo Italiano dall'Anarchismo alla Socialdemocrazia (1875-1882)" in: Franco Della Peruta, *Democrazia e Socialismo nel Risorgimento. Saggi e Ricerche*. Rome, 1965.

Dell'Erba, Nunzio, ed. *Congresso Anarchico tenuto ad Amsterdam, Agosto 1907*. Turijn, 1978.

Dell'Erba, Nunzio. *Le Origini del Socialismo a Napoli 1870-1892*. Milaan, 1979.

Dell'Erba, Nunzio. *Giornali e Gruppi Anarchici in Italia (1892-1900)*. Milaan, 1983.

De Lutiis, Giuseppe. *Storia dei Servizi Segreti in Italia*. Rome, 1991.

Demarco, Domenico. "La Fondation de la Première Internationale a Naples: 1869-1870" in: *La Première Internationale. L'Institution. L'Implantation. Le Rayonnement. Centre National de la Recherche Scientifique. Paris 10-18 novembre 1964*. Parijs: Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.

Demarco, Domenico. "L'Emigrazione Italiana in Svizzera dal 1860 al 1914" in: *Le Relazioni del Pensiero Italiano Risorgimentale con i Centri del Movimento Liberale di Ginevra e Coppet. Colloquio Italo-Elvetico, Roma 17-18 marzo 1878*. Rome, 1979.

De Stoutz, Gustav. *Quelques Chiffres sur la Criminalité des Italiens à Genève*. Genève, 1898.

Devreese, Daisy E. "La Proscription en Belgique (1871-1880)". *International Review of Social History*, XVII (1972) 253-271.

Di Corato, Susanna. "Magistratura, Anarchici e Governo. La Vicenda della Banda del Matese". *Rivista di Storia Contemporanea*, XIII (1984) 321-372.

Diena, Giulio. "I Provvedimenti contro gli Anarchici e la Prossima Conferenza Internazionale". *Rivista di Diritto Internazionale e di Legislazione Comparata*, I (1898) 241-262.

Documenti Diplomatici Italiani. Prima Serie: 1861-1870. deel XII, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1990.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel II, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1966.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel III, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1969.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel IV, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1976.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel V, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1979.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel VI, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1982.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel VII, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1983.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel VIII, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1984.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel IX, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1985.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel XI, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1986.

Documenti Diplomatici Italiani. Seconda Serie: 1870-1896. deel XII, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1987.

Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie: 1896-1907. deel III, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1962.

Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie: 1896-1907. deel IV, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1973.

Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie: 1896-1907. deel V, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1979.

Documenti Diplomatici Italiani. Terza Serie: 1896-1907. deel VI, Rome: Ministero degli Affari Esteri, 1985.

Duroselle, Jean-Baptiste en Serra, Enrico, ed. *L'Emigrazione Italiana in Francia Prima del 1914.* Milaan, 1978.

Enckell, Marianne. *La Federazione del Giura.* (oorspr. *La Fédération Jurassienne.* Lausanne, 1971) Lugano-Carrara, 1981.

Engeler, Urs Paul. *Grosser Bruder Schweiz. Wie aus Wilden Demokraten überwachte Bürger wurden. Die Geschichte der Politischen Polizei.* Zürich, 1990.

Engels, Friedrich; Lafargue, Paul en Marx, Karl. *Anarchici e Marxisti. L'Alleanza della Democrazia Socialista e l'Associazione Internazionale degli Operai.* Gian Mario Bravo, ed. Rome, 1988.

Ernst, Eugen. *Polizeispitzeleien und Ausnahmegesetze, 1878-1910. Eine Beitrag zur Geschichte der Bekämpfung der Sozialdemokratie.* Berlijn, 1911.

Errico Malatesta e Compagni contro il Pubblico Ministero. Ancona, 1898.

Fabbri, Luce. *Luigi Fabbri. Storia d'un Uomo Libero.* Pisa, 1996.

Fabbri, Luigi. *L'Organizzazione Anarchica*. Rome, 1907.

Fabbri, Luigi. *La Vida de Malatesta*. Barcelona, 1935.

Fabbri, Luigi. *Malatesta. L'Uomo e il Pensiero*. Napels, 1951; herdruk: Catania, 1979.

Facchi, Paolo. *L'Antipropaganda di Errico Malatesta nell'Italia Borghese e Fascista*. Carrara, 1983.

Faenza, Liliano. *Marxisti e 'Riministi'. La Conferenza di Rimini e l'Internazionale Italiana: Vent'Anni di Storia del Movimento Operaio (1872-1892)*. Florence, 1972.

Faenza, Liliano, ed. *Anarchismo e Socialismo in Italia 1872-1892. Atti del Convegno di studi "Marxisti e 'riministi'" (Rimini 19-21 ottobre 1972)*. Rome, 1973.

Faenza, Liliano. *La Retata. Tra Repubblica e Anarchia. Il Convegno di Villa Ruffi. 2 agosto 1874*. Rimini, 1974.

Falco, Emilio. *Armando Borghi e gli Anarchici Italiani, 1900-1922*. Urbino, 1992.

Farini, Domenico. *Diario di Fine Secolo*. 2 dln. Rome, 1961-1962.

Fedeli, Ugo. *Anarchismo a Carrara e nei Paesi del Marmo. Dall'Internazionale ai Moti del'94. Scritti Scelti*. Postume uitgave. Carrara-Pisa, 1994.

Feldbauer, Sergio. *Attentati Anarchici dell'Ottocento*. Verona, 1969.

Felici, D. (Pio Del Bello) en Rossi, R.P. *La Conferenza Anti-Anarchica 1898*. Bologna, 1898.

Felisatti, Massimo. *Un Delitto della Polizia? Morte dell'Anarchico Romeo Frezzi*. Milaan, 1975.

Ferrarotti, Franco. "Prefazione" in: Cesare Lombroso, *Gli Anarchici*. Rome, 1972.

Ferrero, Guglielmo. "Gli Ultimi Attentati Anarchici e la loro Repressione". *La Riforma Sociale*, I (1894) 986-994.

Ferri, Enrico. *Socialismo, Anarchia e Leggi Eccezionali. Discorso Pronunziato alla Camera dei Deputati nella Seduta del 7 luglio 1894*. Rome, 1894.

Ferri, Enrico. "Il Congresso d'Antropologia Criminale a Ginevra". *La Scuola Positiva nella Giurisprudenza Penale*, VI (1896) 513-534.

Ferriani, Lino. "Il "Confidente" nella Polizia Giudiziaria". *La Cassazione Unica. Periodico Giuridico di Roma*, VIII (1895) 196-197.

Fiorentini, Lucio. *Socialismo ed Anarchia*. Turijn-Rome-Florence, 1895.

Forni, Eugenio. *L'Internazionale e lo Stato. Studi Sociali*. Napels, 1878.

Franzina, Emilio. "L'Emigrazione Schedata. Lavoratori Sovversivi all'Estero e Meccanismi di Controllo Poliziesco tra Fine Secolo e Fascismo" in: B. Bezza, ed. *Gli Italiani fuori d'Italia. Gli Emigrati Italiani nei Movimenti Operai dei Paesi d'Adozione, 1880-1940* (Milaan, 1983) 773-829.

Freymond, Jacques, ed. *Etudes et Documents sur la Première Internationale en Suisse*. Genève, 1964.

Fricke, Dieter. *Bismarcks Pratorianer. Die Berliner Politische Polizei im Kampf gegen die Deutsche Arbeiterbewegung (1871-1898)*. Berlijn, 1962.

Fried, Robert C. *The Italian Prefects. A Study in Administrative Politics*. New Haven-Londen, 1963.

Furiozzi, Gian Biagio. *Il Sindacalismo Rivoluzionario Italiano*. Milaan, 1977.

Galassi, Nazario. *Vita di Andrea Costa*. Milaan, 1989.

Galli, Giorgio. *Storia del Socialismo Italiano*. Rome-Bari, 1983.

Galzerano, Giuseppe. *Gaetano Bresci. La Vita, l'Attentato, il Processo e la Morte del Regicidio Anarchico*. Casalvelino Scalo, 1988.

Ganci, Massimo. *Il Caso Crispi*. Palermo, 1976.

Garraud, René. *L'Anarchie et la Répression*. Parijs, 1895.

Gasparini, Leone. *La "Banda del Matese". La Guerriglia nell'Italia Post-Unitaria*. Salerno, 1983.

Gastaldi, Virginio Paolo. "Milano 1898, una Città sotto Accusa". *Storia Illustrata*, no. 250 (september 1978) 89-94.

Gemignani, Beniamino. *Carrara 1894, Città in Rivolta*. Carrara, 1983.

Gentile, Emilio. *L'Italia Giolittiana, 1899-1914*. Napels, 1977; herdruk: Bologna, 1990.

Gestri, Lorenzo. "Dieci Lettere Inedite di Cipriani, Malatesta e Merlino". *Movimento Operaio e Socialista*, XVII (1971) 309-321.

Gestri, Lorenzo. *Capitalismo e Classe Operaia in Provincia di Massa-Carrara. Dall'Unità d'Italia all'Età Giolittiana*. Florence, 1976.

Ghisalberti, Carlo. *Storia Costituzionale d'Italia, 1849-1948*. Rome-Bari, 1974.

Ginneken, Jaap van. *Crowds, Psychology and Politics, 1871-1899*. Cambridge, 1992.

Giorio, Federico. *Ricordi di Questura*. Milaan, 1882.

Giovannini, Claudio. *La Cultura della "Plebe". Miti, Ideologie, Linguaggio della Sinistra in un Giornale d'Opposizione dell'Italia Liberale (1868-1883)*. Milaan, 1984.

Gli Anarchici del 1899. I Morti. Ancona, 1899; herdruk: Catania 1974.

Gnocchi-Viani, Osvaldo. *Le Tre Internazionali*. Lodi, 1875.

Gnocchi-Viani, Osvaldo. *Oltre la Politica. Valori e Istituzioni per una Società Nuova*. Giovanna Angelini, ed. Milaan., 1989.

Goglia, Luigi en Grassi, Fabio. *Il Colonialismo Italiano da Adua all'Impero*. Rome-Bari, 1981; herdruk: 1993.

Gori, Pietro. *Gli Anarchici e l'Art. 248 del Codice Penale Italiano. Difesa dell'Avv. Pietro Gori innanzi al Tribunale Penale di Genova, 2 giugno 1894*. New York, s.a.

Gowen, Sarah. "L'Assassinat de l'Impératrice de Autriche-Hongrie à Genève: Réactions et Conséquences". Niet uitgegeven scriptie Universiteit van Genève, Faculteit der Letteren, afd. geschiedenis, 1989.

Gramsci, Antonio. *Il Risorgimento*. Rome, 1991.

Grave, Jean. *Quarante Ans de Propagande Anarchiste*. Mireille Delfau, ed. Saint-Amand (Cher), 1973.

Grillandi, Massimo. *Francesco Crispi*. Turijn, 1969.

Grossen, Gaby; Steffen, Therese; Wiedmer, Stefan en Wyss, Stefan. "Die Politische Polizei in den Ersten Jahrzehnten des Schweizerischen Bundesstaates (Gesetzlich-organisatorische Grundlagen und Politisch-ideologische Feindbilder des Schweizerischen Staatsschutzes, 1848-1914)". *Studien und Quellen*, no. 18 (1922) 111-158.

Guérin, Daniel. *Nè Dio nè Padrone*. Milaan, 1971; herdruk: 1977.

Guiccioli, Alessandro. *Diario di un Conservatore*. Rome, 1973.

Guillaume, James. *L'Internationale: Documents et Souvenirs, 1864-1878*. 4 dln. Parijs, 1905-1910.

Gustapane, Enrico. "Le Biografie dei Prefetti". *Bollettino del Diciannovesimo Secolo* II (1994) 38-40.

Guttagliere, Luigi. *Gli Anarchici in Puglia dal 1872 al 1892*. Florence, 1986.

Hamel, Gerard Anton van. "L'Anarchisme et le Combat contre l'Anarchisme au Point de Vue de

l'Anthropologie Criminelle". *Archives d'Anthropologie Criminelle de Criminologie et de Psychologie Normale et Pathologique*, XI ((1896) 526-537.

Hamel, Gerard Anton van. "La Lotta contro l'Anarchismo". *La Scuola Positiva nella Giurisprudenza Penale*, VI (1896) 535-545.

Hamon, Augustin. *Le Socialisme e le Congrès de Londres. Etude Historique*. Parijs, 1897.

Harmel, Claude. *Histoire de l'Anarchie. Des Origines à 1880*. Parijs, 1949; herdruk: Parijs 1984.

Heering, Aart en Geraets, Erik. "Domela Nieuwenhuis e il Movimento Anarchico Italiano, 1890-1910" in: *Studi Belgi e Olandesi per il IX Centenario dell'Alma Mater Bolognese*, (1990) 265-285; herdruk in: *Rivista Storica dell'Anarchismo*, 1e jaargang no. 2 (juli-december 1994) 65-93.

Herbst, Ludolf. *Die Erste Internationale als Problem der Deutschen Politik in der Reichsgründungszeit. Ein Beitrag zur Strukturanalyse der Politik "Monarchischer Solidarität"*. Göttingen, Frankfurt, Zürich, 1975.

Hertz, Richard. "Der Fall Wohlgemuth. Ein Deutsch-Schweizerischer Konflikt aus der Bismarck-Zeit". *Historische Vierteljahrschrift*, XXXI (1937-1939) 734-780.

Hobsbawm, Eric J. *I Ribelli. Forme Primitive di Rivolta Sociale*. Turijn, 1959.

Höhn, Reinhard. *Die Vaterlandslosen Gesellen. Die Sozialdemokratie im Licht der Geheimberichte der Preußischen Polizei, 1878-1914*. Deel I: 1878-1890. Keulen-Opladen, 1964.

Hostetter, Richard. *The Italian Socialist Movement*. Deel I: Origins (1860-1882). New York-Londen-Toronto, 1958.

I Congressi Socialisti Internazionali. Paterson, N.J.: *La Questione Sociale*, 1900.

Il Processo Malatesta e Compagni innanzi al Tribunale Penale di Ancona. (e i Recenti Processi di Ancona e Castelferretti per le Bombe Ammaestrate). Castellamare Adriatico, 1908.

Il Processo degli Anarchici di Chicago. Turijn, 1887.

Il Processo agli Anarchici nell'Assise di Milano. Milaan, s.d.

Incidente tra il Comm. Silvestrelli, R. Ministro in Berna, ed il Consiglio Federale Svizzero: Documenti Diplomatici presentati al Parlamento Italiano dal Ministro degli Affari Esteri Prinetti. Rome: Camera dei Deputati, 1902.

Italia, Vittoria. "La Libertà di Corrispondenza" in: Paolo Barile, ed. *La Pubblica Sicurezza. La Tutela del Cittadino. Atti del Congresso Celebrativo del Centenario delle Leggi amministrative di Unificazione*. Vicenza, Neri Pozza, 1967.

Jansen, Marc. "Demon of Zakenman? Azef de Verrader" in: Marc Jansen en Erik van Ree, ed.

Russische Schurken. Amsterdam, 1992.

Jean-Marie (Violette Gaffiot). *Michel Bakounine. Une Vie d'Homme*. Genève, 1976.

Jensen, Richard Bach. "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol". *Journal of Contemporary History*, XVI (1981) 323-347.

Jensen, Richard Bach. *Liberty and Order. The Theory and Practice of Italian Public Security Policy, 1848 to the Crisis of the 1890s*. New York-Londen, 1991.

Johnson, Richard J. "Zagranichnaia Agentura: the Tsarist Political Police in Europe". *Journal of Contemporary History*, VII (1972) 229-242.

Joll, James. *The Second International, 1889-1914*. Londen, 1955; herdruk: 1974.

Joll, James. *The Anarchists*. Londen, 1964; herdruk: Londen, 1979.

Jong, Albert de, ed. *Van Christen tot Anarchist en ander Werk van F. Domela Nieuwenhuis*. Utrecht, 1971.

Joughin, Jean T. *The Paris Commune in French Politics, 1871-1880: the History of the Amnesty of 1880*. 2 dln. Baltimore, 1955.

Kaminski, H.E. *Bakunin (Vita di un Rivoluzionario)*. Milaan, 1949; herdruk: Catania, 1979.

Kelly, Aileen. *Mikhail Bakunin. A Study in the Psychology and Politics of Utopianism*. Oxford, 1982.

Kuliscioff, Anna. *Lettere d'Amore a Andrea Costa, 1880-1909*. Pietro Albonetti, ed. Milaan, 1976.

Kuliscioff, Anna. *Immagini, Scritti, Testimonianze*. Franco Damiani en Fabio Rodriguez, ed. Milaan, 1978.

La Police Politique Fédérale. Genève: Imprimerie Jurassienne, 1879.

La Politica Parlamentare nel Movimento Socialista. Londen: L'Associazione, 1890.

Labriola, Antonio. *Scritti Filosofici e Politici*. 2 dln. Sbarberi, Franco, ed. Turiijn, 1973; herdruk: 1976.

Landi, Gianpiero. "Malatesta e Merlino dalla Prima Internazionale alla Opposizione al Fascismo". *Bollettino del Museo del Risorgimento*, XXVIII (1983) 121-156.

Lang, Otto. *Gegen die Politische Polizei*. Zürich, 1898.

Langhard, Johannes. *Die Anarchistische Bewegung in der Schweiz von ihren Anfängen bis zur Gegenwart und die internationalen Führer*. Berlijn, 1903.

- Langhard, Johannes. *Die Politische Polizei der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. Bern, 1909.
- Larizza Lolli, Mirella. *Stato e Potere nell'Anarchismo*. Milaan, 1986.
- Lenz, Adolf. "Der Anarchismus und das Strafrecht". *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, XVI (1896) 1-47.
- Le Vagre, Jean (Giovanni Domanico), *Un Trentennio nel Movimento Socialista Italiano. Riminiscenze e Note Storiche*. Prato, 1910.
- Levra, Umberto. *Il Colpo di Stato della Borghesia. La Crisi Politica di Fine Secolo in Italia, 1896-1900*. Milaan, 1975.
- Levy, Carl. "Malatesta in Exile". *Annali della Fondazione Luigi Einaudi*, XV (1981) 245-280.
- Levy, Carl. "Italian Anarchism, 1870-1926" in: David Goodway, ed. *For Anarchism. History, Theory, and Practice* (Londen, 1989) 25-78.
- Levy, Carl. "Malatesta in London". *The Italianist*, supplement, no. 13 (1993) 25-42.
- Liang, H. "'International Cooperation of Political Police in Europe, 1815-1914". *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, XXXIII, (1983) 193-217.
- Lingua, Paolo. *Mazzini il Reformista*. Genua, 1992.
- Linse, Ulrich. *Organisierter Anarchismus im Deutschen Kaiserreich van 1871*. Berlijn, 1969.
- Lipparini, Lilla. *Andrea Costa, Rivoluzionario*. Milaan, 1977.
- Lollini, Vittorio. *L'Ammonizione e il Domicilio Coatto*. Bologna, 1882.
- Lombroso, Cesare. *Gli Anarchici*. Turijn, 1894; herdruk: Rome, 1972.
- Longoni, J.C. *Four Patients of Dr. Deibler. A Study in Anarchy*. Londen, 1970.
- Lorenzo, Anselmo. *Il Proletariato Militante*. (oorspr. *El Proletariado Militante - Memorias de un Internacional*. 2 dln. Toulouse, 1946-1947) Catania, 1978.
- Lotti, Luigi. "Zanardelli e la Maggioranza Parlamentare" in: Roberto Chiarini, ed. *Giuseppe Zanardelli*. Milaan, 1985.
- Loubat, William. "De la Législation contre les Anarchistes au Point de Vue International". *Journal du Droit International Privé et de la Jurisprudence Comparée*, XXII (1895) 5-22, XXIII (1896) 294-320.
- Lowe, C.J. en Marzari, F. *Italian Foreign Policy 1870-1940*. Londen, 1975.

Lucarelli, Antonio. *Carmelo Palladino. Nuovo Contributo alla Storia della Prima Internazionale*. Rome, 1949.

Mack Smith, Denis. *Italy. A Modern History*. Ann Arbor, 1959; herdruk: 1969.

Mack Smith, Denis. *The Making of Italy, 1796-1866*. New York, 1968; herdruk: 1988.

Mack Smith, Denis. *Vittorio Emanuele II*. Bari, 1972.

Mack Smith, Denis. *Storia d'Italia dal 1861 al 1969*. Rome-Bari, 1969; herdruk: 1987.

Mack Smith, Denis. *Italy and its Monarchy*. New Haven-Londen, 1989.

Mack Smith, Denis. *I Savoia Re d'Italia*. Milaan, 1990.

Maffei, Gian Carlo, ed. *Dossier Cafiero*. Bergamo, 1972.

Maier, Gustav. "Eine Versicherungsanstalt gegen den Anarchismus der That. Projekt für die Anarchistenkonferenz in Rom". *Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik*, VI (1898) 73-76.

Maier, Gustav. "Glossen zur Neuesten Anarchistenhetze". *Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Sozialpolitik*, XVI (1898) 63-64.

Maitron, Jean, ed. *Ravachol et les Anarchistes*. Parijs, 1964; herdruk: 1970.

Maitron, Jean. *Le Mouvement Anarchiste en France*. 2 dln. Parijs, 1975; herdruk: Saint-Amand, 1992.

Majetti, Raffaele. *L'Anarchia e le Leggi che la Reprimono in Italia*. Caserta, 1894.

Malatesta, Errico. *Programma e Organizzazione dell'Associazione Internazionale dei Lavoratori*. Florence, 1884.

Malatesta, Errico. *Fra Contadini. Dialogo sull'Anarchia*. Florence, 1884; herdruk: Ragusa, 1972.

Malatesta, Errico. *L'Anarchia*. Londen, 1891; herdruk: Catania, 1993.

Malatesta, Errico. "Il Congresso di Londra" in: *I Congressi Socialisti Internazionali*. Paterson, N.J., 1900.

Malatesta, Errico. *Al Caffè. Conversazioni sull'Anarchismo*. Bologna, 1922.

Malatesta, Errico. "Prefazione" in: Max Nettlau. *Bakunin e l'Internazionale in Italia. Dal 1864 al 1872*. Genève, 1928; herdruk: Rome, 1975.

Malatesta, Errico. *Scritti Scelti*. Giovanna Berneri en Cesare Zaccaria, ed. Napels, 1954.

Malatesta, Errico. *His Life and Ideas*. Vernon Richards, ed. Londen, 1965, 1977.

Malatesta, Errico. *Scritti Scelti*. Gino Cerrito, ed. Rome, 1970; herdruk: 1973.

Malatesta, Errico. *L'Anarchia*. Alfredo M. Bonanno, ed. Ragusa-Catania, 1973.

Malatesta, Errico. *Scritti*. 3 dln. Genève, 1934-1936; herdruk: Carrara, 1975.

Malatesta, Errico. *Rivoluzione e Lotta Quotidiana. Scritti Scelti*. Gino Cerrito, ed. Turiijn, 1982.

Malatesta, Errico. *Raccolta Scritti sul Movimento Operaio*. Gruppo Comunista Anarchico "G.Pinelli", ed. Spezzano Albanese, 1982.

Malatesta, Errico. *Epistolario 1873-1932. Lettere Edite ed Inedite*. Rosaria Bertolucci, ed. Carrara, 1984.

Malatesta, Errico en Merlino, Francesco Saverio. *Anarchismo e Democrazia*. Alfredo M. Bonanno, ed. Catania, 1974.

Malatesta, Errico en Merlino, Francesco Saverio. *Gli Anarchici e la Questione Elettorale. Un Dibattito*. "La Fiaccola", ed. Rome, 1976.

Manacorda, Gastone. "Formazione e Primo Sviluppo del Partito Socialista in Italia". *Studi Storici*, IV (1963) 23-50.

Manacorda, Gastone. *Il Movimento Operaio Italiano attraverso i suoi Congressi. Dalle Origini alla Formazione del Partito Socialista (1853-1892)*. Rome, 1963; herdruk: 1973.

Manacorda, Gastone. *Rivoluzione Borghese e Socialismo*. Rome, 1975.

Manduca, Filippo. "Il Delitto Anarchico ed il Diritto Penale Italiano". *La Giustizia Penale. Rivista Critica Settimanale di Dottrina, Giurisprudenza e Legislazione*, V (1899) 225-232.

Manzotti, Fernando. "I Rapporti Italo-Svizzeri e la Crisi Italiana del'98". *Atti e Memorie della Accademia Nazionale di Scienze, Lettere e Arti di Modena*, IV (1962) 151-166.

Marabini, Anselmo. *Prime Lotte Socialiste. Lontani Ricordi di un Vecchio Militante*. Rome, 1949; herdruk: Imola, 1968.

Mark, Peter van der. "The Paris Commune and the Italian Republicans" in: Peter van Kessel, ed. *The Power of Imagery. Essays on Rome, Italy & Imagination*. Rome, 1992.

Marshall, Peter. *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*. Londen, 1992, 1993.

Martello, Tullio. *Storia della Internazionale dalla sua Origine al Congresso dell'Aja*. Padua-Napels, 1873.

Martini, Manuela. "Giugno 1914. Folle Romagnole in Azione". *Rivista di Storia Contemporanea*, XVIII (1989) 517-559.

Marucco, Dora. "Processi Anarchici a Torino tra il 1892 ed il 1894" in: *Anarchici e Anarchia nel Mondo Contemporaneo (Atti del Convegno promosso dalla Fondazione Luigi Einaudi, Turijn, 5-7 december 1969)*. Turijn, 1971

Marx, Gary T. "Thoughts on a Neglected Category of Social Movement Participant: The Agent Provocateur and the Informant" *American Journal of Sociology*, LXXX (1974-1975) 402-442.

Marx, Karl. *The First International and After. Political Writings*. Deel III. David Fernbach, ed. Londen, 1974.

Marx, Karl. *De Achttiende Brumaire van Louis Bonaparte*. Moskou, 1987.

Marx, Karl en Engels, Friedrich. *Contro l'Anarchismo*. Rome, 1950.

Marx, Karl en Engels, Friedrich. *Tre Articoli sull'Anarchismo*. Napels, 1970.

Marx, Karl en Engels, Friedrich. *Marxismo e Anarchismo*. Gian Mario Bravo, ed. Rome, 1971.

Marx, Karl en Engels, Friedrich. *Over het Anarchisme*. Amsterdam, 1975.

Marx, Karl; Engels, Friedrich en Lénine, Nikolaï. *Sur l'Anarchisme et l'Anarcho-syndicalisme*. Moskou, 1973.

Masi, Giuseppe. "Il Caso Domanico: Due Documenti Inediti di Polizia". *Movimento Operaio e Socialista*, XIX (1973) 381-394.

Masini, Pier Carlo. *Gli Internazionalisti. La Banda del Matese, 1876-1878*. Milaan-Rome, 1958.

Masini, Pier Carlo. "Biografie di "Sovversivi" Compilate dai Prefetti del Regno d'Italia". *Rivista Storica del Socialismo*, IV (1961) 573-625.

Masini, Pier Carlo, ed. *Carte della Commissione di Corrispondenza dall'Archivio della Federazione Internazionale dei Lavoratori (1872-1874)*. Milano, 1966.

Masini, Pier Carlo. *Storia degli Anarchici Italiani da Bakunin a Malatesta (1862-1892)*. Milaan, 1969.

Masini, Pier Carlo. *Cafiero*. Milaan, 1974.

Masini, Pier Carlo. "Le Relazioni Europee degli Internazionalisti Italiani (1871-1881)". *Estratto dal Bollettino del Museo del Risorgimento XVII-XIX* (1972-1974) 306-331.

Masini, Pier Carlo. "Bakunin in Italia", in: *Bakunin. Cent'Anni Dopo*. Milaan, 1977.

Masini, Pier Carlo. "La Corrispondenza di Michele Bakunin con Celso Ceretti". *Contributi - Rivista Semestrale della Biblioteca "A.Panizzi" Reggio E.*, I (1977) 73-85.

Masini, Pier Carlo. *Poeti della Rivolta da Carducci a Lucini*. Milaan, 1977.

Masini, Pier Carlo. "Anna Kuliscioff e Carlo Cafiero" in: *Anna Kuliscioff e l'Età del Riformismi. (Atti del Convegno di Milano - dicembre 1976)*. Rome, 1978.

Masini, Pier Carlo, ed. *Il Leaders del Movimento Anarchico*. Bergamo, 1980.

Masini, Pier Carlo. *Storia degli Anarchici Italiani nell'Epoca degli Attentati*. Milaan, 1981.

Massara, Massimo; Schirinzi, Claudio en Sioli, Maurilio. *Storia del Primo Maggio*. Milaan, 1978.

Mastellone, Salvo. "Democracy and Socialism during the Risorgimento" in: Frank J. Coppa, ed. *Studies in Modern History*. New York, 1980.

Masters, Anthony. *Bakunin. The Father of Anarchism*. Londen, 1974.

Matray, Maria en Krüger, Answald. *Das Attentat. Der Tod der Kaiserin Elisabeth in Genf*. Frankfurt-Berlijn, 1991.

Maximoff, Gregori Petrovich, ed. *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism*. New York-Londen, 1953; herdruk: 1964.

Mazzini, Giuseppe. *Processo al Socialismo*. Poppa, Adrian, ed. Milaan, 1972.

Mc Clellan, Woodford. *Revolutionary Exiles. The Russians in the First International and the Paris Commune*. Londen, 1979.

Merlino, Francesco Saverio. *Concezione Critica del Socialismo Libertario*. Aldo Venturini en Pier Carlo Masini, ed. Florence, 1957.

Merlino, Francesco Saverio. *L'Italia qual è. Politica e Magistratura dal 1860 ad Oggi in Italia. Fascismo e Democrazia*. Nicola Tranfaglia, ed. Varese, 1974.

Merlino, Francesco Saverio. *Il Socialismo senza Marx. Scritti dal 1897 al 1930*. Aldo Venturini, ed. Bologna, 1974.

Meyendorff, Alfred F. "Conversations of Gorchakov with Andrassy and Bismarck in 1872". *The Slavonic Review*, VIII (1929-1930) 400-408.

Michels, Robert. *Il Proletariato e la Borghesia nel Movimento Socialista Italiano. Saggio di Scienza Sociografico-Politica*. Turijn, 1908.

Michels, Robert. *Storia del Marxismo in Italia*. Rome, 1909.

Michels, Robert. *Storia Critica del Movimento Socialista Italiano dagli Inizi fino al 1911*. Florence, 1921.

Miller, David. *Anarchism*. Londen-Melbourne, 1984.

Miller, Martin A. *Kropotkin*. Chicago, 1976.

Mina, Walo. "Les Répercussions des Emeutes Italiennes de mai 1898 au Tessin: l'Arrivée des Réfugiés, l'Episode des "Bandes Armées"". Niet uitgegeven scriptie Universiteit van Genève, Faculteit der Letteren, afd. geschiedenis, 1984.

Missori, Mario. *Governi, Alte Cariche dello Stato e Prefetti del Regno d'Italia*. Rome, 1978.

Mola, Aldo A. *Storia della Massoneria Italiana dalle Origini ai Nostri Giorni*. Milaan, 1992.

Molaschi, Carlo. *Pietro Gori*. Milaan, 1959.

Molfese, Franco. *Storia del Brigantaggio dopo l'Unità*. Milaan, 1964; herdruk: 1976.

Molinari, Augusta en Sinigaglia, Roberto. *S.M. Stepnjak Kravcinskij. Un Rivoluzionario Russo tra Populismo e Terrorismo*. Florence, s.a.

Molnár, Miklós. *Le Déclin de la Première Internationale. Le Conférence de Londres de 1871*. Genève, 1963.

Mortara, Lodovico. "Comuni e Camere del Lavoro dinanzi al Consiglio di Stato". *La Riforma Sociale*, IV (1897) 35-40.

Motzo, Giovanni. "La Situazione di Emergenza e di Grave Necessità Pubblica" in: Paolo Barile, ed. *La Pubblica Sicurezza. La Tutela del Cittadino. Atti del Congresso Celebrativo del Centenario delle Leggi amministrative di Unificazione*. Vicenza, Neri Pozza, 1967.

Müller, Edouard. "Rapport du Procureur Général de la Confédération au Conseil Fédéral sur les Menées des Anarchistes en Suisse". *Feuille Fédérale Suisse*, XXXVII (1885) 487-665.

Mutter, Paul Siegfried. *Die Schweizerische Bundesanwaltschaft als Behörde der Politischen Polizei*. Zürich, 1916.

Mysyrowicz, Ladislas. "Agents Secrets Tsaristes et Révolutionnaires Russes à Genève, 1879-1903". *Revue Suisse d'Histoire*, XXIII (1973) 29-72.

Nascimbene, Adalberto. *Il Movimento Operaio Lombardo tra Spontaneità e Organizzazione (1860-1890)*. Milaan, 1976.

Natale, Gaetano. *Giolitti e gli Italiani*. Milaan, 1949.

Natali, Francesco, ed. *Bakunin*. Milaan, 1974.

Nejrrotti, Mariella. "Correnti Anarchiche e Socialiste a Torino". *Annali Luigi Einaudi*, II (1968) 185-212.

Neppi Modena, Guido. *Sciopero, Potere Politico e Magistratura 1870 - 1922*. Rome-Bari, 1973.

Neppi Modona, Guido. "Libertà di Stampa, Potere Politico e Magistratura: Passato e Presente". *Studi Storici*, XI (1970) 551-571.

Nerbini, Giuseppe, ed. *Processo Batacchi. Pubblicazione Settimanale Illustrata con Note e Commenti di Eugenio Ciacchi*. Florence, 1900.

Nettlau, Max. *Errico Malatesta*. New York, 1922.

Nettlau, Max. *Geschichte der Anarchie*. 3 dln. Berlijn, 1925-1931; herdruk: Vaduz, 1984.

Nettlau, Max. *Bakunin e l'Internazionale in Italia. Dal 1864 al 1872*, met een voorwoord van Errico Malatesta. Genève, 1928; herdruk: Rome, 1975.

Nettlau, Max. *Anarchisten und Sozialrevolutionäre. Die Historische Entwicklung des Anarchismus in den Jahren 1880-1886*. Berlijn, 1931.

Nettlau, Max. "Alcuni Documenti sulle Origini dell'Anarchismo Comunista (1876-1880)". *Studi Sociali*, IV, 1 oktober 1933 - 1 november 1933.

Nettlau, Max. "Kropotkin, Malatesta e il Congresso Internazionale Socialista Rivoluzionario di Londra del 1881 (con Lettere Inedite di Kropotkin, Malatesta e Cafiero)". *Studi Sociali*, IV-V, nrs. 28-31, 4 december 1933 - 23 juni 1934.

Nettlau, Max. *Geschichte der Anarchie*. IV: Die Erste Blütezeit der Anarchie, 1886-1894. Vaduz, 1981.

Nettlau, Max. *Geschichte der Anarchie*. V: Anarchisten und Syndikalist, I. Vaduz, 1984.

Neufeld, Maurice F. *Italy. School for Awakening Countries: the Italian Labor Movement in its Political, Social and Economic Setting from 1800 to 1960*. New York, 1961.

Nicosia, Aldo, ed. *Il Mito della Rivoluzione e la Sinistra Italiana*. Milaan, 1991.

Nitti, Francesco Saverio. "Le Sommosse dell'Ieri e le Repressioni dell'Oggi". *La Riforma Sociale*, V (1898) 536-554.

Obermann, Karl. "Zu Bismarcks Verfolgung der Polnischen Arbeiterbewegung in den Jahren 1878-1881 und über die Zusammenarbeit Deutscher und Polnischer Sozialdemokraten". *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IV (1956) 1242-1252.

Obermann, Karl. "Zur Geschichte der Deutschen und der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie und ihrer Freundschaftlichen Beziehungen im 19. Jahrhundert" in: Karl Obermann en J. Polisenský, ed. *Aus 500 Jahren Deutsch-Tschechoslowakischer Geschichte*. Berlijn, 1958.

Olivetti, Angelo Oliviero. *Gli Ultimi Avvenimenti d'Italia e la Strage di Milano*. Lugano, 1898.

O'Squarr, Flor. *Les Coulisses de l'Anarchie*. Milaan, 1990.

Ostuni, Maria Rosaria. "Emigrati Italiani e Politica in Brasile (1890-1915)" in: Renzo De Felice, ed. *L'Emigrazione Italiana in Brasile, 1800-1978*. Turiijn, 1980.

Ottolenghi, Salvatore. "L'Estensione del "Bertillonage" e la Lotta contro gli Anarchici". *Rivista d'Italia*, IV (1901) 304-317.

Pace, Alessandro. "La Libertà di Riunione" in: Paolo Barile, ed. *La Pubblica Sicurezza. La Tutela del Cittadino. Atti del Congresso Celebrativo del Centenario delle Leggi amministrative di Unificazione*. Vicenza, Neri Pozza, 1967.

Palma, Luigi. "La Libertà di Stampa" in: Nicola Bernardini, ed. *Guida della Stampa Periodica Italiana*. Lecce, 1890.

Papa, Emilio Raffaele. *Magistratura e Politica. Origini dell'Associazionismo Democratico nella Magistratura Italiana, 1861-1913*. Padua-Venetie, 1973.

Papa, Emilio Raffaele. *Per una Biografia Intellettuale di F.S. Merlino: Giustizia e Sociologia Criminale. Dal "Socialismo Anarchico" al "Riformismo Rivoluzionario" (1878-1930)*. Milaan, 1982.

Parker Wallace, Lillian. *Leo XIII and the Rise of Socialism*. Durham, 1966.

Pavone, Claudio. "Le Bande Insurrezionali della Primavera del 1870". *Movimento Operaio*, VII (1956) 42-108.

Pazzagli, Carlo, ed. *Davide Lazzaretti e il Monte Amiata. Protesta Sociale e Rinnovamento Religioso*. Florence, 1981.

Petacco, Arrigo. *L'Anarchico che venne dall'America*. Milaan, 1969.

Petacco, Arrigo. "I Terroristi fanno Tremare i Re". *Storia Illustrata*, no. 191 (oktober 1973) 55-64.

Petacco, Arrigo. "Il Complotto Americano". *Storia Illustrata*, no. 350 (januari 1987) 12-22.

Petacco, Arrigo. *La Regina del Sud. Amori e Guerre Segrete di Maria Sofia di Borbone*. Milaan,

1992.

Pedroli, Guido. *Il Socialismo nella Svizzera Italiana, 1880-1922*. Milaan, 1963.

Pelletier, Philippe. "Kropotkine, un Géographe Novateur", *Itinéraire*, no. 3 (juni 1988) 19-22.

Pelloux, Luigi. *Quelques Souvenirs de ma Vie*. Rome, 1967.

Pernicone, Nunzio. *Italian Anarchism, 1864-1892*. Princeton, N.J., 1993.

Pezzi, Francesco. *Un Errore Giudiziario ovvero un Pò di Luce sul Processo per le Bombe di Via Nazionale*. Florence, 1882.

Pisacane, Carlo. *La Rivoluzione*. Turijn, 1970; herdruk: 1976.

Politische Polizei und Spitzelwirtschaft. Verhandlungen des Zürcher Kantonsrates über die Politische Polizei und die Bundesanwaltschaft. Zürich: Sozialdemokratische Fraktion des Zürcher Kantonsrates Zürich, 1905.

Porcaro, Giuseppe. *Processo a un Anarchico a Napoli nel 1878 (Giovanni Passannante)*. Napels, 1975.

Porter, Bernard. *The Origins of the Vigilant State. The London Metropolitan Police Special Branch before the First World War*. Londen, 1987.

Porter, Bernard. *Plots and Paranoia. A History of Political Espionage in Britain (1790-1988)*. Londen, 1989; herdruk: 1992.

Pozzolini, Alberto, ed. *Le Origini del Movimento Operaio e Contadino in Italia*. Bologna, 1971.

Préposiet, Jean. *Histoire de l'Anarchisme*. Saint-Amand-Montrond, 1993.

Preti, Luigi. *Le Lotte Agrarie nella Valle Padana*. Turijn, 1955.

Quack, H.P.G. *De Socialisten*. 6 dln. 5e druk, Amsterdam, 1921-1923; herdruk: Baarn, 1977.

Ragionieri, Ernesto. *Storia di un Comune Socialista. Sesto Fiorentino*. Rome, 1953; herdruk: 1976.

Ragionieri, Ernesto. "Mazzinianesimo, Garibaldinismo e Origini del Socialismo in Toscana". *Rassegna Storica Toscana*, IX (1963) 143-158.

Ragionieri, Ernesto. *Italia Giudicata, 1861-1945 ovvero la Storia degli Italiani Scritta dagli Altri*. 2 dln. Turijn, 1976; herdruk: 1978.

Ragionieri, Ernesto. *Il Movimento Socialista in Italia (1850-1922)*. Milaan, 1976.

- Ragionieri, Ernesto. *Politica e Amministrazione nella Storia dell'Italia Unita*. Rome, 1979.
- Randeraad, Nico. *Authority in Search of Liberty: the Prefects in Liberal Italy (1861-1895)*. Proefschrift European University Institute, Florence, 1992.
- Ravindranathan, T.R. *Bakunin and the Italians*. Kingston-Montreal, 1988.
- Renda, Francesco. *I Fasci Siciliani, 1892-1894*. Turijn, 1977.
- Renk, Hansjörg. *Bismarcks Konflikt mit der Schweiz. Der Wohlgemuth Handel von 1889. Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen*. Basel-Stuttgart, 1972.
- Riemerschmid, Edith. *Der Einfluss Bakunins auf die Italienische Anarchistische Bewegung*. (Samenvatting Proefschrift) Winterthur, 1956.
- Rigonalli, Marzio. *Le Tessin dans les Relations entre la Suisse et l'Italie, 1922-1940*. Locarno, 1983.
- Rocker, Rudolf. *Max Nettlau. Leben und Werk des Historikers Vergessener Sozialer Bewegungen*. Herdruk: Berlijn, 1978.
- Rolin, Albéric. "La Répression des Attentats Anarchistes. Etude de Législation Comparée" in: *Revue de Droit International et de Legislation Comparée*, XXVI (1894) 125-152.
- Romanelli, Raffaele. *L'Italia Liberale, 1861-1900*. Bologna, 1979.
- Romano, Aldo. *Storia del Movimento Socialista in Italia*. 3 dln. Bari, 1966-1967.
- Romano, Aldo. "Essai sur l'Histoire du Mouvement Socialiste International Contemporain" in: *La Première Internationale. L'Institution. L'Implantation. Le Rayonnement. Centre National de la Recherche Scientifique*. Parijs: Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.
- Romano, Salvatore Francesco. *Storia dei Fasci Siciliani*. Bari, 1959.
- Romano, Salvatore. *Le Classi Sociali in Italia. Dal Medioevo all'Età Contemporanea*. Turijn, 1965; herdruk: 1977.
- Rose, Giuseppe. *Bibliografia di Bakunin*. Catania, 1976.
- Rosselli, Nello. *Mazzini e Bakunin. Dodici Anni di Movimento Operaio in Italia (1860-1872)*. Turijn, 1927; herdruk: Turijn, 1982.
- Rosselli, Nello. *Carlo Pisacane nel Risorgimento Italiano*. Turijn, 1932; herdruk: Turijn, 1977.
- Rosselli, Nello. *Saggi sul Risorgimento. Diplomazia Sabauda, Destra Storica, Repubblicani e Socialisti, nel Processo di Unificazione Nazionale*. Turijn, 1946; herdruk: Turijn, 1980.

Rossi, Giovanni ("Cardias"). *Cecilia Comunità Anarchica Sperimentale. Un Episodio d'Amore nella Colonia "Cecilia"*. Livorno, 1893; herdruk: Pisa, 1993.

Rotelli, Ernesto. *Costituzione e Amministrazione dell'Italia Unita*. Bologna, 1981.

Ruggeri, Stefania. "Il Fondo "Polizia Internazionale"" in: *Il Movimento Socialista e Popolare in Puglia dalle Origini alla Costituzione, 1874-1946*, Fabio Grassi e Gianni C. Donno, ed. Bari, 1986.

Russi, Luciano. *Pisacane e la Rivoluzione Fallita*. Milaan, 1972, 1976.

Russi, Luciano. *Carlo Pisacane. Vita e Pensiero di un Rivoluzionario*. Milaan, 1982.

Sacchetti, Giorgio. *Sovversivi in Toscana (1900-1919)*. Todi, 1983.

Salsano, Alfredo. *Antologia del Pensiero Socialista. La Seconda Internazionale*. Rome-Bari, 1981.

Santarelli, Enzo. "L'Azione di Errico Malatesta e i Moti del 1898 ad Ancona". *Movimento Operaio*, VI (1954) 248-274.

Santarelli, Enzo. *Il Socialismo Anarchico in Italia*. Milaan, 1959.

Santarelli, Enzo. *Movimento Operaio e Rivoluzione Socialista. Studi, Letture, Ricerche*. Urbino, 1976.

Santarelli, Enzo. *Le Marche dall'Unità al Fascismo. Democrazia Repubblicana e Movimento Socialista*. Ancona, 1983.

Scacchi, Domenico. "Il Movimento Operaio a Roma nel Primo Decennio dopo l'Unità" in: *Roma tra Ottocento e Novecento. Studi e Ricerche*. Rome: Istituto di Scienze Storiche dell'Università di Roma, 1981.

Schaack, Michael J. *Anarchy and Anarchists. A History of the Red Terror and the Social Revolution in America and Europe. Communism, Socialism, and Nihilism in Doctrine and in Deed*. Chicago, 1889.

Schicchi, Paolo. *Noi Soli contro Tutti!*. *Antologia di Scritti (1919-1921)*, Natale Musarra, ed. Catania, 1993.

Schleifmann, Nurit "The Internal Agency: Linchpin of the Political Police in Russia". *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XXIV (1983) 151-153.

Schlierbach, Helmut. *Die Politische Polizei in Preußen*. Emsdetten, 1938.

Schminck, Christoph U. "Stato di Diritto e Movimento Operaio. Per la Storia del Diritto Penale Politico in Italia". *Studi Storici*, XI (1970) 445-487.

Schnüffelstaat Schweiz. Hundert Jahre sind Genug. Zürich: Komitee Schluss mit dem Schnüffelstaat, 1990.

Scirocco, Alfonso. *Democrazia e Socialismo a Napoli dopo l'Unità, 1860-1878.* Napels, 1973.

Seeber, Gustav en Wolter, Heinz, ed. *Bismarck und die Revolution. Dokumente.* Berlijn, 1989.

Sernicoli, Ettore. *L'Anarchia e gli Anarchici.* 2 dln. Milaan, 1894.

Sernicoli, Ettore. *Gli Attentati contro Sovrani, Principi, Presidenti e Primi Ministri.* Milaan, 1894.

Sernicoli, Ettore. *I Delinquenti dell'Anarchia, 1894-1899.* Rome, 1899.

Serra, Enrico. "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Primo Governo Crispi (1887-1891)" en "L'Emigrazione Italiana in Francia durante il Secondo Governo Crispi (1893-1896)" in: Jean-Baptiste Duroselle en Enrico Serra, ed. *L'Emigrazione Italiana in Francia Prima del 1914.* Milaan, 1978.

Seton-Watson, Christopher. *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925.* Londen, 1967.

Settembrini, Domenico. *Il Labirinto Rivoluzionario. L'Idea Anarchica.* 2 dln. Milaan, 1979.

Seuffert, Hermann. *Anarchismus und Strafrecht.* Berlijn, 1899.

Skirda, Alexandre. *Autonomie Individuelle et Force Collective. Les Anarchistes et l'Organisation de Proudhon à nos Jours.* Parijs, 1987.

Sole, Giovanni. *Rivoluzionario e Spia. Storia e Mentalità di un Borghese Emarginato dell'800.* Milaan, 1988.

Sorel, Georges. *Réflexions sur la Violence.* Parijs, 1906; herdruk: Parijs, 1990.

Sozzi, Sigfrido. *Gli Inizi del Movimento Socialista nella Romagna (1870-1872).* Cesena, 1978.

Spadolini, Giovanni. *I Repubblicani dopo l'Unità,* Florence, 1972.

Spriano, Paolo. *Storia di Torino Operaia e Socialista.* Turiijn, 1972.

Stafford, David. *From Anarchism to Reformism. A Study of the Political Activities of Paul Brousse within the First International and the French Socialist Movement, 1870-1890.* Londen, 1971.

Taffs, Winifred. "Conversations between Lord Odo Russell and Andrassy, Bismarck and Gorchakov in september 1872", *The Slavonic Review*, VIII (1929-1930) 701-707.

Taliani, Enrico *Die Sozialistische Arbeiterbewegung in Italien (1865-1898). Der Italienische*

Sozialismus zwischen Demokratie und Revolution. Saarbrücken, 1963.

Tarantini, Domenico. *La Maniera Forte, Elogio della Polizia. Storia del Potere Politico in Italia: 1860-1975*. Verona, 1975.

Terracciano, Nicola. *Il Moto Internazionalista sul Matese del 1877*. Carrara, 1978.

Thomann, Charles. *Le Mouvement Anarchiste dans les Montagnes Neuchâtelaises et le Jura Bernois*. La Chaux-de-Fonds, 1947.

Thomas, Paul. *Karl Marx and the Anarchists*. Londen, 1980; herdruk: 1985.

Tilly, Charles; Tilly, Louise en Tilly, Richard. *The Rebellious Century, 1830-1930*. Cambridge-Massachusetts, 1975.

Toda, Misato. *Errico Malatesta da Mazzini a Bakunin. La sua Formazione Giovanile nell'Ambiente Napoletano (1868-1873)*. Napels, 1988.

Tosatti, Giovanna. "Il Ministero degli Interni: le Origine del Casellario Politico Centrale" in: *Le Riforme Crispine*. Milaan: Istituto per la Scienza dell'Amministrazione Pubblica, 1990.

Tosatti, Giovanna. "Introduzione" in: Giovanna Tosatti, ed. *L'Amministrazione Centrale dall'Unità alla Repubblica. Le Strutture e i Dirigenti. II. Il Ministero dell'Interno*. Bologna, 1992.

Trevisani, Giulio. "Il Processo di Trani contro gli Internazionalisti". *Movimento Operaio*, VIII (1956) 639-660.

Tuchman, Barbara W. "The Idea and the Deed. The Anarchists, 1890-1914" in: Barbara Tuchman. *The Proud Tower. A Portrait of the World Before the War, 1890-1914*. New York, 1966; herdruk: 1985.

Turati, Filippo. *Le Vie Maestre del Socialismo*. Rodolfo Mondolfo, ed. Bologna, 1921.

Valeri, Nino. *La Lotta Politica in Italia dall'Unità al 1925. Idee e Documenti*. Florence, 1976.

Valiani, Leo. *Questioni di Storia del Socialismo*. Turiijn, 1958; herdruk: 1975.

Valiani, Leo. *La Lotta Sociale e l'Avvento della Democrazia in Italia*. Turiijn, 1976.

Vatteroni, Gino. *"Abbasso i Dazi, Viva la Sicilia". Storia dell'Insurrezione Carrarese del 1894*. Carrara-Sarzana, 1993.

Vené, Gian Franco. "Il Braccio della Legge contro gli Anarchici". *Storia Illustrata*, No. 191 (oktober 1973) 147-154.

Vertone, Teodosio. "Antecedents et Causes des Evenements d'Aigues-Mortes" in: Jean-Baptiste

Duroselle en Enrico Serra, ed. *L'Emigrazione Italiana in Francia prima del 1914*. Milaan, 1978.

Vetter, Cesare. *Carlo Pisacane e il Socialismo Risorgimentale*. Milaan, 1984.

Villari, Pasquale. *Scritti sulla Questione Sociale in Italia*. Florence, 1902.

Vincent, K. Steven. *Pierre-Joseph Proudhon and the Rise of French Republican Socialism*. New York-Oxford, 1984.

Viviani, Ambrogio. *Servizi Segreti Italiani, 1815-1985*. Rome, 1985; herdruk: 1986.

Vizetelly, Alfred. *The Anarchists. Their Faith and their Record including Sidelights on the Royal and other Personages who have been Assassinated*. New York, 1911.

Vuilleumier, Marc. "Quelques Documents concernant l'Attitude des Milieux Conservateurs Genevois à l'Égard de la Première Internationale" in deel II van: *Mélanges d'Histoire Economique et Sociale en Hommage au Professeur Antony Babel*. 2 dln. Genève, 1963.

Vuilleumier, Marc. "La Concezione Bakuniana dell'Organizzazione Rivoluzionaria" in: *Bakunin Cent'Anni Dopo*. Milaan, 1977.

Vuilleumier, Marc. "L'Emigrazione Italiana in Svizzera e gli Avvenimenti del 1898" in: *Anna Kuliscioff e l'Età del Riformismo. (Atti del Convegno di Milano - dicembre 1976)*. Rome, 1978.

Vuilleumier, Marc. *Immigrés et Réfugiés en Suisse. Aperçu Historique*. Zürich, 1987.

Vuilleumier, Mario. *Horlogers de l'Anarchisme. Emergence d'un Mouvement: la Fédération Jurassienne*. Lausanne, 1988.

Wedman, Homme. "Fout in een Verkeerde Oorlog. Het 'Manifest des Seize' van 1916". *De As*, 23e jaargang no. 112 (najaar 1995) 15-20.

Westergard-Thorpe, Wayne. "Towards a Syndicalist International: the 1913 London Congress". *International Review of Social History*, XXIII (1978) 33-78.

Widmar, Bruno. *Antonio Labriola*. Napels, 1964.

Wittkop, Justus Franz, ed. *Michael A. Bakunin in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Reinbek bei Hamburg, 1974.

Witzig, Carole. "Bismarck et la Commune (la Réaction des Monarchies Conservatrices contre les Mouvements Républicains et Socialistes (1870-1872) vue à travers les Archives Allemandes)". *International Review of Social History*, XVII (1972) 191-221.

Wolter, Heinz. "Die Anfänge des Dreikaiserverhältnisses" in: H. Bartel en E. Engelsberg, ed. Berlijn, 1971.

Woodcock, George. *Pierre-Joseph Proudhon. A Biography*. Montreal, 1956; herdruk: 1987.

Woodcock, George. *Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements*. Harmondsworth, 1963; herdruk: 1983.

XXX "L'Incidente Italo-Svizzero". *Rivista Moderna, Politica e Letteraria*, VI (1902) 1-12.

Zagaglia (De Fazio, L.) *I Coatti Politici in Italia. La Repressione nell'Italia Umbertina*. Rome, 1895; herdruk: Salerno, 1987.

Zanardelli, Giuseppe. *Discorsi Parlamentari. Pubblicati per Deliberazione della camera dei Deputati*. 3 dln. Rome, 1905.

Zangheri, Renato. *Celso Ceretti e la Crisi della Democrazia dopo l'Unità*. Ravenna, 1951.

Zangheri, Renato. *Storia del Socialismo Italiano*. I: Dalla Rivoluzione Francese a Andrea Costa. Turijn, 1993.

Zaragoza Ruvira, Gonzalo "Errico Malatesta y el Anarquismo Argentino", *Historiografia y Bibliografia Americanistas* XVI (1972) 401-424.

Zenker, Ernst Victor "Der Anarchismus und seine Bekämpfung". *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, I (1898) 706-715.

Zibordi, Giovanni. *Saggio sulla Storia del Movimento Operaio in Italia. Camillo Prampolini e i Lavoratori Reggiani*. Bari, 1930.

Zini, Luigi. *Dei Criteri e dei Modi di Governo nel Regno d'Italia. Lettere e Note*. Bologna, 1876.

Zoccoli, Ettore. *L'Anarchia. Gli Agitatori - le Idee - i Fatti*. Turijn, 1907.

Vindplaatsen van circulaires van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de prefecten over internationalisten, anarchisten en socialisten

Florence, 24 maart 1869:
(ASPisa, PS, B. 842)

Florence, 1 mei 1869:
(ASPisa, PS, B. 842)

Florence, 13 februari 1871:
(ASParma, Pref. Gab., B. 63)

Florence, 1 april 1871:
(ASParma, Pref. Gab., B. 63)

Florence, 14 april 1871:
(ASParma, Pref. Gab., B. 63)

Florence, 5 juni 1871:
(ASParma, Pref. Gab., B. 87)

Rome, 25 december 1871:
(ASPisa, PS, B. 833)

Rome, 1 december 1872:
(ASPisa, PS, B. 833)

Rome, 26 februari 1873:
(ASParma, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 5 juli 1873:
(ASB, Pref. Gab., B. 443)
(ASFo, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 20 augustus 1873:
(ASFo, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 21 september 1873:
(ASParma, Pref. Gab., B. 87)
(ASFo, Pref. Gab., B. 55)

Rome, 20 februari 1874:
(ASB, Pref. Gab., B. 236)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 13)
(ASFo, Pref. Gab., B. 58)

Rome, 7 maart 1874:
(ASPisa, PS, B. 839)

Rome, 16 maart 1874:
(ASParma, Pref. Gab., B. 87)

Rome, 8 oktober 1874:
(ASPisa, PS, B. 842)

Rome, 13 oktober 1874:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 13)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 20 oktober 1874:
(ASFo, Pref. Gab., B. 64)

Rome, 21 oktober 1874:
(ASB, Pref. Gab., B. 238)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 24 oktober 1874:
(ASFo, Pref. Gab., B. 63)

Rome, 26 oktober 1874:
(ASPisa, PS, B. 843)

Rome, 27 oktober 1874:
(ASParma, Pref. Gab., B. 84)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 13)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 13 november 1874:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 13)
(ASFo, Pref. Gab., B. 64)

Rome, 13 november 1874:
(ASPisa, PS, B. 846)

Rome, 13 november 1874:
(ASParma, Pref. Gab., B. 84)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 13)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 13 december 1874:
(ASPisa, PS, B. 839)

Rome, 15 december 1874:
(ASFo, Pref. Gab., B. 64)

Rome, 1 januari 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 1 januari 1875:
(ASParma, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 5 februari 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 5 februari 1875:
(ASParma, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 17 februari 1875:
(ASParma, Pref. Gab., B. 95)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)

Rome, 19 maart 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 19 maart 1875:
(ASParma, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 29 april 1875:
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 30 april 1875:
(ASPisa, PS, B. 846)

Rome, 30 april 1875:
(ASParma, Pref. Gab., B. 95)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 4 mei 1875:
(ASFo, Pref. Gab., B. 67)

Rome, 28 mei 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 28 mei 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 13 juli 1875:
(ASFo, Pref. Gab., B. 68)

Rome, 27 juli 1875:
(ASFo, Pref. Gab., B. 68)

Rome, 5 juni 1875:
(ASPisa, PS, B. 847)

Rome, 18 juni 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)

Rome, 25 juni 1875:
(ASV, Questura, B. LXXXII)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 24 november 1875:
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 16 december 1875
(ASB, Pref. Gab., B. 272)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 66)

Rome, 8 januari 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 23 januari 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 72)

Rome, 28 januari 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 20)

Rome, 30 januari 1876:
(ASB, Pref. Gab., B. 272)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 31 januari 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 16 februari 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 17 maart 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 22 april 1876:
(ASB, Pref. Gab., B. 272)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 6 mei 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 13 mei 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 2 juni 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)

Rome, 9 juni 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 73)

Rome, 9 juli 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)

Rome, 9 juli 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 18)

Rome, 24 augustus 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 2 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 6 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 7 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 16 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 16 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 22 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 22 september 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 10 oktober 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 10 oktober 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 18 oktober 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 24 oktober 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 25 oktober 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 2 november 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 7 november 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 19 november 1876:
(ASFo, Pref. Gab., B. 75)

Rome, 4 december 1876:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 30)

Rome, 9 januari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 10 januari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 24 januari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 26 janurai 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 14 februari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 15 februari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 24 februari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 24 februari 1877:
(ASV, Questura, B. LI)

Rome, 26 februari 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 5 maart 1877:
(ASParma, Pref. Gab., B. 107)

Rome, 7 maart 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 11 maart 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 15 maart 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 27 maart 1877:
(ASV, Questura, B. LI)

Rome, 18 april 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)

Rome, 19 april 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 23 april 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 5 mei 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 6 mei 1877:
(ASV, Questura, B. LI)
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 11 mei 1877:
(ASParma, Pref. Gab., B. 107)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., bustta 79)

Rome, 23 mei 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 28 mei 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 7 juni 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 14 juni 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 79)

Rome, 3 juli 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 8 juli 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 19 juli 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 24 juli 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 17 augustus 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 23 augustus 1877:
(ASPisa, PS, B. 866)

Rome, 1 september 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 5 sept 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 13 september 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 21 september 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 26 september 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 24)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 27 september 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 6 oktober 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 17 oktober 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 23 oktober 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 25 oktober 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 29 oktober 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 1 november 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 10 november 1877:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 25 november 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 3 december 1877:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 3 januari 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 6 januari 1878:
(ASB, Pref. Gab., B. 445)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 7 januari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 8 januari 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 12 januari 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 27 januari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 2 februari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 3 februari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 7 februari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 17 februari 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 19 februari 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 20 februari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 28 februari 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 1 maart 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 2 maart 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 6 maart 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 6 maart 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)

Rome, 18 maart 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 20 maart 1878:
(ASF, Questura, B. 7)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 29 maart 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 14 mei 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 14 mei 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 15 mei 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 18 mei 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 12 juni 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 15 juni 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 26 juni 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 3 juli 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 7 juli 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 13 juli 1878:
(ASParma, Pref. Gab., B. 113)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 19 juli 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 25 juli 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 18 augustus 1878:
(ASB, Pref. Gab., B. 447)

Rome, 18 augustus 1878:
(ASParma, Pref. Gab., B. 113)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)

Rome, 19 augustus 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 28)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 22 augustus 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 28 augustus 1878:
(ASPisa, PS, B. 859)

Rome, 28 augustus 1878:
(ASFo, Pref. Gab., bust 77)

Rome, 30 augustus 1878:
(ASParma, Pref. Gab., B. 113)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 31 augustus 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 3 september 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 8 september 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 18 september 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 77)

Rome, 27 oktober 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 27 oktober 1878:
(ASB, Pref. Gab., B. 447)

Rome, 2 november 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 27 november 1878:
(ASParma, Pref. Gab., B. 113)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 35)
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 6 december 1878:
(ASFo, Pref. Gab., B. 78)

Rome, 17 december 1878:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 13 Januari 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 20 januari 1879:
(ASR, Pref. Gab., B. 17, fasc. 107)
(ASPisa, PS, B. 869)
(ASF, Questura, B. 10)
(ASR, Pref. Gab., B. 173)
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 12 februari 1879:
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 22 februari 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 26 maart 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 2 april 1879:
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 2 april 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 29 juli 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 30 juli 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 8 augustus 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 16 augustus 1879:
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 4 september 1879:
(ASFo, Pref. Gab., B. 93)

Rome, 11 oktober 1879:
(ASB, Pref. Gab., B. 450)

Rome, 11 oktober 1879:
(ASR, Pref. Gab., B. 173)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 11 november 1879
(ASPisa, PS, B. 869)

Rome, 11 november 1879:
(ASR, Pref. Gab., B. 173)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 25 november 1879:
(ASR, Pref. Gab., B. 173)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 12 December 1879:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 12 december 1879:
(ASB, Pref. Gab., B. 450)

Rome, 1 januari 1880:
(ASFo, Pref. Gab., B. 94)

Rome, 7 februari 1880:
(ASB, Pref. Gab., B. 451)

Rome, 7 februari 1880:
(ASParma, Pref. Gab., B. 125)
(ASFo, Pref. Gab. B. 94)

Rome, 8 maart 1880:
(ASPisa, PS, B. 872)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 22 maart 1880:
(ASPisa, PS, B. 872)

Rome, 22 maart 1880:
(ASParma, Pref. Gab., B. 125)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 14 augustus 1880:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 16 augustus 1880:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)
(ASFo, Pref. Gab., B. 96)

Rome, 24 augustus 1880:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 17 oktober 1880:
(ASB, Pref. Gab., B. 451)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 38)

Rome, 22 oktober 1880:
(ASB, Pref. Gab., B. 451)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 26 september 1880:
(ASB, Pref. Gab., B. 451)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)
(ASFo, Pref. Gab., B. 97)

Rome, 19 december 1880:
(ASParma, Pref. Gab., B. 131)
(ASPadua, Pref. Gab. B. 47)

Rome, 23 december 1880:
(ASB, Pref. Gab., B. 452)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 7 januari 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 18 januari 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 452)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 24 januari 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 2 februari 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 452)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 2 maart 1881:
(ASFo, Pref. Gab., B. 94)

Rome, 2 maart 1881
(ASB, Pref. Gab., B. 441)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 3 maart 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)
(ASFo, Pref. Gab., B. 94)

Rome, 3 maart 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 441)

Rome, 5 maart 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 15 maart 1881:
(ASParma, Pref. Gab., B. 131)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 15 maart 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 452)

Rome, 24 maart 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 25 maart 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 452)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 28 maart 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 6 april 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 25 april 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 1 mei 1881:
(ASPisa, PS, B. 879)

Rome, 1 mei 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 8 mei 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 9 mei 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 13 mei 1881:
(ASPisa, PS, B. 879)

Rome, 19 mei 1881:
(ASParma, Pref. Gab., B. 131)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 25 juni 1881:
(ASPisa, PS, B. 880)

Rome, 1 augustus 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 2 augustus 1881:
(ASParma, Pref. Gab., B. 132-133)

Rome, 2 augustus 1881:
(ASB, Pref. Gab., B. 453)

Rome, 6 september 1881:
(ACSR, Interno, DGPS, DAGR, 1880-1896, B.
1, fasc. 1, sfasc. 6)
(Pisa, PS, B. 892)

Rome, 13 november 1881:
(ASParma, Pref. Gab., B. 131)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 2 december 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 18 december 1881:
(ASFo, Pref. Gab., B. 101)

Rome, 19 december 1881:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 2 januari 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 14 februari 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 25 maart 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 29 maart 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 3 april 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 7 april 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 26 mei 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 16 juni 1882:
(ASFo, Pref. Gab., B. 103)

Rome, 6 juli 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 14 juli 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 19 juli 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 3 augustus 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 13 augustus 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 14 augustus 1882:
(ASFo, Pref. Gab., B. 101)

Rome, 18 augustus 1882:
(ASFo, Pref. Gab., B. 101)

Rome, 22 augustus 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 30 augustus 1882:
(ASFo, Pref. Gab., B. 101)

Rome, 1 november 1882:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 31 januari 1883:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 56)

Rome, 31 januari 1883:
(ASB, Pref. Gab., B. 480)

Rome, 24 april 1883:
(ASFo, Pref. Gab., B. 104)

Rome, 30 juni 1884:
(ASFo, Pref. Gab., B. 107)

Rome, 30 juni 1884:
(ASB, Pref. Gab., B. 519)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 53)

Rome, 4 juli 1884:
(ASFo, Pref. Gab., B. 107)

Rome, 25 september 1884:
(ASFo, Pref. Gab., B. 107)

Rome, 30 oktober 1884:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 56)

Rome, 5 april 1885:
(ASB, Pref. Gab., B. 556)

Rome, 27 september 1885:
(ASB, Pref. Gab., B. 556)

Rome, 1 februari 1886:
(ACSR, Interno, DGPS, DAGR, 1880-1896, B. 1, fasc. 1, sfasc. 14)

Rome, 4 maart 1886:
(ASB, Pref. Gab., B. 597)

Rome, 11 mei 1887:
(ASPisa, PS, B. 891)

Rome, 11 Augustus 1887:
(ASPisa, PS, B. 891)

Rome, 26 oktober 1888:
(ASFo, Pref. Gab., B. 140)

Rome, 23 januari 1889:
(ASFo, Pref. Gab., B. 140)

Rome, 23 januari 1889:
(ASB, Pref. Gab., B. 723)

Rome, 12 februari 1889:
(ASFo, Pref. Gab., B. 135)

Rome, 4 april 1889:
(ASPisa, PS, B. 920)

Rome, 14 april 1889:
(ASFo, Pref. Gab., B. 135)

Rome, 16 april 1889:
(ASPisa, PS, B. 920)

Rome, 1 mei 1889:
(ASPisa, PS, B. 920)

Rome, 7 november 1889:
(ASFo, Pref. Gab., B. 135)

Rome, 13 december 1890:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 18 december 1890:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 4 januari 1891:
(ASPisa, PS, B. 892)

Rome, 11 januari 1891:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 19 januari 1891:
(ASF, Questura, B. 32)

Rome, 16 februari 1891:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 16 februari 1891:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 29 maart 1891:
(ASF, Questura, B. 33)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 10 april 1891:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 11 juli 1891:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 9 oktober 1891:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 24 oktober 1891:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 16 december 1891:
(ASPisa, PS, B. 870)
(ASB, Pref. Gab., B. 441)
(ASPadua, Pref. Gab., B. 47)

Rome, 27 februari 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 25 maart 1892:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 1 april 1892:
(ASPisa, PS, B. 892)

Rome, 2 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 3 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 9 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 15 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 26 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 27 april 1892:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 28 april 1892:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 65)

Rome, 30 mei 1892:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 11 februari 1893
(ASF, Questura, B. 24)

Rome, 11 februari 1893:
(ASF, Questura, B. 32)

Rome, 3 maart 1893:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 3 maart 1893:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 6 maart 1893:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 22 maart 1893:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 9 april 1893:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 95)

Rome, 26 november 1893:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 28 januari 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 31 januari 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 24 februari 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 25 februari 1894:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 2 mei 1894:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 13 mei 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 885)

Rome, 21 mei 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 25 mei 1894:
(ASPisa, PS, B. 892)

Rome, 25 mei 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)

Rome, 29 mei 1894:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 29 mei 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 29 mei 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 883)

Rome, 31 mei 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 884)

Rome, 3 juni 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 17 juni 1894:
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 47, fasc. 728)

Rome, 17 juni 1894:
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 728)

Rome, 21 juni 1894:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 7 juli 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 883)

Rome, 7 juli 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 7 juli 1894:
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 653)

Rome, .. juli 1894 (ontwerp circulaire):
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 562)

Rome, 26 juli 1894:
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 562)

Rome, 9 augustus 1894:
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 562)

Rome, 16 augustus 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)

Rome, 19 oktober 1894:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 19 oktober 1894:
(ASPadua, Pref. Gab., B. 90)

Rome, 19 oktober 1894:
(ASB, Pref. Gab., B. 883)

Rome, 19 oktober 1894:
(ASPisa, PS, B. 933)

Rome, 19 oktober 1894:
(uitgezonderd de prefecten van Milaan, Sicilië
en Sardinië)
(ACSR, Carte Crispi Roma, B. 663)

Rome, 8 mei 1895:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 4 mei 1896:
(ACSR, Interno, DGPS, DAGR, 1880-1896, B.
1, fasc. 2, sfasc. 9)

Rome, 1 juni 1896:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)
(ASM, Questura, Cartella 84)

Rome, 27 april 1897:
(ASB, Pref. Gab., B. 945)

Rome, 27 oktober 1897
(ASF, Questura, B. 40)

Rome, 21 december 1897:
(ASB, Pref. Gab., B. 944)

Rome, 11 mei 1898:
(ASF, Questura, B. 22)

Rome, 13 mei 1898:
(ASPisa, PS, B. 870)

Rome, 12 juni 1898:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)

R. Commissario Baldissera aan de *questore* van
Florence, Florence 2 juli 1898:
(ASF, Questura, B. 22)

Rome, 12 juli 1898:
(ASF, Questura, B. 33)

Rome, 12 juli 1898:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)

Rome, 1 september 1898:
(ASB, Pref. Gab., B. 969)

Rome, 11 oktober 1898:
(ASB, Pref. Gab., B. 968)

Rome, 9 juli 1899:
(ASB, Pref. Gab., B. 979)

Summary

The book *Revolution and Reaction* forms a chapter in the history of the split between *Italia legale* and *Italia reale*. The young Italian state, whose unity was confirmed with the taking of Rome in 1870, had to contend with many reactionary, revolutionary and criminal groups which threatened this unity and the monarchy. The *boot*, pieced together with difficulty, was constantly exposed to destructive forces. The *Destra* (right) government chose to manage the situation by a centralising approach: society had to comply with directives coming from the capital. The forceful implementation of liberal economic policies and strong centralist direction of the royalist political classes increased the differences between the state and the people. In this situation the state and the anarchists acted as full-blown opponents. There were reciprocal reactions and influences in this confrontation. Both presented themselves as doctors wanting to eradicate the sickness of the other party. The central question of this book is to what extent the state and the anarchists had an effect on each other.

Apart from the first two chapters, in which the structure of the Italian state is addressed, this book follows the chronological development of Italian anarchism. Each chapter traces the course of affairs of the anarchist movement, the splits, the intrigues of police spies, the Government's reactions and the attitude of the judiciary.

In chapter I the reader is introduced to the political situation of Italy around 1870. The emphasis is on the unstable basis of the monarchy, the political opposition and the gap between state and people.

Chapter II addresses the political classes which governed the country between 1860 and 1900 and the means that the Government had available to persecute any opposition. Following this, attention is given to the role of the Ministry of Internal Affairs and the judiciary. The right to associate and to meet and the freedom of the (printed) press are closely examined because of their great importance for the functioning of anarchist groups and because they often formed the core of legal cases against anarchists. Special police powers such as the *ammonizione* (admonishment, personal restrictions and police supervision) and the *domicilio coatto* (internal deportation, forced residence) severely affected the free movement of anarchists. The use of these measures occurred without interference from the judiciary. The registration system for anarchists and subversive persons (*Casellario Politico Centrale*) was developed and perfected during the period in question. Later, during the fascist regime, the system was taken over and expanded to include all political opponents. Finally, the chapter analyses the network of political police and police spies. The political police and infiltrators had a major destructive impact on the anarchist movement. The anarchists could not respond to the presence of police spies among their members given that any reaction seemed to work to their disadvantage.

Chapter III explores the foundation of the International Workingmen's Association in Italy. The Naples section of the International is described in depth, since the development of this first association of internationalists clearly shows which factors defined the position and strategy of the Italian Federation of the International: Bakunin's intellectual heritage on the organisation and

actions of government. The chapter shows how the governments of the *Destra* followed a clear policy with regard to the internationalists. Liberal policies alternated with repression and arbitrary rule. The chapter also shows that governments did not hesitate to use force against other opposition groups such as republicans. However, the political powers required to eradicate the opposition were often blocked by the judiciary.

Chapter IV describes the policies of the *Sinistra* (left) governments with regard to the internationalists. Following a revolutionary attempt in 1874, its repression and subsequent court cases, the internationalists changed course. They organised themselves in a sectarian party and developed a strategy of 'propaganda of the deed'. Within the framework of these tactics, an armed group of 26 revolutionaries - the Banda del Matese - moved through the Matese mountains in 1877. This led to the complete repression of the International. The state's response confirmed the internationalists in their strategy. Meanwhile, the government accused the internationalists of an attempt to assassinate the king and of a series of bomb explosions in 1878. These acts of terror led the government to change its attitude towards the International which, from this point on, was seen as a criminal movement. In 1879 the International ceased to exist as a national organisation.

The consequences of the internationalists' sectarian strategy and of the government's policies are described in chapter V. The 1880's were dominated by the politician Agostino Depretis. It was his policy of *trasformismo* that led to the political classes operating in unity. The terms *Destra* and *Sinistra* lost their meaning. In this period, the anarchist movement could only organise at a local level: there was no longer a national anarchist party or movement. The most remarkable development in the anarchist movement was the conversion of one of the anarchists' leading figures, Andrea Costa, from anarchism to legal socialism, i.e. the establishment of socialism through parliamentary means. No longer did Costa focus on the revolution to realise socialism. Another important phenomenon was the birth of an apolitical labour party. Like the anarchist movement, this party did not believe in political instruments. At the same time, the apolitical labour party also did not adopt the strategy or the final goals of the anarchists.

Most important Italian anarchists lived abroad in the 1880s, where they started the so-called emigrant-anarchist movement (Chapter VI). The anarchist strategy in the 1880s was laid down during the International Revolutionary Congress in London in 1881. The decisions taken during this Congress and the assassination of Tsar Alexander II ensured anarchism's violent image. After Costa's move towards legal socialism and Carlo Cafiero's mental crisis, Enrico Malatesta became the anarchist movement's uncontested leader. His brief presence in Italy led to a revival of the movement. After his forced departure in 1884, the anarchist movement again fell apart. The presence of anarchist leaders, notably Malatesta, proved to be a decisive condition for the organisation and activities of the Italian anarchist movement. Their absence gave room to an individualist and anti-organisational form of anarchism.

After the assassination of Tsar Alexander II in 1882, the Italian government organised a European political police network. Espionage services were set up in the most important European capitals and in cities in Italy's neighbouring countries. These espionage services dealt exclusively with anarchism. Chapter VII analyses the start, organisation and development of these police services. The police services initially lost some of their importance after the budget cuts in the 1890s and the increasing international cooperation against anarchism, but gained strength in some European cities after the attack on King Umberto I in 1900.

It was again Malatesta's return to Europe, in 1889, that led to the revival of socialist anarchism (Chapter VIII). An important event was the Anarchist Congress in Switzerland in 1891 during which the Italian anarchist party was founded. The Congress also decided to turn the 1891 May Day celebrations into a revolutionary day. The riots that broke out in several cities on May Day

resulted in increasingly strict police action. They also led to a deeper split between the socialist and individualist anarchists. The Sicilian anarchist Paolo Schicchi was one of Malatesta's strongest opponents. Malatesta was forced to reply to Schicchi's continuous criticisms of socialist and organisational elements of anarchism. Additionally, Malatesta had to fight against rising anarchist terrorism which was causing deaths in France especially.

Chapter IX describes anarchism's isolated position within the labour movement. This position was clearly noticeable at several international socialist congresses, during which anarchism and Marxism supported completely opposing views. The schism between the two movements became definitive after the 1896 International Congress in London. Anarchism's separate position at national level became clear at the founding congress of the Italian socialist party in 1892, where Italian anarchists were not admitted to the decisive meeting.

The economic crisis, various corruption scandals which involved the political classes, high unemployment and the necessity of budget cuts, led to an extremely tense situation in Italy in 1893-1894. This situation is described in chapter X. In an aggressive way, the Crispi government suppressed the revolts of the *fasci* (workers and peasant associations) against poverty and authority. Anarchist leaders, such as Malatesta and Francesco Saverio Merlino, tried to spread these revolts to the mainland in vain. A solidarity revolt of anarchists and republicans in the Lunigiana was easily crushed. The affected areas were placed under martial law. Anarchist terrorism in France and an attack on Prime Minister Crispi increased the fear of anarchism. In this climate, Crispi was able to introduce a series of anti-anarchist laws in July 1894, which were also used against socialists. The causes of this repression are described in depth in this chapter.

Crispi's successor Rudini was an advocate of liberal policies, but he soon became entangled in the conservative web (chapter XI). At a later stage, his policies were characterised by persecution and arbitrariness. Malatesta's return to Italy increased the activities of the anarchists. Their protests were aimed especially against the elections and measures that limited political freedom. Soon, the anarchists joined the riots that resulted from increases in bread prices. The bread riots came to a climax in May 1898, after which they were crushed with violence. The repressive policies that followed the bread riots were aimed not only at the anarchists but at the opposition as a whole. The new Prime Minister Pelloux, who wanted to normalise the political situation in Italy, was forced, like his predecessors, to take repressive measures. In the end it was the House of Deputies that prevented Pelloux from taking a dictatorial path.

It was the murder of the Empress Elisabeth of Austria in September 1898, by an Italian anarchist, that led to the Italian initiative to set up an International Anti-Anarchist Conference in Rome. The motives for this conference, its results and subsequent Russian-German initiatives are addressed in chapter XII.

The 'new' Italy is described in the Epilogue. The fall of the Pelloux government, the anarchist assassination of King Umberto I and the formation of the Zanardelli-Giolitti cabinet marked the end of "Liberal Italy" and the beginning of "Small Italy" or "Giolittian Italy". The socialist and catholic representatives involved the population in the administration of the country and the government took a neutral position in labour conflicts. Italy seemed to be on its way towards an effective liberal administration. However, these liberal policies were not extended to the anarchists or to anarchist strikes. Anarchists paid the price for the temporary rapprochement between social democrats and the government.

The main conclusion of this book is that anarchists and state influenced each other significantly. The state affected anarchism in the following ways: strategy changes, the splintering of groups and individuals from the anarchist movement, the lack of direction in the movement due to emigration and prison sentences, the increasing feeling among individualists that any form of organisation was

a restriction of freedom, and police infiltration which increased distrust among anarchists. In general it can be stated that the government's actions led to an increased tendency among larger groups of anarchists towards more radical and isolated views.

Anarchists influenced the state in the following ways: repressive measures were extended to include other opposition groups, political police forces were set up in foreign countries, various repressive laws were enacted, there was an increasing radicalisation of the Risorgimento politicians and increasing fears of the political integration of the public. The presence of the anarchist movement initially led to an increased isolation of the political classes. At a later stage it made possible the rapprochement between social democratic and catholic organisations.

Stellingen

1. Het streven naar onafhankelijkheid van Noord-Italiaanse regionalisten is het gevolg van de Zuidelijke Kwestie.
2. Erfelijke criminele eigenschappen bestaan niet.
3. Elke nationale geschiedschrijving kent een periode waaraan onevenredig veel aandacht wordt besteed, en waardoor de voorafgaande periode wordt verwaarloosd.
4. Historici zijn – net als politici – bang voor buitenlandse inmenging.
5. Het Risorgimento werd voltooid met de machtsovername door Mussolini.
6. Door de overheveling van nationale bevoegdheden naar 'Brussel' en de ineenstorting van staatsvormen gebaseerd op het marxisme zal in Europa de aantrekkingskracht van anarchistische ideeën toenemen.
7. De term 'l'Italia Liberale' voor de periode 1861-1900 is in strijd met de aard van het bestuur in deze periode.
8. Het pragmatisme van de Nederlandse universiteiten is onverenigbaar met de pretentie van de 'onafhankelijke wetenschap'.
9. Het gedoogbeleid in Nederland duidt op gebrek aan politieke durf.
10. Ad hoc organisaties hebben de neiging zich onmisbaar te maken.
11. Binnenlandse veiligheidsdiensten zijn uit hun aard onverenigbaar met democratische staatsvormen.